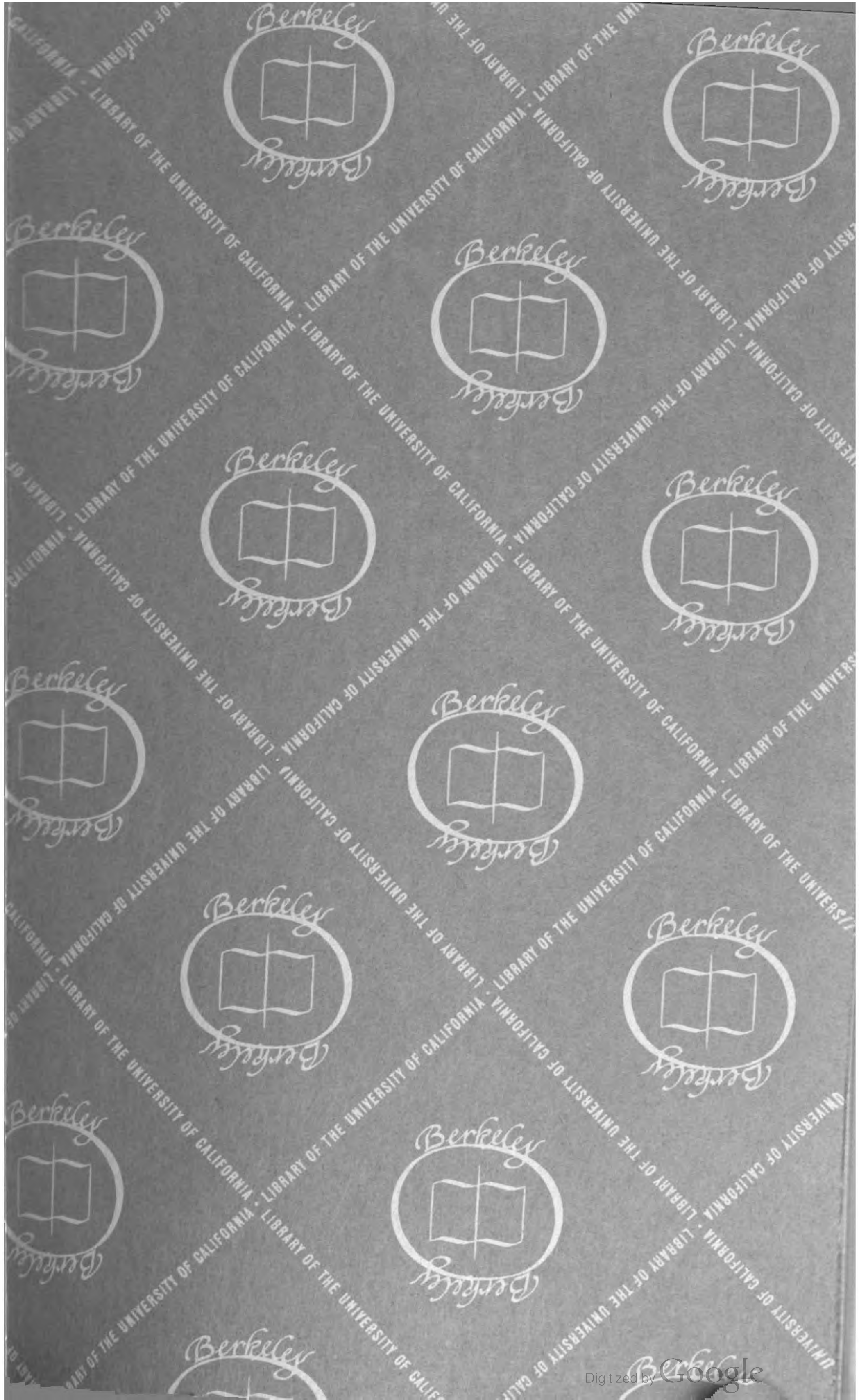

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. TUD. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ

TIZENKETTEDIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1888.

E Közlöny dolgozótársai 1888-ban.

Ábel Jenő.
Acsády Ignácz.
Bakonyi Emil.
Balassa József.
Barbarics L. Róbert.
Bartal Antal.
Bayer József.
Beksits Ignácz.
Beöthy Zsolt.
Berghoffer József.
Binder Jenő.
Csengeri János.
Cserhalmi Samu.
Erdélyi Károly.
Fináczy Ernő.
Fischer Gyula.
Fodor Gyula.
Grósz Jakab.
Gyomlay Gyula.
Haraszti Gyula.
Heinrich Gusztáv.
Hellebrant Árpád.
Herrmann Antal.
Hittrich Ödön.
Hóman Ottó.
Kardos Albert.
Kassai Gusztáv.
Kelemen Béla.
Kiss Gábor.
Kispál Mihály.
Kont Ignácz.
Lázár Béla.
Lázár István.
Marusák Pál.
Mayr Aurél.
Mészáros Lajos.
Náményi Lajos.
Némethy Géza.
Pecz Vilmos.
Petz Gedeon.
Pozder Károly.
Putnoky Miklós.
Scheiner András.
Schmidt Attila.
Simonyi Zsigmond.
Solymossy Sándor.
Spitkó Lajos.
Szász Károly.
Takáts István.
Thewrewk Emil.
Timár Pál.
Váczy János.
Várkonyi Endre.
Vécsey Tamás.
Veress Ignácz.
Weiss Rezső.
Wlislocki Henrik.
Ziehen Gyula.
Zlinszky Aladár.

a*

TARTALOM.

I. Értekezések.

II. Hazai irodalom.

III. Philologiai programmok.

IV. Külföldi irodalom.

V. Fordítások.

VI. Vegyesek.

VII. Nyilt tér.

1888. JANUÁR. XII. ÉVFOLYAM. I. FŰZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1888.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr. a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a budapesti philologiai társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállitási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemü a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a budapesti philologiai társaság pénztárnokához Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, országház-utcza 9. sz. küldendők.

AZ AENEIS MINT NEMZETI ÉPOSZ.

A mult században, különösen a francziáknál, egész kis irodalom keletkezett annak a bebizonyítására, hogy Vergilius mint epikus felülmulja Homerost. Felvették egyenként az Aeneis és az Ilias alapeszméjét, a cselekvény nagyszerüségét, a meseszövést, a jellemfestést, a stilust és végül nem késtek kimondani, hogy a latin költő minden tekintetben nagyobb és müvésziebb a görögnél. Az efajta értekezések kései visszhangja s egyik legtanulságosabb példája irodalmunkban Péczely József, a különben derék tudós czikke (a (Kisfaludy-társaság Évlapjai VI. kötetében), a ki követve a neki mintáúl szolgáló franczia írók példáját, Vergilius munkájából költészettani kaptafát készít az éposz számára s minthogy az Iliast erre ráhúznia minden erőlködése daczára sem sikerül, bátran pálczát tör a költők atyja fölött.

Meg vagyok győződve, hogy korunk kritikusai nem képesek az ily összehasonlításokat szánó mosoly nélkül olvasni. Távol attól, hogy a XVIII. század ízlésének irányát helyeselném, gyakran kételkedem abban, vajjon van-e joguk birálóinknak lenézni elődeik eljárását mindaddig, míg maguk épen az Aeneis megítélésénél egy túlzóvá és erőszakossá lett szellemi reakczió hatása alatt állanak. Tudjuk, hogy mióta Lessing a franczia poetika merev szabályai ellen annyi sikerrel csatázott, s mióta nemsokára ez áldásos eredményű harcz után a népköltészetet felfedezték, az ízlés változtával divattá lett a Lessing által valósággal bálványozott Homeros-féle éposz s egyáltalán az úgynevezett népköltemények túlbuzgó méltánylása, később kizárólagos magasztalása a tisztán műköltői termékek rovására. Másrészt, mióta a bámulatos sikereket elért történelmi kritika a régi római hagyományok beható elemzése segélyével bebizonyítá, hogy az Aeneas-monda mily későn s mily rosszúl van kigondolva, sokan gyanús szemmel kezdték nézni azt a költeményt, mely nemzeti éposz nevére tart számot és ezen az idegen

eredetű mondán alapul. S ha még ezenkivül valaki, mint a lángeszű Niebuhr is, egy elveszett ősrégi, az Iliasszal vagy a Niebelungenlieddel versenyző latin népéposzról álmodik, igazán nincs mit csodálkoznunk rajta, ha az Aeneisszel megelégedve nincsen s nem késik kimondani, hogy az olyan anyagot, melyet a népénekek századokon keresztül nem alakították át s nem tettek a nemzet köztulajdonává, lehetetlen volt életrevaló époszszá dolgozni föl s a költő főképen azért érdemel elnézést a kritikus részéről, mert műve gyengeségének teljes tudatában azt a kortársak égig emelő magasztalása daczára el akarta égetni. (L. Niebuhr: Röm. Gesch. I. 217. l.)

Mit tesznek hát korunkban az irodalomtörténetek írói, midőn az Aeneist az Iliasszal összevetik? Rendesen arra az eredményre jutnak, hogy Vergilius művének legfőbb fogyatkozása mindannak hiánya, a mit az Iliasban csodálunk. Bosszankodva kérdik: hol van az Aeneisben a Homeros hőseinek tettereje? az a gondtalan, a végzettel mitsem törődő elmerülés az események árjában, mely Achillest és Hectort oly szépen jellemzi szemben a csaknem tehetetlen Aeneasszal? hol van a héroszok egyszerű, természetes világának az a tökéletes képe, melynek harmonikus hatását egyetlen oda nem illő vonás sem zavarja? hol vannak végre az Olympus fényes istenségei? legalább nem ismerhetni rájok azokban a ködalakokban, melyeket Vergilius lelkiismeretes, de nem plasztikus tolla fest.

Mindezekre a kérdésekre két újabb kérdéssel bátorkodom válaszolni: vajjon nevezhető-e az ilyen eljárás egyébnek, mint a mult század lenézett eljárása egyszerű megfordításának vagyis Vergilius erőszakos ráhuzásának a Homeros után faragott kaptafára, s vajjon nem volna-e helyesebb a görög és a latin költeményt, mint két különnemü szépségekkel dicsekvő s egy kritikai szempont alá nem eső époszfaj tökéletességig vitt, jellemző képviselőit egymás mellé állítani?

Hogy erre kielégítő feleletet adhassunk, nem elég vizsgálni és itélni az úgynevezett tiszta esztetika szempontjából, mely, ha az irodalomtörténet mély ismerete nem támogatja, leggyakrabban félszeg, sőt egészen szubjektiv természetű előfeltételekből való kétes értékű dedukcziókra vezet. Ha czélt akarunk érni, vizsgálnunk kell a kort, a midőn, s hogy úgy mondjam, a talajt, a melyen a költemény létrejött; tudnunk kell, minő befolyások alatt állott az író s minő czél vezérelte; ismernünk kell kortársai s legközelebbi utódai

itéletet a mű fölött s egyáltalán a fogadtatást ama közönség részéről, melynek első sorban szánva volt. A mi az Aeneist illeti, azt hiszem, ha sikerül kimutatnunk keletkezése feltételeit, felismernünk czélzatait, ha vissza tudunk helyezkedni a korabeli római ember eszmekörébe, előitéleteibe, szellemi szükségeibe, hogy megértsük hatása titkát: e tisztán filologiai munkásság, melyre vállalkozunk, sokban meg fogja könnyiteni a biráló esztetikus feladatát s a végleges itéletet, melyet reá kell biznunk, talán az eddigieknél kedvezőbbé teszi.

I.

A régiek, úgy látszik, hamar készen voltak a végleges itélettel, a mi Homerosnak és Vergiliusnak egymáshoz, valamint kettejöknek a többi epikusokhoz való viszonyát illeti. Quintilianus, a ki néhány szóval oly találóan tudja jellemezni a főbb latin és görög irókat, mondja az Aeneis költőjéről, hogy az összes úgy a latin mint a görög epikusok közt legjobban megközeliti Homerost s mint Domitius Afer megjegyzését említi, hogy Homeros után a második Vergilius, de sokkal közelebb áll az elsőhöz, mint a harmadikhoz (Inst. Orat. X. 1. 86). Megkisértem ezt a megjegyzést, melyet, megvallom, úgy tekintek, mint utolsó szót az egész kérdésben, röviden igazolni.

Homeros meghatározta az éposz örökre érvényes formáját. Utána a görög hősköltészet nemcsak nem haladt, hanem gyorsan aláhanyatlott. Mert bármily hiányosak az ugynevezett ciklikusokra vonatkozó tudositásaink, annyit világosan látunk, hogy a művészi compozíczió titkát csak az egy Arktinos sejté közülök, míg a többi nem törekedett egyébre, mint a gazdag trójai s egyéb mondakörök egyes részeinek krónikaszerű elbeszélésére. S ez az irány állandóan fenntartá magát a görög irodalomban egészen Q. Smyrnæusig. Haladás legföllebb annyiban mutatkozik, hogy a későbbiek legalább egy hős körül igyekeztek a benső összefüggésben nem álló epizódokat csoportositani. Így Kinaithon írt Oedipodeát és Herakleát, Peisandros és Panyasis tárgyalták Herakles 12 munkáját, szintén többen írtak Theseist s más effélét. Ezek tehát teljesen igazolják előttünk Aristotelest, ki Homeros megkülönböztető sajátságát és művészetének főbizonyságát épen a meseszövésben találja. «A mese egysége — úgymond a poetika atyja — nem abban áll, mint némelyek hiszik, hogy egy hős körül forog,

mert számtalan dolog történhetik egy emberrel, melyek összevéve egységet nem tüntetnek fel ... Azért véleményem szerént téved-tek mind azok a költők, a kik Herakleist, Theseist s más efajta költeményeket írtak, mert azt gondolták, hogy, mivel Herakles egy, meséjöknek is egynek kell lennie. De Homeros, valamint egyébben kitünik, úgy ebben a tekintetben is mély belátást mutat, akár öntudatos művészetnek, akár természeti adománynak tulaj-donítsuk.»

Uj jelenség a görög hősköltészetben Homerosszal szemben, de haladásnak természetesen nem tekinthető a tisztán történeti éposz, melyre átmenetet képeztek a genealogikus, egy-egy város vagy vidék mesés őstörténetét előadó elbeszélések (pl. Eumelostól a «Korinthiaka», Panyasistól a «Ionika»), s melynek első példája Choirilos Perzsa Háboru-ja. Ennek az iránynak is akadt elég foly-tatója úgy az alexandriai mint a római korban (így ephesosi Musaios Perseis-t írt, Archias római vezérek tetteit énekelte), ámbár helytelenségét a régi kritikusok rögtön fölismerték.

De nemcsak költői becsben hanyatlott a nagy éposz, hanem a közönségre való hatását is csakhamar elveszté. Homerost hosszú századokon keresztül szavalták a rapszódok, s míg a pogány görögség fennállott, rajta kezdték az iskolai oktatást; de a többi epikusok művei hamar feledésbe mentek s csak a tudósok érdek-lődtek már irántok. Maga az époszírás tudós szobaköltészetté lett Antimachos óta, s még azt is, a ki e nemben a legéletrevalóbb munkát adta, Apollonios Rhodiost, megrótta az alexandriai iro-dalmi kör vezére, Kallimachos s művét nem tartá korszerűnek. Sok epikust számlálhattak a görögök, de valódi, nemzeti hősköltő, a kit mindig olvastak és mindig szerettek, csak egy volt — Homeros.

Az egész ókorban egy költővel találkozunk még, a kinek az époszt újra korszerűvé, újra mély és igazi érdeklődés tárgyává s egy egész nemzet közös szellemi kincsévé tenni sikerült. Ez Vergilius.

Az Aeneis csak készülőben volt, midőn már Propertius, az írónak elsőséget jósolva az összes latin és görög írók közt, ily lelkes szavakkal üdvözölte:

Cedite Romani scriptores, cedite Graii:
Nescio quid maius nascitur Iliade [III. 32. 65—66] *)

*) Lucianus Mueller kiadása szerint: *Catulli, Tibulli, Propertii Carmina*, Lipsiæ 1880.

Valóban alig van költő, a ki hirét s népszerüségét oly egyszerre, oly hirtelen megalapította s mindvégig csorbítatlanul fenntartotta volna. Az az ellenzék, mely, igaz, még a költő életében s mindjárt halála után heves támadásokkal adott életjelt magáról, az irígyek és terméketlenek lenézett töredéke volt: vele szemben az egész nemzet állott, mely bámuló örömmel fogadta el őt Róma Homerosának. Az aranykor nagy irói közül a kortársak s a legközelebbi utódok egyet sem mertek ő mellé állítani; hiszen tudjuk, hogy még Horatius is, a kivel mi rendesen együtt szeretjük emlegetni az Aeneis énekesét, sokkal később jutott el a dicsőség ama fokáig, melyen ma látjuk őt. Velleius Paterculus, Tiberius kortársa nem is említi, midőn az Augustus korát diszítő lángeszű írókról beszél, sőt Quintilianus is, kinek fönnebb említett dicsérő nyilatkozatát Vergiliusról nem kell e helyen ismételnünk, csak annyit emel ki Horatius költészetében, midőn a legjobb latin lirikusnak mondja, hogy olykor magasan szárnyal, hogy főjellemvonása a kellem s hogy az alakzatokban változatos és a szók használatában szerencsés merészséget tanusít (Inst. Orat. X. 1, 96). S kell-e mondanunk, hogy, míg a kereszténység majdnem minden pogány író hírnevének nagy mértékben ártott, Vergiliust csak újabb fényben ragyogtatta.

Hasonlítsuk össze az Aeneissel a latin irodalom egyéb époszait s a régiek bámulatát teljesen igazoltnak fogjuk találni. Ugyanis Næviustól kezdve egészen Claudianusig, tehát a műköltészet megszületésétől fogva az elbarbárosodás koráig vagy krónikaszerű történeti vagy görög eredetű tisztán mondai elbeszélésekkel találkozunk s így a római époszt két oly véglet közt látjuk ingadozni, melyek a költői hatást egyaránt veszélyeztették. Nævius leirta az első pún háborút, Ennius az ő Évkönyveiben Aeneas eljövetelétől kezdve egészen saját koráig minden eseményt megénekelt, Terentius Varro a Bellum Sequanicum-mal akart halhatatlan lenni, a különben oly finom izlésű Cicero Mariust dicsőíté s nagyra becsülte mint époszt saját konzulságáról írt költeményét; még Lucanus sem tartá alkalmatlan tárgynak Cæsar és Pompeius harczát hangzatos versekben leírni úgy, a mint megtörtént, nem is szólva Silius Italicusról, ki a második pún háborúról szóló 16 énekes művében nyomról nyomra követte Liviust s azt hitte, hogy eleget tesz a költői alakítás követelményeinek, ha a harczban Vergilius epikai motívumait utánozva itt-ott az isteneknek is

szerepet ád. Igaz, hogy az efajta művek nem maradhattak hatás nélkül oly népnél, mint a római, mely annyi rajongással csüggött saját történetén s szerette lépten-nyomon ősei dicsőítését hallani, s bizonyára ebből kell magyarázni azt a kétségtelen tényt, hogy Enniust egészen Vergilius felléptéig nemzeti költőjüknek tartották: de már a fejlettebb műizlés korában nagyon meg tudták tenni a különbséget a történet nyers anyaga s egy valódi költői mű meséje közt, s teljesen átértették Aristoteles mély értelmű szavait, ki a költészetet a történetnél filozófikusabbnak és magasabb érdekűnek nyilvánítá, mert amaz az általános és örök, emez csupán az egyes és részleges igazat keresi (Ars poet. c. 9.). Így Horatius, az aranykor kritikájának leghívatottabb képviselője, már csak szelíd ironiával említi a régiek nézetét Enniusról, a kit második Homerosnak tartottak s utána Quintilianus a kalabriai öreget azokhoz a szent berkekhez hasonlítá, melyeknek ős tölgyei többé nem szépségökkel, hanem a hozzájok fűződő vallásos kegyelettel hatnak reánk. Sőt Lucanusról, a kinek megitélésében a kegyelet a kortársakat elfogultakká nem tette, többen kimondották, hogy sokkal jobb szónok és történetíró, mint költő.

A római éposz másik irányát képviselő írók, főleg a tudákos alexandriai költőket utánozván, tisztán mondai, a kortól, melynek írtak, nagyon távol eső és teljesen görög tárgyakat dolgoztak fel. Így Terentius Varro a Cicero idejében és Valerius Flaccus Vespasianus alatt az argonauták mondáját foglalták versekbe, Apollonios Rhodios nyomán; Licinius Calvus valami Io czímű kis époszt írt, Helvius Cinna pedig 9 évig dolgozott Zmyrnáján, melyben az alexandriaiak előtt annyira kedves exotikus tárgygyal foglalkozott, Myrrha szerencsétlen szerelmével atyja, Kinyras iránt. Papinius Statius Thebaist és Achilleist írt, a nyelv szépségével akarván feleleveníteni az annyira elcsépelt mesét. Természetesen mindezek, kik nem ismervén magasabb czélt tökéleteseknek hitt görög minták egyszerű utánzásánál, a költészetet egyetlen új vonással sem gazdagíták, maradandó hatást nem tehettek s legföllebb a tudós érdeklődést vonhatták és vonták magukra.

Maga Vergilius is eleinte, úgy látszik, e téves irányok egyikéhez akart csatlakozni. Tudjuk, hogy, midőn kora ifjuságában még az idillek megirása előtt először fogamzott meg agyában egy megirandó éposz eszméje, akár Donatusnak hiszünk, ki szerént római történetet (Res Romanas, Vita Verg. c. 8) akár Serviusnak.

hogy az albai királyok viselt dolgait (Gesta regum Albanorum, Serv. ad Ecl. VI. 3.) akarta megénekelni, bizonyára inkább krónikai mint népmondai anyagot választott s művében a Nævius — Ennius-féle irányt követte volna. «De megijedt az anyagtól» — mondja Donatus; megijedt, mert visszariasztotta az, hogy a történeti tárgygyal, valamint elődе, úgy ő sem fog megbirkózni s nem lesz képes azt a költői művészet követelményeihez képest átalakítani. Így járt később is, már a Georgica irása közben, midőn Augustus tetteit szándékozott megénekelni, mint saját félre nem magyarázható szavai bizonyítják:

Mox tamen accingar ardentes dicere pugnas
Cæsaris et nomen fama tot ferre per annos,
Tithoni prima quot abest ab origine Cæsar.
(Georg. III. 46—48)

Ezt az igéretet, igaz, nem váltá be szó szerint, de úgy a római népet mint Augustust az Aeneisszel bőven kárpótolta.

«Utoljára — így szól ugyancsak Donatus — az Aeneis megirásához fogott; a mese változatos tartalmú, egyesítve mintegy Homeros mind a két költeményének jelességeit, azonkivül görög és latin nevek és mondák együtt fordulnak elő benne s hozzájok füződik, a mi a költő czéljának legjobban megfelelt, úgy Róma városának mint Augustus családjának eredete.» Idézem ezt a tanulságos helyet, mert világosan mutatja, hogy a régiek mennyire ismerték mindazokat az előnyöket, melyek Vergilius tapintatos tárgyválasztásával — mert ebben tért el valamennyi elődétől s ezzel multa felül őket — együtt jártak. Az Aeneis tárgya, úgy a mint Vergilius és kortársai felfogták, se nem mondai oly értelemben, mint a római éposz alexandrin irányánál, se nem történeti, a mint a Nævius-Ennius-féle iskolánál láttuk, hanem egyesíti magában mind a kettő fényoldalait, bizvást mondhatjuk, az árnyoldalak nélkül; mert a mennyiben az Aeneas mondája a gazdag görög mondavilághoz fűződik, megvan benne az époszhoz elkerülhetetlenül szükséges ideális-heroikus jelleg, a mit a kor műizlése, a mint láttuk, megkövetelt s az esztetika javasol, de másrészt, a mennyiben a monda magva abban az időben igaznak tartatott s vele elválhatatlanul egybeforrt Róma városának s a római birodalom fejének eredete, történeti és nemzeti jelentőségű.

Különösen hangsúlyozni kivánjuk e helyen, hogy e tárgy-

választás ellen római, vagy, ha úgy tetszik, latin nemzeti szempontból kifogás nem tehető, szemben azokkal, kik Niebuhr után rosszalólag szeretnek hivatkozni az Aeneas-monda idegen eredetére. Igaz, hogy a mi Róma alapításának előzményeit illeti, léteztek egyes görög íróknál a mondának s az ezeken alapuló történeti hipotéziseknek oly változatai, melyekben Aeneasnak nem jut semmi szerep, de a nemzet közhite már abban a korban, melyen túl történeti kutatásunk nem terjedhet, értem Pyrrhus korát, a város első és tulajdonképi alapítójának Aeneast tartá. Bizonyítják ezt Timaiosnak, Pyrrhus kortársának, az italiai történetek írójának csekély számú töredékei s utána a legrégibb annalisták egybehangzó előadása; ugyanezt látjuk Næviusnál és Enniusnál, kik bizonyára nagy hatással voltak a monda népszerűsítésére. A második pún háború után pedig már annyira meg volt gyökerezve a köztudatban, hogy, a mint Justinusnál (31. könyv 8. fej.) olvassuk, midőn a rómaiak Antiochos ellen harczolva Ázsiába hajóztak, Iliumba érve a várost mint Róma anyavárosát tőlük kitelhetőleg kitüntették s a háború folyama alatt sértetlenséget biztosítottak számára. E néhány példa is szembetünően bizonyítja, hogy az Aeneas-monda, ha idegen eredetű volt is, jelentőségére nézve nemzetivé lett, sőt, a mint azt a római mitologia kutatói régen kimutatták, eredeti latin és szabin mítoszokkal összevegyült. Végre talán mondanom sem kellene, hogy e mesét legalább alapjában véve igaz gyanánt fogadta el nemcsak a római hivatalos történetirás, nemcsak az italiai régiségek oly kutatói, minő a rengeteg tudományú Varro volt, hanem az egész újabb filologia is, mert Cluver kevés figyelembe részesült kezdeményezése után Bochart volt az első, a ki külön munkában Lavinium trójai eredetét alapos kutatás után kétségbe merte vonni az egész akkori tudós világ nagy elszörnyedésére.*) Valamint tehát, ha a magyar történet kritikusai kimutatnák, a mit már többen feszegettek, hogy az úgynevezett hún-magyar mondakör alapjában idegen eredetű, e fölfedezés által a *Buda halála* mit sem veszítene nemzeti jelentőségéből: így Vergilius sem gáncsolható azért, hogy a nép-

*) Lásd: De quæstione, num Aeneas unquam fuerit in Italia, epistola ad V. Cl. de Segrais Hamb. 1672. Jóval megelőzte őt Cluver (Italia antiqua, Lugd. Bat. 1624) a római tradíczió több pontjának birálatában.

hitben meggyökerezett s a kor tudósainak egybehangzó véleményével támogatott hagyományt elfogadta.

De jegyezzük meg jól, hogy, mint minden igazi költő, úgy ő sem elégedett meg a hagyomány egyszerű elfogadásával. Ő egy öntudatosan választott költői czélhoz képest bánt el az Aeneasmondával, midőn azt a *római ősvallás szellemében átalakítva, az itáliai latin hagyománynyal sokszorosan összekapcsolva s benne mindenütt a jelen nagyság csiráit és előjeleit keresve* a kor nagy érdekeihez fűzte s nemzeti jelentőségre emelte. S mert meg vagyunk győződve arról, hogy ebben áll költőnk hatásának titka, nagysága és elvitázhatatlan eredetisége, hogy ezzel teremté meg az epikus költészet egy új, addig nem ismert faját, épen ezt akarjuk szerény munkákban rövid vizsgálat tárgyává tenni s megértetni.

Így tehát, előzetes fejtegetéseink végére érve oda jutunk vissza, a honnan kiindultunk, s már világosabban látjuk Quintilianus itéletének igazságát. Homeros és Vergilius az ókori éposz két különálló, a többivel össze sem hasonlítható nagysága, nemcsak azért, mert a költők atyját a kompozíczió szoros egységében és változatosságában az Aeneis írója közelíté meg legjobban, kinek meséje, a mint a régiek helyesen vették észre, bizonyos fokig egyesíti magában mind a két görög éposz jelességeit, hanem főképen azért, mert Homeros után csak Vergilius teremtett a heroikus elbeszélés terén olyat, a mi új és költői becsű volt egyszersmind. *A Maeonida, ki a mondákba naiv hittel elmerülve oly utánozhatatlan bájjal festé le népe hőskorát, megteremté a népéposz örökre felülmulhatatlan mintáját: Vergilius, midőn a mondát öntudatos művészettel nemzete történeti életének költői visszatükrözésévé tette, megalkotta a nemzeties műépószt.*

II.

A fönnebbiekben kijelöltük az Aeneis helyét az ókori költészetben s tájékoztatás végett kiemeltük az alapgondolatot, mely fejtegetéseinket vezérli. Mielőtt azonban saját nézeteink előadására áttérnénk, talán nem lesz fölösleges röviden érinteni a főbb irányokat, melyek újabban az Aeneis tendencziájának magyarázatában uralkodnak.

Abban, hogy Vergiliusnak az Aeneis megirásával volt öntudatosan kitűzött czélja, a legrégibb magyarázóktól kezdve korunkig

senki sem kételkedett, de vita tárgyát képezte s képezi az, hogy ez a czél mi lehetett.

A kommentátorok egyik csoportja abból a kétségbe vonhatatlan tényből indúl ki, hogy költőnket, valamint a Bucolicában Pollio, a Georgicában Mæcenas sugalmazta, úgy az Aeneis elkészitésére Augustus buzdítá, s arra az egészen természetesnek látszó eredményre jut, hogy Vergilius első és főtörekvése nem lehetett egyéb, mint a bőkezű fejedelem dicsérete. «A költő czélja Homerost utánozni s Augustust dicsőíteni őseiben» — mondja már Servius abban a jámbor hitben, hogy e néhány szóban az Aeneis irányát teljesen kifejezte. Megjegyzését a magyarázók egész serege készpénznek vette, kik mindnyájan főleg azt akarták megvilágítani, mennyiben dicsőíté a költő Augustust őseiben, s hogy e kifejezést igazolják, a legnagyobb fáradságot forditották egy képtelen hipotézis felállítására.

Így már Abbé Vatry kimondá *Sur la fable de l'Énéide* czímű szellemes tanulmányában (Mémoires de l'académie royal des inscriptions, 1783), hogy Aeneas álarcza alatt Augustus a költemény tulajdonképeni hőse. Következetes rendszert épített erre az eszmére az angol *Dunlop* az ő latin irodalomtörténetében, mely szerént Aeneas nem volna egyéb, mint eszményi, minden vonásban Augustust jelképező típus: a hős ugyanis, a mi külső alakját illeti, hasonlít Apollóhoz, a mint Augustus is jó néven vette, ha ehhez az istenhez hasonlították; megjárta az alvilágot s isteni titkokba avattatá magát, mint Augustus, mikor Görögországban utazott, fölvétette magát az eleusisi misztériumok látogatói közé, a legnagyobb kegyelettel tiszteli atyját, mint Augustus Cæsart; három ellenfele, kit legyőz, Latinus, Turnus és Amata eszünkbe juttatják Antoniust, ennek öcscsét és Fulviát, kiket Octavianus a perusiai háborúban legyőzött; Dido, a kitől Aeneas a szerelmi csábok daczára is elfut, nem más, mint Cleopatra, ki hiába édesgette szépségével a hideg Augustust; Evander mint Anchises öreg barátja és Aeneas szövetségese a Cæsar régi pártféleit jelképezik, kik ott hagyták Antoniust Augustus kedveért; ép így utal Lavinia Liviára, Latinus Lepidusra, Achates Agrippára, sőt a békepárti szónok Drances Cicerórа!

Többé kevésbé dinasztikus irányzatot látnak az Aeneisben még *Weidner* (Commentar zu Vergils Aeneis, 1869), a túlzó republikanus érzelmektől elfogult *Beulé* (August et ses amis), *Hertzberg*

(Aeneis fordítása bevezetésében), sőt Teuffel is római irodalomtörténetében, a nélkül azonban, hogy ilyen szőrszálhasogató allegoriai magyarázatokba tévednének. De újabban Plüss Theodor *) megint visszatér Dunlop nyomaihoz s Vergiliust a gens Julia udvari költőjének tekintvén az Aeneisben lépten-nyomon Augustus müködésére emlékeztető politikai vonatkozásokat lát. Pl. az V. ének hajóversenyében látja az Augustus korabeli politikai pártok küzdelmét. Szerinte a már majdnem elért győzelmet elvesztő Gyas, a régi Geganius-nemzetség őse, Róma elbukó régi patricziátusát, a vak dühében sziklára akadó Sergestus, a Sergiusok őse, Catilinát és párthiveit, a második dijat nyert Mnestheus, a plebejus Memmiusok őse, a plebs ama jobb részét képviseli, mely Augustus korában a rendek közt a második helyet foglalta el. Végre az elsőnek érkező Cloanthus, a samniumi Cluentiusok őse, az italusokat személyesíti, kik a Juliusoktól kapták meg a teljes polgári jogot s a politikában ezóta első rangú szerepet játszottak. Sőt Plüss, ezzel és hasonlókkal meg nem elégedvén, még más titkos vonatkozásokat is akar felfedezni, melyeket a rómaiaknak évszámokkal játszani szerető miszticzizmusára alapít: felveszi — bebizonyítani azonban nem sikerül — hogy Vergilius a Cincius-féle évet (729 Kr. e.) vette Róma alapitási évének, s bonyadalmas számítgatás után kihozza, hogy Octavianusnak keletről való visszatérése (29 Kr. e.) és Alba Longának alapítási éve közt Vergilius szerént 1000 év, épen egy nagy sæculum telt el s itt kezdődik az aranykor, melyet a költő Augustus uralkodásához fűz stb. És Plüss szentül hiszi, hogy mindezeket a titkos vonatkozásokat, melyeket ő hosszas számítás után tud csak megállapítani, a római olvasó azonnal megértette s bennök örömét találta!

De további ismertetés helyett idézem Saint-Beuve szavait Virgil czímű szép tanulmányából (l. Budap. Szemle 1857. 420. l. ford. Székely József), melyek az ily szőrszálhasogató hipotézisek legjobb czáfolatául szolgálnak:

»Nem, nem és harmadszor is nem! kiáltja teljes erejéből

*) Ide vágó munkái: Über den Geschichtschreiber Cincius (N. Schweiz. Mus. VI. 1866); Die Gottmenschlichkeit und die Wiedergeburt des Octavianus Augustus (N. Jahrb. f. Phil. 1870); Wunder und Zeichen der römischen Chronologie (ugyanott 1871); Zur Erklärung der Aeneis (ugyanott 1875. 1880. 1882). Figyelmet érdemel még legujabb munkája: *Vergil und die epische Kunst.* 1885.

költői lélekismeretem, nem, az lehetetlen, és minél több szellemet s elmés kiváncsiságot fordíttok arra, hogy ez apró körülményekben némi vonatkozást fedezzetek fel költészet és történet között, annyival több ok szól ellenetek, mert igazán költői géniusz még így nem járt el soha. Hogy Vergilius, ki sok dolog felől gondolkozott, kiterjeszkedett erre is, sőt némely helyen úgy tervelte költeményének kompozíczióját, hogy a körülte levő személyektől és eseményektől gondolatokat és színt kölcsönzött, mint megindító reflexiókat mond a felhőről, mely a viruló mezők és erdők zúgó lombjai felett szalad; hogy ezerfelé ágaznak gondolatsugárai, ezt nem tagadom: de azt állítani, hogy műve egészben egy összhangzó és folytonos allegoriának előre kiszámított és pontosan megmért arányosságára visszavihető: ez hibás, ez képtelenség.... Egy szóval Vergilius költeményt írt azaz: bizonyos szabad, se arányára se titkára nézve meg nem határozható elemek által sugalt és kombinált dolgot; s korát személyeivel és eseményeivel együtt nem a tükörből kapta ki a festő beárnyékolt szobájában. Ne vadásszuk hát az allegoria ama kicsinyes és egészen mechanikus gondolatát s tartsuk magunkat egy nagy, nemzeti és római költemény tömérdek és egyetemes eszméjének határai közt.»

A magyarázók második csoportja, melyhez *Forbiger*, *Gossrau*, *Schaper* és többen tartoznak, nem találják méltónak oly nagy költőhöz, mint Vergilius, a római szabadságot elnyomó Augustus kizárólagos dicsőítését. Szerintök az Aeneisnek tisztán *római nemzeti* tendencziája van, mert a költő Aeneasban a római hősiség eszményét akarta feltüntetni, mely nem egyéb, mint jámborsággal párosult vitézség. Legújabban *Georgii* (Die politische Tendenz der Aeneide, 1880) nyilatkozott ez irány mellett, ki azonban a római nemzeti tendencziát oly egyoldalúan fogta fel, hogy műve alapeszméjének kedveért a legszánandóbb tulzásokba esett. El akarván hárítani még árnyékát is annak a gyanúnak, hogy Vergilius udvari költő volt, tagadja a legnyilvánvalóbb tényeket; tagadja, hogy a költőben megfogamzott volna Augustus egyeduralmának eszméje, mert hiszen Juppiter az ő jóslatában (l. az első éneket) a köztársaságról Augustusra való átmenetnél nem jelöl politikai változást, de itt természetesen elfeledi, hogy Augustus maga sem akarta e változást éreztetni s a *respublica* külső formáit megtartá, a nélkül azonban, hogy ezzel bárkit a szabadság visszaállításának illúziójába ringatott volna; tagadja, hogy

a IX. énekben Apollónak Ascaniushoz intézett szavai a *gens Julia* világuralmára czéloznának, jóllehet e versekben:

> Isteni sarj és istenek őse: ha Assaracusnak
> Háza világ ura lesz, méltán csilapulnak a harczok
> (IX. 642—643)

az *istenek* alatt lehetetlen másokat érteni, mint a két Divust, Augustust és Cæsart, a *gens Assaraci* pedig, mely alatt a háborúk megszünnek, csakugyan nem lehet más, mint a *gens Julia*, melynek akkori fejét, Augustust ugyancsak az Aeneis az aranykor visszaállításáért dicsőíti:

> Augustus Cæsar, Divus fia, újra *aranykort*
> Hoz Latium földére; (VI. 792—793)

tagadja továbbá, hogy Aeneas pajzsának utolsó képében diadalmenet végjelenetét lehetne látni s azt állítja, hogy ott Augustusnak nem világhódítói szerep, hanem tisztán papi tevékenység van tulajdonítva, daczára e félremagyarázhatatlan szavaknak:

> Ám Cæsar *hármas diadallal* tér meg a város
> Népe közé; (VIII. 714—715);

tagadja végre, hogy költőnk felfogása szerint a Venustól és Julustól való származás jogot adna Augustusnak a világuralomra, mintha sohasem olvasta volna Juppiter jóslatát:

> Trójai nemzetből születik majd isteni Cæsar;
> Kék Oceánt birodalma, dicső hire éri a mennyet,
> Július ő, nagy Iúlus igaz, méltó ivadéka.
> (I. 286—288)

Így jut arra a tagadó eredményre, hogy Vergilius nem akarta Augustust úgy tüntetni föl, mint az Aeneastól származó uralkodó ház helyreállítóját. Végül a nemzeti tendencziát egyrészt — és pedig helyesen — azokban az anachronizmusokban látja, melyekkel a költő római intézményeket tulajdonít az őskornak másrészt a történelem ama felfogásában, mely az egész költeményből kiviláglik. «A rómaiak világra szóló uralma — így végzi — az Aeneis alfája és omegája s így az éposz nemzeti szellemű hazafias, nem pedig Augustus-párti udvari költemény.» Itt újra elfeledi, hogy a költő nemzete világuralmát alig említi egyszer-kétszer Augustus nevének hozzáfüzese nélkül.

A magyarázók harmadik csoportja az Aeneisben, mint legtöbbet, a lépten-nyomon világosan felismerhető *vallásos jelleget* emeli ki. Ez irány nyomaival először a régi magyarázók, Macrobius és Servius szétszórt megjegyzéseiben találkozunk, melyek azonban első tekintetre oly tulzóknak és erőszakosaknak tüntek fel, hogy az újabb filológiában sokáig visszhangra nem találtak. Klausen, a régi itáliai mitológia fáradhatatlan kutatója, volt századunkban az első, ki az Aeneist a római vallásrégiségek lelkiismeretesen pontos, csaknem tudós feldolgozásának nyilvánítá.*) Tovább Fustel de Coulanges az *Ókori község* czimű hasonlíthatlan munkájában (ford. Bartal Antal, 1883.) megakarván mutatni, hogyan képzelték a régiek egy város alapítóját s mit értettek *penatiger* alatt, az Aeneist veszi elemzés alá s arra az eredményre jut, hogy a költő Aeneasban csak papot akar előttünk feltüntetni, a kultusz főnökét, a szent férfiút, az isteni alapítót, kinek rendeltetése az állam penateseit megmenteni (203. l.). E gondolatot ragadta meg s fejté tovább Boissier Vergiliusról írt szép tanulmányában (ford. Végh Arthúr, Olcsó könyvtár 22. sz.), ki tekinttel egyrészt Augustusnak az ősi vallás visszaállítására irányúlt törekvéseire, melyeknek a költő is részese volt, másrészt a régi magyarázók felfogására, melyet leszámítva némely túlzást alapjában véve helyesnek tart, kimondja, hogy Aeneas a költő szerint csupán isteneket vivén magával Itáliába s egyéb czélja nem lévén, mint hogy azokat ott megtelepítse, a költemény, mely e jámbor vállalatot zengi, tisztán vallásos éposznak tekintendő. Nézetét igazolni igyekszik még az Aeneas sokat vitatott jellemének új szempontból való magyarázatával is, főleg azt bizonyítván, hogy Vergilius szándékosan festé hősét oly jámbornak, békésnek, sőt melancholikusnak és a rábizott feladat teljesítésében folyton önmagával küzdőnek, szóval elütőnek az epikus hős szokott típusától, mert csupán természeti hajlamainak és szenvedélyeinek elfojtásával nyer-

*) Lásd *Aeneas und die Penaten* (Hamburg und Gotha, 1840) czímű híres munkájának befejezését: «Als er (Vergil) es unternommen hatte, die Kämpfe des Cæsars in einem Heldengedichte zu verherrlichen, welches darstellen sollte, wie das, was der lateinische *Cerimonialgeist* Jahr für Jahr in jenem einzelnen Haushalt und in dem des Staates vollziehe, in der Urzeit Aeneas in Latium, in der Gegenwart sein Nachkomme Octavian im römischen Reich vollbracht habe.» (1249 l.) Mint e nevezetes helyből kitünik, Klausen dinasztikus tendencziát is látott az Aeneisben.

heté meg azt a kegyet, hogy isteneit Itáliába vihesse s tiszteletöket ott megalapíthassa. Hiszen minél többször diadalmaskodik önmaga felett, annál méltóbbnak mutatja magát arra a szerepre, melyet a végzet bizott rá, annál inkább kimagaslik, mint egy vallásos költemény valódi hőse. Azon sincs mit csodálkoznunk, a min eddig oly sokan megütköztek, hogy Turnus mellett, tehát a legyőzött párton állanak az élettel és erővel teljesebb jellemek: a költő szándékosan rendezte ezt el így, hogy a győztesek középszerüsége annál feltünőbbé tegye az isteni akarat diadalát.

Mint e lehetőleg rövid ismertetésből is eléggé kitünik, az Aeneis magyarázatának újabb három, élesen elkülönzött s egymással teljesen összeférhetetlennek látszó iránya van. Mindazáltal, ha felvetjük azt a kérdést: *melyik magyarázónak van igazsága*, csak ezt felelhetjük rá: *mindeniknek és egyiknek sem;* mert, ha elfogulatlanúl itélünk, meg kell vallanunk, hogy mindenik nézetben van valami helyes, ámbár egyik sem ment a túlzástól vagy legalább az egyoldalúságtól. Így lehetetlen igazat nem adnunk a *dinasztikus czélzat* védőinek annyiban, hogy az Aeneist jó részben Augustus sugalmazta, elkészülését folytonos figyelemmel kísérte, s hogy a költő a magas pártfogó uralmát dicsőíteni, sőt ősei, Aeneas és Iulus jogán legitimálni akarta, de másrészt nem nehéz észrevenni, mennyire túloznak, midőn az egészben nem akarnak egyebet látni udvari hizelgő költeménynél vagy épen Augustusra vonatkozó következetes allegoriánál. Igazságuk van tehát az úgynevezett *nemzeti irány* híveinek annyiban, hogy az Aeneisban legfontosabbnak tartják a mondának a város alapítására, magára a római népre s a rómaiaknak mint nemzetnek világuralmára való vonatkozását, de ők is tévednek midőn túlbuzgóságukban tudni sem akarnak Vergiliusnak Augustushoz való viszonyáról s tagadni merik a legvilágosabb tényeket.

A mi végre a *vallásos irány* képviselőit, különösen pedig Boissier-t illeti, el kell ismernünk, hogy Vergilius magyarázatába életrevaló új gondolatokat hoztak s hogy egyes állításaik majdnem kivétel nélkül igazak. De ők sem mentek az egyoldalúság hibájától, mert abból, hogy mindaz, a mit ők az Aeneisben látnak, a költeményben csakugyan megvan, még nem következik, hogy ez minden, a mi benne van, s a mily készséggel írjuk alá azt az állítást, hogy a költő a penates-kultusz s egyáltalán a vallás és a szertartások hagyományait művébe gondosan felvette, ép oly ke-

vessé hunyhatunk szemet az éposz különös vonatkozásai előtt úgy Augustusra és a világbirodalomra, mint a latin fajra és Itáliára, melyeket Boissier nem tagad ugyan, de egyszerűen mellőz.

És itt még egy körülményre kell különös figyelmet fordítanunk, hogy a legtöbb vitatkozás főokát képező, gyakran csak a szók különböző használatán alapúló fogalomzavart elkerüljük. Midőn Boissier oly erősen hangsúlyozza, hogy az Aeneis tisztán vallásos költemény s oly éles ellentétbe helyezi a Homeros-féle görög nemzeti époszszal, ha ő maga talán nem is akart e merev megkülönböztetéssel a régieknek oly eszméket tulajdonítani, melyeket bizonyára távolról sem sejtettek, nagyon könnyen tévútra vezetheti az ókorral kevésbé ismerős olvasóit. Midőn mi vallásos époszról beszélünk, oly műfajt értünk alatta, mely szemben az egyes népek korlátoltabb szellemi világán belül maradó, azok jó és rossz jellemvonásait, helyes nézeteit és balitéleteit egyaránt visszatükröztető nemzeti hőskölteménynyel a legáltalánosabb, örök időre s az egész emberiségre szóló eszméket hirdeti, s így a mi fogalmaink szerint a kettő épen úgy kizárja egymást, a mint papság és nemzet, religió és haza egybe nem eshetnek. De az ókorban, midőn mint Fustel de Coulanges fönnebb idézett művében helyesen mondja, minden nép csak saját istenét imádta s minden isten csak saját népét kormányozta, midőn ugyanaz a törvénykönyv szabályozta az embereknek egymásközt való viszonyát és az istenek s a községi állam iránt való kötelességét, midőn papság és politikai hivatal, állam és vallás oly szoros kapcsolatban állottak egymással, hogy nemcsak köztük való összeütközést képzelni, hanem még egyiket a másiktól megkülönböztetni is lehetetlen volt, ilyen ellentétre nem gondolhattak. Ha tehát valamely pogány költő, mint Vergilius is, egy város alapításáról énekelvén az állami vallás hagyományait művében megörökíteni igyekezett, ezzel nemcsak túl nem emelkedett népe gondolatkörén, hanem egyenesen megerősíté költeménye nemzeties jellegét és tendencziáját.

Ha most a mondottakat szem előtt tartva visszatekintünk a kommentátorok említett különböző csoportjaira, nézeteik nem tünnek fel többé előttünk oly merev ellentétben állóknak, annyira össze nem férőknek, mint az egyes irányok képviselői hitték. Mi legalább, midőn a legtöbbször felhozott ellenvetésekkel szemben, a nélkül hogy az Aeneis minden oldalról való méltatásába és beható birálatába mertünk volna fogni, megkisértettük kiemelni

Vergilius művének azon jellemvonásait, melyek speczialis római époszszá teszik s a mű konczepcziójának és egész szerkezetének magyarázatát sokban előmozdítják, csakhamar arra a gondolatra jutottunk, hogy e külömböző véleményekkel szemben, kiemelve belőlük azt, a mi elfogadható, elmellőzve mindent, a mi túlzás és szembetűnően hamis, oly álláspontra helyezkedjünk, a honnan az ellentéteket többé nem küzdeni, hanem egy magasb, egy nagy nemzeti műéposzhoz, minőnek az Aeneist tartjuk, teljesen méltó eszmében találkozni és felolvadni látjuk. Hogy tehát további fejtegetéseink eredményét előre jelezzük, főczélunk a magyarázat hármas, dinasztikus, római nemzeti és vallásos irányának kiegyeztetése lesz, a minek lehetőségére helyesen utalt már Pirchala a Plüss, Georgii és Boissier munkáinak biráló ismertetésében (Középisk. Tanár. Közlönye 1883.), de a mit eddig még tudtommal senki sem kísértett meg.

III.

Köztudomású dolog, hogy Vergilius, mielőtt az Aeneist végleges alakjába öntötte volna, egy tudósnak becsületére váló mély tanulmányokat tett. Kitűnik ez Augustushoz intézett leveléből melyet Macrobius tulajdonít neki, s melyben a költő az őt költeménye megírása közben folyton faggató császárhoz e jellemző szavakat intézi: «Ha méltónak találnám Aeneisemet arra, hogy néked felolvassam, már régen megtettem volna a magam jószántából is. De e nagy tárgy még csak kisérlet; olykor csaknem azt hiszem, hogy nem voltam józan eszemnél, midőn ily nagy munkába fogtam, annyival is inkább, mivel, a mint tudod, kénytelen voltam e miatt más és más valóban komoly tanulmányokkal foglalkozni.» Ezért nem is győzik eléggé dicsérni magyarázói, kik lépten-nyomon minden tudományban jártasnak nevezik őt. (L. Macrob. Com. in Somn. Scip. I. 6, 44; 15, 12; II. 8, 1. Saturn. I. 16, 12.) Sőt az újkor tudósai is észrevették a római s általán az itáliai őshagyományok kutatása közben költőnk mélyre ható ismereteit, kinek munkáit mint bő forrást méltatják és használják. De talán sehol sem tűnik ki jobban az ő nagy tudománya és helyes érzéke a régiség iránt, mint az őskori város alapításának, illetve a penates-tisztelet jelentőségének felfogásában.

Nem kell itt hosszasabban fejtegetnem, hogy a tűzhely és a

házi istenek tisztelete mily nagy befolyással volt az ókori család és állam alakulására. A családot a közös házi oltárnál való áldozás kötötte össze s valamint család nem volt képzelhető közös kultusz nélkül, ép így egyetlen szövetség sem: közös kultusz köté össze a római *gens*-et és a görög *genos*-t, a római *curiát* és a görög *phratriát*, a római *tribust*, és a görög *phylét*, s végre több ily csoport egyesülése közös kultusz végzésére tette a várost.[1]) Rómának is volt egy ily vallási központja Vesta szent tüzének és a *penates*eknek, a haza védő isteneinek együttes tiszteletében, melynek gondos fentartásában látták a régi szabású honfiak a város jövőjének biztos zálogát.

Attól az időtől fogva, midőn a római nép történelmi öntudatra ébredt, igen sokan kutatták e titokkal teljes kultusz eredetét. Miután az Aeneas-monda Itáliába beférközött s csakhamar a közhitben erős gyökeret vert, a latin hagyományok és a görög mesék sajátságos kombinácziójával arra az eredményre jutottak, hogy a *Vesta* és a *penates* tisztelete Rómába Alba-Longából, ide ismét Laviniumból került, hova a trójai Aeneas hozta be hazai isteneit, kikkel e szerént Róma védő szellemei azonosak. Úgy látszik, így volt már meggyőződve a régi annalista, Cassius Hemina, s a későbbi latin tudósok, kik e kérdésben messze terjedő kutatásokat tettek, e hagyományon csak keveset módosítottak s legfölebb ez istenek neveire nézve tértek el a régiektől és egymástól. Így Nigidius Figulus a két *penatest* Apollóval és Neptunusszal, mások Juppiterrel és Junóval vagy Minervával azonosíták, míg az ily dolgokban legnagyobb tekintély, Varro, kit Vergilius is tanulmányozott, a samothrakei titokkal teljes *Kabírokat* látta bennök, kiket Dardanos vitt Trójába, Aeneas hozott ki szülővárosa lángjaiból s szállított Itália partjaira. Annyit tehát a tudós kutatás is megerősített, hogy Róma tulajdonképen Trója gyarmata s Vergilius a nemzet hitére támaszkodott, midőn a város isteneinek megmentőjét, Aeneast tüntette fel Róma első alapítójának.[2])

---

[1]) L. Fustel de Coulanges «Az ókori község» cz. műve ide vágó fejezeteit. Ford. Bartal Antal. Az akad. könyvk. vállalata 1883.

[2]) Lás E. *Werner:* Die Sage von den Wanderungen des Aeneas. Progr. des K. Gymnasiums zu Leipzig 1882; *Hild:* La legende d' Enée avant Virgil. Paris, Leroux 1883; *Fridrich Caur:* De fabulis Græcis ad Romam conditam pertinentibus, Berolini 1884. és: Die röm. Aeneassage von Nævius bis Vergilius, Leipzig 1886.

Mondottuk, hogy a város lényegét a város isteneinek oltára képezte s az alapítás mint közös kultusz felállítása mindig vallásos cselekmény volt. Innét következik az is, hogy az ókorban oly költeménynek, melynek tárgya valamely város alapítása volt, szükségképen *vallásos jellegűnek* kellett lennie.

Csak futólag tekintsük át az Aeneist s azonnal szemünkbe ötlik, hogy a költő a várost vallásos lakóhelynek tekinti s époszát is első sorban a vallás dominálja.

Mindenütt hangsúlyozza Vergilius, hogy a város lényegét a *penates*, a város istenei képezik. Ha ezek valamely feldúlt templomból kimenekülnek, megmenekült maga a város, s az a hely, hol az istenek újra állandó lakóhelyet nyernek, ugyanoly nevet visel, minőt az elpusztított város viselt.

Juno, midőn öreg trójai asszony alakját öltve magára Aeneas csapatját Siciliában, Acestes királynál akarja marasztani, így kiált föl:

Ámde miért habozunk várost építni a népnek?
Oh honom, oh ti hiába kimentett isteni védők,
Nincsen-e hely, alapot hol raknánk Trója falának,
S Hector két folyamát, Xanthust, Simoist, soh'se látom?
(V. 631—634)

Juno szerint tehát nemcsak a város neve újul meg, hanem még a patakok is Trója vizeitől kölcsönzik neveiket. Hasonlót fejez ki Drances, a latinok békét javaló szónoka, midőn azt az indítványt teszi, hogy segítsenek Aeneasnak egy új város felépítésében:

Sőt, mit a sors rendelt, a falat fölemelni segítsük,
S isteni Trójához vállunkon hordjuk a sziklát..
(XI. 130—131)

Továbbá Helenus, Priamus fia, midőn Epirusban új várost alapít, azt Trójának nevezi, mert házi isteneit a lángokból kimenté s így azt a helyet, hol nekik oltárt emel, úgy hiszi, joggal nevezheti a régi néven. Aeneas meghatottan beszéli el Didónak azt a jelenetet, midőn az új Tróját s benne rokonait megpillantá:

Fölhaladok, s a kis Tróját meg a régit utánzó
Pergamumot s a Xanthusnak csúfolt patakocskát
Meglátom s rohanok Scææ kapuját megölelni.
(III. 349—351)

Aeneas is, midőn Krétában, a delosi Apolló jóslatát balul értelmezve, várost alapít, Pergamumnak nevezi azt:

Sebtében lerakám az ohajtott város alapját
Mint új Pergamumét: úgy örvend népem e névnek,
Ég építni lakát s fölemelni a hegyre a várat.
(III. 132—134)

De legjellemzőbb az ötödik könyv amaz epizódja, midőn Aeneas az elaggodt vagy elcsüggedt trójaiak számára, kiket Siciliában hagy Acestes királynál, várost alapít. A leirás így szól:

Aenéás ezalatt körben mesgyét von ekével,
Házhelyeket kijelől s Trójának hívja a várost.
Trója szülötte Acestes örűl országa növésén,
Törvényt lát s jogot ád a tanácsban a tisztes atyáknak.
Templomot épít majd éggel szomszédos Eryxen
Ídali Vénusnak s Anchíses síri lakához
Ültet szent berket s papot ád neve tiszteletére.
(V. 755—761)

Kitünik ebből, hogy az új város neve Trója, még pedig azért, mert penatesei Trója egyik legfőbb védő istennője, Venus és a halálában istenné lett s isteni tiszteletre számot tartó trójai vezér, Anchises.

Jellemző végre az is, a mit Tiberis isten mond az Itáliába érkező Aeneasnak:

Isteni vér ivadéka, örök szent Pergamum őre.
Visszahozod hozzánk láng közzül a trójai várost
(VIII. 36—37)

mely hely azért is érdekes, mert Pergamumot öröknek nevezi, nem azért, mintha feldulhatatlan volna (hisz ennek a valóság mondana ellent), hanem mert lakói, a város istenségei halhatatlanok.

Nem czélunk itt az Aeneist régiségtani szempontból méltatni, de szükségesnek tartottuk ennyit kiemelni oly czélból, hogy kimutassuk, mit értett Vergilius város alatt. Fejtegetéseinkből kitűnt, hogy a város lényegének a penatest tartá, s e felfogás logikai következmény gyanánt vonja maga után azt, hogy az Aeneis tulajdonképeni tárgya nem Aeneas személyes viszontagságai, hanem a *penates* költözése Trójából Itáliába. Találunk is az époszban akárhány helyet, hol a költő ezt kiemelni szükségesnek tartja. Midőn azt mondja hőséről, hogy várost akar alapítani, mindjárt zzá

teszi, hogy isteneket visz be Latiumba (Dum conderet urbem Inferretque deos Latio I. 5—6); máshelyt, hogy Iliumot viszi be Itáliába s annak legyőzött isteneit (Ilium in Italiam portans victosque penates I. 68). A hős arra kéri a jósló istenséget, engedje meg, hogy a trójaiak Itáliában letelepedhessenek s velök együtt a bolyongó istenségek s a város sokat hányt-vetett védő szellemei. (Da, non indebita posco, Regna meis fatis, Latio considere Teucros Errantesque deos agitataqua numina Troiæ VI. 66—68).

Ezek után világos lehet előttünk az egész költemény kiinduló pontja, mely a második énekben van azon a helyen, midőn Hector Aeneasnak álmában megjelenik és felszólítva őt, hogy meneküljön, átadja neki a város védő isteneit:

«Védő isteneit s vallását néked ajánlja
Trója: ezek lesznek sorsodban társid, ezeknek
Raksz falakat majdan, ha bejárod messze a tengert.»
Így szólt s karjaiban kihozá Vestát a hatalmast,
És az örök lángot, mit a szentek szentiben őrzénk.
(II. 293—297)

Aeneas tehát, midőn Trójából menekül, isteni küldetés következtében teszi azt, s mint maga mondja, az istenek jóslatai késztetik arra, hogy távoli puszta vidékek felé törekedjék (Diversa exsilia et desertas quærere terras Auguriis agimur divom II. 4—5); a száműzöttet nemcsak atyja, fia és barátai, hanem a város védő szellemei is kisérik (feror exul in altum, Cum sociis gnatoque penatibus et magnis dis III. 11—12).

Jól mondja Fustel de Coulanges, hogy az éposz hősei tulajdonképen Trója istenei. Ezek intik Aeneast, midőn Krétában czélt tévesztve időzik (Effigies sacræ divom Phrygiique penates, Quos mecum ab Troia mediisque ex ignibus urbis Extuleram, visi ante oculos astare iacentis III. 148—150), ezek kedveért vezetik Juppiter és Apollo hol jóslatokkal, hol egyenes közbelépéssel az olykor-olykor kétkedő s a helyes útról letérő hőst (l. IV. ének), ezek mellett van a fátum, mely olykor Juppiter segítségét is szükségtelenné teszi (rex Juppiter omnibus idem, Fata viam invenient X. 112—113), ki ennek tudatában határozza el, hogy a trójaiak és latinok közti döntő csatában nem vesz részt; magának Aeneasnak is az kölcsönöz bátorságot s kitartást, mert tudja, hogy Latiumban nyugalmas lakóhelyet jelölt ki számára a végzet s Trója uralma ott virágzik

fel újra (Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas Ostendunt; illic fas regna resurgere Troiæ I. 205—206); végre a védő istenek azok, kik az új városnak nagyságot adnak s a hős unokáit az égig emelik (Nos tumidum sub te permensi classibus æquor, Idem venturos tollemus in astra nepotes, Imperiumque urbi dabimus III. 157—159).

Ha az éposz itt kifejtett valódi jellegével tisztában vagyunk, nem fogjuk hősében egy homéri hős jellemvonásait keresni, nem fogjuk megrovólag emlegetni, hogy Aeneas minő erélytelen, minő halványan jellemzett alak, vagy mint Teuffel mondja, hogy Vergilius saját képmására alkotá hősét, époly szelidnek, szemérmesnek, légynek se vétőnek festé, mint ő maga volt, s elfeledkezett arról, hogy ilyen jellem epikus hős nem lehet.

Vergilius tisztában van feladatával s teljes öntudattal festi hősét olyannak, a minő. Az éposz tárgya vallásos vállalat, hősei tulajdonképen az istenek, annak a férfiúnak tehát, kit az istenek akaratuk végrehajtására kiválasztanak, mindenek előtt mély vallásosságtól áthatottnak kell lennie s az önmegtagadás erényével nagy mértékben bírnia.

Aeneas ilyen jellem. A költő mindjárt az éposz bevezetésében úgy mutatja be hősét, mint jámborságával kitünőt (Insignem pietate virum I. 10); midőn Hectorral összehasonlítja, mindkettőjüket bátornak, a harczban elsőnek nevezi, de mindjárt hozzá teszi, hogy vallásosságban Aeneas volt kitünőbb (Ambo animis, ambo insignes præstantibus armis, Hic pietate prior XI. 291—292); az egész költeményen keresztül Aeneas állandó jelzője *pius*, s ő maga is meg van győződve arról, hogy ez az erénye teszi a nagy feladat végrehajtására méltóvá és képessé, miért is, valahányszor isteni küldetését említi, jámbor Aeneasnak nevezi magát. (Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste penates Classe veho mecum I. 378—379.)

Mély vallásos érzületéből fakad az az erénye, hogy egyéni hajlamait mindig alárendeli az istenek akaratának. Csak ez az, a mi őt fáradságos vállalatának végrehajtására ösztönzi. Midőn Tróját lángözöntől elborítva látja, kétségbeesik: «Eltávoztak az istenek — kiált föl — ott hagyták szentélyeiket és oltáraikat, kik e városnak hatalmat adtak!» (Excessere omnes adytis arisque relictis Di, quibus imperium hoc steterat II. 351—352) s társait így buzdítja a végső csatára: «Egy menekvése van a legyőzöttnek: nem remélni

menekvést!» (Una salus victis, nullam sperare salutem II. 354). Mégis midőn az istenek akaratáról értesül s kedvező jósjeleket lát föltünni, ott hagyja a várost, könnyes szemekkel vet végső pillantást a kedves vidékre s elindul hosszú, fáradságos útjára.

Később is, a nagy feladat végrehajtása közben folyton küzdenek egyéni kívánságai a kötelességekkel, melyeket az elvállalt szerep szab reá. Megvallja ő maga is, hogy nem önként megy Itáliába (Italiam non sponte sequor IV. 361), hogy, ha a végzet megengedte volna önakarata szerént intézni életét, a régi helyen újra fölépítette volna Tróját s ott szeretteinek emlékét ápolta volna (Me si fata meis paterentur ducere vitam Auspiciis et sponte mea componere curas, Urbem Troianam primum dulcisque meorum Reliquias colerem, Priami tecta alta manerent, Et recidiva manu posuissem Pergama victis IV. 340—344). Tere nem a kalandozás, nem a harcz, melyet megbizatása tőle megkövetel: ő a béke, a nyugalom, a csendes munkásság barátja. Midőn Helenus új Tróját elhagyja, úgy búcsúzik Andromachétől: «Éljetek boldogul, hisz' szerencsétek meg van alapítva, míg minket hány-vet a végzet. Ti már nyugalomban éltek, nem kell átszelnetek a tenger síkjait.» (Vivite felices, quibus est fortuna peracta Iam sua, nos alia ex aliis in fata vocamur, Vobis parta quies, nullum iam æquor arandum III. 493—495). Midőn megpillantja az épülő Karthagót, el nem nyomhat egy irigy felkiáltást: «Oh boldogok, kik már építhetik városuk falait.» (O fortunati, quibus iam mœnia surgunt I. 436). Minden alkalmat megragad arra, hogy minél hamarább letelepedhessék isteneivel és társaival együtt: várost akar alapitani Thraciában, már fel is építi Krétában, de a mint az első kedvezőtlen jósjel feltünik, nehéz szivvel bár, azonnal elindul a bizonytalan útra. Karthagó városához nemcsak a nyugalom — s békeszeretet, hanem a Dido iránt érzett gyöngéd szerelem lánczai is fűzik; jól tudja, hogy a szerencsétlen királynő halála lesz az az óra, melyben Afrika partjait elhagyja; megvallja maga is Didónak, hogy a kitűzött feladat mennyire terhére van, de nem maradhat, ellenáll a végzet (fata obstant IV. 440) s Juppiter maga készteti követe, Mercurius által sietésre.

Vergilius hősének főjellemvonása tehát a jámborság, a *pietas*. Így követelte ezt az éposz tárgya, de tegyük hozzá, a rómaiaknak őseikről alkotott fogalma is. Mert ne higyjük, hogy talán a harczi bátorság volt az a főerény, a melyben a rómaiak annyira bámult

őseik nagyságának okát találták. Igaz, hogy nagy katonáknak, tisztviselőknek és földmivelőknek tartották őket, de mint jellemök fővonását mindig az *isteni félelmet* emelték ki. «Őseink a legvallásosabb emberek voltak» — mondja Sallustius. «Bármennyire hizelegjünk magunknak — így szól Cicero — se számban a hispánokat, se erőben a gallokat, se eszélyességben a púnokat, se tudományban a görögöket fölül nem múljuk, sőt az itálokat és latinokat sem érjük utól abban a természetes elmeélben, mely e nép és föld sajátja: hanem *jámborsággal, vallásossággal* és azzal az egyszerű bölcseséggel, melynél fogva átláttuk, hogy a halhatatlan istenek hatalma kormányoz mindent, győztük le az összes népeket és nemzeteket» (De har. resp. 9.). Ugyanerre gondolt Horatius, midőn egy lefordíthatatlanul tömör sorában kimondta, hogy Róma az istenektől való féltében lett a világ ura:

Dis te minorem quod geris imperas.

Így Vergilius is, midőn Aeneast olyannak festi, a minő, az ősrómai jellem fővonását akarta benne megörökíteni.

De nemcsak a hős isteni félelme, hanem egyáltalán az Aeneis minden vonatkozása az istenekre és a vallásra tisztán római szellemet árul el. Hányszor elmondták már, és pedig gáncsolólag, a kritikusok, hogy míg az Iliasban és az Odysseában az úgynevezett époszi machina teljesen tért enged a hős szabad akarati működésének, Vergiliusnál ez intéz mindent, a hős ennek segítsége nélkül mit sem tesz. Azonban ez a különbség arra vezethető vissza, hogy míg Homerosnál az Olympus fényes és költői vallása uralkodik, Vergiliusnál főleg az állam istenei szerepelnek.

S itt nemcsak a Homeros és Vergilius, hanem az egész görög és római mitologia közti különbséggel van dolgunk.

Gyakran halljuk emlegetni, midőn a görög és római vallás összehasonlításáról van szó, hogy míg a görög nép élénk képzelme isteneinek emberi alakot, emberi jellemvonásokat, vágyakat és szenvedélyeket adott s az Olympust élettel teljes istenségekkel népesíté, melyek az emberektől csak a halhatatlanságban különböztek, addig a római istenek nem egyebek, mint üres elvonások, vonatkoztatva az állami és családi élet különböző tevékenységeire. A házi isten, Lar, mint maga Servius is mondja (Serv. in Aen. III. 134) nem más, mint a tűzhely, Vesta Ovidius szerint az élő láng (Ovid. Fasti V. 291 : Nec tu aliud Vestam, quam vivam intellige

flammam), Ops istennő semmi egyéb, mint az államnak templomban őrzött kincse, Aesculanus isten a réz, Argenteus pedig az ezüstpénzt képviseli. E fontos különbség csakis abban leli magyarázatát, hogy a görögöknél a költészet hatalmas befolyása alatt a természet erőinek személyesítései vergődtek a vallásban uralkodó szerepre, a rómaiak vallásos érzülete ellenben mindaddig, míg a görög mitologia zavaró hatása a Kr. e. 3. században be nem állott, a család és állam isteneit karolta föl.

Nagyon természetes, hogy Vergilius a köztudatba átment és mindenek felett költői homérikus mitologiát teljesen nem mellőzhette, de világos az is, hogy helyes érzékkel megy vissza a római őskor vallásos felfogásáig, midőn uralkodó szerepet a *penatesnek* tulajdonít, mint a kikhez egy végzetszerű nagy jövő füződik. S mit ért Vergilius penates alatt? A második ének már idézett helye világosan kimondja, hogy Hector Aeneasnak a hatalmas Vestát és az örök szent tüzet adja át.*) Vesta és az örök tűz s a velök ugyanazon templomban tisztelt tulajdonképeni *penates* voltak a római kultusz legkiválóbb tárgyai. Tehát ezek a Rómában első sorban imádott istenségek az éposz tulajdonképeni hősei s midőn Vergilius ezeknek megtelepedését Itáliában a fátum határozatával annyira egynek tünteti föl, hogy a végső döntő csatában Juppiter segítsége teljesen fölöslegessé válik, s midőn világosan kimondja, hogy e védő istenek azok, kik Róma jövendő nagyságát biztositják, e nyilatkozatai tökéletesen megegyeznek a második pún háború korabeli régi szabású államférfiak felfogásával, kiknek szemében a Vestatemplom a római uralom végzetszerű záloga volt (T. Livius XXVI. 27 : fatale pignus imperii Romani), s a kik a szentély felgyújtását tervelő capuai lakosokat az állam elleni legszörnyűbb vétekkel vádolták, mert tönkre akarták tenni a római nagyság biztosítékát.

S mivel saját városi istenségüket ily hatalommal ruházták fel, ilyeneknek tekintették a többi államok isteneit is. Azt hiték, hogy mindaddig, míg valamely várost saját penatesei védnek, az ostrom eredményre nem vezethet. E hitöktől vezéreltetve az idegen

---

*) Aeneas a Vestán kivül még egyéb, e helyt nem említett istenképeket is vitt magával, l. Aen. III. 148—150. Vesta különben és a penates Rómában elválhatatlanok voltak egymástól, s a Vesta-templomban a szentek szente, a *penus interior* a Palladiumon s egyéb titkos szimbolumokon kivül a penates-képeket is magában rejté.

állam istenéhez imát és fogadást intéztek, melyben arra kérték, vonja meg védelmét a várostól, s ha a bevétel csakugyan sikerült, az istent Rómába vitték és fogadásukhoz képest gazdag kultuszban részesíttették. Ez volt a híres *evcatio decorum.**)

Valóban így is tettek Veii Junójával és Karthagó Juno Cælestisével. E felfogás nyomaival találkozunk Vergiliusnál is. Az ő Aeneasának, midőn Tróját lángokban, az ellenséget az utczákon megpillantja, első gondolata, hogy a védő istenek nincsenek többé a falak közt. «Eltávoztak isteneink — kiált fel kétségbeesve — itt hagyták szentélyeiket és oltáraikat, kik által uralmunk állott.» «Eltávoztak — jegyzi meg e helyhez a szorgalmas magyarázó Servius — mert az ostrom előtt *kihívta* őket az ellenség a szentségtörés kikerülése czéljából. Innen van, hogy a rómaiak mindig eltitkolták, kinek védelmében van a város, sőt a papi jog egyenesen tilalmazta, hogy a római istenek saját nevökön neveztessenek.» Az Aeneis Junója sem egyéb, mint Karthago városi istensége; a főok, melyért Aeneast annyira üldözi s eredeti czéljától eltéríteni iparkodik, az, hogy előre látja, mily harczot indít majd Róma, ha fölépül, az ő kedves Karthagója ellen. Aeneas a szokott római módon s abban az egészen római hitben igyekszik őt kiengesztelni, hogy az istenséget le lehet kötelezni ajándékokkal. Már Helenus arra inti, hogy mihelyt Itália partjaira ér, mindenek előtt a nagy Junóhoz fohászkodjék, tegyen neki fogadalmat s a hatalmas úrnő ellenállását könyörgő ajándékaival igyekezzék legyőzni (Junonis magnæ primum prece numen adora, Junoni cane vota libens dominamque potentem Supplicibus supera donis III. 437—439), a mit Aeneas szokása szerént *rite* elvégez (rite Junoni Argivæ iussos adolemus honores III. 547), s Juno ki is engesztelődik, sőt örömmel hagy fel a trójaiak elleni gyűlölettel, midőn magától Juppitertől hallja meg, hogy nem lesz nép, mely oly annyira ünnepelné őt, mint a rómaiak. («Nec gens ulla tuos æque celebrabit honores», Adnuit his Juno et mentem lætata retorsit XII. 840—841.)

*) Lásd Plinius N. H. XXVIII. 4, 18. Az *evocatio* formuláját közli Macrobius Saturn. III. 9: Si deus, si dea est, cui populus civitasque Carthaginiensis est in tutela, teque maxime, ille qui urbis huius populique tutelam recepisti, precor venerorque, veniam a vobis peto, ut vos populum civitatemque Carthaginiensem deseratis, loca templa sacra urbemque eorum relinquatis . . . . Si ita feceritis, voveo vobis templa ludosque facturum.

Továbbá, mivel a római ember az állami élet minden ágát egy titokszerü istenség működésével hozta kapcsolatba, nagyon természetes, hogy lépten-nyomon érezte, mennyira hatalmában van isteneinek. Igyekezett velük jó viszonyban állani s ezért mit sem tett az isteni akarat megkérdezése nélkül, mely, azt hivé, az *auspiciumokban* nyilatkozik. Ferdén fognók fel Róma őstörténetét, ha a későbbi kor államférfiainak eljárásából a város első századaira vonnánk következtetést, s mert oly korban, midőn filozófiailag képzett emberek ültek a tisztségekben, azt látjuk, hogy az *auspiciumot* egyszerű eszköznek tekintik politikai czéljaik kivitelére, ez alapon az ős Róma auspiciumait sem tekintenők egyébnek, mint alkalmas eszköznek az előkelők kezében a nép féken tartására. Mi sem jogosít fel arra, hogy a régi rómaiak hitének őszinteségében kételkedjünk, s Livius első tíz könyve is eléggé tanuskodik arról, hogy az auspiciumok nemcsak a plebs, hanem akárhányszor a patriciusok hátrányára ütöttek ki. Az auspiciumnak elhatározó befolyása volt minden állami müködésre s magukat a tisztviselőket is ebben az időben nem annyira a nép választá, mint egyenesen az auspicium jelölé ki. Sőt még Cicero egész komolyan mondhatta a nép előtt ellenfelének, ki e vallásos cselekmény iránt kellő tiszteletet nem mutatott: «Te az auspiciumokat, melyekkel a várost megalapították, melyektől a köztársaság és a birodalom java függ, megvetni merészeled?» (In Vatinium c. 6.)

Másik jellemző vonása az ősrómai vallásnak az az ismeretes nagy gond, melyet a szertartásokra fordítottak. Úgy látszik, hogy a vallás lényegét a szertartások lehető legpontosabb megőrzésében találták, abban a hitben, hogy az istenek kegye csak így nyerhető meg a város számára, miért is minden legkisebb hiba, melyet a ritus ellen elkövettek, érvénytelenné tette az illető vallásos cselekményt s valahányszor ilyet fedeztek föl, ha napokkal később is, újra kezdték az egészet. Ebben találja magyarázatát az az aggodalmas elővigyázat is, melyet szertartáskönyveik hamisítatlan megőrzésében tanúsítottak.

Az Aeneis mintegy tükörben mutatja az ősök eme felfogását. A hőskölteménynek, mint Róma legrégibb állami életének, mozgató ereje a közvetlen jóslat és az auspicium: ezek indítják a hőst cselekvésre, a ki viszont, mielőtt valami nagyba fogna, mindig megkérdezi az istenek akaratát. Jósjel indítja el őt Trójából, ez akadályozza meg a letelepedésben Thracia partjain, Krétában;

ez vezérli Itáliában is minden fontosabb lépésnél; ha önként nem mutatkozik, maga a hős kér jósjelt, mint pl. ama hires és sok gáncsra alkalmot adott helyen, midőn Evander király az etruszkok szövetségét ajánlja föl Aeneasnak: a hős megzavarodva áll mindaddig, míg kedvező jeleket nem lát föltünni. Egy homerikus hős jellemével nem férne ez meg, de nagyon illő ama rómaiak őséhez, kik nemcsak a köz-, hanem még a magánéletben sem fogtak semmihez az auspiciumok megkérdezése nélkül (l. Val. Max. II, 2, 1), s kiknek legrégibb államférfiai, a királyok és az első konsulok első sorban az állami istenek áldozárai, tehát papi hatóság valának.

De nemcsak ily általános vonásokban igyekvék Vergilius a római vallás szellemét költeményében visszatükröztetni, hanem az oly nagy gonddal őrzött szertartások hagyományait is alkalom adtán földolgozta. E körülmény könnyen kikerülhette volna az újkori tudósok figyelmét, de szerencsére a régieknél, kik ezt könnyen észrevehették, a magyarázók egész iskolája alakult, mely czélul tüzte ki az Aeneisben a vallásrégiségek szerepét kutatni. A ki valaha Serviust vagy Macrobiust olvasta, bámulva tapasztalhatta, hogy erre vonatkozólag mennyi mindent találtak vagy legalább akartak találni költőnknél. «Mindazon jelességek közt, melyeken Maro dicsősége alapszik — mondja Macrobiusnál Vettius Prætextatus, ugyanaz, a ki egész értekezést írt Vergiliusnak a papi jogban való jártasságáról — főképen azt csodálom, hogy a papi jog hagyományait, mintha csak mindig ezzel foglalkozott volna, a legtudósabb módon őrzé meg műve sok és különböző helyein: és, ha ily hosszú értekezésre időnk volna, kimutatnám, hogy Vergiliusunk megérdemelte volna a pontifex maximus méltóságát.» — «Költőnk — felel e szavakra ugyanott Flavius — az auguri jogban is annyira jártas volt, hogy, ha egyéb tudományokkal nem is dicsekedhetnék, ezzel az egygyel megalapíthatta volna dicsőségét» (Saturn. I. 24; 16.). *Servius*, a híres magyarázó, mint régen ismeretes elcsépelt dolgot hozza fel, hogy Vergilius, valahányszor csak alkalma akad, említést tesz a papi jogról (l. Serv. in Aen. II. 57; tanulságos helyek még I. 305; VIII. 552), s hogy számos helyen ki lehet mutatni, mily pontossággal tudta költőnk a legrégibb szertartásokat leírni (ad Aen. X. 419).

Sőt némely kommentátorok ennyivel sem elégedtek meg, hanem a végletekig menve Aeneasból *pontifexet* csináltak, s nemcsak tetteit, hanem minden szavát is ily szempontból igyekeztek

magyarázni. Aeneas például a III. énekbben anyjához, Venushoz így szól:

Et vacet *annales* tantorum audire laborum. (I. 373)

Az *annales* szót úgy Macrobius mint Servius arra magyarázzák, hogy Aeneas *pontifex*, a pontifexek pedig a régi rómaiaknál *annales* czím alatt adták ki az általuk feljegyzett nevezetesebb eseményeket (Lásd Serv. in Aen. I. 373. Macrob. Saturn. III, 2, 17.). Azt is fontosnak találják, hogy a költő hőséről, midőn az a második énekben egy fényes lakoma után szenvedéseinek elbeszélésébe kezd, ezt mondja:

inde *toro* pater Aeneas sic orsus ab *alto*

mert a *magas üléssel* (toro alto) azt akarta jelezni, hogy a lakomáknál a legfelsőbb hely a papot illette. (Summus enim semper est pontificalis locus. Serv. in Aen. II. 2. Tanulságos helyek még Macrob. Sat. III. 6, 3; Serv. in Aen. II. 57; VIII. 363; 552; XI. 2; 76.)

Mégis legérdekesebb a negyedik éneknek, Dido szerelme gyönyörű történetének vallásos magyarázata, a mint azt a Servius neve alatt ránk maradt jegyzetgyűjteményben találjuk. Miután Aeneasra ráfogták s egyes szavaiból és tetteiből igazolni igyekeztek, hogy e könyvben mint *flamen* szerepel, ebből azt következtették, hogy Didónak *flaminicának* (a flamen feleségének) kell lennie. Bizonyítgatták, hogy a hol a költő a királynő öltözetét leírja, előadása megegyezik azokkal a rituális szabályokkal, melyek a flaminica öltözetét meghatározták, belekapaszkodtak egyes Aeneashoz intézett szavaiba s benne czélzásokat láttak a pap és papnő hivatalos viszonyára. Végre a viszony szomorú felbomlásának okát abban találták, hogy a hős és a királynő egybekelése abban az emlékezetes barlangban nagyon hirtelen történvén, elmulasztották megtartani a *confarreatio* szertartását, a mely nélkül a flamen és flaminica házassága érvényes nem lehet! (Lásd Serv. in Aen. IV. 103, 137, 339, 350, 374, 518, 646.)

Bármily nevetségeseknek tünjenek fel e túlzások, el kell ismernünk, hogy a magyarázóknak lényegben igazságuk van. Aeneasnak nemcsak jellemében nyilvánul *pietas*-a, hanem, mint a hazai istenek költöztetője *(penatiger)* és a kultusz főnöke, külső viseletében is szent személynek, papnak mutatja magát. Lelkiis-

meretes pontossággal, *rite* hajt végre mindent, akár csak egy római pontifex, a ki tudja, hogy a szertartásnak egyetlen szóval való elhibázása isteni haragot keltő szentségtörés *(piaculum)*. Nézzük, midőn az égő Trójából szent feladatának teljesítésére kiindul s az ijedelmek közt sem feledi, hogy a penates-képekhez nyúlnia mindaddig nem szabad, míg az öldöklésben beszennyezett kezeit folyó vizzel *(flumine vivo)* meg nem mossa, vagy midőn Misenust eltemeti, midőn Siciliában maradt honfitársai számára várost alapít, midőn penateseinek, atyja szellemének, Juppiternek vagy az alvilági isteneknek áldoz, midőn jósjelt kér és elfogad: be kell vallanunk, hogy ő, a mint Vergilius feltünteti, népének nemcsak királya, hanem papja is, egy római pontifex és augur előképe. Ezzel nem azt akarjuk mondani, a mit az idézett régi magyarázók hittek, hogy a költő hőse minden szavát és tettét a papi és auguri jog szabályai szerént intézte volna, hanem egyszerüen arra akarunk utalni, hogy valahányszor szent cselekményt végez, egészen úgy teljesíti azt, a mint egy római pap teljesítené. Csakis abból, hogy a mű e részei a szertartások pontos leírását tartalmazták, magyarázható ki, hogy a későbbi papok, mikor már az államvallás hagyományai meggyengültek, a rituále vitás kérdéseiben Vergiliusra mint tekintélyre hivatkoztak.

De nemcsak Aeneas szerepében, hanem egyáltalán mindenütt, a hol alkalom volt reá, azon volt költőnk, hogy ha egyébbel nem, a szertartások egyes kifejezéseinek felhasználásával *) római színt kölcsönözzön leirásainak. A régiek nem is győzték eléggé csodálni a szent nyelvben való kiváló jártasságát. Mikor pl. Sinon a második énekben elsírja a trójaiak előtt színlelt panaszait, s félelmét fejezvén ki, hogy majd a görögök, miután ő maga elmenekült, ártatlan gyermekein vesznek boszút, így szól:

quos illi fors et pœnas ob nostra reposcent
effugia et culpam hanc miserorum morte *piabunt*

*) Lásd Macrob. Sat. III. 2, 1: Verborum autem proprietas tam poetæ huic familiaris est, ut talis observatio in Vergilio laus esse iam desinat: nullis tamen magis proprie usus est, quam sacris vel sacrificalibus verbis. — III. 4, 1: Nomina etiam sacrorum locorum sub congrua proprietate proferre pontificalis observatio est. — Serv. in Aen. I. 398: Totum morem augurum exsecutus est (Vergilius) proprietate verborum.

a rituále szentesített szavait használja, mert a papok az *effugium* műkifejezéssel éltek, ha arról volt szó, hogy az áldozati állat az oltártól elmenekült, és a *piare* ige a vérrel való kiengesztelést jelenté. Épen így, mikor a hatodik énekben az alvilági isteneknek hozott áldozat leírásánál azt mondja: *supponunt cultros* e helyett *victimas caedunt* (az áldozati barmokat levágják), a szertartás nyelvét követi, melyben a rossz előjelű *(mali ominis)* szókat a legnagyobb gonddal kerülték; s néhány sorral alább, a hol így szól;

tum Stygio regi nocturnas *incohat* aras

az elavult *incohat* igét *perficit* helyett ugyanonnan kölcsönzi. Vagy, mikor a gyanútlanul hajózó Aeneast a nimfák a veszedelemtől megóvandók, így szólítják meg:

vigilasne, deum gens
Aenea? vigila. (X. 228)

e szavakkal arra a szép szertartásra utalt a költő, melyet bizonyos meghatározott napon a Vesta-szűzek teljesítettek, midőn ünnepélyesen az áldozó király *(rex sacrificulus)* elé járulván, így inték őt: *vigilasne rex? vigila.* (Lásd Serv. in Aen. II. 140; III. 257; VI. 249, 252; VIII. 106; X. 228). E néhány helyen, melyet példaképen felhoztunk, mindenki közönyösen siklik keresztül, a ki a régi magyarázókat nem ismeri. Láthatjuk ebből, hány oly hely lehet még az Aeneisben, melynél mi legföllebb a nyelv különössége miatt állapodunk meg, de a mely a római hagyományok közt felnőtt ember lelkében az ünnepélyes és megható emlékek egész sorát volt képes felidézni.

Ennyi az, a mit az Aeneisről, a vallásos jellegét tekintve, szólni akartunk. Kettőről győződhettünk meg tárgyalásunk folyamában; először, hogy a mű tárgyánál fogva vallásos jellegű s hogy úgy egész szerkezetét, mint különösen a hős sokat vitatott jellemét ebből a szempontból kell megítélnünk, másodszor, hogy e vallásos jelleg keretében a szerző mindenütt *római vonásokat* emel ki, kegyelettel elevenítve fel az ősrégi szertartások hagyományait s híven tüntetve fel az ősrómai felfogást a *vallást* és az ezzel elválaszthatatlan összefüggésben levő *államot* illetőleg. Már itt láthatjuk a rómaiakra gyakorolt nagy hatásának egyik okát, melyre Fustel de Coulanges szavai oly találóan utalnak: «Ebben a költe-

ményben látták önnönmagukat, alapítójukat, városukat, intézményeiket, uralmukat: mert ezek nélkül az istenek nélkül a római állam nem létezhetett volna.» (Az ókori község 205. l.)

IV.

A fönnebiekben volt alkalmunk előadni, hogy az Aeneasmonda, melyre Vergilius költeményét alapítá, mennyire nemzetivé vált a rómaiaknál s hogy mennyire tévednek azok, kik az Aeneis meglehetős kedvezőtlen birálatánál a mese idegen eredetére oly nagy súlyt fektetnek. Igyekeztünk továbbá kifejteni mind azokat az előnyöket, melyekkel költőnk tapintatos tárgyválasztása járt s melyeket, úgy látszik, sokkal helyesebben fogtak fel a régi magyarázók mint némely újabb kritikusok. Ez alkalommal azonban szándékosan elhalgattunk egy körülményt, az Aeneas mondájának egy oly kényes oldalát, a melyen okvetetlenül segíteni kellett, ha a költő a munka véghatását koczkáztatni s a rómaiak nemzeti érzelmeit megsérteni nem akarta. És valóban nem csekélyebb érdeme Vergiliusnak, hogy ezt a tárgyban magában rejlő s ez eddig vele foglalkozott költők figyelmét kikerült nehézséget nemcsak észrevette, hanem egyszerű s mind a mellett művészi módon el is tudta háritani.

A mint mindnyájan tudjuk, élt Rómában a görögöktől átvett őstörténet mellett itáliai, nemzeti őshagyomány is, mely a latin városok körében képződött s természetesen a latin ősöket dicsőité.

A kegyelet ezek iránt sem halt ki a nemzet szívében. Különösen Vergilius korában, midőn a görög műveltséggel együtt a görög romlottságot is átvett nemzet mélyen érezte erkölcsi sülyedését, mélabúsan tekintettek vissza a költők Itália aranykorára, Saturnus országlásának idejére, példabeszéddé vált a latin és szabin ősök erénye, s magának Vergiliusnak sem volt egyéb szándéka, midőn gyönyörű Georgiconját megírta, mint buzditani az elfajult utódokat, hogy az ős Itália példáját követve hagyják oda a várost, vonuljanak ki vidékre, műveljék az anyaföldet, tisztelve Faunust, Silvanust, Lupercust, a mezei és erdei istenségeket, valamint a tűzhely nyájas, védő szellemét, mert csak ezektől várható áldás a fáradságos munkára.

Ezt az uralkodó szellemi állapotot tekintve a legnagyobb elővigyázattal kellett költőnknek eljárnia, hogy, midőn Aeneast és

a trójaiakat Róma alapitóiul tünteti föl, ezek mellett a latin népnek oly szerepet ne tulajdonítson, mely azt legyőzöttnek, alávetettnek mutatná s így a kegyeletet megsérthetné.

Vergilius, valljuk meg, a lehető legfurcsább helyzetbe jutott, midőn a trójaiak és latinok eldöntő harczát kellett festenie. Szokott dolog a világirodalom valamennyi époszában, hogy két nemzet vagy két nagy párt élet-halál harczot vív egymással, de mindannyiszor, valamint csak egyik mellett lehet az ēpikai végzet, épúgy csak az egyik mellett van a jog, az igazság, a költő és az olvasó rokonszenve, s bármily kiváló hősök állanak a másik részen, mégis engedniök kell úgy morális nagyság, mint harczi bátorság dolgában a főhősnek és környezetének. Ezt látta költőnk mesterénél Homerosnál is, de jól tudta, hogy példányképét idáig követnie nem szabad. Neki meg kellett kisértenie azt, a mi első pillanatra képtelenségnek tűnik föl: megmutatni, hogy a végzet a trójaiak mellett van s daczára ennek egyforma rokonszenvvel festeni mind a két nép küzdelmét és hőseit. Annyi legalább világosan állott előtte, hogy az ősi erkölcsiség, mérséklet és bátorság mintaképeiül tisztelt italusokat nem alázhatta le a Laomedon furfangjáról, Paris szerelmi kalandjairól és asszonyos elpuhultságukról hírhedt frígek előtt. És ezt nem is tette. Akárhol olvassuk az Aeneis utolsó hat könyvét, mindenütt azt látjuk, hogy a költő a latinokat a legkedvezőbb színben tünteti föl, mint oly népet, melyet egyszerűség, tiszta erkölcs, hüség és becsület jellemeznek, mely fiait a földművelés nehéz munkájában szoktatja meg hazája földét becsülni és az erdők vadjaival való küzdelmekben készíti elő a veszedelmesebb ellenség elleni harczra, melynek még öregjei is a mértékletes élet jutalmául teljes testi lelki épségnek örvendenek. Halljuk csak Turnust, midőn a jövevény trójaikra nemzeti büszkesége érzetében rátámad:

mi bolondult elme, miféle
Istenség vezetett hozzánk? Nincs itten Ulisses,
Híres szófacsaró, se a két Atrída : de vannak
Férfiak. A kisded csak alig születik meg, azonnal
Bémártjuk testét a hideg folyamokba, megedzük.
A gyermek vad után szanaszét lót-futkos az erdőn,
Múlatsága serény lovakat forgatni vagy ijjat.
Dolgos az ifjúság, megelégszik akármi kevéssel:
Vagy földet forgat vagy harczczal városokat ví;
Fegyver minden időnk: ébreszteni lándzsanyelekkel

Szoktuk a rest marhát. Sőt még a terhes öregség
Sem gyengítheti meg lelkünk erejét: mi sisakkal
Elnyomogatjuk az ősz hajszálat: szüntelen új új
Zsákmányt hordogatunk s szeretünk mindenha rabolni.
Ám néktek sáfrányszínű s csiga véribe mártott
Köntöstök; restség, puhaság, táncz minden örömtök,
Ujjas dolmánytok, rojt s czafrang füli süvegtek.
Asszonyok és nem férfiak! oh takarodjatok innen
Ída hegyére szokott énektek hallani: dobbal
És kettős hangú síppal Berecynthia szólít.
Férfiakat szeret a fegyver; kezetekbe nem illik.
(IX. 601—620 Baróti Szabó ford. szerént)

E ritka erővel írt sorok nemcsak Turnus elkeseredését fejezik ki, hanem azt a szokásos ellentétet tüntetik föl, melyben a rómaiak annyira gyönyörködtek, valahányszor őseiket, a régi jobb idők embereit idegen népekkel, főleg görögökkel és frígekkel összehasonlították.

És mily előszeretettel festi költőnk a latin hadakat! Mily megható az ifjú Turnus tragikus küzdelme a sors ellen s bukása, mely fölött a költő nem titkolhatja el szánalmát! Mily erővel és élettel teljes alak Camilla, a férfias szívű hősnő, kit, mert nyílt harczban győzhetetlen, csak csellel ejthetnek meg! Az egész költemény egyik legélesebben jellemzett alakja, Mezentius, az istenek gőgös megvetője és részvétünkre érdemes fia, az ifjui hevének áldozatul eső Lausus szintén Aeneas ellenfeleihez tartoznak, de a költő őket is a kegyelet bizonyos nemével veszi körül. És csakis ebből, a latin ősök iránti kegyeletből érthető a sokat gáncsolt körülmény, hogy az éposz második részében annyi rokonszenvünkre méltó alakot találunk a latin táborban, hogy érdeklődésünk már-már elfordul a pius Aeneastól és halványan rajzolt kiséretétől. Pedig ezek a végzet kiszemelt emberei, ezeknek kell végre is győzniök.

E kényes feladatnál újra az segít a költőn, a mi lehetővé tette, mint az előbbi fejezetben kimutattuk, a görög monda nemzetiesítését, t. i. a mű vallásos jellege.

Aeneasnak az égtől nyert küldetése az, hogy a trójai penatest Italiába vigye, s minthogy a költemény tulajdonképeni hősei ezek, minthogy a város jövendő nagysága csakis ezektől függ, Aeneas eleget tett feladatának, ha istenei számára alkalmas lakóhelyet keres, a nelkül, hogy kénytelen volna a latin néppel magával harczba keveredni.

Ezt tünteti föl a költő már akkor is, midőn hőse Italiába megérkezik s Latinus királyhoz követeket küld. Nem lép föl az erős jogával vagy egy nagy hódító igényeivel; a legszerényebb kérése van, csak annyi, hogy védő isteneinek csekély lakóhelyet adjanak s valamennyijöknek szabad letelepedést biztosítsanak:

Isteneink számára szerény lakot adj csak a parton,
S légyen a víz, levegő szabad egykép mindenikünknek.
(VII. 293—230)

Különben Aeneas már csak azért sem semmisíthetné meg a latin népet mint nemzetet, mert az ő kisérete már nem annyira nép, mint túlnyomóan férfiakból álló hadcsapat. Ő mindazokat, kik az Italiába való átkelés előtt gyöngéknek mutatkoztak, főleg az aggokat, asszonyokat és gyermekeket ott hagyja Siciliában Acestes királynál, hol várost is alapít számukra. (L. V. könyv). Végre maga a hős családja sem lehet tiszta trójai többé: ő csak úgy nyerheti el az uralmat, ha Latinus királylyal házassági rokonságot köt s az isteni gondviselés éppen azért ragadja el férje mellől a hű Creusát, hogy ez megtörténhessék; sőt, hogy a hős teljesen tisztában legyen feladatával, maga Creusa jelenti ki ezt szellemalakban, utána búsuló férjének:

Gazdagság, hatalom s a királynak lánya arádul
Vár ott rád. (II. 783—784)

Így a királyi család, mely később Alba Longában uralkodik s a melyből Romulus, Róma alapítója származik, nem Iulustól Creusa fiától, hanem Silviustól, Lavinia fiától veszi eredetét. Ezért Anchises, midőn a VI. énekben bemutatja Aeneasnak az utódokat, kik reá annyi dicsőséget hoznak, kiemeli, hogy ezek italiai vérből valók:

Most, hogy a trójai fajt mi dicsőség éri jövőben
És kik jőnek utánad, *itál vérből* unokáid
Elmondom röviden. (VI. 756—758)

Ha Aeneas-szal és társaival szemben az öreg Latinus király magaviseletét vesszük tekintetbe, még világosabban tűnik elénk a költő szándéka, hogy a latin hatalom összeütközését Aeneas-szal kikerülje. A nép főhatalmának képviselője, Latinus teljesen fölül áll a küzdelmen, mert, a mint azt látja, hogy a meggondolatlan Turnus esztelen harczot támaszt a végzet ellen, visszavonul.

Szeretik ugyan összehasonlítani Latinus e magaviseletét a Priamuséval az Iliasban, ki szintén elhúzodik a cselekvés teréről, de ez az összehasonlítás, bátran kimondhatjuk, a lehető legtévesebb. Az Iliasban Priamus azért nem vesz részt a város védelmében, mert erre képtelenné teszi az öregség: Latinus ellenben visszavonul, mert tudja, hogy a végzet Aeneast szánta vejéül; midőn tehát azt látja, hogy népe Turnus által föllázítva reá többé nem hallgat, a mozgalmat részvételével törvényessé tenni, nemzeti harczczá emelni nem akarja. Még az eldöntő küzdelem előtt is megkiserti a kibékülést s felveti a tanácsban azt az indítványt, hogy Aeneasnak a trójai küldöttség kivánatához képest külön tartományt jelöljenek ki, hol isteneinek várost alapítson. Midőn Turnus ezt is hevesen ellenzi, az öreg megint lelép a cselekvés teréről s bánkódik saját határozatlanságán. (Consilium ipse pater et magna incepta Latinus Deserit ac tristi turbatus tempore differt, Multaque se incusat, qui non asciverit ultro Dardanium Aenean generumque acceperit urbi. XI. 469—471.)

Így azután csakugyan fölötte áll a harcznak. A trójaiak sohasem harczolnak ő ellene, Aeneas sohasem tekinti őt az ellenséges sereg vezérének, sőt a háború folyama alatt is mindig csaknem fiúi tisztelettel beszél róla. Még az utolsó harcz előtt, midőn látja, hogy az ügyeket egészen Turnus vezeti, Latinus-szal találkozva békeajánlatokat tesz és szerényen kimondja, hogy czélja nem a hódítás, hanem az istenek behozatala, s hogy az uralom akkor is, ha elnyeri Lavinia kezét, ipjáé marad:

Nem teszem én a latint szolgává, trójait úrrá,
Nékem a trón sem kell: egy törvény tiszteletében
Lépjen örök hűségre a két nép hősi erénye.
Vallást, isteneket hozok én: ipamé legyen a had,
Légyen a trón ipamé. (XII. 189—193)

A latinok ellenben sohasem mernek Latinus király nevében harczolni: ők csak Turnus hívei. Szó sem lehet itt egy, a latinok és trójaiak közötti nemzeti harczról, s Aeneast győzelmei sohasem ragadják el annyira, hogy magát a latin nép legyőzőjének akarná föltüntetni. Legfényesebb diadala után békülékeny nyilatkozatot tesz, melyben némi szemrehányás van ugyan Latinus király ellen, de egyszersmind világos kimondása annak, hogy ő nem a *latin néppel* harczol:

Nem jönnénk, de e tájt jelölé ki honomnak a végzet,
És nem is ellenségem a nép: de királya szegé meg
A vendégi jogot s Turnust tisztelte kegyével.
(XI. 112—114)

A küzdelem csakis Aeneas és Turnus közt folyik s magát a végeldöntést a költő helyes tapinttattal nem is a két seregtől, hanem a két vezér párbajától teszi függővé.

Végre az események csomójának teljes megoldása nem a trójai nép győzelme, hanem a két nemzet testvéries egyesülése úgy, hogy idő multával a latinok számbeli előnyénél fogva a trójai faj és név elenyészik.

A megoldás, a költemény általános jellegéhez híven, az égben történik s nemcsak a földön szünteté meg a küzdelmet, hanem az égiek közti viszályt is lecsendesíti, a kérlelhetetlen Juno haragját jóakarattá változtatja.

Midőn a két vezér párbajt vív, végre is kénytelen belátni Juno, hogy a végzet nem engedi meg Turnus győzelmét. Kárpótlásul tehát azt kéri Juppitertől, hogy az új várost ne nevezzék Trójának (fönnebb kimutattuk, hogy tulajdonképen így kellene nevezni), hogy maga a trójai faj is enyésszék el a latin közt s hogy a város jövendő nagyságát a latinok erényének köszönje:

Ámde a régi lakó, a latin ne cserélje nevét el,
Trójaivá ne legyen, Teucer faja benne ne éljen,
Ősi mezét le ne vesse, ne hagyja el ősei nyelvét.
Álljon fenn Latium s a király legyen albai vérből,
Rómát is nagygyá latinoknak erénye emelje,
Elvesze és engedd, hogy vesszen Trója nevével.
(XII. 822—827

Juppiter szívesen beleegyezik; megigéri, hogy az italiaiak nyelve, szokásai, neve megmaradnak, s a trójaiak, miután kitűzött czéljokat, az istenek meghonosítását, elérték, teljesen beleolvadnak a latin törzsbe:

Ím megadom, mit kívántál s meghajlom örömmel.
Megmarad Ausoniád szép nyelve, meg ősi szokása,
És marad a neve is, mint volt: noha Trója vitéze
Hozza a szent vallást és istenit Ausoniába,
Mégis a trójai nép lesz szívre beszédre latinná.
(XII. 833—837)

A költemény itt éri el czélját, a kettős monda szétágazó szálait művészileg fogva össze s az ellentéteket egy magasb eszmében békítve ki. *A város sorsa első sorban az istenektől függ:* az isteni akarat végrehajtója Aeneas, kit éppen ezért méltán tisztelhetni úgy, mint a város alapítóját; *de második sorban a latin nép erénye teszi a várost nagygyá,* e népet találták az istenek méltónak arra, hogy közéjök telepedve védelmök alá vegyék: a latin ősökre tehát a római utód mindig kegyelettel s büszkén tekinthet.

Ime ez a volt az a gondolat, és pedig Vergilius eredeti gondolata, melylyel mint epikus teljesen kielégítheté a korabeli római hazafit, ki, már a görög műveltség uralkodó hatásánál fogva is, szívesen kapcsolta össze hazája őstörténetét a trójai mondakörrel, de sokkal jobban szerette a szép Italia földét, hogysem kegyeletét a latin hagyománytól, melyre minden város, minden folyó, minden hegy lépten nyomon emlékezteté, teljesen meg tudta volna tagadni.

A költő egyébiránt nemcsak a mű szerkezetének fővonásaiban volt tekintettel arra, hogy az italusok ősi erényeit és nagyra hivatottságát kiemelje, hanem még epizódjaiban is a latin, illetőleg az italiai hagyományok feldolgozására törekvék. Az Odyssea híres tizenegyedik éneke megadta neki az eszmét, hogy hősét, valamint Homeros, az alvilágba szállítsa le s jóslattal erősítse meg a nagy feladat végrehajtására. Homeros csak annyit mond, hogy a lelkek a világ végén a legszélső nyugaton tartózkodnak, hová a nap sugarai sohasem hatnak el s az egész tájra örökös sötét köd borul.

A ki valaha olvasta a nagy görög époszt, bizonyára visszaemlékszik arra, hogy az Odysseus útja s a holtakkal való találkozása leirásánál, a mi legerősebben hatott a lélekre, éppen az a titokkal teljes homály volt, melylyel a költő elfedte a részleteket, hogy szabad tért engedjen a hallgató képzelmének. Vergilius beleszövi ezt az epizódot művébe, de mert az italusok az avernumi tó mellékén képzelték az alvilág bejáratát, nem a világ végére, hanem ide helyezi azt s nem késik ez előszeretetének áldozatul hozni az előadás misztikus színezetét, a hatás egyik főeszközét s nem átalja ezzel is növelni azokat a sajátszerű ellentéteket, melyek az éposz e részében, a monda, a szabad invenczió és filozófiai eszmék különös vegyületében, amúgy is nagy számmal találhatók. Nem művészeti érzék hiányából, hanem szándékosan, czélja tudatában teszi ezt, hogy Aeneise minél szorosabban fűződjék a szép Italia földé-

hez, melynek lakói a pogányság legutolsó idejéig szent borzalommal látogatták e helyet s könyörögtek ott az alvilág rettenő istenségeihez. Helyesen mondja Boissier: «Vergilius jól tudta, hogy mit veszít e hagyomány felhasználása által: meg lőn fosztva elbeszélése attól a titokteljességtől, mely a homéri felfogást jellemzi s mely annyira elragadja a képzeletet; de ő minden áron a közhiedelemre akart támaszkodni.»

Az Aeneis második részében, a VII—XII. énekben az egész elbeszélés át meg át van szőve italiai helyi mondák és kultuszok leirásával. Azt az Italiát festi a költő, mely még nem szakított teljesen a Saturnus uralkodásának, a boldog aranykornak emlékeivel.

Így amaz ősi egyszerűség mintaképe Evander király, ki csaknem kunyhószerű házban tartja királyi székét, hol hajnalonként a madarak csicsergése költi fel s kinek legnagyobb gyönyörűsége abban telik, ha néhány hű cselédje kiséretében legelésző nyájait szemléli. Csak arra büszke, hogy szerény lakásában vendégül fogadhatta Herculest, s erre hivatkozik, midőn Aeneast magához bevezeti:

ez ajtón jött be a győző
Hercules és szállást e királyi lak vala néki.
Vesd meg a fényt, idegen, méltóan az isteni hőshöz,
És a szegénységet jó szemmel nézni tanuld meg.
(VIII. 362—365)

Ugyanekkor alkalmat talál a költő elbeszélni a legrégibb Róma földjéhez fűződő hagyományokat, a táj őrző geniusa gyanánt tisztelt Hercules kultuszát, az ennél szereplő Potitia és Pinaria papi családok eredetét, a nyájakat pusztító óriás Cacus szörnyű végét (VIII. ének). — A tiszteletreméltó Latinus királyt is három italiai istentől, Saturnustól, Picustól és Faunustól származtatja, s midőn őt bemutatja, megismertet egy régi latin királyi palotával, melynek díszét az ősök szobrai és az ellenségtől elvett fegyverek képezik; leírja továbbá Faunus jóshelyét az Albunea berkében a titkos szent forrás mellett, hol a jóslatot kérő éjszakának idején lefekszik s álmában kapja az isteni kinyilatkoztatást; végre megismertet a kettős arczú Janus jelentőségével és a háborúindítás felséges szertartásával (VII. ének). Valahányszor csak az italiai hősöket előszámlálja, mindannyiszor előadja a szülővárosukhoz vagy személyükhöz fűződő meséket; így ismerkedünk meg a hetedik énekben

Egeria berkével, a Virbius-mondával, Tiberinus istennel, Juppiter Anxurral; később az Aeneast segítő etruszkok ősi városaival, azok alapítóival stb. Nem lehet itt czélunk e gazdag anyagot kimeríteni s így végül, költőnk eljárásának jellemzésére csak annyit említünk, hogy a tudósok, kik az ősi Italia régiségeit kutatják, Vergilius époszának utolsó hat könyvét használják mint legjobb s legbővebb forrást.

Mindezekből a jelekből, melyeket a fönnebbiekben pontosan felsorolni igyekeztünk, következtetést vonva véleményünk ez: midőn az Aeneist vizsgáljuk s iránta igazságosak akarunk lenni, nem szabad eltévesztenünk szem elől, hogy Vergilius nemcsak az ősvallás hagyományait akarta művében feldolgozni, hanem egyrészt a trójaiak és latinok mint két nemzet közti összeütközés gondos kikerülése, másrészt az italiai hagyomány nagymérvű és kegyeletes felhasználása s a latin faj nagyra hivatottságának kiemelése által azt igyekvék elérni, hogy műve ne csak Róma védő isteneinek, ne csak magának a városnak, hanem a latin népnek és Italiának is éposza legyen.

V.

De az Aeneis nemcsak a város vallásának, nemcsak Italiának, hanem egyszersmind a római világbirodalomnak, még pedig az új monarchiának éposza.

Sokan vannak még ma is, kik, talán a köztársasági szabadság iránti elfogultságból szeretik a római irodalom aranykorának nagy iróit «aljas hizelgéssel» vádolni s készek aláírni mindazt, a mit a republikánus Beulé Augustus családjáról és koráról írt pamfletszerű munkájában a legnagyobb latin költők megbélyegzésére oly szónoki hévvel s természetesen annál kevesebb részrehajlatlansággal ád elő. Azonban a viszonyok elfogulatlan birálata egyre jobban megérleli bennünk azt a meggyőződést, hogy semmi okunk sincs kételkedni az uralkodó iránt mutatott hódolatuk bensőségében, hogy mindaz a dicséret, melylyel oly pazarul elhalmozzák, szívükből jő, hogy midőn őt *istennek* nevezik, mint a ki a világ megbomlott rendjét helyreállítá, ezt az ókorban oly szokásos tiszteleti czímet legalább is annyi joggal és őszinteséggel használják, a mennyivel Cicero, a szabadság lánglelkű szónoka, az őt számüzetéséből visszahívó senatus és népgyülés tagjait, a nélkül, hogy

a szolgalelküség vádjától félnie kellett volna, isteneknek*) szólíthatá.

Béke és nyugalom volt az, miután az a nemzedék, mely a polgárháború viharai közt nőve fel, a köztársaságnak csak végvonaglásait látta s áldásait nem érezte, mindenekelőtt sovárgott. E nemzedékhez tartozott a római költészet két elsőrendű csillaga, Vergilius és Horatius, kiknek korábbi műveiben e sovárgás oly közvetlenűl, oly híven nyilatkozik. Olvassuk csak Vergiliusnál a birtokaiból kiűzött Melibœus megható panaszát az első eclogában s ama híres jóslatot a hatodikban, hol a költő a bűnökkel és szerencsétlenségekkel terhes kor után az új *saeculum* hajnalát, a békés aranyidők visszatérését oly epedve várja; vagy nézzük Horatiusnál a 16. epodust, ezt az elejétől végéig mély érzelemtől sugalt költeményt, mely felszólítja a római nép javát, hogy hagyja ott Italia vérrel fertőzött földét s a város megszentségtelenített téreit, költözzék a boldogok szigetére, hol még mindig az ártatlan aranykor erkölcsei uralkodnak, hol az örök béke honol.

Az ilyen és hasonló kedélyű emberek, midőn Augustus az uralmát véglegesen megnyeré, szívesen belenyugodtak az események természetes fejlődésébe. A választás nem is volt nehéz. A sivár közelmúltat vérengző háborúk, számüzetések és vagyonelkobzások, borzasztó gazdasági válságok, a jogi egyenlőtlenség megszüntetésére irányuló hasztalan törekvések töltötték be, míg az új monarchia, melynek élén az ifjúkora bűneitől megtisztult Augustus mindenben a nagy Cæsar nyomdokain igyekvék haladni, nemcsak

---

*) Idézem Cicero e tanulságos helyeit számüzetéséből való visszatérése után tartott beszédeiből, annak a megvilágítására, hogy mily szokásos volt nemcsak a túlzásra annyira hajló görögöknél, hanem még a komoly rómaiaknál is egymást istennek magasztalni, s hogy mily kevéssé jártasak az ókor gondolkozása módjában, kik ezen mint a monarchia találmányán annyira megütköznek. Ime, mivel nyilvánítja a nagy szónok háláját a nép előtt: *Primum, qua sanctissimi homines pietate erga deos esse solent, me eadem erga populum Romanum semper fore: numenque vestrum aeque mihi grave et sanctum, ac deorum immortalium in omni vita futurum* (ad Quir. p. redit. c. 8); és alább: *Atque haec cura, Quirites, erit infixa animo meo sempiterna, ut vobis, qui apud me deorum immortalium vim ac numen tenetis* (c. 10). Hasonlókép magasztalja a konzult Post red. in Sen. c. 4: *Princeps P. Lentulus, parens ac deus nostrae vitae*; végre a tanácsosokat: *Ego vos universos, patres conscripti, deorum numero colere debeo* (c. 12).

a rég óhajtott békét adta meg, de a mennyire lehetett, megoldá az égető gazdasági kérdést s igazgatása alatt mindegyre szünni kezdtek az ellentétek, melyek annyira elválasztták egymástól a rómait, az italiait s a provincziabelit s melyek eddig folyton megujuló viszályokra adtak okot. Ehhez járult Augustus ritka ügyessége a tehetségek felhasználásában messze kiható czélokra. A birodalom ujjáalkotását czélzó törekvéseinek részesévé tette ő többé vagy kevésbbé a kor költőit is, úgy hogy egy Vergilius vagy Horatius, kik már természeti hajlamuknál fogva a békét kedvelték s ifjúkoruk keserű tapasztalatain okulva, becsülni megtanulták, a kik többnyire távol az udvartól a vidéken független magánéletet folytattak, nem érezhették magukat a császár mellett az udvari poéta lealacsonyító helyzetében, hanem joggal elmondhatták, hogy midőn az uralkodó sugalmazásainak engedtek, honuknak tettek fontos szolgálatokat.

Mégis Vergilius volt az, kit amaz üdvös tervek fontossága, melyekért Augustus élt, leginkább áthatott. Találunk ugyan Horatius költeményei közt is akárhányat, mely, hogy úgy mondjam, Augustus szellemében van írva s talán közvetlen befolyása alatt jött létre, de egész költészetének alaphangja, a rezignáczió a viszonyok kényszerítő hatalmával szemben, a félrevonulás a nyilvános élet zajától, a magány s az arany középszer nyugalmának és örömeinek dicsőítése nem oly eszmék, melyek egy sülyedt nép közérzületének emelésére s önfeláldozó hazafiak képzésére alkalmasak volnának; Tibullus és Propertius végre is a tiszta egyéni líra képviselői, gyöngéd szerelmes költők, kik csak félénken és keveset szólanak a kor nagy érdekeiről s legfölebb a köteles hódolattal adóznak a fejedelemnek; szólanunk sem kell Ovidiusról, ki ama léha nemzedék költője volt, mely szakitva a régi *respublica* összes hagyományaival s a fejedelemre hagyva a haza minden gondját, csak érzéki és szellemi élveknek élt, a ki egyik legdévajabb költeményében mintegy szemébe vágja annak az Augustusnak, ki az ősök annyira dicsőített erkölcsösségének visszaállításáról álmodott:

Mily öröm, hogy e korba' születtem.
Erkölcsim kora ez; most nekem áll a világ!
(Ars am. III. 121—122)

Egészen más képet tár elénk Vergilius költészete. Ő hivatását találta abban, hogy azokat az eszméket hirdesse, melyeket Augustus és kormánya emberei megvalósítani igyekeztek s melye-

ken az újra szervezett birodalom létének joga és magasztos rendeltetése alapúlt. Az Eclogák ugyan még nem vallanak határozott irányra, de már a Georgicon, Vergilius legtökéletesebb műalkotása, teljesen Augustus eszméinek hódol, nemcsak, mert kibékül az új viszonyokkal, de mert kettős czélzata, a buzdítás egyrészt az ősi vallásosság helyreállítására, másrészt a földmivelő életre, az egyetlen eszközre, mely a mélyen sülyedt italiai fajt még megnemesítheti, az uralkodónak úgyszólván életfeladatát fejezi ki. A kor legjobbjainak törekvései tükröződnek vissza e költeményben, ugyanazok a törekvések, melyek egyidejűleg nagyszerű templomok építésében, régi, már-már feledett szertartások és papi hivatalok gondos felújításában s az annyit meghányt-vetett agrár törvények végleges megállapításában nyilvánultak. Az Aeneis sem tagadja meg a Georgicon irányát, mert benne is ékesen szóló kifejezést nyer Augustusnak a Georgiconban már megörökített két főtörekvése, egyik az ősvallás gondos leírásában és dicsőítésében, másik az ős italiai élet kegyeletes ábrázolásában, de az uralkodó személyéhez még több kapocscsal fűződik. Igaz, hogy már a Georgiconban megigéri Augustus tetteinek hőskölteményben való megörökítését (III. 46—48), már itt is tőle kér költői működésére áldást:

Adj művemhez erőt, a merész munkába' kitartást,
Légy kalaúza velem tévelygő földmüvelőknek,
S szokd meg e földön még, hogy imával szólit a néped
(I. 40—42)

s könyörög Róma főisteneihez, hogy tartsák meg e rendkívüli embert a sokat szenvedett század megváltására:

Szent honi isteneink, és Rómulus, és ki anyánk vagy,
Vesta, a tuszk Tiberis s a Palátium őre öröktől,
Hagyjátok, hogy az elgyötrött századnak ez ifjú
Megváltója legyen: vérünkkel megfizetők már
Régen az esküszegést, ős bűnét Láomedonnak,
(II. 498—502)

de az egész munka mégis Mæcenasnak van ajánlva s az ő felszólítására és befolyása alatt jött létre. Már az Aeneis megírásához Augustus biztatásaira fogott a költő; a császár folytonos figyelemmel kisérte a mű készülését s felolvastatta magának a kiemelkedőbb részleteket, a második, negyedik és hatodik könyvet*); a mű

*) L. Donat. Vita Verg. c. 30: Cui tamen multo post perfectaque demum materia tres omnino libros recitavit, secundum quartum et sextum.

hőse, Aeneas nemcsak Róma alapítója, hanem Augustus őse is, mert fiától Iulustól származtatta magát a gens Julia. Azért a költő, midőn Juppiterrel Venus előtt kitáratja a messze jövendőt, Augustusra mutat, mint Aeneas törvényszerű utódjára, mint a kire a trójai hős családjának megigért s a város penateseihez kötött világuralom vár:

Trójai nemzetből születik majd isteni Cæsar;
Kék Oceánt birodalma, dicső hire éri a mennyet,
Július ő, nagy Iúlus igaz, méltó ivadéka.
(Aen. I. 286—288)

Ugyancsak Augustus az, kire Apollo szavai vonatkoznak, midőn Iulust biztatva azt igéri neki, hogy az ő utódai meg fognak szüntetni a világon minden háborút:

Bátran előre fiú, így jutni fel a magas égbe,
isteni sarj és istenek őse. Ha Assaracusnak
Háza világ ura lesz, méltán csilapulnak a harczok.
(IX. 641—643)

Ő az, ki az Aeneasnak a késő utódokat bemutató Anchises szerint mint gondviselésszerü férfiú fejezi be Róma dicső történetét:

Itt van im, itt a dicső, kit igér neked isteni jóslat,
Augustus Cæsar, Dívus fia

mert vele kezdődik az új *saeculum*, az örök béke ideje, melyet a költő már a hatodik eclogában megjósolt s jóslata úgy hivé, Augustus által teljesedésbe ment:

újra aranykort
Hoz Latium földjére, hol egykor a régi időben
Sāturnus kormányzott. (VI. 791—794)

Íme, így fejezte ki Vergilius az uralkodónak kettős hivatását, hogy egyrészt a római világuralmat véglegesen biztositá, másrészt a sokat szenvedett népeknek békét adott, így örökíté meg pártfogójának oly érdemeit, melyeket az elfogulatlan történetírás is teljes mértékben elismer.

Mindazáltal, valahányszor a költő ezen és hasonló helyeit olvassuk, önként felmerül az a kérdés, hogyan férhetett meg a monarchiának ilyetén teljes elismerése és ősi jogon való költői igazolása a szabadságukra büszke rómaiak önérzetével? Hiszen nem

oly rég volt, midőn Cicero annyi szónoki erővel hangoztatá e nép előtt: «Nem lehet szolgává a római nép, melyet a halhatatlan isteneknek az összes népek urává tettek ... Más nemzetek elszenvedhetik a szolgaságot, de a római népnek különös kiváltsága a szabadság». (Phil. VI. c. 7.) Sőt még később is egészen az Antoninusok koráig nagyon sokan voltak a polgárok javából, kik a legőszintébb kegyelettel csüggtek a régi köztársaság hagyományain. Csak a Pharsalia lánglelkű költőjére, a Nero kortársára, Lucanusra kell utalnunk, ki midőn Pompeius és Cæsar óriási párharczát megéneklé, könnyen érthető czélzással állítá velök szembe Sullát, ki szintén diktátor volt Rómában, de nem az uralomért, hanem csak egy párt diadaláért küzdött:

Sulla se vágyott
Ellenségei megtapodásán kívül egyébre:
Másra törekszenek ők, már rég hatalomra jutottak
Küzdenek itt. Egyik sem kezdene párti tusába,
Sulla igényeivel ha megérné.
(Phars. II. 228—232 Baksay ford. szerént)

Az ő szíve mélyéből jöttek s a kor legjobbjaiban bánatos visszaemlékezést ébresztettek azok a megható szavak, melyeket a szabadságért utolsó csepp vérig küzdő Cato szájába ád:

Nem válunk meg elébb, Rómám, míg haldokolót bár,
Meg nem ölelhetlek; nevedet követendem azontúl
És üres árnyad után mégyek bujdosni, szabadság.
(Phars. II. 301—303 Baksay ford. szerént)

Az új kormánynak bizonyára ki kellett békítenie a polgárok önérzetét, s ennek, mióta a köztársasági szabadság lehetetlenné vált, egyéb módja nem volt, mint a *római nagyság* hirdetése, melyet a monarchia annál melegebben karolt föl, minél alkalmasabbnak mutatkozott a nagy változásban való megnyugvás elősegítésére. Ki kellett mutatni, hogy a mennyire megszorítást szenvedett a nép szabadsága, annyira növekedett az idegen tartományokban a birodalom tekintélye, hogy azok a nemzetek, melyek kevéssel előbb a régi kormány alatt örökös forrongásban voltak s a rómaiak uralmát már-már szétoszlatással fenyegették*), most a legnagyobb kész-

*) Hogy a régi köztársaság mennyire nem volt képes a provincziák helyes kormányzására s hogy a külső országokban uralkodó folytonos zava-

séggel hajolnak meg a tóga előtt s hogy a viszonyok e fordulata elválaszthatatlanul össze van forrva az uralkodó személyével. Látjuk is, mint jut e korban egyre határozottabb kifejezésre a büszke hit a város örökkévalóságában: nyiltan hirdetik, hogy Róma és a földkerekség egy, hogy a Capitolium istenei a világ penatese, hogy a római nép már a végzettől eleve kiszemelve a világ ura.

Ezek az eszmék is Vergilius költészetében találnak legerősebb visszhangra. Czéloz rájok a költő mindenütt, a hol csak teheti. Már az első énekben így vígasztalja Juppiter az Aeneasért aggódó Venust

Nem szabok országukra határt se időbe' se térbe',
Végtelen a hatalom, mit nékik szántam. (I. 278—279)

Magának a haragvó Junónak is ki kell békülnie a végzettel, sőt kegyébe vennie a római népet, úgy hogy Juppiter egész bizalommal mondhatja el az ő legfőbb hatalmával daczoló nejéről:

Jobb szívvel lesz majd, velem együtt őrzi a várost,
Már a világnak urát s a tógás római népet.
(I. 281—282)

Magát a hőst, mielőtt Latiumban kikötne, a nagy feladat végrehajtásában Anchises jóslata lelkesíti:

isteni Róma
Birtoka e földet, nagy erénye föléri Olympust.
(VI. 781—782)

Nem sorolhatjuk itt fel mindazokat a helyeket, hol ilyen és hasonló gondolatok nyernek kifejezést, de lehetetlen figyelmen kívül hagynunk a nyolczadik könyv végén Aeneas pajzsának leírását, mert ebből legkönnyebben tisztába jöhetünk a költő eszméivel Róma multjának és jelenének felfogásában.

Vulcanus pajzsot készít Venus kérelmére Aeneasnak, mint az Iliasban Achillesnek. De, míg az Iliasban az emberi élet legkülönbözőbb jelenetei tárúlnak elénk menyegző, törvénykezés, csata, szüret és tánez egy keretben, addig a Vergilius-féle pajzs

---

rok mennyire elősegíték a monarchia megalakulását, mely a rossz adminisztráczió ellen egyedüli óvószer volt, szépen kimutatja *Bourgeois* 1885-ben megjelent latin dolgozatában főleg Cicero beszédei alapján: *Quomodo provinciarum Romanarum — qualem sub fine Reipublicae Tullius effinxit — condicio principatum peperisse videatur.*

Róma történetét érzékíti meg kevés, de jellemző képben (VIII. 626—728).

Az egész érczlemez három főrésze oszlik. Az első rész a földet ábrázolja: látjuk Romulust és Remust, midőn isteni gondviselés az anyafarkas megmenti őket az éhhaláltól, a szabin nők elrablását s mindjárt utána a szövetségkötést Tatius-szal, a római hatalom első növekedését, majd Mettius Fuffetius kínos halálát, melylyel a király az árulót bünteti. *A nép müveletlen, nyers még, de bátor, egyszerű és tiszta erkölcsű.* Látjuk továbbá a köztársaság első, nehéz éveit, Porsenna háborúját s ez alkalommal Horatius és Clœlia hősi tetteit; a gallok betörését s a Capitolium megmentését; a város háláját az istenek iránt annyiszor tanúsított gondviselésükért. *Hazaszeretet s a szabadság áldásai teszik nagygyá a római népet a köztársaság eme legszebb korában.*

Most egyszerre ott hagyja a földet a költő s a sötét Tartarosba vezet. A polgárháborúk korából veszi alakjait s az ifjabb Catótól, kit az alvilági lelkek birájává tesz, nem tagadhatja ugyan meg bámuló tiszteletét, de Catilinában láttatja velünk, hogy *a nép minden erénye, melynek nagyságát köszönheté, elveszett.*

De az istenek nem hagyják el népöket: a nyilt tenger tárúl ki most előttünk, látjuk lefolyni az actiumi ütközetet, ott áll a vezéri hajón a gondviselésszerű férfiú, Augustus

buzdítva Italia sarját,
Véle a nép, a tanács, a nagy Istenek, a honi Nemtők;
(VII. 678—679)

vele van minden, a mi Rómának drága és szent: küzd, győz s háromszoros diadallal tér vissza a városba, teljesíti az isteneknek tett nagyszerű fogadalmát s a világ minden népe leteszi hódolatát lábai elé.

Itt a római történet szükségszerű betetőzése: egy a *végzettől kiszemelt férfiú,* mint az állam megmentője, *kiengesztelődés* a megsértett istenekkel s az *örök időre szóló világuralom.* Itt békíti ki költőnk a multat a jelennel, a köztársaságot a monarchiával, a megszorított római szabadságot a polgárháborúk zavarai után újra s dicsőbben fölélėdt római nagysággal.

A történet e felfogása kiengesztelhette a rómait, de mi engesztelje ki a fegyverrel meghódított népeket? E kérdés merül fel önkéntelenül, ha Vergilius e nevezetes helyét átvizsgáltuk. A fele-

letet újra a kor szellemi mozgalmaiban találta meg a költő, melyek oda irányúltak, hogy a római hódítást a hellen-latin műveltségnek megfelelően nem az erősebb jogával, hanem nagy czélok kitüzésével igazolják. A birodalom e nagy czéljai: a *béke* megszilárdítása, helyes *jogrend* megállapítása és a *müveltség* terjesztése.

A rómaiak nem oly hamar emelkedtek e gondolatig: századok tanúlságainak s fokonkénti szellemi fejlődésének gyümölcse volt az. Kezdetben, midőn az ókori államok hanyatlása egymás után játssza kezökbe a Földközi-tengert környező országok fölötti uralmat, szellemök még korlátolt valamely magasabb hivatás felfogására s az oly államférfiak személyében mint az öreg Cato, a ki «*Carthaginem delendam esse censet*» vagy Mummius, ki fenekestől felforgatja a virágzó Korinthost, minden hódítás daczára sem növekszik maga az állam, mert az egy a várossal, hanem csak az *ager publicus* és az *imperium Romanum* terjed. A községi állam hagyományai szűk térre szorítják a szellemi látókört s a polgárjog még mindig oly féltékenyen őrzött kincs, melyben minél kevesebbet szabad részesíteni.

Az első magasb eszmét egy görög, az ókornak Thukydides után legnagyobb történetirója, Polybios mondja ki. Mint hazafi sajnálja ugyan Hellas elhanyatlását, de a viszonyok beható birálata azt a meggyőződést érleli meg benne, hogy a római hatalom a hellen műveltséggel szövetkezve van hivatva arra, hogy a Földközi-tenger körül állandó birodalmat alapítson, békét adva a sokat szenvedett népeknek. Kevéssel utóbb C. Gracchus elhatározó lépést tesz ilyen irányban, midőn a latin városok köréből akar gyarmatot vinni az elpusztított Karthago helyére, de korát megelőzi, mert a latin faj még nem akar kilépni a maga kizárólagosságából, nem akar vegyülni az Italián kívül lakó népekkel s maga a nép buktatja meg legkitűnőbb tribunusát. Időközben a községi állam kerete tágúl, midőn a szövetséges háború a polgárjogot egész Italiára kiterjeszti: a Gracchus kezdeményezését emelkedettebb szellemben folytatja Sertorius, midőn Oscában a hispaniai ifjak számára latin akadémiát alapít; lassankint a hellen-latin műveltség is kifejlődik annyira, hogy felemelkedik a *humanitas* fogalmáig, mely Ciceróban talál buzgó terjesztőre, kinél, különösen *De legibus* és *De officiis* czímű műveiben, a római birodalom czéljai is határozottabb formulázást nyernek a világbékét és a jogrendet illetőleg. Mintegy a kor csúcsán áll a kormányozni képtelen köztársa-

ság romjai fölött Cæsar, ki ezeknek az eszméknek akar érvényt szerezni, midőn a birodalom élére az egymással sokszorosan összekapcsolt latin és hellen fajt állítja, midőn Karthagót és Korinthost fölépíti, midőn gyarmatokkal, a később elterjedendő műveltség megannyi fészkeivel lepi el Afrikát, Galliát, Hispaniát, midőn általános érvényű kódex készítésével egy alapon akarja rendezni az egész birodalomban a jogot. Az ő személyében mindezek a reformok a monarchiával egyesülnek.*)

Augustus és a jobbak, miután a polgárháborúk lezajlottak, ezen a nyomon igyekeztek tovább haladni s ezeket az eszméket a költők közül ugyancsak Vergilius hangoztatta legvilágosabban és legtöbb őszinteséggel.

A béke utáni vágy már természetéből folyt s így nem csodálhatjuk, hogy, midőn Augustust dicsőíti, a legnagyobb magasztalás melylyel illeti, hogy visszahozza Latiumba az aranykort (VI. 792—794). De a béke és engesztelés szelleme nemcsak Latiumra terjed ki. Meg kell békülnie először is a római és görög népnek, mert a nagy birodalomban ez a kettő van vezérszerepre hivatva. Az Aeneis, midőn a trójaiakat dicsőíti mint Róma alapítóit, első tekintetben úgy tetszik, mintha gyülöletet hirdetne a görögök ellen; sőt ebben a nézetben megerősíteni látszik az olvasót Juppiter jóslata az első könyvben, ki azzal vígasztalja Venust, hogy eljő az idő, midőn a rómaiak lesznek a görögök urai:

Eljő még az idő évek hosszú sora multán
S úr lesz Phthía terén ős Assaracusnak utóda,
Feldúlván Argost, rabigába nyügözve Mycénæt,
(I. 283—285)

és Anchises beszéde a hatodik könyvben, ki Mummiust, Korinthos feldulóját így mutatja be:

És amaz ott majdan, ha lerontja a büszke Corinthust,
A szent hegyre robog méltó diadalmi szekéren.
Karja alatt Argos s Agamemnon városa megdől,
Megtöri Aeacidát, a hatalmas Achilles utódát,
Ily bosszúra hevíti Minerva s a trójai ősök.
(VI. 836—840)

De mi sem áll távolabb a költemény czéljától, s ezért a költő egész külön epizódot szentel arra, hogy a két nép kibékülését jelképezze,

*) L. Mommsen: Röm. Gesch. V. könyv 11. fejezet.

Ez az epizód a XI. énekben van, Turnus követsége Diomedeshez, melynek helyét az époszban csakis úgy erthetjük meg, ha, mit még eddig senki sem tett, ebből a szempontból magyarázzuk.

Turnus szorongatott helyzetében követséget küld Arpiba, hogy az ott megtelepedett Diomedest új harczra szólítsa a régi ellenség ellen. De ugyanaz a Diomedes, ki a Tróját ostromló görögök egyik első hőse volt, a ki oly eszeveszett haraggal üldözte Aeneast, hogy elég vakmerő volt a fiát védő Venust is megsebezni, most meghajlik a végzet előtt, óva inti a latinokat, hogy meg ne támadják az istenek előtt annyira kedves hőst, s kiengesztelődés hangján kijelenti, hogy Trója feldulása után nem akar többé háborút viselni a dardanidákkal s a régi harczokra is csak bánattal emlékezik vissza:

Nem viselek hadat én, elbukván Trója, e néppel,
És ama régi viszály emlékén sem vidul a szív.
(XI. 279—280)

De ez még nem elég. Róma arra van hivatva, hogy hatalma tetőpontján, Augustus diadalai után megszüntessen minden háborút: akkor kiengesztelődik Romulus Remus-szal, a becsület és méltányosság szab majd törvényeket, s örökre bezáródnak Janus templomának kapui:

Elmulik akkor a harcz, a durva idők szelidülnek,
Vesta s a régi Hűség, Romulus békülve Remusszal
Szab törvényt; a Harcz rettentő temploma zárul,
Érczretesz a kapuján: míg benn a szörnyü Dühöngés
Sok bősz fegyver közt tehetetlen tépdesi lánczát
Hátrakötött kezein s vérlepte ajakkal üvöltöz.
(I. 291—296)

Ugyancsak a világbirodalmi hivatás szempontjából tekinti át költőnk Róma történetét a VI. énekben azon a helyen, hol Anchises bemutatja Aeneasnak a késő unokákat.

Az egész elbeszélés három főrészre osztható. Az elsőben Alba Longa királyaival ismerkedünk meg egészen Romulusig, kiket a költő úgy tüntet fel, mint a békés polgárosodás embereit: Silvius vasnélküli lándzsára támaszkodik (pura iuvenis qui nititur hasta vs. 760.), a többiek, Procas, Capys, Numitor és Silvius Aeneas polgári cserággal koszorúzzák homlokukat (umbrata gerunt civili tempora quercu vs. 772.), mert ők alapítják Laviniumból

Albát, Nomentumot, Gabiit, Fidenæt s a többi latin városokat. Jő végre Romulus, ki megalapítja *Rómát, azt a várost, mely uralomra jutva a világ felett nem zsarnokává, de gondos őrző anyjává lesz a népnek.* Ez a valódi értelme a Cybele istennővel, a városok s a békés művelődés védőjével való összehasonlításnak, mely ezt a részletet oly találóan zárja be:

isteni Róma
Birtoka e földet, nagy erénye föléri Olympust
S egymaga hét várat zárol körül ősi falával
Magzatin örvendvén: így hajtat az istenek anyja
Falkoronás Cybelé Phrygiának városin által,
Gyermekiben boldog, megölelvén száz unokáját,
Kik mind égi lakók, mind részese mennyei üdvnek.
(VI. 781—787)

Ezután a Juliusokat és Augustust vezeti elénk a költő. Lelkesedve emeli ki ama gondviselésszerű férfiú érdemeit, ki Latiumba visszahozza az aranykort, ki az indusokig és Nilus torkolatáig terjeszti ki a római nép uralmát, de a *kinek diadalútját nem pusztulás, hanem áldás jelzi,* épen úgy, mint a Herculesét vagy Bacchusét, kik közül az egyik az emberiséget a pusztító szörnyektől megszabadította, a másik a termőföld áldásaival megismerteté s polgárosúlt életre szoktatá:

Ennyi temérdek utat nem járt bé Hercules, a hős,
Ő, ki az érczkörmű gímszarvast és Erymanthus
Szörnyetegét lebirá s ijjától reszkete Lerna;
Bacchus, a győző sem, ki a kedvelt Nysa hegyéről
Tigrisein lerobog s fogatát gyeplőzi borággal.
(VI. 801—805)

Eddig csak Aeneas családjáról szólt a költő s csak azt emelte ki, a mit Róma nekik köszönhet. A továbbiakban az egész nép dicső erényeit tünteti ki nagy férfiaiban. Ott látjuk Numát, a vallásos törvényhozót, és Tullust, a nagy harczost; a fiait halálra ítélő Brutust, a minden áldozatra kész hazaszeretet példányképét; a Deciusokat, Drususokat, Torquatust, Camillust s a Fabiusokat, a köztársasági erények embereit; Catót, Cossust, Serranust, az ősi egyszerűség és tiszta erkölcs védőit; Görögország meghódítóit és a két Scipiót, mint a római nemzet nagyságának megalapítóit. Így áttekintve Róma történetét Romulustól a pún háborúkig, a világ-

uralom kezdetéig, azt a tanulságot vonja le belőle, hogy *a római nép hivatása a világ kormányzatának művészete, a béke, műveltség és a jogrend örök időre szóló megalapítása.* Ezt fejezik ki azok a fenséges szavak, melyeket számtalanszor idéztek már s idézni fognak, míg az utókor a világ legnagyobb nemzetének történetén lelkesedni, magasztos hivatását felfogni képes lesz, s melyekkel nem is legméltóbban zárhatjuk be szerény fejtegetéseinket:

Lelket más ügyesebb hadd öntsön az olvatag érczbe,
A darabos márványt eleven képekre faragja,
Légyen jobb szónok, számítsa ki bátran az égnek
Tengelye forgását s a tűnő csillagok útját:
Néked, oh római nép, a világ kormányzata gondod,
Ebbe' leszel művész: erkölcsre tanítani békén,
Védni a hódoltat, de porig lealázni a gőgöst. [1])
(VI. 847—853)

Ha most az egészre visszatekintünk, nem lesz nehéz észrevennünk, hogy az Aeneis a maga hármas czélzata szerint, megfelelve a római történet három fejlődési fokának, az ős Róma hagyományait, az italiai erényeket s a világbirodalom hivatását énekli meg: az elsőt Aeneas és a penates mondájának kidolgozásában, melyet költőnk a római ősvallásnak, a régi államélet alapjának teljes képévé egészít s egyszersmind kapocs létesítésére használ föl egyrészt a nemzeti tradíczió, másrészt a gazdag s az éposz ideális légköréhez okvetlenül szükséges hellen hősmondák közt; a másodikat a latin városok mondáinak kegyeletes fölhasználásában s az italiai faj nagyra hivatottságának kiemelésében; a harmadikat Augustusra való vonatkozásában, kit a római nép magasztos rendeltetésének megvalósítására kiszemelt gondviselésszerü hősnek tekint; az elsőtől kapja vallásos és ideális, a másodiktól latin nemzeti, a harmadiktól világtörténeti jellegét s épen, mert oly híven megfelel mind a háromnak, válik a *római állam nemzeti hőskölteményévé.*[2]) Csoda-e, hogy annyira hatott a kedélyekre? Gyö-

[1]) A verseket, a hol fordítót nem említek, saját fordításomban mutatom be.

[2]) Vergilius költeménye költői visszatükrözése annak a benyomásnak, melyet a római történet mindazok lelkében hátrahagyott, kik vele foglalkoztak. S a mint mindig történni szokott, ha a rég óhajtott forma föl van találva, mely egészben fejezi ki azt, mit öntudatlanul mindenki szivében

nyörrel olvasta az ősrómai családok sarja, hiszen azt az ősvallást, melylyel a régi állam elválhatatlan összefüggésben állott, látta benne megörökítve s azon istenek dicsőítését hallá, kiknek a város nagyságát köszönheté; hatott az italiai emberre, mert oly híven s annyi kegyelettel említi föl a szép félsziget minden hagyományát s magasztalta a latin faj ősi erényeit; bizalommal tölté el a birodalom minden lakójának szivét, midőn azt hirdette, hogy Róma, melynek részéről addig csak önkényt és lelketlen zsarolást tapasztaltak, nem a régi többé, hogy a Capitolium a nemzetnek közös tűzhelyévé vált; midőn kimondá, hogy a római nép kötelességének tartja védni a meghódoltakat (parcere subiectis), czéljának ismeri el a békében a műveltség áldásait terjeszteni (paci imponere morem), végre, midőn egész határozottsággal jósolá

cana Fides et Vesta . . .
iura dabunt,

a mit a római jog, a legbecsesb ránk maradt örökség Róma szellemi életéből, meg is valósított.

Nem tudom, sikerült-e tárgyalásom folyamában mindig világosan kitüntetnem, hogy mi volt e páratlan költemény a rómainak. Annyit azonban, úgy hiszem, elég határozottan kiemeltem, hogy Vergilius a monda keretében nemcsak népe multjának ideális képét rajzolta le, hanem össze tudta vele kapcsolni a jelennek nagy érdekeit és jövő magasztos hivatását is. Ebben áll, ismétlem, utólérhetetlen nagysága és el nem vitatható eredetisége. Mert azt sorról sorra kimutathatják, sőt régen kimutatták a kritikusok, hogy mennyi hasonlatot, képet és epikai fogást vett át Homerosból s Apolloniosból, mint szőtte versei közé Ennius vagy Lucretius egy-egy sikerült hexameterét: de még egy oly epikust, a ki egy történelmi hivatásának tudatára ébredt nép minden hagyományát, eszméjét és aspiráczióját ily költői egészben tudta volna egyesíteni, se a görög se a római irodalomban, se az ó, se az új korban nem fognak találni.

Némethy Géza.

---

hordott, úgy az Aeneist a római világ általános lelkesedéssel karolta föl. (Comparetti-Dützschke: Vergil im Mittelalter p. 11.)

GYÖNGYÖSSI ISTVÁNRÓL.

A tizenhetedik század e kiváló költőjével, kinek művei utóbb ritka népszerűségre és elterjedésre tettek szert, nekem is foglalkoznom kellett, midőn pár évvel ezelőtt az általa megénekelt Széchy Mária, a Murányi Vénus életrajzát megírtam. Levéltári kutatásaim közben nem sikerült ugyan reá vonatkozólag valami ujat, eddig ismeretlen adatot — legföllebb talán azt, hogy úrnője megbizásából egy jószág eladása tárgyában Lengyelországban járt a Lubomerszky herczegeknél — találnom, de azért vele foglalkozva tettem egy pár észleletet, mely bármi aprólékos, talán mégis megérdemli, hogy az érdeklődőkkel közöljem.

Az első az, hogy a modern irodalomtörténészek némileg máskép írják Gyöngyössi István nevét, mint ő maga írta. Az általánosan elfogadott szokás szerint ugyanis e nevet ma egy s-sel (Gyöngyösi) írják, pedig a költő maga két s-sel (Gyöngyössi) írta nevét. Erre én is csak akkor lettem figyelmessé, midőn fentemlített életrajzi munkám nyomtatása már megkezdődött s így a következetesség kedvéért mindvégig az eddigi szokás szerint írtam a költő nevét. A saját eredeti írásmódja azonban megtalálható egyrészt levelein, másrészt pedig a Murányi Vénus első 1664-ki s önmaga által eszközölt kiadásának czímlapján, melynek hű hasonmása munkámban megjelent. Itt a költő Gyöngyössinek írja magát s azt hiszem, noha egészben csekély fontosságú a dolog, mi is elfogadhatjuk az ő eredeti írásmódját.

Nagyobb fontossággal bír második észrevételem. És ez az, hogy Gyöngyössi kinyomatott úgynevezett válogatott művei igen hiányos kiadásban forognak közkézen. Az utolsó kiadás 1864-ben jelent meg két kötetben. Toldy Ferencz nagynevű tudósunk rendezte vala sajtó alá, még pedig mint a czímlap mondja «az eredeti kiadások alapján.» Hogy milyen eredeti kiadásokat használt, nem mondja meg. De bizonyos, hogy a Marssal társalkodó Murányi Vénus eredeti, mint helyesen hangsúlyozza 1664-ben Kassán megjelent s két példányban reánk maradt kiadását nem látta. Ezt nyomban észrevettem, mikor az eredeti kiadás kezemben volt, mert ebben a Wesselényi Ferenczhez és nejéhez Széchy Máriához, a megénekelt esemény két hőséhez intézett ajánlat keltének nemcsak helye és éve, hanem *napja* is ki van téve, mi pedig a Toldy kiadá-

sából s abból, melyet ő használt — úgy látszik a harmadikat — hiányzik. Ez pedig igen nagyé s nyomatékos fogyatkozás. Ismeretes, hogy nagy költőnk Arany János azon remek «Arczkép-»ben, melyet az általa szerkesztett Koszorúban Gyöngyössiről írt s melyet Toldy Ferencz — Gyöngyössi-kiadásában szintén közölt, fölvetette a kérdést: «Olvasta-e Zrinyi (Miklós a költő) a Murányi Vénust?» E kérdésre Arany így felel: «Nem lehetetlen, mert halála minden betegség nélkül csak nov. 18-án következett be: Gyöngyössi pedig a «stubnyai hévvizeken» tehát nyári napokban, írja Vénusához az ajánló levelet s föltehetni, hogy a nyomtatás akkorra már kész volt.» Ha Toldy az 1664-ki kiadást megtekintette volna, a közkézen forgó kiadások hiányosságát már ezen, Arany János által fölvetett controvers kérdés miatt is nyomban észrevette volna. Mert ebben a költő világosan megmondja, melyik napon írta az ajánlást. Míg Toldynál és kétségkívül azoknál, a kiket követett, csak az van: «Költ a stubnyai hévvizben 1664 esztendőben», az eredeti kiadás azt is hozzá teszi «Boldogasszony hava 27.» Igy tehát határozottan meg van mondva, hogy az év melyik hónapjában volt Gyöngyössi Stubnyán. Február végén időzött ott, vagyis téli időben, a mi a XVII. században nem volt szokatlan. Leginkább nyáron szoktak ugyan fürdőzni, de jártak télen is s általában akkor, mikor megbetegedtek, a mi számos példával igazolható. Abban Aranynak mindenesetre igaza van, hogy mikor Gyöngyössi az ajánlást befejezte, a költemény maga már ki volt nyomatva. Igy a munka tavaszszal teljesen készen lehetett s november végeig bizonyára el is jutott Zrinyi Miklóshoz, ki Gyöngyössit Wesselényiék utján kétségkivül ismerte. Az eredeti ajánláson levő kelet pontos meghatározása tehát csaknem bizonyosságra emeli Arany azon föltevését, hogy a novemberben elhunyt Zrinyi már ismerte Gyöngyössinek ezen első kinyomatott művét.

Hogy a költemény eredeti és jelenleg közkézen forgó kiadásainak szövegében is vannak eltérések vagy hibák, azt nem volt időm megvizsgálni. De a fentebbi tapasztalás után és ismerve a mult század nyomtatási viszonyait, nagyon valószinű, hogy maga a szöveg sem hibátlan. Mindenesetre szükséges lesz tehát, hogy az, a ki Gyöngyössi ismert műveit vagy legalább a Murányi Vénust újra ki fogja adni, a szöveget gondosan összehasonlítsa az első 1664-ki kiadással, a melynek egyik igen szép példánya Budapesten, a reformatus főiskola könyvtárában található. ACSÁDY IGNÁCZ.

I. Hermann és Dorothea.

(Goethe.)

Hát bűn volna: Propercz lángján hogy lelkesedém, hogy
Hozzám adta magát Martial, a gonosz, is?
És hogy a régieket nem hagytam el otthon, a sutban,
S vígan kisértek, míg Latiumba jövék?
Hogy természet- s mű-remekét kitanulni törekszem,
Hogy nem korlátoz dogma, se név nem ijeszt?
Hogy mint embert sem másíta meg a zajos élet,
S megvetem álarczod', nyomoru képmutatás!
Ily bűnökkel — o múzsa, miket bennem te apoltál —
Vádol a léha tömeg: engem is annak itél.
Sőt még a jobb rész, egyenes, jó-lelkü is, engem
Másnak ohajt; de nekem, múzsa, te adsz csak irányt.
Mert te vagy ám egyedül, kitül éled bennem a lelki
Ifjúság, ki nekem meghagyod azt siromig.
Ám kettőztesd most, istennő, gondjaidat meg;
Hajh, nem leng már dús fürtkoszorú fejemen!
Más koszorú kell már, megcsalni magunk' vele és mást,
Szükségből viselé Cæsar is a koszorút.
Hogyha babért szántál nekem: az csak nőjön az ágán
S zöldelljen, mig más érdemesebbnek adod,
Ámde kötözz rózsát nekem otthonias koszorúba,
Abba ezüst fürtöm mint liliom vegyül el.
Csinos tűzhelyemen főzéshez szítsa tüzét nőm,
Kis fiu a galyakat játszva dobálja reá.
Bor nélkül se legyen poharam, jó kedvü barátim,
Hívek, jertek csak, várnak a fris koszorúk!
Éltessük legelőbb, a Homér-névtől ki merészen
Végre föloldva, szabad pályateret nyita meg.
Mert ki merész harczolni az istenek- és amaz Egygyel?
Ám Homéridának lenni dicső, utol is.
Halljátok legujabb dalomat! — De először igyunk még!
Nyerje barátság meg s bor s szerelem fületek'.
Honfikhoz viszlek, kis körbe, magát hol az ember
A természet ölén emberileg neveli.
És kísérjen a költő szelleme, ki gyönyörünkre
Lujzáját méltó férfihoz adni siet.
Majd az idő gyász képeit is szemetekbe varázslom,
Ámde az ép fajban győzzön a lelki erő.

És ha könyűt csaltam szemetekbe, dalom ha gyönyörrel
  Tölté lelketeket: jertek öleljetek át!
És szóljunk okosan, hisz bölcseségre tanít a
  Század is! Oh kit nem sújtola végzete még?
S annyi kiállott vészre tekintsünk vissza vidáman,
  Sokban a nélkülözést megtanulók legalább.
Embert ismertünk meg s nemzeteket; mimagunkat
  Ismerjük meg most — s abba' legyen gyönyörünk!

II. Koszorúk.

(Goethe.)

Klopstock a Pindustól akar eltérítni: ne vágyjunk
Büszke babérra, beérhetjük honi cser-koszorúval.
S ő maga visz még is, több mint époszi keresztes
Tábort, új istent tisztelni a Golgota ormán.
Angyalit ám vigye, gyűjtse, akármely dombon akarja,
Csakhogy a jó sirján árváit hagyja zokogni.
Hol hős s szent halt meg, hol a költő dalla, örökbe
Hagyni nekünk hős bátorság s magas emberi érték
Példányát, életbe halálba: öröm- s ahitattal
Ott méltán térdel minden nép s tiszteli rajt' a
Tüske- s babér-koszorút, egyaránt, a mi diszíti s vérzi!

III. Lingua mendax . . . . .

(Clericus dal. Carm. Bur. 168 sz. 230 lap).

Rágalmazó, hazug nyelv az,
Mérget fúvó, szemtelen, gaz,
Méltó, hogy tőből kimessék,
Lassu tűzön megégessék,

A mely engem mond csalárdnak,
Hűtelennek s oly galádnak,
Hogy elhagytam kit szerettem
S más leánynak rabja lettem.

Kilencz múzsa, esküm néktök,
S Jupiternek — a mi még több! —
Ki Europáért bikává —
Danae'ért aranynyá vált;

Tudja Isten, minden isten,
Hogy e részben bűnöm nincsen;

Tudja Ő, mind Ők, legjobban,
Tiszta vagyok e dologban *)!

Esküszöm Phœbusra, Mársra,
Szerelemben két hű társra,
Rád is, Kupidó, — nyiladtól
Bárha félek — te tudod jól!

Esküszöm ijad- s vessződre,
Melyekből rám annyit lőszsz le,
Hogy igazán, tiszta-híven
Őrzi ezt a frigyet szívem.

Hogy lekötve tart e frigy már;
És okát is adom mingyár':
Mert a lányok seregében
Nincs oly szép több, mint te, szépem.

Olyan vagy te énelőttem,
Mint aranyba foglalt gyöngyszem;
Kebel és váll, csípő, termet
Mind olyan szép, úgy megtermett!

Homlok és ajk, nyaka, válla,
A szerelmet úgy táplálja!
A haját is megszerettem,
Hogy oly szőke szép a szentem!

Mig azért nap nem lesz éjjé,
Durva munka édes kéjjé,
Erdő ki nem vész egy szálig,
Tüzzé mig a viz nem válik,

Tengeren mig lesz vitorla,
Párthus nyilait mig szórja:
Addig kedvesemnek vallak —
Ha te nem, én meg nem csallak.

---

*) Nem tehetem, hogy e strófának lefordíthatatlan szépségű eredetijét is ide ne írjam:

Sciat Deus, sciant dei:
Non sum reus hujus rei:
Sciant dei, sciat Deus:
Hujus rei non sum reus!

IV. Pásztorlányka...

(Clericus dal. Carm. Bur. 68 sz. 155 lap.)

Pásztorlányka kimene,
Viszi guzsalykáját,
Gyapjas botja az, vele
Hajtogatja nyáját.

Kis nyájával szamara,
Ugró ebecskéje,
Gyenge tulka, tinaja,
Szökdelő kecskéje.

Megpillant egy diákot
Ülni az utfélen:
«Mit csinálsz te diák, ott?
Jöszte játszni vélem!»

V. XIII. századi német dal.

(Carm. Bur. 136 sz. 208 l.)

Jöszte, jöszte kedvesem,
Várlak már keservesen.
Várlak már keservesen,
Jöszte, jöszte kedvesem.

Édes rózsaszínü száj,
Gyógyits meg hol szivem fáj.
Gyógyits meg hol szivem fáj,
Édes rózsaszínü száj!

Ford. Szász Károly.

Petőfi ó-izlandi nyelven.

Boldogtalan voltam . . .

Ásaellt vár ek ávallt
I mínu lífi allhardhi;
Fagnadha fyrir mér:
That forlög ek né soeki.

Ásaellt em ek ávallt,
Ádhr dey or helju halir;
Fagnadha fyrir mér:
Fljótliga lífi farit.

Ford. Wlislocki Henrik.

ADALÉKOK A RÉGI MAGYAR IRODALOMHOZ.

I. Mihály deák codexének ismeretlen hat éneke.

Nem egy új codexről van szó, mert Mihály deák codexét már ismerik e Közlöny olvasói az 1885. évfolyam 27—32 lapjain levő bemutatásból. Nagy Sándor bemutatta, én meg elkereszteltem másolójáról Mihály deákról, ki magát a Sziget veszéséről szóló históriás éneknek a következőképen írta alá: «Perfeci hanc historiam Anno 1679 die 20 Decembris ego Mihael deak.» Nagy Sándor Deák Mihálynak nevezi a másolót, talán tévesen. Valószinűbbnek látszik a Mihály deák megtartása, mert a kor szokása az volt, hogy a keresztnevet kiirja és a hivatalt vagy állást jelentő főnevet jelzőül veti utánna. Igy találjuk ezt a versfejekben, okmányokban, lajstromokban egyaránt, — a deák, pastor, literatus, scriba, stb. mind a keresztnév után van hátra téve. Nem jelenti tehát a család vagy vezetéknevet, hanem egyszerűen csak a foglalkozást. Ezért vagyok hajlandó inkább a Mihály deák codexének nevezni el a bemutatott énekes gyűjteményt semmint Deák Mihályénak.

A gyüjtemény a Széchenyi könyvtár kéziratainak katalogusában, mint az ismertetésből tudva van, Poemata Hungarica calamo seculi XVII exarata czimen szerepel. Nagy Sándor leírta a vastag quart kötetet (mostani signaturája: Quart. Hung. 17.), meghatározta az énekeket és öt eddig kiadatlan históriás éneket tett közzé, és szándéka volt közzé tenni azt a hat eddig ismeretlen éneket is, melyet most tőlem vesz az olvasó.

Szabad legyen kiegészítenem ismertetését a hat ének közlésével, melyre nem csak az irodalmi tekintet kötelez, de kegyeletem és a korán elhúnyt fiatal iróhoz kötött viszony is. A véletlen akarta, melynek oly kiszámíthatlanok útai, hogy ifjúságának java korában megkezdett, de be nem fejezett munkái mellől, elszólíttassék egy szebb hazába; huszonnyolcz éves korában, mint Ányos és Dayka, fiatalon, mint sok más törekvő munkása irodalmunknak. A kegyelet behantolta sírját, a részvét elsiratta s a megemlékezés sajnálkozva tűzi le keresztjét, mely bizonyára hamarább elkorhad, mint dolgozatai alá jegyzett neve kivész. Közleményem is az ő érdemét szaporítsa, és kegyeletemnek legyen jele. melylyel nemcsak hivatalbeli elődömnek tartoznám, de tartozom emlékének is, viszonyunknak is, mely mindazoknál jobban kötelez.

1. Bocskai Istvánnak quondam Magyar és Erdélyországnak fejedelmének szomorú haláláról való szép ének.

Nóta: Oly búval bánattal.

1. Mély álomba merült,
Oszloptul üresült,
Pusztaságra terült,
Gyalázatra került,
Szőmében vérösült,
Szivében köserült,
Idejében vénült,
Gyöngült;

2. Kű szivű magyarság,
Kiben az pusztaság
Megrögzött az rabság,
Újult az árvaság
Micsoda parasztság
Tőled rongyos ország
Ha most is vigasság
Dolgod és nyájasság.

3. Szomorú ruhával,
Feketétől gyászszal,
Siralmas orczával,
Elholt ábrázattal,
Föstött lobogókkal,
Köserves zászlókkal
Nézd az Urak haddal,
Mint mönnek bánattal.

4. Amaz bérczes hintó
És hat fekete ló
Kit az sok udvarló
Körülvött sok zászló
Vajjon mire való
Bözzög sok az jajszó
Nem nyerít csak egy ló
S mind sir a sok báró.

5. Csöndes szép lépéssel,
Alázatos szinnel,
Kit visznek bús szivvel,
Siránkozó szömmel?
Mit akarnak ezzel
Az sok énökléssel,
Az papi sereggel,
Deákkal, mestörrel?

6. Född bé szömeidet,
Nyisd meg füleidet,
Hallhassa ezeket
Az siró igéket!
Elveszszek ha többet,
Értél illyenöket:
Megölték fejünket,
Jó fejedelmünket.

7. Oly váratlan fortély,
Véletlen jött veszély,
Júdás szivű szömély
Iszonyító fökély
Im mely nagy bút szőttél
Mely kárban léledzél
Jó Uradnak kevély
Halállal fizettél.

8. Kű szivű kegyötlen
Étető hitötlen,
Tigris volt elmédben,
Scorpio lelködben,
Uradat borközben
Itatván mérögbe'
Hogy valamennyibe,
Nem szántad szivedbe!

9. S lásd mely nagy jót kapál,
Csak magadnak ártál.
Urunkban az halál
Mert ugyan nem regnál
Lelke az Krisztusnál
Teste az országnál,
Hire pedig fönnáll
Az egész világnál.

10. De te sok kínokra,
Sok ezör szablyára,
Sok szinű halálra
Méltó gyehennára

Néró maradékja,
Júdás unokája
Nem mehetél nagyra
Az ű halálában.

11. Sok részre vagdalva,
Sok izre koncsolva,
Sőt dirib darabra
Vettettél pokolban.
Áldott légyön annak
Karja és az kardja,
A ki ezt próbálta,
Mert jó Urát szánta.

12. S hát ti rongyos Músák,
Számkivetött Nymphák,
Kiket ez Magyarság,
Megunt mind ez ország,
Noha vagytok csúfság,
De háládatlanság,
Ne légyön parasztság,
Bennetök es vakság.

13. Ha udvarnép szánta
Ütet el annyira,
Halálát búvába
Hogy meg is torlotta:
Nemde méltó volna
Tehát siratnia
Néktök is ű rajta
Könnyet hullatnia.

14. Bűn nélkül egy sincsen
Földi emberökben,
Rágalmazás közben
Jusson eszötökben:
Azt hadgya az Isten
Moises könyvébe
Holtokat hirökbe
Tartsuk tisztösségben.

15. Alexander marka
Ha nem volt ű nála
Nem is volt annyira
Terjedt birodalma
Igy midőn űrea
Méltán panaszolna
De ki Krisztus tagja
Azt már megbocsátja.

16. Fényös szöröncséjű,
Jó emlékezetű,
Kit sirat mindön szű,
Mert holtod keserű
Mely szép tekéntetű
Valál és szép szinű
Mely kögyelmes szivű
Mely drága erkölcsű.

17. Magyarok pajzsa,
Igazság oszlopa,
Jók oltalmazója,
Gonoszok rontója,
Hová mégy a sirba,
Előlünk az porba?
Pásztor nélkül néma
Ez kevés juhocska.

18. Sok farkas környűlünk,
Melyektül röttegünk,
Tudjuk hogy vezérünk,
Vagyon egy Istenünk,
Kinek örvendöztünk,
Kivel dicseködtünk,
Te drága tükörünk,
Valál te közöttünk.

19. Ha te minket elhagysz,
Mint az hogy el is hagysz,
Utánad csak bút hagysz,
Csak keserű jajt hagysz
Mindön jót elragadsz,
Árvaságra juttatsz
Az pusztaságra hagysz,
Ha nékünk szót nem adsz.

20. Nedves keszkenyőcske,
Két szemünknek könnye
Sürűjen meg tölte,
Meghata bű vize.
Te légy ennek jele;
Köserűség mérge
Hogy bément lelkömbe
Szivem közepibe.

21. No ím meg facsarlak,
Hol vagytok már Urak,
Nincs-e fia annak
Az drága Atyának?
Itt-e vége annak
Az jó akaratnak
Kit ajánlottanak
Azelőtt Urunknak?

22. Megvénhült katonák,
Fizetetlen szolgák,
Rongyosult bestiák
Nyomorodott árvák,
Bizonyság az ország
Voltatok jó szolgák,
Kirül jutalomság
Mönnyei boldogság.

23. Ne nézzétök dolgát
Megszorult tárházát
Lássátok jó voltát
Kegyös akarattyát,
Mutathat Isten mást
Fáradtság váltságát
Ki meg adja árát
Munkátok jutalmát.

24. Késérjetök el bé
Ti is ütet Erdélyben
Az urak székökben
Hadd üllenek helyben
Lészön jövendőben
Csakhamar időben
Hogy ű nemzetünkben
Lösz emléközetben.

25. Hadat szállítani
Törökkel alkudni
Némöttel traktálni
Erős frigyet kötni.
Népet guberálni
Mög letelepéteni
Meg válik, hordozni,
Ki lesz jobb viselni?

26. No ez Isten dolga,
Ti őtet azomba,
Fogjátok ágyába
Szomorú boltjába,
Vigyétek az sírba
Utolsó házába,
Holott nyugovásba,
Lösz csöndes álamba.

27. De ez vítek közben,
Köseredött szűben
Sirjatok lélökben
Ezt mondva ezönben:
A kihöz éltünkben
Biztunk legerősben
Azt tészük az földben
Romlandó séllyében.

28. Magyarok bölcs atyja,
Nemzete szánója,
Az kit csak mutata,
Isten meg elhíva,
Judás maradéka,
Ki pénzért elolta,
És minket elronta
Tüled, hogy megfoszta.

29. Immár az irigység,
Nem bánt semmi énség (inség)
Drága test! Békösség,
Legyen már könnyebbség,
Testödben szép épség
Lölködben csöndesség,
Krisztusnál dicsőség
Örökös fényösség.

30. Országod, országnál
Jobb légyen ez rossznál
Kit romlásban hagyál,
Mert úgyis találál.
Immár mindnyájunkat,
Siralmas bánatnál
Nem marad az búnál
Egyéb ohajtásnál,

31. Többet nem szólhatunk,
Tégöd im itt hagyunk,
Most csak mi siratunk,
Kik szögényök vagyunk

De jövendőt mondunk,
Hamar időt hagyunk
Országostul sirunk,
Rajtad és zokogunk.

32. Adja Isten jóra,
Mit szivünk vádolna
Gonoszt távoztassa
Tőlünk, elfordítsa,
Hazánkat megtartsa,
Békösségben hozza,
Az ki magyar tagja
Tudjuk ezt kivánja.

Amen.

Ez a történeti ének, valójában helyzet-dal, melyet a szeretett fejedelem hirtelen halála fakasztott. Erősen meglátszik benne az a mély bánat, mely egész Erdélyt eltölté, és az a keserű megvetés, melylyel a nemzet Kátai Mihályt sujtotta. Az ének a fejedelem halálát Kátai mérgezésének tulajdonítja, mint más énekünk is. Nem kevesebb erővel, nem kisebb fájdalommal van írva, mint az, melyet Thaly K. a Századok 1871. évfolyamában közzé tett. Bocskai jeles ember volt, nagy pártra támaszkodott, és az erdélyi nehéz politikai helyzetet sikeresen tudta megtartani, a török és a német fenyegetései daczára is meg tudta őrizni függetlenségét. Innét van, hogy halála gyászba borította Erdélyt és mind erősebb keserűséggel tölté el Kátai ellen. Ez a költemény mind a két hangulatot visszatükrözi. Olyan elevenen rajzolja az ország gyászát, másrészt helyzetét, olyan plasztikusan festi a temetési jelenetet, és az urak megdöbbenését, annyi közvetlenséggel szól és oly erősen tünteti föl az esemény hatását, hogy alig csalódom, ha szereztetése idejét vagy Bocskai halála idejére, 1606—7-re, vagy az azt követő évek egyikére teszem, de mindenesetre a XVII. század legelejére.

Szerzőjéről maga a vers nem ad felvilágosítást. Versalakja gyakran előfordul, így van írva «Erdélynek siralmas éneke» (Századok 1871. 313. l.), Bánfi Dénes veszedelméről (U. o. 715 l.), Tatár rabok éneke 1657-ből (U. o. 482 l.) és mások.

2. Más nóta.

Mikor Sennachirib az Jerusalemet

Midőn Adrianus Sion városátul,
Eltilta sidókat Isten templomátul;
Esztendőnkét egyszer templomot császártól
Kinyerék, akkoron nem szöntek sirástul.

Nem csuda hát ha én könnyező orczával,
Gyakran megjelenem ez helyben sirással,
Nemzetem romlását hogy sok óhajtással
Sirassam s leirjam esetét jajszóval.

Mert mi vallásunknak szabados folyása,
Zabolába vetvén vagyon meggátolva,
Amaz szülő asszony bujdosik pusztában,
Mert az régi kigyó a hű vizet árasztа.

Az Mihály angyaltol, midőn pártot ötött,
Búval oltalmára éles kardot kötött,
Mely miátt az Úrnak ígye sz . rban esött,
Bujdosó Illésnek szive el senyvedett.

Ha kik voltanak is, kik Bálra támadtak
Sok ízben fegyverrel szélyel konczoltattak,
Sokan megnyúzattak, szép szüzek rontattak,
Sokan bujdosókat hideggel fagylaltak.

Sokan az nép között, söm hév, sem hidegek,
Kiknek ő Istenek csak jó szöröncséjek.
Isten s az Bál között csak szintén kezepök,
Szöröncse székeket tartnak mind revesek.

Nincsen ki sirassa Józsefnek romlását,
Nincsen ki forgassa im az Urnak pártját,
Nincs ki megmutassa igaz magyarságát,
Nincs ki egyenössen megfussa a pályát.

Oh jó hirű nevű vitézlő magyarság,
Kik mind ez világnak félelmi valátok,
Rómának (?) az földet meghodultatátok,
Hol vagytok kik Bécsöt, Tróját (?) pusztítátok?

Mert ime mint búza az malomkövek közt,
Melyet az őrlető az garatban öntött,
Rontattok kietlen két nagy bestia közt
Mely miatt siralmunk mind el közelítött.

Oh gonosz Sátánnak megdühödt serege.
Oh nagy Babilonnak rút kegyetlensége,
Oh emberi nemnek fene dühössége,
Te szórtál sokakat régtől fogván földre.

Néró húsz száz ezört rajtad öletött meg,
Éjjel gyertya kellett, sokat égetett meg,
Anyját, tanítóját ő maga ölte meg,
Rút kegyetlenségét szépen mutatá meg.

Traján, Domitián sokaknak gyilkosi,
Csak azért, hogy Krisztust akarnák követni,
Adrian és Antal el-fel mészárlani,
Késsök tiz száz ezert széllel darabolni.

Severus, Maximján, hogy császárok voltak
Decius Walérián mikor uralkodtak
Bű körösztény vérrel az vizek folytanak
Az mint históriát errül bőven irtak.

Aurelianus is hű körösztény vérrel
Megfösté az földet, mint szép bársony színnel.
Diocletianus szörnyű dühösséggel
Bánék az Istennek kicsiny seregével.

Mert csak egy templomban husz ezört ölетött,
Elvéve azonban Egyptomnak földét,
Tizenkét ezörnek ott kiontá vérét,
Hizlalá vérökkel nagy kegyötlenségét.

Albingentek között az pápa tizezört
Szörnyű nagy kínokkal sírban költöztetött,
Épen tizenhárom esztendőköt töltött
Az szomorú pohár az táboriták közt.

Párisban hallaték nagy szörnyű kiáltás
Mert az egy városban harmincz ezör nostrás,
Ám halva feküsznek kiket persequált Márs
Sárban hever, senki nekiök sírt nem ás.

Magdeburgban pedig harmincz ezör fekszik
Melyeknek vérükből az parázna iszik
Amaz nagy Babylon melylyel részögödik
Ez által végképen meg nem elégöszik.

Mert Hyberniában ismét mészárszéköt
Készített a melyben szintén kétszáz ezröt
Megöle, vérökkel ismét pohárt töltött
Melyet Hybernéja gyászban megkesergött.

Itt csak elhallgatom az (Ze)-ndensetöket (?)
Kik közt csöcsömöknek agyok velejöket
Rántottnak főzte meg az fene ellenség
Megötte jelentvén szíve dühösségét.

De ti nyugodjatok amaz oltár alatt
Míg minket Babylon el-fel mészároltat
Azután az bárány tudom törvényt láttat
Tündöklő koronát mi fejünkben nyomat.

Mit késöl Babylon! dárdádat késejts fel
Imhol még az Illés, te dühös Jézabel.
Én söm vagyok drágább azoknál az kikkel
Mérgedöt itattad nagy sok ezerökkel.

Siess Heródiás János halálára,
Oh te kemény Hámán zsidók romlására,
Röndöld Mardocheust nagy akasztó fára,
De Isten ezt végre viszi uraságra.

Nem kivánunk többet kinlódni a testben
Lelkünket gyötrçni Sodoma vérével
A szent Dániellel oroszlán vermével
Nem gondolunk semmit tüzes kemenczével.

Mert számkivetésben jaj nekünk bújdosnunk
Jaj az Mésech népe között soká laknunk,
Jaj az Kedariták földén nyomorognunk,
Jaj az békességnek ellenségét látnunk

Mert tudjuk ez világ, az körösztyénséggel,
Szokott dajkálkódni csak mostoha kézzel,
Szent Pálnak megfizet tömlöczczel, kerékkel
Jakabnak s Jánosnak fejök vételével.

Oh te gonosz világ, miért vagy ily botló,
Az mely embörökre te nem voltál méltó,
Azoknak jutalmok nálad igen olcsó,
Az szentök vérében vagy igen poroszló.

Oh te gonosz Acháb, te nagy háborító,
Mégis azt itéled, te volnál gyógyító,
Az Nábothnak vére kiált óŕá valló.
Melyért te vérednek ebgyomra koporsó.

Oh megfoghatatlan bölcs Isten tanácsa
Ki az ő seregét, mint mirhát morzsolja
Ugy mint vetött magot ugyan megrostálja
Hogy hű proventusra legyen jó illatja.

Ha azért az hitben vagyon köröszténység,
Mely vassát paizsát kösse föl mint Abuér (?)
Megcsüggedés nélkül fusson mert ha czélt ér
Megesküdt az Isten leszen jutalma bér.

Mert ez úton feküdt Pétör Ézsaiás
Ez úton járának Ábel Zakariás
Siess ezök után, higyed rájok találsz,
Ha megbotlás nélkül az jó ösvényen jársz.

Miért siralminkon indulsz kaczogásra?
Oh szentök vérével részegült parázna
Mit vigadsz, hogy velünk borát kóstoltatja
Az Ur, mert söprejét teveled itatja!

Szentöknek gyilkosa, te kevély Babylon
Boldogságod napján jól eszedbe jusson,
Fölemelt az Isten, hogy ugyan sujthosson!
Mint Kapernaumet (?) az földhöz patkolom.

Mit örülsz, mit vigadsz az mi nyavalyánkon
Mit nevetsz, jövendelsz szomorúságinkon,
Mert az Úrnak ezön akaratja vagyon
Hogy tégöd kétszörte az borral itasson.

Nem késik az idő, hogy az láda előtt
Leessék amaz Bál, Babylon ledüljön,
Undok állatoknak lakó helye legyön,
Az szentek vérekért az Ur megfizessen.

Fussatok ti azért amaz Babylonbul
Távozzatok Cmessze horé sátorátul,
Kik az paráznának keserű borából,
Nem akartok inni, részt venni kínjából.

Hát mi jó pásztorunk bennünket nem szánsz-é,
Angyalodat tűzben, hozzánk nem küldöd-é.
Szömöd fényét sértik, hát meg nem indulsz-é,
Öletik az szögény, s vajjon ki nem kelsz-é?

Mert mi gyenge vérünk szintén fáradott
Az nagy teher alatt vállunk ellankadott
Ézsau nagy haddal látod ránk támadott,
Halálra keresi az szegény Jakabot.

Azért Rabsácénak káromlását halld meg,
Kérünk Sennacherib panaszát csúfold meg,
Az élös bárd alól Isákodat mentsd meg,
Holtunk után lelkünk, kérünk boldogítsd meg.

Finis.

A protestánsok szomorú korszakának terméke ez az ének, melynek szerzője névtelen kívánt maradni, ismeretlenül, hogy elkerülje az üldözők hajszáját. Nagyon zavart, tudákos, sokat összehordó, erősen siralmas ének, méltó társa mind ama jeremiádnak, melyet az e kor ránk hagyott, sem az egyik sem a másik, nem emelkedik ki a többi felé — mindannyi egy forma, telve panaszszal és fájdalommal. Az életet, a biblia siralom völgyét, megvető, a vallásért rajongó vértanúi lelkesedés szülte mindannyit, ezért oly kietlenek és fájdalmasak. — A XVII. század közepéről valónak számítom a benne foglalt történeti vonatkozások után.

(Vége következik.)

ERDÉLYI PÁL.

HAZAI IRODALOM.

Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn. Zeitschrift für die Volkskunde der Bewohner Ungarns und seiner Nebenländer. Red. und herausg. von Prof. Dr. *Anton Herrmann*. Budapest, 1887. E füzet ára 1 frt 20 kr.

Manapság, midőn már az irodalom minden egyes ágának akadnak szakszerű művelői, örömmel kell fogadnunk ez új folyóiratot, melyet bátran nevezhetünk merész vállalatnak mert az anyagszerzés és ovatos megrostálásának nehézségein kívül még olvasóközönséget is kell hódítania.

A lap czélját és terét, melyen mozogni akar, most még nem képes meghatározni és tanulságot csak bizonyos idő lefolytával, csak a próba sikeres kiállása után lesz képes vonni; mert maga a szerkesztő is érdekes tanulságot akar vonni az egészből. Annyi bizonyos, hogy bő alkalmat nyújt e folyóirat az egyes nemzetiségeknek a gyűjtött anyag kiadására és így a néphagyomány kincseit az örök enyészettől megmenti.

Ezzel kapcsolatban még egy más nemes (politikai) czél is lebeg a szerkesztő szemei előtt, t. i. a Magyarországon lakó egyes nemzetiségek közt testvéri egyetértést táplálni, kölcsönös sympathiát ébreszteni az által, hogy minden mívelt nemzetiség nyelvén közli a nemest, a szépet, a népköltészeti termékeket, melyekről Mickiewitz Ádám lengyel költő azt mondja: «Népdalok ti, a hitnek szent kincsesládája, kik összekapcsoljátok a régi időket az újakkal; bennetek rakja le egy nemzet őseinek győzelmi jeleit, gondolatainak reményit és érzeményeinek virágit. Titeket sem nem érint, sem nem zúz össze semmi csapás. Oh népdal! te szilárdan állasz és őrködöl a nemzeti emlékek szentélye fölött; szárnyaid és hangod olyan, mint egy őrangyalé, nem egyszer fegyvereid is oly élesek, mint azokéi. A lángok felemésztik az ecset alkotásait, a rablók elragadják a kincseket, a dal azonban mindörökké életben menekül s az embereken átszűrődve csak tisztúl. Hogyha az elnyomott keblek nem tudják többé epedés- és reménynyel táplálni, a romokhoz tapad s onnan zeng régmúlt időkről.»

Nem kis szolgálatot tesz a folyóirat az egyes nyelvek irodalmának az által is, hogy eddigelé nyomtatásban meg nem jelent termékek kiadását tűzte ki feladatáúl s azokat egyúttal e füzetben csinos és gördülékeny német nyelvi fordításban is közli.

Sajátságos a szerkesztőnek a desperatió bizonyos nemével párosúlt aggodalma, midőn így kiált fel: «So ist z. B. bei dem einen Volke die Quelle der echten, urwüchsigen, mundartlichen Volkspoesie schon ganz versiegt, bei dem andern ist sie getrübt. *Es ist höchste Zeit zu sammeln*

und zu retten!» E nyilatkozatból kettőt következtethetünk. Vagy azt, hogy az általa figyelembe veendő nyelvek népköltészeti irodalma mai napig teljesen el volt hanyagolva és a gyűjtésnek végső ideje elérkezett már; vagy pedig, hogy Herrmannak nincs kellő tudomása az egyes nyelvek népies irányú irodalmáról.

Első esetben merész gyanusítás volna az akár a román, akár a szász népköltészetről. A magyar népköltészeti termékek gyűjtéséről nem is szólok, hiszen eléggé ismeretes akár az Arany-Gyulai-féle népköltési gyűjtemény, akár Kriza Vadrózsái, a Majláth-Kazinczy-féle népregék vagy a Kőváry-féle száz történeti rege stb. stb. Van ám a román nyelvnek is számos néphagyománya, a közmondás-gyűjteményektől [1]) a balladák- és romànczokig minden fajtája a népköltésnek, s nem is mindennapi tehetségek fáradoztak azok gyűjtésében, hanem első rangú írók mint Alexándri Vazul [2]), Burada [3]), Marienescu At. [4]), sőt utóbb maga Erzsébet román királyné [5]) is. A román szépirodalmi lapok [6]) pedig majdnem mind fáradoztak ily termékek gyűjtésében. Maga Hasdeu is érdekesen egyesítette az efajta termékeket a «Cuvinte deu bětâni» czímű nagy munkájában s a két nagy kötet a népies elemnek becses gyűjteményét képezi, annál is inkább, mivel szerző jóravaló nyelvi magyarázatokkal illustrálja a homályos helyeket. Mariánnak «Ornitologia poporana» czímű munkája is sok adatot dolgozott fel. Ily munkaerők gyűjtése mellett aligha maradt nevezetesebb termék figyelmen kívül s az «Ethn. Mitteilungen» szigorú kritikát kell hogy alkalmazzon, hogy ismétlésekbe ne bocsátkozzék és a már közlöttet ne adja ki ujdonság gyanánt.

A folyóirat tartalmát H. kilencz pontban jelzi, u. m. 1. a népköltészetnek jellemző és kiadatlan termékei (népdalok, balladák, románczok, közmondások, mesék, szólások, tánczok stb.) kritikai szöveggel, egyúttal német fordításban; nyomtatásban már megjelent, jeles népköltészeti termékek német fordítása; — 2. néphagyományok, regék, néphit és szokások, népies művészet; — 3. más népek költészetében Magyarországra vonatkozó adatok; — 4. tájszólási tanulmányok, jelesen a czigány, örmény, bolgár, albán és mócz nyelvről; — 5. megjegyzések, kérdések, tételek és népköltészeti, néptani tanulmányok Magyar-

[1]) G. Baronzi, 1872, Anton Pann, Proverbe, Bucuresci.

[2]) V. Alexandri, poesie poporale, Bucuresci.

[3]) T. Burada, datinele poporului rom. la înmorměntâri, Jassi.

[4]) At. Marienescu. Colinde, Budapesta, 1859.

[5]) Carmen Sylva, povestile Peleşului. Buc.

[6]) Jelesen a Nagy-Váradon, Vulkán kiadásában megjelenő «Familia», valamint a Brassóban megjelent «Foaca pentru minte» és «Convorbiri literare» etc.

ország és társországaira vonatkozólag; — 6. rendszeres bibliographia és a Magyarországra vonatkozó külföldi néptani irodalomnak kritikai méltatása; belföldi ethnologok életrajza; — 7. próbafordítások oly honi műköltők műveiből, kiknek költészetében nyilván mutatkozik népköltői szellem; — 8. zenemellékletekben jellemző, de még kiadatlan eredeti melodiák és tánczok, később illustratiók is ezekhez; — végre 9. egy rendes melléklet magyar nyelven; tartalma: czikkek általános néptani ismeretek terjesztésére.

A programm kétségkívül sok érdekest igér, és a hazánkban divó számos nyelv népköltési termékeinek közlésével a változatosság legnagyobb mértékben van kilátásba helyezve.

Azt írja szerkesztő pag. 5. «Fachmänner, die meiner Zeitschrift eine aufrichtige, selbstlose, objective, gewissenhafte und eingehende Kritik (mag sie noch so streng sein) angedeihen lassen, werde ich als die schätzbarsten Mitwirker an meinem Werke betrachten, und sie werden an mir einen dankbaren und gelehrigen Schüler finden.» — A románok eredetéről szóló kérdés után nincs más, melyről a szakemberek többet írtak volna, mint épen a román nyelv orthographiájáról. Jó és rossz javaslatok kerültek szőnyegre, tudományos értékű és észszerű orthographiai rendszerek teremtettek; de azt mondhatom, hogy az Ethn. Mitteilungen-ben alkalmazott román orthographia oly czélszerűtlen, hogy hátrább áll annál is, midőn Erdélyben magyar kiejtés és betűkkel írtak román nyelven. Ma, midőn a bukuresti tud. Akadémia három évvel ezelőtt adott ki egy nagyon egyszerű orthographiát, teljesen logicai alapon állót, kár ezen különben érdekes és becsesnek igérkező vállalatnak román részét a most alkalmazott transcriptióval elrutítani. Nem tudom minő elveken alapszik e rendszer; de annak alkalmazásából annyit látok, hogy nagyon is reá illenek ama szavak, melyeket Lipszky írt Sinkaihoz a cirill betűkről (Tesauru de monuminte istorice, pag. 87.) «si hi characteres diutius et mordicitus retinendi sunt, me Hercle, si Apollo concurrat, grammaticam valachicam nemo scribet.» Ha tehát szerkesztő folyóiratának román szakemberek előtt is tért akar nyitni, fogadja el a román szövegre nézve az akadémia rendszerét avagy bármelyik fennálló phoneticus rendszert; mert ez a mostani nem felel meg s a román nyelvnek legkevésbbé tesz szolgálatot, valamint nem hizelegne és nem tenne szolgálatot hasonló eljárás a franczia vagy spanyol irás eltorzításánál. Hogy csak egy-két példára hivatkozzam: minő licentia jogosít valakit arra, hogy a sanscrit nyelv módjára több szót minden megszakítás nélkül egybe írjon? u. m. pä ulicä *so* kärat (se-o vagy s'o helyett); jël lo luat şi *lo* bäut (e helyett: l'o); alta 'n lume *no* väzut (e helyett: n'o); spusucam (e helyett: spusu-'ţ-am), şi coj(= ţ'-oi) stb.

Végül megemlítem az új vállalat érdekében, hogy szerkesztő azon

reményének ad kifejezést, hogy azon írók és gyűjtők, kik hazánk különféle nemzetiségeinek néptanával foglalkoznak, hajlandók lesznek, nyelvi és nemzetiségi különbség nélkül a folyóiratot közreműködésökkel támogatni. Kéri tehát mindazokat, kiknek alkalmuk van arra, hogy a népélet jelenségeit megfigyeljék, sziveskedjenek a néplélek nyilatkozatait, a mennyiben a folyóirat körébe esnek, összegyűjteni, hozzá esetleg megjegyzéseket tenni vagy nagyobb czikkeket írni és az eredményeket a szerkesztőhez juttatni (Bpest. Krisztinaváros, Mészáros-utcza 30. sz.).

Nagy-Szeben. PUTNOKY MIKLÓS.

Gaius Római jogi institutióinak négy könyve. Latinul és magyarul· Magyarra fordította s jegyzetekkel kísérte dr. *Bozóky Alajos*, a nagyváradi kir. jogakadémia igazgatója s a római jog ny. r. tanára. Budapest, Franklin-társulat. 1887. 8-r. 543 l. Ára 3 frt. (Ugyanaz a latin szöveg elhagyásával 323 l. Ára 2 frt.)

Bozóky Gaius-fordításáról, mely a M. Tud. Akadémia classica-philologiai bizottsága által kiadott «Görög és latin remekírók» gyűjteményében látott napvilágot, Gaius első magyar fordításáról ugyancsak elmondhatjuk, hogy szükséget pótol. Egyetlen jogásznak sem kellene távozni a három egyetemről és tizenegy jogakadémiáról Gaius behatóbb ismerete nélkül. Ámde a pálya kezdetén álló száz jogász közül kilenczvenöt a nyolcz évi gymnasialis latin oktatás daczára is alig képes eligazodni Gaius szövegén, sőt a jobb latinnak is nehéz az eredeti szöveg, mert ez a jogi műnyelv sokban eltér a szépirodalométól.

A jogtanulóknak tehát valóban szükségök van a jogászi értelmet híven visszaadó fordításra.

Felvethető azonban a kérdés, a M. T. Akadémiának feladatát képezi-e ily czélból készülő fordításnak kiadása? Mert az iránt alig fogunk vitatkozni, hogy a remekjogi fordítások nem a szorosan vett szakemberek, nem a romanisták részére készülnek; a szaktudós a fordításra nem szorul, és ez legfölebb annyiban bir előtte értékkel, a mennyiben az alapul vett szöveg kritikai megállapítása vagy annak a fordításban is kiderülő értelmezése a fordítónak figyelemre méltó új felfogását tanusítja. Elismerem tehát, hogy pusztán a tanulók kedvéért fordítást kiadni, nem képezi az Akadémia feladatát. Azonban Gaius fordításának kiadása által az Akadémia nemcsak a tanulóknak nyujt segédeszközt, hanem azt is eszközli, hogy a tiszta római jog, mely a civilisticus tanulmányok örökbecsű alapja, eredményesen hozzáférhetővé és felhasználhatóvá válik azok részére is, a kiknek nem szakhivatásuk a római jog eredeti forrásainak kutatása, hanem a kik ügyvédi, birói vagy közigazgatási téren szolgálnak, a kiknek azonban szintén szeretniök kell azt a magasabb élvezetet és ennek eredményeképen azt a mélyebb tudományos

műveltséget, melyet a remekjogi irodalom nyújt. A mi úgynevezett praktikusaink az egyetemen nyert jogi nemesebb érzelmeik és gondolkodásuk ébrentartása végett nem tehetnek behatóbb szakszerű tanulmányokat, hanem a szaktudóstól várják azt, hogy ez munkásságának gyümölcseit oly módon nyujtsa nekik, hogy gyakorlati élethivatásuk szakadatlan teljesítése mellett könnyen visszatérhessenek azokhoz a forrásokhoz, a melyek az összes nyugoti népek jogászi műveltségének kútfői, a melyekből a gyakorlat emberei általánosabb tájékozottságot, tárgyalási helyes módszert, kifejezési szabatosságot tanulhatnak, a minek mindennapi foglalkozásaiknál is hasznát vehetik.

A római jog maradandó becsének alapja a remekjogászok irataiban van lefektetve, ezeket az iratokat minden tanuló és gyakorló jogásznak olvasnia kellene, legalább a fordítás segítségével. Ezt akarja eszközölni a M. T. Akadémia classica-philologiai bizottsága. Midőn Gaiust kiadja, a magyar jogászközönség kezébe nagybecsű eszközt ad, a tudományosság terjedésének új közlekedési vonalat nyit s bemutatja a nemjogásznak is, hogy a szabályok éles kifejezésére anyanyelvünk páratlanúl alkalmas.

A jelzett magas czélhoz nem vezet el a közönséges fordítás. Ha valahol, úgy itten szükséges, hogy a classica-philologiai bizottság által kiszabott programm értelmében a fordítást megelőzze az író életének és működésének ismertetése, a mű czéljának és jelentőségének méltatása, rendszerének és módszerének bírálata, szóval mindaz, a mi a lefordított mű sikeres tanulmányozását kikerekítené.

Bozóky Gaiusának bevezetése e követeléseknek egészben megfelel. Első része (8—21. l.) Gaius életét adja nagyrészt Dernburg nyomán (Die Institutionen des Gaius, ein Collegienheft aus dem J. 161 nach Chr. Geb. Halle 1869), a ki mellett azonban értelmesen és öntudatosan a többi szakmunkákat is felhasználta, melyeket nagy fáradsággal felkutatott és a mellékelt könyvjegyzékben (74—78. l.) összefoglalt. Rentmeister Antal «Gaiusa» (Pest 1869. Akadémia) most már a mi irodalmunkban is teljesen elavult. — A második rész Gaius irodalmi munkásságával foglalkozik, és pedig az 1. szakaszban (22—35. l.) «általában», a 2-ikban (35—55. l.) az institutiókkal különösen. Az első szakasz nemcsak abban áll, hogy a szerző, Rentmeister mintájára, elősorolja Gaius műveinek czimeit az institutiókon kívül, hanem az azokból fennmaradt nagyszámú töredékek közül némi érdekes mutatványokat is közöl. És ezt a fennforgó esetben fontos okból helyeslem. Felfedeztetvén ugyanis Gaius páratlan becsű institutiói, a tudós világ figyelme kizárólag ezek felé irányult. A mesterileg szerkesztett tankönyv még akkor is elbűvölte volna a romanistákat, ha Gaius kevesebb homályt oszlatott volna el a római jog történetéről, mint a mennyit tényleg eloszlatott. Igy 1816 után azo-

nosíták Gaiust az ő institutióival, benne csak a kitünő jogtanárt látták, mintha nem is maradt volna tőle egyéb miránk és mintha nem tündökölnék neve oly szép számú, gyakran idézett és olvasott fragmentum inscriptióiban. Gaius német életirói mind csak a páratlan Schulmeisterről szólanak, pedig százakra menő töredékek bizonyítják azt, hogy Gaius nemcsak kitünő tanár, hanem kiváló practicus jogász is lehetett. Hogy is lehetett volna ez egy római jogásznál másként? Dernburg és mások nyomán Bozóky is minden még oly apró adatot is összehordoz annak kimutatására, hogy milyen kitünő *tanító* volt az a Gaius; itt azonban nem állapodik meg, hanem Gaius műveiből töredékeket és pedig gyakorlati jogeseteket mutatván be, ezek által sejteti velünk, hogy Gaius a gyakorlati élet szolgálatában is működött. Ez által Bozóky azt az irányt képviseli, melyet nálunk Kis Mór méltányolt legelőször, a ki eloszlatá az uralkodó hamis képzetet az institutiók szerzőjéről. — A második rész második szakaszában Bozóky az institutiókról értekezik és pedig *a)* előadja az institutiók felfödözése s a szöveg helyreállításának rövid történetét, Rentmeister ide vágó előadását megtoldva Studemund Gaiusra vonatkozó tevékenységének ismertetésével; — *b)* összeállítja a Gaius-kiadásokat és fordításokat; — *c)* az institutiók rendszerét fejtegeti Puchta nyomán (én inkább Rudorff-ot ajánlottam volna), míg az institutiók jellemzésére felhozottak Dernburgból vannak véve; — végre *d)* Rentmeister és ennek forrásai után, Gaius egyetlen palimpsest kéziratát írja le. — A második rész utolsó szakaszában (55—61. l.) Kalb nyomán («Über die Latinität des Gaius»; az «Archiv für lateinische Lexicographie und Grammatik» első kötetében) Gaius latinságát jellemzi. *)

A következő harmadik rész (62—73. l.) azzal foglalkozik, hogy «mivel gyarapította Gaius institutióinak fölfedezése a mi ismereteinket?» Főforrása itt Schradernek 1823-ban megjelent ily czímű értekezése volt: «Was gewinnt die römische Rechtsgeschichte durch Gaius?» Végre a bevezetés utolsó része, melyről már fentebb szó volt (73—78. l.) a Gaius-irodalom bibliographiáját adja.

A tanulságos bevezetés után a latin szöveg következik szemben a magyar fordítással. A latin eredeti Huschke 1878-ik évi kiadásából van

*) Itt alkalmasint Bozóky rovására, nem pedig a Kalbéra, kell írni a következő megjegyzést p. 59: «Roppant subtilis a mi Gaiusunk a *nec* és *neque* használatában. Közönségesen azt hiszik, hogy az előbbit akkor használták a rómaiak, midőn a reákövetkező szó magán-, az utóbbit pedig akkor, midőn a reákövetkező szó mássalhangzóval kezdődik.» Tudvalevőleg megfordítva áll a dolog; *nec*-et szoktak használni mássalhangzó előtt, *neque*-t magánhangzó előtt.

véve *), melynek szövegétől csak egy helyen tért el Bozóky, IV. 37. hol Goudsmit emendatióját fogadta el. A mi a fordítást illeti, meggyőződésem szerint a remekjogi művek fordításánál is ügyelni kell mind a formai tökéletességre, mind a tartalmi hűségre; csakhogy a jogi művek fordítóját kevesebb szabadság illeti, mint illeti azokat a kik a classicus ó-kor költői vagy prózai műremekeinek átültetésével foglalkoznak. A jogi művek fordításánál továbbá elengedhetetlen a műkifejezések következetes használata, az okoskodások menetének föltüntetése és a szóvirágok kerülése. Bozóky fordítása ezen elvi követeléseknek eleget tesz. Látszik, hogy jól érti az eredetit és felfogja a Gaius szellemét. Használta a Beckhaus német fordítását is (1857), de csak a legnagyobb ovatossággal, mert ezen fordítás még a negyedik Böcking-féle kiadáson alapul, melyet Studemund apographumja számtalan helyen halomra döntött.

A fordítás után szövegkritikai jegyzetek következnek Gaius négy könyvéhez (434—476. l.) — melyek azonban, sajnos, czéljuknak csak részben felelnek meg, minthogy B. számos esetben csak azt mondja meg, hogy a szövegbe felvett olvasás melyik kiadó coniecturája, de azt nem, hogy a kéziratban mit olvasunk helyette — végre tartalmi jegyzetek (477—526. l.), melyekben Bozóky helyesen a szükségesek felvételére szorítkozott. Gondos név- és tárgymutató (527—543. l.) rekeszti be a tartalmas kötetet. Dr. Vécsey Tamás.

Latin nyelvtan reáliskolák számára olvasmánynyal és szótárral. Írta *Pirchala Imre* gymn. igazgató. Budapest, 1887. Az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadása. 8-r. 96 l. Ára 70 kr.

Igen helyesen jegyzi meg a Közoktatási Tanács a latin nyelvnek a reáliskolában való tanításmódjáról készült javaslatában: hogy a tanításnak már megkezdése biztos sikert igérjen, a tanács szükségesnek tartja a megfelelő tankönyvekről való előleges gondoskodást, mert a 9—10 éves gymnasiumi tanulók számára írt latin nyelvtanok, melyeknek a kezdő tanításra szánt tananyaga hetenkénti 6—7 órához van alkalmazva, éppen nem volnának alkalmasak a reáliskolai érettebb s részletesebb grammaticai ismeretekkel bíró tanulók kezdő latin nyelvtanulására (Tanáregyl. Közl. XX. évf. 533. l.)

Úgy látszik, hogy szerzőnk a javaslat ezen utóbbi intentióját tartotta szem előtt, midőn munkája megirásához fogott. Az egész könyvön elejétől végig meglátszik, hogy a gyakorlat embere előtt a practicus szempont volt irányadó a grammatica tágkörű részeinek taglalásánál.

---

*) Még az olykor egyes szók előtt álló apostrophokat is megtartotta, de jelentésükről nem világosítja fel az olvasót.

Nem találunk benne olyasmit, mit elmellőzhetnénk, sőt, ha szerzőnk a korlátolt számú órákhoz képest egyik-másik kevésbbé fontos szabályt kihagyandónak vél, azt ritkább betűkkel tünteti fel (Megjegyzések a declinatióhoz 39. l.) — De ismertessük elébb a könyvet, hogy itéletünk felületesnek s elfogultnak ne lássék.

A legszükségesebb grammaticai tudnivalók (kiejtés, hangsúly, quantitás) után a declinatióra tér át. Szerettük volna, hogy a declinatiót még az elválasztás törvényei előznék meg, mert a gyakorlati szükség bizonyára már az első órákban e törvények ismeretére utasítja a tanulót. A declinatiónál csak öt casust említ, a vocativust egyelőre kihagyja, hanem utólagosan a beszédrészek teljes ismertetése után a locativussal együtt tárgyalja (39. l.). Igy a tanuló eleinte csak öt casust tanul, a mi mindenesetre hasznos könnyítés. A declinatiók régi felosztását megtartja ugyan, de a tövek jellegére való tekintettel a tőrendszert is követi. A tövet szerinte a plur. gen. mutatja legtisztábban, ha a *rum* vagy *um* ragot elhagyjuk. *A tőnek ekként való feltüntetése tudtommal egészen új és a tő tiszta felismertetésére vezető legpracticusabb norma.*

Következik a főnevek nemének meghatározása értelmük szerint. Azután az egyes casusok képzését és mondatbeli functióját fejtegeti, a mint általában szerzőnk következetesen az alakot és mondatbeli szerepét együtt szokta tárgyalni. Kezdi a nominativussal mint az alanyt kifejező esettel, s bemutatja mind az egyes mind a többes szám alakjait az öt declinatión végig. Közbevetőleg a főnevek nemének meghatározását a végzet szerint egy-egy rövid szabályban foglalja össze, a harmadik declinatio hosszú nemi szabályaira természetesen csak később kerül a sor — közbevetőleg szól még a melléknévnek a főnévvel való megegyeztetéséről és az *us a um*, *er a um* végzetű melléknevek végzeteinek jelentőségéről.

A következő eset az acc. ugyanígy tárgyalva, mint a nom. Kár, hogy itt az acc. mondatbeli alkalmazására, legalább ott a hol analogiát találhatunk a németben (a kiterjedés acc., kettős acc.), nem terjeszkedik ki. Ugyanazt a hiányt tapasztaljuk az azután tárgyalás alá vett gen. s dat.-nál is. Már az abl. mondatbeli functióját hat szabatos szabályban magyarázza meg.

A harmadik declinatióhoz tartozó melléknevek végzet szerint való felosztásával és a nemi szabályok ismertetésével — hol a nőneműek végzetei közül a *do*, *go*, *io* kimaradtak, mint azt a függelék (46. l.) is mutatja — a declinatiók tana véget ér.

Hogy az igeragozás nyomban a névragozás után áll, természetesnek találjuk, ha tekintetbe vesszük, hogy a mondat alkotásánál e kettőre szorulunk leginkább. Szerzőnk az idők régi terminusait megtartotta és ezt előszavában azzal indokolja, hogy a régi elnevezések egyszerűbbek és hogy a tanulók már a francziából és tegyük hozzá talán a németből

is ismerik. E két pædagogiai érv elég meggyőző, hogy szerzőnk álláspontját elfogadjuk, még ha az újabb összetett elnevezések tudományos szempontból csakugyan kifogástalanok volnának is, a mit szerzőnk Hunfalvy Pállal (Nyelvtudomány és nyelvtanítás 163. l.) tagad. A négy coniugatio megkülönböztetése az igető jellegéből indul ki. Az igetövet pedig az inf. adja, ha annak *re* ragját elhagyjuk. Tehát *a tő jellege mind a név- mind az igeragozás felosztásának biztos alapja.*

Következnek külön a folyó cselekvés, külön a befejezett cselekvés idői, személyragjai és a használatukra vonatkozó szabályok. A szerző itt rámutat a hasonló franczia használatra s végre a magyar igeidővel egybeveti a megfelelő latin s franczia igealakot, amit a helyes használat, illetőleg az összetévesztés kikerülése czéljából csak helyeselhetünk. Hogy miért következik azután a *sum* igének ragozása, alig magyarázható másképen, mint hogy a következő gyakorlatokban *sum*-nak alakjait sűrűbben lehessen alkalmazni.

A melléknevek fokozása és az igehatározók képzése valóban egymás után valók, mert az igehatározók képzését így könnyebb megjegyezni. A melléknév fokozásánál P. csak a rendes alakokat említi, a rendhagyókat a függelékben közli. A præpositiókat itt betűrendben ismerteti, de a függelékben a régi versféle összeállítást is megtaláljuk. A névmásnál megtartja a szokott felosztást, de néhány velős szabályban a latin névmások sajátszerű alkalmazását is megmagyarázza.

E kis megszakítás után a szerző ismét az igére tér át, és pedig a coniunctivus idóire. Minthogy itt a coniunctivus igen gyakran szerepel, szóba hozza a consecutio temporum szabályait, végre általában a coniunctivus használatát a mellékmondatokban tárgyalja. Ebből az tünik ki, hogy szerzőnk látszólag elvetette a sulykot, mert az első évfolyam szabta tananyag az egyszerű mondatnál tovább nem terjed, holott ezek már az összetett mondat szabályaihoz tartoznak. De ha fontolóra vesszük, hogy a consecutio temporum szabályainak ismerete nélkül összefüggő olvasmány megértése valóban lehetetlen, e præoccupatiót a gyakorlati szükség követelményének tekintjük s magunk is szerző e felfogásához csatlakozunk. Ugyanezen oknál fogva kerülhetett ide az oratio recta és obliqua magyarázata is. (33. l.)

Folytatja az igeragozást az imperativussal és alakjai és használata megmagyarázása után, a passivummal. A személyragok előrebocsátásával az idők képzését fejtegeti. Mily czélszerű lett volna még az igeragozás előtt az ige négy törzsalakját említeni, mire a tanuló már a németben is talál analogiát (schreiben, schrieb, geschrieben), kitünik szerzőnk következő magyarázatából: A befejezett cselekvés időinek szenvedő alakját körülirással képezzük a part. perf. és a *sum* igének alakjaival.

Továbbá a part. perf.-t a *supinumból, mely alakot a szótár adja*, olyformán képezzük stb. A tanuló eddig supinumról mit sem hallott, s a szótár sem segítheti, ha csak a tanár előre meg nem mondja neki, az igének milyen alakja az a supinum. Ha tehát a tanulónak a négy törzsalakról már eleinte tudomása van, az idők képzésének módjával is elébb lesz tisztában.

A passivum szabályaihoz kapcsolódik a deponens ige, bár inkább az 52-ik pontnál volna helyén. Ugyanis ott az igealakok megismertetése befejeződvén, ismét a deponens igékről azt olvassuk, hogy a deponens igék mind a négy participiumot képezik, de a part. perf. cselekvő jelentésű. Ha e szabályt az 52-ik pontban foglalttal összefűzzük és részben kiegészítjük, a deponens igéről teljes és kimerítő magyarázatot kapunk. A szabály aztán körülbelül így hangzanék: Van a latinban sok ige, a melyeknek alakja szenvedő, jelentése azonban cselekvő. Ezek tehát csak a szenvedő alakban ragozhatók, de azért képezik a négy participiumot, a gerundiumot és a supinumot, és part. perf.-juk cselekvő jelentésű.

A passivumnak a magyartól eltérő használatát P. tanulságos példákban mutatja be, mire még néhány ide vágó szükséges szabályt ad.

Az igenevek közül először az infinitivust teszi fejtegetés tárgyává.

Mondatbeli szerepe természetes kapocsul szolgál az acc. c. inf. és a nom. c. inf. szerkezetek megmagyarázására. Azután a gerundiumra kerül a sor, melylyel összefüggésbe hozza a gerundivum használatát, és miután a supinumról mint kevésbbé fontos alakról apró nyomású betűkben megemlékszik, a participiummal, hol az abl. abs. is rendjén van, befejezi a coniugatiót. A módszertani rész utolsó pontjai: Megjegyzések a declinatiókhoz, a voc. és locativus, melynél a városnevek hasonló szerkezetére van tekintettel, a számnév, és végre a határozatlan névmások, melyek tulajdonképen a névmások kategoriájához tartozván, a 33-ik ponthoz illesztendők.

A függelék csak alaktani dolgokat tartalmaz és pedig mintákat a declinatiókra, a casuseltéréseket, a nemi szabályokat a kivételekkel a declinatiók rendje szerint. Következnek a præpositiók versbe szedve, a melléknevek fokozása (először a rendes, azután a kivételes alakok, de csupán a tényleges szükségnek megfelelő számban), a számnevek s névmások, a *sum* ige ragozása more patrio a rendes igeragozás előtt, a rendes igeragozás, a rendhagyó, hiányos s személytelen igék. Végre az igék perfectumát s supinumát mutató táblázat a coniugatiók szerint összeállítva (helyesebben: a nem rendes perfectumot és supinumot képező igék táblázata).

E szerint a függelék a megelőző szabályokkal egységes rendszerbe

hozható, de másrészt a tulajdonképi morphologiai rész el is választható attól, a mi már a mondat tanára vonatkozik. Míg tehát *a grammatica basisa* a függelékben *az alakok pontos és teljes csoportosítása által meg van adva*, szerzőnk igen helyesen *az olvasmány kezelésénél várja az itt-ott hézagos mondattani szabályok kiegészítését és értelmezését.*

Nézzük már most, megüti-e a mértéket a szabályokhoz szorosan alkalmazkodó gyakorlatok? Az első négy gyakorlat alakok képzésére való, de már az ötödik gyakorlat nem összefüggés nélküli mondatokból áll, hanem egyszerű mondatok alakjában egy kis leírást nyujt (Hungaria). Egy-egy gyakorlat eleinte magyar és latin szöveget tartalmaz az egyöntetű haladásra való tekintettel, még pedig annyit, a mennyit egy-egy órára bizvást fel lehet adni fordításnak. A következő gyakorlatokban találunk elbeszéléseket, egyes sententiákat, meséket, néprajzi ismertetést (Britannia), nagyobb történeti elbeszéléseket (Rampsinit kincsesháza, Ulisses bolyongása). Végre a perzsa háborúk czíme alatt egy kilencz nagyobb részletből álló egységes történeti olvasmányt találunk, melyhez még egy rész mint fordítási gyakorlat járul. A fokozatot tehát megtartotta szerzőnk, mert a könnyűről a nehezebbre megy át, de rendkívül sajnáljuk, hogy a rómaiak történelméből nem vett fel hasonló tartalmú olvasmányt. Mert, habár megengedjük, hogy a perzsa háborúk története jellemképző és szívnemesítő hatásra nézve nagyon is tanulságos, tagadhatatlan dolog, hogy a rómaiak története sem szűkölködik hasonló eseményekben. De még egy más számba jövő érv is utal erre. Nevezetesen a reáliskolában a latin nyelv tanítása révén a tanulónak a római nép gondolkodásmódját, érzelmeinek világát, állami, társadalmi s magánéletét is fel akarjuk tárni, már pedig ez csak a rómaiak történetéből vett olvasmány útján lehetséges. Ilyen olvasmányt akár a Bartal-Malmosi akár az Elischer-féle kis Liviusban találhatott volna, esetleg Livius nyomán maga is készíthetett volna. Ha ilyen olvasmány is volna a könyvben, a második évfolyamban olvasandó Cicero leveleivel összefüggő politicai s történeti események és régiségtani adatok az előbbi évfolyamban elsajátított historiai és (még inkább) régiségtani ismeretekkel könnyen összhangba volnának hozhatók.

A szótár pontos, csak kár, hogy egynehány főnévnél nincs megjelölve a nem. Aránylag kevés sajtóhiba csúszott be.

Bár szerzőnk eddig megjelent grammaticáinkat és első sorban a Schultz-David-félét már rendszerénél fogva is felhasználta, mindazáltal alapvető munkát létesített.

Főérdeme a könyv módszeres és czélszerű beosztása. A szabályok rövidségük daczára mindig világosak. A helyes hangsúlyozás kedvéért a szótagok quantitása ott, a hol kétség foroghatna fenn, pontosan meg van

jelölve. A szabályt a végzet vagy példa vastagabb nyomása mintegy megvilágítja.

Melegen ajánljuk e tankönyvet az illető szaktanárok figyelmébe.

Temesvár, 1887 szept. hó 29.

Grósz Jakab, főreáliskolai tanár.

Szemelvények Herodotos művéből. Kiadta és jegyzetekkel ellátta *Dávid István.* Második kiadás. Két térképpel. Budapest, Eggenberger 1886. 8-r. 134 l., 80 kr.

Miután a fent kiirt iskolai tankönyvet Közlönyünkben ekkoráig tudtommal senki sem ismertette (annak első kiadását sem), nem tartom fölösleges dolognak, egy pár szóval megemlékezni róla, annyival is inkább, mert Dávidnak a mult évben speciális szótárral de jegyzetek nélkül kiadott Herodotos-szemelvényeit dr. Pozder Közlönyünkben (XI. 57—58. l.) már megbirálta, és olvasóink érdekében fekszik, hogy Dávid mindkét Herodotos-kiadásával megismerkedjenek.

Mindkét kiadás bevezetésében a szerző Herodotos életrajzát adja olyformán miként az első kiadás (1880) előszavában mondja, hogy «leginkább azt dolgozta föl, a mi főleg a tanulónak e történetiró megértéséhez szükséges, szándékosan mellőzvén mindazt, a mi csupán a tanárt érdekelheti, s a mivel ez előadásait vagy megjegyzéseit alkalmilag fűszerezheti». Valóban nagyon kivonatosan vázolja Herodotos élettörténetét. Elmondván, hogy Her. Halikarnasosban (e nevet rendesen így irja!) született előkelő családból, így folytatja: «Később Halikarnasosban Lygdamis kényúr, Artemisia unokája, uralkodott, s ezért Herodotos Samosba költözni kényszerült, de Lygdamis bukása után hazájába visszatért s onnan nemsokára Athenaiba ment». Mily száraz, nem indokolt előadás! Valamivel több élet van a latin kiadásban, melyben D. legalább sejteti az olvasóval az okokat, melyek Herodotost rábirták, hogy szülőföldjéről előbb Samosba, majd Athenbe költözzék. A latin kiadás bevezetése egyáltalában sikerültebbnek mondató. Nincsenek benne annyira részletezve Herodotos utazásai, hiányzik belőle Dávid azon homályos gondolatának kifejtése, mely szerint «az egész mű berendezésének alapjául magának Herodotosnak alkotmányos és vallásos nézetei szolgálnak vagy talán helyesebben mondhatni, hogy a mű történeti magyarázat megvilágítva egy vallásos eszme fényében». — Végre azt is tudatja az olvasóval, hogy miképen került művébe az a sok kitérés a perzsák, skythák, egyiptomiak stb. szokásairól és történetéről.

Kár, hogy a régi meséket Herodotos nyilvános felolvasásairól a latin kiadásban is meghagyta, és hogy ebben sem méltatja Her.-t eléggé elfogulatlanul. Határozottan túloz a magyar kiadásban, melyben többek közt ezeket mondja: «a mondamesélésből a valódi történetírásig, menynyiben ez az anyagnak kritikai megválogatásán és az egyes részeknek

művészi egészszé való alakításán és összefűzésén alapszik, csak Her. emelkedett». Pedig Herodotosról ezt korántsem mondhatjuk. Igaz, hogy ő már nem mesél oly naiv módon, mint elődei, a logographok; de a politikai intézményekben s azok okainak kifürkészésében még Thukydides mögött is messze elmarad, a hadügyhöz pedig nem ért úgy, mint Xenophon. Túlságosan nagy fontosságot tulajdonít az omeneknek, jóslatoknak, álmoknak; művének compositiója pedig határozottan hibás. Nem tud egyöntetűen előadni, és nem tudja kimutatni az események lánczolatát, illetve ok-okozati összefüggését.

Terjedelmesebb és jobb a latin kiadásnak azon része is, mely Herodotos szójárásának rövid áttekintését adja. A magyarban pl. hiába keressük az ilyen alakokat mint *αἰεί*, *εὖ*, *οἱ*, *μιν*, *ὀρτή*, *ἱρός*, de a helyett azt olvassuk, hogy «*γίγνομαι* h. *γίνομαι* (*γιγένομαι*-ból)» [ez minek való?], és hogy *ἔαρ*-ban, *προέχω*-ban és *διϊστός*-ban diæresissel van dolgunk.

A szemelvények (14—71. l.) a következőket tartalmazzák: «Kroisos és Solon találkozása» -- «Kroisos bukása» — «Kyros története» — «Kambyses Aigyptosban» — «Polykrates története» — «Dareios megválasztása» — «Dareios Skythiábam» — «A marathoni ütközet» — «A thermopylaii ütközet» — «A salamisi ütközet». Igaza van Dávidnak, hogy ezen összeállítás nélkülözi a változatosságot; latin kiadása ebben is fölötte áll a magyarnak. Fölötte áll még abban is, hogy gondos speciális szótárral van ellátva, bár ez korántsem menti a magyarázó jegyzetek absolut hiányát; véleményem szerint csak hiába szaporitjuk a munkát és pocsékoljuk a drága időt — még pedig az alaposság rovására — ha puszta szövegkiadást adunk a tanuló kezébe. Dávid avval indokolja, hogy a latin kiadáshoz nem adott jegyzeteket, «quod mihi lexicon accurate et diligenter elaboratum discipulos in scriptore aliquo intellegendo magis adiuvare videbatur, quam commentarii in quibus persæpe non inveniuntur ea, quæ a discipulis vel maxime desiderantur». És ebben igaza van (az ő magyar jegyzetei is — sebtiben készült munka — ilyen fajta commentarii, melyben, mint mindjárt látni fogjuk, gyakran a legnehezebb helyek magyarázatát hiába keressük, míg mások rosszúl vannak magyarázva) a jó szótár mindenesetre kárpótolhat némileg rossz jegyzetekért, de miért nem tetszett Dávidnak commentarios accurate et diligenter elaboratos scribere? Okvetetlenűl rossznak kell-e lenni a magyarázatnak?

A mi már most a Dávid commentárját illeti, mindenekelőtt fölöslegesnek tartom, hogy minden szakasz előtt «szójárási sajátságok» czím alatt összeállítja az illető szakaszban előforduló uj-ión, illetőleg nem-attikai alakokat (megjegyzendő, hogy a tanuló e könyvben sehol sem olvassa, hogy Herodotos új-ión nyelven írt) hivatkozással a nyelvtani bevezetés egyes paragraphusaira.

Olyan nehéz helyeket, melyeknek magyarázatát Dávidnál hiába keressük, az első hat oldalról a következőket írtam össze:

p. 15. *ἐπεδείκνυσαν πάντα ἐόντα μεγάλα τε καὶ ὄλβια — εἴ τινα ἤδη πάντων εἶδες ὀλβιώτατον*; — p. 17. *ἄτην μὲν καὶ ἐπιθυμίην οὐκ ὁμοίως δυνατὸς ἐκείνῳ ἐνεῖκαι — ἄπειρος δέ ἐστι — ὡς δὲ καὶ ἀνθρώπου σῶμα ἓν οὐδὲν αὔταρκές ἐστι*; — p. 19. *ἤϊε γὰρ τῶν τις Περσέων — ὥς οἱ εἴη σὺν θεῷ εἰρημένον*. Úgy látszik különben, hogy Dávid később maga is tudatára jött annak, hogy kiadásában kelleténél kevesebb a magyarázó jegyzet. Csak ebből a körülményből magyarázhatom legalább, hogy Szemelvényeinek magyar fordításában, mely a Stampfel-féle gyűjteményben jelent meg a Szemelvényei első kiadásának megjelenését követő évben, 1881-ben, és a melyet más kiadás mellett nem lehet használni,*) mintegy pótlásúl jó csomó jegyzet van a fordításhoz mellékelve. Hogy ezeknek a Szemelvények második magyar kiadásában nem szorított helyet, igazán feltűnő.

Hibás vagy legalább nem magyaros magyarázatra im egy pár példa: 76. l. *κατὰ θεωρίης πρόφασιν* = *θεωρίης εἵνεκεν* «*azon szándékkal*, hogy világot lásson, hogy körülnézzen». Itt inkább így értelmezném: «*azon ürügy alatt* (szállt hajóra), hogy világot lásson», a mit a következő mondat is igazol: «valósággal pedig azért, hogy ne legyen kénytelen a törvényekből, melyeket hozott, valamit felbontani». — 80. l. *ἐν γὰρ τῷ μακρῷ χρονῷ* «az események hosszú folyama alatt»; inkább = a hosszú emberéleten át. — 81. l. *τὰ πάντα συλλαβεῖν* «hogy mindent összefoglal*jak*». Fordításában helyesen így: «Mindezt azonban egy embernek elérni lehetetlen». — 83. l. *οὐδέ τί οἱ διέφερε πληγέντι ἀποθανεῖν* «semmit sem törődött vele, ha megölten hal meg». Különös módon és még különösebb magyarsággal magyarázva. — 83. l. *συννήσας*: «összehalmozván, fölrakván». A míveltető értelmet a szövegből kell kimagyaráznunk, mert nem maga Kyros rakta a máglyát. — 106. l. *εἵνεκεν χρημάτων* «a mi a kincseket illeti». Ez a fordítás nem erre a helyre illik, hanem arra, a mi a következő mondatban így van: *τὰ περί τῶν χρημάτων*. — 107. l. *ἐπεφημίζετο* «előjeles szavakat intézett hozzá», nem magyaros, t. i. jósolgatott neki. — 107. l. *τῶν κατ᾽ ἑωυτοῦ*, «kortársai között», a szövegben helyesen van *ἑωυτὸν*, mert *οἱ κατά τινα* = valakinek kortársai. — 117. l. *τὸ δὲ μὴ ληλατῆσαι* «az tartotta őket vissza, hogy . . . . a várost föl ne dúlják». Azt akarja mondani Her., hogy zsákmányra nem tehetett szert, mert a város leégett. — 125. l. *ἐπακτός* «bevitt

*) E fordításról mellesleg megjegyzem, hogy tartalmi hűség tekintetében megfelel a követelményeknek, és hogy ha nincs is tőről metszett magyarsággal írva, határozottan magyarosabb eddigi Herodotos-fordításainknál.

(behozott) tárgy, azaz tanulás által elsajátítva, tehát annyi mint *διδακτόν*». Nem valami importált tárgy náluk az erény; hanem, mint a következő mondat mondja, az okosság és ész szüleménye.

Találunk a jegyzetekben olyan helyeket is magyarázva, a melyeket Dávid a Szemelvényekbe nem vett fel. Ez onnan ered, hogy saját szövegére nem ügyelve, egyszerűen átvette mások (különösen Stein) magyarázatát. Így 98. l. *ἐνθαῦτα* «idői kötőszók után stb.;» *ἐπίκουρο* «az ionok és károk»; 111. l. *πολλὸν ἐγένετο* «sokáig tartott».

Ha még felemlítem, hogy a könyv nyomása nem eléggé hibátlan, úgy hiszem elmondottam minden jó és rossz tulajdonságát.

Dávid latin Herodotosában jobbak a Herodotos életrajzát, művét és dialectusát tárgyaló fejezetek, ügyesebben vannak megválasztva a szemelvények és azonfelül még jó specialis szótár emeli a könyv becsét. Viszont a magyar kiadásnak határozott előnyt biztosítanak a jegyzetek, no meg az a körülmény, hogy van hozzá «Freund»! Jegyzetes kiadás, még ha, mint a jelen esetben, tíz krajczárral drágább is, mint a nem jegyzetes, minden körülmény közt nagyobb elterjedésre tarthat igényt. Annál inkább sajnáljuk, hogy holmi üzleti differentiák miatt, melyekre Dávid Epitoméjének előszavában czéloz, ezen Szemelvények második kiadását nem vetették alá gondos revisiónak.

SCHMIDT ATTILA.

Anakreoni dalok. Fordította *Bedőházi János.* M.-Vásárhelytt, Csiki Lajos könyvárús bizománya (1886). Kis 8-r. 80 l. Ára 1 frt 20 kr.

E szerény kiállítású füzetben Bedőházi János az anakreoni dalokat, egy pár kivételével mind, még pedig nem tudjuk, mi okból a hagyománytól egészen eltérő sorrendben *), az anakreoni fragmentumokból pedig kettőt, a 43-ikat és a 65-iket fordította le.

A fordítás modern alakú hangsúlyos és rímes. — E dalokat, ha eltekintünk a görög szövegtől, könnyed nyelvkezelés, valamint igazi költői hangulat jellemzik, néha ott is, hol az eredeti meglehetősen gyenge. Sok helyütt azonban nagyon modern ízű, sőt a fordító költői egyénisége is sokat bele interpretál a fordításba. — Ehhez járul, hogy a fordító a tárgyi hűségre nagyon kevés gondot fordít és így nem csoda, ha az eredeti dalok szellemét korántsem észlelhetjük a fordításában. B. költői vénája tehát használt, de ártott is. Használt, a mennyiben néhány verse, mint igen csinos költemény elismerést érdemel, mint pl. a *Στεφανηφόρον μετ'*

* Bedőházi sorrendje a következő (a Bergk-féle számok szerint idézek): 23. 24. 31. 30. 42. 41. 29. 35. 14. 10. 6. 9. 11. 12. 7. 26. 3. 21. 22. 17. 18. 34. 38. 43. 46. 47. 15. 19. 8. 13. 25. 49. 52. 50. 44. 45. 48. 33. 36. 40. 32. 28. 27. *a) b) c)* 37. 2. 2b. 54. 57. 55. 53. 51. 26 b. 56. 5. 39. 1.

ἦρος kezdetű (A rózsához), de már ennél a dalnál is megvan az a baj, hogy a fordítás 16 sorral hosszabb az eredetinél, mely körülményt a fordító költői egyéniségén kívül részben talán a strophicus szerkezetű keresztrímek használatának is tulajdoníthatunk. — A fordító különben ezen poetica licentiával bőven élt, így pl. az *'Επὶ μυρσίναις τερείναις* kezdetű dal fordítása 10, a *Θέλω θέλω φιλῆσαι*-é 12 sorral hosszabb az eredetinél. Pedig, hogy nyelvünk tömöttségre nézve kiállja a versenyt az Anakreon görögével, erre nézve azt hiszem elég Ponori Thewrewk Emil Anakreon-fordítását említenem. — Mily kevéssé törekszik B. hű philologikus fordításra, a következőkből is kitűnik.

Sok helyütt a fordító egyes tulajdonneveket egészen kihágy, mint pl. a 23-ból Kadmost, a 42-ből Charisokat, a 3-ból az Erosokat és Kythérét, a 46-ból Kroisost, a 25-ből Memphist, a 45-ből Silénost. Majd egyes mythologiai tulajdonneveket latinos alakban ád, mint pl. a 30-ban és a 19-ben Eros helyett Ámor, a 14-ben Kythéré h. Vénus, a 3-ban Hephaistos h. Vulkán, a 15-ben Athéné h. Minerva. — Fontosabbak, bár az eredeti összehasonlítása nélkül kevésbbé szemetszúróak a következő eltérések.

A 24-ik dal forditása egészen máskép végződik mint az eredeti:

νικᾷ δὲ καὶ σίδηρον
Καὶ πῦρ καλή τις οὖσα

B.: Mit érne harczi tűz? mit a vas?
Leverné bűvölő szemük.

A 30-ik dalnak következő sorait:

ὁ δ' Ἔρως χιτῶνα δήσας
ὑπὲρ αὐχένος παπύρῳ
μέθυ μοι διακονείτω,

B. így fordítja:

Kis Amor töltse poharam
Körülövezve hattyukeblén,
Fodros ruhája vert arany.

A 29-ik dal végső sora egészen elüt az eredetitől:

σὺ γὰρ οὐ δύνῃ φιλῆσαι

B.: Lásd! mért szerettél oly mohón.
(Thewr.: Te szeretni képtelen vagy.)

Az *'Ερασμίη πέλεια* (14.) kezdetű dalban B. Bathyllost meg sem említi, pedig az eredetiben Anakreon ehhez küldi a galambot. Másutt is szántszándékkal kerüli B. úr Bathyllost, ezért hagyja ki a 9-ik dalból is, s talán e miatt nem fordította le a 16-ik dalt. És hogy mily szándék vezette ebben, legjobban mutatja a *Παρὰ τὴν σκιὴν Βαθύλλου* kezdetű

dal, melyet B. «A lánykához» czímez. — Ez bizony nagyon fölösleges prüderia, mely élénken emlékeztet Barna Ignácz Horatius-fordítására. Vagy talán csak nem tart B. úr attól, hogy fordítása a felsőbb leány-iskolák növendékeinek is kezökbe fog kerülni?

A 10-ik dalból hiányzik *ὁ δ' εἶπε δωριάζων;* helyette más sorok vannak.

A rövid 26-ik dal csattanós vége az elnyújtott fordításban egészen elmosódik.

στρατὸς δὲ καινὸς ἄλλος
ἀπ' ὀμμάτων με βάλλων

B.: Egy szempár tiszta kékje lőtte
Nyilát reám, az ejte el,
Legyőzve fekszik (!) most előtte
Szivem s kegyelmet esdekel.

A 22-ik dalban szinte többet mond a fordító:

καὶ παῖς ποτ' ὄρνις ἔπτη
Πανδίονος χελιδών

B.: Pandion gyermekének árnya
Az alvilágban fecske lett.

Az eredetinek szerzője a 34-ik dalban csak ennyit mond:

λάβῃ τι καὶ παρέλθῃ.

B.: Mi kincsem, azt elébe hoznám
Cserében értem vigye mind.

A 15-ik dalban e sorokat

ῥόδα τῷ γάλακτι μίξας
γράφε χεῖλος...

B. szószerint fordítja:

Rózsát vegyítve tej fehérbe,
Fesd azzal orrát, arczait.

Thewrewk ezt tapintatosabban fordítja:

A kis orra, gyenge arcza
Csupa tej meg rózsa légyen. —

A 8-ik dalból, minthogy a *μανῆναι* közös állítmányt nem fordítja mindenütt egy értelelemben, hiányzik az értelmi összefüggés.

A 49-ik dal következő gondolatát:

ὅπως πρέπει τὰ λευκὰ
ῥόδοις κρίνα πλακέντα,

B. így adja: A rózsa napkelet hevében
Ott fekszik a liljom havánn

S szinök nem illik egybe szépen?
Ép' úgy, a mint te s én, babám!

A csattanós vég hiányzik a 32-ik dalból:

ἀπαθὴς δ' ἀναιμόσαρκε
σχεδὸν εἶ θεοῖς ὅμοιος,

B.: Kit szenvedélyek nem dicsérnek,
Kis Isten! az vagy, azt hiszem.

Thewr.: Se bajod, se hus, se véred,
Közelítsz az istenekhez.

B. a 27a. dalban így fordít:

Alig hogy ezt kimondta, nyomban
Repült a nyíl a szó után,
Találva Mars, a fájdalomban,
Megállni lábán sem tud ám.

Az eredetiben csak ἔλαβεν βέλεμνον Ἄρης és kezében tartja, de nem lesz megsebesítve. Ámbár B. gondolata tetszetősebb.

Mindezeket tekintetbe véve, csak méltán sajnálhatjuk, hogy a fordító e valóban csinos dalokban annyira eltért egyik főkötelességétől: a tartalmi hűségtől.

HITTRICH ÖDÖN.

Télfy Iván, Jelentés újhellén munkákról. Budapest, 1887. Akadémia. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.) 50 l. Ára 30 kr.

Ezen dolgozatban Télfy azon nevezetesebb újhellén munkákat ismerteti, melyek 1883 óta, midőn «Újgörög irodalmi termékek» czímű akadémiai értekezése megjelent, láttak napvilágot, vagy a melyekről «Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél» és «Heraklius» czímű akadémiai értekezéseiben (1885 és 1886) nem volt alkalma szólni.

Nem kevesebb mint száz szám alatt classica és modern philologiai, történelmi, földrajzi és statistikai, bölcsészeti, theologiai, pædagogiai, jogtudományi, politikai, nemzetgazdasági, természettudományi, orvosi, szépirodalmi kisebb-nagyobb dolgozatokat, továbbá naptárakat sorol föl, illetőleg ismertet; végül a görög hirlapokat és folyóiratokat állítja össze. A hirlapokról szóló szakaszban Télfynek a görög trónörökös nagykorúvá nyilvánítása alkalmával Trikupisz ministerelnökhöz intézett gratuláló levele van közölve Trikupisz válaszával együtt, mely a triesti *Νέα Ἡμέρα*-ban nem eléggé pontosan volt lenyomatva. — Az egyes dolgozatok majd csak egyszerűen registrálva vannak, majd többé kevésbbé bőven ismertetve. Legbővebben a következők: Therianos Dénes irodalmi vázlatai (*φιλολογικαὶ ὑποτυπώσεις*. Triest, 1885). — Ge-

deon Manónak a konstantinápolyi patriarchiai akadémia évkönyveit 1454-től 1830-ig tárgyaló könyve (*Χρονικὰ τῆς πατριαρχικῆς ἀκαδημίας*. Konstantinápoly, 1883). Ugyanattól a patriarchiai ház és templom évkönyvei (*Χρονικὰ τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου καὶ ναοῦ*. Konstantinápoly, 1848 [sajtóhiba 1884 helyett]). — Koppótas [sajtóhiba Kappótas helyett] Angelos prolegomenái a történet bölcsészetéhez (*Προλεγόμενα εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας*. Tripolis, 1885). — Paparrigopulos görög történetének második kiadása (*Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*. Athen, 1885. 1886). — Mompherratos Antal értekezése a házasság előtti ajándékokról a római s különösen a byzanti jog szerint (*Πραγματεία περὶ προγαμιαίας δωρεᾶς κατὰ τὸ Ῥωμαϊκὸν καὶ ἰδίως κατὰ τὸ Βυζαντιακὸν δίκαιον*. Athen, 1884). — Drosinis György beszélyei és emlékezései (*Διηγήματα καὶ ἀναμνήσεις*. Athen, 1886). — Bikélas Dömötör beszélyei (*Διηγήματα*. Athen, 1887). — A megholt fivérről szóló népdal különféle változatai Politis kiadásában (*Τὸ δημοτικὸν ᾆσμα περὶ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ*. Athén, 1885). — Végre a *Ἑστία* czímű naptárnak (Athén, 1887) történeti és statistikai adatai.

Ezen dolgozatok közül egyiknek másiknak ismertetését (kivált a Drosinis és Bikélas gyönge novelláiét) talán szivesen nélkülöztük volna, míg másokról többet szerettünk volna hallani; minden esetre azonban köszönettel tartozunk Télfynek, hogy nem szűnik meg az újgörög irodalom termékeinek ismeretét hazánkban terjeszteni. Nem hinném, hogy volna Görögországon kívül ország, hol az újgörög irodalom *összes* jelentékenyebb termékeit oly hosszú idő óta és oly kimerítően ismertetnék, mint azt nálunk Télfy teszi.

ÁBEL JENŐ.

Wayand Géza, A katholicismus befolyása Magyarország nevelésügyi viszonyaira, különös tekintettel a középkorra. Budapest, 1887. 104 l.

Kétségkívül hálás feladat volna a katholicismus befolyását hazánk nevelésügyi viszonyaira a nagy közönségnek (de csakis ennek) bemutatni, és az erre vonatkozó adatok, ha nincsenek is mind a levéltárak homályából napvilágra hozva, oly nagy számban állanak rendelkezésünkre, és nagyobb szabású művekben annyira fel vannak már dolgozva, hogy e feladat megoldása nem is mondható nehéznek. Megbízható adatoknak ügyes csoportosításával és szellemes megvilágításával itt igen csinos dolgozatot létesíthetni. Hogy W. úr kisérlete még sem sikerült, annak főoka az, hogy szánalomra méltó módon járatlan az újabb szakirodalomban: a középkorra vonatkozólag Lubrich neveléstörténete Lányi egyháztörténelme, Fraknói Magyarok története és a «kis» Horvát, az újkorra nézve az Anti-Timoleon és Pauer János «Nevelő és tudományos intézeteink» czímű értekezése főforrásai. Fraknóinak «Hazai és külföldi

iskolázás a XVI. században» és Ábelnek «Egyetemeink a középkorban» czímű dolgozatait még csak hírből sem ismeri, minek következtében lépten nyomon a legvastagabb hibákat követi el. Az egész dolgozat rég elavult adatoknak hol száraz, hol bombastikus kritikátlan compilátiója minden új gondolat nélkül. A szerző stilusáról és felfogásáról a következő passus szolgáltasson fogalmat, melyben a «pogányok» (értsd a classicus ókor népeit, kiket W. úr egymástól nem igen különbözteti meg) jellemeztetnek általában: «Fénylő csillám takarja e kort, de szívében halálos kórtól feldúlva, undok rothadás képét nyújtá a pompa és gazdagság csillogó ruházata alatt. Önkényű erkölcstan, tisztátalan erkölcsök, féktelen szenvedélyek, erőtlen törvények közepett az ember kivetkőzve természeti sajátságaiból, többé nem ismere önmagára». Ezen dolgozat bölcsészettudori értekezés. Vajjon elfogadták-e a bírálók? (El! *Szerk.*) TÓTH PÉTER.

M. T. Cicerónak I. II. és XIV. Philippicája. Ford. *Dr. Bozóky Alajos* kir. jogakadémiai igazgató. Nagyvárad. 1887. Hügel O. Három füzet. Füzete 36 kr.

Cicero Philippikáit lefordítani érdemes dolog nemcsak szónoki becsükért, hanem műveltségtörténeti, korrajzi tanúságaik miatt is. Sajnos, nálunk eddig Cicerónak inkább csak formális tekintetben kiváló beszédeit részesítették figyelemben, a Philippikákkal és a Verrinákkal alig foglalkoztak. Méltányolni való tehát az ezek megismertetésére irányuló törekvés. Bozóky tud latínul és alaposan érti a római társadalmi és jogviszonyokat: ez mindakettő szükséges kellék e beszédek fordítójánál. De Ciceróval, a legelső római stilistával szemben, más, nem kevésbé fontos feladat is áll a fordító előtt: congenialis magyar stilusra való öntudatos törekvés. Ez a tulajdonság már jórészt hiányzik Bozókyban. Nem mintha magyarul nem tudna. Sőt el kell ismerni, hogy lépten nyomon találkozunk tősgyökeres, magyaros kifejezésekkel; látjuk, hogy a fordító meglehetősen jártas a magyar nyelv szókincsében s hogy némely részletek stilus, sőt hangulat és jellemzetesség dolgában is sikerülnek neki. Infelix operis summa, quia componere totum nescit. Úgy látszik, mintha jogi nyelvünk hivatalos bombasztjai rontották volna el Bozókynak, a jogtudósnak, eredetileg kétségkívül egyenletesebb magyarságú stilusát. Mondatszerkezet dolgában — úgy látszik — azt hiszi, hogy a latin és magyar idioma között semmi lényeges különbség nincsen, hogy a magyarban is lehetséges utánozni a latin mondat szaggatott és szétszórt periodikus menetét. Már a Bevezetés, noha nem latinból fordítás, nem nagyon biztató jelenség stilusára nézve, annyi benne a vétség nemcsak a jó magyarság, hanem a már grammatikailag is megállapított szabatosság ellen. Megpróbálom némileg csoportosítani a főbb állandó

hibákat. Állandó s gyakori germanismus, hogy a jelző értékű határozó a jelzettszó után áll, mint pl. «E teljes, habár nem minden kiszámítás nélküli *visszavonultsága mellett a nyilvános élettől* épen nem tarthatjuk meglepőnek, hogy ő maga *daczára személyes barátságának az összeesküvés fejeivel* stb.» (6. l.) e h. «a nyilvános élettől (való) visszavonultsága mellett» ; «az összeesküvés fejeivel való (fönálló) személyes barátsága mellett is». Ide sorozhatjuk általában a rossz szórendet: «Ezek a tekintetek birták reá Cicerót, hogy magányából ismét a nyilvános életbe kilépjen» e. h. kilépjen a nyilv. életbe, vagy: a nyilvános életbe lépjen (ki). «Ha t. i. én is ott vagyok, nemcsak a zsarnokot, hanem a zsarnokságot is távolítottam volna el a hazáról» e h. eltávolítottam volna. «De a házat s a kerteket is ragadta magához» e h. magához ragadta. És sok ilyen. A birtokos jelző is gyakran jelzett szava *után* áll: «nem egyéb szakadatlan lánczolatánál a gyalázatosságoknak és fertelmeknek« (21. l.). Igaz, hogy ez néha különös nyomaték kedvéért megengedhető, de derűre-borura nem alkalmazható. Nagyon szereti a fordító a körülirásos németes szenvedő alakot, a mi az igazi magyar szenvedőnél sokkal rosszabb: «ő által*a lett* a béke megpecsételve» (38), «a számüzetésből vissza *lett hiva*» (u. o.), «a cenzus meg *lett határozva*» (46) stb. Németes hatásra keletkezett hivatalos phrasisok az ilyenek: «mely (irás) Antoniusról a leplet *lerántani volt hivatva*» (20); «támogathatni remélte» (50); «mikép *gondolt* az éleseszű férfiú rám *bizonyithatni*» (94); «a mit megtehetni mondottál» (19); «egész vádad *arra megy ki*» (77); «egy előkelő senatorban . . . . oly közel rokont birsz» (82); «hagyjuk a dolgokat, melyek . . . . . még némi erőt *árulnak el*» (124); «*túltetted magad* az auspiciumok minden jogán» (159) (a latinban csak: omni iure *turbato*); «mely a jelenlevőkre nem annyira egy beszédnek . . . *benyomását tette*» (18); «arra kér» (tárgy nélkül, 30); «csodálkoznom kell a *fölött*« (35); «kivitele *iránt* . . . tanakodtak» (8). Hibás magyarság: «melynek megsértés*éről* vádolt» (70); «ezt e férfiut választottad volna . . . példányképed és mestered *gyanánt*» (81. e h. mesteredűl, mesterednek). Hiba, hogy a *miután* rendesen okadólag van használva, még ott is, a hol a latin nem *postquam*-ot, hanem *quoniam*-ot mond. Ingadozás látszik ebben: «mi egyéb *fölött* folyt a tárgyalás, mint *arról*» (116). De ez már valószínűleg tollhiba: «an*nál* a par*ton* kötött ki» (92). Megfejthetetlen az ilyen: «ha kérded, hogy miképen *gondolok* erről» (134). «Semmi szükség, hogy valakit *nevénél szólitsunk*» (69) = a me nominari (= nevén nevezzek). De még nagyobb mértékben szerepelnek a latinságok. Említettem a mondattagok latinos széthányását. Erre minden lapról szedhetni példát. Csak egy-kettőt idézek. «*Kit maga a győző*, a ki neked, mint a hogy evvel dicsekedni szoktál, zsiványhada közűl a főparancsnokságot átadta, *biztosságban lenni kivált* (acc. cum inf!), kit ugyanezért Italiába menesztett, azt

akartad te megölni?» (73). «*Talán ez is*, te, az emberek legvakmerőbbike, *Caesar papirjaiból származik*» (107.) «*Vajjon azért-e*, te balga, hogy mindezeket ellenem összehordjad, *gyakoroltad magadat* annyi napon át egy idegen mezei lakban a szónoklatban?» (106). Kétségbeejtőleg megterhelt a bevezetésnek pl. e mondata: «E teljes, habár nem minden kiszámítás nélküli visszavonultsága mellett a nyilvános élettől épen nem tarthatjuk meglepőnek, hogy ő maga, daczára személyes barátságának az összeesküvők fejeivel, névszerint Brutussal, közvetlenül mégsem vett részt sem az összeesküvésben, sem Caesar meggyilkolásában, bármennyire törekedett is ama tettet, miután végre volt hajtva, a legnemesebb és legdicsőbbnek feltüntetni, mely az idősb Tarquiniusnak elüzése, tehát a római szabadság megalapítása óta megtörtént, és hogy azért, mert egyetlen jelentékenyebb és kiválóbb férfiut sem vélt felfödözhetni, ki az egyeduralomra való törekvésnek Caesar meggyilkolása következtében látszólag örökre megsemmisített terveit ujra felvenni és keresztül vinni képes lett volna, ehhez a tetthez a formáiban még mindig fennálló köztársasági alkotmány helyreállításának reményét fűzte». (6. l.) Ciceróban nincs ily nehézkes periodus. De a cicerói periodus is nehézkessé válik oly fordításban, mint Bozóky fordítja pl. a XIV. Philippica elejét: «Ha, egybegyült atyák, miként az imént fölolvasott levélből megtudtam, hogy átkos ellenségeink hada szét van verve, ép úgy megtudtam volna azt is, hogy, a mit mindnyájan a legélénkebben óhajtunk s a kivívott győzelem következményének tartunk, D. Brutus Mutinából már kivonult, minden habozás nélkül azt mondanám, hogy a kinek veszedelme miatt hadi köpenybe bujtunk vala, ugyanannak megmenekülése miatt régi öltönyünkhöz térjünk vissza». (184.)

Nagyon sok a latinos kifejezésmód is. «Föllelkesedve ugyanis az oly nagy és dicső tettének öntudatától» (erectus . . . facti conscientia, 38.). A *Quid?* felkiáltást Mit?-tel fordítja. A *videtur* is hűségesen le van fordítva: «Nekem ebben a dologban nem annyira örvendetesnek kellett látszania (debuit videri), hogy te engem meg nem öltél» (73). «Hát nem annyi ez, mint az életből . . . a *távollevő barátok beszélgetését* számüzni?» (75). N. B. az amicorum absentium conloquia» (gen. obiectivus) nem egyéb, mint a *velök* levélben *való beszélgetés*. — Több kisebb-nagyobb félreértés is csúszott bele a fordításba. «Kik ama temetést nem történtté tették» (35), legalább is nem érthető. Latínul: qui illam insepultam sepulturam facerent: a temetést *temetéstelenné* tették. «Szónok nem képes megérteni, hogy az, a ki ellen beszél, őt megdicséri» (84): Homo disertus non intelligit, t. i. Antonius = «ez az ékesszóló ember». Hogy a *Bähr* fordításán és jegyzetein kívül jó kommentárt nem használt a fordító, ez sok apróságon meglátszik, miket itt felsorolni lehetetlen. Ha a *Halm* jegyzeteit figyelemmel kisérte volna, nem fordította volna a 33. lapon

a denique-t evvel: *elvégre is*, hanem igy: *egy szóval*. A 35. lapon a *laudabant*-ot nem így adta volna vissza: «beszélgetés közben megdicsérték», hanem: tisztelettel emlegették stb. — Kirivók ily nagyon is modern szólások használata: reflektálni, gratulálni (a latín gratulor fordítására pl. reipublicae gratulari, Bozóky szerint: «a köztársaságnak gratulálni» — komikus hatású.)

Mind e kifogások mellett érdemei is vannak e fordításnak: sok helyt oly szónoki erő nyilvánul benne, hogy ha a fordító rendkivűli gondot fordítana stilusára és leszokna idegenszerüségeiről, valóban nemcsak a római jognak, hanem a római ékesszólásnak is avatott tolmácsa lehetne.

Dr. Csengeri János.

Szolgafa.

Erdélyi, Népd. I. 219. lapján ezt olvassuk:

Ha tarisznyám vetem a vállamra,
Velem jár, kel az élés kamara,
Bogrács, veder, szolga, fa, vaskanál,
Mindenem van; mi is kell több annál?

«jár, kel» helyett *jár-kel*, «szolga, fa» helyett *szolgafa* irandó. Amazt az ikerszó természete meg a rhythmus, ezt az értelem kivánja így. A szolga meg a fa ebben az összefüggésben a juhász szájában valóságos absurdum s a rhythmus is úgy vala.

Szolgafa «azon fa, mellyre a mezőn a bográcsot akasztják. Biharm.» Thewr. Józs. gyüjt. Alakja nemcsak olyan, aminőnek szótáraink leírják, hogy a kétágú fa, a milyet kettőt jócska távolságra egymástól a földbe levernek, hogy egy vizirányosan elhelyezett rudacskára a bográcsot akasszák, mikor főznek a mezőn, hanem a görög nagy gamma *(Γ)* betűhöz is hasonlít: alsó végét a földbe szúrjak, a felső szára végibe akasztják a bográcsot.

Minthogy szótáraink semmiféle példát nem idéznek, hadd idézzük a fõntin kívül még a következőket:

Nemzet 1883. okt. 17. esti lapjában, «A király a szegedi halászok közt» czímű tárczaczikkben egy kis ladikon magával kell vinni az egész éjjeli tanyát, tüzelőt, subát, hálót, edényeket, szolgafát, amire az üstöt ráakasztják» stb.

Míg a lovam fűbe kötöttem pányvára,
Akasztott egy bográts húst a szolgafára.

Gvadányi Falusi nótár. budai utazása. (1807-iki kiad.) 8. lap eme jegyzettel: «A Pásztorok szolgafának híják azon fát, a mellyre a tűz mellett ha főznek a bográcsot akasztják.» V. ö. Rontó Pál 80. lap.

A taliga szolgafája. Lásd Lehr kommentárjának 460. lapját. stb.

P. T. E.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Irodalmunk külföldön 1887-ben.

Irodalmunknak a külföldön való terjedését tagadhatlanúl oly kitünő folyóiratnak is kell betudnunk, milyen az *Ungarische Revue*, melyről csak az imént Cantu Cæsar, a nagy olasz történetíró is oly nagy dícsérettel nyilatkozott. Elégséges e czélra csak végig tekintenünk a megjelent füzetek tartalomjegyzékén. Mert e folyóirat minden egyes czikke elébre viszi irodalmunkat a külföld szemében. Nem akarom itt felsorolni a czikkek czímeit, de meg nem állhatom, hogy ki ne emeljem az oly dolgozatokat, melyekből a külföld meggyőződhetik arról, hogy a magyar irodalom terén uralkodó gazdag munkásság elismerést érdemel. Ott van pl. mindjárt az első füzetben Sturm Albert czikke a magyar irodalomról az utolsó félszázadban. Vagy nem tanúskodik Fináczy Ernőnek a könyvtárakról írt czikke haladásunkról? Grünwald Béla sajtó alatt lévő nagy munkájából «A régi Magyarországról» közöl érdekes fejezetet, míg Péterfy Jenő Csengeryt, az írót méltatja. Van a Revueben életrajz Jókainéről, Ipolyi Arnoldról; Báthory Istvánról Szádeczky Lajos közöl egy czikket, míg Rákóczy Zsigmond életét Acsády Ignácz ismerteti. Szóval csak elismeréssel adózhatunk e folyóirat szerkesztőinek.

S e folyóirathoz sorakozik ujabb időben Hermann Antal *Ethnografiai folyóirata*. Míg a Revueből inkább a tudomány terén való törekvéseinkkel ismerkedik meg a külföld, addig ez a nép életét, szokásait, költészetét stb. öleli fel s méltatja. — Különben itt egy füst alatt megemlíthetjük, hogy a magyar népköltészettel foglalkozik Jaques Jæger, «Reise-Momente, Skizzen aus dem Osten» czimű könyve is. Meleg rokonszenvvel ír hazánkról és adatai sem tévesek.

Természetesen örömmel kell üdvözölnünk az oly mozgalmakat is, milyen a mult évben Párisban megindúlt. Elhatározták ugyanis, hogy az idegen nyelvek megkedveltetése czéljából felolvasásokat rendeznek. A magyart Bertha Sándor tartotta irodalmunkról. Ezt kivonatosan — elismerő szavak kiséretében — ismertette a «Revue litteraire et artistique»-ben Frank Felix, megemlékezve Kazinczyról, Vörösmartyról, Petőfiről, Aranyról, az élők közül Csikyről, Gyulai Pálról, Jókairól, Beniczkynéről, Vajda Jánosról, Mikszáthról.

Még nagyobb szolgálatot tett irodalmunknak Vámbéry Ármin, mikor a londoni «Athenæum»-ban a mult év irodalmi eseményeiről emlékezett meg. A történelmi irodalomból Nagy Imre, Géresi K., Szilágyi S., Szádeczky, Thaly munkáival foglalkozik, különösen kiemeli továbbá Hermann Ottó «Halászati könyvét», b. Podmaniczky Frigyes «Napló-

töredékeit», Ferenczy Józsefnek a «Hirlap irodalomról» és Váli Bélának a szinészetről írt műveit. A szépirodalmiak közűl megemlékezik Csiky «Jó Fülöp»-jéről, Wohl Stefánia «Arany füst»-jéről; Trefort és Ipolyi tanulmányairól stb. Valóban kivánatos, hogy íróink közül többen is keressék fel ismertető dolgozataikkal a külföldi szemléket, mert így legalább biztos adatokat nyernek rólunk a külföldön.

Mert eddigelé csak egy folyóirat szolgálta érdemünket, a lipcsei «Magasin». Ez évben itt jelent meg Glücksmann H. tollából a magyar művek német fordításáról szóló ismertetése, melyben Bartók Kárpátdalairól, Fischer Madách-fordításáról emlékezik meg. Ugyancsak e folyóiratban jelent meg Silberstein Adolfnak a Petőfi-társaságban felolvasott székfoglalója «A magyar nemzeti dramaturgiáról», dícsérő bevezetéssel ellátva. S az is érdekes jelenség, hogy a «Magasin» elismerő sorokban emlékezett meg az elhunyt Balázs Sándorról. Nem minden nap esik az meg magyar iróval!

S csak fokozza, emeli a magyar irodalom népszerűségét az a British Muzeumban megjelent Shakspereről szóló munka. Mert ebből is meggyőződhetik a külföld: Magyarországon méltányolni tudják az örök szépet s hazánk a Shakspere-fordítók s ismertetők sorában a harmadik helyet foglalja el és maguk a francziák csak utánunk következnek.

Örömmel kell üdvözölnünk a Párisban megindúlt Revue d'histoire diplomatique-ot is. Ez is elősegíti irodalmunk emelését a külföld szemében, különösen mikor oly hivatott toll vezeti a hazánkra vonatkozó részt, mint Fraknói Vilmos. De azt hiszem, irodalmunk folytonos hódításáról mi sem tanúskodik inkább, mint az, hogy most már nemcsak az önállóan megjelent könyvekkel foglalkozik a külföld, hanem a folyóiratokkal is. Így jelent meg a mult évben a «Historisches Jahrbuch»-ban a «Századok» és «Hazánk» mult évi köteteiről ismertetés, míg a Philologiai Közlöny IX. évfolyamából a Woch. für class. Phil.-ban Ábel Jenő közölt kivonatokat.

Sajnos, mind ezt ellensúlyozza az olyan czikk, mint a Kacziány Gézáé, mely «Irodalmi romlottság» czím alatt jelent meg a lipcsei Magasinban. Csak sajnálnunk lehet, hogy Kaczíány, még ha felszólalása jogosúlt és indokolt lenne is, nézetével a külföld elé hurczolkodott. Itthon ennek a helye. Elég sok badarságot tud rólunk a külföld, hát még ha oly színben tüntetjük fel az akadémiát, nemzeti szinházat, bírálókat stb., mely valóban irodalmi romlottságra vallana, ha igaz volna.

E mellett nem hiányoztak az érdekes episódok is. Így megesett az 1878-ban elhúnyt jeles nyelvészünkkel, Fogarassy Jánossal, hogy az észak-amerikai Jowa állam Siouse városában levő «Northwestern Literary and Historical Society» csak most választá tiszteletbeli tagjává. Petőfivel pedig megtörtént, hogy Sanders a XIX. század jeles férfiairól

írt könyvében róla meg sem emlékezik. Foglalkozik Arany Jánossal, Eötvös Józseffel, Vámbéry Arminnal, de Petőfit nem ismeri. Ezt azonban ellensúlyozza, hogy Petőfi a németeknél is kezd közkincs lenni Legalább erre lehetne következtetni abból, hogy az «Illustrirte Welt» IV. füzetében a «Jegygyűrű» fordítása olvasható — az író megnevezése nélkül.

A mult évhez képest azonban kevesbedett a Petőfi-fordítók száma. Ez évben nem találkozott több kettőnél, kik önálló kötetet adtak ki verseiből. Schulpe György, az egyik fordító, ki 110 oldalos kötetében Petőfi legszebb verseit fordította le jelesen. Teniers Alfréd kötete is a jobbak közé tartózik. Maga a kiadó fordításai a középszerűt alig ütik meg, de olvashatók e kötetben fordítások Neugebauer László, Aigner Lajos, Meltzl Hugó, Sturm, Dóczi, Bleibtreu, Glücksmann s mások tollából. A kötetről a lipcsei Magasin is igen elismerőleg nyilatkozott.

Aranynak pedig egyáltalán nem akadt fordítója. Híre járt ugyan, hogy Dóczi Lajos fordítja és kiadja Aranyt németül, de az év elmúlt e nélkül. Ellenben az év vége felé olvastuk a lapokban, hogy Glücksmann nyerte meg Arany Lászlótól és Ráth Mórtól a fordítási jogot.

Kiss József ez évben is akadt fordítóra. Díszes kiállítású kötetben adta ki verseit németül Neugebauer László. Hogy a fordítás általában sikerült, azt mondanom nem kell; kezeskedik erről Neugebauer múltja.

Bartóknak Kárpáti dalairól elismerőleg emlékezett meg a Neue Freie Presse. Találóan mondja: «a csendes természeti szépségekben való ábrándos elmélyedés, a szeretett hazai felföld mélyen érzett benyomása nyilatkozik» e kötetben, melyet Silberstein Adolf kitünő fordítása tesz élvezhetővé.

Jó jelnek tekinthetjük, hogy már kisebb költők is, mint Kadocsa Elek, német fordítóra tesznek szert. Legalább azt írták a lapok, hogy Rückert Mária a coburg-gothai herczegnő támogatásával kiadja Kadocsa verseit németűl. Örömmel vettük azt a hírt is, hogy Löw Vilmos angolra akar egyet-mást lefordítani. Valóban kivánatos. Hazánk irodalmát ismeri a német közönség, még a franczia úgy a hogy, de az angol sehogysem. Még legyen itt megemlítve, hogy Erdélyi Károly több ujabb magyar népdal-fordítását közlé a lipcsei Magasinban. — S ezzel végeztünk a költőkkel; de mielőtt folytatnók szemlénket, meg nem állhatjuk, hogy fordítóink figyelmét ne hivjuk fel Vajda János, Gyulai, Szász Károly, Lévay József költeményeire, melyeket bizonyára szívesen fogadná a német közönség s sajtó.

Azonban Jókai hódít. Ma-holnap róla is elmondhatjuk, nincs az a nyelv, melyre dolgozatai lefordítva ne lennének. Így most a lengyelek kapták fel. Dr. Gölöndhay kiadta életrajzát, beleszőve szebbnél szebb részleteket kitünőbb regényeiből. A Jókai-kultus terjesztői közt ez évben

egy lengyel névre akadunk: Boleszlara Jarosszevszkára, egy 19 éves leányra, ki már eddigelé is számos regényét fordítá le nagy irónknak. Most pedig «Utazás egy sirdomb körül» czimű legújabb művét fordítja le lengyelre. Az idén megismerték Jókait a törökök is; legalább Kunos Ignácz bevezette őt «Milyenek a törökök» czímű dolgozatával, mely a ‚Medsmua'-ban jelent meg. — A finnek a «Magyar Nábob»-ot olvashatták egy helsingforsi lapban. — Az olaszok pedig a milanoi «Perseveranza»-ból ismerték meg a «Menekülők» czímű elbeszélését. Azonkívül a német közönség is olvashatta a «Vom Fels zum Meer» czímű folyóiratban a «Mi van a föld alatt» cz. elbeszélését, míg Wechsler Lajos a Varchonitákat, a Dekameron szebb részleteit fordította le. — Természetesen nem hiányzott az ócsárló szó sem. A zágrábi «Zasztava» élesen megtámadta Jókait és az ideál világban mozgó költőt azzal vádolja, hogy nagyon anyagias gondolkozású!

Mikszáth műveit Horn Emil, Horn Ede fia akarja lefordítani francziára, ki a «Gentry-fészek» czímű rajzot már le is fordítá s közlé egy párisi lapban. Beniczkyné B. Lenkétől «Ő az» czimű legújabb regényét fordítá le Kücken Oszkár és közlé a «Fremdenblatt»-ban. Sőt még Eötvösnek «A falu jegyzője» is talált fordítóra, a «Revanche» közli; természetesen inkább árt, mint használ ezzel a magyarság külföldi hírének. Kedvelik a külföldön, különösen a francziák, Berczik Árpád keresetlen friss hangját. Ez évben a «Figaro» közlé a «Kék szakál»-ját.

Figyelmet érdemlő vállalat az ‚Ungarisches Novellenbuch', melyben Petőfitől, Jókaitól, Beniczkynétől, Mikszáthtól, Csikytől találunk elbeszéléseket. Fordítójuk Neugebauer L. Egyáltalán újabb idő óta tért hódít külföldön a magyar elbeszélő irodalom; e vállalatnak is lesz folytatása. S emeli a kötet értékét, hogy az elbeszélések előszóval, jegyzetekkel vannak ellátva. Ezen kívül e kötetben megvan Petőfi, Jókai, Csiky Gergely arczképe is.

A mult évben oly nagy hódításokat tett «Ember tragédiája» ez évben is utat tört magának, még pedig oly országba, hol eddigelé nem igen volt magyar könyv. Ugyanis Wallis A. S. C. holland nyelvre fordítá le s a kötetet ellátta tájékoztató, rokonszenves essay-vel. A hollandi sajtó e művet igen kedvezően fogadta, minek legjobb bizonyítéka, hogy csakhamar két kiadást ért.

Csiky már nem hódított annyira. Csupán híreket kell följegyeznünk. Így a «Jó Fülöp»-ről és a «Buborékok»-ról olvastuk, hogy Schnitzer Ignácz fordítja le. Annál szebb sikereket mutathat fel Dóczi Lajos. A «csók» Oroszországban került színre és a sajtó meg a közönség szívesen fogadta. Dícsérik poetikus, hatásos jeleneteit, gyönyörű nyelvezetét. A berlini kir. szinház pedig a folyó saison első ujdonságának tűzte ki Dóczi «Utolsó szerelmét».

Berczik Árpád «A házasítók»-ja megjelent német fordításban «O Julius!» czím alatt. A kötetet terjedelmes előszó vezeti be, mely a magyar szini irodalmat és Berczik Árpád működését méltatja. A fordítás sikerültnek mondható.

Csak nagy ritkán halljuk, hogy népszinművet lefordítottak idegen nyelvre. Annál örvendetesb, hogy Cvetics Miklós Lukácsi Sándor «Veres haju»-ját lefordítá szerb nyelvre s Belgrádban tetszéssel színre került.

Mint a mult évben Madách «Ember tragédiá»-ja, úgy ez évben Trefortnak németül megjelent essay-i és Wohl Janka Liszt Ferenczről írt jellemrajza hódítottak számos barátot és tisztelőt a magyar irodalomnak. Hanem az ocsárlók sem hiányoztak. Így a «Deutsche Wochenschrift» egy kritikusa azt mondta Trefort kötetéről, hogy üres frázisok halmaza, hiányzik benne a systematikus kidolgozás. De az ilyesmit ellensúlyozza a müncheni «Allgemeine Zeitung» tüzetes, nagy elismeréssel szóló bírálata, vagy a «Gegenwart» következő szavai: «E 70 éves aggastyán valóságos hővérű Percy, kiben okosság és gazdag gyakorlottság egyesűl. Mind a kilencz értekezésben a teremtő és elmélkedtető eszmék nagy bősége rejlik, melyekről csak azt kivánnók, hogy Magyarországon a legszélesebb körökben termékeny talajra találjanak». Ugyancsak ily elismerő kritikák jelentek meg Wohl Janka könyvéről. A Gil Blas, St.-James Gazette, Le monde illustré és az angol lapok közül (még nagyobb elismeréssel) Daily Telegraf, Standard, Life stb. mind egybehangzóan írták, hogy Wohl könyve teljes képét mutatja be Lisztnek.

Régi hiányt pótol Schwicker J. H. is, mikor közelebb német nyelven kiadja a magyar irodalom történetét. Ily kézikönyvet már régen nélkülöz a külföld. S most, hogy a magyar irodalom mindinkább tért hódít, szükség is van erre.

Az irodalomtörténeti műveknél meg kell emlékeznem amaz igen elismerő bírálatról, mely Heinrich Gusztáv német irodalomtörténetéről jelent meg a lipcsei Centralblattban és Sturm Albert czikkéről, ki Petőfi's Julia czímmel érdekes rajzot írt a költő hitveséről a Frauenfeind czímű lapba.

A történelmi művek sorát Vámbéry Árminnak angolúl írt Magyarok történelmével kell kezdenem, mely feltünést keltett Angolországban. A «Times» igen rokonszenvesen írt a könyvről s melegen ajánlá az angol olvasó közönség figyelmébe. A «Literary World» irodalmi közlöny, pedig örömének ad kifejezést, hogy Vámbéry alkalmat nyujtott Magyarország történelmének és népszokásainak megismerésére. Csakhamar találkoztak fordítók is és e munka németűl Costenoble jenai, francziául Hachette párisi kiadónál fog megjelenni. Talán lefordítják magyarra is.

Az osztrákok ugyanily tetszéssel fogadták Asbóth Jánosnak Bosznia és Herczegovina cz. munkáját. Még mikor csak magyarúl jelent meg,

rokonszenvesen írt róla a «Presse», s kivánatosnak tartá a fordítást. Utóbb ez meg is jelent Bécsben Hölder Alfrédnél s a kritika kedvezően fogadta.

Egyáltalán a magyar tört. tudomány csak emelkedett a külföld szemében. Ezt pedig jó részben Marczali Henriknek és Lederer Bélának is köszönhetjük, kik a «Revue Historique»-ben terjedelmes ismertetést közöltek történelmi irodalmunkról. — Szoros értelemben vett történelmi munkáknál fel kell említenem, hogy Salamon Ferencz «Török hódítás Magyarországon» cz. könyvéről a «Literarischer Mercur» (Weimar) és a Literarisches Centralblatt közöltek elismerő ismertetéseket. Réthy Lászlóval azonban megesett, hogy John Russu jóllehet egy hozzá intézett levelében az oláh nyelvről írt munkáját ugyancsak feldícsérte, addig egy a bukaresti «Romanul»-ban írt bírálatában lerántotta. Ilyenek a mi külföldi ismertetőink! — Ide kell sorolnunk még Molnár Viktornak a «Genfi konvenczióról» írt kis könyvét, mely németűl a lipcsei Universal-Bibliothekben jelent meg.

A szaktudományok köréből a következőkről kell megemlékeznem:

Misteli, a híres svájczi nyelvtudós, Steinthal folyóiratában terjedelmesen ismerteti Simonyinak a kötőszókról írt munkáját. Vas H. a hollandi «Tydspiegel»-ben nagy elismeréssel szólt Schvarcz Gyula «A demokratia» czímű munkájáról. Bölcsészeti sikereinkhez tartozik az is, hogy Spiegel Á. «A spirítismus»-ról írt művét oroszra fordítja Balogh Miklós, mérnök. A közgazdasági helyzetünkről az «Indépendance belge» közölt részletes czikket Neményi Ambrus tollából. Ide kell sorolnunk azt is, hogy Kodolányi Antalnak a lentermelésről írt munkáját a galicziai gazdasági egylet lengyel nyelvre fordította le. Ugyancsak közgazdasági helyzetünkről emlékezik meg a «Statesmans Jearbook» statistikai évkönyv, Fenyvesi Adolf és Sturm Albert által írt czikkekben. Sikereket mutathat fel még Kőrösi József, a statistikai hivatal főnöke, és Ónodi Adolf, egyetemi segédtanár, kik külömböző congressuson arattak tetszést felolvasásokkal, míg ifj. Apáthy Istvánt Dohm, az ismert tudós, megbizta a nápolyi fauna és floráról írt munkája egy részének elkészítésével.

Ime mindez élénk bizonyítéka annak, hogy irodalmunk terjed; nemcsak a szépirodalom, hanem a szaktudományok termékei is találnak a külföldön is közönséget és elismserést. Adja Isten, hogy jövő évi szemlénkben még nagyobb sikerekről tehessünk jelentést.

NÁMÉNYI LAJOS.

Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Kurzgefasste Darstellung der Geschichte des Altindischen (Avestischen und Altpersischen), Altarmenischen, Altgriechischen, Lateinischen, Umbrisch-Samnitischen, Altirischen, Gotischen, Althochdeutschen, Litauischen und Altkirchenslavischen. Von *Karl Brugmann.* Erster Band: Einleitung und Lautlehre. Strassburg, 1886. Trübner. 8-r. XVIII és 568 lap. Ára 14 mk.

Schleicher ismeretes *Compendium*ának Schmidt és Leskien által gondozott negyedik kiadása, mely 1876-ban jelent meg, már abban az időben is régen túl volt szárnyalva az óriási léptekkel haladó tudomány által, s ha most Brugmann fogott neki, hogy a mai állapotot föltűntető összefoglaló könyvet írjon: senki sem helytelenítheti.

Brugmann a mai indoeurópai nyelvtudománynak egyik igen érdekes alakja. Sok és heves támadást kellett és kell eltűrnie, de e támadások nem téríték el irányától, a mely a freiburgi egyetemen az 1885-ben újonnan fölállított összehasonlító nyelvtudományi kathedrát szerezte meg neki.

Mintegy előhirdetőjeként Brugmann szóban levő könyvének egy kis görög nyelvtan jelent meg ugyancsak tőle, fölölelve a mondattant is, egy évvel korábban, a Müller Iván-féle *Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft* II-ik kötetében (Nördlingen, 1885.), rendkívűli heves vitát idézve elő a német időszaki sajtóban.

Bechtel, göttingai professor támadta meg különös élességgel a *Griechische Grammatik*-ot, hogy: «Brugmann műve pártirat, a milyent a nyelvtudomány eddig nem ismert». És pedig azért, mert az ifjú grammatikusok előtérbe tolatnak másokkal szemben, kik vagy egyátalán nem, vagy nem kellő mértékben találnak méltányolást. Az «ifjú grammatikusok pártja», a mint már korábban Bezzenberger elnevezte őket, Bloomfield, John, Osthoff és Ziemerből állana. S miben áll a mellőzés? Egyszerűen abban, hogy Brugmann nem idézi (!) elég versen azokat, kik nem ifjú grammatikusok. Olyan vád, a milyennel nem csak Bechtel vádolta a *Grundriss* szerzőjét. Kicsinyes és nem komikum nélkűli vádaskodás, mit nem kerűlt nagy fáradságába Brugmannak megczáfolni a *Handbuch* I. kötetében (710. l.).

Hanem Bechtel folytatta a harczot a Bezzenberger-féle *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen* XIII-ik kötetében (148. l.). Igen jellemző, a miket itt az ifjú grammatikusok ellen fölhoz. Brugmann hibázott, hogy Benfey nevét nem említi, épen így járt el Collitz-cal, kinek értekezését mellőzi, s kit nem nevez meg a velaris és palatalis zárhangok jelölésénél, bár a velaris zárhangok graphikai érzékítésénél követi. (Collitz alkalmazta a sok zavart okozott k, k^1, k^2 s ilyféle jelölések helyett először a q-féle jelölést). Valóban nagy érdeme lett ez által

Collitz-nak elhallgatva! csak az a kár, hogy e korszakos fölfedezés nem annyira a tudománynak szolgált, mint inkább a könyvnyomtatóknak. Az egész támadásból tárgyilagos tudományos álláspont nem látszik. Talán kissé lenézően bánnak ugyan Brugmannék a «nem ifjú grammatikusok»-kal, de az megint nem az ő hibájuk, ha semmi nevezetesebb dolgot nem csinált ez a köre a linguistáknak, kik inkább lennének pártnak nevezhetők.

Az indoeurópai hangmásulás (Ablaut) kérdésének tárgyalásakor keresett magának Collitz alkalmat, hogy Brugmannt s vele együtt az ifjú grammatikusokat megleczkéztesse. Értekezése: *Die neueste Sprachforschung und die Erklärung des indogermanischen Ablautes* (Bezzenberger-féle *Beiträge* XI. 203. l.) tulajdonképen Schmidt Jánosnak Brugmannék rovására való ép oly előtérbe való állítása, mint a minővel Bechtel vádolta Brugmannt. A czikk polemizáló részének tartalma az, hogy Schmidt segítette elő két irányban az indoeurópai hangmásulás körüli vizsgálódásokat, ki az általa kitalált magyarázatával az árja palatalisoknak, mely Brugmannnak Amelung föltételére támaszkodó, s részben elégtelen, részben helytelen megfigyeléseken alapúló azon hypothesiséhez, hogy az európai tarkább vocalismus az árjaság hármas magánhangzós rendszerénél eredetibb, az igazi bizonyítékokat adta. S a hangmásulás erős fokának tulajdonságát sem fogta föl helyesen Brugmann, mert az *a*-sor (*e* | *o*-sor) hosszú hangzóját, mely az európai nyelvekben meg van: viszonylag újnak állítja, s az árja megfelelő hosszú hangzókat, ha nyilt szótagban vannak, az előbbiekkel egyféléknek mondja. Schmidt érdeme, hogy bebizonyította, hogy mindkettő eredeti hosszú hangzók utódja. Brugmann nézete ellen Collitz is beszélt; a mit nem mulaszt el magáról megjegyezni. A «némi» helyes dolgokat is kitalált ifjú grammatikus iskola, mondja tovább, újabban nem sok érdemest végzett; a vocalismus és hangmásulás magyarázóinak Schmidt egyengetett útat, pedig az ifjú grammatikusok — főleg a sokat emlegetett Brugmann és Paul H. — elismerés helyett Schmidt érdemeit akarják kisebbíteni, mi azért van, mert a berlini professor nem helyesli az új methodust, a mit az ifjú grammatikusok, kik mint egy 10 év előtt egymással baráti viszonyban álló fiatal nyelvtudósokból alakult «iskola», igyekszenek érvényre emelni, hogy az összehasonlító nyelvtudománynak más, helyesebb alapokat rakjanak, de főleg azért, hogy az új methodikai elvek alkalmazásba vételével mint a nyelvtudomány új epochájának *alapvetői* tekintessenek.

S mi itt a baj? Hogy Collitz nem lett idézve a velaris és palatalis zárhangok tárgyalásánál.

Osthoff felelt e támadásokra, alaposan compromittálva Schmidtet (*Die neuste Sprachforschung und die Erklärung des indogermanischen Ab-*

lautes. Antwort auf die gleichnamige Schrift von Dr. Hermann Collitz. Heidelberg, 1886. 20. l.)

A palatálisoknak Schmidtnek — s vele egyidejűleg Collitz által önmagának — tulajdonított fölfedezése így történt.

Az 1876—77-iki téli félévben, mint akkori docenst, Osthoffot meglátogatta Verner, s közölte vele az indo-iráni palatalisok magyarázatát, az európai *e*-vocalismus eredetiségének fölvételével. Megtudta ezt a többi lipcsei fiatal nyelvtudós is, így Brugmann, Hübschmann, Leskien, a franczia de Saussure és mások, s Lipcsében köztudomású lett. Nem sokkal rá, 1877 januáriusában Osthoff Berlinbe ment, s ott közölte Schmidt-tel a Verner nézetét. Schmidt e törvényt a maga mondása szerint 1877 május hava óta tanította tanítványainak, s pár évvel rá e sorok írójának is. Osthoff azzal végzi, hogy a lipcsei nyelvtudósok körének nem volt szüksége 1876 óta várni egy Schmidtre vagy Collitzra, mint a palatalisok törvényének fölfedezőjére. Ez egyikök érdeme sem, hanem a dán Verneré, s mivel vele egyidejűleg kitalálták — ha nem is közölték — Thomsen és a svéd Tegnér, hát ezeké, s legjobb lesz, ha a törvényt Tegnér-Thomsen-Verner-féle palatalis törvénynek nevezzük. Collitz azonban nem engedett, s a *Beiträge* XII. kötetében (243. ll.) most már nyiltan hirdeti, hogy 1876 nyarán, mint göttingai diák, már fölfedezte a dolgot, s nem veszi észre, hogy egészen nevetségessé tette magát, midőn erről Fick és Bezzenberger aláírásával ellátott nyilatkozatot tesz közzé.

Brugmannék nem veszik figyelembe ezeket az anti-ifjú grammatikusokat, nem hirdetik nagyságukat s tudva, hogy maguk sok és nagy szolgálatot tettek az összehasonlító nyelvtudománynak: a kisebb érdekű vívmányokat nem igen becsülik meg. Ez a baj, s szülő oka a támadásoknak.

Ilyen viszonyok között jelent meg Brugmann új könyve, eddig még az alaktan híjával. Előre is kimondhatom, hogy minden támadás ellenére e könyv az újabb nyelvtudományi irány basisát fogja képezni. S nem igen becsülöm föl az ifjú grammatikusokat, s más nyelvtudósok munkálatait sem czélom kisebbíteni, ha nyiltan kijelentem, hogy nagy részben az ő érdemök, a mi gazdagság e műben össze van gyűjtve. A helyes vizsgálódás, szerintem, csak ezen az úton haladhat.

Önként kinálkozik a *Grundriss* összehasonlítása a *Compendium*mal, mind a kettő összehasonlító nyelvtan, s egy czélra törekszik. Schleicher a maga művének már czímében híven jellemzi methodikai eljárását. Műve — a mint a czímlap magyarázza — «rövid vázlata» az indoeurópai ősnyelv és az egyes nyelvágak «hang és alaktanának», s nem is jár más módon el, mint hogy az egyes nyelveknek grammatikai vázlatát adja, sorjában egymás mellett. Kilencz kis grammatika. Brugmann pedig

kiindúl az indoeurópai alapnyelvből, s az egyes nyelvtüneményeknek, legyenek azok hangtaniak vagy alaktaniak: történetét mondja el. S csak is így válik igazán összehasonlító nyelvtanná.

Az előszóban ismerteti az egyes nyelvágak történetét, a legfőbb forrás-munkákat idézve. Föl van véve, mint önálló ág, Hübschmann nyomán az örmény is, az ó-örmény dialektussal; nálunk ilyen irányban Patrubány Lukács fejtett ki munkásságot. Az albán azonban csak a palatalis és veláris zárhangok történeténél talál méltatást, Meyer Gusztáv után. Itt bátran ki lehetett volna terjeszkedni tágabb térre is, Meyer e nemű művei elég alapot nyújtanak rá.

A vocalisok között szerepel az *e*, *o* és *ə* (schwa indogermanicum) is; így például ieur. præsenstörzsökül **bhero-* **bhere-* «vinni» van fölvéve. (Ói. *bhárāmi-*, örm. *berem*, gör. *φέρω*, lat. *ferō*, óir *berim*, gót *baíra*,ószl. *bera*); Schleichernél (*Comp.*[4] 13. l.) tudvalevőleg *bhar-* a gyökér; a singul. vocativus az *o-* töveknél szintén *-e* az alapnyelvben, és a thematicus hangzó is, pl. ói. *bhár-a-tha*, gör. *φέρ-ε-τε* stb. Ez az *-e-* aztán még az ősárja időben *-a-* lett, de előbb még a *q* és a megfelelő media és media aspirata átváltozott *c*, *j*, *jh* hangokká. (A sokat emlegetett Verner-Thomsen-Tegnér-féle palatalis törvény.) Az elisi nyelvjárásban igen nyílt kiejtése lehetett, mert *α*-val jelölik a föliratok, pl.: *σκευάων* plur. gen.: *σκεύεα; εὐσαβέοι* = att. *εὐσεβεοῖ*. A lokrisi dialektusban *ερ* = *αρ* [*πατάρα* = *πατέρα*]. A példákat mind összegyűjtötte Meyer Gusztáv (*Griechische Grammatik*[2] 28. l.). A latinban *e* hangot találunk: *r* előtt (*ferō, vertō, alter*); véghangzáskor: pl. *lupe: λύκε*; *age, agite: ἄγε, ἄγετε*; kettős hangzás előtt sokszor: *scelestu-s, ob-sessu-s, au-spex*. Átváltozik az *e* és *i* lesz: őslatin hangsúlyozás szerinti hangsúlytalan szótagokban, egyszerű consonantio esetén (az *r* kivételével); pl. *colligō: legō λέγω*, *ob-sideō: sedeō ἕδος*, *oppidum: Pedum πέδον*; azonkívül *e* = *i* még zártszótagban, nasalis előtt, pl.: *quinque: πέντε*, *tinguō: τέγγω*, *in intus: ἐν ἐντός*. Az ieur. *ē* = gör. *η*, valószínűleg nyiltan ejtve, a latinban zárt *ē*. A másik «új» indoeurópai ősnyelvi hangzó az *o ō*; a görögben is *ο ω*. Így: ieur. sing. perf. act. **de-dórk-e*: ói. *dadárša*, gör. *δέδορκε*. Schleicher szerint ez a gör. o = ieur. *a*; ieur. *a* = gör. *ε*, és erősödés (Steigerung) által lesz *ε* = *ο*, két consonans előtt is, a görög hang prosodiai rövidsége miatt, pl. *δέδορκ-α* = ieur. *da-dark-a* (*Comp.*[4] 61. l.). Az ős italiai korban az ieur. *o* = *o*. Ieur. *ō* = lat. *ō*, gör. *ω*. Ieur. *ə* minősége phonetikailag ismeretlen, összeesik az európai *a*-val; pl. ieur. **pə-tér-* = gör. *πατήρ*, lat. *pater*. Megkülönböztetendő az *ι* és *u* kétféle functiója, t. i. sonanticus és consonanticus, a consonanticus *i̯ u̯* és spirans *j v* nem választható mindig tisztán kétfelé.

A nasalisok mint magánhangzók mind a négy alakban megvoltak az indoeurópai alapnyelvben. Volt rövid is hosszú is, többnyire csak

rövid; jelölésük ez: *ṃ ṇ ṇ ṇ*. Az ős indoeurópai accentuatio szerint zajok, nasalisok és folyékonyok előtt hangsúlytalanul és kezdő hangzóképpen ezek a görögben *α* alakban jőnek elő. *ṃ ṇ i̯* előtt hangsúlytalanúl = gör. *αν*, consonansok előtt hangsúlyozva = *αν* és sonansok előtt = gör. *αν*. Az italiaiban mind a négy esetben = *en*. Példa rá: 1. ieur. **kṃtó-m* «száz»: gör. *ἑκατόν*, lat. *centum*; ieur. **sṃ*, a **sem-* «egy» gyönge törzse: gör. *ἁ—(ἁ—πλόος* «egyszerű»), lat. *sim-plex*. A sing. acc. suffixuma ieur. **ṃ*: gör. — *α*, lat. *em*; 2. præsenstő *mn-i̯é-*: gör. *μαίνεται*; 3. plur. 3 személy végzete: *ṇti,- nt*: gör. — *αντι* (ión *ἔασι *ἐσ-αντι)*, ó-latin: *-ent (s-i-ent)*.

A zárhangok közül nevezetes a palatalis és velaris sor. Két évvel ezelőtt magam is összeállítottam őket, s lényegében természetesen nem juthattam más eredményre, mint Brugmann. A palatalis *k* sor görög, itáliai, ír és germán téren mint zárhangok jelennek meg, vagy mint *közvetlen* ilyenből eredő hangok. Az indus, ávesztai, örmény, albán, litván és szláv nyelvek spiranst mutatnak. Ez tán az ős indoeurópai articulatióban leli magyarázatát. A velaris (*q*-féle) sor is két fő csoportban tűnik elő az indoeurópai nyelvekben, épen mint a palatalisoknál láttuk. A mely ágakban a *k* sor zárhang lett: azokban a *q* sor mint *k* hang találtatik, gyakran rákövetkező labialisatióval. Ez a labialisáló *u̯* elem teljesen hiányzik a másik csoportnál. Kérdés: azon nyelvekben, melyekben labialisálás nélkül ejtettek a *q* sorok, nem volt-e meg soha az *u̯* elem? vagyis a labialisatio a görög, italiai, ír és germán nyelv terén föllépő specialis fejlődmény újabb időből? Ezidejűleg még eldöntetlen dolog, melyre nem felelhetünk. Lehet, hogy a nem labialisáló nyelvekben is meg volt valaha, s ép úgy eltűnt, mint a lat. *quattuor*-ból lett franczia *quatre*-ből (olv. *katṛ*) oda lett.

Érdekes még a hangsúly kérdése. Expiratoricus, azaz a hangsúlyos szótag *erősebb* hangú kiejtése, vagy zenei, más szóval a hangsúlyos szótag *magasabb* hangon történt kiejtése, volt-e jellemző charaktere az ős indoeurópai hangsúlynak az ősközös együttlét fölbomlása idején?

A hangzó reductio és hangzó kilökés igen kifejlődött expiratoricus hangsulyozásra mutat az ős indoeurópai nyelv azon korszakában, midőn a főhangsúlyozott szótagot megelőző szótagban végbe mentek a mély fokot illető hangmásulási tünemények, melyek a vocalis redukálásán alapúlnak. Pl. **pet-ĕ-* és *derk-é-* szenvedett ilyen fajta változást, midőn a mélyfokú **ptĕ-* és *dṛké-* alakokká változott átal. Hogy a szétvállás ideje táján veszített erősségéből az expiratoricus accentus: bizonyítja a zenei hangsúlyozású ó-indus és görög nyelv; ezek mint már külön vált nyelvek, semmiféle olyanszerű hangváltozást nem tűntetnek elő, melyekkel bírniok kellene akkor, ha erős lett volna a szétváláskor is.

az expiratoricus charakter. Az ó-indus hangsulyozást eléggé ismerjük, s ez a hangerősség némi különbsége mellett tisztán zenei volt. Az ó-iráni nyelvjárások hangsulyozása ismeretlen. Az ó-örmény hangsulyozás expiratoricus volt, míg a görögben a zenei accentus volt meg, egészen a keresztyén időig.

Brugmann összehasonlító nyelvtana egyike a legjelesebb e nemű dolgoknak. A legújabbat s a legelfogadhatóbbat nyújtja mindenütt, s kétségtelen, hogy bárki óhajt is az indoeurópai összehasonlító nyelvtudomány újabb elveivel megismerkedni: e műhöz fog fordúlni. S helyesen. Tiszta, világos képet szerezhet ebből az ember magának, csekély fáradsággal és a nélkül, hogy nagyon sokszor kellene fölütni az újabb időben megjelent nyelvtudományi munkákat, fáradságos utánnézés végett. S hogy tanulmányozzák és olvassák: arra különösen nálunk van nagy szükség, hol a meglevő iskolai könyvek java épen az újabb összehasonlító nyelvtudomány vívmányait értékesíti. Egy Dóczi görög, vagy Bartal-Malmosi latin nyelvtanát értelmesen senki sem taníthatja, ki Brugmann grammatikáját nem forgatja. Nálunk az indoeurópai nyelvtudomány még alig ismert dolog, pedig már rég el jött az országa. Bár jőne mihamarább nálunk is el.

KISPÁL MIHÁLY.

Anth. Pal. VII. 62.

Sas, mond meg, ki vagy és minek állsz eme sírnak az ormán,
Nézve az isteneink csillagövezte honát?
«Én Plátónak Olympra repült lelkének a képe:
Földbül lett testét Attika földje födi.»

P. T. E.

Meleagrostól.

Alszol Zenophilám. Volnék csak szárnytalan álom,
Hogy szállnék, rózsám, most a szemedre alá.
Nem szállhatna reád az a más, a ki Zeust is igézte,
És csak enyém volnál a teljes éjjelen át.

P. T. E.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1. **Erdélyi Károly, Az állateposzról.** (Kecskeméti főgymnásium). Kecskemét, 1887. 26 l. — A szerző már régóta foglalkozik az úgynevezett állateposzszal, melynek föltünését az összes európai nemzeteknél, sőt ezeken túl is figyelemmel kisérti, mit e Közlönyben megjelent számos dolgozatai is bizonyítanak. Nagy munkájából, melyben kutatásainak eredményeit összefoglalni szándékozik, közöl ez értekezésben néhány töredéket, melyek az állateposz eredetének kérdésével, a tüskés sügér regéjével s afrikai állatregékkel foglalkoznak. A dolgozat legtanulságosabb oldala, hogy az «állateposzra» vonatkozó nézeteket mind fölsorolja, kivonatolja s bírálja, s csak az kár, hogy kivonatai néha nem elég világosak, már t. i. oly olvasók számára, kik a kivonatolt dolgozatot nem ismerik. Szerző a saját nézetét nem fejti ki bővebben, de birálatából látszik, hogy nem helyesli az ,állateposz' Grimm-féle fölfogását (a miben jó részben igaza van), hanem Kolmacsevszky álláspontját foglalja el, melyet a jeles orosz tudós művének e Közlönyben megjelent ismertetésében bővebben kifejtett. Dolgozata végén a magyar népmesékről is szól, melyekre Meyer Gusztáv szavait (Finnische Märchen, p. XVII) alkalmazza: «Az európai népek népmeséi nem teszik valamely egyes nemzetnek sajátságos birtokát, hanem mindnyáját, vagy legalább majdnem mindnyáját többé kevésbbé rokon módosításokban mesélik mindenütt». A dolgozat érdekes és tanulságos; kár, hogy olyan töredékes.

2. **Willer József, A Roland-énekről.** (Kecskeméti főreáliskola). Kecskemét, 1887. 15 l. — A dolgozat három részből áll. Az első tárgyalja a nagy eposz eredetét, a második adja tartalmát, a harmadik szól a Roland-monda egyéb földolgozásairól. Legjobb a középső rész, mely az ének tartalmát adja, itt-ott rövid jegyzetekkel és az eredeti szöveg jellemző fordulatainak idézésével. Az első rész igen zavaros; nem lehet olyat tanítani, mit az ember maga nem tud. Szerzőnek egyáltalában nincsen helyes képe az eposz keletkezéséről s így az olvasó sem okul fejtegetéseiből. A harmadik rész viszont igen felületes; nehány név és könyvczím, helyes áttekintés és jellemzés nélkül. Látszik, hogy a szerző komolyan foglalkozott tárgyával, de gyorsan és elhamarkodva írta össze dolgozatát, mielőtt tanulmányaival biztos és világos eredményekre jutott volna. Kivánatos, hogy e hibáját mielőbb jóvá tegye.

3. **Faith Mátyás, Stuárt Mária.** (Beszterczebányai kir. főgymnasium.) Beszterczebánya, 1887. 20 l. — Schiller tragédiájának keletkezéséről, a dráma (történeti) tárgyáról és a tárgy feldolgozásáról (a darab cselekvényéről és eszméjéről, a jellemekről, a dráma szerkezetéről) szól, az ismeretes segédeszközök fölhasználásával, vonzó alak-

ban, helyes itélettel. Újat nem mond a szerző, önállósága általában csekély, de az ifjúság érdekkel s tanulsággal fogja olvasni e dolgozatot s fokozott eredménynyel belemélyedni Schiller szép művébe. Kár, hogy az értekezés nem teljes; így pl. a tragikum kérdését egészen mellőzi a szerző. Egyes adatokra nézve megjegyzem, hogy az említett thüringiai városnak neve Rudolstadt, nem Rudolfstadt. Sajátszerű, hogy a szerző megjegyzi, hogy a drámát francziára és olaszra is lefordították, de a magyar fordításokról nem tesz említést. Az is feltünő, hogy a darab csekélyebb hatását onnan magyarázza, hogy a dráma «sokkal nagyobb művészettel van dolgozva, semhogy azt a közönség egyszerre és könynyen lett volna képes fölfogni». Vajjon hol és mikor képes erre a közönség? A cselekvény elbeszélésénél Mária és Leicester viszonya zavarosan van tárgyalva, úgy hogy az olvasó bajosan értheti meg: «Mária eleinte maga sem tudja (?), hogy Leicesterhez vonzódnék (?), maga sem akarja elhinni, hogy szíve egyetlen ohaján, az elnyerhető szabadságán kívül reá még szebb jövő is várakoznék (?), s így (!) örömest lép érintkezésbe Leicesterrel» stb. Az is téves, midőn a 17. lapon azt mondja: «A cselekvényben némi ellenmondás csak a harmadik felvonásban, Erzsébetnek Fotheringhayban való megjelenésekor tapasztalható, mert a II. felvonásban mondottak után azt várnók, hogy a találkozás véletlen lesz». Véletlen az Mária előtt és nem véletlen Erzsébetnek, a ki rendezte. Máskép ez el sem képzelhető, és én részemről nem is sejtem, miben lehetne itt az ellenmondás. — De e csekély kifogások nem szállítják alá a dolgozat érdemét, mely czéljának, az ifjúságban érdeket kelteni Schiller drámája iránt, megfelel. Heinrich Gusztáv.

4. **Dr. Georg Keinzel: Über die Herkunft der Siebenbürger Sachsen.** (Beszterczei gymn.) 1887. 6—52 l. — Ámbár az erdélyi szászoknak a középfrankoktól való származása a szakértők előtt már régen nem kétséges, e származás okainak fölsorolása és teljesebb kifejtése mégis K. érdeme. Csinos dolgozatának első szakaszában a középfrank mássalhangzókat hasonlítja össze az erdélyi szászszal, a mint ez a Müller-féle gyüjteményben (Deutsche Sprachdenkmäler aus Siebenbürgen) a XIII. századtól fogva a XVI. sz.-ig ismeretes. Ennek az összehasonlításnak a Müller-féle Sprachdenkmäler-en kívül Braunénak a «Beiträge» első kötetében megjelent jeles értekezése «Zur Kenntnis des Fränkischen» szolgál alapúl. Az az összehangzás, a mely ezen korszakra nézve a középfrank és az erdélyi szász között fölmutatható, a K. értekezésének második szakaszában a tárgyalt két szójárásnak jelen állapotára is kiterjed, még pedig nem csak a mással-, hanem a magánhangzókra nézve is. Ezen az úton K. azon következtetéshez jut, hogy «minden német bevándorlásnak, a mely a XII. és XIII. században Erdélybe történt, vagy legalább ezen bevándorlások túlnyomó részének a középfrank nyelvhatárból kellett

származnia», ugyanazon vidékről, a melynek határait Braune az említett értekezésében pontosan megállapította. K. értekezésének utolsó részében a szepességi szászoknak az erdélyi szászokkal való rokonságát tárgyalja, és az első szepességi német gyarmatosoknak is éppen úgy a középfrankoktól való számazást tulajdonít, mint az erdélyi szászoknak. Hogy K. dolgozatának eredménye a philologiai szakértőnek (a kérdés tüzetes tárgyalását nem tekintve) nem fölötte új, ez az értekezésnek jelentőségét a hazai történetíró számára éppen nem kisebbíti. K. az első, a ki e dolgozatban pontosan bebizonyítja, hogy az okmánybeli Saxones és Flandrenses semmi egyéb, mint a német gyarmatosoknak általános neve, s hogy az erdélyi szászok túlnyomó többsége középfrank vidékről való. Német-philologiai szempontból pedig sajnálatos, hogy a szerző csak saját (beszterczei) szójárását bírja tökéletesen, a többi erdélyi és szepességi német szójárásokat csak mások dolgozatai után ismeri. Ez ugyan munkájának eredményét általánosságban nem érinti, de csinos értekezése nagyon sokat nyert volna, ha K. a szójárástan mostani követelményei szerint az összes tájnyelveket, melyeket tárgyal, önszemlélet útján ismerné.

Nagy-Szeben, 1887 november 29. SCHEINER A.

5. **Georgius Derra, De poëtis lyricis Graecis, imprimis de Anacreonte eiusque quae sunt et dicuntur carminibus.** (Ujvidéki szerb gymn.) 1887. 3—14. l. — A dolgozat latin voltából azt vártam, hogy a napirenden levő tudományos kérdést, az anakreoni kérdést fogja tárgyalni; de sajnálattal kellett tapasztalnom, hogy D. ezzel nagyon keveset törődik. De lássuk, miből áll az egész dolgozat. Két oldalon a görög lyra jellemzését találjuk, majd ismét két oldalon Anakreon életrajzát; a többi tért néhány anakreoni töredék foglalja el latin fordítással, majd a 23., 6., 7., 33., 21., 32., 31., 14. anakreoni dalok felváltva latin, magyar, német és szerb fordítással, de egyike sem a szerző fordításában, hanem a Nobbe, Bedőházi és Brančičében. Ezen kívül Gœthétől s Berangertől Anakreonra vonatkozó egy-egy rövid költemény. — A görög lyra jellemzése nem eléggé sikerült. Szerző többek közt ezt mondja róla: «Hoc poesis genus cœptum est magis coli effloruitque iis temporibus, quum .... vita commodior est facta, postquam imperiis priorum asperorum temporum singularibus, quæ libertati minus favebant, maximam partem sublatis, democratiisque in eorum locum stabilitatis, nova lætior ætas incessit». Tudtunkkal éppen fordítva áll a dolog, minthogy a zsarnokok fényüző udvara sokkal kedvezőbb talaj volt a lyra fejlődésére, mire a legjobb példa maga Anakreon. Ennek jellemzésében ilyesmit is találunk: «Anacreon poeta vere lyricus pro natura sua serena et hilari vitæ iucunditates doctrina Epicuri efferre usque ad extremum spiritum non desiit...» Merész anachronismus! — Szerző Anakreon jellemzését nem kizárólag a

töredékek alapján, hanem az anakreoni dalokkal is kisérli meg, bár elismeri, hogy carmina sunt posteriorum poetarum. Anakreonnak ezen jellemzése, eltekintve attól, hogy nem áll tudományos kritikai alapon, a közbeszúrt egész dalokkal s fordításokkal nem domborodik ki eléggé. A dolgozat egyáltalában nagyon fölületes. Ponori Thewrewk Emilianus (!) Anakreonját is csak hírből látszik ismerni; ha áttanulmányozta volna, nem következtetett volna a 8-ik töredékből és a 7-ik anacreonteumból Anakreon jellemének egy új oldalára, a sobrietasra.

Hittrich Ödön.

6. Finta Ferencz, Az aesopusi meséről. (Érsekújvári róm. kath. algymn.) 1886. 19 l. — Szerző dissertatióját e sorokon kezdi: «Midőn az æsopusi mesét választottam rövid értekezésem tárgyáúl, nem azt czéloztam, hogy e műfaj eredetét, fejlődését s annak művelőit részletesen ismertessem. Arra nézve egyfelől elegendő helylyel sem rendelkezem, másrésztől (!) pedig, tekintve az ezt illetőleg (!) megjelent dolgozatokat, talán fölösleges munkát is végzek». Ő a mesének didaktikai fontosságához, melyet *újabb* időben felismertek, kíván néhány adalékkal járulni. Itt az *újabb* idő alatt tulajdonképen a múlt századot kell érteni. Ki szerénte «újabb időben» helyesebb nézetet nyilvánított, az pl. Lessing, kinek a meséről való öt értekezése 1759-ben látott világot! (p. 9). Aesopus existentiáját is csak az *újabb* időben vonják kétségbe. Pedig *Luther* (Tischreden), *Camerarius* (æsopusi meséinek Rotinghoz intézett dedicatiójában), *Dillherr, Heumann, Neander* stb. csak nem az újabb idő emberei! — Vagy a világtörténelmi felosztást tartja szerzőnk a philologia chronologiájában mértékadónak? Nem hiszem; a dolog egyszerűen úgy áll, hogy Finta úr, *Szász Károly*nak a Budapesti Szemlében (1874. V. k.) megjelent közleményén kívül, csak Lessingnek és Jacobs-nak az æsopusi mesére vonatkozó fejtegetéseit, no meg még Goethe egy recensióját ismerte *autopsiából*. Innen van a chronologiában való ingadozása. Azok az adalékok, melyeket szerző nyújt, oly semmit mondók és csekély számúak, hogy azokról referálni szükségtelennek tartom. Ezen adalékoktól eltekintve, a többi nagy részt compilatio. Így p. 7. teljesen Lessingből van véve, a nélkül, hogy szerző érdemesnek tartaná utalni rája. Úgy szintén p. 8. és p. 10. egész szakaszok a német æsthetikus szellemi tulajdonai. Oly nem időszerű kérdéseket vet fel, m. pl. p. 11.: «a mese van-e a moralért, vagy a moral a meséért?» S akkor nagy applombe-bal feleli: «Részemről határozottan az előbbit hiszem», és nem gondolja meg azt, hogy más nézetet Jean Paul (Vorschule der Aesthetik. 1813. II. p. 597.) óta esze ágában sincs senkinek vitatni. Szóval elavult álláspontja van az értekezésnek, s így teljesen hasznavehetetlen. Hozzájárúl még kárhoztatandó stilusa, melynek próbáját mindjárt a bevezető sorok adják. Egyéb példák: «ha tehát azt egy rövid æsopusi mese keretén belől ki akarnók dombo-

rítani» (p. 10.), «A mese nem lehet leírás, elbeszélés vagy dráma boszúlatlanúl» (p. 10. valószinűleg = Die Fabel kann nicht ungestraft zur Beschreibung, Erzählung oder zum Drama werden). Öszintén sajnálom, hogy a munkácskán nem találhatok semmi dicsérni valót.

WEISS REZSŐ.

Philologiai programm-értekezések. 1886/87.

Albrecht János. Néhány észrevétel a német nyelvi oktatásról a gymn. III. osztályában. (Kaposvári kir. áll. főgymn.) 3—16 l.

Bäuerle Ferencz. A germán mythologia és mondavilágból. (Bajai kath. főgymn.) 18—26 l.

Barbarics R. Magyar mondattani kérdések. (Bajai főgymn.) 3—10 l.

Cserei József. A homerosi költeményekben előforduló melikus fajokról. (Nagykanizsai kath. főgymn.) 1—40 l.

Cserép József. Vergil alvilága. (Sátoraljaújhelyi kath. gymn.) 3—14 l.

Csernátoni Gyula. Tapasztalatok a nyelv és irodalom tárgyalása körül. (Kolozsvári ref. főgymn.) 10—24 l.

Danielovics Kálmán. A mondat. (Zombori áll. főgymn.) 15—54 l.

Dergács Sándor. Kapós magyartalanságok városunkban. (Kassai áll. főreál.) 4—24 l.

Derra György. De poetis lyricis Græcis, imprimis de Anacreonte eiusque quæ sunt et dicuntur carminibus. (Ujvidéki gör. kel. szerb főgymn.) 3—14 l.

Erdélyi Károly dr., Az állateposzról. (Kecskeméti kegyesr. főgymn.) 3—18 l.

Faith Mátyás. Stuart Mária. (Beszterczebányai kath. főgymn.) 4—23 l.

Farkas Antal. Latin nyelv a reáliskolában. (Szegedi áll. főreál.) 3—8 l.

Friml Aladár. A latin nyelv módszeres tanításáról a gymnasium I. osztályában. (Debreczeni kath. algymn.) 3—12 l.

Fülöp Adorján. Az olvasásról. (IV. oszt. tanítványaimnak.) (Zentai gymn.) 3—14 l.

Gyöngyösi László. Petőfiék Aszódon. (Aszódi ág. algymn.) 3—12 l.

Keintzel György. Über die Herkunft der Siebenbürger Sachsen. (Beszterczei ág. főgymn.) 6—52 l.

Kis Sándor. A kuruczvilág költészete. I. r. Rákóczy előtti korszak. (Kolozsvári kath. főgymn.) 1—95 l.

Koltai Virgil. A verses elbeszélés története. I. A legrégibb időtől a XVI. századig. (Győri kath. főgymn.) 1—101 l.

Kempf József. A jóslás a régi rómaiaknál. (Budapesti László-féle főgymn.) 6—15 l.

Kotunovics Sándor. Az élősdiek (parasiták) a görögöknél és rómaiaknál. (Nagyváradi kath. főgymn.) 3—34 l.

Kozmay Dezső. Magyar irásbeli dolgozatok a középiskola alsóbb osztályaiban, tekintettel a német anyanyelvü tanulókra. (Felső-lővői ág. gymn.) 3—9 l.

Kun Ignácz. A római temetés és halotti áldozat Vergilius Aeneise alapján tárgyalva. (Lugosi kath. főgymn.) 3—26 l.

Kutrucz Rezső. A homerosi kor erkölcsi világa. (Pozsonyi kath. főgymn.) 1—27 l.

Lassel Jenő. Zur Methodik des griechischen Sprachunterrichts. (Brassói ág. főgymn.) 5—31 l.

A latin nyelv a reáliskolában. (Soproni áll. főreálisk.) 3—8 l.

Lázár István. Székfoglaló. A főgymnásiumi classicus oktatás czéljáról. (Csurgói ev. ref. főgymn.) 3—12 l.

Mayer József. A reáliskola egykor és most: a latin nyelv tanitásának czélja a reáliskolában. (Budapesti II. ker. áll. főreálisk.) 3—17 l.

Mecsiczky Lajos. A könyvtár czímjegyzéke. 9-ik közlemény. (Nagyszombati főgymn. ért.) 961—995. II. köt. 1—64 l.

Mocskónyi József. P. Ovidius Naso élete és munkái. (Szarvasi ág. főgymn.) 3—17 l.

Mórocz Emilian. A rómaiak temetkezése és sirjai. (Pápai kath. algymn.) 3—30 l.

Moser József. Menyegzői szertartások és szokások a régi rómaiaknál. (Ujvidéki kath. főgymn.) 8—15 l.

Négyesi László. A magyar vers. (Egri főgymn.) 3—94 rl.

Petri Mór. A magyar lyra történeti fejlődése a leg égibb kortól a XVI. század végéig. (Zilahi ref. gymn.) 3—26 l.

Porubszki Pál. Gyöngyösi Istvánról. (Rozsnyói ág. főgymn.) 3—19 l.

Pruzsinszky Pál. Vergilius hasonlatairól. (Tatai kath. algymn.) 8—29 l.

Sárffy Aladár. Az összetett mondatok megrövidítése és a «hogy» kötőszó fordítása latinra. (Podolini kath. algymn.) 3—17 l.

Szabó J. Elek. A Livius könyveiben előforduló csodajelek (prodigia.) (Trencséni kath. főgymn.) 3—31 l.

Szerencse Menyhért. A classikai képzés fontossága a gymnasiumi nevelés- és oktatásban. (Egri kath. főgymn.) 16 l.

Szitnyai Elek. Eszmék a meggyőző előadás kellékeihez. (Selmeczbányai kath. főgymn.) 3—84 l.

Szölgyémy János. Lycurgus és Solon törvényhozása. (Budapesti kegyesrendi főgymn.) 3—23 l.

Theisz Gyula. Mutatvány Nouvelle grammaire Française czímű munkámból (Lőcsei áll. főreálisk.) 3—35 l.

Toncs Gusztáv. Arany János «Török Bálint» czímű költeményének forrásai. (Szabadkai főgymn.) 3—27 l.

Vécsey Bekény. A felolvasás és szavalás alapszabályai. (Kisszebeni kath. gymn.) 3—20 l.

Veress Ignácz. A magyar név- és igejelző. II. (Nagyszebeni áll. főgymn.) 3—42 l.

Dr. V.res Samu. Tompa Mihály a forradalom alatt és után. (Rimaszombati prot. főgymn.) 3—14 l.

Willer József. A Roland-énekről. (Kecskeméti áll. főreálisk.) 3—17 l. Külön lenyomatban is megjelent.

HELLEBRANT ÁRPÁD.

Diodorustól.

Anth. Pal. VII. 40.

E sírkő azt mondja, hogy itt a nagy Aischylos alszik,
Messze hazájától, Attika földjeitől,
Gela fehérhabu partjainál. Milyen átkos irigység:
Nagyjaikat sohasem tűrik a Theseidák.

P. T. E.

VEGYESEK.

— **A Budapesti Philologiai Társaság** 1887. november 9-ikén tartott felolvasó ülésének tárgyai voltak:

1. *Weisz Rezső:* Matthæus Fortunatus.

2. *Fülep István :* Gyöngyösi István, fölolvasta Cserny Ernő. — A felolvasó ülést *választmányi ülés* követte. Elnök: P. Thewrewk Emil. Jegyző: Fináczy Ernő. Jelen voltak: Ábel Jenő, Csengeri János, Cserhalmi Samu, Frőhlich Róbert, Heinrich Gusztáv, Kassai Gusztáv, Pecz Vilmos, Maywald József, Pozder Károly, Riedl Frigyes rendes és Torma Károly tiszteleti tagok.

1. A múlt ülés jegyzőkönyve hitelesíttetik.

2. Torma Károly tiszteleti tag az egyesület alapító tagjainak sorába lép. — Örvendetes tudomásul szolgál.

3. A pénztárnok előterjeszti a pénztár állapotáról szóló jelentését. E szerint a társaság bevétele volt 1886. decz. 23-tól f. évi nov. 9-ig 3285 frt 15 kr., kiadás 3268 frt 78 kr. Átvitel 16 frt 37 kr. — Tudomásul szolgál.

4. Tagajánlások és választások: P. Thewrewk Emil ajánlatára: dr. Radinovics Iván, m. kir. belügyminiszteri segédfogalmazó 1888-tól rendes tagnak, Riedl Frigyes ajánlatára: dr. Szigetvári Iván, bpesti VII. ker. államgymnasiumi tanár 1888-tól rendes tagnak, Cserhalmi Samu ajánlatára: Steuer János, székelyudvarhelyi m. kir. áll. főreáliskolai tanár, eddigi rk. tag, 1887-től rendes tagnak — megválasztatnak. — Kilép: Szerényi Károly, rk. tag 1888-tól, továbbá dr. Márki József, nyug. m. k. egyetemi könyvtárőr 1888-tól. — Meghalt 1887. nov. 1-én Rohrer István. — Pauer Károly, ki 1885 óta a társaság rendkívüli tagja, az alapszabályok 15., 18. §§-aiban foglalt kötelezettségeknek meg nem felelvén, kilépettnek tekintetik.

5. A pénztárnok felhatalmazást kér arra nézve, hogy a hazai tanintézetekben működő nyelvtanárokhoz előfizetési felhivásokat küldhessen, ill. figyelmöket levélben felhívhassa az Egyetemes Philologiai Közlönyre. — A kért felhatalmazás megadatik.

6. A pénztárnok jelenti, hogy a társaság tagjainak örvendetes szaporodásával beállott annak szüksége, hogy a társaság folyóirata az eddigi 500 példány helyett 600—700 példányban nyomassék, s kéri a választmányt, hogy e tárgyban határozzon. — Heinrich Gusztáv indítványára a választmány e kérdést a jövő választmányi ülésig függőben tartja, míg t. i. a szükséges adatok a nyomdától beszereztetnek.

7. A közgyűlés napjául f. évi decz. 18-ikát tüzi ki a választmány. Elnök a pénztárvizsgáló bizottság tagjaivá Frőhlich Róbertet, Riedl Frigyest és Fináczy Ernőt, a candidáló bizottság tagjaivá Ábel Jenőt, Pozder Károlyt és Maywald Józsefet ajánlja. — A választmány hozzájárul az elnök indítványaihoz.

8. Elnök jelenti, hogy József főherczeg Ő cs. és kir. Fenségét a nyelvtudomány terén szerzett kiváló érdemeiért tiszteletbeli taggá való megválasztásra ajánlja s kéri a választmányt, hogy ezt az indítványt a közgyűlés

elé terjeszsze. — Örvendetes és megtisztelő tudomásul szolgál s az elnök ajánlata elfogadtatik.

9. Fröhlich Róbert indítványára a választmány elhatározza, hogy Mommsen Tivadarnak 70-edik születése napjára a társaság üdvözletét megküldi.

— **Meghaltak**: 1887. auguszt. 11. Alsó-Ingelheimban *Czihak Sándor* rumén nyelvész (szül. 1825. Jassyban), ki azonban német nevelésben részesült. Mainzban végezte a gymnasiumot, Tübingában egyetemi tanulmányait, mire Ruméniában földbirtokot vett s leginkább idegen költőknek (Byron s Béranger) fordításával foglalkozott. Az ötvenes évek végén visszatért Németországba, hogy nyelvészeti kutatásoknak éljen, melyeknek eredményekép kiadta (1870) azt a nagy munkát (Dictionnaire d'etymologie dacoromane), melyben a rumén szókincs (latin, magyar, szláv, török, görög és albán) elemeit kimutatni törekedett. A francia akadémia e művének a Prix Volneyt ítélte oda, honfitársai azonban nem nagy tetszéssel fogadták, mert nem kedvezett a nemzet chauvinista álmodozásainak; — szeptemb. 3. Blasendorfban *Cipariu Timót* (szül. 1805.), ki sokat írt a rumén nyelvről s irodalomról; — október 5. Párisban 85 éves korában *Louis de Salviac, baron de Viel-Castel* történetíró, ki «Essai sur le théâtre espagnol» cz. (Páris, 1882. 2 köt.) érdekes művet írt, mely azonban, mint a szerző maga mondja, már 1840. táján készen volt, s azért adatok dolgában nagyrészt elavúlt; — októb. 13. Casselben 67 éves korában *Fulda Károly* nyug. törvényszéki tanácsos, ki Chamissoról és Schiller anyjáról írt könyveket; — októb. 23. 77 éves korában, majnai Frankfurtban a nyug. gymnas. tanár *Auerbach Jakab*, a jeles regényírónak rokona, kivel számos éveken át folytatott érdekes levelezését néhány év előtt (1884) kiadta; — október 28. Göttingában a német irodalomtörténetírók egyik legjelesbike *Goedeke Károly*, ki 1814-ben szül. Cellében, sok éven keresztül hivatal nélkül, csak irodalmi dolgozatoknak élt és 1873 óta mint rendkívüli tanár működött Göttingában. Rendes tanárságra nem tudta vinni! Irodalmi pályáját (Stahl Károly álnév alatt) egy «Kodrus király» cz. satírikus drámával (1839) és szellemes novellákkal kezdte meg, de nem sokára kizárólag az irodalomtörténetírásnak szentelte óriási tudományát és bámulatos munkaerejét. Megírta Knigge, Gengenbach Pamphilus, Geibel, Gœthe és Schiller életét és számos 16—18. századi költőt és művet adott ki (az ismeretes Brockhaus-féle gyűjteményekben) magyarázó jegyzetekkel és kitünő, nagyrészt egészen önálló kutatásokon alapuló s új eredményekben gazdag bevezetésekkel. De főművei: Schiller összes munkáinak mintaszerű tudományos kiadása, «Deutsche Dichtung in dem Mittelalter» (1854, 2. kiad. 1871) cz. műve, főleg pedig «Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung» cz. irodalomtörténeti forrásműve (1859—81. 4 köt.), melynek új, teljesen átdolgozott kiadásából az első három kötetet (a XVIII. század elejéig) kiadhatta. E munkát senki sem nélkülözheti, ki a német irodalommal tudományosan foglalkozni kíván. Azonkívül kiadta Gœthe, Schiller és Lessing műveit a nagy közönség számára igen jeles bevezetésekkel, Schiller és Körner levelezését stb; — november 8. *Schlottman Konstantin* theologus s orientalista Hallében (szül. 1819. Mindenben), ki számos dol-

gozatban tárgyalta a héber irodalom egyes problémáit s főleg a vatikáni zsinat ellen írt egyik művével (Erasmus redivivus 1883) roppant hatást tett s a német birodalmi gyűlésen heves vitákra szolgáltatott alkalmat; — novemb. 10. Strassburgban, 53 éves korában, *Reifferscheid Vilmos Ágost* jeles class. philologus, ki 1835-ben született Bonnban s egymás után Bonnban, Boroszlóban és (1885 óta) Strassburgban volt a class. philologia egyetemi tanára. Kiadta Suetonius Tranquillus s Arnobius műveit és Anna Komnena Alexiasát; főtevékenysége azonban a bécsi akadémia által megindított nagy vállalatnak, a latin egyházi atyák gyűjteményének volt szentelve, melynek érdekében több évet töltött volt Olaszországban. Ide tartozó főműve: Bibliotheca patrum Latinorum Italica, Bécs, 1865—72, két kötet; — november 13. Strassburgban *Bergmann Frigyes Vilmos* sokoldalú philologus, ki 1812-ben Strassburgban született s már a negyvenes évek óta működött itt mint a külföldi irodalmak tanára; 1872 óta az újonnan alapított egyetemen rendes tanár volt. Igen sokat írt, főleg általános nyelvészeti, az Eddára s Dantéra vonatkozó értekezéseket és könyveket, részben franczia, részben német nyelven. Főművei: Sämmtliche Eddagedichte, kritisch hergestellt, übersetzt und erklärt (Leipzig, 1872—79) és: Dante, sa vie et ses oeuvres (2. kiad. Strassburg, 1881).

— **Dévay Biró Mátyás** híres reformatorunk halálozási évét csak hozzávetőleg lehetett megállapítani. Stöckel Lénárdnak egy 1544. febr. 2-án kelt levelében olvassuk, hogy Miskolczról elűzetvén, «mint hallja szinte Brassóig távozott» (Régi Magyar Költők Tára II. p. 431); Ferdinándnak 1544. febr. 12-én kelt leveléből pedig megtudjuk, hogy a király már két levélben szólította fel Drágffy Gáspárt, hogy Dévayt és a hozzá hasonló eretnekeket ne tűrje meg jószágaiban. Dévay e szerint Miskolczról 1543. jun. 30. előtt történt elűzetése után Drágffynál talált oltalmat. De vajjon meddig maradt ott? Az 1545-iki erdődi zsinaton nevével nem találkozunk, Szilády szerint azért, mert még 1544 folytán máshová, Debreczenbe nyert meghivást: «Dévaynak egészen be nem bizonyítható, de legalább hitelt érdemlő két adat szerint épen erre az időre [??] tehető debreczeni papsága nagyon valószínűnek látszik. Hihetően ott végezte be már 1547 előtt ... életét, mert ebben az esztendőben már Péter és András nevű papjai voltak Debreczennek.» Az utolsó *biztos* adat Dévayról e szerint 1544. febr. havából való; és téved Szilády, legalább Dévayt illetőleg, mikor azt írja (RMKT. II. p. 414), hogy «*1546* az az esztendő, melylyel a hazai reformáczió két első rendű igehirdetőjének, Dévaynak és Batizinak egyszerre nyoma vész az élők között s munkálkodásuk további folyamának ekkorig semmi jele sincs». — Pontosabb terminus ante quemet találtam Stöckelnek Bártfáról 1545. junius 12-én Melanchtonhoz intézett levelében, melyet a müncheni udvari könyvtárban őrzött Collectio Camerarianából az *Ungarische Revue*-ben (1887, 722—724. l.) közöltem. Itt ugyanis azt olvassuk a 722. lapon: «Omnino sperabam illud tempus iam advenisse, quo ex huius vitæ ærum nis in eum cœtum migraturus essem, in quo Matthiam nostrum iam versari scribis, et audire prophetas et apostolos disserentes de regno filii dei, multo iucundius atque perfectius quam pro captu nostrarum primitiarum». Ezen «Matthias noster» csak Dévay

lehetett, ép úgy nevezi Stöckel 1544. febr. 2-án Révay Ferenczhez intézett levelében (u. o. 708. l.). Melanchtonnak aligha nem valamely debreczeni vagy erdélyi tanuló vitte meg Dévay halálának hirét Wittenbergbe (innen van, hogy előbb értesült róla, mint Stöckel), vagy talán Drágffytól Németországba távozott Dévay? ÁBEL JENŐ.

— **Silius Italicus Punicái** keletkezésének idejét először Buchwald Nándor tette beható kutatás tárgyává («Quæstiones Silianæ.» Görlitz, 1886. 32 l.). Kutatásainak eredménye, hogy Silius a Punica első tíz könyvét Kr. u. 92-ben tette közzé, míg a többi könyv 92 és 100 között keletkezett, még pedig a XI—XIV. könyv 93—97 közt, a XV—XVII. könyv 97 és 100 közt.

— **A Cæsar szónak** újabb etymologiáját adja Clermond-Ganneau a Revue Critique 29-ik számában. Egy carthagói pún felirat egy bizonyos Hamilkar-t *Kaisar* fiának mond. Már pedig Kaisar meglehetős biztossággal az elefántnak (talán a libyaiaktól kölcsönvett) pún neve volt, mi mellett leginkább elefántot Cæsar körirattal ábrázoló pún érmek bizonyítanak. Hogy ezen szót személynév gyanánt használták, épen nem feltűnő. Valószinűleg igaz tehát Spartianus azon adata, hogy a Julus család őse a Cæsar cognoment attól kapta, hogy egy elefántot elejtett.

— **Apollo és Marsyas** versenyét ábrázoló három nagy dombormüvet találtak a mantineiai ásatásoknál és szállították az athéni központi muzeumba. Marsyas phryg furulyával, Apollo lyrával van ábrázolva, körülötte a versenybíróságot képező kilencz múzsa. Valószinű, hogy ezen dombormüvek ugyanazok, melyeket Pausanias említ és a melyek Apollo Artemis és Leto Praxiteles készítette szobrainak talapzatát vették körül; annyi mindenesetre bizonyos, hogy a görög müvészet legszebb termékei közé tartoznak.

— **Curtius György** görög nyelvtanának újabb immár 17-ik kiadása jelent meg Tempskynél Prágában és Bécsben. E kiadás, melyet Hartel Vilmos bécsi egyetemi tanár rendezett sajtó alá, «tetemesen módosított»-nak mondja magát és igazában majdnem új könyvnek mondható. A főbb módosítások a következők. A mondattan tetemesen rövidült, lapjainak száma sok fölösleges példa és egyik-másik szabály törlése által 173-ról 91-re ment le. Hogy daczára ennek az egész könyv csak 52 oldallal számít kevesebbet, mint a 16-ik kiadás, részben onnan van, hogy Hartel szükségesnek látta a szóképzés szabályait újból felvenni, a mit csak helyeselni lehet. A tudomány újabb vívmányai annyiban vannak felhasználva, hogy j és *ϝ*, illetőleg *ι* és *υ* félmássalhangzók, illetőleg félmagánhangzók gyanánt szerepelnek, mi által a *βοῦς βο(ϝ)-ός* és hasonló hangátmenetek könnyebben érthetők; — a *τ*-t és *ν*-t kilökő tövek elnevezése (pl. *κέρως, μείζους)* elmaradt, a Curtius által ideszámított tövek a szigmás tövek közé soroltattak; — az a theoria azonban, hogy az igénél a teljesebb, a gyökben hosszú vagy kettős magánhangzót feltüntető alakok a régebbek és a rövid magánhangzót feltüntető alakok amazokból gyengültek *(λείπω, ἔλιπον — τήκω ἐτάκην)* csak a jegyzetekben van említve. — A melléknevek declinatiója nincsen külön tárgyalva, hanem a főnevek declinatiójába van beillesztve. Az úgynevezett

harmadik declinatióhoz tartozó tövek a következőképen vannak csoportosítva: *a*) *υ*, *αυ*, *ου*, *b*) *ευ*, *c*) *ι* és *ε*, *υ* és *ε*-re végződő tövek. Fontosabb a coniugatio tanán tett változtatás. Míg Curtius eddigi kiadásaiban előbb a præsenstő minden sajátságaival az összevont igékkel együtt van letárgyalva és csak azután következnek a többi igeidők, addig Hartel valamennyi igeidőt legegyszerűbb alakjaikban, úgy a mint az *ω*-végű igéknél lágy magánhangzókra, vagy kettős magánhangzókra végződő töveknél jelentkeznek, egymásután tárgyalja, erre következik az összevont igék præsenstövének coniugatiója, egynehány verbum purum szabálytalan tempusképzése, végül a mássalhangzón végződő tövek coniugatiója. — Az olyan szók és alakok, melyek az osztrák gymnasiumokban olvasott classikusokban nem fordulnak elő, lehetőleg mellőztettek. A homerosi és herodotosi alakok nincsenek többé az egyes paragraphusokhoz vonal alatt közölve, hanem külön függelékben, mely külön is kapható, vannak egybefoglalva oly formán, hogy a homerosi alakoktól eltérő herodotosi alakok vonal alatt vannak összeállítva. Végre egészen újak a hexameterről és a trimeterről szóló metrikus fejtegetések. Az egész átdolgozás, mely a legapróbb részletekre is kiterjedt, kitünően sikerült.

— **Vergiliusnak három szöveg-kiadása** jelent meg az 1886-ik év folyamán. Legbővebb a Thilo-é (stereotypkiadás Tauchnitznál, Lipcse, ára 1 m. 50 f.), a mennyiben a carmina minora-t is tartalmazza és Verg. életéről és iratairól beható prolusiót közöl. A Güthling kiadása (Lipcse, Teubner, két kötetben, ára 1 m. 25 f.) a Bucolicát, Georgicát és az Aeneist, a Klouček-é (Lipcse-Prága, Freytag-Tempsky, ára 1 m. 25 f.) csak az Aeneist tartalmazza. Klouček különben Verg. többi műveinek kiadását is kilátásba helyezi. Mind a három kiadás leginkább abban különbözik a Ribbeckétől, hogy a helyesírásban következetesek, a hagyománytól ritkábban térnek el és a mérvadó kéziratok közül a Mediceust a Palatinus fölé helyezik, bár Güthling az utóbbi tekintetben nem eléggé következetes. Legconservativebb Thilo és utána Klouček, a ki különben a jegyzetekben jó sok emendatiót koczkáztat. Az apparatus criticus, melynek persze a tanulók alig fogják hasznát venni, Kloučeknél a legteljesebb, bár az újabb javítások citálásában csak 1883-ig megy le (Güthling 1885-ig, Thilo 1886-ig). Az elegánsan kiállított Klouček-féle kiadást a szöveg gondos, ovatos megállapítása, és a tudósok igenyeit is kielégítő tömör, de áttekinthető apparatus ajánlja. Mellette a Thilo gondos munkáját is haszonnal forgathatja a philologus; a tanuló kezébe szemrontó nyomása miatt nem igen való. A Güthling kiadását a philologus nélkülözheti; hogy az iskolákban használni fogják, arról a kiadó Teubner czég neve elég biztosíték, és elvégre, egyes fogyatkozásai mellett is, határozottan jobb, mint a Ribbeck-féle kis Vergiliuskiadás, mely mindeddig a Bibliotheca Teubnerianában szerepelt.

— **Collection des classiques populaires** czím alatt új vállalat indúlt meg Párisban, melynek czélja a legjelesebb franczia és görög-latin költőket és írókat szószerinti idézetekkel, illetőleg fordításokkal vegyes kivonatokban az érettebb ifjúságnak bemutatni. A classicus auctorok közül Homeros Iliása és Odysseája Couat Alfred átdolgázásában (1886) és Vergi-

lius Collignon átdolgozásában (1887 Lecène et Oudin 239 l. ára 1 fr. 50 c.) jelent meg. Herodotos, Plutarchos, Cicero és Tacitus készülőben vannak.

— Schliemann az atheni közoktatásügyi miniszteriumtól engedélyt kapott, hogy Kythereán ásatásokat eszközöljön. Asatásait már m. é. október havában szándékozott megkezdeni, és reményli, hogy fel fogja tárhatni Aphrodite-Urania templomát.

— Két új német folyóirat indúlt meg az utolsó hónapokban: 1. *Zeitschrift für deutsche Sprache, herausg. von Daniel Sanders* (Hamburg, 1887. Richter. Aprilis óta. Havonként egy füzet. Negyedévenként 3 mk.). Olyan Nyelvőr-forma, különös tekintettel a stilusra. Sokan fordúltak Sandershez fölvilágosításért nyelvi kérdésekben: Lehet-e, szabad-e valamely kifejezést vagy fordulatot használni? két fordulat közől melyik a jobbik? stb. Hogy adandó feleleteiből nagyobb körök is meríthessenek tanúlságot, megalapította S. e folyóiratot, melyben sok tanulságos adat van, de tudományos értéke a vállalatnak ép oly kevéssé van, mint S. összes többi műveinek. S. sem a nyelv történetét nem ismeri, sem az összehasonlító nyelvészetben nem jártas. Felvilágosításai azért igen sokszor nagyon alanyi természetűek, néha helyesek, máskor helytelenek. De minthogy az egyes esetekhez rendszerint sok azonos vagy hasonló fordulatot sorol föl, czikkei nem érdektelenek, bár a szerző itt is abba a hibába esik, hogy a kutyabagosi hetilapból vett mondatokat minden lelkiismereti fordulás nélkül hoz föl Gœthe vagy Lessing mondatai mellett. Egyúttal megemlítem, hogy S. *Deutsches Muster-Stilbuch* czímmel (Berlin, 1887) olvasmányokat adott ki a stilre s előadásra vonatkozó jegyzetekkel, melyek, azt hiszem, nem mindig azt magyarázzák, mire az olvasó magyarázatot vár vagy kíván, de kétségtelenül sok helyes és tanúlságos megjegyzést tartalmaznak. S. számtalan könyvei közt ezt tartom legjobbnak és leghasznosabbnak. — 2. *Zeitschrift für den deutschen Unterricht, unter Mitwirkung von Rud. Hildebrand, herausg. von Otto Lyon.* (Leipzig, 1887, Teubner. Évenként 6 füzet, ára 10 mk.). E folyóirat sokkal többet igér, s eddig megjelent füzetei sokkal tartalmasabbak is. Részben pædagogiai irányú, a mennyiben a német oktatás anyagának iskolai földolgozását tárgyalja; de czikkeinek tetemes része tisztán tárgyi értékű. Jó bírálatok, az egyebütt német philologiai dolgokról megjelent czikkeknek rövid ismertetése, nyelvőrszerű fölvilágosítások stb. egészítik ki a füzetek tartalmát. A magyar olvasó igen sokat fog találni e folyóiratban, minek a magyar oktatásban is jó hasznát veheti. Igen ajánlható vállalat.

— Scheffel Viktor, a «Säkkingeni trombitás», «Ekkehard» és «Gaudeamus» szerzője, a jelenkori német irodalomnak egyik legjelesebb és legeredetibb alakja, 1886. április 9-én halt meg s máris terjedelmes munkában fekszik életének s működésének rajza előttünk: *Scheffels Leben und Dichten. Mit vielen Originalbriefen des Dichters und zehn Abbildungen von Johannes Prölss.* (Berlin, 1887. 678 l.). E kitűnő élet- és jellemrajz, mely a Heine életírójának nagy tehetségét újra fényesen igazolja, teljes képét adja a jeles költő fejlődésének, ki tudvalevőleg épen humoros és víg műveivel aratta legszebb babérjait és kiről Prölss művéből sok olvasó meglepetéssel fogja hallani, hogy egész életében boldogtalan, szerencsétlen ember volt. — Egy-

úttal megemlítjük, hogy ugyancsak Prölss kiadta Scheffel útirajzait is: *Reisebilder v. J. V. Scheffel* (Stuttgart, 1887), melyek ugyan már mind megjelentek volt nyomtatásban, de jó régen (1851—57, az utolsó 1872) és rég elkallódott lapokban. A szép kötet nyolcz czikket tartalmaz, melyek az Alpokba, Olaszországba s az Elzászba vezetik az olvasót, mind eleven, költői lélekkel fölfogott és fényes stil által kitűnő rajzok, melyekben a szerző humorja és gazdag történeti műveltsége ép úgy érvényesülnek, mint költői műveiben. Egyes nyelvészeti és történeti adatok ugyan elavultak már, így pl. a fekete erdő parasztjainak neve, *Hotzen*, nem származik a *Hosen* (nadrág) szótól, a kelta helynevek etymologiája is tarthatatlan, s Calvinnak sem lehettek már 1525-ben Graubündenben tevékeny tanítványai, mert a nagy svájczi reformator csak 1509-ben született; — de ez apróságok, melyeknek egy része, mint pl. az utolsó, talán egyszerű sajtóhiba, nem kevesbíthetik e hangulatteljes, egyedi stilben írt úti rajzok értékét.

— **Jacopo Ortis és Werther keservei.** Foscolo Ugo ismeretes regénye «Jacopo Ortis utolsó levelei» világosan magán hordja a Gœthe Wertherjének hatását, bár szerzője ezt nem akarta beismerni, sőt még egy Milano, 1802. január 15-én kelt, de csak legújabban ismertté lett (Gœthe-Jahrb. VIII. 8. l.) Gœthéhez intézett levelében is azt állítja, hogy a Wertherrel csak akkor ismerkedett meg, midőn a saját műve már készen volt. A két munkának egymáshoz való viszonyát most a Foscolo regényének legújabb kiadója, Martinetti (*Ultime lettere di Jacopo Ortis*, 1887) véglegesen eldöntötte, mert kimutatja, hogy az olasz regény első alakja (Vera storia di due amanti infelici ossia ultime lettere di Jacopo Ortis, Bologna 1799), melyet Foscolo utóbb mint művének akarata ellen és megmásított alakban való közzétételét megtagadott, valóban Foscolo műve és a Gœthe Wertherjének nemcsak a cselekvény egész lefolyásában, hanem még számtalan egyes adatban és vonásban is hű, mondhatni szolgai utánzása. Regényének ez első alakját Foscolo 1802-ben átdolgozta «Ultime lettere di Jacopo Ortis» czímmel és gazdag politikai anyag fölvételével lehetőleg önállóvá, eredetivé tenni törekedett. Ez bizonyos határig sikerült is neki, bár a régi szerelmes história és az utólag hozzákapcsolt politikai reflexiók nem alakúlhattak művészi egészszé; de a cselekvény lényeges részletei és indokai most is a Werther utánzásának tűntetik föl e művet.

— **A keltománia** még nem halt ki egészen, az etymologia régi hóbortos kapkodása sem. Ezt bizonyítja Pennier F. könyve *Les noms topographiques devant la philologie* (Paris, 1887, Vieweg, 160 l.). Hogy a franczia helynevek (beleértve a folyók, hegyek, mezők stb. neveit) mind kelta eredetűek, ezt még megbocsátható egyoldalúságnak tekinthetni; de a szerző etymologiai eljárása aztán már megbocsáthatatlan. *Le plupart des noms topographiques anciens* (ez P. eredménye) *proviennent de trois mots celtiques, signifiant* e a u, *et de quatre qualicatifs du même idiome, qui signifient* b a s, *l o n g, p r o f o n d, s i n u e u x*. Az a három ősszó: *av*, *ac*, *dour*, a négy melléknévi tő: *is* alacsony, *ir* hosszú, *dou* mély, és *cam* hajlott. *Av*-ból lesz antithesis útján: *ab*, *af*, *am*, *ap*, *au*, metathesis útján: *va*, *ba*, *fa*, *ma*, *pa*, *ua*, szójárási kiejtés útján: *ev*, *iv*, *yv*, *ov*, *uv*, combinatio útján *avav*, *avev*,

erav stb., s ezekből ismét antithesis útján: *abab*, *abav*, *abev* stb., permutatio útján: *bal*, *bel* stb. Kell ennél szebb játék? *Ville* pl. helynevekben nem a lat. *villa*, hanem kelta *av* + *il*; *France* a. m. *av* + *ar* + *dau*, hasonlókép *Allemagne*. Szegény Obermüller e merész Pennier úrhoz képest valóságos bárány!

— **Boccaccio szülővárosának** eddig rendszerint Certaldót tartották, mert a költő maga ismételve «Giovanni B. da Certelda»-nak nevezi magát' Csak Körting törekedett Boccaccióról írt nagy könyvében kimutatni, hogy a költő szülővárosa Flórencz volt, főleg hivatkozva arra, hogy B. Petrarca vejéhez, Francesco da Brassanohoz intézett egyik levelében flórenczinek mondta magát. Most Vincenzo Crescini (*Contributo agli studi sul Boccaccio con documenti inediti*, Torino, 1887. Lœscher, 264 l.) még biztosabb alapokra fekteti azt az általánosan elfogadott tényt, melyet Baldelli bizonyított be legelőször, hogy B. egy párisi nőnek természetes fia volt, és kimutatja, hogy a költő *Párisban* született. Crescini e czélra igen érdekesen és szellemesen aknázta ki a «Filocolo» egyik epizódját (Idalagos elbeszélését) is, melynek önéletrajzi jelentőségét már régebbi kutatók is fölismerték.

— **A Zalameai bíró**, Calderon remek színműve, sajátságos helyet foglal el a nagy spanyol költő drámái közt. Míg Calderon, IV. Fülöp udvari költője, rendesen a felsőbb körök életéből veszi műveinek tárgyait és majd mindig a nemességet dicsőíti: e darabjának hőse a nép embere, s' vele szemben a nemesség két képviselője igen kedvezőtlen jellemzésben részesül. De a hősnek remek egyedi jellemzésének is alig van párja Calderon számos drámáiban. Azért már rég sejtették, hogy Calderon e színműve valószínűleg valamely régebbi drámának átdolgozása, és Schack Adolf gróf volt az első, ki a spanyol dráma történetéről írt kitünő nagy művében (1854) írhatta, hogy Calderon «Zalameai bírója» Lope de Vega egy drámáján alapszik. De Schack a Lope ritka drámáját csak rövid időre láthatta Duran jeles irodalomtörténetíró gyűjteményében, ki a spanyol dráma-költészetet legjobban ismerte, de a legnagyobb féltékenységgel őrizte is kincseit. Azután sokáig nem tudott senki és nem szólt senki Lope e színművéről, mely most végre nyomtatásban megjelent. Krenkel Miksa, ki a spanyolok classikus színműveinek jeles gyűjteményét megindította, közrebocsátja e vállalat harmadik kötetében (Leipzig, 1887) Calderon és Lope két «Zalameai bíróját». A két dráma összehasonlításából kitűnik, hogy Calderon csakugyan Lopétől vette nemcsak a tárgyat, hanem Crespo kitűnő jellemzését is; de kitűnik az is, hogy Calderon nagy művészettel egyszerűsítette és hatásosabbá tette a cselekvényt. Stil és előadás tekintetében természetesen Calderon ezen drámájában is nagyobb mester mint Lope.

— **Schiller kezességének** tárgyát kimutatja Dürnwirth Raimond Jacobus de Cessolis sak-könyvének egy kéziratos régi német fordításában (a klagenfurti főreáliskola 1884. évi értesítőjében). Jacobus de Cessolis, domonkosrendi szerzetes 1290 körül prédikált a sakk-játékról, ennek minden egyes alakját s kombináczióját emberi szenvedélyekre s viszonyokra magyarázva. Ez erkölcsi fejtegetéseit a lelkes hitszónok számos történettel, komoly s tréfás elbeszélésekkel fűszerezi, melyek művét igen népszerűvé tették, mit számos (holland, svéd, cseh, olasz, angol, de főleg német) for-

dítása is bizonyít. De szabadabb, költői földolgozásokban is maradt e munka reánk. Ilyenek Heinrich v. Berngen «Sakk-költeménye» (1300 körül), Konrad von Ammenhausen «Sakk-táblája» (1337 körül), a «Pfaffe zu dem Hechse» költői földolgozása (1335) és István mesternek egy régi lübecki nyomtatványban fönmaradt alnémet költeménye. Jacobus e művének egy XV. századi klagenfurti kéziratban reánk maradt német fordítása tartalmazza a Damon és Phintias barátságának dicsőítését is. A hősök itt Damon és Phitias, kik Pitagoras tanítványai; de Damon útjának akadályait nem részletezi a lelkes prédikátor.

— **Lenz Reinhold**, a Sturm és Drang egyik főembere és Gœthének egy időben nagyra becsült vetélytársa, újabban sokat foglalkoztatja az irodalom történészeit, főleg mióta Weinhold Károly 1884-ben Lenz drámai hagyatékát kiadta, melyet Schmidt Erich igen jól tárgyalt és jellemzett (Allgem. Zeitung, 1884. 290. és 291. sz.). Most ugyancsak Weinhold teszi közzé Lenznek egy teljes drámáját: *Die Sicilianische Vesper* (Breslau, 1887), mely ugyan már megjelent nyomtatásban, de oly félreeső helyen (a «Liefländisches Magazin der Lektüre»-ben, Mietau 1782), hogy hozzáférhetetlen és ismeretlen volt. E darab főleg azért érdekes, mert nagyon feltünően magán hordja a Shakespeare (főleg Lear király és János király) hatását, de azért is, mert legjobban mutatja, mennyire indokolatlan az a túlbecsülés, melyben némelyek legújabban is részesítik szerencsétlen szerzőjét.

— **Germán Bibliothéka** indúlt meg Hettler Ágost kiadásában Berlinben. E gyűjtemény két osztályból fog állni: 1. Ónémet szövegek kiadása bevezetéssel, jegyzetekkel, szótárral (sajtó alatt: Orendel, kiadja Berger Arnold); — 2. Nyelv- s irodalomtörténeti monographiák. Ez osztályból megjelent az első kiadvány: Die Metrik Lessings von Dr. Ed. Belling (140 l., ára 4 mk.), nagy szorgalommal írt dolgozat, ugyanazon elvek szerint, melyeket a szerző Schiller metrikájának földolgozásában (l. erről e Közlönyt X, 204) érvényesített.

— **A Messinai Hölgy** egyik forrására utal Kettner (Zeitschr. für deutsche Philologie XX, 49), nem a cselekvénynek, hanem az ország és nép rajzának forrására. Ez *P. Brydone's Reise durch Sicilien und Malta* (Leipzig 1774, 2 köt., angolból fordítva). A szerző 1770-ben utazta be Siciliát s igen elevenen írja le a szigetet s népének művelődési viszonyait. E könyvből, mely a múlt században igen népszerű s olvasott munka volt, merítette Schiller Siciliának természetrajzi s részben néprajzi viszonyaira vonatkozó ismereteit.

— **Die unüberwindliche Flotte.** Schiller 1786-ban adta ki ily czímű költeményét «Rheinische Thalia» cz. folyóiratában Mercier-nek II. Fülöpről szóló értekezésének (*nem* Schiller tollából származó) fordítása kapcsán, még pedig e megjegyzéssel: «E nevezetes eseményt egy korabeli költő a következő ódában énekelte meg». Midőn a költeményt 1803-ban összes költeményeinek gyűjteményébe fölvette, e megjegyzést csatolta hozzá: «Egy régibb költő után». Ki volt ez a régibb költő? E kérdés sokat foglalkoztatta a tudósokat, de eredmény nélkül. Most kimutatta Manchot Károly Ármin (*Martin Crugot, der ältere Dichter der unüberwindlichen Flotte Schillers,*

Bremen 1886), hogy e régibb költő Crugot Márton, egy bevándorlott hugenotta család német sarja, ki 1725-ben született Brémában s 1790-ben halt meg mint udvari lelkész Carolathban, Sziléziában. Tehát Schiller kortársa volt. Crugot 1756-ban adott ki egy vallásos művet «Der Christ in der Einsamkeit», mely sok kiadást ért s igen népszerű volt. Nagy Frigyes neje, Erzsébet királyné, lefordította francziára. E könyvnek egy fejezetében dicsőíti a szerző Isten mindenhatóságát s ennek föltüntetésére (egyéb példák mellett) fölhozza a legyőzhetetlen armada vesztét, melyet költői hévvel leír. *Ezt a leírást* dolgozta át Schiller ódává, részben híven ragaszkodva Crugot stiljéhez, gondolatmenetéhez, sőt itt-ott szavaihoz is.

— **Gœthe Faustjának** legrégibb, azaz azt az alakját, melyet a nagy költő még Frankfurtban írt volt s 1775-ben magával vitt Weimarba, megtalálta most Schmidt Erik Drezdában Gœchhausen ezredes papirjai közt. Ez az ezredes rokona volt Gœchhausen Luiza kisasszonynak, a weimari udvar egyik legismertebb alakjának s a kézirat, melyet a kisasszony nem sokkal Gœthe Weimarba érkezte után másolt, ennek hagyatékával együtt kerülhetett Drezdába. E kézirat természetesen rendkívül fontos s jó részben halomra dönti a tudósoknak a Faust keletkezésére s eredeti alakjára vonatkozó, különben nagyon eltérő föltevéseit.

— **Walther von der Vogelweide**, egy mesterdal szerint, persze minden alap nélkül, «ein landherr in Böhmen» volt. Mégis érdekes, hogy ily nevű család volt Csehországban: Dux városban szerepel 1390-ben egy Pezold Vogelweid, 1398-ban pedig épen egy Walter von der Vogelweide. (Reidl, Beitrag zur Geschichte von Dux. 1886, 70. s 77. l.). De az utolsó háromszáz évben e név Duxban sem fordúl elő többé.

— **Orlando**, az olasz irodalomnak egyik legrégibb lovag-eposza ottave rimében (1384-ben készült), csak most jelent meg először nyomtatásban; kiadta Hübscher János, Marburg, 1886. A költemény történeti jelentősége főleg abban rejlik, hogy Luigi Pulci († 1487) híres eposza, Il Morgante maggiore (Ven. 1481) teljesen e régibb művön alapszik, a mennyiben Pulci a Morgante egész cselekvényét, majdnem minden változtatás nélkül, átvette az Orlando-ból.

KÖNYVÉSZET.

Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. 10—13-ik füzet. Budapest, Ráth M. 1887. à 40 kr.

Ballagi Mór és *György Aladár*. Kereskedelmi szótár. I. rész. A M. T. Akadémia által kiküldött szakbizottság közreműködésével szerkesztették —. I. Német-magyar rész. II. Magyar-német rész. Budapest, Franklin-T. 1887. (8-r. VII, 382 + 390 l.) 5 frt.

Bászel Aurel. Die Bedeutung des Studiums der Klassiker im Rahmen des humanistischen Gymnasiums. Ung.-Weisskirchen, 1887. (8-r. 16 l.)

Bayer József. A nemzeti játékszín története. A Kisfaludy-társaság által 200 darab aranynyal jutalmazott pályamű. I. köt. Budapest, Akademia. 1887. (8-r. VIII, 642 l.) 4 frt.

Beöthy Zsolt. A széppprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. II. kötet. 1774—1788. (A francziások: Bároczi és Bessenyei.) Budapest, Akademia, 1887. (8-r. 384 l.).

Berecz Ede. A zene alapelmélete és az összhangzattan elemei rövid műszótárral. Iskolai és magánhasználatra. 2-ik javított és tetemesen bővített kiadás. Budapest, 1887, Dobrovszky és Franke. (8-r. 75 l.) 60 kr.

Bodnár Zsigmond. Magyar nyelvtan a középiskolák számára. 7-ik kiadás. Budapest, 1887. Eggenberger. (8-r. V, 140 l.) 1 frt.

Budiu Paul. Vocabulariu Latínu pentru Clasa I. Gimnasiala prelucratu dupa sistemulu liu H. Perthes. Brasovu, H. Zeidner. 1887. (8-r. 88 l.)

Ciceronak, M. T., I. II. és XIV. Philippicája. Fordította Dr. Bozóky Alajos. 1—3. füz. Nagyvárad, 1887. Hügel O. (16-r. 208 l.) egy füzet 36 kr.

Dallos Gyula. Gyakorlati angol nyelvtan új tanmódszer alapján, mely szerint angol nyelven olvasni, írni és beszélni a legrövidebb idő alatt alaposan megtanulhatni. Tanodai és magánhasználatra. Sajtó alá rendezte: Patterson Arthur. 4. jav. kiadás. Budapest, Lampel, 1888. (8-r. 292 l.) 1 frt 50 kr.

Dávid István. Görög elemi olvasókönyv. A gymnásiumok számára. I. rész. Az ötödik osztály számára. 2-ik jav. kiadás. Budapest, 1887. Dobrovszky és Franke. (8-r. XI, 144 l.) 90 kr.

Erdélyi Károly. Az állateposról. (A főgymnasium programmjából). Kecskemét, 1887. (8-r. 28 l.)

Erdelyi Muzeum-egylet bölcselet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztályának kiadványai. IV. köt. 3. füzet. Kolozsvár 1887. 221—335. l. — Tartalma: *Szabó Károly.* A székelyek régi törvényei és szokásai. — *Schilling Lajos.* Az egyiptomiak vallásáról. — *Moldován Gergely.* A Móczokról (vége). — *Téglás Gábor.* Az ispánlaki nagy bronzlelet. — Szakosztályi értesitő.

Ernyei József. Gyakorlati énektan. Középtanodák, polgári iskolák és magánintézetek használatára. I. füzet. 7-ik jav. kiadás. Budapest, 1887. Dobrovszky és Franke. (N. 8-r. 31 l.) 60 kr.

— Ugyanaz. 2-ik füzet. 4-ik jav. kiadás. Budapest, 1888. (8-r. 31 l.) 60 kr.

— Ugyanaz. 3-ik füzet. Leányiskolák számára. Leány-polgári iskolák harmadik tanévében. 2-ik jav. kiadás. Budapest, 1887. Dobrovszky és Franke. (8-r. 32 l.) 60 kr.

Glósz Miksa. Gyakorlati tót nyelvtan. Dr. Ahn F. tanmódszere szerint. Saját második német kiadása után. Budapest, Lampel R. 1888. (8-r. 208 l.) 80 kr.

— Praktischer Lehrgang zur schnellen und leichten Erlernung der slowakischen Sprache. Nach F. Ahn's Lehrmethode bearbeitet und mit einer kurzgefassten systematischen Sprachlehre versehen. 2. vermehrte Aufl. Budapest, Lampel, 1888. (8-r. 215 l.) 80 kr.

Hofer Károly. A franczia nyelv módszeres tankönyve. I. rész. 6. bőv. és javított kiadás. Budapest, 1887. Eggenberger. (8-r. 114, II l.) 80 kr.

Holzweiszig Frigyes rövid latin nyelvtana az egyes osztályok tananyagának megjelölésével, a gymnasium mindenik osztálya számára. Ford. és magyar iskolákhoz alkalmazta Székely Ferencz. Budapest, Franklin-T. 1887. (8-r. XI, 259 l.) 1 frt 60 kr.

— Latin gyakorlókönyve az első oszt. számára. Ford. és latin-magyar és magyar-latin szótárral ellátta Székely Ferencz. Budapest, Franklin-T. 1887. (8-r. VII, 176 l.) 1 frt.

Horeczky Ferencz Br. Gvadányi József magyar lovas generális emlékezete. Pozsony, 1887. (8-r. 16 l.)

Horváth József. Kis tót, magyar és német szótár. Egyszersmind a legegyszerűbb s minden szabály nélküli bevezetés a tót, magyar vagy német beszédbe. 2-ik átdolg. és bőv. kiadás. Pozsony-Budapest, Stampfel. é. n. (1887) (8-r. 73 l.) 20 kr.

Kaposy Lucián, Költészettan és olvasókönyv. A gymnasium felsőbb osztályai számára. Sárospatak, 1887. (8-r. VIII, 247 l.) 1 frt 50 kr.

Kecskeméti Lipót. Zsidó költőkből. Salamon Ibn Gabiról, Juda Halévi Juda Alcharizi. Fordította —. Budapest, Athenæum. 1887. (8-r X, 230 l.) 1 frt 30 kr.

Király Pál. Magyar nyelvtan mondattani alapon. I. rész. Polgári iskolák és középiskolák első osztálya számára. Budapest, 1887. Méhner (8-r. 128 l.) 80 kr.

Kiss Károly, Kálmán Farkas és Bierbrunner Gusztáv. Új magyar Athenás. Újabbkori magyar prot. egyházi írók életrajz-gyüjteménye. Budapest, é. n. (1887). Aigner. (8-r. XII, 611 l.) 5 frt.

Kölcsey Ferencz minden munkái. III. bővített kiadás. 1—2 füz. Budapest, 1887. Franklin T. (8-r. I. köt. 1—192 l.) Füzetje 30 kr.

Kúnos Ignácz. Három Karagözjáték. Török szövegét följegyezte és magyarra fordította —. Budapest, 1886. (8-r. 159 l.)

— Oszmán-török népköltési gyüjtemény. I. köt.: Oszmán-török népmesék. Budapest, Akadémia, 1886. (8-r. XLV, 328 l.) 2 frt 30 kr.

Molnár Lajos. Magyar olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára. Sárospatak, 1887. (8-r. VII, 144 l.) 90 kr.

— Magyar olvasókönyv a középiskolák II. osztálya számára. Sárospatak, 1887. (8-r. V. 152 l.) 60 kr.

Némethy Géza. Az Aeneis mint nemzeti éposz. Római irodalomtörténeti értekezés. Budapest, 1887. (8-r. 53 l.)

Névy László. Az írásművek elmélete vagyis az irály, költészet és szónoklat kézikönyve. 8. kiad. Budapest, 1887. Eggenberger. (8-r. 363 l.) 1 frt 60 kr.

— — A magyar nemzeti irodalom történetének vázlata. Iskolai használatra. 4., részben átdolgozott kiadás. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. 126 l.)

Olcsó Könyvtár. Szerkeszti: Gyulai Pál.

225. füzet. *Odhin vigasza.* Éjszakföldi regény a XI. századból. Irta Dahn Felix. Németből fordította gr. Csáky Albinné, gr. Bolza Anna. 80 kr.

226. » *Vidal Adrian.* Regény. Irta Norris W. E. Angolból fordította Sz. E. 1 frt. 20 kr.

227. » *Deák Ferencz emlékezete. Csengery Antaltól.* Elmondatott Deák Ferencznek a magyar tudományos akadémia által 1887. jan. 28-án tartott emlékünnepén. 30 kr.

228. » *Aphrodite.* Egy görög művész regénye. Irta *Eckstein Ernő.* Németből fordította Sasváry Ármin. 40 kr.

229. » *Szerb népdalok és hősregék.* Az eredetiből fordította *Szőkács József.* Második javított kiadás. 50 kr.

230. » *Bátori Mária.* Szomoru történet öt szakaszokban. Irta *Dugonics András.* Harmadik kiadás. Bevezetéssel Heinrich Gusztávtól. 60 kr.

231. » *Gróf Hoffmannsegg utazása* Magyarországon 1793—1794-ben. Németből fordította és bevezette Berkeszi István. 30 kr.

232. » *Severo Torelli.* Dráma öt felvonásban. Irta *Coppée Ferencz.* Francziából fordította Csiky Gergely. 30 kr.

233. » *Clermont vagy a művész neje.* Színmű két felvonásban. Irták *Scribe* és *Vander-Burch.* Francziából fordította Csiky Gergely. 30 kr.

234. » *Pázmány Péter.* Irta *Pulszky Ágost.* 20 kr.

235. » *Fenn az ernyő nincsen kas.* A Gróf Teleki-féle alapítványból száz arany pályadíjjal jutalmazott eredeti vígjáték három felvonásban. Irta *Szigligeti Ede.* 30 kr.

P. Ovidius Naso műveiből való szemelvények. I. füzet. Fordította dr. Kapossi Luczián. (Tanulók könyvtára. 44. füz.) Pozsony, Stampfel. é. n. (1887.) (16-r. 64 l.) 30 kr.

Panyák Ede dr., A magyarországi középiskolákban 1850-től 1885-ig

megjelent összes programmértekezéseknek repertoriuma. Budapest, Franklin T. (8-r. XIII, 183 l.) 1 frt 40 kr.

Paulay Ödön. A Zrinyiász bevezetése. Széptani tanulmány. Budapest. (8-r. 56 l.)

Petőfi ujabb reliquiái, 1838—1849. Gyüjtötte Baróti Lajos. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, Franklin T. 1887. (8-r. XV. 174 l.) 80 kr.

Pinkusfeld Sámuel. Juda Ha-Lévi mint grammatikus és exegéta. Budapest, 1887. (8-r. 38. l.)

Reményi Ede. A görög epigramma s a görög anthologia eredete. Budapest, 1887. Révai. (8-r. 63 l.) 50 kr.

Réthy László. Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. Budapest, 1887. (8-r. XV, 269 l.) 2 frt. 60 kr.

Révai Samu. Nemzeti irodalmunkról és a magyar könyvkereskedelemről. Budapest, 1887. (8-r. 18 l.)

Riedl Frigyes. Rhetorika és rhetorikai olvasókönyv. Budapest, 1888. Lampel. (8-r. 227 l.) 1 frt 30 kr.

C. Sallusti Crispi de coniuratione Catilinæ et de bello Jugurthino. Magyarázta Holub Mátyás. Sajtó alá rendezte Kempf József. II. rész: de bello Jugurthino. 2. kiadás. Budapest, Lampel. 1888. (8-r. VI, 123 l.) 70 kr.

Szántó Kálmán. Irály- és költészettan polgári és felsőbb leányiskolák használatára. Budapest, Franklin T. 1887. (8-r. 64 l.) 40 kr.

— — Olvasókönyv az irály- és költészettanhoz. Polgári és felsőbb leányiskolák használatára. Tárgyi és nyelvi magyarázatokkal ellátva. Budapest, Franklin T. 1887. (8-r. 264 l.) 1 frt 20 kr.

Szilasi Móricz. Latin nyelvtan és szótár. A gymnasium I-ső és II-ik osztálya számára. Fináczy Ernő és Kiáltossy József közreműködésével. Budapest, 1887. Eggenberger. (8-r. 128 l.) 80 kr.

— — Latin olvasó és gyakorlókönyv. A gymnasium I. és II. osztálya számára. Fináczy Ernő és Kiáltossy József közreműködésével. Budapest, 1887. Eggenberger. (8-r. VIII. 139 l.) 90 kr.

Szinnyei József. Iskolai magyar nyelvtan mondattani alapon. I. rész a középiskolák I. osztálya számára. 4-ik kiadás. Budapest, 1888. Hornyánszky. (8-r. 115 l.)

— Magyar olvasókönyv. 3. rész. A középiskolák 3. osztálya számára. Budapest, 1887. Hornyánszky. (8-r. 188 l.)

— Rendszeres magyar nyelvtan. A középiskolák 3. osztálya számára és magánhasználatra. 2. kiad. Budapest, Hornyánszky. 1888. (8-r. 201 l.) 1 frt 20 kr.

Ugor füzetek. Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. 8. sz. Svéd-lapp nyelv. II. Jemtlandi lapp nyelvmutatványok. Gyüjtötte és fordította *Halász Ignácz.* Budapest, Akadémia, 1886. (8-r. 137 l.)

Várady Antal. A vers- és költészettan vázlata. Az orsz. szinésziskola növendékeinek használatára. Budapest, Hornyánszky. 1888. (8-r. 45 l.) 1 frt.

Vadnay Károly. Emlékbeszéd Kovács Pál a m. tud. Akadémia lev. tagja felett. Budapest, 1887. Akadémia. (8-r. 22 l.) 10 kr.

Villemain. Pindar szelleme és a lantos költészet a népek erkölcsi és vallási emelkedettségéhez való vonatkozásaiban. Ford. Csiky Gergely. Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. 484 l.)

Vörösmarty Mihály. A két szomszédvár. Regényes költői elbeszélés négy énekben. Magyarázta Vozári Gyula. (Jeles írók iskolai tára. XXIX.) Budapest, Franklin T. 1887. (8-r. 83 l.) 50 kr.

Willer József. A Roland-énekről. (A reáliskola programmjából). Kecskemét, 1887. (8-r. 17 l.)

Xenophon emlékiratai Sokratesről. II. füz. Ford. és magy. Némethy Géza. (Tanulók könyvtára 41. füz.) Pozsony, Stampfel. (16-r. 65—128 l.) 30 kr.

Cosquin Emanuel, Contes populaires de Lorraine comparés avec les contes des autres provinces de France et des pays étrangers et précedés d'un essai sur l'origine et la propagation des contes populaires européens. Páris 1887, Vieweg, két kötet. — A lotharingiai népmeséknek e szép gyűjteménye tudományos szempontból kitűnőnek, valóban mintaszerűnek mondható. A két kötetben 84 népmese van, melyeket a jeles szerző igen szépen beszél el. Még értékesebbek Cosquin fejtegetései, melyekben minden egyes népmese eredetét, rokonait, vándorlásait stb. bámulatos olvasottsággal tárgyalja. Csak a szláv gyűjteményeket nem aknázta ki kellően, mert nem bírja a szláv nyelveket és szláv népmese nem sok van lefordítva a nyugati nyelvekre. És e fejtegetések igazi beható elemzések és tárgyalások, nemcsak idézetek és utalások, melyekkel az ember rendesen nem tud mit csinálni, mivel a felhozott gyűjtemények egy tetemes részéhez nem férhet. A bevezetésben szól a szerző az európai népmesék hazájáról, mely szerinte India (tehát Benfey álláspontját foglalja el), a honnan, a mennyire ezt a források megengedik, lépésről-lépésre kiséri az egyes elbeszélések útjait Európába s az egyes európai nemzetekhez.

Qu. Curti Rufi Historiae Alexandri Magni. In breviorem formam redegit et scholarum in usum edidit Max C. P. Schmidt. Lipsiae, 1886. G. Freytag. XI. + 174 l. Ára 1 m. — Nem kritikai kiadás, hanem Nagy Sándor életrajza Curtius és ennek Freinsheim-féle kiegészitései alapján harmadik vagy negyedik osztálybeli gymnasisták számára. Schmidt Curtiusból mindent kihagyott, a mi erkölcsi tekintetben kifogásolható, és rövidség kedvéért kihagyta a geographiai leírásokat és azon harczok leírását is, melyekben Nagy Sándor maga nem vett részt. A nyelvi változtatásoknál Schm. Cicero-vagy Cæsar-féle latinságra törekedett. Ezen munkához, — melynek szükséges voltát nehéz belátni, — specialis szótár is megjelent ily czím alatt: «Schulwörterbuch zu Max C. P. Schmidt's Qu. Curti Rufi Historiæ Alexandri Magni. Von Max C. V. Schmidt» (Leipzig, Freytag. 1887. 1 m. 40 f.) — Hasonló munka az *Ortmann* Edéé: «Cornelii Nepotis qui extat liber de excellentibus ducibus exterarum gentium. Accessit eiusdem vita Attici. Ad historiæ fidem recognovit et usui scholarum accommodavit Ed. Ortmann (Teubner, ára 1 m.), mely 1886-ban már harmadik kiadásban jelent meg.

Demosthenis orationes selectae. Scholarum in usum edidit Car. Wotke. Lipsiae, Freytag. — Pragae, Tempsky. 1887. Ára 60 f. Az osztrák utasítások által olvasásra leginkább ajánlott Demosthenesi beszédeket tartalmazza chronologiai sorrendben: a három olynthosi beszédet, a Fülöp ellen intézett négy beszédet, περὶ εἰρήνης és περὶ Χερσονήσου. Szövege Westermann-Rosenberg és Blass nyomán van megállapítva. A szónok életrajza, a beszédek ὑπόθεσις-e és dispositiója, a chronologiai táblázat és a tulajdonnevek magyarázó jegyzéke nagyban emelik a kiadás hasznavehetőségét.

Dinarchi Orationes III ed. Th. Thalheim. Berlin, 1887. Weidmann. VIII, 52 l. Ára 75 f. — Deinarchos legjobb kiadása, mely mellett még a Blassé is elavultnak tekinthető. Mily elveket követett a szöveg helyreállításánál, a kiadó «De Dinarchi codicibus commentatio» czímű programmértekezésében fejtette ki (Breslau, 1886. 13 l.), a melyben új collatiók alapján kimutatja, hogy igaza van Blassnak, — hogy a két egyedül számba jövő codex: a Crippsianus A és az Oxoniensis N közös példányból másoltattak, még pedig egyenlő pontossággal, illetőleg hanyagsággal, a miért is eltérés esetén nem az egyik vagy másik codex «auctoritása», hanem az olvasás belső értéke kell hogy mérvadó legyen.

Duncker Max, Geschichte des Alterthums, Band IX. (Neue Folge. II, Band.) Leipzig, Duncker und Humblot, 1886. XI. 526 l. — A Periklesi korszaknak (Kimon halálától Perikles haláláig) kimerítő tárgyalása, mely a legújabb szakirodalmat nem kevésbbé aknázza ki, mint az újabban felfedezett epigraphikai emlékeket. A Curtius és Grote dolgozatainál határozottan jobb, csak nagy kár, hogy Duncker kelleténél inkább befolyásoltatta magát azon újabb kutatóktól, kik Periklestől minden hadvezéri és állam-

férfiúi érdemet elvitatnak és nem látnak benne egyebet többé-kevésbbé ügyes demagognál. — Dunckernek a görög történet egyes vitás pontjairól a berlini Akadémia előtt tartott értekezéseinek gyűjteménye ily czím alatt jelent meg: Max *Duncker*, Abhandlungen aus der griechischen Geschichte. Mit einem Vorwort von A. Kirchhoff. (Leipzig, Duncker und Humblot. 1887. VI + 164 l. N. 8-r. Ára 4 m.). Tartalma: «Über die Hufen der Spartiaten» — «Strategie und Taktik des Miltiades» — «Der angebliche Verrath des Themistokles» — «Der Process des Pausanias» — «Über den sogenannten Cimonischen Frieden» — «Ein angebliches Gesetz des Perikles» — «Des Perikles Fahrt in den Pontus».

Engel Eduard, Die Aussprache des Griechischen. Ein Schnitt in einen Schulzopf. Jena, Costenoble. 1887. VII + 168 l. 8-r. Ára 2 m. 50 f. — A Reuchlin-féle kiejtésnek elhibázott, mert a czélon túllövő apologiája. — Ugyanazon szerzőtől megjelent egy «Griechische Frühlingstage» czímű hírlapi tárczaczikkekből összeállított munka (Jena, Costenoble. 1887. VIII + 446 l. 8-r.), melyben E. görögországi utazásainak igen érdekes leírását közli, különös tekintettel az új görög szokások és erkölcsök apologiájára.

Franck H., Gotthard Ludwig Kosegarten. Halle, 1887. Waisenhaus, 467 l. Ára 6 mk. — Igen jeles, a legnagyobb szorgalommal fölkutatott s összegyüjtött új anyagon alapuló életrajz, melyen legfeljebb azt helyteleníthetni, hogy a szerző túlságosan kedvez hősének. Tagadhatatlan, hogy a kortársak túlbecsülték Kosegarten (1758—1818) igen elterjedt epikai és lyrai költeményeit; de ép oly tagadhatatlan, hogy a jelen század ismét igazságtalanúl lenézi. Franck érdekes könyve ez utóbbi felfogás ellenhatása.

Gädertz K. Th., Goethe's Minchen. Auf Grund ungedruckter Briefe geschildert. Bremen, 1887, Müller. Ára 2 mk. 80. — E csinos kis mű hőse Herzlieb Vilma, kit Gœthe 1807-ben szenvedélyesen megszeretett, kit szonettjeiben dicsőített és Ottilia alakjában (a ‚Válrokonságok' cz. regényben) megörökített. A szerző Vilma négy levelét találta meg egyik barátnéjához; ezek képezik könyvének alapját s egyszersmind főérdekét. Herzlieb Vilma 1789-ben született Züllichauban s 1798 óta élt Jénában, Frommann könyvkereskedő házában. Itt ismerkedett meg vele Gœthe, kiben a szép és jó leány iránt érzett rokonszenv, melyet Vilma viszonzott, 1807-ben valóságos szenvedélylyé fejlődött, melyet a nagy költő azonban (hiszen negyven évvel volt idősebb mint a leány) elfojtott. A 32 éves Vilma 1821-ben Walch jénai jogtanárnak lett nejévé, de e házasság öt év múlva válással végződött; Vilma becsülte, de nem szerette férjét. 1865-ben, 76 éves korában halt meg Görlitzben, a tébolydában. Gœthe, úgy látszik, e szegény leány sorsára is végzetes hatással volt, a nélkül, hogy őt magát alapos vád érhetné. Hisz Vilma szomorú életének főoka az volt, hogy addig válogatott a nagy számmal jelentkező kérők közt, míg végre is oly férfiúhoz ment nőűl, kivel nem lehetett boldog. Gädertz könyve különösen Gœthe említett regényének, melynek Ottilia-Vilma a fénypontja, helyesebb megértése szempontjából értékes irodalomtörténeti adalék.

Gaster M., Greeko-slavonic. Ilchester lectures on greeko-slavonic literature and its relation to the folk-lore on Europe during the middle ages. London, 1887. Teubner. — Görög-szlavon irodalom alatt ez érdekes és tanulságos könyv szerzője a novella-irodalomnak azon népies, legnagyobbrészt legendaszerű tárgyait érti, melyek az ószláv és a régibb bolgár meg orosz irodalomban találhatók és ez irodalmakba kétségtelenűl byzantin forrásokból kerültek. E művek az összehasonlító irodalomtörténet szempontjából annál fontosabbak, mert görög eredetieik legnagyobbrészt elvesztek, ill. eddigelé ismeretlenek. Sok esetben kétségtelen, általában igen valószinű, hogy e tárgyak keleti (indus) származásúak, s Gaster ki akarja mutatni, hogy a szlávok, főleg a bolgárok igen fontos szerepeket vittek e keleti történeteknek az európai népekkel közvetítésénél. Szerinte legnagyobb jelentőségű e szempontból a bogomilek felekezete, mely manichæus befolyások alatt a X. század közepe táján Bolgariában keletkezett és Jeremiah paptól, ki magát

Bogomilnak (t. i. a ki Istennek kedves, Theophilus, Gottlieb) nevezte, nyerte nevét. Ez eretnek felekezetnek nyugati Európában való elterjedése a középkori egyháztörténetnek egyik legérdekesebb tüneménye. A bogomil tanok apostolai legelőször az Adriai tenger partjaihoz és innen a tengeren át Italiába jutottak, honnan ez eretnekek Német- és Francziaországba is kerültek; hisz még Angliában is kénytelen volt egy XII. századi oxfordi zsinat ez új eretnekséggel, mely Londonban és Yorkban feltűnt, foglalkozni. E tanok hívei maguk «jó embereknek» vagy «szegény embereknek» nevezik magukat; mások bogomiloknak, manichæusoknak, paulicianusoknak, patarenusoknak, katharusoknak nevezik őket. Francziaországban a *bougre* szó (a. m. gazember, eretnek, pederasta, ebből *Bulgarus*) bizonyít e fölfogás helyessége mellett. A bogomilok, kik az alsó néphez fordúltak, gondoskodtak arról, hogy a szent írások a nép nyelvén kerüljenek híveik kezeibe; de különösen kedvelték, hogy könnyebben czélt érjenek, a szent írás tartalmának legendai kiszínezését, mert így jobban hatottak a műveletlen emberek képzeletére és kedélyére. A mindenütt Európában ismeretes «historiás biblia» vagy «biblia pauperum» Gaster szerint nem egyéb, mint e «szegény emberek» bibliája.

Göbel E., Die Westküste Afrika's im Alterthum. Leipzig, 1887. Fock, 76 l. — Ez alapos kis munka három részre oszlik. Az elsőben pontosan felsorolja és helyesen bírálja szerző az ókori íróknak Afrika nyugati partjára vonatkozó összes adatait és állításait, Hecatæustól Ptolemæusig. A régiek közől Hanno karthagói tengernagy (ca 400 Kr. e.), Skylax, a Periplus szerzője (ca 374 Kr. e.) és valószinűen Polybios voltak Nyugat-Afrika első látogatói. Érdekes ez utazók és írók körében Juba, a maurok királya, kinek a hagyomány a Nilus ár-apályának magyarázatát tulajdonítja és ki a «Szerencsés szigetekről» írt. Nem igen kedvezően nyilatkozik Göbel Strabon művének ide tartozó részéről; annál értékesebbek Pomponius Mela és Ptolemæus. — A dolgozat második része az ókori anyagnak a mai tényekkel való kiegyeztetését kisérti meg, főleg Mer kapitányt czáfolgatva, ki Nyugat-Afrikát kitűnően ismeri, de nagyon tájékozatlan az ókori földrajzban. — A harmadik rész szól a nyugat-afrikai közlekedésről, kereskedelemről és gyarmatokról. Szerző e részben is igen óvatos, talán túlságosan óvatos, különben nem tagadná oly határozottan, hogy phœnicziaiak ős időkben e partokon is megfordúltak. Annál helyesebb, hogy a görögök nyugat-afrikai gyarmatairól épenséggel nem akar tudni. Kétségtelen, hogy Karthagónak voltak itt gyarmatai, de ezeknek viszonya az anyaországhoz igen laza volt. Juba király halála után Mauretania római tartomány lett, de a rómaiak nem igen gyarapították a régi ismereteket új fölfedezésekkel. Ismereteik határa, úgy látszik, az «Istenek kocsija» nevű hegység volt, mely alatt valószinűen a Sagres-hegy a Sierra-Leone-parton értendő.

Golther W., Das Rolandslied des Pfaffen Konrad. Gekrönte Preisschrift. München, 1887. Straub, 155 l. — Ez értékes dolgozatot a müncheni egyetem bölcsészeti kara jutalmazta meg. Szerző összehasonlítja a német Roland-éneket a franczia chanson legrégibb fönmaradt két alakjával, az oxfordi és velenczei kéziratok szövegével, s kimutatja, hogy ezek nem lehettek Konrád közvetlen forrásai, s hogy a német költő forrása, mely a skandinav Karlamagnus-sagához közelebb áll, mint a nevezett szövegekhez, valószinűen a franczia eposz legrégibb alakja volt. A dolgozat igen pontos, a legkisebb közös vagy eltérő vonásokat is figyelembe veszi és óvatosan vonja le következtetéseit. De ez utóbbiakra vonatkozólag, azt hiszem, nem veszi G. eléggé tekintetbe, hogy Konrád a chansonnak egy latin fordítása alapján írta művét, és hogy már e kétszeres átdolgozás maga is, nem tekintve a nyelvek és a verses alakok sajátságait, sok oly eltérést eredményezhetett, melyek most bajosan használhatók föl az eredeti források és főleg a költő önállóságának vagy önállótlanságának megállapításánál.

Jahrbuch des Kaiserlich deutschen archaeologischen Instituts. Herausgegeben von Max Fränkel. Band I. Berlin, Reimer. 1886. Évenként négy füzet. Ára 16 m. — Az 1829-ben alapított római «Instituto di corrispondenza

archeologica»-nak német birodalmi intézetté történt átváltozásával az ægise alatt majdnem kizárólag olasz nyelven megjelenő folyóiratok, a Monumenti, Annali és Bulletini dell' Instituto is bizonyos átváltozáson mentek át, mely leginkább abban nyilvánúl, hogy a német nyelv az őt megillető jogokban részesült. A Bulletini, mely eddig havonként hozott rövid jelentéseket ásatásokról, ülésekről, múzeumok gyarapodásáról és újabban megjelent művekről, a «Mitheilungen des K. deutschen archæologischen Instituts. Römische Abtheilung» mellékczímet vette fel és ezentúl negyedévenkint fog megjelenni. A Monumenti mint «Antike Denkmäler» jelennek meg, de nem öt éves cyclusokban, mint eddig, hanem évenként, még pedig a legszükségesebb magyarázó szöveg kiséretében, melyet régebben csak az Annali szolgáltattak többé-kevésbbé terjedelmes értekezésekben. Végre az Annali helyébe a fenn kiírt Jahrbuch lépett, mely az archæologiai kutatásoknak eddig sajnosan nélkülözött központja akar lenni. Szerkesztését az egyidejűleg beszüntetett berlini «Archæologische Zeitung» eddigi szerkesztője, Fränkel Miksa vette át.

Jordan H., Die Könige im alten Italien. Ein Fragment. Berlin, Weidmann 1887. 47 l. Ára 2 m. — A nagyérdemű szerző opus postumuma, melyben kimutatni törekszik, hogy a római királyok nevei történetieknek tekintendők. Főbizonyítéka, hogy e nevek plebeius családokban a köztársasági korban is fönmaradtak, és el nem képzelhető, hogy a rómaiak, ha már királyokat s királyi neveket költeni akartak, ezeket hírneves patricius családoktól ne kölcsönözték volna.

Lang Andrew, The most pleasant and delectable tale of the marriage of Cupid and Psyche. Done into English by Will. Adlington. With a discourse on the fable by A. Lang. London, 1887. Nutt. — E kötetben Apulejus gyönyörű elbeszélésének («Amor és Psyche») egy régi angol fordítása van újra kiadva, mely minket nem érdekel. De igen érdekes Lang Andrásnak, a jelenkor egyik legjelesebb mythologusának bevezetése a szép történet eredetéről. Érdekes és sok tekintetben tanulságos. Lang széjjelbontja a mesét nehány általánosan ismert és sokfelé népszerű alapmotivumra (milyenek: az anyós gyülölete, az idősb nővérek irigykednek legifjabb nővérükre), melyek mellett az ú. n. természeti népeknél található némely szokásokat és képzeteket különböztet meg (így sokfelé tiltva van, hogy a nő egy bizonyos ideig szemtől-szembe lássa férjét; állatok segédkeznek nehéz feladatok megoldásánál; emberek állatok alakjában képesek megjelenni). Ez egyes motivumokat aztán fölkeresi és kimutatja szerzőnk a legkülönbözőbb népeknél, a mi érdekes összehasonlításokra és fejtegetésekre vezet. De Apulejus elbeszéléséhez mind e dolgoknak semmi közük, mert ez elbeszélés befejezett, tudatosan megalkotott műremek, melynek egyes részletei bajosan keletkezhettek a világnak legfélreesőbb pontjain. Legfeljebb a novella főmotivumának (hogy a leánynak nem szabad látnia férjét) eredetét lehetne tárgyalni, de ez Indiában és vad népeknél is található, s így itt sem jutunk igazi eredményhez.

Litzmann C. T., Emanuel Geibel. Aus Erinnerungen, Briefen und Tagebüchern. Berlin, 1887. Hertz. Ára 4 mk. — Nem teljes életrajz, de igen értékes élet- és jellemrajzi adalékok gyűjteménye. Geibel fejlődéséről és alakjáról hű és vonzó képet kapunk. Különösen tanulságosak Geibelnek nagy számmal közlött æsthetikai s főleg költészettani megjegyzései, melyekből újra látjuk, hogy e kitünő, classikai műveltségű író mily komolyan vette a költő föladatát s mily mélyre ható kutatásokat tett, hogy a költészetnek, főleg a drámai költészetnek lényegét és törvényeit megismerje.

Langen P., Plautinische Studien. Berlin, 1886. Calvary. VI, 400 l. Ára 13 márka. — Ezen nagyon figyelemre méltó dolgozat első sorban Plautus compositiójával foglalkozik, és ki akarja mutatni, hogy sok olyan jelenség, mely újabb kutatókat arra a hypothesisre késztetett, hogy Plautus egyes helyei interpolálva vannak, vagy hogy egyes darabjai halála után egészen átdolgoztattak, Plautus legtöbb darabjában megvan és így magának a költő-

nek rovására hozandó. L. műve első részében a Plautusnál gyakori ismétléseket állítja össze és kimutatja, hogy hibásan szokták az ilyen ismétléseket, melyek Plautus bő, majdnem áradozó beszédének egészen megfelelnek, mint glossémákat vagy dittographiákat gyanusítani. A dolgozat második része Plautus compositiójának hibáival foglalkozik, hogy t. i. a költő épen nem törődik avval, valószínűek vagy lehetségesek-e az általa föltételezett idő- és helyi viszonyok, és nem fordulnak-e elő kisebb-nagyobb ellenmondások. Ezen ellenmondások egy részét különben a contaminatio (két görög eredetinek kissé ügyetlen összetákolása, — Miles gloriosus, Pœnulus) és a retractatio (az eredeti plautusi szöveg gondatlan későbbi átdolgozása, — Epidicus, Mercator, Persa stb.) okozták. — Miután Langen ezen két első részben a költő beszéd- és dolgozó-modorával megismertette az olvasót, ezek alapján a harmadik részben számos interpolált vagy interpoláltnak tartott plautusi helyet tárgyal ritka tapintattal.

Marchand Alfred, Les poètes lyriques de l'Autriche. Paris, 1887, Charpentier. — Négy költő jellemrajza teszi e vonzóan írt, érdekes könyv tartalmát; ezek: Hartmann Móricz, Josephine von Knorr, Hamerling Róbert és Lorm Jeromos. Különösen Hartmannt jellemzi szerző igen rokonszenvesen és behatóan, hiszen a kötetnek majd felét szenteli neki. Knorr Jozéfát még Ausztriában is kevesen ismerik, Németországban még kevesebben, pedig már ősz a haja, bár hajadon. Írt két nagyobb epikai költeményt (Irént és Ottiliát) és kisebb költeményeket, melyek három kötetben jelentek meg (ezek közt igen sikerült fordítások angol, franczia s olasz költőkből). Marchand különben, bár igen rokonszenvesen ír hőseiről, nem elfogúlt irányukban. Így pl. Hamerling drámáiról kedvezőtlenűl ítél s «Venus im Exil» cz. költeményét is eltévesztettnek tekinti. Lorm jellemrajza a legrövidebb, mert a szerző csak hősének pessimismusát fejtegeti, a nélkül, hogy számos dolgozatainak részletes tárgyalásába bocsátkoznék. Az egész könyv helyes ítéletről, írói tehetségről és igaz rokonszenvről tanúskodó munka, melyet azok is élvezettel fognak olvasni, kik mindazt már jól tudják, miről a szerző első sorban a franczia teljesen tájékozatlan közönséget értesíti.

Das Nibelungenlied, herausgegeben von Friedr. Zarncke. 6. kiadás. Leipzig, 1887. Wiegand, CXL, 415 l. Ára 2 mk. — E szépen kiállított, bámulatosan olcsó kiadás tudvalevőleg a nagy eposz Lassberg-féle kéziratát *(C)* tartalmazza. A kötet főértékét különben a kitünő bevezetés teszi, mely az egész Nibelung-kérdésről tájékoztat és a teljes irodalmat föl is dolgozza és föl is sorolja. E bevezetést Z. az új kiadáshoz teljesen újból írta. Az ének eredetére nézve Z. némileg módosította eddigi véleményét, a mennyiben most, Paul kutatásainak befolyása alatt, azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy egyetlen kézirat sem tartalmazza az eposz eredeti szövegét, mely elveszett s melyet a reánk maradt szövegekből csak megkisérthetünk megalkotni, mihez azonban Zarnckénak vajmi kevés bizalma van.

Nöldecke Th., Die semitischen Sprachen. Eine Skizze. Leipzig, 1887, Weigel 64 l. Ára 1 mk. 50. — E tanulmány eredetileg az Encyclopædia Britannica számára készült, de megérdemelte, hogy német nyelven önállóan is megjelenjék. Szerzője a sémi nyelvek egyik legtudósabb, de egyszersmind legóvatosabb kutatója. Ez meglátszik e jeles dolgozatán is. A sémi ősnyelv rekonstruktióját nem tartja lehetségesnek, csak megközelítő megállapítása lehetséges az arab nyelv segítségével, melynek főfontossága abban van, hogy teljesebben és pontosabban ismerjük, mint a többi sémi nyelveket. De sémi ősnyelv volt, és nem lehetetlen, hogy a sémi és árja (talán még más nyelvek is) egyazon közös ősnyelvből származnak, bár nehéz lesz, a népek elválásának ősrégisége miatt, a közös sajátságokat pontosan megállapítani. Igen feltünő a sémi és hamita nyelveknek némely pontokban egyezése, a mi azon föltevésre vezet, mely a sémi népek őshazáját Afrikában keresi. De e nézet ép oly bajosan bizonyítható, mint a többiek, melyek a sémi népek őshazáját Arabiában vagy az alsó Euphrates vidékén vélik fölismerhetni. Még a sémi nyelvek rokonsági viszonyai is igen kétségesek; csak

annyi bizonyos, hogy két főcsoportra oszlanak: egy északira (melyhez a héber-phœnicziai, aramæi és babyloniai-assyriai nyelvek tartoznak) és egy délire (melynek tagjai az arab [a sabæi nyelvvel] és az æthiopiai nyelvek). Az amhari nyelv, mely jelenleg mint birodalmi nyelv az æthiopiainak helyét elfoglalja, alig tekinthető sémi nyelvnek. Az egyes nyelvek jellemzése teszi a kitűnő dolgozat második részét, melyre csak utalhatunk.

Ortner Max, Reinmar der Alte. Die Nibelungen. Oesterreichs Antheil an der deutschen Nationalliteratur. Wien 1887, Konegen, VIII, 356 l. Ára 3 frt. Egy fiatal ember első műve, ki a középkori német viszonyokat (a mint franczia befolyás alatt alakúltak) a legsötétebb színekkel festi, hogy azután az osztrák állapotokat annál fényesebbeknek tüntethesse föl. A régi germán szellem, mely Németországot elhagyta, Ausztriában talált új hazát és a lyra terén Reinmarban, az eposz terén a Kürenbergi lovagban, a Nibelungénak szerzőjében páratlan képviselőket. A munka éretlen dilettantikus tákolmány, melynek legkisebb tudományos értéke sincsen.

Plautus, T. Maccius. Ausgewählte Komödien des T. M. Pl. Erklärt von Aug. O. Lorenz. III. Bändchen: Miles Gloriosus. Zweite umgearbeitete Auflage. Berlin, 1886. Weidmann. 297 l. Ára 2 mk. 70. — Ezen második kiadásban az első kiadás óta (1869) megjelent szakirodalom lelkiismeretesen fel van használva.

Reinhardstoettner Carl, Aufsätze und Abhandlungen, vornemlich zur Literaturgeschichte. Berlin, 1887, Oppenheim, 309 l. Ára 5 mk. — Tartalma: 1. Cristoforo Negri. — 2. Über einige dramatische Bearbeitungen von Herodes und Mariamne (2 spanyol, 4 franczia, 2 olasz, 2 angol és 2 német dráma; legkiválóbbnak Hebbel tragédiáját mondja). — 3. Napoleon I. in der zeitgenössischen Literatur. — 4. Vom Lernen und Lehren lebender Sprachen (humoros reflexiók). — 5. Luiz de Camoës (kitűnő életrajz). — 6. Der Hyssope des A. Diniz in seinem Verhältnisse zu Boileaus Lutrin (kimutatja, hogy a portugal költő nem egyszerű utánzója Boileaunak). — 7. Gœthes Faust in Portugal. — 8. Portugals neuere Lyrik. — 9. Die Romantiker in Portugal. — 10. Eine portugiesische Königs-Chronik (kézirata Münchenben). E dolgozatok közűl a 4. és 10. számú itt jelennek meg először, a többiek pedig javított és részben igen átdolgozott alakban másodszor. Mind alapos és igen vonzóan írt tanulmányok nagyrészt igen kevéssé ismert irodalmi tárgyakról.

Wilmanns W., Beiträge zur Geschichte der älteren deutschen Literatur. II. Über das Annolied. Bonn, 1886. Weber, 135 l. — Az Annodalról régebben általában azt hitték, hogy a «Császárok kronikáján» alapszik; e véleményt Kettner (Zeitschr. f. deutsche Philologie IX. 266) alaposan megczáfolta. E nézetet azért W. teljesen mellőzi. Tanulmányának kiinduló pontja Kettner (id. h.) fölfogása, hogy 1. Annodal és a Császárok krónikája egy közös német forrásból származnak, és 2. hogy a Vita Annonis (MGH. XI, 463) a dalnak szintén forrása volt. — Az első pontra (t. i. az Annodal és a Császári krónika egymáshoz való viszonyára) nézve kimutatja W., hogy a krónika szerzője kiírta az Annodalt, és hogy a két műről föltételezett közös német forrás (valami krónikaféle) elejtendő. Ennek helyébe, mint a két költemény közös forrása, a Gesta Trevirorum lépnek, de nem mai, hanem egy régibb alakjukban. — A második pontra nézve (Annodal és Vita Annonis) kimutatja W., hogy az Annodal egy régibb Anno-biographiából merített, melyen a Vita Annonis is alapszik. — Végül az Annodal költői értékét tárgyalja W., nézetem szerint nem eléggé méltányolva a művet, mely kiváló alkotó erőnek munkája. — Egy függelékben összeállítja W. a frankok trójai eredetéről szóló hagyománynak forrásait. E függelékre még visszatérek.

A Budapesti Philologiai Társaság tagjai 1887-ben.

I. Tiszteletbeli tagok:

Dr. Budenz József, egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Georges K. E. tanár, Gotha.
Dr. Hunfalvy Pál, a M. Tud. Akadémi főkönyvtárnoka.
Dr. Schott Vilmos, egyetemi tanár, Berlin.
Dr. Télfy Iván, ny. egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Torma Károly, egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Vámbéry Ármin, egyetemi tanár, Budapest.

II. Alapító tagok:

† *Horváth Cyrill*, volt egyetemi tanár, Budapest.
Gr. Kuun Géza, Maros-Némethi.
B. és K. Latinovics Géza, földbirtokos, Bikity.
Nogáll János, pergamoni püspök, Nagyvárad.
Dr. Torma Károly, egyetemi tanár, Budapest.

III. Rendes tagok:

A *-gal jelöltek 1887 végén kiléptek.

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdijjal	Tartozik oklevélért
	Abday József, Nagy-Écs	plébános	1886	nem	nem
	Dr. Ábel Jenő, Budapest	egyetemi tanár	1874	«	«
	Acsay Antal, N.-Becskerek	főgymn. tanár	1885	«	«
	Albrecht János, Pozsony	kir. kath. főgymn. tanár	1884	«	«
5	Altman Imre, Selmeczbánya	? ? ?	1881	1881—1887	igen
	Ambrus Mór, Losoncz	állami főgymn. tanár	1874	1887	nem
	Andrássy Jenő, Nagykálló	állami főreálisk. tanár	1881	1883—1887	igen
	Dr. Angyal Dávid, Budapest	egyetemi könyvtártiszt	1881	1886—1887	nem
	Dr. Balassa József, Székes-Fehérvár	keresk. akad. tanár	1885	nem	«
10	Dr. Ballagi Mór, Budapest	ref. theologiai tanár	1881	«	igen
	Baló József, Budapest	mintapolgárisk. tanár	1886	«	nem
	Dr. Bánóczi József, Budapest	rabbiképezdei tanár	1881	1886—1887	igen
	Baráth Ferencz, Budapest	ref. főgymn. tanár	1881	nem	«
	Barbarics L. Róbert, Baja	r. kath. főgymn. tanár	1882	«	nem
15	Dr. Barna Ignácz, Budapest	fogorvos	1881	1886—1887	«
	Bartal Antal, Budapest	mintafőgymn. igazgató	1874	nem	«
	Dr. Bászel Aurél, Fehértemplom	állami főgymn. tanár	1874	1886	«

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik	
				tagdíjjal	oklevélért
	Bauer Simon, Szeged	állami főreálisk. tanár	1886	nem	nem
	Beksits Ignácz, Kaposvár	állami főgymn. tanár	1881	«	«
20	Dr. Bélay Jenő, Budapest	állami főreálisk. tanár	1886	1887	«
	Dr. Beliczay Jónás, Kecskemét	ref. jogakad. tanár	1881	nem	«
	Dr. Beöthy Zsolt, Budapest	egyetemi tanár	1881	«	«
	Dr. Berger E. János, «	egyetemi tanár	1884	«	igen
	Bermüller Ferencz, «	kir. kath. főgymn. tanár	1874	«	nem
25	Binder Jenő, Brassó	állami főreálisk. tanár	1883	«	«
	Blanár Ödön, Beszterczeb.	kir. kath. főgymn. tanár	1886	«	«
	Bódiss Jusztin, Győr	bencés főgymn. tanár	1888	«	igen
	Bohner Jákó, Lugos	kir. kath. főgymn. tanár	1887	«	nem
	Dr. Boros Gábor, N.-Szeben	állami főgymn. tanár	1881	«	«
30	Bossányi József, Ny.-Novák	plébános	1883	«	«
	Bozsenik Béla, Beszterczeb.	kir. kath. főgymn. tanár	1886	«	«
	Dr. Brassai Sámuel, Kolozsv.	nyug. egyet. tanár	1881	«	«
	Breznyik János, Selmeczb.	ág. ev. főgymn. igazgató	1881	«	«
	Budaváry József, Nyitra	r. kath. főgymn. tanár	1881	«	«
35	Dr. Burány Gergely, Szombathely	kir. kath. főgymn. tanár	1881	«	«
	Burián János, Losoncz	állami főgymn. tanár	1885	«	«
	Császár Árpád, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1885	1886—1887	«
	Dr. Csengeri János, Budapest	mintafőgymn. tanár	1881	nem	«
	Cserei József, N.-Kanizsa	kegy.-rendi főgymn. tan.	1886	«	«
40	Dr. Cserép József, Sátor-alja-Ujhely	r. kath. gymn. tanár	1882	«	«
	Cserhalmi Samu, Budapest	p. ü. min. számtiszt	1881	«	«
	Csomár István, Munkács	állami algymn. tanár	1881	1885—1886	«
	Csorba Mária, Kaposvár	polg. leányisk. igazgató	1887	nem	«
	Dr. Csősz Imre, Rózsahegy	r. kath. gymn. tanár	1883	«	«
45	Dr. Danielovics K., Zombor	állami főgymn. tanár	1884	«	«
	Dávid István, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1885	«	«
	Dóczi Imre, Debreczen	ref. főiskolai tanár	1881	«	«
	Drajkó Béla, Budapest	kegy.-rendi főgymn. tan.	1881	«	«
	Elischer József, N.-Szeben	kir. tanker. főigazgató	1874	«	«
50	Endrei Árpád, Csurgó	ref. főgymn. tanár	1886	«	«
	Erdélyi Károly, N.-Kanizsa	kegy.-rendi főgymn. tan.	1882	1887	«
	Dr. Erődi Béla, Fiume	állami főgymn. igazg.	1881	nem	«
	Fábián Imre, Kassa	r. kath. főgymn. tanár	1881	nem	igen
	Faludi Miksa, Sz.-Fehérvár	keresk. akad. igazgató	1881	1883—1887	«
55	Farkas József, Kolozsvár	r. kath. főgymn. tanár	1881	nem	nem
	Fekt Ferencz, Érsekujvár	r. kath. algymn. tanár	1874	«	«
	Ferenc Waldemár, Fehértemplom	állami főgymn. tanár	1881	1886—1887	«
	Dr. Ferenczy József, Budapest	közokt. ügyi tanácsjegyző	1886	nem	«
	Dr. Fialowsky L., Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1886	«	«

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdijjal	Tartozik oklevélért
60	Dr. Fináczy Ernő, Budapest	állami főgymn. tanár	1881	nem	nem
	Fludorovics Zs. János, Nagy-Károly	kegyesrendi tanár	1885	«	«
	Fiók Károly, Budapest	ref. főgymn. tanár	1887	«	«
	Forberger László, Bonyhád	ág. ev. algymn. tanár	1886	1887	«
	Dr. Fraknói Vilmos, Budap.	m. tud. akad. titkár	1881	nem	«
65	Dr. Fröhlich Róbert, Budap.	ág. ev. főgymn. tanár	1881	1887	«
	Füredi János, Budapest	kegy.-rendi főgymn. tan.	1886	nem	«
	Dr. Geréb József, Losoncz	állami főgymn. tanár	1882	«	«
	Geréb Márton. Kolozsvár	ref. főgymn. tanár	1881	«	«
	Géresi Kálmán, Debreczen	ref. főiskolai tanár	1881	«	«
70	Gerevics Gusztáv, Fehértemplom	állami főgymn. igazgató	1881	«	«
	Gergye Lénárd, Esztergom	r. kath. főgymn. tanár	1885	«	«
	Gódor Gyula, Ar.-Maróth	megyei pénztári ellenőr	1881	1881—1887	«
	Goldis János, Arad	kir. főgymn. tanár	1881	nem	«
	Dr. Gyomlay Gyula, Budap.	mintafőgymn. tanár	1882	«	«
75	György Lajos, Losoncz	állami főgymn. tanár	1881	«	«
	Dr. Gyulai Pál, Budapest	egyet. tanár, főrendih. t.	1881	«	igen
	Háhn Adolf, Arad	állami főreálisk. tanár	1881	1883—1887	«
	Hajnal Imre, Szeged	kegy.-rendi főgymn. tan.	1882	nem	nem
	Dr. Halász Ignácz, Székes-Fehérvár	állami főreálisk. tanár	1881	1887	nem
80	Haslinger Ferencz, Arad	kir. főgymn. tanár	1881	nem	«
	Dr. Hatala Péter, Péczel	egyetemi tanár	1881	«	«
	Hegedüs Béla, Budapest	állami főgymn. tanár	1881	«	«
	Dr. Hegedüs Istv., Kolozsvár	egyetemi tanár	1881	«	«
	Hehelein Károly, Szatmár	kir. kath. főgymn. igazg.	1881	«	«
85	Dr. Heinrich Alajos, Budap.	állami főgymn. tanár	1881	«	«
	Dr. Heinrich Gusztáv, «	egyetemi tanár	1875	«	«
	Dr. Heinrich Károly, «	keresk. akad. tanár	1881	«	igen
	Hellebrant Árpád, «	m. t. akad. könyvtártiszt	1881	«	«
	Dr. Herald Ferencz, «	kir. kath. főgymn. tanár	1883	«	nem
90	Dr. Herrmann Antal, «	polg. tanitóképezd. tanár	1887	1887	«
	Dr. Herzl Mór, Budapest	? ? ?	1881	nem	igen
	Himpfner Béla, Jászberény	kir. kath. főgymn. igazg.	1882	1886—1887	«
	Dr. Hofer Károly, Budapest	állami főreálisk. igazg.	1874	nem	nem
	Dr. Hoffmann Frigy., Brassó	állami főreálisk. tanár	1882	1887	«
95	Holczinger Imre, Veszprém	kegyesrendi tanár	1883	nem	«
	Dr. Hóman Ottó, Budapest	kir. tanker. főigazg.	1881	«	«
	*Horváth Gellért, Szombath.	kir. kath. főgymn. tanár	1882	«	«
	Horváth György, Budapest	kegy.-r. főgymn. tanár	1886	«	«
	Dr. Jancsó Benedek, Budap.	kir. kath. főgymn. tanár	1888	«	igen
100	Janny László, Kecskemét	r. kath. főgymn. tanár	1882	«	«
	Jánosi Boldizsár, Ujvidék	kir. kath. főgymn. tanár	1883	«	nem
	Jurkovich Emil, Beszterczebánya	kir. kath. főgymn. tanár	1881	«	«

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdíjjal	Tartozik oklevélért
	Kalmár Elek, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1885	1887	igen
	Dr. Kanyurszky György, Budapest	egyetemi tanár	1883	1885—1887	«
105	Dr. Káplány Antal, Szabadka	főgymn. tanár	1885	1887	nem
	Káposztássy Jusztinián, Eger	főgymn. tanár	1881	nem	«
	Kárpáti Kelemen, Szombathely	premontrei kanonok	1883	«	«
	Dr. Kassai Gusztáv, Budap.	kir. kath. főgymn. tanár	1881	1887	igen
	Katona Mihály, Kecskemét	ref. főgymn. tanár	1883	nem	nem
110	Dr. Keleti Vincze, Besztercebánya	kir. kath. főgymn. tanár	1881	«	«
	Kempf József, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1882	1887	«
	Kiáltossy József, Budapest	állami főgymn. tanár	1886	nem	«
	Király Pál, Budapest	polg. tanítóképezdei tan.	1874	1887	«
	Dr. Kircz Jakab, Szeged	főreálisk. rk. tanár	1885	nem	«
115	S. Kispál Mihály, Szászváros	ref. főgymn. tanár	1882	«	«
	Kis Sándor, Kolozsvár	kegyesr. főgymn. tanár	1886	«	«
	Dr. Kiss Endre, Pancsova	állami reálgymn. tanár	1884	«	«
	Dr. Klekner Alajos, Kassa	kir. jogakad. igazgató	1884	«	«
	Kocsner József, Besztercebánya	kir. kath. főgymn. tanár	1883	«	«
120	Kplonics Lipót, Székes-Fehérvár	r. kath. főgymn. tanár	1881	«	igen
	Dr. Kont Ignácz, Lorient (Francz.)	lyceumi tanár	1881	1887	nem
	Kosztka Viktor, Kassa	r. kath. főgymn. tanár	1881	1887	«
	Kotunovics Sánd., N.-Várad	r. kath. főgymn. tanár	1881	nem	«
	Dr. Kovalik János, Trsztena	kir. algymn. tanár	1883	1887	«
125	Köpesdy Sándor, Budapest	állami főgymn. igazg.	1874	1887	«
	Krasznyánszky Károly, Trencsén	kir. kath. főgymn. tanár	1885	1887	«
	Dr. Krausz Jakab, Budapest	polg. iskolai tanár	1881	nem	igen
	Dr. Krosméry Károly, Erzsébetváros	r. kath. algymn. tanár	1886	«	«
	Kroller Miksa, Kőszeg	r. kath. algymn. igazg.	1884	«	nem
130	Kunos Ign., Konstantinápoly	okleveles tanár	1884	1884—1887	igen
	Lászlófy Kamill, Győr	r. kath. főgymn. tanár	1883	nem	nem
	Latkóczy Mihály, Eperjes	kir. kath. főgymn. tanár	1887	1887	«
	Lázár V. István, Csurgó	ref. főgymn. tanár	1886	nem	«
	Lehr Albert, Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1882	1887	«
135	Lintner Lajos, Budapest	községi főreálisk. tanár	1874	nem	«
	*Dr. Lipp Vilmos, Keszthely	r. kath. algymn. igazgató	1881	«	igen
	Madarász Pál, Tata	kegyesr. algymn. tanár	1885	«	nem
	Dr. Mandola József, Budap.	postaszámtiszt	1881	1886—1887	igen
	Malatinszky János, Zsolna	kir. kath algymn. tanár	1881	1886—1887	nem
140	Dr. Margalits Ede, Zombor	állami főgymn. igazg.	1874	1883—1887	«
	* Dr. Márki József, Budap.	egyet. könyvtári őr	1881	nem	«

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdijjal	Tartozik oklevélért
	Markovics Sándor, Győr	állami főreálisk. tanár	1884	1884—1887	nem
	Markusovszky Sámuel, Pozsony	ág. ev. lyceumi tanár	1881	nem	igen
	Márton Jenő, Pozsony	ág. ev. lyceumi tanár	1883	1887	nem
145	Máthé György, Nyiregyháza	ág. ev. főgymn. tanár	1885	nem	igen
	Matskássy József, Szeged	főreálisk. tanár	1881	«	nem
	Matter János, Nagy-Kanizsa	r. kath. főgymn. tanár	1885	«	«
	Dr. Maywald József, Budap.	kegyesr. főgymn. tanár	1881	«	«
	Mészáros Lajos, Pécs	r. kath. főgymn. tanár	1885	1887	«
150	† G. Mihályi Ödön, Miskolcz	ref. lyceumi tanár	1882	nem	«
	Moravcsik Géza, Szarvas	ág. ev. főgymn. tanár	1881	1884—1886	«
	Mórocz Emilián, Pápa	kath. algymn. tanár	1886	nem	«
	Dr. Morvay Győző, Budapest	tanár, képző int. tag	1886	«	«
	Moser József, Ujvidék	kir. kath. főgymn. tanár	1881	«	«
155	Munkácsy Elek, Trencsén	kir. kath. főgymn. tanár	1883	«	«
	Müllner Mátyás, Sopron	ág. ev. főgymn. igazg.	1883	«	«
	Nagy Károly, Kolozsvár	keresk. akad. tanár	1881	«	igen
	Náményi T. Lajos, Arad	biztosító int. hivatalnok	1887	1887	nem
	Nátafalussy Kornél, Kassa	r. kath. főgymn. igazg.	1881	nem	«
160	Dr. Némethy Géza, Lipcse	okleveles tanár	1884	«	igen
	Nikolics Ignácz, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1887	«	nem
	Olejovics János, Temesvár	r. kath. főgymn. tanár	1882	«	«
	Dr. Ortvay Tivadar, Pozsony	kir. jogakadémiai tanár	1881	«	«
	Pacher I. Donát, Győr	r. kath. főgymn. tanár	1883	«	«
165	Palmer Kálmán, Budapest	nevelő	1888	«	igen
	Dr. Panyák Ede, Losoncz	állami főgymn. tanár	1884	1887	nem
	Pap Ev. János, Budapest	kegy.-r. főgymn. tanár	1885	nem	«
	Papp Mihály, Halas	ref. főgymn. tanár	1882	«	igen
	Párkányi Gyula, Pancsova	állami reálgymn. tanár	1883	«	nem
170	*Paskó Károly, Budapest	? ? ?	1885	1885—1887	igen
	Dr. Patrubány Lukács, Budapest	keresk. középisk. tanár	1884	nem	nem
	*Pauer Károly, Budapest	oszt. áll. vasuti hivataln.	1886	1886—1887	igen
	Dr. Pauler Gyula, Budapest	országos levéltárnok	1887	nem	nem
	Paulik A. Miklós, Kassa	szepesmegyei áldozár	1883	«	igen
175	Paulik József, Trencsén	kir. kath. főgymn. tanár	1882	«	nem
	Dr. Pecz Vilmos, Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1881	«	«
	Petrovich Ferencz, N.-Várad	kir. tanker. főigazg.	1874	«	«
	Dr. Petz Gedeon, Budapest	egyet. magántanár	1883	«	«
	Pfeiffer Antal, Temesvár	r. kath. főgymn. igazg.	1874	«	«
180	Pintér Ede, Kaposvár	állami főgymn. tanár	1886	1886—1887	«
	Pirchala Imre, Pozsony	kir. kath. főgymn. igazg.	1881	nem	«
	Polgár György, Miskolcz	kir. kath. algymn. igazg.	1886	«	«
	Dr. Pozder Károly, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1881	«	«
	Dr. Pruzsinszky J., Budap.	főreálisk. rk. tanár	1883	«	«
185	Dr. Radinovics Iván, Budap.	belügymin. s.-fogalmazó	1888	«	igen
	Radlinszky Józs., Jászberény	r. kath. főgymn. tanár	1881	nem	«

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdíjjal	Tartozik oklevélért
	Dr. Radó Antal, Budapest	hirlapiró	1883	1887	nem
	Randweg Mihály, Vácz	kegy.-r. főgymn. tanár	1882	nem	«
	Ráth György, Budapest	tanácselnök	1886	«	«
190	Récsei A. Viktor, Sopron	r. kath. főgymn. tanár	1884	1887	«
	Dr. Reményi Ede, Pancsova	állami reálgymn. tanár	1883	nem	«
	Reitmann Ferencz, Zenta	lapszerkesztő	1881	1884—1887	«
	*Remsey István, Kaposvár	állami főgymn. tanár	1881	nem	«
	Réti Ferencz, S.-A.-Ujhely	kegyes-rendi áldozár	1886	«	«
195	Dr. Riedl Frigyes, Budapest	községi főreálisk. tanár	1881	1887	igen
	Dr. Román Sándor, Budap.	egyetemi tanár	1881	1886—1887	nem
	Salamin Leó, Sopron	állami főreálisk. igazg.	1881	1886—1887	«
	Samu Ferencz, Győr	r. kath. főgymn. tanár	1883	nem	«
	Schambach Gyula, Kaposvár	állami főgymn. tanár	1887	1887	igen
200	Schill Salamon, Budapest	rabbiképezdei tanár	1882	nem	nem
	Schlott Gyula, Eperjes	kir. kath. főgymn. igazg.	1881	«	«
	Dr. Schnabel Róbert, Lugos	kir. főgymn. tanár	1887	«	«
	Dr. Simon I. Sándor, Zombor	áll. főgymn. tanár	1881	1886—1887	«
	Dr. Simonyi Zsigm., Budap.	egyetemi tanár	1881	nem	«
205	Spitkó Lajos, Besztercze-bánya	kir. kath. főgymn. igazg.	1883	«	«
	Steuer János, Sz.-Udvarhely	állami főreálisk. tanár	1883	«	igen
	Straub József, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1887	1887	nem
	Szabó I. Elek, Budapest	kegyes-r. főgymn. tanár	1887	nem	«
	Szabó István, Kazár	plébános	1882	«	«
210	Szabó Szilveszter, Lesencze-Istvánd	nyug. főgymn. tanár	1881	«	«
	Szalay Gyula, Nagy-Kőrös	ref. főgymn. tanár	1881	«	«
	Szalay Károly, Budapest	ref. főgymn. tanár	1887	«	«
	Dr. Szamosi Ján., Kolozsvár	egyetemi tanár	1881	«	«
	Dr. Szász Károly, Budapest	ref. püspök	1883	«	igen
215	Székely Ferencz, N.-Enyed	ref. főisk. tanár	1881	«	nem
	Székely István, N.-Szeben	állami főgymn. tanár	1883	1887	«
	Székely Salamon, Arad	állami főreálisk. tanár	1881	nem	«
	Dr. Szemák Istv., Budapest	állami főgymn. tanár	1886	«	«
	Szerelemhegyi Tiv., Budap.	kir. kath. főgymn. tanár	1884	1886—1887	igen
220	Szerencse Menyhért, Eger	r. kath. főgymn. tanár	1882	nem	nem
	Dr. Szigetvári Iván, Budap.	állami főgymn. tanár	1888	«	igen
	Szilágyi Albert, Sz.-Fehérv.	állami főreálisk. tanár	1886	1886—1887	nem
	Szilágyi István, M.-Sziget	ref. lyceumi tanár	1881	nem	«
	Szilasi Mór, Budapest	állami főgymn. tanár	1881	1885—1887	«
225	Dr. Szinnyei József, Kolozsv.	egyetemi tanár	1883	nem	igen
	Szinyei Endre, Sárospatak	ref. főiskolai tanár	1874	«	nem
	Szkunzevics Kornél, Besztercebánya	kir. kath. főgymn. tanár	1883	1887	«
	Dr. Szombathy István, Kecskemét	állami főreálisk. tanár	1881	nem	«
	Szőke Adolf, Losoncz	állami főgymn. tanár	1881	«	«

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdijjal	Tartozik oklevél-ért
230	Szunter Nándor, N.-Bánya	állami főgymn. igazg.	1881	nem	nem
	Dr. Takáts Sándor, Nyitra	kegyesr. főgymn. tanár	1887	1887	igen
	Dr. P. Thewrewk Emil, Budapest	egyetemi tanár	1874	nem	nem
	Tiber Ágost, Budapest	állami főreálisk. tanár	1881	1887	«
	*Dr. Török Aurél, Budapest	egyetemi tanár	1881	nem	«
235	Tóth György, Budapest	kegyesr. főgymn. tanár	1886	«	«
	† Tremmer Gyula, S.-Alja-Ujhely	kegyesr. tanár	1883	«	«
	Turcsányi Dezső, Budapest	polg. leányisk. tanár	1885	1886—1887	igen
	Turi Mészáros Istv., Budap.	kult.-min. fogalm.-gy.	1885	1886—1887	nem
	Dr. Váczy János, Budapest	muzeumi könyvt.-gyak.	1886	nem	«
240	Vajdafy Géza, Ungvár	kir. kath. főgymn. tanár	1874	«	«
	Dr. Váli Béla, Budapest	kult.-min. fogalmazó	1882	1885—1887	igen
	Dr. Varga Bálint, Budapest	kir. tanker. főig. tollnok	1884	1887	nem
	Várkonyi Endre, Szeged	kegyesr. főgymn. tanár	1881	nem	«
	Vass Sámuel, N.-Kőrös	ref. főgymn. tanár	1881	«	igen
245	Végh Endre, Kaposvár	állami főgymn. tanár	1881	1886—1887	«
	Veress Ignácz, Nagy-Szeben	állami főgymn. igazg.	1881	nem	nem
	Dr. Versényi György, Körmöczbánya	állami főreálisk. tanár	1885	«	«
	Virkler Endre, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1874	«	«
	Volf György, Budapest	mintafőgymn. tanár	1874	«	«
250	R. Vozári Gyula, R.-Szombat	prot. főgymn. tanár	1881	«	«
	Dr. Wagner Lajos, Pozsony	állami főreálisk. tanár	1881	«	«
	Dr. Wargha Samu, Eszterg.	róm. kath. főgymn. tanár	1882	«	«
	Wigand János, Pancsova	állami reálgymn. tanár	1881	1887	igen
	Zanathy Bódog, Kőszeg	róm. kath. algymn. tanár	1885	nem	nem
255	Zichy Antal, Budapest	főrendiházi tag	1881	«	«
	Dr. Zoltvány L. Irén, Gy.-Szt.-Márton	pannonhalmi benc. tan.	1887	«	igen
	Zsoldos Benő, Sárospatak	ref. főiskolai tanár	1883	«	«

Jegyzet. A mult évi kimutatás keltekor volt 237 rendes tag, a jelen kimutatás szerint van 257, tehát a szaporodás 20 uj tag; de levonva az évközben kilépett (7) és elhalt (2) tagok számát, van jelenleg tulajdonképen 248 rendes tag.

IV. Rendkívüli tagok:

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdijjal
	Balogh Péter, Szombathely	nevelő	1883	nem
	Cserny Ernő, Budapest	bölcsészethallgató	1887	«
	Csiki Lajos, Budapest	bölcsészethallgató	1885	«
	Erdélyi Pál, Budapest	muzeumi könyvt. gy.	1883	1886—1887
5	Exner Győző, Budapest	bölcsészethallgató	1885	nem

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdijjal
	Fodor Gyula, Szatmár	kir. kath. főgymn. tanár	1885	nem
	Friml Aladár, Debreczen	r. kath. algymn. tanár	1883	1884—1887
	Gärtner Henrik, Nagy-Várad	állami főreálisk. tanár	1885	1886—1887
	Griesbach Ágost, Budapest	bölcsészethallgató	1885	1886—1887
10	Halász Frigyes, Budapest	joghallgató	1884	1885—1887
	Hittrich Ödön, Budapest	bölcsészethallgató	1885	nem
	Kapás L. Aurél, Privigye	r. kath. algymn. tanár	1886	1887
	Karatnai Incze Béla, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1886	1886—1887
	Kuzsinszky Bálint, Budapest	muzeumi tisztviselő	1885	1887
15	Lähne Vilmos, Budapest	bölcsészethallgató	1883	1887
	Lázár Béla, Budapest	bölcsészethallgató	1887	nem
	Lenkei Henrik, Pozsony	keresk. akad. tanár	1885	1885—1887
	Losonczi Lajos, Budapest	bölcsészethallgató	1885	nem
	Madzsar Gusztáv, Rákospalota	tanár a Szabó-féle int.	1885	1886—1887
20	Popini Albert, N.-Kanizsa	r. kath. főgymn. tanár	1887	nem
	Radnai Rezső, Budapest	bölcsészethallgató	1885	«
	† Rohrer István, Szombathely	bölcsészethallgató	1885	«
	Dr. Schack Béla, Pozsony	keresk. akad. tanár	1885	1887
	Schmidt Márton, Budapest	bölcsészethallgató	1885	nem
25	Schuber Mátyás, Rozsnyó	ág. ev. főgymn. tanár	1883	1887
	Senger János, Budapest	bölcsészethallgató	1885	nem
	Solymossy Sándor, Budapest	bölcsészethallgató	1887	«
	Steiner Soma, Budapest	bölcsészethallgató	1885	1885—1887
	Strauch Béla, Budapest	bölcsészethallgató	1885	nem
30	Stromp József, Budapest	bölcsészethallgató	1885	1887
	Szabó István, Jászberény	nevelő	1887	nem
	Székely György, Budapest	bölcsészethallgató	1885	«
	Szemere Gyula, Budapest	bölcsészethallgató	1885	1886—1887
	*Szerényi Károly, Budapest	tanárjelölt	1885	1887
35	Timár Pál, Budapest	mintagymn. tanár	1885	nem
	Tittel Lajos, Bánfalva	nevelő	1885	«
	Verbirs Andor, Budapest	bölcsészethallgató	1885	«
	Vietorisz József, Budapest	bölcsészethallgató	1887	1887
	Weiss Rezső, Budapest	bölcsészethallgató	1886	nem
40	Wirth Gyula, Nagybecskerek	közs. főgymn. tanár	1885	«
	Wolff Béla, Budapest	bölcsészethallgató	1885	1886—1887
	Zimányi József, Budapest	bölcsészethallgató	1885	nem

Jegyzet. Tavaly volt 37 rendkívüli tag, itt ki van mutatva 42, tehát a szaporodás 5 uj tag; de levonva az elhalt és kilépett tagok számát, 2-őt, van jelenleg tulajdonképen 40 rendkívüli tag. Így hát a rendes (248) és rendkívüli (40) tagok összes száma 288.

Kimutatta 1887 decz. 14-én

Cserhalmi Samu,
a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnoka.

JELENTÉS.

A M. T. Akadémia következő kiadványaiból a csonka példányok tetemesen leszállitott áron bocsáttatnak áruba:

A.

Bluntschli. Az államjog története. II. kötet kötve és fűzve.
Leroy-Beaulieu. Pénzügytan. II. III. IV. « « « «
Nisard. Franczia irodalom. II. III. IV. « « « «
Symonds. A renaissance. III. kötet kötve és fűzve.
Carlyle. A franczia forradalom. II. III. kötet fűzve.
Carrara. A büntető jog. II. « «
Curtius. Görögök története. III. IV. V. VI. kötet fűzve.
Lewes A. A philosophia története. III. kötet fűzve.
Macaulay. Anglia Története. II. III. IV. V. VI. kötet fűzve.
Taine. Angol irodalom II. III. IV. V. kötet fűzve.
Todd. A parliamenti kormányrendszer. II. III. kötet fűzve.

(Egy-egy kötet ára kötve 80 kr., fűzve 50 kr.)

B.

Az Akadémia Évkönyvei. II. III. IV. V. VI. VII. VIII. IX. (csonka, a 2. és 5-ik füzet hiányzik), X. (csonka, a 2. 5. 7-ik füzet hiányzik), XI. XII.

(Egy-egy kötet ára 1 frt.)

C.

Gróf Teleki József. A Hunyadyak kora. III. IV. V. X. XI. XII.

(Egy-egy kötet ára 50 kr.)

A megrendelések a *«Magyar Tudományos Akadémiának»* czím alatt teendők meg. A megrendelt példányok posta-utánvéttel fognak megküldetni.

Budapest, 1887 november 25.

A M. T. Akadémia könyvraktárának felügyelősége.

1888. FEBRUÁR. XII. ÉVFOLYAM. II. FŰZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1888.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr. a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a budapesti philologiai társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállitási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a budapesti philologiai társaság pénztárnokához Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, országház-utcza 9. sz. küldendők.

A PIDGIN-ENGLISHRŐL.

— Második értekezés.[1] —

A mássalhangzó csoportok (Consonantengruppen) sorsa a chinai szájában ugyanaz, akár angol akár orosztól hallotta azokat ejteni. Nyelvszokása nem ismeri, s csakis az idők folyamában sajátítja ezeket el. Fenntartásukra kedvezően hat ama tendentia, mely a fogalmak megjelölésére lehetőleg rövid szókkal kíván élni. Nem ismeretlen ez különben az angolban sem.[2])

A pidginben: szóelején a két mássalhangzó közé leggyakrabban hangzó lép p. *Falansai* français, *foolin* friend, *galanti* grand, *kilin* green *kolock* clock, *patlutta, putlutta* brother, *szepikki* speak, *Szetanlee* Stanley, *Seweitun* Sweden, *shilip* sleep, *tele* three ; ritkábban történik, hogy csak az egyik mássalhangzó marad meg p. *yangsheelutta* avagy *yangsheebutta* younger brother, *tubble* trouble, *towsers* trowsers, *kampatto, kungpatto* compradore ; holott *tulip* (és *tuilip)* twelve *tunti* twenty esetében a symphon *w* autophonná válik, de *two-tim* twice. Segédhangzók a szóban is előfordúlnak. *Yinkeli* English, *Inkilan* England, *haszeman* husband, *patili, patele* padre; avagy csak az egyik mássalhangzó marad meg p. *massa* master, *Bos'onman* Bostonman' *cuss* curs[3]) *faidozen faidolla* five- (*fai* 123, *five* 48 mellett) de *habtim, hoptim* leisure; s így gyakran a szó végén[4]) *nd* helyett *n* : *almon,* (a szóban *almon'tlee* épugy *glan-*

---

[1]) Az elsőt l. e Közlönyben IX. 198—134. l.

[2]) V. ö. *fla* fellow Storm 25[2]), 426, *varsal,' versal*, universal 439, *bus* omnibus 294, *hap 'orth* half penny worth *zactly* 25[2] s az aphæresis egyéb eseteiben — az apocope (*biz* business) példáit l. 158.

[3]) *ss rs* helyett déli Angliában Koch I, 27.

[4]) Igy ejtenek déli Angolország nagy részében Koch I, 27: *boun(d), chile*, child, *han(d)* stb.

fáta v. ö, az angol grannam, grannum-ot grandam mellett Storm 439) de *wind; ld: l, golo* gold; *littee, likki* little, *yeung-ki* uncle; *nt: n, shaman* servant, de *want* went, *st: s, juss, jis* just, (a szóban *Clismas)* de *folest firsting* de *firstchop; stric* strict; de *world, birdo.* De a szó elején is találkozunk hangzócsoportokkal, s ép így a szóban. Példák: *blight sun, (blieve, blongey;) dlinkee, dlagon, Mandlin, medcin, flin, flower, glound gliffin, glectin* neglecting, *speckles, kukman* cook *plopa (plite* polite) *compladore skeeta* musquito *smellumwata* eau-de-Cologne *(spósey* suppose) *stop, understand, squeeze, squinch* quench (v. ö. angol dialect. *quat* a nyugotamerikai *squat* mellett Storm 307) *tlee* three *(devilo* és *devlo).*

De létezik egy chinaiak által beszélt orosz nyelv is. Igen kevés adat áll rendelkezésemre egy a Russkij Filologičeskij Vestnikben A. Alexandrovtól írt közleményből. (A külön lenyomatot dr. Budenz Józsefnek köszönöm.) Az ott felsorolt források közül K. Himly Halberstadtban Pjaseckij-nek*) Putešestvie po kitaju v 1874-1875 gg. czímű művét ismeri, és egy 1884 dec. 16-án írt levelében közli velem, hogy *mai-mai* a chinai nyelvben kereskedést (Kauf & Verkauf, Handel) jelent *čin* pedig: Markt, Flecken. Az oroszok e kevert nyelvet Majmačinskoe Narěcie-nek nevezik Majmačin után. Ez pedig egy helység, mely az orosz határhoz közel szemben Kjachta-val fekszik. Majmačin = Handels-markt = kereskedési hely. A szó *maj-maj* e szójárásban használatos és csak ugyan kereskedést, kereskedelmi üzletet jelent, mint azt Alexandrov is valószínűnek tartotta. De chinai szókon kívül előfordúlnak mandzsu szók is. p. *andali*=vse ravno=mindegy (K. Himly hozzáteszi eigentlich adali?) *nikanske* = po kitajski = chinaiul *(nikan* mandschuisch: Chinese, chinesisch) Himly még felemlíti, hogy az oroszban használt idegen szókat néha orosz szókkal helyettesítik p. *teatr* helyett *poigró*-t mondanak. Az eltérő szórend sem kerüli ki figyelmét: *tyvaja imen kaka? = (kak tvoje imja)* mi a neved? Épigy felhozza a hangtani eltéréseket; *l*-t *r* helyett, valamely ha-

---

*) Franczia fordításban megvan az egyetemi könyvtárban, megjelent Páris, 1883. E szerint *Mai-ma-tzeng* petite ville commerciale. A chinai-oroszra nézve azonban e műből mit sem meríthetni, mivel azt is fordításban adja p. Notre Mai-ma-tzeng vous vouler voir? Notre pas bon. Csak is azt lehetne következtetni, hogy a chinai nem beszél oroszul helyesen, de mikép?

tározatlan hangzó betoldását szókezdő mássalhangzócsoportba, p. *mynogo* mnogo. Mihez járúlnak az Alexandrov által közöltekből: *satўlásўtyj* zdrávstvuj, *p'ĭlĭkўlásўna* prekrasno, *kўlávўna* glavna, *p'ilĭkásyk* prikaščik, *tópўla* dóbra *pўl'isóla* prišla, *tўrajá* vagy *tavajá* tvoja, *opўkynaféna* obyknovenna, ellenben csak az egyik mássalhangzó maradt meg: *katá* kogdá, *pўl'ijat'ĭl* prijatel' *pyl-* pri *čas* časti v. ö. *p'ĭlĭkásyk* prikaščik. De *fčala*, včera.

A mássalhangzócsoportok ugyanazon megváltoztatására találunk a chinaiak által beszélt tagalospanyolban. l. Schuchardt Über das Malaio-spanische der Philippinen, 38 Sitz. Ber. der phil. hist. Classe der k. Akademie, Wien CV. Heft I. S. 146. *palata* plata ezüst, *te* tres, *cato* quatro, *patelo* Espartero. de *plesio* ár, *platicalo* praticado. Az *r* ép úgy hiányzik, mint a pidginben e szókban; *patila* partida, *patelo* Espartero, *pedision* perdicion.

A chinoportugaliból, mit Macaoban beszélnek nincsen szöveg, avagy szó rendelkezésemre.[1])

A melaneso-englishből[2]) Schuchardt Sitz. Ber. CV. Heft. I. S. 160 felhozza. *esterrong* strong, *esseppoon* spoon, *pellate* plate, *millit* milk, *bock-kiss* box szókat, melyekben a mássalhangzócsoport ki van kerülve, hozzáteszi erklären sich leicht aus melanesischer oder polynesicher Lautierung. De az ugyancsak az általa közölt szövegből felhozhatni példákat, melyek a mássalhangzó csoportot megőrözték: *brother, clothes, grog, plenty, speak, spose* és *suppose, steal, stick, stop.* Különben a chinaiorosz mondhatni ugyanazon fonetikus változásokat tünteti fel, melyek a chinaiangolból már ismeretesek. Így a mediák helyére tenues lépnek. Hangzatos *b, d, g*-t *p, t, k* képviselik.

b : p : tópўla dóbra, *pўlá* byla *opўkўnaféna* obyknovénna.

d: t: tópўla l'at'i dobrye ljudi, *satўlásўtyj* zdrávstvuj, *χat'ĭ' χ*odi, *katá* kogdá.

---

[1]) Schuchard Kreol. Stud. I, 18, 24, 26 említi. Neki kézirati gyűjtemények állanak rendelkezésére.

[2]) A Surinamban beszélt néger-angolból Schuchardt Kreol St. I, 11, 12, 15, 17, 19, 21, 22, 25, 27, 28, IV 28[1]), 38 közöl egyet-mást; neki 30 kötetnyi gyűjteménye van. Hogy néger-angol-hollandi is létezik (Es käme darauf an das seltenere Negerenglisch-holländisch von Focke zu haben) arról legujabban 29/12. 1884. értesített. — Az 1886-iki szünidőben elolvastam Marc Twain «Huckleberry Finn-jét. Ebből s más amerikai regényekből az ottani néger-angol grammatikáját nagy adatbőség alapján lehetne megírni. — A Kamerun-Englishről alább.

g : k : kÿlávÿna glavna.

r helyére *l* lép; *p'ïl'ïkÿlásyna* prekrasna, *tópÿla* dobrye, *pÿl'iját'ïl'* prijatel', *pÿl'isóla* prišel.

v = *v* : *kÿlávÿna*, *šÿvá* ; de orosz *v* = *f* : *opÿkünaf'éna* ; orthografikus eltérés : *fčala* včera.

ž = *š'* (aspirált *s*) : *s'yvá* živá.

z = *s* : *sa* za, *satÿlásÿtyj* zdrávstvuj.

š = *s* : *kalasó* chorošó, *pÿl'isóla* prišel.

s = *s* : *satÿlásytyj* zdrávstvuj, *s* = *s* (hosszú *s*) *čaš*, častǐ.

Orosz *χ* = *ch* = majmačini *χ* : *χat'i* chodi; de *ch* = *k* : *kalasó* chorošó

č megmaradt: *čas*, *čaj*, *šč* helyében *s* : *p'ïlïkásyk* prikaščik.

Az orosz hangzok egyáltalában conserváltatnak. Az ékezet előtti *o*-k mint *a*-k mennek át.

Eme czikk megirása óta Max Buchner «Kamerun Englisch» czímű czikke jelent meg az Allgemeine Zeitung 1886. 318. számában.

Ez nagyában azonos a Kruenglish nyelvvel. Valószínüleg, úgymond eme Liberiából jött munkások voltak a kameruniaiak tanítványai és így folytatja, wahrscheinlich könnte ich desshalb den Titel als «Neger-Englisch» vorangesetzt haben. Der Sicherheit halber wollte ich ihn enger fassen. — Das grammatische Skelett — — — dies wahren praktischen Volapük — — — gehört der heimischen Redeweise an. Az adatokat a következőkbe a mennyire lehetett még beszúrtam. A Kamerun-English szókincsében előforduló portugali szók onnan datálódnak, hogy a régibb kereskedelmi telepeket itt is e nemzet alapította. Innen a név is *Rio dos Camaroes* (Fluss der Krabben). Továbbá a sokértelmü *palaver* (palabra) *kaladi* (carta) *sabe*, *pikanini* pequenino kisgyermek, csecsemő. — Fonologikus szempontból érdekes *bade bad thieve* lopni.

Áttérünk az alak és mondattanra.

Tekintettel arra, hogy Friedrich Müller, Grundriss der Sprachwissenschaft czímű munkája II. Band. II. Abth. 399—416 lapjain a chinai nyelv rövid ismertetése foglaltatik, e mű pedig közkézen forog; csakis az összehasonlítás könnyítésére fog szolgálni, ha a pidgin english adatait a chinaiéval itt összeállítjuk, daczára annak, hogy azt mindenki önmaga is tehetné.

A nevek egyszerűek vagy összetettek. Itt meg kell jegyeznünk, hogy az egymásután némelykor csak is a coordinatiót fejezi ki, s pedig hol cumulative (v. d. Gabelentz Anfangsgründe der chinesischen Grammatik, Leipzig 1883 §. 30, II; *fú-mù* Eltern = Vater Mutter) p. *hin-goosey 101, 102, linee-hook* 54. hol alternative avagy disjunctive: 19 *hookey-clook* by hook or by crook — Redup-

licatio által képeztetik (§ 36, 179 A Gr. der chin. Gr. *žin-žin* mindenki, továbbá modern chinaiban *kō-kō* bátya): *sing song* a song, a ballad, pœm 31, 33, 47, 56 a theatrical entertainment, de előfordúl *sing* 56 és *song* 49 is. — Synonymcomposita (A Gr. § 37 *pek-hiūng* älterer Bruder *hiūng* bátya): *meeow-cat* 29, *puss-cat* 58. — Attributiv összetételek és pedig appositionalis természetűek. A. Gr. § 30. III, 38 b. és 181 *niü-žîn* Weib Mensch német — a hivatás, foglalkozás gyakran *žîn* ember, *fū* férfi *tsiáng* munkás-féle összetételekkel fejeztetik ki. A Chinesishe Gramatik § 248 szerint a *rî* gyermek-veli compositumok p. *ts'irh* vagy *ts'iḙrh* = *ts'ien-rî* már úgy tünnek fel mintha substantiv suffixum által volnának képezve. Példák:

39 *baka-man*, *babaman* 51, u. o. *barber*, *baba* — 100 *taktaman* és *takta* — *Englishman* 77 *Inghelis* 80 — *fátaman* 24 — *fooloman* 51, 98 — *gentleum* sokszor — *ghostman* 47 *ghost* 44, 45 — *topside-piecee* — *heaven-pidgin-man* Methodist Bishop megjelölése: felsőbb pap — *Melicanman* 103, *Melican* 18 — *plintaman* 19 — *plisonaman* 33 *plisoner* 32 — *poor man* 42 — *savanman* 81 — *sháman* 25, 61, 107, CV. — *seliman* 37, 78, 100 — *shmalloman* 104 v. ö. *siaò žîn* Ch. Gr. § 266 kleiner Mensch, gemeiner niedriggesinnter ungebildeter Mensch — *shojeman* — *snobman* 47 — *student-man* — 17, 40 *tiefman* — *Taiping lebel man* 32 — *who-man* 66, 74 l. pronom. — *cow chilo* 24, 69 *dáta-chilo* 60 *dáta* 70 daughter mihelyett *kai* 70, 109 és *kai-chilos* is használtatik — 46 *cowoil* or *cowgrease* obsolete, but literrally translated from the Chinese word for butter — *iron-face* 22, 105 — *schola-ghost* 46 — *willowtlee* 63 — *willow-waist* Szótár 136 expressive of a fine female figure. Egyéb determinativcompositumok: *dead-man* 424 3, *deadee* 47, *smallee-heart man* 112, *bad-heart-man* 23, *goodheart man* 31, *flower heart* i. e. many hearts, fickle wavering, generally said of lovers. — *walkeestick* 51 (*cane* 51 és *stickee* 51 mellett) *weepee willow* 45 v. ö. A Gr. § 38. IV. a) *wáng-žîn* abwesender Mensch = Flüchtling *ší tsì* dienender Knabe = Knecht — *good talkee* Sz. 124 an excellent opinion or expression, eloquence, *white ant* Sz. 136 a female marriage broker, *white mice* 136 Chinese babes of the poorer class, when blind they are called *blind mice* — *gliffin* greenhorn, a newly arrived (Anglo-Indian).

Egyéb összetételek, melyekben az attributum első helyen áll (v. ö. A. Gr. § 28 III és 38 I) és genitivnek is magyarázható, a menynyiben az attributumként szereplő adjectivum áthelyezése által prædicatummá válik, holott a jelző főnév ily áthelyezése nem lehetséges. (v. ö. v. d. Gabelenz, Intern. Zschrft I, 280: *tá kuok* der grosse

Staat, *kuok tá* der Staat ist gross, ellenben *žîn sîm* des Menschen Herz). Példák:

grasswoodman Szótár 124 the Chinese call simple rustic poeple gr°, *Jossman* 60, 61 és *Joss pidginman* 24, 56, 60 pap, *pieman* 29, swordman 48, 109, *look see speckleman* szemüveg árus, *Bostonman* 27, *Chinaman* 28, 103 *Chinee* 22 — *outside the river man* a man from the north of China C. *Chinaboy* 38, *Chinajail* 36, *China junk* 77, *warjunk* 89, *Josshouse* 42, 61, *Joss stick* 25, 43 *heaven pidgin* csak összetételben *heaven-pidginman* 45, *Josspidgin* 25 = *'ligion* azaz religio, miből *J°p°man*, *J°p°beads* 56, *J°p°ting* 101. *J°p°p°chance* divine chance — *play pidgin* sham, humbug Sz. 131 = *looksee pidgin* miből *l°s°p° stoly*, *l°s°p° diploma* 86 — *sword p°* fencing 109, *molal p°* 37, *polite p°* politesse, *love p°* 83, *love-love pidgin* Sz. 128 sensuality, voluptuousness, applied to Erotica in books or art. Némely összetételben a *pidgin* appositiónak is volna tekinthető ámbár az A. Gr. § 38 IV. b)-ben felhozott compositumokkal is egybevehetők, melyek első tagja genitivnek szereplő infinitiv: *šeng-žït* Geburtstag *wêi-taò* Seins Norm, Verhalten: *diggeepidgin* 46 *fightee p°* 109, 112, *killp°* 59 — *moon pidgin* Sz. 129 monthly — *cannon ball* 78, *filee-clacker* 26 *glound chit* a telegram Sz. 124 *chit* a letter, *hog-pen* 61 *lacker box* 68 *mountain-hat* 58, *ocean-shell* 57 — *piggy-tail* 61 = *he tailey of he piggy*, *Pili-kai* 79 Emperor s' daughter, *sing-song-chop* 85 play bill, *sing-song-houso* Sz. 133 a theatre, *sun-go-down-shine* 63, *wind fire* 36. Az A. Gr. 72 szerint:

Redensartlich können Verba mit ihren Objecten eine Art Composita bilden p. *ćam-t'eü* den Kopf abschlagen köpfen mi kitünik abból, hogy a különben szokásos szórendtől, melyszerint a dativ megelőzi az accusativust eltérés áll be § 126 II, b; *ćam t'eü sām-pek žin* (Er) schnitt ab die-Köpfe drei hundert Menschen. § 39. szerint ily ige a maga objectumával gyakran hivatal (inkább hivatalnok) megjelölésére szolgál p. *yeü-ssï* habend Amt = Beamter, *tsiáng-kiün* anführend Heer = General. Ilyen a pidginben; *larnpidgin* apprentice 4[1])28, 40, 41: továbbá ily képzés *hab-tim* 103 leisure C. V.

A többes szám csak kiemelés esetében avagy félreértés kikerülése czéljából lesz külön szó által kifejezve Chin. Gr. § 1054. A neuere Sprache und niederer Stylben szóval a köznyelvben, melynek v. d. Gabelentz az Anfangsgründe 176—243 §§-at szenteli, s mit közönséges «modern nyelv»-nek nevezünk, a személyek többes száma suffigált *mên* avagy *tèng* (osztály) szóval fejeztetik ki.

Az angolban a pluralis csak némely oly neveknél nem különbözik az egyes számtól, melyek a régi angolszász *o* tövü neutrumra mennek vissza Mätzner, Englische Grammatik 1[8] 242. A vulgar

nyelv megőrizte *year* efféle többes számát Storm, Englishe Philologie I. 264 v. ö. I, 236 colliquialis; twenty clergy, twenty cattle, these noisy gentry, these two scum (Abschaum, mint aljas személy). A pidginben a többes szám nagyrészt megegyezik a singularis kifejezésére használt alakkal p. *that plisoner be most starvee* a foglyok nagyon éheztek 32, *China boy hab catch that dolla* 79, *lookseegot lopee 'nuf* 45 légy azon, hogy elég kötelet szerezz, *he all be Tai-ping lebel man* 32. De előfordúl *all* és *plenty*[1])-vel kifejezett többes is (v. ö. Chin. Gr. § 1064): *allo that dolla* 79, *allo he man* 90, *allo man* 92, *allo mousey* 57, — *allo man finishee chow-chow, plenty man too muchee dlunk* 101—60 *plenty Ioss stick*, 77 *pl° chop dolla, pl° piecee wateh, pl° banknote*. De azért előfordúlnak az angolban szokásos többesek is: *acts* 18, *airs* 82, *books* 21, *chilos* 57, 67, 107, *classics* 19, *claws* 39 — *close* 81, 86 és *clothes* 78 — *devilos* 17. 76 *ins* 66 és *finga-ins* 18 — *eyes* 76, 85, *fits* 27 *flins* 21 (*flin* 18) *leggies* 50, *nailos* 23 — *piggies* 32 *pigs* 60 — *pines* 57, *scissors* 91, *spilits* 37, *spots, downy-stairs* 26 (*down-stair* 25), *tlacks* 18, *towsers* 24 trowsers, *waifos* 108, *waves* 16 továbbá *mice* 29, *men* 49, 50, 80, *teeth* 67.

Declinatio nincsen,[2]) Az A. Gr. § 28 szerint a subjectum megelőzi a prædicatumot, a verbum pedig a tárgyat (objectum). A modern chinaiban különben megesik, hogy a transitiv verbum a tárgyat követi.[3]) § 242. A régibb nyelvben az oly constructio, melyben a transitiv ige mellett nem áll objectum rendesen passiv értelmű p. *ts'iên wâng put wâng* (die) frühere Könige (sind oder werden) nicht vergessen. Igaz azt is mondhatni, hogy a mondat passiv ha a logikus objectum az alany helyére tehát az ige elé lép. Fr. Müller 412 így fordít; Früherer Könige nicht Vergessung.

A pidgin ugyan e szabályokat követi. Miután azonban a colloquialis angol az alanyt némelykor kiemeli avagy ha úgy tetszik

---

[1]) Kamerun Englisch *he wants them thing plenty, plenty people dont come* viele Leute kommen *plenty vexed live for my belly* sok méreg (boszszankodás) van bennem.

[2]) A Kamerun Englischben sincs. Az accusativusokra ráismerni, a mennyiben az igét követik. Egyéb esetek kifejezésére az universalpraepositio *for* szolgál.

[3]) Szabály ez az ó-chinaiban, ha a tárgy *čī* (azt, őt, azokat, őket szóval objectiv pron.) v. ö. kiemelés esetében *wâng wèi mín čī paò* König nur Volk beschützt Intern. Zeitschrft I, 276.

pleonasmussal él p. A cobbler he went St. 223 The miller he stole corn Storm 437 (The Comic English Grammarból) egyszer-másszor akadnak ily példák a pidginben is; *Pili he hearlo* 109 a császár meghallotta *Chinee he shpeakee,* 105 *Chinaman he makee so-fashee* 107 a Chinai úgy tesz sat.

Ugyancsak nem kell külön kifejezni a subjectum és prædicatum összekötését. Copula tehát nincs. Azt hogy melyik az alany, melyik az állítmány, meghatározza a szórend. A Gr. § 88, 121 a *yè* (5) § 105. szerint constatirt *a*) hinter dem Prädicate dessen objective Gewissheit *b*) hinter einem Substantive, meist dem Subjecte, dessen Vorhanden sein oder Gegenwart, a többi finale-t l. a következő czikkekben, a modalszócskák sem adják vissza a tiszta segédigét: est, ist. Copula nélküli mondatok a china-english-ben: 37 *he family all light* családja jól van, *he bone all lotten in he glave* 52 his bones are all rotten in his grave, 57 *one tim he velly bad* egykor nagyon rossz volt *he sure to catch he wish* 33 bizonyos benne, hogy eléri kivánságát *you sure looksee the fish* 33. *Nevva such a piggy since pigs began* 60 Soha se volt ilyen malacz. Ritkán találni az *is* 3 sg.-t: *All he can do is squinch he thirst* minden a mit tehet az hogy eloltbatja szomját 55, *he nex piecee in he plan is to lun lound an' act as man* a lány legközelebbi terve köröskörül futni és működni mint férfi, *Dere's wisee men no hab pletence,* 54 v. ö. a *yeù* haben § 78, I és *wû* nicht haben impersonalis használatát a chinaiban. De gyakori a *be* minden személy és számban: 58 *My tink he hood- he be too bad maskee.* Gondoltam, hogy jó pedig nagyon gonosz volt, 45 *my be . . one topside swell-o* a legfőbb «swell» (dandy)-ekhez tartozom *I be first chop in China* 83 Chinában az elsők közé tartozom, 46 *watpiecee one foolo man you be* welch' ein Narr Sie sind, 79 *that no be plite* ez nem udvarias, 32 *he all be Taiping lebel man,* 81 *close be nice, galow* Kleider sind schön! Ép így használtatik *belong.*

A chinaiban az a mi fogalmaink szerint dativ általában megelőzi az acc.-t. A. Gr. § 126. 51 *he makee pay that barber his own fine walkee stick* átadatja a borbélynak saját finom sétabotját, 104 *he no givee that Chinaman cumshaw* nem ad e Chinainak ajándékot de a versben *allo t'hat sort he send devilo* 43 az e fajta embert mind az ördöghöz küldte. — 104 *that one piecee duckey talkee nother d°* az egyik kacsa azt mondja amásiknak. De előfordul a *to* præp. is ép úgy mint az angolban: 109 *allo man talkee hood to likki waifo* all

men talked kindly to thesecond wife, 32 *some piecee man .. cly to he,* 42 *one to notha makee talkee.*

Már említettük, hogy a chinaiban az attributum akár adjectiv, genitiv, adverb vagy numerale megelőzi a determinált szót A. Gr. § 28, III. A chinaiban a genitivust tehát felismerni már az általa elfoglalt helyéből is, de azért az objectpronomen *čī* (ihn, sie, es, ihm, ihnen) is hozzáfüggeszthető § 66, I a) 136—140. v. ö. Intern. Zschrft 276:

wáng paò čī (der) König beschützt ihn.
wáng paò mîn (der) König beschützt das Volk
wáng čī paò mîn (des) Königs beschützen das Volk (ist wie . . .
wáng paò čī mîn (das vom) Könige beschützte Volk
wáng paò mîn cī (taò) Königs beschützen Volkes (Art und Weise).

Die Art und Weise wie der König das Volk beschützt.

De ha *mîn lik* avagy *mîn čī lik* = néperő avagy népereje, és a *čī*-ről ráismerni a genitivre avagy helyesebben talán a *mîn* adnominal attributiv használatára, úgy ily szólamokban mint *put hiên čī kiūn* nem bölcs fejedelem (avagy fejedelmek) *kām k'ù čī ts'aò* süsse und bittere Kräuter a *čī* az adjectivumot követi.

Az angol nyelv mai nap vagy hozzáfüggesztett *s* vel vagy pedig *of* præpositio segélyével fejezi ki. Ez *s*, mely eredetileg masc. és neutr. tövek egyes számában lépett fel (így az angol szászban, ámbár némely emlékekben, a Lindisfarne gospels és a Durhami ritualében találni fem. *ā* és *n* tők -es-re végződő genitivusaira Sievers Ags. Gr. Halle 1882 § 252 Anm. 2, § 276 Anm. 3. lassan mindinkább elterjedt a fem. szókra és a többes számra.

De azért találni és pedig nemcsak fem. gen.-okat *s* nélkül korábbi és későbbi időkben még gyakran Mätzner I[3] 258:

Thrugh Adam syn and Eve foly. Hard by at street end. Ugyancsak az első hely illeti meg a genitivust, mint már említettük az összetételben.

De a megfordított szórend sem ismeretlen, ámbár felette ritka: on this side Tiber, on this side the tomb. Ilynemű összetétel franczia minták alapján: courtbaron = a baron's court. M. I[3], 529.

Pidgin 1) *-s*-vel: *in larn-pidgin's head* 40, *baka's blead* 41, *Empelo's baba* 49 sat. 2) *of*: 15 *folest of he pencils*, 51 *my glate molalpidgin of the stoly of Ahong* 57 *feast of Lantern*, 61 *he tailey of he piggy of he Josspidginman*, 24 *in he city of Wampo.* A császár

t'iēn-tsī A. Gr. § 38 megjelölése 39 *he son of Heaven* majd 49, 50 *he Chilo Heaven* adatik vissza. (Hátul álló attributumokról alább.) 3) De előfordulnak[1]) *Empelo he sojeman* a császár katonái 59, *that Chinaboy he pocket* 78 93 *that Massa he pidgin* ez az úr dolga féle gen.-ok is.

Úgy látszik a vulgar angol régies ódonszerű fordulataival állunk szemben, mire példa a Common Prayer Book-ban *for Jesus Christ his sake* Storm. 262 ámbár megengedjük, hogy a chinai genitiv képzés a relativ értelemben használt *čī* a harmadik személy objectiv personal pronomenével ehhez felette közel jár. A *he* pedig a pidginben *his* és *him* helyébe lép szóval a chinai két alak helyébe (genitiv és object casus) itt egy lépett.

Nem tárgyalván a szócsoport és a compositum közti különbséget, mely utóbbinak szülőoka Paul Principien 164 szerint az összetételnek az ő alkatrészeitől való isolatióban keresendő; megjegyezzük, hogy szemben a nagytöbbségben lévő *megelőző* nominal atributumokkal, megesik némelykor az is, hogy a determinált szót követik p. 45 *heaven-pidgin-man first choppee,* 54 *Dere's wisee men no hab pletence, who* 28 *no hab got one teacher good like S.* Es giebt weise Männer ohne Prätensionen, welche de a rendes szerkezet: 44 *muchee first chop olo person,* 65 *one topside man,* 29 *pieman son,* 44 *schola coffin,* 56 *he put bead louend cat neck* a macska nyakára, 51 *peachtlee floweree,* 33 *one good sailee jerk.* A chinai nyelv is ismer appositiót Chin. Gr. § 259: *wên wâng* = Wen rex, § 296 *kuān-žin* Beamter, mint azt már fennebb említettük. Maga v. d. Gabelentz mondja: In solchen Fällen (Beamter Mensch) ist die Apposition kaum vom Attribut zu scheiden.

Áttérvén az adjectivre és a jelzői mellékmondatra természetesnek fogjuk találni, hogy ez a chinaiban A. Gr. § 141 a logikus subjectum előtt áll. Verba (igék) ily használatban participiumok gyanánt fungálnak és gyakran pótolnak relativ mondatot. A nemre[2]) vonatkozólag megjegyezzük, hogy a majmačini nyelv tanúságot tesz arról, hogy az egyik alak *s'yvá,* živoj *tópýla* dobrye, *pýl'isóla* prišol, *p'il'ikylásýna* prekrásno (de *kalasó* chorošó) a többiek rová-

---

[1]) Kamerun-Englisch. *King Bell him nigger* King Bells Sklawe.

[2]) A Kamerun-Englisch a főneveknél sem különbözteti meg a genus-t. Így *boy* lányt is jelent, néha azonban «nőt» vagy «nőit» jelentő szó által lészen közelebb meghatározva, v. ö. az európai angolban: he goat she goat.

-sára általánossá válik. Nem lesz feltünő ha a pidginben angol igék attributive[1]) használtatnak, miután e téren az angolban is találni hasonló tüneményekre. Így a substantiv igeként szerepel Storm 437 to liquor, to you wine, will you malt, let me persuade you to cheese, az adverb mint adjectiv Storm, 332: amerikanismusok well folks, one quite otherwise (different) passed in the halls egészen különböző egyén — 246[2]) how nicely she looks s u. o. az adjectivumról mint adverb.: take it easy 247, he spake plain Mark VII 35, when the people were gathered thick together Luk. XI 29, amerikanismusok: behave good, it wont help me any, I've travelled in England some. Storm 332, excellent good, excellent well 439, I'll lick you elegant 316 — ir: how are ye going? Illegant. 352[2]) Chinai angol: *sartin sure* 26, *easy mackee cheat, talkee hood* spoke kindly, *scleamee bad,* 33 *you sartin catch'um back.* Hogy a főnév és melléknév közt nem különböztetnek, bizonyítja egy a Comic Grammar-ből vett idézet: Here also may be adduced the Yankee's notion of comparison. My uncle's a tarnation rogue; but Jam a tarnationer. Chinai angol: 101 *one piecee two leg sheep,* 104 *that side look-see dirt.* — Arról, hogy az igealakok száma a pidginben nagyon is apadt, alább bővebben. Itt csak felemlitjük, hogy számos igénél az infinitiv és a verbum finitum különböző személyeinek kifejezésére szolgáló közös alak, egyszersmind participium præsentis activi és participium perfecti passivi-ként szerepel. Más igéknél a part. præs. activi[2]) alakja lett általánossá és végzi a verbum finitum functióját is. De azért találni oly igéket is, melyekből több alak ment át a pidginbe. Cselekvő igenévnek tekinthető az elől álló attributum a következő esetekben:

to he starvin' plisoná man 33, *magnifyum looksee speckles* 23, *he velly intelestun man dis touchin W.* 82, *smellum vata* Sz. 133 eme participial formákhoz járul *before the lisee sun* 69 (de *he lisee velly high* magas állásra emelkedett) nap felkelte előtt, azaz a felkelő nap előtt. Appositiók a part. praes. act. jelentésével *he show 'um ... birdee playin'* 68 játszó madarakat, *my love ... Joss-stick smellum muchee sweet* 25. Ellenben part. pf. pass. és pedig a meghatározott név előtt 82 *this larned W.*, ha nem

[1]) 49 *yon catchone piecee can-do;* ön elsajátít bizonyos mesterséget, hol *cando* objectként szereplő főnév. *go-down* warehouse.

[2]) Arra, hogy jutott az *-ing* gerundium ahhoz, hogy az *-ende* participial képzést kiszorítsa, hogy továbbá a mai angol is ismer ily végzetű abstract feminin szókat Mätzner I' 283, itt ki nem terjeszkedünk.

formailag, de értelmileg: 29 *picklum mice*, 115 *take care that spoilum tlee*, továbbá azután (appositiókép): *get he nailos specklum* 23 — ellenben infinitiv alak ugyancsak a p. p. p. jelentésével: *olo man all dlessee han'some* 44 szépen öltözött öreg ember, *devilos make of clay* 76 agyagból gyúrt ördögök, *he show 'um ... birdee paint topside plate makee fly with wing* 68 lemezre festett madarakat, *one load no tlavel catchee plenty weed* 67 ez utóbbi alak formalis p. p. p.-nek is volna tekinthető, melynek *d*-je a hangszabályok értelmében elesett, különben a *make* esetében az infinitivnek participial használata kétségtelen. Különben a chinaiak nem csak saját nyelvükön találtak erre mintákat, hanem az angolban is nem egyszer ugyanazon formát találták használva inf. és p. p. p. gyanánt: 37 *until we catchee head cut off**) ellenben mint verbum finitum: 78 *one piecee cannon... ball cham-taw = cut off he head.* — 63 *My lidee on he wind .. to állo my leavee'hind* átlovagolok az általam hátrahagyottakhoz, — Imperfect a p. p. p. helyett és pedig vulgar angol alapon Storm 284: 26 *compladore all hollor shook lun* az elrémült C. szaladt (v. ö. 54 *t'at bird insidee net get took)*.

Áttérünk a melléknevek fokozására. Átment az angol comparativ *-er* és pedig mint adnominalis attributum: *betta* 31, 56, 65 *better* 50 — *gleater* 51, *smarta* 86, *wisa* 49 (*wisee* positiv 54) — adverb: *lather*. A *more* szóval körülírt, és pedig alany: 129 *my more betta* (superior) *go away*, adverbial: 46 *slip more easy*, 65 *he ghunga peal more largey any bell*. Fokozott időhatározó 46 *more by 'mby he tinkee* később azt gondolta. Eltérő comparativus átvéve: 49 *worsee* 49, *worsey* 26. Kettős comparativ *more blowner* 40 — *fatteler* 60 kövérebb v. ö. Storm 264 more better Shaksp. Temp. I, 2, more comfortabler Dickens Dick. Pickw. II 351. — 437: higherer. — Superlativ: *-est*, és pedig adnominalis 48 *blavest*, 37 *gleatest*, 29 *worst* adverbialis *best healee* 66, *swim best* 66, időhatározó *at last* 49 — *most* szóval körülírva: adnominalis *most starvee* 32 v. ö. *he make steal most állo pizen* 40. önmagában *t'hat man most gettee dlown* ép ez emberek fúlnak leginkább vízbe. — Az, hogy a tulajdonság meg van nagy mérvben, különbözőkép emeltetik ki: 115 *plenty high* 31 *of allo men he first chop goodheartman*, 80 *he numpa one-lo smart* a legokosabbak közől való — 66 *all good man*, 29 *welly bad*, 31 *he too much nice*.

Kamerun-Englisch. Kétféleképp: vagy *pass* túlhaladni ige

* V. ö. 122 *just now hab got two piecee josshouse-man come this side.* Two missionaries have arrived.

által, avagy valamely substantivum által, melyet már magában a tulajdonság nagyobb avagy csekélyebb mérvben jellemez, p. *You pass me for big* du bist grösser als ich, *road we can find good one pass that* jobb útra fogunk akadni — *him be boy for me* er ist jünger, thörichter als ich.

A superlativ *plenty* és *too much* által kifejezendő (*too* nem zu sehr hanem überaus, ungemein) avagy pedig az adjectiv ismétlendő.

A pronomen personale és possessivum. A chinai nyelv az első és második személy kifejezésére szolgáló szókat egyes és többesnek egyaránt használja. A genitiv avagy a possessiv viszony ép úgy fejeztetik, mint más névnél, a mennyiben az attributum avagy a birtokos az első helyet foglalja el. Valamint más attributum (illetőleg genitiv) és az általa determinált név közé *tī* léphet. (A modern chinai *tik*-ről l. A. Gr. § 187, különben v. ö. Chin. Gr. § 1092, mely szerint *ngò* főleg subject és object casus, § 1093 *ngò* gen. és object, a mennyiben az utóbbit adverb vagy segédige követi, a pron. 2 pers. nézve l. § 1104.) Fr. Müller 409: *ngò mà* mein Pferd auch: *ngò tī mà* in der Umgangssprache (3) *wo* (5) *ti'* (3) *ma* = *wò tik mà*. Leland transscriptiója szerint eme névmás a szótárban mint *woa J*, *woaty* my mine *woamun* we, us *woa munty* our, ours adatik vissza; a mellékelt M. azt jelenti, hogy a szó Mandarin Chinese. A *mun* nem egyéb, mint *mên* osztály, mely a modern chinaiban a pron. pers.-nél csak ép úgy szolgál a plural kifejezésére A. Gr. § 200, mint más személyeket jelentő neveknél § 183. A Fuh-kien dialektben használatos *ngan* wir *nin* ihr *ngò* + *mên* illetőleg *ni* + *mên*-re megy vissza. Chin. Gr. § 248. Leland a 2 pers. pron. *naw* C. V. you (unusual), továbbá *nee* you plural; *nee-mun* M.-t közli. A személyes névmások helyett a chinai alázatosságát illetőleg a megszólitott iránti tiszteletét tanusító kifejezésekkel szeret élni. A. Gr. § 201 mit csakis a de Vere által közölt amerikanismusokkali összevetés kedvéért sorolunk fel: He speaks of himself in mock modesty as *this* (vagy *dis*) *child* or more self-assertingas *this horse* and his friend is affectionately greeted as: Wal, *Ole Hoss* (old horse) how are ye? Storm 308. Érdekesnek tartjuk, hogy a chino-tagalo-spanyolban Kreol. St. VI, 38 a pron, poss. alakja pótolja a pron. pers.-t is: *mia tiene, vende, no intiendi, no puele* Schuchardt így szól *Señolia* ... ist zu dem *suya* (a 2-ik személy megszólitása) hinzudenken, welches sie für span. *Vd.* (*Vuestra merced*) gebrauchen, und, was

befremdlicher erscheint zu *mia* = *yo*. De a majmačini (orosz-chinai) szójárásban is találjuk a pron. pers. és pron. poss. azonosságát és pedig ugyancsak a birtokos névmás elhatalmasodásával állunk szemben: *čaš, tavajá* részed, *majá s a tŷvajá xat'i pŷlá* jártam veled, *ty sa majá pŷliját'ĭl'* te barátom (vagy) *ty sa majá kakój maj-maj?* mily üzleted van velem. Mellesleg említve a *sa* általánossá vált præpositiónak avagy az object és hasonlókép az adverbial eset mutatójaként jelentkezik. Már az orosz-chinai és chino-tagalo-spanyol megegyezéséből következtethetjük, hogy a *mia* és *maja* (mein) a chinai beszélők meggyökerezett nyelvszokása és nézetének köszöni létét, miben megerősít az angol-chinai *my* és az általánossá vált *you* pers. és poss. mely utóbbira (your) visszavezetni a hangtörvények nem állanának útban. A negativ bizonyság a melaneso english Kreol. Stud. V, mely a subjectum kifejezésére majd *I* avagy *this fellow* 48 sor, majd *me*-t használ 56, 57, 60, 69 az object esetét is találjuk *give me that fellow knife* 70, *spose rat come kai-kai me* 38 wenn Ratten gekommen wären um mich zu fressen a genitiv avagy attributum pedig *belong-a-me*-vel (36, 63, 70 sor) fejeztetik ki, mely a determinált szót mindig követi, ép úgy *belong-a-you* 29. p. *hand and foot belong-a-me* meine Hände und Füsse (ép igy *man belong bullamacow* 26 sor der Fleischer, *diss belong-a-master* die Schüsseln des Herrn) de *my finger* 30. A legáltalánosabb alak tehát a *me*, de ez is csak subject és objectnek használtatik. Hogy azonban kizárólagosan egy alak nem jut érvényre, azt bizonyítja az egyszer előforduló *I*, továbbá a *belong-a-me* mellett jelentkező *my*. A második személyű névmás *you* (10, 22, 24, 28, 31, 61, 66, 75 sor.) a melanesoenglishben ép úgy, mint a pidginben. A *thou*-t Storm 354[3]) már a londoni vulgar nyelv sem ismeri, de használják más dialektek és a quäkerek. Az absoluttá vált alak itt különben *thee* volt és sokan a quäkerek közől ezt használják (St. 209) subject és object közt nem tévén különbséget. Épígy tünt el a nom. *ye*, mit a biblia szabályszerűen megkülönböztet a *you* dat. és acc.-tól. St. 408. Shakspeare a *ye*-t már ritkán használja és pedig nemcsak nom.-nak, hanem egyszersmind dat. és acc. gyanánt is. Ugyan így fordul elő *thankye, thankee* (köszönöm önnek) kifejezésben is. Épígy történik, hogy a *me* absolut alakká válik és az *I*-t mindinkább kiszorítja. Az angol-szász *Ic hit eom* hélyébe *it am I* lépett a közép angolban St. 234 az irodalmi nyelv mai nap közönségesen még *it is I*-t mond de colloquialis; *it' sme* (St. 207 és 241) *he is older than*

me noha Storm szerint a *me*-vel nem kezdhetni a mondatot: Nur diejenigen welche eine gebrochene, unvollkommene linguafranca sprechen, sagen *me want, me see him come* (s) etc,, in der Kindersprache «me choking, Granny! = (grandmother). E vulgar avagy colloquialis *it is me* az educated American által még kerültetik St. 334 de ugyan csak amerikai ámbár dicelectikusként közli Storm 328 Blacq «Princess of Thule»-jéből Says I to vather és Says vather *to I.* [1])

A pidginben a prom. poss. *my* vált absolut alakká,[2]) ich, wir mich, mein, wir sat. jelentésekkel. Ha *me* elő is fordul, értéke a *my*-vel egyenlő. A különböző formák ellentétes használata iránti érzék hiányzik a chinaiban. Az egyedüli példa a 83. oldalon tán a rím kedvéért (v. ö. *allsame my,* 111, 114).

My flin Isee you takee my for not'ha man who face all-same as me. (Barátom, látom, hogy másnak tart, kinek arcza ép olyan mint az enyém.) *I*-t még találni 85 és 44 mint nom. sg.-t *(t'his he mandalin wat I chin-chin,* 44 dies ist jener Mandarin, welchem ich Ehrenbezeugungen erwies.) *to me* előfordul 18 *suppose you give earhear to me* (ha ön meg akar hallgatni) és 52 *talkee to me.* — *we* = mi 31, 37, 82, *my* possessiv: 113 *my own eye hab see* — pron. pers. nom. sg. 31, 70, 84, 84, 90, 92, 92: *my makee what Massa talkee my* 103: *my hearlo* 104: *my savvy* — dat. sg. 81 *it make my more good than close* (clothes), 106 *Massa . . . pay my largey cumshaw* az uram nekem értékes ajándékot ad, 106 *he talkee my allo t'his* — acc. sg. 45, 54 *he makee my all'flaid* (afraid) *of he* 109 *he makee my larn that ting,* 112 *he wantchee my stop this side* kivánja, hogy itt maradjak? — nom plur. *my blongey plison once* 36 egyszer börtönben voltunk.

Áttérünk a második személyű névmásra. Az absolut alak *you.* Az *r* a szó végén jó formán elhangzik s így a chinai a *you* és *your* közt (Vietor, Elemente der Phonetik 80 és 190) alig hallott

---

[1]) V. ö. Storm 210 (colloquial english). In andern Fällen tritt der Nominativ für den Objectcasus ein; aber diese Bewegung ist schon im Rückgang begriffen.

[2]) A Kamerun-Englisch a *me, him, we, you*-t használja subjectum és objectumként személy és tárgynál egyaránt, p. *you no buy we* Ihr habt uns nicht gekauft nem adtatok semmit, következőleg nem fogjátok kitűzni a zászlótokat. De előfordul *I, he* is, p. *I no thieve him, he fit to put me in iron;* ámbár nem loptam meg, mégis vasra verhet.

különbséget, *ye* csakis *ting-ki* thank you C. V. Szótár 134 és 54 old. *tink, ye youth, you wantche dlain that well of tluth* fordul elő. — *to you:* 45 *my no catch bad heart to you-lo.* Különben *you* possessiv 35 *you blutal ignolance make tall one piecee tear,* 49 *when you luck come,* 67 *you tongue he soft you tongue he longtim last.* — pron. pers. nom. 49, 54. — dat. 706 *t'hat man to muchee shmallo iniside to paylo you cumshaw* mintsem hogy önnek ajándékot adjon. — Érdekes volna tudni vajjon a középtengeri lingua francában mily sorsa volt a pron. pers.-nek. Adatok hiányában a Storm 163. old. 3 jegyzetében Molière-nek Bourgeois gentilhomme IV. 10-jából idézett sorokra utalunk. *Se ti sabir ti respondir.* De úgy hisszük, hogy az eddig felhozottak is bizonyítják, hogy Coelho nézete a kreol dialektekről, «hogy a romántól eltérő szerkezetüket csakis psychologikus és physiologikus törvények hatásának köszönik, nem pedig ama befolyásnak, mit ama népek régibb nyelvei gyakoroltak, a kiknél a dialekteket most találjuk» (*Os* dialectos romanicos o neolatinos na Africa Asia e America p. 69 idézve Kreol. St. I, 28 és Lucien Adam Les idiomes négro-aryen et maleoaryen, 74) téves. Meg is engedve a psychikus működés azonosságát az eddigi beszéd mindenkép szerepel az új jelzésrendszer megalakításánál mint materiale; és innen van, hogy a melaneso-english kölönbözik a chino-english-től, daczára annak, hogy az angol közönség, kereskedők, tengerészek, kik e kevert nyelveket szintén elsajátítják, (ugyanez áll a chinaiakról) vándorlásaik következtében folyvást működő nivellirozó kapcsot képeznek, mely a lakosok régibb nyelvei szülte eltéréseket az egyik ily díalektből felcserélés folytán átviheti a másikba s évek múltával tán közös csendesoceáni lingua francát fog létesíteni.

Nem bocsátkozván a kérdés hosszabb taglalásába, utalván a Schuchardt által Kreol. Stud. IV. 34 által mondottakra, áttérünk a harmadik személyü névmásra. A melaneso-english a nemeket nem különbözteti meg, de azért az összesen két oldalra terjédő fordítással együtt közölt mondatokban még is találni; *Woman he finish thing, me speak him?* Hat sie gethan, was ich ihr gesagt habe? *he* előfordul mint nom. sg. *he (that fellow) no stop* er ist nicht da, *by and by he come* er wird gleich kommen *he no money got* — it: *you not like soup, he plenty good kai-kai* es ist ein sehr gutes Essen. Különben mint pleonastikus járulék: *boat he capsize water he kai-kai him* das Bot schlug um und versank *callaboos he no good* das Gefängniss war nicht gut *lice he, plenty bullamacow he stop* es ist

viel Fleisch da — *she* pleon. *woman she* — *him* nom. sg. pleon. *where man him stop,* wo er ist. *man belong bullamacow him stop* der Fleischer ist da *him* = it nom. sg. *pin him fight him my finger* die Nadel —, sie hat mich gestochen mint nom. pl. *diss him cost plenty money* die Schüsseln —, sie kosten viel Geld — mint objectum acc. sg. *I fight him* ich klopfte sie aus *him fight him my finger* sie hat mich gestochen *what man you give him stick* wem gaben sie den Stock *me like him grog* ich liebe den Wein acc. pl. *kaikai him* élégeti őket. Sajátszerűsége amelaneso-englishnek a *that fellow* pronominalis használata *that fellow* (fiyer) *kaikai him* ez élégeti őket, mihez *this fellow* járul *I* és *me* mellett.

A chinai a 3-ik személyű névmást nem jelöli meg a nom.-ban. Bővebbet Chin. Gr. § 405 és k. k. — *A. Gr.* § 62 III: es gibt nur *l.' i,* vor classisch auch *kiuet* für den genitivus: sein, ihr und *čī* für den Objectscasus: ihn, sie, es, ihm, ihnen. De határozatlan értelemben is használtatnak: jemandes, eines, der Menschen, jemanden, einen oder einem, etwas. kiuet a *Šu* ban 1 és 2-ik személyű pron. poss.-ként is szerepel.

A vulgar-angol prosától hajlandó a személytelen tárgyakat personificálni, avagy más szókkal nem tekinti azokat semlegeseknek; így történik hogy *he* használtatik tárgyakról, hogy a régi *his*-t az *its* nem szorította ki, hogy üres tárgyak, tartók mint nőneműek kezeltetnek. Storm 263. Ha ezzel egybevehetjük, hogy a mai colloquialis nyelvben az object casus *him* és *them* [1]) válik absolut formává a nominativus rovására St. 207. (a régibb nyelv számos esetben a nom.-t használta az object casus helyett, miből következik, hogy a két alak ellentétes megkülönböztetéséről szó sem volt) akkor az ily példák alapján mint: this is what him — says, bought him (a book) at a sale — it is them, she was younger than them, if them were we [2]) joggal azt fogjuk következtetni, hogy a pidgin subject és object casus közt nem fog különbséget tenni, s csakugyan *he*-t találjuk nem csak personaliter de possessive is használva. A másik alak *'em* többnyire *um*-nek írva mi nem egyéb, mint a vulgar *'em* St. 265: vun on 'em, callem = középangol *hem* (ags. him, heom). Dieses *em* ugymond Mätzner I[3] 314 ist dialectisch weit ver-

[1]) *Them* a vulgar nyelvben *those* helyett használtatik, Storm 277: Them's my titles. What do you think them women does t' other day?

[2]) Mondatkezdő «Them says» ellen Storm 209 tiltakozik.

breitet und entspricht den alten *hem* (nicht *them*) welches noch in den westlichen dialecten lebt, wo es auch mit *he* und *him* verwechselt wird. V. ö. amerikai *rin arter em du* szaladj utánuk, Storm 328*). A chino-englishben uralgó *he* és *um* mellett más alakok mondhatni csak elvétve kerülnek elő: *she* nom. sg. f. 24 *she wantchee much*, 94 többször: *she no look-see um* nem néz rájuk sat. *it* 50, 73, 76 *it looksee my* úgy látszik nekem, 81. Különben *he* mint nom. sg. f.: 108 *waifo he velly likki* mint nom. sg. m. 42 *he dead man, he wat lib insidee coffin* (ő ki benn van a koporsóban) és mint e példából kitünik, az articulus is ugyancsak *he*-nek hangzik. A nominativus kiemeléséről p. 107 *a man he makee* már megemlékeztünk, épúgy 93 *that Massa he pidgin*-féle esetekről, melyekben a vulgarangol alapján a *he*-t=*his*-nek magyaráztuk, de noha e példában a chinai szerkezet utánzását is láthatnók. — 18 *that yankee name he D.*, 81 *this Jossman name he L.* (e yankee neve D., e pap neve L.) féle esetek *Josspidginman name Coe* 24, *man name W.* 42 *many taushan Chinaman he name be W.* 84 (sok ezer Chinai neve W.) fordulatokkal egybevetve még mindig kétséget hagynak fenn az iránt, vajjon a *he D.* nem «a D. = (the D.)-nek fordítandó.*) Különben *he* = his: *topside he tlacks* 18, *at he finga-ins* 21 *catch he chance* 50, *catch he wish* sat. *he* = her: *supposey t'hat numpa one waifo belongey he máta* 108 all just as if the head wife were her mother; de *his*: 112 *his own piecee chilo*, 51 *his own fine csalkee stick.* — *he* mint object casus: *Maly talk he* 25, *he talkee he* 110, *afta he* 32, *paylo he one cumshaw* — *to he* 32, 33, 78 (= *him*). *cheat he* 106, *nik-ki* (strikes) *he* 107, *my — poke he to wa keum up* 91, *he* fem.: *that plopa pidgin for he* 108. *him* 115 *see him*, *fo allo like him* 50 a ki rá hasonlít, *on him* 80. *care him away* 112, 113 *he* mint plural nom. 32 *all . . . he scleamee*, 103 *he talkee* (két kacsáról) *they* 21, 32, 60, 85 pl. gen.: *they no can find t'at China man, he vanish flom he eyes.* A második absolut alak *'um, em* általában object casusként szerepel, de előfordul *wát 'um call the T.* a mit T.-nek hívnak, 32 *pay em allo had* gave them all he had, — *my put 'em* (stockings) *on* 92—79 *take cal'um* (of them = *allo that dolla*), 96 *take careum (one piecee cow)* egyéb példák 17 *tink um devilos*, 17 *put um* m. sg. 17 *pay um* m. sg. de 60 *give them* 19 *hide um* pl., 22 *lock um* m. sg., 22 *cuss'um* — 23, 43 *topside' um* 27 *'bout' um*

*) V. ö. *you name be W.* 84, *my name blong N.* 112.

29 *tie um,* 30 *flogg 'um* m. sg. — 31 *blow um,* n. sg. — 32 *thlow um,* 32 *feed' 'um,* 33, 61 *catch um,* 39 *tellum,* 40 *bakum* sütötte 43 *chin chin um* sg. m. — 44, 61 *look see um* sg. m. — 45 *bless' um* sg. m. — 46 *teach um* — 52 *talkee um* — 55 *pump 'um* sg. sat. — *to um*: *talkee too 'um* 43.

Pronomina possesiva. Felemlítendők: 113 *my own eye hab see,* 111 *countee my his own piecee chilo,* de *he own take care* er selbst 112.

Pronomina demonstrativa:*) *this* 41, *that* 41, 43, 46, 78 ez egyszersmind conjunctio.

M. I. 441 pronominal adverbia: *what for* l. a pronomina interrogativa alatt *that fo'* (because) *he hab* stop. — 83 *whatside he makee go* 113 *what side that lobber man walkee* merre ment e rabló — *wattim* 28, 44, 56, 57,65, 76, 78, 86.

Pronomina relativa. Storm 227 who és which-ről megjegyzi, hogy a colloquialis nyelv ezeket már alig használja. Alford: That makes duty for both. — Hyde Clarke (St. 258[2])) *That* is used instead of *who* and *which* a great deal too often v. ö. már Swift-nél Polite Conversation 1814 (St. 439) we are killing that that would kill us. 48 *No hab one Manchū Tartar that káli fightee such. dlagon that, killee állo dead* 49 *one day that come about to shave,* 65 *one piecee inside that feel twotim he ghunga tell.* A Szótár szerint 134: *That* often used as indicating in Pidgin-English, when it could be omitted in ordinary English e. gr. *that man* = he. — *Which* már Shakspearnél és általában a vulgár nyelvben személyekre is vonatkozik St. 265 Marryat iró ily kifejezéseire nézve l. Storm 220[4]) pidgin: 50 *an make A. a mandalin, which noble all he blood* ki egész vérét (fel- és lemenő rokonait) megnemesíti. — *it belongey olo custom which nevva wailo 'way* 51. — What wird allgemeines Relativ Storm, 278. 19 *plinta man, wat makee book,* 44 *olo person, wat look see one pukkha gentlum* öreg személy, ki perfect gentleman-nek látszott. 43 *he dead man, he wat lib insidee coffin,* 43 *one poor schola', wat hab nebba catchee button* szegény lateiner, ki soha

*) Kamerun-Englisch: *this place live for man go wash* das ist ein Badeplatz, *them other boy no fit to learn him* ez a másik fiú nem bírja azt megtanulni, *he wants them thing plenty* e czikkből sok kell neki. Fölötte sajátszerű *King Belltown himself* die eigentliche, engere Bellstadt, a hol Bell király maga lakott, megkülönböztetésül az ugyanoly nevű város egyéb részeitől.

nem tett szert gombra (distinctióra), *one piecee Chinaman wat no savvy* 86, *one so bad piecee boy, wat makee so,* oly gonosz fiú, ki így cselekszik .... — 56 *one stoly, wat belong he olo tim* v. ö. Mätzner I[8] 331: all fevers, except what (=those which) are called nervous. — *wat-ting* = what. 103 *talkee wat-ting he duckey hab talkee* elmondja, mit mondtak a kacsák, 112 *Joss pay me what-ting my fáta no likee do* Isten megadta azt, mit apám nem akart tenni. — *who*: 42 *he likee flin who catchee plenty dolla'*, 50 *that Chilo Heaven, who savvy all that pass,* 51 *you see babaman, who* .., 86 *one piecee rascal, who* .., 54 *wisee man* .. *who* ... csak személyek után M. I[8] 330. — gen. sg. 83 *you take my for notha man, who face allsame' as me* másnak tart, kinek arcza olyan mint az enyém. Storm 212 a colloquialis nyelvből néhány példát idéz hol *whom'*, helyett áll, de itt *whose*-t várnánk. — *who-man* substantiv használatban: 66 *whoman swim best, that man* .. 74 *who-man he makee good look-see, that man* a kinek szép külseje van, az .. ép így használtatik *who* is: 66 *who lidee best* a ki legjobban lovagol — *wat devilo: my no can tinkee wat devilo Massa tinkee wat-tim he makee this sing-song* 76 nem tudom elképzelni mi ördögöt gondolt az uram, mikor .. 46 *askee wat he devilo ting he wantchee* kérdi, mi ördögöt keres.

Kérdő névmások (pronomina interrogativa) *Who-man you come this side?* 136 *who-man makee blake that one piecee glass* ki törte el ez üveget? — *wat you wantchee side he Mandalin* mit keres ön a m. mellett. 243, *wat you tinkee* 47 = 50 *watting you tinkee?* A substantiv használat után átterünk az attributivre*) *wat-pidgin t'his can be?* 32 what affair. — Továbbá *how fashion* (Szótár 125) *you stop out so late — howcan do?* 92 — *what for* why? where fore? because (v. ö. Sketchley 83 what for, says J) 42, 44, 45, 74 *wantchee know whatfor he pidgin lib so high* akarja tudni, miért él a galamb oly magasban? 76, 86, 92 *what-for you no come?* miért nem jön, 96 *what-for no got milk?* miért nem hozott tejet? 103, 115. — E jelentéssel: because 57 *an some what-fo he flaid cat catchee he* és némelyek azért, mert attól féltek, hogy a macska meg fogja őket. v. ö. 90 *maskee he Captin no savvy what-for to payum*

---

*) Csakis attributiv (nem kérdő): 73 *look-see what largey tail!* nézze, mily vastag fark, 53 *wat piece one foolo man you be* mily bolond egy ember ön.

de nem tudta mi ellen adja be (az egyes orvosságot) *hab got plenty medcin, my no savvy what for to pay he.* — *that he reason of wat for he makee such a low* és ez az ok, a miért olyan zajt csapnak. — *wattim you comee flom H.* mikor jött H.-ból, különben igen gyakran használtatik mint pronominal adverb. l. fenebb.

Összehasonlítás kedvéért a melaneso-englischből *whatman you give him stick* Wem gaben Sie den Stock? *What for steal,* miért lopta? *what-place belong him?* Woher kommt er?

A verbal tők a chinaiban egyszerűek vagy összetettek. A pidginben előfordulnak összetettek, és pedig ugyanazon szó ismétlésével: *cly-cly* kiabálni 57 *he mousey .. állo clycly* egyszerű *cly* mellett 70 v. ö. *makee cly-cly* 72, 107 — 52 *you talkee-talkee 'um to me* — *chow-chow* (Kreol. Stud. V, 10 = angol chaw) food; to eat; igen gyakran használva 29, 32, 41, 57, 58, 73, 74, 75, 98, 100, 110, 112 stb. Synonym compositumoknak volnának tekinthetők: 78 *no piecee English boy can makee-do all-same fashion like China boy* angol fiú nem képes úgy cselekedni, mint egy chinai — 29 *Ping Wing see gentleum wailo-go he scleamee* P. W. úri embert látván (arra) jönni, elkiáltja (magát) — 26 *littee chilos mindee-look!* — Épen olyan, mint *makee-do, wailo-go, mindee-look* egyszersmind *look-see* 15, 21, 49, 51, 56, 103, 104, 105 stb. *looks-ee* is lehetségesnek látszik, de más példák arra nézve, hogy a pidgin az angol 3. sg. vált volna absolut alakká, a mint ez a vulgar angolban egyáltalán történt, itt hiányzanak. — *talkee-leason* vagy idesorolandó, avagy pedig az objectummal összetett igének volna tekinthető 81 *s'pose Massa talkee-leason — he loll he eyes.* (Leland 134 ezt mondja: i. e. talk-reason, moral or literary discourse; wise maxims or extracts, de igének használja) — 24 *she tinkee-leason like Chinee* olyan eszejárása (gondolkozik—okoskodik), mint akár egy chinainak avagy észszerűen gondolkozik . . . — *my lather fightee dlagon, that killee allo dead* 48 inkább megküzdöm a sárkánynyal, a ki megöl mindenkit — *make ear hear* 16.

Absolut alakká vált az egyes szám harmadik személye a chino-tagalo spanyolban. Kreol St. IV, 18 *mia quiele, vende no puele, intiendi.* Miután az oroszban a múlt idő igenévvel iratik körül orosz-chinai *majá χat'í pýlá, ty pýl'isóla* mint az oroszban sem különböző alakokból nem vonhatni következtetést. A népies angolra nézve Storm 280-ra utalok: I knows says you, the women calls, stb. —de: he do (he does), colloq.: don't (dœs not) . . . . vulgar

amerikai: says I to vather 328,[1]) sez J 231[2]) I's (sowohl für *is* als has) 354. *I'se* = I have 232[3]) v. ö. *ain't*, mely *am not, is not, are not* helyett használtatik Storm 230, 258 mit ő régibb és vulgar *air not*-ra vezet vissza. A pidginben oly gyakori *ee, ey, y* végzet,*) mely az angol igéhez járul (és pedig az infinitiv és ép úgy a 1 sg. 1, 2, 3 pl.-ként szereplő alakhoz) talán oly román eredetű igékből, mint *savvy* választatott el. Talán a portugaliban oly gyakran fellépő 3. sg. *e*-jével állunk szemben, miután ez hangtalan *i*-nek hangzott. Az angol szók, melyek a portugaliakat kiszorították annál inkább felvették azoknak *o, -lo,* és *e* végzeteit, mivel az azt elsajátító chinaiak jó része csak is hangzóra vagy nasalisra végződő szókat ismert. Emez alakról már elmondtuk fennebb, hogy attributive p. præs. act. és ép úgy part. p. p.-nek is használtatik. Itt ép ily jelentéssel, de prædicative felhozzuk 32 *that plisoner be most starvee* active, de passive: *my sing-song be finishee* 62 holott 85 *they finishee to laughee* (megszüntek nevetni) esetében *finishee* verbum finitumként szerepel. *ee*-vel nem bővült alak prædicative passiv értelemben: 113 *he pocket too muchee fill up.* Ép úgy felsoroltuk már a példákat, melyekben a part. præs. act.-re visszamenő *-um* alak attributive használtatik és pedig hol cselekvő, hol szenvedő jelentéssel. Ez utóbbi értelemben, de prædicative *he goosy no led, allo he colour spoilum* 102. Hogy emez *-in* avagy *-um* alak azonban szintén absolut, az kitünik egyéb használatából. Így a Szótárban 120. old. előkerül mint verbum finitum: *my boilum tea* ellenben infinitiv *kálin* C. V. to call, *sélum* C. V. to sell — 110 *laughum* 110 *smokum*, 91 *cureum*, míg objectum: 107 *he must catchee floggum*, 46 *nebba catchee one such floggum* (de ép így használható az *ee*-re végződő alak 108 *he must catchee floggee)* ép úgy, mint e példában 61 *pay'um a floggin.* Arról, hogy az *ing* alak mint főnév és gerundium is használtatik *as hunter lib by killin* 60 és u. o. *pig keepee glowin* itt nem kell bővebben szólanunk, e használat ismeretes az angolból, ép így Storm 270 szerint *a* (= *on*) vor Gerundium ist in der Sprache alt, Sweet: *fall a crying* obsolete, we say *begin to cry* a pidgin szövegben e példát találni: *wantchee to catch 'um one tim a wandelin'* 61. — U. o. 355, lásd a XVIII. században szokásos:

*) 1886 elején elolvastam Fielding «Tom Jones» czimű regényét, hol *harkee, lookee*-féle imperativusok igen gyakoriak. A pidgin ez alakot általánosította; a chinai az európaitól ez alakban lett megszólítva.

while this ballad was reading míg e ballada olvastatott stb. példákat és még ma is: the house is building — to be missing v. ö. 272[1]) a (mai nyelvérzék szempontjából kétségtelenül) passiv értelem eme bizonyítékaihoz járul az amerikaiaknál szokásos infinitiv használat: if you go to asking me any more questions, go to writing poetry (v. ö. angol take to writing), you'll get me to loving you, Storm 332. v. ö. *you get spilum die-lo* 90.

Téves volna mindazonáltal abból, hogy az *ee* és *um (in)* alak absolut*) arra következtetni, hogy nem találni a chino-angolban p. p. p.-t és imperfectumot. Példák a part. pfti passivire: 52 *he bone all lotten in he glave. he looksee fliten* 81 (frightened) 82 *this larned W.* attributive holott prædicative: *sing song done* 79, *you tinkee he found out by you fan kwei* 35, azt gondoljátok, hogy ti idegen ördögök találtátok ki, *he Massa velly dlunk* 140 v. ö. *he get done* 40, *he get hung* 41 (v. ö. *get took* 54 impf. — de 66 *gettee dlown).*

De a múltidő körülírásánál is előfordul a p. p. p. ép úgy mint az angolban: 105 *no hab got golo,* 28 *no hab got one teacher good like S.* Igen világos, hogy a segédigéhez az absolut alak is járulhat: 27 *my no hab tinkee,* 104 *my no hab savvy,* 105 *hab catchee golo ?* 2 sg. — 3 sg: 53 *have talkee,* 41 *hab talkee,* 29 *hab chow-chow up,* 110 *no hab hear, he no hab stop in China side,* 96 *hab dielo* 96 *hab wailo,* 21, 79 *hab catch* — 72 *he kai no more hab makee cly-cly* lánya nem sírt többé — 3 pl. 103 *hab talkee,* 79 *hab makee Chinfaashion,* és végre 3 sg. 17 *some tiefman .. hab wantchee kill .. an' catchee állo had.*

Nincs biztos példánk arra nézve, hogy p. p. p. használtatnék imperfect gyanánt (v. ö. 110 *allo man finishee chowchow, plenty man too muchee dlunk)* de igenis arra, hogy impf. szerepel mint p. p. p. így attributive 26 *compladore all hollor shook lun,* továbbá 54 *t'at birdee insidee net get took.* A vulgar angolra nézve Storm

*) Kamerun-Englisch. Eine gründliche Verachtung der Flexion des Verbums. *Be* gilt für alle 6 Personen. Ép így használtatnak *sabe live thieve* lopni, *pass* de *want* mellett előfordul *wants, is* is. A mult időt általán, nevezetesen azonban folyó elbeszélésben a praesens alakjával szokás kifejezni, daczára annak, hogy a bantu nyelvekben találni a múlt idő kezdetleges megjelölésére. De azért előfordul *he left me market* er hat mir versprochen, *plenty vexed live for my belly,* mely mondatban a p. p. p. mint tárgyszó szerepel.

284 azt mondja: In den starken Verben nimmt die Ausgleichung der zwei Präterital formen zu. Your likeness was took; a colloquial english-re nézve v. ö. 215 v. ö. I am nearly done (have done) 220, hard worked servants u. o. 220 továbbá az amerikai slangból: Idone (I did), I gin (azaz given = I gave). Továbbá megtörténik a vulgar nyelvben, hogy a præsens használtatik a præteritum helyett, legalább erős igéknél, Storm 266: see, come. Ily előképek után ritkán várhatni a pidginben imperfect alakokat; ilyenek: 21 *was*, 82 *came*, 115 *want* went, 33 *it állo got thloo winda*, 21 *were* 60 *began* v. ö. 104 *that all same so bad my lost taushan' dolla*. Továbbá akadni verbum finitumként használt p. p. p.-re is 26: *nex 'tim my born, my bornee boy* ha legközelebb születem, mint fiú jövök a világra.

A formák generalis használata mellett p. 24 *in he city of W. lib Joss-pidgin-man name C.* W. városában élt egy C. nevű pap, 26 *tear come in he gentleum eyes, an he anger gin to lise* 96 *that cow hab dielo, that dog hab wailo, that woman catchee chilo* ez az asszony megbabázott találni mondhatni összetett igéket, melyekben a cselekvés kiemelésére *makee* szolgál: 110 *that boy no makee wailo* a fiú nem ment, 40 *he m. steal* 41 *m. pizen* megmérgezte, 41 *he m. kill*, 42 *m. talkee*, 43 *m. leed*, 50 *m. sit* leült 51 *so fashion they makee do* ők így tesznek, 53 *m. hidee*, 57 *he cat catchee one piecee mouse an' makee chow-chow all-same olo tim* a macska megfogott egy egeret és megette csak úgy, mint hajdan, 66 *m. play* 75 *m. sit* ül, 83 *m. go*, 109 *make paylo cumshaw* gave a present 86 *s'pose he must makee look-see he schola'* ha pedig a tudóst kell játszania (v. ö. 38 *look-see pidgin)* avagy ha tudósnak kell látszania, miután *look-see* nemcsak azt jelenti, hogy látni, hanem egyszersmind látszani p. *he looksee:* 21 *muchee wise*, 105. . . . *one plittee chilo*, . . 44 *one pukkha gentlum*, 51 *you looksee all-same one piecee foolo-man* ön úgy néz ki, mint egy bolond, 104 *that side look see dirt*. De a causativum is makee-vel képeztetik; 90 *he makee come állo he man*, 35 *m. fall*, 45 *m. slip* 59 *m. stand* megállítani, 68 *m. tell*, 109 *he makee my larn that pidgin* ámbár learn azt is jelenti, hogy teach Storm 275 v. ö. a lay és lie 285 wake awake 217 egymás helyetti használatát avagy 229 [1]) he stood the candle. A helykörülmény kifejezésére *side* (p. *wat you wantchee side he Mandalin* 43 mit akar ön a Mandalin mellett) és összetettei használtatnak. Ezek

tulajdonkép adverbialiter avagy præpositionaliter használt nevek.*) Csak *inside*-t találni némelykor a főnév után p.:

17 *Ioss house hab got one man room inside* anybody was within, 41 *he stop Chinaside inside*, 92 *what-for you no let my room-inside* miért nem ereszt engem be? *in* mellett: 63 *in olo Fei Chaw Shang inside* különben pedig *inside, outside, topside, bottomside, longside* megelőzik a főnevet, épúgy mint a ritkábban előfordnló *in* (42 *Iosshouse*, 44 *hell*, 83 *a party* 46 *beddy*. 43 *dleam* 24 *in he city of W.*, 44 *in he nightey*) *long* (76, 113) *on* (31 *on Chinaside*, 50 *on he Empelo's head-side* 63 *lidee on he wind*, 68 *on lacker box* 80 *wait on him* 83 *on he arm* 86 *one man he too much poo' an' too much smart, he often come the pidgin on* v. ö. 61 *one tim a wandelin'* (*a* = on) *up* (74 *up to sky*), melyek pleonastice is használtatnak p. *on* avagy 79 *in Chinaside* a mennyiben tudniillik a *side*-vel összetett szók már magukban adverbiumok, (*hab stop Chinaside* 79); ilyenek a felsorolt *inside* sat. kívül melyek præpositiókként is szerepelnek *allsame side* 105, *behind side* 19, 102, *California side*, *Cantonside* 91, *Chinaside* 79 (*Chinaside inside* 41, *in Ch°s°* 79, *on Ch°s°* 31) *Englandside* 90, *someside*, *Tartarside* 70, 71 *thatside* (v. ö. *there* 46) *thisside* 74, 112 (v. ö. *here* 104) *upside down* 28 (felülről le, azaz végig: *leedee lesson upside down* v. ö. *uppy down* 15, 37 — *you turn he topside downy* 67) 133 *whatside you blongey* where is your home? v. ö. 81 *take Chinaboy a long, down stair* 25 és *downy stairs*. — Szintén adverbialiter használtatnak: *topside* 86 *must hab got wata topside* kell hogy vizet kapott legyen a fejébe = bolond, *outside* 93 *that stoly he came o°* 104 *ousai, he lain come chop-chop*, 57 *he go o°*, 104 *wailo ousy*, 105 *pay ousy* 89 *come o°*, 101 — *bottomside* 17 walkee *b°*, 44 *b°in hell* (lenn a pokolban) de főnévileg 67 *inside* 77, 78 *my hab cath t'inkee i°* I have got an idea 104 *he too shmallo man i°* 106 különben *inside* jelentései közölt felsoroltatnak interior, heart, mind, soul 125 *you belongy smart inside* you are intelligent és így 101, 102, 111 — *catch hood i°* 56 *he — so good inside he can* 31 *catchee happy i°*, 57 v. ö. 45 *he happy i°, longside one piecee i°, that feel* 47 *my catchee muchee solly i°*, 109 *he plenty solly i°* v. ö. *tell inside-out* 34.

Az időkörülmény rendesen *tim*-vel összetett szók által fejeztetik ki: *allotim* 33, 57 (*allway* 32) *beforetim* 50, 94, 109 — *'chee tim* 102 sokáig *dis tim* 26, *first tim*, *largey tim* 102, *littee tim* 112 — *longtim* 79 és *longatim* 104 *morning tim* 115 (*mornin* 101, *blight sun* 104 reggel de nem adverbialiter *mornin* 46, *blight sun* 45) *muchtim* 28 és *mucheetim* 63, *nother tim* 103, *nex tim* 26 *one tim* 61, 100 (*once* 83, *állo once* 36) *some tim* 43, *this tim* 41, (*then* 46, *now* 41) *wattim* 28, 44, 56, 57, 65, 76, 78, 86, kérdőleg 83

---

*) 25 *he chin-chin Ioss topsidee house* talán a magasabban, avagy feljebb fekvő házban, mely esetben *topsidee* attributive használtatnék.

(*w hen* 46, 83) de *belong tiffintim* körülbelül a lunch idejében, mi mellett *allway, by' mby, once, then, when* is fordulnak elő. *Mornin, blight sun* adverbialiter használt főnevek v. ö. *t'otha day* 44 tegnap, 61 *nightey day* éjjel nappal, 83 *one nightey.*

Modal adverbiumnak használtatik *plenty*, mi különben «sok»-at jelent (77 *plenty piecee watch* sok óra *too plenty dollar* 108 *he plenty solly inside* 109 *he no plenty smart inside* ép így adverbialiter *he plenty cly* 114 — 106 *my flin talkee plenty leason.* Igen gyakoriak a *fashion* szóvali compositumok: *so-fashion* 51, 56, 103 írva *so-fashee* 107 sőt *so fash*-nek 28 — *all-same fashion* ép úgy 79, 107, *wat-fashion*, mikép 109 — *how fashion*, mikép 57, 96 *galanti fashion* grandly, *plopa fashion.* Különben ez összetételek előfordulnak mint melléknév avagy főnév is: *China fashion stoly* 106, *what ting you pay plenty dolla', he állo tim good fashion* a mi sokba kerül, az szép is *catchee plenty dolla' t'heu állo tim you catchee first chop fashion* ha sok pénzed van mindig a javát kapod 95.

Hogy a pidgin nyelvben számos chinismussal fogunk tálálkozni, az természetes. Ilyenek talán 44 *you loose face*, 109 *he loose face* was much ashamed. A szótár *facey* alatt: face, character, self-possession *loose facey* to loose character; to be put to shame; to be disconcerted, 54[2]) *to take one's facey away* the common Chinese expression for causing shame or defeat. 105 *Melican makee iron facey at Chinee.* A szótárban *iron-face* teet-meen (Canton); t'eeay layeen (M.) stern, obdurate, cruel, severe. — 18 *he soon get well an' walk topside he tlaks* on his foot prints i. e. upright.

(Nem meglepő ha a Kamerun-Englisch-ben más fordulatokra találni p. *I want to sit down for you* Ich möchte Ihr diener sein, *cold have you* hat dich die Kälte? láza van? *this be play palaver* tréfa, *he left me market* igérte).

Ilyennek tekintendő a numérativum *piecee* v. ö. A. Gr. § 197—199 drei Stück Vieh, fünf Häupter Kohl. *ngù-wèi iû̂* fünf (Schwänze) Fisch, *čé-pà šén* dieser (Griff) dächer v. ö. Melaneso English: that fellow knife 10. De előfordulnak a számnevek piecee nélkül is 44 *tlee day wailo in he nightee* három nap múlt volt el amaz éjszaka óta. 135 43 *at he two coffin*, 45 *tulip li China man wear two watch. Watfor? Supposee one makee sick, t'other walkee.* Ép így használtatik *one* is, mely gyakran a határozatlan névelő helyébe lép:

22 *It b'longy betta makee flin than catch one inimy* 108 *one chesze full nipti cashee* a chest ful of ready cash, *one gliffin* 102 *allsame one sick man,*

45 *wailo to one go-down* 57 *one feast of lantern* de 103 *one p° Chinee*, 103 *two p° duckey* 98 *you one big p° foolo man* 105 *you one p° big foolo*, 19 *one pig p° mountain* 42 *two p° coffin*, 49 *you catch one piecee can-do*, 45 *some piecee Joss papa* 52 *only some p° word you have*, 53 *my solly see wat piece one foolo man you be* 71 *fo p° horsey* 29 *that piece velly bad pieman son.* — Ordinalia 22 *first-chop an' numpa one* 107 *he numpa one waifo* az első feleség, 108 *numpa two he talkee — Chinaman sit down to tim* leült másodszor.

Példák a negativ[1]) mondatra.

107 *no other ting can do* egyebet nem tehet, *no can do* 16, 77, 89, 104, 108 *likki waifo no can do* (can do nothing), *numpa two no can do one ting* a második feleség mitsem tehet (ez ellen). 107 *can makee cly cly, no more can do* sírhat, ennél többet nem tehet — *he no that much can savvy, no can makee* 89, 96 *can no make fly, no can catchee* 78 — *no catchee cash — no hab cash* 35, *no hab wing, no hab man Chinaside savvy so good sword pidgin* nincs ember Chinában, ki oly jól tudna vívni *no hab talkee plopa* 110, *no hab stop* 79, *no hab got* 45, — *what for no got milk ?* miért nem tettél szert tejre ? — *he allow no come outside* a nyíl nem jön ki — *Massa no foolo* 106 *my no wantchee plaise one Chinee, suppose hé no good* 86 ha nem jó, *but he no be plenty* de nem fordúl elő nagy mennyiségben, *no blong leason to make bobbely* 45 — *you no ought makee — no wantchee — luck no wai toe long* — 51 *when good tim come to do, don't makee stoppee long* ha a kedvező pillanat elérkezik, nem kell késedelmeskedni — 104 *maskee he no givee t'hat Chinaman cumshaw, not one littee nipte-cashee* mégis nem adott e chinainak ajándékot, még egy kis pénzdarabot sem — *how catch dlagon no man know* 54 azt senki sem tudja, *no piecee English boy can makee do all same-fashion* 78 — *findee no chit there* 34 nem talál ott levelet, 62 *who catchee no piggy-tail*, 92 *come with no stockin* jőjj kapcza nélkül. — *no can go shore* ich kann nicht an die Küste gehn Preuss. Jahrbücher 1884, 590. lap.

A szó eltérő jelentésére nézve találni egyet mást Kreyenberg czikkében Pr. Jahrb. 1884 592—594. Igen természetes, hogy evvel a pidgin lexicon nincsen kimerítve. Fölhozandónak véljük e szót *belong:*[2])[3]) 69 *My fáta blongey palacee* atyámnak palotája van 108

[1]) A Kamerun-Englischben gyakran a nyomatékosabb affirmatióra használva: *Smiti dont go* Schmidt elment, *Plenty people dont come* sokan jönnek vagy jöttek, v. ö. obst net hergehst.

[2]) Használatáról a genitiv kifejezésére a Melaneso-englishben már megemlékeztünk.

[3]) A Kamerun-Englischben *live* szerepel mint verbum substantivum (sein, werden = zur Umschreibung eines werdenden Zustandes), *he live for come* er kommt so eben, he is coming, va venir *he live for die* er stirbt

he b° two piecee wai fo volt két felesége — *that book b° classics* e könyv a klasszikusokhoz tartozik, *catchee milk b° your pidgin* 46, 77 *gun boat Captin b° he pidgin* volt az ő mestersége, *my b° big tai-pan* 20 *thet man b° foolo* 106, *it b° betta makee flin* jobb barátra szert tenni, 78 *one cannon ball come du' cham-taw ... he b° dead* schnitt ihm den Kopf weg und er war todt — 45 *one tim b° one student -man* volt egyszer, 78 *állo dolla that b° desk,* 103 *no b° so much lain longa tim* hosszú idő óta nem volt annyi eső. 47 *but my no b° hearee* de sohase történt velem, hogy azt hallottam volna *b° too plenty man catch sick* megesett, hogy igen sokan megbetegedtek 90 108 *allsame supposey that numpa one waifo b° he máta* all just as if the head wife were her mother — *b° well* egészségessé lenni 90, *he fedders bymby b° stlate allsame 'nother hin* a tollak csakhamar ép olyanokká lesznek, mint bármely más tyúkéi *b° Englishee talk* 110, 111 angol nyelven, *he catchee he hand too muchee fullo, b° too much to do* d. h. er (bekäme) zu viel zu tun 47, *b° China law* chinai törvény szerint 37, *my makee dis note as b°* a mint illik.

Még kellene közölnöm a mit *catch, get, pidgin business, leason, savvy*[1]) jelentésére nézve állítottam össze, *too*-ra nézve meg kell jegyeznünk, hogy «igen»-t[2]) (sehr, very) jelent igen gyakran, *smart* az amerikaiaknál szokásos értelmében használtatik a pidginben is Storm 326: The smart man is quick and intelligent, but apt to be suspected of taking advantage of his neighbors by these qualities. *Suppose*[3]) szerintünk «ha»-val egyenértékű 66 *supposey you no*

so eben, wird sterben, *no live* das gibt es nicht, er ist nicht da *this place live for man go wash* ez fürdőhely *pose I no live* ha nem vagyok itt.

[1]) A Kamerun-Englisch is használja e portugali szót *me no sabe* nem tudom, *you no sabe me* nem ismersz?

[2]) Ép így a Kamerun-Englischben, mint a comparatiónál felemlitettük.

[3]) A Kamerun-Englischben csak *pose*, p. *pose I no live, he fit to go for my backside to thieve my oil* Gesetzt ich bin nicht da, so ist er im Stand, hinter meinem Rücken mein Oel zu bestehlen, mivel összevetendő *him father dead, him be Joss* ist sein Vater todt, wird er Joss, apja halála után, ő lesz a Joss. — Felette sajátszerű a *belly* (has) használata *my belly is full* ich bin satt, *plenty vexed live for my belly* viel Ärger ist in meinem Inneren nagyon bosszankodom, *pose me be forced, I go* ha kényszerítenek, megyek, *my belly live for Bell* de szívem hű marad Bell-hez.

make looksee for mollow, you velly soon to-day make catchee sollow, s° one man no catchee cash, he non can play atgame s° no hab wing, can no make fly ailsame v. ö. a melaneso-english-t.

MAYR AURÉL.

EGY ELLENMONDÁS HERODOTOSNÁL.

Tudvalevő dolog, hogy Herodotos művének compositiója semmiképen sem kifogástalan. A történetíró előadásában ugrásokat, ismétléseket, ellenmondásokat, számvetési hibákat enged meg magának, melyeket a kritikusok minden alkalommal szemére szoktak lobbantani. Midőn ezuttal egy ellenmondással röviden foglalkozunk, kimutatni igyekezünk, hogy nem magának Herodotosnak róható fel hibául.

Az I. könyv 108—110. fejezetében Astyages álma, Kyros születése és Harpagos megbizatása van leírva. Harpagos Mitradates pásztorért küld, kinek ezt mondja: «*Κελεύει σε Ἀστυάγης τὸ παιδίον τοῦτο λαβόντα θεῖναι ἐς τὸ ἐρημότατον τῶν οὐρέων, ὅκως ἂν τάχιστα διαφθαρείη* etc.» A 111. fejezettel azután így folytatja Herodotos: *Ταῦτα ἀκούσας ὁ βουκόλος καὶ ἀναλαβὼν τὸ παιδίον ἤιε τὴν αὐτὴν ὀπίσω ὁδὸν καὶ ἀπικνέεται ἐς τὴν ἔπαυλιν*, hol a szintén gyermeket szült neje már izgatottsággal várta, minthogy nem tudta magának megmagyarázni, miért hítta magához szokása ellenére Harpagos a férjét? Kérdésére a visszatért Mitradates elmondta, hogyan lépett Harpagos házába s látta aranydíszben és tarka ruházatban a gyermeket. Az eredetiben erre így folytatja: *Ἅρπαγος δὲ ὡς εἶδέ με, ἐκέλευε τὴν ταχίστην ἀναλαβόντα τὸ παιδίον οἴχεσθαι φέροντα καὶ θεῖναι ἔνθα θηριωδέστατον εἴη τῶν οὐρέων ...... καὶ ἐγὼ ἀναλαβὼν ἔφερον, δοκέων τῶν τινὸς οἰκετέων εἶναι· οὐ γὰρ ἄν κοτε κατέδοξα, ἔνθεν γε ἦν. .... καὶ πρόκατε δὴ κατ' ὁδὸν πυνθάνομαι τὸν πάντα λόγον θεράποντος, ὃς ἐμὲ προπέμπων ἔξω πόλιος ἐνεχείρισε τὸ βρέφος, ὡς ἄρα Μανδάνης τε εἴη παῖς τῆς Ἀστυάγεος θυγατρὸς καὶ Καμβύσεω τοῦ Κύρου κ. τ. λ.*

Az ellenmondás igen szembeszökő. *) A pásztor kapta a parancsot, hogy vigye el a gyermeket, a pásztor tényleg el is viszi, — s íme néhány sorral lejebb mégis az őt kísérő szolga útközben kézbesíti a gyermeket. Az által pedig, hogy Herodotos ezt négyszer és mindig a *λαμβάνω* igével fejezi ki, azonkívül még a pásztornak útrakelését a gyermekkel háromszor mondja el, az «*ἐνεχείρισε*» annál feltünőbb. E helyett inkább azt várnók, hogy a szolga tudassa a pásztorral útközben, hogy kié a gyermek, tehát elárulja neki a titkot. Az «*ἐνεχείρισε*» helyében talán *ἐξήνεικε* olvasandó, mely ige ezen jelentésében: «elárulni» Herodotosnál kétszer fordul elő, III. 74: «*μηδ' ἐξοίσειν μηδενὶ ἀνθρώπων τὴν . . . ἀπάτην*» és VIII. 132: «*ἐξενείκαντος τὴν ἐπιχείρησιν ἑνός*». Az *ἐμέ*-ből a megfelelő casus *(ἐμοί)* az *ἐξήνεικε*-hez kiegészíthető, a mint azt *Abicht* (I.[4] p. 146.) az *ἐνεχείρισε*-hez kiegészíti is. Az optativus *ὡς*-sal a hírül jövést és hírül adást jelentő igék után oratio obliqua-ban közönséges tünemény s így még csak az a kérdés maradna hátra, hogyan jött létre a corruptela.

'Εκφέρω rendes és alapjelentése *kiviszek*. Valamely olvasó, ki nem értette meg itt az ige elvont jelentését, hogy a hely értelme világosabb legyen, magyarázatképen, a — szerinte — többet mondó *ἐνεχείρισε τὸ βρέφος*-t írta az *ἐξήνεικε* fölébe. A glossa azután belekerült a szövegbe.

WEISS REZSŐ.

---

*) A Herodotos-kiadók az ellenmondást nem vették észre. Egyedül a történetíró angol fordítójának *George Rawlinson*nak (History of Herodotus. New edit. Vol. I. London 1862. p. 203.) tünt fel, a mint azt ekkként hangzó fordításából gyaníthatni: «They sent a servant with me to show me the way out of the town, and *to leave the baby in my hands.*» De ezen, a sorokba erőszakolt interpretatio sehogysem kielégítő.

ADALÉKOK A RÉGI MAGYAR IRODALOMHOZ.

I. Mihály Deák codexének ismeretlen hat éneke.

(Vége.)

3. Más ének.

Nótája: Ifjúságom vétke gyakran . . .

Bujdosásra juta nyomorult életünk,
Sok Antichristusok támadtak ellenünk,
Nincsen ez világon ki forgatná igyünk.
Hamis decretumot formáltak ellenünk.

Mintha ez országban mi volnánk pártosok
Az nagy röndök között fő-főtanácsosok,
Ellenünk hadakat kincsünkkel fogadók,
Már úgy kergettetünk mint halálra valók.

Igen helyös mondás, meghalt Mátyás király
Nem kell az igazság pápista hitre állj
Magad mentségére akármennyit instálj
Bedugják az szádat mondván ne prédikálj.

Hitelössebb szava csácsogó klerusnak
Hogy nem mint egynihány jó reformátusnak
Még Christussal maradsz szidnak, kárhoztatnak
Ha attól elszakadsz mondanak boldognak.

Ha élös elméd van az igazság utát,
Eszödben vehetöd üldözésnek okát,
Ne keress másoknál bár ezekre példát,
Csak nézd szőrte szélyel apostolok sorsát.

Kik inkább akarnak amaz hű Moysessel
Rabságot szenvedni Izrael népével,
Futni, lappangani az szegény Illyéssel,
Hogy nem gazdagulni Pharaó kincsével.

Némelyek közülök az Jeremiással
Tömlöczbe vettettek Pétör apostollal,
Sententiáztattak az három ifjakkal
Halálra möntenek szent István mártirral.

Kiket erőszakkal, vagy czitáczióval
Tőrben nem ejtettek álnok ravaszsággal
Midőn jószágokat dúló katonákkal
Prédára hányattak, nem gondolván azzal.

Sokan ű közülök az nagy röttegésben,
Kik nem maradhattak az magok helyében
Öltözvén az szelid juhoknak bőrében
Szaladtanak futva Duna szigetében.

Az keserűségöt újétja rosszabb hír,
Mört szegény cselédjök otthon köservén sír,
Reszket az ő szivök mint erdőben az nyir
Mert oda jószágok, melyet soha nem bir.

Óh nagy hatalmú Úr támadj fel mellettünk;
Ne mondhassák ezök, hogy elhagytál bennünk,
Hiszön csak egyedül te benned remélünk,
Ha megölsz is Uram, csak te benned bizunk.

Nem mentjük magunkat méltatlanságunkkal,
Ha sujtasz is bennünk nagyobb ostoroddal,
Megvalljuk vétkünket hophni (?) s Phileassal
Kétségben nem esünk hitötlen Júdással

Mert nem történetbül sem az szöröncsébül,
Hanem Fölségednek bölcs rendelésébül
Vagyon, hogy kergetnek mostan ki helyünkből.
Mint ezt megtanultuk jövendölésükből.

Az aranyat tűzzel szépítik rozsdátul,
Tiszta búzát széllel választnak polyvátul;
Igy mi is sujtással ez csalárd világtul
El ne vonattassunk testi bátorságtul.

Nem fölyebb tanítvány az ű mestörénél,
Ki sokat szenvedél, mig világban élél,
Értünk keresztfára magad kennyen mönél,
Magad halálával áldozatot tövél.

Nem hagyád minékünk világ dicsőségét,
Hanem üldözésnek keresztviselését,
Ez világban való magad békességét.
Igy kell hát viselnünk nyomorúság terhét.

Ez alatt nyögődnek most sok ekklézsiák,
Kik tanítójoknak hiröket sem hallják,
Mise hallgatásra erőszakkal hajtják
Ha azt nem követik, pénzzel birságolják.

Az szent irás helyött virginát nyomtatják
Az dudát közöttök nagy dallal fújatják
Kik ennek előtte az mannát megunták
Ugorkát, párhagymát most kénytelen rágják.

Seregeknek Ura, igaz itélő vagy,
Az te bölcsességöd mindönök fölött nagy,
Igaz vezéröket népeid között adj,
Megölő mételylyel legeltetni ne hagyj!

Mi is azt fogadjuk az te jó lelkedért,
Csak ne hagyj el bennünk Krisztus szerelmeért
Senkihöz nem mégyünk az élő kenyérért,
Sőt hozzád sietünk lelki testi jókért.

Mi haszna lösz Uram, ha el vedesz (vesztetsz) bennünket,
Elkergetsz előtted, mint a zsidó népet,
Nem másolhatod meg velünk tött frigyödet,
Azért bizvást mondjuk szt. Pállal az igéket:

Sem élet sem halál te szent Fölségedtől
Tömlöcz és az fegyver Chrisztus szerelmétől
El nem szakaszt minket az keresztény hittül
Ámbár üldöztessünk fene ellenségtül [Pápa seregétül].

Irám ez versöket kedves barátimért,
Christus munkájában szolga társaimért
Kik most üldöztetnek az igaz vallásért,
Nem szánnék érettök bizony ontani vért.

Ezör hatszáz után hetvennegyedikben
Szent Mihály havának szintén közepiben
Napszám szerint pedig tizenötödikben
Nevét elhallgatá keserűség ebben.

Amen. Finis.

Rövidebb, de hatásosabb költemény, mint az előbbi. Szintén a protestantismus üldözése idejéből, a papok befogatása, börtönöztetése, gályára hurczolása évéből való. Hangja nem oly sivár, de humorosabb is, előadása élénk, nyelve népies. Szerzője nem kivánja nevét megmondani, «elhallgattatá a keserűség» mint írja, de szerzési idejét pontosan adja. E szerint az ének 1674. szept. 15-én iratott.

4. Cantio de Rákóczi.

Ad notam: Az tündér országról.

Elődben állottam hadnak fejedelme,
És hű seregednek örökös vezére,
Indulásom lészön te dicsőségödre,
Szolgád már megesküdt elindult az végre.

Im kardom fölkötöm uram te nevedben,
Népemet készítöm röndölt seregökben,
Országomat hagyom Fölségöd kezében
Édös nemzetimet ne hagyad inségben.

Szállj le én Istenöm, lásd mi van szivemben,
Avagy ha kivánod, ime kebelemben
Szivemet mutatom neköd jó kedvemben
Ha mi ellenöd van töröld el hirtelen.

Az ártatlan vérnek sűrű kiáltása
Tudom, hogy fölhatott szentök óhajtása
Sok keresztényöknek testök szakadása,
Hiv uram most tégöd az bosszuállásra.

Engöm is szolgádat úgy megkeseritött,
Mikor az szörnyű hir, szivembe érkezött,
Szivem busultában ugyan megreszketett,
Könnye szömeimnek orczámrul csöpögött,

És miként az Dávid Absolont sirással
Siratta zokogván könyhullatásokkal
Ugy én is népedet sűrű óhajtással
Sirattam zokogván könyhullatásokkal.

Miként az vén Jákob szerelmes Józsefet
Hogy látta fiának ű vérös köntösét
Megérté, hogy vadak szaggaták el testét
Ottan koporsóban tévé szent tetemét.

Avagy mint Éli pap, az úrnak táborát
Hallá hogy megverték s elnyerték az ládát,
Megzöndüle füle, kiváná halálát
Székibűl kiesvén, megszegte ű nyakát.

Eképen indula siralom szivemben
Mert látá Jonatást halálos sebekben
Édös Jósefemet, vérös öltözetben
Hogy vadak szaggaták látám az mezőben.

Vilna szép városnak iszonyú romlása
Mert három templomnak lőn nagy pusztulása
Tűzzel égetteték hatalmas nagy schola,
Sok keresztyén népnek lőn hamar romlása.

Három bölcs tanítók megölettetének,
Testök földön hever, úgy verettetének,
Egy bölcs olasz ifjat tömlöczben vetének,
Kit harmadnap mulva ők megöleténak.

Nyelvét álla alatt kivonják szegénynek,
Kit hamar fordítván táblára szegtenek
Fejét ű testétűl elvágák, elveték
Testét négy darabban, nyársokban függeszték.

Lesna füsti égben fölmene Istenhöz
Vérszopó vitéznek nyulának fejekhez
Az körösztyénöknek ártatlan vérökhez
Kiméletlen nyultak, kisdedek testéhez

Gallia, Belgium és Nagy-Britania
Az sok vértül ugyan megrészegült vala
Az vitéz Albanus gróf bizonynyal mondja
Az mit Belgiumban cselekedik hada.

Csak halála előtt ő azt megvallotta
Hogy egy kevés idő alatt Belgiumban
Tizennyolcz ezernél többet hányt halomban
Még sem talált kedvet pápáuál Rómában.

Dignotus azt irja ötödik könyvében,
Párisban jártanak sokáig az vérben,
Mint egy sebes patak, úgy ment folyó vizben
Az testöt fölvette, oly volt erejében.

Ezeknek vérektül az szép folyó vizek
Egész Galliában úgy megvörösödtek
Hogy az környül lakók véle nem ehettek
Holt testökkel hizott halakat nem ettek.

Boldizsár Holsner is azt írja ismétlen
Hogy ezör és ötszáz ötven esztendőben
Angliában, csak két esztendőt mentében
Nyolczvan ezör(t) embört ölетött hirtelen.

Simon Semussis is emléközik róla
Huszonnyolcz esztendők alatt oly romlása
Volt keresztyénöknek vére kiomlása,
Az kiknek bűnünkért rettentőt halása.

Mert ezör és ötszáz hatvanöttől fogván
Az ezör és ötszáz nyolczvan egyben jutván
Szörte szélyel egész nömös Európában
Fegyverre hányattak szélyel országokban.

Megemlítem számát ilyen sok martírnak,
Noha tudom Uram nálad nyilván vannak,
Kik negyvenször való ezörön voltanak.
Fölségöd neviért immáron megholtak.

Õtödik Karolust, Bodinus oktatja,
Hogy Ferencz királylyal induljon az hadra,
Körösztyénség ellen élösüljön kardja,
Az fejedelmeknek nyakát szakaszthatja.

Pharnesius Sándor ő imádságában
Azt kivánja vala, hogy lova lábában,
Keresztyénbőr sarut vonna térd hajtásban
Lova térdig járna utczán vér folyásban.

Ziglerus Kristophus trombitáját fujja
Papot barátot az seregben dobolja
Hogy kegyetlenséggel nagy Vittenbergában
Rohanjon s az várost földig letapodja.

Murva- és Csehország füstölög még majs (ma is),
Az ártatlan vérnek látszik párája is,
Fejér högyön által kiált oly sok test is,
Ne induljak-e meg Uram ezön még is.

Diocletianus, Nero, Caligula
Ennyi körösztyén(i) vért nem öntöttek soha
Melyben lovak lába ugyan uszott volna
Én indulásomnak Uram most ez oka.

Nem szánom kincsemet, sok szép jószágomat,
Csak fölépíthessem leromlott házadat,
Összekeríthessem elszélledt nyájadat,
Szélyel kergethessem az fenevadakat.

Sok vöröm hullását, testöm szakadását,
Nem szánom mellettek életem folyását,
Sok jó vitézimnek fejök elhullását,
Sok erős kopláknak csatákon romlását.

Azért én Istenem látván szolgád ügyét
Mennyei harmattal szálld meg Sion högyét,
Jüjj mellém igazgasd táborom elejét,
Én ellenségömnek olvaszd el erejét.

Hogy az te nevedben ellenségöm hátán
Által költözhessem kegyetlen határán,
Láthassam azokat, kiket szivem kiván
Fusson ellenségöm, trombiták harsogvá(n).

Indulásom napján Uram megmutattad
Hogy szent Angyalidat vélem bocsátottad,
Az égben tündöklő napon ragyogtattad,
Jó voltod én hozzám abban is mutattad.

Mert az fényös napnak ő kerekségében
Láték három fegyvert tündöklő részökben
Kik félig állanak az napnak fényében
Nem tudhatom vala az látást hirtelen.

Azonban egy kis láng az nap közepibül,
Kirohana sebbel forog szörtelenül,
Az három fényös tőrt egész köröskörül,
Eljárá s bémene ismétlen egyedül.

Ellenségim ellen három fegyvert adtál,
Fényös nap Cristus, kit én mellém bocsátál,
Másik erős angyal, ki föld, tengörön áll,
Kinek ű szájából három élös fegyver kiáll.

Napból kijött Lélök, kis láng szent szivemben
Ki az ötközetre vigasztal szivében
Szablyámat forgatja az harczon kezemben
Hogy ne eshessem ellenség kezében.

Koplám, erős bástyám, sisakom, pánczélom.
Te vagy én Istenem tündöklő pajzsom,
Idegen föld hátán vezér kalauzom
Minden igyeimben azért benned bizom.

Már lemegyök Uram az égből az földre
Mert jó vallást töttél az én kérésemre
Vigyázz azért Uram indult seregemre
Angyalid is küldd el mellém segítségre.

Kiért fölségödet szent áldozatokkal,
Tisztöljem nevedet lelki buzgósággal
Te juhaid között népedet mondással
Égig magasztalom sörő háladással.

Amen.

A versnek sem ideje sem szerzője nem ismeretes. Szerzőjéről semmi felvilágosítással nem szolgál, idejét is csak alig határozza meg Valószínű, hogy I. Rákóczi Ferenczet kell értenünk a könyörgőn, kinek, mint helyzet dal, valóságos imaként van szájába adva, szépen motiválja harczba indulását, de még szebben végzi — egész hymnuszi lelkesültségbe megy át.

5. Cantio pulchra.

Ad notam: Dicsérd az Istent mostan!

Látod, mely rövid mulandó ez világ,
Elmúlik higyed, mint szinte ez virág
Mert nincsen benne állandóság,
Folyása néki álhatatlanság.

Járása időnek soha meg nem áll,
Mint víznek folyása soha meg nem áll,
Nem kémél senkit meg az halál
Vénséget nem igérhetsz ifjúságról.

Nincs helye higyed nála kegyességnek,
Százszor ha áldoznál is Istenednek.
Kik világban ez földen élnek
Nála azok semmit nem tetszenek

Az boldog olyan nála mint a szögény,
Mert az király is halandó, mint az szögény,
Felelő napot ott nem adnak,
Jóllehet azt mindönök kivánnak.

No azért mint fél ember nyavalyátúl,
Vagy reá következendő fogságtul.
Ne féltsd gyönge szived az szótúl,
Avagy testödet az déli széltül.

Meg köll bizonynyal kóstolnod az halált
Mindenöket kiket az elő talált
Megrontott és senkit nem táplált,
Mindazoknak lölkök testüktől elvált.

Megválol nyilván az testi élettül
Gazdaságtúl, házadtul, marhádtul.
Szükségödtül, házas társodtul,
Ezeknek rövid nyájasságoktul.

Más helyedben majd néköd állapodik,
Ki miátt minden semmivé tétetik
Az mit te gyüjtöttél elköltik
És barodban bővön föld is iszik

Lássad, azért ne vallj kárt életödben,
Szolgálj Istenödnek nagy félelömben,
Fösvényül ne élj itt nagy testödben.
Semmit nem vihetsz el veled az földben.

Tégy jól magaddal, míg vagy ez világban,
Cseleködjél jót mással is ez földön
Annak itt helye, míg vagy ez földön.
Ne kapj ezután lélök váltságon.

Amen.

6.

Véttköztem Ur Iñ. én te ellénöd
Kárhozatra szabad volna egöm vetnöd
Igazságod azt mondgya velem tönnöd
De kegyelmessegöd nem hagy el vesztenöd.

Méltán vallom Ur Iñ ez kinokat
Méltán érdömlenék ennél nagyobbakat
Cselekedtem nagy sok álnokságokat,
Röttenetös undok gonoszságokat.

Én nem tudom bűneimnek sokságát
Mint tengernek fövényének ő számát,
Ved el rolam haragodnak nagy voltát,
És enggedgyed bűnömuek bocsánatját.

Csodalatos Iñnek kegyessége
Senkinek ő nem lehet ellensége
Kinek vagyon csak benne reménysége
Nyilván vallja, hogy csak ő segítsége.

Ez világon soha nem volt oly bűnös
Kinek Iñ nem lett volna kegyelmös
Csak ki magát ismerte hogy förtelmös
És hitte Istent, hogy lesz engedelmös.

A Nogarola nővérekről.

Újabb elogium került napvilágra a Nogarola nővérekről Pietro Bembo bibornok *Il Sarca* czímű latin költeményében, melyet nem rég Morsolin közölt egy bécsi kéziratból eredeti alakjában, (Il Sarca, Poemetto Latino di Pietro Bembo per il Prof. Ab. Bernardo Morsolin. Venezia 1887). Ezen költemény, melyet in usum Delphini rövidített és átdolgozott alakban Angelo Mai bibornok közölt először a Spicilegium Romanum VIII. kötetében (Roma 1842) a Sarca folyó és a Garda tó egybekelésének történetét adja. A lakodalomra tóduló nymphák közt:

Quattuor ante alias forma venere sorores
Egregia, fidibus doctæ et cantare peritæ
Nobilis antiquo Nogarolum sanguine proles.
Harum si ingenii cultum respexeris, ipsæ
Pierides poterunt cunctas genuisse videri.
Si libuit spectare manus, didicisse putabis
Pingere acu et tractare colos monstrante Minerva.
Vegilius pater ipse suo nam rure docendas
A teneris patrias annis curaverat artes,
Vegilius, quo non Musis dilectior alter,
Sive modis libet imparibus connectere carmen,
Sive libet fortes armare ad prælia reges (vv. 151 sqq.).

A kiadó, Morsolin B., e négy nymphát Laura, Angela, Zenevera és Isota Nogarolára vonatkoztatja, de Angela a többinek nagynénje, nem pedig nővére volt. Leonardus Nogarolánuak Blanca Borromeától hat leánya volt: Bartholomæa, Isabella, Zenevera, Isota, Samaritana és Laura. Ezek közül csak Zenevera, Isota és Laurá-ról tudjuk, hogy foglalkoztak irodalommal. A többi három közül melyik válik be Bembus negyedik nymphájának, bizonytalan; talán Bartholomæa, kinek legalább férje a humanistákhoz tartozik. Á. J.

A HATÁROZOK JELENTÉSBELI VÁLTOZÁSAI.[1])

A viszonyszóknak és ragoknak ép úgy megvan s ép oly módszerrel állapítható meg az etimologiájuk, mint a fogalomszóké: főneveké, igéké stb. Ezzel azonban csak annyit nyerünk, hogy tudjuk az eredeti jelentést, de nincs még megfejtve, hogyan jutott egy-egy viszonyszó azon — néha nagyszámú — jelentésekhez, mintegy szerepekhez, melyeket a nyelvszokás idővel ráruházott. Ha apróra vizsgáljuk az ilyen jelentéseket s a nyelvtörténeti egymásutánt, melyben megjelennek, akkor azt látjuk, hogy e jelentésváltozások itt ugyanazon tipusok szerint folynak le, melyeket az önálló fogalomszók használatában állapíthatunk meg, pl. megszorítás, metafora, metonymia útján [2]). Megszorítást látunk pl., ha a *-kép* ragnak régibb jelentésével, mely szerint módhatározó *(retteneteskép* stb.) és állapothatározó volt, egybevetjük a mait, mely csak az utóbbi szerepre szorítkozik (az essivusra, kivéve egyes módh. adverbiumokat, mint *máskép ekkép* stb.). Vagy pl. ha a *-ni* névragnak a rokon nyelvekben megőrzött általános irányjelentésével összehasonlítjuk a mait, mely szerint csak személyekhez, családhoz való közeledést, illetőleg látogatást fejez ki. Ehhez hasonlít az olasz *appo* (= latin *apud*) története, mert ezt a viszonyszót ma csak személynevekkel kötik össze, pl. *appo il principe* a fejedelemnél, de nem *appo la casa* aháznál. (A franczia *chez* is személyekre szorítkozik, de azért, mert a *casa* ‚ház' szóból lett, pl. *chez le prince* szó szerint «a fejedelemnek háza» ill. «házában».)

De a viszonyszók történetében leggyakoribb jelentésváltozás a metafora, a hasonlóság alapján való átvitel. Valamint szavaiban tele van a nyelv metaforákkal — részint élénken érzett, részint elmosódott, elfelejtett metaforákkal: ép úgy fejezi ki nagyrészt a magasabbrendű mondat-viszonyokat is azzal, hogy a kézzel fogható és szemmel látható térbeli viszonyok kifejezőit mintegy át-

[1]) Mutatvány Simonyi Zsigmondnak «A magyar határozók» czímű sajtó alatt levő pályamunkájából.

[2]) «Les prépositions sont des signes, comme les autres mots, c'est la chose signifiée, qui doit en régler l'usage; elles ont leur sens propre et leur sens par extension.» Collin d'Ambly. De l'usage des Prépositions 1819. 6. l.

szellemítve eszmei tartalommal tölti be.[1]) Minden nyelvben lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy az idő, állapot és mód, eredet és ok, vég és czél meghatározása olyan kifejezésekkel történik, melyek eredetileg helyhatározásra szolgálnak. És valamint a fogalomszók körében, szintúgy látjuk a mondatviszonyok kifejezéseiben, hogy efféle metaforák nem csak átöröklődnek nemzedékről nemzedékre, hanem sokszor csak a nyelvnek újabb korszakaiban bukkannak föl, sőt folyvást keletkeznek újak meg újak mind a nép, mind az irodalom nyelvében, részben némileg hasonló meglevők mintájára, de bizonyára e nélkül is. Ha pl. a dunántúli nép azt mondja: «*nem tartom ki* [*a portékát*] *az árából*» a helyett hogy «nem kérek a méltányos árnál többet», alig találnánk más, régibb kifejezést, melyből itt a *ki* és *-ból* elemek volnának véve. Egészen új metafora ez s nyilván annyit akar mondani, hogy a portékát «nem tartom kelleténél drágábbra, s nem veszem ki vagy nem emelem ki a rendes árából,» nem verem föl magasabbra az árát. A határozóknak magyarázatában legtöbbször így kell kifejtenünk a bennük rejlő észjárást, valamint a fogalomszók etimologiájában a metaforát, melylyel a másodrendű jelentés az elsőből, a származék jelentése az alapszóéból fejlődött. Ezt az utat követték mindazok a nyelvészek, akik eddig komolyan foglalkoztak egyes határozós szólások magyarázatával, mint a következő példák mutatják [2]):

C. Ph. Moritz, ki egyúttal a lélektannak első buzgó művelője volt [3]), adott először példát ezen termékeny lélektani magyarázatokra. Fejtegetései közül csak egyet idézünk (v. ö. Pott: Präp. 113.) a melyben ezt a német szólást tárgyalja: *um etwas kommen*, szó szerint «valami körül jönni, jutni» = valamit elveszteni. «Der begriff des verlustes entwickelt sich ganz füglich aus der sinnlichen anschauung des darumkommens. Wer *um* eine sache, deren er sich in irgend einer form zu bemächtigen erwartete, bloss herum (oder an ihr vorbei) kommt, ohne in ernstlichern contact mit ihr zu geraten, wird ihrer nicht herr, oder, war er schon in ihrem besitz, verliert sie. Biege ich z. b. *um* die ecke, so komm ich auch *um* den anblick dessen, was ich zuvor sah.» — Grimm, Auswahl aus den Kleinern Schriften 300: «*Über der Sprache wachen* heisst bei der sprache wachen, abstinere a dormiendo, *wie ein wachendes gestirn über der sprache leuchten.*» — Reisig, ki a szótanban is először tárgyalta külön a jelentéstant (l. nálam: A jelentéstan alapvonalai 5. l.), ezen mondattani szerkezetek jelentéséről is filozofusi szellemmel értekezik. Fölolvasásaiban pl. az «előtt» jelentésü *pro*-nak a vmiért küz-

[1]) V. ö. Steinthal: Kleine Schriften I:416. — Brass. 330. — Mikl. 578.
[2]) Számos ilyen példát állítottam össze Nyr. XI:258—266.
[3]) Méltatását l. Steinthalnál: Kleine Schriften I:406.

dést, védelmet jelentő kifejezésekben használatát így magyarázza (734. l.): «*Was man verteidigt, vor das stellt man sich hin*, dessen aussicht versperrt man, um abzuwehren.» (A német *für etwas kämpfen* szó sz. szintén a. m. *vor etwas k.*. és kézzel fogható ez a metafora ebben a kifejezésben: *da sei Gott vor! da sei uns Gott davor!*) — Pottnak a præpositiókról szóló könyvében majd minden lapon látjuk az átvitt értelmü elöszók és igekötők metaforikus magyarázatát: «*Prae* lacrimis possum nec cogitare nec scribere, d. h. *ich stehe gewissermassen* vor den tränen *und diese vor mir und dem denken, mithin als scheidewand zwischen uns, so dass ich nicht zum denken zu gelangen vermag*» 134. — «Ich wünsche *zu* schreiben, d. h. mein wünschen ist *zu dem schreiben hinwärts gerichtet*» 377. — «Lat. *ab*, wie im deutschen *von*, bezieht sich beim passiv ganz eig. und vorzugsweise auf das subject einer handlung, d. h. ihren urheber, woher sie — gewissermassen auch räumlich, nicht bloss causal — ausgeht». — Kühner nagyon behatóan tárgyalja a görög elöszók használatát, s mindenütt magyarázgatja a metaforát. Például az *ἐν* használatáról, Griech. Gramm. II:403: «Vom mittel und werkzeug, indem das mittel als ein verbundensein mit einem gegenstande, ein befinden in einem zustande angesehen wird.» A *σύν*-nek hasonló használatát találóan így fejti meg 405: «Zur angabe des mittels und werkzeugs, welches als die handlung gleichsam begleitend und mit ihr gemeinschaftlich wirkend aufgefasst wird.» — «*Μάχεσθαι, πολεμεῖν πρός τινα*, eigentlich vor das angesicht (tretend) kämpfen» 449. — Bain «A Higher English Grammar» czimű nyelvtanában (1873) szintén úgy elemzi a viszonyszós kifejezéseket. Például a dativusi *to*-ról azt mondja 51. l., a mit mi is mondhatunk a *nek*-ről: «Az eredeti eszme, a felé mozdulás áthatja valamennyi alkalmazását...» 56: «*In* the name of [nevében], a mi hivatkozásban s esküvö kérésben használatos, hihetőleg azt jelenti, hogy fölruházva vkinek a nevével v. tekintélyével.» — 57: «Depend *on* me [bízd rám!] metaforikus rajt-nyugvás, rátámaszkodás (is metaphorical rest or support).» — Gyergyai, A M. Nyelv Sajáts. 14, 15: «Az ország dolga*in* vagy dolgai*ról* tanácskoznak nem mindegy: *Min*, *hol* jár az esze? Felelet: a tárgy*on*. *Miről*, *honnan* emlékszik? Felelet: a tárgy*ról* ... Az*on* gondolkozom és ar*ról* gondolkozom, mindeniket halljuk az életben. Azonban itt is megvan az említett különbség. Ha valamely tárgy*on* (*min*, *hol*!) jár, függ az eszem, töröm a fejem, vagy annyira belé vagyok mélyedve, hogy magam mintegy belé képzelem, az*on* (rajta) *tünődve gondolkozom*. Ha a tárgy*ról* v. mód*ról* (*miről*, *honnan*!) fogalmat akarok szerezni, ar*ról elmélkedve gondolkozom* ... Az*on* maradás, ar*ról* kiindulás.» — Vegyük hozzá Brassainak egészen hasonló magyarázatát: «Hárító rag: *ról*, *ről*; .. az alanynak a ragos név jelelte tárgy külsejével v. felszinével való kapcsolata megszüntét rajzolja képzelődésünk eleibe. A feledést, gondoskodást, gondolkodást stb. jelentő igék viszonyaiban az elvétel anyagi képzete rejlik; még pedig oly dolog elvételeé, melyet a *ról ről* ragos tárgygyal az elvétel előtt a legszorosabb érintkezésben gondolunk. Ilyen dolog legtöbbször a nyelvünkben különben is oly terjedelmesen szereplő kép: Hozz hírt a barátom*ról*, azaz: vedd képét.[1]) úgy a mint van és működik (wie er leibt und lebt), és hozd el nekem. ‚Elfeledkezem *róla*‹

[1]) V. ö. alább az analogiánál jegyzetben idézett példákat.

passiv értelemben azt teszi, a mit actióban ez: leveszem az eszemet *róla*. Akad. Értes. III.1863. 341. l. — Brassaitól lássunk még egy-két magyarázatot. U. o. 331: A *-ben* rag vonatkozhatik «a terjedtség eszméjénél fogva állapotokra ... melyekben, mint vmi körülvevő anyagi közegben, ülni, járni stb. képzeljük az illető alanyat... Igy magyarázhatni a *bővölködik*-hez járuló belsőitő határozót, midőn a cselekvénynek egész passiv értelmet adunk az illető alanyra nézve, a kit vagy a melyet a bőséges tárgy nyakig körülvesz és elborit... Emlékezzünk arra a római császárra, a ki az aranyban fetrengett s úgy gyönyörködött betü szerint benne.[1]) — Kételkedem *benne*, hogy .. azaz kétség van ab*ban* az állítás*ban*.» — Budenz Finn nyelvtanából is hadd álljon itt két rövid idézet. 94. lap: «poika on paimene-*ssa*: a fiú pásztorkodik (tulajdonkép pásztor-*ban* van).» 98: «mies pystyy puu*hun*: az ember ért a famunkához (tkp. bele-hat a fába).» — Végre ide csatoljuk Misteli-nek egy szép magyarázatát, mivel éppen egy finn kifejezésre vonatkozik (Zeitschr. f. Völkerpsych. XVI:443): «Der satz ‚heräsivät sydänyön aikana lapsen itku*hun*, ‚fölébredének éjfél-kor a gyermek-sirás*tul*,‘ ‚um mitternacht erwachten sie *am* weinen des kindes‘ weist bestimmungen des wohin, woher und wo auf: ins weinen, vom w., am w., alle drei verständlich; der illativ auf *h-n* insbesondere bezeichnet sehr anschaulich das andauern des weinens auch nach dem erwachen.» A finn mondat ugyanis szó szerint azt mondja, hogy a gyermeksírásba bele ébredtek, a gyermeksírásban, gy.-s. közben ébredtek föl. Mi inkább így mondjuk: fölébredtek a gyermeksirás*ra*, s ez időbeli rákövetkezést jelent.[2])

A metaforás magyarázatnak itt ismertetett módja munkánk folyamában sokszor fog bennünket foglalkoztatni, s azért itt még

---

[1]) V. ö. «Az római császár mikoron uralkodnék, nagy gazdagságában mindennel bővelkednék.» Hist. Joven. 1. Itt *gazdagságában* egyenesen állapotot fejez ki. — V. ö. a valami*ben* való *gyönyörködést* a következő mondatokkal: «Bűnbe mint sárba disznó módjára ugyan gyönyörködik.» Born.: Ének. 191. lap. «Minden nap új öröm Kleonra terjedvén, sok jóknak ölében üle gyönyörködvén.» Orczy: KöltH. 140.

[2]) A viszonyszókban rejlő metaforákat így magyaráztam nyelvtanaimban is. Értelmetlen és fölszínes birálók furcsállották és nevetségessé tették e magyarázatokat, de handabandáikért busásan kártalanított a komoly és gondolkozó nyelvészek helyeslése, kik filozofusi szemmel fürkészik a nyelvnek lélektani rejtvényeit. Legyen szabad egy ilyen helyeslő nyilatkozatot ide tenni Misteli-nek Winkler munkájáról (Uralaltaische Völker und Sprachen) írt bírálatából: «*Örül mint madár a féregnek*. Ich füge bei, dass *örülni* und *örvendeni* auch den superessiv und inessiv gestatten, stimme aber mit Simonyi kl. Gramm. § 297. überein, dass drei verschiedene anschauungen vorliegen: *örvend a báránykáknak* = seine freude richtet sich auf die lämmchen (wie man denn zur not etwa sagen kann, einem *örültem a jó hírnek* entsprechend: ich habe mich auf die gute nachricht hin gefreut); *örül a mások kárán* = er freut sich am schaden anderer; *a mások kárában gyönyörködik* = im schaden anderer findet er seine freude *(leli örömét)*.» Zeitschr. f. Völkerpsych. XVI:436.

csak egy-két általánosabb megjegyzésre van szükségünk. Mindenek előtt azt kell megemlítenünk, hogy a régibb, fakultabb metaforákat gyakran megvilágíthatjuk az elevenebb újabbakkal. Legtöbb hasznát vehetjük a költőkből vett idézeteknek, mert ezekben egy-egy metafora vagy hasonlat sokszor véletlen találkozik a megszokott szólások eszejárásával, sokszor pedig szándékosan teszi a költő élénkebbé, szemléletesebbé a mindennapi szerkezetet. Lássunk csak egynéhány példát:

Dicsőség adassék az Úrnak, ki *tart* ótalmában, *mint egy szép városban, kinek erős bástyái vagynak.* MA. 31. zsolt. Ki a felséges Úrnak *lakozik ótalmában* és e nagy hatalmasságnak nyúgoszik árnyékában ... 91. zsolt. *Ezek essenek nagy szégyenben és érdemlett gyalázatban öltözzenek mint palástban.*. 109. zsolt. — Mindennapi szólások: *vkinek kegyében van, kegyéből kiesik;* ezekkel v. ö.: «*Csak külvárosában lakom kegyednek?*» Vör. Shak. II:36. «Más módot nem láttam, *magamat kedvébe mint tegyem, hogy [benne] legyek régi kegyelmébe.*» Gvad: RP. VI. czikk. «*Benne volt a király kegyében nyakig. Az pedig olyan jó langyos fürdő, hogy senki se szeret belőle kijönni magától, ha csak ki nem taszítják.* De hát mondjuk már el, *mikép esett ki belőle.*» Mikszáth: A király kibékülése. Könyörögnünk kell, hogy *kegyelme mellől el ne vessen* bennünket. Hall.: HHist. II:80. — Régi elhalaványult metaforák: *gondolkodni valamin*, ném. *über etwas nachdenken, gondolni valakire* stb. Hasonlók. de újak, frissek: «Lelke átszállott a multak *felett.*» Athenæum 1874. 1171. l. «Én minden éjjel *haza álmodok.*» Nép (cselédtől hallottam). Ha már látta szemmel és *megjárta elméjével a méltóbb dolgokat*, induljon... Fal. 330.— Régi szólás: *a veszélyből kiszabadítani;* élénkebb képek: «Az ezerkaru óriások [szenvedélyek] *körméből kis kezecskéd vett ki.*» TóthK. 256. Ha vétekbe esnek, *azokból mindjárt kifeseljenek.* Veresm: Tan. 16.

Második megjegyzésünk arra vonatkozik, hogy itt a metaforának többféle fokozatát különböztethetjük meg. Némely szólásokról, ha elemezzük, kiderül, hogy kezdetben valóságos helyhatározók voltak, de a stereotip használat az egész határozónak jelentését meghalaványítja, szerkezetét etimologiáját elfeledteti. Pl. «*tőből* vagy *tövestül* kitépni, kiszaggatni» eredetileg csak annyit tehetett, mint ,tövéből vagy tövével együtt kitépni' valamely növényt. De elhalaványodván, olyan kifejezésekben is szerepel, melyek többé-kevésbbé eltérnek az alapjelentéstől, úgy hogy néha általános módhatározóvá lesz s a. m. ,teljesen, egészen.' V. ö.

Virágim, virágim, tőbül hervadjatok, földig száradjatok. Népk. I:149. Viharja a rengetegnek lombsátorát tövéből feikavarja. Greg: Luz. 14. Az új város mind tőből kiégett. Kónyi: HRom. 121. — Isten az nagy hegyeket az ő gyükerekbül kiforgatja. Mel: Jób. 65. A bús ének .. hangzatja Rózsi szivét gyökeréből kimarkolva szaggatja. KisfS: Gyula. 10:41. Nyugalma *fenékből* felforgatva. KisfS: Tát. 1:55. (Ugyanilyen

fejlődésen ment át ez a szólás: *töviről hegyire;* viszont *szegről végről* ma csak a. m. lazán, fölszinesen.)

Valóságos helyhatározó van eredetileg az ilyenekben is: *Benne méltó férfiat birsz magadhoz* (en habes virum dignum te) Kaz: Jug. IX. Ki rávaló s megérdemli, az *bennem emberét leli.* Czuczor.: «Kortesdalok.» (Sok ilyen példa Lehrnél 344.) Itt a férfi, az ember valóban benne van az illetőben, ugyanazon testi határok közé foglalva. De lehetetlen ilyen módon elemezni s csak az előbbieknek analogiájából magyarázhatjuk a kifejezést, mihelyt nem testi, érzéki fogalmakról van benne szó: *Bőv* oltalmunk lesz barátságtokban: abunde magna præsidia nobis *in* vostra amicitia fore. Kaz: Jug. XIII. *E kövekben isten kezére ismervén..* Ar: MO. 1. én. Ezek ám az olyan dolgok, *a melyekben nyilván kitetszik az istennek csodálatos munkája és hatalma.* Mikes 69. lev. Oly szomoru Csóri, de a járásában most is egy vajdához illő méltóság van. Ar: NCz. 4:80. Hogy szeretőmnél találtak, abban de nagy hibát látnak. Göcs. Népd. 61. — Nagyobb a fájdalom, mintsem *czifra szavakba önthetnők!* Ar: Élet. 106. *Ő maga szól az isten az apostolokból.* Pázm: Kal. 464.

Az iménti példák nagyrészt még olyanok, hogy az egész mondat metaforával van értve, [1]) tehát nem csak a határozó, hanem az ige is, illetőleg ez mez első sorban. Mert ha azt mondjuk, hogy vkinek «*nyugalma fenékből felforgatva*», mindenek előtt a «fölforgatás»-ban van metafora, míg e cselekvés mellett — ha tulajdonképi értelmében veszszük — a *fenékből* egyszerűen helyhatározó. Ilyen teljes metaforák, illetőleg metaforás igék nagy számmal vannak minden nyelvben. V. ö.

Rám jár a rúd = rám fordul a baj, engem vettek czélba stb. *Rúdnak áll, kötélnek áll* = engedelmeskedik. meghódol. (A házi állatok életéből vett képek.) — Szívre vevé fájdalmidat. Dayka (Aign.) 48. Kő esett le szivemről stb. — Halljátok királyok és füleitekbe vegyétek, fejedelmek. Biró: Angy. 79. Fülembe esett [= hallottam] Pázm: Kal. 816. Füléből kiesik a szó. Pázm: Préd. 358. (Ném. *es ist mir entfallen* = elfeledtem. «*Der plan lief durch seinen kopf*; *laufen* und *kopf* bildlich, *durch* eigentlich verstanden.» Herling: Syntax d. d. Spr. 1830. I:384.) stb. stb.

Ezek a teljes metaforák annyiban fontosak magukra a határozókra nézve is, mert az igék használatában igen gyakran elhomályosul az eredeti jelentés, úgy hogy csak az átvitt, másodrendű jelentésük marad meg (v. ö. Brass. 289.), s így aztán a velük járó határozó egészen kiválik a helyhatározók kategoriájából s maga válik a nyelvérzékre nézve metaforává. Igy pl. *jóra válik, kincsre talál* etimologiájuk szerint annyit tesznek, illetőleg valaha úgy vol-

[1]) De metonymiával pl. a következő: «E kövekben isten kezére ismervén». Ar. e h. isten művére, isten keze művére. Így pl. «*Vezesse üt varadisum nyugalmábeli*» HB. = a nyugalmas paradicsomba.

tak értve, mint *«jóra megy, kincsre jön»* (*válik*, v. ö. *elválik, szétválik; talál*, v. ö. finn *tule-*), tehát első sorban az ige volt a metafora hordozója, s a határozót még félig-meddig helyhatározónak is érezhették, mint pl. ma a *rúdnak áll*-félékben. Mikor a *válik, talál* igék mai jelentésüket vették föl, a kísérő *jóra, kincsre* stb. maga maradt metafora. Utóbb a stereotip használat következtében ez a kép is elhalaványul, úgy hogy pl. az imént idézett kifejezésekben mindinkább lazúl a nyelvérzékre nézve az a kapcsolat, melyben a *ra*-végű helyhatározókkal állanak. Igy aztán némely viszonyszók, ha bizonyos okok folytán eredeti használatuk háttérbe szorúl, idővel egészen a metaforás, elvont jelentésekre szorítkoznak. Igy pl. a *-vá vé, -ul ül* ragok, az *által, ellen, iránt, helyett, végett* névutók, a román nyelvekben a *pro* és *post* præpositiók stb. teljesen vagy legalább nagyrészt elvesztették eredeti helyi jelentésüket.

De vannak elég nagy számmal olyan kifejezések, melyek nem magyarázódnak meg az eddigi átvitelekkel, hanem már megállapodott szerkezetek mintájára, tehát csupán a n a l o g i a útján keletkeztek, a nélkül hogy a beszélő érezte volna pl. az illető metaforának új alkalmazását. [1]) Ha pl. azt mondom, hogy valaki *«egy csapásra két legyet megöl»*, itt *csapásra* már nem képes beszéd, hanem az egész a következő kifejezés mintájára van alkotva: *egy csapásra két légy leesik*. Emebben a *ra* egyszerűen időbeli rá-következést fejez ki, míg amabban már mód-, illetőleg eszköz-határozó lett belőle. — A nép a helyett hogy *drágán, olcsón* adna vagy venne valamit, *dragáért, olcsóért* is adja veszi, nyilván azért mert legtöbbször *ennyiért* vagy *annyiért* adnak vagy vesznek egyetmást. A helyett hogy «a portéka *ennyibe kerül*», ezt az olasz-latin eredetű szólást is alkalmazza a nép: *ennyit kóstál*, de ezt aztán át is alakítja amannak a hasonlóságára: *«A bál de sok pénzembe kóstál.»*

---

[1]) Néha nehéz eldönteni, mit nézhetünk még szemléletes metaforának s mit az analogia termékének. Pl. «Ott hamar az egymás nyakába hogy estek, *arról ugyan képet én hiába festek*» (Ar: TSz.) — ezt alig tekinthetni a megszokott stilisztikai értelemben metaforának, hanem inkább az ilyen mindennapi szólások másának: *szólok róla, írok róla, beszélek róla.* Pedig az idézett mondat nagyon közel áll a következőhöz, melyben a képes beszéd egészen újszerű és nagyon érezhető:

«Nyilt szív, ajak és arcz, nevető nagy kékszem . . .
Róla vetett árnyék : de nem ő az mégsem.» — Ar: TSz. 6:5.

Népk. Gy. II:208. Sőt ugyanerre az analogiára ilyen kifejezés is keletkezett a népnyelvben: «*Hej sokba fáj a nekem.*» Nyr. IX:475. (Sokba kerül az nekem, s ez fáj nekem, vagy ezzel az fájdalmat okoz nekem.) Ma azt mondjuk: *arra én semmit sem adok, nem sokat ád ő a te beszédedre*, s ezt bajos volna metaforával magyarázni, de nincs is szükség rá, mert a régiek ezt mindig így mondták: *azon én semmit sem adok* stb., vagyis nem adok érte cserébe semmit = nem becsülöm semmire. Ebből a mai szerkezet nyilván az ilyenek analogiájára keletkezett: *ügyet se vet rá, rá se hederít* stb., úgy hogy voltakép két kifejezés van benne kombinálva. — Pázmánynál s más régieknél többször olvasunk ilyent: «*Ebben a négy dologban függ a jó nevelés*» (Pázm. Préd. 193.) = *ettől a négy dologtól függ* + *ebben a négy dologban áll.* (V. ö. Fejem szédült, *kicsinyben is fordult*, hogy nem estem a földre, ÖtvMest. 28. vsz. = *kicsinyben múlt* + *csekélységen fordult meg.*) — Ilyen esetekkel fejtegetéseink folyamán gyakran fogunk találkozni, azért itt még csak egyes ritkább s föltünőbb példákat említünk:

A következő öt mondatba a *ról* rag a *vmiről beszélni, tudakozódni*-féle szólásokból került: Mi oka annak légyen, arról időt nem kell foglalni [e h. avval v. abban]. ÉrdyC. 69b. Fel is tevém magamban, hogy mindezekről végire megyek [e h. mindezeknek]. Mik: MulN. 320. Két dologról nem tud tisztába jönni az elővigyázó epouseur [eh. két dologgal v. két d. iránt]. Jók: RR. I:158. De mit keresünk erről Spártában példát? [eh. erre] Pázm: Préd. 218. Hogy legyen mirül nevetni (eh. minek v. min; csak egyszer hallottam beszélgetésben, szintúgy a következőt is: «Annyit vicczelődött, hogy majd megszakadtunk neki» = majd megszakadtunk bele, annyit nevettünk neki). — Viszont: Régóta fájlalom... rátok [eh. rólatok, a következő mondat hatása alatt] annyi rosszat hallani. Mert hisz mi rosszat ránk nem kent az ember. Ar: Arist. III:31. — Híveinkhez is nem voltunk feledékenyek. RákGy: Lev. 173. (anal. hálátlanok; v. ö. Az irásról feledékeny nem voltam. Uo. 272.) — Mihelyt ifjaink az elemi ismereteket megszerezték, nyelvünkön többé nem boldogúlnak [ha csak nyelvünkön beszélnek v. értenek, avval nem boldogulnak]. Kemény Zs: Élet és Ir. 84. A gimnáziumokból kikerült ifjak többsége latinul [eh. a latinhoz] csak konyít egy keveset, görögül pedig épen semmit sem tud. PHirlap 1886. 106:3. Nagy a világ! Vértes, Bakony, Mátra — terem ott fű mindenféle gyászra [eh. gyász ellen; anal.: sebre]. Kis Józs. «Kántor Klári». Mi gondom hozzá? [eh. rá; anal.: mi közöm hozzá?] Szenvey: Messzinai Hölgy 178. Mi közöd belém, te veres? [anal. miért kötsz belém? mit kapczáskodol belém?] Mikszáth: A biróság előtt. A kisasszony belém fogna útálni [belém únni + engem megutálni]. Kaz: Kényt. Ház. 142. Csúffá jár [= csúffá teszik + pórul v. rosszul jár]. Nyr. IX:132. Mi mindig csak német minták után varrunk himet [eh. mintákról; anal. minták után dolgozunk, igazodunk] «Irodalom» 1886. 15. l. Jó lesz ezt figyelemre venni [eh. figyelembe; anal. fontolóra, szemügyre venni, v. figyelemre méltatni]. «Ellenőr» X. 613:2.

Külön kell említenünk az analogiának legérdekesebb faját: azt az analogiát, melylyel az ellentétes gondolatok kifejezései hatnak egymásra. Nem volna ez föltünő, ha csak az *illik* és *illetlen, hasonlatos* és *hasonlatlan*-féle pároknál tapasztalnók, mert itt a melléknévképzőben ott van a *-hoz* ragban jelölt viszonynak tagadása (‚hasonlatlan hozzá' = nem ‚hozzá hasonló'). De találunk egyes esetekben olyan egyezéseket is, minők pl. *rokon hozzá — idegen hozzá* (emez szabályosan: *idegen tőle), bőves vele — szűkös vele* (szab. *szűkös nála nélkül)*. Itt tehát az ellentétes képzetek egymással associálva vannak s azért van a két szerkezet kiegyenlítve.[1]) — Az infinitivus természeténél fogva irányhatározó és alakjára nézve is lativus. Honnan van tehát, hogy olyan igék

---

[1]) «Wenn zwei vorstellungen auch nur das mit einander gemein haben, dass sie gegensätze sind, so reproducirt jede leicht die andere» — mondja Delbrück. Ehhez érdekes fejtegetéseket fűz Misteli, Zeitschr. f. Völkerpsych. X:156. «Solche verbindungen habe ich als folge mechanischer association der gegensätze gefasst, die ... nur hie und da ein tatsächliches verhältnis wiedergibt, wie man beim unterscheiden von notwendig eine vergleichung mit anstellt.» 158. — «Hier mehr als anderwärts bewahrheitet sich der satz: die extreme berühren sich. Nomina und verba, trotzdem sie ihrer bed. nach logische gegensätze sind, beanspruchen meisthin ein und denselben casus. So steht im skr. der instrumental [sociativus] bei ausdrücken, die nicht eine freundliche, sondern eine feindliche verbindung enthalten (nach ‚kämpfen' usw.), ganz wie im griech. u. deutschen der dativ, bezw. die präp. *mit.*» Ziemer: Compar. 50. (Így magyarul is nem csak *barátkozni, kibékülni vkivel*, hanem *vkivel ellenkezni, összeveszni, harczolni* stb. is.) — «Es ist eine eigentümlichkeit der lat. u. griech. sprache, dass sie die construction der wörter einer art von begriffen auf die wörter des entgegengesetzten begriffes überträgt. So geht die construction der verba privandi et implendi, copiæ et inopiæ mit dem abl. separat. von den verbis privandi u. inopiæ aus und wird auf die verba implendi u. copiæ übertragen.» Lattmann-Müller: Lat. Schulgr. 45. §. vég. — Talpraesett megjegyzést olvasunk egy franczia munkában, Collin d'Ambly: De l'usage des Prépositions, az előszóban, a hol védi a viszonyszókat az ellenük fölhozott vádak ellen: La variété de leur usage et leur bizarrerie apparente, n'ont pas attiré moins de reproches à la langue française que l'usage de ses négatives ... «Une même préposition devrait toujours exprimer le même rapport; mais presque toujours elle en exprime plusieurs autres différents, et même opposés ...; *de* exprime deux rapports opposés dans *s'approcher du feu* et *s'éloigner du feu.*» On dira avec autant de raison que le verbe *faire* a deux sens opposés, dans *faire don* et *faire refus.*»

mellett is használjuk, minők pl. a félést és tiltást jelentők, melyekben a távozás alapfogalma rejlik (v. ö. fél vkitől, tilt valamitől)? Itt is csak azt mondhatjuk, hogy az *akar, kíván, szeret, mer* stb. analogiájára vesznek maguk mellé infinitivust a *fél, retteg, szégyell, átall, restell* igék, s a *hagy, enged, készt*-félék mintájára a *tilt, gátol* igék.

Más példák: *Messze a városhoz* stb.: l. alább az irányok tárgyalásában. — «Isten nem csak azért rajzolta s képezte az emberi ábrázatot, hogy különbözzünk más teremtményekkel.» Fal. 185. (= hogy ne egyezzünk más teremtményekkel.[1]) Jószágommal szíkes [szűkös] nem vagy: bonorum meorum non eges KeszthC. és KulcsC. 15. zsolt. 2. Én jómmal szíkes nem vagy. DöbrC. uo. (Régente rendszerint azt mondták: *bővelkedik vmivel*, de *szükölködik vmi nélkül;* ma pedig a kettőt egyformán mondják a respectivus *ben*-nel: *bővelkedik vmiben, szükölködik vmiben.*) — *Küzd, harczol, csatáz* stb. *vkivel*, v. ö. *küzd, harczol, csatáz vki ellen.* (Mindennel veszekedik s koczódik. Czegl: Japh. 82. A gondviselés ellen koczódó s káromkodó indulat. Ember: GE. 155.) *Vkivel meghasonlik* és (ritkábban) *vkitől meghasonlik* stb. — Néha kétértelmű a kifejezés, úgy hogy aztán csak az összefüggés teszi világossá; pl. «*vkivel harczolni*» annyit is tehet, mint vkivel szövetkezve, vállvetve harczolni más ellen. «*Összeütközni vkivel*» rendesen a. m. ellenséges szándékkal összecsapni; ellenben csak összetalálkozást, megegyezést jelent a következő mondatban: «Az álom gyakran csodálatosan összeütközik a valóval». Pet: Vegy. M. II:30. (V. ö. «egymásra ütnek», «egymástól elütnek».)

Van olyan jelentésváltozás is, mind a fogalomszók, mind a viszonyszók körében, hogy pusztán rokon-hangzás okozza.[2]) Így pl. az *-nkéd* rag a hasonló hangzású *-ként* kedveért változott *-nként*-té s lett módhatározóvá. Viszont a *-ként*-et a mai irodalom

---

[1]) V. ö. lat. *discrepare ab* v. *cum aliqua re.* «Ersteres drückt die entfernung von etwas, letzteres die vergleichung mit etwas aus.» Reisig: Vorles. 736. «Die zusammengehörigkeit conträrer gegensätze tritt in wendungen, wie *mit einem auseinander sein, dissentire cum aliquo* u. *ab aliquo*, deutlich hervor; das gegensätzliche verhalten zweier personen, das sie eben wieder einigt, unterschieden vom blossen ignoriren und nichtwissenwollen *(ab)*, veranlasst zur wahl von *cum*. Dieses gegensätzliche ‚mit' unterscheidet der franzose fein durch *d'avec : distinguer l'ami d'avec le flatteur, séparer l'or d'avec l'argent* . . . eigentl. ‚von mit' aus dem zusammenhange mit etwas.» Misteli az id. h. — A zürjén nyelv is azt mondja: *jansötći vonö-köt*, szó sz. ‚elváltam testvéremmel' e h. testvéremtől, NyK. XVII:385. (Így u. o. 399. Máté ev. 1:19.)

[2]) A *csúf* szó mai jelentését úgy látszik a rokonhangzású *csúnya* szó hatásának köszöni. — A *kölöncz* szó metaforás használatára a *kölyök* szó lehetett hatással. — «*Szimatol* az eső: csendesen esik» Nyr. IX:138. V. ö. *szemetel, szemereg* (mintegy ‚szemenként esik').

a hasonló *-kép* helyett használja gyakran essivusi viszony kifejezésére. A *-lan len* rag, mely eredetileg lativus-értékű volt, a *-lag leg* miatt lett módhatározóvá. A *nál* ragot a hová kérdésre csak azok a nyelvjárások használják, melyek a *-nul nott*-féle ragokkal élnek, mert hangzásánál fogva ezek megfelelőjének látszik. (L. ezek tárgyalását.)

Végre vannak egyes határozók, melyeket sem a képes beszéd, sem az eddig tárgyalt analogia nem magyaráz meg, hanem idegen nyelvek hatása alatt keletkeztek, noha az ilyenekbe is többnyire belejátszik az előbbi tényezők valamelyike is. Megtörténik néha, hogy az idegen igével jön át az idegen szerkezet; így pl. a helyett hogy *mibe kerül?* Dunán túl azt is mondják: *mit kóstál?* = ol. *quanto costa?* ném. *was kostet es?* (Az ilyen szerkezet utólag megváltozhatik a honi kifejezések analogiájára: *mibe kóstál?* l. fönt.) — De gyakrabban történik, hogy mind az idegen igét, mind a kiegészítő mondatrészt leforditják. Így jött át már régen az olasz «*correre il palio*» ilyen alakban: *futni a pályát*. Így újabban a német «*auskommen mit etwas*»: *kijönni vmivel* (támogatta ez is: *beérni vmivel*). Ilyen germanizmusok a mult század óta kivált az irodalmi nyelvben s leginkább a névutók használatában kaptak lábra (mint látni fogjuk ezek tárgyalásában), pl. *darunter verstehen: alatta érteni* e h. *rajta érteni* stb. A régebb irodalomban nagy számmal vannak latinosságok, de ezek közül nem sok maradt meg az irodalomban s még kevesebb jutott a népnyelvbe. Emerre nagyobb hatással először a törökséggel való érintkezés lehetett, de ennek megítélésére egyelőre elégtelenek eszközeink. — Szintén nagy hatással kellett lennie nyelvünkre e tekintetben is a szlávságnak, már csak azért is, mert a honfoglalás utáni időben nyilván nagy szláv tömegek olvadtak bele a magyar népbe, s az ilyen népkeveredés sem a szókincset, sem a nyelvnek szerkezetét nem szokta érintetlen hagyni. De általán véve nagyon bajos a szláv hatások megítélése is, egyfelől azért, mert a legközelebbi rokon nyelvek (a vogul, osztják stb.) mondattana nincsen még annyira átkutatva, hogy csak némi biztossággal is megmondhatnók, mi ősrégi a mi nyelvünkben s mi került bele később; — másfelől pedig azért, mert a magyarországi szláv nyelvjárások mondattana sincs még kellően földolgozva s hozzáférhetővé téve. Mégis, a mennyire lehetett, iparkodtam ezen munkámban — főleg Miklosich kitünő mondattanára támaszkodva — kimutatni a szláv (jele-

sen déli szláv) szerkezetekkel való egyezéseket, ámbár a legtöbbre nézve egyelőre eldöntetlen marad, vajjon csakugyan az idegen minta hatása alatt keletkezett-e az illető szerkezet. Mégis nagyon valószínű pl. hogy a *-ra* használatára (mely legifjabb ragjaink közé tartozik) nagy befolyással volt az accusativussal járó *na* præpositio. Ezt következtethetjük abból, hogy a déli szlávságban, s nagyobbára már az ó-szlávban, szóról szóra ugyanezt a szerkezetet találjuk a következő tipusokban: *vmire változtat, részekre oszt; vmire tanít, int; vmire törekszik; hasznára, javára van* v. *lesz; két kézre ví* (l. a *-ra* tárgyalását). De egyes más kapcsolatok is gyanus hasonlóságokat mutatnak. Ilyenek: *halálán van, fogytán van (je na smrti* stb., l. állapoth. *-n); észben gazdag* (szl. *vŭ* locativussal, már Mikl. összeveti 654); a passivum és reflexivum mellett használt *től* rag (l. eredeth. *től*); *vmivel tartozik* (szl. instrumentalis)? Az időhatározó *ujból*, a módhat. *hiában* és *feliből* kétségkívül szláv határozók szószerinti fordításai (l. a maguk helyén).

Simonyi Zsigmond.

Irene-drámák.

Barksted, Hiren or fair Greek. London 1611 (Barkers Complete list of engl. plays till 1803).

Boutault, Irene 1650 (Beauchamps, Recherches sur les theâtres de France, Paris 1735).

Lodovic Carlell, Osmond the great Turk, 1657 (Langbaine p. 47).

Gilbert Swinhoe, Unhappy fair Irene her tragedy. London 1658. (Langbaine, Account of engl. dramatic poets. Oxford 1691, p. 499).

Charles Goring, Irene or the fair Greek, London. 1708 (Baker, Reed and Jones, Biographia Dramatica, London 1812, p. 292).

Chateaubrun, Mahomet II. 1714.

Samuel Johnson, Irene, London 1724 (ezt ismertette nem rég Imre Sándor).

La Noue, Mahomet II. 1739 (Voltaire ír róla *Oeuvres* 1785, LIII. p. 214, hol a tárgy történeti valódiságát tagadja).

Boistel, Irene 1762 (olasz, l. Alacci, Dramaturgia, Venezia 1755).

Baour-Lormian, Mahomet II. 1811.

Washington. Bakonyi Emil.

HAZAI IRODALOM.

1. **Egmont. Trauerspiel von Gœthe.** Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel elátta *Dr. Bauer Simon*, szegedi főreálisk. tanár. (Jeles írók iskolai tára XXX.) Budapest, 1887. Franklin, 167 l. Ára 60 kr.

‚Egmont' a legajánlatosabb iskolai olvasmányok egyike, s már ezért is elismeréssel tartozunk e kötet szerzőjének, hogy a darab magyarázatos kiadását eszközölte. Bauer különben inkább a magyarázatnak anyagát állította egybe, semhogy a drámát magát igazán megmagyarázta volna. Egy rövidke bevezetés után ugyanis, mely a dráma keletkezését tárgyalja, ad «Történeti bevezetés» czímmel öt fejezetet Schillernek a németalföldiek szabadságharczáról szóló művéből (Az inquisitio, Oraniai Vilmos és Egmont gróf, Pármai Margit, Nyilvános prédikácziók, A képrombolás), erre következik Gœthe drámája magyarázó jegyzetekkel és végül Schiller bírálata a drámáról.

Tagadhatatlan, hogy a kiadásnak e berendezése jó gondolaton alapszik. Részemről még sem tarthatom egészen kifogástalannak. A történeti bevezetés, mely szerző előszava szerint tantervünk egy másik követelményének is eleget tehet, t. i. annak, hogy a tanulót a tudományos prózába is bevezessük, — valóban csak akkor felelne meg igazi czéljának, ha szerző a közlött fejezeteket nem Schillernek a XVIII. század eszméitől kissé túlságosan áthatott művéből, hanem Stradából vagy Meterenből, Gœthe közvetlen forrásaiból, vette volna. Így könynyen támad tanárban s tanulóban az a félreértés, mintha Schiller történeti műve és Gœthe színműve valami belső kapcsolatban állnának egymással. Helyes gondolatnak tartom a Schiller bírálatának közlését, de kár, hogy a szerző a jegyzetekben e bírálat helyes fölfogására és részben helyreigazítására nem adta meg a szükséges útmutatásokat. Azt hiszem, nem sértek meg senkit, ha azt állítom, hogy nem szabad tanárainktól (egy néhányat kivéve) nagyon sokat föltételeznünk, már azért sem, mert ritkán rendelkeznek a szükséges segédeszközökkel, és végre is a magyarázatos kiadások arra valók, hogy a megmagyarázandó műnek problemáiról tájékoztassanak s az egyes fölmerülő kérdésekre vagy kételyekre vonatkozólag a szükséges fölvilágosítást megadják.

A darab magyarázata leginkább a német szövegnek magyarra való helyes fordítását czélozza. És e szempontból Bauer kiadása osztatlan elismerést érdemel. Találtam fordításai közt egynehányat, miket talán máskép találóbban ki lehetne fejezni, de helytelent, félreértésen vagy nem-tudáson alapulót egyet sem. «Nyelvgazdagságban és mesteri nyelvkezelésben», mondja a szerző igen helyesen fölterjesztésében, «az egész német irodalomban nincs Gœthéhez fogható, és stilusának ezen fényes

tulajdonságai prózájában még talán inkább nyilvánulnak mint a kötött beszédben, és ezen prózai remekek közt ‚Egmont' kiváló helyet foglal el. Azért e mű valóságos tárháza a szólásmódok-, idiotismusok- és szebbnél szebb sajátos fordulatoknak, melyekben részint a német nyelv szelleme. részint a költőnek egyéni nyelvalkotó tehetsége nyilvánul. Ezekre figyelmeztetni, lehetőleg összeállítani, volt czélja a nyelvi jegyzeteknek, melyek által a tanuló, ha csoportosítja, oly gyűjteményt nyer, mely, jobban mint bármely szótár, gyarapítja nyelvkincsét.» E megjegyzések helyesek és, mint említettem, a szerző jól érti a szöveget és rendesen találóan adja azt magyarul. De elvből nem helyeselhetem a szövegnek még a mondattani szerkezethez is ragaszkodó egyszerű fordítását, mely a tanulót a gondolkodás alól fölmenti és igen könnyen arra a veszedelmes félreértésre vezetheti, hogy a szöveg fordulata *mindig* azt jelenti, mit a jegyzet mond, vagy épen, a mi még borzasztóbb tévedés lehet, hogy a jegyzetnek magyar kifejezése mindig visszaadható a szövegbeli német fordulattal. Pl. «*Ihn meinte* *) *die mütterliche Sorge der Gerechtigkeit nicht mehr*, — *) vele nem törődött többé» (9. l.).

A helyes fordítást a jegyzetek kétségtelenül nagyon megkönnyítik, de a tanárnak, nézetem szerint, folyton arra kell utalnia a tanulókat, hogy a szövegbeli szó- vagy fordulatnak mi az eredeti vagy köznapi jelentése. Egészen hamis magyarázatot voltakép csak egyet találtam, 54. lap: «*Dom*, székesegyház. Némelyek szerint D(eo, helyesen ebből *domus dei*, isten háza), O(ptimo) M(aximo) rövidített összeolvasásából származott szó.» E jegyzetben, úgy látszik, valami szedési hiba is lappang; de a fődolog, hogy a «némelyek» nézete nagy ostobaság, melyet legfeljebb tréfásan volna szabad idézni. — Az 55. l. Margit azt mondja Machiavellinek: *Du siehst zu weit, du solltest Geschichtschreiber sein.* E mondathoz a következő jegyzet járul: «Vonatkozás a hasonnevű olasz történetíróra. Legnevezetesebb műve ‚Il principe', melyben a kormányzás elveit fejtegeti, melyek alapján neve közmondásossá is vált bizonyos (? !) politikai iránynak megjelölésére». E jegyzetből sem azt nem tudjuk meg, hogy M. mint történetíró mit írt és mily értékűek e művei (tudjuk, hogy első rangúak), sem azt nem értjük meg, mely politikai irány tehát a machiavellismus. Ha szerző e kifogásomra azt találná felelni, hogy a magyarázat a tanár dolga, tartok tőle, hogy sokan az egész magyarázatos kiadást szükségtelennek fognák tartani, ha oly lényeges dolgokat a tanártól vár. — A tárgyi magyarázatok helyett szerző többnyire egyes helyeket idéz Schiller történeti művéből. Ez magában véve (a fönt érintett megszorítással) nem épen helytelen dolog; de talán nem csalódom, ha Schiller stiljét és nyelvét jóval nehezebbnek találom, mint a Gœthe-féle szövegét, úgy hogy a Schillerből vett idézetek inkább maguk szorulnak magyarázatra, sem hogy magyarázatúl szolgálhatná-

nak. — A Marot-féle zsoltároknál (49. l.) helyén lett volna arra figyelmeztetni, hogy azok nemzeti irodalmunk szempontjából mily nagy jelentőséggel bírnak; e jegyzet maga különben teljesen értéktelen és szükségtelen adatok halmaza.

Ily kisebb-nagyobb megjegyzést még többet tehetni, de azt hiszem, a mondottakból eléggé ki fog tűnni, hogy egy második kiadás alkalmával hol és miben javíthatna a szerző, — ha t. i. osztozik nézeteimben. A kiadás már mostani alakjában is dícséretes és ajánlásra méltó dolgozat.

2. **Német olvasókönyv középiskolák használatára.** Szerkesztette *Harrach József.* II. és III. köt. Második kiadás. Budapest, 1887. Franklin, à 207 l. Ára à 1 frt.

E könyv első kiadásának bírálatában (a munka jó oldalainak kellő elismerése mellett) főleg hármas kifogást kellet tennem: 1. hogy a prózai olvasmányok stilje sok esetben igen nehézkes, néha nem is korrekt; 2. hogy a költemények szövege sokszor eltér a kritikai kiadások megállapította szövegtől; 3. hogy a jegyzetekben vannak téves vagy legalább helytelenül kifejezett magyarázatok. — Szerző az új kiadásban sokat javított több tekintetben dícséretes könyvén s főleg második kifogásomat jó formán tárgytalanná tette. De még nem a másik kettőt. A prózai olvasmányok még most is erélyes revisiót igényelnek, főleg a nagyobb mondai tárgyú darabok, mint «Antigone» vagy a «Nibelungok». Ez utóbbiban a Brunhilda éjjeli megfékezéséről szóló részletet *okvetetlenül* ki kell hagyni, a mi annál könnyebben lehetséges, mivel a Siegfried «alattvalói» szerepe eléggé megmagyarázza a királynék viszályát. De stilus tekintetében is kívánatos ez affektáltan és nehézkesen elbeszélt történeteknek (melyekhez e szempontból még a Herodotosból vett darabok járulnak) gondos egyszerűsítése; aztán nem olvasunk majd ily mondatokat: «und *sie* sprach *ihren* Abscheu gegen *ihre* Gesinnung aus» (III, 17). Pedig ez elég rövid mondat!

A jegyzetekben is sok még a javítani való, bár a kifogásos magyarázatok nem annyira hibás, mint inkább homályosan vagy furcsán kifejezett állítások. Mutatványul fölsorolom mind a két fajtából a föltűnőbbeket vagy a tanulságosabbakat. Hibásak pl. a következők a II. kötetben:

30. l. *A Jon-tenger*, és így számtalanszor (II. 70, 115, III. 41, 45 stb.). Helyesen *az ión*. A görög s római nevekben és szókban általában sok az ingadozás. Itt következetes eljárás kell. A szerző rendesen így állítja egymás mellé a két alakot: *Kyros vagy Cyrus*, *Herodotos vagy Herodotus*. De van ilyen is: *Plutarch (!) vagy Plutarkhos*, sőt (rendesen) *Krösos*, a mi se görögül, se latinul, se perzsául nincsen. Legjobb volna, mindjárt az első antik darabnál, egy jegyzetben elmondani, hogy

görög *ai*, *oi*, *ei*, *k*, *os* stb., a latinban *ae*, *oe*, *i*, *c*, *us* stb. Más következetlenség is gyakori, pl. médok és médek, Egyptom és Egyiptom stb. — Itt megemlítem egyúttal, hogy a jegyzetekben túlságos sok a passivum, még az ilyen is: «Igy nevezték a Kadmos által építtetett Théba várát» (III, 15), a mi kétszeresen rossz; helyesen: így nevezték Th. várát, melyet K. épített.

60. «*Sirenen*, kik az Északi (?) tenger egy szigetén laktak, Kirke szigete és Skylla között». Honnan származhatik e bő magyarázatra szoruló magyarázat, mely különben teljesen szükségtelen is? — Felesleges dolog általában igen sok van a jegyzetekben, főleg földrajzi adatok.

115. *Die Fährniss*, ingó jószág? Soha, ezt csak *Fahrniss* jelenti. *Fährniss* ritka s nem épen ajánlatos szó. Itt a. m. baj, veszély (*Gefährdung*). Az én olvasókönyvemben (II, 50) *Fährnisse* helyett *Leiden* áll. — 136. *Etzelburg* a német hősmondában sohasem Esztergom. — 146. *Hort* soha a. m. szirt, szikla. — 175. *hin und her*, mindenfelé. Dehogy, a. m. a malomba és vissza. — 187. *Das Gelage*, vendégség, együttlét. Ez utóbbi is? — 190. *Getrost*, bizodalmasan, megnyugva. Mind a kettő rossz. — 194. *Die Bahre*, koporsó? — 196. *Zumal*, kivált, kiváltképen, különösen. Ezeket is jelentheti, de itt a. m. egyúttal, rögtön. — 197. *Prall*. «E hatalmas ütéssel, csapással?» Ezt senki se fogja a koczczintásra érthetni.

196. Belsazer-hez illet volna megjegyezni, hogy mit írt a titokzatos kéz, és 198. mégis bajos azt mondani, hogy az edenhalli lord és Belsazer sorsában ugyanaz az alapgondolat van kifejezve: «a gonosz elbizakodotsság» stb. Hisz a lord csak könnyelmű.

A III. kötetből: 8. *Commode*, szekrény, itt szűk szobácskát jelent. Ez utóbbi lehetetlen. — A 9. lapon az 1. jegyzet, mely az Eddáról szól, egészen téves; hamis u. o. ez állítás is: «Odin v. Wotan az észak-germán mythologia főistene», mert csak Odin az, Wotan a déli németek főistene. — 17. *Von der Pflicht lossagen*, felmentette magát. Az eredeti sokkal többet mond. Ép úgy 106. *abthun die ungethane Schande*, eloszlatni a szenvedett gyalázatot!

50. 1. jegyz. *Walküre* magyarázata helytelen. Helyesen: isteni szűz, ki a csatatéren elesettekből válogat. Hogy a szó valamikor négy tagú volt, nem áll, mert eredeti alakja valkyrja. — 63. *wappnen* fölfegyverkezni. De *sich* nélkül nem. — 73. «A Hegelingek szó Hettel melléknevezete»? A Kudrun helyneveinek magyarázatát legjobb volna egészen elhagyni, mert fele téves, fele ingatag alapú, az elbeszélés megértését pedig nem segítik elő. — 97. *Proconsul*, alconsul. Igen félreérthető magyarázat (à la elnök és alelnök!).

A 26. olvasmányt (Cid und Ximene) egészen elhagynám. Többet kell magyarázni, mint a mennyit megér. Az itt adott magyarázatok

mindenesetre elégtelenek. A Cid-románczok bevezetésében más okból áll. A 108. l. 1. jegyz. bajosan érthető; Cid tetteiről van szó. — 116. A gelheimi csatában. Göllheim a város neve. — *Küssnacht a Rigin* mégis merész gondolat. A városka a Rigi alatt fekszik.

122. A Tell haláláról szóló monda «a XVIII. századból való». Ez bajosan képzelhető; helyesen: mi nem ismerjük eddig e századnál régibb forrásból. — 123. *Ein Kreuz von Stein*, fa-kereszt! — *Harald Blauzahn* eredeti nevén H. Blaatand. Miért eredeti nevén? talán dánul? — U. o. 7. jegyz. *Klippe* nem zátony. — 142. *Der Aar* «összevonva ebből der Adler». Dehogy, hanem *Adler* összetétel: edler Aar. — 160. Hogy Freidank művét Walther von der Vogelweide írta volna, azt ma már a szopós germanisták sem hiszik. — 168. Hogy Lenau költeménye ‚An mein Vaterland' Magyarországra vonatkoznék, arról szó sem lehet; a 4. vsz. említett tölgyek és 6. vsz. Alpok is bizonyítják, hogy Németország van értve, melyet L. igazi hazájának tekintett. — 170. *Der Sarkophag*, ravatal?! — 183. Hogy II. Henrik leánya Bertran de Bornhoz kivánt nőül menni, mégis naiv egy föltevés. — 184. «Bertran ereje végre megtört, látva barátjának nagy fájdalmát». Csak ezért? hisz Henrik herczeg Bertran karjaiban meghalt. — U. o. ‚csak gyászdalt' t. i. a királyfi haláláról. — 189. «*Aus dem Felsverlies*, a szikla-üreg fogságból». Ki érti ezt a fordítást vagy magyarázatot? stb.

De még több az oly jegyzet, mely homályosan, zavarosan, nem magyarosan van kifejezve. Itt is csak válogatott mutatványokat adok. Előbb a II. kötetből.

15. Holláról sokat mesélnek, főleg Thüringiában, «hol Holla egy szellem csapattal (?) szokott átvonulni» — a monda szerint t. i., mi itt bajosan maradhat el. Hasonlókép 26. «hol a nap fel- és leszállva közel jön a földhöz és lakóit megbarnítja és megfeketíti». Másutt a szerző ezt pontosan megmondja, sőt még a ‚volna' szóval is igen bőkezű, a mi nagyon csunya és magyartalan, pl. 185. Azt beszélték róla, hogy az élet forrásából ivott *volna*. 159. Vize a görögök hite szerint költői lelkesedést keltett *volna*. III, 18. a thébaiak a monda szerint származ*nának*. 34. Niobe kővé változott s ott áll*na*, hol még érez*né* fájdalmát. 51. Egyik karját ott vesztette *volna* el. 108. Einhard a monda szerint nőül vette *volna* stb. még számtalanszor.

17. 5. jegyz. így hangzik: «Hamupipőke: putteln=rütteln, ide-oda dobni, folyadékban kavarni, csapkodni». Igaz, de hát megérti most valaki az Aschenputtel szót? — 25. Kirke Odysseusnak halhatatlanságot igér (de O. nem hallgatott reá). Elmaradt a fődolog, ha t. i. O. nála marad. — 110. A görögök oly uralkodót neveztek e szóval (zsarnok), «ki a köztársasági szervezet ellenére is jogtalanul magához ragadta a hatalmat». Mily kínlódás! Helyesen: ki köztársaságban fejedelemmé tette magát.

A 65. olvasmány első versszakának magyarázata merő konfuzió. — 200. l. «*Kind und Kegel*, az egész családdal, beleértve a legkisebbiket is (?), mindenestől». Ki tudja ebből, hogy *Kegel* a. m. fattyú? — 203. «*Zween* = zwei, az utóbbi régies alakja». Persze hogy nem az.

A III. kötetből: *Sich eine Blösse geben*, következetlenül beszélni v. cselekedni s ez által» stb. De mért épen következetlenül? Hát a következetességgel nem juthat az ember sokszor ugyanilyen helyzetbe? Elég volna: úgy beszélni stb.

48. *Die Runen* a germánok legrégibb irásjegyei, melyek a latin betűk *behozatala előtt* használtattak. Nagyon félreérthető magyarázat, melyből senki sem fogja sejthetni (a mi meg sincs mondva), hogy a rúnák a latin betűkből származnak. — 55. *Tarnkappe*, láthatatlanná tevő *ruha*. Milyennek képzeljék ezt a fiúk?

64. Detre története nagyon zavaros. «Hatalmas harczban elfoglalta Ravennát, elűzte Ermenricht» stb. Az olvasó természetesen azt hiszi, hogy nyomban a ravennai csata után. Pedig dehogy. E csata után Detre ismét visszatért Etzelhez és csak évek mulva nyerte vissza országát. — U. o. *Amelungen*, a gótok egyik híres nemzetsége. Milyen magyarázat ez? *Amaler* a keleti gótok királyi családja, *Amelungen* pedig, mi az olvasmány szövegéből is világos, a király hívei.

69. *Der Treue will ich ledig sein*, a hűségtől szabad, ment akarok lenni. Le van fordítva, de megérteni bajos. Helyesen: Megszakítom hűségi frigyünket.

104. Herder ‚Der Cid‘ cz. a. 70 románczot írt — és csak ezután következik a helyes magyarázat, de ez is furcsán fogalmazva: «Herder műve a Cid-hagyományok (!!) nagybecsű átdolgozása». Hát oly nehéz, valamit egyszerűen és világosan elmondani? — U. o. «Akarta látni önérzetüket». Hát magyarul van ez? és van ennek értelme is? Helyesen: meg akarta tudni, melyikök a legönérzetesebb. — 105, 10. jegyz. a fődolgot kifelejti (Mudarráról).

112. 802-ben N.-Károly a birodalmi gyűlésben *az általános törvényjavítás nézetét fejtette ki*, mely (micsoda? a nézet?) azonban csak részben valósíttatott (!) meg. Nem iszonyú egy stil és nyelv ez? (— U. i. illett volna Aquitaniáról megmondani, hogy Galliának melyik része volt.) — Hasonlóan Albrechtről 116. «*Uralkódásának sok szerencsétlen hadjárata volt*», vagy 122. a déli szél felszabadítja a földet. «*Ez a szabadság harczát mutatja*», — talán: a szabadságért vívott harcznak képe?

154. «Toko mondája ismeretes volt még (?) a Tell élete előtti időben». Nem értem, mit akar mondani. — 126. «Vitatkoztak L. és H. *erkölcsi előnyeik fölött*». Talán arról, melyikök a jelesbik fejedelem?

157. «*Hat mein' Sach' aufs best' bestellt*, az én ügyemet is a legjobbra fordítja». Dehogy, a legjobban gondoskodott, intézkedett rólam.

165. «Igy adja el lelkét Faust is az ördögnek, azon föltétellel, hogy halála után ő (ki?) fog neki (kinek?) szolgálni». — 167. «*Heimsuchen*, itt az utóbbi (kisérteni) értelemben». Dehogy, a. m. meglátogatni, fölkeresni. — 168. «*Dort liegt die Sphinx am Brunnen*, sphinx volt a kúton ábrázolva». Hát ez fordítás? vagy magyarázat? és hogy képzelje a fiú a kúton (?) ábrázolt (?) sphinxet? — 181. Erlkönigben: *Mit Mühe und Noth*, nagy fáradsággal és aggodalommal (?), mert a gyors lovaglás és a gyermek görcsös ölelése (?) *teljesen igénybe vették:* így ért haza.» Mily magyarázat!

201. A zsarnok Mörosnak «büntetése elengedését igéri, ha nem jönne vissza a kellő időre, *azalatt kivégeztetve barátját!*» Vajon milyen nyelven van ez mondva?

De már elég is lesz.

Harrach könyve jobb iskolakönyveink közől való. Szerzője művelt és olvasott ember, ki művét szorgalommal, gonddal és izléssel szerkesztette. Mégis, fönt közlött megjegyzéseim, melyek csak egy részét teszik jegyzeteimnek, mutatják, mennyi még a javítani való e könyvben is. Szerencse, hogy a szerzőtől bizton várhatni, hogy könyvét folyton javítja s tökéletesíti, úgy hogy az idővel igazán jó tankönyv lesz.

HEINRICH GUSZTÁV.

Dallos Gyula, Gyakorlati angol nyelvtan új tanmódszer alapján, mely szerint angol nyelven olvasni, irni és beszélni a legrövidebb idő alatt alaposan megtanúlhatni. Tanodai és magánhasználatra irta Dallos Gyula. Sajtó alá rendezte *Patterson Arthur* egyetemi tanár. Negyedik javított kiadás. Budapest 1888. Lampel 8-r. VI, 292 l. Ára 1 frt 50.

Csak röviden kivánjuk jelezni ezen gyakorlati angol nyelvtan negyedik kiadásának megjelenését, annál rövidebben, mert Patterson a mű rendszerén nem változtatott, hanem csak kisebb javításokat eszközölt rajta, úgy hogy ha eddig meglehetett e könyvből «a legrövidebb idő alatt alaposan tanulni angol nyelven olvasni, irni és beszélni,» — a mint hogy a könyvnek kissé reclame-szerű czíme erősíti, hogy lehet — akkor az új kiadásból még inkább fog lehetni. És a tanmódszer, melyet Dallos követett, melyet azonban, minthogy most már nem uj többé, fölösleges e helyen ismertetni, eléggé gyakorlatinak is mondható. A részletekre nézve azonban, úgy hiszem, most is maradt még javítani való. Mindenek előtt a kiejtésről szóló részt fog kelleni átdolgozni. E rész magyarázatai gyakran hibásak, nem ritkán hiányosak (azt hogy *garden*-ben, *far*-ban stb. efféleben hogyan hangzik az *r*, D. nem mondja meg) olykor alig érthetők. A 3. lapon pl. a *hat*, *cat* *a*-jának kiejtéséről a következőt olvassuk: «*a* úgy hangzik, mint az igen röviden ejtett *ä*. Ezen hang az *á* és *e* hang közepén nyugszik, de inkább az *á*-hoz hajol, mint a latin szavakban: *ad*

*a*ddere, *a*ctus, *a*ccidens, *a*tticus stb., hol az *a* hasonlókép röviden, vagy egy kissé *e*-be játszólag hangzik.» Nem lett-e volna egyszerübb és helyesebb azt mondani, hogy *hat* ép úgy hangzik, mint a me-*het* második szótagja? Époly kevéssé kielégitő a mit D. a *g*, *th* és *w* kiejtéséről mond. A mi pedig az egyes szavak kiejtésének megjelölését illeti, az a lehető leggyarlóbb. Szerencsétlen az az ember, a ki ebből a könyvből tanulja meg az angol kiejtést.

Egyéb apró hibák közűl a következőket említjük fel: A 28. l. a *pennies* és *pence* közötti különbség nincsen eléggé világosan magyarázva. — U. o. *louse* bosszantó sajtóhibából *tető*-nek van fordítva (*tetű* h.); a könyv egyáltalában csak úgy hemzseg a sok sajtóhibától. — A 29. l. szerfelett empiricus módon van megmondva, hogy a *man* végű szavak többesszáma mikor végződik *men*-re, mikor *mans*-re: «*Men*, többese oly a *man* szócskával összetett szavaknak, melyek még akkor is értelmes jelentéssel birnak, ha ezen szócskát *man* az egyesben, és *men* a többesben elvesztik; ha pedig a *man* vagy *men* elvonta után értelmes szó nem marad: akkor a többes szám rendesen *s* által képeztetik.» A *man*-nal való összetételek többes száma mindig *men*-re végződik; az ilyenek mint German, Norman és Ottoman *man*-re végződnek ugyan, de nem összetettek, a miért is szabályszerűen *mans*-re végződnek a többes számban. — A. 30. l.: «*English*, *French*, *German* és más tulajdonnevekből származott melléknevek nagy kezdőbetüvel iratnak, *a rá következő köznév pedig kis kezdőbetüvel*, p. o. the English language.» Ebből azt következtethetné a tanuló, hogy a «köznevek» más körülmények között, azaz rendesen, úgy mint a németben, nagy kezdőbetüvel iratnak. — A 34. l. zavaros a comparativus és superlativusról szóló rész. — A 37. l. a *most*-nak határozatlan névelővel való használatának illustrálására rosszúl van megválasztva az «a most happy man» példa, mert mint D. maga mondja, a happy szónál jobban «the happiest man»-t mondunk. — Egészen el van hibázva a mit D. a 32, 75. sk. lapokon a *will* és *shall* segédigék használatáról mond. — 104. l. elfelejtette D. megmondani. hogy mikor használ az angol coniunctivust stb. stb. Végül sajnosan nélkülözünk e könyvben egy magyar-angol glossariumot, melynek a tanulók a magyar gyakorlatok fordításánál kétségkivül jó hasznát vennék.

Máskülönben a Dallos-Patterson-féle nyelvtant hasznavehető segédeszköznek tartom az angol nyelv *elemeinek* elsajátítására.

RITTER J.

1. **Schultz Ferdinánd kisebb latin nyelvtana.** Fordította és átdolgozta *Dávid István*. 4-ik kiadás. (Ára 1 frt 20 kr. Budapest 1888. Lampel.)

E munka harmadik kiadása gymnasiumi használatra engedélyeztetett. A 4. kiadás abban különbözik az előbbitől, hogy ennek anyagát

egyes változtatásokkal, törlésekkel vagy rövidítésekkel és módosításokkal tartalmazza. A módosítások azonban a munkának sem tartalmára, sem tárgyalási módjára nem tartoznak, tehát lényegét nem érintik, hanem csakis apró részletekre vonatkoznak. Legyen szabad ezek bemutatására pár példát fölhoznom:

1) A változtatások közé tartozik, hogy 192. §. 6 «személytelen mondat» kifejezés h. «határozatlan alany» van használva; 32. §. 3: a III. decl. pl. gen.-ában ium-ra végződő szók vis, lis egygyel, fraus-sal megtoldattak; 111. §: indulgeo a supinum-nélküliek közé soroztatott: 112. §: tergeo h. csak az összetett abstergeo említtetik föl; itt-ott példák vannak fölcserélve, 197 §-ben: «Præsta te eum....» h.: «Nerva se iustissimum... præstitit.» 198. §-ben: «Ciceronem...» s a köv. mondat h. «Sapienter nos divina providentia futura celavit»; az 1. §-ban egy megjegyzés új a *ph*, *ch*, *th* kettős mássalhangzókra vonatkozólag — itt megjegyzem, hogy a kivételes igék közt in*ch*oo is szerepel, holott szerzőnk könyve más helyein — 129. 131. §§. — in*coha*tivum-ot ir; 40. §.-ban lacus, portus, tribus mellé dativusban -ubus-ba végződő szónak föl van véve artus is, — hagyján! de ha már megtoldja a sort, a tribus mellett leggyakrabban előforduló arcus-t nem kellett volna mellőzni; 121. §-ban tendo összetettei vannak helyesen rendezve, de kihagyatott protendo, mely pedig Vergiliusnál is előfordul; a 110. §-ban -dare többtagú összetételei circumdo kivételével elhagyattak (pessumdo, venumsatis-do,) — ez félreértésre adhat alkalmat, mert alább a régi kiadásból változatlanúl hagyja meg szerző e mondatot: «Ezen igének többi *mind* 2-tagú összetettje a 3-ik ragozáshoz tartozik».

2) A törlések v. rövidítések illustrálására fölemlítem, hogy a 13. §-ban a declinatio begyakorlására való szavak sorozata megkurtíttatott; 129. §-ban suesco h. csak consuesco van említve; a 10. §-ban egy paradigma (scriba) elhagyatott, helyében azonban jegyzetben a lat. gen. és abl. jelentése a magyarban tárgyaltatik; a 34. (II) §-ban a harm*adr*agozású (hely. harmadik r.) -is végű görög szók kihagyattak, valamint az -x végű nevek tárgyalásánál a jegyzet; az 52. §. (2. 3.)-ban a melléknevek fokozásánál kimaradt gracilis, továbbá egenus, providus, validus.

3) A toldások közűl felemlítem az igeragozásra, különösen a pf. és supinumra vonatkozókat, valamint a hiányos igéknek használatos alakjait föltüntetőket, mint a melyek a nyelvszokásnak felelnek meg s a megértést is könnyítik; l. 128. 145—153. §§; a 106. §-ban az īvi végű pftumok használata van tüzetesen meghatározva és jegyzetben az analog képzésű desino, peto igék pótlólag fölemlítve; a 200. §-ban a városnevek szerkezete, a 236. §-ban az abl. illetőleg genit. qualitatis használata van részletesen és pontosan körűlírva; a 243. §-ban a pftum

syntacticus használata van kiegészítve a főszabályban is, egy jegyzettel is.

Mint e mutatványokból is látszik, az eszközölt változtatások nem vonatkoznak a tartalom lényegére, s legnagyobb részt a tárgyalás helyességét s világosságát czélozzák és eredményezik. Minden változtatás pontosan föl van sorolva az előszóban, úgy hogy kevés igazítással a régibb kiadás is használható.

A kihagyások által és itt-ott kevésbbé fontos részleteknél (p. gyakorlási példáknál 13—44., 22—24., 46. §-ban) a sűrűbb, apróbb nyomás következtében a könyv terjedelme 15 oldallal kisebb, papirja jobb, kiállítása gondos — ára a régi maradt.

2. **Latin olvasó és gyakorló-könyv** az I—IV. gymn. osztály számára. Schultz-Dávid latin nyelvtanához szerkesztette *Dávid István*. 4. lényegében változatlan kiadás. (Ára 1 frt 20 kr. Bpest 1888. Lampel R.)

Dávid István olvasó és gyakorló könyve 4-ik kiadása csak annyiban tér el a 3-iktól, mely a nagyméltóságú ministerium 36757/86 sz. rendeletével engedélyeztetett, hogy a szógyüjteményben a magyarázásra szolgáló szöveg itt-ott záró jelek közé tétetett p. s. v. «Varázsszer itt lehet: fascinationis genus», «kérés prex (precis)» rendesen tbs. Ny. 47. § II., 2., — s hogy nehány helyen a gyakorlatokban a magyar kifejezések módosíttattak, p. a 131. o: «A szerencsétlenség az embereknek gyakran oka és kezdete a szerencsének» h. «a sz. az emberi életben ...», a 133. o. «tisztességet» h. «tisztességest». Megjegyzésem arra szorítkozik, hogy az inclusio nem eszközöltetett következetesen és egyöntetűen, s hogy nem egészen helyes magyar kifejezések tekintetében a jelen kiadásban még mindíg hálás a tarlózás, p. 133. o.: «az államnak egész jóléte gyakran az öregek*nek* tanácsá*ban* volt helyezve»; 143. o.: NSándor megindította seregét, hogy Lampsacus várost eltörölje»; 172. o.: «háborui közől legnevezetesebb az ...»; 174. o: «még azt hívék a körűlállók, *valamit mondani akar*, midőn hirtelen kirántá a tőrt» ... 217. o.: Horatius Cocles hőstette elbeszélése alkalmával mondja sz., hogy a rómaiak «magát a várost erőséggel (sic!) vették körűl» s a szótár szerint erősség = arx, — ez képzelhetetlen, nem is arx-szal vették körűl a várost, hanem megerősített őrhelyekkel, mint Livius mondja: «urbem ipsam sepiunt præsidiis» — shh.

Mindezek azonban csak apró jelentőségű megjegyzések; a munka lényegében nem változott; a csekély mérvű javítások előnyére szolgálnak és kiállítása tartósságban nyert a nélkűl, hogy ára emelkedett volna.

3. **Latin olvasókönyv Livius, Ovidius, Phædrus műveiből s más költők gnómáiból.** A gymnasiumok III. és IV. oszt. számára szerk. és szótárral ellátta *Dávid István.* Bpest 1885. Gymn. használatra enged. az I. kiadás.

A kiadó e latin olvasókönyvet, valamint a Schultz-Dávid-féle latin nyelvtant és gyakorlókönyvet polgári iskolák számára is kéri engedélyeztetni. A latin nyelv a polgári iskolákban rendkivüli tantárgyként szerepel. E tárgy tanításának czélja egyrészt az általános művelő hatás biztosítása, melyet minden nyelv gyakorol s természetesen, minél fejlettebb, annál mélyebben, — másrészt gyakorlati s bizonyára főczélja a tanulásnak az, hogy ez iskolák egyes növendékei, a középiskolai törvény 12. §-ban biztosította kedvezménynyel élve, átléphessenek a gymnasiumba s itt sikerrel folytathassák tanulmányaikat.

Ebből önként következik, hogy a tanulási eredménynek is, legalább egészben, olyannak kell lenni, mint a gymnasiumban, — a minek különben is fölvételi vizsgálaton bizonyságát kell adni, s minthogy a növendékek ugyanegy készültségről tanuskodó bizonyítvány alapján vétetnek fel a két rendbeli intézetbe, az eredmény biztosítására legczélravezetőbbnek látszik, ha a latin nyelv tanulásánál egyazon tanmenet s tankönyvek szerint haladnak. Tekintettel a rendelkezésre álló csekélyebb óraszámra a tanár föladata: a grammaticai anyag kezelésénél a lényeges részeknek különös súlyú kiemelése és az olvasmányok kellő megválogatása, — a tanulók kötelessége: az iskolában tárgyaltaknak szorgalommal, házi munkával pótlása, kiegészítése. Azért kivánatosnak tartom a kifejtettek alapján, hogy ezen vagy esetleg ujabb kiadásokra vonatkozó engedély a polgári iskola megfelelő osztályaira is kiterjesztessék.

4. **Latin olvasó-könyv. — Lateinisches Lesebuch.** — Tanodai használatra szerkesztette dr. *Szabóky Adolf* ktr. tr. — 11-ik kiadás. Budapest. 1883. Franklin-társ. Ára 30 kr.

Mielőtt Szabóky Adolf Latin Olvasó-könyvének tüzetesebb taglalásába bocsátkozom, megjegyzem, hogy a munka birálásánál ugyanabból a szempontból indultam ki, mint a polgári iskolák használatára szánt egyéb latin nyelvi tankönyveknél, — hogy t. i. a polgári iskolákban a latin nyelv mint rendkivüli tantárgy tanításának fő, gyakorlati czélja az, hogy az azzal foglalkozókat képesekké tegye arra, hogy a középisk. tv. 12. §-ában biztosított kedvezménynyel élve, átléphessenek a gymnasiumba; ennek természetes következése, hogy a készültség mértéke, a követelmények fokozata e tárgyból a polgári iskolában egészben olyan, mint a gymnasiumban. Hogy ez eredményt oly tan- és segéd-könyvek használata mellett, melyeknek módszere, tanmenete eltér

a gymnasiumainkban használtakétól, el lehet érni, az képzelhető; elengedhetetlenül szükséges azonban, hogy e könyvek a megjelölt czél folytonos szemmeltartása mellett didacticailag helyes elvek szerint legyenek szerkesztve.

E körülményt föl kellett említenem az okból, mert a szóban levő könyv tudtommal gymnasiumi használatra nincs engedélyezve.

A 79. o.-ra terjedő munka tartalomjegyzéke a következő:

A betűk száma s fölosztása (magyarul és németül) 2—3. o.

A betűk kimondása, gyakorlatokkal 4—13. o. Megjegyzem, hogy «Gyakorlat» és «Übung» c. alatt ugyanazok a latin olvasási példák fordulnak elő.

Szótagok elválasztása, példákkal (magy. és ném.) 13—20. o.

Mondatok 20—22. o.

Erkölcsi mondatok latin remekírókból 23—24. o.

Mondatok szentatyák irataiból 24—26. o.

Szentirási mondatok 27—28. o.

Olvasási gyakorlatok: Mesék 28—31. o.

Párbeszédek 31—34. o.

Leirások 34—40. o.

Életrajzi töredékek 40—47. o. (A 12 éves Jézusé, Kal. szt. Józsefé, Xaveri szt. Ferenczé, Szt. Istváné, Szent Lipóté stb.)

Földrajzi töredékek 47—53. o.

Erényképek 54—68. o. (Hit. Erkölcs. Igazság stb. c. a.)

Imák s szt. parancsolatok 68—71. o.

Számnevek és számjegyek 71. o.

Szt. misénél szolgálatmód 71—79. o.

Tartalom 80. o.

A *tartalom* elég változatos, az olvasmányok legtöbbje ellen pædagogiai szempontból alig lehet kifogást tenni, ámbár bizonyos vallásos, moralistikus, hogy ne mondjam, pietistikus vonás húzódik végig rajtok: imák s különösen az eljárás a ministrálásnál s ennek formulái azonban épen nem latin iskolai olvasóba valók.

Az olvasmányok *nyelvezete* legnagyobb részt kifogástalan, a menynyiben classicus vagy későbbi jó auctoroktól vétettek, meg kell azonban jegyeznem, hogy a classicus nyelvhasználat és a későbbi koru, szentírási vagy patristikai irodalomban meghonosodott fordulatok összeelegyítése a tiszta nyelv rovására történik. P. «gloriamur in tribulationibus, *scientes, quod* tribulatio patientium operatur» (29. o. sztírásb.) — «Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam *ipsorum* est regnum cœlorum» 27. o. Ujabbkori írók használata alapján készült e

mondat: «(leo) ut hominem ea (c. cauda) prosternere *valeat*» 35. o. — E nyomon aztán egy pár hiba kifejezésekben, sőt mondatokban is becsúszott a könyvbe; igy: «Pestinum *mercimonio* florentissimum» mercimonium (Plaut. Tac.) = merx, árú, de nem = «commercium», a mit itt akarhatott mondani a szerző 49. o. — «Videt sacerdotem, qui sacrosanctum Corpus Domini *tulit pedes* (ferre pedem költ. = menni) ad infirmum» stb. 45. o. — «Rudolphus lubenter sacerdoti sonipedem concessit, *ut quo* ocyus ad infirmum pervenire *possit*» (45. o.)

Pár helyen, mely magyarból fordíttatott, nagyon is megérzik az eredeti nyelv íze, így: (Maria Theresia) «Academiam Tyrnaviensem in universitatem scientiarum *mutavit*» 46. o., vagy midőn (37. o.) a seregélyekről olvassuk, hogy «*maxime insectis vivunt*».

Didacticailag legjobban megvagyunk akadva e különben sok jó tulajdonnal biró könyvvel; mindenek előtt nem tudjuk, a nyelvtanítás melyik fokán használjuk; a legalsó osztályokra utal a betűk fölsorolása s a latin olvasástanitás — igen, de a legelső gyakorlatban már igék multja, szenvedő alak, álszenvedő ige coniunctivusa, gerundium fordul elő (transegit, invigilandum, falluntur, noscitur, fruatur). Másrészt az olvasmányok nagyobb része a nyelvtanulás haladottabb fokát teszi föl; — ekkor azonban — eltekintve attól, hogy fokozatos haladáshoz, rendszeres fejléshez s így grammatikához sem alkalmazkodik — a munkát fölötte hiányosnak találjuk: akárhány nyelvtani jelenség nincs általában vagy kellő számú példával illustrálva, — mutatványok a mondattanilag legfontosabb, legtanulságosabb stílusra, az elbeszélőre — vagyis történelmi olvasmányok merőben hiányzanak, — a költői irodalom képviselői két mesécske, egyik iambusban, a másik distichonban írva, — hiányzik az olvasmányokhoz szótár. Vagyis e munka a nyelvtanulást kezdő osztályoknak nehéz, rendszertelen — haladottabbaknak tartalmilag s alakilag nem elégséges.

Olvasás közben néhány értelemzavaró sajtóhibára akadtam:

25. o. prædecoris — prædiceris h.
35. o. si minui — similis h.
41. o. dolicis — docilis h.
45. o. promitis — talán promptis h.
57. o. quis — qui h.
57. o. laudare — laudere h.
57. o. continent — continet h.

a többi könnyen javítható. —

Meg kell vallanom, hogy a mű szerzője neve mellett különösen az a körűlmény, hogy 11 kiadást ért, késztetett arra, hogy többször is átvizsgáljam; vizsgálatom eredménye az, hogy a munkában (a fölsoroltakon kivűl) lényegesebb hiba nincs, hogy a kezdet nehézségein

túllevő tanulók haszonnal forgathatják — de hogy másrészt a tárgyalandó anyag didacticailag helyesen, rendszeresen összeállítva s földolgozva nincsen, hogy e mű, úgy a mint van, sem alakilag, sem tartalmilag nem illeszthető be középiskolai latin nyelvi oktatásunk tanulmányi körébe: ennélfogva tankönyvűl engedélyezésre nem ajánlhatom; ifjusági könyvtárakba magánolvasmányúl megszerezhető.

Dr. Hóman Ottó.

Heliodoros a magyar irodalomban. Irodalomtörténeti tanulmány. Irta *Zlinszky Aladár*. Budapest. 1887. 8.-r. 42 l.

Heliodorosról, az első nagy rendszeres regény, az Aithiopika írójáról igen keveset, majdnem semmit sem tudunk. Hogy Phoinikiában, Emesa városában született a Helios nemzetségéből s Theodosiosnak volt fia, maga jegyezte fel regénye végén; hogy azonban trikkai püspökséget viselt volna, mint Sokrates Scholastikos, Eusebios egyháztörténetének folytatója, mondja s hogy egy egyházgyülés meghagyására épen Aithiopikája miatt meg kellett válnia püspöki hivatalától, mint Nikephoros írja: nem megbizható adatok. Mindazáltal Heliodoros keresztény voltában a legujabb időkig senkisem kételkedett. Művének emelkedett szelleme, tiszta erkölcsös iránya szolgáltatták erre az alapot. Legujabban azonban Rohde*) főleg azon apparatus elemzésével, melyet Heliodoros regénye szerkesztésénél alkalmaz, azt bizonyítja, hogy Heliodoros nem lehetett keresztény. Zlinszky a régibb feltevéshez szegődik. Idézi Wolffot, Dunlopot, Villemaint, kik mind Heliodoros kereszténysége mellett foglalnak állást, de Rohdet maga nem czáfolja. Eredetiségre, úgy látszik, nem is törekszik. A mit az Aithiopika

*) Der griechische Roman und seine Vorläufer. Leipzig 1876. — Érdekes különben, hogy az első, ki Heliodoros kereszténységét kétségbe vonta, Dugonics András volt, ki Gyöngyösi műveit 1796-ban kiadván, az Elöintésben (p. LXV) azt írja, hogy: «Ama két említett történetíróknak [Sokratesnek és Nikophorosnak] el lehet-e azt hinni, a mit H.-nak püspöksége felől mondanak, lássák mások, kik mindent könnyen hisznek; de én (a dolgot velősebben megvizsgálván) annak püspökségét a bizonytalanok közé számlálom. Elsőben azért: mert se Socrates, se Nicephorus fel nem jegyzik, kitől vették Heliodorusnak történetét, másodszor azért: hogy H.-t alig lehet keresztény embernek mondani, mivel magáról ily pogányosan ír a könyvnek végén: Ezen könyvnek szerzője egy feniczíai ember Emese városábul, a Napnak nemzetéből, Theodosiusnak fia, Heliodorus. Ha keresztény lett volna, magát a Napnak nemzetségéből eredettnek nem mondhatta volna: mivel az ilyetén beszéd ama régi pogányok beszédének módja. Avagy ha ugyancsak püspökségre hivattatott, meglehet, hogy ezen könyvnek vége után kereszténynyé lett.»

szerkezetéről, hatásáról elmond, olvashatjuk Dunlopnál, Villemainnél s magyarúl is Beöthy Zsoltnál (A széppróza elbeszélés a régi magyar irodalomban. II. 42.); Zlinszky munkája csak annyi, hogy reprodukálja röviden — meg kell adni: értelmesen, világosan — amazok tanulmányának eredményét, meg hogy adja az egész mű tartalmát részletesen. Ez utóbbival hasznos szolgálatot teljesít, mert megkimél bennünket attól a fáradságtól, mire manapság akárki sem szívesen vállalkozik, hogy Theagenes és Charikleia kalandjainak útvesztőjében tévelyegjünk. E czélból nem szorítkozik csupán az események kivonatolására, hanem egy-két költőibb helyet le is fordít. Csak azt nem látjuk, magából Heliodorosból-e, vagy Fischer Theodor német fordításából (Stuttgart 1867)? Fischer munkájának használatára látszik utalni egy pár germanizmusa és fordításának a Fischerével való egyezése. Fischer után említi azt a ránk nézve érdekes adatot is, hogy az Aithiopika egy kéziratos codexe a Corvinák közűl kerűlt 1526-ban Németországba, Vincentius Opsopœus kezébe, kinek a regény legrégibb — 1534 baseli — kiadását köszönhetjük. Erről egyébbiránt Opsopœus maga tanuskodik epistola dedicatoriájában.[1])

Zlinszky dolgozatának különben ügyesen összeállított ez első részében bántó felületességre mutat — ha ugyan nem sajtóhibával van dolgunk, — Heliodoros korának említése. Azt mondja, hogy Heliodoros életét az *V-dik század második felébe Theodosios korába szokták tenni* (az V-ik század második felében már egyik Theodosios sem élt!); pár sorral előbb pedig Sokrates anekdotájára hivatkozik s megjegyzi róla, hogy a Kr. u. V-ik század *első* felében élt, a nélkül, hogy az ily módon támadt anachronismust észrevenné. — Általában szivesen láttunk volna alaposabb, meg szélesebb tanulmányt e tárgyban, annyival is inkább, minthogy, Zlinszky fennszóval említi, hogy magyar munka Heliodorossal még nem foglalkozott.[2]) De Zlinszky nem Heliodorosnak és regényének, hanem ez utóbbi magyar átdolgozásainak ismertetését tűzte ki igazi feladatául.

Irodalmunk az Aithiopikának két átdolgozását bírja: egyiket Gyöngyösitől, a másikat Dugonicstól; amazé az «Uj életre hozatott Chariklia» (1700), ezé a «Szerecsenek» (1798); az verses, ez próza. De Gyöngyösi munkája nem az első magyar Heliodoros; előtte más valaki

[1]) Rómer Flóris, Adalékok a Corvina történetéhez. Magyar Könyvszemle. 1877. 351.

[2]) Ebben téved Zlinszky, mert Ring Mihálynak «A régibb görög regényről» cz. értekezésében bőven kivonatolva találhatja H. regényének tartalmát (igaz, hogy Nicolai után), továbbá a compositio, jellemrajz és előadás figyelemre méltó, alapos méltatását.

fordította már, talán a XVI. század végén; Gyöngyösi az után dolgozott. S érdekes, hogy a legelső fordítás is *verses*.

Beöthy Zsolt (I. 84. s köv. ll.) a XVI. s XVII. század mulatságra szánt magyar műveinek verses formáját, mikor a nyugoti országok mulattató irodalmában a próza már mindenütt uralkodó, az olvasó közönség izlésével és az írók tehetségével, vagy inkább tehetségtelenségével magyarázta. Zlinszky egyszerűen lenyomatja Beöthyt s ezzel igazolja, hogyan kerülhetett a Charikleia, még pedig verses formában, Magyarországba.

A továbbiakban is ismert nyomon halad. Gyöngyösinek átdolgozásához írt ajánlólevele, ha homályosan is, útbaigazít a mű keletkezésére nézve; czime szerint is «Uj életre hozatott Chariklia, avagy a Chariklia ritka példájú és az olvasásra kedvet adó históriájának némely régi versek rongyából és azoknak sok fogyatkozásaiból ujabb és jobb rendben vétele...» sat.; az eredetivel való összehasonlítást pedig elvégezte Dugonics (1796-iki kiadásában) megállapítván, hogy Gyöngyösinél Heliodorosnak csak első öt könyvét, nyolczczá szaporítva, találjuk; a többi (Hel. VI—X. Gy. IX—XIII.) idegen lelemény. Ezek után Zlinszky számára a következő kérdések eldöntése marad: milyen nyelvből, ki vagy kik által készült az első átdolgozás, milyen lehetett az s mennyi azután Gyöngyösi munkája?

Az elsőre elfogadható az a felelet, hogy latinból, vagy németből; görögből semmiesetre, mert hazánkban a görög nyelv nagyon kevéssé ismeretes, aztán meg «az egész műben nincs egyetlen hely, mely arra mutatna, hogy a fordító a görög viszonyokban tájékozva volt.» A második kérdésben Dugonics feltevése után indúl. E szerint két átdolgozót kell felvennünk: egyik az első öt könyvet (Gyöngyösinél nyolcz) szorosan Heliodoros szerint, a másik hátralevő részt «maga fejéből» készítette. A harmadikra azt mondja Gyöngyösivel: «alig lehetett csak tűrhető is, hisz már olvasó közönsége is megütközött rajta s Gyöngyösi maga is vétkes munkának tartja, melynek igazítása sok fáradságába került.» Végűl a negyedik kérdést ugy oldja meg, hogy Gyöngyösit magát állítja az egész második darab szerzőjének.

Kétségen kívül e fejtegetés alkotja Zlinszky munkájának legsikerültebb részét. Nagyobb figyelemmel, alaposabban, szerencsésebben is készült az előbbinél. Mindazáltal itt sem fojthatjuk el egy pár észrevételünket. Gyöngyösi szerzőségében mi legalább is kételkedni merünk. Zlinszky figyelmen kívül hagyta Gyöngyösi ajánló levelének következő passusát: «de azt.... bizonyosan tudtam, hogy a feljebb említett históriabeli elmés leleményű dolgokban......... örömest foglalta még akkor is Nagyságod magát, a mikor azon história *a bennelévő dolgokra*, mind a versekre *nézve merő rendetlenség volt*.... sat.» (Andrási

Péterhez.) Ez nem vonatkozhatik az első nyolcz könyvre, mert — Zlinszky maga is kiemeli — «az megegyez a Heliodoroséval (I—V.), meglehetős szószerinti s a fordító saját leleményével nem szőtte át»; de igen a második részre, a mely ennélfogva meg kellett hogy legyen Gyöngyösi előtt is, ki erre érti a rendetlenséget, fáradságos munkát. Vagy fel kell tennünk, hogy Gyöngyösi ismerte Heliodorost, annak segítségével állította helyre az első rész rendjét; hanem akkor meg érthetetlen marad, mért nem követte a másodikban is. Véleményünk szerint a «régi versek rongyában» tartalmilag a Chariklíának jelenlegi egésze állott Gyöngyösi előtt s az ő igazítása csak a részek beosztására, a versek újjáöntésére terjedt. S így, ha megtartjuk Gyöngyösi előtt a két átdolgozót — mint Dugonics teszi — Gyöngyösi harmadik lesz a sorban. Ennek valószinűségét nem zárják ki azon párhuzamos idézetek, melyeket Zlinszky Gyöngyösi szerzőségének bizonyítására felhoz. Az első részben is találni olyanokat, a mint Gyöngyösi minden müvéből halomra szedhetők össze az ő kifacsarásig elhasznált okoskodásai, képei, frázisai; mindenesetre többet a második részben, mert — azt az egyet megengedhetjük — ott szabadabb keze volt a nagyobb rendetlenség miatt. — Még egy külső körülményt is említhetünk nézetünk igazolására. Gyöngyösi Charikliáját Andrási Péter kivánságára készítette, annak óhajtott vele kedveskedni az «uj sæculumbéli új esztendőben.» «Eleget gondolkodtam — irja ajánló levelében — mi mellett lehessen Nagyságodat azon új esztendőben illendőképpen idvezlenem.» Ha már most tekintetbe veszszük, hogy Gyöngyösi az idétt (1700) közel lehetett 80-ik évéhez s ennélfogva nem valószínű, hogy újévi gratuláczíójára nagyon sokkal előbb gondolt (öreg ember nem előre szeret nézni, hanem hátra!): a Chariklia készülését az 1699-ik esztendőbe, annak is alighanem vége felé kell tennünk; 1700 január 10-én pedig már be volt fejezve (az ajánló levél akkor kelt). Ez a nagy gyorsaság, akármilyen elismeréssel legyünk Gyöngyösi képességei iránt, csak úgy fejthető meg, hogy az anyag megvolt s Gyöngyösi az ujraöntést végezte. Hiába mondja, hogy könnyebb volt volna néki maga elméje géniusát követve írnia valamely más ujságot, hogysem mint más vétkes munkáját fáradságosan igazgatnia; hogy a teremtés könnyebb lenne a foltozásnál: nemcsak Gyöngyösinek, ki mint poéta épen formális ügyességével tündöklik s az inventióban legszegényebb, de senki fiának se hiszszük.

Dugonics «Szerecsenek» czimű regénye csak közvetve készült Heliodoros hatása alatt. A különbség, mit Gyöngyösi és Heliodoros közt talált, mikor Gyöngyösi munkáit sajtó alá rendezte, indította Dugonicsot arra, hogy Heliodoros regényét a maga valóságában ismertesse meg a magyar közönséggel. Igy jelent meg a «Szerecsenek»

1798-ban. Érdeme azonban alig van több annál, mint hogy Heliodoros művének tartalmát magyar nyelven adta. Egészben ragaszkodik ugyan Heliodoros elbeszéléséhez, de — noha csak külsőleg — oly változtatásokat tett rajta, melyek megfosztják eredeti valójától. A Dugonics zsiros magyarsága elöli a műnek minden klassziczitását. Helyesen mondja Zlinszky, hogy nincs miért tovább foglalkozni véle.

Részletesebben ismertettük e kis tanulmányt (42 lap az egész), mert érdekkel olvastuk végig. Tárgya nem nagy, de mindenesetre a figyelemre méltóbbak közűl való s fiatal szerzőjétől hasonló irányban többet is remélhetünk.

Sopron. MARUSÁK PÁL.

Német nyelvtan középiskolai használatra. Irta *Simonyi Zsigmond.* Budapest, 1887. Eggenberger.

Középiskolai német tankönyveink kisebb-nagyobb tökéletlensége mellett úgy hiszem mindenki, kit illet, örömmel s sok reménynyel nyúlt Simonyi ez új munkája után. A quandoque bonus gondolatával tehette is le mindenki, sajnálva, hogy az, ki nyelvészeti működését többször szakította félbe a szerény pædagogiai munkásság kedveért s bizonyára sikeresen — ez alkalommal fáradozásaért nem várhat köszönetet. Tagadhatatlanul vannak könyvének előnyei, a könnyű áttekinthetőség, észszerű berendezés, a ballastnak majdnem minimalis volta, de mindezek nem érvényesűlhetnek. Leroskad ugyanis mind e jelenség a detailhibák terhe alatt. Az iskola emberének nem kell fejtegetnem, hogy az egyes hibák s majdnem érthetetlen tévedések nagyon is illusoriussá teszik a könyv létjogát ily alakban, melyben most birjuk. Inkább adhatunk a tanuló kezébe egészen elavúlt nyelvtanulási módszeren nyugvó könyveket, mint olyant, melynek szerzője a nyelvészet nagy mivelője, de ilyesmit tanít szóról-szóra a 36. oldalon: «82. §. Semmi végzetet sem vesznek föl a többesszámban az *e*, *el*, *en*, *er* végzetű többtagú szók» vagy a 25. oldalon az erős igéről igy szól: «mivel a jelenidő magánhangzója egyenlő az infinitivusával» stb., habár a 28. oldalon bizonyítja, hogy van tudomása arról, a mi ezt az állítást tarthatatlanná teszi.

A könyv élén a magánhangzók következő táblázatát látjuk:

a o u
ä = e ö ü i

Kifogásolom benne azt, hogy minden járatlan e táblázatból azt olvassa, hogy az *e* csak az *ä* kiejtésének megmagyarázására szolgál, a németben pedig különben elő sem fordul.

Épúgy nagyon is zavaros a következő kikezdés: «A németnek azonban kettős magánhangzója is van három:

ai = ei, au és äu = eu».

Ebből ugyan egy tanuló sem értheti meg, hogy az egyenlőségjelet követő diphthongusok léteznek-e vagy csak magyarázat kedvéért fölhozvák. A szabály az utóbbit akarná elhitetni. Az orthographia begyakorlása czéljából sem kellene mindjárt csak phonetikus alapra helyezkednünk, mely az *ai*-t meg az *ei*-t egészen egyenlőnek mondja. Az umlautnál nem találjuk megemlítve azt, hogy a kettőshangzó is alá lehet vetve az umlautnak. Az ablautnál tárgyaltatik az a tünemény, hogy az erős igék tőbeli *e*-je az indic. præs. sg. 2. és 3. személyében *i*-vé lesz. Ez nyelvtörténeti szempontból alig helyeselhető, mert a brechung hiánya e személyekben oly okoknak tulajdonítható, milyenek az umlautnál működtek, t. i. a következő szótag vocalisának minősége. De ez a vétség kisebb baj, mint az, hogy könyvünk azt állítja, hogy a jelenidő 2. és 3. személyében találkozunk e tüneménynyel, holott a coniunctivusban ennek soha sincs helye, hanem csak az indicativusban, meg az imp. sg. 2. személyében, a mi pedig egyátalán nem említtetik meg.

A 6. oldalon azt olvassuk, hogy az *ie*-ben az *e*-t régente számos szóban valóban kiejtették. A mely szókban régente megvolt az *e* az *i* után, ott mindig kiejtették, a román nyelvekből átvett szavakban szintén. Az e megjegyzésre felhozott példákban rendszertelenül összezavartatnak azok a szók, hol az *e* jogosult, a mennyiben maradványa a régi kiejtésnek, a nyujtó *e*-vel, igy *Dienstag* mellett (v. ö. Ziu, Ziestac) a *Sieg* meg *Ziel* ujabbkorú nyujtásai, habár a pontosvesszőkkel elkülönített csoportok azt bizonyítják, hogy szándéka volt a szerzőnek némi megkülönböztetést tenni. Nem mondható helyesnek, hogy könyvünkben a többjegyű mágánhangzók tárgyalásánál, az *ä* megvilágosításánál a többek közt e példákkal találkozunk: kalt: kälter, schlage: schlägst, *lárma: Lärm*. Az eredeti *a* hangzó bemutatása kedvéért hozatott fel e magyar szó, de a tanulót téves nézetre hozhatja, inkább lehetett volna a latin *arma*ra utalni, miből az *allarm* és *Lärm* lett; így a *Säbel*-nél is a *szablyát* legfeljebb zárjelben kellett volna bemutatni.

A 9. oldal, melyen az igék nemei tárgyaltatnak, sok olyasmit hoz, mit álmélkodással olvashatni. «A németben nincsenek mozzanatos, gyakorító és kezdő igék. Igy pl. csörren, csörög, csördül a láncz, mind a három: die Kette klirrt; rezzen, rezeg, rezdül a nyárfalevél: das Espenlaub zittert stb». Ez épen nem áll, mert a csördülést vagy a csörrenést a németben igy mondják; die Kette erklirrt, vagy a második példában: das Espenlaub erzittert. Épen így: ertönen, erdröhnen, erklingen, erspringen (v. ö. ursprung) stb. stb. Látjuk tehát, hogy a németnek is módjában van a kezdődő cselekvést vagy annak mozzanatosságát kifejezni.

Az csak kissé furcsán hat, de iskolai könyvben bizonyára kerülendő fogalmazás, hogy «a németben a cselekvő tárgyas mondatot gyakrabban változtatjuk szenvedő mondattá, mint a magyarban.» Tehát a német

ember (így okoskodhatik Paulus Sextanus) mielőtt egy passiv mondatot használ, azt előbb mint cselekvőt szerkeszti meg lelkében, és aztán nem tudni miért, de valószinűleg mert olvasta, hogy a német nyelv meglehetősen inklinál a szenvedő szerkezetre, átalakítja passiv szerkezetűvé. Ilyenformán kell ezt mondani: A németben gyakoribb a szenvedő szerkezet. — Alább a névszókból származó igékről van szó s könyvünk felemlíti, hogy az *ig* képzős melléknevekből is, mint heilig, selig stb., gyakori az igeképző nélküli képzés. A következetesség kedvéért itt legalább a *lich*ről még meg kellett volna emlékezni: heimlich, herrlich, göttlich stb.

«A számnév mellett rendesen többesszám van.» Mindig az van. Az ilyen kifejezéseket, mint zehn Mann, fünf Fuss hozzá kellett volna jegyezni. A pluralia tantum sorából egyebek közt e bizonyára nagyon használatosak maradtak ki: die Weihnachten, die Ostern, die Pfingsten.

Az igék erősek, gyengék és vegyesekre osztatnak. Vegyeseknek azon igéket mondja könyvünk, melyek a mult idő tövét úgy képezik, hogy az igető magánhangzóját is átváltoztatják és *te* képzőt is vesznek föl. Hogy hogyan jut ezen meghatározás szerint a *sollen*, mely *o* tőhangzóját minden alakjában megtartja, a 67. §-ban a vegyes igék sorába, azt nem birtam megérteni. Mert hogy az 1. és 3. személyben nincs személyragja, az még nem ok arra. Különben sem kellett volna ezeket a személyrag nélküli igéket a vegyesekkel összeconfundálni, mint könyvünkben történt. Könnyebben lehet az említett eltérést az igék legtöbbjének præteritopræsens voltára való utalással megmagyarázni. Præsensök hasonlósága az erős igék præteritumával oly szembeszökő, hogy azt a magyarázatot bizonyára szabad bevinni az iskolába.

A 3. személyű visszatérő névmásról, a *sich*ről, a 20. oldalon azt olvassuk, hogy him- és nőnemű egyaránt. Pedig semleges is. Ugyancsak a névmásoknál nincs helyesen fordítva: unser einer. A partitivus értelemben ma ugyanis már nem használatos, legfeljebb költőnél, nem annyit tesz, mint «egyikünk», hanem hozzánk hasonló, magunk fajta ember.

Az 51. §. szerint az országnevek előtt a németben nem használnak névelőt. Pedig így mondjuk: die Schweiz, die Türkei stb. stb. — Nem nagyon sokat ér azon szabály sem, hogy az *a o u*-s melléknevek *legnagyobb része* a comparatióban umlautot vesz föl. Jobb ilyenkor azt a néhány egytagu melléknevet, mely umlautot kap, följegyezni (arm krank, jung alt, kalt warm, grob hart, scharf stark schwach, lang hoch kurz, klug dumm). A melléknévi igenév képzésénél a fölhozott két példa egyike: der fruchttragende Baum. Ebből a tanuló egy «fruchttragen» igére fog következtetni. Azt sem tudjuk, miért mondja a szerző az «ich würde gehen» és «ich werde gehen» coni. alakokat identikusoknak.

A syntaxis a könyvnek legjobb és valóban hasznavehető részét teszi. A könyv azon nagy előnye, hogy a szerző mindig tudatában van

annak, hogy magyar tanulók számára ír, itt különösen érvényesül. Példái is rendszerint egyszerüek és könnyüek; az ilyenek, mint der Wucherer ist kein Mensch, den Esel erkennt man an den Ohren, an den Worten den Thoren stb. oly tárgyi körökben mozognak, melyek kívül maradhatnak az iskola falain. Ez a mondat pedig: «Wes das Herz voll ist, des geht der Mund über» így fordíttatik: Kinek szive telve, megnyílik a nyelve. Ha a magyar közmondás kedvéért is történt az ilyen fordítás, mégis nagyon kárhoztatandó, mert a *wes*-t genit. possessivusnak mutatja be. Fontosabb czél pedig, grammatikára tanítanunk, mint különböző népek hasonló közmondásainak bemutatása által folkloristikus következtetésekre jutnunk. — Hogy ez a vers:

Bei *durch für gegen ohne*
Auch *sonder um* und *wieder*
Schreib stets den Accusativ
und nie den Dativ nieder —

egyike a legszerencsétlenebb magoló verseknek, nem kell bőven bizonyítgatnom. Bármennyire nem-dőlt betűkkel nyomtatjuk a *bei*-t, a tanuló a többi præpositio mellé fogja rendelni, mint accusativusszal járót, ha ugyan az nem hozza zavarba, hogy ezen, az acc. használatára tanító versben a dativus egész szükségtelenűl szintén előfordul és mindnyájukat nem köti össze a dativusszal.

Felemlítjük még, hogy hiában kerestünk könyvünkben néhány szót a hangsúlyról.

Nem szükséges a szemelvényeket folytatni, hanem kijelenthetjük, hogy könyvünk ez alakjában, mely minden órában a tanár részéről javítások eszközlését tenné szükségessé — ez pedig a tekintély előtti tiszteletet, bizonyára a nevelés egyik czélját, nem igen mozdítaná elő — nehezen használható az iskolában. Reméljük, hogy a nyelvtan második kiadása, lerázva a fölhozott és hasonló jellegű hibák e roppant súlyát, jobb német tankönyveink közt fog helyet foglalni.

TIMÁR J. PÁL.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Deutsche Altertumskunde von *Karl Müllenhoff*. Berlin, Weidmann. I. Band 1870. V. Bd. 1. Abteilung 1883. II. Bd. 1887.

Nem sokára négy éve lesz, hogy a halál elszólította a német philologia egy elsőrangu munkását, Müllenhoff Károlyt.*) 1884 febr. 19-én húnyta le örökre szemét az a férfiú, a ki korunkban legméltóbb tanítványa, leghivatottabb utóda volt a német philologia magalapítóinak, Grimm Jakabnak és Vilmosnak és Lachmann Károlynak. Ő maga is e nagy nevekhez füzte munkásságát (*Altertumskunde* I. k. VI. l.). Mint mesterei, úgy ő is a gazdagon kifejlődött német philologia minden ágát művelte valódi philologiai alapossággal, módszeres kritikával és sokoldalu universalitással. Legotthonosabb volt a *régi német irodalom* terén, itt értékesíthette leginkább nemcsak gazdag tudományos ismereteit, hanem főképen azt a kiváló finom érzéket, melylyel a költői művek szépségei, a stilus sajátosságai iránt bírt. A németek ősköltészetével foglalkozott egy 1847-ben latin nyelven irott munkájában (*De antiquissima Germanorum poesi chorica*), a melyben kifejtette, hogy a német költészet legrégibb termékei hymnikus kardalok voltak, a melyek magokban rejtették a lyrai, epikai és drámai fajok csiráit. Míg e nézetet a mai irodalomtörténet is a magáénak vallja (l. Heinrich Gusztáv, *Német irodalomtört.* I, 20), addig Müllenhoff egy másik, ugyancsak latin nyelven irott értekezése (*De carmine Vessofontano* 1861), a melyben az úgyn. wessobrunni imádság eredeti alakjában való helyreállítását kisérlette meg s a melyben egyúttal a germánok ősi versformáját illetőleg jutott a Lachmannéival lényegileg megegyező nézetekre, eredményeire nézve ma — főképen a Sievers verstörténeti kutatásai után — nem tarthat már számot feltétlen helyeslésre. Az ónémet irodalmi tanulmányok előmozdítására nagy fontossága volt még annak a munkának, a melyet legjele-

*) Müllenhoff Károly Viktor 1818. szept. 8. született egy schleswigholsteini helységben, Marneben. Tanulmányai befejezte után a kieli egyetemen nyert tanári állást s nemcsak szaktudományából, a német philologiából, hanem ó-kori írókról is tartott előadásokat. 1858 óta a berlini egyetem tanára volt, előadásai a germán nyelvészet és a régibb német irodalom köréből voltak véve. 1864-ben a berlini akadémia Grimm Jakab helyébe őt választotta meg rendes tagjának. 1877-ben a porosz titkos kormánytanácsosi méltóságot nyerte el. Lásd Steinmeyer nekrológját *Anzeiger f. deutsches Altertum* X. (1884.) 372. l.; Erich Schmidt, *Karl Müllenhoff. Neue Fr. Presse* 1884. márcz. 6.; W. Scherer, *Gedächtnissrede auf Karl Müllenhoff. Abhandlungen der kgl. Akademie d. Wiss. zu Berlin 1884.*

sebb tanítványával Scherer Vilmossal együtt szerkesztett, a *Denkmäler deutscher Poesie u. Prosa aus dem VIII—XII. Jahrh.* cz. gyüjteménynek (Berlin 1864; 2. kiad. 1878; a 3. kiadást most készíti sajtó alá Steinmeyer) a mely a kisebb ófn. emlékeket foglalja magában igen becses magyarázatokkal. A német hősmonda és a német epika körül is elévülhetetlen érdemeket szerzett magának Müllenhoff; mondhatni, hogy a hősmondáról való mai tudományos felfogás teljesen az ő kutatásain alapúl. A középkori német éposz megitélésében hű követője volt mesterének, Lachmannnak, *Zur Geschichte der Nibelungen Not* (1855) cz. munkájában nagy hévvel tör lándzsát a daltheoria mellett, a melyet ő a Kudrunra is alkalmazott. (*Kudrun, die echten Teile des Gedichtes mit krit. Einleitung* 1845). Azonkivül a középfelnémet epika másodrangú termékeinek kiadásáról is gondoskodott a *Deutsches Heldenbuch* cz. vállalatban (I—V. k. 1866—73).

Az ónémet irodalom eme különféle termékeivel való foglalkozás feltételezte természetesen a *régi nyelvnek* alapos ismeretét is. Müllenhoff azonban még önállóan is fejlesztette a német nyelvészetet. A *Denkmäler* előszava világosságot vetett a német dialektusok elágazására, a miről eladdig nagyon téves nézetek voltak forgalomban; habár másrészt az az ugyanott fejtegetett hypothesis, mely egy, a rajnai-frank dialektuson alapuló, ófn. udvari nyelvről szól, nagyon ingatag alapon áll. Kiváló ismerője volt ő főleg a german személyneveknek; megmutatta, hogy az okiratokban előforduló nevek a legbecsesebb nyelvemlékek értékével birnak s a runákról írt munkájában szellemesen utalt arra, hogy a régi személynevekből a germánok életének ideáljait lehet kiolvasni. E mellett tekintettel volt mindig a rokon nyelvekre is és az indogermán összehasonlító nyelvészet újabb fejlődését is előmozdította a vocalismusról alkotott felfogásával. (v. ö. Scherer, *Zur Gesch. d. deutschen Sprache* 250. l.)

Az irodalomtörténeten és a nyelvészeten kívül a germán philologia egy harmadik ága, a *mythologia* is sokat köszön Müllenhoff működésének. Grimm mythologiájában, a mint Scherer megjegyzi, az egyes istenek alakjairól többé kevésbé világos képet nyerhetünk ugyan, de a gazdagon kifejlett skandináv mythologia mellett nagyon is kirí a német mythologia szegénysége. Müllenhoff már most ezeket a látszólag elveszett német mythusokat is fel akarta kutatni és kimutatta, hogy az istenek idővel hősökké válván, a mythusok is tovább éltek a mondában és a népies epikában. Így mondta ő aztán a Sigfrid-mondát ősrégi frank, illetőleg istævon mythusnak, Ortnit és Wolfdietrich alakjaiban a vandalok dioskur-istenségeit látta, a Kudrunban, az Orendelről szóló XII. századbeli német költeményben is talált mythologiai vonatkozásokat. Az utóbbit, az Orendel-mondát érdekesen és szépen hasonlította az Odysseus-mondához, a melynek szintén kifejtette mythikus magvát, hangsúlyozta azonban, hogy ez esetben nem lehet szó sem kölcsönzésről, sem közös

származásról. (*Altertumskunde* I, 32—46 l.) Egyáltalában némi bizalmatlansággal viselkedett az összehasonlító mythologia eredményei iránt és sokszor kiemelte, hogy hasonló viszonyok közt könnyen keletkezhetnek egymástól függetlenül hasonló mythusok és mondák.

Foglalkozott a philologia egy negyedik ágával, a *régiségtannal* is. Liliencronnal együtt szerkesztette a rúnákról szóló munkáját (*Zur Runenlehre* 1852), a melyben a rúnák kora megvoltát bizonyította be és kimutatta, miképen használták e titokszerű jegyeket főleg a sorshúzás ama neménél, a melyről Tacitus emlékezik meg *Germania*-jában (c. 10.). Egy másik értekezésében (*Über den Schwerttanz* 1871) a germánok kardtánczának ugyancsak Tacitusnál található leírását tette teljesebbé s kimutatta e szokásnak továbbfejlődését és még újabb időkben megvoltát. Foglalkozott alkalmilag a germán jogtörténettel is s az volt a nézete, hogy a germánok ősi alkotmánya azonos volt a rómaiak és keltákéval.

Müllenhoff működésének eddig említett különböző irányai mindannyian találkoznak és egyesülnek abban a nagyszabású munkában, a melyet ő élete főművének tekintett s a melyet halála után végrendeleteként hagyott hátra. A *Deutsche Altertumskunde* cz. munkáját értjük, a melynek egy újabb (II.) kötete nemrég látott napvilágot s a melylyel ez alkalomból bővebben akarunk foglalkozni.

A *Deutsche Altertumskunde* nem régiségtan akar lenni, hanem a *germán és német őskor tudománya*, a germánok és németek ethnographiája, őstörténete és psychologiája együttvéve. A fősúlyt Müllenhoff, a kinek nézete szerínt a philologia feladata épen abban áll, hogy a népek *egyéni* létét és életét ismertesse meg teljes kifejlődésében (*Anz. f. d. Altertum* X. 373), a német nemzet individualitásának kifejtésére kivánja fektetni. A mit a többi népeknél, úgymond (I. köt. IV. l.), a történetelőtti idő homálya föd, a melyen a kutatónak vizsga tekintete bajjal hathat csak át és a mely sohasem oszlatható el teljesen, az a germánoknál világosságban áll előttünk: a világtörténetbe való belépésük, kifelé hatásuk egész lefolyása elejétől fogva egész hőskoruk befejeztéig. Figyelemmel kisérhetjük továbbá nemcsak a nemzet külső állapotában végbemenő változásokat, hanem ha sikerül a nyelv, a néphit és költészet, a szokás és jog, a művelődés és alkotmány történetét ama külső életükhöz helyes viszonyba hoznunk, akkor egész teljességében tekinthetjük át a nemzet történetét és fejlődésének menetét és a nemzet életének minden irányában, minden nyilatkozatában *a népjellem egyazon formáját* fogjuk látni. A német nép eredeti felfogásmódja azonban nemcsak a pogány korszak végéig érvényesült, tovább élt az még a középkor első felében is. A nép nyelvében és költészetében akkor még igazi nemzeti szellem nyilatkozott: a kereszténységgel, a papi műveltséggel, a franczia kulturá-

val és a megváltozott állami viszonyokkal való küzdelmében még sokáig megállotta helyét az ősi germán szellem.

A német őskor tudományának feladata lesz már most, hogy ezt a fejlődést eleitől végig kisérje, hogy a népszellem megismerésére jusson és hogy a nemzetet történeti önismeretre vezesse. E tudomány tehát, a melynek alapkövét Müllenhoff lerakta, czéljaira nézve megfelel annak, a mit Scherer (*Zur Gesch. d. d. Spr.* XI. l.) *a nemzeti ethika rendszerének* nevezett, a minek szerinte az lenne a feladata, hogy a történet tanuságai alapján a nemzet erőinek mintegy inventariumát állítsa össze s ebből, szem előtt tartva a jelennek ideáljait, a jövő számára kifejtse a nemzeti javak és kötelességek tanát.

Müllenhoff azt az anyagot, a melyet az előbbiek alapján az *Altertumskunde* keretének magába kellett foglalnia, következőleg akarta elosztani hat kötetre tervezett művében. Az első kötet a germánokról szóló legrégibb hírekkel és Pytheas által történt felfedezésükkel foglalkozik; a második a germánok őshazájáról, szomszédairól és nyugatra s keletre hatolásukról szól; a harmadikban azt akarta bebizonyítani, hogy a germánok az italok és görögök letelepedésével egy időben foglalták el amaz európai őshazát, és a germánok tova terjeszkedéséről és elágazásáról akart szólani. A negyedik és ötödik kötet a görög és római írók tudosításai alapján a germánok legrégibb állapotával és fejlődésével foglalkozott volna, a hatodiknak végül a német epos történetét kellett volna tárgyalnia addig, mig a román befolyás meg nem fosztja a német költészetet tősgyökeres eredeti szellemétől.

Müllenhoff életében csak az első kötet és az ötödiknek egy része látott napvilágot; a másodikat, a melyet Müllenhoff kéziratban hagyott hátra, már csak halála után rendezték sajtó alá Roediger és Pniower. Vajjon Müllenhoff fenmaradt előmunkálatai alapján lehetséges lesz-e a nagy munkának az ő szellemében való teljes befejezése, azt a jövő fogja megmutatni.

Lássuk most valamivel bővebben az eddig megjelent három kötet tartalmát.

Az *első kötet*, *) mint említettük, mindenekelőtt a germánokról szóló legrégibb hírekkel foglalkozik. E tudosításokat az ókori classicus irodalom őrízte meg számunkra, nevezetesen a görög irodalom, a hírvivők pedig minden valószinüség szerint a phœniciaiak voltak. Az a hypothesis azonban, hogy a görög kultura, főleg az irodalom, phœniciai elemeket vett föl, még behatóbb bebizonyításra szorúlt s ez a körülmény magyarázza meg, hogy e kötet első részében hosszasabb excursusokat

*) V. ö. Hartel ismertetését *Zeitschr. f. d. öst. Gymn.* XXII (1871), 153. l. és Scherer *Vorträge u. Aufsätze* 1874. 21. l.

találunk, a melyek a görög irodalmi hagyomány megmagyarázására igen becsesek, de a melyek a germán régiséggel alig állanak szorosabb összefüggésben.

Az első hír, a mely nem szól ugyan a germánokról magukról, de a melyet legalább a germán földre lehet vonatkoztatni, az Odyssea ama helye (k. 81—86.), a hol az északi vidék rövid és világos nyári éjszakáiról van szó. A læstrygonoknál a nyáját este hazahajtó pásztor találkozik a reggel kihajtó társával s ha valaki el lehetne álom nélkül, könnyü szerrel kétszeres bért szerezhetne,

ἐγγὺς γὰρ νυκτός τε καὶ ἤματός εἰσι κέλευθοι.

E leirásban már mallosi Krates ráismert azokra a 2—3 óráig tartó éjjelekre, a melyeket Pytheas Thuléban megfigyelt volt. Az Odyssea keletkezése korában azonban a görögök nem tudhatták ezt közvetetlen tapasztalásukból, e hír csak a phœniciaiak útján, a kik ónt és borostyánkövet hoztak nekik északnyugatról, juthatott hozzájok. Ebből kiindulva, Müllenhoff részletesen fejtegeti a Trójáról szóló mondát és az Odysseus-mythust, főkép azt kutatva, minő sémi elemek juthattak bele a görög hagyományba?

E kitérés után Müllenhoff (73. s k. l.) egy nagyobb terjedelmű emlék tárgyalásába fog, a mely az Európa nyugati lakóira vonatkozó legrégibb tudosításokat tartalmazza. Müllenhoff ugyanis kimutatja, hogy Rufus Festus Avienus, a ki a Kr. utáni IV. században élt, *Ora maritima* cz. versezetében felhasznált egy ősrégi görög periplúst a mely az atlanti óceán leirását foglalta magában (*Oestrymnis*-től, Bretagne nyugati csúcsától kezdve délfelé), s részben a földközi tenger partjáét is egész Massiliáig. A későbbi toldások kiküszöbölésével a periplúsnak még egyszerübb magvát nyerjük, egy körülbelül 550-ben készült, valószínüleg phœniciai eredetű útleirást, a melyet Müllenhoff szerint a Kr. előtti V. században fordított le egy massiliai ember görögre. E periplúsban nincs még szó germánokról, a kelták neve sem fordúl elő, Gallia lakói liguroknak vagy ligyaiaknak neveztetnek.

Hitelesebb adatokat csak akkor nyer az óvilág a germánokról, mikor a massiliai Pytheas egy utazása közben felfedezi a Rajna torkolatánál a teuton népet. Pytheassal és útjával foglalkozik az *Altertumskunde* első kötetének egész második fele (211—497. l.).

Az elsők, a kik az atlanti tenger partvidékeit beutazták és hírt hozhattak azok lakóiról, mint említettük, a phœniciaiak voltak. Britannia délnyugati tájairól ónt, a Rajna vidékeiről borostyánkövet hoztak haza; az előbbi a keltákat hozta érintkezésbe a dél kulturájával, az utóbbi a germánokat.

A Kr. e. V. századig csak a phœniciaiak járták be a nyugati

tengert. Az V. századtól kezdve nem megvetendő versenytársuk támadt Massilia görög származású népében.

Massiliát, a mai Marseillet, a Kr. e. VII. században alapították Iónia legbátrabb és legvállalkozóbb hajósai, a phocæaiak. A görög gyarmatosok korán összeköttetésbe léptek Gallia benlakóival, a keltákkal, és üdvösen hatottak a kelták czivilizátiójára. Midőn a phœniciaiak hatalma az V. században hanyatlásnak indúlt, a massiliaiak colonizálni kezdték a Rhone folyótól nyugatra eső partot és Hispania keleti szélét is. A phœniciaiakkal való összekocczanás elkerülhetetlen volt, de a sors a massiliaiaknak kedvezett. Szövetséget kötöttek Hispania őslakóival, az iberekkel, és aztán folytatták a gyarmatosítást egész a Herakles oszlopaiig. Massilia ekkor hatalma tetőpontján állott. Az anyagi jólét mellett a tudományok is virágzásnak indúltak; a geographiai irodalom amaz emlékéről, melyet Müllenhoff szerint egy massiliai ember fordított a pún eredetiből görögre, csak az imént emlékeztünk meg.

E viszonyok igen kedvezők voltak egy oly tudományos vállalat megindítására, mint a minőnek a massiliai Pytheas nyugati útját tekintjük. Pytheas kiváló túdós volt; astronomiai, geographiai és ethnographiai ismeretek egyesültek nála. Ő volt az első, a ki megkisérlette az astronomia eredményeinek a földrajzra való alkalmazását s már csak ezzel is halhatatlan érdemet szerzett magának a tudomány körül. Utjában is tudományos érdek vezette. A polus emelkedésének jelenségét akarta megfigyelni és egyuttal a lakható föld kiterjedését és országainak hozzáférhetőségét kikutatni, sőt, Müllenhoff egy később kifejezett véleménye szerint (*Abhandl. d. B. Akad. 1884. 5. l.*), meggyőződést akart tán szerezni a föld gömbölyüségéről is. Ugyanazon a tudományos problémán alapszik tehát az ő útja mint a Columbusé, a földgömb nagyságának kérdésén.

Pytheas utazásának eredményeit egy *Περὶ ὠκεανοῦ* cz. munkájában foglalta össze. Ez azonban nem maradt ránk. Tartalmáról csak amaz írók műveiből alkothatunk magunknak fogalmat, a kik vagy egyenesen Pytheas művéből, vagy valamelyik utódjáéból (Timæus, Eratosthenes stb.) merítettek. Polybius volt alkalmasint az utolsó, a ki Pytheas művét olvasta, ő kétségbevonta a massiliota leírásának megbizhatóságát s ez igazságtalan nézetet magáévá tette később Strabo is.

Pytheas körülbelül a Kr. e. 325-ik évben kelt útra. A Herakles oszlopait elhagyva kihajózott az atlanti tengerre s itt mindenekelőtt alkalma volt, hogy a dagály és az apály tüneményét pontosabban figyelje meg, mint bármely elődje, s ő fel is ismerte annak a holddal való összefüggését. Hispania nyugati és éjszaki partja mentében hajózott fölfelé, Gallia nyugati széle hosszában egész a Kabaion hegyfokig, Bretagne

nyugati csúcsáig, és megismerkedett Ostiæa népével. Majd Albion *) szigetének délnyugati részét kereste föl s ott alkalma volt az ónfejtéssel megismerkedni. Az éghajlatot jéghidegnek mondja, a földet nyirkosnak, az eget borúsnak. Feltünt neki, hogy a déli vidék számos állata és növénye nem tenyészik itten. A lakosok búzát és árpát termelnek, az árpából sert és méhsert készítenek. Fából és szalmából készült szegényes kunyhókban laknak; sok királyuk és fejedelmük van; háborúban harczi kocsikat használnak; a tengert bőrös hajókon járják be.

Pytheas ezután Albion nyugati partja mentében hajózott fölfelé. Túlment az 54. fokon, a hol az akkori közhiedelem szerint a hideg égalj vette kezdetét s a hol lakatlannak tartották már a földet. Pytheas eljutott Albion északi csúcsához, Orkanhoz. Az éghajlat itt még kellemetlenebb volt, búzát és árpát nem lehetett többé látni. Az Orkadok és a Shetland-szigetek mellett elhajózva, a britt szigetek legnagyobbikához ért, Thuléhez, a hogy ő nevezte (a mai Unst). Itt megmutatták a benlakók azt a helyet, a hol a nap nyugvóra tér *(ὅπου ὁ ἥλιος κοιμᾶται)*. Mindenütt kelta lakossággal találkozott. Hírt hallott a keletfelé fekvő szárazföldről, Norvégiáról is, ennek lakóit Thuléban *Belkai* néven ismerték. Itt élte ő át azokat a világos éjszakákat, a melyekről fentebb megemlékeztünk már; az éj tartama szerinte 2 óra volt. Thule lakosai azt állítgatták, hogy szigetükről egy napi távolságra *Morimarusa* («hoc est mortuum mare» Plinius) kezdődik. Pytheas személyesen meggyőződött erről, a tenger sürübb volt, mintha megaludt volna (Strabonál *πεπηγυῖα θάλασσα*, latin íróknál *mare congelatum*). És ő is elhitte, hogy ezentúl nincsen többé sem föld, sem tenger, sem levegő, hanem mindezeknek egy áthatolhatatlan conglomeratuma.

Pytheas ezután vissza fordúlt. Tüzetesebben megakarta vizsgálni Britannia alakját s elhajózott Albion keleti partja hosszában lefelé egész Kantionig (Kent). Innét azután az átellenben levő continenst kereste fel, körülbelül a mai Dünkirchentől kezdve hajózva északkelet felé, a Schelde, Maas és Rajna torkolatai mellett. Megismerkedett így az északi tengerrel és szigeteivel. E szigetek többnyire lakatlanok és névtelenek voltak, csak egyiküket, Abalust, nevezték meg előtte nevén s azt mesélték, hogy a borostyánkő oly nagy mennyiségben fordúl elő rajta, hogy tüzelő anyagúl használják.

A Rajnától északra Pytheas egy ismeretlen, a keltáktól merőben különböző népre akadt. A népet *Teutones*-nak hallotta nevezni, földjük *Baunonia* (vagy *Raunonia*) nevet viselt. Ezzel Pytheas felfedezte a

*) *Albion*, a *britanniai szigetek* és *Ierne* (Irország) nevei Pytheas által lettek ismeretessé.

germán népet. Életükről, szokásaikról úgy látszik nagyon keveset jegyzett fel. Csak meseszerű históriákat hallott róluk. Mela pl. valószínüleg Pytheas művéből merítette, a mit e népről mond: in his esse *Oeonas*, qui ovis avium palustrium et avenis tantum alantur, esse equinis pedibus *Hippoponas* et *Panotios*, quibus magnæ aures et ad ambiendum corpus omne patulæ nudis alioquin pro veste sint, stb. E mesés leírást Müllenhoff a valódi tények túlzásából magyarázza.

Pytheas látta tehát az északi tenger partját és szigeteit, elhajózott a Rajna torkolata mellett, átlépte a kelták és teutonok határát, de nem tartotta tanácsosnak, hogy még tovább is előrehatoljon ez ismeretlen nép körében és megelégedett a hallomás utján szerzett hihetetlen adatokkal. De mind a mellett is ő volt az első ember, a ki felkereste a germánokat hazájukban és a ki az ókori világnak hírt hozott róluk.

(Vége következik.)

Dr. PETZ GEDEON.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1885/6 és 1886/7.

7. **Dr. Pecz Vilmos, Aeschylosból. I. A lebilincselt Prometheus. II. Antigone és Ismene párdala.** (Budapesti ág. hitv. evang. főgymn.) 1886. 8r. 27 l. — Télfynek Aischylosról szóló érdemes monographiájának megjelenése óta (1876) a Pecz fent jelzett dolgozata tudtommal az első értekezés, mely behatóbban tárgyalja a görög tragikus trias leghatalmasabb alakját. Dolgozatának főrésze (1—25) a Lebilincselt Prometheussal foglalkozik; Antigone és Ismene párdalának (a Heten Theba ellen czímű tragœdiából) metrikus fordítása (22. 27. l.) nem egyéb laptölteléknél, mely csak zavarja az értekezés egyöntetűségét. Amaz első értekezés ismét két részre oszlik. Az első (1—14. l.) világos, szabatos előadásban a darab tartalmával ismerteti meg az olvasót, bőven jellemzi szereplő személyeit, feltünteti compositióját és szerkezetét, kifejti tendentiáját és tragikumát, végre közli a tudós kutatások eredményét a darab előadásának idejéről, trilogiai szerkezetéről, nyelvezetéről, a benne fellépő szinészek számáról és a szerepfelosztásról. A második rész (14—25 l.) a tudományos apparatust tartalmazza. Röviden felsorolja a codexeket, a melyekben a darab ránk maradt (a nélkül azonban, hogy megmondaná, mily értékkel bírnak az egyes felsorolt kéziratok és micsoda viszonyban állanak egymáshoz), összeállítja a tragœdiára vonat-

kozó specialis szakirodalmat, behatóan foglalkozik a darab előadási idejének controvers kérdésével, elmondja a Prometheus-mythus eredetét és régibb feldolgozásait (itt az etymologia törvényeibe ütközik a következő magyarázat: Prometheus nevében a *pramati* mellett a *pramanthas* fogalma is bent van, tehát eredetileg «az előre látó tüzet gyujtót» jelenti), hosszasan értekezik arról, vajon trilogiának részét képezte-e a darab, és ha igen, hányadik részét. Nem kevésbbé behatóan szól a szinészek számáról e darabban és a szerepek felosztásáról, míg a darab színteréről, szerkezetéről és irányáról, valamint a karról kevesebb mondani valója van.

Az értekezés tartalmának ezen száraz felsorolásából is kitűnik, hogy gondos munkával van dolgunk, mely tárgyát minden oldalról megvilágítja. Hozzá tehetjük még, hogy első, «népszerűen» írt részében, melyet különben a szereplő személyeknek hosszadalmas jellemzése kelleténél hosszabbra nyujtott, egyes figyelemre méltó új gondolatokkal találkozunk (így az Io episodjának igazolásánál és a darab tragikumának tárgyalásánál) és hogy a jegyzetekben a legbonyolódottabb controvers kérdések is áttekinthetően vannak tárgyalva és ügyes dialectikával sikeresen megoldva.

Nem hagyhatjuk azonban szó nélkül e dolgozat szerencsétlen compositióját. Mindenek előtt meg kellett volna mondani, hogy az értekezés mutatvány szerzőnek egy nagyobb művéből; csak ily feltevés mellett menthető az ilyen kezdet, hogy: «*A lebilincselt Prometheus.* Előadásának ideje ép oly kevéssé bizonyos mint a Könyörgő Nőké» stb. Azután más sorrendbe kellett volna az egyes szakaszokat állítani. Most szól első helyen a darab előadásának idejéről, azután tárgyáról, trilogiai szerkezetéről, színteréről, személyeiről, tartalmáról, jellemeiről stb. külön-külön szakaszokban, melyek közt nincsen sem logikai, sem stilistikai átmenet. Sokkal helyesebben tette volna a szerző, ha avval kezdte volna, a mit a jegyzetek közt a Prometheus-mythus eredetéről és történetéről, továbbá a mythusnak Aischylos-féle feldolgozásáról mond; ehhez csatlakozott volna a darab tartalmának elbeszélése, melybe igen jól be lehetett volna illeszteni a darab színterére vonatkozó adatokat, míg a darab személyeinek felsorolása, mint egészen fölösleges, bátran elmaradhatott volna. A Prometheus tragikumáról és irányáról szóló fejtegetéseket, melyek most a végére vannak bigygyesztve, a szerepfelosztásról szóló rész után szoros összefüggésbe lehetett volna hozni a Prometheus jellemének rajzával; viszont azt, a mit a karról, a darab szerkezetéről, nyelvezetéről, a szinészek számáról és a szerepfelosztásról mond, a darab előadási idejének kérdése körül, melylyel mindez szorosan összefügg, kellett volna csoportosítani.

Őszintén sajnálom, hogy P. a görög tragœdia történetéről szóló nagy munkájának *első* fogalmazványából közölt mutatványt; még csak

kéziratban levő művének végleges átdolgozása — mint volt alkalmam arról meggyőződni — nem csak alapos tudományosság, hanem compositio dolgában is kiállja a kritikát.

8. **Fludorovics János, Q. Horatius Flaccus bölcsészeti nézetei.** (A kegyes tanító-rendiek debreczeni algymnasiuma.) 1886. 13. l.

9. **Drajkó Béla, Horatius ethikai elvei.** (A kegyes tanítórendiek budapesti főgymnasima.) 1886. 60 l.

Azon domináló szerepnél fogva, mely Horatiusnak iskolai auctoraink között jutott, könnyen érthető, hogy aránylag gyakran találkozunk programmjainkban Horatiusról szóló értekezésekkel. Egy ideig inkább műveinek sorrendje vonzotta tanártársainkat, ujabban úgy látszik philosophiája áll az előtérben, és méltán, mert a tanulókra nézve elvégre is fontosabb egy classicus írónak, egy Horatiusnak belső világával megismerkedni, mint a Fasti Horatiani megállapításával járó subtilis kutatásokat követni; az, hogy az előbbi themáról vajmi kevés ujat lehet mondani, más categoriába tartozik. Csak egy pár éve, hogy Bászel Auréltől jelent meg egy ide vágó tanulmány, és ime már ismét két értekezés van előttünk, mely Horatius ethicáját tárgyalja.

A Fludorovics úr értekezése kivonat egy «Q. Horatius Flaccus philosophiai s ethicai jelleme» czímű nagyobb dolgozatból. Nagyjában apologetikus természetű. Czélja visszautasítani azon vádakat, melyeket némelyek Horatius «bölcsészeti (és erkölcsi) jelleme» ellen emelnek, és kimutatni, hogy Horatius, bár «egy vagy más tekintetben bőven osztozott kortársai némely hibáiban és ferdeségeiben, de bölcseleti elveit tekintve — a kor áramlatából kifolyó általános sülyedés közepette — csaknem azt mondhatjuk, hogy korát e téren nemcsak túlszárnyalta, de egy tisztultabb, magasabb felfogás előharczosa gyanánt tűnik fel az elfogulatlan vizsgálódó előtt». Ezen nagyhangú exordiummal némileg ellenkezni látszik az értekezés epilogusa, melyben Fl. úr oda foglalja össze kutatásai eredményét, hogy Horatius «szorosan véve korának egy bölcsészeti felekezetéhez sem tartozott, hanem kiválasztva mindenikből a jót, azokból saját énjének egy kört alkotott *a nélkül, hogy maga egy új s önálló bölcsészeti rendszer felállításán fáradozott volna*». És tényleg, ha megkérdezzük, miben mutatkozik Horatius Fl. úr szerint mint magasabb felfogás előharczosa, Carm. III 1 és Epist. I 16-ra utal bennünket a szerző, melyekben azonban csak az ismeretes stoikus tanokkal találkozunk az elégedettségről és a mérsékletről, és a boldogság és erény egymáshoz való viszonyáról.— Több ellenmondás is van e kis dolgozatban. A fentebb idézett sorok világosan bizonyítják, hogy Fl. is eklektikusnak tartja Horatiust, p. 6, 7. pedig minden áron azt akarja kimutatni, hogy «csak annyiban mondható eklektikusnak, a mennyiben mint művelt ember nem hunyhatott szemet korának különféle bölcsészeti áramlatai

előtt». Fl. ugyanis eléggé feltünően az olyan philosophust tartja eklektikusnak, ki az általa összegyűjtött tanokat nem rendezi, sőt még élesebb ellenmondásokat is megtűr rendszerében. Még nagyobb baj, hogy Fl. úr a zárszavakban egészen mást tüntet fel kutatásai eredményei gyanánt, mint a mi azokból tényleg következik. Szerinte ugyanis H. a socrates-plátói bölcselet híve, «tágabb érteményben platonikus volt», egész dolgozatában más philosophiai iskola tanai közül egyetlen egyet sem említ, mely H.-nál előfordul, és mégis azt mondja a végén, hogy a bölcsészeti felekezetek mindenikéből kiválasztotta a jót! — Azt, hogy H. egy ideig az epikureismus híve volt, Fl. szintén tagadja, vagy legalább enyhíteni akarja a vád sulyát. Szerinte föl sem tehető, hogy H., «ki a legokosabb ember volt(!), valaha oly tanhoz szegődhetett volna, melyet insaniens sapientia-nak nevezett». De mikor H. maga mondja: «Parcus deorum cultor et infrequens Insanientis dum sapientiae consultus erro?» Erre is van mentség: «az alkalmasan választott *erro* ige világosan tudtunkra adja, hogy tévelygett ugyan a költő, de nem szántszándékkal, öntudatosan, hanem akaratlanul!» Végül még csak azt említem fel, hogy két helyen is *stoi-féle* rendszert (stoi-elvet) olvasunk. A ki philosophiai thémáról ír, mégis csak tudhatná, hogy a *stoicus* melléknév nem a *stoi* főnévből van alkotva.

Sokkal magasabb niveaun áll Drajkó úr értekezése. A legalaposabb dolgozatok egyike, mely valaha programmértekezéseink között megjelent, sőt mondhatni tulságosan alapos. Nyolcz lapnyi bevezetésben iparkodik kimutatni, hogy Horatius «szerény lelkű, őszinte, nyilt szívű s az igazat bátran megvalló költő volt, a kinek az életére vonatkozó adatokat tehát, melyeket saját művéből merítünk, nincs jogunk helytelеneknek tartani». Azután előadja Horatius életkörülményeit, melyek ethikai elveinek alakulására befolyással birtak; ezek Hor. származása és első nevelése (p. 9. 10.), tulajdonképeni szellemi nevelése vagyis tanulmányai (p. 11—13. «részben Freund nyomán») — itt a szerző Hor. nagyszámú történeti hivatkozásaiból tévesen következteti, hogy «mily járatos volt a történelemben», — a társadalom és pedig 1. a társadalom a maga általánosságában, melynek Hor. gondos megfigyelője s bírálója volt (p. 14—16.), 2. a benső baráti kör, melyben élt (p. 16—19.), végül természete és egészségi állapota» (p. 19—21.). Következik egy hasznavehető rövid áttekintés a görögök ethikájáról a stoicismusig (p. 21—32) — itt feltünik, hogy a szerző Pindarosról nem emlékezik meg, míg a *Pseudo*-Phokylideát idézi, még pedig Solon és Theognis közt — és csak most, miután az értekezés fele részén átestünk, hallunk valamit magának Horatiusnak ethikai elveiről. Ezeknek előadásánál egészen helyesen úgy jár el, hogy chronologiai sorrendben előveszi Horatius műveit és az egyes csoportok keretén belül összeállítja a stoi-

kus, az epikurusi és az «egyéb elveket» (rendesen Platon- és Aristoteles-félék). Az összeállítás nagyon gondos és csak azt a kifogást lehet ellene tenni, hogy kelleténél részletesebb; nem minden, a mit tesz az ember, határozott ethikai elvek kifolyása. Így pl. furcsán érinti az olvasót, ha a stoikus elvek rovatában olvassa (p. 33), hogy stoicus nyugalomra vall a 15. epodos, melyben Neæra hűtlensége fölött azzal vigasztalja magát, hogy majd megváltozhatik a sors s akkor majd ő nevet. — Alfius uzsorás vergődésében (a 2-ik epodosban), ki a jámbor falusi élet és az uzsoráskodás közt habozik és végre is lesz a mi volt, uzsorás, Dr. úr Aristotelesnek egy tanát látja feltüntetve (p. 39), a ki a tisztességes keresetet, pl. a házi gazdaság vezetését, erkölcsileg jónak tartja, a nyerészkedést s különösen a pénzüzletet azonban rossznak. Még szép, hogy kétségbe vonja a szerző, hogy «Horatiusnak Maecenas iránt való önfeláldozásra kész barátsága aristotelesi tanulmányokban gyökeredzik» és hogy beéri annak constatálásával, «hogy ezen barátság megfelel azon barátságnak, melynek oly megragadó képét nyujtja Aristoteles». Hasonló óvatosság egyebütt is helyén lett volna. Magától értetődik különben, hogy az ilyen túlzások nem ingatják meg a gondos értekezés végeredményének helyességét, mely szerint: «Horatiusnál szórványosan majd mindenféle tanra látunk vonatkozást, ethikai elveiben mégis a socratesi, illetve a plato-aristotelesi alapon kifejlődött stoicismust követte, melyet a túlzások kikerülésére mérsékelt epicureismussal enyhített».

10. **Szölgyémy János, Lykurgus és Solon törvénye. Párhuzam.** (A kegyes tanítórendiek budapesti főgymnasiuma.) 1887. 3—23 l. — Ezen értekezés többet ad, mint a mennyit czíme igér. Nem általánosságokban mozgó összehasonlítása a spartai és az athéni alkotmányoknak, hanem ezen alkotmányok részletes ismertetése, előrebocsátva azon rendszabályok jellemzését, melyekkel Solon a fellépése idejében fenforgó társadalmi és politikai bajokat inkább ideiglenes intézkedésekkel orvosolta, és kiterjeszkedve az állami, jogi és hadi régiségeken kívül a két állam vallási és erkölcsi intézményeire, a családi viszonyokra, nevelésre és életmódra, tudomány, művészet, ipar és kereskedés művelésére. E szerint a dolgozat a tanulókra nézve helyenkénti homályossága daczára (brevis esse laboro stb.) igen tanulságos olvasmány lehetne, ha csak megbizhatóbbak volnának az adatok, melyeket Sz. úr összehordott! Főforrása Curtius Ernő Görög Története czímű műve. Hermann, Schœmann, Busolt stb. műveit a szerző nem ismeri, a minthogy segédkönyvei között egyetlen régiségtani művet sem idéz. Dolgozatának hiányait azonban a szakirodalom ezen feltünő mellőzése csak részben magyarázza. Nagy részök szerző gondatlanságából eredt. Azt, hogy Lykurgost történeti személynek nézi és hogy az egész spartai

alkotmányt rá vezeti vissza, még hagyján, de az már nem menthető, hogy Solon «közigazgatási reformjai» közé számít több oly intézkedést, melyek sokkal utána létesültek, mint a *μισθὸς ἐκκλησιαστικός* behozatala, a havi négy *ἐκκλησία*. Egyéb hibák a következők: A spartai királyokról mondja p. 5, hogy «bárhol jelentek meg, tisztelettel állott fel mindenki előttük» (az ephorosok is?), — p. 6 «a királyok távollétében a senatorok egyike vette át a két szavazatot» («Blieben sie von der Sitzung fort, so konnten sie ihre Stimmen durch einen der ihnen nächstverwandten Geronten abgeben lassen» *Busolt*). — P. 6 «A kiknek fekvő birtoka legalább 500 mérő árpát, vagy e gabonamennyiség értékének megfelelő egyéb terméket [helyesen: vagy 500 metretes olajat vagy bort] jövedelmezett, az első osztályba tartoztak». — A *πρυτάνεις* institutióját aligha fogja valaki e szavakból megérteni (p. 8): «A *működő* tanácsosok, kiket prytanoknak neveztek, összejövetelöket a tholosban tartották, hol az állam költségén étkeztek». — U. o. «A polemarchus hadügyekkel, az ifjúság katonai gyakorlataival, az idegenekkel [metoikokkal?] s ezek családjaiban felmerült vitás kérdések megoldásával foglalkozott». Ez több tekintetben hiányos meghatározás. — Nem áll, hogy az archonok együttesen «csupán a magistratus ellen emelt panaszoknál ítéltek és hogy ők revideálták évenkint a törvényeket, vagy hogy ha az archonok működéséért a nép hálára kötelezettnek érzé magát, őket az areopag testületébe emelte.» — P. 9 «A perioikok földeiknek szabad tulajdonosai maradtak, de a királyoknak tartoztak adót fizetni» [csak a kerületükben fekvő királyi jószágok után]. Egészen hibás a *σεισάχθεια* előadása u. o., valamint a *κρυπτεία* jellemzése a 21-ik lapon. — Ellenmondás (p. 17), hogy az atheni ifjak 20 éves korukban a szavazó polgárok sorába léptek, holott Sz. úr szerint 30 éves korukban jelentek meg a népgyűlésen. A metoikok a *μετοίκιον*-t nem patronusoknak fizették, mint p. 21 olvassuk, hanem az államnak stb. stb. Ily szűk téren nem volna szabad ennyi hibának együtt lenni. Dr. Abel Jenő.

11. Kempf József, Lykurgus szónok élete és Leokrates ellen tartott beszéde. (Budapesti kir. kath. főgymnasium.) 1886. 3—23. l. — E dolgozat megérdemelte volna, hogy valamivel korábban vegyenek róla tudomást, a mennyiben az első, mely nálunk Magyarországon Lykurgos szónokot vizsgálat tárgyává teszi. Annál nagyobb kár, hogy a dolgozatnak majdnem minden egyes fejezetében (Lykurgos életrajza, nyilvános szereplése, méltatása és fönmaradt beszédének gondolatmenete és hatása) számos hiba csúszott a sorok közé. Ha forrásait jobban válogatja vala meg, illetőleg gondosabban tanulmányozza át, Westermann alapos czikkét a Pauly-féle Realencyclopædieben, Rehdantz és Nicolai kiadásait nem mellőzi, kevesebb kifogás alá rekedne munkája.

Miért használta Kempf úr Pinzger 1824-iki kiadását? Kiszorította azt már azóta 13 más kiadás.

Csodálatos, hogy mind a mellett, hogy Blassnak nagy munkáját forrásai között idézi, az (p. 93) még sem tudta meggyőzni arról, hogy Photios megjegyzése: «*Λυκούργου — οὐδενὸς τῶν ἄλλων, ὅσα γε τελεῖν εἰς ῥήτορας καὶ δημαγωγούς, τὸ ἔλαττον φερομένου*» nem veendő komolyan.

Szerettük volna azt is, ha az *εἰσαγγελία*-ról præcisebben, de világosabb fogalmat nyujtott volna. — Nem áll, hogy Lykurgost *közönségesen* tíz évvel tartják idősebbnek Demosthenesnél (p. 4). — L. nem 341-től kezdve, hanem minden valószínüség szerint 338-tól 334-ig állott az attikai pénzügyek élén (v. ö. Busolt, Griech. Staats- und Rechtsalterthümer, p. 60). Ép oly helytelen, a mit K. úr Lykurgos ezen hivatalának tartamáról mond (p. 5): «Egy törvény értelmében csak öt évig [négy évig, egy *πενταετηρίς*-en át!] volt szabad egy embernek a pénzügyeket vezetni; de lehet, hogy a közbizalom Lykurgust e törvény alól fölmentette [ez épen nem valószinű, mert Ps. Plut. 841 szerint Lykurgos indítványára határozták el, hogy a *ὁ ἐπὶ τῇ διοικήσει* újra meg nem választható]; annyi bizonyos, ha ha névleg mások vezették is az államháztartást, tényleg ő volt annak lelke jó vagy balsorsban.» E controversiát már rég eldöntötte egy 330/29-ből való felirat (C. I. A. II. 167), melyben *ὁ ἐπὶ τῇ διοικήσει Ἀβρω[ν Λυκ]ούργου Βουτ[ά]δης* fordul elő bizonyságául annak, hogy Lykurgos csak egy négy éves cycluson át viselte a pénzügyminiszter hivatalát; azt hogy tényleg a hivataloskodását követő még két cycluson át döntő befolyást gyakorolt a pénzügyek vezetésére, az ismeretes psephismából tűnik ki: *γενόμενος τῆς κοινῆς προσόδου ταμίας τῇ πόλει ἐπὶ τρεῖς πεντετηρίδας*. — Nagyon kívánatos lett volna továbbá, ha K. úr Westermann (illetőleg a psephisma) nyomán iparkodott volna megállapítani, hogy mily hivatalos minőségben szerezte az általa részletesen felsorolt érdemeket, melyek között különben «a gymnasiont felépítette»; itt nincsen eléggé szabatosan megjelölve, hogy a Lykeion gymnasionáról van szó. — Téved K. úr, mikor p. 6 azt állítja, hogy Lykurgosnak azon indítványát, hogy Aischylosnak, Euripidesnek és Sophoklesnek (milyen sorrend ez?) a színházban érczszobrot állítsanak, «minden ellenmondás nélkül elfogadták». Alig szenved ugyanis kétséget, hogy ezen indítvány ellen volt intézve Philinos beszéde «*πρὸς [Αἰσχύλου καὶ] Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου εἰκόνας*». — Furcsa egy indítványt tulajdonít K. úr Lykurgosnak u. a. lapon: «hogy senkinek sem szabad az athéniek vagy az Athenben lakók közül a háborúban elfogott *szabad embert előbbi urának* tudta nélkül rabszolgaságba eladni» [az eredetiben *πρίασθαι venni*

áll, mit Télfy is C. Iuris Att. nr. 1223 *vendere*-vel fordít]. Itt nagyon helyén lett volna Westermannt idézni (p. 1270, 71): «Das Verbot, dass Niemand einen freien Mann als Sklave kaufen sollte, ein Verbot das nach der allerdings undeutlichen Fassung, μηδενὶ ἐξεῖναι . . . ἐλεύθερον σῶμα πρίασθαι ἐπὶ δουλείᾳ ἐκ τῶν ἁλισκομένων ἄνευ τῆς τοῦ προτέρου δεσπότου γνώμης, gewöhnlich auf die wegen versäumter Pflicht gegen ihre früheren Herren gerichteten und wieder verkauften Freigelassenen bezogen worden ist, nach unserer Ansicht aber eher auf Unterdrückung des ἀνδραποδισμός berechnet war, so dass der Sinn des Verbots der gewesen zu sein scheint: wer einen Sklaven kaufe, solle, um nicht in die Gefahr zu kommen, einen geraubten Freien zu kaufen, dabei jedesmal die Zustimmung des früheren Besitzers desselben einholen». — P. 9. Lykurgos életének végét 326 és 324 közé helyezi. Vajon minek alapján? — P. 11. idézi, a mit Dionysius Halicarnassensis Lykurgosról mint szónokról mond, de nem fordítja helyesen az idézetet: διηρημένος helyett διηρμένος a helyes olvasás (»gespreizt»), ἀναγκαῖος annyi mint kényszerítő, meggyőző (nem: «a szükségesre szorítkozó»), δείνωσις nem annyi mint «magasztosság», hanem (Rehdantz szerint) «die ethische Erschwerung und Vergrösserung der vorliegenden Sache». — P. 10 ezt mondja Kempf úr: «A görög népnek . . . . el volt kényeztetve izlése, füle hozzá volt szokva, hogy a beszédben rhythmust és szép hangzást keressen, és még azon is megütődjék, ha magánhangzós szó után megint olyan következett. [Talán: ha magánhangzóval végződő szó után hangzóval kezdődő k.] Ily körülmények között nem csodálkozhatunk, ha egyik-másik kritikus Lykurgusnak szemére veti, hogy beszédei sok helyen darabosak, csiszolatlanok, etc.» Azt hiszem, ebből azt lehet kiolvasni, hogy Lykurgos a hiatus elkerülésére alig fordít gondot, mi pedig nem áll, hiszen p. 12 maga K. úr is ellent mond ennek.

Hogy miként lehet szerző úrnál 400 talentum = 1.680,000 frttal, nem vagyok képes felfogni. A mennyire én tudom, egy talentum = 2357 frt és 50 krral. (L. P. Thewrewk E., Római és görög pénzszámítás p. 8.) — A Leokrates ellen tartott beszédet nem a legjobban reprodukálja. Leokratesnek nem volt «vasgyára», hanem kovácsműhelye. Lykurgos azt emeli ki, hogy Messenét lerombolása után 500 évvel építették fel, Kempf úr az időközt elhallgatja. Εἴργον τῶν νόμων-t úgy fordítja: «a törvényekből kizárták», ἱεροσυλοῦντας-t; pedig «templomfeltörőnek» etc. etc. Tyrtaios rohamos esésű hexametereit alexandrinusokban adja vissza. Hát ki látott valaha harczi dalt alexandrinusokban?

P. 16 felállítja a dilemmát: «Leokrates ezen esküt vagy letette, vagy nem. Ha letette, esküszegő etc.» Most következnék az eredetiben olvasható következtetés arra nézve, ha nem tette le. Ezt Kempf úr egyszerűen elhagyta.

Egyáltalában a beszéd gondolatmenetét szerzőnk lazán, össze nem függőn adja. Az ilyen magyartalanságok és furcsaságok: «kik szónoknak akarnak hivatni» (p. 11), «mindezek közől egy ember által semmi sem történt volna meg» (p. 15), «*itt-ott gyakran* árul el aristokratikus hajlamokat» (p. 6), «mint követ bejárta Peloponnesust és sok más várost» (hát város a Peloponesus? K. német forrásában alighanem *Staaten* áll, nem *Städte*), «*a törvényszabta földoszlopok*, melyek az aknákat tartották» (p. 7), erősen szembe ötlenek. WEISS REZSŐ.

12. Kempf József, A jóslás a régi görögöknél. (László-féle főgymnasium). 1886. 7—13 l.

13. Kempf József, A jóslás a régi rómaiaknál. (László-féle főgymnasium) 1887. 6—15 l. — Kempf ezen két értekezésében első sorban a tanulóknak kíván szolgálatot tenni. Hogy a tudományosság szempontja nem vezérelte, eléggé mutatja már az a körülmény is, hogy a régi görögöknél és a rómaiaknál dívó jóslást, melyről Mezger Pauly Realencyclopædiájában 71 lapon szól tömören, szerző 17 lapon terjengősen tárgyalja. A népszerűsítő irány főkellékei a részletek kellő megválasztása, a compositio áttekinthetősége és a stilus gondossága; sajnos azonban, hogy Kempf két értekezése ezen szempontokból sem válik be.

Különösen elhevenyészett és kuszált a régi görögök jóslásáról szóló értekezés. A helyett, hogy rendben tárgyalná a jóslási jeleket, módokat, és a mi a fő, ismertetné az egyes görög jóshelyeket, minők Dodona, Olympia, Delphoi, Abai, Ptoon, Orobiai, Didyma, Claros, a természetes és mesterséges jóslás nehány példájának felsorolására szorítkozik, és a jóslóhelyek közül csak Delphoit említi. — Hogy a görög nép hite szerint az istenek az emberek jóakarói voltak (7-ik lap), meggondolva a *τὸ θεῖον φθονερόν* mondást, kivétel nélkül nem mondható. — A madárjóslásnál megjegyzi szerző (a 10-ik lapon), hogy a jobbról repülő madarak rendesen jót, a balról jövők rosszat jelentettek; ennek okát is kellett volna adni, hogy t. i. a görög jós arczczal észak felé fordult, úgy hogy tőle jobbra esett kelet, a szerencse országa, s balra nyugot, a szerencsétlenségé. — Az idézeteket szerző túlságosan szószerinti, vagy hibás, sőt érthetetlen fordításban adja; pl. Odyss. 2, 150, 151: de midőn már a *sok zajú* gyűlés *(ἀγορὴν πολύφημον)* közepében *futának (ἱκέσθην*, illetőleg közepére értek), ott körbe kanyarodva összecsapták *sűrű* szárnyaikat» *(πτερὰ πολλά)*; Odyss. 20, 118: «*szívrázó fáradalommal oltják ki életemet*» *(καμάτῳ θυμαλγέϊ γούνατ᾽ ἔλυσαν)*; Odyss. 20, 103. 104: «*az ég megdördül a fénylő Olymposzon a magas felhőkön át a mélységbe*» *(αὐτίκα δ᾽ ἐβρόντησεν* [t. i. *Ζεύς*] *ἀπ᾽ αἰγλήεντος Ὀλύμπου, ὑψόθεν ἐκ νεφέων)*.

A rómaiaknál divó jóslásról szóló czikk jobban van kidolgozva, habár itt is nem egy kifogásolni való helyre akadunk. A 6-ik lapon ezt olvassuk: «Az első a mi szemünkbe ötlik, ha a két nép jóslási mesterségét összehasonlítjuk, az, hogy míg a görög nép *eredeti* és *természetes* jóslási módokhoz folyamodik, addig a római tárt karokkal fogad minden idegen néptől jövő jóslási mesterséget, és azt valóságos tudománynyá fejleszti»; a két nép jóslási mestersége között való főkülömbség nem a szerző által kiemelt dologban van, hanem abban, hogy a jóslás a görögöknél számos hírneves és az államtól független jóslóhely hatalmában, a rómaiaknál az állami szervezettel szoros összefüggésben álló papi rend kezében volt. — Helytelenül okoskodik a szerző, midőn azt állítja (6. 7. l.), hogy a rómaiak azért fordultak egyes fontos kérdésekben a görög jóshelyekhez, mert a jóslásnak majdnem minden neme megvolt a rómaiaknál épen úgy, mint a görögöknél, holott ennek oka a görög jóshelyek hírnevében keresendő. — Szerző szerint Tarquinius Priscus következőleg szólt Attus Navius híres augurnak (9-ik lap): «Rajta, jósold meg nekem, lehetséges-e az, a mit most gondolok: hogy te a borotvával a köszörűkövet ketté vágod?» Ha Tarquinius csakugyan így kérdezett, akkor jóslási tehetség nélkül sem volt nehéz a felelet; de Livius (I, 36) nem így beszéli el a dolgot, hanem úgy, hogy a király előbb csak azt kérdezte a jóstól, lehetséges-e az, a mire ő gondol, s a midőn a jós igent mondott, akkor jelentette ki, hogy mit gondolt. — A 10-ik lapon azt mondja a szerző, hogy a rómaiaknál az állam volt a vallásért, holott a dolog épen megfordítva helyes. — Ugyanezen lapon nem értjük a következő mondatot: «Lehet, hogy a római törvényhozók, midőn a vallást annyira egybeolvasztották az állammal, arra gondoltak, hogy a nép, mely semmitől sem fél, félni fog az istenektől, s az isteni intézmények nincsenek annyi változásnak alávetve, mint az emberiek, hanem oly változhatatlanok, mint maguk az istenek». — Az auguroknál jó lett volna megjegyezni, hogy a kedvező égi jeleket balról s a kedvezőtleneket jobbról várták (ellenkezőleg mint a hogy a görögöknél szokásos volt), mert a jóslás közben arczczal dél felé fordulván, balra kelet, jobbra nyugot esett. — Végül megjegyezzük még, hogy nem «clariusi» (7-ik lap, 1-ső jegyzet) hanem «clarosi» Apollon a helyes, s hogy az augur által kijelölt égtáj neve nem «templ*o*m» (10. lap), hanem «templ*u*m».

14. Roseth Arnold, Kreon az «Antigonéban». (Aradi kir. főgymnasium) 1886. — Kreonnak Sophokles Antigonéjában való szerepe már sokszorosan tárgyaltatott, és Roseth az általánosan elfogadott nézet szellemében fejtegeti azt, kimerítően. Lépésről lépésre figyelemmel kiséri a tragœdia fonalán Kreon egyéniségének, mint az állami jog képviselőjének, minden nyilvánulását, s Antigone, az isteni

jog képviselője, ellen való küzdelmének egyes fordulatait. Helyesen mondja, hogy Kreon hibája nem a zsarnokiasság, hanem az elvakult makacsság, mely az állami jog szenvedélyes védelmében nem látja az azzal összeütköző isteni törvények jogosultságát. De a küzdelemben nemcsak az erősebb fél (Kreon) bukik el, mint Roseth mondja, hanem a gyöngébb is (Antigone) túlságos daczossága miatt.

Dr. Pecz Vilmos.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1887. november 14-ikén ülést tartott. Elnök: P. Thewrewk Emil. Jegyző: Fináczy Ernő. Jelen voltak: Csengeri János, Fröhlich Róbert, Gyomlay Gyula, Kassai Gusztáv, Maywald József, Pecz Vilmos, Pozder Károly, Riedl Frigyes.

1. A múlt ülés jegyzőkönyve hitelesíttetik.

2. Elnök indítványára a választmány felhívja a jegyzőt, hogy minden új tagválasztás, kilépés vagy elhalálozás alkalmával a jegyzőkönyvben constatálja az egyleti tagok számát.

3. A választmány megbízza a másodtitkárt, hogy az Egyetemes Philologiai Közlöny könyvészeti összeállításának elkészültét Hellebrant Árpád r. tagnál hivatalból sürgesse meg, úgy hogy ez összeállítás legkésőbb jövő évi január végéig a nyomdának át legyen adható. — A 2. és 3. pont a jegyzőnek ahhoztartásul szolgál.

4. Elnök jelenti, hogy Mommsen Tivadarnak 70-dik születése napjakor a választmány megállapodásához képest a társaság üdvözletét táviratilag megküldötte. — Tudomásul vétetik.

5. Dr. Némethy Géza, eddigi rk. tagot 1888-tól rendes tagnak ajánlja Thewrewk Emil; Dr. Jancsó Benedek budapesti II. ker. főgymnasiumi r. tanárt 1888-tól, és Palmer Kálmán, Budapesten lakó nevelőt szintén 1888-tól rendes tagnak ajánlja Fináczy Ernő; ft. Bódis Jusztin, győri kath. főgymnasiumi tanárt rendes tagnak ajánlja Samu Ferencz és Cserhalmi Samu. G. Mihály Ödön, miskolczi ev. ref. főgymnasiumi tanár, társaságunknak alapítása óta rendes tagja, meghalt f. évi jul. 14-én.

6. A pénztárnok jelentésére, hogy már csak 10—15 példány van az alapszabályokból, a választmány 200 példányban való újbóli lenyomatásukat elhatározza.

7. Elnök jelenti, hogy a Közlönynek az eddiginél nagyobb számú példányokban való kinyomatását azon körülmény akadályozza, hogy az 1888-iki évfolyam 1. füzete már jórészt ki van nyomva és a szedés széthányva. Azon esetben, ha 500 helyett 600 példányban kellene nyomatni a Közlönyt, az 1. füzet széthányt szedése kárba veszne s ezt a részt újból ki kellene nyomatni. Az elnök tudtul adja, hogy a Franklin-társaság hajlandónak igérkezett ezt 60 frtért megtenni. — Egyelőre tudomásul szolgál.

7. Fináczy Ernő bemutatja a pénztárvizsgáló bizottságnak a közgyűlés elé terjesztendő jelentését, — úgy szintén az 1888-ik évi költségelőirányzatot. Ez utóbbiban az Egy. Phil. Közlöny 1888-ik évi folyama 50 ívvel és 1700 frtnyi költséggel szerepel. A mennyiben a közgyűlés ezt elfogadja, a választmány az 50 ívet, úgyszintén az 1700 frtot maximumnak kívánja tekinteni, melynek keretén belül szabadon mozoghat ugyan a szerkesztőség, de a melynek túllépéseért a választmány a felelősséget el nem vállalhatná. A jelentés egyébiránt tudomásul szolgál.

9. Néhány felszólalás alkalmából a választmány felhívja a szerkesztőséget, hogy a kettős füzeteket lehetőleg kerülje, hármas füzetet pedig (1887-ben ilyen is volt) egyátalán ne adjon.

10. Maywald József előterjeszti a candidáló bizottság nevében az elnöki, alelnöki és választmányi tagsági kijelöléseket. Határozatba megy, hogy a közgyűlés elé a következő kijelölési javaslat terjesztessék: Elnök: P. Thewrewk Emil. Alelnök: Heinrich Gusztáv. Választmányi tagok: *a)* Budapestik, a tavaliak. *b)* Vidékiek: Bászel Aurél, Dóczi Imre, Geréb József, Hehelein Károly, Keleti Vincze, Nátafalussy Kornél, Petrovich Ferencz, Pirchala Imre, Spitkó Lajos, Szamosi János, Szinnyei József, Veress Ignácz.

— **Gyöngyösi echói.** Mindnyájunk előtt ismeretes, hogy Ovidius nagy hatással volt Gyöngyösire, hogy Gyöngyösi fordított át belőle, s számos helye van, mely Ovidius költeményeire emlékeztet. Részletesen azonban e tárgygyal még senkisem foglalkozott. Addig is, míg valaki tanulmányává tenné, hadd járuljak egy adalékkal a dologhoz.

Gyöngyösi költeményeiben két helyen találunk egy sajátságos művészi játékot, mely a rímet a viszhang utánzására használja. Az egyik Kemény János-a II. 6. részében van, hol a fogoly Kemény panaszaira az Echo ad vigasztaló választ. Szinte meghatóvá teszi a rímjátékot Kemény helyzete: a szegény elhagyott fogoly panaszait az erdők, a sziklák hallgatják meg s biztatják boldogabb jövővel. Ime nehány versszak.

Igy panaszolkodván világ hívságárul,
Maga sorsának is mostohaságárul,
Midőn *óhajt*, hall *jajt* ott egy kősziklárul.
Ez ki *lén?* mond az: *én*; ösmére szavárul.

Az Echo jelent meg, melynek hívására
Könyökle újonnan az ház ablakára,
Onnét beszél vele, s hallgat válaszára,
Ha mit jövendölne vigasztalására.

Mond: Narcissus heve nemde most is fáraszt,
S eltávozásával új siralmat áraszt,
Azt keserge? avagy advány jajos választ,
Azt szánod, hogy engem sok veszély fár*aszt?* (Echo) *Azt.*

Szánhatd is azt méltán, mert kénom szünetlen,
Szerencse bal keze forgat kéméletlen,
A kénozó tatár nem szán, mert kegyetlen,
Szíve engesz*telhetetlen*. (Echo) *Telhetetlen*, stb.

A másik rímjáték a Chariclia X-ik részében van, hol Calasiris kéri Izist, mutasson neki utat Theogenes megtalálására. Izis Gyöngyösi szerint feleleteit Echo képében adja.

Azért, a ki hozzá folyam szükségében,
Szükség, nagyon szóljon ő könyörgésében,
Mert úgy lehet részes válasz tételében.

E helyen sem mondhatnók, hogy a rímjáték rosszul van alkalmazva. Mutatványul ebből is nehány versszak.

Van is nagy reményem, a melyet vetettem
Tebenned, minthogy sok búkkal terheltettem,
Azért, a mint mondám, te hozzád siettem,
Mert sokkal jót tettél, úgy ér*tettem*. (Echo) *Tettem*.

Tudom tettél. Azért siess oltalmára
Én bús szívemnek is a vígasztalására,
Mert ha bal választ adsz jót váró szavára,
Tudod mi lesz abból nemso*kára*. (Echo) *Kára*.

Ne add azt, mert most is kétséggé csinálom
A reményt, s elmémnek sok búját formálom,
S gyakor ijedelmit izzadva számlálom,
De mi légyen é', fel nem tal*álom*. (Echo) *Álom*.

Gyöngyösi e rímjátékainak forrását Ovidiusnak abban a gyönyörü metamorphosisában találjuk, mely a III. könyv 339—402. verseiben Narcissus és Echo megismerkedését adja elő. A szép ifjú vadászatra indul; Echo, a csacska nympha megpillantja s halálosan beleszeret; utána lopózik s midőn az, kiséretétől elmaradva kiáltozni kezd társai után pajkosan visszafelelgeti szavait.

Forte puer, comitum seductus ab agmine fido,
Dixerat ecquis adest?', et 'adest!' responderat Echo.
Hic stupet, atque aciem partes dimittit in omnes,
Voce 'veni!' magna clamat: vocat illa vocantem.
Respicit, et rursus nullo veniente 'quid' inquit
'Me fugis?' et totidem, quot dixit, verba recepit.
Perstat, et alternæ deceptus imagine vocis
'Huc coëamus!' ait, nullique libentius umquam
Responsura sono 'coëamus!' rettulit Echo
Et verbis favet ipsa suis, egressaque silva
Ibat, ut iniceret sperato bracchia collo.
Ille fugit, fugiensque 'manus complexibus aufer!
Ante' ait, 'emorior, quam sit tibi copia nostri!'
Rettulit illa nihil nisi 'sit tibi copia nostri!'
(Ov. Metam. III. 379—392.)

De Narcissus szívét Echo bájai sem indítják meg. A bánatos nympha lombbal födi arczát, magános barlangokba vonul fájdalmával és szerelmével; lassankint elsorvasztja testét a bú s csontjai sziklákká kövülnek s csak mint hang él már sűrű erdőkben.

A rímelés nagy mesterének megtetszett Ovidius e helye, mely alkalmat nyujtott művészetének csillogtatására. ZLINSZKY ALADÁR.

— Gyöngyösi — Gyöngyössi. Az Egy. Phil. Közl. januári füzetében Acsády Ignácz azzal hibáztatja «a modern irodalomtörténészeket», hogy Gyöngyösi István nevét rosszúl írják egy s-sel, holott az kettővel irandó. Hivatkozik a Murányi Vénus első, 1664-iki kiadására, melyen Gyöngyössi áll, s a költő leveleire. Ez utóbbiakra aligha jól emlékszik Acsády úr. Gyöngyösinek saját kezével írt összesen 24 levele ismeretes; valamennyit Thaly Kálmánnak köszönjük, ki 17-et egészen lemásolt és kiadott, 7-et pedig kivonatban ismertetett (Adalékok stb. I. és Századok, 1873. VII.). E levelek aláírásában csak egyetlen egyszer találunk Gyöngyössit, négyszer a név hiányosan Gyön. Ist. vagy G. Ist.-nak van írva, a többin mindenütt Gyöngyösi (egy s-sel) olvasható.

A Murányi Vénus első kiadását kétségtelenül Gyöngyösi maga rendezte sajtó alá, meglehet, hogy nevét is maga írta Gyöngyössinek; de ezzel meg szembeállíthatjuk Gyöngyösi egyéb munkáinak, nevezetesen a Rózsakoszorúnak 1690-iki, a Phœnixnek 1693-iki és a Chariklianak 1700-ból való *első* kiadásait, melyek ugyancsak a költő életében jelentek meg, melyeknek sajtó alá rendezését, épen úgy mint a Murányi Vénusét, neki magának kell tulajdonítanunk s melyeken kivétel nélkül Gyöngyösi van nyomtatva. (L. Szabó K. Régi magyar kvtár.) Semmi okunk tehát eltérni Gyöngyösi nevének eddigi írásától.

Hogy Gy. «úrnője megbízásából egy jószág eladása tárgyában Lengyelországban járt», ezt már Pauler Gyula közölte. (Századok 1870. II. f.)

Marusák Pál.

— Irodalmi Értesítő czímmel Hornyánszky Viktor új évtől kezdve havonként kétszer megjelenő könyvészeti folyóiratot ad ki, melyet *Szana Tamás* szerkeszt. E lap — mint a programm mondja — nem lesz kritikai közlöny a szónak szorosabb értelmében, a mennyiben már kisebb terjedelménél fogva sem bocsátkozhatik minden egyes könyv beható bonczolgatásába, de figyelemmel fog kisérni minden újabb jelenséget, s kötelességének tekinti, hogy érdeklődést keltsen minden olyan munka iránt, mely érdemes arra, hogy a magyar ember könyvtárában helyet találjon. A lap e szerint közvetítő lesz az írók és a közönség közt s mindkettő érdekét lelkiismeretesen szolgálva, igyekszik előmozdítani a könyvvásárlási kedv élénkítését. «Az a szoros viszony, melyet az írók, könyvárúsok és az olvasó közönség közt létesíteni óhajtunk, indít minket arra, hogy figyelmünket a tulajdonképeni modern irodalom termékein kívül, a könyvpiacz régibb tárgyaira is kiterjeszszük, s a már forgalomban nem levő munkák vételét és eladását közvetítsük. Lapunk hirdetései közt tért nyitunk azoknak, kik régibb könyveket keresnek vagy eladásra ajánlanak, sőt egyes nevezetesebb könyvek értékének meghatározására is vállalkozunk. Az «Irodalmi Értesítő» így lesz közlönyévé a magyar amateuröknek, kiknek megbízásait mindenkor készséggel teljesítjük. Figyelmet fordítunk ezenkívül a külföldi irodalomnak kiválóbb termékeire, különösebben pedig azokra, a melyek hazai viszonyainkkal foglalkoznak, vagy magyar íróktól idegen nyelven látnak napvilágot.»

Az «Irodalmi Értesítő» kéthetenkint, minden hó 1-ső és 15-dik napján jelenik meg. Ára az egy évfolyamot képező 24 számnak bérmentes

megküldéssel 1 forint. — A helyes törekvésű vállalatot ajánljuk olvasóink figyelmébe s pártolásába.

— **Az Odyssea keletkezésének** történetét egy historikus, *Seeck Ottó* iparkodott megállapítani a történeti forráskritika elvei szerint (Die Quellen der Odyssee. Berlin 1887. Siemenroth IX, 424 l. N. 8-r. Ára 9 m.). Szerinte Odysseánkban három rokon tartalmú eposz maradványait ismerhetjük fel, melyeket különféle törlésekkel és toldásokkal a Peisistratos-féle bizottság tákolt össze a mi Odysseánkba. Keletkezésük korát és szerzőjük nemzetiségét földrajzi, mythologiai és culturtörténeti vonatkozásokból lehet megállapítani. — Az említett három eposz közt legrégibb, egyszersmind a legrégibb görög eposz, melyből nagyobb töredékek ránk maradtak, «Az íj-harcz Odysseája», mely a Thesprótiából hazatérő Odysseus partraszállásával kezdődik, és a melyben Od. megismertetvén magát nejével és megbeszélvén vele a kérők láb alól eltevését, *nyilaival lelövi* őket. Ezen eposzt, melynek hazája Aetolia, az Odysseus-monda hazája, már jó korán megtoldották egyes későbbi alkatrészekkel, milyen a második Nekyia. Több száz évvel később, a Kr. e. hetedik század elején, egy ithakai költő ezen eposzból és Odysseus bolyongásairól szóló két dalból, melyeknek egyikében a hős Kalypsóhoz, másikában Kirkéhez kerül, «A dárdaharcz Odysseáját» állította össze, melynek fő újítása abban áll, hogy szerzője az ἀναγνώρισις-t a végére tette és evvel kapcsolatban a kérőket nyilak helyett dárdákkal ölette meg. Tőle való Od.-nak a Phæakoknál való tartózkodása és verekedése Irossal. «A dárdaharcz Odysseájá»-nak egy része sem maradt ránk eredeti alakjában, hanem igenis két átdolgozásban: «Az átváltozás Odysseájá»-ban és «A Telemachia Odysseájában». Az előbbi Odysseus utazását Kalypso szigetéről Scheriáig mondatta el Odysseussal a Phæakoknál (Kikonok, Lotophagok, Kyklopok és a Hadesbe való utazás). A kérők legyilkolása és az ἀναγνώρισις a dárdaharcz Odysseája szerint volt benne előadva; új volt benne Od. átváltozásának motivuma. Szerzője a hetedik században élt és vagy olaszországi görög ember volt, a ki egyszer résztvett a delosi Apolloünnepélyen, vagy, és ez valószínűbb, kisázsiai görög, ki Olaszországban és Siciliában megfordult. Ez (nem a dárdaharcz Odysseája) a második nagyobb eposz. A harmadik a «Telemachia Odysseája», melyet egy attikai genialis költő 550 táján irt folytatásúl egy az egész tíz éves háborút tárgyaló Iliashoz (kár, hogy csak egy hülye kortárs későbbi leiratából ismerjük). Összeállításáról a dárdaharcz Odysseáján kívül felhasznált még két chalkisi költeményt az achaiok hazatéréséről és két költeményt Trója elfoglalásáról.

— **Stier G.**, zerbsti igazgató és akadémiánknak kültagja, ki a héber grammatika terén szerzett különös érdemeket, kiadta Homeros Iliása I—III. énekét magyarázatokkal a «Bibliotheca Gothana» cz. vállalatban. (Erstes Heft. Gesang I—III. Gotha, 1886. Fr. A. Perthes. III—VI, 1—118 l. Ára 1 Mk. 50). E magyarázatos kiadást első sorban azért tartjuk érdemesnek ismertetni, mert szerzője Németországban (Nauck-ot kivéve) az egyedüli, ki olyan elvekből indul ki, mint nálunk Ponori Thewrewk Emil, Szarvas Gábor, s ezeknek nyomán — legújabban — Csengeri János. Ugyanis

valamint Thewrewk nyelvi s egyéb tüneményeket az illető magyar analogonnal magyaráz, úgy Stier a Nibelungi énekből, a Kudrunból etc. s a német classikusokból vett analog tüneményekkel illusztrálja a homerosi kifejezéseket. A bibliát sem hagyja parlagon, hanem fölhasználja a hol csak teheti; ezt az aknát a magyar Homer-commentátornak is figyelmébe ajánlhatjuk. Hogy ujat, s mily — bár természetesen nem mindig nekünk — hasznavehetőt nyujt, lássuk néhány példából: az I. 4. 5. versét párhuzamba állítja a kfnémet: «beide dem gevogele unde dem gehünde»-vel; 7. v. δῖος-t az etymologiailag neki megfelelő «erlaucht»-tal magyarázza; itt-ott figyelmeztet a hexameterek lejtésében nyilvánuló festőiségre, így pl. 27. v., 95—99 s kk. verseknél (bár a 439. vershez való az a megjegyzése: «Die vier Spondeen zeigen die vorsichtige Würde der Jungfrau, die dem Vater nicht ungestüm entgegeneilen darf» erőszakos és nem szorítja ki La Roche-ét); szeréntem igen ügyesen magyarázza az I. 18—21. versében látszólag indokolatlanul álló μέν-t és δέ-ket; ő t. i. több ellentétes mondatpár összeszövődését constatálja ilyformán: 1. θεοὶ μὲν .... ὑμεῖς δέ, 2. ὕμμι μὲν .... ἐμοὶ δέ, 3. ὑμεῖς μὲν οἰκάδ' ἵκοισθε .... παῖδα δ' ἐμὴν λύσαιτ' αὐτοῦ. — Más magyarázatai ismét vitatkozásra ösztönöznek. Így pl. az ἤιε νυκτὶ ἐοικώς-hoz ezt jegyzi meg: «beim *Lichtgotte* scheinbar den Ausnahmefall bezeichnend. Aber Finsterniss ist ausgeschlossen; man denke an die mond- und sternglänzenden Nächte Ioniens». Itt — szerény magam — teljes sötétségre gondolok, a mennyiben Apollonnak, a *halálthozó* istennek, haragjával van dolgunk, mely haragot holdas éjszakával összehasonlítani nem lehet. Ha itt helyén volna a kiadásról bővebben referálni, nem sajnálnék tüzetesebb fáradságot. Az irodalom lelkiismeretesen fel van használva, a commentár terjedelmesebb még, mint az Ameis, La Roche v. Faesi-é. Csak a bevezetés feltünően szük térre szorítkozik. Benne a homerosi költemények jelentőségéről és históriájáról ad áttekintést. — Azzal a téves felfogással azonban, mintha már Bentley kételkedett volna egy Homeros nevű költő existencziájában, természetesen itt is találkozunk. Pedig *Jebb* (R. Bentley, übers. v. Wöhler, p. 143 s kk.) olyan író, kinek szavában bízvást megnyugodhatunk. — Stier e commentáros kiadásához megjelent még egy önálló füzetből álló függelék, mint a homeri tulajdonnevek szótára. (Homer's Ilias. Für d. Schulgebr. erkl. v. Gottl. Stier. Anhang. Wörterbuch der Eigennamen. Gotha, 1886. Fr. A. Perthes. I—LXI. l. Ára 1 Mk.) Mint kitünően pontos és alapos segédeszközt, ezt, valamint a fent bemutatott magyarázatos kiadást is melegen ajánlhatjuk tanárainknak és tanárjelöltjeinknek figyelmébe azon reményben, hogy szerzőjük a töredék kiegészítésével nem fogja soká váratni az érdeklődő köröket.

WEISS REZSŐ.

— **Hermann és Dorothea mintáiról** ír Bielschowsky A. a Preussische Jahrbücher LX. kötet 4. füzetében. A remek kis éposz forrása (a salzburgi protestánsok 1731-iki kivándorlása történetéből) igen sovány és csak csekély felvilágosítást nyujt. Részben legalább másként vagyunk a főszereplőkkel. Már a kortársak is tudták, hogy Hermann szüleinek mintái a Gœthe saját szülei, és hogy Hermannban sok jellemző

vonás van magából a költőből. De Dorothea? Voltaképen ennek mintáját keresi az id. czikk szerzője és megtalálja azt Schœnemann Erzsébetben (Lili), ki 1775-ben rövid időre Gœthe arája volt Frankfurtban. Lili 1778. Türckheim bankárnak lett nejévé, ki 1792-ben strassburgi polgármester volt, de már 1794-ben a terrorismus elől német földre kényszerült menekülni. Lili nemsokára, paraszt nőnek öltözve, öt gyermekével követte férjét, legkisebb gyermekét a hátán hordva. Este 6 órakor indult útnak s gyalogolt egész éjjelen át, mire reggeli 9 órakor Saarbrückenbe érkezett. Nagy meglepetésére e várost már a francziák kezében találta, kiket a nő szépsége rakonczátlanságokra csábított, melyeket Lili erélyes föllépésével visszautasított, mire tovább vonult és baj nélkül elérte a német területet. — Tagadhatatlan, hogy Lilinek e története fővonásaiban azonos Dorothea történetével; az is bizonyos, hogy Gœthe tudott volt arájának sorsáról mert 1801. márcz. 30. így ír neki: «Tudom, hogy az utolsó években sokat kellett szenvednie, de tudom azt is, hogy elszánt bátorságot tanusított, mely Önnek becsületére válik». — Nem valószinűtlen ezek után, hogy Gœthét Dorothea alakjának és történetének megalkotásánál Lili alakja és története is befolyásolta.

— **Meghaltak**: decz. 16. Hamburgban 85 éves korában *Röpe G. R.*, ki sokáig a hamburgi reáliskola tanára s utóbb lelkész volt szülővárosában. Röpe különösen 1860-ban megjelent könyvével: «I. M. Gœze. Eine Rettung», melyben a hírhedt hamburgi fölelkészt Lessing megsemmisítő birálatával szemben védeni törekedett, keltett nagy föltünést. Hogy törekvése mennyire nem sikerült, legjobban kimutatta A. Boden «Lessing und Gœze. Ein Beitrag zur Literatur- und Kirchengeschichte des 18. Jahrhunderts» (Leipzig 1862) cz. könyvében; — decz. 19-én Bécsben *Lotheissen Ferdinánd*, szül. 1833. Darmstadtban, a hatvanas évek vége óta a franczia irodalomtörténet tanára a bécsi egyetemen, kitünő és sokoldalú míveltségű szakférfiú. Fő művei: A franczia irodalom története a XVII. században (4 kötet), Molière életrajza és Navarrai Margitról írt jeles élet- és korrajza. Munkái alapos forrás-tanulmányokon nyugszanak, elegáns stilben írvák és minden lapon szerzőjök æsthetikai képzettségéről és finom izléséről tanúskodnak; — január 3. Keszthelyen 53 éves korában *Lipp Vilmos*, premontr. r. kanonok és a keszthelyi gymnasium igazgatója, jeles tanár és régész. Lipp budapesti születésű volt s már mint ifjú pap (22 éves korában) lett a keszthelyi gymnasium tanára, hol a latin és német nyelvet tanította. Főérdemei az archæologia terén vannak; így a dobogói és hévízi ásatásainak eredményei útján nagyszámú értékes emlékekkel gazdagította a nemzeti muzeum régiségtárát, továbbá az ő kutatásainak sikerült a római sírmezőket fölfedezni. A tanügy és a tudományok terén szerzett érdemeiért a Ferencz-József-rend lovagkeresztjét kapta. Dolgozatai az akadémiai archæologiai Értesítőben és Közleményekben jelentek meg, németül egy részök az «Ungarische Revueben», honnan a külföld is ismeri és méltányolja. Hazai tudományunk szakképzett, lelkes és fáradhatatlan szorgalmú kutatót és munkást veszített ez óriási testalkatú erős férfiúban, kinek oly váratlanúl kellett az élők sorát elhagynia.

— **Gœthe műveinek weimari nagy kiadásából**, mely a Gœthe teljes hagyatékának fölhasználásával, Zsófia szász herczegné megbizásából készűl, megjelent öt kötet. A kiadás négy csoportra oszlik: az első magában foglalja a szorosb értelemben vett műveket, a második a természettudományi munkákat, a harmadik a naplókat, a negyedik a nagy költő leveleit. A kiadás alapjáúl a Gœthe eszközölte utolsó kiadást vették, abból a felfogásból indúlva ki, hogy Gœthe oly egymásutánban kivánta műveit az utókorra juttatni, a mint ő azt megállapította. Tehát a kiadás nem lesz történeti-kritikai, mint a milyen pl. a mintaszerű Gœdeke-féle Schiller- vagy a Suphan-féle Herder-kiadások. De azért a nagy költő *összes* munkáit fogja magában foglalni, mert mindent fölvesznek, a mit Gœthe írt, csakhogy a nagy költő által mellőzött művek későbbi kötetekben látnak napvilágot. A kiadás főjelentősége a ‚kritikai függelékben' van, mely az összes fönmaradt kéziratok tanúlságait magában foglalja. Az eddig megjelent öt kötetből esik az első csoportra két kötet (költemények és Faust), a harmadikra két kötet (naplók a weimari korszakból Gœthe olasz útjáig) és két kötet a negyedikre (Gœthe levelei 1775-ig, Weimarba érkezéseig). — Ha több kötet fekszik előttünk, bővebben írunk e korszakalkotó vállalatról, melylyel a Gœthe-philologia terén újabb és értékesebb munkásság veszi kezdetét.

— **Az állatmondáról és állatéposzról** érdekesen és tanúlságosan értekezik *Reissenberger Károly* a ‚Reinhart Fuchs' kiadásában (Halle 1887). Grimm véleményét, hogy t. i. *van* egységes összefüggő állatmonda, mely ugyan a legtöbb népnél található, de művészi kifejlését csak a germánoknál nyerte, a kiktől az állatmonda aztán a Rajnán át a francziákhoz is került, — e véleményt R. méltán teljesen megczáfoltnak tekinti. Szerinte kétségtelen, hogy a germánok az állat*mesét* az ókori népektől nyerték és e mesékből alkották meg azt, mit Grimm és az ő hívei állat*mondának* neveztek. Hiszen föltünő, hogy a legrégibb állat-történet, melylyel német földön Fredegarnál (VII. sz.) találkozunk, Aesopusból származik, és hogy a Reinhart-munkák voltaképi zömét képező elbeszélés (az oroszlán betegségéről) ugyancsak az æsopusi mesék közt található. (Heinrich, *Ném. irod. tört.* I, 152 s kk.). — De honnan kerültek e mesék a germánokhoz? R. nem tagadja Hertzberg és Keller véleményének (hogy t. i. a görög mesék nagyrészt Byzancziumból jutottak a németekhez, még pedig szóhagyomány útján) helyességét, de csak csekély számú mesékre hiszi a vándorlásnak *ezen* útját szorítandónak. Sokkal több mesével ismerkedtek meg szerinte a germánok *Galliában*, hol az irodalmi tanúlmányok ép akkor nagyon virágzottak, midőn a frankok oda kerültek. A görög mesék akkor már latinra is le voltak fordítva, és talán nem puszta véletlen, hogy a latin mesék régi codexeinek egy tetemes része épen Galliából való (Philologus I. p. 523); az is figyelmet érdemel, hogy már oly régi frank írók mint Toursi Gergely és Fredegar is közölnek történeti műveikben ily állatmeséket. Valószínű, hogy a frankok a régi szerény állatmeséket oly állat-történetekké alakították át, milyenek aztán az ok nélkül úgynevezett állat-eposzok tartalmát teszik. Hogy a meséknek ez átalakulása hogyan történt, azt ma bajos

meghatározni; de igen valószínű, hogy ebben nemcsak a tudósoknak volt részök, hanem a népies szóhagyománynak is. Ez elbeszélésekhez járúltak utóbb keleti történetek és egyesektől vagy a néptől többé-kevésbbé önállóan kitalált historiák is.

KÖNYVÉSZET.

Aristotelis qui ferebantur librorum fragmenta. Collegit Valentinus Rose. Lipsiae, Teubner. 1886. III, 466 l. Ára 4 m. 50. — Aristoteles töredékeinek harmadik Rose-féle kiadás, melyben az utóbbi három lustrum kutatásainak eredményei is annyira a mennyire értékesítve vannak. Hogy Rose mindezen töredékeket még mindig apokrypheknek tartja, azon következetességnél, melylyel állításaihoz ragaszkodni szokott, nem feltűnő; sajnálandó, hogy nem vette fel e gyűjteménybe a fayumi papyroson felfedezett *'Αθηναίων πολιτεία*-féle értékes töredékeket, melyeket nagy valószínűséggel Aristotelesnek tulajdonítanak. A töredékek száma e kiadásban 629-ről 680-ra emelkedett. Hasznavehető indexei, sajnos, nincsenek.

Beloch Julius, Historische Beiträge zur Bevölkerungslehre. Erster Theil: Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt. Leipzig, Dunker und Humblot. 1886. XVI, 520 l. Ára 10 m. — A classicus ó-korból ránk maradt statistikai adatoknak — olykor persze kritikátlan — kritikája, mely Görögországra Macedoniával és Thrácziával, Előázsiára Aegyptommal, Itáliára, Spanyolországra, Galliára és a dunamelléki tartományokra terjed ki. Britannia és Németország adatok absolut hiánya miatt mellőztetnek. Beloch nagyon reducálja Herodotosnak a perzsa hadak számára, Athenaiosnak a görög rabszolgák számára vonatkozó túlzott adatait. Kevésbbé szerencsés Cæsarnak az egyes gall népek hadi erejéről való adatainak kritikájában; Galliának okvetetlenül népesebbnek kellett lenni, mint azt B. állítja. Más országoknál is milliókra megy a különbség Beloch és mások combinatiói között.

Erdélyi Muzeum-Egylet bölcselet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztályának *kiadványai*. IV. kötet, 4. füzet, Kolozsvár, 1887. 337—454. l. (A IV. kötet befejezése). — Tartalom: *Fináły Henrik*, A krásznai aranylelet (képmelléklettel). — *Téglás Gábor*, A háromszéki aranykincs. — *Széchy Károly*, Az «Erdélyi Muzeum» (Döbrentei Gábor folyóirata). — *Brassai Sámuel*, A magyar Sakuntalá. — *Király Pál*, Dák fegyverek és várak Traján oszlopán (három képmelléklettel). — Szakosztályi értesítő.

Euripidis Medea. Für den Schulgebrauch erklärt von Siegfried Mekler. Gotha, 1886. Perthes. V, 68 l. Ára 1 m. — Jó szöveg és becses, bár itt-ott kelleténél rövidebb commentár. A függelékben Neophron és Ennius Medeajának töredékei vannak közölve. — A Medea angol iskolai kiadásban is jelent meg *G. Glazebrook*-tól (Euripides' Medea. With notes by G. Gl. London, 1886. Rivington. XXIV, 136 l. 12-r. Ára 2 sh. 6 d.). A bevezetés a szokott adatokat tartalmazza a mythosról, a darab előadásáról, a személyek jelleméről, a karról Euripidesnél stb. Figyelemre méltók az Eur. nyelvéről való észrevételek. A darabnak felvonásokra és jelenetekre való felosztása nagyon megkönnyíti az áttekintést. Szövege nagyjában a Prinzé. A jegyzetek, melyek többnyire nyelvtani és lexikális természetűek, nagyobbrészt a Wecklein és Verrall kiadásaiból vannak véve. Egy másik angol kiadás (Euripides Medea with introduction aud notes by C. B. *Heberden*. Oxford. 1886. 133 l.) Ára 2 sh.), szintén hasznavehető iskolai kiadás.

Fragmenta poetarum Romanorum. Collegit et emendavit Aemilius Baeh-

reus. Lipsiae, Teubner. 1886. 427 l. — A latin költők összes töredékeit a Saliusoktól Lientiusig és Partheniusig adja eléggé kimerítő apparatus kritikussal, olyanokat kivéve, melyek más jó gyűjteményekben már együtt vannak. A scenikusokat pl. és Varrot egészen kihagyta, de felvette Ennius töredékeit, melyeknek Vahlen és L. Müller-féle kiadásaival sehogy sincs megelégedve. B. coniecturái gyakran sikerültek, de még gyakrabban el vannak hibázva; a régi metrika törvényeit nem igen ismeri. Visszatetsző az a szenvedélyes, durva hang is, melyen irodalmi ellenfeleivel, köztük volt tanárával, Müller Luciánnal beszél. A gyűjtemény maga azonban, mint a Baehreus-féle Poetæ Latini Minores kiegészítése, nélkülözhetetlen.

Goedeke Karl. Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen. Zweite gänzlich umgearbeitete Auflage. III. Band. Dresden, 1887, 384 l. Ára 7 mk. 60. — A Gœdeke nélkülözhetetlen jeles munkájának e harmadik kötete a német irodalom történetének a harmincz-, és a hétéves háború közti korát foglalja magában, az anyagot valóban imponáló teljességben ölelve föl. Gotsched még tárgyalva van, hisz ő a régi æsthetikának utolsó kimagasló képviselője. Nagy kár volna, ha e fontos munka Gœdeke halálával töredék maradna, pedig nem valószinű, hogy valaki folytatására s befejezésére vállalkozzék, hacsak a szerző hagyatékában nagyobb szabású előmunkálatok nem maradtak hátra.

Herders Briefwechsel mit Nicolai. Im Originaltext herausgegeben von Otto Hoffmann. Mit einem Facsimile. Berlin, 1887. Nicolai. Ára 3 mk. — E levelezés voltakép már kétszer jelent meg nyomtatásban. Először Herder fia Emil adta ki, utóbb pedig Düntzer; de teljesen és az eredeti kéziratokból itt kerül elsőben nyilvánosságra. Nicolai nyitja meg (1766. nov. 19.) és ugyanő zárja be (1774. auguszt. 9.) e levelezést, mely irodalomtörténeti szempontból igen fontos, mivel a kor számos íróival s műveivel foglalkozik, Herder jellemének s fejlődésének helyes felismerésére pedig épen nélkülözhetetlen, mert a fiatal író itt egészen őszintén, de rendesen bizonyos idegességgel nyilatkozik. Nicolai maga kérte föl a 22 éves Herdert, hogy az általa kiadott «Allgemeine deutsche Bibliothek» munkatársainak sorába lépjen. Az ifjú író elfogadta e megtisztelő megbizást, mely az előttünk fekvő levelezést is szülte. De az ellentét a pedans ósdi Nicolai és a forradalmi irányú Herder közt oly éles volt, hogy a jó viszony nem tarthatott sokáig. Valóban csak Nicolai ügyességének és türelmességének köszönhető, hogy nyolcz esztendeig is meg tudtak férni egymással. Ekkor Nicolai is elvesztette türelmét és a két ellentétes irányú férfiú viszonya megszakadt. Hoffmann helyes és tanulságos jegyzetei és magyarázatai jelentékenyen emelik e kiadás értékét.

Horatius, Q. Flaccus, erklärt von Ad. Kiessling. II. Theil: Satiren. Berlin, 1886. Weidmann XXIV. 240 l. Ára 2 mk. 25. — Kiessling kitünően ismeri az ókori életet minden irányában, bámulatos olvasottsággal bír még a félreesőbb irodalmi termékekben is, és a latin, speciálisan a horatiusi nyelvnek alapos ismerője. Az övé a horatiusi satirák legjobb kiadása. Szövege nagyjában a Haupt-Vahlenével egyezik. Bevezetése a római satira rövid történetét és Horatiusnak mint satirikusnak finom jellemzését adja és végül Kiesslingnek Horatiusra vonatkozó phraseologiai, syntaktikai és metrikai tanulmányainak eredményeit közli.

Litzmann C. T., Emanuel Geibel. Aus Erinnerungen, Briefen und Tagebüchern. Berlin, 1887, Hertz. Ára 4 mk. — Nem helyes életrajz, de igen értékes élet- és jellemrajzi adalékok gyűjteménye. Geibel fejlődéséről és alakjáról hű és vonzó képet kapunk. Különösen tanúlságosak Geibelnek nagy számmal közlött æsthetikai s főleg költészettani megjegyzései, melyekből újra látjuk, hogy a kitünő classicai műveltségű író mily komolyan vette a költő föladatát s mily mélyre ható kutatásokat tett, hogy a költészetnek, főleg a drámai költészetnek lényegét és törvényeit megismerje.

Mommsen Tycho, Beiträge zur Lehre von den griechischen Präpositionen. 2—3 Heft. Frankfurt a. M. 1886. C. Jügel. VII, 1—228 l. Ára 2 m. 40.

— Megvállván a frankfurti gymnasium igazgatói állásától Tycho Mommsen az ismeretes Pindaros-kiadó. egész erejét a történeti mondattannak akarja szentelni, melynek terén már eddig is úttörő, mindenki által méltatott működést fejtett ki. A fentebb idézett munka első részében (1—277) a *μετά, σύν* és *ἅμα* præpositiók használatáról az eposzban és a *σύν* és *μετά* c. gen. használatáról Euripidesről 1874., 76., 79-ben közzétett programmértekezéseit nyomatja le jelentéktelen változtatásokkal; a 278-ik oldallal egy új dolgozata veszi kezdetét: «*Σύν, μετά* und *ἅμα* bei den übrigen Dichtern».

Reitzenstein R. Verrianische Forschungen. Breslau, Kœbner. 1887. 116 l. N. 8-r. Ára 2 m. 40. — Müller azon observartiójából indul ki, hogy Festusnál, illetőleg Paulus Festi-nél az egyes betűk keretén belül két csoportot különböztetünk meg, mely azonban mindkettő egy szerző művéből van excerpálva: az egyik alphabetikus sorrendben, a másik inkább tárgy szerint van csoportosítva. Ezt a körülményt R. ügyesen abból magyarázza, hogy Verrius (Festus forrása) halálakor a munkának csak egyik része (amaz alphabetikus rész) volt még készen, a másikat később Verrius többé-kevésbé feldolgozott collectaneáiból adták hozzá a mű publicátiójánál. — R. dolgozata végén pontos adatokat közöl az egyedüli Festus-codex feltalálásáról és régibb másolatairól.

Rhomaides C., Τὰ μουσεῖα τῶν Ἀθηνῶν, en réproduction phototypique de Rhomaides frère. I. Fouilles de l'Acropole, texte descriptif de P. Cavvadias. Athènes. Wilberg. 8 tábla. Ára 6 mk. — Nagyon köszönetre méltó vállalat, mely az athéni muzeumoknak eddig legnagyobbrészt hiányosan vagy épen nem publikált műkincseit fogja közölni jó phototypiákban. A Cavvadias bevezetése görög, német, angol és franczia nyelven van írva. Az első füzet hat archaikus részben színezett női szobrot reproducál, melyek a görög női viselet történetére vetnek új világot.

Ruggiero Ettore de, Dizionario epigrafico di antichità Romane. 1. füzet. Abacus—Achaia. 2. füzet: Achaia—ab actis. Roma. Tipografia della R. Accademia dei Lincei. 1886. à 32 l. 8-r. Ára à 1 m. 50. — A római ókornak, a mennyiben a görög és latin feliratokból ismerjük, teljes reálencyclopœdiája, melyben a feliratokban előforduló adatok az irodalmi emlékekből ki vannak egészítve. A kiadó és munkatársai, Francesco Maria Pasanisi és Dante Vaglieri, nagy gonddal dolgoztak; munkájoknak kivált azok vehetik hasznát, kik a római régiségek valamely detailjáról rövid úton meg akarják tudni az összes feliratok tanúságát.

Schütz Hermann, Sophokleische Studien. Gotha. Perthes. 1886. I. Antigone. 62 l. 8-r. Ára 1 mk. — Ily czím alatt Schütz, az ismeretes Horatius-magyarázó, Sophokles nehezebb helyeiről ír commentárokat. Az újabb kritikusok számtalan gyanításával szemben nagyon skeptikusan viseltetik, a hol csak lehet a hagyományozott olvasást védi gyakran új interpretatio által a pruritus criticus ellen. Saját coniecturái, mert ilyenek is vannak, egyszerűek és épen nem erőszakosak. Tanulmányainak kezdő philologusaink is jó hasznát vehetik.

Die Schweizer Minnesänger. Mit Einleitung und Anmerkungen herausg. von Karl Bartsch. Frauenfeld, 1887. Huber, CCXX, 474 l. Ára 8 mk. — Harminczkét középkori lyrikusnak összes költeményei, igen jó élet- és jellemrajzi bevezetésekkel és szövegkritikai jegyzetekkel. A legrégibb köztök Fenis Rudolf gróf († 1196 előtt), a legfiatalabb Rosz von Sarnen «rector ecclessiæ» (ném. Kirchherr, a mi világi ember is lehetett), a ki 1330-ban meghalt.

Urbanitzky, Alfred von. Elektrizität und Magnetismus im Altertume. Mit 9 Abbildungen. Wien, 1886. A. Hartleben. XIV. 284 l. 8-r. Ára 3 mk. — Az ókornak a villanyosságra és a magnetismusra (elektron, borostyánkő, északi fény, villám stb.) vonatkozó ismereteinek alapos és egészséges skepsistől áthatott tárgyalása, melyből kitűnik mily téves azok hite, kik a mo-

dern tudomány vivmányainak sejtelmét szeretik már az ókori íróknál felismerni

Vola spo, Die Weissagung der Seherin. Aus dem Altnordischen übersetzt und erläutert von Andr. Heusler. Berlin 1887, Reimer, 59 l. Ára 1 mk. 50. — A skandináv Edda leghiresebb és legfontosabb dalának szövege hű prózai fordítással, bevezetéssel és rövid magyarázó jegyzetekkel, mind Müllenhoff kutatásainak nyomán. És ebben van a dolgozat érdeme, hogy Müllenhoffnak nézeteit összefoglalja. A költemény eddigi fordításai tudományos, de még æsthetikai szempontokból is igen kifogásosak, Heusleré biztos szövegen nyugszik és egészen hű.

Wilamowitz-Moellendorf, Ulrich von. Isyllos von Epidauros. Berli n, 1886. Weidmann. 201 l. 8-r. Ára 4 mk. (A Kiessling és Wilamowitz szerkesztette «Philologische Untersuchungen» kilenczedik füzete.) — A geniális szerző ezen legújabb művének középpontját Isyllosnak, egy 280 táján virágzott epidaurosi «politikus»-nak és «költő»-nek a múlt években feliratokon feltalált költeményei képezik, melyekben Isyllos az általa Apollo és Asklepios tiszteletére behozott évenkinti processiókat örökíti meg. Megtudjuk belőlök azt is, hogy Macedoniai Fülöp a chaironeiai csata után meg akarta változtatni a Lykurgos törvényeit és el akarta törülni a spartai királyságot, szándékát azonban Sparta ellenállása miatt, melyet Isyllos egy álma megüzenése által, melyben Asklepios megigérte a spartaiaknak segítségét, még szított, nem valósíthatta. W. ezen politikai viszonyok élénk ecsetelésén és a feliratok tárgyi és alaki magyarázatán kívül adja még az Asklepios cultus történetét.

Waddington Charles, Mémoire sur l' authenticité des écrits de Platon. Paris 1886. A. Picard. 42 l. — A németek hypercriticájával szemben a Platon neve alatt ránk maradt valamennyi iratot valódinak tartja, még az Epinomist és a leveleket is. Aristoteles metaphys. c. VI és Cic. de fin. V 29, 2 alapján Plato műveit két csoportra osztja: oly iratok, melyekben Plato mint Sokrates tanítványa sokratesi tanokat hirdet, és olyanok, melyekben a maga philosophiájával lép fel. Az első csoport, számra nézve 17 vagy 18 irat, melyekben az *εἶδος* vagy *ἰδέα* szó nem fordul elő plátói értelmében, az Akademia alapítása (386) előtt iratott, a második 386 után. Plato Sokrates halála előtt egyáltalában nem lépett fel az irodalomban; az Apologia első munkája. A többiek közül Hipparchos és Minos a *Νόμοι* első fogalmazványai, a Kleitophon a Politeia első könyvének első fogalmazványa, a Kriton és az Euthydemos pedig «une double introduction au drame du Phédon».

Windisch E., Georg Curtius. Eine Charakteristik von —. Berlin, Calvary et Comp. 1887. 56 l. 8-r. Ára 2 mk. 40 Pf. — A munka — a mint czíméből is látszik — jellemrajz kíván lenni. Mindazonáltal egy két lapot elfoglaló fejezetet Curtius Gy. életviszonyainak is szentel. De e fejezet soványságánál fogva még vázlatszámba is alig megy. A következő három fejezet C.-sal a cl.-philologussal és nyelvészszel, tudományos műveivel és egyetemen való működésével foglalkozik behatóan és érdekesen. Az utolsó fejezet azonban sehogy sem elégít ki. Ez a «junggrammatikusokkal» való szellemi harczát oly unalmasan s homályosan adja elő, lépten-nyomon annyira előtérbe lép a hangtani tüneményekkel foglalkozó író egyénisége, hogy a nem specialista — pedig ilyennek számára írassék biographia és jellemrajz első sorban — a nyelvtudomány iránymesterei között kitört elvi harczokról tiszta képet nem fog nyerni. Akár Bursian (Gesch. d. class. Phil. II. köt. p. 997 s kk.) akár Balassa (E. Ph. K. IX. évf. p. 578 s kk.) — bár röviden — de áttekinthetőbben tájékoztatnak e téren.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG KÖZGYÜLÉSE.

1887. deczember 18.

I. Elnöki megnyitó beszéd.

Tisztelt közgyülés! Ma, mikor Társaságunk XIII. évi közgyülését van szerencsém megnyitni, két ok indít arra, hogy Pott emlékével kezdjem beszédemet. Egyik az, hogy tavaly, ugyanez alkalommal, ugyan e helyen, ismertettem s birálgattam utolsó munkáját: azóta elköltözött az élők sorából, s ezentúl csak érdemei állanak előttünk, melyek a halhatatlanok közé iktatják.

A másik ok a tisztelt közgyülés elé terjesztendő indítványom, mely Pottnak egy nagy művéhez mind tárgyánál mind leendő epochalis hatásánál fogva hasonló munkának hálás elismerését arányozza.

Pott Frigyes Ágoston előkelő s büszke természet volt: a mi nem engedte, hogy tanítványaival bizalmasan társalkodott s úgynevezett iskolát alkotott volna; jóllehet a fiatalabb szakemberek szíves pártfogót találtak benne. Azért részletesebb életrajzát tanítványai tollából nem igen várhatni. A mit életviszonyairól följegyeztek, csak annyi, hogy 1802. nov. 14. Nettelrodéban, Hannoverában született. Tanulmányait a hannoverai lyceumban s a göttingai egyetemen végezte. 1825—1827. collaborator volt a cellei gymnasiumban, a honnan Berlinbe ment magát az egyetemen habilitáltatni. 1833. nevezték ki a hallei egyetemhez az egyetemes nyelvtudomány professzorának, a mely állásában egész haláláig, 50 évnél tovább, lankadatlan buzgalommal működött.

Egyike volt ő a legelsőknek, a kik a Bopp-alapította öszszehasonlító nyelvtudomány messzevágó voltát megismerték. A mennyiben az etymologia és a hangtan tudományos fejlesztését egyenesen neki köszönjük, az új tudomány megalapításának az érdeme részben ő rá is háramlik.

Számos dolgozatai vannak, melyek mind ritka combinatiói tehetségre, szigorú itéletre s a nyelvek világában a legbámulatraméltóbb tájékozottságra vallanak, de két főmunkát hagyott a világnak, melyek közül mindegyik alapvető: az egyik az «Etymologische Forschungen» (mely Lemgóban 1833 és 1836 közt első, 1859 és 1876 közt pedig második, teljesen átdolgozott kiadásban

jelent meg) a másik «Die Zigeuner in Europa und Asien. Ethnographisch-linguistische Untersuchung vornehmlieh ihrer Herkunft und Sprache, nach gedruckten und ungedruckten Quellen.» Halle 1844. két kötet. Az első rész: Einleitung und Grammatik, a második rész: Einleitung über Gaunersprachen, Wörterbuch und Sprachproben.

Hogy a czigány nyelv méltó tárgy-e a tudománynak, az a mint ez utóbbi munkából is látjuk, a külföld előtt nem kérdés. Csak nálunk az; mert még legműveltebb köreinkben is kevesen tudják azt, hogy a mely nyelv nekik fontos, az a nyelvtudományra nézve csekély érdekű lehet s viszont a melyet ők semmibe sem vesznek, *az* nyelvtudományi szempontból esetleg a legnagyobb fontosságú.

Nyelvet *három* külömböző czélból lehet tanulni: vagy praktikus czélból, hogy rajta beszélhessünk; vagy philologiai czélból, hogy segítségével az illető nemzet irodalmi kincseit megérthessük s rajtuk művelődhessünk; vagy tisztán nyelvtudományi czélból, mint az emberi lélek ösztönszerű productumát, mely az embert emberré teszi, melynek megismerése bele enged pillantanunk a fogalom- és gondolatalkotás műhelyébe; s oly ősrégi időkre is veti fényét, a melyeket a historia képtelen bevilágítani.

A nyelveknek különböző szempontból való külömböző érdekességét Müller Frigyes — a híres bécsi tanár — igen csattanós példával illusztrálja. A franczia nyelvről, melynek megtanulását minden művelt ember szükségesnek tartja, egyenesen azt mondja, hogy értéke a tudományra nézve, falls nicht eine andere Anwendung derselben noch hinzutritt *gleich Null* anzusetzen.

Es kann Sprachen geben — mondja továbbá — die weder in practischer noch in philologischer Hinsicht eines Studiums werth erscheinen, während sie dennoch für den Sprachforscher von *der allergrössten Wichtigkeit und dem höchsten Interesse sind. So z. B. das Zigeunerische.*

Ha így áll a dolog, akkor nincs mit csodálkozni rajta, hogy annyi nagynevű tudóst látunk a czigány nyelvvel foglalkozni. *Potton* kívül elég említenem *Miklosichot, Ascolit, Müller Frigyest, Buggét, Schuchardtot. Bopp, Curtius* és más összehasonlító nyelvészek munkáiban szintén találunk a czigány nyelvre való hivatkozásokat.

A *stockholmi* tudós társaság már a múlt században pályadíjat tűzött volt ki a czigány nyelv megvizsgálására.

A *franczia* Institut a Volneyféle díjjal jutalmazta Pottnak említett munkáját.

A *bécsi* Akadémia — *Müller Frigyes* közleményeit csak mellesleg említve — éveken keresztül közölte *Miklosich*nak idevágó epochalis kutatásait. S az idén is *Sowának* «Die Mundart der slovakischen Zigeuner» czimű nagybecsű nyelvtana ugyancsak a bécsi Akadémia támogatásával jelent meg,

Úgy de nemcsak a czigány nyelv, hanem maga az egész czigányfaj rendkívül érdekes objectuma a tudománynak. Abból is látni, hogy napjainkban alig van egy *anthropologiai* vagy *orientalisták* congressusa, a melyen a czigányok eredetéről, érczművességi jelentőségükről, a régi irókban állítólag lelt nyomaikról ne értekeznének.

Igaz ugyan, hogy a tudománynak nincs hazája; de *van* a tudományos objectumoknak, s a tudomány számára teljesítendő szolgálatoknak. A mihez mi jobban férünk, a mihez mi jobban értünk, azt nekünk kell a tudomány számára gyüjtenünk és értékesítenünk. A világ attól az országtól várja az illető objectumok tudományos feldolgozását, a hol legalkalmasabban kinálkoznak. Az ebbeli mulasztást egyenesen az illető nemzetnek rója fel. A mi tehát nálunk van, azt nemzeti kötelességünk összegyüjteni és a tudomány számára megmenteni.

Ez különösen áll a czigány ethnologiára s a czigány nyelvészetre nézve.

A czigányfaj sehol sem bizonyította tisztábban a maga mivoltát s a mellett művelődési képességét mint nálunk, a hol számosan közülök teljesen megmagyarosodtak s nemcsak művészi, hanem katonai s különféle polgári pályákon jeleskedtek.

A mi pedig a nyelvüket illeti, azt seholsem őrizték meg oly épségben, mint épen e hazában.

Szóval ez a tudományos objectum nekünk jobban kinálkozik mint bárkinek másnak.

Úgyde minket még közelebbről is érdekel. A magyar nemzetnek nyelvén és irodalmán kívül legfontosabb, legbecsesebb kincse a magyar zene. Nemzeti művelődésünknek ezen világszerte elismert becsű termékét a czigány őrizte meg. *Liszt* e miatt *jóhiszeműleg* egyenesen őt tartotta e zene teremtőjének. Ennek a czáfolata csak a czigány nyelv segítségével lehetséges. A magyar zenének a rhythmusa szakasztott olyan, mint a magyar nyelvé: a czi-

gány nyelv csak hazánkban sajátította el magyaros hangsúlyozását; mielőtt ide került, a szó végét accentuálta, nyilván való tehát, hogy ezt a sajátságos rhythmusú zenét nem hozhatta magával, hanem itt tanúlta meg.

Csak még egy érdekes dolgot akarok említeni, t. i. azt, hogy a czigányoknak nálunk régtől fogva egész a múlt század közepéig saját alkotmányuk volt. Valamint Lengyelországban a czigány királyság később előkelö lengyel nemeseknek jutott, így nálunk a czigány fővajdaságot előkelő embereknek érdemeik jutalmáúl maga a korona adományozta. E hivatallal iura, prærogativa, fructus et emolumenta jártak. Erdélyben egy vagy két, Magyarországon négy fővajdaság volt: a dunán inneni (székhelye Győr) a dunántúli (székhelye Léva), a tiszáninneni (székhelye Kassa) s a tiszántúli (székhelye: Szathmár). E szervezet hadi szempontból történt. Háborús időkben czigányok teljesítették a várvédelmi szolgálatot. Ők készítették a puskaport, s egyéb hadiszereket, a mint az több documentummal bizonyítható.

A mit ezennel csak röviden érintettem, mind meg annyi bizonyítéka annak, hogy a szóba hozott tárgy körül van mit buvárkodni még magyar historiai szempontból is, hogy nemcsak fontos, hanem ránk nézve specialis érdekűnek is kell vallanunk.

Rövid idő mulva kikerül sajtó alól egy czigány nyelvtudományi mű, mely az akademiai birálatok egyhangú itélete szerint díszére fog válni a magyar tudományi irodalomnak. Ezen epochalis hatást igérő műnek szerzője József Főherczeg Ő Fensége.

Az igazi tudományosságnak jellemző vonása, hogy az érdemet kész örömest elismeri s őszinte hálával viszonozza.

A Budapesti Philologiai Társaság csak magát tiszteli meg, mikor a múlt hóban tett indítványom értelmében József cs. és kir. Főherczeget, a ki különös figyelemmel kiséri társaságunk szerény működését, sőt abban a ritka szerencsében is részesített, hogy folyóiratunkba egy igen érdekes közleményt iktatni kegyeskedett, mint hazai tudományunk egyik specialis ágának maradandó érdemű tudósát tiszteleti tagjának megválasztja.

Azzal a meggyőződéssel nyitom meg a mai közgyülést, hogy indítványom csak is hangos nyilatkozata annak, a mit az egész Társaság örömtelve őszinte hódolattal érez.

PONORI THEWREWK EMIL.

II. Titkári jelentés.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Mindenekelőtt hálás köszönetet kell mondanom azon kitüntető bizalomért, melylyel a mult évi közgyűlés a jelenleg közlönyünk szerkesztőségében helyet foglaló, volt első titkár helyére választott. Igérem, hogy időm s erőm szerint lankadatlanul fogom teljesíteni kötelességemet, s azt hiszem, ezen igéretet annál könynyebben tehetem, mert társaságunk szervezete befejezettnek lévén tekinthető, működésem nagyrészt a folyó ügyek elintézéséből fog állani, míg elődömnek hat évi működésében többszörös rész jutott a szervezkedés munkájából, miről különösen az ügyrend lényeges szükséget pótló megszerkesztése tanuskodik.

Társaságunk a lefolyt évben tizenharmadik évét töltötte be, melyben ha nem is tud rendkívüli eredményeket felmutatni, sok tekintetben biztos haladásról tanuskodik. Pénzügyeink annyira javultak, mint az a pénztárvizsgáló bizottság jelentéséből részletesen ki fog világlani, hogy a jövő évben már bevételi többletre számíthatunk; közlönyünk előfizetőinek száma hárommal, tagjainké tizennégygyel szaporodott, kik között dr. Torma Károly egyetemi tanárt mint alapító tagot van szerencsénk üdvözölhetni. Fájdalommal kell azonban jelentenünk Mihåltz Ödön miskolczi ref. főgymnasiumi tanár rendes, és Rhorer István rendkívüli tagnak elhunytát, kik közül az előbbi közlönyünk hetedik évfolyamát a római nép jelleméről szóló értekezéssel gazdagította. Vajha megkímélne jövőben a sors a megemlékezés ily szomorú kötelességének teljesítésétől!

Felolvasó gyűléseink, sajnos, a lefolyt évben sem voltak különösen látogatottak, habár több felolvasás, mint dr. Herrmann Antaltól «A hegedű a czigány költészetben», Spitkó Lajostól «A classikus ókor ismertetése gymnasiumainkban», dr. Fröhlich Róberttől «Herodotus pontusi útja», Bayer Józseftől «Gorove László drámái», Tamaskó Istvántól «Madách Ember Tragédiájának latin fordítása», általánosabb érdekű volt. Annál örvendetesebb volt választmányi üléseink látogatottsága. A mennyiben nagyobb reformokra szükség nem mutatkozott, választmányunk a folyó ügyek elintézésére szorítkozott, különös gondoskodásában részesítve pénzügyeink és közlönyünk állapotát; intézkedései közül kiemelendő, hogy az ujonnan belépő tagokra nézve, régebbi praxisát követve, újolag behozta a többi társaságoknál is szokásos kötelező nyilatkozatokat, s hogy Mommsen Tivadar nagynevü német tudósnak megküldte hetvenedik születése napjára a társaság üdvözletét.

Közlönyünknél első sorban azon magasan megtisztelő tényről kell örömmel megemlékeznünk, hogy József Főherczeg ő cs. és kir. Fensége abban egy e század elejéről való czigány nyelvészeti munkát közzé tenni

kegyeskedett. Nehány előnyös változás történt közlönyünk szerkesztésében. Ugyanis a szerkesztőség igéretéhez képest az utolsó, tizenegyedik évfolyam név- és tárgymutatóval jelent meg; továbbá a választmány még a mult évben megbízta Hellebrant Árpádot a magyar philologiai irodalomnak a közlöny számára való évenkénti összeállításával, és dr. Fináczy Ernőt az első tiz évfolyamhoz való név- és tárgymutató elkészítésével; ezen megbizáshoz képest megjelent Hellebrant Árpádtól az 1885-iki és 1886-iki magyar philologiai irodalom összeállítása, és meg fog jelenni a jövő évfolyamban Fináczy Ernőtől az első tiz évfolyamhoz való név- és tárgymutató. A hazai és külföldi irodalom ismertetésénél a szerkesztőség oda törekszik, hogy a hazai irodalomból lehetőleg minden szakkörébe eső munkát érdeme szerint méltasson, a külföldiek közül azonban csak a fontosabbakat, míg a többieket hely szűke miatt a közlöny havonkénti könyvészeti rovatába iktatja. Ezen tervszerű eljárás jó eredménye már is mutatkozik, mert míg a mult évfolyamban több kevésbé jelentékeny munka aránytalanul bő ismertetése folytán a külföldi irodalom túlnyomó, a jelenlegiben már a hazai irodalom lép előtérbe. Helyén valónak tartom az eddigi és ezentúli munkatársak tájékoztatása czéljából annak kijelentését, hogy a szerkesztőség a hazai és külföldi irodalom ismertetését illetőleg komolyan ragaszkodik fönt említett álláspontjához, melynek tudomásul vétele folytán a munkatársak meg lesznek kimélve esetleg kárba veszett munkától, s a szerkesztőség a különben alapos ismertetések el nem fogadhatásának kényszerűségétől. Igaz ugyan, hogy közlönyünk az általa felkarolt tudományszakok sokaságához és terjedelméhez képest nem tud minden igénynek eleget tenni, s hogy nem egyszer hallunk panaszt az egyik vagy másik értekezés elkésése miatt, de ennek oka nem a szerkesztőségben, hanem pénzügyi viszonyaink megszorítottságában keresendő. A közlöny, társaságunk fő becse és fő érdeme, mely keletkezése óta oly jelentékeny haladást tanusított, fontos irodalmi missziójánál fogva valóban megérdemelné, hogy ezentúl is fejlődhessék és gyarapodhassék. De ez, mélyen tisztelt közgyűlés, csak úgy lehetséges, ha megvan az anyagi lehetőség, mint a hogy megvan a szellemi. És e tekintetben biztos reménynyel nézhetünk a jövő elé, meggondolva, mily nagy a tanintézetek és szakférfiak száma, kiknek támogatására — talán nem vagyunk szerénytelenek, ha kimondjuk — még méltán számíthatunk. Ezen fontos és nagyrabecsült tényezők támogatásának megnyerése legyen a jövőben egyik főgondoskodásunk:

Gyűjtsünk előfizetőket és tagokat, s a siker bizonyára megjövend

Dr. Pecz Vilmos, első titkár.

III. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Alulirottak a budapesti philologiai társaság választmányától a pénztár megvizsgálására kiküldetvén, s megbizatásunkban f. évi decz. 10-ikén eljárván, a következőkben terjesztjük elő tisztelettel jelentésünket:

1. A pénztárkönyvet a múlt évi zárlattól 1887. évi decz. 10-ig tételről tételre átvizsgáltuk s az egyes tételeket a csatolt okmányokkal megegyezőknek, a tagdíjakat és előfizetési pénzeket pedig az egyes számlákon minden egyes esetben pontosan elkönyvelve találtuk. Ennek alapján a bevételeket 3441 frt 43 krban, a kiadásokat 3831 frt 94 krban hiteleseknek találván, az illető rovatokat lezártuk és aláirtuk. Kérjük a tisztelt közgyűlést, hogy a pénztárnoknak a felmentvényt megadni méltóztassék.

2. A lefolyt év pénztári hiánya e szerint 389 frt 94 kr. volt, mint az *A)* alatt tisztelettel idemellékelt kimutatásból is kitűnik. Ezen 389 frt 94 krnyi hiány következőleg keletkezett. Ugyanis, biztosak lévén bevételi előirányzatunk felől, sőt remélve azt, a mi meg is történt, hogy ez előirányzat egyes rovatain az eredmény kedvezőbb lesz (pl. az előfizetéseknél, rendes tagdíjaknál és hátralékoknál), — az Egyetemes Philologiai Közlöny előirányzott 40 íve helyett 50 ívet kivánt a szerkesztőség adni, ami 1300 frt előirányzat helyett 1646 frt 60 kr. költséget okozott. A kiadásoknak ezen előre nem irányzott nagyobbodásával szemben azonban a kultuszminiszter 250 frt segélye és dr. Schack Béla térítménye (130 frt) a folyó évben nem folyt be; ezek pedig összesen 380 frtot tesznek ki.

Ezen hiány daczára sem habozunk azonban kijelenteni, hogy társaságunk eddigi életében a most befejezett év volt pénzügyileg a legkedvezőbb; nemcsak azért, mert pl. az 1885. évet 2510 frt 58 krnyi, az 1886. évet 1025 frt 39 krnyi hiánynyal zártuk volt le, hanem azért is, mert e 389 frt 94 krnyi hiány most már bőven fedezve van az alapítványokkal, a tagdíj- és előfizetési hátralékokkal s a társaság egyéb jövedelmeivel.

Vagyoni mérleget azért nem kivánunk a mélyen tisztelt közgyűlés elé terjeszteni, mert 300 frtot tevő alapítványokon s a Közlönynek régi példányain kívül a társaságnak egyéb vagyona nincsen.

3. Együttal van szerencsénk *B)* alatt a jövő 1888. évi költségelőirányzatot tisztelettel bemutatni.

Ezen előirányzat szerint az 1888. évi bevétel volna 3370 frt, a kiadás 3169 frt 94 kr., az 1889-ik évre átvihető pénztári maradvány 200 frt 06 kr.

Budapesten, 1887. decz. 10-én.

Dr. Fröhlich Róbert, a pénztárvizsgáló bizotts. elnöke. — Dr. Fináczy Ernő.

A) A B. Philolog. Társaság 1887. évi bevételeinek és kiadásainak részletes kimutatása.

Főrovat-szám	Alrovat-szám	Bevétel	Előirányzat 1887-re frt	kr.	Eredmény 1887-ben frt	kr.
1		Pénzkészlet 1886 végén	36	39	36	39
2		Előfizetés az Egyet. Philol. Közlönyre	760	—	792	94
3	*a)*	Rendes tagdíjak	700	—	891	—
	b)	Rendkívüli tagdíjak	80	—	78	—
4	*a)*	Rendes tagdíjhátralékok	300	—	324	—
	b)	Rendkívüli tagdíjhátralékok	40	—	47	50
5		Előfizetési hátralékok	14	70	15	—
6		Oklevelekért	60	—	56	—
7		A M. T. Akadémia segélye	1000	—	1000	—
8		A vallás- és közoktatásügyi min. segélye	250	—	—	—
9		Az alapitványok utáni kamat	6	36	8	77
10		Dr. Schack Béla térítménye	160	—	30	—
11		Gr. Kuun Géza alapitványa	—	—	100	—
12		Dr. Kassai Gusztáv adománya	—	—	11	50
13		Különféle bevételek: megtérített porto és hirdetések	—	—	16	28
14		Idegen pénzek	—	—	34	05
15		Az 1887. évi deficit mint egyenleg	—	—	389	94
		Összes bevétel	3407	45	3831	37

Főrovat-szám	Alrovat-szám	Kiadás	Előirányzat 1887-re frt	kr.	Eredmény 1887-ben frt	kr.
1		Pénztári hiány 1886 végén:				
	a)	Az E. Philol. Közl. nyomatása 1886-ban	1025	39	1025	39
	b)	Ez után 6%-os kamat 1886-ra	6	97	—	—
2	*a)*	Az E. Ph. K. nyomása 1887-ben: előirányz. 40 ív, eredm. 50 ív	1300	—	1646	60
	b)	Szétküldési költsége	100	—	100	62
	c)	Czímszalagok nyomása	50	—	21	—
3		Irói tiszteletdíjak	500	—	500	—
4		Szerkesztési költségek	100	—	100	—
5		A pénztárnok tiszteletdíja	160	—	175	15
6		Különféle kiadások:				
	a)	Meghivók nyomása	11	—	18	25
	b)	Oklevelek nyomása, szétküldése stb.	50	—	26	—
	c)	Teremszolga	10	—	10	—
	d)	A pénztárnok levelezési költségei	40	—	74	31
7		Takarékbetét	—	—	100	—
8		Idegen pénzek	—	—	34	05
9		Az előirányzott többlet mint egyenleg	54	09	—	—
		Összes kiadás	3407	45	3831	37

B) A B. Philolog. Társaság bevételeinek és kiadásainak előirányzata 1888-ra.

Főrovat-szám	Alrovat-szám	Bevétel	Tervezet frt	Tervezet kr.	Megállapítás frt	Megállapítás kr.
1		Előfizetés az Egyet. Philol. Közl. 1888. évfolyamára	800	—		
2		Rendes tagdíjak 1888-ra	800	—		
3		Rendkívüli tagdíjak 1888-ra	70	—		
4		Rendes tagdíjhátralékok	200	—		
5		Rendkívüli tagdíjhátralékok	20	—		
6		Előfizetési hátralék	18	—		
7		Oklevelekért	50	—		
8		A M. T. Akademia segélye	1000	—		
9		A vallás- és közoktatásügyi miniszter segélye	250	—		
10		Az alapítványok kamata	12	—		
11		Dr. Schack Béla fenmaradt térítménye	130	—		
12		A Közlöny elárusításából	20	—		
		Összesen	3370	—		

Főrovat-szám	Alrovat-szám	Kiadás	Tervezet frt	Tervezet kr.	Megállapítás frt	Megállapítás kr.
1		Deficit 1887. végén	389	94	389	94
2	a)	Az Egyet. Philol. Közl. nyomása stb. 1888-ban (50 ív)	1700	—		
	b)	Szétküldési költsége	110	—		
	c)	Czímszalagok nyomása	50	—		
3		Irói tiszteletdíj	500	—		
4		Szerkesztési költségek	100	—		
5		A pénztárnok tiszteletdíja	180	—		
6		Különfélék:				
	a)	Meghivók nyomása	20	—		
	b)	Oklevelek nyomása, szétküldése	30	—		
	c)	Teremszolga	10	—		
	d)	A pénztárnok levelezési költsége	80	—		
7		Az előirányzott maradvány mint egyenleg	200	—		
		Összesen	3370	06		

IV. Jegyzőkönyv a közgyűlésről.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — Jegyző: Pecz Vilmos.

Jelen voltak: Ábel Jenő, Ballagi Mór, Barna Ignácz, Beöthy Zsolt, Berger János, Bermüller Ferencz, Bélai Jenő, Csengeri János, Cserhalmi Samu, Dávid István, Drajkó Béla, Fináczy Ernő, Fröhlich Róbert, Füredi János, Gyomlay Gyula, Gyulai Pál, Heinrich Alajos, Heinrich Károly, Hellebrant Árpád, Herold Ferencz, Herrmann Antal, Hofer Károly, Jancsó Benedek, Kassai Gusztáv, Király Pál, Köpesdi Sándor, Lintner Lajos, Maywald József, Nikolics Ignácz, Palmer Kálmán, Pap Ev. János, Patrubány Lukács, Petz Gedeon, Pozder Károly, Radó Antal, Ráth György, Réti Ferencz, Riedl Frigyes, Samu Ferencz, Szalay Károly, Télfy Iván, Tiber Ágost, Tóth György, Túri Mészáros István, Váczy János, Váli Béla, Vámbéry Ármin, Volf György, Zichy Antal.

1. Elnök a gyűlés megnyitása után megemlékezvén Pott Frigyes Ágostról, a mult nyáron elhalt hírneves német tudósról, majd a czigány nyelvnek nyelvtudományi szempontból való fontosságát fejtegetvén, reámutat József Főherczeg megjelenő félben levő czigány nyelvtudományi művére, mely az Akademia véleménye szerint díszére fog válni a magyar tudományos irodalomnak; elnöki megnyitóját azzal fejezi be, hogy a philologiai társaság csak magát tiszteli meg, mikor József Főherczeget mint a hazai tudomány egyik specialis ágának maradandó érdemű tudósát tiszteleti tagjának megválasztja. — Elnök indítványára s Heinrich Gusztáv felszólalására a nagy számmal egybegyült közgyülés József Főherczeg ő cs. és kir. Fenségét közfelkiáltással és lelkes éljenzéssel a társaság tiszteleti tagjának megválasztja.

A következő rövid eszmecserében Zichy Antal Fáy András kéziratában levő czigány szótárára és nyelvtanára, Hunfalvy Pál Bornemiszának az Új Magy. Muzeumban megjelent czigány nyelvtanára hívja fel a társaság figyelmét, míg elnök megjegyzi, hogy Fáy András említett művei elvesztek, s hogy a József Főherczeg czigány nyelvtanához csatlakozó függelék lehető teljességgel ismerteti a czigányokra vonatkozó összes irodalmat.

2. Pecz Vilmos felolvassa a társaság évi működéséről szóló jelentését, mely tudomásul vétetik.

3. Fináczy Ernő a pénztárvizsgáló bizottság nevében előterjeszti a társaság lefolyt évi pénzügyi viszonyainak kimutatását és a jövő évi költségvetést, mely szerint a társaság mult évi bevétele 3441 frt 43 kr., kiadása 3831 frt 94 kr. volt, s jövő évi bevétele 3370 frt-ban, kiadása 3170 frt-ban állapíttatik meg. — Helyeslőleg tudomásul szolgál.

4. Barna Ignácz indítványára a közgyülés az elnökségnek és a társaság többi tisztviselőinek buzgó működéséért köszönetet szavaz.

5. A választásokra kerülvén a sor, elnök a szavazatszedő bizottságba Fröhlich Róbert v. tag elnöklete alatt Csengeri János és Váli Béla v. tagokat jelöli ki. — A választásokban kezdetben negyvenkét tag vett részt. Az eredmény a következő:

Elnök Ponori Thewrewk Emil 41 szavazattal (1 szavazatot Heinrich Gusztáv kapott), alelnök Heinrich Gusztáv 37 szavazattal (Ábel és Beöthy egy-egy szavazatot kaptak).

Budapesti választmányi tagokká választattak: Ábel Jenő 34, Bartal Antal 33, Beöthy Zsolt 34, Csengeri János 28, Fröhlich Róbert 33, Gyomlay Gyula 30, Kassai Gusztáv 34, Király Pál 33, Kőpesdy Sándor 33, Maywald József 31, Pozder Károly 32, Riedl Frigyes 34 szavazattal. Azon kívül szavazatot kaptak még: Petz Gedeon négyet Jancsó Benedek és Volf György hármat-hármat, Dávid István, Hellebrant Árpád, Herrmann Antal, Nikolics Ignácz, Simonyi Zsigmond és Tóth György egyet-egyet.

Vidéki választmányi tagokká lettek: Bászel Aurél 34, Dóczi Imre 31, Geréb József 31, Hehelein Károly 31, Keleti Vincze 34, Nátafalusy Kornél 31, Petrovics Ferencz 34, Pirchala Imre 34, Spitkó Lajos 34, Szamosi János 34, Szinnyei József 34, Veress Ignácz 31 szavazattal. Tizenhat szavazatot kapott még Vida Aladár.

6. A választások eredményének kihirdetése után elnök a gyűlést bezárja.

Elfrida-drámák.

Ravenscroft, King Edgar and Alfreda 1677. (l. Langbaine p. 420).

Rymer, Edgar or the english monard, 1678. (l. Langbaine p. 434),

Aaron Hill († 1750), Elfrida or the fair Inconstant 1710.

Ugyanaz, Athelwold, 1732. (l. e két darabról Genest, Some account of the engl. stage from 1660 to 1830. Bath. 1832.)

Jackson, Elfrid, 1775. (l. Dibdin, Hist. of engl. stage.)

A. Gondeville Du Mont Riché, Elfride 1811. (E darab valószinűen Bertuch színművének franczia fordításán alapszik.)

Washington. BAKONYI EMIL.

Hivatalos nyugtázás.

Az «Egyetemes Philologiai Közlöny» 1887. évfolyamának IX—X. füzeteiben közölt nyugtázás kelte, azaz 1887. október 28. óta a mai napig teljesített befizetésekről.

A) Tagdíjfizetések.

1. Tiszteletbeli tag: József csász. és kir. főherczeg ő fensége 100 frtot.

2. Alapító tag: B. és K. Latinovits Géza teendő alapítványának egyelőre 5%-os kamatát.

3. Rendes tagok: 1883: Dr. **M**argalits Ede, Zombor. — Dr. **S**zász Károly, Budapest. — **1884:** Dr. **S**zász Károly, Budapest. — **1885:** **S**zilasi Mór, Budapest. — **1886:** **B**ozsenik Béla, Beszterczebánya. — Dr. Brassai Sámuel, Kolozsvár, 3 frtot. — Dr. **F**ialowsky Lajos, Budapest. — Dr. **S**zász Károly, Budapest. — **V**égh Endre, Kaposvár. — **1887:** Dr. **B**alassa József, Székesfehérvár. — Bozsenik Béla, Beszterczebánya. — Dr. **B**rassai Sámuel, Kolozsvár. — **E**rődi Béla, Fiume. — Fialowsky Lajos, Budapest. — Dr. **H**erzl Mór, Budapest. — Dr. **K**iss Endre, Pancsova. — Kis Sándor, Kolozsvár. — Kárpáti Kelemen, Szombathely. — Dr. Kircz Jakab, Szeged. — Dr. Kovalik János, Trsztena. — **M**árton Jenő, Pozsony. — Mészáros Lajos, Pécs. — **N**áményi Lajos, Arad. — **P**árkányi Gyula, Pancsova. — Polgár György, Miskolcz. — **R**adlinszky József, Jászberény. — **S**zilágyi István, Mármaros-Sziget. — Dr. Szombathy István, Kecskemét. — Dr. Szász Károly, Budapest. — Dr. **T**akáts Sándor, Nyitra. — Tiber Ágost, Budapest. — Dr. **V**ersényi György, Körmöczbánya. — Virkler Endre, Budapest. — **Z**ichy Antal, Budapest. — **1888:** Dr. **Á**bel Jenő, Budapest. — Dr. **B**urány Gergely, Szombathely. — Barbarics Róbert, Baja. — Bódiss Jusztin, Győr. — Dr. **C**sengeri János, Budapest, 3 frtot. — Cserei József, Trencsén. — **F**arkas József, Kolozsvár. — **G**yergye Lénárd, Esztergom. — Dr. **H**einrich Gusztáv, Budapest. — Dr. **K**eleti Vincze, Beszterczebánya. — Kroller Miksa, Kőszeg. — Kotunovics Sándor, Nagyvárad. — Kispál Mihály, Szászujváros. — Káposztássy Jusztinián, Eger. — **M**oser József, Ujvidék. — Mórocz Emilián, Pápa. — Molnár Samu, Eger. — **N**áményi Lajos, Arad 1 frtot. — Nátafalussy Kornél, Kassa. — **P**feiffer Antal, Temesvár. — **S**chill Salamon, Budapest. — **T**óth György, Budapest. — **1889:** **P**feiffer Antal, Temesvár, előre 1 frtot.

4. Oklevélért: Straub József, Budapest. — Bódiss Jusztin, Győr.

5. Rendkívüli tagok. 1885: **S**zerényi Károly, Budapest, 1 frtot. — **1886-ra:** **E**rdélyi Pál, Budapest. — **R**adnai Rezső, Budapest. — Schmidt Márton, Budapest. — **S**zerényi Károly, Budapest. — **T**ittel Lajos, Bánfalva. — **1887:** **E**rdélyi Pál, Budapest. — **R**adnai Rezső, Budapest. — **S**chmidt Márton, Budapest. — **T**ittel Lajos, Bánfalva. — **1888:** **B**alogh Péter, Szombathely. — **E**rdélyi Pál, Budapest. — **H**ittrich Ödön, Budapest. — **L**osonczi Lajos, Kőszeg, I. félévre. — **S**chmidt Attila, Budapest.

B) Előfizetések.

1887: **B**elényesi gör. kath. főgymn. pótlásúl 1 frtot. — **M**ármarosszigeti ref. lyceum. — **S**zilágysomlyói gymn. igazgatóság, II. félévre. — **Z**ilahi ref. gymn. igazgatóság pótlásúl 1 frtot. — **1888**: **B**ékési ref. gymn. — Beszterczebányai ág. hitv. algymn. — Beszterczebányai kir. főgymn. — Ifj. Berger Sámuel, Nagyvárad. — Belényesi gör. kath. főgymn. — Budapesti ref. főgymn. — **C**siki Lajos, Marosvásárhely. — Csiksomlyói főgymn. igazgatóság. — **D**évai áll. főreálisk. tanári könyvtára. — **E**sztergomi szentbenedekrendi székház. — Esztergomi reáliskola. — Egri főgymn. tanári kar. — Eperjesi evang. kollegium. — Eperjesi kir. kath. főgymn. — Érsekujvári gymnasium. — **G**yőri szentbenedekrendi székház. — Gyulafehérvári róm. kath. gymn. — **H**ódmezővásárhelyi ref. főgymn. könyvtár. — Holdházy János, Alcsuth. — Hajduböszörményi ref. gymnasiumi tanári kar. — **I**nnsbrucki Wagner-féle egyetemi könyvkereskedés. — **J**ászberényi kath. főgymn. — Jászóvári könyvtár. — **K**aposvári áll. főgymn. igazgatósága. — Kuntszentmiklósi tanári kar, I. félévre. — Kőszegi szentbenedekrendi székház. — Kassai állami főreáliskola. — Körmöczbányai főreáliskola. — Kolozsvári ref. kolleg. igazgatósága. — Dr. Koltai Virgil, Győr. — Kecskeméti r. kath. főgymn. — Kisujszállási ref. gymn. — Ifj. Klein Mór, Arad. — Késmárki ev. lyceumi igazgatóság. — **L**osonczi állami főgymn. — Lévai kegy.-rendi főgymn. — Lőcsei áll. főreáliskola. — **M**ezőturi ref. gymnasiumi könyvtár. — Miskolczi ref. főgymn. nagy könyvtára. — Marosvásárhelyi ref. kollegiumi könyvtár 5 frtot. — Magyaróvári kath. gymn. — **N**agyenyedi Bethlen-főiskola. — Nagyszombati érseki főgymnasium. — Nagyszalontai közs. algymnasium. — Nagykanizsai kath. főgymn., I. félévre. — Nagykikindai gymn. tanári testület. — Nagykanizsai polgári iskola, I. félévre. — Nagybányai áll. főgymn. — Nagykállói áll. főreálisk. — Pannonhalmi könyvtár. — Pfeiffer Ferdinánd, Budapest, 3 példányra. — Pancsovai áll. reálgymn. — Podolini gymn. tanári könyvtár. — Popp Benjamin, Récze-Keresztur. — Pécsi főgymnasium. — Pozsonyszentgyörgyi gymnasium. — **R**imaszombati egyes. prot. főgymn. I. félévre. — Rozsnyói evang. főgymn. — **S**epsiszentgyörgyi Székely-Mikó-kollegium. — Selmeczbányai kir. kath. gymnasium. — **S**zászvárosi ref. Kuun-kollegium. — Székesfehérvári kath. főgymnasium. — Szegedi Somogyi-könyvtár. — Székelyudvarhelyi róm. kath. főgymn. — Szabadkai főgymnasiumi könyvtár, I. félévre. — Székelykereszturi unitárius gymnasium. — Szarvasi evang. főgymn. — Szentesi városi gymnasium. — **T**emesvári főreáliskola. — Tóth Dániel, Pápa. — Tordai unit. gymnasiumi könyvtár. — **V**áczi kegy.-rendi főgymn. — **Z**entai községi gymn. — Zsolnai kir. kath. gymnasium.

Kelt Budapesten, 1888. január hó 24-én.

Cserhalmi Samu,
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.

1888. MÁRCZIUS. XII. ÉVFOLYAM. III. FŰZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1888.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállítási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, országház-utcza 9. sz. küldendők.

VAJJON PLATO A FÖLD NYUGVÁSÁT VAGY FORGÁSÁT TANITOTTA-E?

Az ős hajdankorban, a természettudományok még egészen csecsemőkorában, a mindennapi jelenetek önkénytelen szemlélése volt a nem sokat igérő út, melyen a természeti tüneményeken uralkodó törvények birtokába jutottak. Az e forrásból merített ismeretek azonban, bár a görög nemzet jelesei a világegyetemet már öntudatos észlelések tárgyává tették, kellő eszközök hiányában, csak hézagosságot és felületességet tüntethettek föl,[1]) sőt sokan, bízva a tünemények szemlélése közben fölébresztett képzelődés sugallatában, gyakran a legfurcsább gondolatokra vetemedtek, így pl. hogy a nap egy nyílásból kiömlő tűz, melynek betömése okozza a napfogyatkozásokat (Anaximander), hogy az álló csillagok mintegy fejei az égboltozatba bevert arany szögeknek (Anaximenes).[2]) Ámbár ilyen tévedések ismerete reánk nézve, ha nem is tényeiben de igen is későbbi következéseiben nem csekély fontossággal bír, a mennyiben egyrészt utat tör a philosophia terén való magasabb művelődés fokához, másrészt megóv minket azon képzelődéstől, mintha már az igazság tetőpontját elértük volna; mindazonáltal előre meg kell jegyeznünk, hogy Plato korában a görögök csillagászata már kibontakozott ezen gyermekes stádiumból és hogy a bölcselők [3]) mindinkább belemélyedtek a természet szemlé-

---

[1]) L. Alexander v. Humboldt, Kosmos, II. B. Stuttgart und Augsburg, 1847, 139. lap: Die Kenntniss der Natur, als älteste Physik der Hellenen, war mehr aus inneren Anschauungen, aus der Tiefe des Gemüths, als aus der Wahrnehmung der Erscheinungen geschöpft.

[2]) V. ö. Wolfgang Hocheder, Ueber das kosmische System des Platon mit Bezug auf die neuesten Auffassungen desselben. Programm des Gymnasiums zu Aschaffenburg für das Jahr 1854 und 1855. 1. l.

[3]) A csillagászat az ó-korban még nem szerepelt mint önálló tudo-

letébe, úgy hogy még tévedéseik is bizonyos tiszteletre és bámulatra ragadják az embert.[1])

Egyike a legfontosabb kérdéseknek Plato kosmikus rendszerében, mely mind a régi mind az ujabb időben a tudósok vizsgálatainak fő tárgyát képezte és még mai nap sincs eldöntve, ez: tanította-e Plato, hogy a föld nyugszik, vagy hogy forog? Az idevágó hely Platonak Timæus czímű dialogusában olvasható p. 40 B.; e dialogus,[2]) ideszámítva még az Állam X. könyvét, képezi az egyedüli forrást Plato kosmikus rendszerének megismerésére. Ezen hely így hangzik: *γῆν δὲ τροφὸν μὲν ἡμετέραν, εἱλλομένην δὲ περὶ τὸν διὰ παντὸς πόλον τεταμένον, φύλακα καὶ δημιουργὸν νυκτός τε καὶ ἡμέρας ἐμηχανήσατο, πρώτην καὶ πρεσβυτάτην θεῶν ὅσοι ἐντὸς οὐρανοῦ γεγόνασι.* «A földet pedig, mely táplálónk s mely a mindenségen keresztül nyúló tengely köré van tekerődzve, az éjjel és nappal őrévé és eszközlőjévé tette, mint elsőt, mint legrégibbet valamennyi istenség közt, kik az égben keletkeztek».[3]) Mielőtt azonban ezen kérdés behatóbb tárgyalásába fogunk, helyén levőnek tartjuk, mind az ó mind az ujabb kor legkiválóbb tudósainak nézeteit, melyek e kérdést illetőleg felmerültek, elősorolni és ily módon a kérdés későbbi megoldását mintegy előkészíteni.

Első helyen említendő Plato tanítványa, Aristoteles. Ez De cœlo czímű művében II. 13. ezeket mondja: *Ἔνιοι δὲ καὶ κειμένην ἐπὶ τοῦ κέντρου φασὶν αὐτὴν* — sc. *γῆν* — *ἴλλεσθαι περὶ τὸν διὰ παντὸς τεταμένον πόλον, ὥσπερ ἐν Τιμαίῳ γέγραπται.* «Némelyek pedig azt is állítják, hogy az t. i. a föld a középpontban fekszik és a mindenségen keresztűl nyúló tengely köré tekerődzik, a mint Timæ-

---

mány, hanem, mint a tudományok egyáltalában, a philosophia ápoló karjain művelődött. A philosophia az ó-korban az összes tudomány rendszere volt. V. ö. Domanovszky Endre, A bölcsészet szükségképeni tudomány. Akadémiai értekezés. Pest, 1872, 7. l. Molnár Aladár, A philosophia mint külön tudomány. Akadémiai értekezés. Pest 1868. 4. l.

[1]) V. ö. Hocheder, Ueber das kosmische System des Platon, 1. l.

[2]) V. ö. Teuffel, Uebersicht der platonischen Literatur, Tübingen, 1874, 22. lap: Die Schrift *(Τίμαιος)* ist die Hauptquelle für die Kenntniss der platonischen Naturphilosophie.

[3]) Cicero Timæusában, ed. Klotz, cap. X. ezen helyet így fordítja: «Iam vero terram, altricem nostram, quæ traiecto axe sustinetur, diei noctisque effectricem eandemque custodem antiquissimam deorum omnium voluit esse eorum, qui intra cælum gignerentur.»

-usban írva van.[1]» Aristoteles azt akarja mondani, hogy némelyek — Plato különféle kortársai, tehát pythagoreusok is, hiszen maga Timæus[2]) a pythagoreusi iskola híve volt — a pythagoreusi rendszeren[3]) azt változtatták, hogy a középponti tüzet eltávolították és helyébe a középpontba (ἐπὶ τοῦ κέντρου) a földet helyezték és neki a planetarius mozgás helyett (revolutio) a tengelyforgást (ἴλλεσθαι περὶ τὸν διὰ παντὸς τεταμένον πόλον — rotatio) tulajdonították. Aristoteles tehát itt Plato kortársaira czéloz, a nélkül, hogy őket megnevezné, és e helyhez adott magyarázatukat elfogadja, de maga eltér ezen tanítástól és iparkodik azt okadatokkal megczáfolni. Továbbá Cicero (Academicæ quæstiones lib. II. 39) azt jegyzi meg, hogy vannak olyanok, a kik azt hiszik, «hogy Plato Timæusában ugyanazon tanításra homályosan utal». Kétségkívül az említett helyet értette. Cicero szavai így hangzanak: «Nicetas Syracusius, ut ait Theophrastus, cœlum, solem, lunam, stellas superaque omnia stare censet, neque præter terram rem ullam moveri; quæ cum circa axem se summa celeritate convertat, eadem effici omnia, quasi stante terra cœlum moveretur. Atque hoc etiam Platonem in Timæo dicere quidam arbitrantur, sed paulo obscurius». Plutarchus (Quæst. Platon. VII. 3. p. 1006.) egy egész fejezetet szentel ezen kérdés megfejtésének: mi Plato valódi tanítása a föld cosmicus functióját illetőleg, a föld mozgása vagy nyugvása-e? Szerinte Plato a föld nyugvását tanította. Van még egy doriai nyelvjárásban írt értekezés e czímen: Τιμαίω τῶ Λόκρω περὶ ψυχᾶς κόσμω καὶ φύσιος,[4]) a melyet az ó-korban a locrii Timæus

---

[1]) V. ö. Dr. Georg Grote, Platons Lehre von der Rotation der Erde. Aus dem Englischen übersetzt von Dr. Joseph Holzamer, Prag, 1861. 13. lap.

[2]) V. ö. Teuffel, Uebersicht d. plat. Literat. 22. lap: Wortführer ist der Pythagoreer Timaios aus Lokri, und auch die Ausführung meist im Sinne der Pythagoreer.

[3]) A pythagoreusi rendszer a földnek a középponti tűz körül való forgását tanította. V. ö. Aristot. De cœlo II. 13: ἐπὶ τοῦ μέσου πῦρ εἶναί φασιν, τὴν δὲ γῆν, ἓν τῶν ἄστρων οὖσαν, κύκλῳ φέρεσθαι περὶ τὸ μέσον. «A pythagoreusok azt állítják, hogy a tűz a középpontban fekszik, a föld pedig, a csillagoknak egyike, körben mozog a középpont körül». V. ö. Schwegler, Gesch. d. griech. Phil. 59—60. l.

[4]) V. ö. Teuffel, Uebersicht d. plat. Literat. 23. lap: Ausser dem plat. Timaios selbst ist auch ein überarbeiteter Auszug desselben erhalten, im dorischen Dialekte, unter dem Titel Τιμαίω Λόκρω περὶ ψυχᾶς κόσμω καὶ

művének tartották, a kit Plato hasonló nevű párbeszédében szerepeltet. Mint ilyen nagy tekintélyben részesült, főleg a vitás kérdésre nézve. Ámde ujabbkori kritikusok egyhangúlag osztoznak abban a véleményben, hogy ez az értekezés valamely későbbi pythagoreusnak vagy platonikusnak a műve. Ez értekezés szerint a föld a középpontban fekszik és mozdulatlan. Az aphrodisiasbeli Sándor (Simplicius tudósítása szerint ad Aristot. de cœlo, fol. 126) Aristoteles magyarázatához csatlakozik. «Nem valószinű — úgy mond — hogy Aristoteles sem a szó jelentését, sem Plato szándékát nem ismerte volna» *(ἀλλὰ τῷ Ἀριστοτέλει, φησίν, οὕτω λέγοντι ἴλλεσθαι, οὐκ εὔλογον ἀντιλέγειν· ὡς ἀληθῶς γὰρ οὔτε τῆς λέξεως τὸ σημαινόμενον εἰκὸς ἦν ἀγνοεῖν αὐτόν, οὔτε τόν Πλάτωνος σκοπόν).* Sándor szerint az «*ἰλλομένην*» szó körmozgást jelent, vagy legalább következtetni lehet belőle a körmozgás jelentésére. Proclus azt állítja, hogy Aristoteles e helyet roszúl magyarázta, mert «*ἰλλομένην*» egy jelentésű «*σφιγγομένην*»-nel, vagy «*συνεχομένην*»-nel, és hogy Plato azzal azt akarja mondani, hogy a föld a világegyetem középpontjában mozdulatlanúl fekszik.*) De ha valamely platoi hely magyarázatánál Proclus és Aristoteles tekintélye közt választanunk kell, minden esetre az utóbbiét fogjuk követni. Proclus Simpliciussal egyetemben a locrii Timæusnak tulajdonított értekezés hitelességében bízott. Ennek következtében igen természetesnek találták, hogy, ha Aristoteles Platot helyesen fogta fel, szükségképen Platonak Timæus tanítását helytelenül kellett magyaráznia. Minthogy tehát e kettő közül az egyiknek szükségképen kellett hibáznia, jónak tartották a helytelen magyarázatot Aristotelesnek tulajdonítani. Alcinous (Isagoge c. 15) ép úgy magyarázza a kérdéses helyet, mint Proclus; de csudálatos, hogy Plato szavainak magyarázatánál a földet «*ἡμέρας φύλαξ—καὶ νυκτός*»-nak nevezi és a «*δημιουργός*» jellemző epithetont egészen elhagyja.

φύσιος. Der Erste, der sie kennt, ist der Neupythagoreer Nikomachos aus Gerasa (im zweiten Jahrh. n. Chr.). Sie stammt also wohl aus dem ersten christl. Jahrh. und gehört zu den Schriften, welche in dieser Zeit unter dem Namen älterer Pythagoreer (wie des Lucaners Okellos) angefertigt wurden. Sie enthält vielerlei Unplatonisches, aristotelische Ausdrücke, Zusätze aus empirischen Detailkenntnissen, wie mystischer Art.

*) Ad Timæum IV. p. 681. ed. Schneider: *ἰλλομένην δὲ τὴν σφιγγομένην δηλοῖ καὶ συνεχομένην· οὐ γὰρ ὡς Ἀριστοτέλης οἴεται τὴν κινουμένην.*

Áttérve az újabb kutatók nézeteire, első sorban Ideler Lajos érdemel említést. E tudós «Das Verhältniss des Copernicus zum Alterthume 1808» czímű művében Platonak idevágó helyéről (Tim. p. 40 C) a 422. lapon ekként nyilatkozik: «Es scheint vielmehr unzweideutig darin zu liegen, dass Platon wirklich an die Achsendrehung der Erde gedacht habe». Erre megjelent Böckh Ágostontól «Commentatio academica altera de Platonico systemate cœlestium globorum et de vera indole astronomiæ, Heidelbergæ, 1810.» czímű értekezés, melyben kimutatta, hogy a platoi Timæus a földet mozdulatlanúl álló középpontnak képzeli a tengelyforgás nélkül, mely, mint vélték, benne található. Böckh okadatai Idelert (Abhandlung über Eudoxus, Schriften der Berliner Academie der Wissenschaften 1830) előbbi nézetének visszavonására birták, a minek ily szavakban adott kifejezést: Plato nem tanítja a tengelyforgást, mint azt Böckh meggyőzőleg bebizonyította. Humboldt Sándor is oda nyilatkozott, hogy Plato és Aristoteles a földet sem körforgásban levőnek, sem előhaladónak, hanem a középpontban mozdulatlanúl lebegőnek képzelték.[1])

Már a tudósok, úgy látszik, egyhangulag abban a nézetben állapodtak meg, hogy Plato Timæusában a föld tengelyforgását nem tanította, midőn Gruppe O. F. 1851: «Die kosmischen Systeme der Griechen» czímű művével lépett fel, melyben bebizonyítani iparkodott, hogy Plato a föld tengelyforgását tanította és azonkívül még a napközponti (heliocentricus) rendszert is ismerte.[2]) Gruppe szerint tehát Plato a földnek kettős mozgást tulajdonított: saját tengelye körül és a nap mint a középpont körül. Plato, úgy mond Gruppe, volt az első, a ki azt fölfedezte, de kénytelen volt kétértelmű és homályos szavakban kifejezni, mert attól tartott, hogy kortársai vallásos érzelmeit megsérti.[3]) Ezen nézet, melyet Gruppe páratlan tudományossággal és bámulatos elmeéllel védelmezett, Böckhöt válaszra indítá, melyet: «Untersuchungen über das kosmische System des Platon mit Bezug auf Herrn Gruppe's kos-

[1]) Alexander von Humboldt, Kosmos II. 139. lap: Plato und Aristoteles stellten sich die Erde weder als rotirend noch fortschreitend, sondern als unbeweglich im Mittelpunkt schwebend vor.

[2]) V. ö. Gruppe, Die kosmischen Systeme der Griechen, Berlin 1851, 151—172. l.

[3]) V. ö. Dr. Georg Grote, Platons Lehre von der Rotation der Erde, 3. l.

mische Systeme der Griechen 1852» czímű művében közzé tett. E műben Gruppe nézetét szigorú vizsgálat alá veszi és czáfolgatja. Azonkívül még két franczia tudós érdemel említést: Cousin Timæus fordításához írt jegyzetei és Martin «Etudes sur le Timée de Platon 2. tom. Paris 1841» czímű műve által. Böckh fő argumentuma, melyre következtetését alapítá, így hangzik: «A platoi Timæus világos és minden kétértelműségtől ment szavakban azt állítja, hogy a külső éggömbnek (csillaggömb) 24 óra alatt végbemenő forgása (rotatio) a nappal és éjjel váltakozását eszközli és szabályozza. A ki azt hiszi, nem hiheti egyszersmind, hogy a föld 24 óra alatt saját tengelye körül forog és hogy ez által a nappal és éjjel váltakozását szabályozza. E két állításnak egyike kizárja a másikat, és minthogy az első minden kétség nélkül a platoi Timæusban ki van fejezve, biztosak lehetünk abban, hogy a másik ugyanazon értekezésben nem lehet kimondva».[1]) Ez azonban nem csupán Böckhnek, hanem Cousinnak is,[2]) Martinnak is fő okadata. Böckh tehát és vele együtt Cousin és Martin azt a két állítást, hogy t. i. a külső éggömb 24 óra alatt megfordúl és hogy a föld is 24 óra alatt tengelye körül forog, tudományos szempontból össze nem egyeztethetőnek, összeférhetetlennek tartják; nem lehet, úgy mond Martin, Platonak ilyetén két összeférhetetlen rendszerből való szörnyeteg keveréket tulajdonítani.[3]) De feledik, hogy Platot

[1]) Böckh, Untersuchungen ü. d. kosmische System d. Plat. 27. lap: «Es ist also abermals erwiesen, dass Platon die tägliche Bewegung des Himmels, nicht aber die Achsendrehung der Erde, durch welche jene aufgehoben wird, angenommen hat. Diese Lehre des Platon, von der täglichen Bewegung des Himmels von Osten nach Westen, ist im Timäos durchgehends mit Bestimmtheit und Entschiedenheit angenommen und in das Innerste seiner Kosmologie und Psychologie dergestalt verpflochten und verwachsen, dass mit ihrer Ausscheidung das ganze Gebäude zusammenstürzt». V. ö. még 57—58. l.

[2]) Timæushoz írt fordításában p. 339. a föld mozdulatlansága mellett felhozott okadatok harmadikában ezt mondja: Si la terre suit le mouvement de l'axe du monde, le mouvement de la huitième sphère, qui est Le Même, devient nul par rapport à elle, et les étoiles fixes, qui appartiennent à elle, demeurent en apparence dans une immobilité absolue: ce qui est contraire à l' expérience, au sens commun, et à l'opinion de Platon, exprimée dans ce même passage.

[3]) Etudes sur le Timée vol. II. p. 86—88: «un mélange monstrueux de deux systèmes incompatibles».

nem szabad az újabb csillagászat szempontjából megitélni és hogy ez az összeférhetetlenség, mely ma napság oly szembeötlő, Plato és kortársai előtt nem volt világos.[1]) A korabeli pythagoreusok nem ismerték fel ezt az összeférhetetlenséget; kosmikus rendszerük egyfelől a föld mozgását, másfelől a csillaggömbnek a középponti tűz körül való mozgását tanította.[2]) Ők nem tudták, hogy az egyiknek mozgása, a mi a hatást illeti, a másiknak mozgását szükségképen kell hogy megszüntesse, és hogy ily módon rendszerük két ellentétes tételt tartalmaz, mint azt Böckh éles elméje felismerte. De maga Aristoteles sem vette észre ezt a feltünőnek jelzett ellenmondást. Hogy arról meggyőződjünk, tekintetbe kell vennünk Aristoteles ama következtetéseit, melyeket Platonak a föld körforgására vonatkozó tanítása czáfolatánál levont. Ő a föld állított körforgását azon az alapon czáfolja, hogy a körforgás nem természetes, hogy a föld egyenes vonalban a centrum felé mozog.[3]) Tehát ennek az ellenmondásnak nyoma sincsen Aristoteles czáfolatában. De nemcsak Aristoteles, hanem még ujabb kutatók sem akadtak erre az ellenmondásra. Ezt bizonyítja maga Böckh; azon csudálkozik, hogy az előbbi kritikusok valamennyien figyelmen kívül hagyták ezt a fő argumentumot, noha más sokkal gyengébb okadatokat hoztak fel állításaik bebizonyítására. Az erre vonatkozó hely, melyből egyszersmind Böckh fő argumentumát és az erre állapított következtetését megismerhetni, olvasható a már emlí-

---

[1]) Intésül szolgálhatna nekik, a mit Herbart Plato bölcseletének tanulmányozására vonatkozólag mond, Commentatio de Platonici systematis fundamento 63—64. lap: «Quotiescunque ad philosophum a nostra ætate nostroque sensu remotum accedimus, cavendum est, ne formulis nobis usitatis, de eo, quod nos scire nobis videmur, illum interrogemus: quasi gaudium illiberale ex eius inscitia captantes, cum minus bene respondeat de iis rebus, quibus perscrutandis studii parum, aut fortasse nihil dedicaverit. Itaque desistamus quærere, Platonis qualis fuerit psychologia, logica, theologia, physica! Et quamvis multa reperiantur in eius scriptis, quæ referri aliquo modo posse ad illa nostra videantur, densa tamen caligine obvoluta hæc esse queruntur omnes: nec aliam ob causam, nisi quoniam, unde ipse proficiscatur, et quo tendat, singulis locis animadvertere neglEximus *nostris cogitationibus nimium occupati.*»

[2]) V. ö. Aristot. de cœlo II. 13. Dr. W. Bauer, Gesch. d. Phil. 12. l. — Gruppe, Die kosmischen Systeme d. Griechen, 58—86. l. — Böckh, Untersuchungen ü. d. kosmische System d. Plat. 91. és 101. l.

[3]) V. ö. De cœlo II. 13. p. 293.

tettük Commentatio de Platonico systemate cœlestium globorum stb. 9. lapján: «Non moveri tellurem, Proclus et Simplicius ostendunt ex Phædone. Parum firmum tamen argumentum est ex Phædone ductum ad interpretandum Timæi locum: nec melius alterum, quod Locrus Timæus, quem Plato sequi putabatur, terram stare affirmat: quia, ut nuper explicuimus, non Plato ex Locro, sed personatus Locrus ex Platone sua compilavit. At omnium firmissimum et certissimum argumentum ex ipso nostro dialogo sumptum, adhuc, quod iure mirere, nemo reperit. Etenim, quum paulo supra, orbem stellarum fixarum, quem Græci ἀπλανῆ appellant, dextrorsum ferri quotidiano motu Plato statuebat, non poterat ullum terræ motum admittere: quia, qui hunc admittit, illum non tollere non potest». Ha tehát sem a pythagoreusok, sem Aristoteles, sem a sokkal késöbbi kutatók nem ismerték fel ezt a csillagászati ellenmondást, lehet-e joggal követelnünk, hogy azt Platonak kellett volna észrevennie? Böckh fő érdeme kétség kívül ezen ellenmondás felismerésében áll, de azon állításának bebizonyítása, hogy Plato nem taníthatta a föld tengelyforgását, mert elvitázhatatlanúl a csillaggömb mozgását tanította, mely az éjjel és nappal váltakozását okozza, korántsem mondható sikerültnek.

Az elősorolt bizonyítékok ismertetése és kellő méltatása után nem lehet fölösleges ezt a kérdést ujra vizsgálat alá venni és minden oldalról teljesebben tisztázni. Mielőtt azonban a tárgyalandó kérdés fejtegetésébe bocsátkozunk, szükségesnek véljük Plato nézetét a világegyetem alakulásáról Timæus czímű párbeszédének nyomán előrebocsátani. Mielőtt Isten *(ὁ δημιουργός)* a világot teremté,[1]) kétféle megvolt: az eszmevilág és az anyag, amaz mozdulatlanul és változatlanul, ez chaosszerű, rendetlen, szabálytalanúl mozgó állapotban.[2]) Hogy e két elemből a világ

[1]) Platonak a világ teremtésére vonatkozó tételeiről Herbart, De Platonici systematis fundamento commentatio 67. l. következőleg nyilatkozik: «Videmus enim, rem hic (sc. in Timæo) tractari, (mundi scilicet creationem), quæ prorsus aliena a vera scientia, atque nonnisi opinione attingenda illi videbatur. Unde sequitur: doctrinas illas Timæi de anima, de materia, cetera, recte secludi ab earum rerum ambitu, quæ proprie se scire professus sit Plato».

[2]) V. ö. J. P. Wohlstein, Materie und Weltseele in d. plat. Syst. 11. lap: Es unterliegt wohl keinem Zweifel, dass die Materie als das der Ideenwelt in jeder Beziehung Entgegengesetzte gedacht werden muss, von

alakulhasson, szükség volt egy harmadik közvetitő elemre, mely a két elem közösségét és egymásra való hatását eszközölje. Ilyen közvetitő elem, mely az eszme és anyag közt középhelyet foglal el, Platora nézve a lélek, ψυχή; ez nem csupán gondolkodó, hanem az anyagot szervező és éltető principium is.[1]) E ψυχή nélkül tehát a világ, mely rendezett, önmagát mozgató egészet képez, nem keletkezhetett. Azért az Isten mindenek előtt a világlelket alkotá az eszményi és anyagi elem keverékéből, azt mint a *κόσμος* kormányzó principiumát *(τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ κόσμου)* a centrumba helyezé és innen minden irányban oly terjedelemben kiterjeszté *(ψυχὴν δὲ εἰς μέσον αὐτοῦ θεὶς διὰ παντός τε ἔτεινε* Tim. 34 B.), milyet később a látható világ kapott,[2]) azután benne a körpályákat alkotá a nagy égi testek számára és végre beleépíté magát a világot, mely ekként az őt minden oldalról keresztülható lélektől mozgást, rendet, életet nyert.[3]) Az egész világlelket hosszában két részre hasitá és ezt a két részt egy külső és egy belső körre hajlítá, melyek közől amaz Ugyanannak a köre *(ταὐτόν*, Kreis des Selbigen) ez a Másiknak a köre *(θάτερον*, Kreis des Andern) nevet kapott.[4]) E körök egyike, melyek ferdén egymás ellen irányozvák (x),[5]) az

---

all den Attributen, welcher dieser zugetheilt werden, müssen jener die entgegengesetzten anhaften. Ist die ideelle Substanz eine ewig seiende, die keiner Veränderung, keiner Bewegung unterworfen ist, so muss der materielle Stoff ein immer werdender, in ewiger Ruhelosigkeit verharrender sein.

[1]) V. ö. Wohlstein, Materie und Weltseele in d. plat. Syst. 28—29. l. Ernst Trommershausen, Darstellung und Beurtheilung d. Ansicht Platons über d. Wes. d. Seele, 13. és 58. l. — Böckh, Untersuchungen ü. d. kosmische System d. Plat. 19. l. Tim. 35 A.

[2]) V. ö. Böckh, Comment. de Plat. syst. cœlest. globor. stb. 5. lap: »Verum quoniam corpus ipsum sese movere nequit, idem animam in medium imposuit eamque per universum diffusam usque ad extrema porrexit, atque etiam extrinsecus mundano corpori circumdedit«. Dr. J. R Lichtenstädt, Platons Lehren auf dem Gebiete der Naturforschung stb 45 l. Böckh, Untersuchungen ü. d. kosmische System d. Plat. 18. l.

[3]) V. ö. Haberern Jonathán, Aristoteles és befolyása stb. 18. lap.

[4]) A *ταὐτόν* és *θάτερον* tulajdonképeni értelméről v. ö. Hermann, Gesch. u. Syst. 663. l. 615. jegyzet. Josef Steger, Plat. Psycholog. 21. lap. Böckh, Untersuchungen ü. d. kosmische System d. Plat. 19. l.

[5]) V. ö. Dr. K. J. Windischmann, Platons Timäos. Eine ächte Urkunde wahrer Physik. Hadamar, 1804, 52. l. Böckh, Untersuchungen ü. d. kosmische System d. Plato 20—21. l.

álló csillagok köre (égboltozat), a másik a bolygók köre.[1]) E gömbök körforgásában mozog a lélek önmagában a világ középpontjától (ἡ δ' ἐκ μέσου πρὸς τὸν ἔσχατον οὐρανὸν πάντῃ διαπλακεῖσα κύκλῳ τε αὐτὸν ἔξωθεν περικαλύψασα Tim. 36. k.) a felületig terjedve és azt kivülről körülfödve. Minthogy a világlélek természeténél fogva folytonosan, változatlan törvények szerint mozog, egyrészt az anyagnak az égi gömbökben való szétterjedését, másrészt e gömbök mozgását eszközli.[2]) Hogy ez az előadás mythicus alakba van burkolva, maga Plato bizonyítja.[3]) Tisztán speculativ alakban nézete ez lesz: a világot mozgató erő, a benne uralkodó rendnek összetartó kapcsa a világlélek. A világlélek határozza meg a világtestek egymástól való távolságát, pályájukat és azon viszonyokat, melyek szerint a világegyetem rendezve és beosztva van. Ő ad a világnak életet, ő kölcsönöz nekünk megismerő tehetséget, hogy a világot felfoghassuk és megismerhessük;[4]) mert az ó-kor nézete szerint az egyenlőt csak egyenlővel lehet felfogni,[5])

---

[1]) V. ö. Dr. W. Bauer, Gesch. d. Phil. 70. lap: «Die Bewegung des Fixsternhimmels ist eine vollkommene, weil sie in sich zurückkehrt und entspricht der Natur des «Selbigen» (der Ideen), während die unregelmässigen Planetenbahnen durch die Natur des «Anderen» bedingt sind».

[2]) V. ö. Ernst Trommershausen, Ü. d. Wes. der Seele 14. l.

[3]) Tim. 29 D és 69 B. V. ö. Ernst Trommershausen, Ü. d. Wes. d. Seele 61. l. Dr. W. Bauer, Gesch. d. Phil. 70. l.

[4]) V. ö. Tim. 30 B: νοῦν δ' αὖ χωρὶς ψυχῆς ἀδύνατον παραγενέσθαι τῳ. «Lehetetlen, hogy valakinek lélek nélkül ész jusson osztályrészül». Wohlstein, Materie u. Weltseele stb. 38. lap: «Leben und Erkenntniss bringt sie dem Kosmos bei, sie muss also die Prinzipien enthalten, auf denen diese beruhen.» Ernst Trommershausen, Ü. d. Wes. d. Seele 13. lap: «Dem Weltganzen, welches alle Wesen in sich schliesst, muss eine höhere Vollkommenheit zukommen, als jedem seiner Theile (Tim. 30 A. C. 37 A.); das Vollkommenste aller geschaffenen Wesen kann aber die Welt nur sein, wenn sie auch die Trägerin der vollkommensten Vernunft ist. Da nun Vernunft Keinem zukommen kann ohne Seele, so schuf Gott zunächst die vollkommenste aller Seelen, die Alles gestaltende Weltseele, verlieh dieser Seele die göttliche Vernunft und dem Körper (des Weltalls) die Seele und vollbrachte so in der Erschaffung des Weltalls das seiner Natur nach schönste und beste Werk.»

[5]) Így már Philolaus: ὑπὸ τοῦ ὁμοίου τὸ ὅμοιον καταλαμβάνεσθαι πέφυκεν, Böckh Philolaus p. 129. V. ö. Aristot. de anima 1. 2. Karsten, Philos. Græc. reliq. 321—323. Az újabb philosophia is azt a nézetet vallja. A világot csak azért vagyunk képesek felfogni, mert benne a mi gondolkodó

mely nézethez Plato is csatlakozott.[1]) Ő általa lesz a világ élő, eszes lény, ζῶον ἔμψυχον ἔννουν.[2]) Ő az érzékibe átment eszme, azon eszme, mely nem csupán önmagában, hanem egyszersmind mint a reális világ rendező törvénye és lelke szerepel. A mondottakból kiviláglik, hogy Plato kosmikus rendszerében a ψυχή-nek, amaz általános életerőnek behozatalával, mely örök körfolyásában az egész mindenséget keresztül hatja és a természetéletet létre hozza, a természetbölcselők mechanikus felfogásán túlemelkedett és a teleologismus álláspontjára tért át. A teleologismus e következetes keresztülvitele kitünőleg jellemzi Plato kosmikus rendszerét.[3]) Plato szerint tehát a világegyetem élő, eszes, test- és lélekből álló lény. A világegyetem (ὅλον) alakja gömbidomú (σφαιροειδές), mert a gömb a legtökéletesebb (πάντων τελεώτατον), magához mindenütt leghasonlóbb (ὁμοιότατόν τε αὐτὸ ἑαυτῷ), a többi valamennyi idomot magába foglaló alak (περιειληφὸς ἐν αὐτῷ πάντα ὁπόσα σχήματα).[4]) A mindenség mozgása a körmozgás (αὐτὸ ἐποί-

okosságunkkal analogon okosság rendszerét találjuk fel. L. Molnár Aladár, A philosophia mint külön tudomány. Akadémiai értekezés 18. l.

[1]) Tim. 45 C. V. ö. Stallbaum u. e. h. Ugyanitt Plato a 36 E—37 C. világosan mondja, hogy a világlélek a θάτερον-nal az αἰσθητόν-t, a ταὐτόν-nal a λογιστόν-t megismeri. V. ö. Rep. VI. 490 B.

[2]) V. ö. Tim. 37 A. és 30 B. Wohlstein, Materie und Weltseele stb. 27—28. lap: «Das Universum als Ganzes ist ihm allerdings ein beseeltes Wesen, ein ζῶον ἔμψυχον». Ernst Trommershausen, Ü. d. Wes. d. Seele 14. lap: «Die Welt ist also ein beseeltes und in Wahrheit mit Vernunft begabtes Lebendes (ζῶον ἔμψυχον ἔννουν τε τῇ ἀληθείᾳ Tim. 30), ein aus Seele und Leib bestehendes Wesen, und zwar vermöge der vollkommensten Seele, welche ihr innewohnt, das vollkommenste Wesen».

[3]) V. ö. Ernst Trommershausen, Ü. d. Wes. d. Seele 13. lap: «Dass aber in der That nicht blinder Zufall, sondern Vernunft und Einsicht die ganze Welt regiert (Tim. 47. Soph. 265 b. Leg. X, 897 B.), erkennen wir aus ihrer Beschaffenheit; in der ganzen Welt und in ihren einzelnen Theilen zeigt sich eine so durchgreifende Zweckmässigkeit und (in der Bewegung der Gestirne beispielsweise) eine so bewunderungswürdige Regelmässigkeit, dass wir an der in ihr waltenden Vernunft und Weisheit nicht zweifeln können (cfr. Phil. 30 B.)» — Teuffel, Uebersicht d. plat. Literat. 4—5. lap: «Die Naturauffassung Platons ist, im Gegensatze zur mechanischen, wesentlich ethisch teleologisch». — Schwegler, Gesch. d. griech. Phil. 137. lap: «Der Gesichtspunkt, von dem aus Plato die Natur betrachtet, ist der teleologische, im Gegensatz gegen den Standpunkt der mechanischen Naturerklärung, den die früheren Naturphilosophen eingenommen hatten».

[4]) V. ö. Tim. 33 B. — Böckh, Comment. de Plat. syst. cœl. glob.

ησε κύκλῳ κινεῖσθαι στρεφόμενον),[1]) mert ez a mozgás, mint teljesen egyenletes és önmagába visszatérő, az észnek leginkább megfelel *(κίνησιν τὴν περὶ νοῦν καὶ φρόνησιν μάλιστα οὖσαν* Tim. 34 A.).[2]) A körmozgás a szellem mozgásához a lehető legközelebb álló és hasonló mozgás (Leg. 898 A., *εἶναί τε αὐτὴν τῇ τοῦ νοῦ περιόδῳ πάντως ὡς δυνατὸν οἰκειοτάτην τε καὶ ὁμοίαν,* cfr. 897 D. *ἡ προσέοικε κινήσει νοῦς τῶν δέκα ἐκείνων κινήσεων)*; mert maga a gondolkodás a léleknek mozgása *(περιφορά).*[3]) Igy érkeztünk a kérdéses helyhez, melyben Plato a föld helyzetét és functióját magyarázza, Tim. 40 C: *γῆν δὲ τροφὸν μὲν ἡμετέραν, εἱλλομένην δὲ περὶ τὸν διὰ παντὸς πόλον τεταμένον, φύλακα καὶ δημιουργὸν νυκτός τε καὶ ἡμέρας ἐμηχανήσατο, πρώτην καὶ πρεσβυτάτην θεῶν, ὅσοι ἐντὸς οὐρανοῦ γεγόνασι.*[4]) A föld mint az intracosmicus istenségek legelseje és legöregebbike a legméltóbb helyet foglalja el a világegyetemben, a középpontot. Ő fogódzik, tekerődzik a tengely köré, mely a világ egyik végétől a másikig nyúlik; functiója a nappal és éjjel váltakozásának őrzése és eszközlése. Plato fölfogása szerint a tengely nem imaginär vonal, melyet a középponton keresztülmenőnek képzel, hanem szilárd henger, mely megfordulásával mind a csillaggömbnek, mind a földnek mozgását okozza. E felfogás, mely egészen eltér a földtengely mai felfogásától, symbolice fel van tüntetve az Állam X. könyvében, a hol a Szükségességnek gyémántból készült orsója saját forgásával valamennyi köré tekerődzött pörgetyű (verticilli) forgását okozza. Csak úgy érthetők Plato szavai, hogy ha a tengelyt szilárd hengernek, nem pedig képzelt vonalnak gondoljuk; mert miként lehetne a föld képzelt vonalhoz erősítve és köré teke-

---

1. lap. — Lichtenstädt, Platons Lehren a. d. Gebiete d. Naturforschung stb. 41. lap.

[1]) V. ö. Lichtenstädt, Plat. Lehren a. d. Gebiete d. Naturforschung stb. 42. lap.

[2]) V. ö. Cicero, Timæus, ed. Klotz, cap. VI: «Motum enim dedit cœlo eum, qui figuræ eius esset aptissimus, qui unus ex septem motibus mentem atque intelligentiam cieret maxime. Itaque una conversione atque eadem ipse circum se torquetur et vertitur».

[3]) Tim. 47. 90. 43. V. ö. Ernst Trommershausen, Ü. d. Wes. d. Seele 20. lap.

[4]) V. ö. Dr. Windischmann, Platons Timäos stb. 62. lap. — Böckh, Comment. de Plat. syst. cœl. glob. 7. l.

rődzve? Ehhez járul még, hogy maga Cicero szavai is: *) traiecto axe sustinetur (terra), e felfogás helyes voltáról tesznek tanúságot. A tengely tehát, melyhez a föld erősítve van és mely a földet fentartja (sustinetur), nem lehet képzelt vonal, hanem csak szilárd henger, mely megfordúl, míg a föld, mely a tengelyhez van erősítve, ő körüle és ő vele forog. Tekintettel ezen functiójára a föld a világlélek tőszomszédságában fekszik a tengely középpontjában, sőt a tengely köré van tekerődzve, hogy a tengely helyzetéből ki ne térjen és irányát el ne téveszsze. Ekként a föld, mint a világlélek támogatója és szomszédja, a mindenség folyamának főszabályozója. Ilyen functio megfér a legfelsőbb és legöregebb intracosmicus istenség méltóságával. E szerint Plato méltán mondhatja a földről, hogy a nappal és éjjel őre és okozója. Ez korántsem összeférhetetlen azzal, a mit Plato egy más helyen mond, hogy t. i. a külső csillaggömb mozgása a nappalt és éjjelt szabályozza. Mert a csillaggömbnek e forgásai a tengely forgásaitól függnek, mely utóbbit ugyanazon helyzetben és mozgásban azon körülmény tartja, hogy a föld az ő középpontja körül fogódzik és vele megfordúl. Nem saját körforgásaival szabályozza a föld a nappalt és éjjelt, hanem azon folytatott befolyásával, melyet egyfelől a cosmicus tengelynek, másfelől a külső csillaggömbnek forgására gyakorol. Azonban nem szabad szem elől tévesztenünk, *hogy a föld forgása nem directe, hanem indirecte van kifejezve Plato szavaiban és hogy ez a forgás csak másodrendü functiója.* Ugyanis a föld forgása csak indirect következése helyzetének; mert ha a föld a cosmicus tengely köré van tekerődzve, ez a tengely pedig forog, szükségképen a földnek is vele kell forognia. Ha a föld nyugodnék és minden mozgásnak ellentállana, a cosmicus tengely forgásait is akadályozná és így természetesen az egész világegyetem forgását is. A föld elsőrendü functiója pedig annak gondozásában áll, hogy a cosmicus tengely helyzetében megmaradjon és hogy körforgásai egyenletesek legyenek. Ez az értelmezés tökéletesen megegyez Aristotelesnek a fentebb jelzett helyről adott értelmezésével, a ki Plato állítását ugyanazon értelemben fogta fel. Ugyanis erre vonatkozólag két fontos hely olvasható Aristoteles de cœlo czímű művének II. könyvében, a 13. és 14. fejezetben. Az első hely, melyről már fentebb történt említés, így hangzik: ἔνιοι δὲ καὶ κειμένην

*) Cic. Tim. cap. X.

(τὴν γῆν) ἐπὶ τοῦ κέντρου φασὶν αὐτὴν ἴλλεσθαι περὶ τὸν διὰ παντὸς τεταμένον πόλον, ὥσπερ ἐν τῷ Τιμαίῳ γέγραπται. A második hely (de cœlo II. cap. 14) így szól: *ἡμεῖς δὲ λέγωμεν πρῶτον πότερον* (a föld) *ἔχει κίνησιν ἢ μένει. καθάπερ γὰρ εἴπομεν, οἱ μὲν αὐτὴν ἓν τῶν ἄστρων ποιοῦσιν, οἱ δ' ἐπὶ τοῦ μέσου θέντες ἴλλεσθαι καὶ κινεῖσθαι φασι περὶ τὸν πόλον μέσον.* Az első hely, melyben Aristoteles Plato tanításait csak egyszerüen említi, világosan Timæusra vonatkozik, és azért idézi Aristoteles az ama párbeszédben előforduló kifejezést minden további magyarázat nélkül. Kétség kívül úgy érti Plato állítását, hogy a föld a tengelyhez van erősítve s hogy abból azt lehet következtetni, hogy e tengely forgásaival a föld is megfordúl. Aristoteles tehát ebben a különös esetben Timæus említett helyén «*ἴλλεσθαι*» szónak a körforgás jelentését tulajdonítja. De szemlátomást «*ἴλλεσθαι*» szót nem úgy magyarázza, mintha eredetileg és mindig «körforgást» jelentene, vagy mintha e jelentést belőle következtetni lehetne. Ezt bizonyítja nyelvezetével mindjárt a második helyen, a hol ugyanazon tanítást említi azon szándékból, hogy azt megbeszélje és megczáfolja minden különös vonatkozás nélkül a platoi Timæusra. Itt azt tapasztaljuk, hogy Aristoteles nem elégszik meg avval, hogy ezt a tanitást az egyszerű «*ἴλλεσθαι*» igével jelölje meg. Még egy más igét tesz hozzá, «*ἴλλεσθαι καὶ κινεῖσθαι*» és ezzel a körforgás tényét világosan fejezi ki, holott, midőn az egyszerű «*ἴλλεσθαι*» állott, a körforgás tényét csakis következtetés útján lehetett kisütni. Ha felteszi vala, hogy «*ἴλλεσθαι*» már magában véve «megfordúlni» jelent, akkor «*κινεῖσθαι*» igének hozzáadása haszontalan, semmit mondó lett volna. Aristoteles nem szereti a haszontalan szószaporítást. Böckh és vele együtt Martin egészen másképen magyarázzák a kérdéses helyet. Szerintük a cosmicus tengely nem szilárd henger, hanem képzelt vonal; a föld functiója nem abban áll, hogy a világegyetem forgását fentartsa és szabályozza, hanem abban, hogy ellentállást gyakoroljon és a világegyetem forgásánál ellensúlyként szerepeljen. A föld a nappal és éjjel eszközlője, mint Martin mondja (II. p. 88) «par son energique existence, c'est à dire, par son immobilité même»; mert folytonosan egyenlő erőt fejt ki ellenkező irányban az éggömbnek mindennapi mozgása ellen.*) Böckh ellenkező ma-

*) Martin, Études sur le Timée II. 88. lap: «Dans le système de Platon, pour que la terre produise la succession des jours et des nuits, il

gyarázatát egyfelől arra az igazságra alapítja, hogy e két állítás, melyek szerint az éggömb is mozog, a föld is forog, összeférhetetlen, másfelől arra a következtetésre, hogy, mert ez a két állítás egymás mellett meg nem állhat, Plato őket egy és ugyanazon dialogusba nem foglalhatta. Ámde, míg Böckh erőnek erejével rajta van, hogy Platot az ellenmondástól megszabadítsa, önkénytelenül egy másikba sodorja, mely semmiféle argumentummal nem támogatható. Ugyanis Böckh állítása szerint *) a föld functiója abban áll, hogy az éggömbnek mindennapi mozgása ellen ellenkező irányban egyenlő erőt gyakoroljon. Nem világos-e, hogy ilyen feltevés mellett a világegyetem megállana és mozgása megszűnnék? Minthogy a föld a tengelyhez szorúl, ahhoz van erősítve, kétség kívül, ha a tengely bizonyos erővel megfordúlni igyekszik és a föld ugyanoly erővel ellentáll, annak az lesz a természetes következése, hogy a két erő egymást ellensúlyozza és hogy sem a tengely, sem a föld nem fog mozogni. E megsemmisítő ellentállásnak megfelelő analogonjára akadunk az Állam X. könyvében (p. 617 D.) az orsó és pörgetyű összehasonlításában. Ha a Szükségesség (Ἀνάγκη) az orsót bizonyos erővel valamely irányban forgatja, Clotho pedig (a helyett, hogy azt támogatná) kezét a legvégső pörgetyűre tenné, hogy ép oly erővel ellenkező irányban ellentállást gyakoroljon, igen világos, hogy az orsó nem forogna. Böckh és Martin nézete a föld functiójáról hibás felfogásból eredő ellenmondáson alapszik. Ők nem voltak tisztában egyrészt azzal, minőnek képzelte Plato a cosmicus tengelyt, másrészt nem méltatták kellően εἱλλόμενον, εἱλλούμενον, ἰλλόμενον vitás szavak értelmét. Fő argumentumok — az ismert két állítás összeférhetetlen volta — nem oly fontos momentum a kérdés eldöntésére. Mert nem azon fordúl

---

faut, qu'elle résiste au mouvement de l'univers; il faut, qu' à une impulsion, qui la ferait tourner sur elle même en un jour, elle oppose constamment une force égale en sens contraire, et qu'elle reste immobile». Igen helyesen jegyzi meg Hocheder, Ü. d. kosmische System des Platon 13. lap: «Seine Erklärung läuft auf eine Spitzfindigkeit hinaus. Durch die Thätigkeit also ihrer Unbeweglichkeit soll die Erde Tag und Nacht hervorbringen».

*) Böckh, Untersuchungen ü. d. kosmische Syst. d. Plat. 70. lap: «Die Erde ist Werkmeisterin der Nacht und des Tages; denn sie setzt der täglichen Bewegung des Himmels beständig eine gleiche Kraft in entgegengesetzter Richtung entgegen.»

meg a kérdés, tudományos szempontból mi igaz, vagy tudományos szempontból mi összeférhetetlen, hanem azon, mit tanított Plato közvetetlenűl vagy közvetve. Ha Platot értelmezzük, el kell tekintenünk a későbbi astronomiai elméletektől. Mindenek előtt azt kell leginkább szem előtt tartanunk, mit mond maga Plato, és csak azután, ha ez homályos és érthetetlen, kell folyamodnunk ismert kortársainak értelmezéséhez és magyarázatához. Ez fölötte lényeges kiváltképen a föld forgásáról szóló tanításnál, mely tudományos fontosságát illetőleg az ujabb korban kellő méltatásban részesült és melyhez oly következések füződnek, melyek mind a régi pythagoreusoknak, mind Platonak és Aristotelesnek eszmekörét messze túlhaladták. Ha az újabb kor astronomiai vívmányait veszszük zsinórmértékűl, melyek szerint az éggömb összes csillagaival minden 24 órában egyszer kelet-nyugoti irányban bizonyos képzelt egyenes, az úgynevezett világtengely körűl látszólagosan megfordúl s valósággal pedig ez idő alatt földünk fordúl meg nyugat-keleti irányban egyszer tengelye körül, Plato tanítását, a mint a Timæusban van, helyesen nem érthetjük. A föld mozdulatlansága mellett felhozott okadatok közé sorakozik Proclusé is, ki azon az alapon, hogy Plato Phædojában a földet a világegyetem középpontjában mozdulatlanúl fekvőnek mondja, azt következteti, hogy Timæusában nem taníthatta a föld forgását. Schwegler, ki hasonlóképen a föld mozdulatlansága mellett van,[1]) Proclus nézetéhez csatlakozik; ugyanis művének 140. lapján a 8. jegyzetben ezt mondja: «Auch Phæd. 109, a. wird der Stillstand der Erde gelehrt.»[2]) Már Böckh Proclus okadatát nem tartotta meggyőzőnek, annál is inkább, mert Phædoban egy szó se fordúl elő se a cosmicus tengelynek, se a világegyetemnek forgásáról. Socrates egyszerűen késznek nyilatkozik «τὴν ἰδέαν τῆς γῆς καὶ τοὺς τόπους αὐτῆς előadni.[3]) Sem cosmicus rendszerről, sem cosmicus elméletről szó sincs ebben a párbe-

---

[1]) Gesch. d. griech. Phil. 139. lap: «Dass Plato die Erde stillstehen lässt, und nicht, wie Gruppe aus Tim. 40 b. nachzuweisen gesucht hat, eine Achsendrehung der Erde lehrt, hat Böckh hinlänglich bewiesen».

[2]) Teuffel, Uebersicht d. Plat. Literat. 23. lap: «Dagegen setzt Plato die Erde als ruhenden Körper in den Mittelpunkt des Universums und lässt die Planetensphären um sie rotieren, während nach den Pythagoreern das Centralfeuer die Mitte der Welt einnimmt».

[3]) A föld alakja és tulajdonságai vonatkozással az emberekre, a kik azt lakják, az, mit Plato Phædojában vázol p. 108.

szédben. Ha Phædrust tekintetbe veszszük, azt tapasztaljuk, hogy fölötte költői leirásában az éggömb forgása igen kiváló helyet foglal el. Egyrészt az éggömb belső köre, másrészt külső köre vagy háta van említve; szintúgy időszakos körforgásai, melyek alatt az istenek a világegyetem hátán *(νῶτον)* tartózkodnak és az örök gondolatokat szemlélik, melyek az ég fölötti térben vagyis az igazság mezejében honolnak. E költői előadásban hiába keresünk valami cosmicus értelmet. Még azt sem lehet meghatározni, vajjon az éggömb forgásán, melyről Phædrusban említés történik, mindennapi értendő-e vagy sem. Végül Phædrusban szó sincs a cosmicus tengelyről, holott épen attól függnek a föld körforgásai, melyek Timæusban vannak említve.[1]) A különféle magyarázatok közt, melyek Plato párbeszédeiben a földet és az égi testeket illetőleg szétszórva olvashatók, mindenek előtt az Állam X. könyve legalkalmasabb a Timæussal való összehasonlításra, mert abból kitudjuk, milyennek képzelte Plato a cosmicus tengelyt. Böckh a Phædoban és az Állam X. könyvében kimondott nézet közti különbséget korántsem tartja fontosnak; ő azt állítja, hogy az Államban említett gyémántos orsó egészen mythicus és poeticus és hogy Plato a tengelyt nem képzelte szilárdnak.[2]) Ebben a pontban el kell térnünk tőle. A mythicus magyarázatok az Állam X. könyvében korántsem illenek egy képzelt, mozdulatlan, anyag nélkül való tengely elméletéhez. Egyáltalában Plato mythosai bölcseletének helyes felfogása tekintetéből nagyobb méltánylást érdemelnek. Plato mythosai nem ismétlik képes alakban azokat a gondolatokat, melyeket a bölcselő már másutt tisztán tudományos alakban kimondott.[3]) Plato nem keres utólagosan reflexio útján gondolatai számára képet, *hanem eredetileg mint teremtő művész képekben gondolkodik.* A tudomány

[1]) V. ö. Böckh, Untersuchungen ü. d. kosmische Syst. d. Plat. 84—87. l.

[2]) V. ö. Böckh, Untersuchungen ü. d. kosmische Syst. d. Plat. 86. lap: «Dieser Unterschied zwischen dem Phädon und der Republik beruht blos in näheren Bestimmungen, zumal da die Achse doch nichts Materielles ist, wenn sie auch in der mythischen Darstellung von Stahl oder Eisen sein mag».

[3]) Sőt ellenkezőleg Timæus mind azt föltételezi, a mi az Államban e tárgyról mondva van. V. ö. Dr. Georg Grote, Platons Lehre v. d. Rotation d. Erde stb. 26. lap: «Was in dieser Weise in der Republik ausgesprochen ist, wird in dem Timæus vorausgesetzt».

követelte szükségből kölcsönzi Plato a mythost a költészettől. Ha Plato mythicus előadáshoz fog, ezzel közvetve elismeri, hogy a tulajdonképen tudományos előadás nála lehetetlen. Azért igen helyesen mondja Hegel, hogy Plato mythosai érzéki alakjukban nem egyebek, mint a legmagasztosabb igazságok æthericus leplei.[1])

Ezeket tekintetbe véve, inkább Gruppeval kell tartanunk, a ki a szilárd, anyagi tengelyben az Állam X. könyvében foglalt cosmicus elméletnek lényeges vonását látja és felismeri az éles ellentétet, mely ezen s a Phædoban foglalt elmélet között van.[2]) De ámbár az Állam és Phædo közti éles ellentétet észreveszi, mégis Timæust az utóbbival, nem az elsővel akarja magyarázni. Ő ugyanis azt állítja, hogy mind Timæus mind Phædo a földet szabadon lebegőnek gondolja; Timæus azon kívül még saját tengelye körül forgónak, a mi szerinte Phædoban nem található.[3]) Ebben Gruppe nagyon csalatkozik. Ha Timæusnak «*εἰλλομένην περὶ τὸν διὰ παντὸς πόλον τεταμένον*» szavait oly értelemben fogja fél, hogy azt jelentik «a föld saját tengelye körül forog», mind Plato szövegén, mind Aristoteles magyarázatán erőszakot követ el. Se az egyikben, se a másikban nincs szó földtengelyről, hanem mind a ketteje világosan fejezi ki a cosmicus tengelyt.[4]) Továbbá ha Gruppe azt állítja, hogy «*εἰλλομένην περὶ*» nem annyit jelent «köré tekerődzve, erősítve», hanem «forogva», mind a szó analogiája, mind a többi magyarázó megczáfolja. A legnyomósabb bizonyíték, melyet felhoz, az, hogy Aristoteles is így magyarázta. Itt azonban tovább kell mennünk. Aristoteles szerint «*εἰλλομένην περὶ*»-nek tulajdonképen való jelentése nem «megfordúl», hanem «köré tekerődzve van». Ha azt látjuk, hogy a második helyen (de cœlo II. cap. 14) «*ἴλλεσθαι*» igével nincs megelégedve, hanem még egy másik igét «*καὶ κινεῖσθαι*» tesz hozzá, biztosak lehetünk abban, hogy a «megfordúl» jelentést nem tartotta «*ἴλλεσθαι*» ige tulajdonképen való és eredeti jelentésének.

Záradékúl még két pontot akarunk felemlíteni. Először is ha

[1]) V. ö. Ernst Trommershausen, Ü. d. Wes. d. Seele 60—61. l.

[2]) V. ö. Gruppe, Die kosmischen Systeme d. Griech. 28. lap: «Also muss hier (az Államban) ein besonderes Stadium der platonischen Kosmik angenommen werden, welches sich eben so sehr von der Ansicht im Phädrus, als von der im Phädon unterscheidet.»

[3]) V. ö. Gruppe, Die kosmischen Systeme d. Griech. 28. és 20. l.

[4]) V. ö. Böckh, Ü. d. kosmische Syst. d. Plato 70—71. l.

Plato a föld mozgásában hitt, fel kell-e tennünk, hogy azt szükségképen világos szavakkal kellett volna kifejeznie, mint azt Cousin állítja? [1]) Erre nézve igen fontos az, a mit Gruppe mond, hogy t. i. Plato nyelvezete szándékosan homályos és kétértelmű, hogy kortársainak vallásos és orthodox érzelmeit meg ne sértse.[2]) És Gruppenak teljesen igaza van. Ha olvassuk (Plutarchus de facie in orbe lunæ p. 923), hogy a föld mozgásáról szóló tanítást, a mint azt a samosi Aristarchus hirdette [3]) — kétség kívül sokkal tágasabb értelemben, mint azt Plato valaha képzelte, mind a planetarius mind a tengelyforgást — később nyilvánosan hitetlenségnek bélyegezték [4]), nagyon könnyen megérthetjük, minő vallási nézetekkel volt

---

[1]) «On peut ajouter à ces raisons, que Platon aurait nécessairement insisté sur le mouvement de la terre, s'il l'avait admis.»

[2]) V. ö. Gruppe, Die kosmischen Syst. d. Griech. 2—15. l.

[3]) Legelőször Philolausnál akadunk azon állításra, hogy a föld mozog. V. ö. Böckh, Philolaus p. 116. De nem szabad feltennünk, hogy Philolaus a föld tengelyforgását tanította. Szerinte a föld a középponti tűz körül forog. L. Humboldt Sándor, Kosmos II. 139. l. Böckh, Comment. de Plat. syst. cœlest. glob. 14. és 18. lap. A föld tengelyforgását a syracusæi Nicetas és a pythagoreus Ecphantus tanították, v. ö. Böckh, Comment. de Plat. syst. stb. 12. lap; Gruppe, Die kosmischen Syst. d. Griech. 87. lap; a tengelyforgást a nap körül való forgással együtt a samosi Aristarchus, v. ö. Böckh, comment. de Plat. syst. stb. 12. lap : «Sed motum terræ circum solem unaque eius rotationem circum axem Cleanthis tempore invenit Samius Aristarchus», és utána okadatolással az erythræi Seleucus, v. ö. Böckh, Comment. de Plat. syst. stb. 15. lap: «Quamquam rem non argumentis probavit (Aristarchus) sed tantum ita posuit, Seleuco posthac rationes adiiciente», ki Copernicus tulajdonképeni előharczosa. Copernicus elméletét a világ rendjéről az ó-korból merítette, a mint ő azt maga mondja III. Pál, római pápához írt egyik levelében, mely De revolutionibus orbium cœlestium czímű világhírű művének bevezetésül szolgál: «Reperio apud Ciceronem, primum Nicetam scripsisse terram moveri. Inde igitur occasionem nactus, cœpi et ego de terræ mobilitate cogitare». V. ö. Böckh De Plat. syst. stb. 11. lap. — Ideler, Verh. des Copernicus zum Alterthum, Mus. d. Alterthumswiss. II. 2. 405 s a köv. — Gruppe, Die kosmischen Systeme d. Griech. 60. és 138. lap. — Humboldt Sándor, Kosmos II. 140. lap. — Dr. Georg Grote, Platons Lehre v. d. Rotat. d. Erde 301. lap.

[4]) A samosi Aristarchust 260-ban Kr. e. vallástalansággal vádolták, mert azt tanította, hogy a föld körvonalban a nap körül mozog. Azon nézettel, hogy a bolygók élettelen testek és csak külsőleg, centrifugal és centripetal erőtől hajtva, futják át pályájukat, a görög szellem nem tudott megbarátkozni; ő azokat testtel biró isteni lényeknek tekinté, melyek mozgásukat belső akarati elhatározásból végzik. V. ö. Hocheder, Ü. d. kosmische

tele a légkör, mely Platot körülvevé. És igy át is láthatjuk, hogy Platonak fontos okai voltak arra nézve, miért akarta inkább sejtetni, hogy az addig vallott astronomiai nézetektől eltér, mint világos szavakkal nyilvánosan kifejezni, hogy egy későbbi Meletusnak alkalma ne legyen arra, hogy azt vádképen a bírák előtt fölhozza. Továbbá nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy Plato Socrates perének tárgyalásakor valóban jelen volt. Ő tapasztalta, mily nagy súlyt fektetnek a vádlók az uralkodó astronomiai nézetektől való eltérésekre és mennyire iparkodott Socrates a neki tulajdonított hæreticus állításokat tagadni. Igen hihető tehát, hogy a benyomás, melyet ilyen törvényszéki jelenet Plato lelkében hagyott hátra, el nem mosódott és azért nem is csodálkozhatunk, hogy inkább oly mondatokat akart használni, melyek a föld forgásáról szóló hæreticus tanítást involválták, mint olyanokat, melyek azt világosan és egyenesen kimondották. Hogy phraseologiáját, bármennyire homályos is, korabeli bölcselők, mind az ellenpártiak, mind pedig e tanítás hívei, tökéletesen úgy értették, hogy abban Platonak e tanításról való meggyőződése van kifejezve, azt Aristotelesnek említett két helye eléggé bizonyítja. Már ezek az okok is elégségesek Cousin okadatának megdöntésére. De vannak még más okok is. Ő okadatát azon két állításra alapítja, hogy a föld mozgásáról szóló tanítás Plato idejében heves viták tárgyát képezte s nagy fontosságú volt*). Az elseje e két állításnak, legalább Plato idejére nézve, alig bizonyítható be; mert ott, a hol Aristoteles a föld mozdulatlanságát állítja, nem említ más ellenfeleket, mint a pythagoreusokat és a platoi Timæus híveit. A második állítás pedig egészen alaptalan, legalább a mennyiben a platoi Timæusra vonatkozik. A cosmicus rendszerben, mely Timæusban előfordúl, a földnek a cosmicus tengely körül való forgása, ámbár a rendszerhez tartozó, mégis csekély fontosságú és az eredményekre minden befolyás nélkül való ténynek bizonyúlt be. A rendszer legfontosabb ténye a föld helyzetében és functiójában állott, hogy t. i. a cosmicus tengely közép-

---

System des Platon stb. 17. lap. — Georg Hofmann, Über eine von Plutarch in seiner Schrift: De facie, quæ in orbe lunæ appareat erwähnte Sonnenfinsterniss. Programm d. k. k. Obergymnasium in Triest. 1873, 4. lap.

*) . . . et que (t. i. on peut ajouter à ce raisons) ce point était trop controversé de son temps et trop important en lui-même, pour qu' il ne fit que l'indiquer en se servant d'une expression équivoque.

pontja köré van tekerődzve és e tengely forgásait szabályozza. Platonak nem volt oka ezen körülményt különösen kiemelni, hogy a föld a cosmicus tengelylyel megfordúl, a mi vele csak esetleg függ össze. Ennyit az első pontról. A második pontot illetőleg, mely még felemlíteni való, azon kérdés eldöntését tüztük ki feladatunkúl: igaz-e, hogy az ó-koriak közől egyedül Aristoteles támogatja Plato nézetét a föld forgásáról, a mint azt Cousin állítja.[1]) A már Ciceroból (Academ. II. 39.) idéztük hely, hogy t. i. némelyek szerint Plato Timæusában a föld forgásáról beszél, eléggé tanuskodik Cousin állításának helytelen voltáról. E szerint nemcsak Aristoteles egyedűl, hanem Cicero kortársai is Timæusban Platonak a föld forgásáról szóló tanítását benfoglalva látták. De más tekintetben Cousin ez állítása, a mint látszik, Plato tanítását még inkább támogatja. Ugyanis Aristotelesnek egyrészt, mivel a föld mozdulatlanságát tanította és azt bebizonyítani is iparkodott, épen oka volt Platot tanításának támogatására felhozni, ha Plato valóban e nézetben lett volna[2]), másrészt szintúgy oka volt ellenfelét, Platot nem idéznie, ha az eset igaz volta nem kényszeríti rá. Avagy talán csak nem adunk igazat Martinnak, ki azt állítja, hogy Aristoteles Platonak csak azért tulajdonított saját tanításával ellenkezőt, hogy tanítása megvető czáfolatában gyönyörködhessék.[3]) Legalább is nehéz elképzelni, mily gyönyört találhatott volna Aristoteles Plato, volt mestere, tanításának csuffátételében, főleg ha meggondoljuk, hogy ama megvetésnek vagy fitymálásnak Plato vagy annak hirdetői iránt Aristoteles szavaiban semmi nyomára sem akadhatni. Aristoteles Plato tanítása ellen felhozott okadatai, bárminő legyen is bizonyító erejök, ama rövid, nyugodt, egyszerű, minden személyes érzelemtől vagy rhetoricatól ment módon vannak előadva, mely nagy lelkének kiváló sajátsága és mely óriási magasságban tünteti fel egyéniségét mestere fölött. Sőt mondhatni, valamennyi bölcselő közt,

[1]) Aristote est, dans l' antiquité, le seul qui soutienne cette opinion.

[2]) Természetesen Cousin szerint mindig abban a nézetben volt: Platon a toujours été considéré dans l'antiquité comme partisan de l'immobilité absolue de la terre.

[3]) Études sur le Timée vol. II. p. 87: «Si Aristote citait l'opinion de la rotation de la terre comme un titre de gloire pour Platon, je dirais il est probable que la vérité l'y a forcé. Mais Aristote, qui admettait l'immobilité complète de la terre, attribue à Platon l'opinion contraire, pour se donner le plaisir de la réfetur avec dédain».

kiknek számos műve a vizsgálódó szellem legjelesebb termékei közé tartozik, egy sincs, a kit azon vád, hogy okadatait személyes érzelmek sugallták volna, kevésbbé illethetne, mint épen Aristoteles. Azon kívül, eltekintve a megvetés kérdésétől, a szerep, melyet Martin Aristotelessel játszat, egyike a legfurcsább anomaliáknak a philosophia történetében. Aristoteles a föld mozdulatlanságát tanítja és azt bebizonyítani is iparkodik; ő tudja (így kell hinnünk Martin szerint), hogy Plato ugyanazon tanítást nem csak követi, de Timæusában világos szavakkal még hirdeti is; ő Platot mint tekintélyt (argumentum auctoritatis) és Timæus illető helyét mint magyarázatot hozhatta volna fel; de nem teszi, inkább a kérdéses hely értelmét elferdíti és Platot mint ellenfelét idézi, *csakhogy Plato állításának megvető czáfolatában gyönyörködhessék.* Látni való, hogy Martin ez okoskodása a már többször említett két összeférhetetlen állításból eredő ellenmondás felismerésében leli alapját. A nehézségek és anomaliák, melyekbe azon feltevés által bonyolódunk, hogy Aristoteles Plato nézetét vagy félreértette*) vagy elferdítette, eloszlanak, ha feltesszük, hogy Plato egy és ugyanazon dialogusban két ellenmondó állítást tartalmazó elméletet állított fel a nélkül, hogy az ellenmondást észrevette volna, főleg még ha ez az ellenmondás, a mit már fentebb említettünk, tagadhatatlanúl magának Aristotelesnek figyelmét is kikerülte. De elég ennyi.

Összefoglalva a mondottakat, Plato tanítása a föld forgásáról, a mint a Timæusban van és Aristoteles magyarázata nyomán, ekképen formulázható: *a föld nemcsak nem áll csendesen, de nem is állhat csendesen, épen mert a szilárd, forgó, cosmicus tengely köré van tekerődzve és mert azzal szükségképen forognia kell. A földnek, a*

*) Martin minden tétova nélkül azt állítja, hogy Aristoteles Platot hibásan értelmezte, Étude sur le Timée II. 86. lap: «Le sens de ces mots — *εἰλλομένην περὶ τὸν διὰ παντὸς πόλον τεταμένον* — comparés avec l' ensemble du système astronomique de Platon ne devrait pas être, ce me semble, l'objet d'un doute, s'ils n'avaient pas été faussement interpretés dans l'antiquité même par un disciple de Platon, par Aristote». Böckh természetesen osztozik e nézetben, Comment. de Plat. syst. cœlest. glob. stb. 10. lap: «Nihil superest, nisi quod mirum videtur, Aristotelem, qui ipsum Timæum excerpserat et Platonis quondam discipulus fuerat, ita labi potuisse, ut apertissime declaratam eius sententiam plane perverteret». Hogy Aristoteles, ki 20 éven át volt Plato tanítványa, mesterét nem értette volna, ez oly merész állítás, mely ritkítja párját.

legelső és legöregebb intracosmicus istenségnek, functiója abban áll, hogy e tengely forgásait, melytől a csillaggömbnek vagy a cosmos külső héjának forgásai függnek, fentartsa és szabályozza. Ha tehát az ismeretek összegét áttekintjük, melyeket Plato Timæusában a világegyetem berendezéséről részint kifejtett részint csak gyanított, okvetetlenül nagyobbra kell őt becsülnünk a csillagászatot illetőleg, mint eddig történt. Akárhogy álljon a dolog ama tudósítást illetőleg, mely Plutarchusnál*) olvasható, hogy t. i. Plato aggkorában megbánta volna, hogy a földnek hozzá nem illő helyet, a világegyetem középpontját, adott, annyi bizonyos, hogy cosmicus rendszere, kiváltképen pedig a föld forgásáról szóló elmélete, még tökéletlenségeivel és fogyatkozásaival söt tévedéseivel is, nagy szolgálatot tett arra nézve, hogy az ismeretek tovább fejlődhessenek. Mert ha a tudomány nagy részben elődeinktől nyert szent örökség; ha az életben, miként minden nemesebb fejleménynek, úgy a philosophiának gyökérszálai is a letűnt nemzedékek korába nyúlnak le s onnan táplálkozának századokon keresztül; ha végre az ifjabb nemzedékek a philosophia terén is csak elődeik vállára állva, csak az ő vívmányaik alapján vergődhettek magasabbra, fejlődhettek szebb virágzatra: úgy nem lehet kételkedni, hogy Plato tárgyalt elmélete, mely a maga korának titkát fejezi ki és tudatát tolmácsolja, nagy mértékű jelentőséggel birt az astronomia és physica kifejlődésére.

Dr. Kassai Gusztáv.

---

*) Plat. Quæst. 8: *Θεόφραστος ἱστορεῖ, τῷ Πλάτωνι πρεσβυτέρῳ μεταμέλειν, ὡς οὐ προσήκουσαν ἀποδόντι τῇ γῇ τὴν μέσην χώραν τοῦ παντός.* V. ö. Hocheder, Ü. d. kosmische System d. Platon stb. 18. l. — Schwegler, Gesch. d. griech. Phil. 140. lap. — Böckh, Untersuchungen über d. kosmische. Syst. d. Plat. 144—150. lap. és De Plat. syst. cœlest. glob. 13. lap. — Gruppe, Über die kosmischen Syst. d. Griech. 6. 9. 155. l.

SZEMERE MIKLÓS KÖLTÉSZETÉRŐL.

Szemere Miklós a magyar irodalomnak egyik legmostohább alakja. Több, mint negyven évig működött s folyvást barátságban volt az irodalom legelső képviselőivel, vezérférfiaival: de híre és hatása elenyészőleg csekély volt. Sohasem tudott népszerűségre jutni; még annyira sem, mint a harmad, negyedrangú tehetségek. Költészetének alaphangja mindvégig idegen maradt a közönség előtt. Senki sem találkozott, a ki csak annyi fáradságra szánta volna is magát, hogy megmagyarázza néhány lapon Szemere Miklós költészetének azokat az igazán feltűnő szépségeit, a melyek, bizonyos tekintetben, egészen különállók, páratlanok irodal. munkban. Sem életében, sem halála után nem foglalkoztak vele. Tóth Lőrincz «egyszerű s igénytelen causerie»-jén kívűl, a minek ő maga nevezi a Szemere fölött tartott emlékbeszédét, néhány apró naptári vagy tárczaczikk mindaz, a mit eddig róla akár mint emberről, akár mint költőről írtak. Sehogysem tudták rávenni, hogy költeményeit még életében összegyűjtse, mintha érezte volna, hogy sok hiányuk van, a melyekért a kritika talán élesen megszólná. Pedig ha kellő szigorúsággal válogatja vala össze a gyűjteménybe fölveendő darabokat: épen nem lett volna oka félni az igazságos kritikától. Igaz, hogy a helyett a három kötetes gyűjtemény *) helyett, a mely halála után családja áldozatkészségéből látott napvilágot, csak egy kötetet kaptunk volna, de az az egy kötet többet ér vala, mint húsz más kötet azoktól, a kik vele a népszerűségnek körülbelül egyazon gyékényén árulnak.

Nem tartozott semmi irodalmi párthoz vagy felekezethez. Négy-öt nemzedék irodalmi tusáinak volt figyelmes szemlélője lasztóczi magányában, de egyiknek sem volt rá feltűnőbb hatása. Kazinczy Ferencztől, a ki őt is egyikének nézte amaz «istenfiak» közűl, a kikre teljes bizalommal hagyja melegen ápolt örökségét, egész a legújabb költői nemzedékig minden valamire való tehetség működését látta, minden valamire való költő sikerének örvendett: de nem egyszer vett rajta erőt bizonyos méla fájdalom, a melybe épen annyi büszke dacz, mint erős önérzet vegyűlt, hogy

*) *Szemere Miklós összes munkái.* I—III. kötet. Budapest. Aigner Lajos. (Nemzeti könyvtár: XXX—XXXII-ik kötet.) 1882.

saját művei mily zajtalanúl hangzanak el. Költészete sem anyagi jövedelmet, sem dicsőséget nem hajtott számára. Körülbelül negyven éves volt, mikor föllépett a közönség előtt. Még ekkor maga sem vágyott irodalmi hírnévre. Ha rokona Szemere Pál s barátja Kazinczy Gábor nincsenek: talán mindvégig csak saját mulatságára írja verseit, a melyeknek szabályos rhythmusába soha sem tudott bele tőrődni. Mintha a szabad természet ezernyi különféle színpompáján fejlődött független, soha nem korlátozható lelke idegenkedett volna a rhythmikus dallamnak előtte bizonyára egyhangúnak tetsző szabályaitól s mintha csak a képzelet végtelen birodalmában való czéltalan kalandozást tartotta volna egyetlen czéljának, a melynek érdekében, úgy hitte, nincs miért fáradnia. Pedig sokat olvasott, sokat tanult, sokat tapasztalt. Lelkének szüksége volt nemesebb élvezetekre, a melyeket vagy a nagy természetben, vagy a művészetben keresett és talált. Úgy nevezett világlátott ember volt már, mikor első zsengéi napvilágot láttak, de a sikerhez neki volt legkevesebb reménye. Érezte, hogy költészetünknek az a hangja, mely a német-görög classicismus emlőin fejlődött, nagyon távol volt tőle. Valami újat, szokatlant kezdeni: talán kevés ereje, csekély önbizalma volt. Puszta utánzáshoz pedig nagyon is büszke önérzete. Két út állt előtte. Ifjúkori tanulmányai, irodalmi ismerősei a járt út felé vonzották: férfi kora tapasztalatai, gazdag élményei a járatlanra csalogatták, a hol próbára kell vala tennie erejét s kitartását. Az ellentéteket sohasem tudta összeegyeztetni sem életében, sem költészetében. Végre is a járatlan úton tovább haladva minden csekély sikere mellett sem volt többet arról letéríthető. Tudta, hogy ha őszintén akarja saját keble érzéseit, saját elméje gondolatait feltárni: lehetetlen más mezőre térnie, mint a hol eddig bolyongott, czéltalanúl ugyan, de önsugalmát követve. Mezei virágokból kötötte költészetének egyszerűen kedves bokrétáját. Derült kedélye, a mely szokatlanúl sokáig megtartotta rugékonyságát, minden mélyebb felindulástól irtózott, a mely az elégedetlenség, a boldogtalanság felé vezetheté. Zsarnokoskodott szivén, elnyomta bánatát, mert túlérzékeny volt minden tövisszúrás iránt. Hideg gúny fakadt ajkán, míg szíve sokszor vérzett. Nem merte mutatni, mennyire meg van egész benseje indúlva, mintha félt volna, hogy szánakoznak rajta, a mitől büszke lelke mintegy visszarettent. Majd egész haláláig kezében tartotta lantját, nem hogy másokat gyönyörköd-

tessen, hanem hogy önmagát megnyugtathassa. Irodalmi és politikai elveiben, az élet és világ nagy kérdéseiről alkotott felfogásában mindennél többre becsülte az eredetiséget s erre törekedett minden áron, minden eszközzel. Innen a sok ellentétes vonás életében és működésében. S ez ellentétes vonásokat nemcsak nem tudta, de nem is akarta kiegyenlíteni. Sőt úgy látszik, mintha akaratlanúl is élesítette volna azokat. Mindenben kedve telt, a mi képzelmét a való életnek sok alacsonyságától elfordíthatá, a mi a költészet világába emelte, a mi a fájdalmas szívet zajos körbe ragadhatá, a mi az «elgyötrő emlékezet» kínzó utóhatásaitól megszabadítá, szóval a mi a képzelet téves világába vihette, bár ő folyvást azt hangoztatá, hogy pegasusa mindig a síma földön jár, a mi pedig ritkán volt úgy. Levíhatatlannak látszó akadályokkal küzdeni még a kétes siker reményében is: ez volt lelkének legfőbb vágya. Erre áldozta életét és költészetét. A lelki és testi erő folytonos méregetése, folytonos fejlesztése, izmosítása legkedvenczebb feladata volt. Úgy nézte az emberi életet, mint a mely ellen a sors folyton-folyvást agyarkodik, a melyet leküzdeni, összetörni, megsemmisíteni akar, de épen e soha nem csillapuló rossz akarattal daczolni szinte emberi erőt felülmúló eszközökkel is — ez volt kedvencz foglalkozása. E birkózásban nagy kedvét találta mindaddig, a míg arról nem győződött meg, hogy mégis csak hasztalan a folytonos küzdelem végzetünk ellen, ha bármily fáradhatatlanok vagyunk is. De még férfikora delén is áldotta az Istent, hogy élvezni tudhatta az élet minden gyönyörét, hogy úgy nem járt mint szegény nagyanyja,

Ki so' sem hordta új ruháját,
Mindig elzárta s addig zárta,
Még az egér mind összerágta. . .

Már mint gyermek arra törekedett, hogy testi erejét, a melyben a természet meglehetős szűken részeltette, a lehetőségig kifejtse, hajlékonynyá, ruganyossá tegye. Vakmerő mutatványairól még most is sokat tudnak beszélni, a kik közelebbről ismerték. A virgoncz, a szilajságig féktelen fiú megszokott gyakorlatait még hetven éves korában is egész könnyűséggel végezte s ha megtörtént, hogy gyermekkorában a kéményre mászott s ott, hol a gólyamadár fészkelni szokott, tótágast állt: megtörtént még hetvenéves korában is, hogy lasztóczi kastélyát kézen menve ke-

rülte körül, vagy a szalánczi várromokon egy evet gyorsaságával szökelt egyik szikláról a másikra. Középnél is kisebb termetével sehogy sem volt megelégedve, ezt is úgy nézte, mint a sors különös rossz indulatát irányában: de mindent elkövetett, hogy izmait a lehetőségig kifejtse, megerősítse. Gyermek korában, mint Tóth Lőrincz beszéli, Kazinczy Péter alispán lasztóczi udvarán egy haragos hímdaruval formaszerű párbajt vívott s e merész játékának majd szemei estek áldozatúl. Férfi korában meg egy vadkannal gyűlt meg a baja, s a viaskodásban néhány súlyos sebet kapott, a miért egy ideig az ágyat kelle őriznie. Mindennél jellemzőbb azonban párbaja. Büszke, szabad, függetlenségre vágyó lelke sehogy sem tudta tűrni a subordinatiót. Az 1848-iki mozgalmak őt is a csatatérre sodorták, s hazájához való olthatatlan szeretetét vérével kivánta megpecsételni. De itt is a maga útján akart menni s a csapat vezetőjével, gróf Sztáray Nándorral úgy összezördűlt, hogy párbajra hívta ki, épen úgy, mint Petőfi Klapka tábornokot. De mint ez utóbbit, úgy a Szemeréét is megakadályozták a jó barátok a harcz folyamában. Midőn azonban lecsendesűlt a vihar: az ellenfelek megvívtak valami rozsdás kardokkal. Szemere azonban, mivel csak néhány karczolást kapott: elővette borotváját s jól felhasította karját. Maga mondta, hogy csak úgy szereti a férfit, ha küzdeni látja, ha összeméri erejét a rá zúduló vészszel s nem adja meg magát gyáván. S mikor ő már kifárad a küzdelemben s látván-látja, hogy elveszti a csatát: «gúnykaczajnak ostorával torolja meg vérző sebét, mit rajta üt a menny». S mikor a bánat mindenkép erőt akar rajta venni, s minden orvosság, a melyet eddig ellenszerűl szokott használni, gyöngének bizonyúl, még a boros pohár is: a végsőre határozza magát:

Várj boszorkány! tudom én már,
Mit teszek veled!
Megragadlak két karommal,
Sírba rántalak magammal,
Ott vesz a fejed.

De hiába minden fenyegetése. A természet folyása nem tűr ellenmondást vagy beavatkozást. Szemerének, a makacs, szilaj temperamentumú költőnek, a ki nem szenvedhette még a túlerő győzedelmét sem, csak a kíméletlen, a hangos átkozódásba törő lélek csillapíthatatlan fájdalma maradt. Egyébiránt jól tudta, hogy balgaság, a mit ír:

De e bolond emberélet
Nem érdemli, hogy a költő
Okosabbat írjon róla.

Ez volt felfogása az életről hol derültebb, hol sötétebb színezettel, de alapjában nem sokat változott. Költészetét azonban e változás tette tartalmassá és sokszínűvé úgy, hogy a mint élet- s világnézete változott, a szerint csapott a költészet fényes világából a prózaiba, mit maga is bevallott.

Szemere Miklós költői fejlődéséről nagyon keveset tudunk. Az a néhány rövid vers, a melyet a harminczas évek végén Kazinczy Gábornak átadott, hogy válogasson közülök megindítandó szépirodalmi lapja számára, még azt mutatja, hogy a költői eszmét nem tudja költőileg kifejteni. Inkább játszik a szavakkal, mint öntudatosan használja, inkább válogatja, mint megtalálja a helyes kifejezéseket. Irói öntudata azonban csakhamar fölébredt. Már ismerte akkor a classicai és modern költészet java részét, nemcsak mint dilettans olvasó, de mint komoly tanulmányozó is. Pár év mulva kiméletlenül megbírálta önmagát, mikor az igazi nemzeti irány erősb fuvalatai lengedeztek költészetünkben, s hatásuk őt is magával ragadta a nélkül azonban, hogy a szó szorosb értelmében magyaros költővé lett volna. Egy igénytelen verse alá ezt írta: «Átkozott hunczfut rossz vers Szemere Miklóstól. Vallja Szemere Miklós. Ujhely, 29. nov. 1844.» S igazsága volt.

Ha e néhány kisérletet nem tekintjük: Szemere Miklós mint kész, egészen kifejlődött költő áll előttünk már 1840-ben, megállapodott világ- s emberismerettel, sajátságos, önálló iránynyal, férfias magatartással, az irodalmi társadalmi központtól távol, mint később is egész életében. Ismerősei már régebben tudták, hogy kisérletet tett a költészetben, de magának gyenge volt önbizalma, mintha félt volna szakítani eddigi czéltalan kalandozásaival, a melyekben mind végig nagy kedve telt, s mintha félt volna, hogyha egyszer a közönség előtt föllép: nem szabad fele úton megállapodnia. Költői pályájának kezdete sokban hasonlít az Arany Jánoséhoz. Mindkettő számot vetett az élettel, mindkettő egészen megállapodott ember volt az ifjúság ábrándjai nélkül s egyiknek sem volt mit vesztenie. De Szemere Miklós inkább csak kedvtöltésnek, szórakozásnak nézte a költészettel való foglalkozást, míg Arany János, mikor egyszer föllépett, komoly feladatot tűzött maga elé, a melynek megoldását élete czéljának

tartá. Szemere Miklós később sem tudott megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy ő kizárólag a költészetnek éljen. Tudta, hogy «költészete est harmatja, lelke későn fakadt habja» s így már előre le kelle mondania a sikernek egy jó részéről, a melyet úgy szólván csak az ifjú költő szokott elérni. De mindamellett, hogy férfikora nyarában lépett a közönség elé, meg akarta mutatni, hogy a derült, játszi, hullámzó kedély önkéntelen változásait nemcsak az ifjú költő tudja művészien kifejezni, hanem a korosabb is. E gondolat annyira elfoglalta egész lelkét, hogy nem egyszer inkább erőltette a tréfás hangot, a vidor érzelmet, csakhogy hű maradjon meggyőződéséhez, a melyet saját pályájáról alkotott. Sokszor keserűen kell vala sírnia, de inkább kaczagott, hogy senki se láthassa fájdalmát:

Víg dalaim, miket bánatom szül,
Leszakgatott friss rózsalevelek,
Keblem mélyén, hogy senki ne lássa,
Szívem sebét takarom be velek.

Valóban Szemere Miklós költészetének fény- és árnyoldalai egy forrásból magyarázhatók. Úgy szólván az egyetlen a magyar költők közt: a ki élvezi az élet gyönyöreit a mint vannak, és semmi sincs távolabb tőle, mint az a hiú sovárgás, a mi a magyar lyrai költészetnek egyik különösen jellemző vonása. Akár az erdők rengetegében bolyongjon, kergetve a megfélemlített vadakat, akár vidám társai közt feledje az élet gondjait, a melyek mindinkább vállaira súlyosodtak, akár kisded múzeumában szemlélődjék, vagy íróasztala mellett gondolkozzék: mindig s mindenütt csak a vidor, tréfás, egyszerűen kedves, könnyed, játszian hullámzó, gyönyörködtető jelenségek ötlenek szemébe, betöltik egész valóját. Senki sincs a magyar költők közt az egy Petőfit kivéve, a ki oly derült oldaláról fogná fel az életet, mint Szemere Miklós és senki sincs, a ki annyira titkolná, rejtegetné fájdalmát, a legmélyebbet, leghevesebbet is, mint ő.

Ez a szokatlan, sajátságosan eredeti világnézet, mely Szemere Miklóst irodalmunk egyik legkülönösebb alakjává teszi, nem kedvezett sikerének s pedig két nagyon érthető s könnyen felfogható okból. Ismeretes az az általánosan elfogadott nézet, hogy a boldogságnak, a jólétnek, a megelégedésnek, az örömnek, vigságnak sokkal kevesebb és sokkal egyszinűbb hangjai vannak, mint

a fájdalomnak. Amazt inkább érzi a szív s inkább belémerűl, sem hogy a phantasia képekbe szőhesse; inkább elárasztja a kedélyt s úgy szólván hatalmat vesz rajta, de költészetté varázsolni kevésbbé tudja. Nem azt mondjuk, hogy egyáltalában nem: csak azt, hogy sokkal egyhangúbb, fárasztóbb, unalmasabb lesz ez a költészet, mint az, a melyet a fájdalom csal ki ezer különféle alakban, ezer különféle hangon. Általánosan elfogadott nézet irodalmunkban, hogy a Kisfaludy Sándor *Kesergő Szerelme* sokkal nagyobb hatásra számíthatott már eleve, mint a *Boldog szerelem*. Szemere Miklós igaz, egészen más meggyőződéseket táplált. Ő azt hitte, hogy az öröm, a megelégedés vidor hangjai mindig emelik a lelket és sohasem fárasztják; folyvást gúnyolta azokat, kik a szomorúság, a bánat hangjait verték lantjukon. Ő ezt tartotta egyszínűnek, unalmasnak, szinte kiállhatatlannak. Egy drasztikus versben kiméletlenűl fejökre olvas az efféle költőknek, e «halavány, lármázó juhseregnek», melynek annyi sok feje s egyetlen hangja van. S így folytatja:

E sereg közt inkább szamár lennék!
Ordításom
Kihallanék,
S hadd kaczagnák idomtalan hangját,
De minden rám ismerne legalább
S így szólna: «e dal, igaz, nem kedves,
De kiváló, *ép és erőteljes*».

Szemere Miklós maga magát kifárasztotta, épen mert saját genrejéből ki nem tudott szabadúlni. Addig dicsérte az örömet, a víg időtöltést, hogy maga is unalmas lett, mert látta a közönség, hogy ez már nem természetes, nem önkéntelen hullámzása a kedélynek, hanem rá van erőszakolva, rá van parancsolva, s e kényszer, e csinált érzés nem adhatott üde, könnyed, játszi hangot. Az emberi életnek különben is, kevés ünnepélyes mozzanata van olyan, a melyet érdekkel hallgasson más is, a mely hatást tehessen. Különösen kevés a jóllétnek, a boldogságnak, az epikuri világnézetnek, mely utóbbi a XIX. század általános szellemével szinte megférhetetlennek látszik. Szemere Miklós dalra méltónak itélt sok olyan mozzanatot életében, a melynek sem jellemző hangot, sem jellemző színt nem tudott adni, a mely tán magát is kifárasztotta, de sajátságos makacs, daczos, büszke természeté-

-vel összeférhetetlennek tartotta volna a priori megalkotott elvi meggyőződéséből csak egy hajszálnyit is engedni.

A másik ok, a melynek a Szemere Miklós általános világ- és emberismeretét más irányba kell vala terelnie s a mely miatt kedveltségre, népszerűségre nem juthatott: a magyar költészet általánosan jellemző vonásaiban ismerhető fel. A magyar lyrának annyira sajátja a csendes mélázás, lassú borongás, fájdalmas merengés, sóhajtó panasz, hogy ezektől még legnagyobb lyrikusaink sem tudnak szabadúlni. Berzsenyinek, Csokonaynak, Vörösmartynak, Tompának, Petőfinek, Aranynak van néhány magas röptű költeménye, a melyekben a mély philosophia érzelembe sülyed: de azt lehet mondani, hogy még e leghíresb költők lyrájának is legszokottabb hangja a méla bú, a kesergő bánat, a panaszos sóhaj. Nem is szólunk a többi magyar költőről, a kiknek, úgy szólván, egyetlen hangot ad lyrájuk, a mely hangba vegyülhet élcz, gúny, vagy humor is: de az alaphang több-kevesebb szinváltozással mindig a föntebb említett lassú borongás, csendes mélázás s merengő panasz. Ez a hangulat szoros összefüggésben van magával a nemzetnek állandó hangulatával, mintegy sajátja, keble mélyén fakadt s legállandóbb, leggyakoribb lelki állapotát fejezi ki. Természetesnek találjuk tehát, hogy az olvasó közönség e benső állapot jellemző vonásainak rajzát sokkal jobban élvezi, mint például azét, a melyet Szemere Miklós akart vele megkedveltetni. Önmagát látja e vegyes hangulat festésében épen úgy, mint az angol a humorban, vagy a franczia az élczben. Az angol és franczia nemcsak költészetében s általában a művészetben használja a humort s az élczet, hanem a társalgásban is, mert vérmésékletében vannak alapelemei, mint a csendes borongásnak, a mélázó bánatnak a magyaréban. Csakhogy a lelki hangulat különböző természete szerint a magyar lyra egyik legjellemzőbb vonása nincs úgy kidomborodva a társalgásban, mint azt például a francziánál vagy az angolnál látjuk, de hogy megvan s föl is ismerhető: tagadni nem lehet.

Ez okból azt hiszszük, hogy ha sokkal nagyobb költő lett volna is Szemere Miklós, mint a milyen tényleg volt: bajosan vívhatott volna ki arányos sikert működésével. S talán nem tévedünk, ha főkép a mondottakban keressük a legfontosabb okot, a mely miatt Szemere Miklós népszerűségre sohasem juthatott.

Mindevvel azonban koránsem akarjuk azt mondani, hogy

egy költő semmikép sem arathat győzelmet, még ha a megszokott úttal ellentétes irányban halad is; minden a költő geniejétől függ, mely részére hódíthatja olvasóit pár év alatt. Szemere Miklósban hiányzottak épen azok az elemek, a melyek főkép a nagy közönség előtt alkotói szoktak lenni a sikernek, s a melyek biztosítani szokták a népszerűség koszorúját.

Egyéni fejlődése olyan volt, hogy már szinte följéptekor látni lehetett, milyen körből fog táplálkozni költészete, miféle tárgyakat válogat s a kiválasztott tárgyakat milyen hangon dalolja meg. Érzékeny s a benyomások iránt rendkívül fogékony szíve átható értelemmel párosúlt. Gyorsan fellobbanó haragja a másik pillanatban szelíd bánattá csillapúlt, a melyből ugyan nem hiányzott a keserynyés, epés, kissé engesztelhetetlennek látszó megsértés, de nem hiányzott a szokott jókedv, az élettel, a körülményekkel való megelégedés vidám, mindig kibékítő utóérzete sem. Ez érzelmi processusban bármennyi szabadságot engedett a phantasiának: értelmi működése mindig látható, sőt jobbadán teljesen uralkodik a képzelem fölött, főkép életének későbbi éveiben. Azt pedig el kell ismernünk, hogy pályájának majd egész alkonyáig megtartotta csapongó képzelmének úgy könnyedségét, mind frisseségét, úgy biztosságát, mint eredetiségét. Csakhogy ő inkább az eszmék, a gondolatok körében szeretett mozogni, mint az érzelmekében, inkább az elmélkedés mezején bolyongott céltalanúl, inkább a körülte levő tárgyak rendeltetését latolgatta, mint az azok által keltett érzést zengte. Innen a sok reflexio költészetében. Némelyik, különben sikerült költeménye e miatt nehézkes.

Mindez nála nem véletlen, nem öntudatlan játék. Készakarva, mondhatni erőnek-erejével törekedett az eszmei tartalom magvasságára úgy, hogy egy-egy jó gondolatért, talpraesett ötletért minden habozás nélkül feláldozta a külső alak kellékeit. Eszével és szivével egyaránt a lényeges alkotó részért, az eszmei benső sajátságokért munkált, s mivel «rég eltűnt ifjúsága után későn fakadt fel a dal szivében»: költői eszméje megalkotásában, illetőleg annak kifejtésében mindig érezhető némi nehézkesség, némi gyakorlatlanság. Kétségkívül könnyebben, szebben, talpraesettebben fogan meg az eszme nála, mint a hogy kivitele, megalkotása sikerül. Még ott is, hol érzelmi megindultsága legjobban visszhangzik szivünkben: még ott is, úgy tetszik, mintha az egész

művészien megfogant költői eszme kidolgozásához nem volna elég kedve vagy elég ereje, mit maga is érezni látszik.

Különösen szembeötlő Szemere Miklós költészetének e sajátsága pályája második felében, hol már a költészet eszményi világából nagyon sokszor a prózai élet unalmas apróságai közé téved.

(Vége következik.)

Dr. VÁCZY JÁNOS.

GATTÁJAI GOROVE LÁSZLÓ DRÁMÁI.

I. Jetzid és Hába (1806).

A jelen század első évtizedeiben, daczára a magyar színpad nagy szükségletének, aránylag csak kevés színdarab érhette meg a kinyomattatás dicsőségét. A mult század utolsó évtizede fölöttébb productiv ezen a téren, de a buzgalom mind jobban alászáll s a jelen század első éveiből alig marad reánk néhány kinyomattatott színdarab. Kultsár István 1809-ben tervel ugyan egy játékszíni gyüjteményt, mely a «Theatromi gustust formáló» értekezéseken kívűl hat eredeti színdarabot foglalna magában. Egypár áldozatra kész «hazafi» kivételével, nagyobb összeget senki sem ajánl; az előre fizetőket pedig hasztalanúl várta a reménykedő Kultsár.*) Az egyes színtársulatok kénytelenek voltak a kézirati művekről másolatokat szerezni. Egy ilyen játékszíni könyvtár tulajdonosát méltán tekintették az actorok és actrixek a theatromi Institutum legfontosabb personájának. A helyzet ha javult is a 30-as évek felé, a legkiválóbb színtársulatok sem vonhatták ki magokat ezen kényszerhelyzet alól. Midőn 1833-ban Pest vármegye pártfogása alá veszi a budai színjátszó társaságot, kénytelen volt a műsor érdekében Pály Elektől és Fáncsy Lajostól azoknak kézirati színdarab-gyüjteményét darabonkint 2—2 huszasért megvenni. Pestmegyének mintegy 250 váltó frtjába kerűlt ez a szerzemény.

Színdarabok kiadására nem igen akartak vállalkozni az amúgy is aggályoskodó kiadók a *vándorszínészet* eme korában. Színdarabokat pedig egyedűl *az olvasó közönség kedvéért* nyomatni ki, sokkal koczkáztatottabb vállalkozás volt, semhogy erre gondolni is mertek volna. A kézirati színdarabok eme divatjának kell tulajdonítani, hogy a műsort uraló színdarabok stylusa minden kritikán alól maradt és az Academia kénytelen volt 1833-ban egy külön bizottságot létesíteni, mely ezek correcturájával foglalkozott.

*) Hazai és külf. Tud. 1809 II. 6. szám.

Egypár azonban mégis reánk maradt a sok közül nyomtatásban is. Lehet, hogy a kiadóban nagyobb vállalkozási kedv volt; lehet, hogy az író barátai körében elegendő számú előfizetőket tudott gyüjteni; lehet, hogy egy vagy több nagylelkü Mæcenas erszénye megnyilt az esedező előtt; vagy, ami a ritkaságok közé tartozott, az író maga elég jó módú volt és néhány száz forintot könnyen koczkáztathatott az írói és hazafiui dicsőség nem muló babéraiért. *) Azért mondjuk el pedig mindezt, nehogy azon gyanúba essünk, mintha azon drámairodalmi termékeket, melyek nyomtatásban maradtak reánk, az egykorú magyar színpad legjobb termékeinek szeretnők föltüntetni, — vagy éppen olyanoknak, melyek színpadi népszerüségük révén találtak utat az olvasóközönség kegyéhez is. Kinyomattatásukat nem lehet akár az irodalmi becs, akár a színszerűség mellett bizonyítékúl fölhozni. Sőt az a néhány nyomtatásban reánk maradt színdarab, mely csekély értéket képvisel irodalmi magasabb fogalmak szerint, a színpadon pedig csak egypárszor adatott s így színszerű sem volt, csak annál kiváncsibbá tehet azon színdarabok iránt, melyek nyomtatásban nem jelentek ugyan meg, de a színpadi előadatás dicsőségét annál többször érték meg; mint pl. *Péry Ignácz* Egerváry Balázsa (mely 1808-tól 1837-ig), *Bárány Boldizsár* Sajdár és Rurikja (mely 1812-től 1833-ig), *Minden lépés egy botlás* és *Minden lében kanál* czímű vígjátékok, melyek közül az első 1795-től 1833-ig, a második 1795—1814-ig; Baranyi György (Gr. Soden után *Lángtól)*, mely 1794—1813-ig és *Frigyesi Elek* (Holbein után Lángtól) mely 1807—1835-ig stb. állandóan a pesti műsoron van. Ide vehetjük *Benke Józseftől* a Salamon fiatalsága cz. vígjátékot és *Tanárky Pál* Hunyadi János cz. drámáját. Mind a kettő állandó műsor-darabja az 1808—1814 közti színi idénynek. E kéziratban maradt drámák irodalmi

---

*) A könyvkiadás körüli miseriák jellemzésére álljon itt néhány adat. Berzsenyi verseinek kiadása három évig vajudott, míg végre 1812-ben magánosok adtak össze 990 frtot. (L. Kazinczy és Berzsenyi levelezésök 1808—1831, Budapest 1859. 137. és 147. l.) — Midőn Kazinczy 1814-ben összes munkáit szándékozott kiadni — maga sem mert a kiadás sikerében bízni, «*mert Trattner 400 előfizetőt kiván, annyit pedig nem kap*». Épen ma vevém levelét — írja Dessewffynek — «hogy *ő nála csak egy előfizető jelen meg.*» (L. Dessewffy Irod. Hagyományai, I. köt. 321. l.) — Ugyanezen időből írja K. Siposnak is: «Trattner 400 előfizetőt kiván, de *azt reménlni bolondság.*» (Kazinczy levelei Sipos Pálhoz. Lipcse 1846. 78. lap). — Vitkovics M. így írt a Magyar könyvek terjesztéséről cz. czikkben: «nincsenek magyar olvasók, nincsenek magyar könyvvevők! *Minek és kinek írjunk?!* .... főakadálya a magyar könyvek el nem adhatásának, hogy *nincsenek magyar könyvárusaink*» s v. ö. a Nemzeti Könyvtár II. kötetében megjelent értekezést a 212. és köv. lap.

hatását nem lehet túlbecsülni. Nagyon is szűk körön belül hatottak A kéziratban maradt dráma hatása a színpadon ép oly egyoldalú min a könyvdrámáé, mely nem képes színpadi világítás mellett megéln De a kézirati dráma ezenfölül veszedelmessé is válhatik, mint olya productum, mely az irodalmi közvélemény tisztitó tüzén nem ment á és könnyen oly színpadi hatáskeresés nevelő mesterévé válhatik, mel irodalmi szentesítést nem nyerhet. Midőn tehát érdeket mutatunk eze színi hatású kézirati drámák iránt, nem akarjuk értéköket népszerü ségük szerint megbecsülni. Hisz e tény első sorban azon divergál érdeket bizonyítja, melyet akkoriban az irodalommal szemben a szín pad szolgált. Az irodalmi becsérték csak a színszerűség után vétetet számításba. Ezek után már csak azt kell eldönteni, valjon mennyibe járt kezére az irodalom maga a magyar színészetnek, mert viszont eg kényszerű helyzet közepette, megbocsátható a magyar színészetnek, h az unalmas irodalmi termékeket kevesebbre becsülte a hatásos kézírat színdaraboknál. A selejtesebb minőségért nem a színészeket ke korholni.

A nyomtatásban reánk maradt színdarabok tehát sok tekintetbe érdekesek: nemcsak iróik egyéniségéhez szolgáltatnak határozott je lemvonásokat; nemcsak az irodalmi színvonal magasságát mutatjá meg tisztán, de azon eszközökkel is közvetve megismertetnek, a me lyeket a magyar színészet ismerni megtanult, de az attól távol él próvilág nem tudott alkalmazásba venni, midőn amannak ügyét akart szolgálni.

Gorove László egyike azon kevés magyar drámairóknak, kik től a jelen század első évtizedéből két színdarab is maradt reánk nyom tatásban. Az első fordítás, vagy az akkoriban divatos kifejezés szerin (egy kis írói hiúságból) «a magyar játszó-színre alkalmaztatás» ; a má sodik eredeti darab.

«*Jetzid és Hába* avagy A féltés és meghasonlás. Szomorújáték é felvonásokban» Budán, 1806-ban látott napvilágot; az «*Érdemes Kalmá* hazai történeten épült eredeti darab öt fel-vonásokban», ugyanott, eg évvel későbben.

Az elsőnek tárgyát az Előbeszéd szerint Weidmann Pálnál ta lálta*) s «megtetszvén, azt a magyar játszószínre azért alkalmaztatt mert abban a napkeletieknek különös szokásaik, gondolkozások módgy

*) Weidmann Pál (1740—1810) egyike volt a bécsi népies színpa legkedvesebb íróinak. Tőle van a nemrég újból divatba jött Bettelstuden első feldolgozása, melyet ily czímen: *Vándorló deákok mint lantosok* Sz relemhegyi fordításában először 1808 nov. 16-án adtak Pesten. Sokáig ke velt darabja volt a magyar szinészet műsorának. — V. ö. *Friedrich Schlög* Vom Wiener Volkstheater. Wien-Teschen 1883, 114. lap.

18*

természettyek, indulattyok, hajlandóságaik, érzéseik, főképpen pedig a Mahumet vallásának mivolta kitetszik; nem külömben az akkori igazgatásnak formája és az Uralkodó hatalmának mekkorasága abban elé fordul». Tehát nem a tárgy drámaisága, hanem különössége vonzza Gorovét. Nem a természetes és a mi gondolkozásunk köréhez közelebb álló indulathullámzás köti le irói figyelmét, hanem a «napkeleti különös szokások stb.» Mintha akaratlanúl is sejtené, hogy azt a sok természetellenességet, hihetetlen helyzetet, aligha fogja más egyéb igazolni, mint éppen a tárgy különössége és a személyek idegen volta. Sőt azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy ilyen «különös esetek inkább magokra vonnyák a nézők figyelmetességét mint a *hazabéli mindennapi történetek»!*

Gorove a drámaíró elég hamis nyomokon indúl meg. Lenézi korát, az életnek előtte «mindennapi» és így nagyon is közönséges történeteit; messze napkeletre akarja hallgatóit varázsolni, a helyett, hogy nemzetének akár múltjából akár jelenéből venné drámái tárgyát. Úgy látszik nem vett még kellő tudomást arról, — bár ismerhette mind Endródy Magyar Játékszínét mind a kolozsvári Játékos Gyüjteményt — hogy a magyar íróvilág, ha nem tud eredetit termelni, legalább «megnemzetesíti« az idegen tárgyat s így jól-rosszúl, nagyobb érdeket óhajt ezáltal közönsége előtt *magyar nevű* alakjainak biztosítani; a természetes fejlődés elmaradását ily módon akarván leplezni, pótolni. Gorovét a különösség érdekli s közönségét is erre akarja reá szoktatni. A nyomtatott betű imponáló tekintélyével oly irányt támogat, mely egy fejlődésében lévő színészetre és drámairodalomra nagy veszélyt rejt magában. A drámaíró, ki közönsége izlésének hódol, tán nem oly veszedelmes mint az, ki új irányt akar kijelölni és megfeledkezik arról a mi közönségének való. Hazai tárgy helyett különlegességek kedvelésére szoktatja, a természetes indulatokból és szenvedélyekből folyó összeütközések szálai helyett, — gondolatkörétől távol eső társadalmi helyzet furcsaságaiból szövi össze azokat az inkább érzelgős mint valóban megindító helyzeteket, melyek iránt tulajdonképen igazi fogékonyságra nem is számíthat fejletlen közönségénél. A közönség pedig ezen helyzetek által itéletében megzavartatván, az erőltetettet kezdi természetesnek, az érzelgőst meghatónak, a különöst drámainak tartani és igy a színpad, a helyett hogy javítaná erkölcseit, kigyógyítaná hibáit, olyan légkörbe viszi őt, hol érzelmek, szenvedélyek, helyzetek és cselekedetek semmi közeli rokonságban sincsenek azzal a mi körülötte él, ami az emberi cselekedetek titkos rugója, szóval ami emberi és természetes.

Jetzid és Hába meséjének ez a különösség a legnagyobb hibája. Kettős szerelmi történet képezi a cselekmény rugóit — egy oly környezetben, hol a többnejűség divatozik, hol az önkény minden perczben

erőszakkal is megoldhatja a drámai csomót és a legvéresebb tragédiát varázsolhatná a bámuló közönség elé. Szerencsére, ezeknek a múlt században nagyon cultivált «napkeleti» hősöknek csak a ruhájok és nem a gondolkozásmódjuk meg a cselekvésök árulja el származásukat. Ha neveket cserélnének és párbeszédeikből az Allah-t és az Alkoránt mással pótolnák — bárhol is lefolyhatnék az egész történet.

Az események színhelye e darabban Palesztina a 8. században. Jetzid az Omaidák nemzetségéből származott kilenczedik kalifa belészeret Hábába és nőül akarja őt venni. Hogy ezt a tervét könnyebben kivihesse, a saját öcscsét Hessiamot, ki szintén szereti Hábát, elküldi Irák tartományának föllázadt ura ellen. Hába ezalatt Jetzid hitvesévé leszen. Azt hihetnők, hogy Hessiam nem tudja elfeledni Hábát és a drámai bonyodalom ebből fog kiindulni. Nem úgy történik. Az események árja egy új medret szakított s ezen új mederben halad tovább a cselekmény folyama. Hessiam ugyanis legyőzi a föllázadt fejedelmet — de ő maga mint a szerelem rabja érkezik vissza. Egy rabszolganőt szeretett meg. E szerelemnek azonban egyelőre nincs folytatása, mert az ismeretlennek nyomát vesztette.

Az első felvonás kezdetén ott találjuk Hessiamot és a kalifa udvarából önkéntes számkivetésbe vonult «öreg tanácsost» Feridunt, egy erdő közepén teremtett idyllikus magányban. Egyiket a megunt udvari ármánykodás kényszere, másikat a szerelmi bánat melancholiája fűzi e csendes, emberektől elhagyatott helyhez. Ez az ismeretlen magány természetesen csak úgy válhatik a cselekmény kiindulási pontjául, ha szerencsés véletlen folytán mások is megismerik.

Hába, mint a kalifa neje, szintén boldogtalannak érzi magát — de nem azért, mintha tán a Hessiám iránt egykor forrón érzett szerelem felejthetetlen emléke, a hites-társi szeretet kötelességszerü érzelmei közé tolakodnék. Azért boldogtalan, mert kételkedik Jetzid szerelme valódiságában. Bánata felhőit csakis a viszont-szerettetés biztos tudata volna képes eloszlatni. Hessiam és Hába, veszteségök érzetének közös voltánál fogva, oly közel jutnak egymáshoz, hogy a régi szerelem újabb fellobbanása egész természetesnek tűnhetnék föl. Hessiamot még tán a bosszú is tüzelhetné bátyja ellen, ki erőszakos úton tette boldogtalanná őt is, Hábát is; aztán a féltékeny, aggályoskodó hitvest a kényszerű boldogtalanság emésztő tudata belékergetné Hessiam karjai közé, amiből új bonyodalom keletkezhetnék. De ez sem történik így.

Hába egyik rabnőjével úton van, hogy fölkereshesse Feridun magányát; mert hírét vette, hogy Jetzid a «Palesztinába térő úton» meg fog állapodni Feridun magánya előtt. Ezuttal csak emésztő sejtelemként dúl szívében az a gondolat, hogy Jetzid szívét más valaki rabolta el. Kár, hogy nincsen benne elég bátorság, határozott föllépés

által megtudni férjétől a valót. Feridun lakása előtt megtörténik az egész társaság szerencsés találkozása. Nemcsak a két testvér békül össze, hanem — Jetzid és Hába is; sőt az «öreg tanácsos» is kiengesztelődve tér vissza a kalifa udvarába. Ennél békésebb drámai expositiót alig lehet képzelmi.

A drámai bonyodalom ott kezdődik a kalifa udvarában. A rabszolganők közt van egy kiváló szépségű: Selahma, Daffárnak, Irák tartomány legyőzött urának foglyúl ejtett leánya, ki nem más mint Hessiam eltévedett szerelmese. Ha Hessiam és Selahma az első találkozás alkalmával fölfedezik egymásnak kölcsönösen származásukat, könynyen egymáséi lehetnek — de mivel ezt tenni elmulasztották, titkolniok kell mindent, még szerelmöket is, mert Selahma az a nő, aki miatt Hába féltékeny Jetzidre.

A két testvér újból vetélytárs. Kettőjök közt a hitves van. Tán pártállást fog cserélni, s hogy férjén boszut álljon, segélyül fogja hívni — régi szerelmesét? A két férfi és a két nő ellentétes szerelmi érdekeiből catastropha fog keletkezni: testvérgyilkosság, melynek fölidézői is halált szenvednek? Nem; ez sem történik.

Jetzid feleségévé akarja tenni Selahmát, mielőtt tudná, hogy az testvérét szereti. Hába minden eszközt mozgásba hoz, hogy Jetzidet e lépés megtételétől visszatartsa. Igyekezete mitsem használ. Már fiát is kész volna megölni, hogy aztán önmaga ellen fordítsa tőrét — midőn Feridun közbe lép és megakadályozza őt a véres tett kivitelében. Hába fölkapja tőrét és furiaként kirohan a palotából.

Selahmának éppen találkozása van Hessiammal a kertben. Lépteket hallanak közelegni s erre Hessiam elsiet. Hába jön rohanvást, hogy leszúrja Selahmát, de hátulról Jetzid megragadja kezét és a földre sujtja Hábát, Selahma pedig (mint az utasítás mondja) «mintegy akarattya ellen maga után huzza a kalifát is». Hessiam aki későbben jön vissza e helyre, csak Hábától tudja meg az itt történt dolgok részleteit. Hába Hessiam esküjét veszi, hogy teljesíteni fogja amit tőle kér. Hessiam megesküszik, nem is sejtve, hogy Hába Jetzid meggyikolását kéri tőle. Az eskü kimondatott s szavainak helyt kell állania . . . a gyilkosság bére a Hába kezével együtt megnyert kalifaság. A harmadik felvonás azzal a furcsasággal végződik, hogy Jetzid együtt találván Hessiamot és Selahmát — ez utóbbit börtönbe hurczoltatja őrei által.

Hába, aki csak az imént buzdította testvér- és férj-gyilkosságra Hessiamot, átkozódni kezd, midőn Hessiam azzal a költött hirrel lép be hozzá, hogy esküjéhez híven megölte testvérét. Szerencsére nem vitte véghez a gyilkosságot; Jetzid és Hába teljesen megbékélnek s bár Hessiamot száműzik az udvarból, Selahma is engedelmet kap, hogy haza távozhassék atyjához.

Nem tudni szerelemféltésből, vagy más érzelem folytán gyanú támadt Jetzidben, hogy Selahma azért kérte szabadon bocsátását, hogy Hessiammal találkozhassék. Azt hiszi, hogy rászedték. Parancsot ad, hogy Selahmát ne engedjék udvarából azonnal eltávozni. Ez az ellenparancs aztán alkalmat ad még egy ötödik felvonásra.

Hessiam, eltávozása előtt egy titkos helyen találkozni szeretne Selahmával. Ezen találkozásnak tisztán idillikus karaktere van. Egy «főnembeli Asszony», Fahtima, azonban elhiteti Hábával, hogy e titkos találkozásnak nincsen más czélja mint összeesküvést szőni Jetzid ellen. Ha ezt fölfedezni sikerűlne, úgy tán egyszer-mindenkorra visszanyerhetné Jetzid szerelmét. Hába él az alkalommal, s hírt ad férjének az ellene tervbe vett állítólagos merényletről. Jetzid füléhez némi titkos zavargás híre is eljut. Egy okkal több magát arra határozni, hogy rá lessen a búcsúzó szerelmes párra, kik titkon cselt szőnek élete ellen. A színhely változik. Egyik oldalról Jetzid, a másikról Hába közelednek e borzadályos hely felé. A kritikus pillanat csakhamar beáll. Mindaketten egyszerre rohannak «a régi sötét bolt» felé — de oh! sajnos véletlen! Hába a saját férjét Jetzidet szúrja le. Jetzid hosszú haldoklás közben mindenkinek megbocsát és trónját öcscsére hagyja. Hába öngyilkos akar lenni — de hozzája rohanó gyermeke kedvéért életben marad!

Van-e itt egy természetes helyzet is? Valjon Jetzid határozatlansága idézi-e elő a catastrofát avagy tán a két testvér, illetőleg a két nő egymással való szerelmi versengése? Aztán komoly befejezésnek lehet-e venni ezt a véletlen gyilkosságot? E «napkeleti történet» jámbor alakjai felöltöztetett bábok, kik öt felvonásnak mindjobban elmálló cselekményét vonszolják magok után. A befejezés comico-tragicus véletlensége csak koronáját képezi az absurd helyzetek lánczolatának. Még szándékosan sem lehetett volna mulatságosabbat találni!

Jetzid és Hábának az olvasóra gyakorolt hatásáról fogalmat alkothatunk az elmondottakból. E hatás képe az által válik teljessé, hogy színpadi sikeréről is egy kimerítő tudósítást őrzött meg a Hazai és Külföldi Tudósítások 1807-ik évi folyama.[1]) E tudósítás annál becsesebb, mert e század első évtizedeiből alig maradt reánk egy-két, csak valamelyest is részletező följegyzés egy színdarab előadásbeli sikerének főbb momentumairól.

Először 1807 január 12-én adták elő Jetzid és Hábát Kolosvárott, «számos néző és főméltóságok» jelenlétében.[2]) A tudosító szerint «a

[1]) Id. helyen XIII. sz. Levél Kolozsvárról.

[2]) *Jetzidet* Kocsi Patkó János; *Hábát* «hasonlíthatlanúl» Kocsiné adta. «Ezen szomorújáték előadásában sem volt hiba; a szerző, ki az előadáson jelen volt, meg volt elégedve a játszó személyzet igyekezetével.» I. h.

darab az olvasottabbaknak *igen tettszett, leginkább azért, mert az egyik jelenésből a másikat kihozni nem birta.* (!) *Ez a szüntelen várakozás és bizonytalanság olly figyelmessé tette a nézőket, hogy minden ember tsupa szem és fül volt*». Ez ugyan dicséretképen akart hangzani, de tulajdonképen lesujtó kritika a cselekmény egész menetére. Nem azért, minthogy nem tudta a hallgatóság «kihozni» az előzményekből a fejleményt, de azért, mert minden újabb fejlemény nem várt hatással volt. A bizonytalanság azonban nem az érdekesség jelleméből, hanem a természetellenes egymásutánból folyhatott? Mily téves ez a hitünk.

A tudósító folytatólag egy nem kevésbbé jellemző megjegyzést koczkáztat: «az indulatokat elhallgatom, mert ezek egy sorban *oly természetesen váltották föl egymást*, hogy a néző közönség egészen magán kívül volt». Az ellentmondás azonban nyomban követi szavait: «*a kimenetel oly váratlan volt, hogy arra senki nem is gondolt*». De valjon lehet-e természetes cselekmény-menetelről szó, ha a vég kimenetel ámulatba ejt? Éppen ez a megjegyzés bizonyítja legjobban, hogy a közönség az utolsó felvonásig egyik meglepetésből a másikba hányattatott s aztán nem tudta a tragicomicus catastrofát a cselekmény egész menetével okszerü összefüggésbe hozni.

«A magyar játszó-társaság — folytatja a tudósító — kijelenté, hogy ehhez fogható *originalis* még nem volt a magyar Theatrumon». Az «originalis» szó valódi jelentését — mivel Gorove maga is bevallja, hogy Weidmann után írta darabját — aligha értelmezhetjük másképpen, minthogy az alatt a szinészek és tudósító valami olyan «különös» dolgot érthettek, mely inkább a darab tárgyát mint eredetiségét illeti. Megengedjük, hogy módjában volt a hallgatóságnak egyes jeleneteknél «könyvezni», de alig hiszszük, hogy Jetzid véletlen halála fölött valaki is természetes könnyeket ejtett volna. A váratlan kimenetel aligha kedvező arra nézve hogy a színházi közönség kielégítve hagyja el a játékszínt. És ha mégis másként történt? Ha a darab csakugyan annyira tetszett mint azt a tudósító írta: a közönség magánkivül volt és könnyeinek zápora őszinte jele volt meghatottságának? Valjon nem azt jelenti-e ez, hogy a magyar színpad mindjárt keletkezése első éveiben ferde irányokba tereltetett? Hogy az irodalom maga segített bevinni a természetellenes elemet, az álsentimentalis helyzeteket a magyar színpadra? Hogy részt vett egy oly irány divatossá tételében, mely modorossá tette színészeinket és elrontotta a közönség izlését a természetes dolgokkal szemben? De Jetzid és Hába nemcsak a színpadon tetszett nagyon, a tudósító magasztalólag emlékezik meg «az irás módgyáról és az abban előforduló pontos kifejezésekről» is. Tehát mint irodalmi jelenség is imponált az olvasóknak! A következtetéseket mindenki levonhatja magának az elmondottakból. Gorove munkája gyönge kisérlet, s a magyar

színpad és drámairodalom alacsony színvonalának tanusága a jelen század első évtizedeiből. Mindamellett Gorove drámaírói pályájára elhatározó befolyással volt. A darab előadása után a nézők «több darab írására serkentették, melyet ő meg is igért». Már ekkor befejezés alatt volt első eredeti darabja, az Érdemes Kalmár.

Az Erdélyből 1806-ban magyarországi hódító utjára indult és Pesten 1807-ben letelepedett magyar színjátszó társaság fölvette itt is műsorába Jetzid és Hábát. Pesten azonban rövid színpadi életet élt. Csak kétszeri előadásáról van biztos tudomásunk (1808 VIII/17 és 1811 III/17.). Sajnos, hogy ez előadások egyikéről sem maradt reánk egykorú tudósítás. Csekély sikerét csak azon tények támogatják, hogy a fővárosi magyar színészet későbbi műsorán egyszer sem találhattuk föl, meg hogy Pestmegye Játékszíni Könyvtára cz. jegyzékben (1833-ból) még névleg sincs fölvéve. A színészet budai korszakában (1833—1837) szintén nem adták elő. Bayer József.

Magyar hirlap-irodalom 1888-ban

Id. Szinnyei József fáradhatatlan buzgalmú könyvészünk a «Vasárnapi Újság» 6. számában ez évre is összeállította a hazai hirlap-irodalom statisztikáját. Főbb adatai a következők:

	1887	1888	különbség
1. Politikai napilapok	21	21	—
2. Politikai hetilapok	41	41	—
3. Vegyes tartalmú képes lapok	5	3	— 2
4. Egyházi és iskolai lapok	37	38	+ 1
5. Szépirodalmi s vegyes tartalmú lapok	15	13	— 2
6. Humorisztikus lapok	11	11	—
7. Szaklapok	109	110	+ 1
8. Vidéki nem-politikai lapok	122	130	+ 8
9. Hirdetési lapok	6	5	— 1
10. Folyóiratok	141	153	+12
11. Vegyes melléklapok	31	36	+ 5
Magyar hirlapok összege	539	561	+22

E hirlapokból 249 jelen meg Budapesten, 311 a vidéknek 124 helyén és 1 külföldön (New-York). Tavaly 254 jelent meg a fővárosban, 284 a vidéknek 118 helyén és 1 külföldön.

Ezenkívül megjelen hazánkban *nem-magyar* nyelvű hirlap: német 126 (—20), szláv 39 (—1), oláh 22 (—8), olasz 6 (—2), héber 1 (—), franczia 3 (—), összesen 197 (tavaly 228, tehát 31-el kevesebb), — a magyarokkal együtt 758, tavaly 767.

E szerint 10,989 magyarúl beszélő egyénre esik egy magyar hirlap, 14,273 németre egy német, 71,782 szlávra egy szláv és 105,626 oláhra egy oláh hirlap. A hazánkban összesen megjelenő 758 hirlapból esik 18,111 főre egy-egy újság vagy folyóirat.

A ‚KÉSZ' ÉS ‚EGÉSZ' MONDATTANI SAJÁTOSSÁGAI.

1. Közönséges szerkezet: áldozat*ra*, halál*ra* kész; ví*ni*, hal*ni* kész, a franczia *készebb volna nem enni*, mint nem csevegni (Kaz. Erd. lev.) stb. szóval a késznek véghatározóval való kapcsolata.

Régies kapcsolat: viadal*hoz* . . . minden kész volt. Heltai Canc. Könnye Nyelvőr XII. 511. Örömmel mondásá*hoz* valának készek. Zr. Szig. vesz. XV. — Kész vagyok hű len*nem*. Bal. B. LXXXIII. stb.

Mint rectummal álló melléknév vagy határozó egy nyomon halad s kevés a megjegyezni való róla. Tán csak ennyi:

a) A készebb a jobb, inkább, vígabb analogiájára határozóul is előfordul tájdivatosan (Dunántúl), sőt szórványosan az irodalomban. Ez a szereplése azonban, úgy látszik, csak az *első személyű* állítmányigére szorítkozik. P. *készebb* meghal*ok*, mint a szeretőmtől elváljak. Kardos Nyelvőr XIV. 398. *Készebb* Katát elvesztet*ném*. Népk. Gy. III. 77; hogy férjhez menjek, *készebb* bárd alá hajt*om* nyakam. Győry: Köz. köz. I. stb.

b) Feltünő az egyeztetés ezekben: *vannak készök* másod derék ostromra. Tinódi Egerv. v. IV. 1396; de: *kész vagyunk*. Thököly század. XXI. 290. Ott a metrum megengedné a készent, itt semmiféle nehézség. (A nemzeti szinház) egészen *kész van*. Egyetért. 1886 szept. 2.

c) A készen *van* pregnanter: k. *áll*, a mozgás mellékképzetével, — ez az áll sem tiszta ‚stare'. Bud. M. U. szót. «áll» — P. Érte minden honfi *karja* készen *áll* (metonymia számba is mehet) Vör. Készen *áll* a *sajka*. Pet. Képz. ut. stb.

Jelentéstani szempontból érdekes ez a két jelenség: saját életét *készen* (= szivesen) áldozza fel. Kölcs. P. m. 100. *készen* gyüjténk együvé (adományokat) u. o. 171; — *készen vagyok arra* = könnyen megtörténhetik, nem lepne meg, p. sőt készen vagyok arra is, hogy azon esetben . . . ha megfogyatkoznék bennünk a költészeti erő, *akadna mindjárt* elme, ki a bánatnak e könyvét . . . versekbe szedné Erd. K. pr. II. 57. (v. ö. *erre* előre *készen lehetsz.*)

2. A kész a rectum kötelékéből kibontakozva nemcsak szabadabban mozog, de szeszélyes fordulatokat is végez, sőt maga is érdekes fordulat. Azonban előlegezzünk egy illusztráló példát: *börtöne kész* Ali urnak (Arany); itt az alapjelentés *nem* ez: «elkészült (börtön), a mit legott használni lehet» (N. Sz.), hanem ez: Ali menten börtönbe fog vettetni, *elzárat*.

A név (példánkban: börtön) voltakép csak jelzi a cselekvést (elzárat), ennek legfőbb momentumát, legjellemzőbb tárgyát (börtön) emelve ki, melyhez a megfelelő cselekvés (börtön: *elzárat)* mellékképzete csak hozzáfüződik. Maga a cselekvés grammatikai kifejezést nem nyert.

De nem nyert a cselekvő alany sem. Már t. i. a pszichologiai. A pszich. alanyt példánkban a birtokos jelző — Ali urnak — rejti. Máskor a határozó: mindig készen volt *nála* a tréfa, Tompa «Az özv. és fiai»; = mindig tudott, kedve volt tréfálni; kész boldogság lesz *neki* a szenvedés hiánya (Arany); *kiknél* kész volt az éljenzés Jók. Kárp. Z. III.

Banálisnak tetszhetik a német (vasuti kalauz) *fertig*-jére és a magyarnak mehet(*t*)-jére való hivatkozás. Pedig mindakettőben pszichologia rejlik. Utunk egy részét az ő segítségökkel kell megjárnunk. Nos, mind a magyar, mind a német kalauz gondolata imez: *indulhatunk.*

A magyar a világos konkluzióval kedveskedik a vonatvezetőnek, *mehet*(*t*)-et mond s hozzágondolja a premisszát: készen vagyunk; a német a fertig-gel csak a premisszát terjeszti elő s a konkluziót a vonatvezetőre bizza: a filosofusok klasszikus hazájában többet tételez fel a vonatvezetőről is. A német az állapotot, a cselekvésre indító állapotot konstatálja, a magyar a cselekvést, mely azt az állapotot feltételezi. A *fertig* filosofikus, a *mehet!* gyakorlati, praktikus.

3. Azt az állapotot, melyet a német «*fertig, zubereitet*» jelez, a magyar *kész* is kifejezi; mellékképzet a cselekvés, a czélba vett akczió és iránya: e szerkezet tehát *többet jelent*, mint a mennyit *mond*, hiszen az a grammatikailag ki nem fejezett cselekvés, illetőleg körülményei igen sokfélék lehetnek.

A «pronus, lubens» mintegy objektiválódik, midőn «fertig, zubereitet, paratus, aptus« jelentést ölt fel. A jelentésfejlődést követi a hangalaki gyarapodás: *készen van.* «*Senki sem kész Istennek országába menni*, ki ereszti ő kezét az ekére és hát megé néz» (Tatr. c. N. sz.) — mintegy átmenet a pronus és paratus között. (Káldynál már: nem *alkalmatos* az Isten országára (nemo *aptus* est regno Dei.)

A Tatr. c. idézett helyéhez szít, tehát archaismus Kármánnál: egy rózsa minden ékesség helyett, a derekamon egy öv-pántlika s így *kész voltam.* (Fanni báli-*toilettje*; F. immár *bálba mehet*. . .)

Más példák: Most tehát *készen volnánk.* (Bajszövőn rajt a hamuszín köntös, fejében a kalap, kezében a bot: most *már mehet kézfogójára.*) Kisf. K. A fösvény.

Mindjárt *készen leszünk*, a toiletteből még hiányzik valami, csekélység, csekély időt kiván: «egy pörczentés köze lehet.» Gyöngy.: csak még a *bajuszát* pödri ki az én felséges uram — a nyúl —: *aztán mehetünk ebédre*). Népk. Gy. I. 436.

Készen a *játszók?* (a szinpadi díszítés rendben, a jelmezek felöltvék: *megkezdődhetik az előadás.*) Arany: Haml. III.

Oly régen ott van s még csak nem is *készül* = nem szedi össze holmiját, hogy elmenjen, visszatérjen hazájába, Muszkaországba. Tompa III. 149.

Készen áll a sajka. Pet. Béranger: La barque est *préparée.* A «mehett»: a *mozgás* mellékképzete is megvan.

E kész, készen fölszereltségbeli állapotnak, bizonyos cselekvésre való készületnek a jelölője. A Debr. Gramm. tudós irói szerint «kész paratus az olyan, a minn már meglátszik a *kéz*» 299. l. Faludinál készület *ruhát* is jelent. Nyelvőr XVI. 201.

4. A *kész* mint *jelző* nagyon játszi, csapongó, itt-ott az *egész* országútjára is átszökell.

Lehr kitünő kommentárjában a készből *két*féle készt hasít ki, két árnyalatot különböztet meg, a különbséget a hangsúlyra alapítván. «E szónak «kész» kettős értelme van, a szerint a mint vagy rajta magán, vagy a vele szövetkező néven van a hangsúly ... *Kész* orvos = kitanult orvos; kész *orvos* = nem az, de ért a gyógyításhoz.» Toldi 48. Embert társáról, a *készt* egészről ismerhetni meg legjobban.

A kész, egész jelzővel álló név *kevesebbet jelent,* fejez ki, mint a mennyit egymagára *mond. Ha egész művészt mondunk, nem értünk egész művészt, művészt* a szó szoros értelmében. Mikor értünk hát (igazi, egész) művészt? Ha nem mondunk egész, kész műv szt, mikor betűben, hangban *kevesebb* áll előttünk. Munkácsyt rosszul dicsérnők meg ezzel, hogy egész művész; *ő művész.*

A *kész* orvos = kitanult orvos, ki tehát a szigorlatokkal végzett, a gyakorlat küszöbén áll, még nem gyakorló. Az orvos: gyakorló. A kétségeskedő pácziens nem folyamodik sem a *kész* orvoshoz, sem a kész *orvoshoz,* hanem az orvoshoz.

A *kész* orvos és a kész *orvos* közti viszony hasonlít a művész és a műkedvelő köztihöz. De csak hasonlít. A művész, a maga körében, *több* mint *kész* orvos, a műkedvelő *nem több,* mint kész *orvos.* Néha kevesebb: nem minden műkedvelő kész *művész,* nem mindig ragad *tapsokra,* míg a kész *orvos* kisebb-nagyobb bizalmat mindig kelt.

Márczius hóban is lehet *egész nyár, juniusban* soha, csak *nyár.* Am márcziusban *egész tél* is lehet (nálunk így volt az alvidékeken a budapesti árvíz idejében: 1838-ban, míg a felvidékeken zöldült a fű. Jók. Kárp. Z. II. 4.). Mi hiányzik márcziusban az egész télhez? A hónap. Évszak és hónap nem egyeznek. (A márcziusnak minden magyar kalendáriumban olvasható magyar neve: *tavaszelő.*)

A fiatal ember lehet *egész* öreg ember s mégsem öreg ember. Hiányzik a kor, az évek sora. Tompa «Sándor bácsi»-ja viszont nem igazi öreg ember:

Kész deczember
Már a kelmed
Fehér haja, ősz szakálla,
De a szíve,
A kedve még
Mindig az áprilist járja.

A fehér haj- és ősz szakállhoz nem talál az ifjú kedv: deczemberhez április (hasonlat).

Egész ispita lett a házunkból. Kisf. K. A fösvény. Nem: ispita, e szót nem lehetne homlokzatára írni. Csak betegek vannak benne. Betegek nemcsak ispitában lehetnek.; ispita lehet betegek nélkül is. — Lakása már is *kész* Diána berke (Győry: Köz. Köz. 1.).

Egész kis Pompéji lesz a papföldön. Bp. Hirl. 1887 máj. 10. (egész e h. egész *olyan*, mint . . .)

A *kész* beteg nem igazi beteg. A magyar ember *kész beteg, ha nincs baja*. Tompa III. 327. «Jön a muszka».

(Vörösmarty anyja) Nyéknek *egész* orvosa lett. (Vör. é. 4.) Nem: orvosa (hija van: kvalifikáczió s egyéb).

Mikor visszajött *egészen* dandy volt. Jókai. A kik kétsz. haln. m. I. 49. (dandynek nézhette *akkor* bárki.) Garay Obsitosában nem szerencsés a «*megcsinált gavallér*», 2. — (De: «néztek, ki az a *gavar*» (= gavallér, *királyfiról* van szó). Pap: Palócz Népk. 106.

Kész író = dilettans iró. Hadd idézem Kazinczynak ily czimű («A kész irók») epigrammját:

Béna vagy és tánczolsz, a nyelvet nem tudod és írsz,
Szárnyad ugyan nincsen, Cserdi: de rajta! repülj.

(de: a ki széppel köti össze a jót . . . az bölcs, az *igaz poëta*. Berzs. P. Tak. J.-hez.)

Don Quijote *kész* bolond (Beöthy A trag. 587), nem igaz bolond: «csak arra nézve bolond, a mi rögeszméjét érinti, egyébként *okos* ember lévén». Arany P. d. 298.

Egész v. kész mulatság nem-egész, nem igazi mulatság. Valami híja van.

(A krónikás) *kész* mesével szolgál újabb költőinknek. Arany P. d. 71. Az a mese a krónikásnál lehet kerek egész, a költőre nézve több tekintetben (jellemfejlesztés stb.) hiányos, hézagos, nem egész.

Általában mind a kész, mind az egész egyforma messze esnek az igazi-, a geminustól. Mégis a késznek, illetőleg alanyának sajátos vonása a «lubentia» (Bud.), az akarás momentuma (v. ö. kész-akarva), a bizonyos cselekvés akarásának momentuma (l. *készebb* meghalok 1. *a)*), a bizonyos formára irányuló meg-megujúló törekvés: a *kész* mint jelző *frequentativ* értékű.

Sándor J. szókönyvében a kész vevő: *emax, cupidus* emendi, kész vendég: cœni*peta*, parasitus, kész bohó: morio sannio, scurra aulicus (kész bohó v. bolond, ki *mindig hajlandó* bohót, bolondot játszani»), N. Sz. — De: Beczkó — Stibor *udvari bolondja* — most *igaz* bolond vagy, eszed szíveddel elsuhant. II. 7.) — A nép a *mindig* kész evő. Vör.

Szarvas G. szerint a . . . kész, egész . . . «a derekas, jó, tökéletes»

kifejezésére is alkalmatosak (Nyelvőr XVI. 362). Efféle példák tartoznak tán ide: csekély erőmet szászszorozni *kész* szorgalmam vala Vör. Árp. ébr. Lehet, hogy itt sajátos egyberántás esete forog fenn; a határozó lappangásba jutott, mint ebben a példában: *mindig kész szájánál* nincs neki (a bolondnak) más értéke. Stib. v. II. 2., kiegészítve: *fecsegésre*; ebben meg a jelzőbe költözött át: *kész mosolygó* ajkat kedvel az (Vör. kieg.: mosolygásra kész), vagy ép a jelzettbe, a főnévbe: kész szolgája = szolgálatra kész embere, híve.

A kész alapjelentését, a lubentiat fokozza: a *született*. P. ő (a poloska) annak (a mi régi) *született* antiquariusa. Arany. Mi vagyunk *igazi született* æsthetikák. Kisf. K. Áltud. stb.

Az ‚egész' inkább *perfektiv* értékű jelző: az a lubentia, mely a «kész»-nek vonása, itt háttérbe szorul. P. (Vörösmartyné) lassanként Nyéknek *egész* orvosa *lett* (nem: *kész* orvosa *lett*, pedig inkább járatos kész orvos, mint egész orvos; nyilván a mult időbeli igealak szorítja ki a kész-t; a perfektiv jelentésű egészszel jobban megfér).

Igaz, váltakozható szerkezet volna ez: Nyéknek *mindig kész* orvosa *volt* — de ez tán más árnyalat s Gyulai nem ezt czélozta (a «*lassanként*» határozó a legjellemzőbb Gy. felfogására nézve, s az kizárja a kész-t).

Egész paraszt, egész ördög, egész angyal. (N. Sz.) *Egész apja.* És tagjaik *egész állatvilág*: lud-talp, ökör-térd, pók-has, légy-gyomor, vakand-szem, birka-nézés, kecske-láb ... (Délibáb. hőse III. 6.) Látni való, hogy az egész a szóban levő személynek (ritkábban dolognak), a maga (az egész) jelzettjéhez való viszonyát többször csak a külső vonatkozásra, a *hasonlóságra* alapítja (egész olyan, mint). A szóban levő személy (v. dolog) általán csak az «idomot bitorolja» mint Horatio szemében Hamlet szelleme a királyét. A kész-nek némely kapcsolataira szintén illik e felfogás, e magyarázat: *ősz szakálla kész deczember; lakása* kész *Diána berke* stb.

A kész deczember mindenkép más magyarázatra szorul, mint a kész orvos, kész költő stb. A kész nevetség is másra, mint a kész költő: ott az ember a cselekvésnek *tárgya* («késő harag kész nevetség» Kisf. K.), itt *alanya*, végrehajtója.

A *kész* és *egész*nek — különben is paronimáknak — cserélkezése, érintkező szerepköre fejti meg talán, hogy néha ott is készen-t találunk, hol egészen-t várnánk. P. (a búza) *készön megérve*. Kriza V. 456.

5. A cselekvő személy, az alany képzete csak rejlik, grammatikailag nincs megjelölve, csak a cselekvésnek legjellemzőbb momentuma: tárgya, helye van kifejezve az ilyetén példákban: a királyoknál van nekem *kész asztalom*. Péczeli Légy és Hangya, nem: az asztalosi munka van befejezve, hanem a szakácsnéé: az asztalhoz ülhetek (illetve: asz-

talra szállhatok), *ehetem* (= asztal), a mikor tetszik (= kész) (v. ö. *szabad asztalt* ajánlottak neki. Toldy Költ. kk. III. 315.).

Több asztalokon *kész italok*. Bánk-bán I. 1. (ihatnak a vendégek, ha kedvök tartja.). *Kész étek*: manna (Sánd.) «égi kenyér» Zsolt. Elkezdték (a verebek) dicsérni az *asztagokat*, melyekben számukra *kész kalászok teremnek*. Jókai Hétközn. 5. Érdekes attractió: tulajdonképen nem a kalászok, hanem az asztagok állnak készen. Ide valók: *börtöne kész* Ali urnak; kün *kész paripák* várnak. Garay: A hűs. diad. (= menten *utazhatni*); elaltatsz-a *kész*, puha *ágyadon*? Tompa III. 313. *Kész ágy* = vetett ágy — már vagy még Gyöngyösinél az *asztalt* is *vetik* Kem. J. I. 3. — Kész ágy olyan, melybe menten lefekhetik az ember.

Készség régiesen készülék, szerszám, *eszköz* (Bécsi c. N. Sz.). Nyelvtörténeti szempontból kész, *készséges eszköz* — merő tautologia. P. bennök (a nagy családokban) találta az abszolutistikus központi kormány *kész eszközeit*. Pulszky F. Bp. szemle 1874. 7. sz. 23.

6. A kész-nek különösen jellemző vonása az egészszel szemben, hogy a mondatban *állítmányul* is használatos. (A melléknév, tudvalevőleg, igazi absztraktum: ilyen a kész is.) Van úgy, hogy alanya is absztraktum: p. kész a *kegyelem*.*) Ez a szerkezet is fordulatszámba mehet. A *börtöne kész*-félékhez való hasonlósága nyilvánvaló. Újabb keltű szerkezet, bár már Pázmánynál is akad példája; ha bánatos szűvel sugja-meg fülébe vétkeit . . . *kész* a *szabadság*. Első pred. (= menten *szabad* a *bűnös*). *Kész* a *győzödelem* (Ányos 47. l. = *legott* (bizonyosan) győzünk.) Az úr *oltalma kész* (= az úr *menten* megója): földig ketté hasadt az izmos sziklabércz. Tompa. Sz. László kir. stb.

E körben a kész épen annyira állítmány (*futurum*) mint határozó, ielesen *időhatározó* (legott, menten); az alapjelentés (lubentia) fölé az idő képzete emelkedik a következő példában is: (János vitéz a *fenyegetőző* óriásnak) *egész készséggel* ilyen szókkal *felelt*. Pet. Ján. v. XV. (v. ö. Ha udnám, hogy ijen szerencsésen járok mint az a deák, a *mai szentségesnap* beállanék deáknak. Kriza V. 424., a *szentséges* nap itt nem nagy, *sátoros* ünnep, hanem: legott.)

BARBARICS L. R.

---

*) Az az alany gyakrabban konkretum s néha sajátos vonásokkal lép fel. P. Bezárom én is már a boltot, napomnak vége, kész a *mérleg*. Vajda J. Egyetért. 1887. decz. 25. Csakhamar kész az *agglegény*. Szana Kisf. K. 109.

HAZAI IRODALOM.

Historia Apollonii Regis Tyri e codice Parisino 4955. edidit et commentario critico instruxit *Michael Ring*. Posonii et Lipsiae MDCCCLXXXVIII. Stampfel 8 r. 90 l. Ára 90 kr.

A latin irodalom legkésőbb korából, úgy látszik a Kr. u. hatodik századból egy «regény» maradt ránk — a regény szót itt nem modern értelemben veszszük — mely több tekintetből kiváló figyelemre méltó. Nem mintha akár tartalma, akár előadása megfelelne magasabb æsthetikai követelményeknek. Tartalmára nézve mint a legtöbb ókori (görög) regény különféle kalandoknak ügyetlen conglomeratuma — elmondja, hogy hőse, Apollonius,Tyros királya, hogyan nyeri el Archestrates kyrenei király leányának kezét, hogyan veszíti el aztán és nyeri vissza feleségét és leányát — előadása pedig lehetőleg ügyefogyott. De egyrészt mint egy most már elveszett, valószínűleg harmadik századbeli görög eredetinek fordítása, illetőleg a mű compositióját is lényegesen megváltoztató átdolgozása (l. Erwin Rohde, Der griechische Roman und seine Vorläufer. 1876. p. 408. sk.), másrészt mint a középkor legelterjedtebb népkönyveinek egyike sokat foglalkoztatta az irodalomtörténészeket, míg nyelvezete a vulgaris latinságot kutató tudósoknak szolgáltatott bő anyagot.

Nagyban gátolta azonban mindkét rendbeli kutatók búvárlatait azon körülmény, hogy ezen regény szövege, melynek Haupt több mint száz kéziratát ismerte, több egymástól alig hihető mértékben eltérő recensióban maradt ránk, mely kéziratok közül a régibb kiadások (az ed. princeps 1471 tájáról, ed. M. Velser 1595, ed. Lapaume 1856) épen a legrosszabbakra voltak alapítva, és a legujabb, a Riese-féle (1871.) is csak részben szolgáltatott a kutatásnak biztos alapot. A Riese által felhasznált kéziratok közül ugyanis a legjobbik, mely nála egymaga képviseli az általunk a következőkben *A*″-val jelölt recensiót, a cod. Laurentianus pl. LXVI. num. 40. (*A*, sæc. IX/X.) a regénynek alig egy harmadrészét tartalmazza (p. 1—14, 11; 42, 4—47, 16; 54, 7—60, 13. ed. Riese); a többi része *A*″-tól is, egymástól is nagyon eltérő sokkal rosszabb két recensión alapul, első sorban a *B*″-vel jelölt recensión, melynek azonban csak legrosszabb képviselője a cod. Oxon. Coll. Magd. 50. (*β*, saec. XI) maradt ránk egészen, míg a jóval hibátlanabb cod. Voss. form. quadr. 113 (*b* saec. IX/X) jelű kéziratban csak p. 1—43, 17 ed. Riese, ezen recensio legjobb kéziratában pedig, a Tegernseei töredékben (*B*, saec. X), épen csak p. 22, 22—24, 7; 78, 21—31, 13; 48, 12—49, 22; 53, 21—58, 9 foglaltatik. Riese már most a regény szövegét az *A* kézirat szerint és ott, a hol ez hiányzik a *B*″ recensio szerint

adja, melynek ellenőrzésére és kiegészítésére az egy cod. Sloanianus 1619 (γ saec. XI) által legjobban képviselt harmadik recensio szolgál, mely alapjában az *A''* és *B''* recensiókból van contaminálva és a mellett még sajátos toldásokkal is bővelkedik.

Látható tehát, hogy a Riese-féle kiadás, mely különben előzőivel szemben nagy haladást tüntet fel, abban a nagy hátrányban szenved, hogy nem egyöntetű, hogy különböző részeiben különböző egészen heterogen természetű recensiókra van fektetve.

Ily körülmények közt valódi szerencsének mondható oly kézirat felfedezése, mely az *A''* recensiót elejétől végig tartalmazza. E kézirat a párisi Bibliothèque Nationale-nak a XIV-ik század végéről való 4755-ik számú latin codexe, mely Ring Mihály pozsonyi jogakademiai tanárnak fenn kiírt kiadásában van először felhasználva.

Ring már régóta foglalkozik az Apollonius-regénynyel. 1874-ben Nemzeti Múzeumunk könyvtárában egy a werdeni kolostorból ide került Vergilius-codexben e regény XI-ik századbeli kéziratának töredékeit fedezte fel, melyeken a Riese-féle kiadás 36, 6—38, 2; 40, 16—65, 14 lapjai voltak olvashatók az *A''* recensio szövegében. Ezóta nem nyugodott. Összehasonlította, illetőleg lemásolta e mű bécsi, lipcsei, erfurti s egyéb németországi kéziratait, én az olaszországi és angolországi kéziratokat ismertettem meg vele mutatványokban és collatiókban, a párisi kéziratokból kérésemre Omont Henrik volt szíves neki mutatványokat közölni, szóval néhány év lefolyása alatt szép apparatus criticust gyüjtött össze.

Ezen apparatusban leginkább a később Ring maga által lemásolt és már föntebb említett Cod. Par. 4955 (*P*) tünt ki. Ez egyedül tartalmazza az egész *A''* recensiót, melynek szövege a budapesti (werdeni) töredékben (*W*), a lipcsei egyetemi könyvtárnak 431-ik számú kéziratában (L, sæc. XI) és a cod. Vat. 1984-ben (*V* sæc. X) Ring véleménye szerint a *B''* recensióból vett olvasásokkal van interpolálva. Ezen és más értékes kéziratok alapján Ring az Apollonius-regénynek új kritikai kiadását szándékozott adni, melyben egymásután mind a három recensio szövege benn foglaltatott volna. Valóban kár, hogy súlyos betegsége nem engedte meg, hogy e nagyszabású tervét megvalósítsa, és még szerencsének mondható, hogy legalább az *A''* recensio szövegét tehette közzé. E kiadás az Apollonius-regény kritikájára és a késő latinságra vonatkozó tudományos buvárlatok szempontjából korszakalkotónak mondható, a mennyiben benne van először közölve a szöveg azon recensiója, mely az e műre irányuló mindennemű kutatásoknak biztos alapját kell hogy képezze. Nagy kár azonban, hogy ezen több évi szünet után igen kedvezőtlen körülmények között sajtó alá rendezett kiadás több tekintetben fogyatékos, a mint az a következő rövid észrevételekből

is kitünik; többet a berlini «Wochenschrift für classische Philologie»-ben fogok közölni.

Külsőségek közül felemlítem, hogy a commentarius criticus nem a szöveg alatt, hanem a könyv végén van elhelyezve és hogy az egymásra vonatkozó számok a szövegben és a jegyzetekben igen gyakran nem vágnak össze, továbbá, hogy a szöveg csak úgy hemzseg értelemzavaró sajtóhibáktól. Inkább a dolog meritumát illeti már az a tapasztalatom, hogy az *A* codexnek Ring által közölt collatiója nem egészen megbízható; positiv hibás adat ugyan nagyon kevés van benne, de több, igaz hogy nem épen lényeges, olvasás nincsen benne felemlítve, és az sincs helyén, hogy Riesenek e codexről való hibás adatai nincsenek mindenütt mint olyanok feltüntetve. Nem helyeselhetem továbbá azt a módot, a hogyan Ring collatióit közli. A meddig *A* fennmaradt, *P*-ból még a legapróbb orthographiai eltéréseket is közli (hogy pl. a gen. sing.-ban *e*-t ad *ae* helyett), ellenben az A-ban hiányzó fejezetek egy részében (miért épen csak egy részében?); a 12-ik fejezettől a 24-ikig «codicis *P* mediocria vitia vocabulaque prave scripta» fel nem említette, pedig e részben Ring meggyőződése szerint *P* az *A''* recensio egyedüli képviselője. Ezen részekben egyáltalában kivánatos lett volna, ha Ring minden egyes esetben megmondotta volna, hogy minek alapján tér el a *P* codex olvasásától; a hogy a dolgok most állnak, számtalan esetben nem tudjuk, az *LVW* kéziratok egyikének alapján tette-e ezt, vagy pedig coniecturán alapul-e a szövegben álló olvasás.

A főkérdés különben az, hogy mily elvek szerint állapította meg Ring az *A''* recensio szövegét? Már kiadásának czíméből kitünik, hogy a *P* kéziratot vette alapul és ezt helyesen tette, mert ez az *A''* recensio egyedüli teljes képviselője. Úgy hiszem azonban, hogy e mellett a többi jó kéziratot nagyobb figyelemre kellett volna méltatni. Ez kivált *A*-ra nézve áll, mely kéziratról Ring is azt vallja, hogy az *A''* recensio *tiszta*, nem interpolált képviselője és a mely a nálánál négyszáz évvel fiatalabb *P*-vel legalább is egyenértékű. Azon esetekben tehát, melyekben *A* a másik két recensióval egyezik *P* ellenére vagy olvasása belső okoknál fogva tetszetősebb, ezt kell a szövegbe felvenni. Így pl. p. 3. ut. sor: «Florem virginitatis eripuit» *P* és Ring, «nodum virg. er.» *A* és a többi codex, helyesen, v. ö. p. 42, 7 tu eripe nodum virginitatis eius, — p. 39, 10 arripiam (olv. *eripiam* Riese kézirataival) nodum virginitatis eius. — P. 4, 20 mortis remedium mihi placet *AB'*, mortis remedium placet *P* Ring. — Et dum (cum *bβ*) aliud non invenisset *Abβ*, cumque nihil aliud invenisset *P* és Ring. — P. 9, 6 qua de causa *P* és Ring, qua ex causa *A*; ugyanaz az olvasás p. 10, 4 (Ringnél is); stb. stb. — Kényesebb a dolog, hol *A* hiányzik és *LVW* egyezik *P*-vel szemben a második vagy harmadik osztálylyal. Ilyen esetekben ugyanis az egyezést azon körül-

ménynek lehetne tulajdonítani, hogy *LVW*-be ama másik osztály olvasása interpolatio utján került, melytől *P* ment maradt. A következő és egy néhány más esetben mindamellett belső okoknál fogva jobb szerettem volna, ha Ring az *LVW* olvasását vette volna fel a szövegbe: P. 50, 13 rogavit *P*, rogavit abscedere *Ring*, rogavit me ut abscederem (—erer *W*) *LW*, helyesen; Riese kézirataiban is «rogavit ut discederem» áll. — P. 58, 21. 22 egy feliraton: «universus populus militinensium hominum amorem» *LW*, mely olvasásban «u. p. mitylenensium ob nimium amorem» rejlik; *Militinensium* hiányzik *P*-ben és kihagyta Ring, kétségkívül azért, mert *βγ*-ben mindig *Militene* áll *Mitylene* helyett és így valószínű, hogy a *milit.* szó *LW*-ben a *B''* recensióból van interpolálva. Minthogy azonban nyilvános feliratokban ki szokták tenni azon város nevét, mely a feliratot késztíttette (v. ö. p. 38, 17 és 44, 24 cives Tarsi, — p. 11, 17 Tarsia civitas) valószínűnek tartom, hogy *P*-ben csak tévedésből esett ki a *Mitylenensium* szó; nincs-e *LVW*-ben más helyeken is *Militene P* Mitylene-je helyett, a Ring gyér selecta varietasából nem tűnik ki. — P. 59, 15. 16 «Erat enim effigie satis decora et omni castitatis amore assueta, ut nulla tam grata esset Dianæ nisi ipsa.» Így Ring *P*-vel, kivéve hogy *omni*-t ír *P omnium*-ja helyett (hominum *LW*). A többi kéziratok főbb eltérései: adsueta et nullam tam grata esset diana aptam habebant nisi ipsam *W*, nullam tam gratam esse diana aperta habebant nisi ipsa *V*, nullam diana tam gratam haberet ut ipsam *L*. Riese kézirataiban (*βγ*) így: «erat enim effigie decora et ob nimium castitatis amorem asserebant (így *γ*, efferebant *β*) omnes nullam esse tam gratam Dianæ». Hasonló valami állhatott eredetileg az *A''* recensióban is. E mellett szól első sorban az *omnium (hominum)* olvasás, melyet nem kellett volna Ringnek az úgy is rossz értelmet adó *omni*-ba átváltoztatni, mert nyilván a *βγ*-ben hagyományozott *ob nimium*-ból van elrontva; csak az imént láttuk, hogy p. 58, 22 is *P ob nimium*-ja *LW*-ben *hominum*-má romlott. Ha már most *ob nimium* az eredeti olvasás, akkor *βγ*-vel *amorem*-et is kell irni és *assueta ut* helyébe is a *βγ asserebatur*-ja kell hogy lépjen, és ez ellen még a palæographusnak sem lehet kifogása. Az acc. c. inf., mely *asserebatur*-tól függ, *VW* és *βγ* olvasásai után itélve, a következő lehetett: «nullam tam gratam esse Dianæ nisi ipsam». Az az *aperta (aptam) habebant*, mely *VW*-ben *nisi ipsam* előtt áll, alighanem az *assueta ut* fölébe javitásúl írt *asserebatur (asserebant?)* szóból keletkezett, mely később romlott alakban rossz helyre került a szövegbe. Az *L* codex e helyen interpolálva, illetőleg önkényesen javítva van. — P. 61, 1—3 «Iterum cum redivi, ut involverer luctu, post matris atque filiæ mortem cupienti exitum, vitam mihi reddidisti.» Így Ring *P*-vel, csakhogy *iterum — luctu* nem bír helyes értelemmel. Riese *βγ*-vel e helyet így adja: «Et dum redivivo luctu involverer, mori cupi-

enti filiam meam reddidisti». V. ö. evvel *VW* olvasását (*L*-ben mi áll, nem tudjuk meg): «Et (quos *V*) cum redivivo luctu (redivivos luctus *V*) iterum post matris atque filie (*filie* hiányzik *W*-ben) involvere (volvere *W*) mortem cupienti (cupientem me *W*) exitum (tunc *V*) reddidissem (reddit mihi letitia *V*)». Ezek alapján az *A''* recensiót következőképen reconstruálom: «Et cum redivivo luctu iterum post matris atque filiæ involverer mortem, cupienti exitum filiam mihi reddidisti».

Azt hiszem továbbá, hogy Ring kelleténél ritkábban használta fel a második és harmadik recensio szövegét az *A''* recensio javítására. Csak a legeclatansabb két esetre akarok itt hivatkozni ezen állításom igazolására. Apollonius leányát Tharsiát nem sokkal születése után egy Lycoris nevű dajkára bízta és azután elment utazni. Ez a Lycoris sokáig nem említette a lánynak nemes származását és csak halálos ágyán avatta be annak titkaiba. Ezen nyilatkozata után Tharsia így szól Lycorishoz: «Cara nutrix, testor deum, quodsi fortasse aliqui casus *mihi* evenissent antequam hæc mihi referres, ego nescissem stirpem nativitatis meæ». Ez nyilván félszeg beszéd. Tharsia okvetetlenül némileg szemrehányásképen kellett hogy Lycorisnak mondja, hogy ha véletlenűl rögtön utólérte volna a halál, mielőtt titkát elárulta volna, ő (Tharsia) nem tudta volna meg származását. Ezt a gondolatot fejezik ki a Riese kéziratai: «*si prius senectae tuae* naturaliter accidisset quam hæc mihi referres, ego originem natalium meorum nescissem». A fennebb idézett helyen tehát az első *mihi* helyett *tibi*-t kell írni. — A másik hely az, mikor Tharsia Apolloniusnak, a ki szerencsésen megfejtette több fogas talányát, «inflammata prudentia *quaestionum*» újabb talányokat ad fel. Így *P* és Ring. Riese kéziratainak felfogása szerint Tharsia ezt «inflammata prudentia *solutionum*» tette, és ez inkább érthető is.

Volnának még egyéb észrevételeim is, pl. az, hogy Ring az ide vágó újabb irodalomra nem volt elég tekintettel és hogy számos egyéb helyen is hibás olvasást vett fel a szövegbe, — nagyjában azonban kiadásának jellemzésére csak ismételhetem fennebbi nyilatkozatomat, hogy kiadása, melyben először van a szöveg *A''* recensiója egész terjedelmében közölve, a mű első igazán hasznavehető kiadása, mely hivatva van kritikusoknak és nyelvészeknek kutatásaik számára biztos alapul szolgálni. Mennyit nyert a szöveg a párisi kézirat felhasználása által, mutatja egy pillanat a Riese által rosszabb kéziratok alapján kiadott részletekre, melyek az egész műnek több mint kétharmadát teszik ki; és hogy mennyit tanulhatni belőle a regény szerzője vagy átdolgozója elbeszélési módját és a későbbkori latin nyelvszokást illetőleg, megtudjuk, ha e kiadás alapján tanulmányozzuk át Thielmann becses értekezését (Über Sprache und Kritik des lat. Apollonius-Romanes, Speier 1881), kinek állításait majd megerősíti, majd megczáfolja.

Azon nagy érdem mellett, melyet Ring az Apollonius Tyrius párisi kéziratának közzététele és szövegének a legtöbb esetben kitünő coniecturák által való emendálása által szerzett magának, a dolgozat ellen módszer tekintetében felhozható kifogások alig jönnek számba, és a mint én ismerem a szerzőt, a bírálónak még ezeket sem lett volna alkalma felhozni, ha Ring dolgozatát kedvezőbb körülmények között rendezhette volna sajtó alá.

DR. ÁBEL JENŐ.

Dr. Holzweiszig Frigyes Latin Nyelvtana az egyes osztályok tananyagának megjelölésével a gymnasium mindenik osztálya számára. Fordította és a magyar iskolákhoz alkalmazta *Székely Ferencz.* Budapest, Franklin-Társulat. 1887. XI és 260 lap. Ára 1 frt 80 kr.

Dr. Holzweiszig Frigyes Latin Gyakorlókönyve az első osztály számára. Fordította és latin-magyar és magyar-latin szótárral ellátta *Székely Ferencz.* Budapest, Franklin-Társulat. 1887. 8-r. VII és 176 l. Ára 1 frt.

Dr. Holzweiszig Latin Nyelvtana a fontosabb szabályoknak rövid és szabatos összefoglalása, a classicusokban előforduló sajátos latin kifejezéseknek alkalmas helyen való beiktatása, a stilisztikai sajátszerűségeknek a beszédrészek használatában való szerencsés egybeállításával, kiváltképen pedig az egyes osztályok tananyagának külön megjelölésével igazolja megjelenését.

Sokan fennakadhatnak azon, hogy minek jelölte ki Holzweiszig ezen nyelvtanában az egyes osztályok tananyagát, s tán még többen azon, hogy ezen nyelvtanban a tananyag feldolgozása hét, illetve mind a nyolcz osztályra van előírva, midőn a mi gymnasiumi utasításainkban az egyes osztályok tananyaga meg van határozva, és az is ki van mondva, hogy nálunk a nyelv- és mondattani részt a négy alsóbb osztályban már be kell fejezni.

Én nem ítélem el a H. eljárását, sőt remélem, hogy a tapasztalás után nagyon alkalmasnak is bizonyul. A tanár jobban van kötve az egyes osztályokban kijelölt részekhez, nem járhat el kénye-kedve szerint a tananyag feldolgozásában; viszont a tanulók sem védekezhetnek a következő osztályokban azzal, hogy ezt vagy amazt nem tanulták. Én tehát a tananyagnak ezen berendezését igen sikerültnek tartom. A mi pedig a tananyagnak 7—8 osztályra való felosztását illeti, igaz ugyan, hogy mi a III. és IV. osztályban elvégezzük az egész mondattant; de valljuk meg őszintén, hogy tanulóink nagy része az esetek, de főleg a módok használatában ingadozik az V. és VI-dik osztályban is; nem is szólva arról, hogy a mondatok összefüzése s az azokban alkalmazandó módok, idők, kötőszók, igenevek, határozók stb. érdemleges alkalmazása, még a legjobbaknak is fejtörést okoz. — Ezen nyelvtan szerint is a tanulók a III. és IV-dik osztályban bevégzik az általánosabb és leggyak-

rabban előforduló szabályokat; a ritkábban előforduló és nehezebb nyelvsajátságok pedig a felsőbb osztályokra várnak, hol a fejlettebb gondolkozású ifjú könnyebben megérti. Különben is nincs a tanár keze annyira megkötve, hogy akkor, midőn olvasmányánál fogva czélszerűnek találja, a nagyobb betűkkel nyomtatott szabályoktól két-három sorral lejebb is, — a kisebb betűkkel nyomottakból, mely a jövő évre van irányozva, — föl ne adhasson leczkét. Azután stilus-gyakorlatokra, milyeneket a felsőbb osztályokban fel szoktunk adni, gondolni sem lehet a mondattani szabályok ismétlése nélkül; tapasztalatom szerint a stilusgyakorlatok fordítása közben a mondattant tüzetesen ismételtetni, jobban mondva újra tanítani kell; úgy látom pedig, hogy a tanulók a már egyszer bevégzett tananyaggal, habár nem tudják is, fölületesen bánnak el, mert azon téves hitben vannak, hogy az ismétléseket csak átolvasni kell, de jól megtanulni fölösleges.

Általánosságban nézetemben a fentebbiekben kifejezést adva, áttérek a részletekre.

Az egész könyv a mellett tanúskodik, hogy szerző nagyon megfigyelte, hogy a tanítás menetében mik ütköznek nagyobb nehézségbe, s hogyan lehet azokat elhárítani.

A declinatiók szám szerint vannak elnevezve, de a tőrendszerre is kellő tekintet van véve. Tapasztalásom után helyesnek mondhatom, hogy a két- és egyvégű melléknevek fölé külön-külön föl van írva a nemi meghatározás; jónak tartom a középfokú melléknevek ragozásának bemutatását is, legalább ezeknél az egyes ablativus *e* végzetét láthatják a tanulók. Ilyféle látszólag keveset mondó, de a tájékozásra nézve igen fontos részeket éppen oly jelentékenynek tartom, mint mikor szerzőnk a 23. §-ban megjegyzi, hogy a III-dik névragozásnál a semlegesek többes számának ragja az egyesszámú ablativus ragjával szoros kapcsolatban van, mert ha ez *i*-vel van, akkor a többessz. nom., acc. és vocativus *ia*-val képeztetik és a többessz. genitivus *ium*-mal; ezzel tehát nemcsak a seml. főnevek többes száma képzésének, hanem az idetartozó melléknevek ragozásának is — saját tapasztalatom után szólva — kitünő útmutatást nyújt; mit a Bartal-Malmosi vagy Schultz-Dávid-féle tankönyvekben hiában keresünk.

Az igék tárgyalásánál jól esett látnom az igék névi alakjainak csoportosítását és az álszenvedő igékre vonatkozó megjegyzéseket (92.); az igeidők képzését is röviden, de világosan adja a szerző; azonban jó lett volna, ha legalább az act. praes. indic. sing. első személyétől képezhető időkhöz, hol az egyes időbeli személyragok különféleként váltakozva járulnak a tőhöz, ezen változásokat feltüntető különálló, — az igeragozást bemutató és az eljárást feltüntető — mintát is adott volna. A perfectum *vi*, *ui* végzetének a *sum* — *esse* igének *fui* alakjával való szoros

kapcsolatba hozását is szerencsés ujításnak találom. A conjugatio periphrastica bemutatásánál főleg a *dus*, *da*, *dum* végű part. fut. pass. alkalmazása vonta magára figyelmemet, hol a személy dativusa a legtöbb tankönyvvel szemben, több alkalmas példával van feltüntetve. Az igék törzsalakjainak képzésére vonatkozó hangtani változások is alkalmas helyen vannak felvéve, mert közvetlen a perf. és supinumot rendhagyólag képező igék előtt állanak, és ezekből előismeretet merítenek a tanulók a nemsokára tanulandó görög nyelv hangtani viszonyaira.

Áttérve a mondattanra, mindjárt az első pontnál helyeslőleg kell nyilatkoznom, hol a szerző az általános alanyra vonatkozó eljárást alaposan bemutatja a tanulóknak. A melléknévi jelzőre is sok üdvös felvilágosítást ad. Amaz eljárást pedig, hogy a gen. quantitatist beolvasztja a gen. partitivus keretébe, a melylyel egyszersmind tüzetesen foglalkozik, helyesnek és sikerültnek találom. Nem szólva az egyes esetek tárgyalásánál felhozott fontos megjegyzésekről (168., 171., 173., 177., 182., 187., 188., 191., 192. és 194-dik §§-ról), ki kell emelnem a latin ablativusnak három alapjelentésre való felosztását, hol a helyes csoportosítás- és utbaigazításon kívül az abl. instrumentinek szerencsés szerep jutott. Az ablativus tárgyalása közben a phraseologiának is bő teret nyit a szerző.

Áttérve az idők és módok alkalmazására, jól tette a szerző, hogy a consecutio temporumra vonatkozó szabálynál rögtön megjegyzi, hogy ezen kalap alá általán a coniunctivusbeli mellékmondatok igéi vonhatók; míg ezt a többi nyelvtanainkból csak úgy kitapogatni kell. A moneo, censeo és concedo igéknek a persuadeo igével szerkesztett mondatfüzéssel kimutatott rokonságát is helyesen vette föl tankönyvébe a szerző. Szerencsés eljárásnak tartom, hogy az eset- és igetan tárgyalásánál sok alkalmas szólásmódot sorol fel többnyire magyar æquivalensökkel vagy tősgyökeres magyar fordításukkal együtt.

Hátra van még, hogy a «Nyelvtan-stilisztikai sajátszerűségek a beszédrészek használatában» czímű rovat alatt felsorolt szabályok- és példákról szóljak. Annyi itt az utbaigazítás, a classicusokban előforduló szebbnél-szebb kifejezéseknek helyes magyarságú fordítása, a latin nyelv kiválóbb sajátságainak taglalása, hogy ezek elsajátításával, mint valami titkos kulcscsal hozzáférhetünk a latin nyelv sajátságainak értékesebb kincseihez is. Ezekhez hasonló útbaigazításokat, a Latin stilus-gyakorlatokhoz csatolt függeléken kívül adott nálunk is Pirchala, de ezek, jóllehet tisztelettel adózom hasznavehetőségökért, a classicusokból nem ölelnek föl annyit, mint Holzweiszig Latin Nyelvtanának Székely-féle fordítása.

Midőn ezen tankönyv életrevalóságát a fentiekben kimutatám,

legyen szabad szólnom azokról is, a melyek szerény véleményem szerint pótolni valók.

Nézetem szerint igen fontos, főleg a magyar tanulókra nézve, hogy a latin főnevek nemi szabályai minél könnyebben elsajátíthatók legyenek, és hasznosnak tartom, ha az általános szabályok ép úgy, mint a nemi eltérések jó rhythmussal és páros rímmel írt versekben foglalvák össze. De az ily versek, mint a 18. l. a.:

Főszabály.
«Er», «ir», «us» hímnemű,
Csak az «um» semlege s

csak fárasztják, de meg nem könnyítik a tanulók emlékező tehetségét.

A többi versek is keserves rhythmusban és rímben vannak irva.

Ezen versnél pedig 27. p. a.:

Az «io», «do», «go» végűek
S e szó: caro nőneműek;
Hímneműek: septemtrio,
margo, ordo, pugio

megjegyzem, hogy az *io* nemcsak nőneműeket jelez; mert az *io* végű összerű névszók hímneműek; és kimaradtak a versből a *ligo*, *cardo* és *harpago* kivételesen hímnemű szók is.

A IV-dik declinatio többessz. *ubus* végű dat. és ablativusa tárgyalásánál az artus, partus, portus és veru szókat nem tudom a fordító véletlenségből vagy szándékosan hagyta-e ki.

A hiányos névragozásból nem tartottam volna fölöslegesnek felsorolni azon szavakat, melyek a többesszámban új jelentést kapnak, továbbá a heteroclita- és heterogeneakat is.

Előnyére válnék tankönyvünknek, ha a szóképzéstant is tárgyalná. — A genetivusnak az «esse» igével való tárgyalásánál helyesnek találnám, ha a fordító megmondaná, hogy a személyes névmások genetivusa helyett miért kell a birtokos névmások semlegesét (meum est stb.) használni. — Az oratio obliquának tüzetesebb, hogy ne mondjam terjedelmesebb közlését is helyesnek találnám, mert ez nagyon nehezen megy a tanulók fejébe. — A gerundium alkalmazásánál czélszerűnek tartanám, ha a gerundium a magyar főnévi igenév felhasználásával tárgyaltatnék, mert a magyar tárgyas főnévi igenév is éppen úgy, mint az ilyen latin gerundium, maga után vonzza a tárgyat: így a látszólagos genetivusok nyűgétől megszabadulna a tanuló. — Szerettem volna, ha a fordító a magy. tud. akadémia által elfogadott helyesirásra nagyobb gondot fordított volna. A kiadó pedig szerfelett ügyeljen, hogy az egyes osztályok tananyaga mindenhol egyforma betűkkel legyen nyomva, mert nekem a *sum* ige hajlitása (39. l.), a conjugatiók mintaragozása (46—

55. l.), és a perf. és supinumot rendhagyólag képező egy pár ige nyomtatása egy kissé gyanúsnak tünik föl.

Mindezek után Holzweiszig Latin Nyelvtanának Székely-féle fordítását, illetőleg áldolgozását hasznavehető tankönyvnek találom. Eltekintve attól, hogy szerző könyve a porosz gymnasiumokban már is nagy kelendőségnek örvend, — 53 porosz gymnasiumban azonnal elfogadtatott, — teljesen hiszem, hogy a mi gymnasiumainkban is jó sikerrel alkalmazható könyv lesz.

Nem kisebb elismerés illeti meg a Holzweiszig-Székely-féle latin olvasókönyvet.

Természetesen a mondatból indul ki, és oly ügyesen, hogy az első osztály latin nyelvi tananyagának nincs egyetlen egy szabálya sem, melyet alaposan be nem lehetne gyakoroltatni az alkalmas és bővösbőven felhozott mondatokkal. Még pedig a tapintatosan megválasztott egyes mondatok úgy következnek egymás után, hogy azok végeredményben lehetőleg összefüggő gyakorlatokat képezzenek. A mondatok kiindulnak az egyes- és többesszámú nominativus- és genitivusból, s ugyanezen számú accusativus- és dativusok után az ablativussal végződnek; végül, hogy az első declinatio teljesen fel legyen dolgozva, a csak a többesszámban használt névszókra egy sereg példa van felsorolva. Ezen példák ügyes szerkesztésén kívül meg kell jegyeznem, hogy a tanulók memoriája sincs megterhelve többnél több szó megtanulásával; mert az első declinatióra felhozott 158 mondat feldolgozásához a tanulóknak csak 61 szót kell megtanulniok, mely szóknak legnagyobb része tulajdonnév levén, megjegyzésök semmi nehézségbe sem ütközik. Alkalmasnak tartom a példáknak egyes leczkékhez alkalmazott csoportosítását is, melyekben hogy mire van fősuly fektetve, arra a példákban előforduló új alakoknak nagyobb betűkkel nyomtatott felűlirásai figyelmeztetnek; így a tanuló, föl levén híva figyelme a grammatikai új alakokra, azokat könnyen elsajátítja, és ezen felűliratok alapján összefoglaló áttekintést is szerezhet az eddig tanultakról.

A könnyebbről a nehezebbre törekvő elv áthuzódik az egész könyvön. Az *us*, *a*, *um* és *er*, *a*, *um* végű melléknevek egyeztetését az első declinatiohoz tartozó, vagyis nőnemű nevekkel kezdi meg, a mely declinatió példák alapján már be van gyakorolva; csak azután tér át a második declinatio hím- és semlegesnemű szavaival egyeztetendő melléknevekre; mindezeket pedig kezdi az alany és állítmány egyeztetésével, melyek legbensőbben összefüggenek egymással, s csak azután tér át a melléknévi jelzőkre, példát hozva föl minden egyes esetre. Ezen példák között az *esse* és *habere* igékkel való mondatszerkesztésnek is bőven kijut a maguk szerepe. Végzi pedig az egyeztetést azzal, midőn a főnév is, meg a melléknév is más declinatióhoz tartozik. Ugyanitt »pōpulus alta»

felűlirásra vonatkozó példákra megjegyzem, hogy sem a Bartal-Malmosi, sem a Schulz-Dávid-féle olvasókönyvekben a fák és gyümölcsök nemi begyakorlására nincsenek ily alkalmas példák csoportosítva.

A harmadik declinatio feldolgozásánál is, mely a declinatiók között legnagyobb nehézségbe ütközik, ügyesen jár el a szerző.

Először adja a főszabály szerint végződésökre nézve a hím-, azután a nő- és semlegesnemű nevekre vonatkozó példákat, még pedig, hogy az *us*, *a*, *um* és *er*, *a*, *um* végű melléknevek teljesen begyakoroltassanak, folyton ezen jelzőkkel látja el a névszókat. A harmadik névragozáshoz tartozó három-, két- és egyvégű melléknevek begyakorlására szolgáló példák után áttér azon főnevekre vonatkozó példákra, melyek a főbb nemi szabályoktól eltérnek; még pedig, hogy a nemi tulajdonság minél feltünőbb legyen, a szemléltetés végett ezen főnevek folyton *us*, *a*, *um* és *er*, *a*, *um* végű melléknévi jelzőkkel vannak ellátva. — A negyedik declinatióra szolgáló gyakorlatoknál azon elvet követi, a melyet a második declinatiónál alkalmazott, hogy először adja a hím- és semlegesnemű főnevekre vonatkozó példákat, és csak azután tér át a nőneműekre, mint a melyek kivételesen tartoznak ezen két declinatióhoz. Az első és ötödik declinatio közötti nemi rokonság is fel van tüntetve, mert itt is először a nőnemű nevekkel vannak a példák szerkesztve és csak azután tér át a kivételesen idetartozó hímneműekre. — A declinatiók és melléknevek egyeztetésének begyakorlására szolgáló példáknál nem hagyhatom megjegyzés nélkül, hogy a szójegyzékben adott utasításon kívül a magyarról latinra való fordításnál az esetleg új azaz még elő nem fordult szók, vagy a magyar nyelvtől eltérő eset és szám alkalmazásának a szövegbe való igtatását is czélszerűnek találom, mert a kis tanuló előkészülése ez által meg van könnyítve, s így biztosabban megtanulhatja az ismeretlen szókat is, mint a tanár szája vagy a szótár után többnyire helytelenűl leírt följegyzés alapján. A melléknevek fokozására, a számnevekre, a névmásokra és a határozó-szókra szolgáló példákban a szerzőnek részletekig menő gondja volt, hogy az alakok kellő számmal előforduljanak és alkalmazási módjukkal a tanulók teljesen megismerkedjenek.

Az igeragozásra áttérve, szerzőnk is azon elvet követi, mely egyéb tankönyvekben is érvényesül, hogy a *sum*, *fui*, *esse* ige idők és módok szerint begyakoroltassék. Eltérést, még pedig előnyös eltérést, a többi latin olvasókönyvektől abban tapasztalok, hogy a *sum* ige indicativus és coniunctivus alakjaira felhozott alkalmas példák után azonnal áttér a *sum* fontosabb összetételeire is, melyek egyéb olvasókönyvekben az alapige után jóval később fordulnak elő. A példák is párbeszéd alakjában vannak szerkesztve, melyben a tanuló érdeklődésén kívül legtöbb alkalom kínálkozik a *sum* ige különféle idő- és módbeli alakjainak bemuta-

tására. Egyszersmind ezen alakokkal a szerzőnek tágabb mező nyílik meg, siet megragadni az alkalmat, hogy Liviusnak történelmi művéből Hannibal személyét, czélját és polgártársai irigységét bemutassa. — Az igehajlítás rendszeres elsajátítására azon elvet követi a szerző, hogy az indicativus alakjait nyomban kövessék a coniunctivus megfelelő idő-alakjai; ugyanezen eljárás nyilvánul a cselekvő és szenvedő alakok begyakorlására felhozott példákban is. Alkalmasnak találtam az első, második és negyedik igehajlításhoz tartozó igék azon csoportosítását is, hogy a perfectum és supinum tő-alakjai *vi* — *tum* alakban vannak felsorolva; a mi által nemcsak a már begyakorlott *sum* ige perfectum alakjának — *fui*, *ui*, *vi* — végződése lebeg folyton a tanuló szeme előtt, de egyöntetűséget is lát a perfectumok alakítása között. Az egyöntetűség kedvéért helyesnek tartanám, ha a harmadik igehajlítást is a *cognosco* igére vonatkozó példákkal kezdené a szerző a *tribuo*, *solvo* és *lego* igék helyett. — Az igeragozás alakjainak bemutatásakor a párbeszédes olvasmányokon kívül Phædrus meséiből több szemelvényt ad a szerző. Ezek helyett a fordító, tán minden nagyobb nehézség nélkül, röviden beszőhette volna a mi gymn. tantervünk utasítása szerint Róma alapításának és első két királyának történetét, az igehajlítás minden ágának felhasználásával.

Holzweiszig Latin Gyakorlókönyvét tehát érett tapasztalás és alapos megfigyelés gyümölcsének tartom. Ily Gyakorlókönyvet csak az írhatott, ki évek során át megfigyelte, hogy miként lehet eloszlatni azon nehézségeket, a melyek a latin nyelv tanításánál lépten-nyomon nyilvánulnak.

A tanulók helyzetén kívül pedig megkönnyíti a tanító eljárását az is, hogy nem kell kapkodnia alkalmas példák után a grammatikai szabályok elsajátíttatása végett, mert rendelkezésére áll egy olyan Gyakorlókönyv, mely minden fontosabb mozzanatra tüzetesen kiterjeszkedik.

Lehetnek olyanok, kik túlságosan bőnek találják ezen Gyakorlókönyvet, mondhatják, hogy sok olyan részt tartalmaz, a mely helyet foglalhatna a második osztály tananyagában; de én a rendhagyó igéken kívül semmi olyasmire nem akadtam, a mit az első osztály tananyagából száműzni lehetne, s ezek is oly válogatva fordulnak elő, hogy megtanulásukat inkább üdvösnek, mint túlterhelésnek tartom. A mi pedig a gyakorlatok bőséges anyagát illeti, azon meggyőződésben vagyok, hogy inkább álljanak a tanuló és a tanító rendelkezésére bőségesen az alkalmas példák, mint sem azoknak fogyatékában szenvedjen az olvasókönyv. A lelkiismeretes tanító a fölös példákból kiválogathatja nézete szerint a legalkalmasabbakat, de ha nincs, akkor ki ne a válogathat bennök. A Bartal-Malmosi-féle olvasó- és gyakorlókönyvben van sok összefüggő olvasmány, főleg a mi tantervi utasításaink szerint, de a grammatikai

szabályok tüzetes begyakorlására nincsenek megközelítőleg sem oly alkalmas és könnyű példák, mint ebben. A Schultz-Dávid olvasó- és gyakorlókönyve pedig épen fogyatkozásban szenved a szükséges grammatikai szabályok begyakorlására szolgáló példákban, mert a legfontosabb grammatikai szabályok vagy sehol, vagy csak szórványosan fordulnak elő. Szepesi-Budavári olvasókönyvében vannak ugyan példák felsorolva a grammatikai szabályokra, de ezekből összefüggő olvasmányra a legjobb akarattal sem lehet akadni.

Holzweiszignek az első osztály számára írt Latin Gyakorlókönyvét tehát igen hasznavehető könyvnek találom. Nemcsak azért, mert a grammatikai alakoknak bőségesen kijut megillető részök, hanem az ügyes összeállítás, apró részletekig kiterjeszkedő alkalmas példák szerkesztése, a fennakadásoknak hosszas tapasztalásból kifolyó szerencsés elhárítása miatt is.

Bárha a szerzőnek ily kivitelű II., III. és IV-dik osztály számára szánt gyakorlókönyvét is láthatnók már.

A fordító is megtette kötelességét. Sőt többet is tett. Latin-magyar és magyar-latin szótárt is adott és erre valóban nagy szükségök van a kisebb tanulóknak. A helyes olvasás végett pedig helyesen járt el, hogy a szójegyzékben és a szótárakban a szótagok időmennyiségét jelezte, habár nekem jobban inyemre volna, ha az olvasmányokban előforduló szók mind jelezve volnának az időmennyiség szerint. Bárcsak a hangsúly jelzésére is tekintet volna olvasókönyveinkben, ezzel igen nagy szolgálat volna téve a latin nyelvnek is, meg a magyar kiejtéshez szokott ifjaknak is.

Az egész könyv külseje megfelel a Franklin-Társulat általán ismert kifogástalan és csinos kiállításának.

Kaposvár. BEKSITS IGNÁCZ.

Jegyzetek Homeros Iliasához. A homerosi alaktan vázlatával írta dr. *Csengeri János.* Budapest, 1888. Ára 1 frt 40 kr.

E munka az Ilias szemelvényes kiadásához, mely ugyanattól a szerzőtől 1886-ban jelent meg s a teljes Iliasnak mintegy felét tartalmazza, magyarázó jegyzeteket szolgáltat s a homerosi alaktan főbb pontjait foglalja egybe. Minthogy az Iliast tárgyaló eddigi magyarázatos kiadásaink a VI. éneken nem mennek túl, az előttünk fekvő munka az első, mely az egész hősköltem ényre, legalább a szemelvények terjedelmében s ezekre szorítkozva, kiterjed és czélja, mint szerző az Előszóban meghatározza: «a tanulók házi készületét lehetővé tenni».

Maga az értelmezés nem eredeti, hanem kiváló írók, Monro, Fæsi, La Roche s mások, különösen Ameis hasontárgyú magyarázatainak kisebb-nagyobb hűséggel, de többnyire kivonatosan készült reproductiója,

a könyvben található nehány illustratio legnagyobb részt Helbig (Das hom. Epos aus den Denkmälern erläutert) nyomán készült. Föltünő: a fordított helyek nagy száma, uj: a magyar irodalomból vett párhuzamos helyek bő sorozata.

A munka e sajátosságánál fogva első kérdésül felötlik, hogy szerző helyesen értelmez-e, vagy, a mi a legtöbb esetben egyre megy, helyesen fogta-e föl s adja-e vissza kútfőinek magyarázatát? A munkából kitetszik, hogy szerzője a tárgyban otthonos s hogy forrásait egészben véve értelmesen használja föl; csakis egyes, többnyire csekélyebb fontosságú részletekre lehet a fönt kifejtett szempontból kifogást tenni. Ilyenek a következők:

A 5. *Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή*-hez megjegyzi sz.: «a harag következtében teljesült Zeus határozata» — ez nem felel meg a tényállásnak, de Ameis magyarázatának sem, ki azt mondja «in den Folgen des Grolles vollzog sich der Ratschluss des Zeus».

A 82: «*ἀλλὰ* különben mellérendelő kötőszó; itt .... mégis, de azért». Ezt csak *ἀλλά τε καὶ* jelenti, *ἀλλά τε καὶ μετόπισθεν ἔχει κότον* = ám még utóbb is haragot tart.

A 218: *ὅς κε θεοῖς ἐπιπείθηται, μάλα τ' ἔκλυον αὐτοῦ* v.-hez megjegyzi sz.: «*ὅς κε* ha valaki, *μάλα τ'* nagyon is, szivesen is ...» — de *τε* itt nem az adverbiumra tartozik, hanem a mondat értelme ez: «ha valaki hallgat az istenekre, azt viszont ők is szívesen meghallgatják».

A 465: *τἆλλα — ἀμφ' ὀβελοῖσιν ἔπειραν* az áldozati állati részek nyársra huzásáról szól, ezt sz. így magyarázza: «*ἀμφὶ* ,mindkét felől' nyársakra *(ὀβελοῖσι)* szúrták, úgy hogy a nyárs mindkét felől, azaz elől-hátul kiállott». Ez nem világos rajz, *ἀμφὶ* nem = kétfelől, és a nyársnak *egy* hegye volt; erre szúrták a húst, melyet, a nyárs másik végét a kézben tartva, forgattak a tűzön.

Z 126. v.-hez a jegyzet: «*ὅτ'* = *ὅτι τε* hogy ím» — Ameisból van átvéve, csakhogy Ameis magyarázhatja így, mert ő a szövegben ezt írja *ὅ τε* — de szerzőnk ezt nem teheti, mert az ő szövegében a varians *ὅτ'* azaz *ὅτε* áll.

Hasonló megjegyzéseket lehet tenni számosabb helyre, hol különösen a rövidítés, a kútfői jegyzetek összevonása a világosságot csökkenti avagy az értelmet némileg elforgatja.

Fölösleges megjegyzés nem igen található a munkában, hiányt annál többet kell konstatálni. A nyelvtani magyarázatok a legszűkebb körben mozognak; szerző elmondja az Előszóban, hogy a lehető legnagyobb rövidségre törekedett, s a mondott tekintetben jó grammatikára csakugyan sokat lehet bízni, de mégis sok dolog van, mit itt tárgyalni nem lehet, a minek ismerete pedig a költő helyes fölfogása szempontjából épen műve individualitásánál fogva szükséges vagy kivánatos.

Ilyen, hogy többet ne említsek, a particulák tana, melyre épen Homeros nyelve szolgál bőséges és tanulságos példákkal; az oly helyeken mint *A* 137. 139: ἐγὼ δέ κεν αὐτὸς ἕλωμαι — ὁ δέ κεν κεχολώσεται — a módok és idők sajátságos használatára okvetetlenűl reá kell mutatni. A gyakran előforduló (*A* 361, *Z* 253. 406. stb.) hely: ἔπος τ' ἔφατ' ἔκ τ' ὀνόμαζεν — a mellett a puszta fordítás mellett: «szót szóla és azt ki is mondta» bővebb magyarázatot érdemel, mert érdekes világot vet a görög és különösen a homerosi közvetetlen fölfogás- és kifejezésmódra; erről valamint számos hasonló jelenségről l. Classen kitünő munkáját: Beobachtungen über den hom. Sprachgebrauch. Hasonlóan hiányos az alaktan vázlata: hogy ττ h. mindig σσ-et, a spir. asper h. gyakran lenist használ H., hogy kedveli az e-hangot, hogy a -φι-vel képzett alakok gen.- és dat.-t pótolnak, a melléknevek sajátságos alakjairól, még az εἰμί ige ragozásáról s számos egyéb szükséges tudnivalókról nincs szó, úgy hogy bármely használatos grammatika bővebben tárgyalja e részt — de akkor e vázlat czéltalan is.

Minél tovább haladunk a munka kezdetétől, annál gyérebbek a magyarázó jegyzetek, a vége felé majdnem teljesen elapadnak, illetőleg egyes szók vagy kifejezések fordításában állanak. Bizonyos, hogy a sikerült fordítás gyakran a legjobb magyarázat, de nem mindig s így Homerosnál sem elegendő, különösen akkor, midőn a munka nagy része kizárólag otthoni, tehát utbaigazítás nélküli magánhasználatra van szánva.

A fordítások általában sikerültek; hogy egyes lapsusok, furcsaságok előfordúlnak, azon nem fogunk fönnakadhatni; pl. Φρένες ἀμφιμέλαιναι *A* 113 így van fordítva: ‚homálykörnyezte szívháló', *Z* 143 ὥς κεν θᾶσσον ὀλέθρου πεῖραθ' ἵκηαι = hogy minél elébb a vész tőrébe juss — holott ὀλέθρου πείρατα egyszerűen annyit jelent, mint ‚végenyészet'; az Ilias befejező verse ὣς οἵγ' ἀμφίεπον τάφον Ἕκτορος ἱπποδάμοιο = «így ünnepelték meg Hector végtisztességét» — τάφον ἀμφιέπειν = funus curare, tehát eltakarítani, s az öreg Vályi-Nagy már így fordítja a helyet, egyszerűen, de jól: «így ezek eltemették Hectort»; — de a fordítások általában véve az eredeti helyek átértése és a magyar nyelv beható ismerete bizonyságai; az utóbbiról különben az egész munka nyelvezete fényes tanuságot tesz.

Legérdemesebb része a munkának a magyar irodalomból, Arany, Petőfi, Vörösmarty, a népköltés termékeiből stb. vett parallelhelyek idézése; ezek a tárgyat magát is megvilágítják, az irodalmak egymásra hatását vagy a rokon fejlődést is föltüntetik, s igen alkalmas eszközei az érdekeltség fölébresztésének. Szerző munkája e tekintetben kiváló dicséretet érdemel, még ha leszámítunk is bizonyos túlságot az idézetek fölhasználásában, mint pl. *A* 114 κουριδίη ἄλοχος-hoz «hittel

«elkötözött hütes feleségem» a Szil. és Hajmási balladából — a mi, bármily szép kifejezés különben, itt kevéssé van helyén, mert *x. ἀ.* egyszerűen = «szűzies hitves» — vagy midőn *A* 242 *εὖτ' ἂν πολλοὶ ὑφ' Ἕκτορος — θνήσκοντες πίπτωσι*-hez olvassuk Arany T. VII, 8: «vagy erőt vesz rajta, vagy *keze miatt* hal» — *ὑπὸ* nem = miatt, kézről a görögben nincs szó.

Minthogy a munka irodalmunkban még föl nem dolgozott anyaggal foglalkozik, s a maga elébe tűzött czélt «a tanulók házi készületét lehetővé tenni» ha nem biztosítja is teljesen, mindenesetre nagy mértékben megkönnyíti, a fönt kifejtettek alapján, azt hiszem, hogy oly gymnasiumokban, hol szerzőnek Ilias-kiadása van behozva, jó sikerrel fogják használhatni. Dr. HÓMAN OTTO.

1. **Görög-magyar szótár.** Készítették *Lévay István* és *Vida Aladár.* Budapest, 1887. Második javított és bővített kiadás.
2. **Magyar-görög szótár.** Készítették *ugyanazok.* Budapest, 1887. Második javított és bővített kiadás.

1. A Lévay-Vida-féle görög-magyar szótár első kiadása, mely segédkönyvül engedélyezve lett, etymologicus szempontból csoportosítva adta a szókat; a jelenlegi a szakférfiak kivánalmára egyszerűen alphabetum szerint sorolja elő a szókat. E szerint egészen új átdolgozott szótárral van dolgunk, melyet azért tüzetesen átvizsgáltam.

A követelések, melyeket egy jó szótárhoz fűzünk, a következők: Először hogy könnyen kezelhető legyen. Hogy ennek a kelléknek megfelelhessen, megkivántatik, hogy *a)* ne apró, szemrontó betűkkel legyen szedve, *b)* hogy ne legyen összetömörűlve, *c)* hogy a lapok felső szélén a lapnak kezdő és utolsó szava teljesen kiírva, mint útmutató szerepeljen. A szóban levő szótár megfelel a harmadik kelléknek és e tekintetben előnyben van a sárospataki szótár felett, a melyben rendesen csak a szó három első betűje szerepel; a többi kelléknek azonban épúgy nem felel meg, mint a sárospataki szótár. Betűik aprók, a nyomtatásban sürű. A papirral való gazdálkodás az áttekinthetés rovására van. Ha két columnában szedetik, hasznavehetősége emelkednék.

A második és legfőbb követelés az, hogy a szótár megbízható legyen. E tekintetben a szótár vagy a nyelv egész szókincsét, vagy a czél és szükséglet szerint egyes íróknak, vagy, mint a szóban forgó szótár a középiskolában olvasandó írók szókincsét kell hogy tartalmazza. Itt nem szólok a teljes és a specialis szótárakról, csak is azokról, melyek iskolai használatra készülnek, és itt constatálom, hogy szótáraink e tekintetben nem készülnek olyan akribiával, mint azt az ügy fontossága megkövetelné. A szerzők ugyanis elővesznek egy-két szótárt, és ebből csak úgy találomra kivonatolnak, pedig teendőjük az

volna, hogy mindenekelőtt az iskolában olvasni szokott írók phraseologiáját áttanulmányozzák, vagy pedig az adatokat az írókkal kezükben ellenőrizzék. Ez persze nagy munkával jár, de gyümölcsözőbb és hasznosabb volna az egyszerű átírásnál. Álljon itt csak egy példa; a sárospataki szótárban ἀγωγή mellett az áll: «ált. vivés, vezetés; 1. elvitel, elszállítás, elóhozás; szállítmány, teher; 2. menet, elindulás, elvonulás; 3. nevelés, nevelési elvek; bánásmód; rend és sor; életmód; philosophok iskolája; zenében: időmérték; gyógytanban: gyógymódszer.» A mint látható, itt szép sorrendben, bizonyos tagoltságban lépnek fel a jelentések egymás után; hogyan bánik már most szótárunk? ἀγωγή mellett ezt olvassuk: vezetés, szállítás; teher, szállítmány; mars, vonulás; nevelés. Hogy mennyire lehet az ilyen kivonaton a helyes fordítás czéljából eligazodni, azt a szakférfiú megitélésére bízom.

De nézzük már a megbizhatóság szempontjából, és pedig az iskolai szükségletet tekintetbe véve, ezt a szótárt.

Az utasítások a görög nyelvi olvasmányokat tekintve és pedig ott, hol az attikai nyelvjárással kezdik az olvasást, azt javasolják, hogy az V. osztályban æsopusi mesék vagy könnyebb történeti olvasmányok képezzék az olvasmány tárgyát; a VI. osztályban pedig egy Xenophon-féle chrestomathia olvasása volna alkalmazandó, különösen pedig, hogy Xenophon Memorabiliáira nagy súly fektettessék. A VII-ben Homeros olvasása hozható kapcsolatba a poetikai tanítással, mi mellett Herodotosból válogatott helyek volnának olvasandók; míg végre a VIII. osztályban Homerossal folytatva Platóból a dialogusok egyike, pl. Euthyphron, Apologia, Kriton behatóan volna tárgyalandó.

Ezt a menetet írják elő az utasítások ott, hol az attikai nyelvjárás a kiinduló pont, míg ellenben azon intézetekben, melyeknél az ión nyelvjárásból indulnak ki, az V. és VI-ban Homeros, a VII-ben Homeros mellett görög lyrikus szemelvények, a VIII-ban Plató és ha lehetséges és az idő engedi, Sophokles egyik drámája volna olvasandó.

Ezeknek a követelményeknek tehát szolgálatában kell hogy álljon a görög-magyar szótár. És ép ebből a szempontból és ezen kivánalmak szerint fogtam hozzá e szótárnak átvizsgálásához, vagyis jobban mondva megpróbáltatásához.

Elővettem mindenekelőtt Plato apologiáját és abból is csak az első négy fejezetet, és tettem az úgynevezett stichpróbákat és ime a következő alakokat nem találtam magyarázva: πιθανῶς, ὁπωστιοῦν, ξένως; ἐρήμην, ἐνταυθί, γράφομαι = vádolni; προῖκα van ugyan felvéve, de csak úgy, hogy προίξ-ra utal, προίξ-nál azonban ez áll: adomány, ajándék, hozomány; már pedig ebből nem lehet kihozni valódi értelmét, a mint azt a sárospataki helyesen adja: hat. ingyen, díj nélkül; hiányzik ἐμμελῶς, ἁβρύνομαι.

Elővettem aztán Xenophon Anabasisát és ebből csakis az I. fejezetet, és ime hiányzik *ἀσθενέω* = gyöngélkedem; *δασμός* megvan ugyan «osztás, felosztás» jelentésében, holott itt «adót» jelent. A lyrikusokat forgatva (csakis az anthologiából), nem találtam felvilágosítást Tyrtaios következő kifejezéseire: *χρησμοσύνη* van ugyan, de «vágyakozás, vágy, óhajtás» jelentésével, holott e helyütt szükséget, hiányt jelent; hiányzik: *ἀλῶμαι*, a melynél utasítani kellett volna *ἀλάομαι*-ra, mely megvan; *αἰδοῖον τό; θνητός, πανόπλιος, μειλιχογῆρυς, λαιός.*

Mimnermost olvasva, nem találtam a szótárban: *ἄμπαυσις*-t, a melynél *ἀνάπαυσις*-re kellett volna utalni, mely megvan; *ἐκλαγχάνω, πήχυιος*, melyet legalább *πηχυαῖος*-hoz kellett volna csatolni; *πτοιᾶμαι*, melynél utalás volna teendő *πτοέω*-ra. Theognisnál nem találtam az *ἀμπλακία, ἐκτράπελος, κακόδοξος, παρμόνιμος* szókra. Egész sereg szó van, melyekre nézve Xenophon Memorabiliái olvasásánál nem ad felvilágosítást e szótár; ilyenek: *ἀγνῶς, ἀγυμνάστως, ἀδελφιδῆ, ἀδρυνέω, ἀκριβῶς, ἀλύπως, ἀναιδῶς, ἀναλογίζομαι, ἀνάλωμα, ἀνδριαντοποιέω, ἀνιαρῶς, ἀνομία, ἀντιτάττομαι, ἀνυπόστατος, ἀόρατος, ἀποτυγχάνω, ἀργία, ἀρθρέω, ἀσεβής, γεραρός, γνωμικός, δενδροκοπέω, δεσμεύω.* Sajátságos, hogy az adverbiumokat mellőzi, ámbár nem következetesen, mert ezek is előfordúlnak itt-ott, pl. *δαψιλῶς ζῆν.* Azt is hiánynak kell feltüntetni, hogy nem következetes a medium igék feltüntetésében és változott jelentésök kiemelésében.

Legbiztosabb és legterjedelmesebb tájékozódást nyújt Homerosra, de itt is tetemes pótlás követeltetnék; itt hiányzanak a többi közt: *ἀγγελίης, ὁ; ἄγρη, ἀελλής, ἀγκοίνη = ἀγκών*, legalább erre kellene utalni; így fel volna veendő: *ἀεθλεύω, ἀέθλιον* és *ἆθλον*-ra stb. volna utalandó.

Végre elővettem a szemelvényeket Herodotosból Dávid kiadásában és hozzá fogtam annak alapján a szótár tanulmányozásához. Tapasztalataim ezek: a szerzők nem jártak el következetesen Herodotos szókincsének és alakjainak összeállításában; míg ugyanis helyesen történik hivatkozás *κοῖος* és *ὦν*-nál *ποῖος* és *οὖν*-ra, nem történik az *ἀπικνέομαι, ἐκπλώω, ὑπαρπάζω, μοῦνος* stb. alakokkal, melyeket okvetlen fel kellett volna venni, legalább is utalva a megfelelő attikai alakokra. Teljesen hiányzik: *ἐπιλέγομαι* = átolvasni, holott megvan *ἐπιλέγω*, de más jelentéssel, *νησιπέρητος* stb.

Arra is kell a szerzőket figyelmeztetnem, hogy több sajtóhiba is csúszott be, így a második lapon *ἀγηραοε = ἀπήρως* helyett *ἀγήρως*; az ötödik lapon *ἄθροος* helyett *ἄθροος*; a hetedik lapon *αἴσθεσις* e helyett *αἴσθησις*; a kilenczedik lapon *ἀληδών* helyett *ἀλγηδών* irandó stb.

Nem lehet feladatom a hiányokat mind kiírni; hogy ennyi fáradságot is vettem magamnak, ez csak azért történt, hogy kimutassam,

miként kelljen összeállítva lennie ilyen segédeszköznek, hogy azt az oktatásnál számba lehessen venni.

2. A magyar-görög rész új kiadása nem tér el lényegesen a könyvnek első kiadásától, azért nem is bocsátkozom behatóbb bírálatába. Azt is elismerem, hogy e szótár ez új kiadásában javítva és bővítve van. Midőn ezt elismerem, bátorkodom a szerzőket még a következőre figyelmeztetni. Midőn a *k* betűnek csak egyes lapjait áttanulmányoztam, arra a meggyőződésre jutottam, hogy lényegtelen szók föl vannak véve, de sokkal fontosabbak ki vannak hagyva. Így pl. szerepel ugyan benne a *kelkáposzta*, de nincs benne a kegyhajhászat, kegyelemlevél, kegymutatás, kelés, kelevény, keményedik, keményítő, kendő, kengyel, kengyelfutó, kenyérhéj stb. Továbbá arra is kellene ügyelniök, hogy a magyartalan szók ne jussanak a szótárba, mint pl. *kegyszúrás*, melynek az általában elterjedt *kegyelemdöfés*, bár ez sem remek alkotás, eléje helyezendő.

Bartal Antal.

Latin nyelvtan reáliskolák számára. *Olvasmánnyal és szótárral, irta Pirchala Imre* gymn. igazgató. Budapest 1887. Ára 70 kr.*

A latin nyelvnek a reáliskola tantárgyai sorába fölvétele s tanításának rendes cursusok szerint való szervezése, mind általános míveltségi, mind gyakorlati szempontból fontos intézkedés. Ez intézkedéssel tervbe vett siker biztosítására szakértő és buzgó tanárok mellett első sorban jó tankönyvek vannak hivatva, — oly tankönyvek, melyek tekintettel az elsajátítandó tárgy körére, a rendelkezésre álló szorgalmi idő kimért voltára és a növendékek értelmi fejlettségére az anyag megválogatásánál a lényegre, a szükségesre szorítkoznak, a tárgyalásnál az eddigi tanulmányok által, különösen a hazai mellett két idegen rokon nyelvben szerzett ismeretek értékesítésével czélravezető módszert követnek.

A czímben említett munka e téren az első irodalmi kisérlet, mely a latin nyelvnek a reáliskolában első fokon tanítására útat jelölni, illetőleg törni igyekszik.

A mű «Előszó» után 42 oldalon tárgyalja a nyelvtani alakok képzését s a főbb syntacticai alkalmazásokat, kapcsolatban fordítási gyakorlatokkal; a 43—65 o.-ig terjedő «Függelék» paradigmákat, szabályokat, beszédrész- és szógyüjteményeket tartalmaz; a 66—76 o.-on «A perzsa háborúk» cz. a. összefüggő olvasmányok foglaltatnak latin és magyar nyelven, befejezi a művet latin-magyar és magyar-latin szótár a 77—96

---

*) E könyvről már hoztunk ismertetést; de úttörő munkáról lévén szó, szívesen közöljük e czikket is, mert a könyvet részben új szempontokból tárgyalja. *Szerk.*

oldalon; — e munka tehát 96 oldalon tárgyalja a latin alaktant és a mondattan egy részét, megfelelő fordítási gyakorlatokkal s ezeket fölvilágosító szótárral.

Megjegyzem itt mindjárt, hogy a felölelt anyag egy része túlmegy a szabályzat által az I. évfolyamra kiszabott határon, a mennyiben öszszetett alárendelt mondatokra is kiterjed.

A tárgyalás módjára nézve tájékoztat szerző az Előszóban, hol kifejti, hogy az ő útját nem a grammaticai systema, hanem a gyakorlati szükség szabta meg, s a czél elérésére legrövidebb útnak látszott előtte «az alakokkal együtt azok használatát is megtanítani és begyakorolni, úgy hogy alaktan és mondattan nincs egymástól elkülönítve, hanem a kettő együtt halad, a mennyire azt a fokozatos haladás megengedi.» Ezt az utat követi is szerző, midőn a szóalakok képzésének s mondatbeli functióinak fontosabb szabályait egymás mellett, gyakorlati példákkal, illetőleg összefüggő olvasmányokkal kapcsolatban adja elő, és pedig lehetőleg együttesen, p. a névszói eseteket mind az öt declinatióban, az igei alakokat mind a négy conjugatióban. Ez az eljárás általában gyakorlati szempontból helyeselhető; az anyag tömörítve van ugyan, tekintve azonban a növendékek ismereteit, nézetem szerint nehézség nélkül meggyőzhető.

De nem látom az elvet, mely szerzőt az egyes részek egymásutánja megállapításában vezette; a névragozás után ugyanis a következő fejezeteket találjuk sorban: a négyféle igeragozás idői a folyó és végzett cselekvés categoriái szerint, sum ige s összetételei, — a melléknév fokozása, adverbium, præpositiók, a pronom. pers. poss. reflex. demonstr. rel. és interrog., — a coniunctivus, a passivum; a főnévi igenév (az acc. és nom. c. inf.-val), a gerundium és gerundivum, supinum, participium (az abl. absol.-sal), megjegyzések a declinatióhoz, vocativus és locativus, a számnevek, a pronomen indefinitum. E beosztás, eltekintve tudományos vagy egyéb tekintetektől, gyakorlati szempontból sem czélszerű, mert ok nélkül szétszaggat összetartozó részeket, s ezek kívánatos áttekintetét megnehezíti.

Még kevésbbé világos előttem, hogy miért tárgyalja szerző az alakok képzési szabályait példákkal s gyakorlatokkal külön az úgynevezett módszeres részben, a paradigmákat, szógyüjteményeket, tehát a tulajdonképi nyelvi anyagot egyes szabályokkal a függelékben? hiszen ezek teszik alapját amazoknak, a nyelvi jelenségek vizsgálata szüli épen a szabályokat — ezek szorosan összetartoznak. Más visszásságoknak is szülője ez az elkülönítés; egyes tárgyak vagy egészben vagy részben ismételve fordulnak elő a módszeres részben és a függelékben: így a főnevek nemére vonatkozó szabályokat négy helyen, ismétlésekkel olvassuk — 3 o., 5 o., 11 o. és a függelékben 45 o. — a nélkül, hogy teljesen ki-

merítők volnának; alkalmatlan továbbá a folytonos utalás a módszeres részről a függelékre, és megfordítva, a mi szükség nélkül megakasztja vagy megnehezíti a használatot.

A tárgyalt nyelvi tények, mint azt szerzőtől nem is lehetett másként várni, hibátlanul vannak előadva; az e tekintetben tehető észrevételek a rövidségre való szertelen törekvésből magyarázhatók. Ilyenek: «*értelmök szerint* semleges nevek a nem declinálható főnevek és a főnévi igenevek» (30.), a 3. declinatiohoz tartozó semleges *i*-tövek» ... holott a tőnek, helyesebben: törzsnek nincs neme; ilyen az a megjegyzés hogy a latin *ae* úgy hangzik, mint a magyar *é* vagy hosszú *é*, a *z* pedig = *dz*; amazt német analogonnal lehet érzékeltetni, a *z*-nél beérhetjük a hasonhangzású magyar betűvel.

A műben, tekintve tulajdonképi rendeltetését, tetemes a kimért tananyagon túlmenő, tehát fölös anyag vagy anyagrészletek száma, s ezek nincsenek kellő összefüggésben tárgyalva, a gyakorlatok pedig rajtok is messze túl mennek minden áthidalás nélkül, úgy hogy itt nagy hézagok vannak. Áll ez különösen a már fönt említett alárendelt mondatokról, melyek tárgyalásától szerző a coniunctivus taglalásánál nem tudott szabadulni. Itt olvassuk: «Egyelőre megjegyzendő, hogy coniunctivus áll különösen következő mellékmondatokban *a)* fölszólító és kérdő alanyi és tárgyi, *b)* czélhatározó, *c)* következményes mondatokban, *d)* többnyire cum kötőszó után.» Kötőszókról, particulákról alig lévén szó, bajosan fogja megérteni a tanuló a fölsorolt mellékmondatok szerkezetét, pedig a fordítási gyakorlatokban ezeken kívül még időhatározó, relativ, föltételes mondatok, sőt oratio obliqua is szerepel, p. 69 o.: «ad urbem pervenire studentes, *priusquam* Athenienses rediissent»; 66 o.: «*si* pugnam nollent committere, terram et aquam ferentes in colloquium venirent»; «nolle Scythas pugnare, cum neque oppida neque culta arva haberent, *quae* defenderent» stb. A latinra fordítandó olvasmány ezt a mondatot is tartalmazza: «Midőn Themistocles látta, hogy ezt nem győzte meg eléggé, éjjel leghívebb szolgáját a perzsa királyhoz küldte, hogy mondja meg neki, hogy az ő ellenfelei futásra gondolnak; ha azok szétmentek, nagyobb fáradsággal és hosszabb idő mulva fogja a háborút bevégezni, minthogy kénytelen lesz egyenkint őket üldözni; ha pedig azonnal megtámadja őket, rövid idő alatt mindnyájokat el fogja nyomni» — ily mondat helyes fordítása az érettségi vizsgálatot álló realista tanulónak is becsületére válik, s miután a munka az Előszó szerint is az I. évfolyam növendékei részére készült, ezek s hasonló helyek kiküszöbölendők.

De ha van fölösleg a munkában, nem kisebb a hiányok száma, melyeket czélszerű lesz teljesebb s alaposabb tudás biztosítása kedvéért pótolni. Ezek közül néhány főbbre kivánok itt rámutatni.

A franczia és német nyelvbeli hasonló jelenségekre szerző utal itt-ott; p. habeo-nál, a consecutio temporum-nál röviden; ezt a segítő eszközt még jobban ki lehet aknázni; p. sum-nál, egyes igei alakoknál különösen az inf. és gerundiumnál s a mondatszerkesztésnél.

Kisebb jelentőségű, hogy «az értelmök szerint hímnemű szók» sorából a szelek nevei kimaradtak, 3 o., s hogy itt közös nemről nem tétetik említés; de ha az ablativusnak, mint határozónak hatféle alkalmazását fölsorolja szerző (9 o.), nem látom be, miért hagyassék ki az abl. loci, pretii, qualitatis, limitationis.

A hiányos igék közül hiányzik fari, age, — a személytelen igék közül igen sok, általában az időjárást jelentők és a módosult jelentésüek (constat, accidit, interest, refert, liquet stb.), az u. n. rendhagyó igék táblázata is több helyen csonka; igaz, hogy mindezekre nézve a szerző más helyen (14 o.) tanácsot ad ilyformán: «minthogy azonban sok igében egyéb változásokat is mutat a perfectum, azt a szótárban fel kell keresni,» — mégis hasznos és kivánatos, hogy a sorozat, ha már fel van állítva, lehetőleg teljes legyen.

Sok latin szónak magyar jelentését nem találjuk vagy tárgyaltatása helyén vagy a szótárban, néha egyáltalában nincs kitéve, így p. febris, pelvis, puppis, restis, turris, tussis stb, quercus, sinus, axis, collis, fustis, mensis, pulvis stb. magyar jelentése sem a lelethelyen, sem a szótárban nem fordúl elő; én még az igeragozási alakok fordítását, tekintettel különösen a coni.-ra és passivumra, sem tartom fölöslegesnek, azt azonban mindenesetre megkívánnám, hogy a grammaticában tárgyalt és a gyakorlatokban előforduló szók az illető helyen vagy a szótárban magyaríttassanak és pedig az utóbbiak esetleg az általánosabb jelentés mellett az előfordulási helyen érvényes árnyalat jelentményével, nehogy úgy járjunk, mint az e könyvet használó tanulók, kik p. e mondatot akarván fordítani «sol sua sede relicta evanuit», minthogy a szótárban azt találják: sedes = lakóhely, relinquo = elhagy, evanesco = eltünik, a fordítást így fogják eszközölni: «a nap, lakóhelyét elhagyván, eltünt», vagy ezt, hogy «Xerxes .... gravissime ferens, ... verbera infligi iussit Hellesponto» 70 o. így: «Xerxes ... igen komolyan hordva ... veréseket üttetett Hellespontusra».

A módszeres részbe foglalt gyakorlatok, azzal a kivétellel, hogy itt-ott átcsapnak a mondattannak a II. évfolyam számára föntartott részébe, általában a tárgyhoz mértek, jól megválasztvák, de számukat — 38 a latin és u. a. a magyar — nem tartom elegendőnek, hanem általános gyakorlás, szókincs gyüjtése és kifejezések elsajátítása czéljából egyaránt megpótlandónak.

A nyelvezet a munkában alig esik kifogás alá, kivéve a tartalmi tekintetből is gáncsolt utolsó fordítási gyakorlatot, melyben a szórend

ellen több vétséget találunk («egyedül Themistocles ellentállott», . . . «a hajók sokaságát ki nem lehetett fejteni»). Föltünt, hogy a szerző Syracusæ, Thermopylæ s. hh. mellett Platæa-t és következetesen Athene-t (értsd a várost) ír. Apróbb botlások számába megy a czímlapon «olvas*mánnyal*» és e mondat: «Mindent, a mit látunk, (azt) nem csodáljuk» 42. o.

A munka gondosan van átnézve, nyomtatási hiba alig maradt (28. o XXVII—XVIII. h., a 30—32 gyakorlatok számozása elmaradt, 41. o. prof. pron. helyett), kiállítása csínos, ára mérsékelt.

Az előadottakból kitűnik, hogy e munka, mint az úttörőké rendesen, meglehetős sok rögöt mutat még, melyek eltávolítandók, hogy az út kényelmesen járható s a czél könnyen elérhető legyen. Azonban a munka kiinduló pontja czéltudatosan és jól van megállapítva, a kiszabott anyagot egészben tárgyalja, módszeres alapjában helyes és sikerrel bíztató, általában szakértő tanár vezetése mellett jelen alakjában is használható: s ezért oly megjegyzéssel, hogy a tananyag terjedelmére nézve a szabályzat kitűzte határ szorosan szem előtt tartandó, a reáliskolák I. évfolyama részére hasznos és ajánlásra méltó tankönyvnek mondhatom.

Dr. Hóman Ottó.

Dr. Maywald József, Görög nyelvtan rövid, áttekinthető előadásban. Függelékül az ióni szójárás alaktana. Gerth és egyéb szerzők nyomán. Budapest, 1887. 243 l.

Nem lehet mondani, hogy görög nyelvtanokban nálunk hiány volna. Új jelenségnek e téren tehát csak akkor van létjoga, ha tudományos és szabatos előadás, didaktikai czélszerűség és praktikus használhatóság tekintetében haladást jelez. S könyvünk erre nem egy oknál fogva méltán igényt tarthat.

Mint Gerth műve, mely után egészben véve dolgozva van, a Kägi által megvetett alapon egészen helyesen oda törekszik, hogy az iskolai classicusokban csak szórványosan vagy egyáltalában nem található alakokat, a syntaktikus sajátságokat mellőzze s ily módon a tananyagot kevesbítse. Ez anyagot itt-ott még jobban lehetett volna megszorítani. Pl. *Πόσειδον*, *σω̃τερ* kivételes vocativusok, *φώτων* kivételes genitivus s egyebek azok után, miket Kägi a Zeitschrift f. d. Gymnasialwesen 1886. évfolyamában megjelent alapvető czikkében mond, iskolai görög nyelvtanban határozottan fölöslegesek. Sőt magyar könyv a tananyag megszorításában még jóval tovább mehet. Az olvasott classicusok köre ugyanis nálunk sokkal szűkebb mint Németországban s így nem egy alak és szabálynak, mely német tanulók számára írt nyelvtanban szükséges, magyar iskolai könyvben határozottan nincs helye. De erre nézve

még előbb statisztikailag meg kellene állapítani az anyagot. Mindenesetre kár volt a Gerth által felvett mennyiséget itt-ott bővíteni.

Egy másik előnye a könyvnek — főleg Curtiussal szemben — a tananyagnak didaktikai szempontból czélszerűbb elosztása. Ez különösen az igetanra nézve áll. Curtius t. i., a theoriát tekintve egészen helyesen, az igealakokat az egyes időtövek szerint osztja el. A tanításnál azonban ez nem egy tekintetben nehézséget okoz, mert, mint Curtius maga is mondja (Erläuterungen, 83. l.), az ige így egészen széjjel esik. Könyvünkben mint Gerthnél és a legtöbb újabb szerzőnél először egy ige (*λύω*) van végig ragozva. Így az időképzést könnyebben és egyszerűbben tanulja meg a tanuló, főkép azért, mert nem kell folytonosan két különböző tőre ügyelnie s figyelme egyedűl az idők képzésére irányulhat. S ez biztos alapúl szolgál azután a nem tiszta igék ideinek képzésénél is, mely igék közűl először a torok- és ajakhangúak, azután a folyékony hangúak tárgyaltatnak. Ily módon a hangváltozások sem halmozódnak úgy össze s nem okoznak annyi nehézséget.

A mássalhangzós declinatiónál Maywald a *τ, δ, θ* végű tövekhez nem vonja mint Gerth az *ν* töveket is, hanem ez utóbbiakat Kochchal és Hintnerrel megegyezőleg a folyékony tövekhez csatolja. Ez is helyes, mert így a folyékony hangú töveknél több egynemű dolog, pl. *'Αγάμεμνον, σῶτερ,* vagy a több. dativusban a rövid hangzó szemben a nominativusi hosszú hangzóval egymáshoz kerűl és a foghangú töveknél a szigmás egyes nominativus képzésére vonatkozó szabályok egyszerűsíttetnek. — Ép oly helyes, hogy *πῆχυς,* mely Gerthnél *γλυκύς* mellett külön paradigma gyanánt szerepel, Maywaldnál *ἄστυ*-val együtt csak a jegyzetbe jut.

Czélszerű továbbá a mondattanban a névmásoknak mindjárt a névelő után való tárgyalása, mert a névelő és névmások közt bizonyos benső összefüggés van és a névmások viszonyai nagyrészt a névelőnél jönnek szóba.

Megfelelő a beosztás a genitivus tárgyalásánál is. Míg pl. Curtius ez esetet főnevek, melléknevek, igehatározók és igéktől való függése, tehát egészen külsőleges szempontok szerint, az egynemüeket kellően nem csoportosítva tárgyalja, könyvünk Gerthnél is jobban mindenekelőtt a genitivus két főnemét, a tulajdonképeni és az ablativusi genitivust szorosan külön választja és e két kategorián belül sorolja azután fel az egyes genitivusokat, és pedig mindegyiket főnév, melléknévtől stb. való függése szerint. Így nagyobb lesz az áttekinthetőség, a latin genitivus szokásos tárgyalását jobban közelítjük meg s átlátszóbb az egyes genitivusok természete és lényege. — Hasonló módon van tárgyalva a dativus, hol két főosztály van: a tulajdonképeni dativus és a dativus mint a régi sociativus, instrumentalis és locativus helyettese.

Mégis azután a 172. §-ban a dativus sociativus a tulajdonképeni dativus sorában szerepel.

Didaktikai tekintetben határozottan előnyös a præpositióknak helyi, idői és átvitt értelem szerint való bemutatása, jóllehet ilyképen a határok itt-ott némileg elmosódnak. A tanuló ugyanis jobban ismeri meg ily módon a præpositiók sajátságos természetét, mintha tömeges példákat a legkülömbözőbb fordításokkal együtt sorolunk fel.

Egészben véve jobban mint Gerth, tárgyalja M. az infinitivust és az oratio obliquát is, bár Gerth-tel és Holzweisziggal együtt a névelős infinitivust az infinitivusi tan végére kellett volna hagynia, mert így világosabb lett volna az, hogy névelőt a kiegészítőkkel ellátott infinitivus is kaphat, mi M.-nál nem egészen világos.

De ha didaktikai szempontból a tananyag elrendezése dicséretes is, az elosztás és csoportosítás egyes helyeken még tökéletesebb lehetne. Egyebek közt a hangtanban inkább Hintnert kellett volna követni, kinél pl. a mássalhangzók változása helyesebben és jobban az assimilatio, dissimilatio és eiectio kategoriái szerint vannak tárgyalva, mi tudományosabb, rövidebb és áttekinthetőbb. Az aspiratio, az iota consonans által okozott hangváltoztatások is az assimilatio alá tartoznak. — Az α-névragozásnál, nézetem szerint, három táblázatot kellene adni: az α purumra, hozzá tévén mindjárt a szabályt, hogy az ilyen α végig megmarad s rendszerint hosszú, rövid pedig csak ritkábban, és pedig csakis a nominativusban, accusativusban és vocativusban, mit többnyire már az accentusról meglehet ismerni; az α impurumra, utána a szabály, és az α impurumra σ, ξ stb. után. — Kár volt továbbá τ-t és ν-t kivető töveket felvenni. Mert eltekintve attól, hogy ez a nyelvtudományi és a görög hangtani törvények szempontjából helytelen, κέρας, mint jól megjegyezték «generalis sereg nélkül». Jobb, mint Hintner teszi, a két (t. i. τ és ς) tövű κέρας-t az ς-t kivető töveknél jegyzetben adni. A τ végű tőből származnak a teljes, az ς-tőből az összevont alakok. Az ν-t kivető töveknél, mivel rendes teljes alakjaik vannak, a folyékony töveknél lehetett volna kifejteni, hogy az összevont alakok egy ς végű melléktőből származnak. Ezen ς végű tő által a görög középfok egyik faját a latinnal hozhatjuk közelebbi összeköttetésbe.

A módok használatánál hiányzik a jó átnézet a mondatok jelentése fölött. Jobb lett volna Holzweisziggal (Weber Hugó mondattanának találó definitióit is felhasználva) az indicativusról, coniunctivusról, optativusról beszélni s eredmény gyanánt a mondatok (kijelentő, óhajtó stb.) összeállítását s az ott használt modusok átnézetét adni.

Egy harmadik kiváló tulajdonsága könyvünknek a könnyen áttekinthető összeállítás, az összetartozónak szembetűnő elhelyezése és csoportosítása. E tekintetben ismét Curtius kevéssé tagolt és tájékoztató

felirásokat nagyon is nélkülöző művét jóval fölülmúlja. Az érzéki szemléletet szintén szolgáló paradigmákban és táblázatokban is igen gazdag, oly didaktikai követelmény, melynek csak az újabb időben iparkodnak kellő mértékben eleget tenni. Főleg ez oka, hogy jóllehet a felvett anyag kevesebb mint több más nyelvtanban, a lapok száma nem épen kisebb. Megjegyzem még, hogy αὐτός paradigmája helyett a krasis miatt inkább ὁ αὐτός-ét kellett volna felvenni és ἔβην-t és ἔγνων-t is paradigmaszerüleg végig ragozni.

Maywald nyelvtana kétféle irásból van szedve, a lényegesebb dolgok nagyobb, a kevésbbé fontos s nem szoros betanulásra szánt megjegyzések kisebb betűkkel. Ez, nézetem szerint, magyar iskolai görög nyelvtanban nem elég. Egészen hibás felfogás, ha azt hiszszük, hogy nálunk is az első évben csak a μι végű igékig kell eljutni. Tantervünk és utasításaink szellemének csak akkor felelünk meg és auctor olvasásra a tanuló a VI. osztályban valóban csak akkor lesz képes, ha az V ben a μι végű igéket s az úgynevezett kisebb igék (εἶμι, φημί, οἶδα, χρή, κεῖμαι, κάθημαι) ragozását is felveszszük. Ez természetesen csak akkor lehetséges, ha mindenütt csak a leglényegesebbre szorítkozunk. Egy normális görög nyelvtanban tehát háromféle betűt kell alkalmazni, más betüket az V. osztály tananyagára, ismét másokat arra, mit a VI-ban lassankint pótolni kell, s külön betűket arra, mit a tanuló csak alkalmilag fog megnézni.

Tanulságos negyedszer könyvünkben a sok helyütt felhozott latin és magyar analogia, bár e tekintetben még többet lehetett volna adni, főleg a latint illetőleg. Nem találóan állíttatnak azonban, nézetem szerint, párhuzamba az assimilatióra vonatkozólag μᾶλλον (μαλjον-ból) és aty-tya (= atyja), πλάττω (πλατjω-ból) és agy-gya (= adja), a metathesisre vonatkozólag βαλ, βέβληκα és kehely, kelyh-ek.

Az alakoknak iskolai nyelvtanban való genetikus fejtegetését illetőleg még eltérők a nézetek. A helyes elv minden esetre az, hogy iskolai nyelvtanban a tudományosan megállapított genesisnek van helye és becse, de csak annyiban, a mennyiben egyuttal methodikai haszonnal is jár és az alakok megértését és megjegyzését megkönnyíti. Gerth ily fejtegetéseket könyvéből csaknem teljesen kizárt. Szerzőnk többet nyújt ugyan, de nem kelleténél többet. Baj azonban, hogy állításai nem állanak mindig a mai tudomány színvonalán. Pedig a Középiskolai Szemlében (1882) megjelent «Az indogermán összehasonlító nyelvészet újabb iránya» cz. igénytelen tanulmányom, vagy Dóczi jeles nyelvtanának segítségével e kérdésekben könnyen és kényelmesen eligazodhatott volna. Helytelen pl., hogy a hímnemű α tövek egyes genitivusának ragja ο a tő α-val ου-ba vonatik össze, mert az ου a görög hangtani törvények szerint nem keletkezhetett αο-ból, hanem per analogiam az

o tövekről vitetett át az *α* tövekre; vagy hogy oly többes genitivusban, minő a latin *caelicolum*, az *um* végzet a görög *ων*-nal (= *άων*) azonos volna. A latin *um* itt csak a hímneműek genitivusának (pl. *Danaum*) analogiájára van képezve, a görög *ων*-nak (= *άων*, *ασων*) pedig csakis a latin *arum* felel meg — *Πολίτης* és *materies* alakoknak semmi közük egymáshoz. — Helytelen *λυ-ο-μι* segédalak, legfeljebb *λυ-ω-μι* alakot lehetne felvenni, mint Gerth teszi. A szigorú tudomány szempontjából azonban még *λυωμι* is helytelen. — *Λύεις* és *λύει* sem lett metathesis folytán. Szerző talán epenthesist akart mondani, pedig még így is vitás a dolog. — *Δός* nem lett *δο-θι*-ból. — S ha Maywald már ily magyarázatokba bocsátkozik, mért nem magyarázza az *ε*-t is oly alakokban, mint *γλυκέος*, *πόλεως*?

Már fentebb említettem, hogy Maywald egészben véve Gerth művét követi, Gerth pedig Curtius nyelvtanát veszi kiindulási pontul. Tehát alapjában egy iskolai czélokra tetemesen javított Curtius áll előttünk. Maywald azonban más szerzőket is használt fel, nevezetesen a mondatban nem egy helyen Holzweiszigot, pl. az idők használatáról és a participiumról szóló tanban. Egyet-mást átvett Hintner és Dóczi nyelvtanából is. Gerth-től, kinek velős rövidségét több helyütt (pl. 53., 88., 90., 91., 100., 101., 102., 156. §.) kár volt feláldozni, a részletek kidolgozásában és elrendezésében itt-ott eltér, vagy pedig czélszerű pótlásokat tesz. Egyebek közt a mondattanban sokkal több példát nyújt. Csakhogy a példákat kivétel nélkül magyarra is kellett volna fordítni, mint Curtius igen helyesen teszi.

A mondattanról lévén szó, megjegyzem, hogy könyvünkben ez nem tisztán mondattani kategoriák szerint taníttatik, mit nézetem szerint nem lehet hibáztatni, míg a követendő mondattani kategoriák kérdése behatóbb fejtegetések által tisztázva nem lesz s e tekintetben bizonyos közmegegyezés nem jön létre. Ez különösen az esettanra nézve áll, hol mondattani kategoriák szerinti tárgyalás mellett lényegileg egymáshoz tartozó s egy és ugyanazon alapelv szerint képezett részek egymástól könnyen elszakíttatnak és nehezen nyerhetni áttekintést akár az egyes esetek főbb jelentése és alkalmazása, akár a præpositiók használata felett. Hogy mikép lehetne e bajokat elkerülni, erre nézve már 1883-ban Pecz Vilmos görög mondattanáról írt bírálatomban (Philol. Közl. 1883. 1023. l.) röviden nyilatkoztam, és csak örvendek, hogy Dóczi az odavetett eszmét oly szépen és önállóan tovább kifejtette és görög nyelvtanában alkalmazta. Azt hiszem, ha az esettant általában mondattani kategoriák szerint akarjuk tanítani, ez csak ily módon lesz lehetséges.

Végül a könyvünkben még itt-ott észlelhető egyes kisebb hiányokra akarok rámutatni.

A görög írással foglalkozó I. fejezet 1., 3. jegyzetéből azt hihetné az ember, hogy valaha a *j* consonanst is általánosabban írták. Pedig a *j* okvetetlenűl igen régi időben veszett el. — A 2. §. szerint ἄγχω = anho, σχίσμα = szhizma, holott az 1. §. szerint χ = ch. — A szótagolás természetszerűleg az irásról, nem pedig a hangokról szóló fejezethez tartozik.

A 6. §. szerint a magánhangzók keményék és lágyak. Nézetem szerint jobb Hintnerrel valódi és fél magánhangzókat megkülönböztetni. A «fél hangzó» elnevezés már mutatja, hogy ι és υ a mássalhangzókhoz áll közel. Így azután természetesebbnek tünik fel, hogy az ι és υ-re végződő névtövek a mássalhangzós tövekhez csatlakoznak.

A 9. §. szerint a lágy mássalhangzók *(γ, β, δ)* kettőzése felette ritka, kivéve γγ, mely azonban a kiejtésben módosul. Ebből azt lehetne hinni, hogy itt két *g* hangról van szó, pedig az első *n* hang. Hang és betű pedig nem egy.

A 12. §-ban olvassuk, hogy a ς az előtte álló torokhanggal ξ-be, ajakhanggal ψ-be olvad. Szabatosabban ezt így kellene mondani: Szigma előtt, mint kemény hang előtt, minden *k*-hang k-vá, minden *p* hang π-vé lesz; κσ helyett a görög ξ-t, πσ helyett ψ-t ír.

38. §. «A semlegesek (ο-tövek) a hím- és nőneműektől csak anynyiban különböznek, hogy az egyes nom., acc. és vocativusban ν ragot vesznek fel.» De hiszen az accutivusban nem különböznek.

41. §. «Az α és ο tövű összetett melléknevek mindig az utolsó előtti szótagot ékezik». Hozzá lehetne tenni: az összevont összetett főnevek analogiája szerint.

44. §. «Az egyes nominativus (mássalhangzós ragozás) kétféleképen képezhető: szigmásan és szigma nélkül, de helyette nyújtással.» A nyelvtudomány szerint a «helyette» szó felesleges.

50. §. «Az ι tövű főnevek egyes genitivusának ragja ως, mely az ε-nal egy szótagot képez.» Jobb volna: mely egy és ugyanazon szó hangsulyára nézve egytagúnak vétetik. — «A kettősben εε mindig összevonatlan marad *(πόλεε)*.» Ez nem helyes (l. Kägi, Zeitschrift f.d. Gymnasialwesen, 1886. 340. l.). *Ει* kézirati nyomokban és feliratokban is található és az igazi régi alak mindenesetre πόλει. Πόλεε tehát nem is eredeti, összevonatlan alak, hanem aránylag késői időből származó analogia πόδε, ὀνόματε stb. szerint (Osthoff. Morph. Untersuch. II, 135. l.).

52. §. Az ο hangon végződő mássalhangzós ragozású töveknél a *j*-t említi, az ω töveknél pedig a *F*-t nem. — Αἰδώς az ο töveknél mint kivétel szerepel, mert nominativusa nem α végü és accusativusi accentusa is a rendestől eltérő. Tudományosan, de methodikailag is helyesebb αἰδώς-t a ς-t kivető töveknél említni; mert ha εὐγενής-szel és Σωκράτης-szel együtt van, akkor esetképzése egészen szabályos. Így teszi azt Hintner.

53. §. 1. §. «A ritka kettősben εε szabály ellen = η (de εε vagy ει is).» De Kägi már említett czikke szerint a rendes alak: γένει (a szabály ellenes összevonás így elesik), ritkább εε, η.

75. §. Τίς ragozásánál a paradigmában jó említeni τοῦ gen. és τῷ dativust.

78. §. Πεντεκαιδέκατος jó prózában csak πέμπτος καὶ δέκατος s így ἔνατος καὶ δέκατος-ig

80. §. «A medium ragozása... egyenlő a passivummal.» Megfordítva helyesebb, mert a passivum a mediumból lett. — A 3. személy történeti ragját (τ) nem kellett volna felvenni, vagy legalább csillaggal megjelölni.

137. §. Ὑπομιμνήσκω így is construáltatik: τινά τινος; a pronomen neutruma többnyire accusativusban, főnév többnyire genitivusban áll.

157. §. 3. Εἶναι és γίγνεσθαί τινος mellett ily példa is kellene, mint Δαρείου γίγνονται παῖδες δύο. Ily példákban pedig a genitivus ablativusi genitivusnak is tekinthető, mert a származás fogalmához hozzá járulhat ἐκ, ἀπό is, a latin ezt mondja: ortum esse (ex, ab) aliquo. Ezt azután záró jelben meg kellene jegyezni, mint Fritsche teszi.

183. §. «A görögben nem csak a transitiv, hanem az intransitiv igék is képezhetnek személyes passivumot.» Inkább így: s nehány genitivussal vagy dativussal álló ige......

201. §. 1. «Alakja (a casus eventualisnak): előtag ἐάν és coniunctivus (lat. si és fut. v. fut. exact.).» Hozzá lehetett volna tenni: ἐάν cum coniunct. praes. = si cum fut., ἐάν cum coniunct. aor. = si c. fut. exact.

Mint látjuk, a kifogásokat, melyeket Maywald nyelvtana ellen emelni lehet, csaknem keresve kell keresni, s egészben véve nem is épen nagyon lényegesek s nem csökkentik a munka becsét. Annál több e könyv előnye és elismerésre méltó tulajdona. S ha mindehhez még hozzáveszszük a valóban fényes és a szem hygienáját minden tekintetben kielégítő kiállítást, akkor e nyelvtant igen sikerült tankönyvnek kell nyilványítanom, mely megérdemli, hogy minél jobban elterjedjen.

(Beszterczebánya.) SPITKÓ LAJOS.

Rhetorika és rhetorikai olvasókönyv. *Szerkesztette Riedl Frigyes.* Budapest, 1888. Lampel R. Ára 1 frt 20 kr.

E könyvnek, mely a gimnáziumi VI. és a reáliskolai V. osztályok számára tankönyvűl készült, két kitünő oldala van. Az egyik módszere, a másik előadási módja.

A tanítás inductiv jellegét mintegy megőrzi azután is, mikor az olvasmányok alapján elvonja, fejtegeti, rendszerezi szabályait. Soha és sehol sem marad a száraz elvonásnak élettelen körében; minden osztályozásának, magyarázatának, megjegyzésének igyekszik az irodalom

köréből alapot vetni. Nemcsak úgy, mint a legtöbb iskolakönyvünk teszi, hogy egy-egy, jól vagy rosszúl választott példára rámutat, hanem egy-egy műág történeti fejlődésének rövid rajzával, a kapcsolatos ismeretkörök jellemzőbb tényeinek legalább nagyjából való megvilágításával, valamely kitünő író vagy szónok gondolat-sorának elemzésével és fejtegetésével. Ha meggondoljuk, hogy e módszerrel mily könnyűvé teszi a könyvében felölelt tulajdonképeni tananyagnak elsajátítását, még pedig alapos elsajátítását; továbbá, hogy a tanulót mintegy játszva mennyi ismerethez juttatja: elismerésünket nem tagadhatjuk meg tőle. Csak az arányos beosztás s a következetesség szempontjából tehetünk némi kifogást ellene. Az elméleti résznek majdnem felét a történetírás theoriája foglalja el; ugyanennyi helylyel kénytelen beérni a tulajdonképeni (régi értelemben vett) rhetorika, azután a leirás, értekezés és levél együttvéve. Minél tovább haladunk a könyvben: a példák, gyakorlati fejtegetések s történeti áttekintések annál soványabbakká lesznek. A mi a magyar szónoklat történetéről mondva van, az még vázlatnak is kevés. Csak a politikai szónoklat kiváló képviselőit érinti; az egyházi szónoklat fejlődéséről, mely régibb irodalmunkban oly gazdagon hajtott, nem is emlékezik. A leirásról, a levélről s az értekező prózáról szóló kacsok is felette vázlatosak. Óhajtandó lenne, hogy a nagy kedvvel és szerencsésen kezdett módszert ne ejtse el, hanem a munkának egy újabb kiadásában következetesen alkalmazza.

Nem nagy súlyt fektetek rá, de megérintem mégis rendszerének, beosztásának szeszélyességét. A próza és költészet különbségének feltüntetése után azonnal az elbeszélésre tér, terjedelmesen és igen szépen ismertetve a történetírást, azután mintegy költői megfelelőjeül, rövidebben, a regényt. Majd a beszédre és egyes fajainak meghatározására tér. Csak azután beszél az irásművek tárgyainak különféleségéről, ezek között az időbeli és térbeli tapasztalati tárgyakról. Az időbeliek feldolgozásának módjaival már megismertetett; de a térbelieké, a leirás tana, csak az inventio, dispositio és elocutio tárgyalása után s az elbeszéléstől mindez által elszakítva következik. A rendszernek, melynek vázlatát adja a 4. és 32. kacsokban, semmiképen nem felel meg tárgyalásának menete s ez utóbbit különben sehol sem magyarázza. Ily módon kétségkívűl megnehezíti a tanárnak is, tanulónak is összefoglaló, áttekintő munkáját.

Másik kitünő oldala a könyvnek: előadásmódja. Könnyű, világos, értelmesen és fokozatosan haladó, példák és idézetek folytonos beszövése és fejtegetése által felvilágosító és megértető. E mellett izlése mindenütt megőrzi a szájbarágó módszer altató és nevetséges tulzásaitól. Egészben bizonyára megilleti a könyvet ez a dicséret. De stíljében itt-ott mégis találtam szabatlanságokat, egy-két nem magyaros kitételt,

talán tollhibából vagy a revizió figyelmetlenségéből. Ilyenek mindjárt elől a főnév és melléknév meghatározása, a metaphora magyarázata, Toldi gyilkosságának példája az eseményre (4); ilyen, hogy a mesésköuyvet *mesekönyvnek* mondja (4); ilyen e mondata (8): «tanulságos a szobor ruházata, *mely alapján* stb., «felirata, *melyen* tán valamely uralkodó neve van vésve»; ilyen, mikor azt mondja, hogy Görögország folyamai nem oly *ragadósak*» (9), vagy Herodotosnak *sok adatairól* (9) szól, vagy így fejezi ki magát: «Katona munkáján *alapulnak* Magyarország történetirói mind» (21). Némely helyütt nem tartom elég világosnak, talán a tulságos rövidség miatt, a syllogismusok tanát.

Mindezen s azokon, a miket nem tartottam szükségesnek külön kijegyezni, néhány tollvonással vagy legfeljebb néhány sorral könnyű lesz segíteni. Különben a munkát így is, a mint van, nyereségnek tartom tankönyvirodalmunkra.

Beöthy Zsolt.

Vörösmarty Mihály: *A két szomszédvár. Magyarázta Vozári Gyula. Jeles irók iskolai tára XXIX.* Budapest, 1887. Franklin.

A *Két szomszédvár* Vörösmartynak legsikerültebb epikus műve: tanítja Erdélyi, Kemény, Gyulai s ő utánuk manapság mindenki. Tanítom az iskolában én is. Mégis ha Vörösmartyhoz, az epikushoz érek, nem ezt a művét magyarázom, hanem a Zalán futását, vagy Egert, Cserhalomot, vagy akármelyiket, csak épen azt nem. Miért? A *Két szomszédvár* olvasását, ismeretét a középiskola VIII. osztályától kivánom; az tisztában van már az eposz és dráma szerkezetével, jellemeivel, a tragikummal s megtudja érteni annak jelességeit magától is; legfeljebb néhány szóval jelzem előre, mire fordítsa különös figyelmét, vagy utalok Gyulainak rövid, velős kritikájára. Az untig elég. De olvastassam bár a VII. vagy VI. osztálylyal, a dráma elmélete után (lejjebb csak nem mehetek vele), sok magyarázatra sehol sem lesz szükségem. Épen azért, mert a «Két szomszédvár» alapeszmében, szerkezetben, jellemzésben, előadásban olyan kifogástalan. Ez alapon felhasználhatom mintának az eposzra, de csak második helyen, mert nem igazi epopœia s a Zrinyiász az első; vagy Vörösmarty bemutatására, de megint csak másodsorban, mert, legalább az én véleményem szerint, elsőnek e czélból sem tehetem. Fentebb hangsulyozott jelességeivel szemben ez állítás absurdnak látszik. Nem az. Vörösmarty legtökéletesebb eposza legkedvezőbben bár, de a legkevésbbé mutatja Vörösmartyt az epikust. A Zalán futása, Eger, Cserhalom hiányaikkal, vagy azok daczára a legjellemzőbbek. A Zalán futása! Az az elhibázott, de genialis mű, egy nemzeti epopœia elemeivel, sőt részleteivel, bűbájos epizódjaival, ragyogó szinezetével, nyelvé-

nek varázsával, subjectiv vonatkozásaival, az mutatja nekem az igazi Vörösmartyt. Jelentősége is a legnagyobb, korszakot alkotó. S ne feledjük: Vörösmartyt főleg mint a Zalán futása költőjét ismeri a világ. A Zalán futását kell tehát első helyen magyaráznunk.

E gondolatokkal fogom kezembe a Jeles írók iskolai tárának XXIX. füzetét, melyben Vozári Gyula Vörösmarty «Két szomszédvár»-át adta ki magyarázatokkal, iskolai használatra. S mikor végig lapozok benne, gondolataimat legkevésbbé sem találom megczáfolva. Ellenkezőleg: Vozári munkája a bizonyságom. Lehet, csak azért, mert gyenge; de nekem bizonyság.

Arról szólok előbb, a miben legtöbb hasznavehetőt találok: Vozári általános magyarázatairól. Szívesen látjuk a «Két szomszédvár» bírálatainak (VII), kiadásainak (VIII) jegyzékét; szívesen olvassuk a Vörösmarty, mint eposz író cz. szakaszt; (II) szívesen tájékozódnánk a klassziczizmus és romanticzizmusról (III); még Vörösmarty életét is elfogadnók — ügyesen megrajzolva (I); de a «Két szomszédvár» tartalma, jellemei, szerkezete cz. szakaszokat (IV, V, VI,) elengedtük volna. Az iskola nem használhatja eposzi mintának — mondottuk — a Két szomszédvárt; részletes taglalása tehát fölösleges; fölösleges azonban a Vozári magyarázata különösen azért, mert terjedelmén kívül (6 oldal) semmivel sem több egy iskolai dolgozatnál, minőt akármelyik jobb tanítványom készít. Részletezi a tartalmat, mikor azt egyszeri olvasásra mindenki megérti; magyarázza a jellemeket, holott azok egészen határozottak s taglalja a szerkezetet — pedig úgy is világos — a mese ismétlésével s a franczia klasszikusok hármas egységének kiemelésével. Az egyetlen szükséges, jól alkalmazott pont: a mű alapeszméje. Egyebekben okosabban cselekszik vala Vozári, ha reprodukálja Gyulai bírálatát, melyről maga is hirdeti, hogy «legmélyebbreható s legszebb, mert a Két szomszédvár *minden* szépségét *velős rövidséggel*, *teljesen* feltünteti».

A Gyulai tanulmányát szerettem volna kiérezni Vörösmarty életrajzából is (I), ha már egyátalán szükséges volt e szakasznak fölvétele. Bár azt sem látom be egészen. Miért nem adta Lehr, vagy Greguss, meg Péterfy ugyane helyen annak idején Arany és Katona életét? Bizonyára, mert épen Aranyról meg Katonáról (Vörösmarty melléjük tartozik!) pusztán külső adatokat nyujtani nem akartak, mert azok ismeretét a középiskoláról is feltételezték. De hát meg van; jó. A hiba csupán az, hogy Vozári nem ád egyebet külső adatoknál.

A romanticzizmusról (III) Brassay, Kemény, Beöthy czikkeik után értekezik. Helyes; e szakasz szükséges. De az megint nem helyes, hogy a mit röviden, világosan kellene magyaráznia, laposan ismerteti. Botlik is, a francziák közt Boileaut drámairónak tévén. A közép

iskolai tanuló e tárgyban Beöthy irodalomtörténeti kézikönyvéből többet tanul ennél.

Legjobban sikerült a II. szakasz: Vörösmarty mint eposzíró. De ebben sem hagyhatom kifogás nélkül azt, hogy a Zalán futása megszületését egyedűl csak Aranyosrákosi Székely Sándor hatásának tulajdonítja, említetlenűl hagyván Vörösmarty hazafi és szerelmi lelkesűlését.

Még egyet. Tanulók kezére szánt könyvtől szabatos stilust kivánok. Vozárié legkevésbbé sem az; mi több, még helyesirásra sem következetes. Vörösmartyról azt irja, hogy a költészet minden ágában jeles költeményeket *iroyatott* (a frequent. ige jelentésében itt diminutivum is van); alább: a közéletben nagy *tétlenség kapott lábra;* V. *pompásan* tudja festeni a harczi küzdelmeket; tevékeny szerepet játszott az akadémia nyelvtudományi osztályában e szakbeli munkák *létrehozásánál* s az akadémiával elfogadtatta a Révai *nyelveszeti rendszerét* (csak helyesirását); a Két szomszédvár megjelent először *e műben:* Aurora. Gyulainak is megadja, mikor azt mondja róla, hogy Vörösmarty munkáit *szakavatottsággal* fejtegette. Ír Kisfaludit és Kisfaludyt, Pesti Hirlapot és *k*ritikai *l*apokat egymás mellett stb.

A szöveg alá jegyzett magyarázatokról még kevesebb jót mondhatok. Vozári, úgy látszik, nem méltatta figyelmére a Jeles írók isk. tárának programmját, mely szerint a kisérő jegyzetek korántsem akarják a tanár magyarázatait szükségtelenné tenni. Magyaráz derűre-borúra mindent s ezzel jó részben itt is hiábavaló munkát végez. Ha ugyan magyarázatai megérdemlik a munka nevet. Én rám legalább azt a benyomást teszik, hogy Vozárinak vajmi kevés fáradságába kerülhettek. Mintha a szöveg első olvasása közben hevenyészett megjegyzéseket hallanék — élőszóval s nem kritikán átszűrt, megállapodott itéleteket. Egyetlen könyve a Nagy szótár (no meg a Dengi stilisztikája !), honnan szómagyarázatait veszi. Az az egy-két (alig több) párhuzamos helyet, melyeket Homeros, Vergilius, meg Arany Jánosból idéz, akár puszta emlékezetből is leírhatta. Vörösmartyt magát alig veszi számba. Inversiókat bont fel, elmaradt kötőszókat szúr közbe, a figurák után odaveti, hogy ez aposiopesis, synisesis, az polyptoton, periphrasis, amaz synkope, zeugma stb.; vagy ilyen ürességeket ír le: «magyarázatra nem szoruló szép kifejezés; gyönyörű hosszú epikai hasonlat; találó jelzők; rövid érdekes kifejezés; remek leírás; remek festés stb.» Ennyi az egész. A mi helyes magyarázat akad (mert akad az is, ezzel tartozom az igazságnak) jegyzeteiben, az majdnem elvész a sok fölösleges, legkivált pedig hibás észrevétel között. Ide igtatok az utóbbiakból egynehányat, nem keresve, nem vadászva, csak a mint futó lapozás közben tollam hegyére akadtak.

I. 48. *Ság:* «Szabad puszta Fehérvármegyében. (Vályi András. Magyarországnak leirása 1799. III k. 221 l. 2-ik hasáb.) Ság, szőlőhegy K.-Keszi mellett 139 kath. lak. F. u. gr. Zichy, Fényes Elek Magy. org. mostani állapotja 1841. I k. 76 l. *Urhida:* szabad puszta Fehérmegyében, fekszik Sz.-Mihályon alól, Szabad-Battyánhoz közel, melynek filiája (fiókegyháza); jó lapos földje van, dombos részén jó fehér borok teremnek, kővel és Sárrétje mellett levén, rétekkel bővelkedik. Vályi And. Magy. orsz. leirása III k. 568 l. 2-ik hasáb. Urhida, szőlőhegy 487 kath. lak. s fiók egyházzal Kis-Keszi és Battyán közt. Fényes Elek. Magyarországnak mostani állapotja. Pest, 1841. I k. 76 l.» (Egész komikum!)

51. Vérség = «hozzátartozók: család, *szolgák, katonák*». (?)

129. Felforgatva reményörömét = «*a helyet* (!), melyről régen remélte, hogy ott örömét találja, felforgatva találá».

138. Fejelő barmok = «ügyes kifejezése a köznapinak». (?)

158. Réműltelen = «szokatlan e h. réműlet nélkűl, de *szabályos*».(!)

160. Ifju szerencsénk (Vörösmartynál: kedvez vala ifju szerencsénk) = «nem a szerencse fiatal, hanem a kit talál». (?)

283. Igy szólt s mind javalák fényes daliái beszédét = «inversio, a nélkül: fényes daliái mind (*alany*) javalák beszédét». (Nem *mind*, *hanem daliái* az alany.)

II. 4—5. Néhányakat ártó seb köte = «nehányat ártalmas seb tartóztatta (sic) vissza, *a seb be volt kötve.*» (!)

41—42. Nem készté .... pengő idegen nyilakat szállatni szilaj kéj = «*idegen a nyil, mert ő idegenkedik tőle, tehát ránézve idegen*». (Pengő ideg!)

64. Siralom völgye = «siralomra méltó (!), siralmas (!) völgy».

158—159. Ellenségi csak a gonoszúl vesztünkre jövőnek,
Ölni nem óhajtók, ha kivánja baráti leendünk.

«Ellenségi, érts (sic) hozzá: vagyunk } szóhiány».
Ölni nem óhajtok t. i. vagyunk }

(Nem a vagyunk, hanem a *mi* alany — hiányzik. Appositiók.)

221. Mindketten vágyók Tihamért megvíni = «T.-ral megvívni». (Helyesen T.-t legyőzni.)

375. és 396. váltvák, kinyujtvák = «jobb váltván, kinyujtván». (?)

441. Képzelge = «elmélkedék». (!)

III. 12. Serevény = «apró fűzhöz hasonló fű. V. sz. serevény erdő = ilyen füvet termő hely.» (?) (Vörösmartynál: Fajom .... mint serevény erdő, dúsan kivirúlhat.)

87. Éjenten = «éjelenként». (Helyesen: míg az éj tart; v. ö. a naponta és naponként különbségét.)

150. Harczol már Simon és balsors hajtotta fejétől
Győző Sámsonnak rosszúl téríti csapását.

Rosszúl téríti = «t. i. vissza, rosszúl viszonozza». (Helyesen: rosszúl téríti *el*, rosszul fogja fel a csapást, rosszúl védi magát.)

192. Behamvadozának tündöklő szemei = «bágyadtan becsukódtak». (Helyesen: hamvas színt vettek, fényüket veszték, elhomályosodtak, megtörtek előbb tündöklő szemei.)

IV. 80. Elzúzza = «kétségbeejti». (Hely. összezúzza.)

127. Tompor = «az ember hátsó része csipeje közt oldalt kidomborodó rész». (Mi ez?)

De elég! Azt hiszem, nem kell tovább bizonyítanom, hogy Vozári munkája a Jeles írók iskolai tárának egyik leggyöngébb kiadása.

Sopronban, 1888. január 18. MARUSÁK PÁL.

Székely József. *Magyar Játékszín.* A nemzeti szinház félszázados ünnepélye alkalmából. Kiadja Pestvármegye közönsége. Bpest, 1887. Légrády testv. 194 l.

Pestmegye érdemes levéltárnokának a nemzeti színház ötven éves fennállása ünnepére kiadott munkája, mint színészettörténeti adatok gyűjteménye, figyelmet érdemel. Természetes, hogy minden részletében kidolgozott képet a vajúdás és föllendűlés idejéről nem adhat benne. Mint minden alkalmi munkában, melynek előre kiszabott határidőre készen kell lennie, úgy ebben is találunk felületességet, elhamarkodott feldolgozást (melyet a virágos, czikornyás stilus akar úgy a hogy elföldni), téves állításokat, de nem is lép a könyv nagyobb igényekkel elénk. A szerző összeállította s tél-túl földolgozta tárczaszerűen (sok oda nem tartozóval tarkítva) a megyei levéltárban őrzött följegyzéseket. Czélja nem egyéb, mint vázolni Pestvármegye szerepét színészetünk állandósítása ügyében. — Ez a szerep nagyrészt Földváry Gábor, akkori alispán, emlékéhez füződik. Neki tagadhatatlanúl sok érdeme volt abban, hogy hajléktalan színészetünk állandó otthonra talált. Nem értünk azonban egyet szerző azon véleményével, mintha ez *csupán*, kizárólag Földváry érdeméül lenne fölrovandó. A mozgalom megindításában Kulcsár István, ébren tartásában, élesztésében pedig az egykorú írók (különösen Fáy és Döbrentey) többet tettek. Általában Földvárynak tulzó magasztalása sokat árt a könyvnek, s írója itéletét nem egyszer megvesztegeti. Kár az is, hogy a feldolgozásban nem volt tekintettel a régibb nézetekre; így könyve tele van becses, de holt anyaggal, s általa épen kitűzött czéljától esett el, mert könnyed, anecdotázó előadásából látszik, hogy a nagy közönségnek szánta olvasmányul. De még szakemberek közül is csak a specialista képes belőle az újat vagy helyreigazítót az elavultakból kiválogatni.

A mi a tárgynak nem annyira részletes ismerete mellett szembe ötlött, itt közlöm, felsorolva a könyv feltünőbb téves állításait is. — Az elején csevegés formában mond el egyet-mást a színészet viszontagságairól 1814-ig, Endródy könyvére utalva. Itt téves az az állítása (5. l.), mintha a «Jámbor szándékot», melyet Révai az 1790-iki diétának benyújtott, ő maga írta volna, az Bessenyei munkája; már a később előterjesztett «Planum» Révaié. — Ezt sem tartom helyesnek: «legnagyobb érdeme azoknak, kik Erdélyben a színügyért buzgólkodtak, hogy Katona Bánk bánját nekik köszönjük» (8. l.). Bánk bánt legföljebb Aranka és társainak pályázati felhívásával lehetne kapcsolatba hozni, bár ez is bajos, míg az erdélyi színészetnek nem bennök találjuk létesítőit, hanem Wesselényi Miklósban. — Érdekes adata (20. l.) ama «vándorkönyvnek» ismertetése, melylyel Wesselényi társasága kint járt Magyarországon, hol minden nagyobb városban tartott W. egy ott lakó megbízottat, ki a tulajdonost a vezetők sáfárkodásáról értesítette. Debreczenben Halmágyi S. volt W.-nek «ezen részben biztosa», Szegeden Vedress mérnök («A haza szeretete» cz. vit. játékát sokat adták). — Új s részben helyreigazító az az adata, mely szerint Vidának a színügyek igazgatásáról való lelépése után (1811) nem Mérey Sándor lépett helyébe, hanem Kónya János ügyvéd, Méreyt inkább csak ellenőrzőül küldte ki a megye. Kulcsár is (1813. szept.) Kónyától vette át a vezetést (29. l.). — A könyvnek az a része a legbecsesebb, mely (1832—1837) az építendő színház telkeiről szól. Az állandó színház számára először (1815) kiszemelt terület a régi botanicus-kert helyén fekvő két hatvaniutczai háztelek volt, hol ma a casino áll. Ez eddig mindenütt úgy szerepelt, mint Kulcsár István tulajdona, ki azt mérsékelt áron a nemes czélra átengedte. Honnan származhatott e téves adat? Mert hogy sohasem volt a két telek Kulcsáré, hanem a muzeum tulajdonát képezte, az most már kétségtelen. A tévedés alapját, ha jól sejtem, Kulcsárnak egy a megyéhez fölterjesztett óvása képezte. A két telek u. i. igen sokáig (1815—1828) használatlanúl, parlagon hevert s egyre emésztette a belé fektetett tőkét. A színügyi bizottság tehát gr. Cziráky Antalban vevőre találva, febr. 28. 4-i gyűlésében kimondta a telkek eladását. Kulcsár, ki már a ráépítendő szinház tervrajzát is elkészíttette, tiltakozott a határozat ellen; életének legmagasztosabb álmát, minden reményét veszélyeztetve látta; ajánlkozott, hogy a tetemes összeget tevő évi kamatot fizeti sajátjából, ha kell, s hogy fölterjesztett okai mindenkép rábírják a megyét szándéka visszavonására, olyant is fölsorol, hogy a megyének tulajdonképen joga sincs ez ügyben intézkedni, hiszen az az ő (Kulcsár) tulajdon telke, az ő neve szerepel a szerződés alatt (persze, mint színügyi igazgatóé). Csakugyan tanúlságos eset, mily könnyen félrevezeti a kutatót még ily világos ferdítés is. — Időközben ajándékozta oda Grassalkovich herczeg az állandó színház számára a hatvani kapun túl fekvő

majorjának egyik sarkát, melyet eddig farakodó helyül használt. E nagy kiterjedésű terület hajdan Pest városáé volt, mely a herczeg őseivel a régi Viridis hortus birtokjoga fölött hosszú pert folytatva, végre is kiegyezett olyképen, hogy kárpótlásul átengedi nekik a major helyét. — Az adományozás becse annál nagyobb s a herczeg hazafias áldozatkészsége annál szebb, minthogy ugyan akkor birtokainak legnagyobb része csőd alá került. Közbejátszott más egyéb is. Akadt még nem egy befolyásos ember, ki e nemzeties mozgalmat rossz szemmel nézte. A halogatók e pártjának sikerült a nádort is érdekkörükbe vonni, ki leírt Széchenyinek, hogy az «eventualis» magyar színházra átenged egy dunaparti telket, a mi az ügyet csak ismét késleltette volna. E zűrzavarból csak erélyes, határozott fellépés vezethetett gyors diadalra s elismerjük, hogy Földváry alispánnak ebben legnagyobb érdeme volt; neki köszönhető leginkább, hogy az épület aránylag hamar megnyitásra készen állott. — De nem osztozunk szerző ama véleményében, mintha ez lett volna az egyedüli mód (nem állandó hajlék teremtésére), de általában a magyar színügynek végleges megszilárdítására; még inkább kétségbe kell vonnunk azt a föltevését, hogy a Földváryval szemben működő Széchenyi aggaskodása helytelen volt. Mellékes dolog az, hogy Sz.-t pillanatra elkapta haragja, mikor Budán a jurátusok egy híres német énekesnőt kifütyülték, nem ez a hangulat sugallta röpiratát: «A magyar játékszínrül» (1832). Az ebben kifejtett elvek akkor visszatetszést szültek; azzal vádolták, hogy ellenzi a végleges színházat, pedig ugyanakkor írt vissza a nádornak, egész komolyan felszóllítva őt, hogy mit ért a sértő «eventualis» szó alatt, s később (Mátray alatt) a színház sanyarú viszonyai világosan a mellett tanúskodtak, hogy aggaskodása nem volt alaptalan; hogy ily örök időkre szóló nemzeti intézetet elhamarkodva megalkotni nem lehet.

Könyvében közli sz. Kántorné egy levelét, mely megczáfolja azt az elterjedt nézetet (Déryné napl.), mintha K.-né, a régibb magyar színészet e legkiválóbb alakja, Földváry s a színi bizottság áldozata lett volna, kit a művészet kárára letiltottak a pesti színről. K.-néval nem lehetett egyezkedni; kiállhatatlan szeszélyes, «rendkívül makacs asszonyszemély» volt. — Végül még egy érdekes adatot, melyet a Honművész (1833. évf.) nyomán közöl. E szerint Pozsonyban apr. 15-én a dunántúli színésztársaság «*András és Béla* vagy *Korona és Kard* cz. 5 felv. nemzeti históriai drámát adott elő T. Kossuth L. úr, zempléni hazafitól». (154. l.) — A könyv függelékében adja 1808-tól 37-ig az adakozók névsorát s azon hölgyekét, kik 33-ban a Budán nyomorgó színészek fölsegélésére adakoztak. Minthogy alkalmi a munka, helyén is vannak.

Szerzőt e sok helyreigazító adatért mindenesetre elismerés illeti.

SOLYMOSSY SÁNDOR.

1. **Német olvasókönyv**, szerkesztette dr. *Szemák István*. Első rész. A gymnáziumok III. és a reáliskolák I—II. osztálya számára. *Harmadik kiadás*. Budapest 1887. Lauffer. 164. lap. Ára 80 kr.

E kiadás nem különbözik lényegesen az előző II. kiadástól.

Fő eltérései: a szerző nyolcz *magyar* olvasmányt vett föl, a mit nem tartok épen szerencsés gondolatnak, minthogy minden tanulónak van magyar olvasókönyve, melyből a tanár németre fordíttathat, — de nem tekintem nagy bajnak sem. Azután fölvette a «Solon und Kroisos» cz. olvasmányt (p. 109) és «Der betrogene Teufel» cz. költeményt. A többiben a könyv a régi maradt; a jegyzetekben sem vettem észre sok javítást, pedig itt még mindig akad elég javítani való, a mennyiben sok helyt a szerző magyarsága kifogásos, másutt magyarázata nem helyes vagy legalább nem találó. Csak egy-két példát hozok föl; így mindjárt az első jegyzet: «*Die Sacherklärung*, tárgymagyarázat» nem magyaros;— 5. l. «*verwenden*, fordítni» félreérthető; — a magyar szövegben: «virágzóan nézett ki» (de nem az ablakból), rosszul van magyarúl; — u. o. «*tisztelet*, Respect», német szó jobban volna helyén; — 11. l. «*Die Leiter*. Van a többes számban», rossz szórend; — 16. l. «*Die sind zu schützen*, jövő idejű igenév», nem találó, bár nem szokatlan magyarázat; — 24. l. «*Es muss ein Aufgebot ergangen sein*, parancsnak kellett kiadatni a felkelésre», borzasztó fordítás, mely még azzal sem védekezhetik, hogy szószerinti akar lenni; — 60. l. «*Die Kirchweihe*, egyháznap», Ballagiban megvan ugyan, de nem hangzik magyarnak; — 64. l. «*Rosszúl megy a dolgom*, es geht vagy *ergeht* mir schlecht», az utóbbi nem helyes; — 67. l. «*das heisst* . . . *gesorgt*, ez annyit tesz, mint gazdálkodva . . . gondoskodni», biz ez nem tesz annyit, hanem a. m. ez aztán a gondos gazdálkodás, vagy: ezt nevezem én stb. — 76. l. «*Einer Verehrung geniessen*, tiszteletet élvezni», ez sincsen magyarúl; — 77. l. «*Wurde aber erkannt*, de ha az ítéltetett», iszonyú magyarság; — 90. l. «*Die Schwingen*, szárnytollak, csak többesben használtatik», ez nem áll; — 94. l. Az «*Eumenidák* a Furiák enyhébb elnevezése». Természetesen nem igaz, mert a görögöknek sejtelmök sem volt a furiákról, midőn képzeletök az eumenidákat megalkotta; pedig a magyarázat úgy hangzik, mintha sz. úr a furiákat régebbeknek gondolná mint az eumenidákat; — 104. l. «*Er konnte den Kindesmord nicht über sich gewinnen*, nem bírta magára venni a gyermekgyilkosságot», természetesen, mert ez nem téli kabát; — 107. l. «*Die That wurde ruchbar*, a tettnek híre ment (füstöt vetett)»; a zárjelek közt álló bámulatos magyarázatból kitünik, hogy Sz. úr a *ruchbar* melléknevet a *Rauch* főnévből származtatja, pedig a *riechen* szóhoz tartozik (mint *anrüchig* és *Gerücht* is); — 128. l. «*Hifthorn* = *Hiefhorn*», ebből a tanuló azt fogja hinni, hogy e két alak egyformán helyes, pedig az utóbbi a szónak régi, ma teljesen ismeretlen alakja, mely egyáltalában

nem ide való; — 135. l. *«erziehen,* elhúzni», nem találó; itt inkább a. m. teljesen fölhúzni; — a 149. l. «Kleister» szónál jegyzet-szám van, de jegyzet nincsen stb. stb.

Ezeket és a hasonló tévedéseket könnnyű lesz egy új kiadásnál kijavítani. Nagyobb baj, hogy a jegyzetek fölötte tervszerűtlenek; hogy sz. a legismeretesebb szókat lefordítja, a nehezebbeket pedig nem; hogy egy-azon magyarázat ismételve, a könyv három és négy helyén is olvasható stb. Végül megjegyzem, hogy a szerző a reáliskolákra nem igen volt tekintettel s hogy jegyzeteiben semmiféle tárgyi magyarázatot nem ad, a mi pedig, legalább a meglehetős nagy számú classicus tárgyú olvasmányoknál, igen kívánatos volna.

2. **Német irodalmi olvasmányok kézikönyve.** Készítette *Kún Pál.* Kiadja a sárospataki «Irodalmi Kör» a főiskola költségén. Sárospatak 1879. 518 l. Ára 2 frt. 67 kr.

Ez a könyv nemcsak egész szerkezetében, hanem adatainak egy tetemes részében is valóságos anachronizmus. Manap nem lehet, nem szabad már irodalmi tankönyvet így írni. Egy emberöltő előtt ilyenek voltak Mozart és Lonkay könyvei, azzal a nagy különbséggel, hogy ezek általános irodalomtörténeti áttekintést, olyat a milyet, is adtak, sőt Mozart terjedelmes és részben igen értékes magyarázó jegyzeteket is csatolt az olvasmányokhoz.

Szerző az ujabbkori német irodalom történetére szoritkozik, a mi ellen nem lehet kifogás, de a mint anyagát feldolgozza, az semmi esetre nem helyeselhető. A könyv tartalma: huszonkilencz német író életrajza Hallertől Tieckig, és ugyanezen írokból olvasmányok. Az életrajzok a képzelhető legszárazabb anyagra szorítkoznak: hol született, mely gymnaziumokban s egyetemeken tanúlt, milyen hivatalai voltak, mikor lett nemes, mikor halt meg. A hol jellemzés van, ott az a legáltalánosabb phrazisokból áll, melyek épenséggel nem tanúlságosak, s néha oly homályosak, hogy meg sem érthetők. A szerző rendszerint csak meg nem értett német mondatokat fordít érthetetlenűl magyarra. Összefüggés az életrajzok közt nincsen, azért aztán bámulva olvassuk pl. Schlegel Vilmosnál, hogy folyóirata «az új iskola irányát hirdette» (436. l.), de hogy ez az új iskola mi volt és iránya miben állott, arról sehol sem olvasunk. Hogy Tieck Lajos a kötet végére, Chamisso, Rückert, Uhland, Heine, Lenau és Freiligrath *után* került, sajátszerű megfoghatatlan anachronizmus, mely különben jól illik az egész könyv jelleméhez.

Magyarázó jegyzeteket a szerző sehol sem ad, pedig a könyv az előszó szerint «tősgyökeres magyar» iskolák számára készült, — kivéve a fölvett töredékeknél (nagyobb irodalmi termékekből); de itt is a jegyzett legnagyobbrészt abban áll, hogy az illető műnek teljes tartalmát

elmondja, ill. Viehoff-ból vagy Kurzból lefordítja vagy még egyszerűbben Thewrewk Árpád német olvasókönyvéből lenyomatja.

Hogy a könyv mennyire elmaradt álláspontu, hogy a szerző mennyire tájékozatlan a német irodalom és irodalomtörténet terén, hogy mennyi benne a téves és elavúlt adat — mind ennek igazolására álljon itt néhány mutatvány, mert minden hibának kiirására nem vállalkozhatom s még kevésbé a *rengeteg sajtóhibának* fölsorolására, melyeknek egy része talán nem is sajtóhiba.

1. l. Haller. «Főmunkája a költészet terén: Versuch schweizerischer Gedichte», — H. egyáltalában nem is írt egyéb költői művet. — «Regényei közül megemlítendők: Uzong, Alfred, Fabius und Cato», — de hiszen csak ezt a három regényt írta.

4. l. Hagedorn. Itt még azt sem mondja meg szerző egyetlen betüvel is, hogy Hagedorn mit írt. Még érdekesebb, hogy alább Gœthénél is csak «Wahrheit und Dichtung» van fölemlítve, egyetlen egyéb munkája pedig meg sincs nevezve, és Schillernél egy betűvel sem említi Sch. legfontosabb és legremekebb drámai műveit. Gœthe Faustjáról vagy Schiller Wallensteinjáról egyáltalában nem történik említés e könyvben.

18. l. Kleist 1736-ban «dán katonatisztté lett», kinek ezrede 1757-ben Lipcsében állomásozott. Furcsa egy dán ezred, mely Lipcsében állomásoz. «Életét Nikolai ecsetelé, művei 1760-ban Berlinben jelentek meg». Tehát a későbbi irodalom semmi, és a ki tudni akarja, melyik műveinek legjobb kiadása, egy Conversations-Lexiconhoz kénytelen folyamodni. Ez áll különben Hallerről s majd az összes irókról, kiket sz. fölsorol: az ujabb irodalomtörténeti mozgalmakról csak elvétve van tudomása. — Kleist «Tavasza» különben (20. l.) «egy *sorozata* a teljesen (?) megfigyelt és élethűen leírt *mezei életnek*», a minek talán németül van helyes értelme.

23. l. Gessner főműve: «Der Tod Abels 5 énekben». Nem főműve, mert leggyengébb műve, s illett volna megmondani, hogy prózában van írva, mert az öt «énekből» a tanulók verses műre fognak következtetni.

30. l. Klopstok 97 éves korában halt meg, a mi kellemetlen sajtóhiba 79 helyett. — Itt Luther igy van elválasztva Lut-her! — Az újabb irodalomnak itt sincs semmi nyoma.

45. l. Lessing «Tauenzien hadnagy titkára» volt. Furcsa hadnagy, ki ilyen titkárt tarthatott. (T. tábornok és Szilézia helytartója volt.) — Goeze tudtommal nem volt superintendens. — A Hempel-féle legjobb Lessing-kiadásról persze nem tud szerző, de azt már tudja, hogy Lessing *három* szomorújátékot írt. Bizony kár, hogy a harmadik nem lett eddig ismertté. — A Náthánbeli templomosról mondja, hogy «nála a zsidók megvetése épen oly *határozott*, mint a halálé», a mi csak németűl lehet jól mondva; ugyanezen templomosról és Réchához pedig: «E testvé-

reket összevezetni s őket Saladinnal és *Náthánnal a rokonság kötelékével fűzni össze*, azon czél, melyre Lessing törekszik». Szegény Lessing csúfosan tévesztette el czélját, mert a testvérek a darab legvégén sem Náthán rokonai.

149. l. Herder «nagy buzgalommal hallgatta Kantot és Hamannt». Szerző tehát azt hiszi, hogy szegény Hamann egyetemi tanár volt! Igazán sajátszerű! — Herder műveinek Suphan-féle kitünő kiadását persze nem ismeri, sőt Haym remek Herder-biographiáját sem, mert szerinte «legjobb életrajza fiától van: Herder's Lebensbild von *Gott.* H.», csakhogy nem fia írta meg H. életét, hanem neje; az idézett munka szerzője *Emil* Herder, és e munka legnagyobb részt leveleket és okiratokat tartalmaz, melyek azonfelül csupán 1771-ig, tehát Herdernek csak 27-ik életévéig terjednek. — Hogy Herder főérdeme a népköltészet fölfedezése és helyes méltatása, arról persze szó sincsen. — A Cidet Herder sz. szerint a «spanyol eredetiből eszközölt franczia regény után írta», tehát a spanyol eredeti is *regény* volt? Pedig ismeretes dolog, hogy Herder a spanyol románczoknak prózai franczia fordítását dolgozta föl, tehát a franczia sem regény. A Cid tartalma különben, a mint sz. ijesztő stilben elmeséli, nem a románczoknak, hanem a Corneille drámájának a meséje. Ez elbeszélés ijesztő stiljének föltüntetésére íme néhány mondat: Sancho gyilkosának kitudása miatt «Cid a király előtt (?!) a tisztulás-esküt (furcsa eskü!) sürgeté, melylyel a királyt megbántotta». Ki érti meg ebből, hogy Cid a királytól magától követelte a kérdéses esküt és hogy Alfonzó alatvalójának e merészségét zokon vette? — «Alfonzó a Cid ellen koholt gazterveket csak ostobaságból segíté elő (a mi ép oly alaptalan, mint ostoba állítás); ugyanis a két Carrion gróf elhatározá, hogy lányaik (ó!!) házassága által kézre kerítik Cid vagyonát». Nem iszonyú stil ez? Ki értse meg ebből, hogy a grófok nőül vették a Cid leányait?

De mutatóul talán elég lesz ez is. Csak még néhány mondat szerző magyarságának, stiljének és jellemzési képességének föltüntetésére: 219. l. Schubart «nagy szorgalommal neki adta magát a tanulmányozásnak» (!) mire 1786-ban «megtétetett» orgonistának. — 259. l. Gœthét «az egyetemi előadások közül különösen Winkelmann művészettörténete, Lessing Laokonja (így!) és Oeser gyűjteményei vonzák». — 318. l. «Iphigeniát a német *szinpad* sok ideig nélkülözte, mivel az *olvasó* közönség nem fogta fel teljesen irányzatát (?), hideg maradt Gœthe ezen mesteri alkotása iránt.» — 260. l. «Két főtulajdonság az, mi Gœthe műveiben feltünik: az egészséges szellemi irány (hát Werther, Stella stb.?) és a szépség költői alkotásaiban». No ez az ijesztően naiv jellemzés száz költő közül ráillik kilenczvenkilenczre; a következő jellemzésről pedig: «képzelme gazdag és mindig alkotó, mély érzelmű s alakítása mindig ügyes»

bizonyára senki a világon nem találná el, hogy Tieckről szól; — Gœthe jellemzését különben e szavakkal végzi: hogy az ő «boldog öntudata a leghatalmasabb termékenységet hozta létre a legfelségesebb művek megalkotásában». E gallimathias valószinűen fordítva van valahonnan, de becsületére válik szerzőnk tudományának, hogy e gyöngyöt fölfedezte. Egyebütt is többnyire szerencsétlen idézeteket fordít még szerencsétlenebbűl magyarra. — Ugyancsak Gœthéről azt olvassuk 289. l., hogy őt Hermann és Dorothea (mely «a bölcseség és erény arany tanításával tölt könyv», 288. l.) megirására *úgy látszik* Voss Luizája ösztönözte. Ezentúl tehát így kell mondani: kétszer kettő úgy látszik négy. Különben az éposz egész tárgyalása oly stilben van írva, hogy az ember elijed. Az alapjául szolgáló elbeszélésben szereplő ifjúról mondja (288. l.): «Tehát felkérte apját, figyelmeztette arra, hogy mily gyakran ösztönözte őt a házasságra, tudatta vele, hogy nézett ő már ki magának menyasszonyt». És alább: «Igaz ugyan, hogy ezen éposz csak a családi és polgári életet tárja elénk, a melynek czélja a jólétre törekvés, tehát szűk körű, de a mint a mesét szövi, keresztűlviszi, azon igazán humanus eszmét, hogy egy számüzött leányt egy gazdag polgár fia elvesz, ezen humanus eszmének ily ragyogó feldolgozása, egy népies époszban mindenesetre kellemes és becses jelenség». Vajon milyen magyar dolgozattal elégedjünk meg ezentúl az érettségi vizsgálatnál? — Schillernél a 380. l. olvassuk: «Johanna keresi az *egyedüliséget*»; — 384. l. «a király *tevéketlensége*»; — «René *régi* provencei király *épen most* érkezett követei» stb. — Freiligrathról azt írja, 482. l., hogy «*ujabb időben* ismét visszatért Németországba». Jó régi könyvből írhatta ezt ki szerzőnk, mert Fr. 1868-ban, tehát épen húsz év előtt tért vissza hazájába, sőt 1876-ban meg is halt, a minek híre azonban úgy látszik három év lefolyása alatt sem jutott el Sárospatakra. Stb. stb.

Szerző az előszóban azzal védekezik, hogy sok forrást nem használhatott, minek «oka kétségkívűl (!) vidéki elszigeteltségének köszönhető». Nem tudom, mi van ebben köszönni való, de azt tudom, hogy e védekezés teljesen alaptalan, nemcsak azért, mert az irodalom terén nem illik, nem szabad senkinek föllépni, a ki (bármely okból) a tudomány szinvonalán nem áll, hanem azért is, és e vád ellen hiába védekeznék szerzőnk, mert a fölemlített számos hiba és tévedés nagy részét hazai irodalmunk segítségével is kikerűlhette volna, persze ha ez irodalomról tudomása volna.

Minthogy a könyvet alapjában eltévesztettnek és ki nem elégítőnek találtam, nem vizsgáltam behatóbban az egyes olvasmányokat. Mégis, ezekre vonatkozólag is legalább két általános megjegyzést kell még tennem.

Először: A ki a német irodalmat Hallertől napjainkig fel akarja

tüntetni, bátran mellőzheti az oly irókat, mint Lichtwer, Gleim, Seume vagy Hauff, mivel ezek, kisebb-nagyobb æsthetikai vagy történeti jelentőségök mellett, az irodalom fejlődésére befolyással nem voltak s egyes irányok képviselői gyanánt sem szerepelhetnek; de nem mellőzheti, ha egészen téves vagy ferde képet nem akar adni, az oly írókat, mint Klinger, Kant, Winckelmann, Arndt, Kleist Henrik, Platen, Grimm J. és V., Geibel, Grün Anasztáz és a modern prózaírókat, kik közől a történetírók és philosophusok a legnagyobb hatással voltak az újkori műveltség és költészet irányaira és termékeire. — És másodszor: A ki történeti és æsthetikai szempontból helyes itélettel válogatja meg az olvasmányokat, nem fogja Lessingnek »Damonját» (45. l) fölvenni, mely a nagy írónak leggyengébb ifjúkori kisérlete a dráma terén, sem Wielandnak «Gespräche im Elysium» cz. dialogusait (128. l.), melyek az ó kornak egészen ferde képét tartalmazzák, sem Schlegelnek fejezetét a német drámáról (436. l.), mely nagybecsű és nagy hatású felolvasásainak legrosszabb, minden tekintetben túlhaladott szakasza; — de más oldalról nem fogja mellőzni Lessing dramaturgiáját, mely a modern æsthetikának egyik alapműve, sem Herder szépészeti vagy történet-bölcsészeti műveit, melyeknek befolyása még ma is érzik, sem Gœthe önéletrajzát és Faustját vagy Schiller történeti és philosophiai dolgozatait, melyeknek jelentősége nem szorúl magyarázatra. A több drámából közölt töredékek helyett is ajánlatosabb, hogy az ifjúság legalább *egy* teljes szinművet alaposan elolvasson; a drámai töredékek csak annyiban indokoltak, ha a drámai költészet némely törvényének vagy sajátosságának tárgyalása czéljából vannak fölvéve.

Kún könyve a középiskola V—VIII. osztályainak van szánva. Nem is tartom szükségesnek, hogy azt a kérdést is fölvessem, megfelel-e ezen könyv az állami fönhatóság alatt álló gymnáziumok és reáliskolák tanterveinek. Mert ha külsőleg meg is felelne ezeknek, ósdisága és elmaradottsága, — a számos tévedést és furcsaságot meg a sok helyt nevetséges vagy botrányos magyarságot és stilt számba sem véve, — kizárják a gyakorlati használatból.

Budapest, 1888. január 13. HEINRICH GUSZTÁV.

VEGYESEK.

— **A Budapesti Philologiai Társaság** f. é. február 1-én *felolvasó ülest* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Timár Pál:* Schiller Demetriusa. — 2. *Radnai Rezső:* Eszthetikai törekvések Magyarországon 1772—1817.

A felolvasó gyűlést *választmányi zárt ülés* követte. Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — Jegyző: Pecz Vilmos. — Jelen voltak: Ábel Jenő, Cserhalmi Samu, Fröhlich Róbert, Heinrich Gusztáv, Kassai Gusztáv, Maywald József, Pozder Károly, Riedl Frigyes.

1. A mult évi közgyülés jegyzőkönyve felolvastatván hitelesíttetik.

2. Elnök jelenti, hogy József Főherczeg ő cs. és kir. Fensége, kit a társaság mult évi közgyűlésén tiszteletbeli tagjának választott, a társaság alapító tagjai közé belépett. — Örvendetes tudomásul szolgál.

3. Elnök ajánlatára Révay József pénzügyi igazgatósági igtató, Németh Reginald esztergomi r. kath. főgymnasiumi tanár, Mérei Kálmán esztergomi gymnasiumi tanár; Heinrich Gusztáv ajánlatára dr. Schullerus Adolf szent-ágothai igazgató Erdélyben, Marusák Pál soproni ev. lyceumi tanár, Timár Pál mintagymn. tanár és volt rendk. tag; Ábel Jenő ajánlatára Uhlarik János nagyszombati főgymnasiumi tanár, főtiszt. Richter László Budapesten, Istvánffy Pál kassai főgymnasiumi tanár, Pácz Sándor kassai főgymn. tanár, gróf Apponyi Sándor, Fodor Gyula szatmár-németibeli főgymn. tanár és eddigi rendk. tag; Pecz Vilmos ajánlatára dr. Ziehen Gyula Budapesten, Glósz Miksa csiksomlyói főgymn. tanár; Várkonyi Endre ajánlatára Kovács József kegyesr. főgymn. tanár; Káposztássy Jusztinián ajánlatára Molnár Samu cziszterczi áldozó pap és egri főgymn. tanár; Vozári Gyula ajánlatára Sertei Szabó József rimaszombati prot. főgymn. tanár; Kis Sándor ajánlatára dr. Baligó János kolozsvári kegyesr. főgymn. tanár; Timár Pál ajánlatára Perényi Adolf budapesti VII. ker. áll. főgymn. tanár; Márton Jenő ajánlatára Schuber Mátyás rozsnyói ev. főgymn. tanár (1886-tól számítva); Riedl Frigyes ajánlatára dr. Harrach József IV. ker. reáliskolai tanár rendes tagokká; — Abel Jenő ajánlatára Schmidt Attila; Pecz Gedeon ajánlatára Szányi Béla egyetemi hallgatók rendkívüli tagokká választatnak. — Az újonnan megválasztott tagok száma 21 rendes és 2 rendkívüli, s ezzel a rendes tagok száma 270, a rendkívülieké 40, összesen 310.

4. Cserhalmi Samu pénztárnok jelentése szerint a társaság pénztári állása f. é. január 31-ikéig: bevétel 768 frt 90 kr., kiadás 565 frt 94 kr., átvitel 202 frt 96 kr.

— **Meghaltak**: Még 1887. deczemberben Szt.-Pétervárt *Wiedemann Ferd. János* jeles nyelvtudós, ki 1805-ben Hapsalban Esztlandban szül., 1830 óta gymnasiumi tanár volt Mitauban, 1837 óta Revalban és 1857 óta a pétervári akadémia tagja, ki mint ilyen csupán tudományának élt. Igen sokat írt, így zyrjén, cseremisz, votják, mordvin, lív, észt stb. nyelvtanokat, s ő fordította le (benszülöttek közreműködésével) Bonaparte Luczián her-

czeg számára Máté evangéliomát votják, zyrjén, déli karél, mordvin, cseremisz, permi, vogul, osztják és lív nyelvre. Benne az altáji nyelvészetnek egyik elsőrangú és kiválóan érdemes képviselője húnyt el; — febr. 10-én Lipcsében *Fleischer* Henrik Leberecht, a legkitünőbb keleti nyelvészek egyike, az arab philologia terén általánosan elismert európai tekintély, szül. Schandauban 1801-ben, Lipcsében és Párisban tanúlt, 1830—35 gymn. tanár Drezdában, 1835 óta a keleti nyelvek tanára a lipcsei egyetemen, honnan 1860-ban hiába hívták a legkedvezőbb föltételek alatt Berlinbe. Rendkívül sokat és értékest írt, leginkább az arab philologia köréből, így kiadta Abulfelát, Beidhawit, Ali száz mondását, Samachschari arany nyaklánczait, az Ezeregyéj fordítását (melybe Habicht belehalt volt), a drezdai és lipcsei könyvtárak keleti kézirataínak katalogusát és számos kisebb tanulmányt, melyek mind óriási tudományát és nagy tehetségét bizonyítják.

— **A magyar stílről** tartott felolvasást dr. *Beliczay Jónás* a kecskeméti jogakadémia megnyitó ünnepélyén 1887. évi szeptember hó 12-én, s felolvasását füzetben is kiadta. Újabban sokan foglalkoztak azzal a kérdéssel, volt-e nekünk önállóan fejlődött, nemzeti architekturai és ornamentikai stílünk? Legtöbben a kérdés vizsgálói közül, mint Réthy László, Pasteiner Gyula, Pulszky Ferencz, Pulszky Károly stb. azon negativ eredményre jutottak, hogy magyar stílről beszélnünk még nem lehet. Egyesek azonban, különösen Salamon Ferencz, azon meggyőződésüknek adtak kifeezést, hogy magyar stíl volt is, van is. A jelen értekezés szerzője az utóbbi párthoz csatlakozik, s nagy buzgalommal igyekszik kimutatni a magyar stíl meglétét. Kár, hogy fejtegetéseiben több a lelkesedés, mint a bizonyító képesség. Az, a mit állítása mellett felhozni tud, hijával van a meggyőző erőnek. Először azt vizsgálja, épített-e a magyar hajdan, s épít-e most? Ma házakat és kunyhókat épít, hajdan pedig sátrakat épített. A történet tanúsága szerint még Szent László idejében is őseink egy része szívesebben lakott sátrakban, mint házakban. A sátornak voltak oly nemei, melyek, úgy látszik, sajátos magyar szokás szerint épültek. A XI. századtól kezdve a sátort lassanként kiszorította a használatból a szilárd anyagból készült mozdíthatatlan hajlék, a ház. Ennek építési módjában találta meg az értekező a magyar stílt, még pedig a *tornácz*ban, a ház tetejének külön oszlopokon nyugvó nyulványában a bejárat előtt. Salamon Ferencz után indulva, ennek eredetét a sátor bejárata előtt volt függönyre vezeti vissza s a magyar építkezésnek jellemző sajátságát, a magyar stílt látja benne, noha elismeri, hogy a német folyosóval s az olasz verandával annyira rokon, hogy sokszor alig lehet ezektől megkülönböztetni. De ha el is fogadjuk, hogy a tornácz a magyar építészetnek eredeti, önálló fejleménye, a mit az értekező annyi diadalérzettel hangoztat: mit nyerünk vele? A lakóháznak eme külsőleges függelékében, mely sohasem gyakorolt lényegesen módosító befolyást a ház szerkezetére, lehetetlen a magyar stíl elvét keresnünk. Annál kevésbbé, mivel e sajátság csakis a köznapi építkezésben élt, a *monumentális* építészetbe sohasem hatott be, s végre is ez a nemzeti stíl valódi köre, nem pedig a mindennapi élet szükségleteire készülő építmények. Az értekező abba a hibába esett, hogy a stílt inkább

hasznossági, mint *művészeti* sajátságnak tekinti. Csak így értjük meg, hogy a tornácznak jövőt jósol a magyar építészetben, s ekkor is gyakorlati használhatóságát hangsúlyozza, a mennyiben játszó, étkező, borozó, társalgó helylyé vált, s azon óhajjal végzi dolgozatát: vajha a magyar stílnek is akadna, mint a magyar rhythmusnak, Arany Jánosa, ki felismeri s mesteri kézzel alkalmazni is tudja! — A tornáczot? fogja mindenki kérdezni, mely puszta külsőség, míg a rhythmus eleven lényeg, folyton ható elv? Bajos elképzelni, mint véli ezt a szerző lehetőnek. Az értekezés tehát nem sokat lendít a magyar stíl kérdésén, de élénken van írva, és mellékesen sok érdekes népéleti és történeti dolgot érint, s így megérdemli, hogy elolvassák azok, kik a kérdés iránt érdeklődnek. KELEMEN B.

— **Német hirlapok Európán kívül.** Dr. Joest Vilmos «Die aussereuropäische deutsche Presse» (Köln 1888) cz., roppant utánjárással írt munka szerint Európán kívül 676 német újság jelen meg, még pedig Ázsiában (Shangai) 1, Afrikában 2. Ausztraliában 3, Dél-Amerikában és Mejicóban 20, Észak-Amerikában 650 (az Egyesült Államokban 641, Californiában 15). A legtekintélyesebb e lapok közül a «New-Yorker Staatszeitung» (50,000 példányban). — A német birodalom terén megjelenő újságok s folyóiratok száma 5480.

— **Az egri érseki könyvtár ónémet kéziratait** fölsorolja és röviden leírja S. Singer a *Germania* utolsó füzetében (XXXII. p. 481), Mindössze tizenkét ónémet kézirat van itt, majd mind a XV. századból. Legérdekesebb az I. számú, mely Wolfram Wilehalm cz. eposzát, Ulrich von dem Türlein és Ulrich von Türheim folytatásaival, és a X. számú. mely Hartmann Gregorius-legendáját tartalmazza.

— **Otfrid viszonyát ker. latin költőkhöz** tárgyalja Marold K. a *Germania* utolsó füzetében (p. 385—411) és kimutatja, hogy Juvencus, Sedulius és Arator sokkal nagyobb hatással voltak a IX. sz. német költőre, mint Erdmann (Otfried-kiadásában, p. LXXII) és Olsen (Haupt-féle Zeitschrift, új folyam XVII, p. 342) állították. Már tavaly kimutatta Marold, hogy Otfried művének czíme «Liber evangeliorum theotisce conscriptus» volt. Hogy a régi vagy elavult irodalomtörténetekben még ma is használt czím («Krist») egészen alap- és jogtalan, azt már régebben tudták a szakférfiak.

— **Petőfi-Múzeum** czímmel minden negyedévben megjelenő új vállalat indúlt meg, melyet Csernátoni Gyula, Ferenczi Zoltán és Korbuly József szerkesztenek s adnak ki Kolozsvárt. Ára egy évre 2 frt 50 kr., egy-egy füzet 70 kr. «E folyóirat czélja tisztán æsthetikai és kritikai s pedig főképen az utóbbi, mert ez irányban jóval több a tennivaló. Legkivált ez alapon kivánja előkészíteni Petőfinek még csak ezután megirandó életrajzát, melyhez kellő előmunkálatokkal kiván járulni és az által egy hivatott fej munkáját megkönnyíteni.» Az előttünk fekvő első füzet tartalma: *Várady Károlyné*, Egy költemény története, melyben kimutatja, hogy «Az erdélyi hadsereg» cz. költemény nem, mint a kiadásokban olvashatni, Bánffy-Hunyadon, hanem Tordán 1849. márcz. 30. keletkezett. A költemény kéziratának hasonmását is adja e füzet. — *Vajna Sándor*, Egy új adat

Petőfi haláláról (igen figyelemre méltó és a valóság erejével ható elbeszélés). — *Amirl Fred.*, Petőfi francziáúl (négy dal franczia fordítása). — *Ferenczi Z.*, Petőfi-reliquiák (korabeli lapokból). — *Csernátoni Gy.*, Petőfi könyvtárához (hogy Petőfi Tiecknek Dramaturgische Blätter cz. művét birta és sokat olvasgatta). — *Ferenczi Z.*, Adatok Petőfi műveinek megjelenéséhez, s alább: a Petőfi-könyvészethez és Petőfi külföldön (Teniers silány kötetéről). — *Korbuly J.*, Petőfi Kolozsvárt (1847. octób. 21. és 22.). — *Csernátoni Gy.*, Szövegkritikai jegyzetek P. költeményeihez. — *Ferenczi Z.*, P. művei a Honi irodalmi hirdetőben. — *Bankos K.*, Apró hirek Petőfiről (a Pesti Divatlap 1844. és 1845. folyamából). — Mondanunk sem kell, hogy e vállalatot nagy örömmel üdvözöljük és őszintén kivánjuk, hogy minél tovább fáradozzon jeles sikerrel fontos feladatának megoldásán. Melegen ajánljuk tanáraink és iskolai könyvtáraink figyelmébe.

— **Egyetemes Könyvtár** czímmel *Ferenczy Józseftől* szerkesztett új vállalat indúlt meg Győrött, Gross Gusztáv kiadásában. A vállalat czélja érettebb ifjúságunk és a művelt nagy közönség kezébe hasznos, oktató, és mulattató olvasmányt juttatni. Eddig hat füzet jelent meg: 1. *Trefort Ágost*, Emlékbeszéd Lukács Móricz felett, 28 l. — 2. *Tolnai Lajos*, A kigyó, elbeszélés. 51 l. — 3. Carrière, Rousseau, ford. Ferenczy József, 33 l. — 4. *Sebesztha Károly*, Lélektani rajzok. 111 l. — 5. Koltai Virgil, Újabb angol költők, angolból, 93 l. — 6. *Kölcsey Ferencz*, Parainesis 68 l. — Egy-egy füzet ára *tiz krajczár*. A rendkívüli olcsó ár, az igen díszes kiadás és a darabok helyes megválasztása értékessé teszik ez új vállalatot, melyre főleg iskolai könyvtárainknak figyelmét fölhivjuk.

— **Egyetemi Lapok** czímmel, mint «a felsőbb magyar tanintézetek ifjuságának közlönye», Csomasz Béla kiadásában és Jeszenszky Béla báró szerkesztésében háromszor havonként (a hó 5., 15., 25. napján) megjelenő vállalat indúlt meg, melynek ára egész évre 5 frt. «Czélunk kettős, mondja az első czikk. Először is ápolni akarjuk a nemes és nagy eszmék kultuszát, a szabad és bátor gondolkozást, mely oly jól illik a fiatalokhoz, meg akarjuk mutatni a módot, hogy mikép érvényesítheti a szép és igaz iránti lelkesedést a maga szűk körében s miként egyesíthet komoly munkát ábrándos lelkesedéssel. Másodszor pedig kapcsot törekszünk teremteni a központ és vidék felsőbb tanintézeteinek hallgatói közt». Az első szám tartalma (e bevezető czikken kívül): *Vécsey Tamás*, Egyeztessük ki a katonai évet az egyetemi kötelességekkel (a katonai elméleti oktatás a főiskolákon tartassék, a gyakorlatok pedig a szünidőben). — *J. V.*, Az olvasókör. — *Daruváry Géza*, Egyetemi élet Németországban és nálunk (bátor reflexiók). — A tárczában *Bozóky Alajos*, Római rabszolga-élet. Végül központi és vidéki főiskolai hirek. — Örülnénk, ha ez új vállalat, mely igen szépen indúl meg, gyökeret verhetne. A nemes czél érdekében megérdemelné középiskoláink támogatását is.

— **A ‚Roman' szó értelmének változatairól** alapos tudori értekezést írt *Voelker Pál* (Die Bedeutungs-Entwickelung des Wortes Roman, Halle, 1887, 41 l.), melynek végleges eredményei nem egészen újak ugyan, de gazdag és értékes anyagból vannak levezetve és pontosan tüntetik föl a sokértelmű szónak történetét.

A «roman» (mellékn.) szó eredetileg a latin népnyelvből kifejlett modern nyelveknek szolgált megjelölésére (az olasznak kivételével, mely sohasem volt roman, hanem volgar). E négy nyelvet (a provenceit, francziát, spanyolt és portugallt) a latinnal, a tudomány és egyház nyelvével szemben nevezték roman-nak (főnévileg prov. *romans*, francz. *romanz*, spany. port. *romance*) és nevezik így egészen a mai napig; csak Francziaországban nevezik a középkor vége óta az északi nyelvet *français*-nak, a délit *prouvençau*-nak. Francziaországban azért a 16. század óta *français moderne* az élő nyelv neve a régi (középkori) *roman antique*-kal szemben.

A nyelvről az irodalmi termékekre ment át a név: a mi nem latinúl, hanem valamely népnyelven volt írva, az mind *roman* volt. Első sorban természetesen (a 12. sz. óta) a latinból fordított művekre alkalmazták e megjelölést; nem sokára azonban olyanokra is, melyek ugyan valamely népnyelven voltak írva, de nem alapúltak latin eredetin. A legrégibb példa Salamon példabeszédeinek franczia fordítása, melyet Samson de Nanteuil a 11. sz. negyvenes éveiben írt s melyről a fordító így szól:

Ki ben en volt estre enqueranz,
Entendet dunc cest romanz. —

Wace (ki a Historia regum Britanniæt átdolgozta) romans-nak nevezi művét, hasonlókép Benoît de Sainte More a trójai háborúról Dares alapján írt munkáját, de a franczia bibliának is neve: le roman de Bible. Igy már a 13. sz. eleje óta minden munka, mely valamely roman nyelven volt írva, *roman*-nak neveztetett, pl. történeti művek s krónikák is (így Joinville műve Szent Lajosról), hisz Tuscus Tamás a XIII-ik században világosan mondja, hogy «gesta in vulgari Gallico romantia nominantur». Északi Francziaországban a *roman* név nemsokára egyértelmű lett az ‚elbeszélés‘ névvel, mert a francziául írott művek legnagyobb része elbeszélő munka volt; általában pedig oly művet jelentett, mely olvasásra volt szánva, nem eléneklésre.

Minden elbeszélés volt *roman*, akár versben akár prózában volt az írva, azon megszorítással, hogy a verses elbeszélés fénykorában ezt nevezték különösebben romannak, később pedig, midőn a prózai elbeszélés lett az uralkodó, első sorban ezt jelölték meg a *roman* szóval. Ez utóbbi a 15. század után lesz általánossá.

Minthogy az elbeszélő művek rendesen költött tartalmúak voltak, a *roman* szó már a 13. sz. óta a költött, nem-való történeteket is jelölte, miért is a történeti művek nem nevezik magukat többé romanoknak.

A középkori elbeszélő művek legnagyobbrészt lovagi történetek voltak, melyek rendkívüli, a köznapiság szinvonalát túlhaladó eseményekről szóltak és melyekben a szerelem már korán nagy szerepet játszott. Innen van, hogy *roman* sokszor egyértelmű volt a ‚lovagi históriával‘, a ‚rendkívüli‘ vagy ‚szerelmi történettel‘, hisz Huet még 1670-ben mondhatta «Ce que l'on appelle proprement romans, sont des histoires feintes d'aventures amoureuses, écrites en prose», — és mivel az irodalom ez ágában (mint jelenleg is) nagyon sok selejtes munka jelent meg, a *roman* szó bizonyos kicsinylő, megvető mellékízt nyert. Régebben kisebb vagy

nagyobb terjedelmü műveket neveztek romanoknak, később csak az utóbbiakat.

A francia nyelvből utóbb más nyelvekbe, első sorban az olaszba, angolba s németbe (ebbe a 17. sz.), került a *roman* szó; a németben régebben ‚der Roman‘ mellett találkozik ‚der Romain‘ és ‚die Romaine‘ is. — A spanyolban megváltozott e régi jelentése, itt *romances* (de csak a 15. sz. óta) a. m. románcz, s utóbb ez a szó is ugyanezen jelentéssel polgárjogot nyert a többi europai népeknél is.

KÖNYVÉSZET.

Bayer József. A nemzeti játékszín története. A Kisfaludy-társaság által 200 darab aranynyal jutalmazott pályamű. II. köt. Budapest, 1887. (8-r. VI, 495 l.) 3 frt.

Budenz József. Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. 2-ik füzet. Névszóképzés. Budapest, Akadémia. 1887. (8-r. 177—298 l.) 80 kr.

Schvarcz Gyula. Lucius Cornelius Sulla a római alkotmányjog történelmében. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. IX. köt. 4. sz.) Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. 80 l.) 50 kr.

Tomor Ferencz és *Váradi Antal,* Magyar olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára. Az új tanterv és ministeri utasítás értelmében. 6-ik változatlan kiadás. Budapest, 1888. Lampel. (8-r. X, 200 l.) 90 kr.

Vörösmarty Mihály. A két szomszédvár. Regényes költői elbeszélés 4 énekben. Magyarázta Vozári Gyula. (Jeles irók iskolai tára. 29.) Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. 83 l.) 50 kr.

Ziegler Ignácz, Maleáchi próféta fordítása és magyarázata. Budapest, 1887. (8-r. 32 l.)

Magyarországi német könyvészet 1801—1860. A Magyarországban és a hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent német nyomtatványok jegyzéke. A vallás- és közoktatásügyi m. k. ministerium megbízásából *megkezdte Kertbeny Károly, folytatta s szakmutatóval ellátta Petrik Géza.* Budapest, 1886. Kilián Fr. CCXIX, 416 és 657 lap. — E hatalmas kötet, mint czíme is mondja, a századunk első hat évtizedében hazánk területén megjelent német nyomtatványoknak adja teljes jegyzékét. Kertbeny csak az első évtized anyagát dolgozta föl, ezt is, mint Petrik G. nagy számú és értékes pótlásai mutatják, igen hézagosan, már hanyatlott erővel. A munka befejezésével Trefort Ágost minister úr Petrik Gézát bízta meg, ki föladatát, a mennyiben ezt több helyen megkisértett próbák után itélhetni, nemcsak nagy szorgalommal, hanem egyszersmind nagy sikerrel is oldotta meg. Különösen emelte még a munka használhatóságát az előre bocsátott terjedelmes (219 l.) szakmutatóval és a szerzőknek a kötet végére csatolt betűrendes névsorával. Sok érdekes és tanúlságos anyag foglaltatik e vaskos kettős kötetben. Különösen figyelemre méltó az a sok füzet és röpirat, melyek a felölelt korszak igen sok történeti, irodalmi és társadalmi kérdésével foglalkoznak és kortörténeti szempontból bizonyára tanulságos adatokat, jellemző nézeteket tartalmaznak. Hogy a szerző folyóiratoknál vagy több adalékokból álló gyűjteményes munkáknál a tartalmat pontosan kiírja, szintén nagy mértékben emeli e könyvészeti munkának értékét. Föllhívjuk reá a hazánk újabbkori történetének és irodalmának tanulmányozásával foglalkozó szakférfiak figyelmét.

Hivatalos nyugtázás.

Az «Egyetemes Philologiai Közlöny» f. évfolyamának II. füzetében közölt nyugtázás kelte, azaz 1888. évi január hó 25-dike óta a mai napig teljesített befizetésekről.

A) Tagdíjfizetések.

1. Rendes tagok. 1885: Dr. Szász Károly, Budapest. (A II. füzetből tévesen kimaradt.) — **1886:** Salamin Leo, Sopron. — **1887:** Dr. **F**röhlich Róbert, Budapest. — Dr. **K**assai Gusztáv, Budapest. — Dr. **P**anyák Ede, Losoncz. — **S**alamin Leo, Sopron. — **1888:** Gr. **A**pponyi Sándor, Budapest. — **D**ávid István, Budapest. — **H**óman Ottó, Budapest. — Dr. **K**rausz Jakab, Budapest. — Dr. **M**aywald József, Budapest. — **P**olgár György, Miskolcz (A II. füzetben tévesen mint 1887-re fizető volt jelölve.) — Dr. Petz Gedeon, Budapest. — **S**alamin Leo, Sopron. — Serkei Szabó József, Rimaszombat. — Simonyi Zsigmond, Budapest. — **U**hlárik János, Nagyszombat. — Dr. **Z**oltvány L. Irén, Pannonhalma.

2. Rendkívüli tag. 1888: Exner Győző, Budapest.

3. Oklevélért: Steuer János. — Glósz Miksa. — Serki Szabó József. — Uhlárik János.

B) Előfizetések.

1887: Hajdunánási ref. algymn., pótlásul 1 frtot. — **1888: B**udapesti evang. főgymn. — Budapesti kegyesrendi főgymn. — Budapesti állami polg. tanitónő-képezde. — **D**ebreczen város főreáltanodája. — **G**ödér István, Rozsnyó. — Gyönki ev. ref. gymn. — **H**ajdunánási ref. algymn. — **K**omáromi szentbenedekrendi székház. — **M**ármarosszigeti kath. gymn. — Marosvásárhelyi ref. kollegium oklevelért 2 frtot. — Munkácsi állami gymn. — **N**yiregyházi ág. ev. főgymn. — **S**árospataki ref. főiskola. — Sátoraljaujhelyi kath. gymn. — Schempek és Huszár, Nyitra. — Szegedi főgymn. önképzőkör. — Szolnoki állami főgymn. — **V**alentin Károly, Pécs. — Veszprémi főgymn. igazgatóság. — **Z**irczi apátsági könyvtár.

Kelt Budapesten, 1888 február hó 20-án.

Cserhalmi Samu,
a Budapesti Philologiai Társ. pénztárnoka.

1888. ÁPRILIS. XII. ÉVFOLYAM. IV. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1888.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ívnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, ezen társaság okleveleinek kiállítási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, országház-utcza 9. sz. küldendők.

A FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSÁBAN

megjelent

KÖZÉPISKOLAI TANKÖNYVEK

JEGYZÉKE.

I. Magyar nyelvtani, irálytani és olvasókönyvek.

		Ár	A nm. m. kir. vallás- és közokt. Minister úr által engedélyeztetett
Baráth Ferencz.	*Verstan és Aesthetika.* 2. kiad. Ára fűzve	1 frt 50 kr.	
Békési Gyula.	*Olvasókönyv* középisk. alsó oszt. számára.		
	Első füzet: *Görög mondák.* Ára fűzve	— « 60 «	1876. évi 17217. sz. a
	Második füzet: *Római és hún-magyar mondák.* Ára fűzve	— « 40 «	
Erdődy János.	*A nyelvoktatás módszertana.*	2 « 40 «	1881/887
Erődi Béla.	*Költészettan.*	1 « 40 «	1876/17214
	Verstan.	— « 50 «	
Góbi Imre.	*Magyar Irálytan.* A stylistika első része. A középisk. negyedik oszt. számára	— « 80 «	1886/5544
	Szerkesztéstan. A stylistika második része. A gymn. ötödik oszt. számára	1 « — «	1888/9377
	Szerkesztéstan és Rhetorika. A reál-iskolák ötödik oszt. számára	1 « 30 «	
	Rhetorika. A gymn. hatodik oszt. számára	1 « 60 «	
Hoffmann Mór.	*Magyar nyelvtan.*	— « 50 «	
Ifjusági iratok tára.			
	XI. füzet. *Volta és Ampère életrajza.* Irta Francois Arago. Francziából ford. Kont Gyula	— « 70 «	1881/31941 szám alatt beszerzése ajánltatott
	XII. füzet. *Középkori ázsiai utazók.* Forditotta dr. Brozik Károly	1 « — «	
Jeles irók iskolai tára.			
I.	*Magyar balladák.* Magyarázta Greguss Ágost és Beöthy Zsolt. 2. kiadás	— « 70 «	1888/6205
II.	*Shakespere, Coriolánus.* Ford. Petőfi Sándor. Magy. Névy László.	— « 60 «	1887/8910
IX.	*Molière tudós női.* Ford. Arany László. Magyarázta Greguss Ágost.	— « 80 «	1887/12366
XI.	*Arany János, Toldi.* Költői beszély tizenkét énekben. Magyarázta Lehr Albert. 5. kiadás	— « 70 «	1888/6205
XII.	*Shakespere. Julius Caesar.* Ford. Vörösmarty Mihály. Magyarázta Névy László.	— « 60 «	1882/3505

	frt	kr	A nm. ... vallás- és ... Minister úr ... engedélyezte...
XVII. *Zágoni Mikes Kelemen válogatott törökországi levelei.* Magyarázta dr. Erődi Béla.	— frt	80 kr.	1882/2562
XX. *Antigone, Sophokles tragédiája.* Ford. és magyarázta Csiky Gergely.	— «	50 «	1883/22424
XXII. *Katona József Bánkbánja.* Magy. Péterfy Jenő.	— «	80 «	1883/24847
XXIV. *Berzsenyi ódái.* Magyarázta dr. Versényi György	— «	50 «	1887/8907
XXVI. *Csalódások.* Vigjáték, irta Kisfaludy Károly, magy. Szigetvári Iván.	— «	30 «	1887/8907
XXIX. *Vörösmarty Mihály. A két szomszédvár.* Magyarázta Vozári Gyula.	— «	50 «	
XXXI. *Czuczor Gergely. Botond.* Magyarázta Vozári Gyula.	— «	40 «	
Lehr Albert és Riedl Frigyes. *Magyar olvasókönyv.*			
I. kötet, a középisk. első osztálya számára. 2. kiadás.	— «	80 «	1888/6205
II. « « « második « « 2. kiadás.	1 «	20 «	1888/6205
III. « « « harmadik « «	1 «	20 «	1885/41887
Négyessy László. *Magyar verstan.* Középisk. segédkönyv	— «	70 «	1886/45558
Szvorényi József. *Olvasmányok* a gymn. és reáltan. alsóbb oszt. számára.			
I. kötet 10. kiadás	— «	70 «	1884/22339
II. « 7. «	— «	70 «	1883/13835
III. « 7. «	— «	70 «	1884/22339
IV. « 5. « (E kötet magában foglalja Arany Toldiját)		85 «	1881/885
Toldy Ferencz. *A magyar nemzeti irod. története.* Negyedik, Gyulai Pál által jav. kiadás.	2 «	40 «	

II. Német nyelvtani, irálytani és olvasókönyvek.

	frt	kr	
Ballagi Károly. *Német nyelvtan.* 13. javított kiadás.	1 frt	—·kr.	1887/3986
Graf Jakab. *Német nyelvtan és gyakorlókönyv* 4. kiadás	— «	80 «	1887/17628
Harrach József. *Német olvasókönyv.* I. kötet. 2. kiadás.	— «	80 «	1887/8910
II. « 2. «	1 «	— «	1888/6205
III. « 2. «	1 «	— «	1888/6205
Német verstan.	«	50 «	1883/5237
Heinrich Gusztáv. *Deutsche Verslehre.* 2. kiadás	— «	80 «	1886/17045
Hoffmann Mór. *Német nyelvtan és olvasókönyv.*			
I. rész. 5. kiadás.	— «	60 «	1887/8910
II. « 3. «	— «	80 «	1887/8910
III. « 2. «	1 «	20 «	1887/17389
Jeles irók iskolai tára.			
III. *Német balladák és románczok.* dr. Heinrich Gusztávtól. I. rész. *Bevezetés. Bürger. Goethe.* 2. kiadás.	— «	70 «	1887/3656
XXV. II. rész. *Schiller balladái és románczai.*	— «	70 «	1886/43268

			A nm. m. kir. vallás- és közokt. Minister úr által engedélyeztetett
VIII.	*Herder, Cid-románczok.* Magyar. Heinrich Gusztáv. 2. kiadás	1 frt — kr.	1887/3656
XIII.	*Goethe, Iphigenie in Tauris.* Magy. dr. Bauer Simon.	— « 60 «	1880/36260
XIV.	*Goethe, Hermann und Dorothea.* Magy. Weber R.	— « 50 «	1880/36260
XXI.	*Wilhelm Tell.* Schauspiel von Friedrich Schiller. Magyarázta dr. Heinrich Gusztáv.	— « 80 «	1883/15132
XXIII.	*Wallensteins Tod,* Trauerspiel von Friedr. Schiller. Magyarázta Alexander Bernát.	— « 80 «	1886/11120
XXX.	*Goethe, Egmont.* Magyarázta dr. Bauer Simon.	— « 60 «	1888/4754
XXXII.	*Lessing, Minna von Barnhelm.* Magyarázta dr. Heinrich Gusztáv.		
Jónás János.	*Német nyelvi tan- és olvasókönyv.* I. rész.	— « 50 «	1877/22883
	II. «	— « 70 «	1881/2375
	III/IV. «	2 « — «	1880/24667
Márgai Károly.	*Német gyakorlókönyv* alsó oszt. sz.	— « 60 «	1881/2375
Szemák István.	*Német mondattan.* 3. kiadás.	— « 50 «	1887/17386

III. Latin és görög nyelvtani és olvasókönyvek.

Elischer József.	*Latin olvasókönyv.* A gymn. harmadik és negyedik oszt. számára. 2. kiadás.	1 frt — kr	1887/8910
Hintner B. dr.	*Görög nyelvtan.* Ford. és átd. Schill S.	1 « 60 «	1884/13894
	Görög gyakorlókönyv Hintner s Curtius nyelvtanaihoz. Ford. és átdolg. Schill S.	1 « 40 «	1884/21135
Holzweiszig Fr.	*Rövid latin nyelvtana* az egyes oszt. tananyagának megjelölésével a gymn. minden oszt. sz. Ford. és átd. Székely Ferencz	1 « 60 «	
	Latin gyakorlókönyve az első oszt. sz. Ford. és szótárral ellátta Székely Ferencz	1 « — «	
Homeros	*Iliása.* I—III. ének. Iskolai használatra magy. és bevezetéssel ellátta dr. Ábel Jenő	— « 80 «	1881/36453
	Odysseája. I—III. ének. Isk. használatra magy. és bevezetéssel ellátta dr. Ábel Jenő	1 « — «	1881/36453
Jeles irók iskolai tára.			
IV/V.	*Qu. Horatius Flaccus satirái és epistolái.* Magy. Elischer József. Egy-egy füzet ára	— « 80 «	1881/886
XV.	*Xenophon emlékiratai Sokratestől.* Szemelvények Magyarázta dr. Kassai G.	— « 80 «	1881/38426
XVIII.	*M. Tullii Ciceronis in L. Sergium Catilinam orationes quatuor.* Magyarázta Köpesdi Sándor.	— « 60 «	1882/25622
XIX.	*Szemelvények a görög lantos költészet remekeiből.* Kiadta Boros Gábor.	— « 40 «	1882/37727
XXVII.	*M. Tulii Ciceronis de imperio Gn. Pompei oratio ad Quirites.* Magyarázta dr. Keleti Vincze.	— « 40 «	1887/24415

XXVIII.	*Qu. Horatius Flaccus ad Pisones de arte poetica czimű leveléhez előkészület Horatius életrajzával.* Irta Simon Péter	— frt 70 kr.	
Kis Livius.	*Függelékül gnomák, Phaedrus és Ovidius.* A középtanodák harmadik és negyedik oszt. számára. Szerk. Polgár György.		
	I. füz. *A római királyok korszakának története.* 2. kiadás.	— « 70 «	1886/5734
	II. füzet. *A római köztársaság Camillusig és az olasz háborúk.*	— « 70 «	1881/886
Pecz Vilmos.	*Latin verstan es prosodia.* Segédkönyvül	— « 70 «	1881/36452

IV. Természettudományok. (Természetrajz, természettan, vegytan.)

Balló Mátyás.	*A vegytan alapelvei.*	2 frt 80 kr.	1873/9445
	Elemi vegytan. 4. kiadás.	1 « — «	1887/8910
Czógler Alajos.	*Természettan.* A gymn. hetedik és nyolczadik oszt. számára.	2 « 40 «	1887/38148
Ekkert Antal.	*Természettan.* Keresk. középiskolák és akadémiák számára.	1 « 20 «	
Fehér Ipoly.	*Kisérleti természettan.* 6. kiadás.	2 « 80 «	1886/23419*
Ráth Arnold. L.	*Kisérleti természettan.*	2 « — «	
Róth Samu dr.	*Az ásvány-, kőzet- és földtan alapvonalai.* A gymn. IV. oszt. számára. 4. kiadás.	1 « 20 «	1886/52158
	A növénytan alapvonalai. A középisk. ötödik oszt. számára. 2. kiadás.	1 « 20 «	1886/3117
	Az állattan alapvonalai. A középisk. hatodik oszt. számára. 2. kiadás.	1 « 60 «	
	Ásvány- és földtan. Reáliskolák felsőbb osztályai számára. 2. kiadás	1 « 40 «	1886/26130
	A növénytan elemei. Alreálisk. sz. 2. kiad.	— « 80 «	1887/38218
	Az állattan elemei « « « «	1 « — «	
Say Mór.	*A kisérleti vegytan alapvonalai.* A reálisk. felső oszt. számára. 5. kiadás. Átdolgozta Hankó Vilmos.	2 « — «	1886/52154

V. Mennyiségtan. (Számtan, algebra, mértan.)

Császár Károly dr.	*Számtan.* 4. kiadás.	1 frt 60 kr.	1887/3661
	Algebra. Reáliskolák számára. 3. kiadás.	2 « 50 «	1881/8235
	Geométria.	2 « 40 «	

* Ezen szám az előbbi kiadásra vonatkozik; a nemrég megjelent utolsó kiadásra vonatkozó engedélyezési számot legközelebb fogjuk közzétenni.

Szerző	Cím	Ár	A nm. m. kir. vallás- és közokt. Minister úr által engedélyeztetett
Karner-Novák.	*Egyszerű és kettős könyvvitel.* I/II.	3 frt — kr.	**1880**/33132
Kiss E. János.	*A geométriai alaktan elemei.* Reálisk. számára.		
	I. füzet. *Síkalaktan.* A Krisz F.-féle «Szemléleti mértan» teljes átdolg. 3. kiad.	1 « — «	**1886**/13194
	II. füzet. *Stereométria.* --- --- --- ---	1 « — «	**1887**/24415
Krisz Ferencz.	*Szerkesztő síkmértan.*		
	I. rész. *Az egyenes vonalú síkidomok.* ...	2 « 40 «	**1882**/6597
	II. « *A görbe vonalok.* --- --- ---	1 « 60 «	
Landau Alajos és dr. Wohlrab Fl.	*Rajzoló geométria.*		
	I. füzet. *Planimétriai elemek.* 5. kiadás.	1 « 20 «	**1888**/6205
	II. « *Sterométriai és vetülettani elemek.* 4. kiadás. --- --- ---	1 « — «	
	III. « *Szerkesztő planimétria.* 3. kiad.	1 « 40 «	**1887**/16128
Landau Alajos.	*Módszeres rajziskola.*		
	I. rész. *Diszitményi alaktan.* 4 füz., együtt	3 « 40 «	**1882**/5429
	II. « *Fejek.* 2 « «	1 « 20 «	
Lutter Nándor.	*Közönséges számtan.* 10. kiadás. ---	1 « 20 «	**1887**/50425
	Betűszámtan. Gymn. számára. 8. kiadás	2 « — «	**1887**/3658*
	Mértan. Gymn. számára. 6. kiadás. ---	2 « — «	**1882**/1195*
	Segédkönyvül a Közönséges Számtanhoz: *A példatárban előforduló feladatok megfejtésének végeredményei* --- --- --- --- --- ---	— « 20 «	

VI. Földrajz.

Szerző	Cím	Ár	Engedélyeztetett
Bellinger J.	*Földrajzi vezérfonal.* Reálisk. első oszt. számára. 9. kiadás. --- --- --- ---	— frt 35 kr.	**1871**/16642
Jablonszky J.	*Földrajz.* I. rész. *A magyar birodalom és a földközi tenger mellékeinek leirása.* ---	— « 70 «	**1884**/5001
	II. rész. *Európa államainak leirása, a magy. királyság és Európa déli félszigeteinek kivételével.* --- --- --- --- --- --- ---	— « 70 «	**1880**/24667
	III. rész. *Ázsia, Afrika és a mathematikai földrajz vázlata.* --- --- - - --- ---	— « 60 «	**1883**/27652
	IV. rész. *Amerika, Ausztrália leirása és a felfedezések rövid története.* --- --- ---	— « 50 «	
	Összehasonl. polit. földrajz. Reálisk. nyolczadik oszt. számára. --- --- ---	1 « 40 «	**1880**/24667
	Földrajz a reálisk. első és második oszt. számára. 2. kiadás. --- --- - - ---	— « 80 «	**1886**/26520
	Földrajz a reáliskola negyedik oszt. sz.	— « 60 «	**1885**/41887

* Ezen szám az előbbi kiadásra vonatkozik; a nemrég megjelent utolsó kiadásra vonatkozó engedélyezési számot legközelebb fogjuk közzétenni.

Szerző	Cím	frt	kr	A nm. m. ... vallás- és kö... Minister úr ... engedélyezé...
Kiss Sándor.	*Az osztrák-magyar monarchia összehasonl. földrajza.*	1 frt	20 kr.	
Márki Sándor.	*Földrajz.*			
	I. füzet a gymnasium I. osztálya számára Európa földrajza.	— «	80 «	1887/38147
	II. füzet a gymnasium II. osztálya számára *Ázsia, Afrika, Amerika és Ausztrália* földr.	— «	80 «	1887/38147
Schneider képes atlasza.	*A természettud. földrajz kézi atlasza*	1 «	50 «	1881/19752 ajánltatott
Scholtz Albert.	*Földrajz.* I. rész. *Magyarország és a földközi tengert környező országok.*	— «	80 «	1882/5428
	II. rész. *Európa és Ázsia.*	1 «	— «	1882/5428
	III. rész. *Afrika, Amerika és Ausztrália. Physikai és mathematikai földrajz.* ...	1 «	— «	1882/5428
	IV. rész. *Az osztrák-magyar monarchia.*	1 «	20 «	1882/11549
Scholtz Albert—Ráth Arnold.	*A mathematikai és physikai földrajz elemei.* A gymn. III. oszt. számára	— «	50 «	1887/37969

VII. Történelem.

Szerző	Cím	frt	kr	Engedélyezés
Horváth Mihály.	*A magyarok története.* 2. kiadás. ...	1 frt	40 kr.	
	A magyarok története rövid előadásban. Átdolg. dr. Sebestyén. 6. kiad.	3 «	— «	
Mangold Lajos.	*Világtörténelem.* I. kötet. Ó-kor. 2. kiad.	1 «	50 «	1883/22423
	II. « Középk. « «	1 «	50 «	1885/17795
	III. « Újkor « «	1 «	50 «	1886/10263
	A legujabb kor története. A franczia forradalomtól napjainkig. 2. kiadás. ...	— «	60 «	1886/10263
	A magyarok története. Középisk. alsó oszt. számára. 3. kiadás.	— «	80 «	1886/52156
	A magyarok oknyomozó történelme. A középtan. nyolczadik oszt. sz. 2. kiadás	1 «	60 «	1887/31036
Márki Sándor.	*Az osztrák-magyar monarchia politikai földrajza.* A gymn. 3. oszt. sz.	— «	50 «	
Ribáry Ferencz.	*Magyarország oknyomozó történelme.* 5 kiadás.	2 «	— «	1887/31036
	Magyarország története. I/II. ...	1 «	— «	1887/31114
	Világtörténelem. I/III.	3 «	— «	1887/31114
Scholtz Albert.	*Politikai földrajz.* A gymn. hetedik osztály számára. 2. kiadás.	1 «	— «	1887/8910
Varga Ottó.	*A magyarok oknyomozó történelme*	1 «	60 «	1886/3114
	A magyarok történelme.	— «	80 «	1886/3114
	Világtörténelem.			
	I. kötet. Ókor. 9 térképpel	1 «	— «	
	II/III. kötet. (Sajtó alatt).			

VIII. Franczia nyelvtani- és olvasókönyvek.

		A nm. m. kir. vallás- és közokt. Minister úr által engedélyeztetett
Höfer Károly. *Franczia olvasmányok* a főreáltan. sz.	1 frt — kr.	1883/27418
Jeles irók iskolai tára.		
VI. *Lettres de Fénélon à l'Académie française. Buffon discours sur le style.* Kiadta dr. Császár K.	— « 60 «	
VII. *Corneille, Le Cid.* Magyarázó jegyzetekkel ellátta dr. Alexander Bernát.	— « 80 «	1882/3505
X. *Molière. Les femmes savantes.* Magy. Greguss Ágost.	— « 80 «	
XVI. *Descartes, discours de la méthode pour bien conduire sa raison.* Magyarázta dr. Alexander Bernát.	— « 80 «	1881/24374
Palóczi Lipót. *Franczia nyelv- és olvasókönyv.* I. rész.	1 « 20 «	1882/1633
II. «	1 « 80 «	1886/45557
Theisz Gyula. *Franczia nyelvkönyv.* I. rész.	1 « 40 «	1882/1632
II. «	1 « 80 «	1886/11131

IX. Bölcsészet.

Beck József. *A tapasztalati lélektan és tiszta logika vázlata.* Ford. Greguss Ágost. 5. kiadás. ... ... 80 kr.

Magánolvasmány a magyar irodalmi tanításhoz.

Úgy a gymnasiumi, mint a reáliskolai Tanterv és a reá vonatkozó Utasítások az irodalmi tanítás egyik leghatályosabb segédeszközét a tanulók helyesen megválasztott és rendszeresített magánolvasmányában keresik. — Különösen világosan nyilatkoznak e tekintetben a reáliskolai utasítások, a 38. oldalon ezeket mondva : «Az olvastatás már nem szorítkozik egészen az iskolára . . . . . Az iskolai olvastatás mellett a magánolvasmány fontossága emelkedik, melyre nézve a tanár módszeres vezetése elengedhetetlen. Mindegyik év elején gondosan állítsa össze azoknak a munkáknak jegyzékét, melyek elolvasását a tanítás alapjául szükségesnek tart. Mindegyik jegyzéket három-három csoportra osztva közölje a tanulókkal s gondoskodván róla, hogy a nevezetesebb munkák az iskolai könyvtár számára több példányban megszereztessenek, egy-egy csoport átolvasását az iskolai évnek egy-egy harmadában tegye kötelezővé».

Az Utasítások ebbeli intentióinak valósítását kívántuk előmozdítani, midőn évekkel ezelőtt megindítottuk a Jeles irók iskolai tárát, melynek eddig megjelent 31 füzete úgy iskolai, mint magántanulmányra legalkalmasabb olvasmányokat tartalmazza, a czélnak megfelelő jegyzetekkel és magyarázatokkal kisérve ; de szem előtt tartottuk ez irányt egyéb kiadványaink, különösen a tanuló ifjuság számára a könnyű hozzáférhetőség szempontjából igen fontos «Olcsó könyvtár» szerkesztésénél is, mely utóbbi ma már egész tárházát nyujtja a legbecsesebb es kitünő kiállítása mellett

is kiválóan olcsó magyar és világirodalmi remekeknek. E helyen csak következőket emeljük ki különösen, mint a melyeket az «Utasítások» első helyen ajánlandó olvasmány gyanánt felemlítenek:

Berzsenyi Dániel	*Versei*	—	frt 50	kr
Boileau.	*A költészetről*	—	« 30	«
Csokonai V. M.	*Dorottya*	—	« 20	«
Gyulai Pál.	*Emlékbeszéd b. Eötvös József felett*	—	« 20	«
Ilosvai Selymes Péter.	*Toldy Miklós históriája*	—	« 20	«
Jókai Mór.	*Új földesur*	1	« 60	«
	Kedves atyafiak és más elbeszélések. (Népvilág czimű gyüjtemény)	—	« 80	«
Jósika Miklós.	*Abafi*	1	« —	«
	A csehek Magyarországon	2	« —	«
Kármán J.	*Fanni hagyományai*	—	« 20	«
Kisfaludy Károly.	*A kérők*	—	« 30	«
	Iréne	—	« 30	«
Kisfaludy Sándor.	*Összes regéi I.*	—	« 70	«
	Összes regéi II.	—	« 50	«
Kölcsey Ferencz	*Szónoki művei*	—	« 60	«
Szalay László.	*A tatárjárás Magyarországon*	—	« 20	«
Szigligeti E.	*A trónkereső*	—	« 30	«
	Liliomfi	—	« 20	«
Teleki L. gróf.	*A kegyencz*	—	« 40	«

Teljes, legújabb könyvjegyzékünket kívánatra készséggel megküldjük.

Budapest, 1888 márczius havában.

Kiváló tisztelettel

Franklin-Társulat

magyar irodalmi intézet és könyvnyomda.

Szíves figyelmükbe ajánljuk a kiadásunkban megjelent következő munkát:

A magyarországi középiskolákban 1850-től 1885-ig megjelent összes programmértekezéseknek repertoriuma. Szerkesztette dr. Panyák Ede kir. kath. főgymnasiumi tanár. Ára fűzve **1** frt **40** kr.

A «Századok» 1888. III. füzete e munkáról következőkép nyilatkozik: «A Franklin-Társulat valóban igen nagy szolgálatot tett az íróknak e repertorium kiadása által, melyet dr. *Panyák* Ede tanár állított össze. Nagy, igen nagy hiányt pótol az. Közel negyven év óta százakra megy a programmértekezések száma. Bár e programmok leginkább a főiskolai könyvtárakban megőriztetnek — de azért alig hihető, hogy sok ember volna azok tartalma iránt tájékozva. Pedig minden feldolgozónak ismernie kell az ő szakjában megjelent előmunkálatokat; már most a nem tanárok, kiknek a programmok különben sem állanak rendelkezésökre, hogyan szerezzenek maguknak tudomást azokról, mi a programmokban látott világot? Ez a repertorium hosszas kereséstől és utánjárástól menti meg a szakembert. Egy jól írt tájékoztató bevezetés szolgál útmutatóul a könyvhöz. A programm-értekezések szak szerint vannak csoportosítva, mi a kutatást nagyon megkönnyíti. A történetbuvárok különösen a történelem és monographiák rovataiban találnak megbecsülhetetlen anyagot. Kétségtelenül az elmúlt 45 év alatt elég selejtes munka jelent meg; de a ki ezt a repertoriumot végig nézi, meggyőződik, hogy sok nagybecsű feldolgozott és forrásmunka is látott e programmokban világot. Épen ezért felhívjuk e munkára olvasóink figyelmét. A programm-irodalom hazánkban olyan dimensiókat öltött, hogy azt többé mellőzni nem lehet. Dr. Panyák úr könyve nagy szorgalommal s dícséretes pontossággal van összeállítva.»

Kapható minden hazai könyvkereskedés utján.

AZ ORPHEUSI ASTRONOMIÁHOZ.

Az Orpheus neve alatt ránk maradt költeményeknek gyüjteményes kiadásában, melyet ez előtt három évvel közzétettem,*) felvettem az orphikus töredékeket is (p. 139—273), még pedig a mint azt az előszóban kifejeztem «non perversissimo vel potius nullo ordine, ut casus tulit unum alteri subieci, sed sive certis veterum testimoniis sive sola probabilitate nisus ad singula carmina Orpheo a veteribus tributa rettuli et ita disposui, ut servato etiam rerum ordine lectores ex ipsis fragmentis lineamenta quædam Orphicæ doctrinæ sibi cogitatione fingere possent». Ezen fáradságos munkának Lobeck «Aglaophamus sive de Theologiæ Mysticæ Græcorum causis» czímű korszakalkotó műve (Regimontii Prussorum 1829) szolgált alapul — az Orphica valamennyi régibb kiadásában, még a Mullachét sem véve ki (1857. 1875) a töredékek minden rend nélkül vannak össze-vissza hányva — két dologban azonban mégis el kellett Lobecktől térnem : a nála olvasható töredékeket először is minden egyes esetben össze kellett vetnem a kiadásokkal (természetesen a legjobbakkal), mert Lobeck rendszerint hihetetlen könnyelműséggel, majdnem azt mondanám, hogy emlékezetből szokott idézni, — másodszor pedig nem kerülhettem ki, hogy ujból és ujból átdolgozva az egész anyagot az orphikus töredékek hovátartozásáról és sorrendjéről számos esetben az eddigiektől eltérő véleményre ne jussak. Előbbi eljárásomról nem kell számot adnom, — legfeljebb tanulságos volna egyes eklatáns példákon kimutatni, mily hasznot hajtottak az újabb szövegkritikai tanulmányok az irodalomtörténeti és mythologiai kutatásoknak — avval azonban tartozom, hogy minden egyes esetre nézve

*) Orphica. Recensuit Eugenius Abel. Accedunt Procli Hymni, Hymni Magici, Hymnus in Isim aliaque eiusmodi carmina. Pragæ--Lipsiæ, Tempsky-Freytag. 1885. 8-r. 320 l. Ára 3 frt.

igazoljam, miért tértem el az orphikus töredékeknek Lobeck-féle elrendezésétől. Ezen tartozásomat, mélynek kiadásomban, egy editio minor-ban eleget nem tehettem, akarok most kisebb-nagyobb közleményekben, melyek közül egyiket-másikat e közlönynek szántam, eleget tenni; az Orphicának általam kilátásba helyezett nagyobb kiadása, melynek Prolegomenáiban mindezen kérdéseket tárgyalhatnám, egyéb elfoglaltságom miatt úgyis alighanem évekig fog magára váratni.

Suidas s. v. Ὀρφεύς költőnknek egy Ἀστρονομία czímű költeményt tulajdonít. Ezt Lobeck I. p. 363 nem tudom miért *) Ἀστρονομικά czímen idézi és azt mondja róla, hogy «aut ad astronomiam iudiciariam [ez a horoskopok tana] pertinent, de qua fuerunt Dodecaeterides, aut ficta sunt ab iis, qui Orpheum propter inventum ab ipso heptachordium, cœlestis musicæ imitamentum, astronomis adnumerandum putant». Ez utóbbi feltevés oly valószínűtlen, hogy kár rá szót pazarolni, a mi pedig az Astronomiának a Dodecaeteridessel való azonosítását illeti, melyet Lobeck valószínűbbnek tartott, — mert különben aligha adta volna műve azon fejezetének, mely az Orpheus-féle Ἔργα καὶ Ἡμέραι és Δωδεκαετηρίδες-ről szól, az «Ἀστρονομικά, Γεωπονικά, ἐκτ, δωδ.» czímet a nélkül, hogy csak egy szóval is említené, hogy hiszi egy külön Ἀστρονομικά létezését, és aligha hivatkozott volna Firmicusra, ki Orpheust az astronomiai írók közt sorolja fel, — az már azért sem fogadható el, mert Suidas külön említi az Ἀστρονομία-t mint az orphikus θεογονία szerzőjének művét és külön a Δεκαετηρία-t (olv. Δωδεκαετηρίδες) mint a krotóni Orpheus, Peisistratos kortársának művét. És hogy Suidas itt nem idézett szokott felületességében egy munkát két czímen mint két külön művet, azon körülmény teszi valószínűvé, hogy az Orpheus-féle Argonautica procemiumában (v. 38), melyben több hivatkozást találunk előttünk máshonnan is ismeretes pseudo-orphikus költeményekre, a «personatus Orpheus» művei között felsorol egyet, mely «σημείων τεράτων τε λύσεις ἄστρων τε πορείας» tárgyalta, melynek czíme tehát épen ἀστρονομία lehetett. Egy ily czímű költeményben az ἄστρων πορεῖαι-on kívül περὶ σημείων (előjelek-

*) Csak nem azért, mert Tzetzes Lykophronhoz való commentárjának bevezetésében egész általánosságban több csoportba összefoglalva az Orpheusnak tulajdonított költeményeket, felemlíti, hogy Orpheus ἀστρονομικά, ἐπῳδικά, μαντικά és egyéb műveken kívül hymnusokat is irt?

ről) is lehetett szó (a mint hogy volt is szó, mint azonnal látni fogjuk) a nélkül, hogy a czím a tartalommal ellenkezésbe jött volna, — sőt el sem képzelhetjük, hogy egy orphikus költemény tisztán csillagászatot tartalmazott volna menten minden mystikus babonától[1]) — de hogy egy olyan költeményt, mely mint a *Δωδεκαετηρίδες*, egy nagyobb költeménynek, az *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*-nak a földmívelésről szóló első felének integráló részét képezte, környezetétől egészen külön választva, a *σημείων τεράτων τε λύσεις ἄστρων τε πορεῖαι* tanának mondhatták volna, ez épenséggel hihetetlen. Annak, hogy Plutarchos De Pyth. Orac. XVIII, 276 «rerum astronomicarum scriptores poeticos percensens Orpheum silentio prætermisit» (Lobeck I. p. 363) ily körülmények közt természetesen mint afféle kétes értékű argumentum ex silentio-nak Lobecktől eltérően semmi fontosságot sem tulajdonítok. Viszont azonban el kell ismernem, hogy Firmicus Maternusra alaptalanúl hivatkoztam Lobeck nyomán annak bebizonyítására, hogy az ő idejében ismertek egy Orpheusnak tulajdonított Astronomiát. Firmicus mondja ugyan Astrologiája bevezetésében, hogy munkájába felvette mind azt, a mit Hermes Trismegistos, Enichnus, Petosiris, Necepso, Abraham, Orpheus és Kritodemos e tárgyról írtak, de ő talán a *Δωδεκαετηρίδες*-t használta, melyben a genethliaca mintájára a csillagok befolyásáról volt szó az emberi életre egyáltalában, és a vetésekre különösen. A 23-ik töredéknek legalább, mely a Dodekaeteridesből van véve, *ἔσται δ' οὗτος ἀνὴρ ἢ κοίρανος ἠὲ τύραννος, Ἢ βασιλεύς, ὃς τῆμος ἐς οὐρανὸν ἵξεται αἰπύν*, és a mely, mint Lobeck (I. p. 425) látta, emlékeztet arra «quæ Mathematici de genesi imperatoria præcipiunt», Firmicusnál[2]) tényleg mását leljük (VIII. 19. 225). A *Δωδεκαετηρίδες*-ről tehát tudjuk, hogy

[1]) Ezért nem helyeselhető a Gesner eljárása (az Argon. 37-ik verséhez való jegyzetében), ki a *σημείων τεράτων τε λύσεις* kifejezést egy olyan költeményre vonatkoztatja, a milyenből lehetnek véve a *περὶ σεισμῶν* versek, az *ἄστρων τε πορεῖαι*-ban pedig tulajdonképeni astronomiára lát czélzást.

[2]) «Prima pars Y (= a bakkal) si in horosc. fuerit inventa, et *benevolarum stellarum radius accesserit*, nascentur reges, duces et qui prospere semper suum ducant exercitum.» V. ö. a 20-ik töredéket, mely szerint *οἱ ἐν Διὸς μοίρῃ τεχθέντες* királyokká lesznek, *εἰ μὴ κακοποιὸς ἀστὴρ μαρτυρεῖ*. Az eltérés ezen két hely közt azonban oly nagy, hogy a Pseudo-Orpheust itt nem tekinthetjük Firmicus forrásának.

tartalmazott horoskopikus fejtegetéseket, melyek Firmicus művének csaknem egyedüli tárgyát képezik, az *'Αστρονομία*-t illetőleg erre nézve mitsem tudunk és így alighanem a *Δωδεκαετηρίδες*-re gondolt Firmicus, mikor Orpheust is felhozta forrásai között.

Ezen orphikus Astronomiának két töredéket tulajdonítottam.*) Az elsőben (Pseudo-Plutarchosnál De placitis philosophorum II 13) azt olvassuk, hogy Herakleides és a Pythagoreusok szerint minden egyes csillag valóságos, a véghetetlen ætherben földből, légből és ætherből álló *κόσμος*, és hogy ezen tant az orphikus iratokból merítették, melyekben minden csillag *κόσμος*-nak van feltüntetve (*'Ηρακλείδης καὶ οἱ Πυθαγόρειοι ἕκαστον τῶν ἀστέρων κόσμον ὑπάρχειν γῆν περιέχοντα ἀέρα τε καὶ αἰθέρα ἐν τῷ ἀπείρῳ αἰθέρι· ταῦτα δὲ τὰ δόγματα ἐν τοῖς 'Ορφικοῖς φέρεται· κοσμοποιοῦσι γὰρ ἕκαστον τῶν ἀστέρων*). Lobeck (I. p. 500) ezen idézetet az orphikus Theogonia azon helyéhez említi, mely szerint Phanes, a világ teremtője, miután a napot és a földet teremtette *μήσατο δ' ἄλλην γαῖαν ἀπείριτον, ἥν τε σελήνην 'Αθάνατοι κλήζουσιν, ἐπιχθόνιοι δέ τε μήνην, Ἣ πόλλ' οὔρε' ἔχει, πόλλ' ἄστεα, πολλὰ μέλαθρα*. Véleményem szerint azonban ezen versekből világosan kitünik, hogy a *θεογονία* szerzője csak a holdat — nem pedig a többi csillagokat is — tartotta a földhöz hasonló, tehát *γαῖα, ἀήρ* és *αἰθήρ*-rel bíró *κόσμος*-nak, mert ellenkező esetben a többi égitestekről ugyanazt kellett volna mondania mint a holdról, hogy azok is *ἄλλαι γαῖαι* és esetleg hogy szintén vannak rajta *πόλλ' οὔρεα, πόλλα μέλαθρα*, a mit pedig annál kevésbbé képzelhető hogy megtett volna, mert Proklos határozott állítása szerint (in Tim. V 292 B) *οὐρανίαν γῆν τὴν σελήνην* (csak a holdat!) *'Ορφεὺς προσηγόρευσεν*. E szerint tehát a Pseudo-Plutarchosidézte passus

*) Lenz (De Fragmentis Orphicis ad Astronomiam et Agrorum culturam spectantibus. Gœttingæ 1789 p. 34, 35) Eschenbach nyomán (Epigenes de poesi Orphica. Noribergæ 1702 p. 160) a 81-ik és 82-ik töredéket (kiadásom szerint) az Astronomiának tulajdonítja:

Μήσατο δ' ἄλλην γαῖαν ἀπείριτον, ἥντε σελήνην
ἀθάνατοι κλήζουσιν, ἐπιχθόνιοι δέ τε μήνην,
ἣ πόλλ' οὔρεα ἔχει, πόλλ' ἄστεα, πολλὰ μέλαθρα
és *"Οφρ' ἐν μηνὶ τρέπῃ, ὅπερ ἥλιος εἰς ἐνιαυτόν*

(e verset Lenz az előbbeniekhez csatolja). De úgy hiszem helyesen állítjuk újabban e verseket a *Θεογονία* töredékei közé, mert a világ teremtésének egy mozzanatát, nem pedig astronomiai leirást tartalmaznak.

nem lehet a Theogoniából való és hol lett volna inkább helyén a csillagok kosmikus voltát kifejteni, mint az *'Αστρονομία* elején?

A második, hatvanhat sorból álló töredék, mely véleményem szerint eredetileg az *'Αστρονομία*-nak *σημεῖα* czímű részéhez tartozott,[1]) azon versek, melyek kéziratainkban *περὶ σεισμῶν* («a földrengésekről») czím alatt majd Hermes Trismegistosnak, majd Orpheusnak tulajdoníttatnak, és a melyeket javított alakban[2])

[1]) Gesner is odaveti az Argon. 37-ik verséhez, hogy «Ad hoc genus *σημείων* et *τεράτων* forte referendi fuerunt versus LXVI *περὶ σεισμῶν*, qui Anthologiæ Græcorum epigrammatum subiiciuntur. Astronomiæ Orphicæ specimen habemus fr. 9. [81 ed. Abel] *μήσατο δ' ἄλλην γαῖαν κ. τ. λ.*»

[2]) Javításaimat talán nem lesz fölösleges e helyen röviden indokolni. V. 19. 20. *τότε κεν βασιλῆες ἄτιμοι ἔσσονθ' ἡγεμόνες τε θεῶν διομηνίῃ ἐχθρῶν*. Igy a kiadások. A *διομηνίη* szó csak e helyen fordúl elő és a szótárak helyesen úgy fordítják: Zorn des Zeus. De micsoda gondolat az: durch Zeus' Zorn der feindlichen Götter? Azért a florenczi codex *διὰ μήνιας* és az általam először használt Cod. Vat. 1314 *διὰ μηνίας* (így) olvasása alapján *θεῶν διὰ μήνιος ἐχθρῶν*-t írtam. Jacobs e *διὰ μήνιας*-t is lehetségesnek tartotta, de e szónál visszatetszik a többesszámú alak. A *διομηνίη* szót ki kell törülni a szótárakból. — V. 22 a *μοίρην* acc.-i alakot természetesen az epikus *μοῖραν*-ra változtattam. — V. 23 *στείχοντος τότε δὴ θεριναὶ τροπαὶ* a cod. Med., *στείχοντος γε ὁππότε δὴ θεριναὶ τροπαί* a cod. Vat.; Brunck és Jacobs *τότε* vagy *γ' ὁππότε* helyett *ὅθι*-t írtak, de hogy ezen szónak mássalhangzóval kezdődő mellékalakját kell a szövegbe tenni, a kéziratok romlott olvasásai bizonyítják, melyek mindkét codexben mássalhangzóval kezdődnek. Ennek alapján aztán a parallel helyen (v. 51) a bár tűrhető hiatus elkerülése végett *τόθι*-t írtam *ὅθι* helyett: *εἰ δέ κ' ἐν αἰγοκέρωτι, τόθι τροπαὶ ἠελίοιο χειμεριναί*. — V. 34 *εἰ δ' ἂν ἐπὶ φθινόπωρον ἰσημερινὴν ἀφίκηαι* a codexek és a régibb kiadások. Itt az *ἰσημερινήν* melléknév helyett az *ἰσημερίην* főnevet kell írni, *φθινόπωρον* helyébe pedig melléknév való; v. ö. v. 3 *ὁππότ' ἂν εἰαρινὴν ἐπ' ἰσημερίην ἀφίκηται.* Érezte ezt Brunck, de javítása *εἰ δ' ἂν ὀπωρινὴν ἐπ' ἰσημερίην ἀρίκηται* nagyon erőszakos. A Jacobsé *(εἰ δ' ἂν ἐπὶ φθινόπωρον ἰσημερίην τ' ἀφίκηται,* «quod dictum ad figuram apud poetas crebro obviam pro *ἰσημερίην φθινοπώρου*») sem jár elég közel az imént idézett párhuzamos helyhez. Legegyszerűbb a *φθινόπωρον* főnév helyébe a megfelelő melléknévi alakot, *φθινοπωρίδα*, tenni. — V. 56 *εἰ δέ κεν ὑδροχόῳ διανείσσεται ἠελίοιο* a régibb kiadások, *εἰ δ' ἂν ὅθ' ὑδροχόον διανίσσεται ἠελίοιο* Brunck, *εἰ δέ κ' ἐν ὑδροχόῳ δινεύσῃ ἠελίοιο* Jacobs, erőszakos coniecturával, *ὑδροχόῳ δ' εὖτ' ἂν διανείσσεται* a kéziratok *(διανείσαται* a Vat.), a mit meg kellett tartanom, kivéve hogy a *διανίσσομαι* igének megfelelőleg *ὑδροχόον*-t írtam és magát az igét a syntaxis szabályai szerint coniunctivusba tettem: *διανίσσητ' ἠελίοιο.* — V. 57 *νυκτερινῇ* cod. Med., *νυκτερινῇ* cod. Vat., *νυκτερίῃ* a kiadások; *νυκτερινή*-t írtam, mert költőnk mindig a melléknév ezen alakját használja. — V. 57 *ἐλελιχθῇ γαῖα περιχθών* a

kiadásom 141—143-ik lapján tettem közzé. Hogy e versek «Orpheustól» valók, bizonyos — Hermesről különben sehol sem olvassuk, hogy verseket írt volna — de hogy mily művéből valók, csak gyanítani lehet. Lobeck (I. p. 382) úgy látszik önálló befejezett költeménynek tekinti, külön szakaszban tárgyalja és egy szóval sem figyelmeztet arra, hogy elején csonka, a mit pedig a *kezdő* szavak után: «*Φράζεο δὴ καὶ τόνδε λόγον, τέκος*» (nyilván Musaios) lehetetlen észre nem venni. Lenz (i. m. p. 38) észrevette «haud integrum amplius extare, sed maioris operis fragmentum censendum esse», de ő meg abban tévedett, hogy nem eléggé hangsúlyozza, hogy nem az egész nagyobb mű szólt a földrengésekről,*) hanem hogy verseinket más thema tárgyalása előzte meg. Igy kezdi ugyanis a költő: «Hallgasd meg ezt a beszédemet is, fiam. Ha Poseidon megrendíti a földet, akkor ez az embereknek

kéziratok (*περίχθων* Vat.) és a kiadások, minden értelem nélkül; a *περιχθών* szó mindössze egyszer fordúl elő az Anthologiában, de ott is a tengerről, mely a földet körülfogja; mint a föld epithetonja nem állhat meg. Azért *ἐλελιχθῇ πᾶσα περὶ* (köröskörül) *χθών*-t írtam. — Ezen kívül még a következő helyeken tértem el «tacite» a Brunck-Jacobs-féle szövegtől: v. 3 *τόφρα βροτοῖς* a cod. Vat.-ból, *ὅττι βρ.* a kiadások, *ὅ ττι*-t akar Jacobs. Azonkívül az első sorban *τέκος* után comma helyett colont kellett tenni. Lesz tehát:

Φράζεο δὴ καὶ τόνδε λόγον, τέκος· ὁππότε κεν δὴ
γαῖαν κινήσῃ σεισίχθων Κυανοχαίτης,
τόφρα βροτοῖς ἐπί τ' εὐτυχίην κακότητά τε φράζει.

Jacobs az ő olvasása szerint így interpretálta e helyet: *φράζεο ὅ τι βροτοῖς φράζει Κυανοχαίτης, ὁππότε γαῖαν κινήσῃ ἄν.* — A 41-ik verset, mely mindkét kéziratban hiányzik, [ ] zárjelek közé kellett volna tennem, minthogy, a mint azt Lobeck is látta, eredetileg a 40. 41-ik vershez volt varians gyanánt a lap szélén feljegyezve és innen került a szövegbe. — V. 4 *ὁππότ' ἄν* (*ὁππόταν* helyett), v. 5 *τῷ γε* (*τῷδε* helyett), v. 14 *ἔσσεται· ἡμερινὸς δὲ φέρει πολέμου μεγάλοιο* (*ἡμ. δὲ φ. π. μ. πόληι* h.), v. 15 *κρείσσοσιν* (*κρείττοσιν* h.), v. 23 *θεριναὶ τροπαὶ* (*θερινὴ τροπὴ* h.), v. 62 *προγένοιτο* (*γίνοιτο* h.), v. 63 *διάστασις* (*περίστασις* h.), v. 64 *γαίης κινηθῇ* (*γῆς κινηθείη* h.) mindkét kézirat alapján; az általam a 14., 15., 23., 62., 63., 64-ik versben felvett olvasásokat Jacobs is helyeselte Animadversiones-ében. Végre az 50-ik versben *ἄλλῃ ἐποίχεσθαι* van a kiadásokban, a Med.-ből *ἄλλῃ* helyett *ἄλλην* van kijegyezve; vajjon nem áll-e benne *ἄλλην οἴχεσθαι*, a mit a cod. Vat.-ból vettem fel? — E kis költemény szövege, látható, elég rossz karban volt.

*) Ilyen műnek legalább czímével csak találkoztunk volna az orphikus iratoknak Clemens Alexandrinus, Suidas és Laskaris-féle felsorolásában.

majd szerencsét, majd bajt jelent. Mikor a nap a tavaszi napéjegyenhez érve átmegy a kos jegyén és egyúttal éjjel földrengés van, akkor stb.» Ezek a versek tehát egy nagyobb astronomikus költeménynek a földrengésről szóló egész [1]) fejezete, és helyesen mondja Lenz p. 38, hogy «agit de significationibus terræ motuum nocturnorum et diurnorum sub quolibet signo cœlesti».[2]) De melyik költeménynek fejezete? A töredék, a mint azt Lenz (p. 39) is látta, tisztán prognostikus, megmondja, hogy bizonyos égi jelekkel, coniuncturákkal egyidejűleg mily események fognak bekövetkezni, de arra nézve, hogy amaz égi jelek bekövetkeztének mit tevő legyen az ember, tanácsokat épen nem ad; pusztán a jövendölésre szorítkozik, és az egész műnek kétségkívül hasonló jellege volt, szerzője nem foglalkozott sem horoskopokkal, sem praktikus útmutatásokkal, mint azt a Dodekaeterides szerzője tette. Már most láttuk, hogy az Argonautica szerzője ismert egy orphikus művet, melyben *σημείων τεράτων τε λύσεις ἄστρων τε πορεῖαι* tárgyaltattak — hogy itt egy műre, nem többre történik czélzás, szintén említettük már — és a mely nem lehetett azonos a *Δωδεκαετηρίδες*-szel. Nem marad tehát egyéb hátra, mint hogy e verseket az orphikus Astronomia *περὶ σημείων* czímű része egy fejezetének tartsuk; Maximos *περὶ καταρχῶν* czímű astronomikus költeménye is külön czímmel ellátott fejezetekre van osztva: *περὶ γενέσεως, περὶ κτήσεως δούλων, περὶ πλοῦ καὶ ἐμπορίας* stb. stb. Hogy pedig épen a *περὶ σημείων* szóló részbe illesztjük töredékünket, arra nemcsak tartalma, hanem egyes kifejezései is utalnak bennünket: a *φράζει* (v. 3, 8, 24, 26, 37, 42), *πιφαύσκει* (v. 30), *δηλοῖ* (v. 36) igéken kívül jövendöléseit a következő szavakkal vezeti be; *σημεῖον* (v. 47), *σημαίνει* (v. [18] 49), *σῆμα τόδ' ἐστι* (v. 7).

Költeményünk korát pontosan meghatározni nem lehet, és a Lenz által felhozott indiciumok erre korántsem elégségesek.

[1]) Végéről semmi sem hiányzik, minthogy a költő a zodiakus mind a tizenkét jegyéről megemlékezett, a szokásos sorrendben, melyben Manethonál (II 123 sk.) találjuk felsorolva: *Κριός, Ταῦρος, Δίδυμοι, Καρκίνος, Λέων, Παρθένος, Χηλαί, Σκορπίος, Τοξότης, Αἰγόκερως, Ὑδροχόος, Ἰχθύες.*

[2]) A földrengésekről szóló rövid astronomiai feljegyzéseket Ludwich a cod. Laur. XXVIII 27-ből (sæc. XI) idéz (Maximi et Ammonis carminum de actionum auspiciis reliquiæ 1877 p. 126: «fol. 110r *φυσικὴ θεωρεία περὶ τῶν γινομένων σεισμῶν ὡς οἱ παλαιοῖ* [így] — 113v — 114v *περὶ σεισμῶν προσημείωσις*».

Azért mert a ránk maradt töredékben a földrengés mint igen közönséges, gyakori dolog van feltüntetve, időszámításunk első két századára gondol, mely korszakban Dio Cassius, Tacitus, Herodianos és mások tanúsága szerint Italia és Kisázsia rendkívül sokat szenvedett a földrengéstől. A római uralomra a 21-ik versben is lát czélzást, hol a *βασιλῆες ἡγεμόνες τε* alatt «imperatores Romani et procuratores provinciarum intelligi videntur». Csakhogy az astronomikus irodalomban a *βασιλῆες* és *ἡγεμόνες* igen gyakran említtetnek, a nélkül hogy római császárokat és helytartókat kellene vagy akár csak lehetne alattok érteni; így Manetho Apotelesmatikáiban, melynek zöme pedig biztosan a római uralom idejéből, a Kr. u. harmadik századból való. A 15-ik versből *(ἡμερινὸς [σεισμός] φέρει πολέμου μεγάλοιο ἔργον ἐπερχομένου τοῖς χρείσσοσιν)* összehasonlítva azt az 59. s köv. versekkel *(ἁρπαγαί — ἀνὰ πτόλιν εὐρυάγυιαν ἔσσονται δήμου τε χαχοφροσύναι τε χαὶ ὕβρεις — δήμου χράτος ἔμπεδον ἔσται)*, melyekben «civilium bellorum tumultum deprehendas, insolentiam populi et iniurias et adversus optimates *(χρείσσονες)* studia», a költemény keletkezésének idejére nézve ép oly kevéssé lehet következtetést vonni. — Valószínűbb Lenz azon gyanítása, hogy Astronomiánk szerzőjének hazája Aegyptom, az astronomiai kutatások és a későbbi görög költészet főszékhelye volt; a 63-ik versben olvasható e kifejezés *εἰ δέ χεν ἠοῖ γαίης χινηθῇ πέδον ἱερόν* is alkalmasint Aegyptom szent földjéről van mondva, v. ö. Manethót I. 15: *οἳ λάχομεν ναίειν ἱερὸν πέδον Αἰγύπτοιο.*

Sajnos, hogy a költemény nyelvezete és metrikája sem szolgáltat biztos indiciumokat keletkezése korának meghatározására. A cæsurák és spondeusok használata csak általában a Nonnos előtti korra utal. Hiatust keveset találunk: *ἀνὰ ἄστυ* (v. 13) Homerosi reminiscentia, *τότε δὴ τότε ἄλγεα φράζει*-ban (v. 42) a hiatus a negyedik láb végén van, és így ki van mentve; az 51-ik versben is a hagyományozott *αἰγοχέρωτι, ὄθι (ὄθι* helyett *τόθι*-t írtam) a dat. iótája által excusálva volna ; — az ióta hosszúsága *μῆνις*-ben magánhangzó előtt, rövid magánhangzóra végződő végszótag megnyujtása positio előtt az arsisban *τοῦτο φράζει* (v. 24), hosszú végszótag a második láb thesisében *(γαίης, ἅρπαις δ' ἡμ.*, v. 37) más költők példájával igazolható (v. ö. Hilberg, Das Princip der Silbenwägung, 1879. p. 85, 129). Egy vers volna, melyből költeményünk nagyon késő eredetére lehetne következtetni; a 27-ik versben *(εἰ δέ χεν*

ἠελίοιο λέοντος μοῖραν ἰόντος) a negyedik láb spondeus és thesise mássalhangzóra végződő rövid szótag által képeztetik, a mi csak Homeros-, Hesiodos-, a Kyklikusok-, Theognis-, Simonides-, Archestratos- (sæc. IV a. Chr.), Matron- (sæc. IV a. Chr.) és Theokritosnál van megengedve, a többi költők műveiben csak a Hilberg által úgy nevezett szabad szavaknál (tulajdonnevek, névmások, számnevek, pronominalis igehatározók, előljárók, kötőszók, indulatszók), kivéve természetesen az olyan kontárok műveit, mint Joannes Tzetzes. Minthogy azonban költőnk a csillagokról zeng, ezeknek nevei tulajdonnevek számába mennek, a mint hogy pl. Manethonál és Maximosnál talán helyesebben nagy betűvel is iratnak. Hasonló esettel találkozunk egyéb didaktikus költőknél is, de ezekre nézve helyesen jegyzi meg Hilberg p. 117: «Da Numenius und Marcellus über die Fische, die Theriaca über die Heilmittel, der Anonymus de herbis über die Kräuter handeln, so werden die vorkommenden Namen der Fische, Heilmittel und Kräuter als Eigennamen behandelt». — Csak az Attica correptio gyakori használata szolgálhat bizonyítékúl költeményünknek aránylag késő keletkezése mellett; v. ö. v. 3 *τόφρᾰ βροτοῖς* és *κακότητά τε̆ φράζει*, v. 33 *κατᾰβλάψαι*, v. 37 *τόδε̆ φράζει*, v. 41 *κακο̆φραδμοσύνῃσι*, v. 42 *ἄλγεᾰ φράζει*; áll ugyanis Hermann azon nyilatkozata (ad Orphica p. 755): «ut vix ullum certius sit recentioris ætatis indicium, quam quod e crebro harum correptionum usu depromitur», és az a kivétel, melyet Hermann e tekintetben a tankölteményekre nézve statuál (u. o. p. 760: «Didactici poetæ hanc veniam habent ob eam caussam, quod multis uti coguntur vocabulis, quæ sine correptione non apta forent hexametro») a mi költőnket nem illeti meg: *φράζει* nem olyan szó, mely csak a correptio Attica árán fér a versbe, sőt könnyen helyettesíthető *δηλοῖ*-val is, mely szót a 36-ik versben olvassuk: *καρπῶν δηλοῖ φθόρον ἐξαναφύντων*.

E szerint csak annyit mondhatunk, hogy költeményünk az Argonauticának és a Plutarchosnak tulajdonított De placitis philosophorum czímű iratnak keletkezése előtti időben iratott — ha ugyan sikerült valószínűvé tenni, hogy ezen iratokban a mi Astronomiánkra történik hivatkozás. Az Argonautica a Kr. utáni ötödik századból való, a De placitis philosophorum czímű irat pedig kivonat Areios Didymos nagy művéből (l. Volkmann, Leben und Schriften des Plutarch von Chæronea 1869. és Nicolai görög irodalomtörténetét II. p. 643), ki némelyek szerint Augustus korában,

mások szerint Marcus Aurelius (161—180) után élt. Az utóbbi állítás valószínűbb. Igy tehát költeményünk talán időszámításunk elejéről való, mikor az orphikus iratok gyártása ismét nagyobb lendületet vett.

Dr. Ábel Jenő.

MATTHÆUS FORTUNATUS.[1]

Egy oly férfiú életét és érdemeit akarom e sorokban ismertetni, kiről eddigelé senki sem emlékezett ugyan meg, de a ki figyelmünket és elismerésünket annyival inkább is megérdemli, mert azon a téren és abban az irányban, melyet ő cultivált, olyan sikerrel és oly biztossággal senki sem haladott hazai humanismusunk képviselői között.

Ha e férfiúnak önönmaga emelte emlékoszlopa az utókorra nem maradt volna, két önmagában vett csekély — de ilyen körülmények között — becses adat kivételével tudomásunk sem volna bizonyos fokú genialitásáról és élete kevés viszonyairól. Megfoghatatlannak fog tetszeni az, hogy olyan időben, midőn a humanismus fénykorszakát üli, midőn eszmeváltás, ismerkedés képezi megerősödésének és öregbedésének egyik sarkalatos tényezőjét, hívei minden eszközt felhasználnak, — ha kellett, a hízelgésnek és rágalmazásnak minden fegyverével élnek, csak hogy hírnévre emelkedjenek, udvari költőknek, udvari történetíróknak szegődtek, nagynevű mæcenások körébe gyűltek, tudós társaságokat alapítottak, s valóban első rangú szerepet is játszottak a XVI. század első évtizedeiben, — csaknem egészen elszigetelve a többitől, alig figyelembe véve élhetett és halhatott meg egy, bizonyos irányban az elsők közé tartozó, és sok más felett nagyon is kimagasló társuk, a csak latinosított nevén ismeretes *Matthaeus Fortunatus*.

Születése évéről,[2]) származásának helyéről, ifjúkoráról mit

[1]) Felolvastatott a Budapesti Philologiai Társaságnak 1887. november hó 9-én tartott ülésében.

[2]) Hozzávetőleg 1490—95 közé teszem dolgozatom folyamán könnyen érthető okoknál fogva. V. ö. ezzel az E. Ph. K. XI. évf. (p. 614—621.) megjelent recensiómat a *Horawitz* és *Hartfelder* által kiadott «Briefwechsel des Beatus Rhenanus» felett p. 618.

sem tudunk. Hogy magyar születésű volt, azt a *Pannonius* cognomen igazolja. Hogy *eleinte* hol tanult, — nem tudok adatot, mely erre nézve felvilágosítást nyújtana. Életének positiv viszonyaira nézve tehát egészen a tulajdon közléseire vagyunk utalva. E közlések később leirandó egyedüli, de jelentékeny munkájának előszó gyanánt szereplő dedicatiójában vannak első sorban letéteményezve. A jóllehet elszórt és hiányos tudosításokból iparkodunk legalább életének egy rövid szakáról lehetőleg hű képet adni.

A törökök 1520. május havában megszegték azt a fegyverszünetet, melyet egy évvel előbb II. Lajossal kötöttek. E körülmény a jövőre nézve aggodalommal töltötte el a nemzetet. Jóllehet hogy Verbőczy István 1510-ben eredménytelenül kért segítséget Velenczében és Rómában, mindamellett most a segélykérés megujítása végett *Brodarich Istvánt,*[1]) a kitünő képzettségű, fényes szónok és tapintatos diplomata hírében álló pécsi prépostot küldték ismét a velenczei tanácshoz és a pápához. A követség 1520. évi augusztus havában indult el.[2]) Matthæus Fortunatus önként szegődött hozzá, mert — saját állítása szerént — a nagy bölcseségű férfiú kellemes társaságának élvezője, míveltségének és feddhetetlenségének továbbra is tanúja akart lenni. Mi azonban azt hiszszük, azért, hogy szélesebb látókörre, gazdagabb ismeretekre és tapasztalatokra szert tegyen.

Brodarich kétségtelenül először Velenczének vette útját. Hogy meddig volt itt a követségnek maradása, nem tudni. A diplomatikai lépések ugyan akkortájt nem mentek oly gyorsan végbe, mint mai napság, mindazonáltal Velenczében töltött idejök tartamát nem határozhatjuk meg még hozzávehetőleg sem. Vajjon már most ismerkedett-e meg humanistánk *Asolani*-ékkal és *Foscari*-ékkal, vagy csak később, nem mondható meg apodictice, de joggal

---

[1]) 1526-ban lett kanczellár és szerémi püspök, 1536—1539. november 7-ikéig (halála napjáig) volt váczi püspök. Megírta a mohácsi csata történetét: «Narratio de prœlio ad Mohaesium a. 1526.» cz. a. E munkát *J. C. Khunius* 1688-ban Strassburgban Commentatióval bocsátotta közre. — V. ö. még *Karcsú*: Vácz város története. Vácz. 1885. — Hogy a *Brodarich* orthographia a helyes, mutatja egy az *Ábel*-féle Adalékokban (p. 30.) közlött autograph levele.

[2]) *Szalay László:* Magyarország története[2] III. k. p. 554.

feltehető, hogy Brodarichnak ott léte alkalmával ismerkedett meg Fortunatus a két családdal.

Az *Aldus*-sal élénk levelezésben és ismeretségben álló Brodarich szívesen látott vendége lehetett Aldus utódának, *Asolani*-nak házában is. A prépost révén ismerkedhetett meg tehát Fortunatus e családdal, mely ismerkedés mily hasznos és gyümölcsöző lőn tudósunkra nézve, arra alább alkalmunk lesz rámutatni. Hasonlóképen Brodarich ismertethette meg Fortunatusunkat *Marco Foscari*, velenczei patriczius- és senatorral s fiával, *Filippo Foscari*-val. De philologusunk, úgy látszik, csak a fiúval érintkezett gyakrabban, minthogy az atyára nem pazarol — szokása ellenére — semminemű dicséretet sem. Annál inkább Filippora, ki neki a legtöbb görög és latin auctort bocsátotta rendelkezésére, bár még nem ebben az időben, a mint látni fogjuk. Ekkor az ismeretség még múló természetű lehetett, tartósabb kötelék akkor fűződhetettköztök, mikor Fortunatus hosszabb távollét után Velenczébe visszatért.

Mihelyt Brodarich missiójának felényi részben eleget tett, Róma felé utazott. Fortunatus természetesen követte. A Velenczétől nem messze eső Paduában állapodtak meg először. Az e városban töltött tanuló-éveinek emléke bírhatta Brodarichot azon elhatározásra és áldozatkészségre, hogy az alatt, míg ő követsége ügyében Rómában tartózkodik, Fortunatusnak alkalmat és módot nyújt, hogy a latin és — talán — a görög nyelvben való ismereteit a paduai egyetemen kiegészítse. Bár Fortunatus — mint maga mondja — nem szívesen vált el Brodarichtól, a nemeslelkű ember tanácsát nem utasíthatta vissza.

Megtelepedett tehát Paduában, mely városnak Paris és Bologna kivételével a közép-korban, sőt a XVI. században is a legkitünőbb hírnek örvendő egyeteme volt. Oly férfiaknak, mint *Gasparinus Barzizius*, *Guarinus Veronensis*, *Hermolaus Barbarus*, *Philippus Beroaldus* etc. is köszönhette hírét Európában. A magyar ifjak leginkább ezt az egyetemet keresték fel, Széchy Dénes, Janus Pannonius, Verancsics Antal, Báthory István lengyel király, Dudith András, Forgách Ferencz stb. stb. itten nyerték legalább részben kiképeztetésöket.

Fortunatus ez egyetemen talán az 1521. év elejétől — bizonytalan, hogy meddig — hallgatott. Három magyar embernek nevét tudjuk, kik ugyanazon időben vele együtt tanultak; ezek

Batthyány Orbán, ki nemsokára a király titkára lett,[1]) Buzlai Farkas és László, kalocsai és szepesi kanonok.[2])

Földieivel természetesen hamar ismerkedett meg, sőt Batthyányhoz baráti kötelékek is fűzhették, mert nem győzi eléggé erényeit, jó tulajdonságait, tudásvágyát, emlékező tehetségét magasztalni. S valóban Batthyánynak sokat köszönhetett is, mert ő volt az, ki *Gianlodovico di Saluzzo* őrgróf protectoratusát megszerezte neki.[3])

A család, melyből Gianlodovico származott, egyike volt Olaszország legelőkelőbbjeinek. Saluzzo-n, egy Turin közelében fekvő kis városon uralkodott 1130-tól 1548-ig.[4]) Gianlodovico atyja, II. Lodovico által e család XII. Lajos franczia és II. Ulászló magyar királylyal lépett rokonságba. Itt Fortunatus mellékesen odavetett szavai alapján [5]) meg kell állapítanom e rokonság connexusát, melyről *Litta*, a hírneves olasz családfák érdemes szerkesztője nem tud világos képet nyújtani. XII. Lajos franczia király testvéröcscsének, *Gasto de Foix*, nemours-i herczegnek leányával, Anná-val házasságra kelt Ulászló magyar király. Ugyan e *Gasto de Foix* nővérét, Margheritát vette el második feleségeképen II. Lodovico 1492-ben.

E házasságból származott a mi Gianlodoviconk (szül. 1496. okt. 18-án, megh. 1563-ban). Oly közeli rokona lévén tehát II. Lajos magyar királynak, nem csodáljuk, hogy a Paduában tanuló magyar ifjakat abban a szíves fogadtatásban részesitette, azon bőkezüséggel támogatta, melyről Fortunatus dedicatiójában áradozva megemlékezik. Gianlodovico e mæcenasi szerepét csak ezen időtájban játszhatta. Anyja ugyanis, ki fiát nem szívelhette, gyermek-

---

[1]) L. az *Engel*-féle «Monumenta Ungrica»-ban közlött «Fragmentum libri rationarii super erogationibus aulæ R. Hung. Ludov. II. de anno 1526.» p. 218. *Mich. Bruti* Rer. Hung. lib. VI. p. 171. (Toldy-féle kiadás.)

[2]) *Fraknói Vilmos:* «Hazai és külföldi iskoláztatás a XVI. században» p. 270.

[3]) Hogy B. kedves embere volt az őrgrófnak, F. eme szavaiból világlik ki (Ded. p. 3.): «Urbanus Batianus ..... tuæ dignitatis studiosissimus, ... nam illi tecum plurima consuetudo etc.»

[4]) *Litta:* Famiglie Celebri Italiane. Milano. 1873. *Boccardo:* Nuova Enciclopedia Italiana.[6] XIX. vol. Torino. 1885. s. v. Saluzzo.

[5]) «Ille (sc. Ludovicus II. Rex noster) Gastonis ex filia, tu ex sorore nepos» (Ded. p. 2.). — Ezzel v. ö. Litta id. m.

korában távol tartotta szülőhelyétől, s a papnak szánt fiú Franczia-országban, különösen Parisban, hol az egyetemen philosophiai előadásokat hallgatott, töltötte ifjúkorának javarészét. Jóval 1520. előtt tért vissza szülőhelyére, a honnan, nem tudni miért, Paduába költözött. Nem adhatom itt történetét e nem sokára hányt-vetett életű férfiúnak, annyit azonban meg kell jegyezni, hogy a történelem tanusága szerint nem csak bizonyos fokú együgyüséggel, hanem kegyetlenséggel is vádolható, bár ez utóbbi bűnét mentheti némileg, hogy a rokonai sanyargatása és üldözései miatt szomoruan eltöltött ifjúságáért állott boszút.[1]) Milyen merőben ellentétes képét festi Fortunatus! Ott csupa jóság, leereszkedés, nyájasság vezérlik lépteit, állítólag nagy szellemi kincsekkel van megáldva, és a jeles tulajdonságok kipuhatolásában hely- és időnek zordonsága sem rettenti vissza.[2])

Nem igen hihetünk superlativusainak. Gianlodovico mæcenasi oldaláról ugyanis egyébként nem ismeretes, még csak annyira sem, mint atyja, II. Lodovico, ki a történelem tanúsága szerént közelebbről meg nem nevezett tudósokkal és művészekkel környezte magát élete vége felé.[3]) 1526-tól kezdve nem is volt már alkalma a tudományokat pártolni, mert életének egy részét börtönben, más részét pedig rokonaival való örökös ellenségeskedésben töltötte. Fortunatusból tehát vagy az élvezett jótéteményekért így nyilvánuló hálának, vagy jövendő ajándékokra való kilátásából eredő hizelgésnek hangja szólhatott. Mert ilyen motivumok szokták a renaissance önző képviselőit előkelő nevek dicsőítésekor vezérelni. Jogunk van azonban föltenni, hogy Fortunatus már vett jótétemények, anyagi támogatás fejében volt az őrgrófnak lekötelezve.[4]) Azért Batthyány Orbán tanácsára elhatározta, hogy mind a maga, mind a földieinek nevében nyilvánosan fogja megköszönni

[1]) Litta, id. m.

[2]) Ded. p. 4.: «Tanta tibi est colendi per omneis virtutes ingenii quærendique decoris cura, ut nulla te regionum longinquitas, nulla iniquitas locorum, nulla tempestatis asperitas ab inquirenda virtute, quod est rarissimum in ista fortuna, deterreat».

[3]) *Boccardo* id. m. id. h.

[4]) Ded. p. 1. s k.: «Nam vel me ignotum ..... quanta humanitate et affabilitate, quam serena fronte, quam hilari vultu excepisti. Quam benigne, ut tua uterer benevolentia in omneis Pannonios peculiari, hortatus es, in nulla re nobis te defuturum pollicitus».

Gianlodovico mæcenáskodását. Akkortájt valamely munka dedicatiójával szokták hálájuk adóját leróni. Fortunatus tehát még Paduában keresett egy romlott szövegű auctort és talált is, *Senecát*, a philosophust.

Talán nem véletlen dolog, hogy épen ezt választotta. A paduai egyetem a parisi mellett góczpontja volt az aristotelicismusnak, mely a tizenhatodik század közepe táján valóságos fanatismussá fajult.[1]) Aristoteles, Hippokrates, Galenos, Plinius interpretálása századokiglan volt divatban. Akkor (1497—1533) *Leonicus* v. *Nicolaus de Tomaeis*,[2]) Demetrius Chalcondylas tanítványa, magyarázta a görög és római philosophusokat. *Petrus Pomponatius* († 1530. Bolognában) ugyanakkor szintén Aristotelest értelmezte.[3]) A latin nyelv tanára (1521—1526.), *Marinus Becichemus*[4]) s a görögé, *Romulus Amaseus*[5]) szintén e fonák behatás uralma alatt tanítottak. Aristotelestől leginkább a «De mundo» négy könyvét szokták értelmezni. Ez alkalommal Seneca «Naturalium quæstionum» hét könyvét nem mellőzhették. Azonkívül Fortunatusunk — mint mondja[6]) — nem vitt magával más könyvet, csak Plinius «Historia Naturalis»-át. E nagy encyclopædia segítségével nem egy helyen volt alkalma kideríteni Seneca egy-egy corrupteláját.

---

[1]) L. *Jacobi Facciolati:* De gymnasio Patavino Syntagmata XII. Ex eiusdem Gymnasii Fastis excerpta. Patavii 1752. p. 55.

[2]) *Facciolati* i. m. p. 57. és *Nicolai Comneni Papadopoli:* Historia Gymnasii Patavini. Venetiis. 1726. I. k. p. 301. s k.

[3]) *Papadopoli* i. m. I. k. p. 300.

[4]) Ez dalmát nemzetségű volt, 1513—1519. Bresciában rhetorikát, 1519—20. Paduában a humaniora-kat, 1521—1526. ugyanott mint Ludovicus Cœlius utódja a latin nyelvet adta elő. Kiadott «Explanationes ad Plinium», «Castigationes in libros Ciceronis de Oratore, de Inventione et Rhetoricorum ad Herennium» etc. Életirói hibául róják fel rajta, hogy haszontalan dolgokra is pazarolta munkaerejét. Meghalt 1526-ban; l. *Papadopoli* i. m. I. k. p. 299.

[5]) Bolognai származású († 1555.) volt. *Tomasinus* (Gymn. lib. III. c. 40. p. 341.) szerént 1520-tól 1526-ig mint Becichemus collegája Paduában a görög irodalmat tanította. *Papadopoli* (i. m. I. k. p. 310.) szerént azonban csak az 1523. év körűl kezdte volna meg Paduában való tanári működését. Mint philologus számba sem jön.

[6]) Ded. p. 8. «Unicum enim Plinium comitem itineris mecum habebam». Persze nem olyan bizonyos, hogy azt Magyarországból hozta legyen magával.

Így fogamzhatott meg benne Seneca physikai munkája kiadásának gondolata. De hogy feladatát lelkiismeretesen véghez vigye, a kéziratokban gazdagabb Velencze könyvtárait kellett felkeresnie.

Görög és latin auctorokban nagy hiánya volt. Mint már fentebb megemlítettük, e hiányon nagyrészt Filippo Foscari előzékenysége segített. Kívüle hasonló szolgálatért valami *Bonus Salutius*-nak, Gianlodovico rokonának is tartozott hálával. Ez a Bonus talán azonos azzal a *Litta* említette [1]) Buongiovanni-val, ki apostoli protonotarius volt. — Végre segédkezet nyújtott neki még két férfiú, *Andrea Asolani* és fia *Francesco*, kinek — Fortunatus szerint — a nyomda virágzásának fenntartásában tevékeny része volt. Hogy miben állott a segítség, nem tudni, csak abban-e, hogy munkája kiadását elvállalták, vagy abban, hogy talán az Aldus-féle elég jelentékeny könyvtárt bocsátották rendelkezésére, [2]) vagy esetleg mind a két szívességben, azt szükségtelen puhatolni.

E négy ember tehát módot nyújtott neki, hogy *állítólag* két hónapi munkálkodás után könyvét kiadhatta.

E könyv következő czímmel jelent meg:

L. ANNAEI SENECAE NATVRA | LIVM QVAESTIONVM | LIBRI VII. | Matthæi Fortunati in eosdem libros annotationes. | Index rerum notatu dignarum in calce operis appositus. — Aldus.

A horgony és delphin jegye kettéválasztják a kiadó, Aldus nevét. Mindjárt a következő levélen olvasható a dedicatio: IO. LVDOVICO SALVTIO PRIN- | CIPI ILLVSTRISS. MAT- | THAEVS FORTVNATVS S. — A dedicatio 5 számozatlan levele után következik a szöveg (66 levélen), s ezután a kritikai commentár ilyen czímmel: MATTHAEI FORTVNATI PANNONII | ANNOTATIONES IN VII. LIBROS | NATVRALIVM QVAESTIO- | NVM SENECAE. A comentárt, mely 64 levélre terjed, bevezeti egy præfatio s berekeszti egy utószó: FORTVNATUS LECTORI. Ezután a sajtó-

---

[1]) *Litta* i. m. A feltevés természetesen csak a részleges névazonosságon alapul. — E Buongiovanniról Litta egyebet nem tud mondani. Fort. ded. p. 8. ezt mondja róla: «Bonus Salutius iuvenis generosissimus ac clarissimus, neque a Musis, neque a Charitibus abhorrens, ... maximis rebus domi forisque gerendis natus. Quem nullus unquam egregius exercitus ducem, nulla resp. quolibet tempore principem sperneret».

[2]) *Symonds:* A renaissance Olaszországban. II. köt. Ford. Pulszky Károly p. 324.

hibák kijavítása, egy rövid kritikai pótlék, ezekre pedig egy hat levélre terjedő «ELENCHVS, SIVE INDEX RERVM NOTA- | BILIVM QVAE IN HISCE ANNOTA | TIONIBVS CONTINENTVR. — Az utolsó levél rectóján ez olvasható: VENETIIS IN AEDIBVS ALDI | ET ANDREAE ASVLANI | SOCERI, MENSE | FEBRVARIO.[1]) | M. D. XXII. — Versóján pedig ismét az Aldus nevét kettéválasztó delphines horgony.

A könyv maga 8° alakú, s az ismeretes kis dőlt betűkkel van nyomatva. Összesen 137 levélből, tehát 274 lapból áll. Csak a leveleknek van számuk, még pedig rectójukon.

E munka megjelenésével életének további viszonyaira nézve sötétben maradunk. Hogy folytatta-e Paduában tanulmányait, nem tudjuk, ámbár Brodarich 1524-ben még Rómában tartózkodott.[2]) 1522 után nyoma vesz, s csak egy a XVI. század közepe tájáról való marginalé adja hírül, hogy 1528-ban Egerben meghalt.

Minden arra mutat, hogy az imént leírt editiójára szorítkozik egész nyilvános munkássága. Úgy látszik Plinius «Historia Naturalis»-át, melynek kiadását könyvének utószavában hirdeti, s melynek két-három helye emendatióját Seneca-commentárjaiba is bele szőtte, (pl. p. 108. 2.) nem adta ki. Vajjon első művét nem fogadták oly elismeréssel, amint azt philologusunk reménylette? Mert csak siker esetében szándékozott másodszor a nyilvánosság mezejére lépni. Mindazonáltal Seneca-kiadása egymagában véve is szellemi működésének oly jelentékeny egy produktuma, hogy belőle Fortunatus képességeinek jellemzését bátran megkísérelhetjük.

A «Naturalium Quæstionum» commentárjai csak ideiglenes sikert vallottak. Ennek magyarázata könnyű. *Erasmus* ugyanis 1529-ben második recensióban bocsátotta sajtó alá Seneca philo-

---

[1]) Egy nagy nehézséggel gyűlik meg itt a bajunk. Mint látjuk 1522. *február̈ius* havában jelent meg a könyv. Ámde a dedicatio ugyanazon év *augusztus* havának elsejéről, az olvasóhoz czímzett utószó augusztus hó 2-áról van keltezve. A szöveg az index-szel tehát már okvetetlenül ki volt nyomatva. Csak ezután dolgozhatta ki a commentárt, melynek præfatiójában szintén kegyeibe ajánlja magát Gianlodovicónak; írhatta a dedicatiót, az utószót és a corrigendákat. Így azután csak füllentés számba mehet az az állítása, hogy csak két havi ideje maradt az egész munka elkészítésére (ded. p. 8.: «Neque patiebatur hoc bimestre tempus, quo hæc inter alia studia per otium curauimus, verba elegantiora exquirere, plureisque ad hoc authores reuoluere»).

[2]) *Szalay L.:* Magyarország története.[2] III. k. p. 581.

sophus munkáit. Ő belátta, hogy Fortunatusnak minő nagy érdemei vannak a Naturalium Quæstionum szövege körül. Ezért ezt a második recensiót ily czímen *is* bocsátotta világgá: «Opera L. Annæi Senecæ ..... per *Des. Erasmum Rot.* et *Matthaeum Fortunatum* etc.»[1]) S ugyane munkának Péter krakói püspökhöz intézett dedicatiójában (p. 2.) így itél hunamistánkról: «Adiuvit in hoc labore nonnihil industria Matthæi Fortunati Pannonii, hominis ut res indicat, exacte docti, diligentis sobrii sanique iudicio. Is enim libros naturalium quæstionum accuratissime recognovit, quod operæ utinam et in ceteris omnibus præstitisset, quem ut in plerisque libenter secuti sumus, ita in nonnullis ab eo dissentimus, præsertim ubi nostro sensui suffragabantur exemplaria».

Mindössze azonban igen kevés helyen tért el tőle, s tulajdon-

---

[1]) Minthogy e kiadást sem *Panzer* (alább bővebben idézendő) munkájában, sem *Erhard* (az Ersch- és Gruber-féle Encyclopædiában), sem *Horawitz* (a legújabb Erasmista) nem ismerik, részletesen adom leírását: OPERA | L. ANNAEI SENECAE | ET AD DICENDI FACVLTATEM, ET AD BENE VIVENDVM | utilissima, per DES. ERASMVM ROTEROD. et Matthæum Fortu|natum, ex fide ueterum codicum, tum ex probatis autoribus, | postremo sagaci nonnumquã diuinatione, sic emen-|data, ut ad genuinam lectionem mini-|mum desiderare possit. — ADIECTA SVNT Scholia D. Erasmi Roterodami in bonam partem operis: | Beati Rhenani in Ludum de morte Claudii Cæsaris. | Rodolphi Agricolæ in Declamationes aliquot Commentarioli. | Fernandi Pinciani castigationes in uniuersum opus. | Index rerum et uerborum locuples. — Basiliæ. — Az Epistola Nuncupatoria (ad Petrum Episcopum Cracoviensem) Baselből MDXXIX. Mense Januario van keltezve. 8 számozatlan lap + 702 számozott; ezután következnek a *Pincianus*-féle castigatiók a *Joannes Taverahoz* intézett dedicatióval, 100 számozatlan lapot foglalván el. Követi egy 30 lapra terjedő index. A könyv fol. rétű.

E kiadásnak egy példányát a budapesti tud. egyetem könyvtára őrzi. E példányban (ded. ad Petrum p. 2. és ded. ad Taveram p. 1.) kétszer olvasható a fennemlített marginale: *Matthaeus Fortunatus agriae obijt. 1528.* illetőleg *Matthaeus Fortunatus Pannonius qui obijt agriae 1528.* Hogy e mariginalék a XVI. század közepe tájáról valók, ezekből következtetem:

Ugyane most leírt példány 441. lapján Seneca (Nat. Quæst. III. k. 26. c.) ezen helyéhez: «Quædam flumina palam in aliquem specum decidunt, et sic ex oculis auferuntur: quædam consumuntur paulatim et intercidunt, eadem ex interuallo reuertuntur, recipiuntque et nomen et cursum», ugyanaz a kéz, mely a fenti adatot nyujtja, ugyanazzal a téntával ezt jegyzi meg: «*Ut in Craeta insula prope ciuitatem Rethini 1551.*»

képen csak *egy* «exemplar Britannicus»-a van, melynek tekintélyére hivatkozik. A halála (1536) után *Beatus Rhenanus* által sajtó alá rendezett Seneca-kiadásnak [1]) czimén azonban M. Fortunatusnak neve már el van hagyva, jóllehet hogy a fennemlített dedicatio és tudósunkra vonatkozó dicsérő nyilatkozata ezen editióban is olvasható. Ellenben már *Muretus* 1585-ben megjelent Seneca-kiadásában [2]) még csak említésre sem méltatta annak a tudósnak a nevét, kinek adnotatiói egy részét nem restelte a saját szellemi tulajdonaképen hirdetni. Muretusnak az a commentára, mely a Nat. Quæst. hét könyvét kíséri, még csak távolról sem közelíti meg bő indokolás és præcise utalás tekintetében Fortunatus magyarázatait. S mégis Muretusnak ezen különben is csekély érdemű kiadása szorította ki és tette fölöslegessé Fortunatus commentárait. Vajjon jogosan hanyagolták-e el humanistánk művét mind a mai napig? Nem, a mint azt csakhamar kimutatni alkalmunk lesz.

Fortunatus szövegkritikus. Most egyoldalusággal vádoljuk azt a tudóst, kinek minden tevékenysége coniekturák, emendatiók faragására, különböző lectióknak kiválogatására szorítkozik. Fortunatus munkásságára ez a gáncs nem vethető, már csak azért sem, mert a természettudományok iránt való érdeklődés csak akkor lőn gyümölcsöző, mikor a természettudományi írók szövege olvasható formát nyert. Hiszen látjuk, hogy pl. a mineralogia tudományának első kiváló művelője, *Agricola György* [3]) 1533-ban, tehát olyan időben lép fel, midőn Aristoteles-, Plinius-, Senecának legnagyobbrészt már használható és értékesíthető szövege volt. Különösen a Nat. Quæstiones emendálása volt szükséges, s mi hihetünk Fortunatusnak, hogy kevés auctor munkájának szövege volt az ő idejében annyira corrumpálva, mint épen Seneca e physikai művéé.

---

[1]) *L. Annei Senecæ* Opera et ad dicendi facultatem, et ad bene uiuendum utilissima, per *Des. Erasmum Roterod.* ex fide etc. (úgy mint az 1529-ikinél). Adiecta sunt Scholia D. Erasmi Roterodami et Beati Rhenani illius in bonam partem operis, huius in ludum de morte Claudij Cæsaris. — Basileæ apud Joan. Hervagium. Anno M. D. XXXVII. — fol.

[2]) *L. Anneus Seneca* a *M. Antonio Mureto* correctus et notis illustratus ad Matthæum Contarellum etc. Romæ, apud Bartholomæum Grassium. M. D. XXCV. — fol.

[3]) *Nehring:* Die geologischen Anschauungen des Philosophen Seneca. I. rész. Wolfenbüttel. 1873. p. 4. *Geiger:* Renaissance und Humanismus. Berlin. 1882. p. 494 s k.

S ha eltekintünk egy ujabb kiadó (Fickert) érdemeitől, bátran állíthatjuk, hogy a Nat. Quæstionum szövege körül Fortunatusnak épen annyi, ha nem több érdeme van, mint akár *Erasmus*-nak, akár *Pincianus*-nak, akár *Gronovius*-nak.

Csak vizsgálni kell, minő módszerrel dolgozott, s hogyan jutott azon eredményekre, melyeknek nyomai le egészen a legujabb kiadásig észlelhetők.

Ő igyekezett először is bizonyos apparatusra szert tenni. Összegyűjtötte a mindaddig megjelent editiókat; valószínüleg az 1492-ben Velenczében megjelent teljes kiadást, melyben először foglaltattak benn a Nat. Quæstiones,[1]) ezenkívül *Hermolaus Barbarus*-nak először Rómában ugyancsak 1492-ben megjelent Plinius-castigatioit[2]), a *Bartholomaeus de Zanis*-féle (1503-ban)[3]) és az első *Erasmus*-féle kiadást[4]) s végre *Ludovicus Coelius*-nak «Anti-

[1]) *Senece omnia opera.* Venetiis impressa M. CCCC. XCII. — L. bővebb leírását *Hain*-nél: Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum M. D. stb. Stuttgart. 1826. II. k. p. 304. 14,594. sz. a. — Hogy a Nat. Quæst. 7. könyve benne foglaltatik, mondja *J. Ch. Brunet:* Manuel de Librairie et de l'amateur de Livres. Paris. 1864. V. k. p. 276. s. v. Seneca. — A Nat. Quæst. első külön kiadását évszám és kiadó nélkül közli *Hain* i. m. II. k. p. 309. 14,613. sz. a. E kiadás Lipcsében, Arnoldus de Colonia-nál jelent meg.

[2]) Az ismételt kiadásokat l. *Hain* i. m. I. k. p. 312 s k. 2420., 2421., 2422. és 2423. számai alatt és *G. W. Panzer:* Annales Typographici ab anno M. D. L. ad annum M. D. XXXVI. continuati etc. — Norimbergæ. 1803. VII. k. p. 557. és VIII. k. p. 17.

[3]) *Senecae Opera Omnia.* Venetiis per *Bartholomaeum de Zanis de Portesio.* M. D. III. die VII. Novemb. — fol. — L. *Panzer* i. m. VII. k. p. 360.

[4]) *L. Annaei Senecae* sanctissimi philosophi lucubrationes omnes additis etiam nonnullis *Erasmi Roterod.* cura, si non ab omnibus certe ab innumeris mendis repurgatæ. In inclyta Germaniæ Basilea An. M. D. XV. Mense Iulio apud Iohannem Frobenium. fol. — L. *Panzer* i. m. VI. k. p. 193. — E kiadás újabb lenyomatban megjelent két évvel később ugyanott. — L. *Panzer* i. m. IX. k. p. 396. — Erasmusnak második recensiója közönségesen ezen czím alatt ismeretes: *L. Annaei Senecae* opera, et ad dicendi facultatem et ad bene uiuendum utilissima per *Des. Erasmum Roterod.* ex fide ueterum codicum, tum ex probatis autoribus, postremo sagaci nonnumquam diuinatione, sic emendata, ut merito priorem æditionem, ipso absente peractam, nolit habere pro sua. Confer, et ita rem habere comperies. Adiecta sunt eiusdem Scholia nonnulla. Basileæ in officina Frobeniana per Hieronymum Frobenium et Ioannem Herwagium, Mense Martio Anno M. D. XXIX. fol. — L. *Panzer* i. m. VI. k. p. 268.

-quæ lectiones»-eit[1]) használta fel. Azonban szeme előtt mindig *Erasmus* kiadását tartotta, s ezzel vetette össze a kéziratoknak két családját, a «codices vulgati» s a «codices vetusti»-kat. Minthogy codexeit meg nem nevezi — mi a renaissance-kor általános hibája — nem is tudjuk, hogy mely kéziratokat használt. Annyi tény, hogy rendelkezésére állt egy «codex vetustissimus»-a, melyre egy alkalommal mint legfőbb auctoritásra hivatkozik is (l. p. 361, 2. jegyzet).

A kéziratoknak általa megkülönböztetett két családja iránt úgy viselkedik, hogy rendesen régi codexeinek ad több hitelt. Elfogadja ugyan néha a vulgata olvasásait is, s akkor majdnem mindig fején találja a szeget, de szívesebben győződik meg a régi olvasások jóságáról, s ilyenkor túlságos elfogultsága következtében néha bizony elveti a sulykot. Csak azon esetben, ha a codexeknek mind a régi, mind a fiatalabb ága corrupt lectiókat nyújt, folyamodik a coniecturális kritikához. S ekkor úgy jár el, hogy a rokon tartalmú és rokon tárgyú auctorokhoz fordul felvilágosításért. Ha olyan helyre akad, melyet nem tud kijavítani,[2]) azzal mentegetődzik,

---

[1]) *Ludovicus Coelius Richerius* a paduai egyetem leghíresebb tanárai közé tartozott. Szül. 1450-ben előkelő szülőktől; Ferrarában tanult görögöt és latint. Egyideig Vicenzában tanított, majd onnan Francziaországba ment, hol több codexet fedezett fel. Visszajövet Paduában telepedett le, hol 1520-ban mint a latin nyelv tanára halt meg. «Antiquæ Lectiones»-ei, melyekben számos emendatiót adott, s melyekért *Scaliger* Varróhoz hasonlítja egy epigrammájában, először 1516-ban Velenczében Aldusnál 16 könyvben jelentek meg. (Teljes czímét e munkának l. *Panzer*-nál i. m. VIII. k. p. 433.) 20 évvel később unokája Camillus és Io. Maria Goretus Frobennél Baselben a hátramaradt 14 könyvvel kiegészítve és bővítve újból kiadták. Bővebbet l. *Papadopoli* i. m. I. k. 296—297. — Cœlius e munkája még most is hasznavehető. Fortunatus munkája 73-ik l.-nak versóján hivatkozik rá.

[2]) Hogy lássuk, hogy egyik legfényesebb emendatiójára miként jutott, hogy tudományossága és lelkiismeretessége minő, czélszerűnek tartom egy — bár hosszas — példában bemutatni (p. 107.a s kk.):

Nec illos tincturæ generis, aut sanguinis proprietate separant.

Vetusta quoque exemplaria nihil uariant. Mendosum tamen hunc locum esse et in labem tractum cui non apparet? Sed bene habet, quod facile, nulloque negotio ex Plinio, Solinoque et item aliis restitui, et emendari potest. Legendum ergo hoc modo. Nec illos *Tentyritae* generis, aut sanguinis proprietate *superant*, sed contemptu et temeritate; quam lectionem et sequentia Senecæ uerba confirmant. Nota est historia solos Tentyritas

hogy «nulli uenatori uitio datur in magna sylua omneis feras non deprehendisse, uel saltem non recepisse». Olvasottsága — mi a

---

dominari Crocodilis, ut Psyllos, Marsosque serpentibus. Plinius libro XXVIII. «In insula» inquit «Nili tentyri nascentes tanto sunt Crocodilis terrori, ut uocem quoque eorum fugiant». Idem libro VIII. ubi de Crocodilis. «Quin et gens hominum est huic belluæ aduersa in ipso Nilo, ab insula Tentyri, in qua habitat, appellata; mensura eorum parua, sed præsentia animi in hoc tantum usu mira.» Quæ uerba Plinii maxime cum illis Senecæ consonant, ubi ait Tentyritas non generis, aut sanguinis proprietate superare Crocodilos, sed animi præsentia, et temeritate in hac tantum re præcipua. Faciunt ad hoc et uerba Solini. «Præterea habitant» inquit «in insula Nili homines forma perexigui, sed audacia eo usque præditi, ut Crocodilis se offerant obuios.» Incolæ autem huius Insulæ Tertyritæ apud Strabonem appellantur; quos dicit præter cæteros Aegyptios mirum in modum Crocodilos persequi, atque ex omnibus belluis inimicissimos habere. Cæteros enim Aegyptios, quanquam eius animalis malitiam nouerint, et humano generi perniciosum sciant, uenerari tamen, et ab eo abstinere. Tentyritas uero omnibus modis id inuestigare atque occidere. Non deesse præterea qui existiment, quemadmodum Psyllis apud Cyrenaicam regionem contra serpentes, sic et Tentyritis naturale quoddam uirus inesse contra Crocodilos. Hinc ab eis nihil pati, nihil timere, sed intrepide natare et aquam tranare, aliis minime id audentibus. Addit item ultra. Cum Crocodili causa spectaculi Romam allati fuissent, Tentyritas cum eis uenisse, Crocodilisque factum fuisse euripum in modum piscinæ, et in uno latere euripi egressum facilem, ut in apricum ex aqua egredi possent ad præbendum spectaculum. Tentyritas uero præsto fuisse, qui eos etiam inuitos nunc extraherent ad Solem in conspectum spectatorum, nunc rursum in aquam retraherent magno spectantium miraculo. Atque adeo ipsa Strabonis uerba, si cui legere libet, ex XVII. Geographiæ libro subiiciam: *«μετὰ δὲ τὴν ἄβυδον διόσπολις ἡ μικρά· εἶτα τέντυρα πόλις· ἐνταῦθα δὲ διαφερόντως παρὰ τοὺς ἄλλους αἰγυπτίους ὁ κροκόδειλος ἠτίμωται καὶ ἔχθιστος τῶν ἁπάντων θηρίων νενόμισται. οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι καίπερ εἰδότες τὴν κακίαι τοῦ ζώου, καὶ ὡς ὀλέθριος τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει, σέβονται ὅμως καὶ ἀπέχονται. οὗτοι δὲ πάντα τρόπον ἀνιχνεύουσι, καὶ διαφθείρουσιν αὐτούς. ἔνιοι δ' ὥσπερ τοὺς ψύλλους πρὸς τῇ κυρηναίᾳ φυσικήν τινα ἀντιπάθειαν ἔχειν πρὸς τὰ ἑρπετὰ, οὕτως καὶ τοὺς τεντυρίτας πρὸς τοὺς κροκοδείλους. ὥστε μηδὲν ὑπ' αὐτῶν πάσχειν· ἀλλὰ καὶ κολυμβᾶν ἀδεῶς, καὶ διαπερᾶν, μηδενὸς ἄλλου θαῤῥοῦντος. εἴς τε τὴν ῥώμην κομισθεῖσι τοῖς κροκοδείλοις ἐπὶ δείξεως χάριν, συνηκολούθουν οἱ τεντυρίται. γενομένης τε δεξαμενῆς καὶ τρήματος τινὸς ὑπὲρ μιᾶς τῶν πλευρῶν, ὥστε καὶ τοῖς θηρίοις ἐκβᾶσι τοῦ ὕδατος, ἡλιαστήριον εἶναι, ἐκεῖνοι ἦσαν οἱ τότε μὲν ἐξέλκοντες δικτύῳ πρὸς τὸ ἡλιαστήριον, ὡς καὶ ὑπὸ τῶν θεατῶν ὁραθῆναι ἐμβαίνοντες ἅμα εἰς τὸ ὕδωρ, τότε δὲ πάλιν εἰς τὴν δεξαμενὴν κατασπῶντες».* De Tentyritis et Hermolaus in Plinianis castigationibus, et Iuuenalis in ea Satyra, quæ est de pudendis portentosisque Aegyptiorum numinibus. Quoniam autem hic de Delphinis quoque fit mentio, non alienum fortassis

erit, neque ingratum lectionis Plinianæ studiosis, si in eo de Delphinis locum, iam inde a multis seculis deprauatum, et ad hanc diem a nemine, quod sciam emendatum, aut intellectum (legentes quæso boni consulant), restituero ex uetustissimis probatæ fidei codicibus. Libro nono Naturalis historiæ de Delphinis sic legitur in uulgatis codicibus: «Namque cum fame conciti fugientem in uada ima persecuti piscem, diutius spiritum continuere, ut arcu emissi ad respirandum emicant, tantaque ui exiliunt, ut plerunque uela nauium transuolent uento. Agunt uere coniugia etc.» Alii loco uerbi, Vento, legunt Euntium, alii Iuncti, ut ad sequentia pertineat, hoc modo: Iuncti agunt uere coniugia. Non displiceret hæc lectio, si modo uera esset, neque sibi dissideret. Quomodo enim fieri potest, si uere agunt, siue iuncti, siue diuisi coniugia, et decem mensibus catulos gestant, ut æstiuo tempore pariant? Numera a Martio, qui facit Veris initium, uel si mauis, a Februario decem menseis, partus Delphinorum in Decembrem, uel saltem Nouembrem incidat, necesse est. Quo pacto igitur æstiuo tempore pariunt? Nec possumus dicere in hoc aliquid erratum esse, nam et Aristoteles libro VI. De historia animalium, ubi de partu Delphinorum: «*κύει δὲ δέκα μῆνας, τίκτει δὲ ὁ δελφὶς ἐν τῷ θέρει· ἐν ἄλλῃ δὲ ὥρᾳ οὐδεμιᾷ*». Fert, inquit, uterum Delphinus decem mensibus. Parit autem æstate, nec ullo alio tempore. Vides hanc lectionem nullo modo defendi, aut tolerari posse. Euntium uero, et si uolueris, potes addere Vento, ad præcedentem quidem sensum pertinet, sed ineptum facit. Quid enim interest stantium, aut euntium uento, uel remis nauium uela transuolent? Aristoteles libro IX. historiæ animalium, maiorum etiam nauigiorum transilire malos dicit, cuius uerba de Delphinis hæc sunt: «*λέγεται δὲ καὶ περὶ ταχυτῆτος ἄπιστα τοῦ ζώου. ἁπάντων γὰρ δοκεῖ εἶναι ζώων τάχιστον καὶ τῶν ἐνύδρων καὶ τῶν χερσαίων· καὶ ὑπεράλλονται δὲ πλοίων μεγάλων ἱστούς*», hoc est, dicuntur autem et incredibilia de uelocitate huius animalis. Omnium enim apparet esse animalium uelocissimum et aquatilium et terrestrium. Transiliunt quidem etiam maiorum nauigiorum malos. Et paulo post *καὶ ὑπερβάλλονται τοὺς ἱστούς, ἐὰν παρατύχωσι τῶν πλοιων*. id est: transgrediuntur etiam malos nauium, si forte in eas inciderint. Sed hoc nihil adiuuat, nam et si nauium maiorum legamus, adhuc de coniugiis manebit idem error. Vetus autem lectio omnibus numeris sibi consonat, et conspirat, quæ talis est: Ut plerunque uela nauium transuolent. Vagantur fere coniuges. Hoc est, coniugati et copulati, ut Coniuges sit nomen adiectiuum, quemadmodum iniuges, biiuges, et cætera his similia. Plinius libro octauo de Aspidibus: «Coniuga ferme uagantur, nec nisi cum compare uita est». Idem libro nono de piscium diuersitate: «Vagantur gregatim fere». Apud Solinum, *qui omnia fere, quae scribit, ex Plinio magna ingratitudine accepit*, integer sincerusque mansit hic de Delphinis locus. «Ante omnia — inquit — nihil uelocius habent maria, ut plerunque salientes transuolent uela nauium. Quocunque eant coniuges euagantur, catulos edunt, decimus mensis maturum facit partum, Lucinam æstiuus dies soluit etc.» In uetustissimis aliquot Solini codicibus legitur quoquo eant coniuges euagantur. Quæ lectio mire conuenit cum Pliniana antiqua. Aristoteles quoque libro nono De

latin írókat illeti — igen terjedelmes,[1]) — a görögöket hiányosabban ismeri. Görög olvasottsága — úgy látszik — mindössze csak *Homeros*-ra, *Herodotos*-ra, talán *Pindaros*-ra, *Sophokles*-re, *Aristophanes*-re, *Hippokrates*-re, *Aristoteles* és *Plutarchos* néhány munkáira, *Strabo*-ra, *Stobaios*-ra, *Philostratos*-(de vita Apollonii)-ra, az *Eustathios*-féle Homeros-commentárra s *Damascius*-ra szorítkozik. A latin írók közül *Vergilius*-nak (csak rossz), *Ovidius*-, *Plinius*- és *Solinus*-nak még számos kéziratát is ismeri, minek kitünően veszi hasznát. Senecának Vergilius- és Ovidius-citatumait e kéziratokból többször emendálni kényszerül. S ő fedi fel a philosophus emlékező tehetségének botlásait. Csak hogy akkor abba a hibába esik, hogy egy helyt[2]) egy ilynemű botlást a szövegben helyreigazít, s nem gondolja meg, hogy ez az írónak jellemző egy tulajdonsága.

Kritikai commentára igen tartalmas. De — úgy látszik — ő maga sem volt tisztában kritikai adnotatiói számával. «Siquis nostram recognitionem cum exemplaribus hactenus impressis diligenter contulerit, inueniet certe *multa millia* locorum in tam paruo opere

---

historia animalium, unde Plinius hæc accepit: «*διατρίβουσι δὲ μετ' ἀλλήλων κατὰ συζυγίας οἱ ἄρρενες ταῖς θηλείαις*». Theodorus [t. i. Gaza] hoc ita interpretatus est: Delphini mares coniugatim degunt cum fœminis. Plinius uero more solito felici breuitate duobus uerbis hanc Aristotelis sententiam expressit. Vagantur, inquit, fere coniuges. Illud enim *διατρίβουσι*, uerbo Vagantur magis proprie, quam uerbo Degunt exprimitur. Quæ uerba Aristotelis ita nostram confirmant castigationem, ut nulla superesse amplius debeat dubitatio. Ex uerbis Aristotelis credo datam fuisse aliquibus occasionem Plinium corrumpendi, et inculcandi inepte, et superuacanee illud uerbum Iuncti (quod glossema uerbi coniuges, aliquando fuisse arbitror). Ceu uero non omnium animantium iuncta, copulataque sint coniugia. Quæ lectio falsa, inepta, et ad libidinem ficta est, indignaque Plinio, quam reprobare satis poterant uel Solini codices.

[1]) A következő latin írókat idézi: *Plautus*, *Terentius*, *Varro*, *Cicero* (Paradoxa, De officiis, De natura deorum, De divinatione), *Lucretius*, *Horatius*, *Vergilius*, *Ovidius*, *Tibullus*, *Manilius*, *Vitruvius*, *Festus*, *Pomponius Mela*, *Persius*, *Lucanus*, *Plinius* maior, *Martialis*, *Quintilianus*, *Iuvenalis*, *Plinius* secundus, *Gellius*, *Solinus*, *Nonius Marcellus*, *Aelius Lampridius*, *Servius*, *Hieronymus*, *Macrobius*. Cæsart, Sallustiust, Liviust, Tacitust bizonyára nem volt alkalma idézni.

[2]) Igy N. Q. IV. 2, 2, hol Seneca Tibullusnak (I. 7, 26) egy versét mint Ovidiusét citálja, *Ovidium* helyett *Tibullum*-ot ír. Erasmus már nem fogadta el a javítást, s csak megjegyezte a margón, hogy a verssor Tibullustól való.

a nobis restituta» — mondja az olvasóhoz intézett utószavában. E túlzott számot körülbelűl 900-ra kell reducálnunk. Azonban ez is még mindig tekintélyes összeg, ha meggondoljuk, hogy 439 coniectura és emendatio van beleértve. *Haase*, Seneca legujabb kiadója, ez emedatiók és coniecturák közűl *308*-at fogadott el, tehát 70%-ot.[1]) Ezen elfogadottaknak is egy része nem evidens, de jobbaknak hiányában Haase kénytelen volt velök megelégedni. Így pl. a III. k. (11. fejezetében) «*Coryco*» (kéziratok Auctorico), a IV. k. (praef.) «*pycta*» (k. i. Picturæ és pictae), (2. fej.) «*hausura*» (usura), «*nunc. caeruleum Nilum*» (Mintium, Nolum és nunc Zeum Nili), az V. k. (17. fej.) «*Categis*» (Chagenus és Chagreus), melyek mindenesetre eléggé szellemes coniecturák. Ide tartozik egy részleges *ἁπλογραφία* is, melyet az első könyv III. fej. 12. §-ában fedezett fel. A mit a kéziratok t. i. így adnak: «Varietas autem non ob aliam causam fit, quam quia pars coloris sole est sparsa nubes illa», Fortunatus így üt helyre: «quam quia pars coloris sole est sparsa, *pars* nube illa». Ámde azon olvasásai között is, melyeket Haase nem vett fel szövegébe (valószinűleg azért, mert sem ő, sem Fickert nem ismerték tudósunk kiadását), még mindig találkoznak jó lélekkel elfogadhatók.[2])

Coniecturális kritikája hibákban is leledzik, tagadhatatlan. Igen — igen ritkán sikerül pl. a romlott vulgata és a megfelelő romlott vetus lectio combinálásából helyes, meggyőző olvasásra jutni. A szórend megfigyelésére, interpolatiók statuálására alig for-

---

[1]) *Boeckh* szerént a most gyártott coniecturák közűl átlag alig 5% fogadható el.

[2]) Igy pl. az I. Prolog. 12. §-ában «primum» h. *proximum*-ot olvas. — A II. k. 23. c. 1. §-ában *adtrita* jobb, mint a Haase-nál olvasható «adfricta». — II. 30. 1. «Tunc» — szerénte — supervacaneum est. — III. 16, 5. «ut talpæ et subterranei mures»-hez írt jegyzetében a vulgata lectio-t: subterranei uermes-t fogadja el, s a «talpæ» glossemájának tartja a vetus lectiót. III. 25. 1. §-ban «*Nonacrin*»-t olvas, s hivatkozik Pliniusra és Vitruviusra. — Az V. k. 5. c.-ja elején olvasható «existimo» h. «*existimas*»-t olvas az összes codexekből: «Est enim interrogatio ex opposito, non opinio autoris». — A VI. k. 30. c. 2. §-ában «concita» helyett «*concitata*»-t olvas a «codex vetustissimus»-ból. E hivatkozását annál inkább kell figyelembe venni, minthogy «concita» költői és ezüst-latinságú æquivalense a «concitata»-nak (l. *Krebs-Allgayer-Schmalz:* Antibarbarus d. lat. Sprache.[6] s. v. concita). Amde pl. a Nat. Q. VII. k. 5. c.-ban is «concitata» van hagyományozva, miért Fortunatus olvasását bátran elfogadhatjuk.

dít gondot.*) Ellenben érdeme ismét a többnyire helyes interpungálás.

Hibái mellett is óriási a haladás, melyet Erasmusnak első Seneca-kiadásához képest megtőn. Fennakadás nélkül olvasható szöveget még korántsem létesített ugyan, de commentárai nem sokára magok után vonták azt.

Erasmus csak egy kritikus nézetét vizsgálja és bírálja, Fortunatusét. *Pincianus*, a XVI. század egy elsőrangu coniecturalis kritikusa, emendálásainál csak Erasmust és Fortunatust veszi figyelembe. Egy szó mint száz, a ki a Nat. Quæst. kiadására ma vállalkozik, az, ha nem is meríthet, de okulhat belőle sokat.

Vegyük mindehhez azt, hogy tiszta latin prózát ír s akkor még nagyobbra fogjuk becsülni munkája értékét.

Ha a Mátyás korában kezdődött humanismus epochájának határait politikai eseményhez akarjuk kötni, a mohácsi csatával fogjuk végét jelölni, ámde ha személyekhez, Fortunatusnak, XVI. századbeli legnagyobb tudósunknak halála lesz az az időpont, melylyel a humanismus virágzási kora hazánkban letűnik.

És minden jel arra mutat, hogy azon esetben, ha korának viszonyai kedvezőek, élete hosszú és megfelelő szellemi érintkezéstől nem ment, egyáltalában humanismusunknak leghatalmasabb alakjává küzdi fel magát.

WEISS REZSŐ.

Erdélyi czigány népdal.

(A Wlislocki-Herrmann-féle gyüjteményből.)

So man dela the kerav,	Én istenem, ha tudnám,
Andre lime the ďziav?	Hogy éljek meg ezután?
Te deleske na bristav?	Féljek istent igazán,
Mus av delo, the čorav!	Avagy menjek lopni tán?
Ba, me bito ma čottav,	Tolvaj bizony nem leszek,
Duj, trin ďzivesa ďziav,	Pár nap mulva elveszek,
Mégiš čaččs me ďziav!	De gazságot nem teszek!

Fordította HERRMANN ANTAL.

*) Az I. k. 5. c. 8. §-ában athetálja a «Præterea videmus ortu solis partem quamdam cœli ruberc»-t. A II. 41. 1. §-ában: «Hoc fulmen boni aliquid aliquando facit, sed tunc quoque non aliter, quam ut noceat». S ezt az utóbbi passust talán jogosan tartja interpoláltnak.

SZEMERE MIKLÓS KÖLTÉSZETÉROL.

(Vége.)

Szemere Miklós költői pláyáját legtermészetesebben két részre oszthatjuk. Az első, fölléptétől körülbelül 1860-ig terjed, vagyis húsz évi időközt foglal magában. A második 1860-tól haláláig, 1881-ig huzódik. Költészete az első korban szebb, életrevalóbb, maradandóbb ágakat hajtott, míg a másodikban hibái fokozódtak, fényoldalai sokszor egészen elhomályosodtak. E különbséget inkább a külső élet változásai jelölik, mint a belsőé, bár ennek is része van benne. Nemcsak családja pusztulása, de a haza iránti reményének meghiúsúlta is érzékeny csapás volt reá, s nemcsak világnézete változott meg, de egész egyénisége, költészete is. E változás nyomai annál feltünőbbek, minél közelebb ér az élet alkonyához, minél távolabbra tér a költészetnek attól a nemétől, a melyet kezdetben művelt, s a melyben maradandó s néhány igazi remekét írta.

Szemere Miklós derült világnézetére ebben a korban csak gyéren borított árnyat akár saját szíve bánata, akár az élet nagy kérdéseivel való tépelődés. Élvezte az életet, a vidám társaságot, mely gyakran gyűlt köré, az elfutó örömet, melyből ki akarta részét venni. Úgy élt, mint kevesen a magyar költők közűl. A rövid, gyorsan tűnő élet minden gyönyöre iránt fogékony keble egészen elmerült a vidor érzésbe, a melyet épen olyan szépen tudott kifejezni, mint átélni. Vágyai nem vonták magasra. Az ibolyás rét lágy illata, a mézhordó méhek víg dongása közt, a futó ér csevegéseinél boldogan tölté napjait. A víg, regényes költői életet úgy élvezte, a mint kinálkozott.

Miért ne vigadjak, miért ne
Ragadjam meg az örömet ?
Az élet . . . eltünő árnyék,
Addig örülök, mig lehet.

Azt kivánja, hogy szive még halála után is boldog legyen, örüljön még a sírban is s ne legyen benne egyéb dalnál, örömnél, szerelemnél. Semmitől sem irtózik jobban, mint a sanyarú bölcstől, ki jégpárnáján didereg. Mennyivel jobb a leányka keblén pihenni! S minek cserélje el az ismert életet az ismeretlenért? Összes tapasztalatainak végeredményét fejezi ki, midőn így szól: «Egyet

tudok, azt, hogy a legnagyobb bölcseség itt lenn: vidáman élni!» Néha-néha meg-meglepi a csendes búsongás, mikor a csalfa örömet űzi gyors futtában és sovár szivéhez sehogysem fűzheti: de derűsnek látja a fölötte elterülő égboltozatot s azt hiszi, hogy: «a ki búsul, mind bolond!» Léte titkát, ezt az agg mesés könyvet, a melyben minden betű, minden jel csak «bűvős macskakarczolás», el-elnézi napról-napra, de még most nem sokat törődik vele, ha nem érti is. Mit bánja, miből fakad a gyönyör, csakhogy ő élvezhesse. Tudja, hogy a szivárvány szép ragyogása csak néhány perczig tart: de örömére ez elég. Életünkből, ez ide-oda ringatódzó sajkából vessük ki a haszontalan s mégis legnehezebb terhet, a bút, keservet: mert különben végkép elmerűl. Itt eszébe jut, hogy:

Szűk hely karunk, nem fér belé
Csak egy lányka s egy pohár;
Rövid a lét, nincsen sokra
Időnk csak a borra, csókra —

Fel akarja használni e kevés örömet és siet addig, mig fövényórája le nem jár:

Közel a sír? mi gondom rá?
Előttem víg kelyhem áll!

Itt aztán a teremtés titkait fürkésző kedve soká gyötrődik a találós meséken s képzelme el-elszáll a sírok közé, az azokban porló tetemekhez, a melyeket annyi szem öntözött keserű könyjeivel: elmélkedését egy tréfás epigrammai fordulattal mindig úgy fejezi be, hogy a komoly elem mintegy felolvad ez utolsó fordulatban, a mely mosolyt idéz merengő arczunkra:

Kerengő föld, vén bolygónk!
Rád ezentúl semmi gondom;
Forogj tengelyed körűl,
Mint sárdarab a korongon.
Csak hányd czigány kereked!
De ha fejed alá fordul:
Vigyázz, hogy a boromat
Ki ne öntsed poharambul.

Legszebbek e nemben ama költeményei, a melyekben a boldogság, a csendes, szelíd vagy zajos örömek közé némi resignatio vegyül. Midőn bánatát vidor czimborái társaságában egész elfelejti

s elsötétült kedve újólag «felpirul»: a virító jelennek édes borát, tüzes lovát, mosolygó leányszemét senki sem tudja annyira teljes szívéből élvezni, mint ő. A szurdaló tövisek mellett mindenütt virító berkeket lát s nem óhajt mindig boldog lenni, hisz: «édesb tövis után rózsákon pihenni.» Olyan vadrózsákat szeret, a melyek mindenütt megteremnek. Mint maga mondja *Kedvteléseim* (I: 3 l.) czímű egyik igazán remek költeményében, — a melyről, ha jól emlékszünk, Arany János is azt mondta, hogy egy magyar anthologiából sem volna szabad hiányoznia: —

Az én kedvtelésim egyszerű örömek,
Elzárt magányomnak mezei virági.
Az élet gyümölcsfa; mit nyuljak magasra?
Földig lehajolnak hozzám termő ági.

Mikor a szilaj, zajos kedv nem tudja egészen magával ragadni, — mintha a földi gondok némi halavány árnyat borítanának homlokára — s eszébe jut, hogy az élet jelenlegi víg zaját holnap talán már a sír homálya váltja fel; szóval, mikor az elmulás, a semmivé levés méla érzete mintegy szembe száll fellobogó szilaj kedvével s a hír, dicsőség utáni sovár vágy meghiusúlta merengővé, elmélkedővé, gondolkozóvá teszi: oly kedvesen fájó hangot csal lantjára, melyben van valami derült humor a nélkül, hogy az egész hang teljesen humorossá válnék s a képeknek oly túlbősége, a melyhez hasonlót legnagyobb költőinknél is keveset találunk. *Vigan e rövid életben!* (I: 162 l.) czímű remeke, a melyet mindjárt pályája elején, 1840-ben írt, egyike a magyar költészet legpompásabb termékeinek s egymagában is elég czáfolat Tolnainak amaz állítására, hogy Szemere Miklós épen úgy nem tudott földléptekor egy eredeti hangot sem adni mint egy csapat hasonló tehetség, s csak puszta utánzó, Vörösmarty utánzója volt. Holott ő, mint kész, teljesen kifejlődött s megállapodott irányú költő lépett a közönség elé s a mit később akarva-akaratlan eltanult, bizony nem vált valami nagy előnyére. Különben is e költemény megjelente előtt nagyon keveset írt, legfölebb egy pár csinos kis darabot fordított Gœthéből, mint *Mignon dala* (I: 186) s *Az ibolya* (I: 319) s már a szóban forgó művében sem látjuk a költői eszmével való bánás gyakorlatlanságát, sem a nyelvvel, a kifejezéssel való vívódását, a mi későbbi éveiben nem egyszer megrontja a hatást. Lehet mondani, hogy pályája első felében ebben és az előbb em-

lített műveiben fejezte ki legjobban egész egyéniségét, vidor természetét, a mely a belülről sohajtó panaszt elnyomni törekedett, egyszerű, természetes felfogását, egész szeretetreméltóságát:

— Vigadjunk, mert nekünk túl az élten,
E gödrön kivűl e föld mit sem ád.
A mit nekünk szánt: zene, hölgy, barátság,
Ez mind innen a sírhalmon terem.
Vígan! Rövid a mi részünk; kétszerte
Csüggjünk hát e szép nyájas életen!

Ez az ő legtermészetesb, legmeghatóbb hangja. Ebben igazán költő s irodalmunkban az egyetlen, a ki a lyrának épen ezen a húrjain játszott legszebben, legdallamosabban. Itt még nem mérlegeli, nem számítgatja, mint későbbi éveiben szinte szemünk láttára, hogy mennyi víg elemet vegyít bánatába s miért irja tréfás darabjait. Egész szivét tartja elénk, a melyben könnyen, minden huzamosb vizsgálódás, minden mélyebb elmélkedés nélkül olvashatunk. E nemű költeményei legsikerültebbek, mint: *Ábránd* (I: 63), *Boldog vagyok* (I: 68), *Évek előtt* (I: 70), *A földhöz* (II: 11), *Barátságtalan kor* (I: 114), *Hasztalan tanács* (I: 128), *Balsorsban víg kedély* (I: 139), *Élni szép* (I: 311), *Ábránd* (II: 71) stb.

Ezekhez hasonlít néhány rövid kis költeménye, a melyeket legalább futólagosan lehetetlen nem érintenünk. Hangjuk oly gyöngéd, játszi, oly könnyed, dallamos, a milyen talán szinte lehetetlennek látszik az olyan olvasó előtt, a ki csak pályája második felében ismerte Szemere Miklóst. A kik izléstelenséggel vádolják: nem eléggé fontolják meg vádjuk alaposságát. Igaz, élte alkonya felé politikai pasquilljaiban nem egyszer túljárt a költészet határain, de miért róvjuk meg az öreg kor hibái miatt a férfiúnak dicsérettel átélt napjait, s mi tilt, hogy fátyolt vessünk a gyengülő elme, a túlságba csapó képzelem korlátlanságaira, a melyekben csak rajongása vezette? Ő rajta agg korában vett erőt e rajongás s annál sajnálatosb hibákba sodorta. De az okos ember nem vonja felelősségre az agg kor hibái miatt az élet délpontján álló férfiút sem mint embert, sem mint költőt és talán, ha nem épen szívesen is, de hajlandó megbocsátani azokért az igazán prózai átkozódásokért, a melyek pályája második felében oly seregestül követték egymást: ha azokat a költeményeit olvassa, a melyeket épen most említettünk, vagy az olyanokat, mint: *Bárcsak úgy volna* (I: 175), *Vasár-*

napon (I: 178), *Hasztalan tanács* (I: 188), *A leánykákhoz* (I: 198), *A szerelemhez* (I: 258), *Hamis csont* (I: 332), *Megtörtént* (II: 248), *A lyánykákhoz* (III: 57), *Mennyi fér meg benne* (III: 59), *A csalogány halála* (III: 80) stb. s különösen a remek *Bölcsődalát* (II: 82), a mely költészetünk legbecsesebb gyöngyei közé tartozik. Ebből látszik, hogy a büszke, makacs, hajthatatlan jellemű költőben mennyi naivság volt, s mily igazán gyermekiesen élvezte az élet apró gyönyöreit. Az egész költemény csak három versszak, de többet ér egy csomó politikai pasquilljánál. Hadd álljon itt legalább első versszaka:

Szunyadj piczi rózsabimbó!
Szunyadj, szunyadj még,
Éjfél van még körülötted,
Homályos az ég;
Burkában szűz kebelednek
Még gyermekálmak pihennek:
Szunyadj piczi rózsabimbó,
Szunyadj, szunyadj még!

A szerelmes bölcshez (I: 365) czímű költeményének minden strophája megérdemelné, hogy idézzük, oly érdekes s a költő egyéniségére oly tanulságos. Mindenik strophája egy-egy kis egészet képez, de azért semmit sem veszt a költemény egysége. Kimeríthetetlen jókedv, bohó ötletek, szeszélyes képek váltakoznak egymással s jóllehet az efféle nem tisztán lyrai fajú költemény még sokkal hírnevesb költőknél is kissé száraz szokott lenni, a Szemere Miklósé mind végig megtartja ötletei frisseségét s e félig elmélkedő költészet eredetiségét. Hasonló ehhez a *Minek hittem én a bölcset* (III: 66 és II: 169 *) czímű is: de ennek a befejezésében már meglepi leg-

*) Ez a költemény kétszer is előfordul a kiadásban. Valószínű, hogy a czím ejtette zavarba a szerkesztőket, bár csodálni lehet, hogy az oly világos tartalom vissza nem hangzott még náluk a második kötetből, mikor a következőt szerkesztették. Hasonlókép kétszer fordul elő a *Tünő kedv* (I: 212 és III: 46) is. E mindenkép nagyon hiányos kiadás sehogysem alkalmas arra, hogy a különben sem népszerű Szemere Miklóst megkedveltesse. Azt tartjuk, hogy a háromkötetes gyüjteményből kellőleg alkalmazott kritikával egy igen előkelő helyre tehető vaskos kötetet lehetett volna szerkeszteni, ha csak azokat veszik fel a kötetbe, a melyek æsthetikailag is becsesek és Szemere Miklós költészetére s egyéniségére is jellemzők. Igaz, a kiválogatás mindig csak izlés dolga lehet. Egyiknek egyik,

alább egy pillanatra a költőt sötét humora, erősen színező satyrai vonással, mely későbbi éveiben kizárólagos sajátja:

Mentül többre terjed éltem,
Annál inkább látom,
Hogy egyforma bolond minden
Ember a világon. —
S miben köztük a különbség?
Mindössze is abban:
Ez künn őrjöng, a másik benn
A bolond toronyban.

A Vörösmarty hatása azonban inkább víg genrein látszik, a melyhez némi irodalomtörténeti érdek is fűződik. E téren megelőzte Petőfit is, a ki néhány év mulva e nemben oly remekeket alkotott. Szemere Miklós költészetében talán itt legerősb a népi elem, de

másiknak másik tetszik. De úgy gondoljuk, hogy a Szemere Miklós költeményei közt nem lett volna fölötte nehéz a kiválogatás. A sikerültebbek könnyen fölismerhetők. A kevésbbé sikerültek, a töredékek pedig annál könnyebben elhagyhatók lettek volna, mivel épen ezek rontják a költő jelesb termékeinek is hatását. Másfelől mi sem indokolja, hogy a csekélyebb sikert vívott költőnek minden aprólékosságait közönség elé bocsássuk. A mily kívánatosnak tartjuk ezt egy híres költőnél, a kinek művei néhány emberöltőig gyönyörködtetik a nemzetet, épen oly elhibázottnak egy olyannál, a ki sokszor letévedt a költészet világából, főkép, ha nem sikerült műveinek száma legio. A kiválogatás által magát a költőt becsüljük meg első sorban, mert a közönség csak művészibb darabjait ismervén: kedvező véleményt alkot felőle; ellenben, ha mindent a közönség elé viszünk, a mit egy önmaga iránt nem mindig elég szigorú kritikájú költő összeírt: első sorban magának a költőnek esetleg kivívható sikerét koczkáztatjuk. — Szemere Miklós összes művei kiadásában még egy nagy hiányt kell fölemlítenünk, azt hogy a költő fejlődésére a szerkesztők épen semmi figyelemmel sem voltak, mikor műveit összeszedték. Sőt a mit különösen sajnálatosnak tartunk: mi semminemű vezérfonalat föl nem tudtunk fedezni, mely az összeállításban a kiadókat kalauzolta. Ily kiadás mellett aztán könnyen értjük, miért tehetett Szemere Miklós oly csekély hatást mind a mellett, hogy igazán sikerült költeményei annyira magukon viselik az iró egyéniségének eredeti bélyegét. Könnyen értjük, miért nem olvassa a közönség, s hogy elvitázhatatlan tehetségének még senki sem szolgáltatott igazságot. A magyar költők újabbi kiadásai közül alig három-négyet lehet egész correctnek mondanunk. Jó része elhibázott, sietős és nem elég komoly munka eredménye. A Szemere Miklósé ezek közt is a legelhibázottabbak közé tartozik. Mintha még itten is ellene harczolt volna végzete, a melynek képzelt vagy való csapásait életében annyiszor szenvedte.

itt sem tud teljesen — alakilag is — uralkodó lenni. 1840-ben azonban még nem írt senki úgy Vörösmartyn kívül, mint Szemere Miklós és Gaal József. E téren ők voltak előfutárjai Petőfinek és Aranynak. Nem is igen mert volna magyar költő olyanforma darabot írni mint pl. a *Ferkó czigány* *), vagy a *Lukai pap* (II: 126). Csak a Petőfi költészete szabadította föl teljesen e parlagon hevert mezőt. Szemere Miklós tett némi előmunkálatokat, a mi kétségkívül érdeme is, s ha komolyabban foglalkozik vala a költészettel, talán teljesen elkészíti a talajt Petőfi számára s æsthetikailag is értékes műveket alkot. Legismeretesebb darabja a Lukai pap, de én sikerültebbnek tartom a *Ferkó czigányt* tartalmilag és alakilag egyaránt. Hasonlókép sikerültebbek: *A falu bolondja* (I: 41), mely a *Pesti Divatlapban Víg Jancsi* czímmel jelent meg, a *Malaczpecsenye* (I: 214), *Nem tud németül* (I: 355), *Apró, de — sok* (III: 117). A *Peczek uram* (I: 126) már egész satyra s nincs meg benne az efféle genre könnyedsége s jellemzetessége. Kár, hogy Szemere Miklós e téren nem concentrálta egész tehetségét, mely a műfaj természetéhez annyira illett.

Van azonban lantjának más húrja is, más hangja is. Ebben már osztozik első rangú költőinkkel: Aranynyal, Petőfivel s kivált Tompával. A meghatottság, az érzelmi mélység, mely pl. valamely tárgy szemlélete után vesz erőt a szíven, a leíró elemet, a természet, a táj rajzát — különösen Petőfinél és Tompánál — egészen magába sülyeszti. Az a csendes búsongás, panaszos merengés, mely Tompának pl. *Az alföldi képek* czímű művéből sóhajt, annyira igaz és jellemző hangja a magyar lyrának, s annyira összeillő a magyar temperamentummal, hogy tőle szinte elválhatatlan.

A leíró elemet újabban Petőfi és Tompa hozták be ilyformán a magyar lyrába. Nem tudjuk, vajjon Szemere Miklós az ő hatásuk alatt írta-e azt a néhány szép költeményt, a melyeket e nemben fölemlítendőknek vélünk: de az bizonyos — bár paradox állításnak tetszik — hogy költői természete ép olyan jól illett ehhez a mélázó merengéshez, búsongó elmélkedéshez, mint ama víg genreképekhez, a melyeket irodalmunkban Vörösmarty után ő

*) Összes műveiből hiányzik. A Frankenburg *Magyar Életképek* czímű folyóiratában jelent meg 1843-ban s akkoriban sok helytt szavalták az iskolákban. Újabban az *Ország-Világ* 1886. évi folyamában (52. szám) én közöltem.

kezdett először némi sikerrel művelni. Mintegy meghunyászkodik ilyenkor szeszélyes, pajzán, szilaj kedve. A gyűlölet, melylyel később annyira fenékig volt szíve, pályája első felében még sem mély, sem erős. A külhatás úgy szólván magától idézi föl a meghatottságot, mely könnyen erőt vesz rajta. Még édes neki az élet. Könnyen haragszik, könnyen békül. Megfigyeli a kedély hullámzását s átengedi magát a kinálkozó örömeknek, nemcsak, de a mélázásnak, a búsongó merengésnek is. Ezek az érzelmek a szívben mintegy ellentétesek, de a tapasztalatból tudjuk, hogy igen könnyen jutunk egyikből a másikba, főleg ha temperamentumunk hasonlít többékevésbbé a Petőfiéhez vagy a Szemere Miklóséhoz, kik vagy nagyon szerettek, vagy nagyon gyűlöltek. Az ilyen nemű költemények hangja a mily egyszerű és természetes, épen oly kedves és jól eső is. Az olvasónak soha sem jut eszébe megkérdezni a költőt, mi búja, bánatja van szívének. Az efféle érzés már önmagában motiválva van s megnyugszunk benne. Szép példa van erre Szemere Miklósnál a *Tünő kedvem* czímű költeményben, a melyet még költői pályája elején írhatott s később ismét elővett, talán javítani vagy átalakítani akarta. A javítással azonban nagyon jellemző vonást vet saját egyéniségére. Költői pályája első felében még elmélàz a csendes tájon, hogy gondjaitól szabaduljon; a második felében már haragszik, ha rossz kedve van s gúnyolódik magamagával. A *Tünő kedv* első strophája érdekesen mutatja e változást. Első kidolgozásban így hangzik:

Zsibbasztó gond, léleköló
Unalom körűlem;
Egy kincsem volt, ez egyet is
Elrabolta tőlem:
Védsajkámat örvényes folyón át,
Sivár éltem bűvös rózsabokrát.

Már a második javítás alkalmával nem volt megelégedve a kezdettel s akkori hangulatát így fejezte ki:

Átkozottúl rossz kedvem van
Több időtől óta,
Pedig van-e rútabb, mint a
Rossz kedvű poéta . . .
Ha már vihar, az erdőt tördelje,
Csak szemembe a port ne söpörje.

Ez utóbbi hanghoz aztán sehogysem illik a szép költemény többi strophája, de az első kidolgozásban megvan a hangulategység. Az *átkozottúl rossz kedvem van*-féle kezdet után természetesen nem tudunk visszaesni abba a csendes mélázásba, a mely különösen az utolsó strophában oly meghatóan nyilatkozik, midőn régi jó kedvéhez így szól:

Térj még vissza, légy istápom!
Az út, melyre kérlek,
Hogy kisérjen nyájas arczod,
Nem fáraszt el téged,
Nem, mint hajdan, magas bércz ormáig ....
Közel sírom alacsony halmáig.

Nagyon sikerültek a többi e nemű költeményei is, a melyekben meghatottsága vagy egyszerűen nyilatkozik, vagy — mint említők — a leíró, a festő elemmel párosulva s egymásba vegyülve: *A vadon szeretője* (I: 208), *A vadon költészete* (III: 216), *Ábránd és való* (III: 221), *Az én örömem* (II: 214), *Egy szenvedő hölgyhöz* (II: 225), *Verj habot szív* (III: 231), *Nőmhöz* (II: 261), a melyet 1849-ben írt, távol a családi tűzhelytől, *Késő fájdalom* (II: 186), a melyben honfi szíve bánatát zengi, *Széchenyi István emlékhalmánál* (I: 305), a melyben a legnagyobb magyar iránti hódolatát fejezi ki, felidézve soha nem múló emlékezetét, *Kazinczy Ferencz emlékezete* (I: 286), a melyet 1859-ben a Kazinczy-ünnepélyre írt, s a mely ha alakilag hagy is hátra némi kivánni valót, de az eszme bőségére, felfogása költőiségére, nála szokatlanul egységes hangjára nézve legsikerültebb alkalmi ódáink közé sorozható. Azonban mindent fölülmúl, a mit Szemere Miklós e nemben írt: *A puszta ház* (I: 222), *Éji vadásztüzemnél* (II: 3), *Beh rövid az ember élte* (III: 3) s a *Rákóczi szelleméhez* (II: 396), a mely utóbbit halála előtt néhány nappal írta s hattyúdala volt. E művek valóban megérdemelnék, hogy egyetlen magyar anthologiából se hiányozzanak. *A puszta ház* czímű költeményben van valami sejtelmes borongás, valami fájó merengés, a mely mélyen meghatja az embert. Észre sem veszszük fogyatékos külalakját, annyira magával ragad e sajátságosan jóleső hang, mely a mult emlékeiből táplálkozik. Midőn gyermekálmai tanyájától búcsút vesz:

Vedd fájó búcsúm, gyászos omladék!
S te roskadó kút! és te puszta kert,

Melynek hűs árnya annyiszor takart!
Nem hoz felétek többé vándorútam;
Letűnt álmimnak egykor víg tanyája,
Nem fogsz már többé látni engemet...

Szinte érezzük a hang reszketését s a fájó emlék hatása alatt megállapodunk, hogy felidézzünk mi is valami hasonlót saját életünkből.

A *Beh rövid az ember élte* czímű költemény már átvezet bennünket a Szemere Miklós műveinek leggazdagabb s legismertebb csoportjához, a melyben már a humoros, vagy még inkább a satyrai hang játszik főszerepet. Eddigi életírói működésének épen ezt az oldalát emelik ki legjobban, pedig alig hihető, hogy a komoly vizsgálat oly becseseknek itélhetné e nemű költeményeit, mint a milyenek a most említettek. A *Beh rövid az ember élte* czíműben sötét, mély humor van, de meghatottsága is oly mély, a felindulás is oly igazi, a hang is oly találó, egész egyéniségét is oly jellemző, hogy lehetetlen róla elfeledkeznünk épen e helyen, a hol a Szemere Miklós költészetének legismeretesb vonásairól kivánunk néhány futólagos észrevételt tenni. Nem emlékszünk rá, hogy a most említett költeményeket valaki különösebb figyelmére méltatta volna. Pedig, ha nem csalódunk, æsthetikai becsük legalább is van oly magas, mint ama föntebb említett legjobb darabjainak, melyek az élet örömeit zengik, s a melyekben a költő legszokottabb hangját, legderültebb világnézetét fejezi ki. Satyráinak pedig legjobbjainál is határozottan magasabb értéküek. A szóban forgó mű pl. nemcsak Szemerének, de a magyar költészetnek is egyik remeke. Itt is a fájó mult emléke sülyeszti magába a költőt, de fájdalma hevesebb, szíve jobban vérzik, mint bármikor korábbi éveiben:

Zajba öld el fájdalmad, szív,
Neked nem szabad pihenned...
Ha te a sírra borulnál,
Meg kellene ott repedned.
Gyermekeim új sírhantja...
El gyötrő emlékezet!....

Víg dalt ajkam! e gyásztorhoz
Csak is a víg dal való...
Fekete ménen nyargalok...
Rajta piros takaró.

Érezzük, hogy mennyire sajog szíve, hogy majd megszakad fájdalmában. E heves fájdalom, mely az egész embert fogva tartja, nem képes annyira csillapulni, hogy a költőnek önkénytelen humorába olvadjon. Zsarnokoskodnia kell szívén, meg kell fékeznie e lázas fájdalmat, e tépő kínt, hogy alkalmas legyen a humor másik elemével, a derülttel, a víggal, a szeszélyesen bölcselmivel egyesülni. Látjuk, mennyire ügyekszik a költő e szomorú harczban győztes lenni, hogy víg arczot mutasson, de nem sikerül. Még sokkal erősebb érzése, még sokkal mélyebb felindulása, semhogy alkalmas lenne művészi alakításra. Szemere Miklós pedig türelmetlenül, daczosan, makacsúl megy a harczba s mindenkép győzni akar. Látjuk a vívódást. Szemünk láttára történik minden, a nyilt szinpadon. Hiába akarja eltakarni keblét, a gyászfátyol, melyet gyermekei koporsójáról vett s kötött kalapjára, mindig előttünk lebeg. E nemű költeményeinek nagyobb része épen e lelki vívódás, e ki nem egyenlített érzelmi tusa miatt kevésbbé sikerült. Az erőltetettség hamar lerontja az illusiót, főkép, ha — mint Szemere Miklós — a költő semmiféle külső eszközt nem tud felhasználni, még a külalakét, a mesterséges technikáét sem, hogy érdeklődésünket felköltse s folyvást megtartsa. E lelki harczot inkább csak megharczolja, de nem tudja, vagy legalább kevésbbé tudja költészetté varázsolni. Szívének sebe a takaró alól is mindig látszik s csak is az látszik. Fájdalmában osztozunk, de e nemű költeményeinek nagy részét nem tudjuk élvezni, épen úgy nem, mint azokat, a melyeket költői pályája elején írt s a melyekben folyvást a borról, a szép leányról énekel, de nagyon józanon, nagyon szárazon, nagyon hidegen. Ezekben is több erőltetettséget, mint természetességet, több csináltat, mint művészit látunk. Pedig csak az a szép, a mi a szívből természetesen fakad. A Petőfi bordalai közt még a gyengébbeknek is van valami olyan különös megmagyarázhatatlan becse, a melyért húszszor is szívesen elolvassuk. A Szemere Miklós bordalai közül alig lehetne egy-kettőt különösebben kiemelni. Mind nagyon hideg és úgy látszik, hogy kevés költői eszme van bennük. Még a nyelvnek és kifejezésnek ama könnyedsége is hiányzik belőlük, melyet már a műfaj természete hoz magával.

Szemere Miklósnak erős természeti érzéke van, a melynek öntudatos fejlesztése egy humoros vagy satyrikus költőnek nagyon előnyére válhatott volna. De ő csak az ellentéteket vette észre; addig nem hatott képzelme a viszonyok bensejébe, hogy ez ellentéteket

lehetőleg ki is tudta volna egyeztetni. Egy jó satyra-költőnek nála már kezdetben is megvolt elemeit sem nem rendezte, sem nem fejlesztette. Soha sem tudott annyira emelkedni, hogy a jellemző vonásokat egy középpont köré gyűjtse s mikor képzelme működésbe jő, egymás után rendezve tárja elénk. Képzelme keresve-kereste az emberi élet árnyoldalait, hogy azok felett gúnyolódhassék, vagy sírva kaczagjon, vagy néhány jóizű tréfával, bohó ötlettel, szeszélyes vigsággal váljon meg azoktól. Költészetben és prózában egyaránt hirdette, hogy «előtte törve minden békó s nagy és kicsiny egyformán dalraméltó». Nem emlékezik rá, — mondá — hogy egyetlen æsthetikus is kimondta volna azt az elvet, hogy csak a nemesb, magasb tárgyak méltók költői feldolgozásra. Szabadságot is vett aztán magának az élet minden apróságait dalba önteni, a melyekből nagyon sokszor hiányzott a művészi érdek, s a mikor működése inkább játéknak, pajzán, szeszélyes játéknak vala mondható, mint költészetnek. A szép tavasz reggelén készakarva nem látott mást, mint az ordító kuvaszt, a libákat hajtó lányt, a síró malaczot, a kerge juhot s a redős arczú vén ürüt. Nagy kedve telik Szemere Miklósnak e szeszélyes játékban, mely ma is mosolyra gerjeszt. Különösen sajátságos hangon szól, mikor az erkölcsbirónak mindig magas székéről osztogatja jó tanácsait s mikor könnyed elmélkedéseit egy-egy epigrammai fordulattal végzi be, pl.: *Szobám legyéhez* (I: 56), *Intő szó* (I: 134), *Ezer év mulva* (I: 181), *Barom-udvar* (I: 193), *Éva anyánk* (I: 352), *A lég uraihoz* (II: 52), *A falu, hol lakom* (II: 68), *A büszke földuracs* (II: 151) stb. Különösen érezhető ez a *Csalódás*ban (I: 177), e derült humorú kis versben, mely nagyon jellemző Szemerére. Arról szól, hogy régente bármi bú-baj érte szívét, mindig az égre sóhajtott meghallgatást remélve. De — úgy mond —

— Bármint kiálték hozzá,
A helyett hogy vissza szólna,
Csak mosolygott kék szemével,
Mintha nem is értett volna.
Csak sok évek mulva vettem
Észre kínzó csalódásom:
Hogy született *siketnéma*
Az én csillagos barátom.

Egyébiránt sokszor megesik rajta, hogy nem várva be az érzelem erősb hullámzását, nagyon józannak, nagyon elmélkedő-

nek látjuk, a mi nála különösen nagy baj. Jobbadán az élet és világ nagy kérdéseivel foglalkozván s hangja sem lehetvén tisztán lyrai: moralizálásával majd minden illusiót elront. Minden keze ügyébe eső dolgot szeret az élethez hasonlítani s épen nem válogatós sem a kifejezésben, sem a tárgyválasztásban. Satyrai ere mindenütt nyilatkozik, a hova csak képzelme elér. Önmagát sem kiméli, mi által bizonyos öntudatos humort alkot s e nemű költeményei sikerültebbek is. A költészetnek úgy nevezett *eszményies* irányát, mely egy fél századig kisértett a magyar irodalomban, különös kedvvel állította szégyenpadra. Saját korát, a körülötte levő tárgyakat sokszor inkább zsémbelődve, mint humorizálva, inkább elkeseredve, mint kiengesztelődve gúnyolta. Legtöbb kedvvel, mondhatni teljes elszántsággal azonban a politikai elveivel ellenkezőkre szórta kiméletlen vádjait, a melyeknek nagy része akkor is visszatetszett, s most sem mondható szépnek.

E hármas körből táplálkozik a Szemere Miklós satyrája. A két elsőben még eltalálja a kellő mértéket. Talpraesett ötletei, bohóságai mosolyt keltenek az olvasó ajkán. Jó kedve mindenütt sugárzik s ha némi búskomorság vet is rá bizonyos félhomályos árnyat, gyűlölsége sem nem mély, sem nem sokáig tartó. Saját rendetlenségei felett különösen jóizűen tud humorizálni, mint a *Nehéz szolgaság* (I: 37), *Kedvesebb a másé* (I: 77), *Egy hívem a hűtlenek közt* (I: 110), *Vallomás* (I: 137), *Csolnakban* (I: 144) s kivált az *Avult csuha* (II: 48) mutatják. Képekben való gazdagsága nagyon megkönnyíti feladatát, a melyet mégis csak félig ér el. A gazdag, s mindig kinálkozó képek nem egyszer nehézkessé teszik. De néhol tagadhatatlanúl ügyesen s úgy szólván rátermett érzékkel tudja alkalmazni e költői figurákat. Pl., mikor így szól:

A jövő lét: sarkig fátyolos lány!
Ha szép volna, arczát mért takarná?
Ez az élet az én szeretőm, nem
Búvik ám ő sűrű fátyol alá:
Reám mosolyg aranyló hajával,
Víg szemével, édes orczájával.

Azok az *Apróságok*nak nevezett igazi gyöngyszemek, a melyekbe oly sok talpraesett gondolat van rejtve, részint komikai, részint satyrai erének eleven bizonyságai. Szépségöket Tóth Lőrincz is különösen kiemelte. Kivált azok a sikerültek, melyek-

ben az eszményies irány túlzó híveire szórja könnyű gúnyja csipdeső fulánkjait. Tréfáiban, ötleteiben itt kifogyhatatlan és sohasem fárasztó vagy unalmas. Pl:

— Az eszményi költő mindig levegőbe',
De mi haszna van belőle.
Míg felhőbe dugja ábrándos fejét,
Emberkarok el nem érhetik,
Az alatt a földön maradt részét
Mint a dobot úgy elverhetik.

Van néhány puszta szójáték is az *Apróságok* közt, de ez a kevesebb rész. Nagyobb részök igen sikerült. Néha-néha az uborkafára felkapott léha úrfiakat, a hiúság rabjait, a holdfényre leső őrjöngő szerelmeseket teszi czéltáblájává maró gúnyjának s ilyenkor elég plastikus rajzot ád:

Mint kapaszkodik magasra vakúl:
Öntsétek nyakon, tán kijózanúl.
(*Mikrokosmos.* III: 51.)

De megint visszatér a légbe úszó, semmit mondó, tartalmatlan, üres költészeti irány üldözéséhez s mindig egyenesb irányba veszi annak képviselőit. Már 1846-ban írja a *Malmaimhoz* (I: 334) czímű sikerült satyráját, a melyben az átkozott, soha nem forgó szélmalmot azzal fenyegeti, hogy:

Várj, kiteszek rajtad! ... mit nekem a szelek?!
Néhány magyar költőt majd melléd ültetek;
Hogyha elkezdenek ezek sohajtozni,
Fogsz még te eszeden kívül is forogni!

Vízimalmát pedig azzal ijeszti, hogy néhány magyar költőt árkába ültet s tudja, hogy:

Ha könycsatornájok elkezd majd csorogni,
Fogsz még te eszeden kívül is forogni!

Legkevésbbé sikerültek politikai satyrái. Gyűlölete ezekben sokkal sötétebb, sokkal zavarosabb, semhogy tiszta költészetben olvadhatna fel. E nemű költeményeire nem kell példákat idéznünk. Az I-ső kötetnek jó része ide tartozik s még a többiben is találhatni hasonlókat. De ezek nem egyebek erős politikai pasquilloknál s kevés közük van a költészethez. Nem azért, mintha politikai

elvei felett itéletet akarnánk mondani. Tudjuk, hogy bármely, később elitélt, helytelen politikai iránynak lehetnek jó költői, kik eszméikkel illusiót keltenek s meggyőzni tudják az olvasót. Szemere Miklós maró gúnyjai, a melyekről egyik elvtársa azt mondá, hogy azok mint iszonyú ostorcsapások suhogtak le a nap hatalmasaira, a legkiméletlenebb s legigazságtalanabb itéletmondások, a melyeket valaha magyar költő versekbe szedett. Politikai meggyőződése, a melynek puritán következetességét sokan dicsérték, a végletekbe, a túlságokba ragadta, de egyszersmind költészetét prózai átkozódássá alacsonyította, a minél semmi sincs ízetlenebb. Efféle művei talán táplálták a magyar élczlapokban gyönyörködő olvasók szenvedélyét, de hatásuk általában véve elenyészett. Mert a költőt hiába keressük bennük. Nem hivatkozunk ezért a világirodalom kimagasló nagy alakjaira, pl. Petőfire, Heinere, vagy épen Swiftre: csak saját irodalmunkból említünk néhány jó satyraköltőt, a kiknek gúnyjait a fejlődő társadalmi s politikai élet nem egy könnyen fogja eltompítani. Ott van pl. a Gaal József néhány kitünő satyrája, a melyek közűl csak az *Olmosbotok*at említjük. Ott van Gyulainak a *Széchenyieskedők*je s *A népszerűségről* vagy Szász Károlynak *A gavallér politikusok*ról írt satyrája. Még mit sem vesztettek érdekökből: míg a Szemere Miklós vastag, sarcastikus gúnyjai inkább visszatetszést szülnek. Ő, hogy úgy mondjuk, oly tele szájjal szórja átkozódásait, megvetése oly erős, annyira el van keseredve, hogy nem tud megmaradni a költészet birodalmában. Le kell szállnia a próza homokföldjére, hol magát is beszennyezi. Az egykor oly kedélyes, mosolygó, élczelő, kifogyhatatlanúl szeszélyes, bohó ötletű, naiv kedélyű, majd humorizáló, majd szelíden zsémbelő költő pályája második felében világ- és embergyűlölővé lesz, a kit minden csekélység erős kifakadásokra, kiméletlen megtámadásokra, csillapíthatatlan s nyers gyűlöletre ragad. Alkotó ereje sem elég erős már, hogy még mindig gazdag képeit bizonyos dallamba szőjje. Megszűnik lelkében a rhythmikus dallam s akkordjai nem zsonganak többé fülében. A külalak iránti folytonos közönyössége most szintén túlságba csap s költői pályájának második felében nemcsak tartalmilag, de alakilag is prózában ír. Egy szóval: politikai pasquilljai, bár egyénisége s költészete közt szoros kapocs van, sehogysem méltók szép, izmos és mindenek felett *eredeti* költői tehetségéhez. Ha nem csalódunk, a fentebb mondottakon kívül ezek nem engedik, hogy a magyar

költészetben kétség kívül számot tevő, igazán sikerült műveit, köztük néhány *valóságos remekét* ismerje és méltányolja a nemzet, a közönség és az irodalom.

Kiméletlen, éles gúnyja azonban nemcsak politikai pasquilljaiban nyilatkozik, hanem amaz egyetlen irodalmi polemiájában is, a melyet Brassaival vívott. Akkoriban, 1860-ban, mikor Arany János a *Szépirodalmi Figyelő*t megalapította, számos elvi harczot vívott a magyar kritika, a melynek határait ekkor kezdték pontosabban kimérni. Gyulai, Salamon, Szász Károly majd mindig harczban álltak. Többi közt Szász Károlynak amaz állítására, hogy az író *gyakran* oly különböző művétől, mint csak két tárgy lehet: Salamon két hosszú czikkben ügyekezett megmutatni, hogy az író oly hasonló művéhez, mint csak két tárgy lehet, s hogy kivált az erkölcsi oldal félreismerhetetlenül tűnik ki a költő műveiből. Szemere az Aranyhoz intézett nyilt levelében a Szász Károly állítását ügyekszik sokoldalúlag s erős meggyőződéssel támogatni, a mi látszatra sikerül is. Most azonban Brassai lép a síkra ellene s positiv adatait mind halomra dönti. Szemere Miklós pedig — talán nem annyira elvi meggyőződésből, mint a Brassai gúnyos hangján felindulva, egy hosszú czikket küld Aranynak a *Szépirodalmi Figyelő*be, válaszúl a Brassai *Nincs már ismerettyű* czímű czikkére, melyet a szerkesztő némi lényegtelen kihagyásokkal közölni is igért, de ismervén a daczos jellemű költőt, értesítette előlegesen szándékáról. Szemere egy betűt sem engedett törűlni s czikkét önálló füzetben nyomatta ki Sáros-Patakon. Arany János azonban, a kinek holmi irodalmi pajtáskodás-félét hányt szemére, szépen, komolyan és férfiasan megvédi szerkesztői álláspontját. Ugyanis Szemere Miklós önálló füzetében majd mind kihagyta ama pontokat, a melyek nélkül czikkét Arany is közölni igérte, s most mégis mintegy igazolásúl, hogy a művelt közönség legyen az igazságos biró, néhány apró megjegyzéssel mind közzétette. S még ez a teljes lefegyverzés nem volt elég. Brassai újra válaszolt s még keményebben tartá az elfoglalt pontokat. Szemere Miklós soha nem élt ily izgalmas napokat irodalmi vita miatt. De nem tehetett többet, s a mi legnagyobb baj, ellenfeleit épen nem sikerült állítása igazságáról meggyőznie. Irodalmi polemiája nagy olvasottságról, éles elméről, de gyakorlatlan tollforgatásról tanúskodik s csak jobban megerősít abbeli véleményünkben, hogy ő mindenütt látta az ellentéteket, de az összekötő kapcsot fölfedezni,

az ellentétes vonásokat összeegyeztetni sehol sem tudta. Saját költészetéből indult ki s nem vette észre, hogy egy józan vizsgáló perczig sem lehet kétségben az ő írói és emberi jelleme iránt. Művei annyira kifejezik egyéniségét, mint kevés magyar költőé. Azok a példák, a melyeket felhoz, bár nyomatékosaknak látszanak: tulajdonkép inkább csak kivételek s épen nem döntik meg az elv általános érvényét. Valóban, a mennyire kivált napjainkig haladtak a psychologiai és módszertani vizsgálódások: lehetetlenség komolyan tagadni ama szoros kapcsot, mely egy mű s annak készítője, teremtője közt annál szorosabb, minél szabadabb, függetlenebb viszonyok közt él a művész, s minél szellemibb, magasabb fokú művészeti ágban dolgozik. Nem az ellentét erős az író egyénisége és műve közt, hanem a mi szemünk gyenge mélyebbre tekinteni s a látszólagos ellentéteket kiegyeztetni.

Erre nem volt elég erős Szemere Miklós sem. De polemiájával elérte azt, hogy az Akadémia és a Kisfaludy-társaság tagjaik sorába választák. Költői tehetsége s több mint húsz évi működése mind e megtiszteltetésre még kevésnek bizonyult. Ő csakugyan nagyon mostoha alakja volt a magyar irodalomnak s még most is az.

Dr. Váczy János.

Martialis IX 97.

Egykit a méreg emészt, hogy Róma, szerettem Iulus,
Engemet olvas, azért méreg emészti meg őt.
Méreg emészti meg őt, hogy minden néptömeg egyre
Rám rám ujjal, azért méreg emészti meg őt.
Méreg emészti meg őt, hogy mind két Cæsar adá meg
A háromfi-jogot, méreg emészti meg őt.
Méreg emészti meg őt, hogy van szép városi telkem,
S városi kis házam, méreg emészti meg őt.
Méreg emészti meg őt, hogy a nép szeret és hogy elismer:
Csakhogy emészsze meg azt, akit a méreg emészt!

4. *rám ujjal* = ujjal mutat rám. Erdélyi szó. V. ö. Hóra pórhada. Előadta Mátisfalvy Götffy Borbála. Pesten 1823. 50. lap.: «Én Katonáné vagyok, ez pedig (a Falusbíróra *ujjalván)* a Parasztok bírója».

5. v. *mindkét Caesar* t. i. Titus és Domitianus.

6. v. a *háromfi-jogot* = ius trium liberorum. Lásd a Mart. II 92, 2. vhez való jegyzetet.

7—8. v. A tudósok abban vannak, hogy a Villa Melini Romában ugyanaz a jószág, melyet valamikor Martialis bírt s IV. 64. epigrammájában megénekel. Lásd Gsell-Fels, Rom. 2. kiad. I. 405. lap.

P. T. E.

KÖZÉPKORI EMLÉKEINK LATINSÁGA ÉS AKADÉMIÁNK KIADVÁNYAI.

Finály Henrik már évek előtt pendítette meg azt az eszmét, hogy ideje és fölötte hasznos volna, a régi okmányokból azokat a latin szókat és kifejezéseket, melyek egykor divatosak voltak és régibb íróink irataiban, az okmánytárakban bennfoglaltatnak, de a mai nemzedék előtt már érthetetlenekké válni kezdenek, kiböngészni és összeállítani, úgy hogy ily módon azokat a végenyészettől megmenteni lehessen.

A mint Finály ezen indítványától az életrevalóságot megtagadni nem lehet, úgy nem lehet kétségbe vonni annak, mit a «Budapesti Szemle» már 1886. májusi füzetében kifejtett, és újabban Hunfalvy János felszólalásának helyességét, midőn a M. Tud. Akadémia f. é. jan. 30. tartott közös ülésén azt állította, hogy a történelmi osztály sok holt anyagot halmozott össze és hogy már ideje volna annak a tudományos feldolgozásához fogni.

Az előbbi életre való indítvány kivitelével már régen foglalkoztam, annyival is inkább, mert láttam, hogy senki sem vállalkozik e munkára; de csakis az utóbbi felszólalás terelt a tervezgetésről a kivitel mezejére.

Hogy tehát e holt anyagot galvanisálhassam, a munkát folyamatba hozhassam és hogy ez által másokban is kedvet ébreszthessek, megmutatva, mily módon lehetne és kellene dolgozni, kivált, ha az ifjabb nemzedék, különösen a classica philologia mívelői, a philologiai társaság ægise alatt, hozzálátnának e munkához: elhatároztam egy okmánytárt csak is philologiai szempontból áttanulmányozni és tanulmányom eredményéről számot adni.

A véletlen a «*Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae*» czímű munkát juttatta kezemhez. Kezdetben kíváncsiságból csak itt-ott lapozgattam, később azonban már nagy érdeklődéssel fogtam e munka rendszeres tanulmányozásához.

Ez a gyüjtemény történetünk egy nevezetes és pedig elejétől végig igen gyászos korszakát öleli föl; de nem annyira ezek a történeti események, mint inkább ez okmányoknak nyelvi része bilincselte le figyelmemet, mert meggyőződtem, hogy itt egy nevezetes korszaknak egyik culturai momentumával, a szellemi tevékenységnek egyik részével, a gondolatoknak és érzületeknek szóban való foglalásával, egy szóval: az akkor uralkodó sajátságos nyelvnek kincsével van dolgom. Ez a tény megörvendeztetett és bátorított, hogy ebből a tömkelegből a nyelvi tekintetben megismerésre méltó adatokat kiemeljem, rendszerezzem és belőlük a következtetéseket levonjam.

Minthogy, a mint előbb említettem, mint philologus tettem e munkát kutatásom tárgyává, a philologus pedig nagyon skeptikus természetű, mindenek előtt avval a kérdéssel kellett tisztába jönnöm: vajjon *fide dignus auctor*-e az, a kiből adataimat merítem? vajjon megbízható-e? azaz: eljárt-e avval a tudományos akribiával az okmányok olvasása- és lemásolásánál, a minőt mindenkitől, ki ilyen munkára vállalkozik, követelünk? mert csak így lehet a levonandó adatok helyes vagy helytelen voltára következtetni, és e tekintetben mondhatom, némi bizalmatlanság fogott el, midőn láttam és meggyőződtem, hogy sok alak tévesen van adva és pedig oly helyeken, a hol a latin nyelvnek tudása és irodalmának ismerete mellett, ama kor kivánalmai szerint azt helyesen lehetett volna visszaadni. A másoló vagy kiadó alkalmazza ugyan a «*sic*» szócskát bizonyos alakok és kifejezések mellett, a mivel bizonyára azt akarja jelezni, hogy alapos kifogása van az illető szónak alakja vagy tárgyi értelme ellen. Ez csak helyeselhető eljárás: de az már kifogás alá eshetik, ha az említett «sic» olyan helyeken áll, melyek helyesek, nem pedig ott, a hol valóban sok helyteleníteni való van. Legjobb lesz, ha ezt a tényt példákkal megvilágítom:

Igy a 10. l. végén ez áll: «*Et pria (sic) vobis piam puntam*». Persze ily alakban ez valódi nonsens; de ha utána jár a másoló és érti, hogy mit akar mondani, akkor észreveszi, hogy itt betűcsere állott be és így olvasandó: *Et eripiam vobis puntam etc., que mea est.* — 20. l. *ponitur* (sic) *annihilando.* E helyen *ponitur*-ban csak egy hang változtatandó és az értelme helyes lesz, úgy hogy olvasandó: *Processus ponatur annihilando.* — 41. l.: *quatenus nostri, amicis (sic) intuitu de novis.* Itt is csak a vessző felcserélése okozza a zavart, mert olvasandó: *quatenus nostri amici, intuitu de novis* (tekintve az újságokat, hireket), *que sciveritis.* — 224. l.: *iocundantique animo recepimus* (sic). Hogy mire vonatkozik itt a «sic», nem lehet megérteni, mert mind a constructio mind a *iocundans* alak, az akkori helyes írás szerint kifogás alá nem eshetik. — 315. l.: *ut nobis (sic) cordi est.* Itt mind a constructio, mind az értelem helyes. Csak nem akarja a coniunctivust ut comparativum után? vagy talán az érzelem őszintesége ellen van kifogása? — 369. l. *a beatissimo patrum* mellett *sic* áll, nyilván mert az olvasó nem vette figyelembe, hogy *patrum* itt igen helyesen genitivus partitivus. — 374. l.: *Ad cuius peticionem et qua de qua (sic),* holott itt bátran írhatta volna: *et qua de causa,* mely kifejezés gyakran fordúl elő ez okmányokban. — A 409. l. olvassuk: *Si etc. fata fletibus umo (sic) possent.* A *sic* itt helyén van ugyan, de ha ugyanazt a gondolatot, mely a 468. lapon még egyszer előkerül, jobban megfigyeli, bizonyosan rájön, hogy ez *umo amoveri* alaknak a maradványa. — 541. l.: *Johanni de Huniad comiti Bistriciensi (sic)*; itt a *sic* csak a Johanni-ra vonatkozhatott, mert nem János, hanem Hunyadi László

neveztetett ki bánnak. — A 612. l.: *exercitus magna parte febribus et inedia absumpto (sic)*. Itt is találkozunk az ominosus *sic*-kel, pedig a constructio kifogástalan, mert per intellectum a hímnemű *absumptus* az *exercitus*-ra, nem a *pars*-ra vonatkozik.

Eddig azokat az eseteket emeltem ki, melyekben a «sic» szerepel, és pedig, a mint láttuk, oly helyeken, melyek vagy egészen helyesek, vagy csekély utánjárással helyreigazíthatók; áttérek most azokra a helyekre, melyek kisebb-nagyobb mértékben corruptelák, a hol tehát a «sic»-nek joggal kellene állania és ez mégis hiányzik, nyilván azért, mert azokat a másoló kifogástalanoknak tartotta. Ezek a következők:

11. l.: et multas et infinitas *(angarias)* nobis fecit. Itt *angaria* nem állhat, mert ennek jelentése a középkori latinságban: Frohndienst. Itt mindenesetre *avanias* (kellemetlenségeket, károkat) irandó, a mint ezt a 336. lapon előforduló *avania* mutatja.

173. l.: quantum in numero viri in bellorum usu *doctati permuniter*. Ez határozottan hamis olvasás, mert ebből semmiféle okos értelmet sem lehet kihozni; ha hibás nem volna, egy sajátságos képződésű *doctari* igével és *permuniter* igehatározóval volna dolgunk. Ide való volna tehát a «sic». Én az előzményekből azt következtetem, hogy itt *notati communiter* olvasandó.

225. l.: *Qualiter iterum ad id peragendum invierat*. Valóságos chaos és a «sic» mégis hiányzik! Én azt sejtem, hogy ez így hangzott: *Quale iter iterum ad id peragendum iniverat*. Nemde világos?

265. l.: *faustosi raptores*. A «sic» hiányzik és már örültem, hogy egy új ismeretlen szóval gazdagodtunk meg. De ime rájöttem, hogy itt *fastuosi* (dölyfös) *raptores*-t kell olvasni.

298. l.: *Et sic undique armatorum circumspectum mare istud preterfecit aures nostras*. Éreztem, hogy ez nagy corruptela, mert sem *circumspectus*-nak, sem *preterfecit*-nek az értelme nem volt beilleszthető a mondatba; végre hosszú vajudás után kisütöttem, hogy egy nevezetes tollhiba oka az egésznek, a mennyiben *circumspectus* helyett *circumpseptus* (az akkori helyesírás szerint) és *preterfecit* helyett *patefecit* irandó. — 317. l.: propter cursorum *segnicina* helyett *segniciam* olvasandó. Valamint a 319. lapon quod tria millia etc. *attensere* helyett *accessere* olvasandó.

A 340. lapon három corruptelával van dolgunk: az egyik *cursizarun, tpredas*, ez nyilvan sajtóhiba *cursizarunt, predas* stb. helyett, a másik *gracius potiremus* szintén metathesisből keletkezett hiba *poterimus* helyett; a harmadik már nyomósabb, mely így hangzik: *ut si una parcerent*, a hol, mint az egész szöveg követeli, *perirent* olvasandó. — A 3 2. lapon ez áll: non valens *estrum* maris sustinere; itt *estrum*-ban az *r* törlendő. — A 372. lapon ez áll: *cohedium* a dicto domino accepit recessitque. Nem tünt-e

fel a cohedium szónak hibás volta? és hogy e helyen *congedium* = fr. congé, szabadságolás, irandó?

A 373. lapon ez áll: sed pro maxima necessitate *cordacti* fuimus. Gyönyörű szó gondoltam a *cordactus* a leendő szótár számára; de csakhamar meggyőződtem, hogy ez is corruptela és *cohacti*, *coacti*-ra kijavítandó.

A 374. lapon ezt olvassuk: misit eis ianisseris certa exenia ac illis *teruit* eorum stipendia. Itt a *teruit* ige semmiféle értelmet sem ád. Gyanítom, hogy itt *reluit* olvasandó, a mi nagyon is beleillik, az előzményeket tekintetbe véve, t. i. hogy újra kifizette a janicsároknak zsoldjukat.

426. l.: facietis nos cerciores de *achodimacione* et apparatu Hungariæ. Ezt a szót *achodimacio*, mely unicum a maga nemében, «sic»-kel meg nem jelölni, valódi hiba. Azt hiszem, hogy itt is metathesis szülte hibával van dolgunk és hogy *accomodacione* vagyis a szokott helyesirással *achomodacione* olvasandó. Metathesis szülte hiba ez is a 246. lapon: *hanellanti* spiritu, hol *anhellanti* vissza helyezendő.

552. l.: in fide fecit *denios*. Nem tünt-e fel, hogy ennek nincsen értelme? de lesz, ha *devios*-t olvasunk. Igy vagyunk az *insenit*-tel az 518. lapon, hol *insevit* olvasandó.

Ugyanezen lapon ezt olvassuk: quam *scultam* in cordibus nostris gerimus. Én azt sejtem, hogy itt *(in)sculptam* olvasandó. — 554. l. ezt olvassuk: orantes et *commutantes* vobis, a hol *committentes* olvasandó.

A hibás másolásnak igen prægnans példája olvasható az 578. lapon, a hol ez áll: duci Stephano *alienores* reddantur, fiantque in res nostras *promores*. Ezt úgy, a mint van, senki sem érti meg, de igenis, ha *alienores* helyett *alieniores* és *promores* helyett *proniores* alak szerepel. Ez is olyan természetű (581 lap): quis adeo *demtus*, melyet egyszerüen *demens*-nek kell olvasni. Valamint az is, melyet az 594. lap tartalmaz: ut magnum pecunie cumulum *adimaturus*. Ennek semmiféle értelme nincsen. De van, ha helyette a gyakran előforduló *adunaturus*-t teszszük = összegyüjteni értelmében.

Nagyon érdekes és az eljárást jellemző az, a mit a 607. lap nyújt; itt ugyanis ez áll: pium deum *cruxe* obsecramus és a 613. lapon *cruce*. Ezt az alakot sem kifogásolta a másoló, pedig ennek *crux*-sal semmi dolga; e helyett határozottan *enixe* olvasandó.

A 622. lapon ezt olvassuk: *factum* etc. honoris comitatus *transencia*. Ennek értelme nincsen, de igenis, ha *tangencia*-t olvasunk.

A 627. lap ezt adja: prout commodum vestrum et *illis terre defensionisem diligitis*, a hol illis h. *illius* és *defensionisem* helyett *si defensionem* etc. irandó.

A 629. lapon ez áll: Mathias Hungarie rex singulariter *defudetur*.

Ez a *defudetur* képtelenség, mi helyett a gyakran előforduló *defungetur* olvasandó.

Minő zavart okozhat a rossz olvasás, mutatja a 670. lap, hol a következő idézettel találkozunk: ante diem clauso componet *vester* Olimpo. Ezt senki sem érti, de igenis, ha Vergilius Aen. I. 374. versét ide írjuk: ante diem clauso componat *vesper* Olympo, akkor az egész hely világos: A nap stb. nem volna elegendő a történet elbeszélésére.

Mindezekből az említett tényekből láthatni, hogy az okmányokkal nagyon óvatosan kell bánni és hogy nem szabad elhamarkodva olyan nyelvi tényeket levonni, melyek közelebbi megfigyelés után phantomoknak tünnek fel. És e tekintetben kell még egy jelenséget tisztába hozni, és ez: vajjon az igék végzetében, kivált az úgynevezett deponens igéknél előforduló véghangok megbízhatóan le vannak-e másolva vagy sem, azaz nem adta-e vissza a másoló a vég *r*-et *s*-szel; így pl. sorciamu*s*, conamu*s*, admiramu*s*, sequamu*s* stb., mert ha ezek az alakok valódiak, akkor avval a tüneménynyel állnánk szemben, hogy az akkori irók öntudatából ezeknek az igéknek jellege kiesett, vagy is hogy azokat mint activumokat használták. Én hajlandó vagyok itt tollhibát keresni, ámbár nem tagadhatni, hogy az olyan alakok mint: *prosequere* (infinitivus) és *arbitrabit* arra engednek következtetni, hogy itt csakugyan ezen igéknek deponens volta feledésbe ment.

Igy vagyunk a casusok végzetével is, különösen præpositiók mellett; pl. per *terra*, per via, ad *insulis*. Vajjon nem esett-e ki ezeknél az *m* rag es insul*is*-ban nem lappang-e tollhiba? ámbár ismét az ilyen alakok, mint *pro salutem vestram* és *sine habitatores* arra engednek következtetni, hogy az illető írók nem jó lábon állottak a constructio szabályaival.

Ha még végül felemlítem, hogy a 920. lapon kimutatott számos sajtóhibán kívül még sok a javítani való ez okmánytárban, úgy hiszem hitelességét illetőleg mindent elmondtam.

E megnembízhatóságának daczára mégis bő anyagot szolgáltat ez okmánytár azon kérdés megfejtésére, hogy minő volt a diplomaticus nyelv, a melylyel Raguzától kezdve egészen Rómáig éltek és pedig *a)* helyesirását, *b)* alaktanát, *c)* phraseologiáját (szókincsét), *d)* syntaxisát illetőleg?

E nyelv, a mint azt ez okmányokból láthatni, félig latin, félig olasz, mely távol, nagyon távol áll a classicitástól és az úgynevezett lingua culinarishoz nagyon is közeledik; ez olyan nyelv, mely lerázva a latin nyelv szabályainak bilincseit, nem törődve a latin nyelvnek meglevő szókincsével, féktelenűl csatangol, kénye-kedve szerint új szókat és alakokat faragcsálva, akár van arra szüksége, akár nincs. Szóval, a mint a politikában és a társadalmi életben a legnagyobb zűrzavar uralkodik,

ugyanez észlelhető ez irodalmi termékeken is. Ez pedig oly időszakban történik, midőn a latin nyelven kívül alig foglalkoztak mással az iskolákban.

Lássuk már most e nyelvet részleteiben és pedig

I. Helyesírásában. Megállapodott egyöntetű helyesírással nem találkozunk ez okmányokban, kivéve azt a jelenséget, hogy az *ae* kettőshangot kivétel nélkül egyszerű *e*-vel adják vissza. Általában észrevehető rajta, hogy az akkor dívó olasz helyesírás többé-kevésbbé befolyásolja az írókat. Innen magyarázható az ingadozás.

Igy látjuk 1. hogy a latin sziszegő *t*-et *i* előtt utána következő hangzóval majd *c* pl. inclina*c*ione 11. l., subasta*c*io 95. l., majd *z* pl. cer*z*iorare 437. l., regra*z*iando 18. l. helyettesíti; vagy hogy *t*-et megtartják pl. continen*t*ia 23. l.

2. hogy a latin *c*-et majd *x* pl. inimi*x*i, majd *s* pl. inimi*s*i 91. l., majd *ch* pl. cir*ch*a 180. l., illu*ch* 118. l., ar*ch*anum 311. l., s*ch*abies 585. l., s*ch*alpere 585. l., mer*ch*ator 18. l. helyettesíti; vagy hogy a *c*-et rendesen írják pl. mer*c*ari 178. l. Ezt az ingadozást legjobban mutatja a *chauch*a 318. l., *cho*c*h*a 169. l. és *c*ocha 183. l.

3. hogy a latin *s*-et *a)* *x* pl. mi*x*it, promi*x*it 121. l., avi*x*are 125. l., occa*x*io 95. l., provi*x*io 168. l., ine*x*timabilis 342. l., va*x*allus 354. l., *b)* *sc* helyettesíti pl. con*sc*ilium 117. l.; és *c)* hogy rendesen használtatik pl. avi*s*are 310. l.

4. hogy az *x*-et *a)* *ss* helyettesíti pl. rela*ss*acione 94. l., porre*ss*erunt 318. l., amba*ss*iatus, melynek megfelel amba*x*iator 10. l., *b)* *s*, pl. *s*terminium 293., melynek megfelel e*x*terminium 348. l. *c)* de rendesen is fordúl elő pl. rela*x*acio 103. l.

5. hogy a lat. *c*-et mély hangok előtt *g* helyettesíti; pl. pre*g*ando 121. l., pre*c*ari mellett.

6. hogy több helyütt *a)* *m* és *n* közé, *b)* *t* elé parasiticus *p* hangot szúr belé; pl. ad *a)* solem*p*niter 5. l., sole*p*niter mellett 178. l.; assum*p*mere 6. l., dam*p*no 10. l., perhem*p*nis 109. l., perhem*p*niter 109. l. — ad *b)* legi*p*timus 37. l., scru*p*tari 169. l. legitimus és scrutari mellett.

Legnevezetesebb azonban 7. azon sajátsága, hogy a *h*-t kényekedve szerint vagy a hangzóval kezdő szó eléje vagy a szó belsejébe helyezi vagy egyszerűen ott, a hol annak állania kellene, elhagyja, azaz kimerítően alkalmazza a latinok által üldözött úgynevezett *perperam* aspiratiót. Lássuk a példákat 1. *h* a szó elején: *h*oretenus 123. l., *h*ostendit 122. l. — 2. a szó közepén: co*h*acti 11. l., Cro*h*acia 12. l., super*h*abundans 15. l., per*h*empnis 109. l., contra*h*ire 258. l. — 3. *h* kihagyva ott, a hol rendesen állani szokott: abilis 240. l., omagium 246. l., Uzita = Hussita 309. l., exillarare = exhil. 365. l., subastacio = subh. 95. l.

Végre kiemelem még az ingadozást, mely *v* és *gu*, *ct* és *tt* használatánál észlelhető, pl. *v*erra 118. l., *gu*erra; de*gu*astare 16. l. de*v*astare mellett; mi*ct*o 38. mi*tt*o mellett. Ennyit a helyesírásról. Lássuk most

II. Az *alaktant*. E helyen természetesen csak azokat az eseteket és tényeket fogom kiemelni, melyek a rendes latin alaktantól való eltérésre engednek következtetni.

Igy ha 1. a declinatiót illetőleg ilyen alakokkal találkozunk mint diadema*tem* 371. l. sequent*is* (több. ablat.) signis 391. l., de torment*a* (abl.) 58. l., propter epidemi*a* (acc.) 376. l. fun*is* (funibus h.) ligati.

2. a genusra vonatkozólag omne*m* viru*m*, omne virus (méreg) helyett 435. l., arbores fructifer*os* 58. l., decurs*a* prim*a* vere 435. l., tempus prefix*us* 244. l.

3. a coniugatiót illetőleg *a)* ilyen cselekvő igéket: famulare 16. l., mercabant, lucrabant 64. l., sorcire 178. l., conare 184. l., arbitrare 259. l., mirare 264. l., exortare = exh. 329. l., prosequere 308. l., sequere 312. l., mentire 379. l., reminiscamus 397. l. *b)* ilyen igealakokat: amoni*v*it 20. l., respon*di*dit 24. l., iu*g*erit 234. l. afli*g*erunt 452. l., perterri*ve*runt 601. l., intelle*g*erimus 610. l., manci*p*erit 601. l., se*qu*iturus 265. l., debe*ate* 248. l., potemus (possumusból) 362. l., erabamus = eramus 429. l. Ha mondom ilyen alakokat találunk, csak azt mondhatjuk hogy az illető írók édes keveset törődtek a paradigmákkal. Ezt a boldog gondtalanságukat

III. *Szókincsük* is mutatja, mely részint olasz keletű, részint me rész képződésű alakokat mutat fel. Ezek, a mennyire ez okmánytár megértésére szükségesek, a következők. (Természetesen csakis azokat a ritka és különös szókat vettem, melyek vagy semmiféle vagy csak a középkori latinságot magában tartalmazó szótárban fordulnak elő.)

Affannum = munka, baj (190).
agibilis = a mi lehető, lehetséges (340).
adunare = összegyüjteni (598).
agravamen = megterheltetés, panasz (65).
alternitas = elidegenedés (408).
ambassiatus = követség (15).
appolissa = okmány (23, 24).
arduencior = fontosabb (337).
arnixium = pánczélozott, vértes katonaság (374).
arrestare = bebörtönözni (105).
arrestacio = bebörtönözés (105).
avania = kár (336).
avisamentum = tudosítás, tudomás (388).
avixare = avisare = tudosítani (122).
Baliva = hivatalos okmány (3).
ballivus = hivatalos személy (Amtmann) (46).
burgus = váracs (618).
Cambium = váltás (287).
carencia = hiány, távollét (369).
caritative = kedvesen (339).
caritativus = szíves, kedves, kegyes (376).
cassacio = megsemmisítés (98).
casualiter = esetleg (427).
censuarius = hűbéres (342).
cerneda = városi őrség.
certitudinaliter = biztosan (441).
cerziorare=bizonyossá tenni (437).

chaucha = cocha = valami hajó (318).
circavicinus = szomszéd (65).
clavatura = zár (273)
cohedium helyesebben írva: congedium = szabadságolás, elbocsátás (372).
colleganica = szövetség (329).
colphus = golf (678).
confinans = határos (337).
confinare = határolni (337).
conpuccio = számadás (234).
conservamentum = megtartás (64).
converso (e converso) = ellenben (15).
Deguastare = elpusztítani (10).
desiderosus = kivánatos, kivánva (ad analogiam: obsequiosus) (284).
discocitulare = olvasztva csepegtetni (58).
donacionalis = adományozó (litteræ) (621).
drabans = drabant (628).
Emanda = kárpótlás (talán: emenda? (59) Speculum Saxonicum).
exenium = ajándék (374).
extollium = kiállítás, felnevelés (112).
Fornimentum = készlet (37).
franchare = szabadítani (379).
franchus, a, um = szabad (460).
fustum = gerenda = tutaj (175).
Guastus (u) = pusztítás (341).
guerra = háború (15).
gulfus (u) = tengerszoros (114).
Havere (mint főnév) = birtok (67).
humotenus = földig (oretenus analogiájára) (108).
Impacacitas = békétlenség (108).
importancia = fontosság (310).
impresia = vállalkozás (423).
incensum = adó (45).
indisciplinabilis = nem fegyelmezhető (254).
inextimabilis = meg nem becsülhető (342).
infallanter = csalhatatlanúl (466).
inpresencialiter = jelenben (396).
insubportabilis = elviselhetetlen (346).
integraliter = minden hiány nélkül (257).
interesse = érdek (94).
intervisus = átlátszott, leálczázott (581).
intimare = tudtul adni (65).
Jobbagionalis = alattvaló (622).
Licenciare = eltiltani (66).
lignamen (-ina) = fajzás (668).
litiginarius = czivakodó (464).
Marenarius = tengerész (697).
mestrancia = hely az építésre (16).
mediare = közvetíteni (276).
mercancia = üzérkedés (15).
Nonullacies = egynehányszor (552).
notarilis = jegyzői (48).
Paga = fizetés (322).
parcialitas = részesség (118).
passagia = út (328).
perallegare = felhozni, idézni (453).
perfectuose = eredménynyel (276).
placibiliter = tetszetősen (22).
ponens (tis) = nyugat (250).
portamentum = lét, érzés (bonum portamentum = jó érzés) (281).
postergare = vonakodni (279).
pratica = kezelés, kivitel (311).
preparamentum = készülődés (659).
prescius = előbb (248).
protestus (u) = ellenzés, szabadkozás.
punctualiter = pontosan (294).
Quietacio = nyugtatványozás (litteræ quietacionis) (377).
quietare = nyugtatványozni (45).
quitos et expeditos reddere = nyugtatványozni (45).
Recommissorius = ajánló (litteræ recommissoriæ) (424).
recusa = vonakodás (279).
referare = elmondani (297).
registrare = beiktatni (24).
rescatum = sarcz (37).
responsiva = felelet (15).
riperia (talán helyesebb riparia (469) = tengerpart).
Salnitrius (a, um) = salétromos (400).

salvamentum = szabadulás (10).
salvo = kivéve (48).
scoleum = szikla (314).
scorta = escorte = kiséret (426).
scutella = ezüstkészlet (20).
signanter = különösen (109).
sinistrum (o) = szerencsétlenség, balszerencse (66).
solaciabilis = örvendetes (3, 10).
soldare = fizetni (370).
starea (ol. szó) = állás (pl. in starea = egyszerre, nyomban) (13).
sterminium = kiirtás (292).
superbilis = dölyfös (58).
Tabellio (onis) = jegyző (100).
tenere = birtok (infinitivus mint főnév) (44).
tenuta = birtok (348).
tractamentum = tárgyalás (18).
trafficare = üzérkedni (191).
Verbialiter = szóval (615).
verra = háború (118).
viagium = szállítás (298).
vixerius = vezér (356).
Zelatrix = buzgólkodó (262).

Megjegyezni való, hogy a pénznemekről szóló kifejezéseket, a melyekről a 849. lapon kimerítően szó van, úgy szintén azokat a szókat, melyek a 817. lapon levő Glossariumban foglaltatnak, nem vettem fel e szójegyzékbe.

A mint nem igen nagy gondot fordítottak a szók helyes megválasztására és nem törődve a meglevő classicus latin nyelv szókincsével, a középkori latinság szókincséből merítve merész szókat alkottak, épen úgy nem törődtek a helyes

IV. *Szófűzéssel.* Valóban e tekintetben a nyelv egészen elvadult. Látszik, hogy az írók nem nevelkedtek fel a latin classicusok emlőin. Ők tanulták ugyan a nyelvet, de csak a középkori latinság nyelvét és evvel az ismerettel nem hatolhattak be a latin classicusok mély titkaiba. Ezért is nyelvezetük pongyola, szabálytalan, féket vesztett. Egyes helyek vagyis inkább idézetek, mint: «Nam previsa minus, ut ait poeta ille, t. i. Ovidius, ledere tela solent» 298. l., «Ante diem clauso componat vesper Olympo (Verg. Aen. I. 374) 670. l., Cui non arrigantur «come et vox faucibus hereat» 580. l., mely visszaemlékezés Verg. Aen. II., 774. e versére: «Steteruntque comæ et vox faucibus hæsit», valamint az egyik panaszló levélben Sallustius Jugurthájából ügyesen felhasznált eme passus: «Ecce autem, dux Stephanus, intolleranda audacia, scelere atque superbia se se ecferens, nihil aliud cogitat . . . nisi ut nos dolis capiat, loca nostra sceleris sui predam agat nosque cohopertos miseriis efficiat etc.» 679. l., arra engednek következtetni, hogy az illető írók Ovidius-, Vergilius- és Sallustius-szal úgy a hogy foglalkoztak.

De térjünk át tárgyunkhoz és mutassuk ki, miképen bántak el a syntaxis szabályaival

1. a casusok használatánál; így áll: Dativus Accusativus helyett: quia *tibi* tangunt negocia 36. l. — Dativus *ad* és Accusativus helyett: non habentes *cui* se recurrere debeant 424. l. — Accusativus Nomina-

tivus helyett: postquam *necem* nobis innotuit 289. l. — Genitivus v. Locativus Accusativus loci helyett: apportare Ragusii 37. l., miseramus Bude 291 l. Legnagyobb önkény uralkodik azonban

2. a præpositiók használatánál; így áll:

A Ablativussal egyszerű Accusativus helyett: excusate *a vobis* 122. l., *a* certo tenere 294. l.

Ad 1. secundum v. ex helyett pl. ad tensum et voluptatem hominum 96. l.

2. egyszerű Dativus helyett: fuit nobis *ad* magnum gauduim 168, *ad* negligenciam ascribere 258. l.

3. *in* helyett: si tardet *ad* dandam responsionem 21. l.

4. *in* v. *erga* v. egyszerű Dativus helyett: confidenciam ad aliquem gerere 18. l.

5. Ablativussal Accusativus helyett: ad insulis 248.

Causa Gerundivum Accusativusával Genitivus helyett: causa seducendum ipsum dominum 358. l.

Circa Accusativus-szal *de* és Ablativus helyett: circha cuius relacionem 180. l.

Coram Accusativussal Ablativus helyett: protestor coram vestram dominacionem 38. l.

De 1. egyszerű Genitivus helyett: procurator de regno 99. l.

2. egyszerű Accusativus helyett: ut ulciscatur de te 265. l.

3. sajátságos a használata infinitivus mellett az ok kifejezésére: de non exegisse fructus 255. l. és gerundium mellett a czél kifejezésére: de mittendo lamentando 697.

In 1. Accusativus-szal Ablativus helyett: informare de contentis in literam 21. l., invenimus registratam in nostram cancellariam 24. l., in fortum habere 449. l.

2. Ablativus-szal Accusativus helyett: in eadem civitate fugerat 188. l.

Per Ablativussal Accusativus helyett: per via de mare = via maritima körülírása 247. l.

Pro 1. Accusativus-szal Ablativus helyett: pro salutem vestram 637. l.

2. Ablativus gerundii-vel v. supinum helyett a czél kifejezésére:

pro veniendo, pro tractando concordium 315. l.

pro depopulando 423. l.

pro deferendo Carolum 68. l

Propter infinitivussal az ok kifejezésére: propter non resignass iura 255.

Sine Accusativus-szal Ablativus helyett: sine habitatores 284. l.

Super: 1. de helyett pl. mittimus super hoc domino literas 11. l., super prædictis 17. l., super quibus poteris edocere 286. l.

2. Ablativus-szal Accusativus helyett: super quibus vadant 248. l.

Ép úgy cserélik fel 3. a pronomeneket; így áll rendesen *sibi ei* és *suum eius* helyett; pl. *sibi* literam presentare 21. l., non invenio banum, nec *suum* procuratorem 38. l.

Ez a felcserélés észlelhető

4. a coniunctióknál is, pl.

dum quum helyett: dum maiestas vestra reversa fuit 11. l.

quod non ne helyett: quod aliquis de Ragusis non audeat ire 697. l.

quod ut helyett: committimus, quod debeas ire 68. l.

Általában a hol accus. cum infinitivo-nak kellene állani, ott áll a quoddal bevezetett mondat, pl. significando sibi (ei) quod nostri ambanak xiatores erant prius electi. Különben e nemű példát minden lapon számtalant találhatni. Nevezetes

5. a szenvedő constructióknak a kezelése, mint pl. cupiens mandata adimplere mictitur me (küldenek engem = mittor ego helyett) 39. l.

Si dictus rex non remanetur contentus 127. l.

A quo nisi succurrantur (nisi is succurrerit h.) 127. l.

Que terra marique seviuntur 371. l.

Érdekes végre

6. a participiumi mondatok kezelése; pl.

Se valde admirans exposuit 359. l.

Sed non reperiente se bano (ha nem találják a banust) 427. l.

Hogy ezen írók irásmodoráról szóló adataimat kiegészítsem, nem lesz talán érdektelen, ha szólásmódjaik közől is egynehányat ide igtatok. Ilyenek:

Se titulat comitem 13. l.

Debet facere fabricare 16. l.

Si esse potest sine magno sinistro 36. l.

Negocium vadit de longo 38. l.

Dare alicui audienciam 43. l.

Non fecit ex tum misistis (azóta, hogy küldtétek) 58. l.

Litere ad viscera grate 175. l.

A mane usque ad sero 187. l.

Sub silencio preterire 295. l.

Postquam mundus fuit (a világ fennállása óta) 296. l.

Juxta possibilitates eorum 312. l.

Ad defensam se ponere 324. l.

Oraculo vive vocis 338. l.

Se contra insolenter surrexerunt 347. l.

In ponto et ordine esse 348. l.

In ore gladii cadere 376. l.
Ad avisamentum deducere (tudomására hozni) 388. l.
Cordis leticiam parturire habere 404. l.
Oculata prudencia 406. l.
Significare ad avisum 467. l.
Ire pedibus et manibus in potenciam 610. l.

Hogy idézeteim spuriusoknak vagy elferdítetteknek ne tekintessenek, az ellenőrzés és utánnézhetés czéljából a lapok számát tettem ki minden kifejezés és alak mellé.

És evvel megjegyzéseim végéhez jutottam.

Most csak az marad hátra, hogy az előzményekből a tanulságot levonjam. Ez pedig a következő: 1. hogy az összegyüjtött történeti anyag nem annyira holt, hogy ne volna galvanisálható;

2. hogy a vele való foglalkozás nem hiábavaló, hanem hasznos és tanulságos;

3. hogy ha van hiba, az abban rejlik, hogy a kellő pontosság és szigor hiányzik az efféle kiadásoknál;

4. hogy ezen a bajon okvetetlen utólagos revisióval kell segíteni, az ujonnan kiadandó okmányok pedig előleges revisio alá bocsátandók;

5. hogy csakis oly munkaerő végezheti e feladatot, mely a latin nyelvben nagyon jártas;

6. hogy magyar történetíró a latin nyelv tudása nélkül nem képzelhető;

7. hogy eszerint nem érkezett el még ideje annak, hogy kimondjuk: Ceterum censeo linguam Latinam delendam esse.

BARTAL ANTAL.

Martialis V 59.

Amivel én teneked kedveskedem, édes-igéjü
Stella, miattad esik, hogy sem ezüst sem arany.
A ki tömérdeket ád, maga szinte tömérdeket óhajt:
Drága viszonzástól fölszabadít e cserép.

P. T. E.

HAZAI IRODALOM.

Dr. Ploetz Károly. Elemi franczia nyelvtan real-, kereskedelmi, valamint felső leányiskolák számára és magánhasználatra. A szerző kizárólagos engedélyével magyarította *Salamin Leo* főreálisk. kir. igazgató. Budapest, 1887. Lauffer 232 l. Ára 1 frt 50 kr.

E könyv tájékoztató előszó nélkül lép a világba. Még azt sem tudjuk meg, hogy a német eredetinek melyik kiadása után készült. Előttem Ploetz könyvének legújabb 15. kiadása fekszik (*Elementar-Grammatik der französ. Sprache*, 15. kiad. Berlin 1885). A fordító, úgy látszik, egy előbbi kiadást dolgozott át, mert a 15. kiadással nem egyezik a magyar munka gyakorlatainak egy része. E magyar munka a német eredetinek pontos, mondhatni betűről-betűre hű fordítása. A fordító hazai tanügyünknek egyik legjóravalóbb munkása, kitől épen a franczia nyelv terén méltán várhattunk jeles művet. Sajnos, e várakozásunk hiúnak bizonyúlt.

Az eredeti műről egyáltalában nem szólok, sem tudományos értékéről sem módszerének becséről. Tegyük fel — dato,.sed non concesso! — hogy Ploetz könyve minden tekintetben kitünő munka, mely az átdolgozást megérdemli, és vizsgáljuk az előttünk fekvő fordítást.

E fordítással, mint minden hasonló fordítással szemben, mindenek előtt két kérdést vethetnénk föl. *Először:* Czélszerű-e egy idegen nyelvhez alkalmazkodó nyelvtant egyszerűen, minden módosítás nélkül lefordítani, semmi tekintettel azon tanulók anyanyelvére, a kiknek a fordítás szánva van? Pedig a fordító kérlelhetetlen az ő hűségében. Igy olvassuk mindjárt a módszeres rész első lapján (35. l.): «Jól meg kell különböztetni *b* és *p*, *d* és *t*, *f* és *v* betűket (?!)». Ez természetesen csak a németeknek szól, mert hol van magyar ember, ki e mássalhangzókat (*f* és *v*!) a legpontosabban meg ne különböztetné egymástól? — A következő lapon: «A latin masculina és neutra rendesen himnemüek, a feminina nőnemüek» vagy a 99. lapon: «Az *ir* végzetüek közül tanuljuk azokat, melyek az *iss* közbeszuratot (?) fel nem veszik (!!), (a latin *isc*, *esc* inchoativakban)». E szabályok (melyek közül a második jellemző az egész könyv stiljére), szintén a német gymnázistának szólnak; de mit csináljon ezekkel a magyar reáliskolai tanuló, ki latinúl nem tanúl? — A 37. lapon: «Hangzó előtt *m* és *n*». Ennek persze semmi értelme, hisz nem is mondat. A németben következik, «lauten wie im Deutschen». — Az eredetinek szabályai rendesen passivikus fordulattal vannak kifejezve; a fordító pontosan utánozza: mondatnak ki, mondatik ki stb. Az eredetiben a szabályok természetesen a franczia nyelvnek a némettől

való eltéréseit foglalják magukban; a fordító ezen sem változtat egy betűt sem és nem reflektál egyetlen-egyszer sem a magyar nyelvre. — A példákban az eredeti legnagyobbrészt német dolgokkal foglalkozik; folyton Berlinről s Drezdáról, a német győzelmekről, a német császárokról stb. beszél, és Ploetz e tekintetben igen helyesen jár el, hisz tanítványainak az életben majd ezekről a dolgokról kell franczиául fecsegniök. A fordító mind ezekben a dolgokban is szigorúan ragaszkodik az eredetihez, talán egyetlen kivétellel a 47. lapon, a hol az eredeti «Frankreich» helyébe «Budapest»-et tette.

A második kérdés e könyvvel szemben: Nem tesz-e a fordító helyesen, ha itt-ott — természetesen a magyar nyelven kívül, melyhez a francziát folyton mérnie kell — a német nyelvre is reflektál, melylyel a magyar reáliskolai tanuló már egy évig foglalkozott, midőn a franczia nyelvet tanúlni kezdi és melyet épen a reáliskolai tanulók tetemes része többé-kevésbbé különben is ismer? Azt hiszem, ezzel a franczia tanítást rendkívül megkönnyítette volna. Most az egész könyvön végig és a szótárban is a névelőt sokszor vastag betűvel találja az olvasó, egészen mint az eredetiben. Előszó nem lévén a könyv előtt, nem tudom, meg fogják-e érteni tanárok és tanulók e sajátságot? Ploetz t. i. vastagon szedette azon szók névelőjét, melyeknek neme a megfelelő német szókétől eltér, pl. le *monde*, die Welt. Részemről helyeslem, hogy S. ezt megtartotta, de meg is kellett volna magyarázni, mert *magyar* könyvben bajosan fogják egyhamar jelentőségét felfedezni.

De e kérdések ép az előttünk fekvő fordítással szemben egészen tárgytalanokká válnak, mert e fordítás halálos betegségben sínlődik, mely minden egyéb tekintetet teljesen mellékesnek, alárendeltnek tüntet föl: *magyarsága* ugyanis oly *rossz*, hogy e fordítás még azon esetben sem volna használható, ha a könyv különben a legszigorúbb igényeknek is megfelelne. Ime nehány mutatvány, melyeket ugyan három csoportra osztottam, de megjegyzem, hogy a legtöbb példa mind a három szempontból hibás. E gyűjteményben mellőzöm az oly példákat, melyek a könnyebb lefordíthatás czéljából ellenkeznek a magyar nyelv geniuszával és szabályaival, milyenek pl. a 4. és 5. leczke mondatai. De nem hagyhatom megjegyzés nélkül, hogy a könyvben *rengeteg a sajtóhiba* és a *hangzók hosszúságának megjelölése* valamint az *interpunktió* oly botrányos, hogy sok mondat az eredeti nélkül meg sem érthető.

Ime mutatványaim a lefordítandó gyakorlatokból:

I. *Szórend elleni vétségek*, melyek különben még legkönnyebben megbocsáthatók: 47. Én egy könyvnyomdát Budapesten láttam. — 48. Ezen tanítónak van harmincz növendéke. Ezen folyónak van két neve. Én láttam hétfőn egy szép hajóhadat ezen kikötőben. Londonnak van szép kikötője. — 50. Vagyok itt Francziaországban? Mi vagyunk ugyanazon

iskolában. — 51. Ön ma reggel megkapta ezen tizenegy levelet? — 75. Vagyok osztályunkban a latinból a tizenegyedik. — 86. A régi szászok *felvették a kereszténységet* (vagy felvették a keresztséget vagy elfogadták a keresztyénséget) a 9. században Kr. után. — 103. Ezen háború alatt a rómaiak tervezték egy hajóhad építését. — 109. II. Frigyes szándékozott országát nagyobbítani, midőn megtámadta Sziléziát. — 117. Városunk hídját már kijavították? Ezen nők fivéreimnek már megadták a parancsokat? — 135. V. Károly viselte a cseh és a magyar koronát? Nem, *Ferdinánd fivére* (t. i. V. Károly fivére Ferdinánd) volt az első herczeg stb. — 153. Fogunk menni sétálni, virágokat és gyümölcsöt fogunk szedni. — 158. A gőz mozgatja a legtöbb gépet, de vannak olyanok is, melyek *mozgatnak* gáz által. — 159. Mondja nekem czímét egy Schiller által írt szomorújátéknak stb. stb.

II. *Magyartalanságok*: 46. Megkezdte ön *óráit*? és ez még számtalanszor. — 53. Ma reggel órát tartottam (ich habe eine Lektion genommen). — 69. Nem vala nektek két latin órátok? Mily óráid valának tegnap? Egy írási órám és egy franczia nyelvi órám vala (eine Schreibstunde und eine französ. Stunde). — 72. Nem lesz ma délután történeti órád? Legközelebbi nyáron franczia órákat kapunk. — 73. Van már latin órátok? Milyen óráink lesznek ma délután? egy írási és egy franczia óra. Volt-e latin órátok? Igen, vala latin óránk. — 81. Hány órakor kezdődnek óráink? — 127. Oktatási óráink vasárnap este végződnek. — 48. (Nekünk) vannak padok ajtónk előtt. Mi leczkénket ma reggel tartottuk (genommen). — 73. Csütörtökön 11 órakor már visszatértem utazásom*tól*. — 83. Támadjátok meg a *várt*. — 83. A *világösz* Istennek műve (das Weltall). — 84. Ezelőtt a városnak kapuit 10 órakor *tették be*. — 89. A királynak nem *fogott* ideje *lenni* (er wird keine Zeit gehabt haben) audiencziát adni. — 89. A vizsga most már *meg fogott tartatni* (wird stattgehabt haben). A vizsgát nem *fogták megtartani* (die Pr. wird nicht stattgehabt haben). Miért nem *fogták megtartatni* (warum wird sie nicht stattgehabt haben?). — 90. Ha *lett volna* időm stb. az egész gyakorlaton keresztűl. — 91. Hogy franczia kiadástok is legyen Lafontaine*ről*. — 93. Daczára annak, hogy az ellenségek *erősbítést* (Verstärkungen, s így még sokszor) nyertek, megtámadtuk a *helyt* (den Platz). — 94. Már régen vagy városunk gymnáziumá*ban*? már két éve vagyok a gymnáziumo*n*. Melyik emelet*ben* lakik ön? a második*ban*. Ki találta föl a könyvnyomtatás művészet*et*? mely évszázadban tette ezen *feltalálást*? — 101. *Egy* jó polgár engedelmeskedik a törvényeknek. Dolgozzék reggel és élvezze este *üdülését*. Ne *beszélj vissza*. — 105. A phöniczíaiak az ókor népeinek a keletiek készítményeit *szolgálták* (lieferten). — 108. *Megtörik a szerződést*. — 113. Nem *szóltak közbe a szónoknak*? Ki *fogta* ezen vadakat *fel*hozni? A tanítók *vizsgálják* az osztályt. Lehetetlen volt, hogy a

vasút ezen évben *bevégeztetnék.* — 121. Oroszország jó *gyümölcsöket* szállít be. — 122. Nem adott ön el nekem egy rossz kiadást Ovidius*tól?* Nem, az én kiadásaim a görög és latin iró*król* jók. — 126. Történetük elején királyokkal *birtak* a rómaiak; *azokból* volt nekik hét. — 131. V. Károly *Maximiliánnak* unokája. — 136. Minden el van veszve, minden *remény*, *önnek vagyonát megmenteni*, hiú lenne. — 140. Az ön fivére ezen utazás*hoz* ad-e pénzt? — 143. A fösvény nem magának, hanem örököseinek *takarit.* — 146. A decemvirek Appius elleni vétségük és Virginia halála *végett* (durch) elbuktak. — 148. E folyó ritkán *fagy*, de e télen oly erősen *fagyott* stb. — 153. Miért nem *fedtétek* magatokat? (Warum habt ihr euch nicht bedeckt?) — 156. Mindenki boldog lehetne, ha *értené elégedettnek lenni.* — 157. (E könyv áttanulmányozása) nyolcz napba kerülne, de *meg leszek elégedve, azt átlapozgatni.* — 160. A föld sok növényt *ad.* — 163. Irjon ön nekem, a mint Londonban *megérkezendett*, stb. stb.

III. *Az eredetinek szószerinti, érthetetlen, helytelen vagy magyartalan forditásai:* 47. Hol van ez a szép főút (Strasse?) — 53. Könyveket vettem, most jó *választásunk* van (jetzt haben wir eine gute Auswahl). — 57. Fivérem franczia *élelmezési intézetben* van (Pensionsanstalt). — 63. A Dunának *pontjai* szépek (die Ufer). *Egy* német volt a *könyvnyomdának* feltalálója. — 75. *Látta* ön a római történetnek ötödik könyvét Titus Liviustól? (haben Sie gelesen?) — Nagyon is *lármázók* voltatok (lärmend, bruyant; a szótárban *zajos* áll. Megjegyzem, hogy a szótár igen gyakran áll ellentétben a szöveggel). — 88. Az osztály elsőjének kölcsönözni fogom Sándor történetét (Ich werde dem ersten der Klasse eine Geschichte Alexanders leihen). — 89. Az *iskolatanácsos* (der Schulrath, számtalanszor) ma lesz barátaink vizsgáj*ánál* (wohnt der Prüfung bei). — 93. Fivérem *elutazási engedélyét* megtagadták (die Erlaubniss abzureisen). — 97. Mindenkor három órát tüztünk ki a muzeum látogatására, de *olvasnak benne* körülbelül száz termet. — 99. A kormány ezen vasutat egy *tőke-társulatnak* eladta (einer Gesellschaft von Kapitalisten). — 110. Mi talán még épitenénk egy gőzhajót (teljes mondat). — 111. A *gazdagságok*, melyeket a rómaiak szereztek hóditásaik *által*, megronták jó erkölcseiket. — 112. *Ezer* kérdés bizonyítja (diese Frage). Columbus, a nagy *tengeri hadvezér* (der grosse Seefahrer). — 113. Daczára annak, hogy a vasut nyolcz nap óta már készen van, hetfő előtt az első vonatot nem *szállitják* (expedieren). — 115. A gőzgépezet legelőször alkalmaztatott a vasu*ton* az 1806. évben. Ki által lettek a gőzgépek *kiegészitve!* (vervollkommnet). — 118. Eladtak önnek jegyet oda- és visszautazásra? — 119. Miért nem adott ön nekik *büntetési munkákat* (Strafarbeit?) — 120. Mi az ön *rakodmánya* (Ladung)? — 123. A rómaiak a legvitézebb *népek* valának (das t. Volk). Nem beszélte ön el nekem, hogy Párisnak *útjai* (Strassen) szebbek mint Londonnak *útjai?* — 126.

Hány angol van *étkezőtökben* (Pensionsanstalt?) — 127. Itt vannak az ellenségek, *hagyjátok őket támadni* (lasst uns sie angreifen). — 129. Magam szemével láttam ezen *bűnt* (Verbrechen). — 132. A *vasutakon* még csak ezen évszázadban *használták* (man hat angewendet) a gőzt. — 133. A Seine, melynek *nyílását* (Mündung) láttad. — 136. Ti nem vagytok *minden barátunk*, még más barátaink is vannak. — 137. A *báróasszony* eladja stb. Minden szakértő a legtökéletesb szinésznek ismeri, *kit eddig bírtunk*. — 138. Hány órakor *mentél az ágyba*? (zu Bette gehen); 12 órakor *mentem az ágyba*. — 139. Tegnap 11 órakor *mentem ágyba*. — 145. Mely vasutakat vette meg *társaságunk a tőzsérektől* (welche Eisenbahn hat diese Gesellschaft von Kapitalisten gekauft?). — 147. Napoleon gyorsan *előre vonúlt*. — 153. A természettudományok minden évben Istennek új csudáit *fedezik* fel (entdecken uns). — 154. Miért öltözködöl ezen évszakban olyan könnyen? *Veszélybe jösz, betegséget szerezni*. — 163. Ismeri ön a franczia *irodalom századjának* történetét? (dieses Jahrhundert), stb. stb.

E gyűjteményt minden olvasó, ki magyarúl tud, fáradság nélkül megkétszerezheti. De úgy hiszem, a közlött példákat nem csak számunk teszi döntőkké. A franczia tanításnak nem lehet feladata, hogy a tanulókban a magyar nyelvérzéket teljesen megrontsa, hogy képtelen szóknak és fordulatoknak elsajátítására kényszerítse az ifjúságot, — a példákban foglalt egyéb hibákról s bolondságokról nem is szólva s figyelmen kívül hagyva a szabályok egy tetemes részének sajátszerű fogalmazását is. Azért részemről, bármennyire sajnálom a különben derék fordítót és ügybuzgó kiadót, e franczia nyelvtanról csak elitélő véleményt mondhatok.

Budapest, 1888. január 16. MOLNÁR PÁL.

Dr. Maywald József, Görög gyakorlókönyv. Görög olvasmányok és magyar-görög fordítások a gymnasiumok V. osztálya számára. Budapest, 1887. Kókai Lajos bizománya. Ára 1 frt.

Eddig, ha az V. osztály számára görög olvasókönyvet kellett választanunk, rendesen zavarban voltunk. Csak kétféle könyvek állottak rendelkezésre. Vagy tisztán formalistikus gyakorlókönyvek a régi értelemben, hol az alakoknak a grammatikai rendszer szigorú egymásutánjában való mechanikus betanítása volt jóformán az egyedüli czél, a nyelvtanításnál annyira fontos tárgyi érdek pedig egészen elesett. Igy azután az a pædagogiai visszásság állott be, hogy érettebb tanulóknak, kik Liviust és Herder Cid-jét olvassák, a legclassicusabb nyelv óráiban egy éven át teljesen összefüggéstelen s e mellett még gyakran egészen tartalmatlan mondatokkal kellett vesződniök. Vagy igazibb olvasókönyvekhez folyamodtunk. Ezekben az olvasókönyvekben azután

megvolt ugyan a kellő mennyiségben az összefüggő, többé kevésbbé képző hatású és kisebb-nagyobb érdekességével a szótanulást is elősegítő tartalom, de minthogy e tartalom nem volt egyúttal a methodikus egymásutánban következő nyelvtani anyaghoz is præparálva, a grammatikai biztosság sokat szenvedett, kivált tapasztalatlanabb és kevésbbé ügyes tanárok kezében és népes osztályokban. E bajon most nagyjában segítve van Maywaldnak szóban levő gyakorlókönyve által. Nagyjában mondom, s azt hiszem joggal. Mert bármennyire érdemes s igazán úttörő munkát végzett is szerző, bármennyire helyes az az elv, melyet követ, t. i. «összefüggő olvasmányt adni a tanuló kezébe, de olyat, mely párhuzamosan haladva a grammatikai oktatással, mindennemű anticipatiót kizár, úgy hogy azt a tanuló a tanításnak megfelelő fokán minden részletében teljesen megérteni képes legyen», mégis, nézetem szerint, könyvében még több oly szerkezeti hiány van, melyek orvoslása okvetetlenül szükséges, hogy a munka czéljának mindenképen megfeleljen.

Mielőtt azonban e hiányok fejtegetésébe bocsátkoznám, hogy megjegyzéseimnek kellő substratumok legyen, előbb gyakorlókönyvünk ökonomiáját és tanmenetét akarom röviden bemutatni.

A kissé hosszadalmas olvasási, írási és hangsúlyozási gyakorlatok után, továbbá a præsens legszükségesebb alakjainak előleges ismertetése után következnek 97 lapon olvasmányok és gyakorlatok, szám szerint 130, még pedig felváltva görög és magyar mint a lapok számából láthatni gyakran elég hosszú darabok. Az a- és o- declinatióra 14 darab jut (5—13. l.), a mássalhangzós declinatióra 37 (13—33. l.), a melléknévi fokozásra és határozókra 9 (34—40), a névmásokra és számnevekre 16 (40—52), a verbum purum non contractum teljes időképzésére 12 (52—62), a verbum purum contractuméra 11 (62—73), a verbum purum szabálytalanságaira 3 (71—76), a foghangú tövű igék ragozására 5 (76—80), a torok- és ajakhangúakra 9 (80—88), a folyékony igékre 8 (88—95), az augmentum és reduplicatio sajátosságaira 3 (95—98), az ige jelentményének sajátosságaira 3 darab (98—101. l.), — a 102—138. lapokon az egyes darabokhoz szócsoportok vannak összeállítva oly berendezéssel, hogy legelől abc-szerint az illető daraboknak a szabályra vonatkozó szavai állanak, azután pedig többi szavai vannak név, ige és határozó szerint szintén alphabetikus rendben csoportosítva. — A 139—156. lapokon következik először általános görög, utána általános magyar szólajstrom. Itt az egyes szók mellett nincs adva a jelentés, hanem csak azon szócsoport száma, hol az illető görög szónak magyar, vagy magyar szónak görög jelentése található.

Az első öt gyakorlat csak apró mondatokból áll. Már e mondatok is, egészen helyesen, kis csoportokra oszlanak, melyeket némi gondolati

összefüggés és rokon tartalom tart össze. Azután következnek eleinte lazább szerkezetű összefüggő, a mássalhangzós ragozástól kezdve pedig mind kerekdedebben és szigorúbban szerkesztett összefüggő darabok. A legtöbb olvasmányhoz azonkívül jó nagy számmal mondatok, itt-ott közmondások és gnómák is csatlakoznak, a görögből fordítandó gyakorlatok pedig rendszerint ily összefüggéstelen mondatokból állanak és csak elvétve találunk összefüggő magyar darabot. Megjegyzem még, hogy a magyar gyakorlatok tárgyilag rendszerint nem függnek össze a megfelelő görög olvasmánynyal.

Az olvasmányok egészben véve izléssel és ügyesen vannak szerkesztve. Túlnehéz mondatszerkezetek alig fordúlnak elő s nyelvi szempontból sem lehet kifogást emelni. Az anyagot, kiválóbb német gyakorlókönyvek segítségével, Aelianus, Aesopus, Apollodorus, Herodotus, Xenophon stb., a kisebb történeti elbeszélésekhez és az apophthegmákhoz leginkább Plutarchus, Stobæus szolgáltatta, egyes darabok pedig egészen szerzőnek sajátjai. Az olvasmányok ellen a nevelő tanítás szempontjából azt lehetne felhozni, hogy a szigorúbb concentratio elvének kevéssé felelnek meg. Nem találunk zárt nagyobb egységet, minőt pl. nagyobb történeti összefüggő szöveg szokott nyujtani. És jóllehet az egyes darabok tartalma általában véve elég typikus és jellemző, a tárgyak közt nem lévén meg a bensőbb összefüggés, egyik gondolatkörből mindduntalan egészen idegenbe ragadtatunk.

A ki könyvünk fentebb vázolt szerkezetét jól szemügyre veszi, könnyen észreveheti főbb hiányait is.

Egyik hiánya, hogy olvasmányokat és gyakorlatokat csak a *μι*-végű igékig hoz. Már a nyelvtanról írt bírálatomban megemlékeztem e dologról s itt újra idézem tantervünket, mely szem előtt tartva a VI. osztály feladatát, helyesen «az attikai alaktan elemeit» kivánja az V-ikben megfelelő olvasmánynyal. A *μι*-végű igéket és az ugynevezett kisebb igéket tehát mindenesetre fel kellett volna venni, és hogy erre idő jusson, elhagyni mindazt, mi a VI-ikban «az alaktan befejezése» cz. alatt Xenophonnal kapcsolatban könnyen pótolható, pl. az attikai névragozást, több névragozási rendhagyóságot, a verba pura szabálytalanságait s mindenütt a szabálytalan és ritkább alakokat. Általában a grammatikai anyag egyszerűsítése egy görög elemi olvasókönyvben első követelmény. Maywald nyelvtanában egyes szabályok kisebb írásból vannak szedve; ezek szerző szerint kevésbbé fontosak s nincsenek szoros betanulásra szánva, de gyakorlókönyvébe mindazonáltal ilyeneket is felvesz, pl. *τοῦ Ἀννίβα* (5-ik gyakorlat), *στόα* (2-ik), *Δημήτηρ* (29-ik), *αἰδώς* (38-ik), *ὄψιος* (53-ik), *πρῷος* (53-ik), *παροξύνω* (117-ik), *ἐγείρομαι* (122-ik) stb.

Egy másik hiány az olvasási anyag tulságos bősége, oly hiba, melyben gyakorlókönyveink (a latinok is) csaknem kivétel nélkül szen-

vednek. Merem állítani, hogy Maywald gyakorlatainak még felét sem lehet, de nem is szabad az V-ikben bejezni. Szerző, mint mondja, szándékosan vett fel ennyit, egyrészt azért, hogy az írásbeli gyakorlatokra is legyen elégséges anyag, másrészről hogy a tanár ne legyen kénytelen minden évben ugyanazt olvastatni. Szerény nézetem szerint egészen helytelen okoskodás! Jó elemi gyakorlókönyv csak az lesz, mely szigorú tervet és észszerű beosztást követve, a részletet úgy fogja egymáshoz illeszteni, hogy egyik sem lesz felesleges; mely következésképen egyik részében sem fog olyast nyújtani, a mit nem kellene vagy nem lehetne átvenni és betanulni. Csak így lesz a gyakorlókönyv organikus egész, a milyennek lennie kell. S mi czélja is volna egy elemi könyvben a túlságos sok s egy év alatt be sem fejezhető olvasmánynak? Magánolvasmányról e fokon csak nem lehet még szó, és az sincs indokolva, hogy itt évenkint ne dolgozzák fel ugyanazt a szöveget. Hiszen a kezdő fokon egészen önálló præparálást okos tanár a tanulótól úgy sem fog még kivánni, s ezt ajánlják az Utasítások is, mondván, hogy az első évben a tanulók házi munkássága főleg az iskolai tanítás ismétlésére szorítkozhatik. A tanárra nézve pedig ez osztályban inkább előny, ha gyakrabban ugyanazt veszi át, mert ez által az anyag kezelésében mind nagyobb methodikai ügyességre és didaktikai megállapodásra tesz szert, a mi itt főfontosságú. S mennyi bajt okozhat a kelleténél több olvasmány különösen kevésbbé ügyes vagy gondos tanár kezében! Esetleg nem készít jó tervet, elhagyja a jellemzőbb és tanulságosabb dolgokat és felveszi inkább az elhagyni valót. Ép az a czélja a jó tankönyvnek, hogy a tanárt is vezesse. És azután épen Maywald gyakorlókönyvében nem is lehet mindenütt csak úgy tetszés szerint válogatni és egyet-mást elhagyogatni, mert az olvasmányok meglehetősen hosszak és a 77-ik darabtól kezdve, de már előbb is, a tárgyalandó grammatikai alakokat nem bizonyos szigorú sorrendben hozzák, hanem úgy, a hogy jön, szabadon; itt tehát nem marad más hátra, mint az összes olvasmányokat átvenni. S egy utolsó baj az, hogy ha sok részletet elhagyunk, a szorosan egymásra épített szócsoportok felhasználásában meg vagyunk bénítva. Tehát gyakorlókönyvünket az olvasmányi anyag tekintetében is feltétlenül egyszerűsítni és rövidítni kell. Ha épen magán szorgalomra szánt darabokat is akarunk adni, talán olyan tanulók részére, kiknek mint hajdan a fiatal Lessingnek «dupla portió abrak kell», akkor állítsunk össze ily olvasmányokat egy külön függelékben, hogy ne képezzen ez esetleg felesleges és zavaró ballasztot a rendes tananyag egészében. Az így nyert helyet tanulságos összefoglalásokra, általában didaktikai útmutatásokra lehetne czélszerűen felhasználni, mit kivált fiatalabb tanárok, de az öregebbek is nagy köszönettel vennének.

Harmadik gyengéje gyakorlókönyvünknek, hogy szorosan a

rendszeres grammatika menetét követi. Pedig a rendszeres grammatika és a methodikus gyakorlókönyv nem mehetnek mindig egy úton. A grammatikának első sorban feladata a systematikus előadás, a mennyire ez t. i. az iskola szempontjából lehetséges, a gyakorlókönyvé pedig a fokozatos átmenet a könnyebbről a nehezebbre. A gyakorlókönyvre nézve tehát sokkal inkább mint a nyelvtanra nézve didaktikai elvek irányadók. Pl. a rendszeres grammatikában az igeragozás csak a névszó teljes befejezése után következik, de a gyakorlókönyvben is így járni el, nem épen helyes, nem csak azért, mert az igére mint a mondat éltető elemére és lelkére a tanuló mindig legkiváncsibb s azt legszivesebben tanulja, hanem azért is, mert különben könnyen ki vagyunk téve annak a veszélynek, hogy az ige begyakorlására, mi a nyelvtanban mindenesetre a legfontosabb s legtöbb dolgot ad, aránylag kevés idő jut. Czélszerű tehát, ha már előbb a névragozás mellett nem illesztünk be bizonyos rendszer szerint igealakokat, a gyakorlókönyvben a teljes verbum purum non contractumot mindjárt a declinatió után felvenni. Ily módon azután az olvasmányokat is sokkal érdekesebben és változatosabban lehet szerkeszteni. A melléknevek fokozása (főleg az eltérő alakok), a számnév, névmás bátran későbbre maradhat, akár a cursus legvégére is. Megjegyzem még, hogy a névmásokra, számnevekre valami sok gyakorlat nem is kell. Ezek oly dolgok, melyeket jó részt elég a nyelvtanból megtanulni. A tanuló, ha előfordulnak, legkönnyebben épen ezeket fogja helyesen fordítni. Hogy mennyire térhet el a methodikus gyakorlóköny menete a rendszeres grammatika tanmenetétől, erre nézve példaképen álljon itt az Arrianus Anabasisát feldolgozó Erbe-féle görög elemi olvasókönyvnek (Weimar, 1886.) igen átgondolt és több tekintetben figyelemre méltó tanmenete. Az első 9 olvasmáuy a declinatiók és vele együtt a tiszta igék præsense, imperfectuma és futurumának begyakorlására szolgál, a 10-ik olvasmány a tiszta igék szenvedő aoristusának és futurumának begyakorlására, a 11-ik darab a verba muta activumi és mediumi futurumára és aoristusára, a 12-ik drb a verba muta passivumi aoristusára, a 12-ik drb a számnevekre, a 14—16. drb a verba pura contractára, a 17-ik és 18-ik drb az activumi és passivumi perfectumra és plusquamperfectumra, a 19-ik drb összefoglalásra, a 20-ik drb a folyékony igékre, a 21-ik drb az aoristus II-ra, a 22-ik drb a coniunctivusokra és optativusokra, a 23-ik drb a szabálytalan fokozásra, a 24-ik drb a névmásokra, a 25-ik összefoglaló ismétlésre.

Hogy szerző gyakorlókönyvében a Perthes-Eckstein-féle követeléstől eltérőleg görögre fordítandó gyakorlatokat is ad, csak helyeselni tudom. A tanuló ugyanis az ugynevezett componálásnál sok dolognak ébred tudatára, melyek az egyszerű exponálásnál figyelmét könnyen elkerülik. A componálás tehát ép oly szükséges, mint az exponálás, és

itt már bátran alkalmazható is, mert az V. osztályban érettebb tanulókkal lévén dolgunk, e tekintetben nam találkozunk oly nehézségekkel, mint az I. osztályban a latin componálásnál. De magyarból görögre fordítandó gyakorlatok azért is kellenek, mert nem minden tanár rendelkezik azon ügyességgel, gyakran a szükséges idővel sem, hogy alkalmas nagyobb példákat kizárólag maga készítsen. Azt is helyeslem, hogy a görögre fordítandó gyakorlatok nem képezik a könyvnek egészen külön álló részét. Ez kellő ok nélkül csak megnehezíti az áttekintést. Hibás eljárás azonban, hogy e gyakorlatok a görög-magyar olvasmánynyal összefüggésben nincsenek és hozzá még rendszerint sok új szót használnak fel, holott pedig a magyar-görög gyakorlatoknak tartalmilag és nyelvileg az olvasmány szabad reproductiójának kellene lenniök. A tanulónak kivált a szótanulást illetőleg pihenőre van szüksége és sokkal nagyobb kedvvel fog dolgozni, ha látja, hogy mit tanúlt, azt zavartalanul fel is használhatja, mintha megállás nélkül valóságos szótanulási hajszát kénytelen tapasztalni. Ez nem egyéb mint az erőnek túlfeszítése, a mi a tanításnál soha sem lehet üdvös.

Az észszerű szótanulás a nyelvi oktatásnak s így a gyakorlókönyvnek is egyik legfontosabb feladata. Az Perthes óta már igen elterjedt vélemény, hogy a szókat nem kell isolálva tanultatni, és hogy az egy-egy olvasmányhoz tartozó szók megtanulása helyesen csak az illető olvasmány átdolgozása után következik. Még inkább megegyeznek a tanférfiak abban, s mint láttuk, szerzőnk is követi ezt az elvet, hogy a szókat az egyes gyakorlatok szerint külön-külön czikkekben kell összeállítani. De a szóknak az egyes czikkeken belül való sorrendjére nézve már eltérnek a vélemények. Némelyek úgy adják a szókat, a mint az egyes mondatokban egymás után következnek. Ez lélektanilag helyes, mert az előbb átdolgozott olvasmány tartalmára s a mondatok egymásutánjára visszaemlékezés hathatósan támogatja és megkönnyíti a szók emlékezetbe vésését. Mások nagyobb súlyt helyezvén a grammatikai érzék és a beszédrészek élesebb határvonalai iránt való érzék fejlesztésére, az egyes czikkek keretében a szókat grammatikai összetartozásuk szerint rendezik. Egy-egy czikknek ily grammatikai apróbb csoportjain belül azután némelyek (pl. Ostermann latin gyakorlókönyvében) az abc-rendet követik, mások (pl. Holzweissig) a grammatikailag egynemű szóknak a mondatok szerinti sorrendjét. Holzweissignél azonkívül a szók azon osztálya, mely az illető czikkben begyakorlandó lesz, elül áll. Holzweissig ez utóbbi eljárását, mint láttuk, Maywald is követi, különben pedig úgy jár el mint Ostermann. A magam részéről azt tenném, hogy a szókat minden gyakorlathoz azon sorrendben adnám, mint a gyakorlatban egymásután következnek. E mellett a megtanúlt szókincs észre-

vétlen és állandó ismétlése czéljából (és ez az, mi ellen iskoláinkban legtöbbet vétenek) ez előfordúlt szókból, a hányszor csak alkalom van, etymologikus és tárgyi csoportokat készítenék (csoportosító szóismétlés). Pl. gyakorlókönyvünk 2-ik darabjában előfordúl *φιλία*, a 10-ikben *φίλος*. A *φίλος* mellett tehát újra ott állana: *φιλία* barátság. Egy későbbi gyakorlatban előforduló *φιλέω* mellett ismét említtetnék: *φίλος* (10) barát, *φιλία* (2) barátság. A szóknak grammatikai összetartozásuk szerint való csoportosítását pedig inkább a tanulók által végeztetném. A tanuló præparatiós füzete tehát csak arra való volna, hogy ott ily grammatikai csoportot készítsen, mert egyébként a szótanulás a nyomtatott szócsoportok segítségével történik.

Nem hagyhatom szó nélkül, hogy az általános szólajstromban nem az illető szócsoportok számát, hanem inkább a szók jelentését kellett volna kitenni. Mert ha — a mint kell — az olvasmányokból és gyakorlatokból egy jó részt elhagyunk, akkor természetesen elhagyjuk a hozzá való szócsoportokat is. Az elhagyott szócsoportoknak nem egy kifejezése azonban egy későbbi gyakorlatban előfordulhat, s akkor a tanuló (kivált midőn önállóan magyarból görögre fordít) csak kerülő úton tudja meg a keresett szó jelentését. Ily felesleges, semmi haszonnal nem járó munkával nem szabad a tanulók túlrövid idejét igénybe venni. A sok szor czéltalan, s e mellett időtrabló és lélekölő szóböngészés és szótárforgatás úgy is egyik nagy baja nyelvoktatásunknak.

Maywald olvasmányait és gyakorlatait egészben véve «præparált analysis»-nak lehet nevezni s így a tanításnál a grammatikai inductio alkalmazása nem okoz nehézséget és mintegy önként kinálkozik. Præcedant exempla, sequantur præcepta et regula. Maywald azonban mindennek daczára az inductiv eljárásnak, úgy látszik, nem egészen barátja. Az első görög gyakorlatban pl. nem fordúl alő *α*-tövű több. nom., de az utána következő magyar gyakorlatban igen. A negyedik magyar darabban előfordul az ige præsensének több. első személye és több. parancsolója, pedig addig a görög szövegben ezekkel nem találkoztunk. A syntaktikai szabályok (összesen 44-et ad) az olvasmányok előtt állanak s e szabályok nincsenek mindig az olvasmánynyal szerves összefüggésben. Pl. mindjárt az első darab előtt az a szabály áll, hogy a tartományok és helyek nevei rendesen névelőt kapnak, pedig az első görög darabban erre egy példa sincs. S görögre fordítandó gyakorlatok előtt is találhatók ily szabályok. Pedig ha valamit, hát épen a syntaxis szabályait czélszerű ex usu abstraháltatni. Különben mindez nem épen baj, mert M. gyakorlókönyve egészben véve mégis úgy van szerkesztve, hogy a mely tanár az inductiv eljárás barátja, a könyv fonalán azt könnyen alkalmazhatja.

Maywald, mint már mondtam, gyakorlókönyvével úttörő s igen

érdemes munkát végzett. Meglévő görög olvasó- és gyakorlókönyveink közt az ő könyve, nézetem szerint, a legjobb. Megengedem, hogy észrevételeim közt több csak az egyéni nézet értékével bír. De azt hiszem, van ott olyan is (pl. a *μι*-végű igék felvétele, mert a VI. osztályban nem szabad többé gyakorlókönyvvel folytatni, hanem ott tiszta Xenophont kell olvastatni), melyet szerzőnek egy esetleges új kiadásnál határozottan tekintetbe kell venni. S ha ezt teszi, akkor egy, véleményem szerint, teljesen megfelelő görög olvasó- és gyakorlókönyvet adhatunk majd tanulóink kezébe.

(Beszterczebánya.) SPITKÓ LAJOS.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Die arische Periode und ihre Zustände von *Dr. F. Spiegel*, Prof. an der Universität Erlangen. Leipzig 1887. W. Friedrich. 8r. X és 330 lap.

A perzsa philologia jeles művelőjének e legújabb munkája, mint a W. Friedrich czégétől megindított *Einzelbeiträge zur allgemeinen und vergleichenden Sprachwissenschaft* czimű gyűjteménynek második füzete jelent meg. A következőben néhány megjegyzést csatolok ez érdekes könyvhöz.

A 28. lap jegyzetében az óbaktriai *zrajanh* tenger, szóból fejlődött újperzsa alak helyes kiejtéséről azt jegyzi meg Spiegel, hogy nem valószínü, hogy *zirih*-nek kell mondani; ő maga *zarah*nak, Justi Handbuch der Zendsprache (Leipzig 1864.) 127. l. *zareh*-nak, Firdúszí rímelése *zireh*-nek ejteti, pl. Firdusii liber regum qui inscribitur Schahname ed. J. A. Vullers (Lugduni Bat. 1877—84.) III. köt. 1359. lapj. 1707. versében: bijámed csunín tá beáb-í *zireh*, miján szúdeh ez rends u bend ú *gireh*, így ért el a Zireh vizéig, dereka fel volt törve a fáradságtól, a szíjaktól és csatoktól; v. ö. J. Mohl, Le livre des rois par Abou'lkasim Firdousi traduit et commenté (Paris 1876—8.) IV. köt. 120. l. Ez az utolsó kiejtés a helyes, a mit sok más újperzsa szó analogiája bizonyít, melynek valamennyiében rövid *i* lett a segítő hang két régi szókezdő mássalhangzó közt; v. ö. Dr. Fr. Müller, Beiträge zur Lautlehre der neupersischen Sprache (Wien 1862—3.) I. füz. 24. l. Palmer, A concise dictionary of the Persian language (London 1876.) 503. — Az óbkt. *dánu* a. m. folyó, az osszét *don* a. m. víz, a miből a *Don* folyó neve lett.

Spiegel sok újperzsa szónak kettőztetett mássalhangzóval ejtett alakját közli, ámbár az egyszerű mássalhangzós az eredeti; pl. a 29.

lapon *darra* e helyett *dereh*, völgy; a 43. l. *tarr* e h. *ter* nedves; az 50. l. *barra* e h. *bereh* bárány.

A 30. lapon azt írja, hogy az újp. *szeng* kő, összefügg az újp. *szendsíden*, mérlegen megmérni, igével. A dolog úgy van, hogy az ige lett a névszóból, mert kő volt a mérésnél a súly. Régen Németország némely részében, Ausztriában, Angliában, Hollandban és Svédországban gyapjú, toll, kender és hasonló áru megmérésére szintén egy kő (*Stein*) nevű súlyt használtak, a mely 3 és 32 kilogramm közt ingadozott.

A 31. lapon a négy világtájról van szó. Az óbkt. *apáchtara* etymologiája Spiegelnél helytelen, Justinál Zdspr. 24. l. helyes: *apa-achtara*, a hol a csillagok letünnek. Az ujp. *báchter*, a mely az idézett óbaktriai szóból lett, Spiegel és Müller, Lautlehre II, 12. szerint *nyugatot* jelent; Müller a Sáhnámeh III, 1790, 127. v. is bizonyítja ezt az értelmét: hemíbúd tá tírehter gest rúz, szuví báchter gest gítí ferúz, úgy volt, míg elsötétült a nap, nyugat felé fordult a világot megvilágító. Ellenben *keletet* jelent ugyancsak a Sáhnámehban, Vullers III, 1315, 3. jegyz. Mohl olvasása szerint: szepídeh csu ez báchter ber demíd, midőn a hajnal kelet felől felvillant. Épen olyan zavaros az újp. *cháver* szó értelme is; pl. Vullers I, 198, 1. jegyz. csu chversíd szer szúji cháver nihád, midőn a nap *nyugat* felé hajtotta fejét; I, 5, 82: csu ez mesrik ú szúji cháver kesed, midőn keletről nyugat felé száll; I, 251, 131: hemán gurzdárán-i cháver zemín, Mohl I, 311. szerint: a nyugati földnek buzogányos hőseivel együtt. Ellenben Vullers I, 328. jegyz. 13. v.: csu ferdá ber ájed chver ez cháverán, midőn holnap feljön a nap *keleten*; II, 744. 7. jegyz. szerúset numúd án szer endsám-i chváb, kih ámed ze cháver zemin áftáb, Szerús mutatta meg neked amaz álom értelmét, mikor kelet földéről felkelt a nap. Egy igen érdekes újperzsa irodalmi termékben, a melyet Mírzá Haszan Chudádád Tebrízí írt és a mely Bécsben 1879-ben e czím alatt jelent meg: Námeh-i chuszreván dásztán-i pádisáhán-i írán ez ágház-i ábádiján tá endsám-i szászániján (A királyok könyve, Irán uralkodóinak története az Ábádiak elejétől a Szászániak végeig) az előszóban e kifejezés: zebánhá-i *cháver* zemín a. m. *kelet* földének nyelvei; a 352. lapon Anusírván birodalmának határai: *berin* kisveres tá derjámázenderán *cháver* hindúsztán *fervedin* miszr u derjá-i szurch *báchter* furát, *felül* (azaz éjszakon) országa a mázenderáni (azaz a kaspi) tengerig terjedt; *keleten* Indiáig, *délen* (az elül levőben Justi Zd. 199, 200.) Aegyptusig és a vörös tengerig, *nyugaton* az Euphratesig. — Igen nevezetes, hogy a nap a görög mythus szerint is hol keleten, hol nyugaton kel. L. Preller, Griechische Mythologie (Berlin 1872, 1875.) I, 354. II. 389.

A 33. lapon Spiegel az újp. *zer*, arany, szót írja két *r*-rel. Maga a főnév a Sáhnámehban egy *r*-rel van írva, pl. Vullers I, 11, 192: ze chá-

ver bijárászt tá báchter, pedíd ámed ez ferr-i ú kán-i zer, kelettől nyugatig felékesítette (a király a világot), pompájától aranybánya nyílt meg; I, 23, 2: ber ámed ber án techt-i ferruch peder, bereszm-í keján ber szeres táds-i zer, dicső atyjának ama trónjára jutott, a királyok szokása szerint fején arany korona; e példákban a rím mutatja, hogy csak egy *r* lehet a *zer* szóban; III, 1397, 2409: beszí zer ber átes ber efsándend, elég aranyat szórtak a tűzbe. A melléknév: aranyból való, aranyos, a Sáhnámehban gyakrabban két *r*-rel fordúl elő, pl. Vullers I, 5, 80: kih her bámdádí csu zerrín sziper, a mely minden hajnal hasadtakor mint arany pajzs; I, 28, 97: ez eszpán-i tází bezerrín szitám, aranyzaboláju arab paripákból.

Az érczek és fémek elnevezésében Spiegel e művének 35. lapján, a perzsa szótárakban, Wahrmund Praktisches Handbuch der neu-persischen Sprache (Giessen 1875.) II, 100. l. és a perzsa szerzőknél pl. a Sáhnámehban olvasható adatok közt nincs összehangzás. Különösen az újp. *rúj* nem jelent ezüstből és ólomból álló vegyüléket, mert abból nem lehetett volna vértezetet csinálni nagy súlya miatt; fénye sem volna; *rúj* a. m. réz, a mely elég kemény, nem túlságosan nehéz és ragyogó fényesre is csiszolható, tehát egészen alkalmas vértcsinálásra. Ily magyarázat után összehasonlíthatjuk Hübschmann nyomán az újp. *rúj* szót a szkr. *loha*-val, mert a réz vörösszínű. A perzsa *rúj* tehát réz, épen úgy, mint a Homérosnál levő *χαλκός;* l. Dr. E. E. Seiler, Vollständiges griechisch-deutsches Wörterbuch über die Gedichte des Homeros (Leipzig 1872.) 622. l. Azt hiszem, az újp. *áhen*, vas, szót, a melyet Spiegel szerint nem lehet a középperzsa *ászin*-nál régibb alakban megtalálni, a latin *aes*, *aëneus*, *aheneus* szóval össze szabad kötni.

A 37. lap szerint az újp. *bun* tő, alap, csak összetételben fordul elő. Ez nem áll; pl. Vullers I, 8, 142: jekí námver námeh efgend bun, egy nevezetes könyv alapját vetette meg. A 38. lapon megint a növény részeit jelölő szók közt uralkodik zavar; a helyes ez: újp. *bich* gyökér, *riseh* gyökérszál, a szakáll, *ris* szálaihoz való hasonlósága miatt. Az újp. *nej*-nek megfelelő régibb *nada* mint kölcsönzött szó megvan a törökben és magyarban: *nád*. Vámbéry, A magyarok eredete (Budapest 1882.) 296. 408. 665. l.

Feltünő, hogy Spiegel az 51. lapon azt írja, hogy az újp. *szeg*, kutya, szóhoz hasonló alakút nem lehet a szláv nyelvekben találni. Lehet bizony elég szláv rokonát is találni, v. ö. Curtius, Grundzüge der griechischen Etymologie (Leipzig 1873.) 158. l. Vaniček, Fremdwörter im Griechischen und Lateinischen (Leipzig 1878.) 52. 53. l.

A kakas az Avesztában Szraosának (az újp. szerúsnak) szent állata, a melyet ó-baktriai nyelven *paródars*-nak, vagy mint a Vendídád 18. 35. 52. mondja, «rosszúl beszélő emberek *kahrkatász*-nak neveznek».

Justi Zd. 82. 187. Nevezetes, hogy a kakas tisztelete az újperzsában is hátrahagyta nyomát; valami nagyon ékesre a Sáhnámeh a következő hasonlatot szokta alkalmazni: bijárászteh hem csu csesm-í churúsz, felékesítve mint a kakas szeme, Vull. I, 7. 109. Hasonlóképen említi a fáczán szemét is, Vull. I, 342, 421: csu csesm-í tezerván jekí csesmeh did, mint a fáczán szeme, olyan forrást látott. Egész természetesen érthető az olyan hasonlat, mint Mohl VII, 380: az a sereg, mint a fáczán szárnya; ebben a fáczán tollainak pompás színével hasonlítja össze a költő a vitézek ruhájának, fegyvereinek, zászlóinak tarka színvegyülékét. A kakast a görögök és rómaiak is kitüntették; jellemző neve *ὀρϑοβόας*, a korán kiáltó; a régi perzsák azt hitték, hogy szavára a gonosz szellemek elmenekülnek, melyek éjjel az ember romlására törnek. A mi meséinkben is el kell a kisértetnek vagy az ördögnek tünnie, ha a kakas megszólal. Max Müller, Essays (Leipzig 1879, 1881, 1872, 1876.) II, 167. Preller, Griech. Myth. I, 430. 658. Römische Mythologie (Berlin 1881—3.) II. 242.

Az 54. lapon a ragadozó emlős állatok neveit közli szerzőnk. Ebben ismét nagyon eltérnek egymástól a források. Szerzőnk szerint *beber* a. m. hód, Wahrmund II, 97. szerint tigris, Palmer 70. szerint oroszlán. Sajátságos észjárás mutatkozik az állatok újperzsa elnevezésében. *Chergús* (tulajdonképen szamárfülű) nyúl; *gáumis* (marha-juh) bivaly; *suturgáupeleng* (teve-marha-párducz) giraffe, v. ö. a görög *καμηλοπάρδαλις* összetételt; *suturmurgh* (teve-madár) struczmadár; *chárpust* (tüskehátú) sün; *chánehbedús* (háza vállán) csiga; *szengpust* (kőhátú) teknősbéka; *filmurgh* (elefánt-madár) pulyka; *sebcsirágh* (éjjeli lámpa) sz. János bogara; *sebpereh* (éjjel repülő) denevér; *kermús* (süket egér) vakandok, lehet azonban *kúrmús* helyett is: vak-egér, vagy egy régibb tőből ásó, kaparó egér, mint a német dialekt. *Scharrmaus*, *Scherrmaus*; *gúszfend* (óbkt. *gaoszpenta*, szent bika, Justi Zd. 100.) juh; *szegábi* vagy *szeg-i ábi* (vízi kutya) vidra vagy hód; már az Avesztában is kutyával magyarázzák az *udra* vidra, szót és az *upápa*, vízi, jelzővel látják el, Vendídád 14, 2. Justi Zd. 296, Wahrmund II, 97. Palmer 357; *mármáhi* (kigyó-hal) angolna. Ilyen sajátságos összetétel még a görög *χαμαιλέων*.

Spiegel az 58. lapon említi a szkr. *uhú* és *kárava* varjú, az újp. *húhú* galamb, *kalágh*, *kulágh*, corvus silvester, *zágh* holló és *karák* vagy *kurák* szarka szót, a melyekhez megjegyzi, hogy valószínüleg hangutánzók. Hozzá tehetjük még az újp. *kúkú* kakuk szót is. Hasonló hangfestéssel él Dsámí e szép versében: buved kúkú zenán kumrí ze her szú, kih ja'ni der dsihán ászúdegí kú, azaz: kúkút (hol, hol?) mond a gerle mindenfelül, vagyis hol van a világon nyugalom? Joseph und Suleicha, historisch-romantisches Gedicht aus dem Persischen übersetzt von V. v. Rosenzweig (Wien 1824.) 173. l. Az újp. *tezerv* nem annyi mint fogoly-

madár, mint Spiegel mondja, hanem fáczán. A görög *τέταρος* és a latin *tetrao* szóról kimerítően ír Vaniček Fremdw. 56., azonban az újperzsa alakot hibásan közli; helyes olvasását mutatja Vull. II. 219, 1732: tezerván u táúsz u kebk-í derí, Mohl II, 273: fáczánok, pávák és foglyok. V. ö. e tulajdonnevet *Στάτειρα*, Egy. philol. közl. IV, 468.

A 62. lapon levő óbkt. *szupti*, újp. *szuft*, váll, szóval a következőt vethetjük össze: német dialekt. *schucht* lapoczka, *schufft* a ló és szarvasmarha első lábának felső része, *schuff* ez állatok szügye, latin *scapulae* lapoczka; Dr. A. Bezzenberger, Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen (Göttingen 1877.) I, 341. Müller, Lautlehre II, 10. Justi Zd. 295. Vullers I, 150, 386: ber án szuft-i szímín du muskín kemend, Mohl I, 189: amaz ezüst *nyakára* két pézsmás fürt; Vull. II, 602, 1451: betír ú kemán ú ber ú jál u szuft, Mohl II, 253: a nyíl, az íj, melle, nyaka és *válla* tekintetében.

Csudálatos, hogy szerzőnk a 71. lapon nem talál a szkr. *csakra*, az óbkt. *csachra*, az újp. *cserch*, kerék, szóhoz közelebb eső görögöt, mint *κύκλος*, holott már az 57. lapon állította a perzsa *cserch*, kerengve repülő ragadozó madár neve mellé a görög *κίρκος* szót.

A szkr. *raszmi*, gyeplő, szóval az újp. *riszmán*, kötél, szót is össze lehet hasonlítani.

A 74. lapon összehasonlított szkr. és óbkt. *szúra*, erős, hősi, görög *κύριος* szóhoz lehet még a latin *Quires*, *Quirinus* nevet is állítani, Preller Röm. Myth. I, 278. 369.

A 78. lapon tévedés van; az újp. *áspez* csak szakácsot jelent, konyha újp. *áspezcháneh*, Wahrmund II, 86. Palmer 30.

Spiegel a 100. lapon az óperzsa *dipi* és szkr. *lipi* írás szót egymással összeköti; a szkr. *lip* gyöknek ugyanaz a jelentése, mint a görög *λιπ*-nek pl. *ἀλείφω*-ban; az írás tehát eredetileg kenésből, mázolásból, színekkel való festésből állt. Curtius Grdz. 266. Ugyanazt találjuk a török-tatár nyelvekben, Vámbéry, A török-tatár nyelvek etymologiai szótára (Budapest 1877.) 151—2. l., A török faj (Budapest 1885.) 43. l., A magyarok eredete 358. l. Az újperzsa monda szerint legyőzött és foglyokul ejtett dívek tanították Tahmúrath perzsa királyt az írásra, Vullers I, 22, 41—46.

A 116. lapon a szkr. *szapta szindhavasz*, az óbkt. *hapta hindu*, hét folyóhoz, aztán a görög révén India nevéhez még lehet a francia többes számot is jegyezni: *les Indes*, India. Ehhez hozzá teszi szerzőnk, hogy Firdúszí is hét indiai fejedelemről beszél, a kinek országát is elsorolja: *Kábul*, *Szindh*, *Hindh*, *Szandal*, *Csandal*, *Kasmír*, *Multán*, Mohl. VI, 50. e hét országnevet így közli: *Kábul*, *Szind*, *Jogi*, *Szendil*, *Dsendil*, *Kasmír*, *Multán*. E nevek felsorolásában legnevezetesebb a keletieknek nagyon kedves névpárrímelés: Szind és Hind, Szendil és Dsendil. Az ilyen arab és

héber rimelő névpárokról érdekesen ír Dr. Goldziher Ignácz, Mythology among the Hebrews (London 1877.) 347—9. l. Az óbaktriaiban is megvan e sajátság: *Amru* és *Csamru*, két szent madár, *Zairicsa* és *Tairicsa*, két dæmon, *Fraszrútar* és *Viszrútar*, a híres és az ellenhíres, két testvér neve, *Száonha* és fia *Báonha*; Justi Zd. 27. 109. 118. 201. 293. Ph. Keiper, Die Perser des Aeschylos als Quelle für altpersische Alterthumskunde (Erlangen 1877.) 14. l. A gebrek vagyis az úgynevezett tűzimádók mostani vallásában van *Mánisztár* és *Tánisztár*, újperzsául revánbud és tenánbud, a lelkek és a testek ura, Egyet. philol. közl. II, 358. Az égbolton megkötött hét dív közt, a melyből a hét bolygó lett, szintén van ilyen pár: *Zíreh* és *Níreh*, Fragmens relatifs à la religion de Zoroastre (Paris 1829.) 5. l. Dr. J. A. Vullers, Fragmente über die Religion des Zoroaster (Bonn 1831.) 52. l. A Sáhnámehban is van ilyen, Vullers I, 35, 16: *Irmáil* és *Kirmáil*, két jámbor férfiú a gonosz Zohhák király udvarában; Vullers III, 1667, 3035: *Nerimán* és *Kerimán*, Rusztem ősei.

A 122. laphoz meg kell jegyezni, hogy a túrániak eredeti neve, *tura*, a lovas ember gyorsaságát fejezte ki, Müller Miksa fölolvasásai a nyelvtudományról (Budapest 1878.) 227. l.

Az óperzsa kosmogonia némi nyomát az újperzsa hősmondában is fellelhetjük; e monda egy helye, úgy látszik, szintén arra vall, hogy a régi perzsák az elemeket, különösen a tüzet tisztelték. Vullers I, 3, 39—40: jekí átesí ber sudeh tábnák, miján bád u áb ez ber-í tíreh chák, nuchusztín kih átes ze dsunbis demíd, ze germis pesz chuskij ámed pedíd, bizonyos tűz ragyogott fel, közepett a levegő és a víz a sötét föld ölén; először a tűz megmozdulva lobogott, hevétől aztán a szárazság jött létre. V. ö. Herodot. I, 131. Egyet. philol. közl. VII. 56. Az elemek tisztelete kitetszik az *esküvési mondásokból* is, melyeket a Sáhnámehban találunk, pl. Vullers I, 83, 395—6: bedán berterín nám-i jezdán-i pák, berechsendeh chversíd u árendeh chák, betecht ú kuláh ú benáhíd u máh, a tiszta istennek ama legfenségesebb nevére, a ragyogó napra és a termő földre, a trónra, királyi süvegre, Náhídra és a holdra esküszöm (az újp. *náhíd* az óbkt. *anáhita*, a szeplőtelen, *ardvi szura*, a hatalmas, szent felbuggyanó, azaz a vizek női nemtője, később Venus csillaga, a görögök szerint Ἀναῖτις, Justi Zd. 20. 30. 296. Egyet. philol.közl. V, 545. l.). Vullers II, 771, 105—112: bigújem kih bunjád-i szúgend csíszt, chiredrá u dsán-í turá bend csíszt, bigújí bedádár-i chversíd u máh, betáds ú betecht ú bemuhr ú kuláh, besemsír-i gurdán bá dár u berd, be rúz-í szepíd ú seb-í ládseverd, bedád-í ferídún u ájín u ráh, bechún-í szijávus bedsán-í tu sáh, beferr ú beník echter-í ízedí, ... szuví átes áverd rúj ú reván, bedádár-í dárendeh szúgend chverd, berúz-í szepíd ú seb-í ládseverd, bechversíd u máh ú betecht ú kuláh, bemuhr ú betígh ú

bedíhím-i sáh; megmondom, hogy esküd alapja mi legyen, elméd és lelked köteléke mi legyen; esküdjél a nap és hold igazságosztó urára, a koronára, trónra, pecsétre és királyi süvegre, a dárdás és rettenetes hősök kardjára, a fehér napra és azurszínű éjszakára, Ferídún igazságára, a szent szokásokra és az igaz útra, Szijávus vérére és tenlelkedre, ó király, az isteni felségre és jó csillagodra.... A tűz felé fordította arczát és lelkét, a fenntartó, igazságosztó istenre esküdött, a fehér napra és azurszínű éjszakára, a napra és holdra, a trónra, királyi süvegre, pecsétre, kardra és diadémára. Fr. Spiegel, Eranische Alterthumskunde (Leipzig 1871, 1873, 1878.) II, 194.III. 685.

A 165. s köv. lapon az iràniak *istenitéleteiről* értekezik Spiegel. Ahhoz, a mely Kej Choszrú és Ferîburz vitás ügyében itél (Vullers II, 753, 1281—761, 1404. Mohl II, 433—441, Spiegel, Eran. Alt. I. 621. s köv. l.) azt jegyzi meg Spiegel az előttem levő mű 167. lapján, hogy az idézett mythusból oly okokat lehet kiolvasni, a melyek nagy kora mellett bizonyítanak. A természeti tüneményből, t. i. égi háborúból való kimagyarázhatása csakugyan arra enged következtetnünk, hogy a mythus igen régi; azonban van benne egy vonás, a melyből leghatározottabban azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a mythus abban az alakban, a melyben a Sáhnámeh idézett helyén olvasható, nagyon is új. Ott ugyanis egy gonosz léleknek az a neve, hogy *Behmen*, váráé *hiszn-i behmen* (Vullers II, 758, 1339.), *dizs-i behmen* (II, 757, 1322.); ez arra való példa, hogy mennyire veszett már el e monda keletkezésének korában a régi perzsa vallás és nyelv ismerete a nép tudatából: az újp. *behmen*, a hajdani óbkt. *vohu-manó*, a jó lélek, a gonosz léleknek, az újp. *áhermen*, *ahrímen*, az óbkt. *anrómainjus* szolgálatába szegődött. Viszont ugyancsak a Sáhnámehban találunk helyet, a melyen a *behmen* szó még a gonosz telet legyőző jótékony hőst, a tavaszt jelenti, Vullers I, 12, 122: bekeff ebr-i behmen bedil rúd-i níl, Mohl I, 17: keze a tavasz felhője, szíve a Nílus folyama.

Az indiai *szoma*, az óbkt. *haoma* nevű istenitallal össze lehet hasonlítani a görög mythologiai *νέκταρ*-t; a sas is szerepel az indiai, perzsa és görög mythologiában egyaránt, mind a háromban összeköttetésben van az istenek italával, Preller Griech. Myth. I, 413. A madarat repülő képessége miatt a szellemekkel rokon lénynek tartották és tisztelték; az újperzsában még erre vall pl. Vullers I, 318, 55: kih dsemsíd bá táds u engusteri, befermán-i ú dív u murgh ú perí. mert Dsemsíd a koronával és gyűrűvel, kinek parancsa alatt állott dív, madár és perí. Stein Aurel, Zoroastrian deities on Indo-Scythian coins 5. l. (az Oriental and Babylonian Record 1887. aug. füzetéből) Egyet. philol. közl. VI, 632—3.

Spiegel könyve 179., 225. és 314. lapján erősen hangsúlyozza, hogy az indiaiak és íràniak ősi vallása közt nem szabad oly ellenkezést

keresnünk, a mely a két népnek egymástól való elszakadását okozhatta vagy elválásuk után mint gyűlöletből fakadó erőszakos reformatio eredménye mutatkozik. Mindamellett van a két nép vallásának műnevei közt jókora ellentét. A szkr. *deva* isten, az óbkt. *daéva* gonosz szellem; a szkr. *Nászatja* jó, az óbkt. *Náonhaithja* rossz lény; a szkr. *Gandharva* inkább jó szellem, az óbkt. *Gandareva* egy jámbor férfiu neve, azonban gonosz lény neve is, a Sáhnámeh mondáiban a gonosz Zohhák király vezére, Vullers I, 55, 405: verá kunderev chvándendí benám, bekundí zedí pís-i bídád gám, Kunderevnek nevezték nevén, bátorsággal lépkedett az igazságtalan előtt. Azt tartom, ez a magyarázat csak Firdúszí népies etymologiája. Mint melléknév is előfordul e szó a Sáhnámehban, Vullers I, 281, 48: bisud becht-i írániján kunderev, sud án dádguszter dsihándár zev, az íraniak szerencséje megfordult és Zev, az igazságterjesztő király, meghalt. A szkr. *Kriszánu* a szent szoma-ital őre, az óbkt. *Kereszáni* dæmon; a szkr. *Ajászja* szent hymnusok szerzője, az óbkt. *Ajéhjé* egy gonosz szellem; a szk. *Indra* isten, az óbkt. *Indra* vagy *Andra* egy gonosz szellem neve; ellenben a szkr. *Traitana* dæmon, az óbkt. *Thraétaona* pedig jámbor hős.

A 191. lapon levő óbkt. *aurvataszpa*, a gyorslovú, melléknévvel, a melyet az Avesztá a napnak ad, összehasonlíthatjuk a görög *Hélios* lovairól szóló mythust, Preller, Griech. Myth. I, 350. II, 78. 80. Az óbkt. *aurvant*-ból lett a pehleví *arvand*, az újp. *ervend*, *elvend*, férfi, hegylánez és folyó neve, pl. Vullers I, 51, 324—5: beervend rúd ender áverd rúj, csunán csún buved merd-i díhím dsúj, eger pehleváni nedání zebán, betází tu ervendrá didsleh chván, az Ervend folyó felé fordult, úgy a mint volt, diadémáért küzdő férfiú; ha nem tudod a pehleví nyelvet, arabul az Ervendet Didslehnek nevezd. A Tigris folyam neve tehát mindenképen gyorsat jelent, mert az óbkt. *tighris* a. m. nyíl, tehát a folyam neve nyílsebességűt tesz; óperzsáúl *tigra*. *Aurvant* a görögbe átment: Ὀρόντης hegylánez, a hamadáni Elvend. Justi Zd. 5. 134. Vaniček Fremdw. 39. 57. Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft XII. 273. XVIII, 5. Spiegel, Die heiligen Schriften der Parsen übersetzt II, 37. Journal asiatique, VI. série, tome 13. (1869.) 184. s köv. l. Sir William Ouseley, Travels in various countries of the East, more particularly Persia (London 1819, 1821. 1823.) III, 571. Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches (Pest 1828.) II, 339. 392. 457. 621. Curtius, Grdz. 235. Stein, Zoroastr. deit. 4. 6. — Az óbkt. *Apam napát*, a vizek utódja, a víz istene, az Avesztában szintén viseli e melléknevet *aurvataszpa*; ezzel megegyezik a görög *Poseidón* és a római *Neptunus Consus* mythusa, Preller, Griech. Myth. I, 167. 473. 482—6. II, 81. Röm. Myth. II, 24. 124. Sőt a magam részéről nem tartom lehetetlennek, hogy a római *Neptunus* neve mint az óbaktriai mythus megfelelő alakjáé a *nepot*-tövéből szár-

mazik. — Achilleus két lovának, *Xanthos*-nak és *Balios*-nak (a különböző fordítások szerint: a sárga, szegsárga vagy fakó és a tarka, hóka vagy gyors; v. ö. Szent László lova nevét: *Zeg*, azaz szegszínű, Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben, Magyarorsz. I. 291.) mondájával összevethetjük az újperzsa Rusztem lováról, *Rechs*-ről, a *fényes*-ről szóló leírást: tenes pur nigár ez kerán tá kerán, csu dágh-í gul-í szurch ber za'ferán, teste telidestele volt rajzzal, mint a piros rózsa jegye sáfrányon, Vullers I, 287, 91—289, 138. Mohl I, 354—7. Egy más helyen *gulrechs*, Rózsa-Rechs, a neve, Vullers I, 342, 417. Preller, Griech. Myth. I, 388. — Indra mellékneve a Vedákban *harjaszva*, a fakólovú; ez aztán emberek tulajdonnevévé vált; az óbaktriaiban ezt az alakot kellett öltenie: *zairjaszpa*. Strabónál (XI, 514.) csakugyan találunk is egy óperzsa városnevet, *Ζαριάσπα*, Pliniusnál (N. H. 6, 17. 18.) *Zariaspa*, *Zariaspe*, a mely szó városnévnek csak félreértésből kerülhetett a classicus szerzők műveibe, mert nyilván ama város alapítóját jelentette. Az újperzsában is van bizonyítékunk, hogy e szó az óbaktriaiban megvolt; a Sáhnámehban fejezet czímében előfordul *Zerászp*, Vullers II. 810, de a szövegben magában csak *Zereszp*, pl. Vullers II, 775, 612. II, 810, 686. III. 1397, 2411.

A szkr. és óbkt. *játu*, az újp. *dsádú*, bűbájos, bűbájosság, átment a törökségbe is: *jada* vagy *dsada* varázs, *jada tasi* az a kő, a melylyel esőt támaszthatni; ily alakban és kő értelmével átment e szó az uj európai nyelvekbe, *jade*; e kő már a történelem előtt való idők emlékeiben is előfordul és művelődéstörténeti meg néprajzi tekintetben nagyon nevezetes. Vámbéry, A török faj 66. Max Müller, Vorlesungen über den Ursprung und die Entwickelung der Religion (Strassburg 1881.) 113. l. Az újperzsa hősi monda szerint Mázenderán varázsló királya, mikor Rusztem már-már legyőzi, roppant nagy és súlyos kőbe rejtőzik, Vullers I, 373, 901—374, 923.

Nem értem, miből következteti Spiegel (a 228. l.), hogy az újp. *nemáz*, imádság, kölcsönvett szó, holott maga említi a szkr. *namasz*, az óbkt. *nemanh*, a meghajlás, tisztelet, imádság szót, a mely mind a *nam*, meghajolni, fordulni, tőből származik. Justi Zd. 167. 174.

Igen nevezetes a következő fogalmi egyezés. *Textus* a beszédszöveg a *texo* szövök igéből származik; *ordior* szintén a. m. szövök, *sic est ordus apud eos* és *exordium* pedig megint a beszéd elrendezését és előadását jelenti; a szkr. *szútra* a. m. fonál, szövőfonál és könyv; a Vedában gyakran van szó a dalok szövéséről; az Avesztában a *vap* (szkr. vap. újp. *báften*) gyök a. m. szőni és dicsőítő dalt szerezni. Sőt a chinai *king* is a. m. bélfonál és könyv. Max Müller, Essays I, 296. II, 39. Religion 283. Justi Zd. 266. — A szkr. *pada*, az óbkt. *padha* és a görög *πούς* egyaránt jelent lábat és lábnak nevezett versmértéket. Sőt az egyezés még tovább

terjed. A szkr. *tri-stubh*, a latin *tri-pudium* és a német *Drei-schritt* egyaránt a táncz, zene, ének és versköltés egy ütemfaja. A szanszkrit szó alakjának teljesen megfelelne a görögben *τρι-στειβόμενον*. A szanszkrit *tristubh* a Vedákban gyakran előforduló versmérték, a görög bacchius, ⏑ — —, és az újperzsa hősköltemények mértéke mind e mai napig, csakhogy arab nevet kapott: *mutakárib*. Max Müller, Religion 169. Preller, Röm. Myth. I, 358. II, 33. Justi Zd. 184. Ztschr. DMG. XXXV, 449. s k. l.

Az óbkt. *skjaothna* eredetileg tettet, később gonosztettet jelentett (234. l.); egészen olyan értelmi módosuláson ment át, mint a latin *facinus*.

Az indiai mythologiában két kutyáról van szó, a mely a megholtak lelkét a túlvilágra való útjában vezeti és védi (239. l.); e kutyák neve *Száraméja*, a görögben *Ἑρμείας*, *Ἑρμῆς*; az indiaiban melléknevök *pathiraksi*, az uton való védő, a görögben *ἐνόδιος*, *ψυχοπομπός*, *ψυχαγωγός*. Müller Miksa újabb fölolvasásai a nyelvtudományról (Budapest 1876.) 507. s köv. l. Religion 276. Essays II, 165—7. Preller, Griech. Myth. I, 307—31. A kutya az Avesztá szerint is igen jelentős s hivő halálakor, de az újperzsában már épen úgy jelent megvetést, mint pl. Il. VI. 344. Vullers III, 1528, 569: bijámed pesz án bídirefs-í szuturg, pelídí szegí dsáduví pír gurg, aztán jött az a szálas Bídirefs (a zászlótlan, tehát czímertelen, nem nemes) egy tisztátalan eb, bűbájos, vén farkas.

Az indiai mythus ez alakjai: *Vivaszvat*, *Szaranjú* és az *Aszvin* (a lovas ikrek) a görög hitregék következő csoportjának felelnek meg: *Tyndareos*, *Léda* és a *Dioskuroi*; Preller, Griech. Myth. II, 90. s köv. l. Müller Miksa újabb fölolv. 523. s köv. l.

Az indiai *Jama* és *Jami* mythusában Spiegel tiltakozást lát az édes testvérek közt kötött házasság ellen (242. 250. 300. l.). A perzsáknál ez szokásos volt, tehát e pontban a szokás és jog ellenkezését látjuk az indiaiak és perzsák közt. E szokás nyomát az újperzsa hősi mondában is megtalálhatjuk, Vullers III, 1540, 783—5: csu sáh-í dsihán báz sud bázdsáj, bepúr-í mehín dád ferruch humáj, ʿadsamrá csunín búd ájín u dád, szipehrá benesztúr-i ferchundeh dád, bidádes ez ázádegán deh hezár, mikor a világ királya visszatért, legidősebb fiának adta a boldog Humájt (leányát); a perzsának ez volt szokása és törvénye; a szerencsés Nesztúrnak sereget adott, adott neki tizezer nemest. E helyen Mohl (IV. 341.) olvasása, a mely szerint a 784. sor félverseit az itt közölt rendben kell olvasni, határozottan helyes és Vullersé, a ki e félverseket egymással felcseréli, szinte érthetetlen. Sőt a hősi monda szerint az apa leányát is elvehette, mint Behmen-i Iszfendijár leányát Humáj-i Csihrázádot, Vullers III, 1756, 137: peder der peszírefte ez níkují, bedán dín kih chvání verá pehlují, atyja nőül vette szépsége miatt, ama vallás értel-

mében, a melyet pehlevínek hívsz. Spiegel, Eran. Alt. II, 300. III, 678. s köv. l.

A vadkan a legkülönbözőbb népek regéiben egyaránt az erő és bátorság képe (251. 271. l.); az újperzsa hősi mondákban van egy *Guráz* vagy *Gurázeh* azaz vadkan nevü hős, kinek zászlaján vadkan képe látható czímerül; más hős is vadkanhoz van hasonlítva. Vullers I, 399, 311. 400, 325. 423. not. 1. vers. 12. II, 776, 176. 787, 344. 801, 540. III, 1528, 566. Idegen szók a görögben és latinban cz. dolgozatom 30. l. Egyet. philol. közl. VII, 51. A latin *Verres* is a. m. vadkan, Horat. carm. III, 22, 7. Curtius Grdz. 348. A quiché-ben, egy középamerikai indián nyelvben szintén *fehér vadkan* az istennek neve, Max Müller, Essays I, 320.

Az indiai és perzsa mythusokban előforduló rettenetes *kigyóval* és a vele vívott harczokkal (258. l.) összehasonlíthatjuk a szentirat symbolikájában előforduló kigyót és ellenségét, az asszonyt, a ki megrontja a kigyó fejét, Mózes 1, 3, 15. Apocal. 12. Max Müller, Essays II, 248. — Az indiai *égi-háború-mythusok* mellé (260. l.) sorakozik a görög hitregei *Bellerophontés* és *Chimaira* harcza, Max Müller, Essays II. 155—169. Preller, Griech. Myth. II, 78. — Az óbkt. *Dahâka* a görög *Typhón*, *Typhóeus* jelentőségét az ægyptusi *Szet*-tel hasonlíthatjuk össze. Preller, Griech. Myth. I, 54—56.

Az indiai *Riksa* és az óperzsa *Erechsa* mythusának nyoma megvan az újperzsában is. Minúchihr, Irán királya, és Efrászijáb, a túráni fejedelem békét akarván kötni megegyezett, hogy addig legyen az ország a perzsáké, a meddig nyíllal lőni lehet. Hős *Áris* erre a Demávend csúcsáról éjszak-keleti irányban elrepítette nyilát, mely reggeltől délig repült s Ámultól Mervig szállott, azaz negyven napi járásra, öt-hatszáz mérföldnyire a Demávendtől esett le az Oxus partjain. Ennek emlékére ülik a mai gebrek a *tirgáh* azaz nyílünnep napját. Itt az ősi természettisztelet érdekes elváltozásával van dolgunk. A régi perzsák mythusaiban ugyanis volt egy csillag, *Tistrja*, a mely a csillagok ura, a keleti csillagtábor vezére, az esőt adó jótékony szellem volt; neve az óbkt. *tighri*, nyíl, szóéval függ össze (a gyök *tizs*, *tis*); tiszteletére junius havát és minden hónap 13. napját még most is *tír*-nek nevezik az újkori párszík; a *tirgáh* nevű ünnepet is kétségen kívül a villámmal nyilazó Tistrja tiszteletére szentelték. Később a róla szóló hitregét átruházták Áris hősre. Ilyen módon támadhatott a *Tell-monda* is. Később a hősi mondánál is lejebb szállott e mythikus hős és tette és az ezeregy-éjszakai tündérregékben mint *Ahmed* herczeg nyíllövése fordul elő; ennek nyilát *Peri Bánú* tündér repíti egy napi járásra. A hősi monda fokán állapodott meg a magyar mythologiában a *Csaba* vezérről és három bűvös nyiláról szóló monda, a melyet Jókai Mór költőien dolgozott fel egy régibb el-

beszélésében és ujabban az Osztrák-magyar monarchia írásban és képben czimű munkának magyarországi I. köt. 322. lapján. Vámbéry, A magyarok eredete 192. s köv. l. Sir John Malcolm, Sketches of Persia (London 1861.) 198. Spiegel, Eran. Alt. I, 573. II, 72—74. III, 667—8. Zeitschr. d. DM G. IV, 365. Justi Zd. 134. Stein, Zoroastr. deit. 6. 7. Az óperzsa Tistrja a görög *Seirios*, Órión kutyája, a latin *Canicula*, a mely szintén éles nyilakkal, fényes, égető sugaraival lövöldöz, mint a nap; mythologiai jelentősége azonban a Tistrjáéval ellenkezővé vált, Preller, Griech. Myth. I, 372—3. A Sáhnámehban Áris maga nem fordul elő; nevét csak Zerírről mondott hasonlatban olvassuk, Vullers III. 1528, 562: kih számís gurzeszt u tír árisí, a kinek buzogánya olyan, mint Számé, és nyila olyan, mint Árisé. Ztschr. DMG. XXXV. 445—7.

Az indiai mythologiában levő *Kávja Uszanasz* igen bölcs férfiú, a ki a holtakat új életre bírja kelteni; veje *Jajáti* elevenen készül a mennybe szállani, azonban az istenek e vakmerőségeért megbüntetik és a földre vetik vissza (285. l.). E mythus a perzsában két személy közt oszlott meg: *Kávéh*, a kovács, az újperzsa hősi monda szerint elhagyta ugyan mesterségét, és csak politikával foglalkozik, a mennyiben t. i. a kényúr Zohhák ellen fellázítja a perzsákat, azonban Spiegel (287. l.) szerint helyi mondában művészi kovács is lehetett; *Kej Káúsz* perzsa király furfangos mesterséggel a mennybe készül emelkedni, azonban kudarczot vall és fennhéjázását megbánva szerencsésen visszakerül a föld színére. Vullers I, 44, 194—48, 269. 409, 439—412, 486. Egyet. philol. közl. IV. 680. A görög mythusban megfelel ez alakoknak *Daidalos*, a nagy művész, és fia *Ikaros*, a ki a mennybe szállás alkalmával elvész. A napnak egyéb hőseit nem sasok, mint Kej Káúszt, sem szárnyak, mint Daidalost és fiát, hanem lovak szokták a felhők fölé emelni. Preller, Griech. Myth. II. 498. Goldziher, Myth. 127—8.

A buddhisták legendái szerint *Bodhiszattva* csudálatos módon született anyja jobb oldalából (291. l.); ilyen csudát olvashatunk az ujperzsa mondában *Rusztem* születéséről, Vullers I, 223, 1677—224, 1696. Rusztem maga nem fordul elő az Avesztában, csak ősei, a *Szám*-ok; neve az óbaktriaiban ez volna: *rusztama*, az igen megnőtt, e gyökből: *rud*, nőni. Justi Zd. 257. 294. 304. 362. 375. 376. Ez a szóalak egészen olyan, mint az óbkt. *szpitama*, az igen fehér vagyis előkelő, nemes, Zarathustra mellékneve. A *fehér* képies jelentését l. Egyet. philol. közl. III, 72. 514. A görögben van λευκαὶ φρένες, gondtalan szív, Pindar Pyth. 4, 109. A latinban Catull. 8, 3: Fulsere quondam candidi tibi soles; Horat. carm. I, 36, 10: Cressa ne careat pulchra dies nota; epist. II, 2, 189: (Genius) albus et ater. — Firdúszí Rusztem nevét így magyarázza Vullers I. 224. 1706: biguftá *biresztem* (vagy *berusztem*) ghem ámed beszer, így szólt (Rusztem anyja, szülésekor): *megmenekültem*, fáj-

dalmamnak vége lett, vagy: *magzatom* által fájdalmamnak vége lett. A névvel való egyenlő hangzás miatt az utóbbi olvasást és fordítást tartom helyesnek. Spiegel, Eran. Alt. I, 572. mindakettőt tartja lehetségesnek; Mohl I, 279. ezt olvassa: *Rustem*, és így fordítja: Je suis délivrée.

Az indiai mythologiában az kapja *Draupadi*-t nőül, a ki egy bizonyos íjat meg bír feszíteni; *Karna* képes erre, azonban Draupadi kijelenti, hogy nem megy hozzá nőül, mivel kocsis családjából származik (303. l.). A görög hitrege szerint *Eurytos* annak igéri leányát *Iolé*-t, a ki jobb íjász nálánál; *Héraklés* legyőzi, de Eurytos mégis megtagadja tőle leányát, mert Héraklés gyalázatos szolgálatban volt Eurystheusnál. Az is nevezetes, hogy Karna a napisten fia, Héraklés pedig a nap hőse. Preller, Griech. Myth. II. 157—8. 225—6. A görög hősi mondában *Pandaros* ügyes íjász (Il. II. 827. IV, 88.) és még a történeti korban is dicsőséget szerez a nyilazás *Astér*-nak, a kinek nevében talán egy nyilazó csillaghősről szóló régi mythusnak utolsó maradványát láthatjuk, a ki Methóné ostromakor II. Fülöp makedoniai király szemét lövi ki nyilával. Lucian. hist. quomodo conscrib. 38. Plut. parall. 8. Themistii orat. 23, p. 284. ed. G. Dindorf. (Lips. 1832.) — Íj felajzása, a húr megfeszítése és ügyes nyilazás az újperzsa hősi mondában is jelentős vonás. Találóan hasonlítható össze a következő két adat. Herod. III, 30. szerint *Kambysés* azon kezdte öcsését *Smerdis*-t gyűlölni, hogy egyedül ez volt képes az æthiopi íjat megfeszíteni; Smerdis melléknevе *Ταννοξάρκης* vagy *Ταναοξάρης*, a mi Duncker Miksa (Az ókor története, fordította Jónás János, Budapest 1874—7.) IV, 575. szerint az óbkt. *thanvara-khsathra*, az íj királya. Justi Zd. 93. 138. Vaniček, Fremdw. 55. Az újperzsa hősi mondában pedig csak *Szijávechs* vagy *Szijáves* bírja íját felajzani, *Gerszivez* nem képes; más helyen ismét ez a Szijáves repít keresztül hét nyilat két fa és két aczél pajzson a nélkül, hogy egyetlen egygyel elhibázná. Az említett Gerszívez lesz később Szijáves megrontója. Az újperzsa monda hősét azonban nem igen lehet naphőssel magyaráznunk, jóllehet története és jelleme a nap hősére vall, mert neve, az óbkt. *szjávarsána* fekete embert vagy fekete szeműt jelent. Vullers II. 602, 1452—603, 1469. 633, 1968—73. Justi Zd. 305. Spiegel, Eran. Alt. I, 596. Keiper, Perser 99. 103.

Spiegel azon indiai és perzsa mondákhoz, a melyek szerint a hőst úgy akarják elveszteni, hogy csecsemő korában vízbe teszik, sémi mondákat kapcsol és azt tartja, hogy e gondolat nem is indokelta eredetű, hanem hogy igen régen származott nyugatról keletre (303. l.). Csakhogy ez a mythus épen úgy elterjedt nyugat felé is; *Akrisios*, *Danaé* és *Perseus* (a ki szintén a nap hőse), továbbá *Romulus* és *Remus* mondája bizonyítja. Preller, Griech. Myth. II, 61. Röm. Myth. II, 348. H. Steinthal, The legend of Samson (Goldziher id. mythologiájának 428. l.).

Ezzel bevégzem Spiegel érdekes könyvének ismertetését. E könyvet mindenki, a ki az árja népek ősi állapotának világos képét akarja látni és általában művelődésöket, különösen pedig vallásukat és őstörténetöket akarja tanulmányozni, nagy haszonnal forgathatja.

Dr. Pozder Károly.

Deutsche Altertumskunde von *Karl Müllenhoff*. Berlin, Weidmann. I. Band, 1870. V. Band. 1. Abteilung 1883. II. Band, 1887. (Befejezés a februári füzetből.)

Az *Altertumskunde* második kötetében Müllenhoff a germánok legrégibb lakóhelyével foglalkozik, megállapítja a régi Germánia határait, elkülöníti a germánokat keleti és nyugati szomszédjaiktól és első történeti fellépésüket tárgyalja.

A régi germán földnek Tacitusnál található meghatárolása nem eléggé pontos és megbízható. Tacitus szerint nyugaton, Gallia felé, a Rajna volt Germánia határa, délen, Rhætia és Pannonia felé (Noricumot Tacitus nem említi) a Duna, keleten a sarmatáktól és dákoktól részint a kölcsönös félelem, részint a hegység természetes határa választotta el a germánokat, északon az Óczeán képezte a határt. Már a nyugati meghatárolás sem egészen pontos: a *Germánia* 28., 29. es 43. fej. szerint a Rajnán túl is laktak germánok s viszont a Rajnán innen gallusok is. A mi a déli határt illeti, a Dunán innen is laktak még gallusok és pannoniai népek, Rhætia földje meg ellenkezőleg nem terjedt egész a folyóig. De teljességgel pontatlan Germániának keleten való meghatárolása. Tacitus a hegység geographiai fogalmát a félelem psychologiai fogalmával kapcsolja össze, a mi emeli tán stilusának elevenségét, de a lekiismeretes kutatónak nagy nehézségeket okoz. A sarmatáktól északra az Óczeánig pedig épenséggel nem határozza meg Tacitus Germánia határát, — talán mert azt hitte, hogy nem is határozható meg. Müllenhoffnak nagy érdeme, hogy e téves állításokat helyreigazította s a hézagokat kiegészítette.

A régi Germánia, délkeleti csúcsával messze belenyúlt hazánk mai területébe. Tacitus szerint a sarmaták voltak itt a germánok keleti szomszédai. *Annalesei*-ben (2. 63.) említi, hogy a rómaiak 19-ben Kr. u. a quád Varrius birodalmát a Marus (Morva) és Cusus folyamok közt alapították meg. *Cusus* nem lehet más mint az Ipoly neve, ez a folyó volt tehát Varrius birodalmának és egyúttal a régi Germánia déli részének keleti határa. Az a gall származású nép, melyet Tacitus *cotini* néven említ s a mely épúgy mint az *Osi* részben a quádoknak, részben a sarmatáknak fizetett adót, Müllenhoff szerint Germánia keleti határán lakott Magyarország északnyugati hegyvidékein, a mai Bars-, Zólyom-, Hont- és Nógrádmegyék területén. E nép vasbányái pedig, a melyekről Taci-

tus megemlékezik, Suess szerint az északmagyarországi bányászatnak vetették meg alapját. Germánia *keleti határa* tehát körülbelül azon a ponton kezdődött, a hol a Duna dél felé kanyarodik, a mai Vácz vidékén, innen azután egyenesen észak felé vonúlt a határ. Folytatólag a felső Visztula képezte a germán föld keleti határát, a minthogy az Augustus korában hivatalosan is el volt ismerve; így adják elő a dolgot Mela, Plinius, Ptolemæus, a későbbiek közül Jordanes is. Az alsó Visztula azonban a Bug torkolatától kezdve nem tekinthető már határvonalnak, mert itt még a tulsó parton is laktak germán népek egész az Óczeánig. A gótok foglalták el az Óczeán és a Visztula nagy kanyarulata közt elterülő vidéket is tőlük.

A Visztula a *szlávoktól* választotta el a germánokat. Igaz, lehetséges, hogy a Visztulának másik partján is laktak még szlávok, hisz a germánok a folyó nevét is vagy ő tőlük, vagy az eistektől vették kölcsön. A Visztulától délfelé a Kárpátok vidékén, Ptolemæus szerint az Ὄμβρωνες és Ἀναρτοφράκτοι voltak a germánok keleti szomszédai, semmi esetre sem szláv népek. A Kárpátok vidékén a Kr. u. első századokban egyáltalában nem lehet kimutatni szláv népeket. A legrégibb források szerint a Kárpátoktól északra laktak ők, legrégibb hazájuk a Dnjeper vidéke. Innen kiindulva azután tova terjeszkedtek a Visztulán és a Kárpátokon túl is, a mi könnyen megeshetett, minthogy nem találtak itt sehol ellenállásra, de nem is provokáltak ellenállást. Ők nem léptek föl tömött egységekben, hanem szétoszlott törzsekben, a melyek könnyen befészkelődhettek idegen népek közé is.

A szlávok nyugatra hatolásának története a következő. 170 körül az Odera és Visztula közt lakó vandiliek egy része átlépte a Kárpátokat és északi Dácziában telepedett le. Az a hézag, a mely ekkép a felső Visztula vidékén támadt, volt az első, a melyet a szlávok betöltöttek. 240 körül a gót nép zöme indúlt meg s a Pontusnak vette útját, jobbról követték őket a gepidák, balról, a Mæotis felé tartva, a herulok. 406 körül, mikor a quádok (suebek) és vandalok nyugatnak indulnak, az ő helyüket a rugiak és skirek foglalják el, a kik szintén az Odera és Visztula között laktak volt. Keleti Germánia eme részének tehát az V. századtól kezdve egyes kisebb törzseken kívül nem volt többé germán lakossága s így a szlávok könnyen terjeszkedhettek. Előnyomultak egész az Elbéig, megtartva a folyók germán neveit (*Odera* = *Widua* v. *Wijathwa: Walthahwa*-ból lett *Wlatava, Moldva*; az Elbe és mellékfolyói is megtartották régi neveiket). 562 körül az avarok jelennek meg a frank birodalom keleti határán s most a szlávok még könnyebben terjeszkedhettek. Germánia keleti része át volt nekik szolgáltatva, a germán elemek csak ott maradtak meg, a hol, mint a Duna völgyében a Morváig és a Lajtáig, rokon szomszédokra támaszkodhattak.

A szlávok mellett, a kik Tacitusnál *Veneti* néven fordulnak elő, még az *eistek* (*Aestii* v. *Aisti*) is voltak a germánok keleti szomszédai. Már Zeuss felismerte, hogy e néven a régi poroszok, litvánok és lettek eredetileg egységes ősnépét kell értenünk. A X. században ezek egyrésze a szláv eredetű *Pruzzi* néven fordul elő s ez lett később uralkodó nevük, míg a germán *Aestii* (**Aistjus* v. *Aisteis*, egy *aistan* «æstimare» igéből, tehát a tiszteletreméltók, óizl. *Eistr*, *Eistir*) egy egészen idegen, finn eredetű nép nevévé lett. Valószínű ugyanis, hogy a Finn-öböl partjain is laktak valamikor igazi eistek, de később más lakosság foglalta el ama helyeket s a skandinávok aztán az új lakosokat is a régi néven nevezték.

Tacitus az eisteket a germánok közé számította. «Szokásra nézve, úgymond, nem sokban különböznek szomszédaiktól, a suebektől, nyelvük azonban közelebb áll a brittekéhez.» Tacitus eme szavai, valamint *Germániája* egyéb helyei érdekes világot vetnek arra, hogy a nemzetiség meghatározására nézve az ókori irók mit tartottak irányadónak: nem a nyelvet, hanem a typust, életmódot, szokásokat. Hogy a nyelv szolgál első és egyedüli kriteriumul, midőn a népek rokonságáról vagy különböző voltáról van szó, az csak a legújabb tudomány vívmánya. Igy aztán megérthetjük, ha Tacitus az *Osi* nevű népet *Germanorum natio*nak mondja, ámbár nyelvüket pannonnak tartja, ha a caledoniaiakat vörös hajuk és nagy testalkotásuk miatt a germánokhoz számítja stb.

Az az állítás különben, hogy az eistek nyelve közelebb áll a brittek, mint a germánok nyelvéhez, csak arra mutat, hogy Tacitus tudosítója előtt az eist nyelv ép oly ismeretlen és idegenszerű volt, mint a brittek nyelve. A nyelven kívül egyéb vonásokat is emel ki, a mi megkülönböztette őket a germánoktól. Rarus ferri, frequens fustium usus: oly sajátság, mely a germánok harczias jellemével nehezen férne meg, de igenis a litvánokéval, mint a kik még a XIV. században is a kampós botot használták fegyverül. A gabonatermelést nagyobb türelemmel végzik, mint a lustább germánok: «a germánokat, — úgymond Müllenhoff, — egészen eltöltötte a hősiesség ideálja, holott a csendes, békeszerető eist ember földhöz ragadva nem tört magasra». Ennek következménye azután az lett, hogy az eistek elvesztették nemzeti önállóságukat, ámbár talán épen békeszeretetöknél fogva nevezték őket germán szomszédaik «tiszteletre méltók»-nak. Tacitus megemlíti még, hogy az eistek kiválnak a borostyánkő szerzésében s hogy *glaesum*-nak mondják azt, de ez utóbbira nézve alighanem téved, az eistek bizonyosan másképen nevezték a borostyánkövet (v. ö. porosz *gentars*, litv. *gentáras*, erre megy vissza a magy. *gyanta* is), a *glaesum* szót germánok szájából hallották a rómaiak (v. ö. Pliniust) s Tacitus csak azért tulajdonítja az eisteknek, mivel őket is a germánok közé sorolta.

Germánia *északi határát* az Óczeán képezte, az Óczeán közepén (*in*

ipso Oceano) laktak Tacitus szerint *(Germ. 44.)* a *suionok*. A mit ezek tengeri hatalmáról és hajóik felszereléséről mond, az a mesés túlzás nyomait viseli magán s abból magyarázandó, hogy az ó-svéd einvald-királynak valóban nagy volt a gazdagsága és hatalma s ünnepélyek, népgyűlések alkalmával voltak kiváló jogai is. Müllenhoff szerint a népforgalomnak ily alkalomkor észlelhető élénkségéből eredhetett az a felfogás, hogy Skandinávia nagyságával arányban áll lakosságának sűrűsége és a népek sokfélesége is. Ezen a felfogáson alapulnak azután a déli törzsek vándorlásainak mondái, a melyekben Skandinavia *officina* és *vagina gentium* nak van mondva.

A *Germania* 45. fej. szerint Tacitus a suionok közvetetlen szomszédjaiul tekintette a *sitonokat (Sitones)*. Ezek is a skandináv félszigeten laktak, még pedig a suionoktól északra. Már régebben felismerték bennök a *finneket.* *) Ismeretes az a nézet, hogy a finnek egykor Európa legnagyobb részét (az Alpesektól észak felé) lakták. Müllenhoff ezt nem tartja valószínűnek, mert ha a keletről nyugatra nyomuló indogermánok itt találták volna a finneket, akkor inkább nyugat felé és nem északkeletnek szorították volna őket. Vagy az indogermánokkal együtt, vagy ő utánok kellett Azsiából Európába jönniök. Egy másik kérdés az, vajjon a germánok Skandináviába hatolásuk idejében találtak-e ott már finneket vagy lappokat mint régibb benlakókat, a kiket azután visszaszorítottak, vagy pedig csak később jöttek-e a finnek oda s csak a germánoktól lakatlanúl hagyott pusztaságokat barangolták-e be. Müllenhoff az első esetet tartja valószínűnek. Erre utal *Skandinavia*, helyesebben *Scadinavia* neve is, a mely valószínűleg a lappoktól ered *(Skadesi suolo* az emberek szigete? *DA* II. 359.). Norvég mythusokból is kitünik, hogy lappok vagy finnek voltak a félsziget legrégibb lakói, e lakosságot azonban az ázok és vánok szolgálatában álló normannok vagyis germánok visszaszorították. Csakugyan mindinkább északfelé szorultak a finnek, a VI. században Raumarîki és Rânrîki tartományok szomszédságában laktak, körülbelül ott, a hol ma Norvégia és Svédország határa kezdődik.

A mi a régi Germániának *nyugati határát* illeti, Tacitus a Rajnát említi annak. Bizonyos azonban, hogy a germánok előtt gallusok laktak e folyó jobb partján is, a gall terület magában foglalta még a felső Ems vidékét is. Míg ugyanis az északnémetországi folyók nevei majdnem

*) A finnek neve Müllenhoff szerint germán eredetű szó. Agsz. *finn*, aln. úfn. *finne*, németalf. *vin* = l. *penna*, toll, úszószárny; ógerm. **Fennas*, *Finnas*, g. *Finns*, ósk. *Finnr*, ófn. ósz. agsz. *Finn* valamikor adjectivum volt *(petnas)*, jelentése «szárnyas, madár», v. ö. gör. *πετεηνός*, *πετεεινός*. A finnek e nevüket valószinüleg hóczipőiknek köszönhették, a melyekkel a havon mintegy repülve tovasiklottak.

kivitel nélkül germán eredetűek (az *Odera* régi neve körülbelül *Vidua*-nak hangozhatott, értelme «úsztató» vagy egyszerüen «folyó», a *vi* «hajtani» gy.-ből; *Elbe* a fehér, világos folyam, v. ö. *albiz* hattyú; *Havel* «a tavakban gazdag», kfn. *habe* kikötő; *Spree* «buzogó víz», kfn. *spréjen*, *sprewen* sziporkázni; *Sale* «sós víz», a Moldva neve *Wlatawa* = *Walthahwa*, *Waldaha*, «az erdő vize», *Weser* «a rétek folyója», *Fuldu*, *Fuldaha* «landfluss», *Eder* «a gyors», ófn. *atar* celer; *Ems*, ófn. *èmizic* perpetuus) s így e folyók területét kell a germánok legrégibb lakó helyének tartanunk; addig a Rajna és mellékfolyóinak nevei kelta származásúak, a mi arra mutat, hogy a gallusok előbb ismerték e folyót, mint a germánok (ó-kelta *Rénos*, ír *Rian*, a *ri* «menni, folyni» gy.-ből, v. ö. ném. *rinnen*); kelta eredetűek a *Main*, *Lahn*, *Sieg*, *Ruhr*, *Lippe* folyamnevek is. Kelta neve van az északnyugati Németország mind ama számos folyójának is, a mely *-apa* vagy (fn.) *-afa*, *-affa*-ra végződik. Ezek a folyamnevek t. i. összetételek, az összetétel második része *-apa* (a második lautverschiebung beállta után felnémet területen *-afa* vagy *affa*), mely folyót jelent, azonban nem német szó, nem lehet a g. *ahwa*, ófn. *aha* labialist tartalmazó mellékalakja (az ismeretes *qu*: *p*-változással), mert akkor a szóban már az ősgermán fokon is *f*-nek kellene állania (v. ö. *quatuor*: g. *fidwôr*). Ez csak az ír *ab* «folyó» szóhoz hozható helyes viszonyba, ez pedig a szkr. *amba*, *ambhas* (v. ö. gör. ὄμβρος, l. *imber*) nasalis nélküli mellékalakja. Németországnak nyugati része tehát, a hol ily folyamneveket találunk (*Erft*, *Gennep*, *Herpf*, *Horlof*, *Wörpe*, *Ysp*, *Wölpe*, *Alpe*, *Despe*, *Dörpe*, *Schlarpe* stb.), valamikor kelta terület volt. A Harz-hegység, a thüringi erdő és az ehhez csatlakozó, keletnek vonuló hegyek választották el a legrégibb időben a germánokat nyugati és déli szomszédaiktól, a keltáktól.

A germánok legrégibb lakóhelyének meghatárolása közben Müllenhoff hosszasabban fejtegeti azt, mikor tünt fel a *germán* név és mi lehet e névnek eredete.

Eddig azt hitték, hogy a legrégibb irodalmi hely, a hol a germánokról említés van, azok a szavak, a miket Athenæus idéz Posidoniusból: *Γερμανοὶ δὲ, ὡς ἱστορεῖ Ποσειδώνιος, ἄριστον προσφέρονται κρέα μεληδὸν ὠπτημένα καὶ ἐπιπίνουσι γάλα καὶ τὸν οἶνον ἄκρατον.* Müllenhoff azonban kimutatja, hogy e hely, a mely valószínűleg a kimberek és rómaiak 113-ban történt összeütközésének elbeszéléséből van véve, nem szószerinti citatum, hanem hogy Athenæus már a saját ismeretei szerint javította Posidonius adatait; ez utóbbi alkalmasint még nem használta a *germán* elnevezést. A római írók sokáig a kelták közé számították a germánokat is és a gallusok és germánok különbségével még talán a kimber és teuton háború idejében sem voltak tisztában. A megkülönböztetésnek meg kellett azonban történnie, mikor mind több és több germán

származású rabszolga özönlötte el a vásárokat, a vivóiskolákat, az amphitheatrumokat és a mezőket. Mikor a rabszolgaháború kiütött (73—71), már határozottan meg tudták őket különböztetni a gallusoktól. A név maga körülbelül 80 és 75 között Kr. e. tünhetett fel Itáliában. Cæsar az első, ki az irodalomban is határozott különbséget tesz gallusok és germánok között, és a ki a kimbereket és teutonokat a germánokhoz számítja.

A mi a *germán* név eredetét illeti, közelfekvőnek látszik, hogy a szó latin eredetű. Minthogy a rómaiak a germánokat eleinte kelta népnek tartották, azt lehetne hinni, hogy a *Galli et Germani* kifejezés annyit jelentett, mint *gallusok és ugyanazon fajbeliek.* A *germanus* szónak ily értelme azonban nem mutatható ki s a prózában egyáltalában nem használják substantivumul. Nem is találjuk annak nyomát sem Cæsarnál sem más későbbi római íróknál, hogy ők latin eredetűnek tartották a *germán* nevet, a Kr. u. első század római tudósai inkább mind Galliából származtatják azt.

Tacitus magyarázatának megértése czéljából a következőket kell szem előtt tartanunk.

A Rajna mindkét partján találkozunk egy-egy germánnak nevezett néppel; ez azonos nevű két törzs azonban különböző eredetű. A Gallia északi részében lakó germánokat *Germani cis Rhenum (cisrhenani, citra Rhenum)* névvel különböztették meg a *transrhenanus*októl. Cæsar is megemlékezik a belga germánokról, a cordrusi, eburones, cærœsi, pæmani (*BG.* II. 4.) és a segni (*BG.* VI. 32.) nevű törzsekről, «qui uno nomine Germani appellantur». E belga germánok kelta eredete kétségtelen; nem is állott fenn sehol annak a hite, hogy ők rajnántúli névrokonaiknak egyúttal fajrokonai. Csak a remusok voltak abban a téves nézetben, hogy a belgák legnagyobb része a rajnántúli germánoktól származott, ő tőlük hallotta Cæsar is azt a véleményt: «plerosque Belgas esse ortos ab Germanis *Rhenumque* antiquitus *traductos* propter loci fertilitatem ibi consedisse Gallosque qui ea loca incolerent expulisse (*BG.* II. 3. 4.). Cæsarnak az eburonok ellen viselt pusztító hadjárata után a gall germánok neve egészen eltünik. A kelta eredetű tungrok foglalják el területöket s e tungroknak, mint a germánok régi utódjainak, nevéhez füződik a római tudósok ama hypothesise, a melyet Tacitus is elfogadott.

Tacitus *Germániá*jának emez ismeretes helyéhez (c. 2.) még a következő magyarázatokat kell megjegyezni. A *vocati sint* perfectum mint elbeszélő historicus idő van használva, tisztán a jelen szempontjából; Tacitus nem gondolhatta azt, hogy a nép névtelenül jött Galliába és csak a gallusoktól neveztetett germánoknak. A *victor* csak a Rajnán győzelmesen átkelő germán nép lehet. *Ob metum* kétértelmű, az összefüggés-

nek kell döntenie, vajjon az a *metus* van-e szóban *quem facimus*, vagy *quem patimur*. Itt nem a gallusoktól való félelemről van szó, hanem arról a szándékról, hogy ő nekik okozzanak félelmet, hogy rájok ijeszszenek. Tacitus szerint tehát a germánok egy része, ugyanaz a törzs, a mely később a tungrok nevét nyerte, Galliában győzedelmeskedett s azután, hogy a gallusoknál még nagyobb tekintélyre tegyen szert, az egész néptömegnek csak egy részeként tüntette fel magát s a maga nevét, a nemzetség nevét *(nationis nomen, non gentis)* a rajnántúli egész népre is alkalmazta. Először csak a győztes törzs nevezte így a többieket, majd ezek maguk is elfogadták ezt a reájok nézve új *(inventum)* elnevezést.

De ha ily formán világos is, hogy Tacitus mit akart mondani, hypothesise mindamellett teljesen elhibázott. Ha ama germánok, mint Cæsarnál láttuk, valóban *antiquitus* nyomultak Galliába, akkor egészen alaptalan sejtelem az, hogy bejöttükkor már a germán nevet viselték; épúgy lehetséges, hogy azt csak Galliában nyerték. Azonkívül a cisrhenanus és transrhenanus germánok fajrokonsága van itt feltételezve, a mi valósággal nem állott fenn s a mire a tungrok maguk sem gondolhattak. Téves az is, hogy Germania lakói maguk is felvették a germán nevet; e név sohasem lett otthonossá a nép nyelvében, mindig csak a rómaiakkal való érintkezésökkor volt használatos.

De ha e hypothesis egészében tarthatatlan is, kiinduló pontja mégis helyes. Említettük, hogy a Rajnának úgy jobb, mint balpartján lakott egy-egy germánnak nevezett nép. A balparton nem sokára eltünik a név, a jobb parton megmarad, legalább mint a népnek idegen neve. Valószínű tehát, hogy a név az egyik népről a másikra ment át. A bal parton régibb keltű volt a név használata, lassanként azonban kiszorúlt e partról, még pedig alkalmasint ép oly mértékben, a minőben a jobb parton megerősödött és terjedt. Különösen könnyen ment az, ha megfelelő volt a név jelentése is, lett legyen az akár Zeuss szerint «szomszédok», akár Leo és Grimm szerint «βοὴν ἀγαθοί.» Az a nézet, hogy valamikor germánoknak nevezett (kelta fajú) népek a Rajnán-túlról jöttek át Galliába, még elő is mozdíthatta a név átvitelét. Hogy a nevet németfajú népekre alkalmazták, annak főoka azonban az volt, hogy mindinkább érezhetővé vált a két nagy szomszéd nép megkülönböztetésének szüksége. Hogy a latinoknál is elterjedt, azt meg előmozdíthatta az a körülmény, hogy a szónak a latinban is volt értelme, a mennyiben vagy eleitől fogva épúgy hangzott mint a *germanus* szó, vagy pedig, ha eredetileg más alakja volt is, később hasonlóvá tették hozzá. A név mindenesetre csak későn lett általánossá, a kimberek és teutonok hadjáratának idejében még a gallusok között sem volt elterjedve.

Az *Altertumskunde* második kötete végül még a germánok első történeti fellépésével foglalkozik. Az első germán nép, a mely hazájából

felkerekedett és az antik kultur-világ köréhez közeledett, a *bastarnok* törzse volt. Germánia keleti részéből, a Felső-Visztula mellékeiről kellett kiindulniok. Hozzájuk csatlakoztak az Alsó-Visztula környékéről való skirek. Kr. e. 182 körül a bastarnok letelepedtek a Duna torkolatánál. Polybius, a ki merész, harczravágyó, roppant testnagyságú és félelmetes kinézésű népnek írja le őket, keltáknak mondja a bastarnokat, s nemzetiségükre nézve csakis akkor jutottak helyesebb nézetre a régiek, mikor nyugaton is megtanulták különböztetni a germánokat és keltákat. Strabo gyanítja már, hogy germán származásúak, Plinius nem is kétkedik benne, ő a germánok ötödik nagy osztályaként említi őket. Tacitus szerint is «sermone, cultu ac domiciliis» úgy éltek, mint a germánok. Elszigeteltségükben, idegen népek közepett azonban lassanként elvesztették önállóságukat. A III. században résztvesznek még a gótok háboruiban, de nemsokára eltünnek a történelemből. Nyelvi adatok alapján persze bajos kimutatni, hogy valóban germánok voltak; mindössze hat tulajdonnév maradt fenn nyelvükből s Müllenhoff meg is kisérti ezek megfejtését, de csak kétes sikerrel.

Körülbelül 70 évvel később kerekednek fel nyugaton a *kimberek és teutonok* s pusztító viharként bejárva egész Nyugat-Európát, átmennek az Alpeseken s elárasztják a Pó sikságát. 113-ban Kr. e. a kimberek római haddal találkoztak s evvel megkezdték a germánoknak Galliával és Rómával való küzdelmét, mely azóta épen 2000 éven keresztül szakadatlanul folyt egész a mai napig. Müllenhoff szerint *Teutoni* vagy *Teutones* az északi tengermellék germánfajú népeinek ó-gall elnevezése volt. (A germánban *thiudans*-nak kellett volna hangoznia s ily szó elő is fordúl a gót, ó-skand., agsz. és ósz. nyelvekben, de mindenütt *fejedelem*, *király* jelentéssel, e nyelvekben tehát alig jelölhetett meg népet). Pytheas bizonyságából is tudjuk, hogy a Kr. e. IV. században az északi tenger partvidékein laktak. Velük együtt nevezik eleitől fogva a *kimbereket*. Ez a név is kelta eredetü (Festus: Cimbri lingua gallica *latrones* dicuntur; v. ö. óir *cim* v. *cimb* váltságdíj): a nép Müllenhoff szerint a Közép-Elbe vidékén lakott. A kimberek és teutonok különben nem csak két néptörzs, hanem külön királyok és fejedelmek fenhatósága alatt álló népek egész tömege voltak.

Valószínűleg az Érczhegységen át törtek be a mai Csehországba s ott megtámadták a boiokat. Ezek visszaverték a támadókat, úgy hogy ezek kénytelenek voltak a Morva sikságán át kerülőt tenni. Azután a Dunán átkelve Pannoniába nyomultak, s itt a szávamelléki *scordiscusok*-kal tüztek össze (114. Kr. e.). Ezek is visszaverték támadásukat. Majd a rómaiakkal vendégbaráti viszonyban álló *taurisci* nevű népet támadták meg. Papirius Carbo római consul Noreia mellett megütközött velök, de vereséget szenvedett. Helvetián, úgy látszik, akadálytalanul hatoltak át. 109-ben M. Junius Silanus consult verték meg. Most Galliának estek

s ott maradtak a következő évek alatt. 105-ben az Aransio melletti ütközetben megint megverték a rómaiakat. 101-ben Marius megsemmisítette őket.

Egy ily messzeható áramlat nem lehet jelentőségtelen arra a nemzetre nézve, a melyből kiindúlt: összefüggésben kell állania a nemzet valamely nagy életmozzanatával. Ez az összefüggés, úgy mond Müllenhoff, itt is felismerhető.

A keltafajú *volcae tectosages*, a kik a Majna vidékén s a mai Hessenben laktak, Cæsar idejében kiszoríttattak a suebek által s helyükbe a chattok és markomannok (mindkettő felnémet nép) léptek. Ezek az elbemelléki hermunduroktól és semnektől váltak el. Ők keresztül törtek azon az övön, a mely a hercyniai erdő alakjában körülvette Ó-Germániát s megnyitották az utat dél felé. Ez a lökés visszahatott észak felé is: az északi tenger partvidékeiről a teutonok, az Elbe mellől a kimberek, a kiknek seregében valószínüleg hermundurok, semnek, cheruskok és langobardok voltak, ennek következtében indúltak déli útjokra. Ezzel a német nemzet tekintete, mely addig az észak és nyugat felé irányúlt, egyszerre dél és délnyugat felé fordul. A nemzet belép a világtörténelembe, a déli kulturától egy ideig idegenkedett még, de nem sokáig. Ezen a pályán nem volt többé lehetséges a visszatérés, hanem csak folytonos haladás. A legfontosabb fordulat volt ez a német nemzet történetében. . .

A germánok őshazájának kiderítése után a germán nép ősműveltségével kellett volna a német ókor tudományának foglalkoznia. Az *Altertumskunde* erre szánt köteteiből azonban csak egy kis rész jelenhetett meg, az ötödik kötet első fele, a mely a germán népek legrégibb müveltségének is csak egy részével foglalkozik. A skandinávok ősköltészetének van szentelve e kötet, első sorban e költészet legnagyobbszerű termékének, a régibb Eddának.

Az *Edda* a germán mythologia legfőbb forrása. Mythologia alatt Müllenhoff ama képek és költői alkotások összegét érti, a melyekben valamely nép a körülötte levő természetről és annak erőiről alkotott vallásos-költői nézeteit kifejezte. A régi Eddának az istenekről szóló dalai a skandináv pogánykor utolsó két századából, a IX. és X. század idejéből valók, bár azt az alakjukat, a melyben a *codex regius* tartotta fenn őket, csak jóval később nyerték. E régi kéziratban nem mellékes az a sorrend sem, a melyben a dalok egymásra következnek, bár az újabb kiadók mind változtattak rajta. Általában véve az isteni dalok két sorozatát különböztethetjük meg, az egyik Odinnak, a másik Thornak van szentelve. Az Odinról szóló dalok a Voluspá, Hávamál, Vafthrúdhnismál. Erre a Frey istenről szóló Skírnismál következik. A Hárbardhsljódh cz. párbeszéd a Thor-dalokhoz való átmenetet képezi. Ez utóbbinak

sorát képezik azután a Hymiskvidha, Lokasenna, Thrymskvidha és Alvíssmál.

Eredetére és egész jellemére nézve ettől merőben különböző az úgyn. *ifjabb Edda*, a melyet 1223-ban szerkesztett Snorri Sturluson Izland szigetén. Ő ismert a régi Eddában foglalt dalok közül nehányat, de magát ezt a gyüjteményt, az úgyn. Sæmundar Eddát nem ismerte és ebből azt következtethetjük, hogy Snorri életében, 1241-ig, vagy nem is létezett még ez a gyűjtemény, vagy legalább nem volt még ismeretes szélesebb körökben. Csak egy későbbi recensio (*Y*) szerzője használta fel már a gyűjteményt, s minthogy ez a recensio valószínűleg Olaf hvitaskald megbizásából és segitségével készült, ez pedig 1259-ben halt meg, tehát azt mondhatjuk, hogy a régibb Eddának a cod. regiusban ránk maradt dalgyűjteménye az 1250. év körül fejeződött be. Annyi bizonyos, hogy a két Edda egymástól függetlenül keletkezett és Snorri idejében ott is foglalkoztak a régi hagyományok feljegyzésével, a hová az ő befolyása nem ért.

De evvel természetesen csak a gyűjtemény összeírásának idejét állapítottuk meg. Az egyes dalok már jóval régibb időben keletkeztek s esetleg le is írtak már többet közülök, úgy hogy végül talán már csak az összegyűjtés munkája volt hátra.

Az eddai dalok közül legfontosabb kétségtelenül az, a mely a gyűjteményben első helyet foglal el, a *Voluspá*. A különféle nézetek, melyek e dalhoz fűződnek, érintik majd mind az Eddát egészében is és azért igen természetes, ha Müllenhoff az *Altertumskunde* V. kötetének legnagyobb részét ennek a fontos költeménynek szenteli.

A *Voluspá* a XI. században bizonyosan ismeretes volt már: már 1046-ban találunk reá czélzást Arnórr Jarlaskáldnál. A *Hyndluljódh* is feltételezi már a *Voluspá* megvoltát, ama dal pedig, a mely semmi esetre sem izlandi eredetű, még teljesen a pogánykorban gyökerezik. Így hát bátran a IX. századba tehetjük a *Voluspá* keletkezését. Régiségét bizonyítják régies nyelvalakok, egyes szóknak régi jelentésükben való előfordulása is. *) A *Voluspá* sem keletkezett Izland szigetén, hanem kétségtelenül Norvégiában; a költeményben előforduló képek a norvég természetvilágból vannak véve, ennek felelnek meg a növényleírások is stb.

A *Voluspá* tehát még a pogány korszakban keletkezett. Ennek a nézetnek ellent mond azonban egy újabb theoria, a melyet 1879-ben

---

*) Újabban *Hoffory* (*Götting. Gel. Anz.* 1885. I. 34. l.) nyelvészeti és metrikai bizonyítékok alapján kimutatta, hogy a *Voluspá* csak a X. század közepe táján keletkezhetett; tartalmilag is megfelel a kereszténység behatolása előtti utolsó évtizedek hangulatának, mikor az óvilág bomlani kezdett már, az új eszmék meg nem törtek még maguknak utat.

Bang tett közzé. Ő ugyanis azt akarta kimutatni, hogy költeményünk a sibyllinicus jósköltészet nyomán készült, hogy a sibyllák jóslataiban kell keresnünk az ó-skandináv költemény forrásait úgy szerkezet mint anyag tekintetében. Az északi költő e jóslatokkal vagy a görög eredetiben, vagy ír fordítások útján ismerkedett meg. Bang véleményéhez hozzácsatlakozott a skandináv philologia jelenlegi nagymestere, Bugge is, és a theoria Németországban is sokfelé helyeslésben részesült. Müllenhoff már most e theorián megsemmisítő kritikát gyakorol. Kimutatja, hogy dr. Bang a lehető legkönnyelműbb módon fogott hozzá a germán philologia egyik legnehezebb problémájának megoldásához; kimutatja, hogy azok az állítólagos egyezések és hasonlóságok, a melyekre Bang theoriáját építette, vagy csak esetlegesek, vagy valójukban nem is egyezések. Már a jósnők álláspontja is merőben különböző. Az öt sibylla közül, a kik Bang szerint a Volva mintái voltak, négy a történeti idő kezdete előtt áll s így a múltat mint jövőt jósolja meg; a Volva ellenben teljesen a jelenben áll. A végső katastropha motiválása is eltérő: a sibyllák szerint annyi volt a baj és gonoszság a földön, hogy végtére be kellett állania a világ végének s majd ismét újjászületésének; a *Voluspá* szerint a meghasonlás már az istenek történetének legrégibb eseményeiben gyökerezett. A mi egyezés van, az olyan, hogy minden jósnőről állhat s a főhasonlóság az, hogy mindkét helyt a világ végét jósolják meg. Bang szerint a *Voluspá* «skandináv-keresztény sibyllai oraculum». De vajjon hogy kell ezt elképzelnünk? Ha keresztény ember volt a költője, akkor elhihetjük, hogy jól ismerte a keresztény tanokat és hagyományokat, el még azt is, hogy ő elmélyedt a sibyllinák és egyéb hasonló munkák tanulmányozásába, — de megfoghatatlanná lesz, hogy ő mért tett akkor mindenütt pogány fogalmakat keresztények helyébe, hogy a kereszténység helyett pogányságot prédikált és terjesztett? Ha pedig pogány volt a költő, akkor minek mélyedett ő el annyira a keresztény traditióba, hogy a biblián és egyházi tanokon kívül még a sibyllai jóslatok tanulmányozásához is fogott? Bang felfogása szerint a *Voluspá* költőjének vagy pogány műveltségű kereszténynek, vagy keresztény műveltségű pogánynak kellett lennie. És ha közelebbről szemügyre veszszük a *Voluspá* anyagát, azt látjuk, hogy ennek sokkal szélesebb háttere van, hogy e felfogások nem kölcsönvettek, hanem visszanyúlnak egész a germán őskorba. Az ősgermán kosmogoniának is az volt pl. első tétele, hogy kezdetben nem létezett semmi s így észszerűbb lesz a *Voluspá ginnunga gap*-ját (3. str.) a *Wessobrunni imádság* megfelelő szavaival, mint Bang módjára a hesiodosi χάος-szal összehasonlítanunk.

Müllenhoff szigorú, néhol tán kissé igazságtalan birálat alá veszi Bugge fejtegetéseit is. Bugge egy fölolvasásában azt a nézetet fejtette ki, hogy a skandináv mythusok és hősmondák nagy része részben zsidó-

keresztény hagyományoknak, részben görög-római mythusoknak és mondáknak köszöni eredetét; ezekkel az észak emberei a VIII. század óta Irhonban és Britannia egyéb részeiben gyakran csak töredékesen, gyakran félreértésekkel és idegen elemekkel vegyülve ismerkedtek meg és sajátszerűen átalakították őket. Csakhogy előbb be kellene bizonyítani, hogy amaz időben görög és főleg a sibyllai jóslatokra vonatkozó tanulmányok Irhonban különösen virágzottak. És ha a skandinávok csakugyan Irhonban ismerkedtek meg ily hagyományokkal, igen különös, hogy a belföldi ir és angolszász mondákat teljesen ignorálták és csak az idegen eredetű sibyllai jóslatokat sajátították el. Müllenhoff azután a Baldr-mythus tárgyalásában részletesen kimutatja, hogy Bugge épen nem tett eleget annak az első követelménynek, a melyet minden mythus-kutatónak szem előtt kell tartania. Minden mythusnál az első kérdés az, hogy hogyan keletkezett és hogyan fejlődött; minden elfogulatlan kutatónak tehát az a feladata, hogy az egyes mythusokat vagy mondákat először tisztán magukban véve vegye szemügyre és azt kutassa, mily viszonyban állanak egymáshoz ezeknek egyes elemei és vajjon megegyeznek-e az illető nép érzéki és ethikai felfogásával.

A skandináv mythusok egészen a germán felfogásban gyökereznek, vehettek fel ugyan idegen elemeket is, de nem keletkezhettek idegen befolyások alatt és nem állhattak elő különféle idegen elemek összetákolásából (a Baldr-mythus pl. Bugge szerint az Achilleus- és Patroklos-mondák vegyületéből származott). Mint az északi germánoknál, úgy a délieknél is megvolt az a hit, hogy a világ tűz által fog elpusztulni, a VIII—IX. századbeli bajorok e tüzet *muspilli*-nek, az ó-szászok *mûdspelli*-nek nevezték, ugyanebből a felfogásból indúl ki a *Voluspá* is.

Részletekre nézve is teljesen tarthatatlanok Bugge magyarázatai. Ilyen pl. a *volva* szónak a *Σίβυλλα*-val azonosítása; Bugge szerint a skandinávok az argonauták nevét *Argo nati*-nak fogták fel (tehát ennyit tudtak ők már latinúl is!) s ebből lettek azután a mythusban *Arngrimr fiai*; a *kentaur*-ból *Angantyr* állott elő; *Loki* = *Lucifer* stb.

Bang és Bugge sem bírták tehát megingatni azt a véleményt, hogy a *Voluspá* nem keresztény hatások alatt keletkezett, hanem még tisztán pogány költemény, még pedig az ó-germán világnézet utolsó ránk maradt terméke.

Müllenhoff azután a *Voluspá* új kritikai kiadását közli, először alkalmazva Lachmann elveit a skandináv költeményre. Kiküszöbölve a toldásoknak felismert részeket és összeillesztve egymástól előbb különvált tagokat, egy nagyszabású költői művet állít elénk, mely a három norna neveinek megfelelőleg három részben a világ multját, jelenét és jövőjét tárgyalja. E részek megint 3—3 kisebb részre oszlanak. A versszakok elrendezésében szorosabban ragaszkodik a *Codex regius* szövegé-

hez, mint Bugge a maga kiadásában. A szöveg után beható commentar következik. Az ekkép helyreállított *Voluspá* cselekvénye és gondolatmenete a következő: A költemény elején a volva, a jósnő, csendre inti hallgatóit, mint a hogy Tacitus szerint a régi germánok papjai is ily felszólítással nyitották meg a népgyűlést. Ismeri ő a világot kezdettől fogva, a mikor az ázok vigadtak még az Idha mezején. Aranykorszak volt ez. Létüket azonban hirtelen veszély fenyegette. Ősi ellenségeik voltak nekik az óriások; ezek három leányt küldenek az ázokhoz, a nornákat. A béke meg van zavarva, az ázok és vánok között kitör a háború Gullveig miatt. Az istenek boszorkányként elégették őt; bünhődnie kellett, mert megzavarta a rendet és békét. Gullveig neve az *arany erejét* jelenti. A vánok a kereskedelem istenei voltak, ő tőlük került az arany először az emberek közé. Gullveig kétségtelenül ő hozzájuk tartozott és ő tőlük jött az ázokhoz, mint a vánok küldötte. Semmi sem akadályoz, hogy ne keressük benne Freyja istennőt.

Odin a sereg közé hajította lándzsáját és ezzel háborút vitt a vánok közé. Ezek megtámadták és lerombolták az ázok várát. Az istenek háborúja után igen fenyegetővé vált a világ állapota. A *Vol.* 13. versszakában röviden és titokzatosan két esemény van elbeszélve, melyek a világ jóléte érdekében történtek meg. Az istenek őrének, Heimdallnak kürtjét a világ fája alatt rejtették el; Odin pedig a maga fénylő szemét zálogúl adta oda Mimirnek, a ki a fa gyökere alatt buzogó forrásban lakozik, azért hogy tőle a jövő titkait megismerje. Mimir minden reggel iszik Odin szeméből és nedvével megöntözi a szent fát.

Egy természetmythus ez, alapja az a naponként megújuló tünemény, hogy a nap képe meglátszik a vizben. Az ég istene tehát minden nap eljön a forrás istenéhez és odaadja neki szemét, persze az ő eleméből is nyerve valamit. Mimir mindennap iszik az isten szeméből, mert mindennap újból része lesz a fényben. Örök oldhatatlan összeköttetés van közöttük. A világ fájának is kijut Odin szemefényéből, azaz víznek és napnak együtt kell működnie, hogy a fa virágozzék. Mimir nevében nemcsak a gondolkozás, hanem a gondozás fogalma is rejlik; ő itt is mint a gondviselés része tünik fel.

A *Voluspá* második részében a jósnő a világ jelen állapotával foglalkozik. Az első, a mi erre nézve jellemző, a háborúskodás terjed se. Látta a valkyriákat, a mint a hősnéphez lovagoltak s eltünt a béke istene, Baldr. Egy növény volt csak a világon, a mivel Baldr meg volt sebezhető, a fagyöngy. Loki, az egyetlen, a ki Baldrra haragudott, kezébe adta e növényt a vak Hodhnak, a ki halálosan megsebezte vele Odin fiát. Az áruló Lokit sziklához kötötték.

Egyéb aggasztó tüneményeket is lát a volva. A Slídhr nevű folyó mérges völgyeken keresztül folyik, éles kardokat hömpölygetve. A norvég

természetfelfogás evvel tán a jeges hegyi patakok metsző hideg voltát akarta megjelölni. A volva továbbá a törpék és óriások hajlékait látja, látja Hel lakását roppant mélyen a föld alatt. Sebes folyamok folynak benne s ezekben gyilkolók és esküszegők gázolnak. Az északi germánok egyáltalában nem tüzesnek, hanem vizesnek képezték a poklot.

A 25. vsz. egy újabb veszedelemről emlékezik meg. A vaserdőtől keletre ült egy vénasszony és ott szülte Fenrir sarjait, farkasokat. Különösen egy válik ki ezek közül, a ki elrabolja a mennyei csillagzatot. Az istenek székhelye vértől piroslik, elsötétül a nap fénye. E mythosi vonások természetbeli alakja a napfogyatkozás, a melynek váratlan beállta félelmet idézett elő a germánoknál; lármával, fegyverrel akartak segíteni az égi testeken, a melyeket hitük szerint vadállatok (mint itt a farkas) fenyegettek.

Az óriások, a vánok és Hel hajlékában egy-egy kakas hallatja hangját, ők mint ébresztők szintén a bekövetkezendő bizonytalan eseményekre utalnak. Hel birodalma előtt ugat még hangosan a Garmr kutya, ő is sejti a közelgő veszélyt, éberségre és készülődésre inti a pokoli hatalmakat.

Erre a *Voluspá* harmadik része következik, a jövő, a világ vége.

Az erkölcsi rend, mely a germánoknál a családi életen alapúlt, felbomlik: testvér testvérével harczol, atyafiak meggyalázzák a rokonságot, senki sem kiméli felebarátját. Az ember erkölcsi elvadulásának közvetetlen következménye a világ veszte.

A küzdelem beálltának utolsó jelei következnek. Mimir, a ki itt is a gondviselés képviselője és elsőnek tudja meg, mi közvetkezik be, mozgásba hozza fiait, a patakokat vagy hullámokat. Odin Mimir fejével beszél, azaz a bölcseség és előrelátás végső forrását keresi fel. Heimdall előveszi kürtjét s most beáll az eldöntés.

Yggdrasil, a világ fája, megrezdül és recseg; az alvilág hatalmai félelemmel vannak eltelve, míg szövetségesük, a Fenrir-farkas, kettéhasítja kötelékeit és kiszabadúl. A vánok, ázok és alfok megindúlnak. Az óriásokat Hrymr vezeti utolsó küzdelmükben, vesztük közelg. A kigyó, mely a föld kerekségét körül övezi, felágaskodik. Hel emberei Loki vezérlete alatt jönnek tengeren. A Fenrir-farkas és a Midgard-kigyó mellett még egy harmadik ellensége van az isteneknek: Surtr. Sziklafalak omlanak össze, sok ember járja az alvilág ösvényét, az ég leszakad. A három ellenséges csoporttal a három főisten, Odin, Frey és Thor, kél harczra. Odin a Fenrir-farkas ellen száll síkra, de elbukik, mély fájdalmat okozva feleségének, Friggnek; Surtrral Frey harczol, kétségkívül szintén szerencsétlenül; az óriáskigyóval Thor áll szemben, ő is oda vész. Az emberi nem eltünik a föld kerekségéről, a nap elsötétül, a

föld a tengerbe zuhan, a mennyről lehullanak a csillagok. Láng és füst tölti be a mindenséget egész az égboltozatig.

A *Voluspá* harmadik részének utolsó szakassza az újjászületést ecseteli. A föld megifjodva bukkan föl a tengerből, az ázok ismét összegyűlnek az Idha mezején és beszélgetnek a múlt eseményeiről és Odin uralmáról, Ezek az ázok persze nem mind a régi istenek, csak azok, a kik nem vettek részt a háborús eseményekben. A béke istene, Baldr, is visszatér. A kipróbált hívek egy aranynál fényesebb teremben fognak lakozni örömöket élvezve. Egy hatalmas uralkodó fog jönni felülről, ő lesz a legmagasabb bíró és szent s örök itéletet fog mondani.

Így tehát a *Voluspá* Müllenhoff kritikai helyreállítása után mint arányosan tagolt, szerves egész tünik fel. S a mint ő az ó-germán költészet eme rendkívüli becsű termékébe rendet és összefüggést hozott s fényt derített nem egy homályos helyére, épúgy járt ő el az egész germán őskorral is. Ha az *Altertumskunde* nem is oszlatott el minden homályt, mely amaz ősidőket fedi s ha eredményei némelyikéhez férhet is némi kétség, egészben véve mégis annyi új nézet talált már az eddig megjelent kötetekben is alapos megokolást, annyi régi kérdés nyert bennök végleges eldöntést, hogy e mű mindenkorra egy alapvető munkája marad a germán ókor tudományának s a német philologiában mindig kiváló jelentőséggel fog bírni. E jelentősége szolgáljon magyarázatáúl annak is, hogy e helyen a rendesnél hosszasabban foglalkoztunk vele.

Dr. Petz Gedeon.

Czigány népdal. *)

«De man mol la duruľás-a,
Ke me dau tut la braďás-a !»
Sakade penďe romà,
Ke haš lenge but žultà ;
Kerel les la čorimása,
Tai pijel la barimása.

«Hordóstól hozd a bort, hozd csak,
Mert különben megbotozlak !»
Mind ezt mondta a czigány
Mikor nem volt pénz hiján ;
Szerzi lopva, koldusképen,
És megiszsza nagy kevélyen.

Feljegyezte és fordította Herrmann Antal.

*) A brassai börtönben levő oláh sátoros czigánytól.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1885/6 és 1886/7.

15. **Dr. Négyesy László. A magyar vers. Általános verstani elvek. A magyar vers szerkezete.** (Egri kath. főgymn.) Különnyomatban is. Eger, 1887. 96. l. — E szerény köntösben, programmértekezés gyanánt, megjelent derék tanulmányra felhivom a szakértők figyelmét. Meglehet, elfogúltan ítélek, mikor kiváló jelentőséget tulajdonítok neki. Nem is kivánok szavazójogot a munka értékének elbírálásánál; szándékom az, hogy tartalmával a szakférfiak megismerkedjenek, kik közt bizonyára akad nálam nem egy hivatottabb, ki majd meghatározza a szerző kifejtett elméletének elfogadható, vagy tarthatatlan voltát. Egy bizonyos; hogy verselésünk körül a komoly munkásságot örömmel kell üdvözölnünk.

A magyar philologiának egyetlen ágában sem volt annyi zavar és fejetlenség, mint épen a verstan terén. Homályos, zavart fogalmaink vannak a magyar vers legelemibb tényezőiről még ma is; nem tudjuk biztosan, hansúlyos-e, időmértékes-e; mert tagadhatatlan, hogy mindegyik egyenlő sikerrel, erőszakoltság nélkül alkalmazható. Időmérték van a rhythmicus lengésben, hangsúly az ütemkezdő szótagok kiemelésében; melyik hát az igazi, az eredeti? A hangsúlyost vallóknak nagyobb a táboruk, de meggyőződésük mivel sem indokoltabb, mint az aránylag csekély számú időmértékeseké. — A zavarnak pedig nem is az az oka, mintha e tudomány eddig elhanyagoltatott volna, sőt ellenkezőleg. Egy teljes évszázadot felölelő irodalma van. Már az első nevezetes tollharcz Baróti Szabó és Rájnis közt a prosodia és verstan tárgyában vívatott. Később pedig valóságos divattá lett a közrebocsájtott verskötetek előszavában metricai kérdéseket fejtegetni, mint egykor, a XVI. században, nyelvtanokat függeszteni a művek elé. Palóczi Horváth és Kovács Ferencz *pórázos versei*-től le Fogarassi és Erdélyi Jánosig, kik classicai verslábakat kerestek a magyar rhythmusban, a legellenkezőbb véleményeknek is akadt fejtegetőjük. Horváth István a Rajzolatokban pl. azt írja ősi versünkről, hogy a «görögök csak aztán kezdtek verselni, mikor már jász, párthus és magyar nótára tánczolni tanúltak». Az újabb kutatók jól induló szekere is mocsárba rekedt. Örökké a hangsúly és időmérték kérdésével bajlódtak, a két nézet valamelyikének győzelmétől várva aztán a további kérdések fölfejtését. Szerencsétlen kérdés volt, mely hogy megoldásra nem vezethetett, annak egyszerű okát adja e tanulmány, kimutatván, hogy a hangsúly és időmérték nem egymást kizáró fogalmak s épen nem különböztetik meg az egyes népek verselését. Mindannyi

ép úgy időmértékes, mint hangsúlyos, csakhogy egyiknél az *ictus*, másiknál az *accentus* érezhető ki *inkább*.

Míg külföldön a rhythmica, mint önálló tudomány nagyot haladt, nálunk e meddő vitánál volt kénytelen vesztegelni. Meg is sínylettük a hosszú, eredménytelen harczot, világos nyomát hordja az utóbbi évek költészete. Különösen fiatalabb költőink verselésében nem találunk tudatos, híven követett rendszert; alkalmazzák a formákat derűre-borúra; csak az egyben következetesek, hogy kerülik a magyaros rhythmust. Nem vád gyanánt említem ezt; szomorú, de természetes következmény csupán. Oka pedig, hogy költőink nem ismerik a magyar rhythmus lényegét. Igaz ugyan, hogy Balassa Bálint és Kisfaludy Sándor sem ismerték és mégis gyönyörű eredeti szakokat teremtettek, de hát bennök még annyira magyar volt a sziv, az érzés, hogy ki sem tudták máskép fejezni, mint nemzeties formában. Hanem ma már mind ez megváltozott, sokkal inkább cosmopolitákká lettünk, hogysem ösztönszerűleg is magyaros formát öltenének gondolataink. Petőfi és Arany még igen erős rhythmusérzékkel verseltek; Arany már az ötvenes években, mikor a rhythmica, mint tudomány, még gyermekkorát élte, olyan értekezést írt a «Magyar nemzeti versidomról», melynek legtöbb pontja még ma is érvényben van s tételeit az újabb kutatások csak megerősítik.

De nemcsak az érzék van manapság szunnyadóban; maga a versek divatos hangulata, a komor meghasonlott borongás sem vág igen össze a népies, elevenebben lüktető formákkal. Már ez utóbbi akadályt a rhythmica el nem háríthatja, ez a költők dolga, de véget vethet az előbb említett bajnak, megértetvén mindenkivel nemzeti verselésünk lényegét. Ezért tartom fontosnak Négyesy tanúlmányát, mely a modern tudomány teljes apparátusával kezd tárgyába s rhythmusunk megállapítását tűzi ki czélul.

Az eddigi verselméletek hibája az volt, hogy csupán szótagokat vizsgáltak, nem pedig a vers hanghullámait; a prosodiát összetévesztették a rhythmicával. Természetes, hogy a szótagban — pl. népdalt véve mintául — nem találtak időmértéket, csak hangsúlyt:

Erdő, erdő, | de szép kerek | erdő....

hogyan lehetne itt időmértéket csak gondolni is, mikor az utolsó «erdő» szó ép oly hosszú, mint az első kettő együtt? De találunk igen is időmértéket a sorban akkor, ha nem a szavak hosszúságát tekintjük; van a teljes vers tagolt izeiben, az ú. n. ütemekben. — A tanúlmány első fontos tétele erről szól. A magyar versben az ütemek egyenlő időtartamúak, álljon az ütem akár négy, akár csak egy szótagból. E törvény még nem a szerző fölfedezése (előszavában mintha annak tartaná); már Verseghy «Magyar Aglája» cz. versekötetének előszavában megtaláljuk (1806) nem ily velősen ugyan, de elég érthetően; rhythmicánk egyik elsőrangú kuta-

tója, P. Thewrewk Emil, ugyanily eredményre jut «A magyar zene rhythmusa» cz. értekezésében. Új azonban már Négyesynél a tétel alkalmazása és továbbfejtése. Az ütemegyenlőség tana még nem különböztetné meg a magyar verselést a többi népekétől, majd mindeniké ilyen; de van rhythmusmenetünknek egy sajátsága, a mely benn lüktet a nép dalaiban s az ezek mintájára szerzett műdalokban, melyet eddig is akaratlanúl kiéreztünk s hatása alatt különbséget tettünk hazai és nyugateurópai verselés között: ez az ütemek feleződésének törvénye. Ez már a szerző fölfedezése. *A magyar versben az ütemek feleződnek s e fél részek időtartamra egyenlők.* Példa világosabban szól. Vegyünk elő bármilyen tisztább versélésű népdalt s mondjuk el úgy, hogy akarattal éreztessük rhythmusát, mint a hogy a gyermek betanult versét «elénekli». Engedjük át magunkat önfeledten a lüktető hullámzásnak.

Egyszer egy ki | rályfi | Mit gondol ma | gába'...
Késő ószszel | száll a fecske | keletnek...

Korcsmárosné | hallja,
Száz itcze bort | adna.
Megkínálom | a vármegyét
Hogy ne legyek | rabja...

Ej, haj! | ne szomorkodj | szivbeli jó | barátom!...

Ha e különböző tagolású versek elmondásánál megfigyeljük az ütemek időtartamát, azaz ha minden ütem elején ütünk egyet kezünkkel, észre fogjuk venni, hogy valóságos zenei tactust verünk ki, mely megfelel a karmesterek fél ($^2/_4$) ütemének, s ezzel legegyszerűbb bizonyságát adtuk az első törvénynek, vagyis hogy a magyar vers ütemei egyenlő időtartamúak. Egyúttal megczáfoltuk azok állítását, kik nemzeti formáinkban csak hangsúlyt látnak s időmértéket nem. — De menjünk tovább. Vegyük szemügyre az első idézett sort s kimondás közben figyeljük meg az egyes ütemeket; nemde így hangoztatjuk:

Égyszer | égy ki || rály | fí || Mít gon | dól ma || gá | bá'...

A felűl alkalmazott vesszővel jelöljük a kimondás erejét (oda esik a hangsúly), a kettős vonások pedig az egyes ütemeket választják el egymástól. Észrevehetjük, hogy minden ütem maga is két félre szakad (elkülönítve egyszerű vonással) s e fél részek is egyenlő időtartamúak.

Áttérve a hangsúlyra, itt is találunk újat a tanulmányban. Eddig azt tudtuk, hogy a magyar vers főjellemzője a hangsúly elhelyezésében rejlik; ugyanis, eltérően a nyugati nemzetek verselésétől, mindig az ütem első szótagjára alkalmazzuk a hangsúlyt. Négyesy egy lépéssel tovább halad. Szem előtt tartva az időmértéknél nyert eredményét, kimutatja, hogy magában az ütemben is hangsúlyozunk még egy másik szótagot,

bár nem oly erővel, mint a mely közvetlen az ütemfelezés után következik, tehát nem csak:

Égyszer egy ki | ŕályfi . . .

az ütemkezdőt, de mindenik ütemben még egyet, a felezést követőt is, ilyképen:

Égyszer | égy ki || ŕály | fí . . .

Meghatározza még a munka a hangsúly viszonylagos erejét s úgy találja, hogy valamely verssorban az első ütem kezdő szótagja súlyosabb, mint a többié, a versszakban pedig az első sor kezdő szótagja súlyosabb, mint a többi soré stb. . . . Az aránynak ily részletes megállapítása több vizsgálódást kíván, mint a mennyit a szerző reá fordított; különben is e felállított hangsúlyrendszerhez még sok szó fér. Az ütemfeleződés tétele azonban megingathatlan s vele egy újabb zárát pattantottuk fel rhythmusunk titkának. Összefoglalva tehát az elmondottakat, *a magyar vers sajátos rhythmusának egyik jellemzője az egyidejű ütemnek feleződése, hol is minden tagolást követő szótagot hangsúlyozunk.* — E tételnek természetes következménye továbbá, hogy versünkben ép úgy, mint zenénkben, egyetlen tactusfaj lehetséges: a párosrészű ($^2/_4$ vagy $^4/_4$) ereszkedő (trochaicus), míg a görögben és németben pl. gyakran szerepel a páratlan ($^3/_4$, sőt $^5/_8$) és emelkedő (iambicus).

A tanúlmány ezen részének ha egyéb haszna nem is lesz, már maga az érdem, hogy megszünteti a hangsúly és időmérték kérdését, a magyar rhythmica e tengeri kigyóját. Egyszerűbben alig lehetett volna megoldani. A vers lüktet, hanghullámokat vet; az ilyen hullámot mindig a *hangnyomaték* indítja meg s az egyenletességet mindenütt az *időmérték* szabályozza. Ime a hangsúly és időmérték, mely együttesen adja meg a vers zeneiségét, szüli rhythmusát.

Még van a munkának egy fejezete, hol a szerző positiv eredményre jut; e fejezet a vers alkotó elemeit és eredetének kérdését tárgyalja.

A modern vers, mint költészettani forma, három alkotó elemből áll: gondolatrhythmusból, hangrhythmusból és a rímből. A rím bár ujabban a leghasználatosabb versalkotó tényező, korra nézve legfiatalabb; tisztán keresztény találmány, mely a középkori «carmen rhythmicum»-ok óta jött divatba, — mint ilyen tehát a vers keletkezésére nem lehetett befolyással; a puszta rímelés (makáma) különben sem alkot verset. A gondolatrhythmus létezését és régi voltát Lowth, oxfordi tanár, fedezte föl a múlt század végén, ki az ősi héber zsoltárokban talált ily verstani alakra. Az ő parallelismus membroruma (gondolatrhythmusnak fordítja Arany; Hunfalvy: bokorkifejezésnek, Barna F.: gondolatrímnek) azóta úgy szerepel, mint a verselés legkezdetlegesebb formája, melyből a tulajdonképi verselés származott. Keletkezése könnyen megmagyarázható.

A mely gondolatot a nép fontosabbnak vagy tetszetősebbnek talált, azt ismételte más-más kifejezéssel, haladó, fokozatos alakban. E váltogatás mintegy meghintálja a gondolatot, arányos lebegést kölcsönöz a kifejezésnek. Pl.:

Meguntam már azt is: jó reggel felkelni,
Jó reggel felkelni, folyó vízre menni,
Folyó vizre menni, véres ruhát mosni.
(Székely balladatöredék.)

Először megütik, leesett a hidra,
Másodszor megütik, elállott a szava,
Harmadszor megütik, véres lett a foka,
A kis balta foka.
(Szőcs Marcsa. Népballada.)

E forma nálunk is elterjedt; általában az egész ugorság verselésének főjellemzője. Szintoly gyakori a németek, arabok, indusok régi, népies költészetében. E gondolatrhythmussal Négyesy röviden leszámol és nézetem szerint nem helyesen. Egyetlen felhozott oka e forma általános divata és régente elterjedt volta ellen az, hogy a görögségben nem találunk gondolatrhythmust; ezzel szemben meg kell fontolnunk, hogy a legrégibb [? *Szerk.*] görög költői maradványok, a homeri hymnusok, már a költészetnek némi előrehaladott csiszoltságát mutatják s mint ilyenek mit sem bizonyítanak az ellen, hogy eredetileg a népies verselés ne nyilatkozhatott volna gondolatrhythmus alakjában.

Ez állítása azonban csak mellékes kitérő, melynek czélja elhitetni velünk, hogy a versben egyedül a harmadik alkotó tényező, a hangrhythmus, fontos. Nem egyéb az a hangsúlynak időszerinti, szabályos váltakozásánál; sajátszerű hullámzás, éneklő kiejtésre csábító lüktetés, mely a versnek dallamosságot kölcsönöz. Erre alapítja szerzőnk új elméletét a vers eredetéről. Hogyan keletkezett a vers?

Legelterjedtebb elmélet a Lowthé, mely a gondolatrhythmusból származtatja le a versidomokat. E nézet nálunk is tért hódított s Gregussban lelkes magyarázóra talált. A gondolatrhythmusnak általánosan elterjedt, régi volta nem tagadható. Már természete is egyszerű mondatfűzést követel; a rövid, mellérendelt mondatok pedig a régi népek egyszerűbb gondolatmenetének felelnek meg, míg a most használt, sokszorosan összefont mondatszerkezetek a több oldalról és mélyebben kutató szellem nyilatkozásai. A nép még maig is egyszerű mondatfűzéssel él, költészetében találunk is gondolatrhythmusra. De hogyan fejlődött ki ez értelmi szerkezetből a vers formája? — «Az ugyanazon gondolatok kétszeres, olykor többszörös meghintázásában a mint az egyes lendülések időtartamra kb. egyenlők lehettek, úgy egyenlők voltak nem ugyan szótagszámra, hanem súlyra nézve a nekik megfelelő kifejezések is. Ime

az első verselés, melynek nyomai számos példákban megmaradtak népies-költeményeinkben», magyarázza Ferenczi Z. (A népies versalakok története műköltészetünkben. 10. l.) A hypothezis tetszetős, nincs benne így lehetetlenség, csak egy hibája van, mely elkerülte Négyesy figyelmét is. A gondolatrhythmus lényege u. i. megköveteli, hogy szerzője egy érzésre, egy fogalomra több s minél hatásosabb kifejezést találjon; ez pedig már nagy szellemi fejlettséget kiván. Nem hihető, hogy az emberiség míg ide jutott (hosszú, nagy idő kellett hozzá) ne ismerte volna az éneket, a verset. Őseink bizonyára már akkor is rhythmicus alakban adtak kifejezést érzéseiknek, mikor még sok fogalomra egyetlen kifejezésük sem volt. Különben a gondolatrhythmussal a külföldi rhythmica már végleg leszámolt s nem is tekinti versformának.

Eredeti hypothezis a Jordan Vilmosé (Der epische Vers d. Germanen u. sein Stabreim), ki a verseredetre mnemotechnicus elméletet állított föl. — Szerinte nem a kedély a dal és vers forrása, hanem az emlékezet. Még az írásmesterség feltalálása előtt volt a népeknek vallásos szertartásuk, telve szent mythosok és bonyodalmas hagyományok emlékével; voltak imáik, törvényeik, erkölcsi szabályaik, miket meg nem örökíthettek, egyedűl a kimondott szóra kellett bízniok. Volt e hagyományok ápolására külön társadalmi osztály is. A vates, táltos, bárd, druida, a hagyományok ez élő letéteményesei, a szent dolgokat emlékükbe kényszerültek vésni. Képzettársítással segítettek magukon. Egymást kiegészítő vagy ellentétes fogalmakból állandó szólásformákat alkottak (Wind u. Wetter, Kind u. Kegel, Saus u. Braus); majd könnyebb megtartás czéljából egy bizonyos hanghordozással ejtették; olyan rövidre szabták tételeiket, hogy azok egy lélekzetre könnyen kimondhatók legyenek. Így állandó, szabályos hosszúságú sorokhoz jutottak, miből szükségkép kisarjadt a módosított, ütemekre tagolt sor, a vers. Ennek is egy a hibája, hogy nem valószinű. A dallam, vers a felbuzdúlt kedélynek visszhangja, sose eredt a gyakorlati, prózai szükségből.

Négyesy új elmélete a külföldi rhythmica alapján áll, mely mind közelebb hozza a verset a dallamhoz, zenéhez. Szerinte a vers az énekből eredt, hol még a zenével egyesűlve volt. Lássuk leszármazását. — Eleinte az ősember sem állt a lelkiképesség magasabb fokán, mint az ú. n. «okos» állatok bármely faja. A külső világ hatása benne egyszerű gerjedelmet költött (scusatio), mely még nem volt sem gondolat, sem érzés, de mindkettőből valami. A gerjedelem önkénytelen hangbeli kitörésben nyilatkozott (interiectio), magával hozva a gestust és mimikát. A kezdetlegesség e legalsó fokáról azonban emelkedni kezdett az ember, szerencsés kiváltságból bírván fejlődésre alkalmas psychikummal s lassankint szétválik lelkének két fele, az érzés és gondolkozás. Ez utóbbinak hangbeli jelentkezése, a nyelv, még igen durva, tele van kiáltásokkal,

-énekszerű, vontatott hangokkal. A vad népek hanghordozása maig is éneklő, míg minél fejlettebb a nyelv, kiejtése annál inkább monoton. — Az érzés is mozdúlni kezd idővel az emberben s kedélyállapotának durva kiömlése puszta hangokban, kezdetleges melodiákban nyilatkozik; ez a hangulat nyelve, a dallam.

Az érzés és gondolatnak fokozatos fejlődésével fordított viszonyban áll a gestus szereplése az ősembernél. Eleinte a gondolat közlésének nyelv híján egyetlen tényezője volt, mellette a beszélőszerv működése csak hangutánzó pótlék gyanánt szerepelt. Ma is minél primitivebb valamely nép nyelve, annál több taglejtést és arczjátékot használ. — A gondolatközlés emez eszköze azonban a szellem fejlődésével mind fárasztóbbá, kényelmetlenebbé vált s mellette hovatovább a hangbeli kiséről lép előtérbe, a használat kifejleszti; végre a gondolatvilág minden jelenségére külön jegyet talál s megszületett a nyelv.

Így származtatja le szerző (egy különben igen nehézkesen írt fejezetben) a kezdetleges interiectiókból kisarjadzó három időbeli művészetet: a zenét, a mimikát és a költészetet. — Törekvése világos, ki akarja egészíteni Schasler új æsthetikai felosztását, mely szerint minden művészetnek kettős jelentkezése van; idő- és térbeli: az épületnek a mathematikai arányok szerepe folytán megfelel a zene, a plasztika megmozdúl és mimikává lesz, a festészet az időben költészetté alakul át. — De származtassuk tovább a vers fejlődését.

Az ének eredete abból az időből való, mikor az ősember lelkében szétvált az érzés és a gondolkodás s a nyelv fejlődésnek indúlt. Ha már most az ember szivét valami olyan érzés fogta el, melynek okát is tudta s az érzés kezdetleges dallam alakjában ajkára ömlött, a vele járó gondolatot is egyidejűleg szavakba foglalta; keletkezett tehát a dallam szövege s megszületett az ének vagy a dallamos beszéd. A két elem: a dallam s a kisérő szó, egységesen olvadt össze, egymáshoz símult, egyik sajátságos idomához alkalmazkodott a másik, s mikor évezredek múltán az énekből kiszakadt a zene és a költészet, ez utóbbi *magával hozott valamit a zene sajátságaiból, bizonyos lüktető hullámzást, a rhythmust.* Így maga a verses alak nem egyéb, mint a dallam lenyomata, a zene váza, mely a költészeten még a zenével való összeolvadása idejéből emlékként, nyom gyanánt megmaradt. — Hogyan keletkeztek most már az ú. n. typikus versalakok, minő a franczia (rímtelen) alexandrin, a német négy hebungos Knittel-vers, vagy a magyar nyolczas sor?

Az ének első divata idejében, midőn az a kedélynek természetes szülötte volt s önkénytelen termett, nem rögzött meg azonnal rhythmicus formákban. Röpke percz szűlte, röpke hangban nyilatkozott s elveszett ismét nyomtalanúl. Néha azonban a tetszetősebb, fülbemászóbb dallam maradandóbb hatású volt; az illető, kinek önkénytelenűl ajkára jött

megjegyezte magának, ismételte többször s ha szép hanggal rendelkezett, feltűnt másnak is és eltanúlta tőle. Itt is érvényesűlt a «természeti kiválasztás» törvénye; a legszebbek átszálltak nemzedékről nemzedékre, idővel javúltak, csiszolódtak, mellettük az esetlen, közepes kiveszett. A közszájra került dallam már nem volt többé egy kedély érzése, hanem általános, typikus dal. Eljutottunk a typikus dallamokhoz, innen a typikus versekig már csak egy lépés. Megtörténhetett, hogy a kedvelt dallamnak a szövege nem felelt meg a hallgató lelkében keltett hangulatnak; készült a dallamra új szöveg, mind több és több; végre tapasztalták, hogy a szövegek megállhatnak dallam nélkül is s az énekből kiszakadt a költészet, a dallam váza pedig megmaradt a vers rhythmusában.

Ime az elmélet! Szellemes és valószinű; következtetései egymásból folynak, logikájában nincs ugrás; a mi ellenvetést ellene felhozhatnánk, az, hogy nagyon is föltételes módon van összeszerkesztve. Meglehet, hogy az idő még egykor ténynyé emeli, lehet, hogy megdönti; akármint történjék is, a kisérlet érdekes, s mint ilyen, szerzőjének becsületére válik. Más kérdés az, hogy tudományos becset tulajdoníthatunk-e neki. Ez teljesen a felfogás dolga. A skeptikus bizonyára nem elégszik meg vele, kézzelfoghatóbbat, biztosabbat vár. De meg kell gondolnunk, hogy az ős-kor homályában tapogató tudomány egész ismeretköre tisztán ilyen föltételes hypothezisekből áll s a skeptikus elvárhat évszázadokig a nélkül, hogy az ős-kor szellemvilágáról csak egy szemernyi bizonyosat is megtudhatna. Addig azonban a tudomány nem várhat, az eléje tóduló kérdésekre meg kell felelnie úgy a hogy, lelkiismerete szerint legjobban.

Nem egy megjegyezni valóm volna Négyesy munkájára; ki kellene mutatnom, hogy őt puszta formalismusa némi tévedésekre vezeti a részletekben, hogy magyar rhythmus-elmélete mindenesetre nyereség a tudománynak, de még rhythmusunknak annyi az el nem lesett titka, hogy munkássága e téren csak a kétpecsétes zár elé vezette, de a zár felpattantása csak részben sikerűlt neki, azt még jövendő munkásságától várjuk; ez a tanulmány elég garantia arra, hogy tőle várjuk, — másrészt e kifogásokkal szemben ismételten ki kellene emelnem érdemeit, de mind ez nem egyszerű ismertetés feladata. Szakszerű bírálatát hivatottabbtól várjuk.

SOLYMOSSY SÁNDOR.

16. Vincze Ambró, Az Areopág a régi elsőrangú görög állam életében. (Székesfehérvári kath. főgymnásium) 1886. 3—51. l. — Ezen értekezés tulajdonképen az Athéni alkotmány története, főtekintettel az areopágra. Általában azt mondhatni róla, hogy jó segédkönyvek felhasználásával elég gonddal készült munka, mely csak annyiban hiányos, hogy az areopágnak fontos szerepét a római uralom idejében vajmi fölületesen tárgyalja. De azonkívül elég kisebb-nagyobb hiba is akad benne.

Ezek közül a következőket emelem ki. P. 9.: «A nagy néptörvényszék, mely *ὁ κάτωθεν νόμος* nevet viselt.» Törvényszéket görögül sohasem neveztek *νόμος*-nak. Vincze úr itt kétségkívül a Demosthenesnél XXIII, 28 előforduló *ὁ κάτωθεν νόμος* kifejezésre gondol, melyet a régibb grammatikusok a legkülönfélébb módon magyaráztak, többek közt úgy, hogy egy *κάτω δικαστήριον*-tól (a jelen esetben a *ἡλιαία*-tól hozott) határozatot értettek alatta, azonban most már bizonyos, hogy nem jelent egyebet, mint «az alább idézett törvény». — A mit p. 15. az areopágról mond a szerző, az ephetákra illik, kiknek az areopághoz való viszonyát különben, minthogy Lange dolgozatát «Die Epheten» nem ismeri (l. Busolt, Griechische Staats- u. Rechtsalterthümer p. 110) egészen hibásan tárgyalja. — Feltünő, hogy a *Γελέοντες* (a *Τελέοντες* variánst felesleges volt felemlíteni), *ὅπλητες*, *Ἀργαδεῖς* és *Αἰγικορεῖς* négy phylének keletkezését a hetedik századba helyezi és társadalmi zavarokra vezeti vissza, holott ez ősrégi intézmény, melylyel más ión városokban is találkozunk. U. o. az *Ἀργαδεῖς*-t «kézművesekkel» fordítja; felemlíthette volna a másik magyarázatot is, mely szerint e szón földművesek értetődnek. A *Γελέοντες* szót illetőleg valószínünek tartja, «hogy az eupatridák a *harczosokkal* együtt értettek alatta», de hát akkor mik voltak a *ὅπλητες*, kiket a szerző szintén harczosoknak mond? — Hibás, a mit p. 20 a naukrarokról, p. 21 a seisachtheiáról, p. 23 a *πρόεδροι*-ról mond. — P. 22. a Solon-féle első három osztály censusát így állapítja meg: 500, 250, 125 mérő; helyesen: 500, 300, 150 vagy 200 mérő. — P. 23 s köv. a tanácstagoknak sorsolás útján való megválasztását és a *μισθὸς ἐκκλησιαστικός* behozatalát Solonnak tulajdonítja. — P. 29 Plutarchos e helyét: *οὐκ εἴασε συντιθέναι πλέον ἱματίων τριῶν* V. úr így fordítja: «meg volt tiltva a halottat *három ruhában* temetni.» — V. úr önálló gondolatai tudtommal a következők: az *ἄρειος πάγος* új etymologiája, mely szerint az eredeti alak *ἀραῖος πάγος* (gyászhalom, vagyis inkább szent halom) volt; ebből lett volna később *ἄρειος*, majd *Ἄρειος*, végre *Ἀρήιος*. — A másik új gondolat, hogy a forrásainkban az areopágnak tulajdonított censura morumban lehetetlen hinni, «mert azon érzékenységgel szemben, melylyel Athén polgárai egyéni szabadságukhoz mindenkor nagyon ragaszkodtak, az Areopág által az egyesek magánélete ellen intézett leselkedés, inquisitio sohasem érvényesülhetett úgy, mint azt a törvényhozó kigondolta». Egyik felfogáshoz sem csatlakozhatom. Amaz etymologiához azért nem, mert az *Ἄρειος πάγος* elnevezést félreértésből keletkezettnek tartja, mit semmi okunk feltételezni mindaddig, míg egyéb magyarázatok lehetségesek, a censura morumra vonatkozó véleményhez pedig azért nem, mert nem birom elhinni, hogy az a szónokok agyréme vagy koholmánya, «kik magasztalásuk tárgyának fölékesítéséhez vajmi gyakran folyamodnak költői tehetségeik szabadalmaihoz». — Kellemetlenül érintik az olvasót

az ilyen tollhibák, mint: Egeus, Erynnisek (mindig így!), Pyreus, Phreattys (v. Phreattis, *Φρεαττά*), delphosi, meliai, Trœzenába.

Dr. Ábel Jenő.

17. Kotunovics Sándor, Az élősdiek (parasiták) a görögöknél és rómaiaknál. (Nagyváradi kath. főgymnásium) Nagyvárad 1887. 34 l. — Ez értekezés megitélésénél nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a szerző nem akart új eredményekre vezető tudós forrásmunkát adni, hanem a nagy közönség, főleg pedig a Plautus vagy Terentius olvasására készülő tanuló ifjuság számára lehetőleg teljes és élénk képet igyekezett rajzolni a régiek társadalmi életének egy érdekes jelenségéről.

Rövid, a görögök társas összejöveteleit találóan jellemző bevezetés után adja a *parasitos* szó eredeti jelentését, elősorolja és magyarázza a legrégibb vígjátékirókat, kiknél e szó már a későbbi, kevésbbé megtisztelő értelemben fordul elő. Majd Pollux és Nonius érdekes helyei alapján az élősdiek fajait s jellemző neveiket elősorolván, áttér az új attikai vígjátékra, melyben a *parasitos* mint állandó typus oly nevezetes szerepet nyer. Ezután adja az élősdiek kimerítő jellemzését, első sorban a vígjátékok alapján, különös tekintettel a fajkép különböző árnyalataira, ellenben egészen figyelmen kívül hagyva azt az érdekes kérdést, hogy mily módosulásokat szenvedett e nevetséges alak társadalmi szereplése az egyes korokban. Végül jellemző vígjátéki neveiket sorolja elő s magyarázza, általános utalással a görög gúnynevekre.

Hogy a munka a philologiai irodalom legjobb forrásai után készült, arról egyszeri olvasás után is meggyőződünk. De nem csekélyebb elismerést érdemel az a kiváló tapintat, melylyel a régi irók egyes ide vágó helyeit, az attikai vígjátékok töredékeit, Alkiphront, Athenaiost és Lukianost idézi és fordítja, mindenütt a kép élénkítése czéljából és sehol sem csapva át száraz és tudákos felsorolásba. Plautusból és Terentiusból hosszabb részleteket ád, amazt Csiky, ezt Radó Antal fordításában, de mindenütt a legalkalmasabb helyen és a legjellemzetesebb mozzanatokat világítva meg.

Csak mint *lapus calami*-t említjük, hogy Fustel de Coulanges *Ókori község* cz. munkáját a fordító, Bartal neve alatt idézi.

Szóval a munka, úgy is, mint a művelt közönség számára szánt olvasmány, úgy is, mint a tanuló ifjuságot a régi vígjáték mélyebb átértésére vezető segédeszköz, becsülettel megállja helyét.

18. Grósz Ernő, Miképen lett Q. Horatius Flaccus költő Augusztus császár egyeduralmának megszilárdítója? (Késmárki ev. lyceum). 1886. 14.1. — E kis értekezés népszerű módon akarja megismertetni a közönséget Horatiusnak Augusztushoz való, többnyire helytelenül felfogott

viszonyával. A bevezetésben a római köztársaság utolsó és Augusztus uralkodásának első bizonytalan éveit rajzolja, azután áttér Horatius azon költeményeinek magyarázatára, melyekben a költő Augusztus érdemeit különböző szempontokból dicsőíté. Idézeteket közöl a következőkből: Carm. I. 2; IV. 15; I. 12; I. 21; I. 37; III. 5; IV. 14; IV; 15; IV. 5; IV. 2., előre bocsátva a költőnek a polgárháborúkkal szemben elfoglalt álláspontját jellemzendő, két helyet: Ep. 16. és Carm. I. 14. Legnevezetesebb a dologban az, hogy a szerző mindig három nyelven idéz, először a magyar prózai fordítást, azután a latin eredetit, végül a *német metrikus fordítást* közölvén. Nem tudjuk, hogy a szepességi közönségnek akart-e ily módon kedveskedni vagy saját német verselési tehetségét kimutatni: annyi bizonyos, hogy ez jó töltelékül szolgált a sovány értekezéshez. Grósz úr ugyanis azt hitte, hogy tárgyát tökéletesen kimeríti az említett helyek egyszerű egymás mellé sorozásával s fölöslegesnek tartá az illető költeményeket bővebben magyarázni vagy legalább azok időrendjével s a költő eszméinek fejlődésével foglalkozni. A legfőbb kérdést pedig, hogy miképen lett Horatius, a köztársasági szabadságért lelkesülő ifjú, a monarchia híve, így üti el:

«De ha valaki azt kérdezné, hogyan történhetett az, hogy a *szabadság érzelmű* (sic!) és a köztársasági alkotmányért lelkesülten hevülő Horatius, ki Philippi vérmezején Augusztus elleneinek soraiban harczolt, Augusztus egyeduralmának bástyája és oszlopa lett, meg kell jegyeznünk, hogy nem Augusztus személye iránti vonzalom vagy barátság volt indoka cselekvésmódjának, hanem tiszta lángoló hazaszeretet s azon őszinte törekvése, hogy polgártársainak boldogításához tehetségéhez képest közreműködjék.» A mi mind nagyon szép, de csak így, Horatius életének, s a mi fő, eszméi fejlődésének kimerítő rajza nélkül, egyszerűen oda dobva, aligha fogja felmenteni költőnket a laikus olvasó előtt a hízelgés vádja alól, kivált az idézett és lefordított magasztalások után. Ha pedig ez nem sikerül, az értekezés czélja el van tévesztve.

Az is nagyon furcsa, a mit a 2. lapon olvasunk, hogy t. i. Cremutius Cordus, a szókimondó történetíró, *saját kezével* vete véget életének, mert igaz ugyan, hogy ez a régi szabású római öngyilkossá lett, de nem méreg vagy fegyverrel, hanem a mint Tacitusból teljes bizonyossággal tudjuk, önkéntes éhhalállal végezte ki magát.

A mit végre a szerző a nagy lyrikusról a 6. lapon teljes biztonsággal állít: «Hogy a római népnek a köztársasági alkotmány iránti ragaszkodását megingassa, sőt ezen alkotmányt a polgárokkal *megutáltassa*, bebizonyítani igyekszik, hogy a polgárháborúk s *minden szerencsétlenség*, mely azon gyászos időben a rómaikat érte, a *köztársasági alkotmány következménye*», arra Horatius minden ismerője hosz-

szas és fölösleges czáfolgatás nélkül egyszerűen azt fogja felelni, hogy *nem való.*

Ha az eddigiekhez még hozzá tesszük, hogy az értekezés nyelve magyartalan, kénytelenek vagyunk oda nyilatkozni, hogy a dolgozat még az úgynevezett népszerű fejtegetések színvonalát sem éri el.

19. **Mocskónyi József, P. Ovidius Naso élete és munkái.** (Szarvasi ev. főgymn.) 1887. 17 l. — Mocskónyi úr e kis értekezése nem egyéb, mint a Siebelis-féle Ovidius-szemelvényekhez írt bevezetésnek, melyet a szerző különben mint *kútfőt* említ, magyar átdolgozása vagyis a költő működésének egészen rövid és sovány vázlata, élénkítve néhány fordított idézettel. Végül a Philemon és Baucis-féle epizód rímes fordítását kapjuk mutatványképen az *Átváltozásokból.*

Hogy M. úr ezuttal tudományos munkát végezni nem akart, az eddigiekből is eléggé kitünik. Mi czélja volt tehát e művecske közzétételével? Talán a tanuló ifjuságot akarta bevezetni Ovidius olvasásába? Ez bizonyára fölösleges volt, mert a tanulók a költő életének és működésének ily általános vonásokban való rajzát akár a Pirchala és a Dávid-Pozder latin anthologiáiban, akár bármely, iskolai használatban levő Ovidius-szemelvényben megtalálják. Vagy a nagy közönségnek akart kedveskedni? Ez esetben bizonyára úgy a kornak bővebb jellemzése, mint a költő egyes műveinek kimerítőbb ismertetése és méltatása lett volna kivánatos. Vagy az egész csak bevezetés akar lenni a fordításhoz? E czélnak azonban teljesen megfelelt volna csupán az Átváltozások ismertetése s a fordított részlet összefüggésének kimutatása a mű egészével. Végre is meg kell vallanunk, hogy a munka létezési jogával tisztába jönni nem tudtunk.

Nem hagyhatjuk továbbá említés nélkül az értekezésbe iktatott idézések botrányosan rossz fordítását. Ime egy példa, hogy mily alakban mutatja be M. úr a római verselés legelső virtuózát közönségünknek:

Korán küldött gondos apánk kiképzés végett
A városba híres mesterekhez.
Szónok lenni bátyám mindjárt forró vágytól égett,
A forumra szintén rátermett ez.
Ámde nekem gyermekkortól ég titka volt vágyam,
És rákaptam titkon a múzsákra,
«Hagyj föl, — mondá atyám gyakran — hagyj e tudománynyal :
Homeros sem hagyott vagyont hátra.»

Nem szólok arról, hogy mily lapos prózává silányította a fordító Ovidius költői előadását, hanem csupán a versalak meghatározására akarom felhívni a nálam jártasabb metrikusok figyelmét, a mi nekem minden erőlködésem daczára sem sikerült.

A mi a Philemon és Baucis-féle epizód fordítását illeti, ez értelmileg hű ugyan, de döczögős alexandrinjaival és költőietlen nyelvével távolról sem felel meg a műfordítás követelményeinek. Még nagyobb baj az, hogy a fordító az új divatnak hódolva igyekezett az eredetit népiessé tenni s a czélon túllőve egészen a parasztosságig ment. Ime egy kis ízleltető:

Ide a két Isten csakugyan beszólt *hát*, —
Széket téve Baucis ülni *tessékelte*, —
Feleségem testét megégetni ne lássam,
Sem ő az enyimet — ezt kérjük *aldássan*.

Erre hosszabb bizonyítgatás nélkül csak egy megjegyzést teszünk, melynek helyessége azonban a római költészet minden ismerője előtt kétségen felül áll, s melyet újabb fordítóinknak mindig szem előtt kellene tartaniok: hogy t. i. Ovidiust, ha már közönségünk kedveért minden áron modernizálni akarjuk, nem kifordított suba, hanem frakk és czilinder illeti.

20. Pruzsinszky Pál, Vergilius hasonlatairól. (Tatai kegyesrendi algymnásium) 1887. — Szerző a meglehetősen iskolás modorú s a tárgyba mélyebben nem ható bevezetés után, melyben a hasonlat czélját és helyét fejtegeti a költői előadásban, áttér «a Vergiliusnál előforduló főbb hasonlatokra», melyeket a következő osztályozás szerint tárgyal:

I. A sokaság feltüntetésére alkalmazott hasonlatok; II. A zaj feltüntetésére; III. A harczvágy, támadás, küzdelem szemléltetésére; IV. Annak feltüntetésére, mennyire tünik ki valaki testalkatával, erejével, fegyvereivel, szépségével, erős jellemével; V. A futás, terjedés és hadi mozdulatok leirásánál; VI. A borzadás, félelem, nyughatatlan kedélyállapot jellemzésére; VIII. A békés indulat, óvatosság, nyugalom rajzolására alkalmazott hasonlatok.

Nem tudom, mit értett Pr. úr a költő főbb hasonlatai alatt, de annyi bizonyos, hogy sem az elősorolt rubrikák, sem az egyes idézetek nem merítik ki a Vergiliusban található rengeteg anyagot s így az értekezés mint adat-gyüjtemény nem használható. Pedig csakis ezzel kölcsönözhetett volna a szerző munkájának némi értéket, mert a mi az idézetekhez csatolt magyarázatokat illeti, azok semmit sem érnek. Ime két jellemző példa, melyek a nagy tömegből találomra kiragadva, ítéletem igazolására alkalmasak:

«Turnusnak pásztorai és a trójaiak között az összeütközés által keletkezett lárma és zűrzavar igen alkalmasan a nyugtalankodó, viharos tengerhez van hasonlítva (következik Aen. VII. 528). A hasonlat szépen rajzolja a képzelem elé a zavar lassú kezdetét, mely mindig inkább fenyegetővé lesz».

«Miután az oroszlány az állatok között a legbátrabb, azonkívül erős és vérszomjas, igen alkalmasan hozható elő a fölingerült, a harczvágytól elragadott férfiak példázására. Így Nissusnak vérszomját, harczvágyát semmi sem tünteti föl hűebben a képzelem előtt, mint az Aen. IX. 339. és k. soraiban az oroszlánytól vett hasonlat. Nissus harczi kedvét az éhség által gyötrött oroszlány dühével hasonlítja össze, a mint a júhakolba rohanva, a megrémült juhokat szétszakgatja (következik az idézet). A hasonlat pointeje igen élénk. A düh, melylyel Nissus támad, valóban nem is képzelhető nagyobb fokban, mint a minő fokban azt e hasonlat feltünteti».

Így tölt meg az értekező húsz lapot a nélkül, hogy *valamit* mondana. Végül, ha talán a szerző, a mit különben őszintén kivánok, birálatom által nem engedi magát visszarettenteni s bővebben akar foglalkozni Vergilius hasonlataival, figyelmeztetnem kell őt arra, hogy tárgyával semmire sem mehet, ha a görög példányképekkel, főleg a Homerosszal való összehasonlítást elhanyagolja. Legtöbbször csakis arról lehet szó, hogy mit vett át a római költő a nagy görög epikustól s mint alakította át mintáit. Arra sem utalnék e helyen, hogy mint egyéb philologiai kérdéseknek, úgy ennek is megvan a maga büntetlenül nem mellőzhető szakirodalma, ha képes lettem volna magán Vergiliuson kívül egyéb munkák felhasználásának legalább némi csekély nyomát az értekezésben felfedezni.

Dr. Némethy Géza.

Martialis II 92.

Kérésemre megadta Múzsa-díjul
A háromfi-jogot, ki a megadhatója.
Nem kell már feleség. Uram kegyének
Nem szabad sehogyanse kárba veszni.

A háromfi-jog = ius trium liberorum. Lásd Rein, Rőmisches Privatrecht 213. s köv. lap. A lex Julia és Papia Poppea a gyerekszámhoz különös jogokat kötöttek, a császárōk még öregbítették s olyan embereknek is adományozták, akik nem voltak családapák, vagy legalább nem volt annyi gyermekük, a hányat a törvény megkivánt. Ilyen tiszteletbeli apaságért Martialis is folyamodott. Lásd Mart. II 91. Mind Titus mind Domitianus teljesítette kérelmét. V. ö. IX. 97. 5—6.

Lessing szerint (VI. 284. lap.) a 3. sorbeli «valebis uxor» ezt jelenti: «nun bedarf ich keiner Frau, nun brauche ich mich nicht zu vermählen». P. T. E.

VEGYESEK.

— **Az Apollo istennév legújabb etymologiája** a Schrœderé (Z. f. vergl. Sprachf. XXIX. 193 s k.). Az Agni vedikus tűzistennek egy a Rigvédában 6, 1, 6 előforduló epithetonjával: *saparyenya* (a. m. tiszteletreméltó) azonosítja és ennek támogatására a következőkre hivatkozik. Eredetileg az Ἀπόλλων név is, úgy mint *saparyenya*, nem tulajdonnév, hanem epitheton, v. ö. Φοῖβος Ἀπόλλων, azaz a tiszteletreméltó Φοῖβος. Apollon isteni személyiségének és cultusának egyes vonásai is arra mutatnak, hogy Apollon eredetileg Agnival azonos, vagy legalább rokon isten volt. Maga a Φοῖβος név φάος-ra (φῶς) emlékeztet; λυκηγενής jelzője a. m. a fényben született; Δῆλος szigetnek, honnan a szent hajó tüzet szokott hozni Athénbe, neve δαίω-val függ össze és annyit jelent hogy tűzföld. Agni egyéniségének Apollónál megfelel méltósága és szentsége, tisztasága, bölcsesége, jósló tehetsége, az énekhez és zenéhez, az emberek házaihoz és lakóhelyeihez, a nyájakhoz, az évszakokhoz és a hajnalhoz való viszonya, harczias jelleme, deli szép termete, származása és születésének története stb. stb.

— **A classicusok tanulmányozásának jelentőségéről** a gymnasiumi oktatásban Dr. Bászel Auréltől egy kis értekezés jelent meg német nyelven: Die Bedeutung des Studiums der Klassiker im Rahmen des humanistischen Gymnasiums. Paränese an die studierende Jugend beim Beginne des neuen Schuljahres. (Fehértemplom, Wunder nyomdája. 1887. 16 l. kis 8-r.) Ezen értekezés először a Nera czímű fehértemplomi újságban jelent meg. Kevés, de lelkes szóval fejtegeti a classicus tanulmányoknak hatását az ifjúság fogékony kedélyére, és találóan utasítja vissza azon vádakat, melyeket az utilitarismus ellenök felhoz. Hogy ilyformán B. a classicusok olvasásánál nem a grammatizálásra, hanem a mű tartalmára és szellemére akarja hogy a fősúlyt fektessük, magától értetődik.

— **A kabíroknak** egy szentélyét találták meg Boiótiában Thespiai közelében, másfél óránvira Thebetől. Pausanias IX, 25, 5 említi, hogy Thebetől 25 stadionnyira a kabíroknak egy berke s onnan 7 stadionnyira egy szentélye van. Ez kétségkívül azonos avval, melyet nem rég Ἀμπελοσάλεσι helység mellett találtak fel és melyben a német archæologiai társaság Dörpfeld vezetése alatt ásatásokat eszközöltetett szép sikerrel. Eddig feltárták már a szentély falát, egy ajtót, két oltárt és egy csontokkal teli áldozati gödröt. Találtak még három psephismát és több fogadalmi feliratot, számos festményekkel díszített vázatöredéket és egy egész sereg állatokat ábrázoló kisebb-nagyobb fogadalmi tárgyat bronzból, ólomból és terracottából. Ezek közül a szarvasmarha több száz példányban van képviselve, azonkívül több mint 50 disznót, 10 és egynehány oroszlánt, 10 tyúkot és galambot, 2 kecskét és több kost találtak.

— **Róma városa nevének etymologiáját** nem rég *Birt* Tivadar törekedett megfejteni «De Romæ urbis nomine sive de robore Romano» czímű marburgi egyetemi programmértekezésében (1887. XVII. l.). Abból

kiindulva, hogy a római császárság idejében a római legionariusokat «ominis causa» a Tribus *Pollia*-ba sorozták, és hogy több katonai colonia helyneveiben, milyenek Potentia, Valentia, Pollentia stb., is nyilvánult a rómaiaknak előszeretete jelentésteljes, kivált az erőre vonatkozó elnevezések iránt, ki akarja mutatni, hogy Róma városa nem a *sru (ῥέω)* gyökből van képezve (mely magyarázat szerint Roma a. m. folyómelletti város, Flussstadt), hanem — mint már mások is akarták — a *ῥώμη* szóval azonos és e szerint a. m. vis, robur. Csakhogy épen nem valószínű, hogy a kis, Tibur melletti várost már régi időktől fogva egy olyan (még pedig görög) névvel jelölték volna, milyent a római nép csak akkor kezdett katonai gyarmatainak adni, mikor már érezte és éreztette hatalmát; a párhuzam tehát a Pollentia s t. eff. és a Roma elnevezés közt hibás. A mi pedig azt az argumentumot illeti, hogy későbbi költők állítólag tudatával bírtak a Roma névnek *ῥώμη*-vel való azonosságának, azon czélzások, melyek Birtnél ennek bizonyítására szolgálnak, az Augustus korabeli és még későbbi költőknél tudós játék lehetnek, melyből a név eredetére nem szabad következtetni. Nagyon kérdéses különben, hogy az ilyen passusban, mint Hor. carm. IV. 15, 13: per quas Latinum nomen et *Italae* crevere *vires*, mint Birt akarja, *Italae vires* valóban csak czélzatos, a Roma szó eredetére czélzó körülirása akar-e lenni *Romának*; a római költőknek elég okuk és alkalmuk volt Róma hatalmát emlegetni és ezt az *ἀστεϊσμός* legcsekélyebb szándéka nélkül is tehették.

Ép oly kevéssé sikerült Birtnek megállapítani, hogy mi volt Róma eredeti neve; mert hogy a görög Roma szó nem lehetett, az világos. Azt hiszi, hogy ez az eredeti név *Quirium* volt, mely Niebuhr szerint a quirinalis domb főnévi alakú régi neve lehetett és hogy ez a Quirium volt Rómának azon titkos neve, melyet bűn volt kiejteni; továbbá hogy a Quirium szó a *qui* (tehetni) gyökből származik, úgy hogy *ῥώμη* nem egyéb mint a Quirium fordítása. Ezen hypothesis ellen is több ok szól (v. ö. Richter O. birálatát a Berl. Phil. Wochenschrift-ben 1888, p. 210). Feltéve, hogy a Quir*ium* név tényleg létezett, ez nem jelenthette volna az egész Romát, hanem csak egyik részét, úgy mint a hasonló képzésű Pala*tium*, Capito*lium*, Ianicu*lum*. És miért lett volna megtiltva a *Quirium* szót kiejteni, mikor a *Quirinus* és *Quirites* szók kiejtését tilalom nem sújtotta?

— A **farsangi játék** tudvalevőleg a német vígjátéknak legrégibb, egészen a XVI. század végéig dívó alakja, melynek legjelesebb képviselője az e téren is rendkívül termékeny Hans Sachs. Talán érdekelni fogja olvasóinkat, hogy a mai német drámaköltők egyik legkiválóbbika, kit sem otthon sem a külföldön nem méltányolnak való érdeme szerint, *Kruse Henrik*, ki tizenkét nagyszabású tragédiával lépett Schiller és Shakespeare nyomdokaiba, most egy kötet farsangi játékot (Fastnachtspiele, Leipzig 1887, Hirzel) tett közzé, melyekben Hans Sachs alakjában és modorában komikai tárgyakat jóízű humorral földolgozott. A költő egy prolog után, melyben Kruse a nürnbergi mester műhelyében a jóizű XVI. századi verselőnek székét elfoglalja és a modern drámai költészetről nem nagy megelégedéssel reflektál, három darabot foglal magában: «Az ördög Lübeckben» 1837-ből,

(tehát ép egy félszázad előtt készült), «A féltékeny molnár» és «Állhatatos szerelem». Ez utóbbi, melyet a költő 1887-ben írt, már megközelíti a modern vígjátékot; mind a három darabot a régi naiv alaknak és stilnek modernizálása, jóízű humor és erőteljes jellemzés nemcsak érdekes, hanem egyszersmind értékes alkotásokká teszik, melyeket a régibb irodalom kutatója is élvezettel fog elolvasni.

— **Horatiusi ódából protestáns vallásos ének.** Erdélyi Pál e folyóirat idei első két füzetében Mihály Deák kodexét ismerteti és belőle hat ismeretlen protestáns vallásos éneket közöl. Egyikhez-másikhoz megjegyzéseket, magyarázatokat fűz, de az 5-ik számút a «Cantio *pulchra*» czímüt szó nélkül hagyja. Pedig ez nem más, mint Horatius egyik legszebb ódájának, a híres «Eheu fugaces»-nek (II. könyv, 14. óda) szabad fordítása, parafrázisa *s valószínüleg az első magyar horatiusi oda.* Az ismeretlen fordító nem sokkal több szabadsággal járt el, mint Bogáti Fazekas, vagy Szenczi Molnár a zsoltárok átírásában. Az eredetinek hét strófáját ő is hét strófában adja vissza, csak az elejére vet egy versszakot, meg a végire kettőt, hogy az ódának meglehetősen epikureus magvát vallásos, illetve protestáns burokkal vonja be. Ez sikerült is a fordítónak annyira, hogy ez a «cantio» bátran bekerülhetett volna a protestáns halotti énekek sorába, és ott is, a «pulchra»-k között is mint egyik «pulcherrima» foglalhatott volna helyet. Különösen sikerült az óda két utolsó strófájának fordítása, a mely hadd álljon itt szemben az eredetivel és hadd bizonyítsa, hogy ha e vers csakugyan halotti énekül szolgált, hát akkor horatiusi ódával temettek protestáns halottat.

Linquenda tellus et domus et placens
Uxor, neque harum, quas colis, arborum
Te præter invisas cupressos
    Ulla brevem dominum sequetur.

Absumet heres cæcuba dignior
Servata centum clavibus et mero
Tinget pavimentum superbum
    Pontificum potiore cenis.

—

Megválol nyilván az testi élettül,
Gazdaságtul, házadtul, marhádtul,
Szükségödtül, házas társadtul,
Ezeknek rövid nyájasságoktul.

Más helyedben majd néköd állapodik,
Ki miatt minden semmivé tétetik,
Az, mit te gyüjtöttél, elköltik,
És borodban bővön föld is iszik.

De ha triviális pogány nóták az első kereszténység legáhítatosabb hymnusaihoz szolgáltathatták a dallamokat, miért ne válhatott volna egy horatiusi szép ódából protestáns vallásos ének? KARDOS ALBERT.

— **A kereszténység apperceptiója a germán pogányság által.** A Langensalzában megjelenő és Manntól szerkesztett «Deutsche Blätter für erziehenden Unterricht» czímű pædagogiai folyóiratban dr. Schullerus Adolf érdekesen tárgyalja e kérdést »Zur völkerpsychologischen Begründung der Apperzeptionslehre» cz. czikkében. Az apperceptio, azaz a kölcsönhatás két képzet vagy képzetcsoport között, melyben gyengébb, rendezetlen vagy egyedül álló képzetek gazdagabbakba, rendezettekbe beillesztetnek (Lange), különösen a pædagogiai tudomány terén volt sok vizsgálódás tárgya. Az apperceptio tárgya rendesen az ujonnan szerzett képzetek szoktak lenni, de van eset arra, hogy az új tapasztalatok oly erővel és világossággal lépnek föl, hogy a régibb eszméket, melyekkel találkoznak, magukba olvasztják. A mythosokat rendesen az appercipiáló emberi lélek termékeinek mondják; a germán pogányság christianizáltatásának tanulmányozása e tekintetben annál érdekesebb, mert mindvégig történeti alapon mozgunk. Sch. az említett processus lefolyásában két mozzanatot különböztet meg; az első az, melyben a germán pogányság még megőrizte mythosalkotó képességét. A térítők, katonák által terjesztett keresztény nézetek magukban állók, gyengék és a régi képzetek által könnyen appercipiáltatnak. Skandinávia népeit a IX. században Kr. u. is e fokon találjuk még. Sch. itt több példát hoz fel arra, hogy miként vegyültek a keresztény és pogány elemek, egyebek közt a Walhalla-mythosban, melynek alapja pogány, csak modificatiója keresztény. Az általános schema az, hogy a kereszténységnek csak egynéhány *külső* formája ismeretes, melyek a pogányság gazdag képzetkörébe fölvétettek. A számos karácsonyi, husvéti, lakodalmi stb. szokás nagyrészt pogány jellegű. A merseburgi ráolvasó versek végső átalakulásai, melyek közt Sch. a Heinrich Gusztáv által a Ph. K. IX. kötetében közlöttre is hivatkozik, még mindig túlnyomólag pogány jellegüek. A második fokon, mely Columbanus, Gallus és mások hittérítő buzgalmával veszi kezdetét, a keresztény képzetek többé nem egyedül állók, nemcsak külső jellegűek. Mint kész rendszer lépnek a pogányság elé, és most látjuk az apperceptio másik módját, hogy a gondolatok új köre jut uralomra es a régi vallási képzetek általa appercipiáltatnak. A Muspilli, e régi ó-bajor keresztény költemény, az Elias és Antikrisztus harczában inkább Thor és a Midhgardh-kigyó véres harczát rajzolja. A Heliand, e nagy keresztény epos, is telítve van pogány képzetekkel, így a Solarliod meg Tundalus műve is. Czikke második részében Sch. azt tárgyalja, hogy miként a népek életében az apperceptio ez utóbbi módjával oly sokszor találkozunk, nem lehetne-e annak az egyed fejlődésében is tágabb tért engednünk. TIMÁR PÁL.

— **Az Ilias keletkezésének titkát** legújabban *Elard Hugo Meyer* «Homer und die Ilias» cz. művében (Berlin, Oppenheim, 1887. 8-r. 258 l., ára 4 mk 50) tárta fel a művelt nagy közönségnek, míg hypothesisének tudományos megokolását «Indogermanische Mythen» cz. művének második kötetében (Achilleis. Berlin, Dümmler, 1887. VIII és 710 l. N. 8-r. Ára 14 m.) adja. Meyer közvetíteni akar a Grote-Düntzer-féle és a Lachmann-féle magyarázat között: Az Ilias I. XI. XV. XVI. XVIII. XXII. énekéből mozaikszerűen három énekből álló ős-Iliást illeszt össze, mely Achil-

leus haragjáról szóló és minden tekintetben egységes eposnak mondható. Szerzője egy a Hermos alsó folyása tájáról való északachaji férfiú, Homeros, 850 körül Kr. sz. e. Eposába 800 táján az eredetileg önálló «Diomedeia» csak egy átdolgozó által, ki alkalmasint Kyme lakosságának argosi eleméből került ki, szövetett be különféle töltelékek segítségével. Az így bővített régi költeményhez több dal járult: «Patroklos haláláról» (775 tájáról), «A hajók melletti csatáról, Zeus ἀπατή-járól és a τειχομαχία-ról» (750 tájáról). 700 táján Kr. sz. e. egy rendkívül tehetséges fiatalabb chiosi homerida ezen eposszal egy önálló «Hektoreist» állított szembe, mely ép úgy mint az Achilleis három énekből állott. Végre mindezen alkatrészeket ión és æol költők a hetedik században a mostani Iliasszá állították össze. — Érdekes az Achilleusmythus magyarázata. Meyer szerint Achilleus a villám, a mennydörgés (Peleus) és a felhő (Thetis) fia. Tehát valóságos filius ante patrem!

— **Proklos ujplatonikus bölcsésznek** Plato Politeiájához írt commentárjának Schœll-féle kiadásáról e Közlöny mult évi folyamának 209. s k. lapján emlékeztünk meg. Felemlítettük, hogy a kiadás nem alapul az eredeti kéziraton, mely a Vaticanában nem tudni hol lappang, hanem annak Holsteniusféle 1640 után készült pontos, de nem egészen teljes másolatán. Azóta Pitra bibornok, a vaticani könyvtár őre és tőle függetlenül Reitzenstein R. fiatal philologus megtalálták az eredeti kéziratot a Vat. græc. 2197. signatura alatt azon kéziratok között, melyek a Salviatik könyvtárából a mult század második felében a Colonna herczegek könyvtárába, innen pedig a Vaticanába kerültek. Kitünt már most, hogy Holstenius e kéziratnak alig fele részét és a többit sem a legpontosabban másolta le. Az egész mű kiadását Pitra bibornok készíti elő; munkáját a Schœll kiadása mindenesetre jelentékenyen megkönnyíti.

— **Dévay József könyvtára.** D. J. pénzügyi tisztviselőnek s a B. Ph. T. rendes tagjának könyvtárát láttam nem régen. Nem hittem volna, hogy szerényen fizetett állami tisztviselőnek ilyen érdekes könyvtára legyen. Ezt a bibliothekát különben már több lap ismertette. Ezen könyvtár 3400 kötetből áll s megtalálhatjuk benne a régi kiadások mellett a jelenkor legbecsesebb philologiai műveit; képviselve van a class. ókor, a humanisták és a reformatia korszaka a legimpozánsabb foliánsok- és gyémántkiadásokban; vannak incunabulák, aldinák, juntinák, elzevirek. A látott sok becses régiség közül már csak két könyvre emlékszem vissza. Az egyik egy Alciatus 1580-ból, az oldalai közé tiszta papírlapok vannak bekötve, melyeken az 1603-tól egész 1615-ig terjedő időben a Wittenbergában élt egyeti tanároktól és másoktól emlékmondatok vannak. E férfiak: Laper, Gessner, Mylius, Rungius, Hatterus, Einsiedel, Balduinus, Taubmann, Pechmannus, Rodomannus, Hilneigius, Frietz, Schmied, Siberus, Hagius, Reusnerus, Wickerus Martini, Fabricius, Cocus, Crugerius, Zangerus, Knobloch, Tydeus, Töstelius, továbbá Richard és János bárók, Dietrichstein és ifj. Melanchthon Fülöp, végül Tschernembl, ki azon rendek közül való, melyek II. Ferdinándot a protestánsoknak adandó kedvezményekre kényszerítették. Érdekes ezek közül a sententiák közül: Mulier est febris hectica, quæ non nisi morte avelli-

tur. — Rex aut nobilis illiteratus, nil nisi asinus coronatus. — Quod facies facies veneris cum veneris, ante ne sedeas, sed eas, ne pereas per eas. — Felix respublica in qua non est Abraham (iudæus), Nimród (tyrannus) et Naman (leprosus). A másik könyv kézírat 1622-ből; négyújjnyi vastag pergamentbe kötött gyámi számadás a gyámfiúk vagyonáról. E munka — németül van írva igen szép és bő szöveggel — Pozsony akkori kereskedelmi, ipari és árviszonyainak megismeréséhez igen bő és becses anyagot szolgáltat. CSERHALMI SAMU.

— **Hibaigazítás**. Közlönyünk III. füzetében (a 288. l.) ismertetett Ring Mihály-féle Apollonius-kiadás nem Stampfel, hanem *Steiner Zsigmond* kiadásában jelent meg Pozsonyban.

KÖNYVÉSZET.

Ballagi Géza. A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Budapest, Franklin-t. 1888. (8-r. VIII, 947 l.) 5 frt. — Tartalma: A politikai irodalom megindulása. Haladását gátló körülmények. — II. József kora. — II. Lipót kora. — 1792—1825.

Czuczor Gergely. Botond. Regényes elbeszélés. Magyarázta Vozári Gyula. (Jeles írók iskolai tára 31. sz.) Budapest, 1888. Franklin-t. (8-r. 79 l.) 40 kr.

Domanovszki Endre. Dante mint politikai író. (8-r. 20 l.) Budapest, Akadémia, 1888. Ára 10 kr. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből IX. köt. 5. sz.).

Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn, hg. von A. Hermann. I. évf., 2. füzet. 125—220. hasáb. Tartalma: *L. Katona.* Allg. Charakteristik des magy. Folklore. II. — *S. Krauss,* Sveta Nedjelica. — *H. v. Wlislocki,* Zauber- und Besprechungsformeln der transsilvan. Zigeuner II. — *Joh. v. Asbóth.* Das Lied von Gusinje. — *P. Hunfalvy.* Ueber die ungar. Fischerei. — *K. Pápay.* Zur Volkskunde der Csepel-Insel. — *L. Thallóczy.* Zum Vampyr-Glauben der Serben. — Beiträge zur Vergleichung der Volkspoesie. — *L. Katona.* Finnische Märchen. — Ungar. Volksmärchen und Volkssagen. Aberglauben. — Rumänische Besprechungsformel gegen den bösen Blick. — *L. Gopcsa.* Armenische Hochzeit. — *L. Réthy.* Die Herkunft der Székler. — Heimische Völkerstimmen. — Ethnolog. Revue. — Kleinere Mittheilungen. — Az *Ethnologiai Közlemenyek* (221—232. hasáb) tartalma: *Hermann A.*, Magyarországi népvizsgáló társaság. — Schulenburg V. levele. — Az örmény ethnographiához. — Külföldi folyóiratok szemléje. — Beküldött könyvek.

Góbi Imre. Rhetorika. A gymnasiumok VI. osztálya számára. Budapest, 1888. Franklin-t. (8-r. VIII, 275 l.) 1 frt. 60. kr.

Greguss Ágost. Rendszeres széptan. — Hátrahagyott jegyzeteiből sajtó alá rendezte tanítványa Liszka Béla. Átnézte Beöthy Zsolt. Budapest, Eggenberger. 1888. (8-r. XX, 267. l.) 2 frt 60 kr.

Gvadányi József, gróf. Rontó Pál magyar lovas közkatona és gróf Benyovszky Móricz élete. Az 1793-iki kiadás után. (Mulattató zsebkönyvtár 41—46. sz.) Esztergom, 1888. Buzárovics. (12-r. XXX, 447 l.). Ára 72 kr.

Koltai Virgil. Ujabb angol költők. Angolból. — Egyetemes könyvtár, 5. sz. Győr. Grosz G. 1888. (16-r. 93 l.) 10 kr. Tartalma: Tennyson. — Browning. — Clough. — Arnold. — A. Ch. Swinburne. — Longfellow.

Király Pál. Magyar nyelvtan mondattani alapon, II. rész. Polgári és középiskolák II. osztálya számára. Budapest, Méhner, 1888. (8-r. 80 l.) 60 kr.

Könyvszemle (Magyar). Közrebocsátja a M. N. Múzeum. XII. folyam. 1887. Tartalma: *Majláth Béla:* A sorsvető könyvek és egy ismeretlen XVI. sz. magyar Fortuna. — *Szádeczky Lajos:* Báthory István könyvészetéhez. — *Fraknói Vilmos:* Vitéz János levelei és beszédei. — *Jakab Elek:* A Bánffy-levéltár magyar történelmi forrásai. — *Erdélyi Pál:* Foktövi János ismeretlen prédikácziós könyve 1614-böl. — *Reizner János* Adalékok a hazai könyvtárak statisztikájához. — *Szilágyi Sándor:* Borsáti Ferencz ismeretlen alkalmi költeménye 1656-ból. — *Nagy Gyula:* Egy kéziratban maradt magyar-latin szótár töredék 1580. tájáról. — *Zeleny Ferencz:* A legutóbbi népszámlálások forrásműveinek bibliographiája. — *Csontosi János:* Emlékirat a Nemzeti Casino könyvtáráról. — *Kropf Lajos:* Néhány adat a magyar bibliographiához Deschamps földrajzi szótárából. — Ifj. *Kemény Lajos:* Gallen János, kassai könyvkereskedő hagyatéka 1583-ból. — *Ballagi Aladár:* A czestochowai pálos nyomda magyar tárgyú termékei. — A beszterczebányai, libetbányai, korponai és selmeczbányai városi levéltárak kéziratai. — *Dr. Bozóky Alajos:* A nagyváradi kir. jogakadémiai könyvtár. — A M. T. Akadémia könyvtárának régi szabályai. — *Majláth Béla:* Jelentés a M. N. Múzeum könyvtárának állapotáról 1886—87-ben. — *Erdélyi Pál:* Gálszécsi István Énekes-könyvének töredéke 1536-ból. — *Horvát István* 1843-ik évi emlékirata a M. N. Múzeum könyvtáráról. — *Acsády Ignácz:* Egy nagyszombati könyvkiadás 1675-ben. — *Csontosi János:* A berni városi könyvtár hazai vonatkozású kéziratai. — A berlini királyi könyvtár legújabb szabályai. — A pétervári cs. könyvtár legújabb ismertetése. — *Ballagi Aladár:* A pétervári könyvtár 1860—1887-ig. — *Vegyes közlemények.*

Kovács János. Latin-magyar zsebszótár Horatius Flaccus műveihez. (K. 8-r. II, 279 l.) Budapest, 1887. Pallas. Ára 1 fr 40 kr.

Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Kiadja a m. t. Akadémia nyelvtudományi bizottsága. IX. X. köt. Érsekujvári codex Budapest, 1888. Akadémia (8-r. XXVII, 272 l. VIII, 356 l.) 5 frt.

Obert Franz. Neues Deutsches Lesebuch. . Mit Rücksicht auf die Vollzugsvorschrift etc. I. Theil: Für das 2. (3.) Schuljahr. II. Aufl. Kronstadt, 1888. Zeidner. (8-r. 92, IV. l.) 36 kr.

Schiller Frigyes színművei. I. Wallenstein. Drámai költemény. Fordította Tomor Ferencz. I. Wallenstein tábora. — II. A Piccolominiak. (8-r. 168 l.) Budapest, 1888. Lampel. Ára 80 kr.

Zsigmondy Béla. Volapük-nyelvtan gyakorlatokkal és példákkal, valamint volapük-magyar és magyar-volapük szótárral. Dr. Kerckhoffs Ágoston műve után a magyar nyelvre alkalmazta. Budapest, Pallas, 1888. (8-r. XV, 126 l.)

Wolff Eugen, Karl Gotthelf Lessing. Berlin 1887, Weidmann. 128 l. Ára 1 mk. 60. — A nagy Lessing kis testvérének beható kutatásokon alapuló tárgyalása. Szerző terjedelmesen szól hősének műveiről is, melyek meglehetősen gyárilag készült fordításokból és nagyrészt igen középszerű eredeti drámákból állanak. Ha mindezek daczára Wolff mégis azt állítja, hogy a fiatal Lessing nagy bátyjának «szellemi rokona» volt, ez oly önámítás, mely még az életrajzíróknak hőseik iránt rendesen táplált előszeretetével sem magyarázható vagy menthető.

NYILT TÉR.*)

Válasz a Marusák Pál úr birálatára.

Mivel úgy vagyok meggyőződve, hogy gondos és lelkiismeretes munkát igyekeztem a Vörösmarty *Két szomszédvár*járól előállítani, bátorkodom Marusák Pál úr nem elég lelkiismeretes, sőt kissé elhamarkodott birálatára némely tárgyias észrevételt tenni.

Előre bocsátom, hogy M. úr némely észrevételét alaposnak találom, s ha módomban lesz, a maga idején helyre pótolni törekszem.

Azt mondja a t. biráló, hogy az iskola nem használhatja *eposzi* mintának a *Két szomszédvárt!* Dehogy nem! Hiszen M. úr is beösmeri, hogy a legjobb szerkezetű epikai műve Vörösmartynak. Miért veszi hát rossz néven tőlem, hogy én azt megszerettem s feldolgozva kiadtam? Vagy ha továbbra is megmarad amaz állítása mellett, hogy a *Két szomszédvár* nem használható eposzi mintának, nézze meg a czímlapot, s azon úgy fogja látni, hogy a költeményt *regényes költői elbeszélés*nek kereszteltem s ennek okát is adtam a 74. 75. lapokon. *Regényes költői elbeszélés* mintájául talán használható?

M. úr azt mondja, hogy a *Két szomszédvár tartalma, jellemzése, szerkezete* cz. szakaszokat elengedte volna. Feledi talán M. úr, hogy a növendékek legnagyobb része középszerű, sőt gyenge tanulókból áll, s nem jut eszébe, hogy hazánk nagyon sok középiskolájában a növendékek jókora tömege idegen ajkú!? Ezekre gondoltam én, mikor a tartalmat, jellemzést, szerkezetet is egy-egy szakaszban megírtam. — M. úr nézete szerint akkor a Toldi Lehrféle jeles kiadásából is ki kellett volna hagyni a *kútágas*, *kútgém*, *kútostor* s több efféle szavakra vonatkozó fejtegetéseket, mert azokat minden alföldi magyar fiú, még a gyenge is, jól ismeri! Vagy talán Sopronban minden fiú jól tudja az efféléket is magyarul előadni? Ha ez utóbbi kérdésemre nemmel találna felelni, nem kifogásolhatja a *tartalom*, *jellemzés*, *szerkezet* cz. szakaszokat, mert ezeknek előállításánál én inkább az idegen ajkú vagy gyöngébb tehetségű fiú helyzetét tartottam szemem előtt. A mű elolvasása s a tartalom, jellemzés, szerkezet elgondolása után nem lesz talán rossz, ha az az idegen ajkú vagy gyönge tanuló könyv nélkül betanulja, mert tantum scimus, quantum stb.

M. úr szerette volna Gyulai tanulmányát kiérezni a Vörösmarty életrajzából is. No! ha valaki szereti első kritikusunk jeles tanulmányát, én valóban szeretem; azonban itt csak a legfontosabb életrajzi adatokat jelezhettem egy ilyen vázlatos munkában, mert mint M. úr is mondja, a Jeles Írók Iskolai Tára a tanár magyarázatát nem akarja fölössé tenni. Egyébiránt, ha M. úr jobban megfigyeli az életrajz időtani és más adatait, rá kell jönnie, hogy az életrajz irásakor gyakran forgattam Gyulai beható tanulmányát, s ezt igazolják a Gyulaira vonatkozó többi észrevételeim is. Az

*) E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget. Szerk.

életrajz fölvételét azért láttam szükségesnek, mert ugyanebben a *Tár*ban a Kisfalud*y* K. *Csalódások*, Molière *Tudós nők*, Sophokles *Antigone*, Berzsenyi *Ódái* czímű s más idetartozó jegyzetes kiadások is közölték. E művekben tudtommal nem rótták meg a magyarázókat az életrajz közléséért, itt sem helyén való tehát a megrovás.

Hiszen ismeretes dolog, hogy az állami iskolákban még a VI. és VII. osztályban nem tanulják az irodalomtörténetet. — A felekezeti, pl. az ev. ref. középiskolákban pedig a kormány megerősítette tanterv az eposzok vagy epikai művek tanulását a VI. osztályban kívánja. Vagy ráerőszakoljuk a VI. és VII. osztálybeli középsorsú tanulóra a Beöthy Zs. Irodalomtörténetének megvételét? Különben én sok olyan alsóbb osztálybeli vagy iskolába épen nem járó ifjút ismerek, még népkönyvtárt is, a ki és a mely a Jeles Írók Iskolai Tárát megrendelte. Ne bántsa hát M. úr ez utóbbiakért sem a szerzőt az életrajz vázlatos közléséért!

Az életrajzban csak *külső* adatokat közlök. Hát kérem, az idetartozó *belső* adatokat nézze meg a II sz. alatt, melyről M. úr sem nyilatkozik megrovólag; hát az V. utolsó kikezdése, meg a VII. szakasz egészen végig nem *belső* adatokkal foglalkozik? Azonban M. úr azt kívánná, hogy Vörösmarty hazafi és szerelmi lelkesülését is emlegessem a *Zalán futása* születésénél. Ha M. úr egy kicsit gondosabban megfigyeli a Vörösmarty eposzírói működéséről szóló szakasz három első kikezdését s abból mint előzményből következtet a Vörösmarty eposzáról mondottakra, melyek ama kikezdéseket követik, akkor bizonyára nem vádolt volna a hazafiúi lelkesedés mellőzésével. Elismerem, hogy a szerelmi lelkesülést mellőztem az ifjúságnak szánt e könyvből.

Szememre hányja M. úr, hogy stilusom legkevésbbé sem szabatos, s felhoz egy-két példát. Vajjon egy-két kisebb tévedés az egész könyvet megsemmisíti-e, vagy haszontalanná teszi-e? A felhozott esetek sem mind olyanok, hogy a szabatosság ellen vétenek, mert tagadom, hogy az *irogat* diminutivum jelentésű is volna. Kicsinyítés fogalma az én alföldi nyelvérzékom szerint akkor rejlenék benne, ha *irkál* vagy *irkálgat* szót használtam volna. Megengedem, hogy más igében néha, de csakis néha, a gat, get frequentativumképzővel kicsinyítést is fejezünk ki, de a felhozott példában épen nem diminutivum. (L. a M. Nyelvőrkalauz 82—84. lapjain fölhozott képzőbokrokat.)

Aztán kiszakítja M. úr a szövegből a VIII. szakaszban e mondatomat: *A két szomszédvár megjelent először e műben: Aurora*, s aláhúzza: *e műben*, s nem folytatja tovább, pedig ha folytatná, a birálat olvasója akkor nem engem, hanem M. urat rótta volna meg, mert látná elfogulatlanúl, hogy az *Aurora* teljes bibliographiai czíme közléséért volt az úgy írva, hogy mintegy lássa a növendék a könyv első lapját, mely némileg történetét is adja annak a korában számot tevő jelentékeny műnek.

Ha a biráló úr továbbá így szól: Kisfalud*i*t és Kisfalud*y*t ír, meg *P*esti *H*írlapot és *k*ritikai *l*apokat, és ezt a hibát nekem tulajdonítja, bizony nem szépen cselekszik. Én is mondhatnám hát Önre, hogy birálatában *F*ejelő barmokat (321. l.), Dengi *s*tilisztikáját, Cserhal*o*mot ír, de nem

teszem, mert tudom, hogy azok sajtóhibák. Pedig Ön még később is nyargal egy pár ilyen sajtóhibámon: II. 4—5. *tartóztatta* e helyett *tartóztata*, *érts* e helyett *értsd*.

Az is kétségkívül kicsinyeskedő megjegyzés, hogy egyetlen könyvem a Nagy Szótár, no meg a Dengi Stilisztikája! E kemény vád ellen legyen szabad hivatkoznom az I. ének 12., 35., 38—42, 67., 84., 113., 161., 181—187., 188., 190., 200., 220., 228., 258., 259., 285., II. 26., 28., 57., 71., 88., 111. stb., IV. 110. stb. számokhoz írt jegyzetekre, a hol Vörösmarty más párhuzamos helyeinek és munkáinak idézésein kívül Lehr, Katona József, Imre Sándor, Arany János, Merényi (Mesék), Moller Ede, Révész Imre, Erdélyi János, Petőfi, Tompa, Bartal-Malmosi, Horatius, Ovidius, Szarvas Gábor, br. Eötvös József neveivel találkozunk. Tehát a Nagy Szótáron és Dengi Stilisztikáján kívül talán mást is olvasgatok.

Hát az is baj, hogy emlékezetből is tudom idézni Homerost, Virgiliust, Arany Jánost? Hiszen ez talán szintén nem ellenem bizonyít? Vagy kár az, ha könyv nélkül is tud az ember azokból a jeles írókból elmondani s alkalmazni idézetül? Téved M. úr abban, hogy csak egy-két párhuzamos helyet idézek az említett szerzők műveiből. Tessék gondosan utána nézni a föntebb jeleztem számokat s az egész könyvet, s akkor nem mond ilyen badarságot. Azt sem meggyőződésből mondhatja, hogy Vörösmartyt magát alig veszem számba. Ez állítás ellen hivatkozom a következő számok alatt írt jegyzetekre: I. 7., 24., 33., 42., 67., 76., 84., 89., 113., 114., 144., 147., 152., 169., 175., 181., 190., 207., 237., 250., II. 57—60. Ennyi van csupán a 27-dik lapig, s a ki végig nézi az egészet, határozottan azt kénytelen mondani M. úr szavaira: a biráló elolvasás nélkül dobta oda ezt a megjegyzést. Később így nyilatkozik: «Inversiókat bont fel, elmaradt kötőszókat szúr közbe, a figurák után odaveti, hogy ez aposiopesis stb., vagy ilyen üreségeket ír le: magyarázatra nem szoruló szép kifejezés; gyönyörű hosszú epikai hasonlat, találó jelzők, rövid érdekes kifejezés stb.» Higyje el M. úr, hogy ezek a kárhoztatott megjegyzések épen nem ártanak még a 6., 7., sőt a 8. osztályban sem a tanulók héttizedrészénél, mert mint föntebb is megjegyzém, sok a gyönge tehetségű, sok az idegen ajkú vagy hiányos képzettségű tanuló, s azért nem fölös dolog az én véleményem szerint ama stilisztikai sajátságoknak emlékezetbe hozása. Hiszen a jobb tanuló is el-elfelejt egy-egy ilyen dolgot, vagy nem figyeli meg ezt vagy azt a szép kifejezést, azt a gyönyörű hosszú epikai hasonlatot, azokat a találó jelzőket, remek leírásokat, festéseket.

Ne mondja tehát azokat a megjegyzéseket ürességeknek olyan könnyedén odavetve, kivált ha nem feledi, hogy a miniszteri utasítás még a felsőbb osztályokban is meghagyja a költői stilus sajátosságára való figyelést. Bizony azt is merem állítani, hogy M. úr hibás észrevételeimet épen keresve, vadászva iktatta birálatába, nem pedig a mint a futó lapozás közben a tolla hegyére akadtak.

Komikusnak tartja M. úr az I. 48. vershez írt jegyzetet, mert Vályi és Fényes könyveiből, mint a melyek Vörösmarty korában még nem vesztették el értéköket, *Ság* és *Urhida* léteztét hiteles kútfőkből vett, bár apró-

ságokra is kiterjedő idézettel igazolom. Ez aprósággal még inkább akartam elősegíteni azt, hogy *Ság* és *Urhida* létezett s hogy a *Két szomszédvár*ban földolgozott esemény tárgyát a költő a történelemből vehette. Azt is kutattam, honnan vehette Vörösmarty e költemény meséjét. Jártam utána, sőt leveleztem is ez ügyben, de biztos adatot nem találtam. Kérdést intéztem e részben Szabó Károly tudósunkhoz is, ki Kún László királyunk történetét is megírta; levélben fordultam egyebek közt Kamerer Ernő úrhoz is, ki épen Fehérvármegye történetén dolgozik. De biztos adat hián most ez irányban mit sem tehettem közzé. Ebből is, sok másból is következtetheti az olvasó, hogy biz én nem gond nélkül dolgoztam, mint hirtelenkedő birálóm állítja. — Az I. 160. vershez írt jegyzetet föntartom most is. Legfölebb azt tehetném hozzá: *az én szerencsém, ki meg fiatal vagyok.* — Ad I. 283. Tessék csak gondolkozni s úgy találja, hogy *fényes daliái mind* alany még pedig teljes alany e mondatban: *fényes daliái mind javaldák beszédét.* Nézze meg csak, minden újabban készült nyelvtanban ott van, hogy minden mondat két főrészből áll, u. m. alanyból és állítmányból s a mi a mondatban van, az mind vagy az alanyhoz vagy az állítmányhoz tartozik. Bizony nem dioséretes a birálóra nézve, hogy fölmeri rólam tenni, hogy csupán a *mind* appositiót gondolom alanynak, vagy azt igyekszem elhitetni a tanulóval. — II. 4—5. fentartom a *tartóztatta* sajtóhibán kívül; igenis meg akartam magyarázni a tanulónak, miért szólt így a költő, *nehányakat ártó seb köte*, azért nem helytelen ott e mondat: *a seb be volt kötve.* E mondatban pedig: *nehányat ártalmas seb tartóztata vissza,* nézetem szerint eléggé ki van fejezve a *tartóztata* szóval a *lekötés*, nem mehetés fogalma.

II. 158—159. Ellenségi csak a gonoszúl vesztünkre jövőnek,
Ölni nem óhajtók, ha kivánja baráti leendünk.

M. úrnak erre tett megjegyzését nem fogadhatom el egészen, mert bizony onnan valóban a *vagyunk* állítmány is hiányzik.

II. 221. Mindketten vágyók Tihamért megvíni = Tihamérral megvíni. Azt mondja M. úr: Helyesen T.-t legyőzni. Hát a mit én mondtam nem helyes a *vívni* ige szempontjából? Ez is mutatja, hogy M. úr szántszándékkal keresi a hibákat. — II. 375—396. *váltvák*, *kinyujtvák*, szerintem nem jó, M. úr kifogása után sem. Lásd róla MNyőr. V. 341. lapján. — A II. 411. III. 12. (a *serevény* tájszót magyarázom, nem a similitudo-t). 87., 150., 190., 192. IV. 80. számokra tett észrevételei csak akadékoskodó szőrszálhasogatások. Magyarázó szavaim a hivatkozott számok jegyzeteiben a Vörösmarty-féle szöveg szavaival egyenlő értékűek, megállhatnak. Többi megjegyzéseit köszönettel fogadva igyekszem hasznomra fordítanom! Ha kissé jobban megfigyelte volna M. úr jegyzeteimet, magyarázataimat, meggyőződhetett volna arról is, mily gondosan törekedtem a Két szomszédvár egyes kiadásait az eltérésekben, sőt a vonás, pont fölrakásában is megfigyelni s észrevett volna más egyebet is.

Rimaszombat, 1888. márczius 17. VOZÁRI GYULA.*)

---

*) Készséggel közlünk ellenbirálatokat is, de nagyon kell a felszólaló urakat kérnünk, hogy nyilatkozataikban lehető rövidségre törekedjenek.
Szerk.

Vozári Gy. úr válaszára.

A t. szerkesztőség szivességéből abban a helyzetben vagyok, hogy azonnal megtehetem észrevételeimet V. úr válaszára. Rövid leszek, mert a polemiát csak elvi kérdésekben, vagy félreértés esetén tartom jogosultnak, hiúságszülte érzékenykedésből nem.

1. Hogy a Két szomszédvár, jelességei daczára, az iskolában nem *első* eposzi *minta* s hogy ennélfogva, meg az említettem okból

2. tartalmának, jellemzésének, szerkezetének aprólékos magyarázata nem szükséges, a magyar irod. tört. minden tanára bizonyítani fogja. Hiába kereszteli V. ur «regényes költői elbeszélésnek», hiába hivatkozik gyengébb, vagy idegen ajkú tanulókra, az a dolgon nagyon keveset változtat. Nem is említem, hogy a *kútágas*, *kútgem*, *kútostor* analogiája milyen távol esik a tartalom, jellemzés, szerkezet magyarázatától, mit V. ur *könyvnélkül* kiván tanultatni. (!)

3. Vörösmarty életrajzát a védekezés nem teszi jobbá. Megengedtem, hogy legyen, ha V. ur jónak látta; de csupán külső adatok oda vetése. Képet szerettem volna, kicsit, hanem gondosat, szépet, minőt Gyulai tanulmánya után ahhoz értőnek nem nehéz készítenie. V. ur azt mondja, ő forgatta Gyulait. Meghiszem. De ha a kép nincs meg? Belső adatait az idézett szakaszban sem találom; nem azt sem, hogy Vörösmarty hazafiúi lelkesülése a II-ik szakasz első három kikezdésében *egyenesen* volna kitüntetve. Vonatkoznak azok Fabián G., Czuczor és Székely Sándorra, de nem Vörösmartyra, kit V. szerint «ez utóbbi lelkesít». Vörösmarty szerelmének mellőzése sincs indokolva az ifjúságra való hivatkozással. *Attól* a szerelemtől nem kell az ifjúságot félteni.

4. A Nagy szótáron, meg Dengi könyvén kívül csakugyan lehet V. ur munkájában egynehány név idézetét találni. De milyen idézetek azok! Sokszor csak a név, vagy egy-két szó. E miatt mondottam épen, hogy V. ur munkája a rögtönzés hatását teszi. Tessék példát venni a Lehr Albert gondján. Ugyanez áll a Vörösmarty-féle párhuzamos helyekre is. V. ur 27 lapról igaz 22, de többnyire sovány idézetre hivatkozik; én kiegészítem: a 28-ik laptól a 68-ig, végig, alig találok többet 6-nál. S biz az édeskevés. Pedig Vörösmarty magyarázatánál kiváló figyelmet szeretnénk a dictióra fordítva látni, mert költői nyelvünk történetéhez senki sem szolgáltat annyi adalékot, mint épen Vörösmarty.

Készen vagyok. V. ur válaszának egyéb pontjaira, azt hiszem, nem kell reflectálnom. A Phil. Közl. szakértő olvasói itélhetnek a kifogásolt és védett helyek újra olvasásával. Én nem kételkedem: V. egész munkájának áttekintése után ez itélet egészben is az lesz, hogy Vörösmarty jobb magyarázatokra érdemes.

Sopron, 1888. márcz. 21. MARUSÁK PÁL.

1888. MÁJUS. XII. ÉVFOLYAM. V. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1888

TARTALOM.

Közlönyünk legközelebbi (kettős) füzete, mely az 1887-iki könyvészetet tartalmazza, junius első hetében jelen meg.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállítási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, országház-utcza 9. sz. küldendők.

AZ OLASZ NYELV GERMÁN ELEMEI.

Jelen értekezés azon nyomokat akarja feltüntetni, melyeket a nyugati és keleti gótok, a longobardok és a németek egymást követő uralma az olasz nyelv szókincsében hátrahagyott.

Diez etymologiai szótárának idevágó czikkeiből ugyan már kellő tájékozást szerezhetünk e tekintetben is, de talán nem érdemeljük a szerénytelenség vádját, ha azt merjük hinni, hogy a kérdés iránt érdeklődő többet fog találni az «Etymologisches Wörterbuch» erre vonatkozó czikkeinél, mert a román philologia nagy mesterének nem egy szófejtése tetemes módosulást szenvedett, a mennyiben tekintettel voltam a Caix elérte eredményekre is, ki ama páratlan szorgalommal és készültséggel, melylyel az olasz nyelv etymologiai szótárának megírásához hozzáfogott, nem ritkán oly helyeken is világosságot terjesztett, hová maga Diez a régibb emlékek hézagos ismerete és a nyelvjárások elégtelen számbavétele miatt világító fáklyájával el nem juthatott.

Hogy mikor került a tárgyalandó germán elemek nagy része az olasz nyelvbe, az ismeretes mindazok előtt, kik habár csak futó pillantást is vetettek ama történeti eseményekre, melyek a népvándorlás kezdete és az 1000-ik év között követték egymást a világ nagy színpadán. Ez nem zárja ki azonban koránsem annak lehetőségét, hogy a későbbi korszakokban egyik vagy másik germán, különösen pedig német szó főleg a német nemzetiségű római császárok olaszországi hadjáratai idejében ne jutott volna az olasz nyelv szókincsébe. A fönjelzett időszakkal tehát csak azt hangsúlyozzuk, hogy a germán elemek túlnyomó része egy aránylag távolabb fekvő korban nyomúlt az olaszságba, mert máskülönben aligha magyarázhatnók meg azon tényt, hogy 300-ra rúg azon germán elemek száma, melyek az oláh nyelv kivételével minden román nyelvben közösek.

Fontos kérdés továbbá az is, hogy a nagy germán nyelvcsalád mely tagjai voltak a kölcsönadó nyelvek. A történelem segítségével azt felelhetjük, hogy a legrégibb germán elemek a keleti és nyugati gótok itáliai tartózkodására vezetendők vissza, míg az újabbak a longobardok uralmában lelik magyarázatukat, mert e nép valamennyi germán törzs közül legtovább időzött olasz földön.

A mi pedig a későbbi korból való szavakat illeti, mindenki könnyen láthatja, hogy az ugynevezett felnémet nyelv volt az, melynek a kölcsönadásban a főszerep jutott.

Az olasznyelvbeli német elemek felületes vizsgálata is elégséges, hogy meggyőződjünk arról, miszerint a felnémetségből vagy legalább annak révén az olaszságba került szavak alkotják a túlnyomó részt. Ehhez még az is számba veendő, hogy a német philologia eredményei értelmében a longobardok nyelve sem egyéb a felnémetseg egy nyelvjárásánál, mely a bajor dialektushoz nagyon közel áll.

Félreértések kikerülése czéljából meg kell jegyeznünk, hogy csak oly szavakat vettünk fel a jelen gyüjteménybe, melyek az irodalmi olaszságban használatosak; minden a dologhoz tudó elképzelheti, hogy készletünk sokkal nagyobb lehetne, ha a nyelvjárásokat, különösen az északi tájszólásokat is kutatásaink körébe vontuk volna.

A különböző fogalmi kategoriák szerint az olasz nyelv germán elemei a következő csoportokba foglalhatók, melyek azonban nem ölelik fel az összes germán eredetű szókincset, mert ennek nagy része vajmi nehezen illeszthető be az egyik vagy másik fogalmi csoport keretébe.

Háború, fegyverek, hűbérrendszer, lovagság, intézmények, törvények. Accia, alabarda, araldo, arcobugio, battifredo, bertesca, borgo, bove, brandistocco, brando, dardo, elmo, elsa, eribanno, framea, freccia, gonfalone, gualdana, guerra, lanzichenecco, roba, saccomanno, scherma, schiniera, sciarra, sprone, staffa, stocco, stormo, strale, targa, tregua, usbergo.

Állatok. Aghirone (airone), aringa, biscia, bracco, gazza, guaragno, gufo, stambecco, stoccafisso, storione, taccola, sparviere, zecca.

Növények. Beccabungia, guado, muffo.

Pénznemek és mértékek. Alna, bezzi, ferlino, lasto, riga, scellino, schiera, spanna, sterlina.

Emberek és állatok testrészei. Ciuffo, guancia, magone, milza, nocca, scaglia, schiena, stinco, tetta, zanna.

Eszközök, bútorok, szerszámok. Anappo, aspo, banco, bara, bicchiere, cazza, faldistorio, federa, greppia, latta, lesina, randello, rocca, scaffale, scatola, scotola, scranna, spola, spranga, squilla, stanga, stecco, stia, tovaglia, trampoli, trappola, truogo, zaffo, zaino.

Színek. Bianco, biavo, bruno, falbo, giallo, grigio.

Hajózás, tengerészet. Babordo, batto, battello, bompresso, bordo, chiglia, diga, duna, orca (urca), orza, rada, schifo, scotta, tribordo.

Ételek. Fiadone, solcio, zuppa.

Lakás. Albergo, giardino, stalla, stallo, stamberga, stufa, stucco.

Ruházat. Benda, cuffia, drappo, fodero, gherone, guanto, nastro, scarpa, sciarpa, stoffa, tocca.

Betegségek és testi fogyatkozások. Crampo, fignolo, guercio, guidalesco, ranco, scorbuto.

Ethnographikus kifejezések. Alemanno, franco, inglese, tedesco.

A nyelvtani kategoriák szerint annál kevésbé kell osztályoznunk szavainkat, mert általánosan ismert dolog, hogy bármilyen nyelv kölcsönszavai nagyobbára főnevek, míg a tulajdonságszók és igék határozott kisebbségben vannak.

Addobbare ‚fölszerelni' az öszk. *dubba* és az angsz. *dubban*-nak köszöni eredetét, a mely igék ugyanis ‚vlkt megütni' jelentéssel voltak használatosak. Ebből fejlődött később a ‚vlkt lovaggá ütni' értelem, a mint ez az angsz. *dubban to riddere* szólásmódból kétségtelenül kitünik, mely a német *zum Ritter schlagen*-nak szakasztott mása.

A középkor folyamában a lovagias ünnepélyekre és tornajátékokra való előkészületet és fölszerelést jelentette, miből végre a sűrű használat a fölszerelésnek általános értelmét levonta.

Aggrappare ‚megragadni'. — Alakjánál és jelentésénél fogva egyaránt a gót *greipan* (v. ö. ófn *grîfan*, ufn. *greifen)* igére utal.

Inkább az ófn. mintsem a gót alakból magyarázódik a közolasz **grinfe** ‚karom', ‚köröm' szó, melyben ha tekintetbe veszszük a tájszólásos **griffie** alakot, az *f*-et megelőző *n* csak utólagos nasalis betoldásnak bizonyúl.

Aggueffare ‚adtexere'; — ófn. *wifan* azonos jelentéssel.

Aghirone, airone ‚gém' — ófn. *heigir*, *heigro*.

A-izzare ad-izzare helyett, ,felbujtogatni, felingerelni'. — ufn. *hetzen*, an. *hitsen* azonos jelentéssel.

Alabarda ,alabárd', kfn. *helmbarte*. Ha ezen középfelnémet összetételt alkotó részeire (*helm* és *barte*) bontjuk, megtudjuk azonnal a szó eredeti jelentését, mely ,a sisak betörésére szolgáló bárd'-val fordítható.

Albergo, albergare ,szállás, tanya'; ,valahol megszállni, tanyázni'. — ófn. *heriberga*, mely, a mint az összetétel első részéből kitünik, eredetileg a hadseregnek szállásait és tanyáit jelentette.

Alleppare tájsz. **allippare** ,megszökni'. — ószk. *slêppa*, angsz. *slipan*, ang. *slip*, ufn. *schlüpfen*.

Az *s* kiesésére ezen tanulmány folyamában még több példával fogunk találkozni.

Almuzia. E szón az olaszok a kanonok ruházatának a fejet befödő részét értik. — ufn. *Mütze*, holl. *mutse*. Az **al** szótag nagy valószínűséggel arab származású olasz szók kezdő szótagjának analogiáján alapszik.

Alna, auna, alla ,öl'. — gót *aleina*, ófn. *elina*, ufn. *Elle*. A hanyatló latinságban sűrűen használt **alena** alak még jobban tükrözi az ófn. *elina*-t, sőt annak egy régibb phasisát tünteti fel, melyben ugyanis a második szótag *i*-je még nem módosította az első szótag eredeti *a* hangzóját.

Anappo, nappo ,csésze'. — ófn. *hnapf* vagy még helyesebben egy gyanítható **hnap* alakból.

Araldo ,hírmondó'. — A klat. *haraldus*, *heraldus* szóból, melynek az ófn-ben bizonyára **harjowalt* felelt meg. A **harjowalt* feladata a csatára való felszólításban, a béke megkötése alkalmával az alkudozások közvetítésében, béke idején pedig a fejedelmek és városi elüljárók akaratának kihirdetésében állott. Ezen tisztség neve különben a középkorban a tulajdonnév szerepét is viselte. Így p. o. a S. Pietro di Palazzolo-ról czímzett kolostornak 754-ben kelt alapítványlevelében a tanúk között egy Pertualdus nevezetű is előfordul, ki *Arioldus* fiának vallja magát.

Arcobugio, archibugio, archibuso, ,puska'. — Megjegyezzük, hogy akárhány szótáríró az olasz **arco** ,nyíl' és **bugio** ,lyuk' szókból származtatja a szóban forgó főnevet. De ha számba veszszük az ófrcz. *harquebuse* és a wallón *harkibuse* átmeneti alakokat, könnyen rábukkanunk a holl. *haakbus* és ufn. *Hackenbüchse* összetételekre, melyek azonnal a helyes útra terelnek bennünket. A jelen czikk élén álló három olasz szó tehát, noha németben az *Arkebuse* és *Arkebusier* szavakat nemzették, mégis germán, még pedig hollandi, vagy egyáltalán alnémet eredetűek.

Nem tagadhatni azonban, hogy az olasz nyelvbe való átszármazásuk alkalmával tevékeny volt a népnek ama mindent a saját nemzeti szókincséből magyarázni akaró szelleme, mely a nép-etymologiákat alkotta. A holl. *haak* (v. ö. ufn. *Hacke*) ily módon az **archi** vagy a még világosabb jelentésű **arco** alakot öltötte; már a **buso, bugio** kevésbbé kielégítő értelmet nyújt a jelölt tárgy mivoltának megmagyarázására. De ezen nincs mit csodálkoznunk, mert a nép-etymologia teljesen beéri azzal, ha valamely idegen szónak egyik vagy másik részét úgy a hogy átfordítja vagy néha inkább átferdíti saját nyelvére. Valamely összetétel második részénél pedig gyakran már épenséggel nem törődik a jelentéssel és megelégszik, ha az idegenszerű hangalak nemzetiesebb színt ölt.

Ardire, ardito ‚merészelni, merész'. — Az ófn. *harti* ‚kemény, erős, derék' melléknevekből és ugyanosak az ófn. *hartjan* ‚megerősíteni' igéből.

Hogy a latin *ardere* igétől való leszármaztatásra gondolnunk sem szabad, azt legjobban bizonyítja a franczia *hardir* hehezetes *h*-ja.

Aringa ‚hering'. — ófn. *harinc*, angsz. *hering*.

Aringa, aringo, arringa, arringo. Keressük fel e szót és változatait mindenek előtt egy megbízható olasz szótárban, hogy különböző jelentéseivel tisztába jöhessünk. Fanfani szótárában a következőket találjuk: „1. giostra, gara, cimento; 2. spazio dove si corre giostrando; 3. torneo; 4. luogo dove si favella orando; 5. l'orazione medesima e pubblico ragionamento". Szemmel tartva az imént idézett jelentéseket és számba véve a frcz. *harangue* hehezetes *h*-ját: az ófn. *hrinc*, ufn. *Ring* ‚gyűrű' leginkább mutatkozik alkalmasnak az olasz szónak belőle való magyarázására.

A ‚kör', gyűrű, népgyűlés helye' jelentésekből nehézség nélkül folynak az olasz szónak összes functiói.

Arpa (v. ö. a franczia *harpe*-ot hehezetes *h*-val) ‚hárfa'. — ófn. *harpha*, ószk. *harpa*, ufn. *Harfe*. Venantius Fortunatus, ki legelőször említi e szót, azt barbár hangszernek mondja: „Romanus lyra, plaudat tibi Barbarus harpa". Aligha csalódunk, ha az **arpicare, inerpicare, arpione** szavakban ugyancsak az ószk. *harpa* tövét gyanítjuk; a hárfa horgas alakja ugyanis könnyen vezethetett a fönnidézett szavak jelentéseire.

Arrabattarsi ‚fáradozni, nagy ügygyel-bajjal munkálkodni'. — ófn. *arapeitôn*, *arapeitan*, mely értelmét tekintve nem felel meg egészen az ufn. *arbeiten* igének, a mennyiben az előbbi fáradsággal járó, bajos munkát jelent, és így tehát az ófn. és ufn. alak közt ugyanazon jelentésbeli különbség mutatkozik, a milyen az olasz **travagliare** és a franczia *travailler* között észlelhető.

Ascaro, aschero ‚erős, forró vágy'. — ószk. *aeskia* ‚desiderare'; angsz. *ascjan* ‚poscere'; ang. *to ask* ‚kérni, tudakozódni, követelni'; ófn. *eiska* ‚kívánság'.

Aspo ‚motola'. — ófn. *haspo*, ufn. *Haspel*.

Babordo ‚a hajónak baloldali része a hajó farától tekintve'. — ufn. *Backbord* a. j. (v. ö. ang. *back* ‚hát').

Bagattello ‚egy bizonyos kocsifaj'. — ufn. *Wagen*. A német *w*-nek olasz *b*-vé való változása ép oly gyakori, mint a német *w*-nek magyar *b*-be való átmenete.

Bagordo, bigordo ‚oly támadó fegyver, melylyel két fegyveres csapat szokott egymással harczra kelni'; ‚dőzsölés, dorbézolás'. — kfn. *bûhurt*, mely a német lovagias költészetben két fegyveres csapat összeütközését jelentette, miből később az ‚ünnepélyt rendezés' ‚zajt csapás', ‚lakmározás, dőzsölés' értelme fejlődött. Az összetétel második részét, a *hurt* szót némelyek a *hurten* ‚lökni' igéből magyarázták, míg mások, élükön Diez, az ófn. *hurt*, ufn. *Hürde* főnévből származtatják. Az olasz és német szó első tagjának eredetét még eddig nem sikerült kellőképen tisztázni.

Baldo ‚bátor'; ez a fogalom az olasz közhasználatban néha a hetykeségével is egyesül. — gót **balths*, mely a *balthaba* igehatározóból biztosan következtethető; ófn. *bald* ‚bátor, merész, elbizakodott'. A mai német igehatározó *bald* nem egyéb, mint az ófn. *bald*, gót **balths*-nak jelentésében megváltozott ufn. képviselője.

Banco, panca ‚pad'. — ófn. *banch*, kfn. *banc*, ufn. *Bank*. A media és tenuis bekezdésű alakoknak egyaránt elterjedt használata határozottan felnémet eredetre vall.

Banda ‚oldal, rész, vlmnk hosszúkás darabja (különösen a posztóé); banda, csapat'. — Szavunk különböző jelentései könnyű szerrel levezethetők a gót *bandi*, ófn. *band*, ufn. *Band* ‚szalag' értelméből. Ugyancsak e szónak származéka az olasz **bandiera**. Paulus Diaconus a Longobardok történetében azt mondja: „vexillum, quod *bandum* appellant."

Bando ‚határozat, törvény, rendelet, számkivetés'; '**bandire**, ‚kihirdetni, száműzni'. — A gót *bandvjan*, *bandjan* igéből, mely *bandva* ‚jel' főnév származéka és így voltaképen a megjelölés tényét jelenti, a miből nagyon könnyen fejlődhetett a számkivetés, a megnótázás értelme.

Bara ‚ravatal', — ófn. *bâra*, mely az ófn. *beran*, gót *bairan* ‚vinni' igére megy vissza.

Bargello ‚rendőrfőnök' (különösen a régi florenczi köztársaság szervezetében), — klat. *barigildus*, melynek germán eredete kétségtelen ugyan, de mely eddigelé jelentésére nézve még mindig homályos, a mennyiben nem sikerült etymonját megmagyarázni.

Basoffia, bazzoffia ‚leves'. — Aligha tévedünk, ha e szó második részét **soffia, zoffia** ugyanazon szóból magyarázzuk, mely az alább tárgyalandó *zuppa*-t nemzette, t. i. az ófn. *sûfan*, ufn. *saufen* igéből, melynek már az ófn-ben is egy *sûf* ‚leves' jelentésű származékát ismerjük. Az első szótag ba alkalmasint a német *be*, ófn. *bi- pi-* igekötőre vezethető vissza.

Batalo, batolo ‚egy a vállat födő gallérszerű ruhadarab'. — long. *pataia* ‚ing', gót *paida* ‚ruha, öltözet', kfn. *pfeit* ‚ingszerű ruhadarab' (kicsinyítő képzővei *pfeitel*), angsz. *pâde* ‚tunica'.

Battifredo ‚egy kevés katonával megvédhető őrtorony'.—kfn. *bercvrít* azonos jelentéssel. Azonnal szembe ötlik, hogy az olasz szó első részében népies etymologiával van dolgunk.

Batto, battetto ‚hajó', angsz. *bât*, ószk. *bâtr* ‚kis hajó'.

Bazza egy olasz kártyajátékban azt a fogást jelenti, melylyel valaki tronf nélkül fogja el az ellenfél valamely kártyáját. Valószínűleg az olaszországi német zsoldos hadak tették közkeletűvé e szót, mely nyilván a kfn. *bazze* ‚nyeremény nyereség' kifejezésre utal. Ez utóbbi pedig egy tövű az ófn. *baz*-val, mely nem egyéb, mint a mai *besser* és *best* közép- és felső foknak alapfoka.

Beccabungia, beccabunga ‚gyógyerejű vízi növény.' — ófn. *bachbunge*, aln. *beckebunge*, mi szószerint lefordítva ‚patak mentén termő gumó'-t jelent.

Beffa, beffare ‚kigunyolni.' — baj. holl. *beffen*, melynek eredeti jelentése: ‚korholni, czivakodni'.

Bega ‚czivódás, ellenkezés'. — Schneller szerint a rokon jelentésű ófn. *baga*-ból, a mely véleményben a germán elemeket különben nagyon megrostáló Caix is osztozik.

Bellicone ‚bilikom, bilikomos pohár'. — kfn. *wilkumb, wilkomb*, mely tudvalevőleg azon poharat vagy serleget jelentette, melyből a középkorban a jó barátok és vendégek megérkeztekor ittak a jövevények egészségére.

A szó különben a magyar nyelvben is német eredetű.

Benda, bendare ‚fejkötő, fejdísz'; ‚bekötni', ófn. *binda, bindan*.

Berciare ‚hangosan ordítva énekelni'. — ószk. *berkja* ‚kiáltani', ang. *bark* ‚ugatni'.

Berta, berteggiare; ezen szólásmódban **dar la berta a qualcheduno** a **berta** szó kigúnyolást, lúddá tevést jelent. De az olasz szótárok még a czölöpverő értelmet is felsorolják. Az etymologia feladata e két látszólag annyira elütő jelentést összeegyeztetni. Meg kell jegyeznünk, hogy Nagy Károly mondabeli anyjával ijesztgették és csitítgatták a középkori német anyák rakonczátlan gyermekeiket. Az ilyen ijesztés és csitítás alkalmasint a bolonddá tevés értelmét vehette fel, midőn

Frau Berta neve már elvesztette volt régi varázserejét. De az idők haladtával a nagy frank király szülőjének a neve még lejebb szállott a nép becsülésében, a mennyiben a czölöpverőt is vele kezdték megjelölni. Hogy a különböző népek hajlandók e szerszámnak tréfás nevet adni, arról egyebek között a német *Jungfer*, a frcz. *demoiselle* és az orosz *baba* is tanúskodnak, mind a hárman ‚czölöpverő' jelentéssel.

Bertesca a középkori Olaszországban az őrtornyokon a védelem szempontjából elhelyezett faházikót jelentett. — Chevallet a megfelelő frcz. *bretesche* alakot egy német *Brettdach*-ból akarta származtatni; de koránsem szükséges ezen összetételhez folyamodnunk, mert a franczia és olasz nyelv az *esche*, illetőleg *esco* képző segítségével maguk fejleszthették e szót az ófn. *preet*, *brett*, ufn. *Brett*-ből.

Bettola ‚csapszék, korcsma'. — Caix szerint, ki az olaszok közül a román filologiának legtekintélyesebb képviselője, e szó az ófn. *beitôn*, *baitôn*-ból származik, melynek a long. *baita* ‚kunyhó' felel meg.

Bezzo többesben **bezzi** ‚velenczei apró pénz'. — kfn. *bazzen*, ufn. *Batzen* e szólásmódban *Batzen haben* ‚pénzzel bírni, jó módúnak lenni'. Némelyek szerint *Batzen* eredetileg egy Bern városában vert pénznemet jelentett az említett város czímerével, t. i. egy medvével, melynek néhány délnémet és különösen svájczi tájszólásban *petz*, *betz* a neve.

Biacca ‚fehér színű anyag, melyet eczet segítségével nyerhetni az ólomból'. — Nyilván való, hogy e szó a német *bleich* ‚halvány' melléknévre megy vissza. A német *ei*-nek már a *batolo* szóban is olasz *a* felelt meg, de még többször is lesz alkalmunk e hangváltozással találkozni.

Bianco ‚fehér'. — ófn. *planch*, kfn. *blanc* ‚fényes, csillogó'.

Biavo ‚világos kék.' — ófn. *blao*, *blaw* ‚kék'. Találkozunk az olasz nyelv szótárában ugyan egy *blù* alakkal is, ez azonban nem közvetlenűl a németből kerűlt az olaszba, hanem a franczia nyelv közvetítésével kerűlő úton.

Bidello ‚iskolaszolga'. — ófn. *petil*, **betil* ‚emissarius'. Diez ezen véleményével szemben mások **bidello**-t az angsz. *bydel*, ófn. *putil*, ufn. *Büttel* ‚törvényszéki szolga' szókkal vetik össze. Határozottan ez utóbbi etymologia mellett kell állást foglalnunk.

Bietta ‚léczköze'. — ófn. *blez*, *plez*, mely kijavításra, foltozásra szolgáló darabot jelent akármilyen anyagból; innen a kfn. *bletzen* ‚kijavítani, foltozni'.

Bigotto ‚túlbuzgóan vallásos'. — Az ófn. *bî gott* ‚Istenemre' esküformula sűrű használatából.

Bilenco ‚görbe, ferde'. — Az alább újra tárgyalandó **stralinco**-val együtt a német **link** melléknevet tartalmazza, melynek értelme az olasz szó jelentésének magyarázatára fölötte alkalmas.

Biotto ‚hitvány, silány, kopár'. — baj. *blutt*, svájczi *blutt*, *blutz* és egy alaposan sejthető ófn. **blôt*-ból, mely az ófn. *blôz*, ufn. *bloss* alakot bizonyára megelőzte.

Birra ‚sör'. — ufn. *Bier*.

Biscia ‚kigyófaj'. — Muratori e szót a német *Biss*-ből magyarázza, mely ófn. *biz*-re megy vissza. Diez ellenben egy ófn. **bizo*-ra (harapó állat) következtet, mely az angsz. *bita*-ból önkényt folyik. Ezen utóbbi egyeztetés még valóbbszínűvé válik, ha tekintetbe veszszük, hogy néhány lombard tájszólásban *bisiá besiá* igére is akadunk ‚szúrni' jelentéssel, a mi határozottan a német *beissen*-re utal.

Boa ‚ama gömb, tojásdad vagy hengeralakú és belül üres szerzet, melylyel kikötőkben találkozunk, és a melyhez a hajókat szokták kötni' — ufn. *Boje*.

Bompresso ‚azon része a hajónak, mely a hajó orrából kifelé nyúlik'. — ufn. *Bugspriet* azonos jelentéssel.

Bordo. A tengerészet nyelvében a hajó két oldalának azon részét jelenti, mely a vizből kiemelkedik. — ófn. *bort*, ósz. *bord* ‚a hajó széle'. Ugyancsak ide tartozik szerintünk a **borda** szó is, mely a nyeregnek belső bélését jelenti.

Borgo, sobborgo ‚utcza, vagy több ház összessége a város falán kívül, külváros'. — Noha e szó már a lingua romana rustica-ban is előfordúl (Vegetius az ő hadászati munkájában: «Castellum parvum, quem *burgum* vocant»), még sem lehet kétségbe vonnunk germán eredetét, mert a latin nyelv semmi alkalmas etymonnal nem kinálkozik. A legrégibb germán alakok a gót *baúrgs*- és az ófn. *burg*-ban maradtak reánk.

Boto ‚mihaszna ember, ostoba'. — gót **bauths** ‚csöndes, süket, néma'.

Bova több. **bove, bovo** több. **bovi** ‚láncz, vaskötelék'. — Ducange szerint a latin *bojae*-ból; ezzel szemben Diez az ófn. *bougâ*-ra utal, mely ama vasgyűrűt jelenti, mely a kart födő pánczél egyes részeit összekötötte.

Bottare, buttare ‚dobni'. — kfn. *bôzen* ‚lökni, ütni'. Nyilván való, hogy az idézett kfn. nem elégséges a szóban forgó olasz ige magyarázatára. Szükségképen a Grimm-féle törvény értelmében következtethető *bôten* alakhoz kell folyamodnunk, melyre a **bottone** ‚gomb' ‚bimbó' is visszavezethető.

Bracco ‚vizsla'. — ófn. *braccho*, kfn. *bracke*, ufn. *Bracke* azonos jelentéssel.

Bragia ‚parázs'. — ószk. *brasa* ‚izzó állapotban lenni', sv. *brasa* ‚lángolni'.

Bramare ‚erősen megkivánni vlmt'. — ófn. *breman*, holl. *bremen*

,ordítani, kiáltani'. Hogy az ,ordítani, kiáltani' jelentés összefér az erős kivánságéval, azt legjobban a frcz. *bramer*-ből tünik ki, mely az olasz **bramare** ige szakasztott mása és ugyancsak ,ordítás, kiáltás' értelemmel bír.

Brandello, brandone ,kisebb vagy nagyobb darab vlmből'. — ófn. *brâto* hasonló jelentéssel. Az ófn. *t*-nek az olaszban *nd*, tehát egy rhinistikus alak felel meg, mely tüneménynyel bizonyos nyelvekben különösen a foghangok előtt találkozunk, míg más nyelvek, p. o. az angol, épen a dentalisok előtt szokták az orrhangokat kilökni. Talán nem tévedünk, ha az olasz **sbranare** ,darabokra tépni' igét is a *brâto* szóból származtatjuk.

Brandistocco ,szúrásra alkalmas támadó fegyver'. — Az olasz **brandire** igéből (l. a következő czikket) és a **stocco** főnévből, melyről az alább következő *stocco* czikk nyújt felvilágosítást.

Brando ,kard'. — ófn. *brant*, ufn. *Brand* ,üszök, tűzvész'. Hogy az ,üszök' jelentésből ugyancsak kifejlődhetik a kard értelme (alkalmasint a kard felvillanása), arról a spanyol *tizon* ,kard' tanuskodik.

Briccone ,gazember'. — ófn. *breccho* ,törvényszegő'. Ugyanazon tővel találkozunk az ófn. *hûsbreccho* összetételben, mely olyan egyént jelent, ki valamely házat kirabolt. Ide tartozik természetesen a német *brechen* ige is és annak *Verbrecher* származéka.

Briga ,czivódás, kellemetlen ügy, zavargás'. — Diez beéri azzal, hogy az eddig megkisértett etymologiákat megczáfolja, anélkül, hogy az elvetett magyarázatok helyébe újat állítana. Műve negyedik kiadásához tudvalevőleg Scheler Ágost egy pótlékot csatolt, melyben a szóban forgó olasz főnévnek oly magyarázatát találjuk, melybe teljesen belenyugodhatunk. Scheler ugyanis a gót *brikan*, ufn. *brechen* igéből hozza le az olasz *briga*-t. Hogy a ,zavargás, czivódás' fogalma könnyen fejlődhetik a töréséből, azt legvilágosabban a latin *fragor* mutatja, mely a *frangere*-ből származik.

Brindisi, vel. *brindese* ,felköszöntő'. — A német (ich) *bring dir's*, (ich) *bring dir's* (zu) felköszöntő szólásmódból, a mi még valóbbszínűvé válik, ha meggondoljuk, hogy a **brindisi**-t felkiáltáskép is használják, p. o. Cors. Torr. 1. 22. «Brindisi, amico mio, buon pro, compagno, s'udiva risonar di quà, di là.»

Brodo ,leves, lé'. — ófn. *brod*, ufn. *Brot*. Első tekintetre furcsáljuk, hogy egy szilárd halmazállapotú dolog egy csepfolyós tárgy jelölésére használtatik. De azonnal megszűnik a furcsaság, ha megtudjuk, hogy az olasznál *brodo* és *zuppa* eredetileg, sőt helylyel-közzel még most is, lébe mártott kenyeret jelent, a mi legjobban egy közkeletű szólásmódból tünik ki, mely azt tartja: **se non è zuppa, è pan bagnato** ,az egyik eb, a másik kutya', ,egy a szoba a kemenczével'.

Brozza ,hólyag, kelés'. — ófn. *prôz*, kfn. *brôz* ,rügy'.

Bruno ,barna, sötét'. — ófn. *brûn*, ufn. *braun*.

Brusca ,tüskés kefe a lovak megvakarására'. — ófn. *burst*, *brusta* ,tüske, fésű' (v. ö. frcz. *brosse*).

Bruzzaglia ,gyülevész nép, zavar, vegyülék'. — ófn. *burst*, *brusta* ,tüske, fésű' és általában ,valami össze-vissza kuszált'. Ezen utolsó jelentésből fejlődött egyrészt a frcz. *broussailles* ,bokor, giz-gaz' értelemmel, másrészt pedig az olasz **bruzzaglia** ,csőcselék, gyülevész nép' jelentéssel.

Buco ,lyuk'. — ófn. *bûch*, kfn. *bûch*, ufn. *Bauch* ,has'. Az olasz szó jelentése arra enged következtetni, hogy a német *Bauch*-ot nem annyira kidomborodásnak fogták fel, hanem üregnek.

Burgravio ,várkapitány, porkoláb'. — ufn. *Burggraf*.

Bussare ,ütni, kopogni'. A déli németségben elterjedt *buchsen* hasonjelentésű igéből. Ide tartozik alkalmasint az ang. *to box* is.

Camarlingo ,kamarás'. — ófn. *chamarlinc*, ufn. *Kämmerling*. A latin *camera* (görög *καμάρα)* átmegy a németbe, fölveszi az ősgermán *linc*, *ling* képzőt és ilyen germanizált alakjában visszatér a románságba.

Canto ,oldal, rész, sarok, szöglet'. — ófr. *kaed* (a melyben $ae = \bar{a}$) pótlónyújtással az eltünt orrhang helyett; ószk. *kantr*, ufn. *Kante* ,él' Végűl megjegyezzük, hogy a szó a germán nyelveken belül sem benszülött, hanem alkalmasint kelta eredetű.

Castaldo, gastaldo ,kezelő, háznagy'. — A longobardok nyelvén *gastaldius* vagy *gastaldio* az állami javak kezelőjét jelentette. Némelyek úgy vélekednek, hogy ezen hűbéries kifejezés egy összetételnek, t. i. a német *Gasthalter* szónak a származéka. Sokkal helyesebbnek tartjuk azonban azon véleményt, mely szavunkat a gót *gastaldan* ,vlmt szerezni' igéből hozza le, a melynek említett jelentésén kívűl valószínűleg ,kezelni' értelme is lehetett.

Cazza ,vasedény'. — ófn. *chezi*, *kezi* ,konyhaedény', mely a német hangfejlődés szellemében egy régibb **chazi*-ra enged következtetni. A franczia *casserole* közvetitése folytán a **casseruola** szót is ideszámíthatni.

Chiappare ,megfogni, megcsípni'. — ófn. *klappa* ,kelepcze', mely egy *klappan* igére enged következtetni.

Chiazza ,rühös betegségben keletkező kérges seb'. — ufn. *kletz* ,szennyes, piszkos' a *bekletzen* ,beszennyezni' igéből.

Chiglia ,hajógerincz'. — ófn. *kiol*, ufn. *Kiel*, a. j.

Chioccare ,vlkt elverni, elpáholni'. — ófn. *klochôn* ,ütni, verni'.

Cioncare ,mértéken fölül inni'. — kfn. és ufn. *schenken* ,bort, italt mérni'.

Chiurlo ‚mihaszna ember'. — angsz. *ceorl* ‚rusticus', ang. *churl*, ufn. *Kerl*, mely az ófn. *karl* ‚ember, férj' szónak származéka.

Ciuffo ‚üstök'. — Akad olyan is, ki az ufn. *Zopf* ‚hajfonadék' szóra gondol; de azt hiszem közelebb járunk az igazsághoz, ha az olasz *ciuffo*-t a német *Schopf* ‚üstök' főnévből származtatjuk, mely hangtani szempontból is sokkal inkább kielégítő.

Crampo ‚görcs'. — ufn. *Krampf* ‚görcs'.

Crusca ‚korpa'. — Már Muratori is német eredetűnek tartotta e szót. A florenczi glossákban azt olvassuk: «Furfur = *crusc* vel *chliha*» (Kleie). V. ö. ezenkívül még a svájczi *krüsch* és a sváb *grüsche* alakokat.

Cuffia ‚fejkötő'. — ófn. *kuppa*, *kuppha* és valószínűleg **kupphja* mely a középlatin *cuphia*, *cofea* alakokat eredményezte. Habent sua fata vocabula! Itt is egy eredeti forrásához visszatért idegen szóval van dolgunk, a mennyiben az ófn. szó a latin *cuppa*-ra megy vissza, mely az olasz *coppa*-t nemzette. Szemmel tartván már most, hogy az ófn. *kuppa*, *kuppha* az ufn. *Kopf*-nak elődje, a latin *coppa*-nak következő családfáját állithatjuk fel:

Latin *coppa*

olasz *coppa*, ófn. *kuppa*, *kuppha* = ufn. *Kopf*

ol. **cuffia.**

Dardo ‚dárda'. — angsz. *daradh*, *darodh*, ang. *dart*, ófn. *tart*, azonos jelentéssel.

Diga és **dicco** ‚gát, hullámgát'. — holl. *dijk*, angsz. *dic*, ufn. *Deich*.

Drappo ‚posztó, szövet'. — Tekintetbe véve, hogy a spanyol és portugall nyelvben szavunk a *trapo* alakot ölti, nem kételkedhetünk annak germán, sőt egyenesen német eredetén. És csakugyan egy XII. századbeli glossariumban egy *trabo* főnévvel találkozunk, mely alak és jelentés szempontjából (extrema pars vestimenti) egyaránt alkalmasnak kinálkozik az olasz szó magyarázatára.

Droga ‚fűszer'. — holl. *droog* ‚száraz', a mi azt mutatja, hogy a fűszereket eredetileg száraz vagy szárított árúknak nevezték.

Drudo ‚szerető, kedves'. — ófn. *trût*, *drût* és *drûd*. Míg az ófelnémetben a szó ‚hű szeretőt' jelentett, addig az olaszban a kevésbé tisztességes szerető értelmét vette fel, mely már a kéjhölgygyel is azonosítható. Egy neme a nemzeti boszúállásnak, melylyel még több ízben fogunk találkozni.

Duna ‚fövényhalom'. — holl. *duìn*, angsz. *dûn* azonos értelemmel. A philologiai lelkiismeretesség megkivánja, hogy megemlékezzünk azon lehetőségről, mely szerint e szó a franczia *dune* közvetítésével került az olasz nyelvbe.

Elmo ‚sisak'. — ófn. *helm*, ufn. *Helm*, mely az ófn. *helan*, ufn. *helen* ‚eltakarni, befödni, elrejteni' igéből származik.

Elsa, elza ‚a kard fogójának a kezet védő része'. — ófn. *helza* azonos jelentéssel.

Eribanno ‚azok összesége, kik háború esetén hűbérurokat követni tartoztak'. — ófn. *heriban*, ufn. *Heerbann*.

Falbo ‚halavány, sárga'. — ófn. *falo*, mely a declinatio folyamában a *falwer* alakot is ölti. A német *w* átmenetele az olasz *b*-be közönséges hangtani tünemény a német nyelven belül is, hol p. o. a mai *Schwalbe* alakot egy ófn. *swalawa* előzte meg.

Falcare, diffalcare, ‚levonni, elkülöníteni'. — A latin *falx*-ból való leszármaztatás alak és jelentés szempontjából nehézségeket okoz. Sokkal természetesebb magyarázatot nyújt az ófn. *falgan*, melynek jelentése: ‚megfosztani, elvonni'.

Falda ‚karima, ráncz, bevágás (a hegyoldalban)'. — ufn. *Falte* ‚ráncz'.

Faldistorio ‚püspöki szék'. — ófn. *faltstuol* ‚összehajtható, összetehető szék'. Ezen német szónak köszöni eredetét a franczia *fauteuil* is.

Fango ‚sár'. — gót *fani*, gen. *fanjis*; a gót *j*-nek olasz *g*-vé való átváltozását illetőleg v. ö. lat. *venio*, ol. *vengo*.

Federa ‚vánkoshüvely'. — ófn. *fedara*, ufn. *Feder* ‚toll'.

Feltro ‚nemez'. — ófn. *filz* vagy pedig még nagyobb valószínűséggel az angsz. *felt*-ből hasonló értelemmel. Hogy az *r*-nek hozzájárulása a *t*-hez az olasz nyelvben és valamennyi román nyelvben nem ritka tünemény, arról az olyan példák tanuskodnak, mint: **Spalato-Spalatro, celeste-celestro.** Lásd a többi példát Diez összehasonlító nyelvtanában.

Ferlino-nak nevezték azon pénznemet, mely a denárnak negyed részét képezte. — angsz. *feordhling*. Egy megfelelő német alak **Vierling*-nek hangzanék.

Fiadone ‚lepény'. — ófn. *flado* és *flada*, melyet a glossák ‚placenta, torta, libum, favus' szavakkal fordítanak.

Fignolo ‚a sejtszövet néhány sejtjének gyuladása, mely fájdalmas kelést okoz'. — ufn. *Finne* azonos jelentéssel.

Fio hűbért és azon összeget is jelentette, melyet a hűbéres hűbére után fizetett; ezen utóbbi jelentésében a szó azonban elavultnak tekinthető. A longobardok nyelvemlékeihez kell fordulnunk, ha az olasz **fio**-t helyesen akarjuk magyarázni. Ezen nép nyelvmaradványaiban ugyanis egy *faderfiu* ‚atyai jószág' jelentésű szóra akadunk. Ezen összetétel második részének megfelel a gót *faihu*, ófn. *fihu*, ufn. *Vieh* ‚barom, marha, jószág' értelemmel. Az idézett jelentéseket (v. ö. magy. *marha* = jószág) rokonértelmű szavaknak kell tekintenünk, különösen akkor, ha valamely nép műveltségének kezdetleges fokáról van szó. Kétséget nem szenved, hogy a longobard *fiu* nem csak az olasz **fio**-t, hanem a középlatin *feudum*-ot is nemzette, melynek *d* hangja csakis a hiatus kikerülésére szol-

gál. Mai napság szavunk leginkább a **pagare il fio** szólásmódban használatos, melynek értelme: valaminek megadni az árát.

Fodero ‚bélés, hüvely'. — gót *fôdr*, ófn. *fuotar*, ufn. *Futter* azonos jelentéssel.

Forbire ‚tisztítani, csiszolni'. — ófn. *furban*, melynek jelentései: tisztítani, szárítani, csiszolni.

Fornire-t sokan a latin *furnus*-ból származtatták. De nyilvánvaló, hogy ebből soha sem sikerülend az olasz ige jelentését kellően megmagyaráznunk. Számba véve a prov. *formir*, *furmir* és *fromir* alakokat, aligha tévedünk, ha az olasz szónak, mely ‚befejezni, valamivel ellátni, szállítani' jelentésű, az ófn. *frumjan*-ban keressük elődjét, mely ‚befejezni, elvégezni, előmozdítani' értelemmel bír.

Framea ‚régi germán fegyver, mely szúrásra és vágásra egyaránt szolgált'. A szóval már Tacitusban is találkozunk, de ős germán alakja ismeretlen. Valószínű, hogy a *fram-* és *bram-* tőt tartalmazza, melynek alapjelentése a ‚szúrás' lehetett, legalább ezt vallja az ufn. *Bremse* ‚bögöly', mely ugyanazon tő származéka.

Franco ‚frank nemzetségbeli; szabad, nyilt'. — Grimm Jakab véleménye szerint a frank törzs neve már származott szó, még pedig a gót *freis*, ófn. *frî*, ufn. *frei* melléknévből, a mit a német *frank und frei* szólásmód is bizonyítani látszik, mely két rokonértelmű szót tartalmaz.

Freccia ‚nyíl'. — holl. *flits*, kfn. *vliz* és egyes délnémet tájszólásokban *flitsch* azonos jelentéssel.

Fresco ‚friss'. — ófn. *frisc*, ufn. *frisch*.

Frignare ‚sírni, ríni'. — Alapul véve az oly gyakori *l-r* hangváltozást, okvetlenül a német *flennen* ‚ríni' igére kell gondolnunk, mely angol tájszólásokban a *frine* alakban is előfordul.

Gabella ‚adó, illeték, vám'. — angsz. *gaful*, *gafol*, ang. *gavel* hasonló jelentéssel, az angsz. *gifan* = ufn. *geben* igéből. Az angolszászból magyarázódik minden nagyobb nehézség nélkül a középlatin *gablum gabulum* is.

Gaggio ‚zálog, biztosíték'. — Egyike azon jogtudományi kifejezéseknek, melyek a régi germán törvénykezésből kerültek az olaszba. A kezdő mássalhangzó világosan mutatja, hogy szavunk nem származhatik a latin *vas*, *vadis*-ból, hanem igenis a gót ‚fogadás' jelentésű *vadi*-ból, mely ‚foglaló, zálog' értelemmel is bír és a *vadjabôkos* ‚záloglevél' összetételben is előfordul.

Gajo ‚vidám'. — Már Muratori is germán eredetűnek tartotta e szót és egészen helyesen az ófn. *gâhi*, ufn. *jähe* melléknévből származtatta, melynek ‚hirtelenkedő, gyors, meredek' jelentését alkalmasint az általánosabb ‚gyors, élénk' jelentés előzte meg.

Galoppare ‚vágtatni'. — A gót *hlaupan* igéből, mely valószínűen a *ga* igekötővel **gahlaupan* alakban is használatos volt. Hogy eme föltevés épenséggel nem túlságosan merész, arról leginkább az ófn. *gahlaufan* ‚szaladni' ige tesz tanubizonyságot.

I. **Garbo** ‚illem, módos viselet; czifraság a festészetben'. — ófn. *garawi*, *garwi* ‚czifraság, dísz' és *garawan* (v. ö. olasz **garbare**) ‚ékesíteni, diszíteni'. Az utóbbi az ufn.-ben a már többször említett *w-b* hangváltozáson ment keresztül és az ufn. *gerben* alakot eredményezte, melynek jelentése azonban lényeges megszorítást szenvedett, a mennyiben az általános ‚diszíteni' értelem a bőr csinosításának, ‚cserzés'-ének értelmébe ment át.

II. **Garbo** ‚éles, csípős' különösen borról és gyümölcsről használva. — ófn. *harw*, ufn. *herb*, mely az osztrák és tiroli tájszólásokban *harb* alakban kerül elő.

Gazza, gazzera ‚szarka'. — ófn. *agalstra*, ufn. *Elster*.

***Gecchire**. Ezen egyszerű ige az összetett **aggecchirsi**-ből vonható el, mely ‚magát megalázni' jelentéssel bír. — ófn. *jehan* ‚mondani, elismerni, bevallani'; kfn. *jehen* ‚magát megadni'. Ez utóbbi jelentésből fejlődhetett a ‚magát megalázni' értelem. A német philologiából tudjuk, hogy ugyanezen igéből származik az ufn. *Beichte* ‚gyónás' is; a *jehan* ugyanis *gehan*-ná keményült és így az ófn. *bigiht*-et eredményezte, melynek jelentése ‚a bűnöket bevallani'; v. ö. ófrcz. *jehir ses pechiés* azonos értelemmel.

Geldra ‚sokaság, tömeg, csőcselék'. — angsz. *gild*, an. *gilde*, ufn. *Gilde* ‚egylet, szövetkezet'. Az angsz. *gild*-ből származott a középlatin *gelda*, mely ismét az olasz **geldra**-t nemzette. Az *r* mássalhangzó szerepére nézve a *d* vagy *t* után v. ö. a **feltro** czikket.

Gherminella ‚csalás, ravaszság'. — ófn. *garminôt*, *kerminôt* ‚carmen, incantamentum'. Az idézett latin értelemből kitünik, hogy az ófn. szó holmi bűvös-bájos ráolvasást jelentett, a melyből aztán nagyon könnyen a csalás és ravaszság jelentése fejlődhetett, vagy már a német nyelvben vagy pedig csak későbben az olasz nyelven belül.

Ghermire, gremire ‚megragadni'. — ófn. *krimman* hasonló értelemmel.

Gherone. E szó a czímertanban háromszöget jelent; a szabók pedig a ruhák ékalakú részét értik rajta. — ófn. *gêro* ‚lándzsa'. Az olasz alak jobb megértése végett tekintettel kell lennünk az ófn. főnév egyes esetvégzeteire is, különösen pedig a tárgyesetre, mely a román nyelvekben is oly fontos szerepet játszik; ez esetnek az alakja ugyanis *gêrun*, mely az olasz szóra már teljes világot vet.

Ghibellino ‚a császárpárti olaszok neve a középkorban'. A leginkább elterjedt vélemény azt tartja, hogy ezen pártelnevezés *Waiblin-*

gen várától, a Hohenstaufok ősfészkétől vette eredetét. Az etymologiának hangtani tekintetből semmi kifogása sem lehet ezen föltevés ellen.

Ghiera ,nyíl vagy hajító dárda'. — ófn. *gêr* ,hajító dárda'.

Giallo ,sárga'. — ófn. *gelo*, ufn. *gelb* a. j.

Giardino ,kert'. — ófn. *garto* a. j.; gen. és dat. *gartin*. Lehetséges azonban, hogy az ino végzet már olasz földön termett, akkor természetesen szavunk az ófn. *gart gard* ,kerítés', ,sövény' szóra vezetendő vissza.

Giga ,régi olasz vonós hangszer'. — kfn. *gîge*, ufn. *Geige* ,hegedű'.

Giulivo ,vidám'. — E szó nem a latin *jovialis*-ból származik, hanem az ószk. *jol*-ból, mely egy karácsony táján megült ünnepet jelentett. A svéd nyelvben *jul* csakugyan a karácsonynyal egyértelmű. Tekintetbe kell vennünk a gót *jiuleis*-t is, mely egy gót naptártöredékben található, hol a november hó régi nevekép szerepel.

Goffo ,ostoba, születlen, ügyetlen, kontár'. — baj. *goff* ,együgyű, bamba'. Szemügygyel tartva továbbá azon körülményt, hogy a longobardok nyelve vajmi közel rokona volt a régi bajor nyelvjárásnak, koránsem koczkáztatunk túlságosan merész állítást, ha azt hiszszük, hogy a *goff* szó a longobard nyelvkincsnek is alkotó része volt.

Gonfalone ,zászló'. — ófn. *gundfano*, mely alkotó részeire szétbontva (*gundja* ,harcz' és *fano* ,kendő') harczi lobogót jelentett.

Gramo ,bús, szomorú'; v. ö. a ritkán használt **gramare** ,búsítani'. — ófn. *gram* ,haragos', ófn. *gramjan* ,izgatni'.

Grampa, rampa ,karom, köröm'. — ófn. *kramph* ,hajlított, görbe'; v. ö. az osztrák nyelvjárásokban gyakran előforduló *krampel* szót, mely értelmére nézve az olaszszal teljesen azonos.

Grappa ,két végén meghajlított vasrudacska, mely az épületkövek összetartására szolgál'. — ófn. *krapfo* ,kajmó'. Ugyancsak ezen szóból származnak **grappo, grappare** és végül **grappolo** is, mely a szőlőfürtnek azon kocsányait jelenti, melyeken az egyes szemek függnek.

Grattare ,vakarni'. — ófn. *chrazon*, **chraton*, ufn. *kratzen*. Innen származik **grattugia** ,reszelő' és még több összetétel.

Greppia ,jászol'. — ófn. *krippa*, *krippea*, uf. *Krippe* a. j.

Gretto ,fukar, fösvény'. — ófn. *grit* ,kapzsiság', továbbá *gritec* ,fukar, kapzsi, fösvény'.

(Di)-grignare ,csikorgatni'. — ófn. *grinjan*, angsz. *grinian*, ufn. *greinen* rokon jelentéssel.

Grimo ,ránczos'. — ófn. *grim*, melynek az ufn. *grimmig* ,haragos' felel meg. Nagyon valószínű, hogy a német szó eredetileg a homlok ránczbaszedését jelentette, a miből azután a haragosság fogalma fejlődött.

Grinta ,rosszkedvű, rosszakaratú, szeszélyes és kiállhatatlan ember

arczkifejezése'. — Az olasz szó magyarázatára legalkalmasabb az ófn. *grimmido*, mely zsarnokságot és visszatetsző, durva bánásmódot jelent.

Grinza, grinzo ,r
áncz a homlokon'; **grinzoso** ,ránczbaszedett, ránczos'. — ófn. *grimmisôn* ,megharagudni'. A jelentésre vonatkozólag v. ö. a **grimo** czikket.

Griso, grigio ,szürke, ősz'. — kfn. *grîs, grîse* ,agg, őszbeborúlt'. Ezen kfn. alakból fejlődött a középlatin *griseus* is.

Groppo, gruppo, groppa ,az állatok, de különösen a teherhordó állatok háta'. — ófn. *kropf*, ószk. *kryppa* ,kidudorodás, púp'. Ugyanezen tő foglaltatik az ófn. *crupel*, úfn. *Krüppel* ,nyomorék' szóban is.

Gruzzo, gruzzolo ,rakás, halmaz'. — svájczi *grütz* ,felhalmozott lim-lom.

Guadagnare ,nyerni', **guadagno** ,nyeremény, haszon'. — ófn. *weidanôn* vagy a mint Wackernagel olvassa e szót: *waidanjan* ,vadászni, legeltetni'. Ezen jelentést alkalmasint a földművelésre is alkalmazták, a miről az ófrcz. *gaaigner* ,a földet művelni' tanúskodik, míg végre a földművelés eredményét, hasznát jelentette.

Guado ,isatis tinctoria' (növénynév). — ófn. *weit*, angsz. *wâd*, ufn. *Waid* azonos értelemmel.

Guai ,jaj' (interj.), **guajo** ,baj'. — ófn. *wê*, ufn. *wehe, weh'*, *das Weh.*

Gualcare ,sodorni, nyújtani, gyúrni'. — ófn. *walchan*, ufn. *walken* azonos jelentéssel.

Gualcire ,összegyűrni'. — ófn. *walzjan*, ufn. *wälzen* ,hengeríteni'.

Gualdana oly fegyveres csapatot jelent, melynek feladata lesbe állni. Schmeller véleménye szerint ezen Dante műveiben is (Inferno 22. 5.) előforduló szó a kfn. *woldan*-ból származnék, melyet a nevezett philologus ,Kriegssturm'-val fordít, p. o. ezen szólásmódban *einen woldan rîten.* Azt hiszszük azonban, hogy a német *waldein* ,az erdő belsejébe, belseje felé' helyhatározó sokkal jobb magyarázatot nyújt. Ezen helyhatározót alkalmasint nagyon gyakran parancs-szó gyanánt használták, melylyel a fegyveres csapat számára megjelölték a követendő irányt,

Guancia ,arc, orca'. — ófn. *wanga, wanka;* fel kell tennünk azonban, hogy az imént idézett alakokat egy eredetibb **wankja* előzte meg, mert csak egy ilyen *j*-és alak magyarázná kielégítőleg az olasz *guancia i*-jét.

Guanto ,keztyű'. — A középlatinság különböző irataiban gyakran találkozunk ugyanezen szónak *wantus* alakjával. Beda Venerabilis ilyeténkép emlékszik meg róla: «tegumenta manuum, quæ Galli *wantos* i. e. chirothekas vocant». Ezen idézetből az tünik ki, hogy Beda e szót gall, tehát kelta eredetűnek tartja. Ez azonban nem ingatja meg germán származásába vetett hitünket, különösen ha nem tévesztjük szem elől,

hogy a középkori írók gyakran tévesztik össze a gall és germán szavakat és intézményeket. — ószk. *vöttr* hasonló jelentéssel; ezen alakban egy eredetibb *n* a reá következő *t*-hez hasonúlt.

Guaragno ,mén, harczi ló'. — óan. *wrênja*, ófn. *reinneo*. Az idézett német alakok egy középlatin *warania*-t eredményeztek, mely a *wrênja*-nak eredetibb alakjának tekintendő, és mely az olasz **guaragno**-nak közvetlen elődje.

Guardare ,nézni, szemlélni'. — ófn. *wartên* ,figyelni, őrködni, felügyelni, vlmnek gondját viselni'. Az olasz szónak eredetibb, mondhatnám germánabb jelentését megtaláljuk még a *guardare le pecore* szólásmódban. Az olasz **guardia** ,őr, őrség' alkalmasint nem olasz továbbképzése a germán tőnek, hanem közvetlenül a gót *wardja*-ból származik, mely értelmére nézve a **guardia**-val teljesen megegyezik.

Guarentire, garentire, guarantire, garantire ,jótállani, kezeskedni'. — ófn. *wêrên* ,kezeskedni, jótállani'.

Guarire ,gyógyulni, gyógyítani'. — gót *varjan*, ófn. *werjan*, ufn. *wehren* ,megvédeni, vlmely bajnak elejét venni, óvni'.

Guarnire, guernire ,vlmvel ellátni, fölszerelni, megerősíteni'. — ófn. *warnon*, ufn. *warnen*. Az újfelnémet igének mai ,inteni, óvni' jelentése valószínűleg a ,megerősíteni' értelemből fejlődött.

Guatare ,nézni, figyelni, szemügyre venni, bámulni'. — ófn. *wahtên* ,őrködni, felügyelni, nézni'.

Guattero ,konyhapeszér, kukta'.— kfn. *wataere* ,vízben lubiczkoló, gázló' a kfn. *waten* ,vízben, mocsárban gázolni, lubiczkolni' igéből.

Guelfo a középkorban a pápai párthívek neve szemben a gibellinekkel, kik a császár ügyét védték. — kfn. *welf* hasonló jelentéssel.

Guercio ,kancsal'. — ófn. *twer*, *dwerch* ,ferde, görbe'.

Guerra ,háború, harcz'. — ófn. *werra* azonos értelemmel. Ezen ófn. szó ugyan nem képezi többé alkotó részét a mai németségnek, de megvan az angol nyelvben (*war* ,háború'), és a német *wirren*, *verwirren* ,összezavarni' igében hasonlóképen az ófn. *werra* tövére akadunk. A német ige jelentéséből kivilágiik, hogy az olasz **guerra** eredetileg nem a hadi tudomány szabályai szerint való harczolást jelölte, hanem inkább az ellenséges felek rendetlen, zűrzavaros összetűzését. Míg tehát a germán hódítók az ádáz és rendezetlen tusa kifejezésével gazdagították az elnyomott olaszországi népek szókincsét, addig ez utóbbiak sem maradtak sanyargatóik adósai, a mennyiben a *Kampf* ,harcz' szóval adták vissza a kölcsönt, mely tudvalevőleg a latin *campus*-ból származik és ellentétben a **guerra**-val a szabályozott harczolási módot jelenti.

Gufo ,bagoly'. — ófn. *hûf*, *huvo* azonos jelentéssel. A német *h*-nak olasz *g*-be való átmenetelét illetőleg v. ö. a II. **garbo** czikket.

Guidare ,vezetni'. — A leginkább elfogadható szófejtésnek azt

kell tartanunk, mely ezen kétségtelenül germán eredetű szót a gót *vitan*-ból származtatja, melynek jelentései: vlmre ügyelni, figyelni, őrködni, megvédeni. Az utolsó két jelentés legalkalmasabb arra, hogy belőle az olasz szó értelmét kellően megmagyarázzuk.

Guidalesco ,a lónak vagy egyéb teherhordó állatnak testén keletkező seb vagy kelés, mely leginkább a nyereg dörzsölésétől származik'. — ufn. *Widerriss* hasonló jelentéssel.

Guiderdone ,dij, jutalom, bér'. — ófn. *widarlôn*, melyet a régi okmányok ,recompensatio'-val fordítanak. Az imént idézett ófn. alak már a középlatinságban is lényeges változást szenvedett, a mennyiben a *widerdonum* alakot öltötte. Itt is a népies etymologiának egy érdekes példájával van dolgunk, mert a *widerdonum*-beli *donum* nem egyéb, mint a *widarlôn* második részének, a *lôn* = ufn. *Lohn* szónak latin fordítása, míg az első rész majdnem változatlanul ment át a középlatinságba és onnan a szokásos *w* — *gu* hangváltozással az olasz nyelvbe.

Guindare és **ghindare** ,felcsavarni, tekergetni'. — ófn. *windan*, ufn. *winden* ,csavarni, tekerni'. Ugyancsak a német *winden*-re megy vissza az ol. **guindolo** is, mely ,fonalgombolyító'-t jelent.

Guisa ,mód'. — ófn. *wîs*, angsz. *wisa*, kfn. *wîse*, ufn. *Weise* ,mód'.

Guizzare a halak rohamos úszását, valamint azoknak a vízből a víz fölszíne fölé való jövetelét jelenti.

Egyes felnémet nyelvjárásokban *witsen*, *witschen* hasonló értelemmel.

Inglese ,angol'. — ang. *english*.

Inzafardare, inzavardare ,vlmt beszennyezni, bemocskolni'. — ófn. *gifarwit gi-farit* (ufn. *gefärbt)*, színezett'. V. ö. frcz. *fard* ,arczfesték'.

Issare ,emelni, felhúzni'. — svéd *hissa*, vagy még nagyobb valószínűséggel az an. *hissen* hasonló jelentésű igéből.

Izza ,harag, indulat'. — ófn *hiza*, ufn. *Hitze* ,forróság'.

Lacca ,mélyen fekvő hely, part'. Más szótárírók szerint ,mélyedés, horpadás a talajban'. — ófn. *lahha* ,pocsolya'.

Laido ,utálatos, ronda, csúf'. — ófn. *leid*, mely ,gyűlöletes, utálatos' jelentésű volt, melynek értelme a mai *leidig*-ben azonban egy kissé enyhült, a mennyiben jelenleg csak ,bosszantó, úntató' jelentéssel bír p. o. Gœthe ismeretes mondásában: Ein politisch Lied, ein *leidig* Lied.

Landra ,kéjhölgy, rima'. — Meg kell jegyeznünk, hogy ezen szó a **slandra** alakban is előfordul és ezt kell tekintenünk az eredetibb formának. Kfn. *lenderen*, ufn. *schlendern* ,kóborolni, csavarogni'. Nem lehetetlen, hogy ugyanazon tőre megy vissza az olasz ,*malandrino*' ,útonálló, haramia' is, mely ilyeténkép a **mal** és ***landrino** elemekből volna összetéve.

Langravio ,tartománygróf'. — ufn. *Landgraf* azonos értelemmel.

Lanzichenecco a Miksa császár szervezte német gyalogságot jelentette. — ufn. *Landsknecht*.

Lasca ,édes vízi hal'. — ófn. *asco*, kfn. *asche* ,folyó vizekben élő halnem'. Itt ugyanis azzal a tüneménynyel találkozunk, mely az olaszban különben nem ritka, hogy a szót megelőző névelő **l'asca** a szóval magával egybeolvadt.

Lasso, lassare, allassare, allazzare ,fáradt', ,kifárasztani'. — gót *latjan*, ófn. *lezjan ;* mind a két igealak a gót *lats*, ófn. *laz* ,fáradt' melléknévre vezetendő vissza.

Lasto tengerészeti műszó, mely egy két tonnányi súlyt jelent. Mindenki azonnal ráismer az ufn. *Last* főnévre.

Latta ,ónnal fedett vékony vaslemez', vagy általában ,mindenféle lemez, pléh'. — ófn. *latta*, ufn. *Latte* ,lemez'.

Leccare ,nyalni'. — ófn. *lecchôn* azonos jelentéssel.

Lesina ,ár'. — ófn. *alansa* mely egy régibb **alasna* alaknak metathesise, mely különben a svájczi *alasme* formában megőrizte régibb hangállományát. A középlatinságban a szó *alesna*-nak hangzik. Nem lesz érdektelen Ménage itéletét az olasz **lesineria** szó eredetéről idemellékelni. «Lésine, du livre italien, intitulé : ,della famosissima compagnia della lesina' lequel contient divers moyens de ménage. L'auteur de ce livre qui est un nommé Vialardi, feint que cette compagnie fut ainsi appelée, di certi taccagnoni, i quali per miseria ed avarizia si mettevano insino a rattacconare le scarpette e le pianelle con le loro proprie mani per non ispendere. E perchè tal mestier del rattaconare non si può fare senza lesina, anzi è loro strumento principale, presono questo nome della Lesina».

Lesto ,ügyes, fürge, gyors'. — gót *listeigs*, ófn. *listig*, mely még nem fejtette ki mai ,ravasz' jelentését, hanem egyszerűen ,mesterséges, ügyes' értelemmel bírt. Ide sorolandók tövüknél fogva **allestare** és **allestire** ,felszerelni' igék is.

Lisca ,szálka'. — ófn. *lisca* ,a hal szálkája'.

Lista ,lajstrom'. — ófr. *lista*, kfn. *liste*, ufn. *Leiste* ,lécz'. Hogy a ,lajstrom' jelentés csak későbben fejlődött ki, arról akármilyen olasz szótárból győződhetünk meg, mert az elősorolt jelentések sorában a ,vonal, vlmnek hosszú darabja, lécz' foglalja el az első helyet.

Loche (tengerészeti műszó) ,eszköz a hajó gyorsaságának megállapítására'. — ang. *log*, ufn. *Log* azonos jelentéssel.

Loffo ,bágyadt, elgyengült'. — ófn. *slaph slaf* ,lankadt, gyenge', ufn. *schlaff*, továbbá ófn. *arslaffan*, ufn. *erschlaffen* ,elbágyadni'.

Loggia ,erkélyszerű épületrész, csarnok'. — ófn. *lauba* vagy inkább

egy gyanítható ***laubja* alakból, mely a középlatin *laubia* szót nemzette. A nyelvjárásokban még régibb formákra is akadunk, p. o. a lomb. és piem. *lobia* és a velenczei *lubion*, mely a szinházi karzatot jelenti. A német kertészeti fogalom (*Laube* = lugas) a monumentalis épületekben bővelkedő olasz földön úgyszólván megdermedt, a mennyiben az épületnek egy alkotó részét jelentette és jelenti még mai nap is.

Lonza ‚a marhának fejétől és lábától a bőrön megmaradó zsírállomány'. — ófn. *luntussa* ‚zsiradék'.

Lonzo ‚bágyadt, rest, lankadt'. — bajor *lunzet* ‚aluszékony'.

Lotto ‚sorsjegy, sors'. — gót *hlauts*, óskz. *hlutz*, ófn. *hlôz*, ufn. *Los* azonos jelentéssel.

Luffomastro ‚főudvarmester'. — ufn. *Hofmeister* azonos értelemmel.

Luoja nyelvjárásokban **lojola, lujola** ‚szikra'. — E szónak már régebben ismerték fel germán eredetét; v. ö. kfn. és ufn. *lohe, Lohe*, óskz. *lôgi* ‚láng, szikra'.

Macca ‚nagy mennyiség vlmből, bőség'. — ófn. *manac, manag*, kfn. *manc, manch*, ufn. *manch* ‚sok' v. ö. gót *managei*, ufn. *Menge* ‚tömeg'. Ide való természetesen az a **macca** szólásmód is, melynek eredeti jelentése ‚bőségesen' lehetett, mely azonban az újabb olaszságban a ‚potyára' értelmet nyerte, p. o. **mangiare, bere, viaggiare a macca** ‚potyára enni, inni és utazni'.

Magone ‚a madarak gyomra'. — ófn. *mago*, ufn. *Magen* ‚gyomor'.

Manigoldo ‚bakó, hóhér'. — Muratori sejtette ugyan a szónak germán eredetét a nélkül, hogy helyes magyarázatát adhatta volna. Ugyanazon szóval van dolgunk, mely mint tulajdonnév is nagyon sűrűn fordul elő a régibb *manogalt, managolt* és mai *Mangold* alakban. Grimm szerint az összetétel első része az ófn. *menni* eredetibb **manni* ‚nyakláncz'. A második *galt, golt, gold* részt pedig hajlandó már az olasz szó alakjának visszahatásából magyarázni, a mennyiben a gyanítható német alak alkalmasint *manowalt* lehetett és ilyetének azt jelentette, ki a nyaklánczot, a kötelet kezeli.

Marca ‚határ, ellenőrző jegy'. — gót *marka* ‚határ', ófn. *marcha* ‚határon fekvő terület'. — Ide tartoznak **marcare** ‚jelölni'; **marchese** és **margravio** ‚őrgróf'; v. ö. ufn. *Markgraf*.

Margravio ‚őrgróf'. — ufn. *Markgraf* a. j.

Mariscalco, maliscalco, maniscalco. — ófn. *marahscalc* ‚lovászmester' (*marah* ‚ló' és *scalc* ‚szolga'). Ismeretes dolog, hogy ezen oly szerény foglalkozást jelentő szó a századok folyamában magas polczra vergődött, mert Francziaország legelső katonai méltóságát jelenti még mai napság is. Érdekes megfigyelnünk az alaki különbséget, mely a jelen czikk élén álló szót az ugyancsak olasz **maresciallo**-tól elválasztja. Ez

utóbbi ugyanis szintén német eredetű ugyan, de nem a német révén, hanem a franczia útján (*maréchal*) került az olasz nyelvbe.

Mattone ,tégla'. — ufn. *Matz*, *Matte*, mely a sajtkészítésre szolgáló mintaalakot jelenti. Ezen leszármaztatás első tekintetre furcsának tetszik, ha a megjelölt tárgyak különböző anyagát veszszük tekintetbe, azonban természetesnek fogjuk tartani, ha szem elől nem téveszjük a két tárgy alakjának hasonló voltát. V. ö. ufn. *Käseziegel*.

Melma ,iszap'. — ófn. *melm*, gót *malma* ,por'.

Mignotta ,rima, kéjhölgy'; voltaképen romagnai tájszó, mely az irodalmi nyelvben is polgárjogot nyert. — ófn. *minneôn* ,szeretni', vagy talán közvetlenül az ófn. *minnja*, *minna* ,szerelem, érzéki szerelem' szóból.

Milza ,lép'. — ófn. *milzi* azonos jelentéssel.

Mondualdo, manovaldo ,gyám'. — Középlatin *mundualdus*, mely a long. *mundualdi*-ból származik. '*Mundualdi*-nak nevezik ugyanis a longobard törvények azt, ki gyámi hatalommal kezeli vlkinek vagyonát. A gyámság jelölésére a *mund* szó szolgált (v. ö. ufn. *Vormund*, *Mündel*), melyhez még a *walt* ,kezelő' szó járúlt. Ez utóbbi is átment a mai németségbe; v. ö. *verwalten*, *Verwalter*, *Rechtsanwalt* stb., stb.

Morfire ,falni, mohón enni'. — kfn. *murpfen*, holl. *morfen* hasonló jelentéssel.

Muffare a **camuffare** összetételben, mely **capo** és **muffare** alkotó részeire bontható és ,álöltözetbe burkolózni' jelentéssel bír. — ufn. *Muff*, mely visszamegy a kfn. *mou*, *mouwe* ,valamely ruhadarabnak ujja' szóra.

Muffa ,penész', **muffare** ,penész szagúnak lenni'. — hol. *muf* ,penész szagú' és kfn. *muff* ,penész'.

Nastro ,szalag'. — ófn. *nestila*, ufn. *Nestel*. Ezen szómagyarázat még nagyobb bizonyosságúvá lesz, ha tekintetbe veszszük a **nastola** alakot, melyet az irodalmi nyelv szava a comói nyelvjárásban ölt.

Naverare ,vlkit nyárssal megszúrni', **navera** ,seb'. — Diez szerint, ki a **navera** főnevet nem ismerte, az ige az ófn. *nabagêr* ,fúró' szóból származnék. Gaston Paris azonban az ófn. *narwa*, kfn. *narwe*, ufn. *Narbe* ,behegedt seb, sebhely' főnévből magyarázza a két olasz szót. Az idézett német alak ugyanis első sorban egy *narva*-t nemzett, melyből később metathesis útján **navera** keletkezett.

Niffa, niffo ,a ragadozó madarak csőrének vastag része'. — angsz. ang. holl. *neb*, ån. *nibbe*, *nif* hasonló értelemmel.

Nocca ,a kéz és láb ujjainak porczikái'. — kfn. *knoche*, ufn. *Knochen* ,csont'. Hogy az olasz szóban hiányzik a németnek kezdő mássalhangzója, azon nem kell csodálkoznunk, mert a *kn* mássalhangzó-csoport kiejtése az olaszban majdnem a lehetetlenségek közé tartozik. Hiszen

már a latin nyelv is a sokkal lágyabb *gn* csoport kezdő *g*-jét is elejtette a *natura* **gnatura*, *notus* **gnotus* (v. ö. *ignotus)* szavakban.

Nusca ‚nyakláncz, ékszer'. — ófn. *nusca*, kfn. *nusche*, középlatin *nusca*, *nosca* ‚csat'. V. ö. még az ófr. *nosche* szót azonos jelentéssel.

Onire, onta ‚gyalázni, gyalázat'. — gót *haunjan*, ófn. *hônjan*, ufn. *höhnen* ‚gúnyolni'. Az **onta** főnév nem olasz földön termett képzés, hanem egyszerű átvétele a gót *haunitha*, ófn. *hônida* ‚gúny, gyalázat' szónak.

Orca, urca Livorno táján és egyébütt így neveznek egy holland teherszállító hajót. — ófn. *holcho*, ang. holl. *hulk* ‚hajó'.

Orgoglio ‚büszkeség, gőg, dölyf'. — Egy majdnem biztossággal következtethető ófn. **urguoli*-ból, mely az ófn. *urguol* származéka és melyet Graff «Althochdeutscher Sprachschatz» czímű nagy művében ‚insignis'-vel fordít. A ‚jeles, kiváló' fogalomnak ‚büszke, gőgös'-be való átmenetele semmi jelentéstani nehézséggel sem jár.

Oribandolo ‚öv'. — ófn. *ortband*, mely azon fémszalagot jelentette, a mely a kard hüvelyének alsó végét (ófn. *ort)* diszítette.

Orza ‚a hajó általfájának bal végén megerősített kötél'. — Az **andare a orza** tengerészeti szólásmódból kitünik, hogy szavunk eredeti jelentése ‚balra, bal oldalt' lehetett. Két német nyelvjárásban akadunk oly alakra, melyből az olasz szót helyesen megmagyarázhatjuk, t. i. a holl. *lurts* és a *lurz* szavakban, melynek értelme ‚bal oldal'. A szókezdő *l*-et az olasz ember, mint sok egyéb példában, úgy itt is, névelőnek tartotta és a szó hangtestétől külön választotta.

Otta ezen szólásmódban **a otta** időt vagy órát jelent. Tekintetbe veendők a régi **allotta, tallotta, moltotta** összetételek is. — gót *uht* ‚alkalmas, kedvező időpont', ófn. *uohta*, mely azonos jelentés mellett alakilag még jobban megközelíti az olasz szót.

Pacco ‚pak, csomag'. — Kétséget sem szenved ugyan, hogy e szó sem latin, sem germán, hanem alkalmasint kelta eredetű, de másrészt bizonyos az is, hogy vagy a holl. *pak*, vagy pedig az angol *pack* révén került az olaszságba.

Palco, balco, balcone ‚páholy, erkély'. — ófn. *balcho*, *palcho*, ufn. *Balken* ‚gerenda'.

Palla, balla; pallone, ballone ‚labda, golyó'. — ófn. *balla*, *palla* ‚gömb, golyó'. Akadtak ugyan olyan nyelvészek is, kik a szónak görög eredetét vitatták (v. ö. gör. *βάλλειν*), de a *b*- és *p*-s alakok váltakozása és ez utóbbiak sűrűbb használata határozottan germán, még pedig felnémet eredetre vall.

Pécchero. Az olasz ‚pohár' jelentésű **bicchiere** mellett a jelen czikk élén álló alakkal is találkozunk, mely kezdő mássalhangzójánál és hangsúlyánál fogva kétségtelenül a német *Becher* szóra utal (ófn.

pehhar), mely ismét a hanyatló latinságban előforduló *bicarium*, *baccarius* és *baccarium* alakokra vezethető vissza.

Poltro, poltrone ‚rest, lusta, henyélő'. — ófn. *polstar*, *bolstar*, ufn. *Polster* ‚vánkos'. Hogy a jelentés eltérése nem okoz nehézséget, azt leginkább a frcz. *lodier* mutatja, mely paplant és henyélő, lustálkodó embert jelent.

Predella ‚apró deszka a lábak pihentetésére, zsámoly'. — ófn. *pret*, *prett*, *pretil*, ufn. *Brett* ‚deszka'.

Rada ‚rév, révpart'. — ószk. *reida* ‚hajók fölszerelése'. Jelentésére nézve azonban közelebb áll az olasz szóhoz a holl. *reede* és a kfn. *rade* ‚rév'.

Raffare, arraffare ‚erőszakkal elvinni, elragadni'. — kfn. *reffen*, ufn. *raffen*, az ilyen összetételekben, mint *sich zusammenraffen*, *sich aufraffen*, *wegraffen*, p. o. *der Tod hat ihn hinweggerafft*.

Raffio ‚fogakkal ellátott vasszerszám'. — ufn. *Raffel* hasonló jelentéssel.

Ranco ‚görbelábú, csámpás járású'. — Ezen olasz melléknév a német *rank* tőre megy vissza, melylyel az ufn. *verrenken* ‚kificzamítani' igében és a *Verrenkung* főnévben találkozunk.

Randa ‚vlmnek vége vagy széle'. — Dante ezen helyében: «quivi fermammo i piedi a randa a randa» annyit jelent, mint ‚vlmnek a széléhez nagyon közel'. Nem nehéz kitalálni, hogy a német *Rand* ‚vlmnek széle' szóval van dolgunk.

Randello ‚rövid ívalakban meghajtott bot, mely a teher megerősítését eszközlő kötelek összeszorítására szolgál'. — ufn. *Rädel*, *Reitel* hasonló jelentéssel. A német szó, mint már egy előbbi példában láttuk, a foghang előtt egy orrhanggal bővült az olasz nyelvbe való átmenetelekor.

Rappa nem a lovaknak egy ismeretes betegsége, hanem a rojt értelmében. — kfn. *rappe* hasonló jelentéssel.

Rappare, arrappare nem egyéb, mint a már említett **raffare, arraffare**, melylyel jelentésére nézve is megegyezik. Ha mind a mellett itt mégis külön czikk alatt emlekszünk meg róla, ez azért történik, mert nem magyarázható a kfn. *reffen* és ufn. *raffen* alakokból, mint a már tárgyalt **raffare**, hanem csakis a holl. *rapen*, ang. *rap*, svéd *rappa*-ból. Ide számítandó az olasz **rampa** ‚vadállatok körmei, karmai' is, mely a **rappare**-nak csak orrhangú alakja ép úgy, mint a baj. *rampfen* az ufn. *raffen* helyett. E szerint tehát **rappare** : **rampa** = *raffen* : *rampfen*.

Raspare ‚kaparni, kapargálni'. — ófn. *raspôn*, ufn. *raspeln*. v. ö. magy. ‚ráspoly, ráspolyozni'.

Ratto ‚patkány'. — ófn. *rata*, ufn. *Ratte* hasonló értelemmel.

Razza ‚faj'. — ófn. *reiza*, mely eleinte vonalat és később leszármazási rendet jelentett.

Recare. A sokféle szólásmódból, mely az olaszban ezen igével alkotható, az tünik ki, hogy eredeti jelentése ‚egyik helyről a másikra vinni' lehetett. V. ö. különösen a **recare ad effetto** ‚vlmt véghez vinni'. — ófn. *recchên*, ufn. *recken* ‚nyújtani, nyújtózkodni, terjeszkedni'. Az eredeti jelentés a németben is ‚egyik helyről a másikra vinni', ‚egyik helyről a másikig terjeszteni' volt.

Ribaldo Matthæus Paris szerint azt jelenti: «fures, exules, fugitivi, excommunicati, quos omnes *ribaldos* Francia vulgariter consuevit appellare». Diez szerint mindenre képes gyülevész népet jelentett, mely a középkorban a csatározásokat megkezdte, az ugynevezett *enfants perdus*. Tekintettel arra, hogy épen a legrégibb íróknál e szó bizonyos katonaságot jelentett, nem kételkedhetünk, hogy az előbb említett *enfants perdus*-féle jelentésben kell keresnünk e szó eredeti értelmét. Diez **ribaldo**-t az ófn. *hriba* ‚rima' szóból származtatja, melyhez később az **aldo** képző járúlt. Tisztelet, becsület a román nyelvészet megalapítójának, de az ófn. *hriba*-ban sehogy sem ismerhetjük fel az olasz **ribaldo** ősapját. Részünkről azt hiszszük, hogy a long. *Gairipald* és *Garipald* kielégítőbb megoldást nyújt. E szó ugyan a tulajdonnév szerepét játszsza a reánk maradt long. nyelvemlékekben, de jelentése még eléggé világos: long. **gair*, ófn. *gêr* ‚lándzsa'; *bald, pald* ‚derék, ügyes'. *Gairipald* tehát ‚derék, ügyes lándzsaforgató'-val fordítható. A long. *gai*, *ga* szótag úgy magyarázható, hogy összetévesztették az ófn. *ga* (ufn. *ge*) igekötővel, a mi annál is inkább történhetett, mert az említett igekötő rendesen hangsúlytalan, a long. **gair*, ófn. *gêr* jelentése pedig már elhomályosúlt lehetett.

Ricco ‚gazdag'. — ófn. *richi*, gót *reiks*, ufn. *reich*. A német szó eredetileg ‚hatalmas, befolyásos, uralkodó' jelentéssel bírt, a mit még egyes összetételekből fel is ismerhetünk, p. o. gót *Thiudareiks*, *Theodorich*, *Dietrich* = a nép fejedelme; *Friedrich* = a béke fejedelme; *Heinrich* e helyett **Heimrich* = a ház, az otthon ura stb., stb. Minthogy a fejedelmek és uralkodók egyszersmind a leggazdagabbak, legtehetősebbek is voltak, e szó az olasz nyelvben a ‚gazdag' jelentést vette fel.

Riddare ‚tánczot járni, ropni'. — ófn. *ga-ridan*, kfn. *riden* ‚forogni'.

Riga, rigo, rigoletto ‚sor'. — ófn. *rîga*, kfn. *rîhe*, ufn. *Reihe* ‚sor'.

Roba ‚holmi, portéka'. — ófn. *roub*, ufn. *Raub* ‚préda, zsákmány'. Az olasz **rubare** pedig a gót *biraubôn*, ófn. *raubôn* ‚zsákmányolni' igére megy vissza. A középlatin *rauba* még világosan mutatja a germán szó eredeti kettős magánhangzóját. Ezen két mondatból „quicquid super eum cum *rauba* vel arma tulit" és «si quis in via alterum adsalierit et eum *raubaverit*», melyek közül az alsó a «lex alemannica», a második a «lex salica»-ból való, kitünik, hogy a német szó már nagyon régen ment át a középlatinságba.

Rocca ‚rokka'. — ófn. *rocco* hasonló jelentéssel.

Romire ‚zajongani'. — ófn. *hrômjan, hruomjan* ‚zajt csapni, feltünő viseletével a közvéleményt foglalkoztatni'. Ebből fejlődött aztán az ufn. *rühmen* ‚dicsérni, magasztalni'. Az olasz ige tehát megőrzötte a németnek eredeti jelentését.

Ronzare ‚zsongni-bongni'. — ófn. *rûnazôn*, kfn. *runzen* azonos értelemmel.

Rosta ‚rostély'. — ófn. *rôst, rôsta*, ufn. *Rost* azonos jelentéssel.

Rostire, arrostire ‚sütni, pirítani'. — ófn. *rôstjan*, ufn. *rösten*, mely utóbbinak *ö*-je az ófn. *rôstjan j* hangjában leli magyarázatát.

Ruffa, baruffa, ‚hajbakapás, csetepaté'. — **ruffiano** ‚kerítő'. — Mind a három szó, a német *raufen*, ófn. **roufan* igéből származik. Hangzójára nézve még közelebb áll az olasz szavakhoz a német *rupfen* ‚a tollakat letörölni'. A csetepaté eredetibb jelentése tehát határozottan a ‚hajbakapás' volt, míg a **ruffiano**, mielőtt mai jelentése megállapodott volna, egyszerűen csak veszekedni szerető embert jelölt.

Ruspo-nak nevezi az olasz ember a pénzt, ha a pénzverőből kikerülvén, még nem vesztette el érdességét. Innen a szó általános jelentése ‚érdes'. — ófn. *ruspan* ‚érdesnek, merevnek lenni'.

Russare ‚hortyogni'. — ófn. *ruzzôn* azonos jelentéssel.

Saccomanno nevet viseltek azok, kik a sereg mögött az élelmi szerekre és a podgyászra ügyeltek. — kfn. és baj. *sackmann*, mely részben azonos jelentésű az olasz szóval, részben zsákmányoló embert jelől. Azonban ez utóbbi jelentésnek is akad képviselője az olaszban, mert **mettere a saccomanno** felér a **mettere a sacco** ‚zsákmányolni' szólásmóddal.

Sagire ‚hatalmába ejteni, keríteni'. — Nem a frcz. *saisir*-ből, a mint Fanfani hiszi, hanem ezzel együtt ez ófn. *sazjan* ‚helyezni, juttatni' vagy pedig még inkább az ófn. *bisazjan*, ufn. *besetzen* ‚elfoglalni, hatalmába ejteni' igéből a *bi* igekötő mellőzésével.

Sala ‚terem'. — ófn. *sâl* ‚ház, lakás'.

Sbreccare ‚kitördelni (valamely edényt)'. — gót *brikan*, ófn. *brëchan* ‚törni'. V. ö. a vel. **sbregar** igét hasonló jelentéssel.

Scabino a középkorban részint a rendőrség fejét, részint a birót jelentette valamely városban. Igy nevezték a «Heilige Vehme» nevű törvényszék egyes bíráit is. — angsz. *scepeno*, ófn. *sceffeno*, ufn. *Schöffe*, an. *Schöppe*. A középlatinban e szó *scabinus* alakot öltött s innen átszármazott a román nyelvekbe.

Scaffale ‚könyvállvány'. — kfn. *schafe*, holl. *schap* ‚állvány'.

Scaglia ‚pikkely'. — gót *skalja*, ófn. **scalja*, ufn. *Schale* ‚héj'.

Scalco ‚tálnok, étekfogó', — góth *skalks*, ófn. *skalk* ‚szolga' és végre tetemesen megváltozott jelentéssel ufn. *Schalk*.

Scarpa első sorban a lábbelit jelenti. Igy nevezik azonban ama lejtős hajlást is, melyet egy falnak vagy töltésnek szokás adni. Ez a neve a féknek is, melylyel a kerék forgását megakadályozzuk. Szükséges volt mindezen jelentéseket elsorolni, hogy lássuk belőlük, hogy valamennyien oly tárgyakat jelölnek, melyek többé-kevésbbé ékalakúak vagy hegyben végződők (czipő, lejtő). Szemmel tartva ezen körülményt, nincs okunk hozzá nem járulni. Diez véleményéhez, ki azt tartja, hogy az olasz szó az ószk. *skarp*, ófn. *scarf*, ufn. *scharf* ‚éles' melléknévből származik.

Scatola ‚katulya'. — ufn. *Schachtel*. Wackernagel ugyan azt hiszi, hogy az olasz itt a kölcsönadó nyelv, a nélkül, hogy állítását elégséges hangtani okokkal támogatná. Mert honnan került volna a német szóba a *ch* torokhang? Holott, ha Diez véleményéhez csatlakozunk, a torokhang hiánya az olaszban nemcsak hogy fennakadást nem okoz, hanem egyenesen megfelel azon hangváltozásnak, melynek a *ct*, *cht*, *kt* mássalhangzó csoport Dante nyelvében alá van vetve. Hogy a torokhang eltünése nem okozza mindig a rákövetkező mássalhangzó megnyujtását (kettőzését) arról leginkább az olasz **pratica** és **etica** szavak tanuskodnak.

Scellino ‚angol pénznem'. — ang. *schilling;* v. ö. továbbá gót *skilliggs*, ufn. *Schilling*.

Schermo, scherma; schermire, schermare ‚védelem, vívás, ernyő'; ‚vívni, védekezni'. — ófn. *skirm*, *skerm* ‚paizs, védelem'. Ugyancsak ezen szóra megy vissza az ol. **scaramuccia** ‚csetepaté'. Érdekes példája a szavak vándorlásának az ufn. *Scharmützel* ‚csetepaté', mely félreismerhetlen módon magán hordja az olasz eredet bélyegét, noha az illető olasz szó (**scaramuccia**) a németből került Dante nyelvébe.

Scherno ‚gúny, megvetéssel párosuló gúny'; **schernire** ‚gúnyolni, megvetni'. — ófn. *skern* ‚gúny, megvetés', mely igét is fejlesztett: *skernôn* = ol. **schernire**.

Scherzare, scherzo ‚tréfálni, tréfa'. — kfn., ufn. *scherzen* azonos jelentéssel.

Schiacciare ‚összezúzni, összelapítani'. — ófn. *klackjan* azonos értelemmel.

Schiaffo ‚pofon'. — ufn. *Schlappe*, melynek a német nyelv fejlődési korszakaiban alkalmasint **schlapfe* **slapfe* alakja lehetett, a mely jobban magyarázná meg az ol. irodalmi alakot, holott a vel. és ver. **sleppa** teljesen az ufn. *Schlappe*-nak hasonmása.

Schiantare ‚hasítani'. — Szavunk az ófn. *skleizên* ‚hasítani' igének orrhangos alakja. A mi pedig az ol. *a*-t illeti szemben az ófn. *ei*-vel, v. ö. ol. **razza**, ófn. *reiza;* ol. **biacca**, ufn. *bleich* stb., stb. Ezen hangváltozással azonban csakis az olaszban találkozunk, mert p. o. a

schiantare-nak megfelelő frcz. alak a német *a*-t megőrzi: *éclater* és anynyiban is közelebb áll az eredeti német szóhoz, hogy a foghang előtt nem szúrja be az orrhangot.

Schiatta ‚faj, törzs'. — ófn. *slahta*, **sclahta*, melyet az ufn. *Geschlecht* ‚nemzedék, faj', *unge-schlacht* voltaképen ‚elfajult', der *Menschen-schlag* és egyebekben is könnyen fölismerhetünk.

Schiavo ‚rabszolga'. — ufn. *Sklave* voltaképen *Slave* helyett, mert ez utóbbi a német nyelv fejlődése korában, különösen N. Károly idejében szláv nemzetségű hadi foglyot jelentett, míg később az általánosabb ‚fogoly, leigázott, rabszolga' jelentést vette fel. Ide tartozik valószínüleg az ol. *schiavina* ‚pokrócz' is, mely eredetileg a rabszolgák öltönyét jelölte.

Schiena ‚hát, gerincz'. — ófn. *skina* ‚tű, tüske'. Hogy egy ‚tű, tüske' jelentésű szó könnyen fölveheti a ‚gerincz, hát' értelmet is, arról maga az olasz nyelv tanúskodik, melyben a hátgerinczet **spina dorsale** szóval jelölik, mert **spina** már a latin nyelvben is a ‚tű, tüske' és ‚gerincz' jelentéseket egyesíti.

Schiera ‚sor, csapat'. — ófn. *scara*, **scarja* ‚sereg, csapat', ufn. *Schar*.

Schietto ‚egyszerű, őszinte'. — ófn. *sleht*, ufn. *schlecht*, *schlicht*. Az ófn. *sleht* ugyanis azt jelenti ‚egyszerű, mesterkéletlen, romlatlan', mely értelmét az ufn. *schlicht* alakban meg is tartotta, holott *schlecht* a nyelv megkülönböztető tendentiája folytán tetemes jelentésbeli változáson ment keresztül ugyanannyira, hogy mai napság épen ellenkezőjét jelöli annak, a mit az ófn. nyelvben valaha jelölt.

Schifo ‚csolnak', — ófn. *skif*, ufn. *Schiff* ‚hajó'.

Schiniera, schiniere ‚lábpánczél'. — ófn. *skina* ‚lábszár'; v. ö. ufn. *Schienbein* ‚tibia'.

Schippire ‚kisiklani, kicsúszni'. — kfn. *slipfen*, ufn. *schlüpfen* hasonló jelentéssel.

Schiuma, nyelvjárásokban **scuma** és **sguma** ‚hab'. — ófn. *scûm*, ószk. *skûm*; ufn. *Schaum* ‚hab, tajték'.

Schivare ‚valamit kerülni, valamitől tartózkodni'. — ófn. *skiuhan*, ufn. *scheuen*. V. ö. a német és olasz szólásmódot: *keine Mühe scheuen* = **non schivare fatica**. Ide sorolandó továbbá **schivo, schifo** ‚utálat, irtózás'; v. ö. ufn. *Scheu*.

Sciarpa ‚öv, szalag'. — ófn. *scherbe*, an. *schirpe*, holl. *schrap*. Mind a három germán szó voltaképen tarsolyt vagy tarisznyát jelent, különösen azt, melyet a zarándokok szoktak hordani. Az olasz szó később a tarisznyáról átment az övre vagy szalagra, melyről a tarisznya lefüggött. Ezen jelentésváltozás valószínűsége mellett a frcz. *écharpe* is

bizonyít, mert míg jelentése egyrészt megegyezik az ol. **sciarpa** szóéval, másrészt a zarándokok tarsolyáját is jelöli.

Sciarra ‚czivódás, veszekedés, összetűzés'. — Az olaszok és németek még nem egyeztek meg e szónak eredetére vonatkozólag. Valószínű azon vélemény, hogy az ófn. *zerran*, ufn. *zerren* ‚húzni, czibálni' igéből származik. Hihető, hogy a német szó az olaszban eleinte a ***ciarrare** alakot öltötte, mely elé később a prothetikus *s* járult.

Scilacca ‚ostorcsapás'. — ófn. *slac*, *slag*, ufn. *Schlag*, ütés, csapás'.

Scivolare ‚kisiklani, csúszni'. — ófn. *sliofan*, gót *sliupan*, ufn. *schlüpfen* (v. ö. a **schippire** czikket), vagy pedig Caix nézete szerint az ófn. *slifan*, *sliphan* ‚siklani' igéből.

Scorbuto ‚süly'. — an. *schorbock*, ufn. *Scharbock* azonos értelemmel.

Scotola ‚tiló', **scotolare** ‚tilólni'. — Mind a kettő az ófn. *scutilôn*, ufn. *schütteln* ‚rázni, megrázni' igére megy vissza.

Scotta ‚azon kötél, melylyel a vitorlák helyzetét szabályozzák'. — svéd *skot*, ufn. *Schote* azonos jelentéssel.

Scotto ‚valaminek, p. o. ebédnek, vacsorának, bornak stb. stb. az ára, a költségei'. V. ö. jelentésére nézve a német *die Zeche* szót a *die Zeche bezahlen* szólásmódban. — ófríz *skot*, ang. *scot*, *shot*, ufn. *Schoss* ‚contributio'.

Scranna ‚szék, zsámoly, ítélőszék'. — ófn. *schranna*, ufn. *Schranne* azonos jelentéssel.

Scrocco, scroccone ‚élősdi'; **scroccare** ‚potyázni'. Ezen olasz szó eredetére vonatkozólag kétféle figyelemreméltó véleményt regisztrálhatunk. Az egyik szerint a holl. *schrok* ‚nyalánk' szóra menne vissza, a másik szerint pedig az ófn. *scurgo*, ufn. *Schurke* ‚gazember' főnévből származnék. Az első mellett a jelentés nagyobb megegyezése, a másik mellett pedig a **scorcone** alak szól, melylyel Veneroni irataiban találkozunk.

Sdrajarsi ‚leterülni, leheverni'. — gót *stranjan*, ófn. *strewjan* ‚leteríteni, kiterjeszteni'.

Sdrucciolare ‚kisiklani, elcsúszni'. — kfn. *strûchelen*, ufn. *straucheln* ‚elcsúszni'.

Sega ‚fűrész'. — ófn. *saga*, *sega*, ufn. *Säge*.

Senno ‚értelem, jelentés, ész'. — ófn. *sin*, ufn. *Sinn* azonos jelentéssel.

Sgherro ‚porkoláb'. — long. *scario*, *scaro* ‚törvényszéki szolga'. V. ö. ufn. *Scherge* azonos értelemmel.

Sghescia ‚nagy éhség'. — kfn. *gît* ‚voracitas'; v. ö. a mod. **geiz** és piem. **gheisi** alakokat, melyek a kfn. szóhoz sokkal közelebb állnak.

Sgretolare ,vlmt a fogakkal apróra harapdálni, apróra zúzni'. — ófn. *scrôtan*, ang. *shread*, *shred* ,széttépni, hasítani'.

Sguancio ,ferde, rézsutos'. — svéd *swank*, ufn. *schwank* hasonló értelemmel.

Sguaraguardia, sguaraguato, guaraguato ,őrcsapat'. — ufn. *Scharwache*, *Scharwacht* azonos értelemmel.

Siniscalco ,udvarmester, kormányzó, helytartó'. — ófn. **siniscalc* ,vén szolga, ki a többi szolga felett őrködik'. Itt is egy olyan értelemváltozással van dolgunk, a milyennel a **maniscalco** czikkben találkoztunk, a midőn a frcz. *maréchal*, ol. **maresciallo** eredetét tárgyaltuk.

Slitta ,szánkó'. — ófn. *slito*, ufn. *Schlitten*.

Smacco ,szégyen, gyalázat'. — ofn. *smâhi*, ufn. *Schmach* azono értelemmel.

Smagare ,eltéveszteni, elveszteni'. — Az ige germán eredetű, oly megszorítással azonban, hogy a szókezdő *s* már olasz földön termett és a német *un* tagadó partikulának felel meg. — ófn. *magan*, ufn. *mögen* (jelen ideje: *ich mag)* ,hatni, képesnek lenni, bírni', *un-magan* pedig ,erejét elveszteni, elájulni, aléltnak lenni'. Ha már most tekintetbe veszszük, hogy az olasz ige reflexiv alakjában **smagarsi** annyit jelent, mint ,bátorságát, erejét elveszteni', akkor azonnal felismerjük benne az *un-magan* jelentését.

Smalto ,máz'. — ófn. **smalzjan*, *smelzan*, ufn. *schmelzen* ,olvasztani'; v. ö. továbbá ufn. *Schmelz*, mely etymologiailag teljesen az ol. **smalto**-nak felel meg.

Smarrire ,valamit elveszteni, a nélkül, hogy a megtalálás reménye ki volna zárva'. — ófn. *marran*, **marrjan*, gót *marzjan* hasonló jelentéssel.

Snello ,ügyes, gyors mozgású, karcsú'. — ófn. *snel*, ufn. *schnell* ,gyors'.

Solcio ,fűszerezett gyümölcs vagy hús'. — ófn. *sulza*, ufn. *Sulz* ,kocsonya'.

Sornacchiare, sornacare ,hortyogni'. — kfn. *snarchen*, ufn. *schnarchen* azonos jelentéssel.

Spaccare ,hasítani'. — kfn. *spachên* a. j.

Spanna ,arasz'. — ófn. *spanna*, ufn. *Spanne* a. j.

Sparagnare, ,megtakarítani, takarékoskodni'. — Kétségtelenűl az ófn. *sparôn*, *sparên*, ufn. *sparen* igére megy vissza; a jövő dolga azonban felderíteni, hogy az olasz szónak (**sparagnare**) -**agn**- eleme nem egy régibb német alakot tükröz-e, mely eddigelé még ismeretlen vagy talán egyáltalában nem jutott el napjainkra.

Sparaviere, sparviere ,karvaly'.— ófn. *sparwari*, ufn. *Sperber* a. j.

Spiare ,kémlelni'. — ófn. *spêhôn*, ufn. *spähen*. Ide tartozik továbbá ol. **spia**, ófn. *spêha* ,kém'.

Spola, spuola ,orsó'. — ófn. *spuolo*, ufn. *Spule* a. j.

Spranga ,pánt, retesz'. — ófn. *spanga*, ufn. *Spange* ,pánt, kapocs'. Az *r* beszuratásáról olasz szavakba v. ö. a **feltro** czikket.

Springare, spingare ,kapálózni, rugdalni'. — ófn. *springan*, ufn. *springen* ,ugrani'. A **spingare** ol. alak képződésére tagadhatlanúl befolyt az ol. **spingere** ige, úgy hogy ez esetben is népies szószármaztatással van dolgunk.

Sprizzare, sprazzare, spruzzare ,fecskendezni'. — ufn. *spritzen*, tájszólásokban előforduló alakok: *spratzen*, *sprützen* a. j. Az idézett német igékben teljesen megtaláljuk a három olasz ige különböző magánhangzóit.

Sprone, sperone ,sarkantyú'. — ófn. *sporo*, acc. *sporon* a. j.

Squilla ,csengetyű'. — ófn. *skilla*, *skella*, ufn. *Schelle* a. j.

Squittire ,sivalkodni, visítani'. — baj. osztr. *quitschen* a. j.

Staffa ,kengyel'. — ófn. *staph*, *stapho*, mely voltaképen lépést, lábnyomot jelent, a miből könnyen fejlődhetett ki az olaszban a ,kengyelvas' értelme.

Staggire ,lefoglalni, letartóztatni'. — Némelyek ezen igét az ófn. *statigôn* ,sistere' szóból származtatják, mások inkább az ófn. *stâtian*, *stâtan* ,erőssé, állandóvá tenni' igéből. Alak és jelentés egyaránt arra bír bennünket, hogy föltétlenül az első véleményhez csatlakozzunk.

Stallo ,tartózkodási hely, lakhely'. — ófn. *stal*, melyet a középkor latin nyelvű okmányai és glossái ,locus, statio, stabulum' szavakkal fordítanak. Ide tartoznak közös tövüknél fogva: **stalla** ,istálló', **stallone** ,mén' és a tengerészeti műszó **stallia** ,horgonyzási idő, vlmely hajó tartózkodási ideje vlmely kikötőben'.

Stambecco ,kecskebak'. — ófn. *stainboc*, ufn. *Steinbock* a. j.

Stamberga ,ódon ház, ócska, rossz gunyhó, viskó'. — A szó csak második (**-berga**) részében tartalmaz germán elemet, a mennyiben nagyon is elfogadhatónak tartjuk Caix véleményét, mely szerint **stamberga** = **stranza** + **albergo**.

Stampare ,nyomtatni'. — ófn. *stamphôn*, ufn. *stampfen* ,taposni, nyomni'.

Stampella ,mankó'. — Caix határozottan germán eredetűnek tartja e szót a nélkül azonban, hogy az általa elsorolt vélemények valamelyikéhez csatlakoznék. Némelyek ugyanis azt hiszik, hogy az ol. főnév az ófn. *staphôn* ,járni, lépni' igéből származik, míg mások az ufn. *Stab* ,bot' szóra vezetik vissza, melynek **stampella** csak orrhangú alakja volna.

Stanga ,rúd'. — ófn. *stanga*, ufn. *Stange* a. j.

Stecco, stecca ,karó, pálcza'. — ófn. *steccho*, ufn. *Stecken* ,pálcza'.

Sterlino ,sterling' (angol pénznem). — ang. *sterling* a. j.

Stia ,tyúkketrecz'. — ófn. *stiga*, ufn. Hühner*steige* a. j.

Stinco, vel. **schinco**, mil. **schinca** ,lábszár'. — ófn. *skinko* ,cső, szár', kfn. *schinke* ,lábszár', ufn. *Schinken* ,sonka'.

Stocco ,négyszögletes kardalakú fegyver'; továbbá ,törzs'. — ufn. *Stock* ,bot, pálcza'.

Stoccafisso, stoccofisso ,tőkehal'. — ufn. *Stockfisch* a. j.

Stoffa, stoffo ,anyag, kelme, posztó'. — Ezen szó eredete a lat. *stuppa* (ol. *stoppa*) főnévből kizár minden kétséget. De mi a magyarázatja a lat. *pp* ol. *ff* hangváltozásnak? Szükségképen föl kell tennünk, hogy a latin szó a barbár germán hódítók szájában a *stupfa* alakot öltötte, míg lassanként *stuffa*-ba ment át és ily módon az ol. **stoffa**-t eredményezte. Latin származású szóval van tehát dolgunk, de olyannal, melynek mai olasz formáját csakis úgy magyarázhatjuk meg, ha a német közvetítés hypothesiséhez folyamodunk.

Stollo. Igy nevezi az olasz köznép a szalmaboglya fáját, rúdját, mely azt egyenes helyzetben fentartja; továbbá a mihaszna embert, fatuskót. — ófn. *stollo*, ufn. *Stollen* ,alap, támasz, oszlop'.

Storione ,kecsege'. — ófn. *sturio*, *sturo*, svéd. *stör*. Az ófn. *sturio* alakot az állattani műnyelv is magáévá tette, a mennyiben a kecsegét ,accipenser sturio'-nak nevezi.

Stormo ,sokaság, csődület, roham'. — ófn. *sturm*, ufn. *Sturm* ,vihar, roham'.

Straccale ,formatring; csík, öv'. — Aligha tarthat igényt figyelmünkre azon szófejtés, mely az ófn. *strach* ,feszes, nyújtott' melléknévből származtatja szavunkat. Sokkal valóbbszínű azon vélemény, mely az ufn. *Strick* ,kötél' főnévből magyarázza az ol. szót. V. ö. vel. *strica* ,kötél'.

Strale ,nyíl'. — ófn. *strâla*, kfn. *strâl*, ufn. *Strahl* ,sugár'. Ha a régi német okmányok nem is tanúskodnának róla, a puszta következtetés útján is megmagyarázhatnók, hogy a nap sugarai (Sonnenstrahlen) voltaképen a napisten nyilainak tekintendők.

Strappare ,kiragadni, kirántani'. — svájczi *strapfen* ,húzni, vonni'.

Strobile ,durva, csiszolatlan, tüskés'. — ófn. *stropalôn* ,durvának, tüskésnek lenni', baj. *strobeln*; v. ö. továbbá ufn. *struppig* ,borzas'.

Stronzo ,állati vagy emberi hulladék-darab'. — ufn. *Strunzen*, *Strunzel* a. j.

Strozza ,torok, gége'. — ófn. *drozzâ* a. j. Ebből képződött a prothetikus *s* útján az ol. *strozza* és belőle a **strozzare** ,megfojtani' ige is.

Struffo, struffolo ‚apró batyú, rongyhalmaz'. — kfn. *strupf* a. j.

Stucco ‚fősz, vakolat'. — ófn. *stucchi* ‚kéreg'.

Stufa ‚fürdő szoba' és ‚kályha'. —

A két jelentés közül kétségtelenül az első egyszersmind az eredetibb. Ez a körülmény pedig határozottan az ófn. *stupa*, kfn. *stobe*, ufn. *Stube*, ószk. *stofa* ‚szoba' szóra utal bennünket, mely alakjára és jelentésére nézve egyaránt kielégítő magyarázatot nyújt. Hogy egy ‚fürdőszoba' jelentésű szó kályhát, kemenczét is jelenthet, az legjobban kitünik az ismeretes „egy a szoba a kemenczével" szólásmódból, mely szerint a ‚szoba' és ‚kemencze' szók synonymáknak tekintendők.

Svignare ezen szólásmódban **svignarsela** ‚elillanni, elosonni'. — ófn. *swînan*, ufn. *ver-schwinden* eltünni'.

Taccagno ‚fukar, fösvény'. —

Diez határozottan elveti azon etymologiát, mely szerint ezen szó az ufn. *Zacken*-nek köszönné eredetét, és inkább az ófn. *zâhi*, ufn. *zähe* ‚szívós'-re gondol. Magától értetődik, hogy az ófn. *zâhi* alak sem nyújt kielégit ő magyarázatot, azért Grimm törvénye értelmében még egy régibb *tâhi* alakhoz kell folyamodnunk, ha az olasz szónak megfelelő német szót meg akarjuk találni.

Taccola ‚szarka'. — ófn. *taha* ‚varjú'. Aligha tévedünk, midőn fölteszszük, hogy az ófn-ben egy **tahala* kicsinyítő alak létezett : csakis egy ilyen alakból származhatott ugyanis ufn. *Dohle* ‚varjú' és csakis **tahala*-ból magyarázható az ol. **taccola**.

Taffio ‚lakmározás, evés, falás, tor'. — **taffiare** ‚falni, zabálni'. — Azonnal ráismerünk az ufn. *Tafel* ‚lakoma' és *tafeln* ‚lakomázni' szavakra, melyek ily módon újra visszakerültek a latin talajra, a honnan eredtek.

Tallero ‚tallér'. — ufn. *Thaler* a teljesebb **Joachimsthaler**-ból, mert *Joachimsthal*-ban verettek az első tallérok. Régibb, de mai napság már nem használatos összetétel **ristallero**, ufn. *Reichsthaler*.

Tanfo ‚penészszag, zárt levegő'. — ufn. *Dampf* ‚gőz'.

Targa ‚kis paizs'. — ófn. *zarga* ‚védelem'. Itt is, mint a **taccagno** szónál egy régibb **targa* alakból kell kiindulnunk, ha kielégítő magyarázatot akarunk nyújtani.

Tarpano ‚pórias viseletű, durva személy'. — ószk. *thorpari*, kfn. *törpel*, *dörper* a. j.

Tecca, teccola, ritkábban **taccola** ‚foltocska, kis hiba'. — gót *taikns*, angsz. *tacen*, ufn. *Zeichen* ‚jegy, jel'.

Tecchio ‚szörnyű nagy, szertelenül nagy'. — ófn. *dicchi*, *thiki*, ang. *thik*, ufn. *dick* ‚vastag'. V. ö. ezen arezzói szólásmódot : „per zio (e helyett: per dio) tu l'ha detta **töcchia**" mely körülbelül úgy fordítható : ‚istenemre, szörnyű vadat mondtál' e helyett : ‚szörnyű nagyot mondtál'.

Tecchire, attecchire ‚gyökeret verni, tenyészni'. — gót *theihan*, ófn. *dihan*, ufn. *ge-deihen* ‚tenyészni, nőni'.

Tedesco ‚német'. — Magától értetődik, hogy az olasz nyelv német elemei közül a **tedesco** szó sem hiányozhatik.

Gót *thiudisko* ófn. *diotisc* ‚népszerű' ezen főnévből gót *thiuda*, ófn. *diot* ‚nép'. Az olasz **tedesco** szóban tehát a gót és ófn. alak sokkal épebb állapotban maradt reánk, mint magában az ufn. *deutsch* szóban. Ezen tudvalevőleg nincs mit csodálkoznunk, mert a kölcsönszavak úgyszólván megdermednek azon alakban, a melyben azokat a kölcsönvevő nyelv a kölcsönadótól átvette.

Tetta, zitta ‚mell, emlő, csecs.' — ófn. *tutti*, *tutta* a. j. Ezen ófn. alak consonantismusára nézve ugyan teljesen megfelel az idézett olasz szónak, vocalismusát tekintve azonban jelentékenyen eltér tőle. Tudjuk, hogy a mai német irodalmi nyelvben egy *Zitze* alakra akadunk, melyet Grimm törvénye értelmében egy ófn. **tita* előzött meg. Ebben nehézség nélkül az ol. **tetta** elődjét ismerhetjük fel. Az ol. **zitta**-t pedig a feltételezett **tita*-nak egy átmeneti **zita* alakja magyarázza, a melyben ugyanis a szó elején a *t* — *z* hangváltozás már véghez ment, míg a szó belsejében megmaradt az eredeti *t*.

Ticchio ‚szeszély, hóbortos eszme'. — ófn. *ziki* ‚kecske' és egy valószínűséggel föltételezhető **tiki*. Ámde mi köze van a kecskének a hóborthoz és szeszélyhez? Legjobban eloszlatja e kételyünket az ol. **capriccio**, mely ugyancsak szeszélyt jelent és kétségtelenül a **capra** ‚kecske' főnévből származik. Ezen állat szeszélyes ugrásai szolgáltattak alkalmat a **capriccio** és **ticchio**-féle jelképes szavakra.

Tirare ‚húzni'. — gót *tairan*, ófn. *zeran*, ufn. *zerren* ‚húzni, rántani, czibálni'.

Tocco, tocca eredetileg szövetet, posztót jelentett, míg később egy darabot akármilyen kelméből. — ófn. *tuoh*, ufn. *Tuch* ‚posztó, kelme'.

Tombolare, tombola ‚fejére esni, lezuhanni, bukfenczezni.' — ószk. *tumba* ‚fejére esni'. Ugyanezen tővel találkozunk az ufn. *tummeln* igében, pl. a *sein Ross tummeln* ‚lovát tánczoltatni' szólásmódban vagy pedig a *Tummelplatz* ‚a korláton belül lévő tér a lovagjátékoknál' szóban.

Tonfano ‚folyó mélye'. — ófn. *tumphilo*, kfn. *tümphel*, ufn. *Tümpel* a. j.

Torba ‚zsombék.' — angsz. *turf*, ószk. *torf*, ufn. *Turf* a. j.

Tovaglia ‚asztalkendő'. — ófn. *duahilla*, *twachilla*, hasonló értelemmel.

Trampoli ‚mankó'. — ufn. *trampeln* ‚durva módon lépni, járni'.

Trappola ‚kelepcze'. — ófn. *trapo* ‚kelepcze, tőr'.

Trastullo ,mulattató, időtöltés'. — ófn. *stulla* ,idő, óra'. Az ol. **trastullare** ige tehát a *tra* igekötő hozzájárultával annyit jelent mint ,mulatni, az időt eltölteni'.

Tregua ,fegyverszünet, nyugalom'. — ófn. *triwe* ,fegyverszünet'; ez nemzette a középlatin *treuga*-t, melyből hangátvetés útján **tregua** keletkezett.

Treppicare ,tiporni, tipegni'. — ang. *trip*, ufn. *trippeln* a. j.

Trescare eredetileg azt jelentette ,tánczolni'; **ballare la tresca** = ,tánczolni, tánczot ropni'. — gót *thriskan*, ófn *drescan* ,triturare'. Hogy a taposás és tiprás fogalma könnyen mehetett át a tánczoláséba, azt jelentéstani kérdésekben jártas ember nem igen fogja tagadni.

Tribordo ,a hajónak jobboldali része a hajó farától tekintve'. — ufn. *Steuerbord* a. j. Furcsálanunk kell ugyan, hogy a német *Steuer* (kormány) szónak egy ol. *tri* szótag felel meg; de minthogy semmi más etymologia nem kinálkozik, a jelentés pedig azonos, egyelőre helyesnek kell tartanunk szófejtésünket.

Trimpellare ,botorkálni, ügyetlenül és lassan járni'. — gót *trimpan* ,járni-kelni'.

Trincare ,sokat inni, részegeskedni'. — ófn. *trinkan*, ufn. *trinken* ,inni'. Az olasz ember, ki mai nap is mértéket tart az ivásban, azzal állott bosszút iszákos elnyomóján, hogy azon igéjét, mely egyszerűen azt jelenti ,inni', a részegeskedés fogalmának jelölésére használta.

Troscia, stroscia ,a víz és a folyadékok elszéledése által létrejött erek, patakocskák'. — gót *ga-drausjan* ,lefolyni'.

Truogo, truogolo ,teknő'. — ufn. *Trog* a. j.

Tuffare ,mártani, belemártani'. — ófn. *toufan*, ufn. *taufen* ,megkeresztelni', eredetileg ,vízbe mártani'.

Ufo ezen szólásmódban **a ufo** ,ingyen, potyára, más költségén'. — gót *ufjo* ,bőség'; **a ufo** tehát eredetileg azt jelentette ,a bőviből, onnan, a honnan telik'.

Usbergo ,pánczél'. — ófn. *halsberc*. Ez a német szó, a mint elemeire való szétbomlásából azonnal kitünik, eredetileg a pánczélnak csak azon részét jelentette, mely a nyakat védte. Az olaszban lassanként az egész pánczél jelölésére használták. Az ófn. *halsberc* tehát olyan sorsra jutott, mint a román eredetü német *Koller* szó, mely *collare*-ból származik, de mai nap a pánczélnak nem csak a nyakat, hanem a mellet és hasat fedő részét is jelenti.

Usta ,a vad nyoma, melynek szaga útba igazítja az ebeket', piem. *nast* ,szaglás'. — A piemonti alak az ufn. *Nüstern* ,orrlyuk' főnévre utal. V. ö. továbbá ófriz *nosteren*, holl. *noster* a. j. Azonkívül baj. *nuesten* ,szimatolni', dán *nustêre* ,nyomozni'. Az ol. **usta** tehát **nusta* helyett áll, mint **anchina** e helyett ***nanchina**.

Vescia voltaképen egy gombafajt jelent, de általánosan a ‚crepitus ventris' jelölésére használják. — Ezen szó tövével sok germán nyelvben találkozunk, p. o. ószk. *fisa* ‚fingani'; kfn. *vis-l* vagy *vis-t* ‚crepitus ventris'.

Zaffo ‚csap, a hordó csapja'. — ófn. *zapfo*, ufn. *Zapfen* a. j.

Zaino ‚bőrzsák, bőrtarisznya, katonaborju'. — ófn. *zaina* ‚kosár, tarisznya'.

Zanna, sanna ‚agyar'. — ófn. *zand*, *zan*, ufn. *Zahn* ‚fog'. Itt is a nemzeti bosszú olyan nemével van dolgunk, a milyennel már a **trincare** tárgyalásakor találkoztunk.

Zecca ‚kullancs'. — kfn. *zeche*, ufn. *Zecke* a. j.

Zolla ‚göröngy, hant'. — ófn. *scolla*, ufn. *Scholle* a. j.

Zuffa ‚verekedés, hajbakapás, csetepaté'. — ufn. *zupfen* ‚húzogatni, tépdelni', v. ö. ol. **azzuffare** ‚verekedni, hajbakapni'.

Zuppa ‚leves, lé'. — ufn. *Suppe* a. j., mely azonban alnémet eredetű, a mennyiben az an. *soppe* ‚lé, leves' szóból származik.

Kútforrások:

Friedrich Diez: Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen. 4. Ausgabe. Bonn. 1878.

Pietro Fanfani: Vocabolario della lingua italiana. Firenze. 1882.

Dr. N. Caix: Studî di etimologia italiana e romanza. Firenze. 1878.

Ulfilas, oder die uns erhaltenen Denkmäler der gothischen Sprache. Herausgegeben von *Dr. Moritz Heyne.* Paderborn. 1878.

Carl Meyer: Sprache und Sprachdenkmäler der Langobarden. Quellen, Grammatik, Glossar. Padernborn. 1877.

N. Tommaseo: Vocabolario della lingua italiana.

Az előforduló rövidítések magyarázata:

a. j. = azonos jelentéssel.
an. = alnémet.
ang. = angol.
angsz. = angolszász.
baj. = bajor.
frcz. = franczia.
holl. = holland.
kfn. = középfelnémet.
kpl. = középlatin.
ófn. = ófelnémet.
ófrcz. = ófranczia.
ósz. = ószász.
ószk. = ószkandináv.
osztr. = osztrák.
ufn. = újfelnémet.
vel. = velenczei tájszólás.
ver. = veronai tájszólás.

BERGHOFFER JÓZSEF.

AD ENNII ANNALES.

[Ann. vss. 272—277 apud Vahlenum, vss. 276—281 apud Muellerum.]

Apud Gellium Noct. Att. XX. 10. legimus: «Ego hos versus ex octavo Annali absentes dixi, nam forte eos tamquam insigniter præter alios factos memineram:

Pellitur e medio sapientia, vi geritur res;
Spernitur orator bonus, horridus miles amatur.
Haut doctis dictis certantes *sed* maledictis
Miscent inter sese inimicitias agitantes.
Non ex iure manum consertum, sed magis ferro
Rem repetunt regnumque petunt, vadunt *solida* vi.

Vs. 3. codices omnes *nec* exhibent, cuius in locum Hieronymus Columna rectissime *sed* restituit. Quamquam Bæhrens, ut solet, semper aliquid de suo addere cupiens in Fragmentis Poetarum Latinorum a se editis *nunc maledicta* scribit [Enn. Ann. fr. 187.].

Difficilior est altera quæstio, quid in fine huius particulæ verba *solida vi* sibi velint. Quod sensit iam Gellius, hanc ingressus ibidem interpretandi viam: «Ennius significare volens, non, ut ad prætorem solitum est, legitimis actionibus neque ex iure manum consertum, sed bello ferroque et vera vi atque solida***; quod videtur dixisse conferens vim illam civilem et festucariam, quæ verbo diceretur, non quæ manu fieret, cum vi bellica atque cruenta». In qua interpretatione cur viri docti acquieverint, probabilem reddere rationem non possum. Nam, ut rectissime Gellius hoc loco ius cum ferro, civilem in legis actionibus vim cum vi bellica conferri intellexit, ita ineptissimum est *solidam vim* de vi vera imaginariæque opposita dictam putare. Tale quid enim ei ob oculos versatum esse e verbis *vera vi atque solida*, quamquam sequentia in codicibus desiderantur, facile elucet. Sed quis unquam adiectivum *solidum* hoc loco idem quod verum significare credat, præsertim cum apud scriptores veteres talis sensus ne levis quidem umbra in hac voce appareat?

Quid igitur *solidum* significare potest? Num validum atque integrum, quo sensu apud Vergilium cum *vi* coniunctum in Aen. II. 638:

quibus integer ævi
Sanguis, ait, *solidaeque* suo stant robore vires

et apud alios sæpissime occurrit? At certe mire languerent hi versus, si Ennius homines sapientiam et iustitiam contemnentes *vadere integra* vel *magna vi* dicere voluisset; nam hic non de virium magnitudine agitur, sed aperte violentia improbatur. Accedit, quod, cum poeta hoc loco contraria iuxta se posita summopere sectetur ideoque *sapientiam* et *vim*, *oratorem bonum* et *horridum militem*, *docta dicta* et *maledicta*, *ius* et *ferrum* ordine proferat, nemini dubium esse potest, quin et ultimis verbis, ut iam Gellius perspexit, talis significatio sit subiicienda, quæ præcedentibus maxime sit contraria. Quod non nisi coniectura probabili adhibita fieri potest.

Sed dicas fortasse *solidum* Gellii auctoritate confirmari. At consideres velim primum versus ab eo memoriter esse pronuntiatos: deinde, etiamsi memoria lapsum esse eum non credamus, quid obstat, quominus librum Annalium a Gellio adhibitum corruptum fuisse statuamus et facili pronaque coniectura medelam adferre conemur? Scilicet felici quodam casu ex ipsis Annalium reliquiis scriptoris mentem adsequi possumus.

Nam, si confers Annal. vs. 187. apud Vahlenum, 206. apud Muellerum:

stolidum genus Aeacidarum,
bellipotentes sunt magis quam *sapientiloquentes*,

ubi stolidos poeta eos appellat, qui malint in bellis gerendis, quam in sapientia gloriam quærere, et vs. 100. apud V., 103. apud M.:

Nam *vi* depugnare sues *stolidi* soliti sunt,

ubi certe violentiam atque stoliditatem legitimæ contentioni opponere voluit, quid est probabilius, quam etiam hoc loco:

vadunt **stolida** vi

scribere? Quæ verba aptissime hos versus concludunt omnibusque præcedentibus elegantissime respondent, cum *stoliditas* sapientiæ, oratori bono et doctis dictis, *violentia* autem iuri legibusque maxime sit contraria.

GEYZA NÉMETHY.

SIMAI KRISTÓF ÉS A «HÁZI ORVOSSÁG».

Simai Márton Kristóf egyike volt a mult század azon íróinak, kiknél nem a tehetséget, hanem a lelkesedést és szorgalmat kell méltányolnunk. Az ő munkálkodása tégla-hordás a nagy épülethez csupán, de «a fénytelen és hasznos munka is ösmertetésre és hálára méltó». (Toldy.) Mikor ő buzgólkodott, támogatva több és tehetségesebb társaktól, a magyar irodalom emelésén, igazában szükség volt a szorgalmas, ha nem is épen nagy tehetségű munkásokra. Nem jelöl magas fejlődési fokot munkálkodása, de azért nincsen hasznos eredmények hiján. Tudjuk, hogy a magyar dráma az iskolai drámákból indult fejlődésnek s az első drámaírók tanárok, papok, szerzetesek voltak. Ezek közül válik ki Simai érdemes alakja. Ő 1742 november 8. hazánknak akkor még igen kis városában, Rév-Komáromban, középsorsú katholikus szülőktől született. Atyja Simai István, anyja Söcs Borbála volt, és a keresztségben Márton nevet nyert.[1]) A középiskolákat szülővárosában végezte s huszonhárom éves korában[2]) a piaristák közé állott, 1765 február 25. a szokásos próbaidőt az özv. gróf Pálffy Pálné alapította piarista-klastromban, Privigyén töltve ki. 1768-ban Nagy-Kanizsán a latin nyelv tanára. Nem sokkal előbb (1760-ban) a piarista-rend Gusztinyi püspök ösztönzésére elhatározta, hogy a gymnasiumból felvett fiatal tagjainak figyelmét a bölcselet, természettudományi s történelmi szakok, különösebben az ókori remekek tanulmányozására irányítandó, bölcseleti tanfolyamot létesít. Mert ugy volt meggyőződve, hogy a bölcselet az, mely tagjai figyelmét majdan az általános cultura felé irányozza és a szaktanulmánynál rendesen beálló egyoldalúság ellen erős védfalat képez. 1769—72 e tanfolyamot látogatja Simaink Nyitrán, melyet elvégezve, a következő évben Kecskeméten, majd Kalocsán találjuk.

Itt már más oldaláról is ismerhetjük meg. Az ókori remekek tanulmányozása közben figyelmét legerősebben a drámairodalom kapta meg. Az egyetlen költői műfaj, mely a siker közvetlen forrása

[1]) Ft. Molnár János komáromi apátplébános úr szives közlése szerint.

[2]) A komáromi anyakönyvbe ez van bejegyezve: «Datum adtestatum ituro ad RR. PP. Piaristas, gratis 25 Feb. 1765.»

lehet. Ez erős inger hatása alatt az ébredező irodalom vezérférfiai, Bessenyei, Kazinczy, Péczeli, Révai, a drámában is megkisérlik erejöket. A legtöbb rájön, hogy nincs hozzá hivatása és puszta fordító lesz aztán, mihez a hazafias eszme: hogy a játékszín a magyarság erős oszlopa, jelentékeny buzdítóúl szolgált. Révai írja:

Magyar Játékszínnel rakd meg Városidat,
Hóditsd oda hazatérő Leányidat.
Ne félj, Férjeiket mind oda vezetik,
Egyszer valójában ha azt éreztetik,
Mi furcsák lehetnek tréfás alakosid,
Mi szivet érdeklők komor játékosid:
Mi édes a Nyelved az éneklésekre,
Mi erő száll azzal a gyengült szivekre — —
Házadból sok káros szokást kikergettél. *)

Simai is megpróbálkozik ilyenek készítgetésével, de mikor tapasztalja, hogy ahoz különösen nagy élettapasztalat, éles s mélyre ható szem, mély emberismeret kivántatik, hova tovább arra az eredményre jut, hogy ő eredeti darabjaival vajmi kis sikereket érhet el. Mert mint Toldy (Emlékbeszédében) megjegyzi: «Szűk körű életből fiatalon még szűkebb négy fal közé szorulva, gyarapodott ugyan azon nemében a stúdiumoknak, melyeket könyvek segedelmével meríthetünk; de ugyanazon mértékben távozott azoktól, miknek iskolája a világ, az ezer változatú élet». Másrészt tapasztalja, hogy a magyar irodalom emelésére e korban igen nagy szükség van, különösen a mi a szépirodalmat illeti. Mindenekfölött a magyar nők elnemzetlenedése az, mely lelkét leköti s egy elhatározásra készti: számukra már kész víg-játékát: «A mesterséges ravaszságot» kibocsátani. A nőnevelés a XVIII. században elhanyagolt és kezdetleges volt, de mindenképen — nem magyaros. Még 1825-ben is szónoklat közben azt említették: «A leánynevelő intézetekben szó sincs a magyar nyelvről s ha az igazgatók netalán őket meglátogatják, soha csak kérdésben sem teszik, ha leánykáim tudtok-e magyarúl?» Sőt egyáltalán nem is szerették őket taníttatni. Molnár Borbála költőnőt atyja csak olvasni tanítá meg, írni nem, nehogy tudományát

*) «A magyar öltözet és nyelv állandó fenmaradásáért való óhajtozás.» Csaplár, *Révai élete* III. 273. lap.

szerelmes levelek firkálására fordítsa. Jellemző a kor elfogultságára Nemesényi Adolf képzett kegyesrendi szerzetes nézete, melyet gr. Károlyi Sándorral közöl: «Minek tanulnának az asszonyok, mivelhogy sz. Pál apostol szerént: nem tanéthatnak! Nem tanulnak, mégis eleget tudnak ők, legfőbbképen midőn a férfiak ellen trutztzolni kell: mi következne tehát, ha még tanulnának?» Szerzetestársának e nézetében Simai Kristóf (a «Kristóf» szerzetesneve) nem osztozott. Minekutána darabját Kecskeméten előadatta s azt «számosak javallották jelenlételeikkel», 1773-ban kiadta. Előszavában, a magyar nőkhöz fordulva, írja: «Első zsengéje vala ez igyekezetemnek, melynek hogyha betsét fogom látni, azon leszek, hogy többeket, s jobbakat a mulatságodra szerezhessek». Azonban kétes, hahogy-e darabja eredeti? A darabot nagy tetszéssel fogadták a nagyenyedi reformatus collegiumon elkezdve; Gyöngyösön, Baján, Kalocsán, N.-Károlyban egyaránt élénk tetszésnyilvánítások közt adták elő, sőt «1785-ben mind a pesti, mind a budai játékszínen» [1]), 1789-ben a pesti seminariumban is.

Simai 1774-ben Bécsbe megy [2]) theologiát hallgatni s a következő években Pesten s majd másodizben Kecskeméten az ékesszólás és költészettan «mindenektől kedvelt» tanára 1778-ig, a mikor Kassára helyezik át. [3]) Ő kezdettől fogva hajlandóságot érzett a művészetek iránt s tökéletesítve magát a rajzolás és építészet tudományában, azt harminczegy évig tanítá, 1790-ig Kassán, majd 1829-ig Körmöczbányán és pedig, mint suffragiumában olvashatni, «mindig telyes egészség és közhelyeslés mellett». Kassán jelentősebben fordult a magyar irodalom emelésére irányuló moz-

---

[1]) *Hadi es más nev. tört.* 1791. Úgy látszik e két előadást műkedvelők rendezték.

[2]) *Magy. Hirmondó* 1781. 88. levél: «Simai, miután *Bétsben*, tudományjának gyarapítása végett, alkalmas ideig tartott mulatásáról megérkezett» — elfoglalja helyét az Académián Kassán.

[3]) Már 1791. dicséri Beke Márton körmöczbányai piarista beszédében Simait és állítja, hogy darabjai «esmeretesek a hazában». Levelezésben állott Batsányival és Révaival is. Több helyt találunk erre czélzást. Batsányi ime írja br. Orczyhoz (1788 ápr. 15.): «Irja *Revai Simaihoz bocsátott* levelében, hogy Nagysád kinyomatott verseit is küldi. Égek kivánságomban azokat olvasni!» De e levelei nyomtalanúl elvesztek.

galmakhoz. [1]) — Az 1788-ban Batsányi, Baróti Szabó Dávid és Kazinczy által alapított «Magyar Társaság» tagjai közé állván, ennek mozgalmaiban és müködésében tekintélyes szerepet játszott. A társaság folyóiratában a «Magyar Muzeumban» «A váratlan vendég» cz. Plautus «Mostellariája» után írt vígjátékát közölte. [2]) S midőn Batsányinak Kassáról távoztában a folyóirat megszünt s maga Simai Körmöczbányára helyeztetett át, drámai munkálkodását nem hagyta abba, 1790-ben «Igazházi» cz. fordítását — melyet Budán még ez év okt. 15., ismételve 18-án — előadtak, [3]) majd 1742-ben az Endrödy szerkesztette «Magyar Játékszín»-ben Molière-től a «Zsugori»-t fordításban adta, [4]) 1792-ben a «Házi orvosság»-ot, — melylyel jelenleg behatóbban fogunk foglalkozni, — s már a következő évben jelent meg Budán: «Gyapai Márton» cz. vígjátéka. [5])

Mint tanár Kassán a tankönyvekben beállt hiányt akarván pótolni, a «Nemzeti kis Oskolákban taníttatni szokott Fizikát (Természetről való Tudományt) és Ethikát vagy Erkölcsi Tudományt»

---

[1]) Mint a lelkes Blaho Vincze ferenczrendi szerzetes tanítványa foglalkozott a régi húnszékely írás kérdésével. L. Szabó Károly, *A régi húnszékely írásról.* B. Szemle. V. köt. 139. lap.

[2]) Révai a «Candidatus»-ok közt őt felsorolva, e darabjára megjegyzi: «Felicissimo — natus est genio ad scribendas et vertendas Patrio Sermone comœdias, easque ad indolem Linguæ sale et facetiis Plautinis apte et festive adspergendas». 87. l.

[3]) Az első előadásról írja a *Hadi történetek* tudósítója: «Az ország birája, br. Orczy Ő Excellájok, sőt minden jelenlevők tapsoltak örömükben és igen soknak itélték első próbában». A darabot Révai már 1787 ki akarta adni, mint azt Ráday Gedeonhoz írt leveléből látni. Csaplár id. h. II. 276. lap.

[4]) Kazinczy írja br. Orczynak (1788 szept. 12.): «Mi Kassán nem igen heverünk. Az én Gessnerem sajtó alatt van. Simai a Molière Fösvényét [fordítja], kit ő szűkmarkúnak akart nevezni, de tanácsomat követvén Sugorinak hív». E szerint már 1788-ban belekezdett a Molière magyarításába, de csak 1792-ben jelent meg. Már ugyanezen év febr. 14-én Komáromban a diák ifjuság által a szegények «hasznára» előadatott a komáromi gymnasiumban, még pedig, mint azt a *M. Hirmondó*ban (28-ik szám) olvashatni: «a Nézők, kik számosan voltak, kéztapsolásokkal jelentették teljes megelégedéseket».

[5]) Szándékozott Kotzebue «Fiúi szeretetből lett útonálló Tolvaj» cz. darabját is lefordítani, de mivel a bécsi szinházban előadatását betiltották, szándékáról lemondott. Ugyane darabot Verseghi F. is leakarta fordítani.

készített el.[1]) Kassán azonban az irodalmon kívül az építészettannal is behatóan foglalkozott; tudomásunk van egy eredeti «találmány»-áról, melyet a *M. Hirmondó* tudositója ilyetén kép ír le: «E találmány arra való, hogy az ember testének, minden fárasztás nélkül, illendő mozgást szerezzen, mely okból azoknak igen hasznos lehet, valakiknek sokat ülniök kelletik. Mert a sok ülésből következni szokott nyavalyákat hathatósan elhárítja. Készített is már a megnevezett Tudós Hazafi egy illyen alkotmányt, melyet is minden ahhoz értő emberek, a kik látták, helybe hagyni méltóztattak. Akármelly szobába bé lehet helyheztetni. Legfeljebb is csak 3 Aranyba kerül; s minden asztalos vagy áts megtsinálhatja.»[2]) De midőn az 1792-iki országgyűlés után, a magyar szinészet ügye ismét hanyatlásnak indult, ő czellájába zárkozva szótárírással kezd foglalkozni (Toldy, Emlékbeszéd). Roppant gyűjtemény az, melyet ő itt nagy fáradsággal és kitartó türelemmel összehalmozott. 1809—10-ben «Végtagokra szedetett szótár» cz. rimtára két kötetben meg is jelent, de a másik, melyet ő «Nagyszótárnak» nevezett el s mely N-ig tisztázva is van, sokkal értékesebb munka. A legbővebb magyar szótár; a kész tizenhárom bötű szint annyi nagy terjedelmű foliánst tölt be. A zsebszótárt dolgozó bizottság használta munkálódásában. — 1828 sept. 19.[3]) nyugalomba lépett s a király érdemei fejében már két évvel azelőtt aranypénzzel tüntette ki.[4]) Nem sokkal utóbb Selmeczbányára

[1]) «Adornavit præterea in usum Minorum Scholarum et Physicæ et Ethicæ compendium». Révai, *Candidati.*

[2]) «Adparat nunc et Architecturam proprie in usus Oeconomicos». Révai, *Candidati.*

[3]) A komáromi anyakönyv szerint: «Excepit 1828. 19. Septembr. pro Pensione».

[4]) Ez ünnepély lefolyását a «Hazai és Külföldi Tudósítások»-ban (1826. II. 49. sz.) igen érdekesen találjuk leírva. A levél, mely Körmöczbányáról (1826 nov. 29-éről) kelt, így hangzik: «Nov. 26. napján egy jeles és nagyon örvendetes történet adá magát elő. Felséges Apostoli királyunk, legkegyelmesebb Urunk, a ki az érdemet mindenkor nagyon betsülni és bövségesen meg szokta jutalmazni; Nagyon Tisztelendő Pater *Simai Kristóf*, kegyes oskolai szerzetes papnak 50 egész esztendeig a Rajzoló iskolában fáradhatatlanúl, ditséretesen és előmenetelesen tett érdemeit tekintvén, a középrendű (mintegy 15 aranyat nyomó) Arany érdempénzzel kegyelmesen méltoztatott megjutalmazni. Ezen érdem vagyis jutalom Aranypénznek által adása a Felsőségtől tekintetes *Jekelfalusi Lajos*, Nemes szabad királyi

vonult, hol mint aligazgató csendes nyugalomban élte végnapjait. Eközben egy mondhatlan örömet is megért. Ő, ki már az 1790-iki országgyűlésre benyujtott kérelemben az akadémiai tagságra ajánlott tagok közt volt felsorolva, egyike volt azon háromnak, kik a régen várt akadémia felállítását megérték. (Görög Demeter, Batsányi és Simai.) Az 1832 aug. 28. és 29-én tartott nagygyülésre megjelent, hol «fiatalodás, megelégedettség, figyelem terjedett el tisztes homlokán» .... «Lelke nyelvén lebeg — mondá az érdemekkel megrakott, érdemjellel díszített tisztes ősz, — de jött Selmeczről, láthatni még várt intézetét nemzetének.»

Ez volt a végső öröm, — s legnagyobb talán! — az érdemes férfiú életében, mert már a következő év (1833) jul. 14. szélhüdés érte s élte 91-ik évében meghalt. Az akadémiában Horváth Endre és Toldy Ferencz ülték meg emlékezetét; első, róla

---

bányavárosunk érdemes Birájára lévén bizva, minekutánna az istentisztelet után a Városnak érdemes Elölüllői az egész királyi pénzverő kamarának Tisztviselői, a számtalan öszvesereglett Néző Nép között a Városi tanácsháznak ülő tágas szobájába az oskolába járó ifjusággal s azoknak nagyon tudós tanítóival öszvegyülekeztek volna, elsőbben felolvastattak a Nagyméltóságú M. kir. Helytartótanátsnak Ő felségétől vett királyi és a Tudományok kir. fő-Igazgató Tisztségitől érkezett Rendelései, azután a fenn nevezett nemes Városunk érdemes Bírája előadván ezen öszvesereglésnek okát, a feljebb említett Tisztelendő eléltesedett öreg Urnak az Oskolai tanítás mellett tett érdemeit szép ékes deák szólással előterjesztette és annak a Felséges Urunk kegyelmes ajándékúl küldött Aranypénzt a mellyére tüzte, mellyre nevezett Tisztelendő Ur rövid, de fontos deáksággal felelvén, Ő felségének ezen Nagy kegyelmét és azoknak kik e jeles dologban fáradoztak szépen s nagy örömérzéssel megköszönte kegyes jóvoltukat. mellyre az egész Szála háromszorosan öröm Vivát kiáltással zengedezett.

Jeles emlékezetet érdemel a Nemz. Oskolák tisz. *Directorának* a tanuló Ifjusághoz mondott szívreható ékes beszéde, mellyel szivökre kötötte, hogyha Jutalmát akarják fáradozó jövendőbeli munkálkodásoknak venni, melly híven és szorgalmatosan kellessék eljárni hivataljokban. Ezekután előállott *Gamba Vindelin* Ur, a választott Polgárság egyik tagja és szép deák versekkel befejezte az egész magasztalás napjait.

De mi az ilyes nevezetes napot követni szokta, a Nemes Városnak szin Népe és Urasága a Plébániára lévén hivatalos, ott egy válogatott fris ételekből készült gazdag és regularis ebéddel megvendégeltetvén, Tokaj borral megtelt poharakkal ő felségének betses életéért és tartós egészségéért vigan ürítgettek!

Éltesse is az Ur Isten ily kegyelmetes és az Érdemet megjutalmazni tudó Felséget!»

emlékezvén, ilyetén jellemző kifejezéssel élt: «Ki él méltóbban a hazának mint ki 65 esztendeig annak nevendék virágát ápolja, ifjú csemetéjét serdíti, gyermekeiből férfiakat, támasztó oszlopokat formál; kikben az ország mindannyi atyákat lát, tisztel, szeret; kikben az ő lelke vénségében vigad, kiknek szárnyai alatt nyugszik, kik az ő izzasztó gondjait magokévá teszik, kikben az ő haladó kora ujabb életre ifjudik?» . . . .

(Vége következik.)

LÁZÁR BÉLA.

Martialis V. 24.

Hermes marsi szerelme századunknak,
Hermes ért valamennyi fegyverekhez,
Hermes egymaga mester is vivó is,
Hermes küzdve merő iszony s ijesztés,
Hermes egy, a kitől a Helius fél,
Hermes egy, a ki Advolanst lesujtja,
Hermes győzni tud egy csapást sem ejtve,
Hermes önmaga váltja föl személyét,
Hermes kincs a hely-árulókra nézve,
Hermes gondja a bajnok-hitveseknek,
Hermes tündököl a dzsidás tusában,
Hermes íszonyu háromágasával,
Hermes vak-sisakossan is remegtet,
Hermes Mars örökös dicsőitője:
Hermes egymaga három és egyetlen.

Hermes páratlan gladiator volt. Helius és Advolans szintén gladiatorok, még pedig annyira kitünők, hogy csak Hermes múlta felül.

8. v. azaz: nem fárad bele s azért nem is váltatja fel magát új vívók által.

9. v. a helyárulók azok, a kik hamarább jönnek a szinkörbe, hogy jó helyet kapjanak, s azt a később érkezőknek drága pénzért átengedik.

12. v. a háromágasával t. i. mint retiarius. Az ilyen hálós-vívó hálót vetett az ellenfelére s aztán szigonyával leszúrta.

13. v. vak-sisakossan t. i. mint andabata, ki szembefödve viaskodott.

P. T. E.

HAZAI IRODALOM.

Német Grammatika. Szerkesztette *Felsmann József*, főreáliskolai igazgató. 6. kiadás. Budapest, Lauffer. 1888.

Az olyan könyv, mely immár 6. kiadásában fekszik előttünk, bizonyára magában hordja kedveltségének okát. A magam részéről e könyvnek tudományos szempontból való meglehetős elavultsága s valóban sok furcsasága mellett ennek magyarázatát csak abban találom, hogy magában a nyujtott nyelvtani anyagban, értem stricte a szabályokat vagy paradigmákat, csak ritkán ad hibásat, a mi magában véve — tekintettel a tényleg létező állapotokra — elég érdem. A mi azután a szabályt kisérő magyarázatok nagy részét, különösen pedig az előszóban is hangsúlyozott összehasonlító nyelvészetet illeti, arról csak sajnálkozással beszélhetünk. A szóképzés, különösen a külső szóképzés fejezete, könyvünkben három oldalra terjed. Sokkal több térre volna szükségünk, ha itt pontról-pontra akarnók követni a szerzőt, és kimutatni, mennyire ellentmond tanítása a tudomány már nagyon is közkeletű eredményeinek. A szerző eljárása itt — úgy látszik — az, hogy a szóvégeket egyszerűen mindenütt képzőknek tekinti és egy csoportba állítja a hasonló végűeket. Természetes, hogy így egyszer-másszor igazi képzőkre is akad, úgy hogy több pontja helyes, bár ezekben is össze nem tartozók egybefoglalvák. Így találkozunk *ch*, *k* képzővel, alatta Bank, krank, welk, Kirche névszókkal, *d t* képzővel Bund, Mond, rund, öde, müde szókkal, egymás mellé teszi az Eber-t és Fischer-t, a Gärtner-ben a szó és képző közé vetett *n*-t lát; számára a Hang szóban épen olyan *g* képző van, mint *ig* a färbig vagy störrigben, a Tanz és ganz-ban meg *z* képzőt lát; a Fisch-ben *sch* képzőt stb. stb.

Ez átdolgozást igénylő résznek teljes hasznavehetetlensége nem szól az ellen, mit a könyv érdemének tekintettem. Mert ha a tanulóság ilyetén módon nagyon furcsa ismeretekhez is jut a német szók etymologiája körül, az nem fogja abban akadályozni, hogy különben helyesen beszéljen németül; bár misem alkalmasabb valamely nyelv tanulása iránt igazi hajlamot ébreszteni, mint annak bensőbb megértetése. Minden jó etymologia egy-egy a titokzatosról lerántott lepel.

Minthogy a szerző, miként az könyvéből világosan kitünik, a német nyelvet tökéletesen birja, természetes dolog, hogy minél inkább haladunk a nyelvtan befejező része, a syntaxis felé, annál kevésbbé van könyvében kifogásolni való, míg pl. a hangtan tárgyalása, mely inkább csak elméleti nyelvészeti készültséget követel, telve van valóban érthetetlen dolgokkal. A 14. §. szerint az Ältern *ä*-je gyöngülés következtében lett *a*-ból, mely gyöngülést a tőszótagra eső accentus okozza; a 15.

§-ban a setze és sitz közt hangátmásítást, azaz Ablautot lát, holott az ilyen példák egy más, a szerző által szintén ismert hangátváltozási tünemény körébe esnek, melyet ő Brechung neve alatt ismertet. A mássalhangzók osztályozásánál az *sch* torokhangnak mondatik, a *q* meg gutturalis mediának. Nagyon homályos meghatározás ez: Hangsúlynak nevezzük a hangnak azon emelkedését és lebocsátását, melylyel az egyes hangokat kiejtjük. *Hang* itt kétszer fordul elő, mindannyiszor más jelentéssel; különben sem korrekt a definitio. Az meg épen nem áll, hogy «a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagoknak a szóban és beszédben való váltakozását nevezzük rhythmusnak». Ezek szerint beszédünk mindig rhythmikus. A verstanban már helyes meghatározását olvassuk a rhythmusnak.

A 41. §. szerint a németben négy eset van, pedig ugyanaz a pont megemlíti még a vocativust is.

A declinatio, különösen a többesszám képzésének tárgyalását nem mondhatjuk nagyon világosnak vagy könnyűnek. Itt csak egy becsúszott tévedésre akarunk utalni. Már eleve avval a szabálylyal találkozunk, hogy «erős ejtegetésű a főnév, ha az egyes sajátítóban *s* vagy *es*, a többesben *e* vagy *er* végződést vesz föl, vagy épen változatlan marad». E szabály szerint egy nagy sereg nőnemű főnév — ilyenek a Luft—Lüfte, Nacht—Nächte stb. stb. — minden menhely nélkül szűkölködik, mert semmiféle kategoriájában az osztályozásnak nem találnak helyet. A 44. §. persze az adott szabály ellenére befogadja őket az erősek közé. A «die Luft ist kühl» mondatban a *kühl* állítmányi melléknévnek mondatik. Nem bánom, bárha magam határozónak nézem és annak is tanítom. De önmaga ellen tanúskodva a szerző is mellettem bizonyít ugyanabban az 54. §-ban, hol folytatólag azt olvassuk: «Az állítmányi melléknév a hozzá hasonló határozótól jól megkülönböztetendő. Melléknévvel ezen kérdésre felelünk: was für ein, minő?, határozónál: wie, miként». A szerző csak nem kérdez így: Was für eine ist die Luft?, hanem bizonyára velem együtt: wie ist die Luft? — A fokozásnál azt olvassuk, «hogy a lágyítható (értsd umlautra képes) melléknevek a közép és felső fokban hangzólágyítást szenvednek». Inkább áll a szabály ellenkezője, mert több az olyan umlautra képes melléknév, melynek tőhangzója még sem változik.

A számnevekről szóló fejezetet eléktelleníti egy szószármaztatás, mely vetélkedik az ἀλώπηξ—Fuchs-szal. Az ain-lif (elf) második tagját könyvünk ugyanis az idg. dakan-ra vezeti vissza, «melyből idővel hangcsere (Lautverschiebung) (!) folytán dik, dif, lif keletkezett». Ma már mindenki tudja, hogy a lif a liban igéhez (be-leiben, bleiben) tartozik; ainlif tehát azt jelenti, hogy egy még maradt a dekason felül. Könyvünket itt valószínűleg az vezette tévútra, hogy a *lif*-et a *zig*-gel cserélte

föl, melyről valóban áll az, hogy a *deka* szóval közös származású. Itt aztán már észlelhetjük a Lautverschiebung-ot is egész törvényszerűségében.

Helyesen mondja könyvünk, hogy a «*mein*, *dein*, *sein* genitivusok régiebbek, mint a *meiner*, *deiner*, *seiner* alakok». Ez utóbbiakról aztán azt olvassuk (87. §.), hogy leginkább főnevekkel állanak, pl. Ich gedenke dein (deiner Gedanken). Ezt ismét nem értem. Csak nem tartja könyvünk a *dein*-t és *deiner*-t egyforma névmásoknak.

A 109. §. *essen*-t át nem ható igének mondja, továbbá az *ächten*-t factitivumképen az *achten* mellé teszi, holott e kettőnek egymáshoz semmi köze. Ezekkel örvendetes ellentétben a mondattanban alig találkozunk nevezetesebb hibával, de bizonyos az, hogy e mondattanra is áll az, mit Heinrich Gusztáv a szerző Német Nyelvtanának a birálatában megjegyzett (Ph. K. IX. 773), hogy sok az itt tárgyaltakból az anyanyelv tankönyvébe való. De — szivesebben látunk többet, mint kevesebbet a kelleténél.

A példák futólagos átnézése után csak azt jegyezzük meg, hogy e mondatban «den Mangel an Reiterei wusste er dadurch zu ersetzen, dass er Fussgänger zwischen die Reiterei stellte» a mellékmondat nem okhatározói, mint azt olvassuk. A mondatelemzés ama képei, melyekkel nyelvtanunkban találkozunk, nem oly egyszerűek és a tudomány szempontjából sem állják meg annyira helyöket, mint azok, melyeket már a mi irodalmunkban is, Grecs könyvében megtalálunk, hol az állítmány alá van rendelve az egész mondat. A szórend tárgyalásánál nincs megemlítve a német szórend két sarkalatos tétele: 1. Jelentő főmondatokban az ige második helyen áll. 2. Mellékmondatokban az ige utolsó helyen áll.

A verstant és gyakorlókönyvet szótár követi. Mint a könyv egyik különlegességét fölemlítjük az úgynevezett képleteit. Igy az ige tárgyalása kezdetén a czím után ez a képlet következik: G. N. P. T. M. C. S. Ez annyit jelent, hogy az igénél tanulni kell a genusról, numerusról, personáról, tempusról, modusról, coniugatióról (úgy hiszem, ez az egy is majdnem elég lett volna) és végül significatióról. Mi a czélja a kezdő betűk előzetes fölsorolásának? Talán csak nem kell a tanulóval ezeket megtanultatni? — Egy pontot pedig, mely majdnem mystikus szinezetű, csak végül és mellesleg említek föl. A hangtanban ugyanis az is olvasható, hogy «*a* a fő magánhangzó, *h* a fő mássalhangzó». Ha itt a *fő* jelzőt úgy kell értenünk, hogy legeredetibb és valószínű, hogy úgy is kell, mert «főhangok» csak nem keletkeznek később, — könyvünkben a nyelv keletkezése interiectionalis theoriájának egy kissé elkésett hirdetőjét láthatjuk. Ezen első főhangokból mint első főszók ugyanis csak hah meg ah interiectiók keletkezhettek.

Az indulatszók közül (135. §.) pedig a *miz-miz*, meg a *husch-husch*, meg akár a *pipi* is bátran elmaradhattak volna. Ugyanily joggal a csecsemő minden gőgicsélése fölvételt igényelhetne.

Csak praktikus pædagogiai szempontból kifogásolható az, hogy könyvünkben több helyütt a helyes kifejezés mellett ott találjuk az elkerülendő rosszat is. Tankönyvnek mindvégig csak helyeset kell tartalmaznia, a tanuló szeme elé soha ne is kerüljön hibás dolog. Némely helyen pedig a különben helyes gondolatot nem sikerült könyvünknek helyesen kifejeznie, így pl. ha azt olvassuk: A névszók s igék idomíthatók, vagy Anyagnév oly egynemű anyagot jelöl stb., vagy ha a 61. §. a képző nevezőjéről szól.

Ismételjük, hogy a fölsorolt hibák s egyebek is nem tarthatók olyanoknak, melyek a könyvet az illető iskolában merőben használhatatlanná tennék. A könyv tudományos niveauja persze nem felel meg a jogos követeléseknek. Bár e tekintetben egyátalán nem szoktak nálunk nagy igényekkel előállni, mégis reméljük, hogy a 7. kiadás legalább a fölemlített hibáktól ment lesz.

Tímár Pál.

Volapük-Nyelvtan gyakorlatokkal és példákkal valamint volapük-magyar és magyar-volapük szótárral Dr. Kerckhoffs Ágoston, a párisi École des hautes études commerciales tanára stb. Cours complet de Volapük czímű művének 8-ik kiadása után a magyar nyelvre alkalmazta *Zsigmondy Béla*. Budapest, 1888. — 8-r. XV. és 126 l.

E folyóiratban (X, 249—269.) kimerítően ismertettem Schleyer János Márton Volapük nevű általános nyelvét. Azóta mind nagyobb mértékben terjedt el a volapük, kivált a hirlapirók és kereskedők köreiben keltve világszerte a legnagyobb érdeklődést. Csupán hazánk hirlapirói hiszik azt, hogy azzal tesznek ügyöknek jó szolgálatot, ha a volapüköt gáncsolják és nevetségessé teszik, holott legtöbbjök épen gúnyolódásával árulja el, hogy nem is ismeri. Egyáltalában nem érzek magamban arra hivatást, hogy a volapük ügyének lángoló buzgalmú apostola legyek, hanem annyit egész higgadt megfontolás után, a melyet a volapüknek és még jó sok pasilogikus és pasigraphikus kisérletnek komoly tanulmánya előzött meg, továbbá két évi gyakorlati kipróbálás után mondhatok, hogy *a volapüknek néhány óra alatt elsajátítható nyelvtana és igen világos szerkezetű szóképzése, tehát könnyű szótára alkalmas arra, hogy vele gondolatainkat irásban teljes szabatossággal kifejezhessük és mások irásbeli közleményét teljesen megérthessük.* Levelet váltottam volapükül hollandi, dán, franczia, olasz és német férfiakkal és soha félre nem értettük egymást. A volapük egyetlen komoly nehézségét a természetes nyelvek sajátságos kifejezései képezik; ezeknek feltalálásában, valóságos értelmök meghatározásában és aztán czikornyátlan volapükre

való fordításában kell az irónak nehezebb logikai munkát végeznie. Az idiotismusoknak a volapükbe való becsempészése fenyegeti magát e nyelvet a legnagyobb veszedelemmel. A franczia volapükisták azonban már ennél is tovább mentek és a volapükbe a franczia nyelvnek *alaktani és mondattani* sajátságait is beleszármaztatták. Kivált Kerckhoffs alkotott e tekintetben külön iskolát, a melyet már-már a volapük franczia nyelvjárásának lehet nevezni. Zsigmondy Béla e franczia iskola hive és Kerckhoffs szellemében írta meg könyvét. A francsia iskolának és általában semmiféle nemzetieskedő felekezetnek irányát és törekvéseit a volapük egységének megmaradhatása miatt nem helyeselhetem.

Lássunk egyet-mást Zsigmondy nyelvtanából, különösen gallicismust. Schleyer a ragokat mnemotechnikus eszközökkel akarta megjegyeztetni; az összes névszók genitivusi, dativusi és accusativusi ragja a hangzók e hagyományos nyelvtani sora: *a*, *e*, *i*: pl. *dom*, a ház, *doma*, a házé, *dome*, a háznak, *domi*, a házat. Ha ez alakok bármelyikéhez *s*-t teszünk, megvan a többes szám megfelelő esete. Ime most tudják olvasóim az összes főneveket, mellékneveket, névmásokat, igeneveket és számneveket ragozni! De a franczia iskolát bántja ez a szabályosság, ez a könnyűség; szerinte a genitivust így *is* lehet képezni: *de dom*, a dativust így: *al dom*. Ki ne venné itt észre az ok nélkül való gallizálást vagy legalább romanizálást? Ha már most ehhez a következő példákat állítjuk: *nuf de dom*, a ház teteje, *canel de London*, londoni kereskedő, *tab de mab*, márvány asztal: akkor mindenki észreveheti a készülő zűrzavart. A *de* præpositio ugyanis mindegyik példában más-más jelentőségű; az elsőben birtokosviszonyt, a másodikban helyhatározót, a harmadikban anyagból való készültséget jelent. Tiszta gallicismus van e példában is: *vilols dlinön de vin at ledik ko vat flifik*, akarjátok inni ezt a vörös bort fris vízzel; a *de* præpositiót egészen francziásan használja mint genitivus partitivust: de ce vin rouge. Itt alkalmilag megtanítom olvasómat az igeragozásra. A személyes névmások a következők: *ob*, én, *ol*, te, *om*, ő (masculinum), *of*, ő (femininum), *os*, ő, az (sächlich, — itt tehát Schleyer hibát követett el), *on*, az ember (a franczia *on*); a többes számban a négy első *s*-t vesz fel. Ha e névmásokat igető végéhez függesztjük, készen van az igeragozás: *vilob*, akarok, *vilol*, akarsz stb. Schleyer ugyanazt a hatféle igeidőt csinálta, a mely a latinban van, és pedig a hagyományos hangzósornak a tő elejére való ragasztásával: *a*, *ä*, *e*, *i*, *o*, *u*, tehát *avilob* akarok (a mi helyett azonban Schleyer következetlenül és ennélfogva helytelenül elégségesnek találta a puszta tövet a személyragokkal), *ävilol*, akarsz vala, *evilom*, akart, *ivilof*, akart vala (nő), *ovilobs*, akarni fogunk, *uvilols*, akarni fogtatok. A szenvedő alakot a *p* (*p*assivum) emlékeztető betűnek az ige elejére való tevésével képezzük: *giv*, az adomány, *givön*, adni, *pagivom*, őt adják (lám itt már nem

hagyhatja el Schleyer a præs. imperf. *a* képzőjét!), *pägivon*, az embert adják vala, *pegivols*, titeket adtak, *pigivol*, téged adtak vala stb. *Ön* az infinitivus, *öl* a participium, *öd* az imperativus, *öv* a conditionalis, *ös* az optativus suffixuma, pl. *givöl*, az adó, *egivöl*, a ki adott, *pogivöl*, a kit adni fognak; *givomöd*, adjon, *pagivomöd*, adassék; *äpükoböv püki rusänik, if ibinob-la muls anik in Rusän*, beszélném az orosz nyelvet, ha lettem volna néhány hónapig Oroszországban. E példából megint kitetszik a franczia iskola néhány sajátsága. *Ibinob-la* a Schleyertől következetlenül alkotott coniunctivus, a mely a többi igemód és igenév emlékeztető betűje, az *ö* nélkül van képezve. A franczia iskola hibája, hogy a feltételes mondatnak logikailag teljesen egyenlő értékű két részében különböző igemódokat használ: *äpükoböv* és *ibinob-la*, pedig világos, hogy a mondat tartalma a következő: *nem* beszélek oroszúl, mert *nem* voltam több hónapig Oroszországban, ellentéte: *beszélek* oroszul, mert Oroszországban *voltam*, és ez a két okadó mondat, hogy úgy mondjam, feltételes compromissumban van összefoglalva. Hiba továbbá az idézett példában, hogy a franczia iskola a puszta nominativust alkalmazza időhatározó gyanánt is: *nuls anik*, mint a maga nyelvében: quelques mois. Végre a franczia iskolának megokolatlan sajátsága, hogy a feltételes mondat részeiben csak a két præteritum időt engedi használnunk.

Szembeszökő gallicismus még Zsigmondy könyvében a következő. *No kömob adelo al kanitön*, nem jutok ma az ékléshez, en venir à quelque chose. *Palöfob*, engem szeretnek, helyett így is tanítja a passivumot: *binob palöföl* vagy *pelöföl*, je suis aimé. *Danob oli*, köszönöm neked, je te remercie. *Balzac äbegom vöno Voiture*, Balzac kérte egykor Voiture-t; ebben már csak a szórend, a franczia szórend határozza meg azt, hogy melyik az alany és melyik a tárgy. *No klödolöd omi*, ne higy neki, croire accusativussal, quelqu' un. *Älemom bal plo fraus tum*, vásárolt egyet száz francért; ebben megint csak a szórenddel van a mondat megjelelve, *bal* e helyett *bali*, egyet.

Zsigmondy a maga munkáját derekasan végezte. Schleyerről nyelvtanait, szótárát és még egyéb szerzeményeit tekintve nem lehet ugyanezt elmondani; valamennyin bizonyos sajátszerűség, az efféle munka technikájának nem ismerése látszik meg. Remélem, hogy Zsigmondy hasznavehető műve diadalmasan fog megküzdeni a volapük iránt hazánkban elterjedt kedvezőtlen véleménynyel.

Dr. Pozder Károly.

Grimm törvénye. Nyelvtudományi tanulmány, irta *dr. Petz Gedeon* egyetemi magántanár. Budapest, 1888. Franklin, 106 l. Ára 1 frt.

Ez alapos és széles körű tanulmányokon nyugvó értekezés a *Lautverschiebung* ismeretes törvényével foglalkozik, melyet nálunk ren-

desen *hangmozdításnak* neveznek, de melyet a szerző (talán az angolok példájára) helyesen Grimm törvényének nevez, mert Grimm Jakab fedezte föl és fejtette ki Német Grammatikája második kiadásában (1822.) E ténynek tisztázása dolgozatunk *első* fejezetének tárgya. Petz itt összeállítja és megbirálja azokat a megfigyeléseket, melyeket egyes nyelvészek a kérdéses törvényben foglalt tényekre vonatkozóan már Grimm előtt tettek, mire Grimmnek magának elméletét behatóan tárgyalja. Grimm óta a Lautverschiebung tényeinek felfogása tetemesen megváltozott, a törvénynek magának egész gazdag irodalma keletkezett; a nyelvészek hosszú sora, köztök kitünő hangzású nevek (egy Curtius, Lottner, Grassmann, Delbrück, Scherer, Heinzel, Paul, Braune, Verner, Kräuter, Brugmann, Kluge és mellékesen még mások is), foglalkozott e kérdéssel. Szerzőnknek egyik főérdeme, hogy ezt a teljes irodalmat lelkiismeretesen és helyes itélettel feldolgozza, a mivel egy oldalról kimerítő képet nyerünk arról, hogy a mai nyelvészet miképen fogja fel e problémát, más oldalról pedig a német hangtan egy tetemes részének a tudomány mai színvonalán való tárgyalását kapjuk. Az eltérő és ellentétes nézeteknek ilyen chaoszával szemben a szerző természetesen önálló felfogásra és önálló itéletre törekedett; — de önállóságát bizonyítja az a körülmény is, hogy e számos oldalról megvilágított anyag tárgyalásában új nézeteket is volt képes kifejteni. A következő ismertetésben főleg ezeket fogom kiemelni.

A *második* fejezet az ugyn. első (germán) hangmozdítást tárgyalja, t. i. azokat a változásokat, melyeken az idg. (indogermán) explosiv hangok a germ. ősnyelv korában átmentek. Az idg. tenuisok elváltozásának tárgyalásánál visszautasítja Heinzel jésítő hypothesisét. Petz, nézetem szerint helyesen, azon felfogásból indúl ki, hogy a spontán hangváltozások szereplését a nyelvtudomány terén lehetőleg megszorítani és kombinatorikus változásokkal helyettesíteni kell; ezért Brugmannak legújabban kifejezett azon hypothesise mellett foglal állást, mely szerint a *t* és *s* hangok előtt álló tenuisok váltak első sorban spiransokká. Mindenütt nagy számú példákkal világosítja föl másoknak és a saját nézeteit, így a Verner-féle törvénynél is, melynek phonetikai magyarázatában eltér Vernertől: Verner szerint tudvalevőleg a zöngétlen spiránst körülvevő sonantikus elemek okozták a spiránsnak zöngéssé válását, helyenként azonban az előző sonánsra eső accentus útját állta e változásnak. E magyarázat ellen már Bechtel is fölszólalt, de (mint P. kimutatja) tarthatatlan megokolással. Szerző, újabb dialektusok adataira támaszkodva, azt a magyarázatot adja, hogy a spiráns zöngétlen voltának megmaradása volt a szabály és hogy a sonánsok hangsúlytalansága idézte elő a zöngéssé válást. Mióta P. ezt irta, Bugge egy legújabb tanulmányában (*Paul-Braune, Beiträge*, XII. és XIII. köt.) a Verner-féle

törvényt a szókezdő hangokra is ki akarja terjeszteni; de föltevése alig fog sok hivőre találni.

A media aspiraták tárgyalásánál szerző Paul fejtegetéséhez csatlakozik, mely szerint ezek a hangok váltak első sorban a germ. ősnyelvben zöngés spiransokká, és megczáfolja Kräuternek e fölfogás ellen fölhozott ellenvetéseit. Egy pontban azonban eltér Paultól, a mennyiben ugyanis a gót *g*-nek nem tulajdonítja többé a régi germ. spirantikus ejtést, hanem valóságos explosivának tekinti e hangot. A media aspiratákból keletkezett zöngés spiránsok fejlődésének vázolásánál különben ki kellett volna emelnie, hogy ugyanezen fejlődési fokokon mentek keresztül azok a zöngés spiránsok is, melyek (a Verner-féle törvény alapján) tenuisokból álltak volt elő.

A *harmadik* fejezet tárgya a *felnémet hangmozdítás*. Braune és Paul kimutatták, hogy e hangmozdítás érvényesülésében különféle fokozatokat, egyes áramlatokat lehet megkülönböztetni. Ezek az áramlatok Petz művében az eddigieknél jóval behatóbb és részletesebb tárgyalást nyertek; sőt a harmadik áramlat (germ. *p*: feln. *pf)* körében szerzőnk még három kisebb aktust is különböztet meg. A negyedik áramlat tárgyalásánál a régibb nézetekkel szemben Paul véleménye mellett foglal állást, mely szerint az ófn. szóknál előforduló *p* él *k* betűk zöngétlen lenis-hangokat jelölnek és ekkép a megfelelő ófn. hangok teljesen azonosak voltak a mai délnémet dialektusoknak *b* és *p*, *g* és *k* közt álló ismeretes hangjaival.

A felnémet hangmozdítást történelmi lefolyásában tárgyalván, a mint az a nyelvmaradékok alapján kimutatható, kénytelen Petz a germ. hangok fejlődésének rendszeres összeállítását adni. Ezt teszi a *negyedik* fejezetben, melyhez a tárgyalt hangváltozásokat feltüntető kimerítő táblázatok vannak csatolva.

Az *ötödik* (utolsó) fejezet foglalkozik a Lautverschiebung tényeinek magyarázatával. Mindenek előtt azt a kérdést veti föl, vajon létezett-e a hangmozdítás egyes actusai közt összefüggés és okozati viszony? A különféle nézetek megbirálása alapján arra az eredményre jut szerzőnk, hogy az egyes processusok nem álltak egymással belső okozati összefüggésben, hanem egymástól függetlenül mentek végbe. A második kérdésre, vajon ezek az egymástól független hangváltozások egyszerre vagy kimutatható egymásutánban folytak-e le, kifejti, hogy e változások bizonyos sorrendben követték egymást. Hosszasabban foglalkozik aztán az egész mozgalom első actusának megállapításával. A hangmozdítás szerinte a *t* és *s* előtt álló idg. *k*, *q* és *p* tenuis-hangok elváltozásával kezdődött, még pedig úgy, hogy e hangváltozás *még az idg. őskorba nyúlt vissza*, nem ugyan mint köznyelvi, hanem mint szójárási vonás.

A hangmozdítás *motivumaira* nézve szerzőnk Grimm Jakabbal és

Schererrel szemben hangsúlyozza, hogy azoknak első sorban *hangtaniaknak* kellett lenniök, — ha ismereteink mai fokán nem is vagyunk még képesek oly hangtani tényezőt csak megközelítő biztossággal is megjelölni, mely a kérdéses mozgalom beálltának végső oka lehetett volna. Végül kiemeli, hogy míg Grimm teljesen egységes törvénynek tekintette a hangmozdítást, melynek egyes tényei szerves összefüggésben vannak egymással és nem választhatók el egymástól az egésznek koczkáztatása nélkül, addig ma a Grimm-féle törvénynek épen egységét vagyunk hajlandók tagadásba venni. A kettős hangmozdítás voltaképen egy-egy sora igen sok egyes hangváltozásnak, melyek nagyobbrészt valószínűen egymásra való vonatkozás nélkül mentek végbe. Sőt e consonantikus hangváltozás nem is különbözik lényegileg a vocalismus terén előforduló hangváltozásoktól, melyek gyakran ép olyan körforgásokat tüntetnek föl, mint a mássalhangzóknak ezen elváltozásai. Grimm főérdeme. szerzőnk helyes fölfogása szerint, nem az, hogy e változásokat mind egy egységes törvénybe foglalta, hanem, hogy egyáltalában fölismerte és bennök a törvényszerűséget fölfedezte.

Ime Petz dolgozatának fővonásai, melyek e kivonatos szárazságukban is nem csak szerzőjüknek teljes tájékozottságáról, hanem egyszersmind önálló kutatásokra hivatottságáról is tanúskodnak. Tanulmánya egyes érdekes és tanulságos megfigyelésekben is gazdag és sok helyütt fényt derít a német s általában az idg. hangtan egyéb pontjaira is. Főleg ezen szempont teszi a dolgozatot oly tanulságossá, s első sorban tanárjelöltek, de a német nyelv tanárai is sokat fognak tanulhatni belőle. A szerző e derék monographiával jeles sikerrel mutatja be magát mint a germán philologia kitünően képzett munkása, kitől, csak ez első önállóan megjelent alapos szakdolgozatból is itélve, még sok értékes munkálatot várhatunk.

HEINRICH GUSZTÁV.

Dr. Panyák Ede, A magyarországi középiskolákban 1850-től 1885-ig megjelent összes programmértekezéseknek repertoriuma. Budapest, 1887. Franklin, XIII, 183 lap. Ára 1 frt. 40 kr.

Szerző e nagy szorgalommal és nem csekély nehézségeknek legyőzésével készített repertorium kidolgozásával rendkívüli szolgálatot tett közoktatásügyünknek és tudományos irodalmunknak. Hazánk középiskolái 35 év óta adnak ki programmokat, és e programmoknak egy tetemes része tartalmaz értekezéseket, melyek közt sok a csekély becsű dolgozat, de igen sok az alapos, derék, tudományos értékű munka is; és még a gyenge munkálatoknak is megvan sokszor elvitázhatatlan tárgyi értékök, a mennyiben először fordították a szakférfiak vagy az ország figyelmét bizonyos kérdésekre vagy ügyekre, vagy különböző szempontokból becses anyagot tartalmaznak. Összes tudományosságunk legjellem-

zőbb és legkárosabb vonása a folytonosság hiánya: a kik valamely kérdéssel foglalkoznak, nem ismerik az előzők dolgozatait; újra kínlódnak oly problémák megoldásával, melyek már meg vannak oldva, vagy legalább nem használják föl a már létrejött dolgozatok értékes eredményeit vagy egyéb tanulságait. Különösen áll ez természetesen a folyóiratokban és programmokban megjelent dolgozatokról, melyek részben nehezen hozzáférhetők, de melyeknek létezéséről sem lehetett eddigelé kellő tudomásunk. Szinnyei repertoriuma eltávolította (ha eddig nem is teljesen) az első nehézséget; az előttünk fekvő könyv a programmokra vonatkozólag oldja meg a feladat másik részét, még pedig oly jelesen, [1]) hogy teljes elismeréssel kell adóznunk szerzőnk kutató szorgalmának és ügyességének. Előmunkálatot csak Bors Mihály tanárnak az esztergomi főgymnasium 1880/81-diki értesítőjében kiadott dolgozatában és a nevezett tanárnak nagylelkűen átengedett gyűjteményeiben talált; a többit mind magának kellett végeznie, és a ki csak egyetlen esetben volt is kénytelen középiskoláink igazgatóinak szivességéhez fordulni, az tudja, hogy ezen urak közt még ma is akad nem egy udvariatlan, hozzáférhetetlen bácsi.

A szerző felkarolta az összes (182) hazai középiskolákat: 156 gymnasiumot és reálgymnasiumot és 26 reáliskolát (négy reáliskola gymnasiummal kapcsolatos), — és csak a brádi gör. kel. román gymnásiumról nem nyert semmi értesítést, talán mivel ez az iskola nem adott ki programmokat. A gymnásiumok az utolsó 35 év alatt 2394, a reáliskolák 464, a középiskolák összesen 2858 értekezést bocsátottak közre. A legkevesebb értekezés természetesen 1851-ben jelent meg: 23, azután 1862-ben: 27, 1861-ben: 30; — a legtöbb értekezés 1881-ben: 170, 1885-ben csak 158. Egyáltalában kár, hogy a szerző a felkarolt anyagot statisztikailag föl nem dolgozta. Ezt, legalább az egyes philologiai szakcsoportokra nézve, a következőben pótlom. Az ide csoportosított értekezések száma a következő:

1. Magyar nyelv és irodalom		162
a) Nyelvészet	40	
b) Irodalomtörténet	67	
c) Aesthetika	55	
2. Classica philologia		214
a) Latin philologia	114	
b) Görög «	100	

*) Csak egyetlen lényegesebb kifogásunk van a dolgozat ellen. Helyesen mondja a szerző VIII. l., «hogy igen fontos tudni az olvasóra nézve, hány lapra terjed egy-egy értekezés», azért, a hol csak tehette, az értekezések lapszámát kitette. De sehol sem jegyezte meg a programm *formatumát*, pedig rendkívüli különbség van pl. 16 lapnál, hogy ez a 16 lap nagy vagy kis nyolczadrét vagy negyedrét-e!

3. *Modern philologia* (nem a legügyesebb csoportosítással) ... 88
a) német nyelvészet s irodalom 40
b) franczia « « 11
c) angol, skót, svéd, olasz nyelv. s irod. 5
d) örmény, román, albán, szerb « « 17
e) héber és szanszkrit « « 6
f) nyelvészet általában 13

A többi rovatok (összesen van ilyen 22): paedagogia, philosophia, földrajz, történelem, természettan, vegytan, természetrajz, mennyiségtan, mértan, rajz, torna, írás és gyorsírás, zene és ének, monographiák (iskoláké vagy helyeké), nekrologok, szónoklatok, ünnepélyek (jubileumok), költemények és vegyesek. A csoportosításhoz és az egyes dolgozatok elhelyezéséhez férhet szó, ... de ez mellékes dolog. A főmunka el van végezve, még pedig kellő gonddal*) és teljességgel. Őszintén kívánom és fölteszem, hogy e fölötte hasznos dolgozatot ne csak az egyes iskolák könyvtárai, hanem a tudomány bármely terén működő egyes tanárok is megszerezzék és tanulságot merítsenek belőle, — pl. a programm-értekezések tárgyának választásában is.

HEINRICH GUSZTÁV.

Martialis II. 17.

Borbély leány ül a Subura út sarkán,
Hol a poroszló véres ostorát látni,
S az Argiletum telve varga műhelylyel.
De nem borotvál, Ammian, e borbélynő.
Ha nem borotvál, mit csinál tehát? Koppaszt.

1. v. A *Subura* a város egyik legélénkebb útja a Caelius és Esquilinus alján. Itt árultak táplálékokat s egyéb holmit s itt volt a prostitutio főfészke. Jordan, Topogr. d. Stadt Rom II. 70.

2. v. Talán itt tisztelték Apollo Tortort. V. ö. Sueton. August. 70: quo cognomine is deus quadam in parte urbis colebatur. Jordan, Hermes IV. 231.

3. v. *Argiletum*. V. ö. I 3. 1. I 117. 9. A forum északkeleti tája, a Quirinalis déli csúcsa s a Capitolium közt. A nép-etymologia Argus haláláról gondolta elnevezettnek, mintha ott valami Argus nevű embert öltek volna meg (innét a név kettéválasztása: Argique letum). Pedig argiletum annyi mint argilletum = agyaggödör. V. ö. Varro, De l. l. V. 157.

A *tonstrix* nem tonsoris uxor, mint a régi magyarázók mondják, hanem borbélynő. Hogy ilyenek is voltak Rómában, bizonyítják még Plautus Truc. II. 4, 51. IV. 2, 59. IV. 4, 3. Orelli Inscr. 2883. Digest. IX. 2, 11. XXXIII. 7, 12. §. 6. P. T. E.

*) Így pl. magyar fordításban is adja szerző a ruméu, szláv vagy olasz nyelven megjelent értekezések czímeit.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1885/6 és 1886/7.

21. Kiáltossy József. A római fiúk neveltetése és iskolai élete. (Budapesti VII. ker. államgymnasium.) 1886. 3—32. — Ez értekezés ügyes foglalatja mindannak, a mit a római nevelésről Cramer, Grasberger, Ussing, Marquardt stb.-ből tudunk. Alkalmi értéke, hogy mindig tekintettel van azokra a helyekre, melyeket a tanulók a latin olvasmányok nyomán megismertek. Kár, hogy a szerző nem vette többször figyelembe a római műemlékek tanulságait, melyeknek ma már régiségtani dolgozatban hiányozniok nem szabad. Az iskolai életnek nem egy vonását lehetett volna támogatni, rövid utalással azokra a domborművekre és szobrokra, melyek a tanítást, írást, olvasást stb. tárgyalják. Kifogásaim és megjegyzéseim röviden a következők: A bevezetésben (3. lap) azt olvassuk, hogy a szerző «csupán a respublica korát» akarja számbavenni, s mégis mindjárt a 4. lapon a «patria potestas»-t a köztársasági korban is ép oly szigorúnak, az élet és halál felett való *feltétlen* hatalomnak, mutatja be nekünk, mint a milyen csak a legrégibb patriarchális korban lehetett. A királyság megbuktatásának (4. lap) igaz, hogy közvetlen indítékául a Lucretián ejtett szégyenfolt szolgált; de nézetem szerint e tényt nem szabad általános szempontok alá foglalni, s a forradalom kizárólagos okát a «családanya tiszteleté»-nek csorbításában keresni. A forradalmak talaja évtizedeken át érlelődik: itt is Lucretia esete csak szikra volt, melytől lobbot vetett az utolsó királyok politikája miatt meggyűlt és elfojtott elkeseredés. Ép oly furcsa azt mondani, hogy a rómaiaknál a *keresztelő* ünnepnapot vidám családi lakoma fejezte be és hogy a respublica idejében hivatalos *keresztelési* anyakönyvek nem voltak (6. lap). Ez a rövidítés M'. nem annyi mint Manlius, hanem = Manius (8. lap). Nem elég pontos a 9. lapon olvasható ezen állítás: «Ezt a bullát *eleinte* kizárólag a *patriciusok gyermekei* hordozhatták». Macrobiusból (Sat. I, 6) ugyanis arról értesülünk, hogy a bullát az első királyok idejében nem is viselték gyermekek, hanem «bulla gestamen erat triumphantium, quam in triumpho præ se gerebant inclusis intra eam remediis quæ crederent adversus invidiam valentissima, hinc (t. i. Tarquinius Priscus fiának hőstette és a bullával való kitüntetése óta) deductus mos ut prætexta et bulla in usum puerorum nobilium usurparentur». — A szerző stilusa rendkívül egyszerű lévén, a keresettség benyomását teszik az oly kifejezések, mint «csörgő-börgő» játékszer (9. l.), az «iczipiczi — kis» Hermes (10. l.) és «írt nagy ákom-bákom betűkkel egy történelmi olvasóköny-

vet» (14. l.), mely kifejezések nem illenek semmikép az egész tárgyalás tenorjához, s mosolyt gerjesztenek nem csak bennünk, hanem bizonyára a tanulókban is. A 11. lapon és egyebütt is Plautus idézett helyeit Csikynek már 1885-ben megjelent fordításában lehetett volna közölni. A 12. lapon Horatius ismeretes helyét «Pudicum .... servavit ab omni Non solum facto» kár volt így fordítani: «*Szeméremben tartott meg, menten* nemcsak minden rossz tettől». Először is nem magyaros a fordítás, mert az ilyen appositiót legjobb nomen abstractummal fordítani: «Szemérmetességemet megóvta stb.»; másodszor helytelen is, mert *servavit* egész szorosan az *ab omni facto*-hoz tartozik. — *Nabis sine cortice* (12. l.) közmondás-féle kifejezés, a melyet nem lehet ily szolgai és csunya módon lefordítani: ‚úszhatsz hólyag nélkül', hanem azt kell mondanunk: *járhatsz a magad lábán.* — Cato Maiorról azt olvassuk (14. l.), hogy azért írta történelmi művét, hogy «fiát olvasni tanítsa». Ez nem egészen áll. Nincsen bizonyítékokkal igazolva az, hogy Cato az «Origines» czímű művet (mert a szerző nyilván ezt érti a «történelmi olvasókönyv»-ön) a mondott czélból írta volna; hanem igenis tény, hogy ezen Origines vagy Historiæ cz. munkán kívül írt még egy más munkát: *Praecepta ad filium* (vagy *libri quos scripsit ad filium)*, melyben a mezőgazdaságra, egészségügyre, szónoklattanra s talán a hadviselésre tett tapasztalatait adta elé. A 15. lapon kritika nélkül elfogadja a szerző Livius (III. 44) azon adatát, hogy 450-ben Kr. e. Verginia az elemi iskolát látogatta, a miből a szerző szerint következik, hogy «már akkor a leányok számára is volt elemi iskola». Azt hiszem, igaza van Voigtnak (Die römischen Alterthümer, 797. Iwan Müller, Hb. IV, 2.), ki egyenesen kimondja, hogy «beruht auf ausschmückender Darstellung». Ez annál valószinűbb, mert Livius szereti a későbbi *ethos*-t a korábbi viszonyokra is átvinni, s mert sehol másutt hasonló adatra nem akadunk. — A 23. lapon jó lett volna az *as* értékét átszámított alakjában is közölni, mert így csak üres számokat lát maga előtt a nem philologus olvasó. — A 26. lapon a szerző a tánczról szól, s idézve a római mondást: «nemo fere saltat sobrius», utána veti «Bizony, van is ebben némi igazság». Hogy jó-e tánczolni vagy sem, az egyéni ízlés és vérmérséklet dolga, s a szerző megjegyzése e komoly igényeket támasztó dolgozatban kissé naivnak látszik. — Végül a 30. lapon egy merész mondás ötlik szemünkbe: «.... a respublica múltával, midőn a szadad gondolkodás és őszinte szókimondás kora lejárt, a szabad állami élet megszűnt: a római szónoklat (és *a többi irodalom is)* tartalmatlan szószátyárkodássá, üres hizelgéssé fajult». Tacitus, Iuvenalis, Plinius, Seneca stb. csak nem voltak szószátyárok! — Nem tekintve e hibákat, az értekezés megfelel czéljának, s elég tárgyismerettel készült.

Dr. FINÁCZY ERNŐ.

22. Szerencse Menyhért, A classicai képzés fontossága a gymnasiumi nevelés- és oktatásban. (Egri kath. főgymnasium.) Eger, 1887.

23. Zólyomi Simon, Római classicusok a gymnasiumban, tekintettel a latin nyelv gyakorlati elsajátítására. — Tibullus egyik elegiája. (Kis-kun-félegyházi városi kath. algymnasium). Félegyháza, 1886.

24. Friml Aladár, A latin nyelv módszeres tanításáról a gymnasium I. osztályában. (Kegyes tanítórendiek debreczeni algymnasiuma.) Debreczen 1887.

25. Schambach Gyula, A latin nyelvi kezdő tanítás praxisából. (Kaposvári m. kir. állami főgymnasium.) Kaposvár, 1886.

26. Geréb József, Sinon csele Vergilius Aeneisében. (Losonczi m. kir. állami főgymnasium.) Losoncz, 1886.

27. Zindl Béla, Az ó-classicus tanulmányok értékesítése a gymnasiumban. Selmeczbánya, 1886.

A classicus tanításról folyó vita most két éve a mi napi és időszaki sajtónkban is erősebb hullámokat vetett. Egész irodalmát lehet összeállítani a kisebb-nagyobb hirlapi czikkeknek, programmértekezéseknek, brochure-öknek, melyek nagy jóakarattal, bár nem mindig megfelelő eruditióval a classicus tanítás pártjára keltek. Komolyabb, maradandóbb hatása azonban az lett a vitának, hogy kiválóbb tanférfiak figyelmét nem csupán a támadások elnémítására, hanem magának a classicus tanításnak vizsgálatára és javítására irányozta. A tanáregyesület kebelében is, meg rajta kívül is több hivatott szakférfi kutatta azóta a classicus tanítás sokszor hangoztatott sikertelenségének okait. Ezek a kutatások azonban csak a bajt constatálták, hol ebben, hol abban, de főképen a segédeszközök elégtelenségében és a családok részvétlenségében találva azt; s ezért tartható ennél örvendetesebb életjelenségnek, ha tehetségesebb vagy tapasztaltabb tanárok az egyes osztályok tanítási anyagának methodikus feldolgozásával vagy a tanításra vonatkozó észrevételeikkel és tapasztalataikkal könnyítik meg kevésbbé hivatott kartársaiknak a ministeri Utasítások alkalmazását. Ez az, a mi első sorban, közvetetlenül segíthetne a tanítás jelenlegi állapotán, s ez adhatná meg lassankint az egyöntetű segédeszközök megteremtésére is a kellő belátást és tájékozottságot.

A most szóban lévő hat értekezés közől öt valóban az utóbbi irányban ébredező érzékről tesz tanúságot, s akármilyen különböző értékűek is, már csak ezért is elismerésre és olvasásra méltók valamenynyien. Mielőtt azonban — értékük szerint hosszasabban vagy rövidebben — külön szólanék róluk, meg kell említenem mégis azt a feltünő körülményt, hogy két értekezést kivéve, a többi nem egész öntudatos-

sággal látszik a helyes irányban haladni. Legfőbb és legszembeszökőbb jele ennek, hogy a miniszteri Utasításokat még a két legkiválóbb munka sem említi, a félegyházi értekezés írója pedig aligha látta valaha, sőt a kaposvári államgymnasiumi tanár is alkuba áll velük, és sokszor mint szerény indítványról és ujításról beszél olyasmiről, a mi tulajdonképen nem egyéb mint dicséretes próba az Utasítások követelményeinek megvalósítására. Pedig, ha az Utasításokat mindig szem előtt tartják, a részletekben sok tévedést és ingadozást igen könnyen és rövid úton kikerülhettek volna; mert azt örömmel kell megjegyeznem, hogy nagyjából, a Zólyomi-féle értekezést kivéve, valamennyi munkában az Utasítások főelvei uralkodnak, s egytől egyig minden értekezés (ideértve a cl. tanítás szükségességét vitató egrit is) nagy súlyt fektet a tanítás erkölcsi, æsthetikai, vagy legalább tartalmi, tárgyi oldalára.

Szerencse Menyhért értekezése a classicus tanítás szükségességét bizonyítgatja s így tulajdonképen epilogus az 1886-ban lefolyt vitához. Egymásután felel meg a classicus képzés ellenségeinek, kiket két részre oszt, az «utilitarismus» és a «romanticismus» híveire. Amazokkal szemben kiemeli, hogy a classicus képzésnek is megvan a maga haszna. A classicus képzés kiválóan alkalmas az erkölcs és jellem képzésére, s az anyanyelvi stilus kiképzésére, s ennyiben általános értékű. De az egyes szaktanulmányok is reá szorulnak, theologia, jogtudomány, természettudomány, orvostudomány és bölcsészet egyaránt hasznát veszi. — A «romanticismus» híveit a görög irodalom utólérhetetlen nagyszerűségére figyelmezteti, s a műveltség történetéből meríthető tanulságokra utalja. Végül kiemeli, hogy a classicus világnézet és a vele kapcsolatos kereszténység közös összekötő kapocs a modern Európa nemzetei között, melyet kár volna legelőször is nálunk, Magyarországon széttörni. — Az értekezésből mindvégig igaz meggyőződésnek, a classicus ókor iránti igaz lelkesedésnek hangja szól, és így mindenesetre olvasásra méltó, ámbár szigorúbban véve nem vall a tárgyhoz illő irodalmi tájékozottságra, felfogása több dologban (pl. az ú. n. alaki képzésre vonatkozólag) elavult, szerkezete elég zavaros, előadása nehézkes, ismétlésektől hemzsegő és stilusa nagyon, de nagyon fogyatékos. Szerző a Bigot Károly ismeretes czikkét gyakran szószerint felhasználja, de — nem mindenütt idézi.

Zólyomi Simon értekezése már praktikusabb (azaz: nagyon is praktikus) jellegű, és szerzőjének tanításközben szerzett tapasztalataiból közöl egyetmást. Értekező abból a feltevésből indúl ki, hogy egy tanítási óra három részből szokott állani, először: a megelőző órában tárgyalt anyag ismétlő fordításából, másodszor: az új anyag præparálásából és végre: az új anyag lefordításából, s egy ideig ezt a menetet követve ötletszerű útmutatásokat ád olyan hibák kikerülésére, melye-

ket, mint mondja, a tanárok rendesen el szoktak követni. Később aztán ezzel a menettel is szakít az értekezés, s ezentúl nem tartja össze egyéb, mint szerzőjének jóakarata és tanári buzgósága, a mi egyúttal egyedüli mentségül hozható fel az értekezés sokféle hiányosságára. Észrevételei nem ritkán a komolyság legvégső határáig mennek, részint azért, mert nagyobbára csak a tanítás technikájára vonatkoznak, s még így is nagyon külsőlegesek és naivak, részint azért, mert szerény hangon új gyanánt ajánlanak általánosan ismeretes, magas didaktikai elvekből folyó eljárásokat. De, — mint az értekezés czíme is mutatja, — vannak a szerzőnek olyan nézetei is, melyeket bizony, ha nem is újaknak, legalább is megujítottaknak kell tartanunk. Így pl. a többi közt szeretné, «ha a gymnasium felsőbb osztályaiban a tanítás tisztán latin nyelven kezeltetnék». Írásbeli dolgozatnak is kevesel hetenkint egyet, és általában holt és élő nyelvet különbség nélkül gyakorlatilag akarna tanítani. Végűl az «általa mondottak» megvilágítására közli Tibullus egyik elegiáját eredetiben és fordításban, alaki és tárgyi magyarázatokkal. Milyen az elégia fordítása és milyenek a magyarázatok, erről a szerző buzgósága iránt való tekintetből jobb nem szólani; idővel, folytonos jóakarat mellett, többre viheti, föltéve, hogy szorgalmasan olvasgatja a jobb magyar prózaírók munkáit is, s különösen a magyar mondatkötésben némi jártasságra tesz szert. Az egész értekezéshez azonban meg kell jegyeznem, hogy mai napság már nem elég a gyakorlatban tanusított buzgóság, hanem legalább nagyjából tudomást kell arról is venni, a mit első sorban az Utasítások, s azután a nagy elmélkedők és a nagy iskolamesterek a tanításról eddig elmondtak.

Friml Aladár rövid értekezése a legelső latin nyelvi órákra való methodikus præparatio, mely a Bartal-Malmosi-féle gyakorlókönyvet veszi olvasmány-anyagúl. Egészben véve igen értelmes és elég gondos munka; szerzőjük eléggé behatolt az Utasítások szellemébe, és, a menynyire a rövid mutatványból megitélhető, helyesen alkalmazza azokat választott anyagára. Feltünő csak az, hogy a «præparatio» név alatt a gyakorló-iskolai usustól eltérőleg inkább diarium-félét ért.

Schambach Gyula is a legelső latin tanítási órákat mutatja be methodikus földolgozásban, és a mutatványokhoz a methodusra s a tanítás technikájára vonatkozó észrevételeket fűz. Ezen utólagos észrevételek, meg a munka jeligéje («aurea mediocritas») szerint szerzőnek az volt a czélja, hogy az Utasítások követelte inductiv tanítást és a Schulz-Dávid-féle tankönyveket egymással valamiképen megegyeztesse. S itt átadom szerzőnknek a szót, mert az egész munka jó és rossz oldalait minden birálatnál jellemzőbben tüntetik föl a következő idézetek: « . . . Bármennyire kerülgetjük a terminus technikusokat, egyszer s mindenkorra meg kell mondanunk, hogy *indukáltunk*. Mindenekelőtt

azzal a különös nyilatkozattal leptük meg az ifjút, hogy már is tud latinul, s ezzel már megnyertük a bebizonyítás megértéséhez szükséges figyelmét, több: jóakaratát. A bebizonyításnál közvetlen környezetéből indultunk ki, majd otthonába vezettük; ..... a vidékünkbeli kath. ifjaknál továbbá a ministratióra való hivatkozás is haszonnal járt» ... És később: «Hogyan jutott az ifju a casusok ismeretére és hogyan tanult meg ejtegetni? A hagyományos eljárás szerte ez: szabály s reá példa. Mi (?) megfordítottuk, *példa* s *belőle a szabály*. Eljárásunknak ez a lényege. Módszeres könyveink, értekezéseink sokat foglalkoznak ez eljárás-módok lélektani, tudományos bemutatásával. Ez nem czélunk. De azoknak, kik eljárásunkban örökké csak ősrégi hagyományokkal szembe tolakodó újszerű és soha meg nem próbált, tehát elvetendő, vagy legalább is gyanús dolgot látnak, talán föl lesz szabad említenünk, hogy gyakorlatunk rövid voltának és készültségünk elégtelenségének tudatában a *Megváltó szentséges alakjának emléke* biztatólag lebegett szemünk előtt [Hát a min. Utasítások?], mint a vallási s ezzel egyszersmind az összes didaktikának örök s semmi esetre sem új példája, remek és mindenkinek érthető példabeszédei a belőlük levont tanulságokkal, s a tanítványainak sok ezernyi számán látható hatás.» Még később: «Az itt közölt eszmék, elvek, őszinte óhajunk szerint csak jóakaró kisérlet számba veendők, s mindössze azt a kérdést akarják megvilágítás tárgyává tenni: talán így is képzelhetni a latin nyelvi kezdő oktatást. E kérdést a praxis útján haladva igyekeztünk felszínre hozni, abban a reményben, hogy így olyan t. collegánkkal is megértetjük magunkat, kik az elméleti meghányás-vetésnek már elvből sem barátai [Hát a min. Utasítások?] ..... Biztat főképen az a tudat, hogy minden itt felvetett óhajunk elválaszthatatlanul összeforrott az erkölcs-vallási jellemképzés fönséges eszméjével.»

E mutatványok ugyanarra a tehetséges és buzgó fiatal tanárra vallanak, a kit a kaposvári philologiai muzeumról szóló meleghangú czikkéből ismerünk, de egyuttal bebizonyítják azt is, hogy elszigeteltség és alkalmatlan viszonyok még a legtehetségesebbek fejlődését is menynyire nyügözhetik. Szerzőnk, hogy tanítását erkölcsös és tartalmi szempontból gyümölcsözőbbé tegye, kénytelen a használatban lévő könyv összefüggéstelen mondatkái között némi tartalmi összefüggést teremteni, s mivel másrészt a tankönyv olvasmányaiban lévő grammatikai anyag sem elég az Utasítások követelte inductiv nyelvtanításra, a grammatikai anyag feldolgozásában is középútat követ a régi rendszer és az Utasítások között, melyekre hivatkozni különben vagy elfelejt, vagy nem látja tanácsosnak. A tanítás menete a legapróbb részletekig fel van dolgozva a mutatványokban, sőt bizonyos tekintetben túlságosan is; mert, mint præparatiónak, nincs praktikus értéke az ilyen, feltétele-

zett feleletek szerint haladó részletezésnek, mutatványnak pedig egy kissé mégis csak túlságosan naiv (Pl.: «Ti nagyon elfogtok csodálkozni ha én azt mondom» .... «Jól van» ... «De jól vigyázzunk!» ... «Vigyázzatok!» ... «Nem jó és nem is szép. *Hamar!* Hagyd el az igét! — Jól van. Megálljatok!» ... «Remélem, hogy a ma megtanultakat a következő órán is *ily jól* fogjátok tudni» stb.).

A mutatványok tartalma a következő: 1. Bevezetés a tanításhoz. 2. Az olvasás tanítása. 3. 14 mondat fordítása, tárgyi magyarázatokkal. 4. E mondatok alapján az *a* declinatio megalkotása. 5. Extemporale és a segédigének mint állítmánynak magyarázata. 6. A genusok tanításából.

Főbaja az egész feldolgozásnak, hogy a gyakorlatban aligha volt még alkalmazva; erre vallanak legalább bizonyos lapsusok az egész munkában.

1. A tanításhoz való bevezetésben az «észrevételek» szerint legnagyobb hatást attól a fortélyos eljárástól vár a szerző, hogy a latin nyelvet mint a tanulók előtt ismereteset mutatja be. Érdekes erre vonatkozólag az értekezés 12. lapján lévő jegyzetet elolvasni; e szerint szerző «óránkint csak egy-egy lépésnyi sugárral tágíthatja azt a kört, melynek középpontjába a kellemes meglepetésből származó, de az anyag nehézségével és bőségével *egyre csappanó* kedvet helyezte». Nem is egyéb ez a nagyon is kétes értékű fogás, mint a min. Utasítások naiv túlzása. Általában azt a sajátságos, meglepetésekkel ható, bűvészkedő modort nem látom szívesen a kaposvári fiúk számára készült præparatióban sem. Ne csak *akármilyen* érdeklődés felkeltéséről legyen a gymnasiumban szó! Hadd tudja meg a tanuló mindjárt kezdetben, és ne csak kedve csappanásán vegye észre, hogy itt bizony nem játék, hanem igen komoly munka vár reá, s főképen, minden lépésnél legyen tisztában a tanítás legközelebbi czéljával. Jobb lett volna, ha szerzőnk a szükségtelen szószaporítás helyett még pontosabban összegyűjti az ottani tanulók előtt ismeretes latin szavakat, s ezeket közli valamennyit kartársaival. Mert a közlött szógyűjtemény nem vall arra, hogy iskolai tárgyalás eredménye, sőt még az Utasítások sincsenek velük eléggé kiaknázva; elmaradtak, teszem azt, a növények nevei, pedig ezek többnyire *a* csoportúak (planta, herba, rosa, viola stb.). Hogy miért érdemes latinúl tanulni, erre következő feleletet adnak a mutatványok: először, mert mindenkinek *kell* tanulni; másodszor: mert a latin nyelv nagyon *szép és hasznos*; harmadszor: mert a *latinusz* nép (később a 7. lapon meg *római* nyelvről van szó) nagyon hatalmas *lehetett*, ha nyelvüket még most is meg *kell* tanulni, s mert nagyon sok szép dolgot írt, a mit minden művelt embernek .... tudnia *kell*. Abban a módban, a hogy ezt elmondja tanítványainak, nagyon is iparkodik ugyan hozzájuk leeresz-

kedni, s tárgy- és gyermekszeretetének itt is bizonyságát adja; de, hogy magyar tanulónak csak ennyit és ilyenformát tud mondani a latin tanulás szükségességéről, ez mégis csak arra mutat, hogy nem vette a dolgot kellő komolysággal fontolóra. Már azt a tényt magát, hogy annyi latin szó van a közönséges beszédünkben, ki kellett volna aknázni e tekintetben; lehetetlen, hogy egy tanuló sem akadna, ki ennek *okára* is kiváncsi ne lenne, főképen olyan, a kinek még «deákos» apja vagy nagyapja van. A latin nyelv nem a ministrálás, hanem a *római* katholikus vallás nyelve mai napig is, és egykor, nem is olyan régen, a törvényhozás, régebben a krónikák, oklevelek stb. nyelve volt. Az lett volna már most a szerző feladata, hogy mindezt hogyan lehetne a gyermekek közvetlen tapasztalataira támaszkodva, a bevezetés számára feldolgozni, s nem a gyermekes formával, hanem ezzel végzett volna igazán érdemes és tanulságos munkát. A latin nyelvet és később az irodalmat nagyon *szépnek* mondja. Tegyük fel, hogy igaza van: mind a mellett igen közönséges pædagogiai hiba marad a gyermeket olyasmiről, a miről tapasztalatot nem szerzett, ilyenformán tartalmatlan érzelmi itéletek elfogadására vagy utánamondására szoktatni. Nem mentség itt a tanár lelkesedése; jó tanárnak, főképen irásbeli munkában, ezen is uralkodni kell tudnia. Nem hogy ilyesmit, hanem még a következő kérdést sem látom szívesen: «hadd látom, emlékeztek-e még mindarra a *sok szép dologra*, a mit az 1. olvasmányban tanultatok?» (8. l.) — mert ilyenkor is ellentétbe jöhet a könnyen lelkesülő tanár egy-egy nehezebben lelkesülő tanítványával. — A rómaiak hatalmassága abból következik, hogy nyelvüket még most is tanulni kell. A szempont helyes, de nem hogy anyagot vagy tapasztalatokat gyűjtött volna hozzá a szerző, hanem előadása is sokkal fonákabb, mint a második szempontnál. A hatalmasság így előadva, frázis; Pannoniáról, római helynevekről és római emlékekről legyen itt szó. Ha már az elemi iskolából semmi ismeretet sem hoznak a kaposvári tanulók magukkal, kutassa a tanár azokat a látható emlékeket, melyek az ottani tanulók előtt ismeretesek lehetnek, s ha Aquincumjok nincs is, lehetetlen, hogy a kutatás teljesen eredménytelen maradjon. Az is jellemző, hogy a rómaiak hatalmassága nagy lelkesedéssel van felemlítve a bevezetésben, de hogy Róma hol volt, erről csak akkor van szó, mikor az olvasmányban végre előfordul... de nem Róma, hanem az olajfa (Minervæ olea erat dedicata); ehhez kapcsolja a szerző Italiáról és Rómáról szóló első magyarázatát.

2. A latin olvasás tanítása nagyjából az Utasítások követelményeinek megfelelő, de methodikus hibája: hogy említett bűvészkedő modorával maga a tanár szedi össze a táblán az egymáshoz tartozó szavakat, s ezzel nem csak maga végzi el a főmunkát, hanem ráadásul a tanítás menetét is unalmassá teszi. Praxisban ezt az anyagot sem taníthatta

még szerző, különben nem mondaná *fecit* szó olvasásmódját a magyarral megegyezőnek, s nem alkotna hiányos inductión alapuló szabályt, hogy «a latin *s* mindig sz-nek hangzik». (Jó lett volna most, ha az ismeretes szavak közt pl. ro*s*a, Cæ*s*ar stb. stb., nem hiányoznának a szógyűjteményben!) Főtanulság ebből, s általában az egész értekezésből, hogy inductiót elsietni nem szabad. A ki sietni akar, tanítson inkább a régi módon. A tanítás technikájára vonatkozólag meg kell jegyeznem, hogy nem létező, vagy rossz alakokat nem szabad a gyermekek előtt kimondani, vagy velük kimondatni, s annál kevésbbé leírni vagy leíratni. Egyszerű oka ennek: mert a rossz példa jobban ragad, mint a jó. (L. 3. lap: «... és mégsem mondjuk laczinusnak», 6. l. «Vesta és Minerva vannak istennő.»)

3. Az első fordítási kisérletek. Tizennégy mondat a Dávid-féle olvasókönyvből, de a szerző tárgyi czéljához képest átalakítva, mert tulajdonképen ez a pont az, a hol az Utasítások követelményeit a mellőzhetetlen olvasókönyvvel meg kellett egyeztetni. Valósággal rosszúl esik látni, mint iparkodik jobb ügyre méltó fáradsággal valami értékes tartalmi (vagy plane erkölcsi) okulást kipréselni ebből az összefüggéstelen mondatcsoportból, melyhez mégis ragaszkodik, mert hiában, ha az *a* declinatiót egy óra alatt akarjuk «indukálni», oly módon, hogy a tanulónak addig fogalma se legyen az *o* declinatio esetjeleiről, — akkor bizony nem szabad a szövegben másféle szónak, csak *a* csoportúnak előfordulni. A részletekben a præparatio elméleti voltára vall, hogy pl. a magyar névelő elmaradásáról a latinban szó sincs; pedig jóravaló tanítás mellett a fiúk figyelmét ez ki nem kerülheti. Ellenben dicsérettel kell kiemelni szerzőnk buzgóságát, melyet a szemléltetésre fordít. Erről az oldaláról különben a kaposvári philol. muzeumról szóló czikke nevét már általánosan ismeretessé tette. Összefoglalva mindent, nem kétlem, hogy szerzőnk, műveltségével és lelkesedésével, elsők közt hivatott lenne arra, hogy igazi tartalmi és erkölcsi okulást adjon tanítványainak: de, talán saját hibáján kívül is, e mutatvány szerint bizony nem tanítja őket egyébre, mint olajfára, Italiára, Rómára, múzsákra, latin ruhájú görög istenekre, — egyszóval «*sok szép dologra*» (l. 8. lap).

4. A grammatikai kezdő tanítást részletesen nem vizsgálom, mert csupán *a* tövű szókból álló, kész anyagon, egy óra alatt megtanítani az *a* declinatio alakjait, vagy egyszerűen feladni könyvből, mint velünk tették, ez bizony körülbelül egyre megy. A gyermek ugyanis egyik esetben sem tudja, hogy másféle ejtegetés is létezik s mind a két esetben, hogy úgy mondjam, szájába van rágva az anyag. Olvassa el a szerző az 1887. évi min. Utasítások 56. lapján a névragozás tanításának részletezését és be fogja látni, hogy az ott ajánlott három lépés közől a legelsőt,

a legfontosabbat mulasztotta el.*) Tudom, hogy erre az olvasókönyvhöz való ragaszkodás vezette; de ez nem mentség, mert itt nem «átmeneti» intézkedésekről, hanem rég adoptált és utasításokba foglalt psychologiai elvekről van szó. Ne becsméreljük azokat az «átmeneti» terveket, hanem foglalkozzunk többet velük, s tanuljunk, a mennyit tanulhatunk! Mert a hiányos anyag okozta zavar nem egyedüli baja ennek a résznek; megvannak itt is a régebbi hibák: hiányos megfigyeltetés, sietség s e mellett az a bizonyos bűvészkedő modor. Technikai szempontból figyelmet érdemel a vörös kréta használata a végzetek jelölésére (szerző szerint persze még esetjegyek ezek, mert másnemű esetjegyeket vagy végeket még nem ismernek a tanulók).

5. Extemporale, és az ú. n. segédige fordításának alkalmi tárgyalása. Tanár és tanítványai arra az eredményre jutnak, hogy «ha a magyar mondat igétlen, akkor a latinban *est* vagy *sunt* teendő». Feltéve, hogy később tökéletesítették, beérjük ezzel a hibás szabálylyal. A jegyzetben a füzetek kiállításáról olvasásra méltó észrevételek vannak közölve, csak kár volt Buffon értelmileg és formailag szörnyen elferdített mondásával (e h. le style est l' homme même) komikusakká tenni a különben helyén való tanácsokat.

6. A tanítás későbbi praxisából csak a nemek tanításmódját mutatja be szerzőnk. Ezt akkorra halasztja, mikor tanítványai az *a* declinatiót már elvégezték, — s hozzáteszem a magam részéről: mikor a többiről még semmit sem tudnak, s az *a* ejtegetést az *o* ejtegetés tanítása alatt talán elfelejtették, különösen ha az olvasókönyv az *o* declinatióra való példák közt viszont az *a* declinatióra nem ad elég példát. A jelző egyezését a jelzett szóval a férfi és női ruházathoz való hasonlat érteti meg, a genus szabályok tanításánál pedig a «régi jó versikék» segítségére számol a szerző. «Quæ maribus solum tribuuntur, mascula sunto.» Vajjon kivételestűl-e, vagy a nélkül?

Végül a nagyjából idézett észrevételek járulnak még e mutatványokhoz, melyekből az derül ki, hogy a hiányosan ismert jó rendszer, és egy megfoltozott rossz tankönyv közötti ingadozásnak ez esetben sem lehetett más vége, mint szokott lenni. Egyébiránt, mint többször említettük, a szerző hívatottságát elismerjük s buzgóságának tisztelettel adózva elvárjuk tőle, hogy második jeligéjével («in magnis et voluisse sat est») be nem éri, hanem egyszer még tanulságosabb feldolgozással ad példát a latin kezdő tanítás módszeres berendezésére.

---

*) Érdekes erre nézve a szerző kedélyes figyelmeztetése, melyet az alakok tárgyalása közben a tanulókhoz intéz: «Igen ám, de az esetek magyar értelméről majd hogy el nem feledkeztünk!» Szigorúbban birálja vele önmagát, mint a biráló tehetné.

Dr. Geréb József értekezése Sinon cselének feldolgozásához való præparatio, inkább poetikai és æsthetikai, mint szigorúan véve iskolai szempontból, de olvasása Vergilius e részletének iskolai tanítására is kétségkívül haszonnal járhat. A történet előzményeinek elmondása után Sinon beszédének fő momentumai szerint kisebb egységekre bontja az olvasmányrészletet, és e kisebb egységeket oly módon dolgozza fel, hogy először tartalmukat adja, azután pedig fejtegeti őket, nem annyira ethikai mint psychologiai és poetikai szempontból. Végre a nyert eredmények összefoglalására a részenkint tárgyalt beszéd áttekintése, a beszédben lévő igaz és nem igaz elemek összeállítása s a poetikai tanulságok kivonása fejezi be a tanulságos és gondos munkát. Azon számos segédmunka közől, melyet a lelkiismeretes szerző præparatiója készítésére fölhasznált, legyen szabad kartársaim figyelmét, mint a maga nemében, sajnos, egyetlen munkára, *Magnier* «Analyse critique et littéraire de l'Énéide» (Paris, Hachette, 1884) cz. művére felhívnom, mely nemcsak Vergilius olvasásához lehet megbecsülhetetlen segédeszköz, hanem példát adhat más költemények kivánatos psychologiai és æsthetikai feldolgozására is.

Zindl Béla értekezése nemcsak a most szóban levő munkák közt a legkiválóbb, hanem általában legfigyelemreméltóbb terméke a classikus képzésről lefolyt vitának. A tanítás jelenlegi praxisára folytonos tekintettel van, de nem a tanítás sikertelenségének okait kutatja, hanem positiv eredményekig jut, midőn általában az ó-classicus tanulmányok értékesítéséről értekezik. Már magának e tárgynak meg kellene számára szereznie a közfigyelmet, még akkor is, ha az értekezés egészben és részletekben nem volna is olyan magas színvonalú tanulmányok eredménye, hogy nem annyira birálatra szorul, mint inkább bő ismertetést érdemelne.

Az értekezés tömötten és mégis világosan szerkesztett bevezetésében a classicus tanulmányok szükségességét vitatja. Megállapítva a gymnasium helyét a többi nevelő intézetek közt, a gymnasiumnak kettős feladatot juttat és úgy fogja fel a dolgot, hogy a gymnasium nemcsak általános értelemben vett nevelő intézet, hanem előkészítő iskola is a szaktanulmányok bizonyos meghatározott csoportjára nézve. E kétféle minősége közül azonban az utóbbi az előbbihez alárendelt viszonyban áll. A mi a nevelés általános czéljait képes előmozdítani, az a szaktanulmányokra való előkészítésnek is feltétlenül hasznára válhatik; míg az utóbbinak lehetnek olyan követelményei is, melyek esetleg csak részben érintik a nevelés általános czéljait, részben pedig túlmennek rajta. A gymnasium, mint általános nevelő intézet, az ó-classicus tanulmányoknak főleg ethikai (és æsthetikai) értékesítését kívánja; a nyelvelméletbe való belátást is a gymnasium feladata megadni, de ez inkább a

szaktanulmányokra való előkészítés szempontjából szükséges, bár kisebb részben az általános nevelés szempontjából sem nélkülözhető. Szerző azért szól különösen a classicus tanulmányok ethikai értékesítéséről, és a nyelvelméletnél is azért szorítkozik főleg a jelentéstan fontosságának kiemelésére, mert épen ezen két irányban lelhetők fel jelenleg a legnagyobb hiányok, és a legmegátalkodottabb előítéletek. Az ó nyelvek tanítását főleg művelődéstörténeti szempontból tartja kívánatosnak, s ép azért nem lát rá okot, miért kellene ezenfelül még pædagogiai jogczímeket keresgélni. De szilárd meggyőződése az is, hogy tanításukat, ha egyszer a művelődéstörténeti szükség alapján a nevelő iskolában helyet foglaltak, nemcsak egy vagy más, hanem minden elérhető pædagogiai czélra csakugyan ki is kell aknázni. Igy nem állhat elő az az egyoldalúság, hogy a nyelvtanulmány «észképző hatására» hivatkozva elhanyagoljuk az irodalmi tanulmány nevelő hatását. A nevelő iskola a tanítás összes anyagából azt a részt fogja a tanterv középpontjába állítani, mely az embert mint erkölcsi lényt tünteti föl, mely az ember gondolkodása módját, érzelmeit, tetteit, erkölcsi és vallásos intézményeit concret példákon szemlélteti velünk. Az auctorok historiai, illetőleg ethikai értékesítése az első feladat. E mellett azonban az olvasmány æsthetikai méltatását is nagyobb figyelem tárgyává kell tennünk. Nem mintha külön és önálló rendeltetése nem volna, hanem mert ezenfelül a nevelés erkölcsi czéljainak előmozdításához is hozzájárulhat, a mennyiben az ethikai és æsthetikai itéletek rokonságánál fogva a «szép» legalkalmasabb előkészítője a «jó»-nak.

Különösen a classicus tanulmányok ethikai értékesítéséről szólva, az ethikai tanulságok rendezésének tervét a szerző oly módon dolgozta ki, hogy az erkölcsiség tanulmányába a vallásos élet méltatását is felvette s a rendezésben psychologiai sorrendet követ. A Herbart-Ziller féle iskola terminologiáját használva, sorban kifejti, miképen lehet a tanulóban kezdetben az egyés emberek (sympathetisches Interesse), majd a társadalom iránti érdeklődést (sociales Interesse) s végül a vallásos érdeklődést (religiöses Interesse) a classicus tanulmányokkal felkelteni. Ez a rész munkájának legérdekesebb, legeredetibb fejezete, melynek ismertetése az egésznek lemásolását föltételezné. A mellékesen tárgyalt æsthetikai oktatásról szólva kikél a töredékes és hézagos olvasás ellen, melyet egyébbel, mint a tanulók nyelvbeli elmaradottságával menteni lehetetlen. Igen ügyes átmenettel tér át aztán magára a nyelvtanulmányra, mi alatt természetesen nem valamely idegen nyelv elsajátítását, hanem valamely nyelvorganismus sajátos törvényeinek tanulmányozását érti. A görög művelődéstörténetre utalva kifejti, milyen fontossággal bír különösen a szellemi életet és a társadalmat illető kifejezések jelentményeinek fixirozása és a köztudat számára való folytonos és éber ellen-

őrzése a szavak mögött rejlő valóság megállapítására, s mennyire szükségesek a helyes értelemben vett grammatikai és stilistikai tanulmányok az irodalmi művek æsthetikai értékének tudatos és tudományos elemzéséhez is. Áttérve ezután a jelenlegi praxisra, melynek ferde oldalait élesen bírálja, különösen a semasiologiai tanulmányok fontosságát hangsúlyozza, és gyakorlati útmutatásokat is ad e tanulmányok berendezésére és hozzávaló segédeszközök megteremtésére. Az lenne az ilyen tanulmányok eredménye, hogy az emberi szellem műhelyébe valóban bepillanthatnának a tanulók, még pedig oly módon, mely a psychologia későbbi rendszeres tárgyalásához hasonlítva teljesen szemléletinek lenne mondható.

Ez nagyjából tartalma az értekezésnek, mely teljesen alkalmas arra, hogy útat mutasson komoly munkára hajlandó kartársainknak arra, mi a segédeszközök létrehozásában a legsürgősebb és legfontosabb teendő. Kívánatos lenne, hogy szerzője, ki nem közönséges műveltségének és tanügyünk bajai iránt való eleven érzékének ilyen kiváló jelét adta, maga se sajnálja a fáradságot a tanításnak és a hozzávaló anyagnak methodikus feldolgozására.

Dr. Gyomlay Gyula.

28. **Uticai M. Porcius élete és jellemrajza. Irta Farkas József.** (Kolozsvári róm. kath. főgymnasium.) 1886. 8-r. 111 l. — Kétségkívül szerencsés gondolat volt Uticai Cato életét iskolai értekezés tárgyává választani. A római köztársaság utolsó századában szereplő emberek között ennek a férfiúnak volt legtisztább a szelleme s legjobb a szándéka; Cato nagy ember volt, de a mint azt Cicero igen jól kifejezi ‚constantia magis et integritate quam consilio et ingenio‘. Az utóbbi sajátságok hiányát sajnálnia kell a kritikai történetirónak, az elébbiek miatt alig lehet örvendetesebb s jobban az ifjúság olvasmányához illő tárgy Cato életénél. Ezen nevelési szempontra nézve egészen megegyezünk F. úrral s mindenki örömmel fogja üdvözölni szorgalmas értekezését.

Pedig nem csak nevelési, hanem tudományos czélja is van a t. szerzőnek; de tudományos szempontból már nem mindenütt egyezhetünk meg könyvével, mely erre nézve kevésbbé szerencsésnek látszik nekünk. Kiváltkép az első fejezetről, a melynek ‚A források kritikai méltatása‘ a czíme, azt kell mondanunk, hogy jóllehet helyes a szándéka, nem sikerült a kivitele. Legelőször a felsorolt források rendét illetőleg a valódi történetírók s az egyébféle források pontos különböztetését nélkülözzük. Az utóbbiak között az első hely Cicero leveleit és beszédeit illeti meg, a mint ezt F. úr is mondja. Ezeken kívül Cæsar emlékiratai említendők, a melyeket nem történelmi, hanem pártiratoknak kell tekintenünk. Cæsar irányában Hirtius is írt, a kit azonban csak a Bellum

Gallicum 8-ik könyvének, alig a Bellum Africanum, semmi esetre, a mint F. úr hiszi, a Bellum Civile szerzőjének tekinthetünk. Végre ide vonatkoznak a Cato halála után megjelent vitairatok. Továbbá ismeretes dolog, hogy a Cato életéről szóló igazi történetirók, a kiknek könyveit még most is olvashatjuk, sok idővel az események után éltek s azért csak annyiban becsesek, a mennyiben maguk az előbbi ú. n. primarius történetírók munkáit használták fel. Ennélfogva a ránk maradt történelmi források kritikai s amazok értékét valóban felvilágosító átnézetét csak akkor adhatjuk, ha az általuk felhasznált primarius írók szerint rendezzük, a mi a tudomány újabb eredményei után már lehetséges. Sajnáljuk, hogy ezen eredményeknek F. úr első fejezetében még csak nyoma sem mutatkozik. Livius neve az egész fejezetben egyszer sem fordul elő (egyszer a Livius epitoméja, 6. l., a hol sajtóhibából Cicero epitoméje); az ú. n. Liviusi hagyomány képviselői minden összefüggés nélkül soroltatnak fel. Plutarchos jelleme birálásával egyetértünk, a mit egyéb írók általános jellemzéséről is mondhatunk. A Plutarchos előtt Cato életrajzával fellépett római írónak Fadius Gallus a neve, nem Fabius, a mint F. úr kétszer is írja.

A források méltatására, rövid történelmi bevezetés után, maga Cato életének elbeszélése következik, mely értelmesen a főmomentumok szerint fejezetekre van osztva. Itt Plutarchos szövege szolgál alapul s ez általában helyes, csak hogy pragmatikus történetírónak még több kritikai megjegyzést kell hozzáadni, mint a mennyi F. úrnál előfordul. Így pl. Cato afrikai utazásához a Plutarchosnál említett hét nap természeti s földrajzi viszonyok szerint határozottan kevés; Strabo harmincz napról beszél s ez a valószínű is (v. ö. Judeich, Cæsar im Orient 176. l.). Ilyen nehézséget hallgatással mellőz F. úr.

A görög szöveg paraphrazisát dicsérhetjük, csak kevés helyen nem szerencsés a fordítás, mint pl. 11. l.: ‚(Sulla palotája) akkor törvényszéki helyhez hasonlított', ebben észre nem vehető a görög író élessége s finomsága, a ki a Hadesbeli *ἀσεβῶν χῶρος*-ról beszél.

A 21-ik fejezetben a Cato halála után megjelent vitairatok szorgalmas tárgyalása következik; Cæsar Anti-Catójának, a mennyire ennek kevés töredékével lehetséges, szerencsés a helyreállítása; de természetes, hogy ebben nem lehet minden kétségtelen; így pl. a mi nézetünk szerint nem valószínű F. úrnak ezen véleménye (101. l.), hogy ‚az Anti-Cato töredékének köszönhetjük bizonyára', a mit Plutarchos (Cato 10) Catónak Athenodoros bölcsész megnyerésére való büszkeségéről elbeszélt, mert ez nem gúnyoló gáncsolásnak, hanem sokkal valószínűbben komoly dicséretnek tekintendő.

Az utolsó fejezetben Cato nyilvános és magán életének rövid s finom jellemzését olvassuk. Jó szolgálatot tehet még F. úr a tudo-

mánynak, ha azon szerepet, mely a későbbkori irodalomban, kiváltkép a római költészetben, jutott Cato személyének, egy további tanulmány tárgyává tenné. Néhány kezdete ilyen munkálatnak már a jelen munka utolsó lapjain található.

Külsőségeket illetőleg fel kell említenünk, hogy magyar könyvben nem illik az antik pénz értékét franczia pénzzel magyarázni, valamint az sincs helyén, hogy a szerző római férfi életleírásában Plutarchossal talentumokat emlegettet. Dr. Ziehen Gyula.

Leo Magister Anakreontikáihoz.

Leo Magister *) 2. számú Anakreontikonjának 5-ik és 6-ik sora Bergknél így hangzik:

Ἄμ' ἄρ' οὖν τοὺς στεφάνους πλέξατε πάντες
ὀργανόφωνον ἔπος μέλψατε κοῦροι.

A codex Barberinusban ἀμαροῦν τούς áll. Nem vették pedig észre, hogy a kérdéses két vers Leo Magister ötödik költeményében (13., 14-ik sor) változatlanul ismét előfordul, kivéve, hogy az első elején ἀμαράντους áll, mit nyilván a mi helyünkön is fel kell venni a szövegbe a cod. Barb. ἀμαροῦν τούς olvasása helyébe.

Ugyancsak Leo Magister 3-ik költeményében is van egy romlott hely:

12. sor εὐγενόφωνα μέλη δέχνυσι ταῦτα.

Bergk utal Leo Mag. 2. 18-ra, hol ugyanezen sor van κυμβαλόφωνα-val, és n. 12-re, hol szintén ezen sor van παρθενόφωνα-val. Azt hiszem közelebb járunk a hagyományozott olvasáshoz, ha «εὐγενόφωνα» helyébe a Leo Magisternél kétszer is előforduló «ὀργανόφωνα»-t tesszük.

Az 5-ik anakreontikon 61. sora is romlott. Bergknél így hangzik:

Ξανθότριχος, ἀνθόπνους παῖς ἐφαάνθης
τῶν χαριτοβλεφάρων ὡς ὑπερῄρθης.

Ámde Leo Magisternél a cucullium 4-ik szótagja mindig hosszú, az 5-ik pedig rendesen rövid.

E két sorhoz igen hasonlít Leo Magister 2-ik anakreontikonjának 47. és 48-ik sora:

Ξανθόκομος ῥοδόχρους παῖς ἀνεδείχθης,
τῶν χαριτοβλεφάρων ὡς ὑπερῄρθης.

Ezen összehasonlítás alapján az 5. 61-ben előforduló metrikai nehézséget, melyet Bergk is észrevett, elkerülhetjük, ha «ἀνθόπνους» helyett «ῥοδόπνους»-t (vagy épen ῥοδόχρους-t) olvasunk.

Hittrich Ödön.

*) Bergk, Poet. lyr. gr. IV.³ Appendix Anacreonteorum.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. é. márczius 1-én *felolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Dr. Hegedűs István*: Aeschylus Orestiája.
2. *Dr. Váli Béla*: A magyarországi szerb színművészet története.

A felolvasó gyűlést *választmányi zárt ülés* követte. Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — Jegyző: Fináczy Ernő. — Jelen voltak: Csengeri János, Cserhalmi Samu, Fröhlich Róbert, Heinrich Gusztáv, Kassai Gusztáv, Maywald József, Pozder Károly.

1. A m. évi decz. 14-én és f. évi február 1-én tartott választmányi ülések jegyzőkönyvei hitelesíttetnek.

2. Megválasztatnak (1888-tól számítva): *Elnök* ajánlatára Ft. Kapás Lajos Aurél, privigyei kath. gymn. tanár, volt rendkívüli tag, rendes tagnak, Wirth Gyula, nagybecskereki közs. főgymn. tanár, volt rk. tag, rendes tagnak; Kovács János, budapesti bölcsészethallgató rendk. tagnak; *Bartal Antal* ajánlatára Ft. Várkonyi Odilo, esztergomi kath. főgymn. tanár r. tagnak; *Dr. Heinrich Gusztáv* ajánlatára: Theisz Gyula, lőcsei áll. főreálisk. tanár r. tagnak, Dr. Schack Béla, pozsonyi keresk. akad. tanár, volt rk. tag, r. tagnak, Janda Gy. Bernardin, benedekrendi tud. egyet. hallgató r. tagnak, Gärtner Henrik, nagyváradi áll. főreálisk. tanár, volt rk. tag, r. tagnak, Sebestyén Gyula, budapesti bölcsészethallgató, rk. tagnak, Rupp Kornél, premontrei rendű hittud. hallgató rk. tagnak; *Dr. Ábel Jenő* ajánlatára: Ft. Gyárfás István, nagyszombati kath. főgymn. tanár r. tagnak; *Dr. Hegedűs István* ajánlatára: Révész Ferencz Cyrill, Schöffer Leo István, Szadilek János, Borcsa Mihály, Molnár József, Mácska Lajos, Horváth József, Boross Antal, Szalay Gyula, Győn Gyula, Szinger Kornél, Kiss István, Simsay Lajos, Simon Géza, Szőcs Géza, Somogyi István, Rafain Jakab, Mondik Pál, Incze István, Bálinth György kolozsvári tud. egyet. hallgatók rk. tagoknak; *Dr. Cserép József* ajánlatára: Garnosevits Lajos, Ft. Bolla Lajos, Ft. Fekete Fidel és Friml Aladár (eddig rk. tag), sátoralja-ujhelyi kath. gymn. tanárok r. tagoknak; *Cserhalmi Samu* ajánlatára: Horváth József, marosvásárhelyi ev. ref. főgymn. tanár r. tagnak; *Weiss Rezső* ajánlatára: Szlávnits György bpesti bölcsészethallgató rk. tagnak. — Az újonnan választott tagok száma 12 rendes és 20 rendkívüli, s ezzel a rendes tagok száma 282, a rendkívülieké 58, összesen 340.

3. Cserhalmi Samu pénztárnok jelenti, hogy a társaság bevétele 1887. decz. 10-től 1888. márcz. 5-ig 1010 frt. 40 kr., kiadás 854 frt. 82 kr. Átvitel 155 frt. 62 kr.

4. Heinrich Gusztáv indítványára a választmány elhatározza, hogy a Közlöny számára az évi könyvészeti összeállítás elkészültének határidejéül január hó vége tűzetik ki, és hogy az összeállítás szerkesztője e határozat értelmében munkálatát a mondott határidőre okvetetlenül beszolgáltatni tartozik, ellenkező esetben az többé fel nem vétetik a folyóiratba.

5. Elnök indítványára a választmány Ábel Jenő egyetemi tanár és választmányi tag családjában bekövetkezett haláleset fölött érzett őszinte részvétének jegyzőkönyvileg ad kifejezést és megbízza a jegyzőt, hogy a jegyzőkönyvi kivonatot a nevezettnek megküldje.

Hivatalos nyugtázás.

Az «Egyetemes Philologiai Közlöny» f. évfolyamának III. füzetében közölt nyugtázás kelte, azaz 1888. évi február hó 20-dika óta a mai napig teljesített befizetésekről.

A) Tagdíjfizetések.

1. Rendes tagok. 1886: Himpfner Béla, Jászberény. — **S**zilasi Móricz, Budapest. — **1887: A**mbrus Mór, Losoncz. — Dr. **H**alász Ignácz, Székes-Fehérvár. — Dr. Hoffmann Frigyes, Brassó. — **K**empf József, Budapest. — Kosztka Viktor, Kassa. — Dr. **R**adó Antal Budapest, 1 frtot. — Récsei A. Viktor, Győr-Szt.-Márton. — **S**chuber Mátyás, Rozsnyó. — Szkunzevics Kornél, Arad. — **W**igand János, Pancsova. — **1888: B**eksits Ignácz, Kaposvár. — Beöthy Zsolt, Budapest, 2 frtot. — Bolla Lajos, Sátoralja-Ujhely. — Bartal Antal, Budapest. — Dr. **C**serép József, Sátoralja-Ujhely. — **D**évay József, Budapest. — Drajkó Béla, Budapest. — **F**üredi János, Budapest. — Fekete Fidél, Sátoralja-Ujhely, I. félévre. — **G**urnesevits Lajos, Sátoralja-Ujhely, I. félévre. — **H**olczinger Imre, Veszprém. — Hehelein Károly, Szatmár. — Hajnal Imre, Szeged — **I**stvánffy Pál, Kassa. — **K**irály Pál, Budapest. — Kocsner József, Beszterczebánya. — **L**ászlófy Kamill, Győr. — **M**arusák Pál, Sopron, 4 frtot. — Mérei Kálmán, Esztergom. — **N**émeth Reginald, Esztergom. — Nikolics Ignácz, Budapest. — Dr. Némethy Géza, Berlin. — **P**etrovich Ferencz, Nagyvárad. — Pap Ev. János, Budapest. — Pácz Sándor, Kassa. — Dr. Pozder Károly. — **R**andweg Mihály, Vácz. — Réti Ferencz, Budapest. — Dr. Radó Antal, Budapest. — **S**zabó Elek, Budapest. — Spitkó Lajos, Beszterczebánya. — Székely Ferencz, Nagyvárad. — Samu Ferencz, Győr. — P. **T**hewrewk Emil. — Dr. **V**áczy János, Budapest. — Várkonyi Endre, Szeged. — Várkonyi Odilo, Esztergom. — Dr. **W**argha Samu, Esztergom. — **Z**anathy Bódog.

2. Rendkivüli tag. 1884: Friml Aladár, S.-A.-Ujhely. — **1885: F**riml Aladár, S.-A.-Ujhely, 2 forintot. — **L**enkei Henrik, Pozsony, II. félévre. — **1886: G**ärtner Henrik, Nagyvárad, 1 frtot. — **L**enkei Henrik, Pozsony. — **1887: G**ärtner Henrik, Nagyvárad, 2 frtot. — **K**apás L. Aurél, Privigye. — Dr. Kuzsinszky Bálint, Budapest. — **L**enkei Henrik, Pozsony, 50 krt. — **V**ietorisz József, Budapest. — **1888: S**zlávnits György, Budapest. — Solymossy Sándor, Budapest. — Szalay Gyula, Kolozsvár. — **W**eiss Rezső, Budapest.

3. Oklevélért: Pácz Sándor. — Kapás Aurél. — Istvánffy Pál. — Várkonyi Odilo. — Máthé György. — Mérei Kálmán. — Dr. Takács Sándor. — Dr. Szigetvári Iván. — Dr. Zoltvány Irén. — Kalmár Elek. — Dévay József. — Németh Regináld. — Dr. Radinovics Iván.

B) Előfizetések.

1888-ra: Ifj. **B**erger Sámuel, Nagyvárad. — Budapesti mintagymnasium. — **F**rankl István, Ujvidék. — **K**iskunhalasi ref. fögymn. könyvtár. — **L**őcsei kir. kath. főgymn. igazgatóság. — Lampel-féle könyvkereskedés, Budapest. — **R**eich Aladár, Baja, I. félévre. — **S**zakács Mózes, Székelyudvarhely. — Szakolczai gymn. igazgatóság. — Szatmári kir. fögymn. igazgatóság. — Szamosujvári örm. kath. gymn. — **T**rsztenai kir. kath. gymnasium.

Kelt Budapesten, 1888. ápril 18-án.

Cserhalmi Samu,
a Budapesti Philologiai Társ. pénztárnoka.

1888. JUNIUS–JULIUS. XII. ÉVFOLYAM. VI–VII. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA
1888.

TARTALOM.

Közlönyünk 1884—88-iki évfolyamainak egyes füzetei jutányos áron kaphatók Récsei Viktor benczés tanárnál Kis-Czellben.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállítási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, országház-utcza 9. sz. küldendők.

BERISZLÓ PÉTER ÉNEKÉHEZ.

Szabatkay Mihálynak Beriszló Péter veszprémi püspök és horvát bánnak (1475—1520) «veszedelméről» szóló éneke már több ízben foglalkoztatta régi irodalmunk buvárait. Eredetije egykor Jankowich Miklósnak, az ismert gyűjtőnek birtokában volt. Tőle kapta Toldy a költemény első és utolsó strófájának másolatát (A magyar költészet története, 2-ik kiadás, 1867. p. 89) és az ő nyomán közölte Szilády Áron a «Régi Magyar Költők Tára» első kötetében (1877. p. 204, v. ö. p. 376, 377), mint az eredetinek két utolsó versszakát. Két évvel a Régi Magyar Költők Tárának megindulása után megkerült a költemény teljes szövege, de nem az eredetiben, hanem egy Jankowich Miklós gyűjteményéből, de nem Jankowich kezétől való másolatban, melyet Dr. Schrauf Károly, cs. és kir. levéltárnok és a M. Történelmi Társulat tiszt. tagja küldött be a Történelmi Társulatnak és a melyből Szilády Áron tette közzé becses jegyzetek kiséretében először a Századok 1877-iki évfolyamában (p. 336—344), másodszor a Régi Magyar Költők Tára második kötetében (p. 365—367; 482—487).

E napokban jutott kezemhez ugyancsak Schrauf úr lekötelező szívességéből, melynek a magyar történet és irodalomtörténet már sokat köszönhet, e költemény eredetije, melyek első lapját olvasóink itt veszik sikerült hasonmásban. Négy kis oktáv papirlevél ujabban szürke papirborítékba fűzve, melyen talán Jankowich kezétől e felirás olvasható: «1515. Cantio Petri Beryzlo 1515». Csak az egyes strófák vannak egymástól mindig megkülönböztetve, a sorok azonban nem mindig. Az első négy oldalon négy-négy strófa, az ötödiken egy strófa. A hatodik és hetedik oldal üres. A költemény czíme hihetőleg ugyanazon kéztől, mely a szöveget írta (erre enged legalább következtetni a tinta azonossága), bár kerek latin betűi, mint czímeknél szokás, nagyon elütnek a

szöveg charaktereitől: «Cantio Petri Berizlo» (1515 van hozzá téve a Szilády-féle másolatban), és «Cantio Petri Beryzlo 1515» olvasható ugyanazon kéztől az utolsó lap versóján is, melyen még a következő egykorú, de más kéztől eredő és semmi újat nem tartalmazó feljegyzést olvassuk: «Pietro Berislao, nativo di Trau, fu Bano di Croazia, e Vescovo di Vesprimio, morì ucciso da' Turchi in un fatto d'arm[i] abbandonato da' suoi [most más kéztől: del 1520 és e fölött ismét más kéztől a költeményünkből vett eme hibás datum: 1515]». A Szilády közölte másolat eléggé pontosnak mondható, mindazonáltal több helyen eltér az eredetitől. Pusztán helyesírási eltérések (csak mellesleg jegyzem meg, hogy az eredetiben ékezetek sehol sincsenek, és hogy az *y* fölött mindig két pont van): 3 Vralkodek — 16 valek ÿgaz hÿtew (Sz.-nál Walek ÿaz hitew) — 18 fogwan — 19 megh zabadÿtanna — 20 megh twdhatnaya — 25 Nagÿ Ban — 26 mÿndenfele — 27 Pap Ban — 29 ÿnkab — 32 nagysok — 38 megh — 47 haggyon — dwlnÿa. Továbbá régi helyesírással v. 10 vÿadalba nnes (Sz.-nál: Wÿadalban es) — 12 mÿkoronnÿs (Sz.-nál: mÿkoronÿs). — A Szilády-féle kiadásnak alapul szolgáló másolat fő hibája, hogy az *l* többször van benne *t*-vel felcserélve; így v. 34 *Nÿereseget*, v. 35 *tÿztesseget vÿtesseget pÿnzel (így) es bentseget*, v. 41 *nemet* áll benne, hol az eredeti a szó végén álló *t* helyett *l*-et ad, a mint hogy már Sziládynak mai orthographiára való átírásában is helyesen *nyereséggel*, — *tisztességgel*, *vitézséggel*, *pénzzel és bérséggel*, *német* áll; csak az utolsó előtti szót vétette el némiképen Szilády; az eredetinek *bewsegel* szava ugyanis alkalmasint *bőséggel*-t akar jelenteni költőnk orthographiájában.*) Hasonló hibák v. 31 «*ÿll* (azaz: ily) nagÿ fogsagban» az eredeti, «*ÿtt* nagÿ fogságban» az újabb másolat és Szilády — 33 «kÿk zegellek (azaz segéllék) az pap Bant» az eredeti, «kÿk *segettek* [így] az pap Bant» a másolat, «kik *segétték* stb.» Szilády átírása. — Egyéb eltérések: v. 18, 19, 27, 31 az eredetiben a másolat *most*-ja helyett *mast* áll, mely alak Sz.-nál csak a 45-ik versben fordul elő. — V. 9. Szil. a másolat *tÿwi*-jét *tívi*-nek olvassa; az eredetiben *tÿwe* azaz *tivé* (tevé) áll.

V. 17 *welaloknak* az eredeti (a javítást maga a másoló eszkö-

*) Sziládynak az a gyanítása, hogy a 11-dik sorban «ÿgaz hÿtew megh» helyett az eredetiben «igaz hitőség» állhatott, nem bizonyult helyesnek.

Cantio Petri Berizlo.

Nyned ez magiak bankogyatok pispek vezedelmen,
mert baggyatok nyghssen szegh az en jo
szerencziet, nem valtozik tarta Gyasar
soha az en szyvem.

Im lattyatok allhatatlansagyth sok helyen nagh
gyarlosz; tartoktok sokasagyt valaszt el
isz, mellyet tartok nagh holtat ingyen en
nem nezsz.

Egyek tragia sessen vvelem az en sok
keserüsegeth, es boroskiat nyaradasseh vagy
gond viselesseth mert az ijne en szyvemben
en nagh nehezolleseth,

Hadakozo soha nem nyer egy viadalban es
ha nem hagyen igaz bijdes nagh az
nyeresegben, vagy vigasztalast hijval
nyeresen akar mijtorvanijs,

zölte), welalokban (= jószágokban) a másoló és Sz. szövege. Ezen eltérés annyiban érdekes, hogy megerősíti az előtte való sor végén álló «Én nem valék igaz hitő szegín horvatok*nak*» olvasást, melyet az ember hajlandó lehetne azért, mert e strófa második sora *welalokban*-ra, harmadik sora *pap Ban*-ra végződik, a rím kedvéért «horvatokban»-ra változtatni; a másoló ugyanis tekintettel arra, hogy a költemény egyes strófái mind *egy* rímben végződnek, a kérdéses hatodik strófa második sorát is eredetileg (welalok)-*nak*-ra végződtette az első sor mintájára, de később észre vevén, hogy a harmadik sor *pap ban*-ját sehogy sem lehet a megelőző két sorral összeegyeztetni, a *welaloknak* olvasást kiigazította. Ezen esetben tehát költőnk a rím helyett beérte assonanczczal. Ilyen eset azonban talán még csak egy van költeményünkben, az első strófában, melynek rímei: veszedelm*én* — szerencséj*ét* — fej*én*. Itt Szilády azt mondja, hogy a «szerencséjét segéleni» szokatlanabb kifejezés és minthogy ma is inkább azt hallani, hogy «segít rajta, segít a baj*án*» és a rím is ezt látszanék kivánni, a «segéle az ő jó szerencséj*én*» olvasást ajánlja. De nagyon kérdéses, szoktak-e valakinek a *szerencséjén* segíteni; hogy a *baján* lehet segíteni, az más. — A negyedik strófa rímei: wÿadalban*nes* — nyereség*ben* — mÿkoron*nÿs*. Itt mindenekelőtt «wyadalbannys»-t kell olvasni (*is* van a 17-ik versben is) bár az *is*-nek *es* alakja, mint Szilády mondja, a székely nyelvjárásban ma is megvan, — azután biztosra veszem, hogy a «nyereségben» szó után is oda kell tenni az *is*-t; az olyan hajmeresztő rímet, mint a milyen itt van hagyományozva, különben hiában keresünk költőnknél. — A 15-ik versben Szilády a «waÿdasagomba» szót helyesen megtoldatta (lectore non monito) egy n-nel; a strófa többi sorai is *ban*-ra végződnek és az értelem is ezt a postpositiót kivánja meg.

A hetedik strófa Szilády mindkét átírásában így hangzik:

Lám nincsen most *mi* engemet megszabadítana,
Menthet isten, *ha mikor-e? azt* megtudhatnája,
És én reám ő szemeit vajha fordétanája.

Itt először is az első sorban *mi* sajtóhiba *ki* helyett (*kÿ* van a Sz.-féle másolatban is, — a 17-ik versben is *sok* helyett *soh*-ot olvasunk Szilády mindkét átírásában), a második és harmadik versnek pedig a hol «*ha mÿkore*» áll a másolatban — alig van értelme. Segít a bajon az eredeti olvasása: «Menthet Isten, ha mÿko*ron ezt* megh twdhatnaÿa», kérdő szócska és kérdőjel nélkül.

V. 24 *feletend* a másolat és Szilády második átírása, *feledend* az eredeti és Sz. első átírása. — V. 29 «*ez* fogsagban» az eredeti helyesen, «*az* fogsagban» helyett. — V. 38 *morhaert* az eredeti, *marhaert* (a. m. marháért) a másolat és kiadások. — A 34-ik versben a *segÿllÿk* szó után tévedésből ismételve vannak, de később kitörültettek az «az Pap Bant az ew Bansagaban» szavak, a miből azt hiszem, bátran azt következtethetjük, hogy költeményünk Schrauf-féle eredetije költőnknek nem eredeti fogalmazványa, hanem annak másolata. Ezt azután egy más kéz — alkalmasint maga a költő — sokkal durvább vonásokkal úgy a hogy átjavította. Ez a kéz írta oda a 22-ik versben a sor fölé az *ew* szót, ez javította a 27-ik versben az *az* szót *azert*-re. Legfontosabb javítása azonban a tizennegyedik strófában van, mely Sz. átírásában így szól :

Tegetlen ím az patyolatot mind kopjával mírék,
Némel terekek fa tetejéről azt orozva nízék
Nem merének leszállani, mert ők az . . . . .

Ezen utolsó csonka sor az eredetiben így hangzott eredetileg:

restellenek le zallanÿ mert nem merÿnek.

Ama második nehezen olvasható kéz azonban az egy szótaggal rövidebb és rosszúl rímelő verset úgy ütötte helyre, hogy kitörülte a «restellenek le zallanÿ mert» szavakat és hozzá tette, hogy: «le zalanÿ mert ewk az (!) restellek». Lesz tehát a teljes vers:

Nem merének leszállani, mert ők azt restellék.

E vers tehát nem csonka és immár teljesen birjuk az éneket. Szilády Áron ugyan azt hitte, hogy a török rab közbeszőtt énekéből hiányzik valami: «A másolatban épen a lap aljára esik e hézag s ezért lehet, hogy a másoló tévedéséből származik. A versfejekbe foglalt név betűi után itélve, a csonka soron kívül még két strófa hiányozhatik, mivel a gonddal író szerzőről alig lehet feltenni, hogy neve betűivel sem törődve, a török rab énekét mintegy ő maga folytatta s úgy végezte volna be költeményét. E hézag az oka, hogy . . . a szükséges átmenet hiánya miatt az egésznek hatása nagyon érezhető csorbulást szenved.» De állítását nem igazolja az eredeti kézirat, melyben a tizennegyedik strófa nem a lap aljára, hanem közepére esik. Az pedig, hogy a versfejekből nem tünik elő a szerző pontos neve, a legközönségesebb tünemények

egyike. Különben is nem értem, hogyan következteti Szilády a MIKHAEL DE SABATK KE versfejekből (én a KE-t a megelőző szóhoz csatolnám), hogy épen két strófa veszett el; a költő ugyanis alighanem «de Sabatk*a*»-nak, nem pedig «de Sabatk*ai*»-nak írta volna nevét. — E szerint a török rab éneke nem a 42-ik sorral végződik, hanem a 36-ikkal és az átmenet hiányának gáncsa megmarad költőnkön.

Végre még csak azt kell constatálnom, hogy a költemény eredetijében is azt mondja Szabatkay, hogy «ez éneket ezerötszáz *tizenöt* esztendőben» szerzé. Szilády ezen évszámot hibásnak tartotta. Szerinte 1515 helyett 1525-nek kell állani, mivel Beriszló Péter, kinek «veszedelmén» (halálán) keservg a költő, 1520 május 20-án halt meg. Bármily plausibilis azonban Szilády gyanítása, még sem járulhatok hozzá. Nem tartom valószínűnek, hogy Szabatkay, ki Szilády szerint azok közül való lehetett, kik Beriszló költségén éltek, jótevője halálát csak öt évvel annak bekövetkezte után énekelte volna meg, és hogy abban a püspök viselt dolgairól mint «tegetlen» *minap* történtekről emlékezhetett volna meg (v. 40). És azután az 1515-ik évszámot olvassuk az eredetinek utolsó oldalán is, meggyőződésem szerint, melyben különben Szilády úr is osztozik, ugyanazon kéztől, mely a szöveget írta. Marnavich említi Beriszló Péter életrajzában (Verancsics Antal összes munkáiban 1857 II. p. 232), hogy a püspök olykor álruhában kémlelni járt (mutato habitu exploratis omnibus locis in quæ irruptio erat facienda), 1515-ben sokat harczolt a törökkel (u. o. p. 249); nem lehetetlen, hogy egy ilyen kémjáratkor vagy talán más alkalommal halálának híre kelt és hogy ez az álhír indította Szabatkay Mihályt arra, hogy «egy nagy jókedvében» megsirassa ura, jótevője halálát.

Dr. Ábel Jenő.

AD LACTANTII DIV. INSTIT. L. I. c. 11.

Lactantius in Divinarum Institutionum l. I. c. 11., ubi secundum Ennii Euhemerum a Iove Cælo avo in monte insulæ Panchaiæ, qui apud Diodorum Siculum in Bibl. Hist. l. V. c. 44. *Οὐρανοῦ δίφρος* et *Τριφύλιος Ὄλυμπος* vocatur, aram ut deo creatam esse narrat, hæc quoque addit:

Cui ergo sacrificare Iuppiter potuit, nisi Cælo avo, quem dicit Euhemerus in *Oceania* mortuum et in oppido *Aulacia* sepultum?

Hoc loco in nominibus scribendis mire discrepant codices; in optimis tamen *Oceania* legitur, quo etiam scripturæ Lipsiensium, quos ipse excussi, in 202. *Occeania,* in 203. *Occiania,* in 204. *Occeana,* referendæ sunt. Maior est difficultas in *Aulacia,* quæ in Lips. 203. et in quibusdam aliis invenitur, cum Lips. 202. *Alaria,* 204. *Aulanau,* nonnulli *Aulatia,* alii alia monstra exhibeant, ex quo iam archetypum corruptum fuisse iure suspiceris. Quæ cum ita sint, ut tota recte instituatur quæstio, inprimis Cælum, ubi divinos primum nanctus sit honores, ibidem, scilicet in insula Panchaia, supremum diem obiisse sciendum est, quod quamquam nusquam commemoratur, necessario sequitur ex Euhemeri de diis doctrina ad exemplar cultus heroum conformata, præterquam quod avum Iovis, Panchaiæ regem, in regno suo mortuum et sepultum per se consentaneum esse videtur. Neque sententiæ nostræ repugnat, quod Lactantius Cælum in Oceania vitam reliquisse dicit; nam, cum Diodorus, ubi Panchaiam accurate describit [in Bibl. Hist. l. V. c. 41—46], inter incolas insulæ Oceanitas et inter urbes etiam Oceanidem commemoret, probabilis est Blockii coniectura [cf. librum eius: Évhémère, son livre et sa doctrine p. 32], Oceaniam esse Panchaiæ regionem ab Oceanitis habitatam, quo concesso etiam dubiam illam *Aulaciam* ibidem quæramus necesse est. Sed idem Diodorus in descriptione insulæ, quam ab Euhemero sumpsit, enumerat urbes memorabiles *(ἀξιολόγους),* inter quas certe etiam *Aulacia* illa Cæli sepulcro clara esse debet. Nomina autem hæc sunt: *Πανάρα* (c. 42.), *Δῴα* et *Ἀστερουσία* (c. 44.), *Ὠκεανίς, Δαλίς* et *Ὑρακία* (c. 45.). Iam si ex *Ὑρακίᾳ* in versione Ennii certe *Huraciam* factam esse consideramus, habemus, quo referamus omnes codicum corruptelas.

GEYZA NÉMETHY.

VAN-E A MAGYAR NÉVSZÓNAK ÚGYNEVEZETT TELJES TŐJE?

Simonyi Zsigmond úr — egy a napokban megjelent — akadémiai értekezésében (A magyar szótők. Budapest, 1888.) védelmére kel azon tanának, melyet 1881 előtti nyelvtanaiban hirdetett, s melyet Hunfalvy Pál (Nyelvtudomány és nyelvtanítás, Budapest, 1884) megtámadott, azon tannak t. i., hogy minden magyar névszó teljes töje rövid magánhangzón végződik, hogy p. o. *házak-képek*, és *házunk-képünk*, sat. névszó alakokban a teljes tő nem *ház-kép*, hanem *háza-képe*, és *házu-képü*. Védi pedig most e tanát a többek között avval, hogy a rokon finn nyelvben minden névszó magánhangzón végződik.

A mi a finn nyelvet illeti, erre Hunfalvyval együtt én is azt felelem, hogy a vogul és osztyák még közelebbi rokonságban áll a magyarral, s mégis azt tapasztaljuk, hogy bennök a névszók legnagyobb része mássalhangzón végződik. E tényt nem döntheti meg szerzőnek az az észrevétele, hogy ha pénzre van szükségem, s testvéremtől nem kapok, akkor távolabbi rokonomhoz fordúlok. De tegyük fel, hogy a vogulban és osztyákban is a névszók töje magánhangzón végződnék, hogyan történhetik mégis az, hogy a *házo-nak, képe-nek, házo-tól, képe-től* sat. alaknak se a mai se a régi nyelvben semmi nyoma nincsen.

Ha e szerint a rokon nyelvek segítségével a nehézséget eloszlatni nem bírjuk, kisértsük meg vizsgálni, *vajon maga a magyar nyelv adhat-e kellő felvilágosítást. Warum in der Ferne schweifen?* mondja a nagy német költő. Lássuk először azt, hogy miféle jelenségeket tüntetnek föl a mássalhangzón végződő névszók; másodszor azt, miféléket a magánhangzón végződő névszók, s lássuk azután, vajon ez egybevetés kezünkbe adta-e az Ariadne-fonalat.

Sorba veszem a névszók különféle osztályait, megjegyezvén, hogy csak a *házam, házad, háza, házunk, házatok, házok, házaim, házaid, házai, házaink, házaitok, házaik* és *ház, házak* nominativusokról (s egy pár esetragos alakról) fogok szóllani, mert a többi — még 28 — nominativusok: *királyé, királyoké, királyéi, királyokéi, királyomé, királyoméi, királyodé, királyodéi* sat. tárgyamra nem tartoznak.

I. *Mássalhangzón végződő névszók.* Ezek a következő osztályokba sorozhatók:

1. *székem, széked, széke* sat. (az *én* szó egy birtokában az *m* előtt zárt *e*).

2. *képem, képed, képe* (az *én* szó birtokában az *m* előtt nyilt *e*).

3. *dögöm, dögöd, döge* (az *én* szó birtokában az *m* előtt a zárt hangú *ö*).

4. *házam, házad, háza* (az *én* szó birtokában az *m* előtt nyilt *a*).

5. *okom, okod, oka* (az *én* szó birtokában az *m* előtt a zárt hangú *o*).

6. *kezem-madaram* sat. (az úgynevezett hangrövidítő névszók).

7. *vedrem, gödröm, bokrom* sat. (az úgynevezett hangvesztő névszók).

8. *bántalmam, kérelmem* sat. (az *alom, elem* képzőjű névszók).

Ez osztályozás felmutatása után azt mondom, hogy valamint az igének a főtőn kívül, mint *kér, vár,* van több altője: *kére-vára, kérj-várj, kért-várt,* és *kérne-várna,* melyekhez az *én, te, mi, ti, ők* személyragjai járulnak: úgy *minden mássalhangzón végződő névszónak van egy olyan altője, melyhez a személyszók mint birtokragok járulnak, s ez altő nem más, mint az ő személy egy birtokú alakja (keze, bőre, háza, juha),* melynek helyére azonban bizonyos osztályhoz tartozó névszókban, és bizonyos birtok- és esetragok előtt, a nyelvjárások egyikében vagy másikában használt egy birtokú alak lép. Rövidség okáért nevezem amazt első altőnek (főtő: *kép, bőr, ház, juh),* emezt pedig másod altőnek. Példák: a *kép* főtőnek első altője *képe,* s ez szerepel a *képem, képed, képetek,* és *képek, képet* alakokban, másod altője pedig *képé,* s ez szerepel a *képünk,* az ő *képék* v. *képök,* és *képen* alakokban; az alhangú *juh* főtőnek első altője *juha,* másod altője *juho;* amaz szerepel csak a közönséges esetragok előtt, mint *juhának, juhától* sat., emez pedig a *juhom, juhod, juhunk, juhotok,* az ő *juhok* v. *juhuk,* és *juhok, juhot, juhon* alakokban; éppen így áll a dolog a felhangú *bőr* főtő két altőjére nézve: *(bőre* és *bőrö);* a *háza* és *házo* altők uralkodnak végül, amaz a *házam, házad, házatok* és *házak, házat* alakokban, emez pedig a *házunk,* az ő *házok* és *házon* alakokban. Hogy pedig

a fentebbi altők egyik v. másik nyelvjárásunkban, különösen az őrségi nyelvjárásban megvannak, annak bizonyságául hivatkozom Könnye Nándornak a Nyelvőr VII. kötetében megjelent közleményeire. Ő a 321. lapon azt írja, hogy az őrségiek így beszélnek: melegė van, végė van, négy ökrö van, mindegyiknek fejér szőrö van; a 418. lapon pedig az egy birtokra vonatkozó s ott használatban levő ragozásra a többek között ezt a példát hozza fel: *házom, házod, házo, házunk, házotok, házzok.* Az őrségi nyelvjárásból pedig azért indulok ki, mert én ezt valamennyi nyelvjárásaink között legeredetibbnek tartom, mint a mely még az *alás, fekés* (a mai *alvás, fekvés)* alakokat (Nyr. VII. 418), valamint a *megvernéjik (megvernéjek = megvernék), meginnájik, (meginnájek = meginnák)* ó ragozású alakokat (Nyr. VII. 420), sőt még: *rén (rí)* a gyerek, az anyám lent *nyőn (nyő),* ő téged agyon *lőn* (*lő*), ő vásznat *szőn* (*sző*) harmadik személybeli régi alakokat is (Nyr. VII. 420) megőrizte.[1])

Most még arról kell szóllanom, hogy mely úton lett a mai köznyelvben (köznyelven értem azt a kiejtést, melyet az irodalmilag művelt emberektől hallunk) a kép*ü*nk, bőr*ü*nk a felhangú szókban, és a ház*u*nk, juh*u*nk az alhangú szókban, mint a melyekben a másod altő nem mutatkozik.

Talán nem is szükség említenem, hogy az írott beszédnek (a HB. és a codexek nyelve) egy vagy több nyelvjárás szolgált alapul. A HB-ben az *uronk* (*uromk*) szóban az őrségi nyelvjárás *házo* alakjára ismerünk; a *pukulnek, halálnek, fojánek* (*pokolnak, halálnak, fajának*) szókban a göcsejire; a *házóá*-ban, ha így olvassuk *házájá,*[2]) ismét a göcsejire; az *adotta* szóalakban pedig azon nyelvjárásra, mely így ragoz: *látottam, látottad, látotta* sat.

---

[1]) Hogy az őrségi nyelvjárásban több eredetiség van, mint a göcsejiben, arról meggyőződhetünk, ha Könnye N.-nak az Őrségi nyelvjárást ismertető czikkeit (Nyr. VII. 270. 320. 371. 417. 466. l.), Kardos Albertnek a göcseji nyelvjárást ismertető czikkeivel (Nyr. XIII. 160. 211. 253. 306. 351. 493. l.) egybevetjük. Amaz következetesebb is; Könnye legalább nem említi, hogy az alhangú névszó *(fal) nek* raggal használtatnék; Kardos ellenben azt mondja, hogy Göcsejben, habár csak néhány szóban *(magának, almának)* a *nek* rag használatos a *nak* helyett.

[2]) Vass József «Dunántuli Nyelvjárás. Pest, 1860.» cz. munkájában a 41. l. ezt írja: «a *vá vé* fordító ragnak *v* betűje helyett a göcseji tájszólásban *j* használtatik, p. *lójá (lóvá)* tette, a. m. feltültette, rászedte».

(A pécskai nyelvjárásból a Nyelvőr a VII. köt. 123. lapján a *meglátotta* alakot közli); a Bécsi codexben — melyre «Régi Magyar Nyelvemlékek. I. köt. Buda, 1838. Kiadja a Magyar Tudós Társaság» cz. munka nyomán többször fogok hivatkozni, idézvén csupán a lapszámokat — már a HB-beli *isemuk* és *uromk* féle szóalak világosan *ösönk* és *uronk*-nak van írva, vagyis az *nk* rag előtt a zárt *e ö*-vé változik, az *uronk* félékben a másod altő változatlan marad, például: *vérönket* 24, *veszedelmönkre* 25, *istenönk* 35, és *birodalmonk* 18, mi *uronk* 20. Különben is tudjuk, hogy a zárt *e* az *ö*-vel rokonhang, mert a Fehérvár vidéki ember így ejti: embérék, a Szeged vidéki pedig embörök,*) s ezért mondhatjuk az ő *vérek* és az ő *vérök*. Hogy azután az újabb korban a *vérönk, veszedelmönk*, és *birodalmonk, uronk*-ból *vérünk, veszedelmünk* és *birodalmunk, urunk* lett, annak okát abban találjuk, hogy egyfelől az *ö* és *ü*, másfelől az *o* és *u* oly közel rokonságban levő hangok, hogy egymással könnyen cserélkezhetnek. A mai *képünk, bőrünk* és *házunk, juhunk* lett tehát a Bécsi C. *vérönk* és *uronk* féle alakjaiból. Hogy pedig az *ö* és *ü*, valamint az *o* és *u* közelről rokon hangok, arról meggyőződhetünk abból is, hogy egyfelől mind az *ö* mind az *ü*, másfelől mind az *o* mind az *u* kiejtésénél felső és alsó ajkunk csaknem egyenlő alakot ölt, s a különbség Balassa József szerint (Nyelvtud. Közlem. XIX. köt. 133. l.) csak annyi, hogy a nyelv az *ö*-nél közép, az *ü*-nél felső, az *o*-nál közép, az *u*-nál felső állásba jön.

Vegyük már most sorba a névszók fentebbi osztályait.

1. A *székém* félékben, a köznyelv szerint, első altő *széke* (nyilt *e*), de már a *székém, széked, székétek* alakokban a *széké* másod altő lép elő, a *székék* alakot pedig így is ejtjük *szókök;* a *székünk* alakról már fentebb szólottam. Ugyancsak a másod altő szerepel a többes *székék*, valamint a *székét* és *székén* esetragos alakokban. Ez osztályban tehát a *főtő (szék)* csak a többi esetragos *(széktől, székhez, székre)* alakokban uralkodik. V. ö. még *székés, székél, bérés, bérél.*

2. A *képem* félékben mind az első mind a másod altő szere-

---

*) Szilasi Móricz (Nyr. XI. köt. 200. l.) ezt mondja: «a tővégi magas *(é)* hangzó, a mint már ezt tudjuk az Ehrenfeld codexből is, a többes szám 1. személy ragja előtt *(szekönk* a *széké-től)* már a XV. század első felében *ö*-vé változott». Ő, persze, *tőregi* hangzót említ.

pel; amaz a *képem, héped* és *képetek, képek* és *képet*, emez a *képünk, képek* v. *képök* és *képen* alakokban. Ez osztályban tehát a többi esetragok a főtőt illetik. V. ö. még *képes, képez.*

3. A *dögöm* félékben a második altő (*dögö*, l. fentebb *szőrö* az őrségi nyelvjárásban) van a *dögöm, dögöd, dögünk, dögötök, dögök* v. *dögük*, valamint a többes *dögök* és az esetragos *dögöt* és *dögön* alakokban. A többi esetragoknak pedig a főtő parancsol.

4. A *házam* félékben a második altő, ugyancsak az őrségi nyelvjárás szerint, *házo*, s ez uralkodik az ő *házok, házunk, házon* alakokban; ellenben az első altő a *házam, házad, házatok* és *házak, házat*-ban. A többi esetragokat a főtő kívánja magának. V. ö. még az első altőtől *házas, házal*, és *agya-fürt, szárnya-szegett, farka-vágott.*

Különösnek találom, hogy Könnye N. szerint a *hal* szónak az Őrségben az illető alakja így volna *hala* és nem *halo*. Tovább vizsgálódtam tehát, és a Bécsi Códexben (12. 13. 21. l.) az egészen hasonló hangzású *fal* szónak ily alakjaira akadtam: *kőfalos* város, *kőfalokat, kőfaloktól*, a mi egyúttal azt is látszik bizonyítani, hogy a *házam* féle szókat hajdan így ejték: *házom, házod* sat.

5. Az *okom* félék csak annyiban különböznek a *házam* féléktől, hogy az illető alakokat az *oko* altőtől így ejtjük: *okom, okod, okunk, okotok, okok* v. *okuk*, és többes *okok*, valamint *okot* és *okon*. V. ö. még *okos, okol.*

6. A *kezem* és *madaram* félékben az első altő *keze-madara*, a második altő *kezé-madáro*; amaz uralkodik a *kezem-madaram, kezed-madarad, kezetek-madaratok, kezek-madarak* és *kezet-madarat* alakokban, emez pedig a *kezünk-madarunk* és *kezök-madarok*-ban. Kivételes a *kézé-n-madáro-n*. Hogy a hangrövidítő névszók hajdan nem voltak ilyenek, bizonyítják a *tehenész, madarász* — nyilván a *tehen* és *madar* főtőtől képzett névszók; de bizonyítja az őrségi nyelvjárás is (Vass J. fentemlített munkájában a 16. l. e példákat említi: *er-ér, kez-kéz, mesz-mész*); sőt bizonyítja az is, hogy a mai korban kénytelenek vagyunk ezeknél egy harmadik altőt (*kéze-madáro*) is fölvenni az *n* helyragra nézve, holott a többi osztályokban mindenütt csak két altő van. V. ö. még *kezes, kezel, feles, felez, feleség, fele más, fele barát*; *uras* (nem uratlan), *ural, uraság* és *esze veszett.*

7. A *védrem, gödröm, bokrom* félékben az első altő *vedre*

gödre, bokra, a második altő pedig *vedré, gödrö, bokro.* Ezekben mindenütt az utóbbihoz járulnak az illető ragok (*védrém, védréd, védrünk, védréték, védrök, védrék, védrét*).

A főtő e szerint csak a többi ragos alakokban uralkodik (*védérre, védérig, védérért*) sat. Hogy az eredeti másod altő nem *védré*, hanem *vedéré*, nem *gödrö*, hanem *gödörö*, nem *bokro*, hanem *bokoro* volt, s a bennök lévő zárt hangok (*é, ö o*) csak későbben röppentek ki, az nagyon valószínű; de hogy e hangvesztés már a HB. korában megtörtént, látszik a *torkukat (torok)* és *lelkiért (lélék)* szóalakokból.

8. A *bántalmam-kérelmem* félékben a másod altő *bántalmo-kérelmé*. Bizonyítja ezt nemcsak az őrségi nyelvjárás, hanem a Bécsi C. is, a melyben ezen alakokat találtam: az ő *tartalmok, hatalmo* (48. 53. l.). Manapság az első altő (*bántalma-kérelme*) szerepel a *bántalmam-kérelmem, bántalmad-kérelmed, bántalmatok-kérelmeték, bántalmak-kérelmek* és *bántalmat-kérelmet* alakokban, a másod altő pedig a *bántalmunk-kérelmünk, bántalmok-kérelmök* és *bántalmon-kérelmén* alakokban. A többi ragok már ma nem a régi főtőhöz *bántalm, kérelm,* hanem a mai főtőhöz *bántalom, kérelém* járulnak.

A melléknévképző *s*, és az igeképző *l* és *z*-re nézve tehát az a szabály áll, hogy ezek a 2. 4. 6. és 8. osztálybeli névszóknál az első altőhöz (*képe, háza, keze, hatalma*); az 1. 3. és 5. osztálybelieknél a másod altőhöz, a 7. osztálybelieknél pedig a *gödröm* és *bokrom* félékben hasonlóan a másod altőhöz, de már a *védrém* félékben majd az első, majd a másod altőhöz csatlakoznak.

Mielőtt a magánhangzón végződő névszókra átmennék, szükségesnek találom, hogy az első és másod altő közötti különbséget néhány szóval feltüntessem, és hogy egy tehető ellenvetésre megfeleljek.

Az első és másod altő között az egyik különbség az, hogy a *széké, dögö, házo, kezé* sat. nemcsak a már említett alakoknak szolgálnak másod altőül, hanem az őrségi nyelvjárásban a *ő* személy egy birtokát is kifejezik, holott a köznyelv ezt így ejti: *széke, döge, háza, keze,* vagyis az első altőt használja; hogy pedig a *széké, dögö, házo, kezé* amazoknál eredetibb, mutatja az, hogy a B. Codexben is ilyenekkel találkozunk: én vitézségemnek *tőrö (tőre), hatalmo,* (19. 53. l.); a másik különbség az, hogy valamint a köz-

nyelv, úgy az őrségi nyelvjárás és a codexek is már nem a másod altőt, hanem az elsőt használják az esetben, ha rag járul a szóhoz, és így: *székébe* (*székibe*), *házára*, *dögével* (*dögivel*), *hatalmától*, vagyis a míg a másod altő *é*, vagy *ö*, vagy *o* zárt hangokon végződik, addig az első altőnek csak nyilt *a* vagy nyilt *e* a véghangja. Hogy egyébiránt hajdanában a *képem*, *házam*, *kezem-madaram bántalmam-kérelmem* félékben is, a másod altő volt használatos (*házom*, *házod*, *házonk*, *házotok*, *házok*, *házot* sat., bizonyítja

a) a HB-ben előforduló *uro-mk;*

b) a B. Codexben találom: kőfa*lo*kat, *földöt* (13. 17. l.), mely utóbbi egyúttal azt is mutatja, hogy azon korban még mind azon *ö*, *ü* hangzós névszókat, melyeket ma így ejtünk: *földem*, *könyvem*, *tüzem*, *földet*, *könyvet*, *tüzet* sat így ejték: *földöt*, *könyvöt*, *tüzöt*, és többes *földök*, *könyvök*, *tüzök*. A régi nyelv tehát e részben szabályosabb volt, mint a mai, mert a *háza*, *képe*, *keze*, *hatalma* alakot első altőül nem használta.

c) az, hogy ma se mondhatjuk ház*haz*, kép*hez* (kivévén ez utóbbira nézve a Debreczen vidéki nyelvjárást), csűröm*hez*, mert a közelítő rag nem öt, hanem csak háromféle, t. i. a zárt hangzójú *hoz*, *hez*, *höz*, valamint a *ti* személy birtokragja is csak háromféle: *tok*, *tek*, *tök*; valamint, végre, ezt se mondhatjuk: ház*a*n, madar*a*n, kép*e*n (nyilt *e*) bántalm*a*n, mert az *n* helyrag is csak 3-féle (az esetben t. i. midőn segédhangzóval járul: házam-*on*, kezed-*en*, képünk-*ön*). Hasonló szokása volt a többes *k* ragnak, valamint a *t* esetragnak is. A HB-ben olvassuk: *halálot*, *részet*, s a B. Codexben *kőfalok*-tól (21. l.). E ragok tehát hasonlóan csak az *o*, *e*, *ö* zárt hangzóval végződő altőkhöz járultak, holott manapság a *k* rag némely névszókban az első, némelyekben a másod altőhöz járúl, a *t* esetrag pedig az *l*, *r*, *n*, *ny* s néhány *s*, *sz* végű névszókban, ezeken felül még a főtőhöz is (*királyt*, *bort*, *leányt*, *kast sat.*). Áttérhetek ezután a tehető ellenvetésre.

Mintha hallanám, hogy mondják: a mit eddig csevegtél, az lehet igaz, de mit szóllasz ahhoz, hogy több névszót így ejtünk az *ő* személy egy birtokában: *botja*, *kádja*, *papja*, *rákja*, *rendje*, *keresztje* sat. nem pedig *bota*, *káda*, *papa* sat. Ezt az ellenvetést egészen jogosnak tartom, de annál szivesebben felelek meg rája, mert a bennök lévő *j* éppen azon jelenségek közé tartozik, melyeket magából a nyelvből ki lehet magyarázni.

Tudjuk, hogy van több helységnév, mint *Bánhida* Komárom

megyében, *Péterhida* Somogyban, *Gyala-kuta* Maros-Tordában, *Giró-kuta* Szilágyban, *Tamás-pataka* Hunyadban, *Gyurka-pataka* Szolnok-Dobokában. Továbbá a HB-ben *szentei (szentii)*; a B. Codexben: felfedjed ő *palástát, földében*, a hegyeknek *útait*, ő *földöket*, ő *térdéket*, kecskéknek *baka (bakja)* (1. 16. 18. 46. 120. l.), sőt a 15. lapon *kétszer* e nagyon eklatáns példa: Eliachim, úrnak *papa*, és Eliachim, úrnak nagy *papa*. Az a magyar nyelv tehát, melyet a fentebbi helységek keletkezésekor beszéltek, a *j*-t az *ő* személy egy birtokában nem ismerte. A B. Codexben fordul elő már *j* is, de leginkább csak a *szolgálatta, zarándoklatta, parancsolatta, ő gondolattokat* (mindegyik *t* felett egy-egy ponttal jelölve) félékben, s így olyanokban, melyeket ma a köznyelvben *j* nélkül ejtünk *(szolgálata, parancsolata)*. Hogy egyébiránt a *j*, mint az ő személy birtokragjának alkotó része, a rokon ugor nyelvekben sem fordul elő, azt már Szilasi Móricz a Nyelvőr XI. kötetében (302. l.) kimutatá, a hol ily példákat hoz fel: vogB. *kvole* háza, finn *jalka-nsa* lába, mordE. *kudo-zo* háza, osztI. *kerabe-t* hajója, osztSz. *kara-l* földje, votj. *nili-z* leánya.

II. *Magánhangzón végződő névszók.* Ezek a következő osztályokba sorozhatók:

1. A melyekben a vég magánhangzó *a* vagy *e (róka, teve)*.

2. A melyekben a vég magánhangzó nem *a* vagy *e (hordó, kendő, gyűrü, kocsi)*.

3. A melyek az altőkben megbővülnek (*ló-lova, hó-hava, lé-leve, cső-csöve*).

Ezekkel a fentebbiek után röviden végezhetünk.

1. A mi a *róka-teve* féléket illeti, ezekről már ki van mutatva, hogy a vég rövid hangzó, hosszú *á* és *é*-ből rövidült; de különben is, nem lehetne másképen kimagyarázni, hogy miért ejtünk *rókának*, *róká*-hoz sat. és *tevé*-nek, *tevé*-től sat. alakokat. A főtő tehát ezekben *róká* és *tevé*, az első altő *rókáa, tevée*, a másod altő pedig *rókáo, tevée*. E szerint tehát mondjuk: *rókám, rókád, rókája*, (az őrségben *rókájjo*) *rókánk, rókátok, rókájok* (az Őrségben *rókájjok*); hasonlóan *tevém, tevéd, tevéje* (az Őrségben *tevéjje*), *tevénk, tevétek, tevéjök* (az Őrségben *tevéjjek*, és *rókák tevék, rókát-tevét, rókán-tevén*. A másod altő tehát itt, valamint a következő második osztálybeliekben is, csak az *ők* birtokában uralkodik (az ő *róká(j)ok*, az ő *tevé(j)ek*, ellenben a többi birtok-, illetve esetragok előtt maga a főtő. Abból pedig, hogy az *ők* birto-

kában a másod altő az uralkodó, azt láthatjuk, hogy a nyelvszellem a magánhangzón végződő névszók többesét (*rókák-tevék*) szorosabban meg akarta különböztetni az *ők* birtokragos alakjától, mint azt némely mássalhangzón végződő névszóknál tette (*székek* = sok szék és az ő *székek, juhok*, és az ő *juhok, bokrok* és az ő *bokrok* sat.). Hogy az első és másod altőben *j* hangzik, valamint a *rókájok, tevéjék* v. *tevéjök*-ben is, annak oka az, hogy a *j*-t a nyelv csupán a hangrés (hiatus) betöltése végett használja, mert a *j* a szónak se testéhez, se birtokragjához éppen úgy nem tartozik, mint a mikor azt mondjuk: hosszú *hangzójú* névszó, vagy: *l képzőjű* ige; a miből egyúttal az is következik, hogy éppenséggel nem követnek el hibát azok, a kik így irnak: *fijam, fijad* sat. es *rókájim, keféjim, hordójim, rókájid, keféjid, hordójid* sat.

2. A második osztálybeliek mindenben megegyeznek az első osztálybeliekkel; a mi némi figyelmet érdemel, csak annyi, hogy az *i*-n végződőkben (*Feri, Zsuzsi* sat.) az *i* nem lessz hosszúvá. A másod altők ezek: *hordóo, kendőö, gyürüö, kocsio*, s ettől a *hordó(j)ok, kendő(j)ök, gyürü(j)ök, kocsi(j)ok.*

3. A harmadik osztálybeliekben mind a két altő (*lova* és *lovo*, *csöve* és *csövö, leve* és *levë*) ugyanazon szabály alá esik, mint a mássalhangzón végződő névszóknál láttuk, s csakis azt kell megjegyeznem, hogy az *én, te* és *ti* birtokragos alakjában, valamint a többesben és a tárgyesetben mindig az első altő szerepel (*havam, havad, havatok* és *havak, havat; csövem, csöved, csövetek* és *csövek, csövet* sat.), a *lovunk-levünk, lovok-levök* és *lovon-leven* alakokban pedig a másod altő.

III. *Az i mint többes rag.* Az *i* többes ragot tárgyalván, szóllok előbb a mássalhangzón, s azután a magánhangzón végződő névszókról.

1. Manapság a köznyelvben így ejtjük: *házaim, házaid, házai, házaink, házaitok, házaik*, és *csüreim, csüreid* sat., vagyis akár felhangú, akár alhangú a névszó, az *i* előtt mindig az első altő van. De már az őrségi nyelvjárásban e jelenséggel csak a felhangú névszóknál találkozunk, mint: *kertyeimek, kertyeidek, kertyei, kertyeinkek, kertyeitek, kertyeik*, mert már az alhangú *ház* szónak a megfelelő alakjai ezek: *házaimak* *) v. *házaimok* (l. Nyr. VIII. 88.

*) Sajátságos, hogy a Magyar Nyelv rendszere (Buda, 1846, közrebocsátja a M. T. Társaság) azt mondja a 15. lapon, hogy a *ruháimak* rossz,

bátyáimok), *házoidak, házoi* sat., ellenben az eszékvidéki nyelvjárásban az alhangúakban is az első altő uralkodik: *lova-inkok* sat. (Nyr. VII. 231. l.) A HB-ben, illetve a hozzácsatolt könyörgésben, valamint a Bécsi Codexben is azt látjuk, hogy az *i* előtt nem csak az első altő, hanem a főtő is szerepel. A HB-ben az első altő van a *feleim*-ben, valamint a könyörgésben is a *szentei* és *önöttei* szókban, de már ugyanitt a *brátim* (barátim) alakban a főtő szerepel. A B. Codexben: egy birónak *napiban, halottimmal*, én *leányim* (3. 4. l.) a főtő; *szárnyai, szemeid, lábaihoz* (6. 8. l.) az első altő. Sőt azt tapasztaljuk, hogy e változatosság, kivált a költői művekben, még ma is divatban van. Példák a főtőre nézve: Egy híját ismertem *örömimnek* még, *Csokonai*; Elsujtád *villámidat, Himnusz*; Jertek *barátim*, Petőfi; az újabb költői művekben pedig ily példákat nagyon sokat találhatunk. — Én csak az első altő uralmát tartom helyesnek.

2. A mi a magánhangzón végződő névszókat illeti, ezekben az *i* előtt az első és második osztálybelieknél a főtő, a harmadik osztálybelieknél pedig az első altő uralkodik, mint *rókáim, tevéim*; *gyűrűim, kocsiim*; *lovaim, köveim*.

IV. *Simonyi úr többi érvei.* Az eddig mondottak után alig volna szükséges, hogy szerzőnek a többi érveire is feleljek, mert úgy hiszem, eléggé kimutatám, hogy a névszó teljes tőjét hirdető tanának a nyelvben semmi alapja nincs; néhány szót mégis nem tagadok meg tőlök.

Szerző azt mondja, hogy a rövid véghangzójú teljes tő a régi oklevelekben, s Anonymusnál is, előfordul. Ez argumentumra röviden csak annyit jegyzek meg, hogy a régi oklevelek írásmódja nagyon határozatlan, a mennyiben ugyanazon szó majd így, majd úgy van írva. Így p. o. *Szeg* helynév egy 1261-ki oklevélben: allo-*zeg*, egy 1067-kiben: aru-*scegui*, egy 1214-kiben: berug-*seug*, egy 1256-kiban: feredeu-*zyg*, egy 1317-kiben: vanyk-*zege* (Nyr. VII. 268. l.). Anonymusnál *Ound* (7. l.), de már *Oundu* (16. l.), *Bors* és *Borsu* a 16. lapon; az *álom* és *szerelem* szóknak *álmo*, írva *álmu*, és *szerelme* írva *szerelmu* (5. és 7. l.) ősségi alakjait pe-

---

holott a *ruhdi-mak* v. *ruhdi-muk* alakban a régi *muk* (V. ö. a HB-ben *isemuk*) változott *nk*-vá (*uro-muk, uro-mk, uro-nk*). Nem hogy rossz volna tehát a *ruhdimak ruhdimok*, hanem inkább ősi eredeti alak, melynek legközelebbi tője *ruhdi*.

dig czélzatosan használja, mert amavval az *Álmos* vezér nevét, emevvel pedig a *Szerelmes* vidék nevét akarta kapcsolatba hozni, a mire alkalmasabb volt az *álmo* és *szerelme* alak, mint az *álom* v. *álm*, és *szerelem* v. *szerelm*. A latin szók hasonlóan gondatlanul vannak leírva: hungarorum h. *hungarum*, juxta h. *jux*, statuta h. *statura*, millibus h. *milibus*, occiderunt h. *exciderunt*, tunc h. *dunc*, ulturus h. *ulterius* (1. 3. 7. 9. 14. 17. ll. idézve a *Historiæ Hungariæ fontes domestici. Scriptores 2. Pécs, 1883.* cz. munkából). Hivatkozik szerző (18. l.) az Ehrenfeld Codexre is, s idéz belőle néhány szót, melyeknek a végén rövid hangzó van. Én e szókat egybevetettem és úgy találtam, hogy a *nagyobbik* részök olyan, a melyekben a rövid hangzó nem a főtőt, hanem a *ragot* kiséri, mint *kyke* kik, *ewke* ők, *napvala* nappal, *ystente* istent, *alamyznavala* alamizsnával, *neppeke-nek* népeknek, *kewnuezeseke-vel* könnyezésekkel. Így tehát ezek a *házo, házu*-féle teljes tők részére épen nem alkalmas tanuk. Egyébiránt pedig olvassa meg szerző a Volf-féle Előszó (Nyelvemléktár VII. köt.) XXIII. és XXVII. lapjait, és meg fog győződni, hogy az Ehrenfeld Codex nagyon ügyetlen és gondatlan másolatban maradt fenn. Már a legelső lapon, a feliratban lévő *irtattanak* (*irattanak* helyett) szó is gondatlanságra mutat; így továbbá: *elezteb* (előbb) 31. l., de már a következő sorban *eleztebe*; *könyvezéseke-vel* az 53. l., de *könyvezések-vel* a 77. l., szükségegről (*szükségekről* helyett) 77. l., *halottaibaból* 78. l., de ugyanott *halotájabalól* sat.

Azt mondja továbbá szerző (20 l.), hogy több olyan, idegenből átvett névszó van nyelvünkben, melyek az illető nyelvben magánhangzón végződnek, de a mi nyelvünkben a vég magánhangzójok elveszett, s hogy tehát ez a jelenség is az ő állítását támogatja. Fölemlíti a szlávból a *krisztu, bratu, miloszti* szókat, melyekből a magyar *kereszt, barát, malaszt* szókat csinált. Én erre avval felelek, hogy sokkal nagyobb a szlávból átvett azon szók száma, melyekben a véghangzó a magyarban megmaradt, mint pl. *szluga, szlama, szeno, szreda*, magyar *szolga, szalma, széna, szerda.*

Szerző a *házo*-féle teljes tő védelmére, Hunfalvy Pálnak azon észrevétele ellenében, hogy ez esetben így kellene beszélnünk: *házonak, házotól* sat., még azt mondja, hogy ha ma nem így beszélünk is, abból nem következik, hogy régen nem beszéltek volna így; szembe állítja tehát egymással a *házonak* és *házon* alakokat, melyeket ő természetesen így tagol: *házo-nak* és *házo-n*, s ily magyarázatot fűz hozzájok: az osztyák nyelvben a magyar *n* helyrag-

nak megfelel a *na*, a *házon* alak tehát eredetileg *házona* volt, melytől az *a* később elesett; a *házonak* alakból az *o* veszett el s elveszhetett, mert úgymond, a *házonak*-ban az elveszés folytán nem állott elő a *házn* hangcsoport, holott *házon*-ban, ha az osztyák *n* közvetetlenül járul a véghangzóját vesztett (*házo*) *ház* alakhoz, a magyarban hallatlan *házn* hangcsoport állott volna elő; így tehát a *nak* ragnak szükségképen a csonkult tőhöz, az *n* helyragnak pedig szükségképen a teljes tőhöz kellett csatlakoznia, az előbbinek annál inkább, mert a *háznak*-ban az *n* különben is a második szótaghoz tartozik.

Bocsásson meg Simonyi úr, ha e magyarázat nekem a *ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes* közmondást juttatja eszembe, s hogy ennélfogva az ily magyarázatnak hitelt adni semmiképen nem lehet. Tegyük föl előbb azt, hogy az *n* rag és *nak* rag egyazon időben jöttek a világra; ez esetben annak kellett volna történni, hogy a *házo* teljes tőnek az *n* szolgálatára szüksége lévén, azt magához hivatta, és az *n* a szolgálatba készséggel beszegödött: később hivatta ugyanily czélból a *nak* ragot is; de már evvel meggyült a baja, mert azt mondotta neki, hogy ő csak nyomorék emberen akar segíteni, s hogy tehát csonkítsa meg magát. A *házo* ekkor, hogy a *nak* szolgálatát megnyerhesse, cselt gondolt ki, s így szólott neki: tudod, mit? «én második Próteüsz vagyok; a mikor *n* testvéredre lesz szükségem, akkor a nagyobbik, mikor pedig teréd, akkor a kisebbik alakomat veszem fel.» Ha pedig az *n* és *nak* nem egyazon időben születtek, akkor, hihetően, előbb született az *n* rag, a *nak* pedig bevárta, míg a *házo* eldobja magától *o* tagját (?). Ime ily képtelenségre vezet az, ha nem elégszünk meg annak bebizonyításával, hogy a mi nyelvünk a finnel rokon, hanem ez utóbbinak még azt a vonását is, mely szerint benne minden névszó magánhangzón végződik, törik-szakad, keresztül akarjuk hajtani a magyar nyelven. Egyébiránt vigasztalja magát szerző avval, hogy a *házonak-házon*-féléhez hasonló magyarázattal nem egyedül áll. Ifj. Szinnyei József a Nyr. VII. köt. 97—99. ll. a *végtére* és *véghetetlen* szókat így magyarázza:

a) végtére: ebben kétszer van meg a lativus elem, t. i. *té* és *re*, s hogy a *té* két elemből áll, az egyik az ugor *-g*-nek megfelelő *é*, a *t* pedig a *től* ablativus ragnak egyik alkotó része, melyben e szerint a tulajdonképeni ablativus csak az *ől*, a *t* pedig összezsugorodott rag-alapszó, mint a milyen a finn *sisä* ebben *-ssa*, s hogy a

t-ől ablativusnak megfelel a *t-é* lativus, s hogy tehát *végtére* nem képzett, hanem ragozott szó.

E különös magyarázat helyett talán helyesebb a *végtére* szót úgy magyarázni, hogy az nem egyéb, mint a *vég* v. *végik* elavult igének az az alakja, mely a hasonlóan elavult igéktől származó ily alakoknak felel meg: *fektében, altában, nyugtával* (dicsérd a napot), *röptében, vaktában, széltében* (*fekik* ma fekszik, *alik* ma alszik, *nyugik* ma nyugszik, *röp* v. *röpik* ma repül, *vakik* ma vakul, *szélik* ma szélesedik, *vég* v. *végik* ma végződik). Ily alakok azonban az el nem avult igéktől is vannak, mint *ültömben, ültödben, ültében* sat., *féltemben, féltedben, féltében* sat., *jártomban, jártodban, jártában* sat. Ezek között tehát vannak olyanok, melyek mind a hat személyraggal még ma is használatosak, viszont vannak olyanok, melyeket csak az *ő* személyragjával használunk, s ezek közé tartozik a *vaktában*, valamint a *végtére* is, s mind azok, mind ezek az igeneveknek egy faját, a régies alakú múlt részesülőt, képezik. Bőven írtam rólok. *Nyelvünk ikes igéi és a Révai szabálya* (Budapest 1887) cz. munkám 26. s köv. ll.

b) a *véghetetlen* szóról azt tanítja, hogy abban nincs semmi potentialis (*hat, het*) elem, s ebből kiindulva, a *het* tagot a mordvin, lapp, zürjén, vogul és osztyák nyelvekből magyarázza, s arra az eredményre jut, hogy az ugor denominativ *j* (eredetileg *g*) képzőnek a magyarban a *h* felel meg, a *t* pedig nyelvünkben causativ képző, s így áll elő a *helhet* ige a. m. collocat.

Én e különös magyarázat helyett azt mondom, hogy a *véghetetlen* is a *végik* ige származéka, s annyit tesz, mint *el nem végződhető*. Hogy M. A. szótárában a latin *infinitus*-sal van visszaadva, annak oka az, mert a latinban nincs *infinibilis* szó. Ha a *végetlen* szó élt volna M. A. korában (v. ö. *fedetlen* fővel, *fövetlen* borsó, *látatlan, rágatlan* deverbalis képzésű szókat), azt is *infinitus*-sal adta volna vissza. A deverbalis *végetlen* kihalt, s helyette vagy a denominalis *végtelen*-t, vagy a deverbalis *véghetetlen*-t használjuk éppen úgy, mint a kihalt *türetlen* helyett a *türhetetlen*-t. Warum in der Ferne schweifen? miért akarunk csalódni és másokat is csalódásba ejteni?

De visszatérek szerzőhöz. Sajátságosnak tünt fel előttem szerzőnek az a kijelentése (29. l.), hogy a nyelv elemeinek eredeti értékét nem szabad az újabbkori nyelv elemzésére egyszerűen átvinni, nem pedig azért, mert «megtörténhetik, hogy a tő (értsd, teljes tő)

vége, hangtani változások következtében, a *nyelvérzékre nézve elveszti a tővel való közösségét*». Így már értem, miért tanítja újabban azt, hogy mai nyelvünkben a többes 1. személy ragja magánhangzó után *nk*, mássalhangzó után *unk, ünk* (?), a helyrag magánhangzó után *n*, mássalhangzó után pedig *on, en, ön* (?) (29. 30. l.). Az ő nyelvérzéke e szerint *Rendszeres magyar nyelvtan második kiadás* cz. munkája óta, melyben még a *házo, házu* teljes tőket tanítá, úgy megváltozott, hogy a *házo o* és a *házu u* hangját már most nem a tőhöz tartozónak érzi!

Szerző az ő teljes tő, és puszta tő elméletét kiterjeszti még az igékre is. Igaz, hogy a birtokragos névszó, és az ige jelen idejének *én, te, mi, ti* személyű alakjai között szembeötlő hasonlóságot észlelünk, kivált ha az igét így ragozzuk: *adom, adod (ad), adunk, adtok (adnak)*, mint *juhom, juhod, juhunk, juhotok*. (Én azt hiszem, hogy az igének e volt a ragozása mindaddig, a mig a nyelvszellem az alanyi és személytárgyi (*adlak*) másik két ragozást meg nem alkotta. Ezt látszik bizonyítani a tárgyas ragozásra nézve az a jelenség is, hogy az *adja, adjuk, adjátok* és *adják* alakokban megvan a tárgyjelölő elem a *j*, ellenben nincs meg az *adom* és *adod*-ban; ezt látszik bizonyítani az is, hogy a *láttam* alak egyenlő az alanyi és tárgyi ragozásban, s hogy tehát a *láttam* ragozásbeli ősi jogához a másik két ragozás létrejöttekor is ragaszkodott). Ellenben a birtok- illetve személyragok járulása tekintetében már nagy különbség van. A névszóban ugyanis a *birtokrag* közvetetlenül az első vagy másod altőhöz járul, holott az igében, kivált ha a főtő két mássalhangzón végződik, a személyragok csak egy segéd vagy kötő hangzó segítségével járulhatnak, mint tart-*o*-k, tart-*a*-sz, tart-*u*-nk, tart-*a*-tok, tart-*a*-nak. A HB-hez csatolt könyörgésben is az *imággyomuk* szóban az *m*-et megelőző *o* kötő hangzó, mert az *imággy* (*imádj*) két mássalhangzón végződő — imperativusi — altő, s így nem helyes szerzőnek az a nézete, hogy benne az *imádjo* teljes tő megmaradt, s hogy a *vogymuk*-nak így kellene lenni *vogyo*-muk.

Szerző az 1881 előtt megjelent nyelvtanaiban azt tanítá, hogy valamint a névszónak, úgy az igének is több teljes tője van, mint pl. a *száll* igének: *szálla, szállo, szállu*. A Nyelvőr X. kötetében azonban már oda nyilatkozik, hogy mivel a nyelvérzék változik, de különben is, iskolai könyvben, nem lehet minduntalan a régi nyelvemlékekre hivatkozni, ő ezentul a *házo, házu* féléket így

fogja tanítani: *ház-on, ház-unk* (két tag), és *út-a-tok, út-a-t* (három tag); a változó tövűeket így: *lov-on, lov-unk,* és *lov-a-tok, lov-a-t,* de *háza-k, pado-k, képe-k, szëmé-k, pörö-k* (Nyr. X. 373—375 l.); az igéket pedig, nem így: *ado-tt,* hanem *ad-ott,* s nem *adu-nk,* hanem *ad-unk.*

Ez nagyon szép áldozat volna az ő részéről, csak az a baj, hogy ő ezt csupán a tanuló gyerekeknek hozta és hozza, ellenben a magas nyelvtudomány szempontjából a most megjelent akad. értekezésében a teljes tő elméletét védelmezi, a miből azt kell következtetni, hogy a tanuló gyerekek nyelvérzéke megváltozott, de a nagy nyelvtudománynyal biró embereké nem változhatott meg. A tanuló gyerekeknek hozott áldozatra, — helyesebben palinódiára — nézve egyébiránt azt jegyzem meg, hogy ezzel a dolgot még jobban elrontá, mert a palinódia előtt a tanuló kiismerte magát a *házu-nk, úta-t, lova-tok, képe-tek* (teljes tő és rag) stb. alakokban, de most már nem tudja, hogy miféle elem az *út-a-t, kép-e-t, lov-a-tok, kép-e-tek* stb szókban az *a* és *e,* mert azt, hogy az *a, e* «*kötőhangzó mint szóelem*» (Nyr X. 375. l.), én se értem. Ha kötőhangzó, nem lehet szóelem, ha pedig szóelem, nem lehet kötőhangzó.

Vegyük most sorba a «felsőbb nyelvtudomány kivánta»: *ada, adu, ado* úgynevezett teljes tőket s lássuk, hogy beválnak-e ezek teljes tőknek.

Azt mondja szerző, hogy az *adás* szóban a teljes tő *ada,* s hogy az *ás á*-jában benne van az *ada* véghangja. Én úgy tudom, hogy *valamennyi* igenév, illetve igés szó, közvetetlenül a főtőtől képződik, és hogy a főtő és képző között semmiféle elemet nem érzünk (*ad-ni, ad-ás, ad-ván, ad-va, ad-ott, ad-ó, ad-andó*). Ama bizonyos elem beolvadtát tehát be kellene bizonyítani, nem pedig csak állítani. A præt. imperfectum *ada* alakja továbbá nem a teljes tő, hanem az *ad* főtőnek az altője, illetve a præt. imperfectum időtője.

Lássuk az *adu* úgynevezett teljes tőt. Erre nézve csak annyit mondok — mert már föntebb láttuk, hogy az igéhez a személyragok csak kötőhangzóval járulnak — hogy azért ejtünk *adunk*-ot, nem pedig *adnk*-ot, mert a *dnk* hangcsoportot a magyar nyelv nem tűri.

Lássuk végül az *ado*-féle teljes tőt. Ez az állítólagos teljes tő előfordúl ugyan szerző szerint az *adó* szóban is, de mivel azt abban

nem érezzük, vegyük az *adott* alakot, mint a melyben az *ado* világosan megvan.

Tudjuk, hogy az *adott* nem időtő a præt. perfectumra nézve, mert egyedül az *ő* személyt jelzi, s azt is csak az alanyi ragozásban. De tegyük fel, hogy valaki azt mondaná: «a ragok előtt az *adott, szėdėtt, űzött* alakokból a ragok járultakor a zárt hangú *o, ė, ö* kiröppen, s így áll elő az *adt, szedt, űzt* valódi időtő», erre habozás nélkül azt felelhetnők, hogy a zárt hang a magyarban csak azon igékből röppen ki rend szerint, melyek legalább kéttaguak és a főtő vég mássalhangzóját *o* vagy *ė* vagy *ö* zárt hang előzi meg (*forog, szėrėz, gyötör*). Az *adt* időtőt tehát igy kimagyarázni nem lehet.

Azt hiszem ennélfogva, hogy mást alig tehetünk fel, mint azt, hogy réges-régen, a HB-et jóval megelőző korban (mert a HB-ben már előfordúl az *adot* = adott, mint szenvedő formabeli alak) az *adt, szėdt, űzt* nem csak mint időtő, hanem mint az *ő* személy alakja is szerepelt, s hogy e szerint ős apáink így beszéltek: ő *kapt* valamit, ő *fogt* halat, ő *szėdt* cseresznyét, s hogy tehát az *adott, szėdėtt, űzött* csak későbbi fejlődés, és hogy e rendkívüli alak kifejtését (rendkivülinek mondom, mert a többi idő- és módtőkben — *szėd, szėde, szėdne, szėdj* — az *ő* személy, illetve *te* személy egyúttal idő- vagy módtő is) valamely különös s talán kénszerítő ok követelte. Kisértsük meg keresni ezt az okot.

Tudjuk a phonetikából, hogy ha *t*-n végződő szóra *t*-vel kezdődő szó következik, a kiejtés alkalmával a világ minden nyelvében és így a magyarban is, két *t* vagyis egy erős (intensiv) *t* hangzik (ő szere*t* *t*éged); ha pedig *d*-vel kezdődő következik, a kiejtés alkalmával két *d*, vagyis egy erős *d* hangzik (ő *lát* — *de* nem jól). Igy áll a dolog akkor is, ha *d* végű szóra *t*-vel vagy *d*-vel kezdődő szó következik (ő vé*d* — *t*éged, és ő vé*d* — *d*e nem ingyen). Minek kellett tehát történnie a *t* és *d* végű főtők præt. perfectumában?

Pető azt akarta mondani, hogy a látás már megtörtént, és így szólott: ő *látt* *t*éged, Csaba pedig meghökkenve igy felelt: ki *lát* engem? vagy: tudom, hogy ked még nem *látt* *d*innyét, s a felelet rá e volt, de *látok*; továbbá Józsa *védt* *t*éged, s a felelet rá e volt: nem hiszem, hogy *védne*, vagy Csongor téged *védt* *d*e nem ügyesen, s a felelet e volt: nem is kivánom, hogy *védjen*. Hogy tehát az ily félreértésnek elejét vegyék, a megfelelő zárt hangokat *o, ė, ö*, vették segitségül, s így állott elő a *látott, védėtt, ütött* stb E tapasztalást azután felhasználta a nyelv az oly igékre nézve is,

melyekhen a *fötö* nem *t* vagy *d* mássalhangzón végződik (Bors ma kap pénzt, Bors ma *kapott* (nem már *kapt*) pénzt).

Ha ezek után azt kérdezné valaki, hogy igaza volt-e Hunfalvy Pálnak, midőn a teljes tő elmélet ellen azt a kifogást is tette, hogy «Simonyi tanítása szerint a szótő a hozzájáruló raghoz alkalmazkodik: — e szerint a szolga parancsol a gazdájának», minden habozás nélkül igennel kellene felelnünk.

Ki gondolta ki a teljes tő elméletet, nem tudom, tudni nem is akarom, de csudálkozom azon, hogy ez elméletet, az egy Hunfalvyn kívül, mind azok, a kik az ugor nyelveket tanulmányozzák, magokévá tették, söt hogy többen még azok közül is, a kik eddig semmi jelét nem adták e tanulmányozásnak, ez elmélethez szegődtenek.

Immár elbúcsuzok S. urtól, de nem a nélkül, hogy egy bókot mondjak neki. Fogadja teljes elismerésemet abbeli ügyességeért, hogy egy rossz ügy védelmére három egész ívet össze tudott irni.

V. *Conclusio.* Mind ezek után, talán szabadságot vehetek az alábbi nyilatkozatra:

Köszönjük meg Hunfalvy Pálnak, hogy ő annyi gúny- és megtámadással szemben az ugor nyelvekkel való rokonságunkat kitartással védelmezte.

Köszönjük meg neki, hogy az ő alapos védelme következtében már most tudjuk, hogy nem vagyunk rokontalanok. De nagy ideje volna, hogy miután a rokonság már meg van állapítva, az ugor nyelvek tanulmányozását, legalább egy időre, abbanhagyjuk, s munkásságunkkal azon térre lépjünk, a melyen nyelvünknek gyakorlati hasznot tehetünk; mert, kérdem, mit mondhatnának az ugor nyelvek búvárai, ha én vagy más valaki, képben akarván beszélni, így szóllanánk hozzájok: én a nyelvem házában nagyon kenyelmetlenül érzem magamat a miatt, hogy a szobák talajának a deszkáiban sok a görcs, s bennök minduntalan fel-felbukok; vajon mondhatnák-e azt: a bajon könnyű segíteni, mert csak annak kell végére járni, hogy mely fenyvesből kerültek azok a fák, a melyekből a deszkák készültenek. Bizonyára, nem mondhatnák; de ha mégis mondanák, nem azt felelnék-e rá mind azon íróink, a kik az ugor nyelvészettel nem foglalkoznak, hogy: mi a görcsöket mégis csak lenyessük, mert mi arra törekszünk, hogy a nyelv házában minden író egész kényelemmel lakhasson, mert

azt nem tűrhetjük, hogy a talajdeszkák görcseiben mindúntalan fel-felbukjon.

Nem akarom tagadni, hogy egy szenvedélyes nyelvész örülhet annak, hogy az ugor nyelvészet sok szóról, melyeket t. i. nem a szláv, vagy német, vagy olasz nyelvből vettünk át, kimutatá, hogy a párja megvan az ugor nyelvek egyikében vagy másikában, csak az a baj, hogy ezt minden magyar szóról kimutatni nem lehet, s éppen e körülmény tanusítja azt, hogy az ugor nyelvekkel nem állunk oly közel rokonságban, mint pl. a franczia, az olasz, a spanyol nyelv egymással, mert ezek testvér nyelvek, az egykori Latium nyelvének a leányai; a mi nyelvünk ellenben, még a vogul-osztyákkal is, talán csak a 10. vagy 12. ízben rokon; még nagyobb baj az, hogy több olyan szóról, melyeknek az ugor nyelvészet párját vélt találni az ugor nyelvek valamelyikében, későbben kiderült, hogy a párja-keresésben, illetve az összehasonlításban tévedések*) történtenek. Ellenben a nagy közönség (értem a nagy közönségen azon nagyszámú íróinkat, a kik az ugor nyelvekkel nem foglalkoznak, az ilyenek pedig összes íróinknak legalább

*) Budenz a Magyar-ugor összehasonlító szótár cz. munkája Előszavában, melyet csak a munka befejezte után írt, önmaga megvallja (IX. l.) hogy «némely össehasonlításait nem véli többé fentarthatónak». Ez őszinteség dicséretére válik, de egyúttal megingatja az összehasonlítás helyes voltában való bizalmunkat. Ő pl. a *tönk* (tuskó) szót egybeveti a finn *tyve* és észt *tüve* (magyar *töve*) szókkal (229. 232. l.) s azt mondja, hogy a *tyve*, *tüve* magyar *tövö*-ből lett előbb *tövönk*, azután ebből *tünk* s ebből *tönk*, s hogy a *tönk* két elemből áll: *tő* és *nk*, ez utóbbi diminutiv képző lévén, mint a *felénk* és *nyulánk* szókban az *nk*. — Ne vegye tőlem Budenz rossz néven, mert hiszen én őt vas szorgalmáért és szerénységéért nagyon becsülöm, ha azt mondom, hogy ez összehasonlítás egy kicsit erőszakos. Én udvariasságból elhiszem azt neki, hogy a *félénk*, *nyulánk* (*élénk*, *falánk*) féle szókban a képző nem *ánk*, *énk*, hanem csak *nk* (másnak ezt senki fiának el nem hinném); de már azt, bocsásson meg nekem, sehogyan se hihetem el, hogy az *nk* kicsinyítő képző volna bennök. Megengedem, hogy a kicsinyités fogalmát kötjük a *felénk* szóhoz, ha ezt mondjuk: ez a kis pesztonka félénk, mert még kicsi, de az a baj, hogy van egész nagy fejércseléd is, a ki félénk; a *falánk*, *élénk* pedig a *falás*, *élés* müveletét (actio vorandi, actio vivendi) egy kicsit nagyon is nagyitja. Megjegyzem, hogy B. ugyancsak a IX. l. öt szót specifice fölemlít, mint olyanokat, melyeknek összehasonlítását már most nem helyesli, de köztük a *tönk* nem fordul elő. Jobb lett volna a *tönk*-öt más egyebekkel együtt egyszerűen kihagyni az összehasonlító szótárból.

90%-át teszik ki) az ugor nyelvészet összehasonlítása iránt egyáltalában nem érdeklődik, mert annak, hogy nem ismerik az ugor nyelveket, éppen úgy nem vallják kárát, mint nem veszik hasznát ugor nyelvészeink e részbeli ismeretöknek, mert ha kétségök van egy vagy más magyar szó helyes használata felől, az ugor nyelvekhez ők is hiában fordulnak. A nagy közönséget csak az efféle kérdések megvitatása és eldöntése érdekelné, példáúl:

a) mi a különbség ezek között: *mely* — *melyik*, és *a mely* — *a melyik* (*mely* vidékről jöttök, vagy *melyik* v. j.? *a mely* kutya sokat ugat stb. vagy *a melyik* kutya s. u.?).

b) mi a különbség az *a mely* és *a mi* között (a levél megírását, *a mely* pedig sürgető volt, el kellett halasztanom, vagy *a mi* pedig s. v. ?)

c) mi a különbség: *egy* — *egyik*, *más* — *másik*, *mindegyik* — *mindenik*, *valamely* — *valamelyik*, *némely* — *némelyik*, *akármely* — *akármelyik* között, mert föl kell tennünk, hogy a nyelvszellem a kétféle alakot nem ok nélkül alkotá.

d) mi a különbség az ikes comparativus és superlativus, és iktelen között. (Itt nem szokás a *fiatalabb* lányt az *idősebb* testvér előtt férjhez adni, vagy pedig a *fiatalabbik*, az *idősebbik* sat.? Jó-e ez: a huszárok *legvitézebbjeit* megdicsérték. Melyik helyes: Boriska volt a tegnapi bálban *a legszebb*, vagy csak *legszebb*?

e) vajon nem volna-e czélszerű a zárt hangú *e*-re, a mely nyelvünkben nagyon fontos szerepet játszik, egy külön jegyet, talán egy keresztül húzott (ö̵) ö-t használnunk. Ennek csak örülne a Szeged vidéki ember; szivesen fogadná a Fehérvár vidéki, látván, hogy az irodalom az ő zárt *e* hangját kellő figyelemre méltatja; meggyőződnék a Debreczen vidéki, hogy az irodalom az ő nyilt *e*-jét az illető szókban éppen nem kedveli; átlátná végre az idegen, a ki a magyart a hírlapokból tanulmányozza, hogy a mi nyelvünk nem oly monoton, a milyennek azt neki mondották, ha a *fejedelem*, *segedelem* stb. szókat így látná írva: *fejö̵delö̵m*, *segö̵delö̵m* stb. Ha némelyek e jegyet eleinte ö-nek olvasnák, éppen nem botránkoznának meg; legfeljebb azt gondolnák, hogy tetszett az irodalmi nyelvnek *istenem* stb. helyett *istenöm*nek adni az elsőséget.

f) melyik helyesebb: a fijaim a *nyertök* pénzt azonnal elkölték, vagy pedig a *nyerték* pénzt?

g) vajon nem volna-e czélszerű az *evett*, *ivott* alakok helyett az egészen szabályos *ett*, *itt* alakokat használni az irodalmi nyelvben.

Az irodalmi nyelv, én szerintem, éppen nem tett szerencsés választást, midőn amaz alakokat az ormánsági nyelvjárásból átvette (Vass J. a már említett munkája 56. lapján azt mondja, hogy az Ormánságban a hasonló alkatú igéket így ejtik: *tėvėtt, hivett, vivett.*[1])

h) helyes-e Révainak az a szabálya, hogy *minden* ikes igét egy bizonyos minta szerint kell ragozni, s hogy tehát helyesen csak így beszélhetünk s írhatunk: ha majd porrá *válom;* azt akarja, hogy *elváljam* a feleségemtől; mikor a világból *kimúlom;* a holnapi tárgyalásra nem *jelenem* meg stb. s vajon nem helyesebb volna-e azt a szabályt felállítani, hogy csak azon igéket ragozzuk ama minta szerint, melyekben az *ik*-et *egy bizonyos képző megelőzi.*[2])

i) nem volna-e jó az irodalmi nyelvbe átültetni a *futtam, futtál, futtunk, futtatok, futtak*-féle ragozását a *köt, üt, süt, nyit, vet, jut*-féle igéknek, vagyis a melyekben a főtő *t*-jét rövid magánhangzó előzi meg. E ragozás több nyelvjárásban divik (Mátra vidéki, székelységi, Eszék vidéki: Rétfalu, Szent-László stb.), s az

---

[1]) A Tudományos Gyűjtemény valamelyik kötetében olvastam, hogy az illető czikk irója azt kérdette egy nógrád megyei embertől, a ki bizonyos ügyben őhozzá fordult: *ėvėtt*-e már kend, s az ember megzavarodva így felelt: *ėvėttem*, uram.

[2]) Én a fentebb említett munkámban ezt a szabályt hoztam javaslatba, mert úgy láttam, és úgy látom, hogy a Révai szabályával a mai nyelvszokáson nagy erőszakot követünk el. Ő e szabálya alól csak 7 igét vesz ki (Elab. Grammatica 953. l.) u. m. *folyik, hazudik, úszik, csúszik, mászik, aszik, különbözik:* kétségkívül nem elvi alapon, hanem csupán azért, mert ezeket azon régi iróknál, a kiket ő tanulmányozott, *ik* nélkül találta za illető *ő* személyben. De miért nem vette ki *aválik, múlik, vágyik* igéket is, holott azokat Gyöngyössi Istvánnál megtalálhatta vólna. No de Gyöngyössi világi ember, s hozzá talán még protestáns is volt, Révai pedig csak egyházi irókból szeret idézni. De különben is, hogyan lehetne az *ik*-re alapítani egy egész külön ragozást, a mikor azt tapasztaljuk, hogy az illető igék főtőjét csak úgy kapjuk meg, ha előbb az *ik*-et elvetjük, s a mikor azt tapasztaljuk, hogy bizonyos osztályhoz tartozó ikes igék személytárgyi ragozásában maga az *ik* is eltűnik. p. alanyi ragozás: P. egy egész kenyeret *megeszik* és P. minden embert *kijátszik;* személytárgyi ragozás: ne menjetek oda, mert a farkas *megesz* benneteket, és P. mindig *kijátsz* bennünket. Szándékom egyébiránt a már említett munkámat «*Még egyszer az ikes igék*» cz. alatt, még ez év folytán, sokkal világosabb és meggyőzőbb szövegezésben közre bocsátani.

átültetéssel bizonyosan csak nyernénk, a mikor így fognánk írni: *nyittam, nyittál, (nyitott), nyittunk, nyittatok, nyittak; nyittam, nyittad, nyitta, nyittuk, nyittátok nyitták* és *nyittalak*, a *nyitottam, nyitottál, nyitottunk, nyitottatok* stb. helyett.

j) nem volna-e jó, s nem nyerne-e sokat az irodalmi nyelv, ha a *borít, tanít, segít merít*-féle nagy számú átható igéket s átalában mind azon igéket, melyekben a főtő *t*-jét hosszú magánhangzó előzi meg, mint *bocsát, fűt, nyút, dűt* ugyancsak a præt. perfectumban úgy ragoznók, mint a hogyan ragozza őket a Mátra vidéki nyelvjárás Mező-Kövesd táján. Ott*) a nép így mondja: *taníttam, segíttem, taníttál, segíttél (tanított, segített), taníttunk, segíttünk, taníttatok, segíttetek, bocsáttam, fűttem* stb. Megengedem, hogy ez igéknek, valamint az *i)* alattiaknak az ily rövidített ragozásától eleinte idegenkednénk, de kétségkívül éppen úgy hozzászoknánk, mint hozzászoktunk a felső-tiszai (úgynevezett Tisza-háti) nyelvjárásban divó *várók-kérők*, és *várnók-kérnők*-höz.

k) melyik jobb: a lányaimnak az a *szándékuk*, vagy — — a *szándéka?*; illetve, a lányaimnak *szándékuk* az, vagy — — *szándéka?*

l) mi a különbség az *akármi-akármely*, és *valami-valamely* között, midőn őket jelzőül használjuk: *akármi* baj ér, fordulj hozzám, vagy *akármely* — —?, ha *valami* baj ér, vagy *valamely* — —? ha *valamely* farkas, vagy *valami* farkas? megtámadna; J. nem vesz nőül *akármely* leányt, vagy pedig *akármi* leányt (abstract fogalom, concret fogalom).

E 12 kérdést, és még több mást, nem lesz nehéz megoldanunk, ha az a vágy lelkesít bennünket, hogy az irodalmi nyelvet lehető szabatossá tegyük, s ez által tökéletesítsük. Én abban a hitben vagyok, hogy ha a fentebbi kérdések közűl csak hármat vagy négyet oldunk is meg, többet fogtunk lendíteni a nyelv ügyén, mint ha «*Votyák népköltészeti hagyományok; Jemptlandi lapp nyelvmutatványok*» stb. stb. stb.-féle munkákat százával bocsátunk is közre.

Távol van tőlem az a gondolat, hogy egy oly tekintélyes testületnek, mint az Akadémia Nyelvtudományi Osztálya, tanácsot

*) Borsod-Ivánka nevű faluban, mely Mező-Kövesdtől egy óra járásnyira van, ifjú koromban egy egész évig laktam, s e ragozás nekem már akkor megtetszett.

adjak, mert avval én a legnagyobb szerénytelenség bűnébe esnék, de óhajtásomat szabad kimondanom, mert azt sértésnek senki nem veheti. Óhajtom tehát, hogy a Nyelvtudományi Osztály indítaná meg haladék nélkül nyelvünk szabályainak megállapítását, azaz készítené elő a *Magyar nyelv rendszere, második kiadás, Buda, 1847.* cz. munkának egy új, tetemesen javított, illetve átalakított kiadását. A hajdani M. T. Társaság a nyelvtanra — és méltán — oly nagy súlyt fektetett, hogy az 1846-ban megjelent első kiadás után, már 1847-ben egy új kiadást tett közzé. Az e részbeli munka most, 41 év multával, sokkal könnyebb volna, mint volt 48 előtt, mert ma a levelező tag is jobban érti a nyelvet, mint érté 48 előtt a rendes tag. Az új kiadásra pedig nagy szükség volna, mert a 48 óta megjelent nyelvtanok csak a Hangtanra nézve mutatnak haladást, de már a Szótant éppen úgy tárgyalják, mint tárgyalta a Révai Elab. Grammaticája, s tárgyalta ennek nyomán a Magyar Nyelv Rendszere. Egyformán tanitják, hogy van *ható ige* (Révai: *verbum potentiale),* pl. *hozhat,* és *müveltető ige* (Révai: *verbum factitivum)* pl. *hozat;* holott a szótárakban se a *hozhat,* se a *hozat,* mint külön ige, nem található, nem pedig azért, mert ezek nem külön igék, hanem éppen úgy, mint a szenvedő forma, csak formáji (*ható* forma, *müveltető* forma) az igének. Egyformán tanítják, hogy az *én* személy egy birtokában a mássalhangzón végződő névszók ezeket a ragokat veszik fel: *am, em, om, ém, öm;* a *te* személy birtokában: *ad, ed, od, éd öd;* a *ti* személy birtokában: *atok, eték otok, eték, ötök;* s a több birtokra nézve: *aim-eim, aink-eink* stb., holott a dolog úgy áll, hogy akár mással-, akár magánhangzón végződik a névszó, a birtokragok az egy birtokra nézve: *m, d, nk, t-k,* és *k;* a több birtokra nézve: *im, id, i, ink, it-k* és *ik,* ragasztván ezeket az illető fő v. altőhöz.

Az én számításom szerint az új kiadás előkészületeire elég volna 3 év, ha egy — 7—8 tagból álló — bizottság, a munkát tagjai között felosztaná, s az egyes tag írásbeli (kőnyomatban v. más úton, sokszorosítandó) véleményét a bizottságnak minden héten tartandó ülésén megvitatás végett előterjesztené. Magától értődik, hogy a bizottság tagjait mind a vélemény elkészítéseért, mind a heti ülésen való megjelenésért honorálni kellene *(ócsó húsnak híg a leve,* tartja a közmondás), s e czélra az osztály, évenkinti 15—16 ezer forint javadalmának legalább két harmadát fordítaná. A Nyelvtan után következnék a Cz. F.-féle szótár új

kiadása, a mely munka előkészületei, különösen azon oknál fogva, mert az új Szótárban a rokon értelmű szók (synonyma) jelentését meg kellene határozni (pl. *törekedik, igyekezik, iparkodik*; nem *tudok* fölkelni, nem *birok* fölkelni, nem kel*het*ek föl; *balta, fejsze, szekercze* stb.) mintegy 8—10 évet kívánnának. A mostani 6 kötetet bizvást lehetne 2 kötetre reducálni, mert a Szótár nem a nyelvtudósok, hanem a nagy közönség érdekében készülne. — Én hiszem, hogy Budenz az ő közreműködését mind a Nyelvtanra, mind a Szótárra nézve a bizottságnak szívesen felajánlaná, ha őt erre megkérik, mert ő nem csak jó ember, hanem idegen származású létére jó magyar hazafi is, a kinek tehát nyelvünk ügye bizonyosan szívén fekszik.

A nyelv szabályainak megállapítása, mint már föntebb mondám, óhajtás részemről, nem tanácsadás, de erős meggyőződésem, hogy az e czélra irányuló munkásság volna valóban üdvös; ezt a munkásságot üdvözölné őszinte örömmel a nemzet.

Adja a magyar nyelv ügye felett őrködő jó szellem, hogy óhajtásom ne maradjon *pium desiderium*.

Budapest, 1888. ápr. 12. TAKÁCS ISTVÁN.

Erdélyi czigány népdal.

(A Wlislocki-Herrmann-féle gyűjteményből.)

Vaš tu boge kaľarde!
Běslom luha star kurke;
Papalede mre kosne,
Kija beng dža tu kurve;
Naňi kez tu bazunaskri,
Ač tu tajsa čoremaskri,
Čoremaskri tu ava,
Pune lume tu džida!

Átkozott gömbölyű térded!
Négy hétig epedtem érted;
De most kendőm visszahozzad,
S menj pokolba, rima fajzat!
Soha többé ne légy boldog,
Mindig rosszul legyen dolgod,
Nyomoruság legyen élted,
Míg a világ, csak úgy éljed!

Fordította HERRMANN ANTAL.

SIMAI KRISTÓF ÉS A «HÁZI ORVOSSÁG».

(Vége.)

II.

Simai vígjátékaira lassanként rá fog bizonyulni, hogy részint fordítások, részint magyarítások. Mi ez alkalommal csak egyikkel, a *Házi orvossággal* akarunk foglalkozni, mely az Endrődy szerkesztette «Magyar Játékszín» IV. kötetének 4. darabját teszi. [1])

Kétségtelenül idegen eredetű, még pedig, mint igen helyesen sejtették,[2]) Weisse Kristian Felix egyik darabja után készült. Sziklay János[3]) odavetőleg Weisse «List über List» cz. énekes bohózatát jelöli meg a darab eredetijének; ez azonban nem helyes, mert mint ki fogjuk mutatni, a «Die verwandelten Weiber oder der Teufel ist los», cz. 3 felvonásos operette az eredetije. Weisse e hires operetteje, mely korában oly nagy port vert fel, megérdemli, hogy történetét futólag érintsük. Maga Weisse egyike a mult századi német irodalom azon alakjainak, kik éltükben jelentős szerepet játszottak le, az arra hivatottság szikrája híján. Egy, vagy ha úgy veszszük több költői műfajnak alapítója lesz Németországban; teremtője egy nemsokára beláthatlanúl felszaporodott ifjúsági irodalomnak; kora legelső kritikai szemléjének (Bibliothek der schönen Wissenschaften und freien Künste) majdnem 30 éven át szerkesztője; tragédiái által korában a «Német Shakespeare» nevére tett szert s vígjátékai közül egynéhány Lessingnek is tetszett; s mindezt nagyon is közepes tehetséggel érte el, úgy hogy csak a korabeli fejletlen, fejetlen vagy helyesebben mondva sokfejű állapotot véve tekintetbe, érthetjük meg. Operettejei tulajdonképen bohózatok énekkel, tánczokkal és typikus alakokkal, nem minden híjával a népies elemnek.

---

[1]) A darab teljes czíme: «Házi orvosság vigjáték 3 felvonásban, melyet Simai Kristóf k. o. p. (kegyes oskolabéli pap) Weise utána készített.» Egy kép díszíti elől a munkát, mely azonban semmiféle összeköttetésben sincs a darab tartalmával. Egy vető parasztot ábrázol; a kép hátrészén egy ekébe fogott ló, fölötte repülő madarak vannak.

[2]) Erdélyi Károly, Sziklay János, Bayer József s mások.

[3]) «A magyar népszínmű tört.» 38. l. és Szinnyei József id.: «A komáromi színész. tört.» 70. l.

Az idétt, mikor Gottsched törekvései folytán az opera tökéletesen leszorúlt a német színpadokról, vette nagyobb jelentékű virágzását Angolországban. Gay «Beggars opera»-jának nagy sikere számtalan követőt vont maga után, kik között Coffey «Devil to pay or the wives metamorphosed»-je részesült a legnagyobb tetszésben. A darabot előbb Schönemann megbízásából Borck Vilmos, titkos tanácsos, majd miniszter Berlinben, lefordította, de mivel ez csak kézirat maradt, Koch lipcsei színigazgató Weissét kérte fel a darab átültetésére 1752-ben. Ő csakugyan engedett a kérésnek s a darab, Weissétől átdolgozva — az énekrészek Standfuss által zenésítve (ezeket később Hiller Ádám gyökeresen átjavította) — még ez év okt. 6-án színre került Lipcsében. A közönség, mely az operettet már oly régóta nélkülözte, ittasulva tapsolt, de Gottsched és hiveinek már csak azért is visszatetszett, mert angol eredetű és operette volt. Gottsched tehát egy komikus harczba kezd ellene. Az angol színpaddal foglalkozó egy könyvnek ismertetésében alkalmat vesz magának Weisse e darabjára gúnyos megjegyzéseket szórni. Koch azzal felelt, hogy látszólag engedve a kritika ilyetén nyilvánulásának, a darab utolsó előadását hirdette 1753. február 21-ére. Titokban azonban az a hir terjedt el, hogy Gottsched kigúnyoltatik. A szinház zsúfolásig megtelt és a darab, a maga teljességében és helyenkénti durvaságában, adatott elő, végül azonban Kochné a közönség elé lép és egy epilogot szaval, melyben «a komikus kritikát» ironikusan helyesli, de végül ily pointtal zárja be:

Daswegen hatten wir uns wirklich vorgenommen
Den Teufel weg zu thun. Doch es hat uns gereut,
Und wir behalten ihn, wenn ihr's zufrieden seid.

A közönség, melyhez Koch felebbezte ügyét, viharos tetszésnyilatkozataival Koch pártjára állott. Gottsched e percztől kezdve holt ember volt Lipcsében. De a harcz ezzel nem ért véget; röpiratok, pasquillok, pamphletek keletkeztek nagy számmal; mindkét fél szenvedélyesen védte a maga álláspontját s természetesen azok győzelmével végződött, kiknek háta mögött a nevetők állottak. Mert Gottschedné ügyetlen Grimm-féle röpirata nem vetekedhetett a maró élczű pasquillal: «Sendschreiben des Teufels an Gottsched» — Rostentől.*)

*) L. bővebben Minor Jakab: *Christian Felix Weisse.* Innsbruck 1880.

Mindez a darab sikereit csak növelte s rövid idő alatt egész Németországban adták, és 1768-ban nyomtatásban is megjelent. Az operette hire elhatott a szinpad számára dolgozó Simaiig s 1793-ban körmöczbányai tartózkodása alatt átülteti nyelvünkre. Nem adott szórúl-szóra való fordítást, sem a D'Alambert követelte félig való átdolgozást, nem olyat, mint Bessenyei írta volt, mely «fordítás is, nem is»; hanem mint mondani szokták, a darabot *magyarítá*. Mik voltak ezek a magyarítások? Egy igen helyes középút, mely az eredeti mű és a fordított mű között képzelhető. Nem írtak eredeti munkákat, mert tapasztalták, hogy a közönség szívesebben fordul a külföldi termékekhez; nem fordították az idegen munkákat magyarra, mert a közönség nem szívelhette ezek idegenszerűségeit. Másrészt érezték saját erejük gyengeségét, a közönség pedig hovatovább követelőbb lett s már-már nem elégedett meg az üres beszélgetésekkel. Átültetik tehát az idegen darabokat honi nyelvünkre, de egyszersmind honi szokások, honi typusok és honi jellemek fölvétele által az egésznek magyaros ízt adtak, mely a közönséget kellemes csalódásba ejthette, a mennyiben az akkori társas életnek megszokott, jól ismert alakjaival találkozott a színpadon.

A «Házi Orvosság» hasonlatosképen egy ilyen magyarítás. Már a személyek jegyzéke is élénk fényt vethet a viszonyra, mely a két darab közt fenáll:

Herr von Liebreich, ein Landedelmann.	Kegyesdi Pál, kastélyos ur.
Frau von Liebreich, dessen Gemahlin.	Kegyesdi Pálné.
Jobsen Zeckel, ein Schuhflicker.	Boritzky Dani, varga mester-ember.
Lene, dessen Frau.	Beta, ennek felesége.
Mikroskop, ein Zauberer.	Alakosi, szemfényvesztő.
Kellner, Koch, Kutscher, Bedienter, } des Herrn von Liebreich	Kultsár, Szakács, Kotsis, Szolga, } Kegyesdi Pál tselédgye.
Hanchen, Lieschen } Mädchen der Frau von Liebreich.	Julis, Katitza, } Kegyesdiné szobalányai.
Andreas, ein blinder Musikante.	Vak Sandi muzsikus társaival egygyütt.
Verschiedene Bediente, Unterthanen und Nachbarn des Herrn von Liebreich. Etliche Geister.	

Der Schauplatz ist bald in des Herrn von Liebreichs Hause, bald in des Schuhflicker Zeckels Wohnung.

A Játék majd a Kegyesdi, majd pedig a Boritzky Házában helyheztetik.

A darab tartalma a következő: Jobsen, egy czipőfoltozó, mulatságba indul; a felesége, Lene, mindenáron le akarja beszélni, de ő a lábszíjjal fenyegeti és csakugyan elindul a mulatságba. Lene elhatározza, hogy utána megy. Majd Liebreichnek, egy gazdag nemesnek, palotájában a mulatozó cselédeket találjuk, kik egymás közt elbeszélik, hogy már tovább nem tűrik asszonyuk gorombaságait és felmondanak. De most, mivel úgyis távol van s a pinczér születésnapja ép mára esik, egy kis mulatságot csapnak, melyre Jobsen és több szomszéd megérkezik. Lene, elhatározott szándoka szerint, csakugyan a mulatozók közé toppan, férje vissza akarja kergetni, de a többiek kértére beleegyezik, hogy Lene is mulathasson velük. A mulatság közepett megérkezik Liebreich a nejével; Liebreichné erősen kitör a mulatozók ellen és kit felpofoz, kit megránczigál, vak András muzsikusnak fejéhez csapja a hegedűjét és a mulatságot szétveri. Ekkor jön meg egy bűvész, ki éjjeli szállást kér a ház urától, de az asszony keményen megtagadja, és a palotából való kidobatással fenyegetődzik, ha rögtön el nem hagyja a termet. Liebreich megszánja a bűvészt és utasítja, hogy menjen Jobsenhez, majd ezzel üzenni fog az erdészhez, ki gondoskodni fog éjjeli szállásáról. A bűvész csakugyan elmegy Jobsenhez, de csak Lene van otthon, kivel elhiteti, hogy boszút álljon Liebreichnén, hogy nemsokára nagy szerencse éri, palotában fog lakni, üveges hintón kocsikázni. Az eközben megérkező Jobsen feleségét féltve, meglábszíjazza az asszonyt és kiveri a házból a bűvészt.

A második felvonásban a szellemeket idézi fel a bűvész, kiknek meghagyja, hogy Liebreichnét varázsolják a Lene képébe és Lenét a Liebreichnéébа. Jobsen, kit a szellemek felöltözve a ház elejére helyezték, észreveszi, hogy a felesége nagyon is magas hangon kezd beszélni vele. Ő ezt a bűvész csábításainak tudja be és eleintén rá sem hederít, de mindinkább megzavarodik állítólagos felesége kiabálásaitól, ki egyre azt hangoztatja, hogy ő Liebreichné. De aztán hozzáfog a házi orvosság hatását megkisérleni, a minek üdvös intelmei elhallgattatják egy időre az asszonyt. De a szobaleány érkeztével megint kitör belőle a régi vér s mikor az nem

akar ráismerni, arczul üti, mire Jobsen ott a szobaleány előtt meglábszíjazza s kényszeríti, hogy *Lisi k. a.*-t megkérje. Ez megtöri egészen a nemes úrnőt s azon igyekszik, hogy valamilyes módon megszabadulhasson. Mikor egyszer Jobsen lehajol, hirtelen felemeli a vizes köcsögöt és tartalmát Jobsenre öntve elfut. Jobsen gondolja, hogy bizonyosan a palotába futott, utána indúl. Eközben Lene, a nemesasszony képében, felébred a palotában és megzavarodva a nagy kényelemtől, udvarias szolgálatoktól, a cselédség sürgése-forgásától, finoman és szerényen bánik velük. Ezek rá sem ösmernek a régi úrasszonyukra és módfeletti örömben törnek ki, hogy már ime mennyire megváltozott a zsarnok, a ház réme. Az úr is rendkívül örül e változáson, melynek jeléül ajándékkal lepi meg.

A harmadik felvonásban a nemesasszony érkezik meg Lene képében a palotába, de ott bolondnak tartják, mikor azt erősítgeti, hogy ő az úr felesége és hogy a palota az övé. Jobsen, ki a felesége után indult, megtalálja őt itt s haza vezeti. Ekkor érkezik meg a bűvész, ki mindent elmond Liebreichnak. Jobsen visszajő és elpanaszolja, hogy a feleségét nem tudta hazavezetni, mert az útban rosszúl lett; ugyanaz történt Lenevel is, mire mindkettő megkapja a saját alakját. A nemesasszony megigéri, hogy ezután szeliden viseli magát, Lene pedig jutalmúl megkapja ama szép ruhákat, melyek rajta voltak. Jobsent gazdagon megajándékozzák és a cselédségnek megengedik, hogy egy kis mulatságot csapjon, melylyel a darab végződik.

A mese anyaga nagyon régi. A mi a nőfékezést illeti, megvan az a közös mesevilágban, régi spanyol és angol beszélyekben fölös számmal. Ilyen pl. Don Juan Manuel óspanyol beszélye: «El conde ducanor» és a «Pisardo és Silverio»-ról szóló óangol beszély. Shakespeare a «Makranczos Hölgy»-ben feldolgozta. A másik motivumot, az álomban való átváltozást, megtaláljuk Shakespearen kívül (Makranczos Hölgy), ki egy régi angol színművet «Six old plays» dolgozott fel, Holberg «A hegyi Jeppe» cz. vígjátékában és Calderon «Az élet álom» cz. színművében is.

Élénk és humoros jeleneteknek nincsen híján Weisse darabja. Jobsen és Lene az életből vannak ellesve, de az utczáról minden eszményítás nélkül, azon sárosan a színpadra hozva.

Ezt a darabot ültette át Simai*) és hozta színre 1793 jul. 9-én

*) Mint Révai irja: Simai «præter cultam linguæ patriæ peritiam

Budán.[1]) A darab menetén édes-keveset változtatott, a deus ex machinát, Alakosít, a bűvészt meghagyta. «De arra nem gondolt, vajjon a szerencsés véletlen által előidézett változás elegendő volt-e arra, hogy egy rossz asszony egész jellemét gyökeresen átalakítsa?» Minden igazi ok nélkül jönnek-mennek a színen a személyek s mint a mai operettekben többnyire a dalok kedveért van a jelenet is csinálva. Weisse darabjánál tulajdonképen ezek a dalok gyakorolták a legnagyobb hatást, de Simai, «mivel a magyar játékszín csak esztendős korát élte s így annyira nem léphetett, hogy nemzetünk nyelvén mesterségesen éneklő személyekre szert tehetett volna»,[2]) az énekes részt részint kihagyta, részint a verseket prózával helyettesíté. De két helyt mindamellett bentmaradt az énekes rész is. Ime a két dal:

1.

E pohárra jól vigyázz!
Hidgyed torkod nem hibáz!
Emeld fel, készen tartsd,
Egy itallal fel is hajtsd.

---

callet probe et Latinam et Germanicam intelligens est et Gallicæ.» Ez utóbbit Katsor Keresztély tanárától, ki a privigyei noviciatusnak volt mestere, sajátítá el.

[1]) A darab különböző időben, különböző czímen adatott. Eredetileg: «Házi orvosság» — később: «Házi orvosság vagy a lábszíj haszna», majd «Asszonyok orvoslása»; «Boritzky Dániel»; 1837-ben: «A házi orvos vagy a lábszíj haszna» czímen került szinre. 1793—1837-ig — tudtommal összesen 18-szor adták Budán és Pesten felváltva. Még pedig 1793 VII/9, VIII/28; 1794 I/22, X/24; 1809 I/11, III/19, IX/17, XII/8; 1810 X/14; 1811 III/3, VIII/4; 1812 VIII/3; 1813 I/6, VI/13, XII/5; 1814 IX/7; 1835 II/15 1836 VII/9; 1837 II/5. Vidéken is tetszéssel adták, így Komáromban 1819 XII/19. Sőt 1828-ban is, a mikor Jókai, mint negyedfél éves gyermek, először jelent meg a színházban, a szereplőkkel ő is fel-fel kiáltott: «oh asszonyok, asszonyok!» Érdekesen írja ezt le maga Jókai az «Üstökös» 1872. 3. számában. Továbbá Székesfehérvárt is 1818. nov. 15-én, s Nagyváradon már 1799-ben adták.

[2]) Pedig már május 7. (1793) előadtak volt egy «Pikkó Hertzeg vagy Jutka Persi» czímű énekes játékot, melyet Hafner után Szalkai (vagy mint a Magy. Hirmondó [1793.—739. l.] írja Szalgay) Antal, Sándor főherczeg nádor udvari szakácsa, versben írt meg. A zenéjét Chudi szerzé, melyet nagyba dicsérnek, az előadók közül pedig Termetzky leányasszonyt emelik ki. Vidéken sokáig fenmaradt.

2.

Egy pohár bort mindnyája igyunk Barátságért,
Sógorságnak, komaságnak megujitásáért,
Poharinkat emelintsük,
Torkainkat nedvesétsük,
És mind egy hajtással üresítsük.
(A Muzsikusok tust vonnak.) I. felv. VI. jel.

Hogy e versek távol állanak a dalolhatóságtól, az egyszeri elolvasásra nyilvánvaló lesz. Döczögős rhythmusa és a nyelvkezelés bámulatos erőltetettsége, melyhez a 2. versben a rosszul választott külalak is járul, eleve ellentállani látszanak e feltételnek.

Simai erkölcsi czélt tűzött e darabjához: «Az egész munka — írja előszavában — józan erkölcsre, csendes, jámbor életre tanít és tükör példát mutat. A ki belé tekint és követi, hasznát veheti». Természetesen ekkortájban nem ütköztek meg a házi orvosság ilyetén módján sem, mit nagyban enyhít az a körülmény, hogy a népélethez közel álló személyekkel játszatja le «tréfa nevetéssel erkölcsöket javító cselekvényét». Az alakok honi viszonyok közé vannak átültetve; Jobsen, a német czipőfoltozó itt mint Boritzky Dániel varga mester ember elevenül meg. Azt hiszem Simai, ki mindvégig tót vidékeken élt, egy tót vargát akart vele a szinpadra hozni, tót dialectus nélkül. Bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy egy helyt tót kifakadást ad ajkaira: «Kulimaz, Kulimaz, Kulimaz, kuptye panyitskót!»

Három helyt toldásra is akadunk. Az egyiket Katitza szobaleány ajkaira adja: mély értelmű, erkölcsi prédikácziót mondat vele, mely nagyon is papos, legkevésbbé illik a könnyűvérű szobaleány ajkaira: «Talán bizony szépnek tartod őtet? (az úrasszonyt). No tudsz hozzá, mondom! Én ugyan semmi szépséget se látok rajta; sőt azt mondhatom, hogy otsmányabb képet se láttam egész életemben; nézd meg tsak, midőn elfuttya a méreg, mely rút tekintetet mutat. Nints oly utálatos szín, melly ki ne ütne rajta. Az egész képe egy sárga epével vetekedik. Hát még mikor szemét, száját elforttya és a fogait tsikorgattya? akkor tudnál ím még szépségéről szólani. Én ugyan őtet sohase tartottam szépnek: A szép én előttem az, a kinek még a szeméből is egy jámbor szelédség néz ki, a kinek nem valami méreg ette sárgaság, hanem a rózsák ékesgetik alabastrom orczáját és a kinek még a mosolygása is sokkal biztat bennünket. Egy szóval az a szép, a ki jó!» A másik

kettő instructio, a színészek alakítását írja részletesen körül, melyre az akkori állapotok közt, mikor a színészek tulajdonképen az iskolából léptek egyenest a világot jelentő deszkákra, nagy szükség volt.

I.

Vierter Auftritt.

Die *Vorigen*, *Jobsen*, der blinde Musikante *Andreas*, und etliche *Nachbaren*.

Kellner: Willkommen, willkommen, herzlich willkommen, alle mit einander! etc.

IV. jelenés.

Boritzky, Vak Sandi két más muzsikus társával, egy nehányan a szomszédok közül és a Voltak.

Kultsár:

Éppen jókor! hozott isten lelkeim! Kedves vendégeim vagytok! (a jöttek együgyü magokmeghajtásokkal egyenként köszöntik röviden a Kultsárt. Végre pedig Boritzky enyelgő nagy lépésekkel háromszor mélyen meghajtván előbb magát, megáll s tréfás *epetzedőléssel (Gestusokkal)* Gyermeki módon, mintha verseket mondana, tségőiről szedegetett kezeivel, Nótáira fütyöli köszöntését) stb.

II.

Fünfter Auftritt.

Die Vorigen.

Sie kommen in einem Aufzuge zurück. Der Koch geht mit den Lichtern voraus. Ihm folget Andreas. Jobsen trägt einen grossen Punschnapf. Der Kellner und Kellnerknecht gehen zu beiden Seiten mit zwei kleinern Näpfen. Die übrigen folgen paarweise mit Gläsern in Händen, womit sie einen Corillon machen. Lichter, Punsch und Gläser werden auf den Tisch gesetzt. Jobsen stellt sich in der Mitten zwischen den Kellner und Kellnerknecht, und die übrigen umher. etc.

V. jelenés.

Szolga:

Ez a szegény legény most költséget szerzett magának, hogy bajos életét egy kis vigsággal enyhíthesse. A vendége már itt vagyon: be rendes állapot lenne, ha megérkezett az uraság és itt kapná a Nagyságos Asszony egy csoportban őket. Előttem a képe, lenne majd zenebona a háznál. De vigye patvar, tsak egy két jó óránk legyen, ha valami ér is bennünket, a hasznáért elszenvedhetjük. De itt érkezik már a vigadó sereg! dolgomhoz látok, (a székeket és az asztalt helyre igazgattya; azonban előjön egy Muzsikus egy bőgővel,

utánna két személy hosszasan, valamennyire kiterjedett tiszta Ábroszszal két Hegedüs között és az Asztalt megteríti. Ezekután kettős rendben négy vendég különbféle Asztalkészületeket hoz s azokat annak rendi szerint az Asztalra helyhezteti. Következik a szakáts két kuktával, tsinos fejér ruhában, különbféle süteményekkel s azokat az Asztalra végig rakja. Ezeket követi pompás vig lépésekkel, Boritzky és egy Virágokkal felékesített czéhbeli nagy boros kondért hoz maga előtt s azt az Asztal közepére tevén, nagyon meghajttya neki magát és enyelgően félre lép. Utánna két személy egy-egy nagy tátzán két palatzk bort és egyéb ivóedényeket hoz és a tátzáról az Asztalra szép renddel elrakja. Végre érkezik egy fedeles nagy Társpohárral a Kultsár, nyakából előre lefüggő virág koszorúval ékesítve; kit Julis és Katitza két felől karon fogva vezetnek s vele az asztalnak első helyét, a többi pedig a többit elfoglalják. Mind eddig a Muzsikaszer víg mars nótákkal zeng.)

Azok, kik Simai e darabjával foglalkoztak[1]) nagy érdemül hozták fel, hogy Simai Vak Sandiban «az első czigányt szerepeltetik a magyar színpadon». — Szerintem csak annyi az érdeme, hogy a német Andreast, a vak zenészt, magyarra Vak Sandi czigánynak fordítja, de sehol annak faji sajátságaival, sem annak különös dialectusával.[2]) Nyelvezetéről a legnagyobb elisme-

[1]) Sziklay János és Bayer József, *A nemzeti játékszín története.* I. 247. l.

[2]) Pedig az irodalomba már Kónyi János, «a magyar haza együgyü hadi szolgája», bevitte a czigányt faji sajátságaival és dialectusával, a «Florentz és Lion vitézeknek történeté»-ben (1785) pl.: «Ahá! hogy azs isten vegye el a szája izsit annak a vén csicsónak, ime a Hegedímet összezsústa».

réssel kell szólanunk. Magyaros kifejezés-módokkal lépten-nyomon találkozunk, melyek közül hadd álljanak a legjellemzőbbek:

Megnézed hány pintes a korsó!
Patai szerencsénkre éppen ma nincs otthon!
Rendre veri őket, mint Gere a lovait!
Mintha az ördögök kapitánynéja volna.

(Németül: stets schmeisst sie wie eine Furie um sich!)

A görög Miatyánkot szórja a fejemre!
Majd meglátjuk hány zsákkal telik!
Eltaláltad szarva közt a tölgyét.
Reád ért ma a nadragulya!
Az én tsupádon-tsupa képemet viseli stb.

Érdekes Simai fordítási módszerére a következő összehasonlítás:

Lieschen: Was befehlen Ihro Gnaden für eine Haube aufzusetzen? die à la Rhinoceros oder die en Capriolet?	*Katitza:* Mi tetszik Nagyságodnak? búbot akar-e feltenni vagy újmódi magyar főkötőt?
Kellner: Wollen Ihro Gnaden etwan ein Gläschen Frontiniack oder Chineser Seckt haben?	*Kultsár:* Mi tetszik Nagyságodnak? Van Budai, Szekszárdi, Tsetényi, Somlai, Ménesi, Tokai bor a pintzében, tsak parancsolja Nagyságod!

(II. felv. V. jelen.)

(A «Naptár»-t irva zárjelbe teszi a kalendariumot, mi azt látszik sejtetni, hogy e szót maga Simai csinálta.)

Jellemző azonban Simai e fordítására, a sokhelyt előforduló durva, sőt illetlen és goromba kifejezés, melyeknek egy része, igaz, egyenes fordítás, de más helyt túlozza az eredetit is. Csodálatos, hogy tarthatta egyházi ember színpadra illőnek az ilyen durvaságokat:

I. forditások:

Ich will kein Thier mit Hörnern werden!	Senkinek sem akarok sógora lenni!
Willst du mir etwan die Krone machen?	Tán akarod, hogy tarka legyen a borjunk?

II. tulzások:
Inkább a süvegembe motskoltak volna!
Csárdából való lotyó!
Ugy az Anyád kínját!
Oda menj fonni! ni, ott a helyed, nem pedig — koslatni! stb.

Meg kell itt jegyeznem végül, hogy Boritzky végmondata: «Ti pedig azonban, ha jó hasznát láttátok a Házi Orvosságnak, éllyetek sok szerencsével és — tapsoljatok!» — nem a latin vígjátékírók «plaudite»-jének mintájára van csinálva, hanem Weisse végverseinek fordítása:

«Behaupten kritische Korzaren,
Der Teufel sei in die gefahren,
Die unsern Teufel nicht verschmähn:
O widerlegt die Splitterrichter
Durch Beifall, freundliche Gesichter,
Und kommt, ihn oft zu sehn!»

Természetesen itt a Gottsched elleni vitára van egy ügyes czélzás, mit a magyar átdolgozó még ügyesebben a közönség lelkesítésére, a tetszés felhivására alkalmazott. Csakhogy a tetszés nem nagyon sokáig tartott. Színészetünk budai korszakában 1835. február 15. előadták ugyan, de nyomban az előadás után a «Társalkodó» hasábjain[1]) ezt a gúnyos megjegyzést olvashatjuk: «Thaliánkat vagy tarantula csípte meg, vagy Strauss-Lanneri keringőség bántja vagy paroxismusba szenved, mert igen gyakran láthatjuk — *ugrándozni!*» — Ez czélzás egyenest a Simai darabjában nagy szerepet játszó tánczokra és mókákra. Azután csak 1836., majd 1837 febr. 5. adták, a mikor a darab, elmaradva a korabeli izléstől, tökéletesen megbukott és színpadra sem került többé.[2])

Ime Simai «Házi Orvosság»-ának egyszerű története.[3]) Maga

[1]) 1835. évf. 44. l. P—ta Károlytól.

[2]) A «Honművész» csak jelöli előadását.

[3]) Weisse magyar nyelven a Kún-Szabó Sándor «Romeo és Julia» és a Simai «Házi orvosság»-án kívül még «Jean Kalas»-a által is képviselve van. Ezt Baranyi Péter: «Kalais János vagy a nemes szívű hajósok» czím alatt 3 felvonásos érzékeny játékúl lefordítá; Pesten 1812 márczius 12. és 17. adták. Vidéken is pl. Komáromban 1819 deczember 15. (Szinnyei: «A komáromi magy. színész. tört.» 70. l.). Mint ifjusági iró az 1854. évi *Családi Lapok*ban Fekete Soma által «Ki másnak vermet ás, maga esik belé» cz. kis vigjátékában van bemutatva. De sokkal érdekesebb mind-

a fordító irodalmunk történetének igen lelkes és érdemes alakja, ki e darabját is a műsor megteremtésével küzdő játékszín érdekében fordítá. Egész élete a tudományoknak volt szentelve s viszont a hazának teendő üdvös szolgálatok reményében sajátítá el tudományát is. A mit ifjonti erőben kezdett, megőszülve sem hagyá abba! Valóban, életczélja: hogy «meggátollya a rosszalkodást s nevelje az erkölcsi jót — javallást érdemel».

LÁZÁR BÉLA.

Martialis V. 74.

Pompeius fiait fedi Ázsia és Európa,
S őt, ha ugyan fedi föld, Libia földje fedi.
Valjon a szétomlás az egész földgömbre csodás-e?
Egy helyen el nem fért volna a nagyszerü rom.

Martialisnak e remek epigrammájával v. ö. a Riese-féle Anthologia Latina 400—404. számait. — Petőfi is lefordította; de fordítása annyira gyarló, hogy csakis ereklye számba megy. A Vasárnapi Ujság 1880. okt. 24. 43. sz. 710. lapján közölték. Így szól:

D.-Vecse. Jún. 23. 1841. (Martial után.)

Pompej' magzatjait Ázsia és Európa temette,
Őt pedig Afrika; hant, ha bizonyára födi.
Hogy szanaszét ekkép hever elszóródva, mit ámulsz?
Hogy birhatott volna a föld' egy heje annyi romot?

Petőfi ugyanakkor Martialis I. 56. epigrammáját is, mely Thewrewk József fordítása szerint így szól:

Folytonosan gyötrő záportól a szüret ázik:
Tisztán, mint akarod, nem birod adni a bort.

szintén lefordította. Következőkép:

Zápor zápor után, a szüret szűnetlenül ázik.
Bár akarod, nem jő szűz bor iczédbe, csaplár.
(L. Vasárn. Ujság i. h.)

Cn. Pompeius Magnus az Arábia és Egyiptom közti Casius hegyen, a mai El Kas vagy El Katieh-n, lelte halálát és sírját. (Dio Cass. XLII. 5.) Egyik fia, Cn. Pompeius Hispaniában Cæsar ellenében csatát vesztett, megsebesült s egy erdőben halt meg. (Dio Cassius XLIII. 40.) Másik fiát Sextus Pompeiust, Midaium phrygiai város alatt elfogták s Antonius parancsára kivégezték. (Dio Cass. XLIX. 18.) P. T. E.

---

ezeknél az, hogy Seelmánn Károly már 1794. «Kinderfreund»-jából lefordítá az első részt: «Gyermekek barátja» czímen. Szándoka volt a többi XXIII Részt is, V Részbe vonva, kiadni, de pártolás hiányában vállalata megakadt. Weisse egy ifjusági színművét, a «Születésnapja» czíműt is magában foglalja. E könyvből indult ki ifjusági irodalmunk!

A MAGYAR PHILOLOGIAI IRODALOM 1887-BEN.

Ez összeállításnál a múlt évben követett rendszert tartottam szem előtt. Az összegyűjtött anyagot a következő rovatokba osztottam.

I. *Általános nyelvészet.*

II. *Aesthetika és műtörténet:* 1. Aesthetika. — 2. Képzőművészetek. — 3. Zene. — 4. Szinészet.

III. *Philologiai paedagogia:* 1. Általános irányú czikkek (nyelvtanításról, taneszközökről stb.). — 2. Magyar nyelv s irodalom. — 3. Klasszikus nyelvek.

IV. *Ugor nyelvek.*

V. *Árja nyelvek* (a czigány nyelvvel).

VI. *Keleti nyelvek.* (Arab, héber, japán, török stb.)

VII. *Magyar nyelv s irodalom:* 1. Bibliographia. — 2. Magyar irodalomtörténet. (Ebbe fölvétettek a szépirodalmi művek és a színművek birálatai. Ez utóbbiaknál azonban csak az első előadás napja van megjegyezve. Ez lehetővé teszi a különböző napilapokban megjelent ismertetések fölkeresését.) — 3. Egyes írókról. — 4. Magyar nyelvészet, a végén: egyes szókról és szólásokról. — 5. Iskolakönyvek.

VIII. *Klasszikus nyelvek s irodalmak:* 1. Általános irányú dolgozatok. (Egy pár a renaissance irodalmára vonatkozó is.) — 2. Görög történet s régészet. — 3. Görög irodalomtörténet s egyes görög írók. — 4. Görög nyelvtan s olvasókönyv. — 5. Latin történet s régészet. — 6. Latin irodalomtörténet s egyes latin írók. — 7. Latin nyelvtan s olvasókönyv. — 8. Magyarország ókori régészete.

IX. *Germán nyelvek.*

X. *Román nyelvek.*

XI. *Szláv nyelvek.*

XII. *Vegyes.* (A mit nem lehetett másutt jól elhelyezni.)

I. Általános nyelvészet.

1. *Abel E.* Unedirte Briefe von Luther, Melanchton und Leonhard Stöckel. Ung. Revue. 705—724. l.

2. *Balassa J.* A phonetika elemei. 1886. Ism. Zoltvány L. Irén Phil. Közl. 200—204. l. Ismertető szerint B. műve phonetikai nézeteket nem tisztáz, czáfoló helyei nem meggyőzők, új dolgot nem mond. Szóval nem tarthat igényt az eredeti mű nevére. Balassa J. «Phonetikám birálói», u. o. 415—419. l. védi művét Zoltványival szemben. — Z. J. Néhány szó Balassa J. czikkére, u. o. 519—520. l.

3. *Balassa Józs.* A phonetika a nyelvtanulás szolgálatában. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 355—361. l.

4. *Balassa József.* Hátraható hangzóilleszkedés. Nyelvőr. 433—437. l.

5. *Beatus Rhenanus.* Briefwechsel. 1886. Ism. Weiss Rezső. Phil. Közl. 614—621. l.

6. *Budenz Józs.* Emlékbeszéd Benfey Tivadar felett. (A M. T. Akademia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. IV. köt. 2. sz.) Budapest, Akademia, 1887. (8-r. 18 l.) 10 kr.

7. *Comenius.* «Didactica Magna» cz. művének értelmezése. Dr. Panyák Ede. Közoktatás. 3.—11. sz. Folytatás a múlt évről.

8. *Ethnologische* Mittheilungen aus Ungarn. Redig. v. A. Herrmann. I. évf. 1. füz. Ism. n. Budap. Szemle 52. köt. 300—303. l.

9. *Fodor Gyula.* A perfectum kettőzetének hangzója az indogermánban. Phil. Közl. 433—454. 529—545. l.

10. *Gröber G.* Grundriss d. roman. Philologie. Ism. Phil. Közl. 414—415. l.

11. *Heinrich G.* Isota Nogarola. Ung. Rev. 446—453. l.

12. *Henzen Vilmos* archæologus necrologja. Phil. Közl. 314. l.

13. *Jebb R. C.*, Richard Bentley. Ism. Weiss R. Phil. Közl. 286—288. l.

14. *Krausz J.* Párhuzamos idézetek. Phil. Közl. 91. 175. 183. 231. 245. 263. 288. 404. l.

15. *Leland, Ch. G.* Märchenhort. Ethnol. Mittheil. I. 20—23. l.

16. *Mahn Ágost* jeles romanista necrologja Phil. Közl. 314. l.

17. *Mailáth Józs. gr.* A rómaiak befolyása az emberiség művelődésére. Zemplén. 50., 51. sz.

18. *Much.* Die Kupferzeit in Europa etc. 1886. Ism. Téglás G. Arch. Ért. 66—68. l.

19. *Nyelvészet.* (Összehasonlító —.) Armenia. 286. l.

20. *Pecz V.* Beiträge z. vergleich. Tropik der Poesie. Ism. Phil. Közl. 310. l.

21. A budapesti *philologiai* társaság közgyülése. Phil. Közl. 292—309. l.

22. *Schrader O.* Linguistisch-historische Forschungen zur Handelsgeschichte u. Waarenkunde. 1886. Steuer János, Phil. Közl. 64—68. l. ismerteti a munka egyes fejezeteit, melyekben szerző a kereskedelem fejlődését és történetét philologiai alapon tárgyalja.

23. *Szekrényi Lajos.* A nyelv eredetéről. Bölcs. Folyóirat. 499—508. l.

24. *Walshe W. H.* The colloquial faculty for languages, cerebral localization and the nature of genius. Ism. Pozder K. Phil. Közl. 269—282. l.

25. *Vrede F.* Über die Sprache der Wandalen. 1886. Ism. Phil. Közl. 314—315. l.

26. *Zeitschrift* für allg. Geschichte, Kultur-, Literatur- u. Kunstgeschichte 7. füzet. Ism. Budap. Szemle, 52. köt. 311—313. Häbler czikkét Tafurról, a XV. száz. utazóról, ki Magyarországon is megfordult.

II. Aesthetika s műtörténet.

1. Aesthetika.

27. Az æsthetika mint az oktatás tényezője. Népnev. Lapja. 39—40. szám.

27a. *Beliczay Jónás.* A magyar stílről, felolvasás. Kecskemét, 1887. (16-r. 54. l.)

28. *Beöthy Zs.* Manfréd széptani jellemzése. P. Napl. 354. sz.
29. *Berényi Pál.* A mi naturalistáink. Irodalom. 9. sz.
30. *Dengi János, dr.* Verstan a középiskolában. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 218—224. l.
31. *N. Déry József,* A költőnek nemcsak írni, hanem érezni is kell. Félegyháza és vid. 35. sz.
32. *Erdélyi Károly.* Az állateposzról. Ism. Nikolics. Közokt. 36. sz.
33. *Fekete Józs.* Mozgósítás a naturalismus ellen. Salon VIII. köt. 102—103. l.
34. *Gyulai Pál.* Költészet és erkölcsiség. Nemzet. 38. sz.
35. *Gyulai P.* Das Verhältniss der Sittlichkeit zur Kunst, insbesondere zur Poesie. Ung. Rev. 281—287. l.
36. *Haraszti Gy.* A naturalista regényről. Ism. Irodalom. 5—7. sz. és — e. — Budap. Szemle. 52. köt. 297—300. Ez utóbbi ismertetés szerint «szorgalmas és gondos munka, de inkább æsthetikai pör- és vádirat benyomását teszi, mint nyugodt jellemzését. Túlnyomóan a franczia realismusról szól. Az angolt mellesleg említi, az orosz irodalmat meg nem ismeri.»
37. *M. Horváth K.* Az æsthetika biologiai elmélete. Philos. Szemle. 378. s. köv. l.
38. A költők és a madarak. H. M. — Zala. 48. sz.
39. *Martin Péter.* A szépség fogalma. Bölcs. Folyóirat. 21—34. 165—178. l.
40. *Masznyik Endre.* Az æsthetikai képzésről. I—III. Ev. egyh. és isk. 7—9. sz.
41. A naturalismus bukása. Budap. Szemle. 52. köt. 276—285. Brunetière-nek a Revue d. deux mondes-ban megjelent czikke Zola *Földjé*ről van kivonatban ismertetve.
42. *Péterfi Jenő.* A tragédiáról. Budap. Szemle. 52. köt. 203—223. l.
43. *Pintér Kálmán.* Költői pessimismus. Veszpr. Közl. 21. 23. sz.
44. *Renier R.* Il tipo estetico della donna nel medioevo. Ancona 1885. Ism. *E. K.* Budap. Szemle. 52. köt. 303—306. l. Az ismertetés szerint «nem kimerítő, de igen gazdag és becses anyaghalmazt nyújt annak bebizonyítására, hogy a középkori Európa költészetében csupán egy női typus van és hogy az egyénítés csak a renaissance-szal veszi kezdetét.
45. *Révész Lajos.* A népköltésről. Felvidéki Hiradó. 47—49. sz.
46. A rút mint eszmény. T. Sz. Főv. Lap. 234. sz.
47. *Scossa Dezső.* A költészet botanikája. Félegyháza és Vid. 2. sz.
48. *Szabó Mihály.* Az izlés. Bölcs. Folyóirat. 468—480. l.
49. *Takács Ádám.* A színpadi komikumról. Szinészek Lapja. 52. sz.
50. Vischer Friedr. Theodor. (Siebenb. deutsch. Tageblatt 4193.)

2. Képzőművészetek.

51. **Arany-szobor.** *Pasteiner Gyula.* Az Arany-szoborra beérkezett pályaművek. Budap. Szemle. 52. köt. 457—466. l.
52. **Arany János emlékszobra.** Sturm Albert. Salon. VIII. köt. 261—268. l. — Szendrei Ján. P. Napló. 315. sz. — Vasár. Ujs. 801. l. —

Főv. Lap. 308. sz. — Kacziány G. Orsz.-Vil. 788. l. — Fittler K. Bud. Hirl. 306. sz.

53. Az Arany-szobor pályázat. *Sonnenfeld Zs.* Nemzet. 302. sz.

54. **Barabás M.** Barabás Miklós. Váli Béla. P. Hirl. 49. sz.

55. Barabás rajzaihoz. Vasárn. Ujs. 149.

56. Barabás művészete és kora. Vasárn. Ujs. 141—142. l.

57. Barabás Miklós. l. Petőfi.

58. *Ny. S.* A berlini Salon és a «Mors Imperator». Főv. Lap. 251. sz.

59. *Boncz Ödön.* A magyar szent korona. Művészi Ipar 45—63. l.

60. *Csernoch János.* Adalék az esztergomi főszékesegyházi kincstár történetéhez. Magy. Sion. 283—288. l.

61. **Deák-szobor.** A Deák-szoborról. Főv. Lap. 269. sz. — Egyetértés. 260. sz. — P. Napló. 260. sz. — A Deák-szobor mellékalakjai. Egyetértés. 268. sz. — Vasár. Ujs. 665. 713. l. — Pulszky F. Das Deák-Monument. Österr.-Ung. Revue. IV. Bd. 1—5. l. — Sonnenfeld, S. Das Deák-Monument. Ung. Rev. 652—658. l. — Szendrei J. Deák Ferencz szobra.

62. *Donáth Gyula.* Ördöngösség a művészetben. Salon. VI. köt. 517—522. l.

63. Festmény a törvényszék előtt. Tanulmány egy elvi határozat felett. Budapest. Pfeifer F. 1887. (8-r. 48 l.) 40 kr.

64. Festőnők az őszi tárlaton. Főv. Lap. 281. sz.

65. Feszty Árpád. Vasárn. Ujs. 53.—54. l.

66. *Gurlitt Corn.* Geschichte des Barockstiles, des Rococo und des Klassicismus. 1886. Ism. O. F. Műv. Ipar. 35—37. l.

67. *His Ed.* Dessins d'ornaments de Hans Holbein. Ism. B. G. Műv. Ipar. 123. l.

68. **Huszár A.** *Prém József,* dr. Mikor győzött Huszár Adolf? Egyetértés. 270. sz.

69. *Izsó Miklós.* Muzslai K. János. A jeltelen sír. Főv. Lap. 300. sz.

70. *Kaas I. br.* Régi magyar festők. Orsz.-Vil. 119. l. (Kiss Bálint és Barabás Miklós.)

71. Karlovszky Bertalan. Szana Tamástól. Salon. VII. köt. 547—555. l.

72. *Keszler J.* Őszi műkiállítás. Nemzet. 269. 270. 277. 291. — 2-ik sorozat, u. o. 316. 323. 337. sz.

73. *Kupeczky J.* . . Ormós Zsigmond. Kupeczky János mint ember és művész. Ism. Délmagyarorsz. Lapok 272. sz. — Temesvár. Zeit. 250. sz.

74. Leonardo da Vinci. l. 92. sz. a.

75. Margitay Tihamér. Prém Józseftől. Orsz.-Vil. 206. l.

76. Margitay Tihamér. Rudnyánszky Gyulától. Salon. VI. köt. 483—488. l.

77. *Márki Sándor.* Képzőművészet az iskolákban. Tanár-egyl. Közl. XX. évf. 491—496. l.

78. **Markó K.** *Ormós Zsigm.* A mester és tanítványa. Tört. és rég. ért. III. évf. (1887.) 125—133. l. — Nemzet. 151. 152. sz. Markó Károly és Szilassy Gézáról szól.

79. *Martha C.* Szabatosság a művészetben. Ford. Végh Arthur. Bud. Szemle. 51. köt. 181—211. l.

80. *Mészöly Géza*, dr. S. Sonnenfeldtől. Ung. Rev. 800—810. l.
81. Mészöly Géza. Vasárn. Ujs. 777. l.
82. Michel Angelo. l. 92. sz. a.
83. A milói Vénus két karjáról. (S. A.) Főv. Lap. 285. sz.
84. A műcsarnokban. I. II. Főv. Lap. 314. 321. sz.
85. Munkácsy. Irta N. J. Szépirod. Kert. 28—33. sz.
86. Az őszi műtárlat. (m.) Főv. Lap. 273. sz.
87. A művészet négy fal között. S—z. Bud. Szemle. 51. köt. 129—134. l.
88. *Nyitray J.* A velenczei országos műkiállítás. Orsz.-Vil. 279—326. l.
89. *Palissy* élete és művei. F. Fischer J. 1887. (8-r, IV, 127. l.) Ism. Szana T. Nemzet. 11. sz. — Vasár. Ujs. 31. l. — L. B. Századok. 161—166. l.
90. *Piszter*. Festmény a törvényszék előtt. Válaszul Szana T.-nak. «A művészet és morál» cz. czikkére. Religio. I. félév. 25. sz. Nemzet. 68. sz.
91. *Piszter J.* A művészet és erkölcsiség. Religio. II. félév. 5—9. 11. 12. 15. 21—24. 26. 27. 29. 32. 34. 37. 47. 48. 51. 52. sz.
92. *Planche Gusztáv*. Művészek csarnoka. (Rafael, Michel Angelo, Leonardo da Vinci.) Francziából ford. Szász Károly. (Olcsó könyvtár 214. sz.) Budapest, Franklin-t. 1887. (16-r. 141 l.) 30 kr.
93. *Pulszky Franz*. Die Kunst in Ungarn. Österr.-Ung. Revue. III. Bd. 232—242. l.
94. *Radisics Jenő*. A japáni művészet. Művészi Ipar. 101. s köv. l.
95. Rafael. L. 92. sz. a.
95a. l. 1631. sz. a.
96. A redoute szoborművei. (N.) Főv. Lap. 80. sz.
97. *Rouaix P.* Les Styles. Ism. O. F. Műv. Ipar. 82. l.
98. A párisi «Salon»-ról. (S. A.) Főv. Lap. 148. 156. 160. sz.
99. *Szana T.* Velenczei műkiállítás. Salon. VII. köt. 212—223. l.
100. *Szana T.* A modern olasz művészet. Nemzet. 143. sz.
101. *Szana Tam.* Favretto. (1849—1887.) Nemzet. 163. sz.
102. *Szana T.* A művészet és a morál. Nemzet. 62. sz.
103. *Szana Tamás.* Az őszi tárlat. Salon. VIII. köt. 161—169. l.
104. *Szendrei Ján., dr.* A műcsarnokból. I. II. sorozat. P. Napl. 269. 310. sz.
105. Szilassy Géza. l. 78. sz. a.
106. *Tarnóczy Tivadar.* A művészetről általában és a csúcsíves (góth) s renaissance művészi építés emlékei Magyarországon. Munkács. 39—41. sz.
107. A velenczei nemzeti műkiállítás. Salon. VII. köt. 209—211. l.
108. Zichy és Madách. (Bécs. Jun. 14. sz.) Főv. Lap. 165. sz.
109. Zichy Mihályról. Főv. Lap. 297. sz.

3. Zene.

110. *Ábrányi Korn.* Általános zenetörténet. 1886. Ism. Zenelap. 9. sz. — P. Napló. 4. sz.

111. *Ábrányi Kornél, id.* A magyar zene itthon és a külföldön. Nemzet. 354. sz.

112. *Ábrányi Kornél, id.* Félszázados emlékek a magyar zene történetéből. Salon. VIII. köt. 51—60. l. — Zenelap. 24—26. 28. sz.

113. *Ábrányi Kornél, id.* Zenei élet 1886-ban. Salon. VI. köt. 414—416. l.

114. *Ábrányi Korn., id.* A magyarországi s a magyar zene történetéhez. Zenelap. 1. 2. sz.

115. *Ábrányi Kornél. id.* A nemzeti a zenében. Nemzet. 147. — Zenelap. 15—18. sz.

116. Beethoven a zenéről. Ábrányi Kornél. Salon. VII. köt. 372—379. l.

117. Bellovics Imre. Sz. J. Zenelap. 28. sz.

118. *Berecz Ede.* A zene alapelmélete és az összhangzattan elemei rövid műszótárral. Iskolai és magánhasználatra. 2. jav. és tetemesen bővített kiadás. Budapest, Dobrovszky és Franke. 1887. (8-r. 75 l.) 60 kr.

118a. Berlioz. — l. 1685. sz. a.

119. *Bertha Sándor.* A magyar zene jövője. Bud. Szemle. 51. köt. 458—472. l.

120. *Böhme M.* Geschichte des Tanzes in Deutschland. Ism. M. S. Pest. Lloyd. 124. sz.

121. Bülow. Zenelap. 4. sz.

121a. Chopin. — l. 1685. sz. a.

122. A czimbalom története. Zenelap. 15. 16. sz.

123. *Delibes L.* «Lakmé.» Irták Gondinet és Gilles. Ford. Ábrányi E. Zenéjét szerzé Delibes Leo. Első előadás nov. 12-én.

124. *Egyházi zene.* V. A. Egy szó az egyházi zene kérdéséről. Zenelap. 26. sz.

125. *Eperjessy Sándor.* A meg nem értett mű. (Hubay Jenőnek.) Főv. Lap. 118. sz. Hagbarth és Signéről.

126 *Ernyei József.* Gyakorlati énektan. Középtanodák, polgári iskolák és magánintézetek használatára. Első füzet. 7. jav. kiadás. Budapest, Dobrovszky és Franke, 1887. (8-r. 31 l.) 60 kr.

—. Ugyanaz, 3. füzet. Leányiskolák számára. Leány-polgári iskolák harmadik tanévében. 2. jav. kiad. Budapest, 1887. (8-r. 32 l.) 60 kr.

127. Gluck Chr. W. (1714—87) Pressburg. Zeit. 314. reg. sz.

128. Gluck és Wagner. Dr. Harrach Józs. P. Napl. 322. sz.

129. *Goldmark K.* Merlin. Dalmű 3 felv. Szövegét írta Lipiner Szigfrid. Zenéjét szerzé Goldmark K. Először adatott a magy. kir. operaházban 1887. szept. 26. Ism. Schütz M. Budap. Szemle. 52. köt. 265—275. l.

130. *Grisar A.* Jó éjt Pantalon úr! Víg opera 1 felv. Első előadás szept. 3.

131. *Harrach József.* Schopenhauer és Wagner Richard. Zeneæsthetikai tanulmány. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. 144 l.) — Ism. Böhm K. Philos. Szemle. 465—472. l. — Egyetértés. 105. sz.

132. Haydn. Az évszakok. Oratorium. Főv. Lap. 314. sz.

133. A hegedű története. Zenelap. 10. sz.

134. Hilda. Víg opera 3. felv. Ism. Szukáts L. u. o. 3. sz.

135. Hummel. Bud. Hirl. 285. sz.

136. *Kálmán Farkas.* Interpraetationes. Sárosp. Lap. 7. sz. Az éneküagyről szól.

137. *Kálmán Farkas.* Egy kis felvilágosítás. Sárosp. L. 32. sz. Az énekügyről szól.

138. *Klinda Teofil, dr.* Aforizmák az egyházi zenéről. Zenelap. 5—7. sz.

139. Lind Jenny. (A svéd csalogány). Vasárn. Ujs. 775. — Vadnay K. Főv. Lap. 303. sz.

140. Liszt F. Liszt, Wagner és az 1870-iki franczia-német háború. Ábrányi Kornél. Salon. VII. köt. 148—153. l. — Zenelap. 14. sz.

141. Liszt Ferenczről, Még egyszer. — L. A. M. Állam. 8. sz.

142. Liszt Franz und seine letzte Ruhestätte. Pest. Lloyd. 57. sz.

143. Liszt hazafiságáról. (Még valami —) Gárdonyi. Győri Hirl. 24. sz.

144. Liszt Ferencz életéből. Stern Adolf után. P. Napló. 197. 198. sz.

145. Liszt Ferencz végrendelete. Nemzet. 1. sz.

146. *Ramann L.* Franz Liszt. II. Bd. 1. Abth. Die Jahre 1841 bis 1887. (8-r. VIII, 315 l.) 6 márka.

147. *Schütz M.* Erinnerungen an Franz Liszt. (Die neueste Liszt-Literatur.) Pest. Lloyd. 97. sz.

148. *Wohl J.* Francois Liszt; souvenirs d'une compatriote. Paris, 1887. Ism. Soós Antal. Alföld. 99. sz.

148a. — l. 1685. sz. a. is.

149. A Luther-melódia (Erős vár a mi istenünk) eredetéről. Phil. Közl. 214. l.

150. *Manzoti L.* Excelsior. Ballet 4 felv. Irta Marenco Romualdo. Első előadás jan. 23-án.

151. *Mihálovics Ö.* Hagbarth és Signe. Hubay Jenő. Nemzet. 115. sz.

152. *Mihálovics Ö.* A zenetanítás reformja. Nemzet. 346. sz.

153. Mihálovics l. 125. sz. a.

154. *Nagy Lajos.* A chorál-közbenjátékról. Ev. Egyh. és isk. 37. 38. sz.

155. Paganini leveleiről. Vajda Vikt. Zenelap. 4. sz.

156. Az «Abencerage» szövegét írta Bartók L. Zenéjét Sárosy F. Ism. Zenelap, 2. sz.

157. Schubert és a czigány zene. Zenelap. 20. sz.

158. Sembrich Marczella. Orsz.-Vil. 71. l. — Vasár. Ujs. 115—116. l. — L. H-i. Pest. Lloyd. 11. sz.

159. A skála eredete. Sz. Zenelap. 22. sz.

160. *Strakosch M.* Souvenirs d'un Impresario. 1887. Ism. Pest. Lloyd. 169. sz.

161. Székely Imre. Zenelap. 11. sz. — Sz. I. emlékezete. Vajda Viktor. U. o. 13. sz. — Vasárn. Ujs. 261. l.

162. Emlékezés Székely Imrére. Id. Ábrányi K. Főv. Lap. 107. sz.

163. *Sztehló Gerő.* Az egyházi zene vázlatos története. Gondolat. 30. s kv. l.

164. *Szüts Miklós.* A zenéről. Székesfeh. és Vid. 149. 151. sz.

165. *Vajda Viktor.* A budapesti hangversenyek történetéhez. Zenelap. 12. sz.

166. *Vajda Viktor*. Vallás a zenében. U. o. 29—30. sz.
167. Van-Zandt kisasszony, a m. k. operaház vendége. Vasárn. Ujs. 856. l.
168. Verdi «Othello»-ja. Nagy opera. Első előadás decz. 8-án.
169. Verdi «Othelló»-ja. Serenus. Orsz.-Vil. 819. l. — Vasárn. Ujs. 833. l.
170. Wagner Richard. — l. 128. 131. 140. sz. a.
171. *Weber Samu*. Egy érdekes régi énekes könyv. Ev. egyh. és isk. 21. 22. sz. Laam v. Ambrosius Keresztély 16. száz. munkáját ismerteti.
172. Wusching Konrád Pál. F. J. Zenelap. 27. sz.
173. Zs. A. Nemzeti zenénkről. u. o. 9. sz.
174. A zene mythologiája. Sz. u. o. 17—18. sz.
175. Szegény magyar zene, vagy: A csehek Magyarországon. Didimus. u. o. 24. sz.
176. A zeneköltésről. u. o. 2. sz.
177. *Zichy Géza* gr. Hubay J. Salon. VI. köt. 459—464. l.
178. A zongora rövid története. Zenelap. 9. sz. és Szinészek Lapja. 17. sz.
179. Zsasskovszky Endre. 1819—1887. Arnóthi. Eger. 50. sz.

4. Szinészet.

180. *Ábel Jenő*. XV. és XVI. századbeli szinügyünk történetéhez. Phil. Közl. 777—779. l.
181. *Ádámján Péter*. Két czikk egy ünnepelt örmény szinművészről. Az egyik Simay F. Főv. Lap. másik Avevik L. Kolozsvárban szól Ádámján Péterről. Armenia 406—408. l.
182. Apróságok a franczia szinpadról. S. Vasárn. Ujs. 757. l.
183. Bajza a nemzeti szinházról. 1837. Nemzet. 266. sz.
184. *Balla Kálmán*. Hogyan épült a nemzeti szinház. Függetlenség. 264. sz.
185. *Balogh Károly*. Zilahy Gyula. Egy öreg szinész halálára. Szinészek Lapja. 29. sz.
186. Az öreg Balogh. Jókai M. Bud. Hirl. 267. sz.
187. Bartha. Id. Lendvayné jellemzése szerint. Bud. Hirl. 267. sz.
188. Bartha Jánosné. P. Hirl. 267. sz.
189. *Báthory Romancsik Mih*. A «Szinészeti Közlöny» története. Szin. Közl. 13. sz.
190. *Bayer József*. A nemzeti játékszin története. A Kisfaludy-társaság által 200 db aranynyal jutalmazott pályamű. Kiadja a m. t. Akademia irodalomtörténeti bizottsága, Bujánovics Jánosné Koppy Mária alapítványából. I. kötet. (8-r. VIII. 642. l.) II. köt. (8-r. VI. 496. l.) Budapest, Akademia, 1887. 7 frt.
191. *Bényei István*. A nemzeti szinház jubileuma. Szinészek Lapja. 40. sz.
192. *Benza Károly*. Szigeti Józs. Bud. Hirl. 267. sz.
193. « « l. 278. sz. a.
194. Berényi Ármin, a «Thalia» szinész-szövetkezet tagja. (1859—87.) Békés 23. sz.
195. *Bizam Endre*. A nemzeti szinház történetéhez. Debreczen. 189—191. sz.

196. Blaha Lujza szerepei. Kürthy Emil. Salon. VIII. köt. 135—147. l.
197. Bokody Antal. Gömör-Kishont 36. sz.
198. A Comédie Française. Vasárn. Ujs. 781—782.; 800. l.
199. *Coquelin.* Keszler Józs. Nemzet. 319. sz. — A csevegő Coquelin. u. o. 321. sz..Bud. Hirl. 319. 326. sz.
200. Coquelin magáról és előadásairól. Vasárn. Ujs. 774. l.
201. Coquelin mint Don Césár de Bazán. Bud. Hirl. 320. sz.
202. Coquelin l. 239. sz. a.
203. Dózsa József veterán szinész. Szinész. Közl. 2. sz.
204. *Dürer E.* Kolumbus szinháza. (Délamerikai emlék.) P. Napl. 326—327. 329. sz.
205. Egressy Gábor, Szentpétery Zsigmond. Molnár Gy. Bud. Hirl. 267. sz.
206. Egressy Gáborné. P. Hirl. 267. sz.
207. Emlékezzünk régiekről. (—ó—) Főv. Lap. 247. sz. A nemzeti szinház jubileumának megünneplésére indítványokat közöl.
208. Eöry (Pordán) Gusztáv, a népszinház tagja. 1843—87. Bud. Hirl. 198. sz. — Egyetértés 197. sz. — Vasár. Ujs. 31. sz. — Kürthy E. P. Hirl. 198. sz.
209. Fái Szerena. Alf. Képes Ujs. 20. sz.
210. Fáncsy L. l. 278. sz. a.
211. Feleki Miklós. 1837—87. Szinészek Lapja. 18. sz. — Főv. Lap. 116. 117. sz. — Bud. Hirl. 117. sz. — Nemzet. 117. sz — P. Napló. 117. sz. — Egyetértés. 117. sz. — P. Hirl. 116. 117. sz.
212. *Felekyné-Munkácsy Fl.* Az én első föllé ptem. — (Töredék naplómból.) — Szegedi Napló. 64. sz.
213. *Füredi Mihály.* Szigeti Imrétől. Bud. Hirl. 267. sz.
214 « « — l. 278. sz. a.
215. Gerster Etelkáról. Boross. Főv. Lap. 76. sz.
216. A régi győri szinészetről. — Győri Hirl. 33. sz.
217. Halmi Ferencz első föllépte. *Gyöngyössy L.* Alf. Kép. Ujs. 6. sz.
218. Halmi F. — l. 276. sz. a.
219. *Heinrich G.* Das Jubiläum des National-Theaters. Ung. Rev. 658—664. l.
220. Hollósy Kornélia. l. 278. sz. a.
221. *Jakab Elek.* Töredékek szinészetünk első korszakából. Salon. VIII. köt. 42—48. l.
222. Jászay Mari. Justh Zsigm. Salon. VII. 313—317. l. — Kerekes Pál. Szinész. Lapja. 27—29. sz.
223. *Jókai Mór.* A hajdaniak. 1. A Kántorné királyi palástja. 2. Az első szereptanulás. Nemzet. 266. sz.
224. *Jókainé.* Törs K. Ungarns grösste Tragödin. Ung. Rev. 153—160. l.
225. *Kántorné.* Molnár György. Bud. Hirl. 267. sz.
226. « — l. 223. sz. a. is.
227. *Keleti Vince.* A beszterczebányai magyar szinészetet pártoló egyesület története. Felvidéki Hiradó. 11—13. sz. — Szin. Közl. 6. 7. sz. Különlenyomatban is megjelent.
228. Komáromy Alajos. Lendvai Miklóstól. Délmagyarorsz.

Lapok. 279. sz. — Főv. Lap. 84. sz. — Bud. Hirl. 83. sz. — Vasárn. Ujs. 232. l. P. Napló. 85. sz. — Nemzet. 85. sz. — Egyetértés. 85. sz. — Kacziány G. Arad és Vid. 96. sz. — Verner L. Aradi Közl. 116. sz. — Mint tragikus. V. L. u. o. 118. sz. — Búcsúja az aradi szinháztól. K. G. Délmagyarorsz. Lap. 102. sz. — Békésm. Közl. 35. sz.

229. Kossuth Lajos polemiája a szinészek fizetéséről. 1841. Nemzet. 266. sz.

230. Kőszegi Károly. Főv. Lap. 64. sz. Vasárn. Ujs. 297. l.

231. *Karacs Teréz.* Uttörőkrül. Főv. Lap. 266. sz. szól Kántornéról és Dérynéről.

232. *Karczag Vilmos.* Szinpadi látványosságok. (Varázsfátyol és a Tékozló.) Főv. Lap. 200. sz.

233. *László István.* A bukovinai magyarok betlehem-játéka karácsony napjaiban. Egri Népujság. 51. sz.

234. László József l. 278. sz. a.

235. Lendvay-Latkóczyné. l. 278. sz. a.

236. Id. Lendvay Mártonné. P. Hirl. 267. sz.

237. Magyar előadás német sugókönyv után. (A pécsi szinész életből.) Pécsi Hirl. 70. sz.

238. *Makó Lajos.* Hogy tanultam szerepeimet. Aradi Közl. 38. sz.

239. *Makó L.* Mikor Coquelin nekem játszott. U. o. 39. sz. — Salon. VIII. köt. 204—205. l.

240. P. Márkus Emilia Margitja. H. G. Szinészek Lapja. 37. sz.

241. *Márkus Zsigmond.* A magyar szinészet történetéből. P. Hirl. 251. sz.

242. *Márkus Zsigm.* Székesfehérvári szinházi versek 1837-ből. Szabadság. (Sz.-Fehérv.) 114. sz.

243. *Márkus Zsigm.* A székesfehérvári szinészet ötven év előtt. Szabadság. (Sz.-Fehérv.) 127. sz.

244. Megyeri Károly. Gabányi Árpád. Bud. Hirl. 267. sz.

245. Molnár Antal szinész. (1859—77.) Szilágyi Vilm. Békésm. Hiradó. 20. sz. — Dr. Berényi Ármin. Békés 23. sz.

246. *Nádai Ferencz.* Kobler Ferencz, Egy realisztikus szinész. Szinészek Lapja. 21. 22. sz.

247. Nagy Imre szinészi egyéniségének jellemzése. Harmath Géza. Szinészek Lapja. 20. sz.

248. Jubiláris nyomtatványok. Főv. Lap. 259. sz. A nemzeti szinház legelső szinlapja és a szinház igazgatására alakult «részvény-társaság» részvénye és szabályzata van közölve.

249. Régi nyomtatványok. (A magyar szinészet bölcső-korából.) Főv. Lap. 262. sz.

250. *Paulay Ede.* A nemzeti szinház. Salon VIII. köt. 1—13. l.

251. *Paulay E.* Das ungarische National-Theater. 1837—1887. Ung. Rev. 664 l.

252. *Prielle Kornélia* szakmája. Rakodczay Pál. Szinészek Lapja. 29—31. 33. sz.

253. Prielle Kornélia szakmája. (Részlet egy nagyobb tanulmányból.) Rakodczay Pál. Főv. Lap. 187. 188. sz.

253a. *Rachel.* l. 1685. sz. a.

254. Réthy Mihály. l. 278. sz. a.

255. *Révai Lajos.* A magyar szinházi jog mai érvényében. Szinészek Lapja. 9—11. sz. Folytatás a múlt évről.

256. Ristori emlékirataiból. Főv. Lap. 288. sz.

257. *Ristori.* Egy régi kis szinésznő. (Egy nagy szinésznő emlékirataiból). Főv. Lap. 246. sz.

258. Rossi emlékirataiból. Budapesti napok. Bud. Hirl. 336. sz.

259. Rossi és a magyar király. Bud. Hirl. 352. sz.

260. *Ságh Józs.* A játék és zenei hajlam. Zenelap. 6. 7. sz.

261. Schodelné l. 278. sz. a.

262. *Scossa Dezső.* Az ördög a szinpadon. Nemzet. 213. 215. e. sz.

263. *Silberstein A.* Adolf Sonnenthal's «Wallenstein». Pest. Lloyd. 117. sz.

264. *Silberstein Adolf* dr. Vom National-Theater. Pester Lloyd. 14. sz.

265. Somlóné Vadnay Vilma. Aradi Közl. 101. sz.

266. Szabályzat a szinigazgatók képessége, képzettsége, szellemi és anyagi kellékeire nézve. Szinészek Lapja. 3. sz.

267. *Székely József.* Magyar Játékszin. A nemzeti szinház félszázados ünnepe alkalmából. Budapest, 1887. (8-r. 194. l.) — Ism. Nemzet. 277. sz. — Egyetértés. 270. sz.

268. Szentpétery Zsigmond. l. 278. sz. a.

269. Szerdahelyi József. l. 278. sz. a.

270. Szigeti József. l. 278. sz. a.

271. Szilágyi Pál. l. 278. sz. a.

272. *Szinház (Nemzeti —.)* A nemzeti szinház első előadásáról. Egyetértés 266. sz. — Az Athenæum és Honművész tudosításait közli 1837-ből.

273. Szinházi enquète Okt. 17. 18-án. Főv. Lap. 286. 287. sz. — Egyetértés. 185. sz.

274. A magyar szinészet története. (1837—1887.) Szinészek Lapja. 40—43. sz. — Bud. Hirl. 267. sz.

275. A nemzeti szinház félszázados évfordulójára. Főv. Lap. 228. sz.

276. Reminiscentiák a nemzeti szinház fennállásának ötven éves ünnepélye alkalmából. (Egressy Ákos, Emlékeimből; Bercsényi Halmiról.) M. Salon. VIII. köt. 14—21 l.

277. A nemzeti szinházról. Egyetértés. 78. sz. — A nemz. szinház első előadása. u. o. 266. sz.

278. A nemzeti szinház jelesei. Vasárn. Ujs. 645.—650. l. (Fáncsy Lajos, Lendvay-Latkóczyné, Schodelné, Hollósy Kornélia, Szerdahelyi József, László József, Benza Károly, Telepi György, Udvarhelyi Miklós, Szilágyi Pál, Füredi Mihály, Réthi Mihály, Szigeti József.)

279. A nemzeti szinház megnyitása. Dr. V. J. Vasárn. Ujs. 638. l. — Az első szinlap. u. o.

280. A nemzeti szinház épülete. Vasárn. Ujs. 645. — A nemz. szinház építése igazgatói. *B.* Főv. Lap. 266. sz.

281. A nemzeti szinház félszázados ünnepe. Szept. 28-án. Főv. Lap. 267. sz. — Egyetértés. 261—263. sz. — Zene lap. 23. sz. — Orsz.-Vil. 637. l. — Á. K. Múlt és jelen., P. Napló. 263. 267. sz. — Nemzet. 266. 267. sz. A Salonból átvéve. — Vasárn. Ujs. 643. 673. l. — Bud. Hirl. 268—269. sz. — P. irl. 267. — Jubiláris nyomtatványok. Főv. Lap. 259. sz.

282. *Takács Adám.* A szinügy-egyletekről. Szinészek lapja. 3 sz

283. Telepi György l. 278. sz. a.
284. Das deutsche *Theater* in Hermannstadt. Siebenb. deutsch. Tageblatt. 4162,—4170. sz.
285. Das alte und das neue *Theater* in Pressburg. Ung. Rev. 85—103. l.
286. Toldy Ferencz a nemzeti szinházról. 1837. Nemzet. 266. sz.
287. *Tóth József.* Komócsy Józs. Bud. Hirl. 267. sz.
288. Udvarhelyi Miklós. l. 278. sz. a.
289. Ujházi Ede. Harmat Géza. Szinészek Lapja. 32. sz.
290. *Vajda János.* A magyar királyi operaházban. Egyetértés. 83. sz.
291. *Váli Béla, dr.* A magyar szinészet története. Budapest Aigner, 1887. (8-r. VIII. 464. l.) 3 frt 50 kr. — Ism. Solymossy S. Phil. Közl. 590—604. l. — Vasárn. Ujs. 15. l. — Esztergom és Vid. 4—6. sz. — Szana T. Nemzet. 19. sz. — Rudnay K. Főv. Lap. 21. sz.
292. *Váli Béla.* Herczeg Eszterházy olasz szinházáról. Szinészek Lapja. 14. sz. — Nemzet. 81. sz.
293. *Váli Béla, dr.* A vidéki szinészetről. Torontál. 6. sz.
294. *Váli Béla, dr.* Az első magyar szinigazgató szabadalomlevele 1696-ból. Századok. 145—150. l.
295. *Váli Béla, dr.* A nemzeti szinház alapítása. (8 rajzzal és a nemzeti szinház első szinlapjával.) Salon. VIII. köt. 27—41. l.
296. *Váli Béla.* Magyarországi olasz szinművek. Phil. Közl. 481—483. l.
297. *Váli B.* A nemzeti szinház jubileuma. Orsz.-Vil. 626. l.
298. *Váli Béla.* A nemzeti szinház múltjából. Szinészek Lapja. 24. sz.
299. *Váli Béla.* A nemzeti szinházról. Irodalom. 7. 8. sz. — Szinházi tükörtörmelékek. u. o. 14. 24. sz.
300. *Verner László.* Az aradi magyar szinészet első évei. Aradi Közl. 112. sz.
301. *Versényi György.* A körmöczbányai magyar szinészet érdekében. Szinészek Lapja. 31. sz.
302. Vizvári Gyula. Harmat Géza. Szinészek Lapja. 39. sz.
303. Ziegler Klára. Pester Lloyd. 52. sz.
304. *Zilahy Gyula.* A magyar szinészet múltjából. Máramarosi Lap. 29. sz. Két okmányt közöl. 1792-ből, az egyik a «magyar theatrum» igazgatója és tagjai közt kötött szerződést tartalmazza, a másik a társaság által már betanult darabokat sorolja föl.
305. *Zöldi Miklós.* Takács Adám. Emlékezés régi bajtársainkra. Szinészek Lapja. 34. sz.

III. Philologiai pædagogia.

1. Általános irányú czikkek.

306. *Bartos Fülöp.* A német nyelvi oktatásnak egy új eszköze. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 361—366. l.
307. *Bauer Simon.* A német nyelvi oktatásnak eszközei. Tanáregyl. Közl. 76—83. l.
308. *Benécs Gusztáv.* Az olvasókönyvek használatának módja. Pæd. Szemle. 259—266. l.

309. *Boromisza István.* Néhány szó a kath. tanügyi lapok szaporodásához. Magy. Áll. 122. sz.

310. *Endrei Árpád.* Vegyes ajkú középiskoláink tankönyvei. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 496—504. l.

311. *Gyulay Béla.* Néhány szó tankönyvirodalmunk érdekében. Közoktatás. 8. sz.

312. *Horváth József.* A tanító és a tájbeszéd. Isk. Szemle. (Csurgó). 275. l.

313. *Horváth József.* Milyen álláspontot foglaljon el a tanító a tájbeszéddel szemben? Iskolai Szemle. (Csurgó.) 50—54., 65—69. l.

314. *Kulcsár Endre.* A tanító és a tájbeszéd. Isk. Szemle (Csurgó). 255. és 317. l.

315. *Lakatos S.* A nyelvtanítás és nyelvtanulás a gymnasiumban. Mint figyelmet érdemlő munkát ism. Fodor Gy. Phil. Közl. 290—291. l.

316. *Náményi Lajos.* Az olvasás művészete. Főv. Lap. 180. sz.

317. *Peres Sándor.* A beszéd- és értelemgyakorlatokról. Kézikönyv gyanánt. Pályadíjjal kitüntetett értekezés. Losoncz, Kármán, 1887. (8-r. 128. l.) 80 kr.

318. *Pethes János.* A népiskola tankönyvei. Isk. Szemle (Csurgó). 54—58., 68—73., 111—113., 122—124. l.

319. *Thewrewk Á.* Párhuzamos osztályok. Közoktatás. 4. 5. 7. 9.

320. *Tomor F.* Nyelvtanítás mondattani alapon. Közoktatás. 43—46. sz.

321. *Várkonyi Endre.* A tankönyv-bírálatok Közoktatás. 21. 22. sz.

322. *Verédy Károly,* dr. Olvasókönyveink, a nevelő oktatás szolgálatában. Nemzet. 296. sz.

2. Magyar nyelv.

323. *Belitzky Gusztáv.* Félórai tanítás a magyar nyelvtanból. Máramarosi Tanügy. II. évf. 8. l.

324. *Maklári Pap M.* Az állami gymnáziumok tantervének s az utasításoknak magyar nyelvi része s a Szinyei József legújabb tankönyve. Sárosp. Lap. 31. 32. sz.

325. *Révész Imre* a magyar olvasókönyvekről. Szabad Egyh. 20—21. sz.

325a. *Sulcz Endre.* Elég-e a magyar irodalom-történet rendszeres tárgyalására a gymnasiumban egy év? Tanáregyl. Közl. XX. évf. 288—294. l.

326. *Szamosfalvi Gergely.* A magyar nyelv a népiskolában. Nyelvőr. 406—420. l.

327. *Szántó Kálmán.* Olvasókönyveink berendezéséről. Nőnevelés. XIV. köt. 470—477. l.

328. *Szegfi Emmi.* A magyar nyelv tanítása idegen ajkú iskolákban s a grammatikai műszavak. Nőnevelés. XIV. köt. 352—360. l.

3. Classicus nyelvek.

329. *Boros Gábor,* dr. Néhány szó a gymnasiumi latin nyelvtanításról. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 640—646. l.

330. *Csengeri János.* Puszta szöveg, vagy magyarázatos? Tanáregyl. Közl. XX. évf. 706—707. l.

331. *Dávid István.* A latin nyelv praktikus tanítására vonatkozó észrevétel. Közoktatás. 13. sz.

332. *Hanusz Istv.* Latin nyelv a reáliskolában. Közoktatás. 15. sz.

333. L. H. A latin nyelv kérdése. (Revue internationale de l'enseignement.) Tanáregylet. Közl. XX. évf. 96—101. l.

334. *Lévay I.* Van-e szükség a latin és görög nyelvre. Ism. Nikolics S. Közoktatás. 9. sz.

335. *Pirchala Imre.* A latin nyelv oktatásának állása a programmok tanúsága szerint. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 211—218. l.

336. *Purt J.* A latin classicai nyelv- és irodalmi tanulmányokról. Religio. II. félév. 37. sz.

337. *Schambach Gyula.* Szemléltetés az ókori irodalmak tanításánál. Tanáregyl. Közl. 716—729. l.

338. *Spitko Lajos.* A classicus ókor ismertése gymnasiumainkban. Phil. Közl. 217—231., 459—474. l.

339. Szabályzat a latin nyelvnek a reáliskolákon való rendkívüli tanítása tárgyában. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter. Budapest, 1887. 10 kr.

340. *Szerelemhegyi Tivadar.* A latin nyelv kérdése. Tanáregyl. Közl. 43—52. l.

341. *Télfy Iván.* Engel és az erasmusi copf. Közoktatás. 14. sz.

342. *Thewrewk Á.* Verses szabályok. Közoktatás. 3. sz. Latin nyelvre vonatkozó szabályokról.

343. *Tiber Ágost.* A latin nyelv a reáliskolában. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 127—132. l.

344. *Várkonyi Endre.* A görögnyelvi irásbeli dolgozatok és az Utasítások. Közoktatás. 28. sz.

345. *Várkonyi Endre.* Miért nem tudunk kellő sikert felmutatni az ó-klasszikus irodalom tanításából? Tanáregyleti Közl. XX. köt. 34—43. l.

IV. Ugor nyelvek.

346. **Brahni.** *Duka Th.* An essay on the brahni grammar. Megjelent a Journal of the R. Asiatic Society of Great Britain and Ireland. XIX. évf. Ism. Csorba Ferencz. Budap. Szemle. 51. köt. 315—318. l.

347. **Észt.** *Gyöngyösi János.* A világ árvái. (Észt népdal.) Főv. Lap. 122. sz.

348. *Gyöngyösi János.* Jörru. (Észt népdal.) Phil. Közl. 326. l.

349. *Gyöngyösi János.* Leányhőslés. (Észt népdal.) U. o. 562. l.

350. *Gyöngyösi János.* Intés. (Észt népdal.) U. o. 629. l.

351. **Finn.** *Gyöngyösi János.* Dvina partján. (Finn népdal.) U. o. 334. l. — Saima partján. U. o. 359. l.

352. *Kivi Elek.* A harangszó. Ford. Gyöngyösi János. U. o. 350. l.

353. *Kivi Elek.* A boldogok. Finnből ford. Gyöngyösi János. U. o. 545. l.

354. Finnische Märchen, übers. v. Emmy Schreck. Mit einer Einleitung v. Gust. Meyer. Ism. rdr. Budap. Szemle. 50. köt. 492—495. l. — Katona L. Ethnol. Mittheil. I. 30—33. l.

355. **Lapp.** *Halász Ignácz.* Második lappföldi útam. Budap. Szemle. 51. köt. 321—343. l.

356. **Mandsu.** *Budenz J.* A mandsu nyelv alaktana rövid vázlat-

ban. Nyelvt. Közl. XX. 380—400. l. Mandsu nyelvmutatvány. U. o. 475—476. l.

357. **Mordvin.** *Barna Ferdinánd.* A mordva nép házassági szokásai. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 3. sz.) Budapest, Akademia, 1887. (8-r. 56 l.) 30 kr.

358. **Ugor.** *Budenz J.* Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. I. rész. Az ugor nyelvek szóképzése. Nyelvt. Közl. 401—466. l.

359. **Votják.** *Munkácsi Bernát,* dr. Votják népköltészeti hagyományok. A m. tud. Akademia megbizásából gyűjtötte és ford. —. Budapest, Akademia, 1887. (8-r. XV. 335 l.) 2 frt.

V. Árja nyelvek (s czigány nyelv).

360. *Abovián.* Német eredeti után Esztegár László. Armenia. 283—285. l.

361. *Álisán Leont,* a kolostor költője. Dr. Simay J. Armenia. 399—402. l.

362. Az «Armenia» első száma. Főv. Lap. 7. sz.

363. Armenische Bibliothek. Hohánneszián Á. Ism. Armenia. 57—58. l.

364. *Besigthásliàn,* a költő. Arthur Leist után. Dr. Simai J. Armenia. 235—537. l.

365. *Besigthásliàn* dalaiból. Ford. Sinay J. U. o. 392. l.

366. *Cselingárián J.* Az örmény, mint közlekedési nyelv. U. o. 344—346. l.

367. **Czigány.** Az árva. (Szirotkos.) (Czigányból.) Brassó. 123. sz.

368. Czigány népmesék. Brassó. 86. sz.

369. A czigány zene. Vasárn. Ujs. 29. l.

370. *Herrmann Antal,* dr. Erdély népköltészetéből. Erdélyi szász népdalok. 2—10. Brassó. 50. 51. sz.

371. *Herrmann Antal,* dr. Erdélyi czigány népdalok. I—XIV. U. o. 51. 60. sz.

372. *Herrmann Antal,* dr. A hegedű a czigányok költészetében. Vasárn. Ujs. 529—531., 546—547. l.

373. *Herrmann Antal,* dr. A szőke emberek teremtése. Erdélyi czigány mese. Orsz.-Vil. 111—112. l. — A nap fája. U. o. 274. l. — A vízözön. U. o. 375. l. — A napkirály három arany hajszála. U. o. 642. l.

374. *Jancsó Benedek.* A czigány tudós. Alf. Kép. Ujs. 12. sz.

375. *Jesina József.* Csehországi czigány népmese. J. J. «Románi Csib»-jéből ford. V. T. Brassó. 84. 86. sz.

376. *József főherczeg.* Fundamentum linguæ Zingaricæ J. J. M. Koritschnyák. Anno 1806. Phil. Közl. 705—731. l.

377. *Kós F.* Csehországi czigány dal. A szerelem. (U gamaben.) Ford. —. Brassó. 39. sz.

378. *Kós F.* Oláhországi czigány népdal. (Friss szekfű.) Brassó. 4. sz. — (Zöld levele...) U. o. 5. sz. — (Fel a hegyre ... George Gastin.) U. o. 23. sz. — (Bojtár vagyok ...) U. o. 42. sz.

379. *Storck Fr.* A szerelem dala. Németből ford. Végh Mátyás. Brassó. 37. sz.

380. *Dr. Wlislocky Henrik.* Az erdélyi czigányok husvéti szokásai. Vasárn. Ujs. 234. — Az erdélyi czigányok pünkösdi szokásai. U. o. 368. l.

381. *Wlislocki, Heinr.* v. Zur Volkskunde der transilvanischen Zigeuner. Hamburg, 1887. J. F. Richter. (8-r. 40 l.)

382. *Wlislocki, Heinr.* v. Volkslieder der transsilvanischen Zigeuner. (Inedita.) Zeitschr. d, morg. Ges. 347—350. l.

383. *Wlislocki H.* Zauber- u. Besprechungsformeln der transsilvanischen u. südungarischen Zigeuner. Ethnol. Mittheil. I. 51—62. l.

384. *Fárao Simon.* Az örmény betűk feltalálása. Armenia. 17—20. l.

385. *Gorrik G.* Chorenei Mózes. Armenia. 20—23., 50—54. l.

386. Haik. Kr. e. 2350 (?) Markovich J. Armenia. 65—72. l.

387. *Kálidasza.* Sakuntala. Hindu dráma. Ford. Fiók Károly. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. 268. l.) 2 frt. — Bir. Brassai S. Erd. muz.-egyl. kiadv. IV. köt. 394—423. l.

388. A «Sakuntala» és költője. Főv. Lap. 144. sz. Fiók Sakuntala fordítása alapján.

389. *Krikor Chálátiáncz.* A csodafülemile. Örmény népmese. — után Turcsáné Pl. G. Armenia. 301—306.

390. *Mêgêrdics Besigthásleán.* Kikeletkor. Ford. Simay J. Armenia. 129. l.

391. *Molnár Antal,* dr. Az örmény egyház énekei. Armenia. 130—132., 161—163.

392. *Molnár A.*, dr. Az örmény zene. Armenia. 193—197. l.

393. *Molnár Antal.* Az örmény irodalom. Armenia. 257—260., 298—301., 327—331., 374—378. l.

394. *Molnár Viktor.* Az erdélyi czigányokról. Remény. 2. sz. Brassó. 43. sz.

395. Nala. *Fiók K.* Pár szó egy megkésett «Könyv»-ismertetéshez. Válaszul Brassai S. urnak. Phil. Közl. 419—432. l.

396. *Nala.* Ford. Michalek Manó. Ism. B. E. Irodalmi Szemle. (Eger.) 1. sz. — Michalek M. «Parce pater virgis» czím alatt. U. o. 2. sz. védi fordítását több biráló támadásaival szemben. — Bud. Hirl. 39. sz.

397. Az örmény hirlapirodalom. Armenia. 35—39. l.

398. Örmény közmondások. Ábgár Hohánneszián után ford. dr. Gopcsa László. Armenia. 249—250., 279—281., 352—355. l.

399. Az örmény nemzet ős vallása. G. J. G. m. Armenia. 40—44., 119—123., 273—279. l.

400. *Pátkánián R.* Ezer közül egy (Házáren megê). Ford. Simay J. Armenia. 33—44. l.

401. *Pátkánián R.* Örmény lányka. Ford. Simay J. Armenia. 179. l.

402. *Pátkánián.* Araxesz könnyei. Ford. Simai János. Armenia. 321—323. l.

403. *Pátrubány L.*, dr. Az erdélyi örmény családnevek kulturtörténeti szempontból. Armenia. 9—11. l.

404. *Penka K.* Die Herkunft der Arier. 1886. Solymosy Sándor Phil. Közl. 58—64. l., ismertetésében azt mondja, hogy számot tevő munka, mely ha nem is döntötte el az ős haza kérdését, mindenesetre érdekes új nézetet ad elő.

405. *Scossa Dezső.* A casino bőgője. Böjti elmélkedés a czigányról. Nemzet. 70. sz.

406. *Simai J.* Az örmény szinházakról. Armenia. 218—220., 261—263., 315—318. l.

407. *Szojka.* Egy czigány dal. Ford. Tsikedey Elek. Főv. Lapok. 67. sz.

408. *Szongott K.* Az V. századbeli négy örmény történelem megirásának ideje. Armenia. 47—50. l.

409. *Szongott Kr.* Hanusz lengyel armenista és a galicziai örmények tájnyelve. Hántesz ámszoreá után Armenia. 116—118. l.

410. *Wlislocki Henrik.* Az egértorony — monda Erdélyben. Orsz.-Vil. 466—468. l.

411. *Wlislocki Heinr.* v. Märchen des Siddhi-Kür in Siebenbürgen. Zeitschr. d. morg. Ges. 448—460. l.

VI. Keleti nyelvek s irodalmak.

412. **Héber.** *Bacher Vilm.* A szentirás és a zsidó tudomány irodalma 1886-ban. Magy.-Zsidó Szemle. 17—28. l.

413. *Bloch Mózes.* Az ethika a halákhában. Ism. Fischer Gyula. Phil. Közl. 86—89. l., ki szerint e munka szerzője kitünő szakavatottsággal és nagy olvasottsággal karolja fel az összes halákhai törvényeket. — Rosenberg S. M.-Zsidó Szemle 272—277. l.

414. *Csicsáky Imre.* A szentirás költészetéről. Religio. II. félév. 2. 5—9. sz.

415. *Deutsch H.* Genesis vagyis Mózes első könyve masszoretikus szöveggel magyarra ford. — Budapest, 1887. Ism. x. y. Magy.-Zsidó Szemle. 411—413. l. — Prot. Egyh. és Isk. Lap. 7. sz. — Ism. Barna Jónás. A zsidó felekezet és a magyar biblia. Nemzet. 103. sz.

416. *Feldmann József.* Chananel B. Chusiel élete és irodalmi munkálkodása. Budapest, 1887. (8-r. 30 l.)

417. *Fischer Gy.* Jehuda ben Saul ibn Tibbon. — Adalék a középkori zsidó irodalom történetéhez. Phil. Közl. 121—146., 246—263. l.

418. *Frankl P. F.* Beiträge z. Literaturgeschichte d. Karäer. 1877. Ism. Blau. Magy.-Zsidó Szemle. 552. l.

419. *Furrer K.* Die hebräische Sprache als Sprache der Bibel. 1887. Ism. Fischer-Colbrie A. Magy. Sion. 296. l.

420. *Giesswein S.* Mizraim és Assur tanúsága. Az ó-szövetségi szent iratok hitelessége és isteni sugalmaztatása az aegyptologia világításában. Győr, 1887. (8-r. VII, 288 l.) 1 frt 60 kr. Ism. Irod. Szemle, (Eger) 11. 12. sz. — Erre válasz G.-től. Religio. II. félév. 39. sz. — Ism. u. o. 26. sz. — Kereszty G. Magy. Sion. 780—784. l.

421. *Giesswein S.* A kritikáról és a kritikusnak. Religio. II. félév. 51. sz.

422. *Giesswein S.* Mózes törvénye az egyptologia világánál. Religio. I. félév. 3. 5. 6. sz.

423. *Ibn Giat* és Kaliri költeményeiből. Ford. Cserháti Mihály. Magy.-Zsidó Szemle. 152. l.

424. *Jedaja Penini Bedarsi.* «Bechinath Olam» cz. művéből. Ford. Makai E. Magy.-Zsidó Szemle. 609. l.

425. *Júda Alcharizi* epigrammáiból. Ford. Gömöri Ign. Magyar-Zsidó Szemle. 476. l.

426. *Júda Halévi* költeményeiből. Ford. Gömöri Ign. Magy.-Zsidó Szemle. 86. l.

427. *Júda Halévi* költeményeiből. Zs. P. U. o. 359. l.

428. *Kaufmann, David.* Die Schüler Menachem's und Dunasch's im Streite über קמח משמעי. Zeitschr. f. morg. Ges. 297—301. l.

429. *Kecskeméti Lipót.* Salamon Ibn Gabirol költeményeiből. Magy.-Zsidó Szemle. 225. l.

430. *Kecskeméti L.* Zsidó költőkből. (Salamon ibn Gabiról, Júda Halévi, Júda Alcharizi művei.) Budapest, 1887. (8-r. X, 230 l.) 1 frt. Ism. Szana T. Nemzet. 274. sz.

431. Nachum. Ford. Cserháti Mih. Magy.-Zsidó Szemle. 417. l.

432. *Pukánszky Béla.* A Pentateuch fő alkatrészeinek jellemzéséhez. — Magyarhoni ág. ev. egyh. theol. akad. évk. 1886/7. 15—44. l.

433. *Salamon Ibn Gabiról.* Mi az ember! Ford. Kecskeméti Lipót. Főv. Lap. 191. sz.

434. *Schwarcz Miksa.* Kohen Elrájim ó-budai rabbi élete és responsumai. Budapest, 1887. (8-r. 35 l.)

435. *Spiegler Gy. S.* Héber Bölcsészet cz. munkámról. Phil. Közl. 110—114. l.

435a. *Ziegler Ign.* Maleáchi próféta forditása és magyarázata. Budbpest, 1887. 8-r. 32 l.

436. **Japán.** A napisajtó Japánban. Nemzet. 321. sz.

437. **Perzsa.** *Dr. Erődi Béla.* Szádi «Gulisztán»-ja. Főv. Lap. 62. sz.

438. *Firdúszi.* Sáhnáméból. A Zál és Rudabe czímű epizódból. I. Minócsehr talányokat adat Zálnak. II. Zál megfelel Móbedeknek. Perzsából ford. Fiók Kár. Bud. Szemle. 51. köt. 454—457. l.

439. **Török.** *Kúnos Ignácz.* Oszmán-török népmesék. Budapesti Szemle. 50. köt. 337—389. l.

440. *Kúnos Ignácz.* Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Szóbeli gyűjtés után gyűjtötte —. I. kötet: Oszmán-török népmesék. Budapest, Akadémia. 1887. (8-r. XLV, 328 l.) 2 frt 30 kr.

441. *Kúnos Ign.* Karagöz, III. *Jazéjé.* (Iródeák-játék.) Török szöveg, fordítással. — Nyelvt. Közl. XX. 321—379. l.

442. *Kúnos Ign., dr.* Jóka ördöge a törököknél. Nemzet. 49. sz.

443. *Kúnos Ign.* Über türkische Schattenspiele («Karagös»). Ung. Rev. 425—435. l.

444. *Kúnos Ign.* Magyar-török meseképek. Salon. VII. köt. 582—591. l.

445. *Kúnos Ign.* Eine türkische Siegfried-Sage. Ung. Revue. 753—761. l.

446. *Radloff W.* Das Türkische Sprachmaterial des codex Cumanicus. Manuscript der Bibliothek der Marcus-Kirche in Venedig. Nach der Ausgabe des Grafen Kuun (Budapest, 1880). Mémoires de l'Académie d. sciences de St.-Pétersbourg VII. série. Tom. 35. No. 6. Pétersbourg 1887. (4-r. 132. l.) 1 Rbl.

447. *Thúry József.* Tatár traditiók a magyarokról. Bud. Hirl. 215. sz.

448. *Thúry József.* Szulejmán. Csagataj- és oszmán-török szótár. 1883. Ism. «Tizedik évforduló» czím alatt. Bud. Hirl. 117. sz.

449. *Csajka Lajos.* Egyptom őslakóinak vallásos fogalmai. Félegyháza és Vid. 6—8. sz.

450. *Schilling Lajos,* dr. Az Egyptomiak vallásáról. Az erdélyi muz.-egyl. kiadv. IV. köt. 249—298. l.

451. *Goldziher Ign.* Materialien zur Kentniss der Almohadenbewegung in Nordafrika. Zeitschr. d. morg. Ges. 30—140. l.

VII. Magyar nyelv és irodalom.

1. Bibliographia.

452. *Ballagi Aladár.* Az Astor library. Könyvszemle. 1886. 270—285. l.

453. *Bognár Endre.* A pozsonyi theol. könyvtárról. Ev. egyh. és isk. 44. sz.

454. *Catalogus* Bibliothecæ Joannis Cardinalis Simor Principis-Primatis Regni Hungariæ, Archiepiscopi Strigoniensis. Secundum cognomina auctorum descriptus. Strigonii, 1887. (N. 8-r. 1590 hasáb). — Ism. Religio. II. félév. 14. sz. — Dr. O. J. P. Napló. 273. sz. — Való S. Nemzet. 253. sz. — Dr. Walter Gy. Egyetértés. 256. sz. és Magy. Állam. 256. sz. — Magy. Sion 641—657. l.

455. *Csontosi János.* A drezdai kir. könyvtár hazai vonatkozású kéziratai. Könyvszemle. 1886. 251—258. l.

456. *Dankó József.* Simor János bibornok-érsek könyvtárának kéziratai. Könyvszemle. 1886, 107—118. l.

457. *Daryl Ph.* Public life in England. Ism. Darvai Móricz. Főv. Lap. 13. sz. Az angol könyvpiaczot ismerteti.

458. *Dolinay Gyula.* Népolvasmányok, népkönyvtárak. P. Napló. 298. sz. — Zalai Tanügy. 51. sz. — Isk. Szemle. (Csurgó.) 346. l. — Mezőtúr és Vid. 7. sz. — Pécsi Hirl. 101. sz. — Orosházi Ujs. 51. sz.

459. *Engyeli Eugen.* Die Entstehungsgeschichte der Druckfehler. Pressb. Zeit. 202. sz. reg.

460. *Erdélyi Pál.* A komárommegyei Kulcsár-könyvtár. Könyvszemle. 1886. 75—90. l. és Komár. Lap. 43—45. sz.

461. *Farkas Gy.* Mily elvek szerint állítsuk össze az ifjusági könyvtárakat s mi módon kezeljük azokat? Iskolai Szemle. (Csurgó.) 5—9. l.

462. *Fináczy E.* Ungarns öffentliche Bibliotheken. Ung. Revue. 553—563. l.

463. *Fraknói Vilmos.* Vitéz János által emendált Corvin-codex. Könyvszemle. 1886. 1—7. l.

464. *Gardthausen V.* Catalogus codicum græcorum Sinaiticorum. Rövid. ism. Phil. Közl. 414. l.

465. *Gross J.* Kronstädter Drucke. 1535—1886. Ism. Hellebrant Á. Phil. Közl. 76—77. l.

466. *Guarinus* Veronensis kéziratairól Comparetti. Ism. Á. J. Phil. Közl. 779—780. l.

467. *György Aladár.* Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Századok. 668—671. l. — Prot. egyh. és isk. lap. 27. sz.

468. *Hahn Adolf.* A könyv. Vásárh. és Vid. 15. sz.

469. *Hahn Adolf.* A népkönyvtárakról. Alf. Kép. Ujs. 3. sz.

470. Berühmte *Handschriften* des Mittelalters in photograph. Nachbildung. Ism. Phil. Közl. 215. l.

471. *Hazai Hugó.* A magyar könyvpiaczról. Zalai Tanügy. 7. sz. A könyvvásárlás előmozdításáról mondja el nézeteit.

472. *Hellebrant Á.* Ősnyomtatványok jegyzéke. Ism. H. G. Budap. Szemle. 50. köt. 169—171. l. — Figyelő. 22. köt. 389. l.

473. *Hellebrant Á.* A magyar philologiai irodalom. 1886. Phil. Közl. 630—698. l.

474. *Kertbeny Károly* és *Petrik Géza*. Magyarországi német könyvészet 1801—1860. A Magyarországban s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent német nyomtatványok jegyzéke. I. és II. kötet. Budapest, Kilián, é. n. (1887). 8-r. CCXIX, 416, 657 l. 10 frt.

475. *Kispál Mihály*. Egy régi magyar írónő könyvtára. Phil. Közl. 184—188. l. Ujfalvy Krisztina könyveit sorolja fel.

476. *Kölcsön-könyvtár*. (Az első magyar —) alakulása Pesten 1793-ban. Corvina. 16. sz.

476a. *Koncz József*. A marosvásárhelyi evang. reform. kollegium könyvnyomdájának száz éves története. 1786—1886. Maros-Vásárhely, 1887. (8-r. 136 l.)

477. Magyar *könyvek* terjesztése. Komár. Lap. 9. sz.

478. *Magyar könyvészet*. Bibliographia hungarica. 1886. Jegyzéke az 1886-ban megjelent új, vagy újolag kiadott magyar könyveknek és térképeknek az alakok, lapszámok, megjelenési helyek, kiadók és árak fölemlítésével és tudományos szakmutatóval. Összeállította Zunft Antal. XI. évfolyam. Függelékül: A magyar hirlapok és folyóiratok 1887-ben. Budapest, 1887. (8-r. XXXIII, 162 l.) 1 frt. — Ism. B. J. Corvina. 23. 24. sz.

479. Könyvészeti unicum. Főv. Lap. 101. sz.

480. Magyar Könyvszemle. 1886. Ism. P. Napló 284. sz.

481. *Könyvtár*. Magán-könyvtáraink. Egyetértés. 97. sz. — Szegedi könyvtárak. Szegedi Napló. 93. sz.

482. *Krizsán Mihály*. Sz. Ignácz lelkigyakorlatainak irodalma. M. Sion. 767—780., 930—944. l.

483. *Kropf Lajos*. Basirius Izsák kézirataínak történetéhez. Könyvszemle. 1886. 67—74. l.

484. *Láng Józs*. A magyar hirlap-kiállítás. Orsz. Vil. 173. l.

485. *Lévai Mór*. Milkó Izidor terveiről. Corvina. 4. sz.

486. Magyarországra vonatkozó könyvek az upsalai könyvtárban. Nemzet. 335. sz.

487. *Milkó Izidor*. A magyar könyvek terjesztése. Corvina. 2—4. 7. sz. Észrevételek Milkó I. fölolvasására. U. o. 9. sz.

488. *Milkó I.* Könyvek és a közönség. Egyetértés 12. sz. — Pesti Napló. 12. sz. — Főv. Lap. 12. sz. — Nemzet. 12. sz.

489. *Muzslai K. János*. A legújabb «bizottság». Főv. Lap. 121. sz. — Corvina. 18., 19. sz. A könyvvásárlást előmozdító bizottságról, s ennek kapcsán a közönség részvétlenségéről szól, s nézetét közli, miként lehet a könyvvásárlást előmozdítani.

490. *Panyák Ede*, dr. A magyarországi középiskolákban 1850-től 1885-ig megjelent összes programmértekezéseknek repertoriuma. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. XIII, 183 l.) 1 frt 40 kr. — Ism. Egyetértés. 303. sz.

491. *Petrik Géza*. Magyarország Bibliographiája. 1712—1860. Az előfizetési felhivást közli Aigner L. Corvina. 34. sz.

492. *Ranschburg Győző*. A könyárus műveltsége. Corvina 10. sz.

493. *Requinyi Géza*. A tanári könyvtárak számára kiadott könyvjegyzék. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 83—86. l.

494. *Révai Samu*. Az ódondászat rendezése. Corvina. 28—30. sz.

495. *Révész Kálmán*. A hallei magyar könyvtár. Könyvszemle. 1886. 259—268. l.

496. *Schönher Gy.* A legrégibb nagybányai könyvkiadó. (Stephanus Heckel.) Nagybánya és Vid. 52. sz.

497. *Sennovitz Adolf.* Adalékok a magyar könyvkereskedelem történetéhez. Corvina 36. sz.

498. *Sennovitz Adolf.* Régibb hazai könyvkereskedőink életrajzgyűjteménye. I. Id. Wigand Frigyes Károly. U. o. 31. sz. II. Harms Ernő, u. o. 33. sz.

499. *Sirisaka And.* Állítsunk népkönyvtárakat. Iskolai Szemle. (Csurgó) 155., 172., 188., 244., 259. l.

500. *Sirisaka A.* A népkönyvtárakról. Pécsi Hirl. 24—26. sz.

501. Somogyi-könyvtár hirlap osztálya Szegeden. Szegedi Napló. 119. sz.

502. *Spitkó Lajos.* Ifjusági könyvtári szabályzat. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 426—428. l.

503. *Szabó K.* Régi magyar könyvtár. II. köt. Ism. Könyvszemle. 1886. 206—219. l.

504. *Szilágyi Sándor.* Az első sárospataki nyomtatvány. Könyvszemle. 1886. 11—18. l.

505. *Szinnyei Józs.* Könyvtári emlékekek. Főv. Lap. 94. 95. sz.

506. *Tomor F.* Könyvet! Könyvet! Könyvet vegyenek!!! Közoktatás. 12. sz.

507. Tóth Ferencz analectái a Nemzeti Muzeum könyvtárában. Könyvszemle. 1886. 220—250. l.

508. *Vágner J.* A nyitrai egyházmegyei könyvtár kéziratai és régi nyomtatványai. Ism. Hellebrant Á. Phil. Közl. 502—503. l.

509. *Wajdits József.* A papirról. Corvina. 32. sz.

510. *Wajdits József.* A könyv- és hirlapírókról. Corvina. 33. sz.

511. *Zimmermann, Franz.* Das Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsichen Nation. Hermannstadt 1887. (8-r. 116 l.)

2. Magyar irodalomtörténet.

512. *Abonyi Arpád.* Moór herczeg. Dráma 4 felv. Ism. Csernátoni Gyula. Kolozsvár. 287. sz.

513. *Abonyi Lajos.* Magduska öröksége. Regény. Ism. Solymossy S. Főv. Lap. 88. sz. — Silberstein A. Pester Lloyd. 95. sz.

514. *Abonyi Lajos.* Az utolsó kurucz-világ. Tört. regény. Ism. Erdélyi Pál. Főv. Lap. 298. sz. — Szabad Egyh. 19. sz.

515. *Almanach. 1888.* Tizennégy magyar író. (Almanach 1888.) Torontál. 46. sz. Szóról-szóra Gömör-Kishont. 46. sz. és Székesfehérvár és Vidéke 140. sz., Pécsi Figyelő, 47. sz.

516. A legrégibb magyar Álmoskönyv. Bud. Hirl. 200. sz.

517. *Babay Kálmán.* Szerelmes kisasszonykák. 1887. Ism. V. Hullám J. Veszpr. Függ. Hirl. 56. sz. Egyetértés 333. sz.

518. *Baksay S.* Gyalogösvény. Ism. *e.* Bud. Szemle. 51. köt. 135—140. l. — *Eötvös K. L.* Prot. Egyh. és Isk. lap. 26. sz. — *Madzsar G.* Főv. Lap. 289. sz. — *Szana T.* Nemzet. 192. sz. — Vasár. Ujs. 352., 418., 465. l. — Egyetértés. 147. sz.

519. — l. 767. sz. a. is.

520. *Balassa Ármin.* Borura derű. Népszínmű 3 felv. Ism. Irányi D. Vásárh. és Vid. 40. sz.

521. *Balassa Ármin.* Szegény Laczi. Ism. Hód-M.-Vásárh. 52. sz.— Dr. G. Gy. Szegedi Hiradó. 298. sz.

522. *Balogh Gyula.* A Rákóczy-nóta. Vasmegy. Lap. 103. sz.

523. *Bartók L.* Thurán Anna. Tört. dráma. Ism. Mutatv. Pesti Napló. 354. sz.

524. *Bartók. L.* Kendi Margit. Dráma. Székesfehérvár és Vidéke. 136. sz.

525. *Bátor Sz.* és *Hegyi B.* Uff király. Operette. Első előadás a népszinházban máj. 21-én.

526. *Bayer József.* Romeo és Julia a Kun-Szabó Sándor fordításában. (1786.) Phil. Közl. 351—359. l.

527. — l. 190. sz. a.

528. *Beksits Ignácz.* Somogyi népköltészet. Somogy. 15. sz.

529. *Benczédi Gergely.* Egy becses emlékirat énekes könyvünk 1837-iki kiadásáról. Kereszt. Magvető. 385. l.

530. *Benedek E.* és *Sebesi Jób.* Székely balladák. Ism. Kolozsvár. 225. szám.

531. *Beniczkyné Bajza L.* Zsebkendő és legyező. 1887. Ism. Szana T. Nemzet. 70. sz. — Silberstein A. Pester Lloyd. 95. sz.

532. *Beniczkyné Bajza L.* Ő az! Regény. Ism. Tolnai L. P. Napló 325. sz.

533. *Beniczkyné Bajza L.* Saját kezébe. Regény. Ism. R... R—ő. Irodalom. 3. sz.

534. *Beöthy Zs.* A széppróżai elbeszélés, I. Ism. Váczy J. Századok. 158—161. — Figyelő 22. köt. 387. l. — Erdélyi Pál. Nemzet. 346. sz. — Petri M. P. Napló. 53. sz.

535. *Beöthy Zs.* A francziás írók és nemzeti művelődésünk. Pesti Napl. 300. sz. Mutatv. Széppróżai elbeszélés cz. munkájából.

536. *Beöthy Zsolt.* A két magyar Telemak. (A Haller Lászlóé és Zoltán Józsefé.) Főv. Lap. 179. sz.

537. *Bercsényi B.* Az ezredes leánya. Dramolette. Első előadás febr. 25.

538. *Bercsényi Béla.* Új élet. Színmű 4 felvonásban. Első előadás decz. 2-án.

539. *Berczik Árpád.* Jótékony czélok. Vígj. 3 felv. Ism. r. e. Debreczen. 204. sz.

540. *Berczik Á.* Víg órák. Ism. Radnai R. P. Napl. 352. sz. — ő. Bud. Hirl. 351. sz.

541. *Bethlen Miklós gr.* A történelem regénye. (1846—86.) Ism. (K.) Főv. Lap. 324. sz. — Egyetértés. 326. sz.

542. *Binner E.* Ungarische Romane deutscher Autoren. Karpathen-Post. 32. sz.

543. *Bogdánovics Gy.* Az én kis világom. Rajzok. Ism. Szana T. Nemzet 98. sz. — Bud. Hirl. 142. sz.

544. *Bródy S.* Faust orvos. Regény. Ism. Fekete Józs. Salon. VIII. köt. 329—331. l. — Főv. Lap. 346. sz. — Tábori R. Délmagyarorsz. Lap. 255. sz.

545. Budapesti Szemle. Jan., márcz., ápr., nov. füz. Ism. (L.) Főv. Lap. 9., 66., 93., 306. sz.

546. A «Budapesti Szemle» és a «Nyelvőr». *di.* Bud. Hirl. 258. sz.

547. Brevis *catalogus* Patrum ac Fratrum Scriptorum Provinciæ

S. Crucis Bosnæ-Argentinæ junctæ, eorumque operum et opusculorum partim typis in lucem editorum, partim autem in manuscriptis existentium. Ism. Irod. Szemle. (Eger.) 8. sz.

548. *Csányi J.* Katholikus irodalom és sajtó. Magy. Áll. 124. sz.

549. *Csiky G.* «A jó Fülöp.» Vígj. 3 felv. Első előadása jan. 7-én.

550. *Csiky G.* A komédiás. Vígj. Első előadás. febr. 25.

551. *Csiky G.* A vadrózsa. Színmű 3 felv. Első előadás aug. 26.

552. *Csiky Gergely.* Szökött asszony. Népszínmű 3 felv. Ism. Szabadság. (Szabadka.) 40. sz.

553. — l. 566.

554. *Csiky G.* A vas ember. (Akad. jelentés.) Főv. Lap. 79. sz.

555. A vasember. Arad. Közl. 79. sz.

556. *Csiky L.* Vallásos-erkölcsi népirodalom. Debrecz. prot. Lap. 9., 10. sz.

557. *Deák Pál.* A menyasszony kedvese. Népszínmű. Első előadás a népszinházban. máj. 13-án.

558. *Degré A.* Igy van jól. Regény. Ism. Szana T. Nemzet. 172. sz.

559. *Dráma.* Egy középkori vallásos dráma husvét megünneplésére. Havi Közlöny. 793—796. hasáb.

560. *Ehen Gyula.* Régi dalaimból. Szombathely. 1887. Ism. M. Veszprém. 20. sz. — Egyetértés. 126. sz.

561. *Elek Salamon.* Az 1802. eszt. tartott országgyűlés alatt megjelent versek. Szolnoki Hiradó. 87. sz.

562. *Endrődi Sándor.* Költők világa. Irodalomtörténeti rajzok. Nagy-Várad, Berger S. 1887. (8-r. 242 l.) — Tartalom: Byron, Heine, Scribe, Ányos, Csokonai, Berzsenyi, Petőfi, Vajda J., Kisfaludy Atala, Irodalom es Közönség.

563. *Eötvös Károly L.* A protestáns népirodalom. Prot. egyh. és Isk. Lap. 3. sz.

564. *Erdélyi Pál.* A XVI. és XVII. századi magyar históriás énekek. Könyvszemle. 1886. 119—179. l. — Külön lenyomatban. (8-r. 62 l.) Ism. *V.* Századok. 674—675. l.

565. *Esztegár László.* Egy múlt századbeli költemény. Főv. Lap. 63. szám.

566. Az 1886-iki Farkas-Raskó pályázatról. Akad. jelentés. Csiky G. Főv. Lap. 115. sz.

567. Felhívás Magyar Protestáns Tudományos Irodalmi Társaság alakítására. Sárosp. Lap. 18. sz.

568. *Ferenczy József.* A magyar hirlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. A magyar tud. Akadémia által az Athenæum-díjjal jutalmazott pályamű. Budapest, Lauffer V. 1887. (8-r. VIII, 510 l.) 5 frt. — Ism. Beksics G. Nemzet. 129. sz. és Délmagyarorsz. Lap. 109—112. sz. — Váczy J. Századok. 745—755. l. — Vasár. Ujs. 356. l.

569. *Ferenczy J.* Szépirodalmi sajtónk keletkezése. Főv. Lap. 124. 125. sz. — Mutatvány a m. hirlapirodalom történetéből.

570. *Ferenczy Józs.* Kossuth «Pesti Hirlap»-jának története. Nemzet. 123. sz.

571. *Findura Imre.* Vácz történetírói. (Desericzky Incze, Róka János.) Váczi Közl. 21. 22. sz.

572. Fővárosi Lapok és a Pesti Napló. Irodalom 3. sz.

573. *Frecskay János.* Egy tudós, a ki szépíró. Nyelvőr. 211—217. l. Herman O.-nak Halászat könyvét dicséri nyelvi tekintetből.

574. *Gabányi Á.* A Kókai-ház. Vígj. Első előadás decz. 17-én.

575. *Gabányi Á.* Julia. Regény. Ism. Főv. Lap. 339. sz.

576. *Gálffy Ignácz.* Azok a nehéz idők. Tört. regény. Ism. Erdélyi P. Főv. Lap. 54. sz. — Egyetértés. 147. sz.

577. *Gecsér Béla.* Ugocsa népköltészetéből. Ugocsa. 8. sz.

578. *De Gerando Antonina.* Francia és magyar irodalom. Egyetértés. 225. sz.

579. *Gerő. Károly.* Angyal és ördög. Eredeti népszínmű 3 felv. Első előadás jan. 21 én.

580. *Gopcsa László, dr.* A magyar gyorsírás-irodalom negyedszázada. Salon VI. köt. 398—400., 523—524. l.

581. *Gozsdu E.* Tantalus. — Ism. *t.* Bud. Szemle. 51. köt. 144—148. l. — *ő.* Délmagy. Lap. 75. sz.

582. *Gyöngyösi György.* Költemények. Ism. Timár Szaniszló. Főv. Lap. 197. sz. — Egyetértés. 195. sz. — Gyöngyös. 25. sz.

583. Határkiigazítások a magyar költészet és széptudomány terén. Irodalom. 14—24. sz. — Dr. Dengi János. A határkiigazításokhoz. U. o. 27. sz.

584. *Heinrich Gusztáv.* Teleki-pályázat. 1886. Nemzet. 78. sz.

585. *Herman Ottó.* Szakirodalom — szépirodalom — és Válasz Herman Ottó úrnak. Budap. Szemle. 52. köt. 316—320 l.

586. *Herman Ottó.* Irodalomtörténet — természettudomány. Egyetértés. 50. sz. — De Gerando A. válasza. U. o. 63. sz.

587. *Hirlapirodalom* (katholikus —) 1887-ben. Irod. Szemle. (Eger.) 1. sz.

588. Vidéki hirlapirodalom. — Nyírvidék. 38. sz.

589. A régi hirlapírás. (A Hirmondóról és Magyar Kurirról 1792.) Alföld. 110. sz. — Szegedi Napló. 79. sz.

590. Hirlapkiállítás. Egyetértés. 73. sz.

591. *Hoffmann Mór.* A költészet pædagogiai jelentősége. Zalai Tanügy. 40. 41. sz.

592. *Hoffmann Mór.* Vázlatok és tanulmányok az irodalom, élet és nevelés köréből. N.-Kanizsa, 1887. (8-r. 302 l.) Tartalom: Az emberiség problémái a költészet tükrében. — A regény és annak viszonya a társadalomhoz. — A népszínmű. Szigligeti Ede emlékére. — A szabadság és költészet, különös tekintettel Petőfi szabadságköltészetére. — Arany János Toldi I. része. — Gœthe Hermann és Dorothea. — A kisdednevelés. — Az iskolai takarékpénztárakról. — A nőnevelésről. — A szellemi koraérettség. — Az ízlésről. — Lessing. Irói élet és jellemrajz. — Ism. Zalai Tanügy. 15., 16. sz.

593. *Horváth Böske* költeményei. Ism. Vajdafy Gy. Szabadság. (Székesfehérvár.) 41., 42. sz.

594. Irányok és elvek az irodalomban. H—n M—r. Zala. 15. sz.

595. Irodalmunk és a nagyközönség. Bajai Hiradó. 11. sz.

596. Írók és könyvvásárlók. Magy. Állam. 15. sz.

597. Az írók és a közönség. Irodalom. 19. sz.

598. Kath. irodalmi társaság. Egyetértés. 21. sz.

599. A Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának szervezete. Irod. Szemle. (Eger.) 3. és 6. sz.

600. *Jakab Ödön.* Szegény Radóné. Népdráma 3 felv. Ism. Csernátoni Gyula. Kolozsvár. 287. sz. Főv. Lap. 350. sz. — E. Kovács Gy. Ellenzék. 279. sz.

601. — l. 879. sz. a. is.

602. *Jamricska Lajos.* Egy 123 éves szatira. — Dunántúl. 43. sz.

603. *Jancsó B.* Egy-két szó irodalmi viszonyainkról. Alf. Kép. Ujs. 12. sz.

604. *Jancsó B.* A Kölcsey-egyesületről. Alf. Kép. Ujs. 11. sz.

605. *Jeszenszky Kár.* Magyar husszita énekek. Ev. egyh. és isk. 8. sz.

606. *Justh Zs.* Káprázatok. Ism. — e. — Budap. Szemle. 52. köt. 153—157. l. — *K.* Főv. Lap. 129. sz. — Szana T. Nemzet. 166. sz. — Bud. Hirl. 142. sz. — P. Napló. 150. sz.

607. *Kabos Ede.* Vásár. Regény. 1887. Ism. Palágyi Menyh. P. Napló. 188. sz. — Egyetértés. 228. sz.

608. *Kálmán Farkas.* Emlékezzünk régiekről. Téli Ujság. VIII. évf. 5. 6. sz. Énekes könyvekről szól.

609. *Kálmán K.* Magyarok hazája. Regnum Marianum. 1887. Ism. B. J. Irod. Szemle. (Eger.) 10. sz. Religio. II. félév. 18. sz.

610. *Kalocsay Alán.* Mária lant. Költemények. I. Kalocsa. 1887. Ism. B. J. Irod. Szemle. (Eger.) 5. sz. Religio. I. félév. 28. sz.

611. *Karácsonyi János, dr.* Szent-Gellért, csanádi püspök élete és művei. Budapest, 1887. (8-r. 331 l.) 1 frt 50 kr. Ism. Religio. II. félév. 44. sz. — Századok. 859. l. — dr. Kereszty G. Magy. Sion. 945—947. l.

612. *Karczag V.* A kis mama. Vigj. Első előadás febr. 25.

613. Katholikus írók. Veszpr. Közl. 29. sz.

614. A «Katholikus Szemlé»-nek . . . programmja. Magy. Állam. 106. sz.

615. *Katona L.* Allgemeine Charakteristik des magyarischen Folklore. I. Einleitung. Ethnol. Mittheil. a. Ungarn. I. Jahrg. 7—12. l.

616. *Katona L.* Zur Litteratur u. Charakteristik des magyar. Folklore. — Z. f. vgl. Litt.-Gesch. u. Ren.-Litt. N. F. I. Bd. 14—45 l.

617. *Kereszty Géza, dr.* A szentírásban előforduló közmondásokról. Magy. Sion. 172—187; 241—260 l. — Ism. Böhm J. Irod. Szemle. (Eger.) 6. sz.

618. *Kisfaludy A. B.* dr. Van-e már magyar Kempisünk? (Kritikai összemérése a «De imitatione christi libri IV.» magyar fordításainak.) Kath. Szemle. 209—252. l.

619. A Kisfaludy társaságból. Irodalom. 10. sz. — A K. T. 40-ik Közgyűlése. U. o. 12. sz.

620. *Kiss* Károly, *Kálmán* Farkas és *Bierbrunner* Gusztáv. Új magyar Athenás. Újabbkori magyar prot. egyházi írók életrajzgyűjteménye. Budapest, é. n. 1887. Aigner. (8-r. XII, 611 l.) 5 frt.

621. *Kis Sándor.* A kuruczvilág költészete. Kolozsvár, 1887. Ism. Kolozsvár. 157. sz.

622. *Kisteleki Ede.* Költemények. Ism. Vasárn. Ujs. 837. l.

623. *Kohn Sámuel.* Szombatosak. — Magy. Zsidó Szemle. 4—16., 131—142., 195—204., 259—265., 323—331., 395—403.; 463—471.; 539—551., 599—605. l. Folytatás a múlt évről.

624. *Koltai Virgil dr.* A verses elbeszélés története. I. rész. A legrégibb időtől a XVI. századig. Budapest, 1887. (8-r. VII, 156. l.) 1 frt. — Ism. P. Napló. 213. sz. Századok. 873. l.

625. *Kósa Ede.* Szatirák és dalok. Rövid ism. Vasárn. Ujs. 318. l.

626. *Kovács Dénes.* A peleskei nótárius. Két czikk a Gvadányi Albumból. P. Napló. 226. sz.

627. *Kovács Samu.* Visszaemlékezések 1830—1850. P. Napl. 281. sz. Mutatvány e munkából. E két fejezetben Prielle Korneliáról, Lendvaynéról, továbbá Kemény Zsigmond és Deák Ferenczről emlékezik meg.

628. *Kovásy Zoltán.* Ifjusági iratok és gyermekolvasmányok. Máramarosi Tanügy. II. évf. 6. sz.

629. *Latkóczy Mih.* Magyar tárczaírókról. (Acsádi J., Beksics G., Hoitsy P.) Sárosm. Közl. 12. sz.

630. *Lenkei Fer.* Életem emlékei. Ism. Tábori Róbert. (Egy félreismert lángész kritikai méltatása.) Délmagyarorsz. Lapok. 275. sz.

631. *Madách E.* De tragedie von den mensch. Naar het hongaarsch bewerkt en ingeleid door A. S. Wallis. Amsterdam, 1887. Ism. *l. a.* Bud. Szemle. 51. köt. 472—474. l.

632. — l. 108., 943—947. sz. a. is.

633. *Mádi Simi.* Ujabb adatok Tinódi Sebestyén életéhez. Felvid. Közl. 92. sz.

634. *Majláth Béla.* A sorsvető könyvekről. M. T. Akad. Ért. 200—209. l. Kivonat.

635. *Mária Valéria* főherczegnő. Az ifjú Rajna. Ford. Balla Mih. Főv. Lap. 92. sz.

636. *Márki Sándor, dr.* I. Rákóczy György bibliája. Századok. 640—642. l.

637. Miért nem olvas a magyar nép? Dr. y—s. Egyetértés 184. sz.

638. *Mikszáth.* A fészek regényei. Nemzet. 172. sz.

639. *Mikszáth K.* Club és folyosó. Ism. Székely Béla. Főv. Lap. 356. sz.

640. *Molnár A.* Egy magyar jakobinus. Orsz.-Vil. 834. l.

641. *Molnár Gyula.* Drámai költemények. Zombor, 1887. Ism. Bácska. 54. sz. — K. R. Közép Bácska. 27. sz.

642. *Munkácsi K.* A szív életéből. Elbeszélések. Ism. R. Irodalom. 15. 16. sz. — Szana T. Nemzet. 89. sz.

643. *Muszkalay Tivadar.* Ujabb költemények. 1887. Ism. Vasárn. Ujs. 33. sz.

644. *Nagy Gusztáv.* Protestáns tudományos irodalmi társulat. Sárosp. Lap. 3. sz.

645. *Nagy Gusztáv.* A magyar protestáns tudományos irodalmi társaság szervezéséhez. Sárosp. Lap. 19. sz.

646. *Nagy Kár.* (Sz.) id., Karénekes könyve. Lipcse. 1887. Ism. Dunántuli Prot. Közl. 32. sz.

647. *Náményi T. Lajos.* Folyóiratok. (A «Figyelő», Hazánk és Századok. jan. füzeteinek ismertetése.) Alföld. 38. sz.

648. *Náményi T. Lajos.* Irodalmunk külföldön 1886-ban. Phil. Közl. 176—183. l.

649. *Népdal.* (Hogyan terem a —) H-sz N-r. Zala. 6. sz.

650. *Népköltészet.* Herrmann A. Beiträge zur Vergleichung der Volkspoesil. Ethnol. Mittheil. I. 12—95. l.

651. *Novák Antal.* Békésvármegye a magyar nyelv érdekében 1832-ben. Közli Zsilinszky Mih. Békésm. rég. társ. évk. 188⁵/₆. 116—131. l.

652. A Nyelvőr és szépirodalmunk. Bud. Szemle. 51. köt. 476—480. l.

653. *Ökröss Bálint.* Czinka Panna. Népszínmű. Ism. Szinészek Lapja 27. sz.

654. *Oldal János.* Bagdadi utazás. Tündérjáték. 5 szakaszban. Ism. Egyetértés. 228. sz.

655. *Orel Géza.* Költemények. Szombathely, 1887. Ism. Rupp Korn. Vasm. Lap. 46. sz.

656. *Palágyi Menyhért.* Ujabb lyrai költészetünk. Irodalom 2. 3. sz.

657. *Pálmai Kálmán.* Csöndes hullámok. Ism. Vasárn. Ujs. 837. l.

658. *Palotás Fausztin.* Eresz alul. 1887. Ism. Szegedi Hiradó. 253. sz.

659. — l. 957—959. sz. a. is.

660. *Pásztói (Platthy Adorján)* költeményei. Ism. Vasárn. Ujs. 700. l. — Egyetértés. 92. 312. sz. — Salon. VIII. köt. 331. l.

661. *Perger Lajos.* Esztergom irodalomtörténete. Eszterg. és Vid. 2—8., 10—21., 24—47. sz.

662. Petőfi-társaság ülése. Irodalom. 22. sz.

663. A Petőfi- és Kisfaludy-társaság. Irodalom. 1. sz.

664. *Petri Mór.* Igen szép siralmas ének a XVII. századból. P. Napl. 122. sz.

665. *Podmaniczky Fr.* Naplótöredékek. 1. 2. köt. Budapest. Grill, 1887. — Ism. *G.* Nemzet. 319. sz. — *M. K.* P. Hirl. 95. sz. — P. Napló. 95. sz. — K. Főv. Lap. 309. 310. sz. — Silberstein A. Pest. Lloyd. 98. sz.

666. *Podmaniczky Frigyes.* Naplótöredékek. Facta loquuntur. Nemzet. 4. sz.

667. *Pósa Lajos.* 140 dal. — Kossuth versek. Ism. Szegedi Hiradó. 280. sz.

668. l. — 1012. sz. a. is.

669. *Pósa Lajos.* Dalaim. 1887. Ism. Egyetértés. 228. sz. — L. D. Vásárh. és Vid. 33. sz. — Kubinyi Zs. Szegedi Napló. 161. sz. — Dudás Gy. Szegedi Hiradó. 208. sz. — Ellenzék (Nagyvárad) 5. sz. — Szana T. Nemzet. 249. sz.

670. *Prém József.* Eljegyzés után. Bertalan szerelme. Két elbeszélés. 1887. Ism. *l.* Bud. Szemle. 51. köt. 474—476. l. P. L. Irodalom. 5. sz. — Szana T. Nemzet. 27. sz.

671. Pulszky Ferercz felolvasása. I. A muzeum ügye. II. Gr. Széchenyi István. Nemzet. 340. sz.

672. *Radácsi György.* A konvent és «az irodalmi társaság». Sárosp. L. 50. sz.

673. *Radácsi György.* Fordítási kisérletek. Sárosp. Lap. 13. 14. 30. 36. sz. Dávid Zsoltárainak fordításából közöl mutatványokat.

674. *Radó Antal.* Versek. — Ism. P. Hirl. 350. sz.

675. *Rákosy J.* Világ szép asszonya Marcia. Operette. Zenéjét szerzé Serly L. Első előadás a népszinházban, febr. 25.

676. *Rátkai László.* Felhő Klári. Népszínmű. Ism. Tábori Rob. Délmagyarorsz. Lap. 237.

677. *Rátkay László.* Bársony Uram. Népszínmű. Első előadás a népszinházban. márcz. 26-án.

678. A modern regényirodalomról. H-n M-r. Zala 3. sz.

679. *Révai Samu.* Nemzeti irodalmunkról és a magyar könyvkereskedelemről. Corvina 13—15. sz. — Különnyomatban is megjelent. (8-r. 18. l.)

680. *Révész Adolf.* A társaságból. Ism. Murai K. Főv. Lap. 14. sz. — Sebők Zs. Alf. Kép. Ujs. 6. sz.

681. *Ribényi Antal.* Azok a papok. Regény. 1886. Ism. e. s. Irod. Szemle. (Eger.) 3. sz.

682. Rontó Pál. Arnothi. Bud. Hirl. 163. sz. — Rontó Pál létezése. Nyilatkozat Haan Lajostól. U. o. 172. sz.

683. Rontó Pálról. Balogh Gyula. U. o. 220. sz.

684. *Rosty K.* Mária Lant. II. Őszi virágok. Ism. Religio. II. félév. 48. sz.

685. *Rudnyánszki Gy.* Jézus. 1888. Ism. Tábori R. Délmagy. Közl. 294. sz. — Kőrössy László. Esztergom és Vidéke. 99. — Dr. Purt Iván. Religio. II. f. é. 48. sz. — Palágyi Menyhért. Érsekujvár és vid. 50. sz. — Egyetértés. 333. sz. — Tömörkény. Szegedi Hiradó. 283. sz.

686. *Rupp Kornél.* A modern költészet és az újabb nemzedék. Vasm. Lap. 53—101. sz.

687. *Sándor Bonaventura.* Van-e a «galamb» szónak ríme a magyar nyelvben? Magy. Állam. 107. sz.

688. *Sárosi Árpád.* Költemények. Ism. K. L. Kassai Szemle. 14. sz.

689. Sebesi Jób. l. 530. sz.

690. *Sebők Zsigm.* Alakok. Elbeszélések. 1887. Ism. Kovács J. Szegedi Hiradó. 32. 39. sz. — J. D. Vásárhely és Vid. 7. sz. — Muray Kár. Szabadság. (Nagyvárad.) 40. sz. — Szana T. Nemzet. 52. sz.

691. «Segítség» — Album. Ism. Főv. Lap. 127. sz.

692. *Seress J.* Magyar mondavilág. Ism. Szana T. Nemzet. 98. sz.

693. *Silberstein Adolf.* Ungarische Literatur. Pest. Lloyd. 10. sz. Ismerteti Jókai, Csiky, Mikszáth, Tolnai, Vajda, Kis J. Dóczy, Beniczkyné és Gyarmathyné munkálkodását; továbbá Riedelnek Aranyról szóló munkáját.

694. *Silberstein Adolf.* Nationale Dramaturgie. Ung. Rev. 470—479. l.

695. *Solymossy Sándor.* Az akadémia új olvasó-könyvei. Főv. Lap. 27. sz. Az akademia vállalatának rövid ismertetése.

696. *Sturm Albert.* Die ung. Literatur in den letzten fünfzig Jahren. Ung. Revue. 72—85. l.

696a. *Szabó Mih.* Szegedi írók. Szegedi Napló. 86. sz.

696b. *Szana Tamás.* Az irodalom és művészet 1886-ban. Salon. VI. köt. 392—397. l.

697. *Szana Tamás.* Magyar költők szerelmei. Budapest, Hornyánszky V. 1887. (8-r. 183 l.) 1 frt. — Tartalom: Balassa Bálint, Csokonai Mihály, Kisfaludy Sándor, Kármán József, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor és Tompa Mihály.

698. *Szathmáry Gy.* Tanulmányok. Ism. b. g. Nemzet. 53. sz.

699. Szatmáry Kár. (P.) Népirodalmunkról. Néptan. Lap. 15. sz.

700. *Száva János.* Dalos könyv. 1886. Ism. Szana T. Nemzet. 52. sz.

701. *Szécsen Antal. gr.* Az erdélyi történet és történetírás jelentősége. Századok. 8. füz. 1—8. l.

702. — l. 1036. sz. a. is.

703. Szeged írói. P. Hirl. 42. sz.

704. *Szigeti József.* «Kolostorból», «Tüzből» és «Hivatalból». Első előadás. jan. 28.

705. *Szinnyei József, id.* A magyar Hirlapirodalom. Vas. Ujs. 5. sz.

706. *Szőllőssy Károly.* Az aradi sajtó ezelőtt 48 évvel. Aradi Hirl. 99. sz.

707. *Szomory Kár.* Lidércz-tüzek. Ism. Lázár R. Főv. Lap. 75. sz. — Delta. P. Hirl. 98. sz.

708. Teleki J. 1886-ki drámai pályázatról jelentés Dr. Heinrich Gusztávtól. M. T. Akad. Ért. 55—67. l.

709. *Theurewk Istv.* Budapesti élet. 1887. Ism. P. Napló. 188. sz.

710, *Thúry József.* A magyar és török népköltészetről. Vasárn. Ujs. 382—383. 402. l.

711. *Timár Szaniszló.* A költő és koruk. Főv. Lap. 156. sz.

712. *Tokody Ö.* Az öreg plébános levelei. 1887. Ism. Fr. Bud. Szemle. 51. köt. 149—152. l.

713. *Tolnai Lajos.* Epikai költészetünk. Irodalom. 20—22. sz. Az «Arany János költészete» czímű műből.

714. *Tolnai Lajos.* Irodalmi viszonyaink. Irodalom. 1. mutatv. sz.

715. *Tóvölgyi Titusz.* A kit nem akarnak befogadni. Regény. Ism. Solymossy S. Főv. Lap. 88. sz.

716. *Trefort Ágoston.* Újabb emlékbeszédek és tanulmányok. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. IV. 183 l.) 1 frt. 20 kr. — Tartalom: Lukács Móricz. Gr. Lónyay Menyhért. Mignet Ferencz. Thiers Lajos Adolf. Guizot Ferencz, B. Eötvös József. — etc. — Ism. Nemzet. 50. sz. — P. Napló után. Délmagyarorsz. Lap. 38. sz. — Pest. Lloyd. 102. sz.

717. — l. 1072. sz. a. is.

718. *Tutsek A.* Elbeszélések és rajzok. Ism. Paál Árpád. Főv. Lap. 12. sz. — Székely Nemzet. 10. sz.

719. Az ujságírók a Magyar Salonban. P. Napl. 358. sz.

720. Caspar *Ursinus Velius,* der Hofhistoriograph Ferdinand's I. und Erzieher Maximilians II. Bauch G. Ung. Revue. 1—43. 201—240. l.

721. *Vachott Sándorné.* Rajzok a múltból. Figyelő. 22. köt. 45—58. 97—111. l. 209—217. 260—287. 342—357. 23. köt. 32—35. 118—143. 179—186. 241—249. 321—339. l.

722. *Váczy J.* Az első magyar élczlap. Orsz.-Vil. 104. l.

723 *Váczy J.* A magyar hirlapirodalom múltjáról. Orsz.-Vil. 168. l.

724. *Vajda Viktor.* Az ötvenes évek hirlapirodalmi viszonyairól. (Urházy György levele öcscséhez.) Figyelő. 23. köt. 391—392. l.

725. *Várnai Sándor.* Egy temető-papirosból. Vasárn. Ujs. 726—728 l. Szinnyei J. halotti-czédulák gyűjteményéről szól.

726. *Városy Gyula.* Apák bűne. Regény. Ism. Verus. Irodalom. 8. sz.

727. *Versényi György.* Gyermek-irodalmunkról. Főv. Lap. 318. sz.

728. *Vértesi A.* Csiricsáry Bertalan ő méltósága. Regény. 1887. Ism. Szomaházy Istv. Főv. Lap. 143. sz.

729. *Verus.* Száz epigramma. Ism. —t. Budap. Szemle. 52. köt. 159—160. l.

730. *Wohl St.* Aranyfüst. Regény. Ism. *x.* Bud. Szemle. 51. köt. 303—306. l. Ism. b. t. Nemzet. 153. sz. — K—d. Bud. Hirl. 168. sz. — Justh Zs. Főv. Lap. 139. sz.

731. *Zlinszky Aladár.* Heliodoros a magyar irodalomban. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, Kilián, 1887. (8-r. 42 l.) 40 kr.

732. *Zoványi Jenő.* Tanulmányok a magyar protestáns egyház és irodalom történetéből. Sárospatak, 1887. (8-r. 86. l.) — Tartalom: Melius Péter mint exegeta; Melius Péter ifjukora (1536—1558); A Jézus Sirah könyve magyar nyelven (Kolozsvár, 1551); Uzoni Boldizsár, Uzoni Sz. Balázs; Bornemisza Péter vallásfelekezeti álláspontja.

3. Egyes írók.

733. Adatok a Széchenyi-könyvtár- és Stœger műveiből. (Gyurcsák Ignácz és Hevenessy Gábor.) Vasmegy. Lap. 19. 23. sz.

734. **Alsted János Henrik.** Cuno W. F. Szabad Egyház. 12. 13. 16. 19. sz.

735. **Ambrosius Keresztély** XVI. sz. író. — l. 171. sz. a.

736. **Ányos Pál.** — l. 562. sz.

737. **Apáczai Cseri János.** Straner Vilm. Gondolat. 93—96.; 123—126. l.

738. **Arany János.** *Arany János.* Toldi. Költői elbeszélés 12 énekben. 7. kiad. Budapest, Ráth M. 1887. (8-r. 82 l.) 40 kr.

739. — — Toldi estéje. Költői elbeszélés 6 énekben. 5. kiad. Budapest, Ráth, 1887. (8-r. 86 l.) 50 kr.

740. — — Buda halála. Húnrege. 5. kiadás. Budapest, Ráth, 1887. (8-r. 153 l.) 70 kr.

741. *Arany János* balladái. Iskolai kiadás. Budapest, Ráth, 1887. (8-r. 71. l.) 40 kr. Kötve 50 kr.

742. Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. Nemzet. 60. 98. 137. sz. — Főv. Lap. 61. sz. — Tanáregyl. Közl. XX. 696. l. — Egyetértés. 249. sz. — Vasárn. Ujs. 167, 272, 614, 856. l.

743. Arany hátrahagyott levelei. Balassa Józs. Főv. Lap. 272. sz. — Arany László válasza. U. o. 274. sz.

744. Arany János kiadatlan irataiból. (Arany J. Egressy Gáborhoz; Arany J. Pákh Alberthez; Pákh A. Arany Jánoshoz írt levelei.) Nemzet. 354. sz.

745. Arany János és Csengery Antal. (Arany László előszavából az Arany J. levelezéseinek kiadásához.) Főv. Lap. 97. sz.

746. Arany és Petőfi levelezése. Egyetértés. 137. sz.

747. *Arany János* és Petőfi levelezéséből. A »hátrahagyott iratok« legújabb füzetéből. Főv. Lap. 137. sz.

748. Arany János barátai. Bud. Hirl. 97. sz.

749. Arany János lakása Geszten. G. K. Vasárn. Ujs. 97. l.

750, Arany János tréfái. Bud. Hirl. 355. sz.

751. Egy pár szó Arany János hagyatékáról. Zemplén. 22. sz.

752. *Csengery János.* Párhuzamos idézetek. (Főleg Homeros és Arany J.) Phil. Közl. 555—562. l.

753. «Ráchel siralma» Arany Jánostól. Aesthetikai fejtegetés. Guzsvenitz Vilmos. Szépirod. Kert. 15. sz.

754. *Guzsvenitz Vilmos.* Néhány szó Arany Toldijának gyakorlati fejtegetéséhez. Közoktatás. 25. sz.

755. *Koltai Virgil, dr.* Arany János élete és költészete. Ism. Dr. Váczy János. Phil. Közl. 82—84. l., ki e munkát nagyon kevés irodalmi becsűnek tartja.

756. Arany nyelvének plasticitása. Kúthy Dezső. Figyelő. 23. köt. 208—231. l.

757. Arany János. Riedl Frigyes. Budapest, Hornyánszky, 1887. (8-r. 286 l.) 1 frt. Ism. Váczy J. Phil. Közl. 189—200 l. — Szana T. Nemzet. 1. sz. — Figyelő. 22. köt. 388—389 l. — Irodalom. 1. 2. sz.

758. Arany Jánosról. Szász Károly. P. Napló. 354. sz. — Vasárn. Ujs. 97—98. l.

759. *Toncs Gusztáv.* Arany János «Török Bálint» czímű költeményeinek forrásairól. (Szabadkai főgym. ért.) Rövid ism. Századok. 873. l.

760. *Echo.* Hova állítsuk Arany János szobrát? Budapest, Aigner, 1887. (8-r. 15 l.) 15 kr.

761. — l. 51. és 52. sz. a. is.

762. — l. 592. sz. a. is.

763. — l. 1065. sz. a. is.

764. — l. 1086. sz. a. is.

765. **Bacsányi J.** Néhány szó Bacsányiról. Musits Sándor. Szépirod. Kert. 3. sz.

766. *Bajza József* kiadatlan kézirataiból. Bajza J. levele Makáry Györgyhöz és «Emlékezések» czímű költeménye. Vasárn. Ujs. 30. l.

767. Baksay Sándor. Vasárn. Ujs. 357. l.

768. — L. 518. sz. a. is.

769. **Balázs Sándor.** 1830—87. — P. Napló 212., 221. sz. Bud. Hirl. 212., 213. sz. — Főv. Lap. 212. sz. — Orsz.-Vil. 509. l. P. Hirl. 211. sz. — Egyetértés. 211., 212. sz. — Emlékezések. Győri Közl. 31., 64. sz. — Temetése. Nemzet. 213. sz. — P. Napló. 213. — Egyetértés. 213. sz. — Bud. Hirl. 213. sz. — P. Hirl. 213. sz. — Vasárn. Ujs. 534. l.

770. **Balassa B.** *Petri Mór.* Balassa Bálint. (A magyar lyra a XVI. század végéig.) Tasnád 37—42. sz.

771. — L. 697. sz. a. is.

772. **Bálintffy Bálint.** A «Zalai Közlöny» költője. Irodalom. 6. sz. *Bálintffy Bálintról* szól s ennek «Galambok» czímü költeményét közli.

773. **Beniczky Péter.** *Komáromy András.* Thurzó Mária végrendelete és Beniczky Péter a költő. Századok. 217—234., 321—347. l.

774. *Benőfy Soma*, arlói plébános. (1821—1887.) Főv. Lap. 278. sz. Eger. 42. sz.

775. **Beöthy Laci** emlékezete. P. Hirl. 140. sz.

776. **Berzsenyi** ódái. Magy. Versényi Gy. Ism. Marusák P. Phil. Közl. 494—499. l.

777. Berzsenyi Dániel. Endrődi Sándor. Nemzet. 216. sz.

778. Berzsenyi Dánielről. Noszlopy Tivadar. Vasárn. Ujs. 875.

779. Berzsenyi Dániel és családja. Noszlopy Tivadar. Kaposvár 24. sz.

780. Berzsenyi Dániel. — L. 562. sz. a. is.

781. **Bessenyei György.** Beöthy Zsolttól. Bud. Szemle. 51. köt. 161—180., 344—377. l. 52. köt. 20—66. l.

782. **Beythe és a világosvári nyomda.** Rácz Károly. Szabad Egyház. 22. sz.

783. Volt-e Beythe István Világosvárt? *Thúry Etele.* Szabad Egyh. 22. sz.

784. **Bod Péter** Hirl. eccl. munkájáról Sennovitz A. és Szalay K. levele. Prot. egyh. és isk. Lap. 21. sz.

784a. *Török István.* Adalék Bod Péter életrajzához. Prot. Közl. 52. sz.

785. **K. Boer Sándor** kiadatlan történeti drámái. Bayer József. Phil. Közl. 750—756. l.

786. **Bornemisza Péter** dunavidéki első református püspök élete és munkái. Thúry Etele. Prot. egyh. és isk. Lap. 30., 31., 33—36., 38—40. sz. — Külön nyomatban is megjelent. (8-r. 51 l.)

787. Bornemisza Péter vallásfelekezeti álláspontja. Zoványi Jenő. Prot. egyh. és isk. Lap. 43., 44. sz. — Sárosp. Lap. 45. sz.

788. Bornemisza Péter vallásfelekezeti álláspontja. (Válasz Zoványi Jenőnek.) Thúry Etele. Prot. egyh. és isk. Lap. 46., 47. sz.

789. — L. 732. sz. a. is.

790. — L. 1101. sz. a. is.

791. **Borúth Elemér.** (1833—1886) Lőrinczy Györgytől. Gömör-Kishont. 49. sz. — Munkái ism. és mutatv. Vasár. Ujs. 184. l. — P. Hirl. 273. sz. — Egyetértés. 270. sz.

791a. Borúth Elemér és művei. Viski K. Bálint. Zemplén 52. sz.

792. **Borsáti P. Ferencz** műve 1656. Ism. Főv. Lap. 101. sz.

793. **Brassai Sámuel.** Felméri L. Pæd. Szemle. 161. l.

794. **Brutus Mihály,** Báthory István udvari történetírója. Fraknói Vilmos. Századok. 793—797. l.

795. **Csengery Antal** mint író. *Péterfi Jenő.* Budap. Szemle. 50. köt. 1—16. l.

796. Anton Csengery als Schriftsteller. *Péterfi Eugen.* Ung. Rev. 479—492. l.

797. — L. 745. sz. a. is.

798. **Csepreghy Ferencz.** Bud. Hirl. 63. l.

799. **Csiky Gergely** ifjuságából. Váli Béla. P. Hirl. 55. sz.

800. — L. 549—555. sz. a. is.

801. **Csokonai** emlékezete. Orsz.-Vil. 739. l.

802. Csokonai Somogyban. Kondor József. Isk. Szemle. (Csurgó.) 292. l. — Bud. Hirl. 300. sz. — Somogyvármegye. 19. sz.

803. Csokonai Vitéz Mihály arczképének leleplezési ünnepélye. Kiss Józs. Prot. egyh. és isk. Lap. 45. sz. — Sárosp. Lap. 45. sz.

804. A Csokonai-ünnepről. Endrei Árpád. Főv. Lap. 300. sz. — Nemzet. 297. e. sz.

805. Adalékok Csokonai munkásságához. Dr. Illésy János. Figyelő. 23. köt. 265—269. l.

806. — L. 562., 697. sz. a. is.

807. **Csoma S.** Life and Works of Alex. Csoma de Kőrös. by Th. Duka. London. 1885. Ism. Barthélémy St. Hilaire. Journ. Savants. 673—686.

808. *Kuun G., gr.* Adalékok Kőrösi Csoma Sándor életéhez. Keresztény Magvető. 11. l

809. *Kőrösi Csoma Sándor* levele. Teherán, decz. 21. 1820. Ellenzék. 299. sz.
810. **Czakó Zsigmond** két levele. Pest, 1843—44. Közli ifj. Nagy Laj. Ellenzék. 252. sz.
811. **Dánielik János.** Remény. 3. sz.
812. **Dávid Ferencz**, mint János Zsigmond udvari papja. Boros Györgytől. Ellenzék. 66., 77. sz.
813. **Dayka Gábor** költészete. Erdélyi Páltól. Figyelő. 22. köt. 24—35., 196—201., 252—259. l.
814. **Deák Ferencz** hét kiadatlan levele. Egyetértés. 267. sz.
815. Deák Ferencz élő rokonai. Bud. Hirl. 263., 264. sz.
816. Deák Ferencz. Egyetértés. 267. sz.
817. — L. 61. sz. a. is.
818. **Debreczeni Márton** és a kióvi csata. Fülöp Áron. Szatmár, 1887. (8-r. 100 l.)
819. **Desericky Incze.** L. 571. sz. a.
820. **Dessewffy Aurél gr.** Összes művei. Sajtó alá rendezte, életrajzzal s jegyzetekkél kisérte Ferenczy József. Budapest, Méhner V. 1887. (8-r. LIII., 450 l.) 4 frt. — Ism. Irodalom. 16. sz. — K—S. Századok. 556—558. l. — Váczy J. Phil. Közl. 573—577. l. — Vasárn. Ujs. 153. l. — Főv. Lap. 50. sz. — Bud. Hirl. 51. sz.
821. Gr. Dessewffy Aurél. Beksics Gusztáv. Nemzet. 67. sz.
822. Gróf Dessewffy Aurél életrajzához. Dr. Ferenczy Józseftől. Figyelő. 23. köt. 81—94.
823. Gr. Dessewffy Aurél jellemzése. (Ferenczy J. életrajzából.) Főv. Lap. 50. sz.
824. **Dessewffy József gr.** ismeretlen munkája. Egy szüreti kép a mult századból. Közli Paszlavszky S. Zemplén. 44. sz.
825 Gr. Dessewffy József. Gr. Sztáray Mihály menybemenetele. Közli Paszlavszky Sándor. Figyelő. 23. köt. 312—319. l.
826. **Gr. Dessewffy Marczell.** Dr. Ompolyi M. Ernő. Vasárn. Ujs. 461—462. l.
827. **Döbrentei G.** *Széchy Károly, dr.* Döbrentei Gábor mint nevelő. Erd. muz. egyl. kiadv. IV. köt. 24—52. l.
828. *Széchy Károly.* Az «erdélyi muzeum». (Döbrentei Gábor folyóirata.) Erd. muz.-egyl. kiadv. IV. köt. 358—393. l.
829. — L. 1032. sz. a. is.
830. **Dukai Takács** Judit. Récsey Vikt. Vasm. Közl. 15., 16. sz.
831. **Dugonics András.** Báthori Mária. Szomorú történet 5 szakaszban. III. kiadás. Bevezetéssel Heinrich Gusztávtól. (Olcsó könyvtár. 230. sz.) Budapest, Franklin-t. 1887. (16-r. 346. l.) 60 kr.
832. **Édes Albert.** Emlékezés Édes Albertre. Kálmán Farkas. Prot. egyh. és isk. Lap. 33., 34. sz.
833. **Egressy Gábor.** L. 744. sz. a.
834. **Eötvös J.** «Búcsú» cz. költeményének 3-ik versszakáról. Phil. Közl. 514. l.
835. *Subert Zsófia.* A nők Eötvös és Kemény regényeiben. Nőnevelés. XIV. köt. 284—291.; 344—351. l.
836. — L. 716. sz. a. is.
837. **Faludi Ferencz.** Erdélyi Pál. Főv. Lap. 99. sz.
838. Faludi Ferencz mint költő és prózaíró. Hajdú Jánostól. Elitélőleg ism. Váczy J. Phil. Közl. 289—290. l.

839. **Fáy András** mint pedagogus. Komáromy L. Ism. Prot. egyh. isk. Lap. 3. sz.
840. **Ferenczy Teréz.** Murányi Sándor. P. Hirl. 255. sz.
841. Uzoni **Fosztó István** nemzetiségi leszármazása. Közli Csegezy László. Kereszt. Magv. 196. l.
842. **Franczius Farkas.** Egy jeles vadkert. Ford. Miskolczi Gáspár. Ism. Székely Nemzet. 1. sz.
843. **Frankenburg A.** *Vadnai Károly.* Emlékbeszéd Frankenburg Adolf felett. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. IV. köt 3. sz.) Budapest, Akadémia. 1887. (8-r. 26. l.) 20. kr. — Megjelent még a Főv. Lap. 60. s köv. szám. — Ism. Récsey Vikt. Sopron. 29. sz.
844. **Garai János** összes munkái. Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel és életrajzzal kisérte Ferenczy Józs. I—V. köt. Budapest, 1886—87. Ism. Szana T. Nemzet. 311. sz.
845. Gróf **Gvadányi Józsefről.** Egyetértés. 226. sz.
846. Gvadányi háza előtt. Beöthy Zsolt. Főv. Lap. 226. sz.
847. Gvadányi József magyar lovas generális emlékezete b. Horeczkytól. — Pozsony. 1887. (8-r. 16. l.) Ism. Főv. Lap. 226. sz.
848. Adatok a Gvadányiak történetéhez. Horeczky Ferencz br. P. Napl. 225. sz.
849. A «Falusi Notárius» szerzője. H. M. Zala. 34. sz.
850. Gr. Gvadányi József. Dr. Kovács D. Vasárn. Ujs. 565. l.
851. Kovács D. Ein ungarischer Reitergeneral als Dichter. Ung. Rev. 786—800. l.
852. Gvadányi József gr. Sz. Kovács Sándor. Orsz.-Vil. 546. l.
853. Gróf Gvadányi József. Solymossy Sándor. Főv. Lap. 225. sz.
854. Gvadányi levelei Péczelihez. Takáts Sándortól. Figyelő. 22. köt. 36—45. l.
855. A Gvadányi-ünnep. Nemzet. 226. sz.
856. Die Gvadányi-Feier in Skalitz, von Eugen Mitták. Pressburg. Zeit. 231. reg. sz.
857. Gvadányi Album. Szerk. Kovács Dénes. Ism. Főv. Lap. 226. sz.
858. **Gyarmathy Zsigáné.** Egy írónő otthon. Bognár Kálmántól. Főv. Lap. 293. sz. — Vasárn. Ujs. 412. l.
859. **Gyöngyösi István.** Gyöngyösi István műfordításai. Nagy Sándor. — Phil. Közl. 31—43. 335—350. l.
860. A «porából megéledett Phœnix» Gyöngyösi kéziratában. Szalay Gyula. Figyelő. 23. köt. 232—238. l.
861. **Győri Vilmos.** Dr. Neuman E. Zalai Tanügy. 2—6. sz.
862. **Gyulai Pál.** (Költeményei, elbeszélései, rajzai, képei, vázlatai). Dr. Tolnai Lajos. Irodalom. 23. s köv. sz.
863. **Gyurcsák Ignácz** L. 733. sz. a.
864. **Haller László.** — L. 536. sz. a.
865. **Hevenesy Gábor.** L. 733. sz. a.
866. **Horváth András** énekei. Ellenzék. 44. 45.
867. **Huszár Gál.** Thúri Etele. A reformáczió egy üldözöttje. Prot. népkönyvtár. 449—469. l.
868. Huszár Gál élete. Thúry Etele. Prot. egyh. és isk. Lap. 1., 3. sz.

869. *Thúry Etele.* Újabb pótlék Huszár Gál életéhez. Dunántúli Prot. Közl. 9. sz.
870. *Thúry Etele.* Emlékezés Huszár Gálról. Dunántúli Prot. Közl. 1—3. sz.
871. Huszár Pál életpályája. Rácz Károly. Szabad Egyh. 5. sz.
872. **Iduna.** Gorócz J. Egy elfeledett magyar költőnő. Szász Károlyné. sz. Szász Polixena. (Iduna.) Délmagyarorsz. Lap. 115. sz.
873. **Imrefi Iván** költő. P. Hirl. 307. sz.
874. Ipolyi Arnold kisebb dolgozatai. III. köt. Ism. Szendrey J. Nemzet. 351. sz.
875. *Pulszky Ferencz.* Emlékbeszéd Ipolyi Arnold felett. Nemzet. 116., 117. sz.
876. Ipolyi Arnold. Farkas E. Ung. Revue. 305—314. l.
877. L. 1027. sz. a. is.
878. Ipolyi-emlékünnep. Főv. Lap. 290. sz.
879. **Jakab Ödön** első színműve. Ism. Radnóti Dezső. Hunyad. 52. sz.
880. — L. 600. sz. a. is.
881. **Jókai.** Életemből. Humor. Utleirás. 1887. Ism. Keszler J. Nemzet. 357. sz.
882. Jókai félszázados írói munkássága. Levél Urváry Lajoshoz. Nemzet. 285. sz. — P. Napló. 285. sz. —
883. Jókay Mór levele Paulay Edéhez. 1887. szept. 26. — Nemzet. 265. sz.
884. *Jókai Mór* «Új Földesúr» czímű regényének költői műfaj méltatása. Irodalomtörténeti tanulmány. Thúry Etele. Sopron. 36. sz.
885. *Jókai M.* Keresd a szíved. Dráma 4 felv. Budapest, 1887. Ism. X. Y. Z. P. Napló. 242. sz.
886. Jókai-Keglevich ügy. Egyetértés. 246., 247., 249., 250. sz. (Keresd a szíved.) — P. Hirl. 245. sz. — P. Napl. 247. sz.
887. *Jókai Mór.* Levél az ujságíró reporterhez. Nemzet. 297. sz.
888. Jókai Mór, a haragvó. Debreczen. 51. sz.
888a. — L. 996. sz. a. is.
889. **Jósika** regényeiről. Szaák Luizától. Figyelő. 22. köt. 368—373. l.
890. **Karacs Ferenczné.** György Aladár. Egy pusztuló sír. Nemzet. 68. sz.
891. **Karacs Teréz.** Váli B. P. Hirl. 104. sz. — Vasárn. Ujs. 279. sz. — Náményi T. L. Alföld. 88. sz. — Nemzet. 105. sz. és Figyelő. 22. köt. 315—320. l. — B—i. Máramarosi Tanügy. II. évf. 88. l. Prot. egyh. és isk. Lap. 17. sz.
892. Karacs Teréz önéletírása. Pæd. Szemle. 195—200. l.
893. *Karacs Teréz.* Hogyan lettem irogató nő. (Emlékezés.) Főv. Lap. 105. sz. Életrajza, u. o.
894. *Karacs Teréz.* Szózat a nemzeti szinház megnyitási ünnepére. Főv. Lap. 229. sz. Karacs Teréz ötven év előtt írta e szózatot, mely eddig kéziratban volt.
895. **Karikó János**, biai földmíves. Vadon virágai. Ism. Egyetértés. 85. sz.
896. **Kármán József.** L. 697. sz. a.
897. **Katona József** életéről s ismeretlen műveiről, dr. Váczy

János. Figyelő. 22. köt. 81—96. l. — Mileczneк hasonczímű munkája kapcsán Katona József életéről és műveiről szól egyet-mást.

898. Katona «Bánk bán»-járól. Palágyi Menyhért. Irodalom. 4—12. sz.

899. **Kazinczy Ferencz** levelei Ráday Gedeonhoz. Közli Abafi L. Figyelő. 23. köt. 363—365. l.

900. *Fejes István.* Széphalom. Vasárn. Ujs. 742. l.

901. **Kelemen Benő,** Nagyernyei. — élete. Kor és jellemrajz. Jakab Elek. Kereszt. Magv. 145. l.

902. **Kemény Zs.** L. 835. sz. a.

903. **Kisfaludy Atala.** L. 562. sz. a.

904. **Kisfaludy Károly.** Kisfaludy K. Csalódások. Magy. Szigetvári J. Ism. Marusák P. Phil. Közl. 494—499. l.

905. Kisfaludy K. Stibor Vajdája. Iskolai előadás a 6. osztályban. Tomor Ferencz. Közoktatás. 1., 2., 3. sz.

906. *Váczy János.* Kisfaludy Károly halálos ágyán. Vasárn. Ujs. 6. sz.

907. Kisfaludy Károly halálos ágyán. Vasárn. Ujs. 89. l.

908. **Kisfaludy Sándor** első verse 1785-ből. Dengi János. Figyelő. 23. köt. 193—198. l.

909. Kisfaludy Sándor és a balatoni szinház. Dr. Váli Béla. Figyelő. 22. köt. 133—141. l. — Mutatvány Válinak a magy. szinészet története czímű műből.

910. Ferencz József főherczeg Kisfaludy Sándornál. Függetlenség. 262. sz.

911. — L. 697. sz. a. is.

912. **Kiss József.** Dr. Tolnay Lajostól. Irodalom. 12—19. sz. — Steinbach Józs. Pécs. 2. sz.

913. **Kocsi Csergő** Bálint. Szabad. Egyh. 1. sz.

914. **Koháry.** A költő Koháry szüleiről. Illésy János. Figyelő. 23. köt. 319. l.

915. **Kölcsey Ferencz** minden munkái. 3. bőv. kiadás. Budapest, Franklin-t. 1887. — Az 1., 2. füzet. ism. Bud. Szemle. 51. köt. 159—160. l.

916. Kölcsey kiadatlan költeményei. Éble Gábortól. Figyelő. 22. köt. 217—220. l.

917. Kölcsey hymnusa. Örményre ford. Gabrus Zacharias. Armenia. 170. l.

918. A nagy-károlyi Kölcsey szoba. Éble Gábor. N. Károly és Vid. 30. sz.

919. Kölcsey-szoba. Pap Endrétől. Bud. Hirl. 88. sz.

920. *Széchy Károly, dr.* Kölcsey és az akadémiai titkárság. Erdélyi muz.-egyl. kiadv. IV. köt. 153—199. l.

921. Kölcseyről. (Irodalomtörténeti tanulmány.) Széchy Károly. Főv. Lap. 216—227. sz.

922. Széchy Kár. Kölcseyről. Kivonat. Nemzet. 53. sz.

923. **Kolosi Elvira.** Nekr. Vasár. Ujs. 48. sz. — Hegyi Józs. Jászberény és Vid. 48. sz. — Kálmán Farkas. Téli Ujs. 9. évf. 2. sz. és Prot. egyh. és isk. Lap. 50. sz. — Főv. Lap. 319. sz. — Egyetértés. 319. sz.

924. **Komáromi Csipkés Gy.** Findura Imre. Mikor nyomták a Komáromi Csipkés-féle Bibliát? Bud. Hirl. 88. sz.

925. **Komócsy József.** Endrődi Sándor. Salon. VI. köt. 632—635. l.

926. **Kónyi.** Epos-e a Kónyi Zrínyiásza? Dr. Illésy János. Figyelő. 23. köt. 74—77. l.

927. **Köteles Sámuel** gyász levele. Közli Kanyaró Ferencz. Figyelő. 22. köt. 158. l.

928. **Kovács József** és Szemere Pál. Farkas Mártontól. Figyelő. 23. köt. 250—255. l.

929. **Kovács Pál** emlékezete. Beöthy Zs. P. Napló. 38., 39. sz. Győri Közl. 12., 13. sz.

930. *Vadnay Károly.* Emlékbeszéd Kovács Pál felett. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. IV. köt. 8. sz.) Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. 22 l.) 10 kr. — Megjelent a Nemzet. 114., 118. 119. sz. és Győri Közl. 35. s köv. számaiban is.

931. Kovács Pál életiratához. Jakab Elektől. Figyelő. 22. köt. 235—238. l.

932. Életrajzi adatok. (Néhai dr. Kovács irata.) Főv. Lap. 330. sz.

933. **Kulcsár György** postillái. Kulcsár Endrétől. Figyelő. 23. köt. 186—193. l.

934. Kulcsár Györgyről. ·Zoványi Jenő. Figyelő. 23. köt. 387—391. l.

935. **Kulcsár István.** Dr. Váczy Jánostól. Figyelő. 23. köt. 270—283. l.

936. **Kuthy Lajos** élete és munkái. Váli Bélától. Figyelő. 22. köt. 202—209., 288—297. 23. köt. 383—387. l.

937. Gr. **Kuun Géza.** Sz. L. Vasárn. Ujs. 525. l.

938. **Láni György** elbeszélése 1676-ból. Szabad Egyh. 2—11. sz.

939. **Listi L.** *Komáromy András.* Listi László élete. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, Pfeiffer, 1887. (8-r. 62 l.) 80 kr. Ism. Sz. T. Nemzet. 208. sz.

940. **Lugossy József** élete és tudományos iránya. Jakab Elek. Figyelő. 23. köt. 161—178. l.

941. **Lukács Móricz** L. 716. sz. a.

942. **Lukácsy Sándor.** Bud. Hirl. 266. sz.

943. **Madách I.** «Ember tragédiá»-jának új német fordítása. B. Z. Irodalom. 4. sz. Siebenlist J. fordítását ismerteti, melyet szerencsésnek tart.

944. *Morvay Gy.* Lucifer. 1887. Ism. Szana T. Nemzet. 27. sz.

945. *Török János.* Párhuzam Lucifer és Mefisztó között. Jász-Nagykun Szolnok. 41. sz.

946. Madách l. 108. sz. a. is.

947. — L. 631. sz. a. is.

948. **Malom Luiz.** Dr. Versényi Györgytől. Figyelő. 23. köt. 339—345. l.

949. **Matkovics Pál.** (Bús Vitéz.) — Nemzet 57. — Egyetértés 57. sz. — Főv L. 56. sz. — Függetl. 56 sz.

950. Matkovics és Matlekovics. Irodalmi emlék a provisoriumból. Hölgy. Lap. 40. sz.

951. **Melius Péter** mint exegeta. Zoványi Jenő. Sárosp. Lap. 42—44., 46., 48., 49. sz. Ez megjelent a 732. sz. munkában is.

952. — L. 732. sz. a. is.

953. Szenci **Molnár Albert** három problematikus művéről. Dr. Herrmann Antal. Figyelő. 22. köt. 321—328. l.

954. **Nagy Ferencz.** *Dr. Badics Ferencz.* «Rajta magyar, rajta!» Nagy Ferencz 1793-ban kiadott verse. Főv. Lap. 76. sz.

955. **Otrokocsi Fóris** Ferencz 1676-ból. Szabad Egyház. 16. sz.

956. **Pákh Albert.** L. 744. sz. a.

957. **Palotás Fausztin.** — Szegedi Napló. 259. sz.

958. — L. 1012. sz. a. is.

959. — L. 652. sz. a. is.

960. **Pauler Tivadar** élete és művei. Dr. Máté Sándortól. Figyelő. 23. köt. 1—16. 94—118.

961. **Pázmány Péter.** —h—r-től. Figyelő. 22. köt. 1—23. l. 111—133., 185—196., 241—252., 357—367. 23. köt. 61—73. l.

962. Pázmány Péter. Pulszky Ágost. (Olcsó könyvtár. 234. sz.) Budapest, Franklin-t. 1887. (16-r. 101. l.) 20. kr. Előbb a Bud. Szemle. 48. kötetében jelent meg.

963. Pázmány Péter első levele. Közli Bunyitay Vincze. Századok. 75—76. l.

964. — L. 1116. sz. a. is.

965. **Péczeli József** meséi. Kiadta és életrajzzal ellátta Takács Sándor. (Nemzeti könyvtár, 39.) Budapest, Aigner L. 1887. (16-r. VIII. 303. l.) 2 frt.

966. Péczeli József és Lafontaine. Barbarics L. R. Phil. Közl. 546—554. l.

967. Péczeli József meséi. Takáts Sándortól. Figyelő. 22. köt. 161—185.

968. Péczeli József «Mindenes Gyűjteménye» Takáts S. U. o. 328—341. l.

969. Péczeli vegyes munkái. Takáts S. U. o. 23. köt. 16—31. l.

970. Takáts Sándor. Válasz Barbarics L. R. úrnak Phil. Közl. 782—784. l. Péczeli élete cz. munkáról szól.

971. — L. 854. sz. a. is.

971a. *Perecsényi Nagy* László. Ovidias. Magno Varadini, 1804. Ism. Szőllősy Kár. Aradi Közl. 351. sz.

972. **Petőfi István** hátrahagyott költeményeiből. «Bucsum». (Márcz. 20. 1858.). Alf. Kép. Ujs. 22. sz.

973. Petőfi István (1825—1880). Szana Tamás. Salon. VIII. köt. 97—101. l.

974. **Petőfi Sándor.** *Petőfi újabb reliquiái. 1838—1849.* Gyűjtötte Baróti Lajos. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. XV, 174 l.) 80 kr. — Ism. P. Napló. 298. sz. — H. Főv. Lap. 317. sz. — Keszler J. Nemzet. 340. sz. — Váczy J. Vas. Ujs. 697. l.

975. Petőfi Volnék bár.... Ford. Lichtner Jakab. (Pressburg Zeit. 249. reg.

976. Petőfi Sándor levele Kossuth Lajoshoz. Salon. VI. köt. 562. l.

977. Petőfi Sándorról. Beck Károly. Függetl. 86., 87. sz.

978. Apróságok Petőfi életéből. Bodó Árpád. Brassó. 102. sz.

979. Petőfi és a magyar Alföld. Cserép S. Félegyház és Vid. 31. sz.

980. Petőfi költészete a népoktatás szolgálatában. Druga József. Nógrádi Lap. 36. sz.

981. Petőfiről Endrődi Sándor. Salon. VII. köt. 140—147. l.

982. Segesvár és Petőfi. id. Gyalokay Lajos. Hazánk. VII. köt. 243—259., 337—357. l.

983. Petőfiék Aszódon. Gyöngyössy László. Vasárn. Ujs. 366—368. l.

984. A Petőfi-síremlékről. Horváth László. Ellenzék. 13. sz.

985. Petőfi és Scariatine orosz cs. tábornok emléke Segesvár mellett. Jakab Elek. (Pesti Hirl. 10. sz.)

986. Ismét a Petőfi-Scariatin emlékről. *Jakab Elek.* P. Hirl. 45. sz.

987. Petőfi hazafias lyrája. Jancsó B.. Alf. Kép Ujs. 23., 24. sz.

988. Hogy itéltek 42 év előtt Petőfiről. Jancsó Benedek. Alf. Kép. Ujs. 4. sz.

989. Petőfi költészetéről. Keményffy Katinka. Székelyföld. 24. sz.

990. Petőfi és a szabadságharcz. Koltai Virgil. Győri Hirl. 89. s köv. sz.

991. Petőfi scepticismusa. Menczer Pál. Arad és Vid. 6. sz.

992. Petőfi mint fordító. Náményi T. Laj. Alföld. 33. sz.

993. Petőfi bölcseletéről. Mindszent. 10—12. sz.

994. Petőfi, mint Pönögei Kis Pál megérkezik Pestre. Dr. Sass István. Vasárn. Ujs. 5—6. l.

995. Segesvár és Petőfi. Függetl. 140. sz.

996. Egy irodalomtörténeti tévedés helyreigazítása. (Petőfi, Jókai.) Thúry Etele. Pápai ifjus. Lap. 6. sz.

997. Petőfi mint családapa. Sz. T. Nemzet. 228. sz.

998. Petőfi polemiája Vörösmartyval. Dr. Váczy J. Salon. VIII. köt. 148—155. l.

999. Vachott Imre Petőfiről. P. A. Függetl. 188. sz. — Érmelléki Hiradó. 31. sz. — Kecskemét. 28. sz. — Félegyháza és Vidéke. 29. sz.

1000. Petőfi sírjánál. Váli B. dr. Orsz.-Vil. 306.

1001. «Márczius fiainak» arczképei Barabás Miklóstól. — Petőfi Sándor, Vasváry Pál. Vasárn. Ujs. 190. l.

1002. Petőfi-Muzeum. — Uj irodalomtörténeti folyóirat. Ism. Főv. Lap. 355. sz.

1003. Petőfi és a szabadságharcz. Koltai Virgil. Győri Hirlap. 54. szám.

1004. Ujlaki István Petőfi tanítója. *Eötvös Kár. L.* Prot. Egyh. Isk. Lap. 15. sz.

1005. — L. 562. sz. a. is.

1006. — L. 592. sz. a. is.

1007. — L. 697. sz. a. is.

1008. — L. 746. sz. a. is.

1008a. — L. 1086. sz. a. is.

1008b. — L. 1511. sz. a. is.

1009. **Petőfi Sándorné** levelei. Közli Baudisz Jenő. Szatmármegy. Közl. 15—17. sz.

1010. **Petőfi Zoltán.** *Gyurinka Antal.* Reminiszczencziák. (Petőfi Zoltánról.) Szépirod. Kert. 14. sz.

1011. **Pompéry J.** *Joannovics György,* Emlékbeszéd Pompéry János felett. (M. T. Akadémia elhúnyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. IV. köt. 6. sz.) Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. 21 l.) 10 kr.

1012. **Pósa L.** *Irányi Dezső.* Két szegedi író. (Pósa Lajos és Palotás Fausztin.) Vásárhely és Vid. 46. sz.

1013. Zajzoni **Rab István** Brassó. 56. sz. — Három levelét Bunna Sándorhoz közli.

1014. Zajzoni Rab István életrajza. (1832—62.) Végh Mátyás. Brassó, 105., 107., 109. 110. 112. 113. sz.

1015. A csángó költő. Molnár Antal. Vasárn. Ujs. 694. l. (Zajzoni Rab István.)

1016. **Rab Ráby** emlékiratai. Bud. Hirl. után Felvid. Közlöny. 67. 68. sz.

1017. **Ráday Gedeon.** l. 899. sz. a.

1018. **Rájnis J.** Hénap Tamás. Kőszegi Rájnis József. Irodalomtörténeti tanulmány. Veszprém, 1887. (8-r. 70 l.)

1019. **Révai Miklós** kéziratban hátrahagyott egyházi beszédei. — Kiadta Csaplár B. Megjelent a «Jó Pásztor» egyházszónoklati folyóirat mellékleteként. Ism. Religio. II. félév. 9. sz.

1020. Mire törekszik Révai a secularisatio után? Csaplár Benedek. Figyelő. 22. köt. 59—77. l.

1021. Révai pályázata a numismatika tanszékére. Csaplár B. — U. o. 141—158. 221—235. l.

1022. Révai viszontagságai a secularisatio miatt. Csaplár B. — U. o. 298—315. 373—386. l.

1023. Révai felhagy a rajztanítással. Csaplár B. 23. köt. 35—52. 143—160. l.

1024. Bizalmas nyilatkozatok a 90 év előtti komor időszakból. Csaplár B. Figyelő. 23. köt. 198—207. l.

1025. Révai viszályos ügye s ennek következményei. Csaplár B. U. o. 285—300. l.

1026. Révai viszonyainak derengése. Csaplár B. U. o. 346—362. lap.

1027. **Révész Imre** levele Ipolyi Arnoldhoz. Közli Abafi L. Figyelő 23. köt. 365—381. l.

1028. **Rimay J.** Alsó-stregovai és rimai *Rimay János* államiratai és levelezése. A M. T. Akadémia tört. bizottságának megbizásából. Ipolyi Arnold. Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. XII, 422 l.) 2 frt. 50 kr. Ism. L. B. Századok. 647—652. l.

1029. **Roboz István,** dr. Andorka Elek. Somogy. 19. sz.

1030. **Róka János** l. 571. sz. a.

1031. **Rónay Jácint** püspök naplója. Főv. Lap. 123. sz.

1032. **Rozgony József** levele Döbrentei Gáborhoz. Közli Egervári P. Ödön. Figyelő. 23. köt. 382—383. l.

1033. **Sámi Lászlóra** visszaemlékezés. Miklós napja 50 év előtt. S. L. Ellenzék. 278. sz.

1034. **Sárossy Gy.** *Náményi Lajos.* Emléktáblát Sárossy Gyulának! Főv. Lap. 295. sz.

1035. **Szántó (Arator) István.** *Fraknói Vilmos.* Egy magyar jezsuita a XVI. században. Szántó István élete. Katholikus Szemle. 385—433. l. — Különlenyomatban is megjelent. Ism. Jakab E. Századok. 847—848. l.

1036. **Gr. Széchen Antal.** Sz. L. Vasárn. Ujs. 525. l.

1037. — L. 701. sz. a. is.

1038. **Széchenyi I. gr.** Gróf Széchenyi István beszédei. Ism. Nemzet. 256. sz. — J. F. Bud. Hirl. 282. sz. — Egyetértés. 256. sz. — Vasár. Ujs. 650. l.

1039. Széchenyi István gróf és a nemzeti játékszín körüli mozgalom az irodalomban. Bayer József. P. Napl. 263. sz. r. 264. e. sz.

1040. Gróf Széchenyi István mint publicista. Dr. Ferenczy József. Irodalom. 1 mutatványszám és 1. sz.

1041. Széchenyi István gróf leveleiről. Vikár Béla. Nemzet. 181. 188. 195. sz.

1042. — L. 1697. sz. a. is.

1042a. **Szegedi** Theophaniája. Heinrich Gusztáv. Phil. Közl. 163—175. l. Kimutatja, hogy Szegedi Theophaniája Selnecker drámájának hű, csak stilben összevonó, rövidítő fordítása.

1042b. **Gróf Székely László** élete. Király Pál. Bud. Szemle. 51. köt. 224—258. l.

1043. **Szekér Joakhim** és a magyar Robinson. Beöthy Zsolt. Századok. 626—639. l.

1044. *Szekér J.* Eine ungarische Robinsonade. Ung. Rev. 700—703. l. — Beöthy czikkének kivonata.

1045. Szekér Alajos Joachim, egy úttörő. Kolozsvár, 176. sz.

1046. **Szelestey László.** Récsei Viktortól. Figyelő. 23. kötet. 264—5. l.

1047. **Szemere Bertalan** levele szüleihez. Borsod-Misk. Közl. 30. szám.

1048. **Szemere Miklós** hagyatékából. «Aranka-tető». Elbeszélés a nép után. P. Hirl. 253. sz.

1049. **Szemere Pál.** — L. 928. sz. a.

1050. **Szeremley Gábor** emlékezete. Heiszler József. Sárosp. Lap. 39. szám.

1051. **Szigligeti Ede.** — L. 592. sz. a.

1052. **Tárkányi Béla.** Élet- és jellemrajz. Babik J.-tól. Religio. I. félév. 18—22. sz.

1053. Tárkányi Béla fölött emlékbeszéd. Tartotta Maszlaghy Ferencz. Kath. Szemle. mellék. a II. füzethez. 34—42. l.

1054. *Szvorényi József.* Emlékbeszéd Tárkányi Béla József felett. (A M. T. Akadémia elhúnyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. IV. köt. 4. sz.) Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. 47 l.) 30 kr. — Ebből egy töredék a Religio I. félév 2. sz.

1055. **Teleki Sándor.** Utolsó találkozásom Petőfi Sándorral. Bud. Hirl. 57. sz.

1056. **Tinódi S.** *Kemény L. ifj.* Ujabb adatok Tinódi Sebestyén életéhez. Phil. Közl. 732—740. l.

1057. *Kemény Lajos J.* Lantos Sebestyén a második. Kassai Szemle. 9. sz.

1058. *Zilahi Béla.* Tinódi Sebestyén. Vázlat. 1540—1555. Kolozsvár. 87—90. sz.

1058a. — L. 684. sz. a. is.

1059. **Tompa Kálmán.** Költő. Vas. Ujs. 24. sz. — Ellenzék. 125. sz.

1060. **Tompa Mihályra,** emlékezés. Rozsnyói Hiradó. 32. 33. sz.

1061. Tompa Mihály költészete. *Gleidura G.* Elitélőleg ism. dr. Váczy J. Phil. Közl. 85—86. l.

1062. Tompa Mihály emléke. Sinka Sándor. Debreczen. 156. sz.
1063. *Tompa M.* Levél egy elutazott barátomhoz. Költészettanilag tárgyalva. Tomor Ferencztől. Közoktatás. 24. sz.
1064. Tompa ifjukori szerelméről. Dr. Váczy J. Főv. Lap. 254. sz.
1065. Tompa barátsága Aranynyal. Váczy J. Orsz.-Vil. 551. l.
1066. — L. 697. sz. a. is.
1067. **Török János.** *Ruchietl Miklós.* Egy jó magyar publicista fiatal éveiről. Főv. Lap. 246. sz.
1068. **Tóth Ede.** *Dengi János, dr.* A «Falu rossza» Lugoson. Főv. Lap. 185. sz.
1068a. Tóth Edéről. Krecsányi Ign. (Emlékeimből.) Aradi Közl. 351. sz.
1069. **Tóth Endre.** *Teöreök Sándor* könyvtárából. (Tóth Endre a költő levelei. 1838., 1839-ből.) Borsod-Misk. Közl. 71. sz.
1070. **Tóth Kálmán** és a forradalom. Náményi Lajos. Alf. Kép. Ujs. 28. sz.
1071. **Tőzsér L.** *Csegezy László.* Feljegyzések Kénosi Tőzsér László életéről. Kereszt. Magv. 195. l.
1072. **Trefort Ágoston.** Irodalom. 13. sz.
1073. — L. 716. sz. a. is.
1074. **Uzoni Boldizsár** — l. 732. sz. a.
1075. **Uzoni Sz. Balázs** — l. 732. sz. a.
1076. **Vajda János.** *Patyi István.* Legnagyobb élő költőnk. Győri Közl. 75. sz.
1077. — L. 562. sz. a. is.
1078. **Vajda Péter** erkölcsi beszédei és pöre. Szarvasi Lapok. 48—51. sz.
1078a. Vajda Péter iskolai rendszeréről. Péterfy Sándortól. Népnev. Lap. 1—3. sz.
1079. **Várady Károly** emlékezete. Uti és naplójegyzeteiből. Család és Isk. 16. sz.
1080. Várady Károlyról. Halálának évfordulóján. Ellenzék. 192. sz.
1081. **Vitkovics** «Spomen Milicé»-je. Piukovics Gábor. Phil. Közl. 327—334. l. E czím alatt ismerteti Kármán Fanni-jának szerb fordítását.
1082. **Vörösmarty Mihály.** A két szomszédvár. Regényes költői elbeszélés négy énekben. Magyarázta Vozári Gyula. (Jeles irók iskolai tára. 29.) Budapest, Franklint., 1887. (8-r. 83. l.) 50 kr.
1083. Vörösmarty M. Auf den Tod eines kleinen Kindes. Ford. Lichtner Jakob. Pressb. Zeit. 126. reg. sz.
1084. Vörösmarty első criticája 1837. Nemzet. 266. sz.
1085. Vörösmarty költészetéről. r—l. Bajai Hiradó. 24—28. sz.
1086. Vörösmarty, Petőfi, Arany mint hazafias költők. Koltai Virgil. Remény. 1—3. sz.
1087. Vörösmarty Mihály halálhíre a debreczeni kollegiumban 1855. nov. 21. K. Kovács Gyula. Ellenzék. 277. 278. sz.
1088. Vörösmarty nőalakjai. Pintér Kálmán. Salon. VII. kötet. 616—624. l.
1089. Vörösmarty «Szigetvár» czímű hazafias költeményének széptani méltatása. Szabó Kázmér. Szépirod. Kert. 52. sz.

1090. Vörösmarty költői nyelvezete. Vozári Gyula. Figyelő. 23. k. 53—60. l.

1091. Szüreti emlékezés. (Fóthi dal.) Spinoza. Bud. Hirl. 295. sz.

1092. — L. 697. sz. a. is.

1093. — L. 998. sz. a. is.

1094. **Wesselényi M.** Adalékok br. Wesselényi Miklós életéhez. Veszprém. 36. sz.

1095. Emlékezés br. Wesselényi elitéltetésére. P. Hirl. 73. sz.

1096. *Kerékgyártó Elek.* Adalékok br. Wesselényi Miklós életéhez. Egyetértés. 239. sz.

1097. **Weszprémi István.** Wurzbach. 55. köt. 180—182. l.

1098. **Zajzoni.** — L. 1013. sz. a.

1099. **Zoltán József.** (1712—63.) Lázár Béla. Phil. Közl. 742—750. lap.

1100. — L. 536. sz. a.

1101. *Zoványi J.* Válasz Thury Etelének, de nem Bornemisza Péter vallásfelekezeti álláspontjáról. Prot. Egyh. és Isk. Lap. 50. 51. sz. — Thúry E. Végszó Zoványi J.-höz a kifogásolt passusok igazolásául. U. o. 52. sz.

1102. **Zrinyi M.** *Veér Ferencz.* «Zrínyiásznak» költői méltatása. Győri Közl. 8. sz.

1103. **Zsutai Jánosról.** Hegyesi Márton. Figyelő. 23. köt. 301—312. lap.

1104. *Hegyesi Márton.* Egy összeroncsolt élet. Emlékezés Zsutai Jánosra. Szabadság. (Nagyvárad), 300. sz.

4. Magyar nyelvészet.

1105. *Alszeghy János.* Nyelvtörténeti adatok. A nagyszombati szűcs-czéh régi irataiból. Nyelvőr. 39—41., 79—82. l.

1106. *Ballagi Mór* és *György Aladár.* Kereskedelmi szótár. A m. t. Akadémia által kiküldött szakbizottság közreműködésével szerkesztették. — A m. t. Akadémia kiadása. I. Német-magyar rész. II. Magyar-német rész. Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. VII, 382 és 389 l.) Két kötet 5 frt. — Ism. P. Napló. 302. sz.

1107. *Balassa József.* Szeremle nyelve. Nyelvőr. 501—505.

1108. *Balassa József.* Adalékok a magyar szókincs szláv elemeihez. Nyelvőr. 14—21. l.

1109. *Barbarics Róbert.* A visszaható névmás és jelzői. Nyelvőr. 295—301. l.

1110. *Bélteki Kálmán.* Rokonértelmű szók. — Hajt (hajkurász, hajszol, hajtogat), űz, kerget, terel (tereget, terjenget), pásztorít, elakaszt, elcsap, kicsap, ereszt. Nyelvőr. 9—11. l. — Környék, vidék, táj ék, határ, mellék. U. o. 11—13. l. Messze, távol. U. o. 13—14. l.

1111. *Brassai Sámuel.* Vallomások és igazítások. Nyelvőr. 450—460. l. «történet, képez, virgács, czirkalom és paradicsom» szók képzéséről szól.

1112. *Danninger József.* A csonka mondatról tekintettel a magyar nyelvre. — Szemelvény a kiadandó német nyelvtanomból. Közoktatás. 36.

1113. *Findly Henrik, dr.* A magyar nyelv hangrendszere. Erd. muzeum-egyl. kiadv. IV. köt. 1—23. l. — Kivonat, Nemzet. 53. sz.

1114. *Frecskay János.* Válasz egy germanista szózatra. Nyelvőr. 461—464. l.

1115. *Frecskay János.* A «-da, -de» képző századik évfordulóján. Nyelvőr. 111—114. l.

1116. *Fülöp Adorján.* Szók és szólások Pázmány «Prédikácziói»-ból. Nyelvőr. 272. 374. l.

1117. *Joannovics György.* Szórendi tanulmányok. II. rész. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 2. sz.) Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. 67. l.) 40 kr.

1118. *Kálmány Lajos.* Mithologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. A hold nyelvhagyományainkban. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 5. sz.) Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. 20. l.) 10 kr.

1119. *Kálmány L.* Der Mond im ungarischen Volksglauben. Ethnol. Mittheil. I. 23—27. l.

1120. *Kanitz Ág. dr.* A magyar nyelv a tudományokban. Kolozsvár. 213—215. sz.

1121. *Király Károly.* A «-da, -de» képző (?) történetéhez. Nyelvőr. 232—234. l.

1122. *Kőrösi Sándor.* Olasz kölcsönszók. Nyelvőr. 60—64. l.

1123. *Krausz Jakab.* Nyelvujítási adatok. Diák-Magyar Műszókönyv. (Fogarasi J. 1833.) U. o. 84. l.

1124. Magyar eredetű szók a bánsági svábok nyelvében. Phil. Közl. 215. l.

1124a. *Márki J.* Hibás magyarságok. (Kész van, vágyta látni; mertek-e volna; Ill'a berek, nádak erek; telegrafál, monarchia, öntékonyság). — Népnev. Lap. 9. sz.

1125. *K. Mártonffy Imre.* Magyar nyelvi hibák. Tasnád. 35., 37., 38., 40., 42., 44. sz.

1126. Mesterszótár. Herman O. könyvéből. Vasárn. Ujs. 234. l.

1127. *Munkácsi Bernát.* Újabb adalékok a magyar nyelv török elemeihez. (Boszorkány, buga, csóltár, csótán, dió, gyom, hagyma, iplik.) Nyelvt. Közl. XX. 467—474. l.

1128. *Sentz Alois.* Zur Philosophie des Unbewussten in der ungarischen Sprache. — Ueber das Nichts und die Verneinung. Ung. Rev. 435—445. l.

1129. *Simonyi Zsigmond.* A magyar névragozás nyelvtörténeti alapon. Külön közölve «A magyar határozók» czímű pályamunkából. Budapest, Hornyánszky V. 1887. (8-r. 93 l.) 1 frt.

1129a *Simonyi Zs.* A magyar szótők. Általános rész. (Értekezések a nyelv- és szépt. köréből XIV. köt. 7. sz.) Budapest, Akademia 1887. (8-r. 45 l.) 30 kr.

1130. *Simonyi Zs.* A. nyelvészetről. Salon. VII. köt. 370—374. l.

1131. *Simonyi Zs.* A tárgyesetről. Nyelvőr. 1—9. l.

1132. *Simonyi Zs.* Névragjaink elemeiről. U. o. 49—56. l.

1133. *Simonyi Zs.* A szótők története. U. o. 241—249. l.

1134. *Simonyi Zs.* Egy új magyar hangrendszer. U. o. 309—315., 356—360. l. Elitélőleg szól Finály H.-nek «a magyar nyelv hangrendszere» czímű értekezéséről.

1135. *Simonyi Zs.* Az állandó határozók («vonzatok»). U. o. 534—539. l.

1136. *Simonyi Zs.* A magyar kötőszók. (Németországi nyilatkozat

egy magyar nyelvtudományi munkáról). Budap. Szemle. 50. köt. 333—336. lap.

1137. *Singer Ign.* Simplified grammar of the hungarian language. Ism. Kúnos J. Budap. Szemle. 52. köt. 157—158. l.

1138. *Steuer János.* A deminutiv «-styán, -styén» képző. Nyelvőr. 420—421. l.

1139. *Szarvas Gábor.* Hirlapjaink magyarsága. U. o. 21—29., 66—68. l.

1140. *Szarvas Gábor.* Hadüzenet az ikes ragozásnak. U. o. 115—119. l. — Birálja Takács I.-nak «Nyelvünk ik-es igéi» czímű munkáját.

1141. *Szarvas Gábor.* A magyar műveltség oláh ajándék. U. o. 119—124. l. — Elitélőleg birálja Xenopol Teoria lui Rösler 1884. munkáját.

1142. *Szarvas Gábor.* A nyelvészet furcsaságai. U. o. 160—170. l. A baba, macska, pulyka szók etymologiáját adja.

1143. *Szarvas Gábor.* Egy szemenszedett germanizmus. U. o. 361—365. l. (Megismerni = kennen lernen jelentéséről szól.)

1144. *Szarvas Gábor.* Kitől tanulta a magyar a dohányzást? U. o. 385—393. l.

1145. *Szarvas Gábor.* A szótővek kérdéséhez. U. o. 421—423. l.

1146. *Szathmáry György.* Helynevek és népfajok. Nemzet. 13. 14. szám.

1147. *Szekrényi Lajos.* A bölcselet magyar műnyelvéhez. Bölcs. Folyóirat. 247—251. l.

1148. *Szilasi Móricz.* Jelentéstani tanulmányok. — 1. Az *-ás* képző. Nyelvőr. 139—155. l. — 2. Az *-at* képző. U. o. 193—203. l.

1149. Szólásmódok és közmondások. Vas. Ujs. 711—712., 743. l.

1150. *Takács István.* Nyelvünk ik-es igéi és a Révay szabálya. Budapest, Hornyánszky, 1887. (8-r. 36 l.) 50 kr. — Bir. Simonyi Zs. Phil. Közl. 372—399. l. — Maklári Pap Mihály. Sárosp. Lap. 15. sz.

1151. *Takács István.* Válasz Szarvas Gábor úrnak azon birálatára, melyet Takács Istvánnak «Nyelvünk ik-es igéi és a Révai szabálya» czímű munkájáról közölt a «Magyar Nyelvőr» 1887. évi márcziusi füzetében. Budapest, Hornyánszky V. 1887. (8-r. 12 l.) 15 kr.

1152. *Takács István.* Egy pár észrevétel Simonyi Zs. úrnak az ikes igékről szóló czikkére. Phil. Közl. 520—528. l.

1153. *Thallóczy Lajos.* A magyar szó egy német ember ajkán. (Harff Arnold följegyzései a magyar nyelvről, 1496—99.) Nyelvőr. 170—172. l. — Szarvas Gábor megjegyzése erre. U. o. 172—175.

1154. *Thewrewk A.* Alanyi és tárgyi igeragozás. Közoktatás. 11. 12. 13., 14., 16., 17. sz. — *Tomor F.* A föntebbi czikkhez u. o. 11. sz. Utóhang az alanyi és tárgyi igeragozáshoz. U. o. 17. sz.

1155. *Thewrewk Arpád.* Uj magyar nyelvészet. Közoktatás. 39. sz.

1156. *Thury József.* A magyarok eredete egy német tudós szerint. Egyetértés. 109. sz.

1157. *Tomor F.* Uj magyarságok. Közoktatás. 6. 8. sz. (a névelők elhagyásáról), (mik = melyek) u. o. 15., 26., 27., 35. sz.

Egyes szókról.

1158. *Ald.* Alexi György. Nyelvőr. 78., 79. l. és Munkácsi B. u. o. 260—261. l.

1159. *Alszik, fekszik, nyugszik.* Simonyi Zs. U. o. 219—220. l.
1160. *Arcz, pofa, ábrázat, arczulat, kép.* Bélteky K. U. o. 394—396. lap.
1161. *Ateja, ačeja, ačejez.* Simonyi Zs. U. o. 322. l.
1162. *Banya.* Alexics Gy. U. o. 514—515. l.
1163. *Békéllik.* Szarvas Gábor. U. o. 74—78. l.
1164. *Billikom.* Szarvas Gábor. U. o. 178—181. l.
1165. *Bir, tud, győz.* Bélteky Kálmán. U. o. 343—344. l.
1166. *Bitság.* Szarvas G. U. o. 291—295. l.
1167. *Borbát.* Alexics György. U. o. 322—323. l.
1168. *Borza.* Szavas G. U. o. 556. 557. l.
1169. *Büszke.* Szarvas G. U. o. 555. 556. l.
1170. *Buta.* Révész E. U. o. 321. l.
1171. *Cserél, vált.* Bélteky Kálmán. U. o. 106. l.
1172. *Csikle.* Szarvas G. U. o. 512—513. l.
1173. *Csikle, csíklé.* Herman O., Csallóközi K. és Ádám J. U. o. 558. 559. l.
1174. *Csirke.* Szarvas G. U. o. 320—321. l.
1175. *Csörege.* Tomor F. Közoktatás. 4. sz.
1176. Az *«elme»* szó használatáról. Szabó Mih. Bölcs. Folyóirat. 355—357. l.
1177. *—ért.* Vasverő Rajmond. Nyelvőr. 72—74. l.
1178. Az *«ész»* és *«lélek»* szók használatáról. Szabó Mihály. Bölcs. Folyóirat. 114—119. l.
1179. *Fattyú.* Alexi Gy. Nyelvőr. 128—129. l.
1180. *Fenék, alj, talp.* Bélteky K. U. o. 107—108 l.
1181. *Futókerék?* Szarvas G. U. o. 365. l.
1182. *Góbé, kópé.* Putnoky Miklós. U. o. 182—183. l. — Szarvas G. U. o. 226—227. l. — l. 1201. sz.
1183. *Gyönge, gyarló, erőtlen, rozzant (rozoga).* Bélteky K. U. o. 540—541. l.
1184. *Gyűjt, szed.* Bélteky K. U. o. 249—251. l.
1185. *Hervad, fonnyad.* Bélteky Kálmán. U. o. 251—252. l.
1186. *Hír, újság.* Bélteky K. U. o. 542. 543. l.
1187. *Hold* = Morgen. Steuer J.-től. Phil. Közl. 412. l.
1188. *Hord (hordoz, hordogat, hordozgat), visel (viselget).* Bélteky K. Nyelvőr. 485—486. l.
1189. *Az idegen kecs.* Szarvas G. U. o. 558. l.
1190. *Ismerni tanul* és *megismer* közti különbség. Szarvas G. U. o. 564. l.
1191. *Isten.* Vasverő Rajmond. U. o. 97—103. l. — Steuer J. U. o. 337—343. l.
1192. *Juhoda, szálal.* Jakobei Dezső. U. o. 35. l.
1193. *Kárvallás.* U. o. 36—37. l.
1194. *Ked.* Kulcsár Endre. U. o. 35. l.
1195. *Kegyelet.* Szarvas G. U. o. 32—34. l. — Nagyszigethi Kálmán. Egy indítvány és még valami. U. o. 64—65. l.
1196. *Kerép.* Simonyi Zs. U. o. 126. l.
1197. *Kesztë.* Nemesvissi A. U. o. 513. l.
1198. *Kim* = talán. Szarvas G. U. o. 511. l.
1199. *Kiván (kivángat), óhajt (áhít, sóhajt), vágyik (vágyódik), sóvárog, eped.* Bélteky K. U. o. 103—106. l.

1200. *Kögy, vall, vő, vivő.* Csapodi István. U. o. 72. l.
1201. Kópé, góbé. Alexi Gy. U. o. 29—31. l. — L. 1182. sz.
1202. *Követ, kisér.* Bélteky K. U. o. 344—346. l.
1203. *Lágy, puha.* Bélteky K. U. o. 486—487. l.
1204. *Léságos.* Zolnai Gyula. U. o. 289—291. l. — Kokas János. 510. 511. l.
1205. *Meg kivánom jegyezni?* Szarvas G. U. o. 37. l.
1206. *Miniszterelnök* vagy *elnökminiszter?* Szarvas Gábor. U. o. 562. lap.
1207. *Nagyobbszerü?* Szarvas G. U. o. 367. l.
1208. «*Nő*» vagy «*asszony*». Komjáthy Jenő. U. o. 59—60. l.
1209. *Pálya.* Harmath P. U. o. 183—184. l.
1210. *Pujka, pulyka.* Hermann O. U. o. 129—131. l. — Putnoki M. u. o. 181—182. l. — Hermann O. u. o. 220—221. l. — Szarvas G. 222—226. l.
1211. *Pulya.* Alexi Gy. U. o. 69—72. l.
1212. *Rá érlek elkisérni?* Szarvas G. U. o. 366. l.
1213. *Ráró.* Szarvas G. U. o. 570. l.
1214. *Só* és *sav.* U. o. 36. l.
1215. *Sor, rend.* Bélteky K. U. o. 393—394. l.
1216. *Sziveskedni.* Tolnai József. U. o. 126—127. l.
1217. *Szoba.* Jámbor J. U. o. 31—32. l.
1218. *Szül.* Vasverő Rajmond. U. o. 481—485. l.
1219. *Tarmak.* Herman O. és Simonyi Zs. U. o. 126. l. — Alszeghy János. U. o. 184—185. l.
1220. *Torz, torzít.* Szarvas G. U. o. 530—533. l.
1221. *Történet.* Kardos Albert. U. o. 508—509. l.
1222. *Turul* vagy *karvaly?* Steuer J. Phil. Közl. 412—413. l.
1223. *Újból.* Simonyi Zs. Nyelvőr. 220. l.
1224. *Útcza* vagy *uccza?* Szarvas G. u. o. 369. l.
1225. *Válu.* Munkácsi B. u. o. 261—263. l.
1226. *Vő, vivő.* Szvorényi József és Simonyi Zs. u. o. 125. l.
1227. *Ysa.* Korda Imre, u. o. 175—178. l. — Szarvas G. u. o. 217—219. l.
1228. *Zöld.* Schuchardt Hugó. u. o. 125. l. — Vasverő R. u. o. 315—320. l. Schuchardt H. u. o. 505—508. l.

5. Iskolakönyvek.

1229. *Bodnár Zsigmond.* Magyar nyelvtan a középiskolák számára. 7. kiadás. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. V, 140 l.) 1 frt.
1230. *Crisian J.* — *Putnoky M.* Gramatica limbei maghiare. 1885. Ism. Veress J. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 234—236. l.
1231. *Crisian J.* — *Putnoky M.* Carte de cetire maghiarǎ. 1886. Ism. Veress J. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 234—236. l.
1232. *Füredi Ignácz.* Rendszeres magyar nyelvtan. Antibarbarussal és rokonértelmű szókkal. Polgári iskolák és tanítóképzők használatára. 3-ik bőv. kiadás. Budapest, Lauffer. 1887. (8-r. 144 l.) 60 kr.
1233. *Góbi Imre.* Szerkesztéstan. A stilisztika második része. A középiskolák V. osztálya számára. Budapest, Franklint., 1887. (8-r. IV, 158 l.) 1 frt.
1234. *Gyulay Béla, dr.* Magyar olvasókönyv nyelv- és irálytani

feladványokkal. I. rész. A közép- és polgári iskolák I. osztályai számára. 5. kiad. Budapest, Kókai, 1887. (8-r. VIII, 128 l.) 70 kr.

— Magyar olvasóköny. Nyelv- és irálytani feladványokkal. II. rész. A közép- és polgári iskolák II. osztálya számára. 3-ik kiadás, Budapest, Kókai L. 1887. (8-r. 128 l.) 70 kr.

1235. *Jeck György.* A magyar és német nyelvtan összhangzó alapismeretei. Magyar, valamint vegyes tannyelvű népiskolák számára. Rövid és könnyen érthető alakban. Szeged, Traub, 1887. (8-r. 70 l.) 20 krajczár.

1236. *Kaposy L.* Költészettan és olvasókönyv. Ism. Prot. egyh. és isk. Lap. 43. sz.

1237. *Király Pál.* Magyar nyelvtan mondattani alapon. I. rész. Polgári iskolák és középiskolák első osztálya számára. Budapest, Méhner 1887. (8-r. 128 l.) 80 kr. — Ism. Tomor F. Közoktatás. 29. sz. — K. J. Isk. Szemle. (Csurgó) 235—236. l. — Prot. Egyh. és Isk. Lap. 31. szám.

1238. *Koleszár Mihály.* Válogatott költői olvasmányok a költők rövid életrajzával. A közép- és polgári iskolai tanuló ifjúság, valamint egyéb hasonrangú tanintézetek növendékei házi és iskolai használatára. Kis-Márton, 1887. (8-r. 425 l.) 1 frt.

1239. *Koltai Virgil.* Stilisztika. I. rész. Irálytan. 1886. Ism. Tones G. Tanáregyl. Közlöny. XX. évf. 87—93. l. — Erre Válasz. Közoktatás. 8. sz.

— Stilisztika. II. rész. Szerkezettan. Budapest, 1884. Ism. Tones G. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 370—377. l.

1240. *Losonczy László.* Magyar nyelv- és irálytan. Gyakorlati alapon. I. rész. A 2—4. osztály tananyaga. 4. átdolgozott kiadás. Budapest, Dobrovsky és Franke, 1887. (8-r. 80 l.) 20 kr.

— Ugyanaz. Az V. és VI. osztály tananyaga. 3. átnézett kiadás. Budapest, 1887. (8-r. 65 l.) 20 kr.

1241. A magyar nyelvtan rövid áttekintése. Debreczen, 1887. (8-r. 24 l.)

1242. *Mihályi József.* Magyar olvasókönyv. Közép- és polgári iskolák használatára. I. rész. 2. javított kiadás. (Nyelvi és tárgyi magyarázatokkal.) Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. IV, 200 l.) 1 frt.

1243. *Molnár Lajos.* Magyar olvasókönyv a középiskolák I-ső osztálya számára. 1887. Ism. Kerékgyártó E. Prot. egyh. és isk. Lap. 31. szám.

1244. *Névy László.* A magyar nemzeti irodalom történetének vázlata. Iskolai használatra. 4. átdolgozott kiadás. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. 126 l.) 1 frt.

1245. *Névy László.* Stilisztika. Az irály és irásműszerkezet általános szabályai. Középiskolák számára. I. rész. Irálytan. Prózai és költői olvasmányokkal. 6. kiad. Budapest, Kókai L. 1887. (8-r. VI, 237 l.) 1 frt. 30 kr.

1246. *Névy László.* Poetika. A költői műfajok elmélete. Középiskolai használatra. 3. kiadás. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. 135 l.) 1 forint.

1247. *Novák Sándor.* A magyar nemzeti irodalom ismertetése, a költői műfajok gyakorlati és elméleti tárgyalása alapján. Polgári és rokonczélú iskolák számára. Budapest, Kókai L. 1887. (8-r. VII, 236 l.) 1 frt. 20 kr. — Ism. Prot. Egyh. és Isk. Lap. 31. sz.

1248. *Révy Ferencz.* Magyar olvasókönyv felsőbb leányiskolák és egyéb hasonczélú intézetek I. osztálya számára. Budapest, Kókai L. 1887. (8-r. 228 l.) 1 frt. 20 kr.

1249. *Szántó Kálmán, dr.* Irály- és költészettan. Polgári és felsőbb leányiskolák használatára. Budapest, Franklintárs., 1887. (8-r. 64 l.) 40 kr. — Ism. Komáromy L. Nőnevelés. XIV. köt. 432—435. l.

1250. *Szántó Kálmán, dr.* Olvasókönyv az irály és költészettanhoz. Polgári és felsőbb leányiskolák használatára, tárgyi és nyelvi magyarázatokkal ellátva. Budapest, Franklint. 1887. (8-r. 264 l.) 1 frt. 20 kr. Ism. Nőnevelés. XIV. köt. 432—435. l.

1251. *Szinnyei József.* Iskolai magyar nyelvtan mondattani alapon. Első rész. A középiskolák I. osztálya számára. 4. lényegében változatlan kiadás. Budapest, Hornyánszky V. 1887. (8-r. 115 l.) 60 kr. — Ism. Tomor F. Közoktatás. 42—46. sz.

1252. *Szinnyei József, dr.* A magyar nyelv rendszere rövid előadásban. A középiskolák felsőbb osztályai számára és magánhasználatra. Budapest, Hornyánszky V. 1887. (8-r. II, 62 l.) 50 kr. — Ism. Kis G. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 729—731. l.

1253. *Szinnyei József, dr.* Magyar olvasókönyv. I. rész. A középiskolák első osztálya számára. Budapest, Hornyánszky V. 1887. (8-r. VIII, 154 l.) 90 kr. — Ism. Dengi J. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 513—516. lap.

— Magyar olvasókönyv. II. rész. A középiskolák II. osztálya számára. Budapest, Hornyánszky V. 1887. (8-r. 155 l.) 90 kr. — Ism. Dengi J. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 513—516. l.

— Magyar olvasókönyv. Harmadik rész. A középiskolák harmadik osztálya számára. Budapest, Hornyánszky V. 1887. (8-r. 188 l.) 1 frt. 20 kr.

1254. *Tomor Ferencz* és *Váradi Antal dr.* Magyar olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára. 5-ik változatlan kiadás. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. XII, 200 l.) 90 kr.

1255. *Tomor F.* A Tomor-Váradi-féle olvasókönyv IV. része. Közoktatás. 20. sz.

1256. *Torkos László.* Magyar nyelvtan. Középiskolák számára. 7. javított kiadás. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. 128 l.) 80 kr.

1257. *Walter Antal.* Magyar, német, angol, franczia és olasz nyelvtan és társalgó. Kézikönyv e nyelvek alapos és gyors megtanulására. Budapest, Robicsek Zs. 1887. (8-r. 263 l.) 60 kr.

VIII. Klasszikus nyelvek s irodalmak.

1. Általános irányú dolgozatok.

1258. *Archæolog.*-Epigr. Mittheilungen aus Österreich-Ungarn. IX. X. évf. ism. Arch. Ért. 82. l.

1259. *Baumeister A.* Denkmäler d. klassischen Alterthums. 37. f. Ism. Fröhlich R. Arch. Ért. 179—181. l.

1260. *Blümner H.* Technologie u. Terminologie der Gewerbe u. Künste bei Griechen u. Römern. 1886. Ism. Téglás. Arch. Ért. 363—364. lap.

1261. *P. Juhász Ödön.* Két új görög színműíró. (Zambelios és Panagiotis.) Közoktatás 33. sz.

1262. *Knaack G.* Quæstiones Phæthonteæ. Berlin, 1886. Rövid fölemlítése, Phil. Közl. 518. l.

• 1263. *Kont Ignácz.* A klasszikus dráma. Bud. Szemle. 51. köt. 34—53., 212—223. l.

1264. *Rankavis Kleon* «Heraclius» cz. drámájáról dr. Télfy I. Ism. Phil. Közl. 210. l.

1265. *F. L.* Réz- és bronzkor a klassikus népeknél. Arch. Ért. 14—18. l.

1266. *Rézbányai J.* Az ókori népek művelődési története. Ism. Kiss J. Bölcs. Folyóirat. 128—130. l.

2. Görög történet s régiségek.

1267. *Boeck A.* Die Staatshaushaltung der Athener. 3. Aufl. Rövid megemlítése. Phil. Közl. 216. l.

1268. Érintkező pontok a három görög tragikus műveiben. O. S. B. Közoktatás 30—32. sz.

1269. *Gyergye Lénárd.* A Sibylla a hagyományban és a valóságban. Közoktatás. 36—39. sz.

1270. *Hoffmann Mór.* A görögök labdajátéka. Zala. 22. sz.

1271. *Holm A.* Griechische Geschichte. I. Rövid ism. Phil. Közl. 319. lap.

1272. *Keller Ottó* az Ariadne-mondájáról szóló értekezés ism. Phil. Közl. 512. l.

1273. *Kotunovich S.* Az élősdiek a görögöknél és rómaiaknál. Ism. Nikolics. Közoktatás. 39. sz.

1274. *Müller J.* Handbuch der klassischen Alterthumswissenschaft. Ism. Boros G. Phil. Közl. 504—511. l.

1275. *Palmer Mátyás.* Az eleaták vallásbölcseleti nézetei. Bölcs. Folyóirat. 391—402. l.

1276. *Pecz V.* A kisebb görög tragikusok tropusai etc. Ism. Á. J. Phil. Közl. 93. l.

1277. *Reményi Ede, dr.* A görög epigramma s a görög anthologia eredete. Budapest, Révai t. 1887. (8-r. 63 l.) 50 kr. — Ism. Sz. Nemzet. 208. sz. — Ábel J. Phil. Közl. 759—762. l.

1278. *Schneider A.* Der troische Sagenkreis in d. ältesten griech. Kunst. Ism. Phil. Közl. 211. l.

1279. *Schvarcz J.* Prof. Holm und die Demokratie von Athen. Ung. Rev. 122—139. l.

1280. *Schvarcz Gyula.* Az athenei állam és társadalmi jelentősége az emberi haladásra nézve Kleisthenestől Ephialtesig (507—461—2-ig Kr. e.) (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. IX. köt. 2. sz.) Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. 79 l.) 50 kr.

1281. *Scossa Dezső.* Az igazi athleták. Nemzet. 21. 22. sz.

1282. *Télfy Iván, dr.* Jelentés újhellén munkákról. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 4. sz.) Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. 50 l.) 30 kr.

3. Görög irodalom.

1283. **Anakreon.** Anakreon dalai. Ford. Bedőházy János. 1886. Ism. és mutatvány. Az asszonyokról, A lánykához, A szerelem bélyege, Aggkorban. Vasárn. Ujs. 15. l.

1284. Anakreoni dalok. Ford. Bedőházi J. Ism. Nemzet. 39. sz.

1285. Anakreon dalaiból. 1—5. Ford. Bleyer Izidor. Békés. 28. sz.

1286. Anakreon. Ford. P. Thewrewk E. Ism. Stier G. Neue Philol. Rundschau. 5. sz.

1287. *Anecdota varia* græca et latina ed. R. Schoell et G. Studemund. I. II. Ism. Phil. Közl. 209. l.

1288. **Aristophanes.** Aristophanis quæ supersunt omnia. Ed. H. M. Blaydes. Ism. Phil. Közl. 215. l.

1289. **Aristoteles.** *Kiss János.* Az állag fogalma Aristotelesnél. Bölcsel. Folyóirat. 373—390. l.

1290. *Carmina* figurata græca. ed. C. Hæberlin. Ism. Phil. Közl. 414. lap.

1291. **Demosthenes.** *Brédif.* L'éloquence politique en Grèce. Demosthéne. Rövid megemlítése Phil. Közl. 216. l.

1292. **Empedokles** nagy elemei. Hanusz Istvántól. Közoktatás. 25—27. sz.

1292a. **Galenos.** Galeni de utilitate partium liber IV. ed. S. Helmreich. Rövid ism. Phil. Közl. 414. l.

1293. **Herodotos.** *Herodoti* epitome sive loci ex Herodoti libris excerpti. In usum scholarum collegit et lexico Hungarico instruxit St. Dávid. Budapestini, Lauffer, 1887. (8-r. VIII, 132 l.) 70 kr. Mint igen használható könyvet ism. dr. Pozder K. Phil. Közl. 57—58. l.

1294. **Hesiodos.** *Némethy Géza.* Quæstiones criticæ de Hesiodi theogonia. — Phil. Közl. 1—14., 147—162., 232—245. l.

1295. **Homeros.** *Homeros* Iliása. Kiadta Csengeri János. 1886. Ism. Ábel Jenő. Phil. Közl. 47. s köv. ll. A biráló szerint e könyv alapján nem lehet könnyebben megismertetni a tanulókat az egész Iliással és Odysseával. A bevezetés eléggé alaposan van írva.

1296. Die *Homerische* Hymnen, herausg. v. A. Gemoll. Ism. Phil. Közl. 93. l.

1297. *Homeros* Odysseája. Kiadta dr. Csengeri János. 1886. Ism. Ábel J. Phil. Közl. 47—57. l. Szerinte e könyvnek számos fogyatkozása van.

1298. *Baksay Sándor.* Az Iliász első énekéből. Vasárn. Ujs. 110—111. l. — Főv. Lap. 38. sz.

1299. *Homeros* Iliása. IV. füzet (IV. ének 411— végig. V. és VI. ének. 1—140 v.) Ford. és magy. Kempf J. Pozsony, Stampfel é. n. (1887.) (16-r. 193—256 l.) 30 kr.

1300. *Homér* Iliása. I. füzet. Görögből fordította folyó beszédben Télfy Iván. IV. kiad. (Hellen remekírók magyar fordításban. 5. füzet.) Budapest, Lampel, 1887. (16-r. CXII. 100 l.) 40 kr.

1301. *Homér* Odysseája. I. füzet. I—IV. ének. Ford. Télfy Iván. 3-ik kiadás. (Hellen remekirók magyar fordításban. 19. köt.) Budapest, Lampel, 1887. (16-r. XXXII. 1—72. l.) 40 kr.

Ugyanaz. IV. füz. XII. é. 304. v. — XVII. é. 106. v. (u. o. 20. füz.) (16-r. 265—360. l.) 40 kr.

1302. *Ábel Jenő.* A homerosi Demeter-hymnusról. Szerző alaposságát kiemelve ism. Fináczy E. Phil. Közl. 264—268. l.

1303. *Dánielovics* Kálmán. Homeros világa. Ism. Némethy Géza. Phil. Közl. 624—625. l.

1304. *Ferenczi Gyula.* Homeros philosophiája. Az Iliasból és

Odysseából egybeállította s elmélkedéseivel kisérte. — Budapest, Hornyánszky V. 1887. (8-r. 241, III. l.) 2 frt. — Ism. Némethy Géza. Phil. Közl. 360—366. l. Az ismertető szerint e munkának nagy hibái vannak; de azon részekért, melyekben a költőnek valóban nemes gondolkozásmódját példákkal megvilágítani s ethikai czélból értékesíteni igyekvék, szerző elismerést érdemel. — Zsoldos B. Sárosp. Lap. 8., 9. sz. — Colbrie Ág. Bölcseleti folyóirat. 120—123. l. — Dr. Télfy I. Közoktatás 1. sz.

1305. *Meleagrostól*. Ford. P. T. E. Phil. Közl. 775. l.

1306. *Musaiosnak* kora. Phil. Közl. 311. l.

1307. **Orphica.** Miller Emil és az Orphica. Phil. Közl. 210. l.

1308. **Pausanias.** *Kalkmann A.* Pausanias der Perieget. Berlin 1886. Rövid fölemlítése Phil. Közl. 508. l.

1309. **Philodemosnak** a halálról szóló művének 4-ik könyve. Ism. Phil. Közl. 311. l.

1310. **Pindaros.** Pindaros új kiadása Kleanthestől. Ism. Phil. Közl. 94. l.

1311. **Platon.** *Plátónak* apologiája és Critonja. Görögből ford. Télfy Iván. 4. kiad. (Hellen remekírók magyar fordításban. 4. füz.) Budapest, Lampel R. 1887. (16-r. XXX. 79. l.) 40 kr.

1312. *Bászel A.* Pláton jelentősége korunkra. Ism. Némethy Géza. Phil. Közl. 79—82. l., szerinte a munka kevéssé meríti ki tárgyát, Plato jelentőségét korunkra. Néhány érdekes kérdés nincs is érintve, a legtöbb meg fölületesen van tárgyalva.

1313. *Bonitz.* Platon. Studien. Rövid fölemlítése. Phil. Közl. 216. l.

1314. **Sophokles.** *Cserei Józs.* Sophokles Antigonéja. Zalai Közl. 12—17. sz.

1315. **Theokritos.** *Kiss Endre.* Theokritos és a római irodalom aranykori lyrikusai. Ism. Schmidt M. Phil. Közl. 701. l.

1316. **Thukydides.** Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Zsoldos Benő. Kiadja a m. t. Akadémiának classica-philologiai bizottsága. I. kötet. Budapest Franklin-társ. 1887. (8-r. L, 321 l.) 1 frt 40 kr.

1317. **Xenophon.** Chrestomathia *Xenophon* Kyropædiája, Anabasisa és Sokrates nevezetességeiből magyarázó jegyzetekkel s szótárral ellátta dr. Schenkl Károly. Magyarra ford. V. Horváth Zsigmond. IV. lényegében változatlan kiadás. (Görög s latin remekírók gyűjteménye. II. köt.) Budapest, Lampel, 1887. (8-r. XIV. 258. XC. l.) 1 frt 50 kr.

1318. *Xenophon* emlékiratai Sokratesről. 2. füzet. Ford. és magy. Némethy Géza. (I könyv végig. II. könyv 1—5.) Pozsony, Stampfel, é. n. (1887.) (16-r. 65—128. l.) 30 kr.

4. Görög nyelvtanok s olvasókönyvek.

1319. *Dávid István.* Görög nyelvtan. (Alaktan és mondattan.) A gymnasiumok felső osztályai számára. Budapest, Lauffer, 1887. (8-r. VIII. 182. l.) 1 frt 30 kr. — Kedvezőtlen ism. Phil. Közl. 204—208. l. D. J. Görög nyelvtanom névtelen kritikusának. Közoktatás 11. sz.

1320. *Dávid István.* Görög elemi olvasókönyv a gymnasiumok számára. I. rész. Az V. osztály számára. 2-ik teljesen átdolgozott és elejétől végig a nyelvtanhoz alkalmazott összefüggő olvasmányokkal bővitett kiadás. Budapest, Dobrowsky és Franke, 1887. (8-r. XII. 144. l.) 90 kr. Ism. Kempf Józs. Közoktatás 7. sz.

1321. *Dóczi Imre.* Görög nyelvtan. Az összehasonlító nyelvészet eredménye alapján, iskolai használatra. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. XI, 345. l.) 1 frt 80 kr. — Ism. Zsoldos B. Sárosp. Lap. 3. sz. — Gyomlay Gy. Tanár-egyl. Közl. XX. évf. 376—380. l. — Pozder K. Phil. Közl. 368—372. l.

1322. *Léray* István és *Vida* Aladár. Görög-magyar szótár. Főgymnasiumok használatára. 2. jav. és bőv. kiadás. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. 229. l.) 1 frt 80 kr.

1323. — — Magyar-görög és görög-magyar szótár. Főgymnasiumok használatára. 2. jav. és bőv. kiadás. Budapest, Lampel R. 1887. (8-r. 188., 229. l.) 4 frt.

1324. *Maywald József*, dr. Görög nyelvtan rövid, áttekinthető, előadásban. Függelékül az ióni szójárás alaktana. Gerth és egyéb szerzők nyomán gymnasiumi használatra. Budapest, Kókai L., 1887. (8-r. IV, 243. l.) 1 frt 60 kr. — Ism. Köpesdy S. Tanáregyl. Közl. XX. 302—304. l. — Várkonyi E. Közoktatás 6. sz.

1325. *Maywald József*, dr. Görög gyakorló könyv. Görög olvasmányok és magyar-görög fordítások a gymnasiumok V. osztálya számára. Budapest, Kókai L. 1887. (8-r. 156. l.) 1 frt.

5. Római történet s régiségek.

1326. *Bersu Ph.* Die Gutturalen u. ihre Verbindung mit *v* im Lateinischen. Ism. Phil. Közl. 413. l.

1327. *Boelte F.* De artium scriptoribus latinis quæstiones. Phil. Közl. Ism. 413. l.

1328. *Burány Gergely.* Az ókori rabszolgák helyzete. (Párbeszéd.) Vasmegy. rég. egyl. évkönyve. XIV. évf. — Esztergom és Vid. 32., 43., 45—50. sz.

1329. *Kiss Mór*, dr. A császári posta az ó-kori Rómában. Salon. VII. köt. 626—629. l.

1330. *Lakomázás* a rómaiaknál. Vasárn. Ujs. 166—167. l.

1331. A *leányok* élete a régi rómaiaknál. Érmelléki Hiradó. 46. sz.

1332. A leányok eljegyzése és férjhez adása a rómaiaknál. Cornélia. Érmelléki Hiradó. 47. sz.

1333. *Scossa Dezső.* A szegény gyermekek az ókorban. Salon. VI. köt. 654—658. l.

1334. *Szabó J. Elek.* Szárazföldi közlekedő eszközök a rómaiaknál. Ism. Kuzsinszky Bálint. Phil. Közl. 625—627. l.

1335. *Varjú János.* A régi rómaiak játékairól. Ism. Kuzsinszky B. Phil. Közl. 627—628. l. Tartalmát ism. Nikolics Ign. Közoktatás. 4. sz.

1336. *Vizkeleti Imre.* Pompeji. Pécsi Figyelő. 28. 30. sz.

1337. *Zajzon Dénes.* Római képek az első császárok korából. Félegyháza és Vidéke. 34—36. sz.

6. Latin irodalom.

1338. *Anthologia latina.* Latin lyrikus és dramatikus költők műveiből való szemelvények. Iskolai használatra magyarázta Dávid István és Pozder Károly. Budapest, Lampel R. 1887. (8-r. II, 193. l.) 1 frt. Ism. Hómann O. Phil. Közl. 768—769. l.

1339. *Anth. Pal.* VII. 39. Antipater Thessalonicensistől. — Simonides 178. Ford. P. T. E. Phil. Közl. 740. l.

1340. **Caesar.** *Cæsaris* comment. de bello Gallico. ed. Dittenberger. Rövid megemlítése. Phil. Közl. 216. l.

1341. **Catullus.** *Catulli* Veronensis lib. recog. L. Schwabius. 1886. Rövid ism. Phil. Közl. 105. l.

1342. Catullus 95. Ford. P. T. E. Phil. Közl. 756. l.

1343. Catullus C. V. Testvérem sírjánál. Ford. Szabó József. Gömör-Kishont. 32 sz.

1344. **Cicero.** *Ciceronis*, M. T. de imperio Gnæi Pompei oratio ad Quirites. Magyarázta dr. Keleti Vincze. (Jeles írók iskolai tára. 27. sz.) Budapest, Franklin-társ. 1887. (8-r. 75. l.) 40 kr. — Elismerőleg ism. Burány G. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 583—585. l. Jurkovich E. Közokt. 22. sz. — Székely Istv. Phil. Közl. 366—368. l.

1345. *Cicero*, M. T. De officiis libri tres. Magyarázta Köpesdy Sándor. (Görög és latin classicusok gyűjteménye.) Budapest, Lauffer, 1887. (8-r. 246. l.) 1 frt 50 kr. Ism. Abel J. Phil. Közl. 580—583. l.

1346. M. T. *Cicerónak* két beszéde: Pro Sexto Roscio Amerino és De Imperio Cn. Pompei. Magyarázta Köpesdy H. Sándor. Budapest, Lampel R. (1887.) (8-r. VI, 160 l.) 84 kr. Ism. Ábel J. Phil. Közl. 583—590. l.

1347. *Köpesdy Sándor.* Egy engedélyezett tankönyv. Phil. Közl. 114—120. l. Védi Cicero «válogatott levelei» czímű munkáját azon ismertetéssel szemben, melyet Ferenczy Pető a Phil. Közl. 1886. IV. füzetében közölt Jánosi Cicero levelei és Köpesdynek ugyanezen munkájáról.

1348. *Ciceronak*, M. T. — védbeszéde. I., II. füzet. P. Sestius és P. Corn. Sulla mellett. Ford. dr. Bozóky Alajos. (Római remekírók magyar fordításban. 34., 35.) Budapest, Lampel R. 1887. (16-r. 199. l.) Egy füzet 40 kr. — Ism. Irod. Szemle. (Eger) 1887. 5. sz.

1349. *Cicero, M. Tullius.* I., II. és XIV. Philippicája. Fordította Bozóky Alajos. 1—3. füzet. Nagy-Várad, Hügel O. 1887. (16-r. 208. l.) Füzetje 36 kr.

1350. *Cicero*, de imperio Cn. Pompeii, pro P. Sulla, pro P. Sestio, 3-ik füzet. Ford. és magy. Némethy G. (Sulla. XX—XXXIII. Sest. I—X.) Pozsony, Stampfel, é. n. (1887.) (16-r. 129—192. l.) 30 kr.

1351. *Cicero*, M. T. — kiszemelt szónoklatai. I. füz. Ford. Sárváry Béla. 3. kiad. (Római remekírók magyar fordításban. 2. füz.) Budapest, Lampel R. 1887. (16-r. 1—128. l.) 40 kr.

1352. *Keleti Vincze.* Cicero de Imp. Gn. Pompei iskolai tárgyalása. Phil. Közl. 453—458. l.

1353. *Novák Béla.* Cicero nyilvános életpályája és a társadalmi viszonyok. Cicero levelei s más kútfők nyomán. Veszpr. Közl. 10—14. sz.

1354. **Gaius** római jogi institutióinak négy könyve. Magyarra ford. és jegyzetekkel kisérte dr. Bozóky Alajos. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. 323 l.) 2 frt.

1355. — U. a. Latinul és magyarul. Kiadta Bozóky A. Budapest, 1887. (8-r. 542. l.) 3 frt. — Ism. Irod. Szemle. (Eger) 5. sz.

1356. **Horatius.** Qu. *Horatius* Flaccus ad Pisones de arte poetica czimű leveléhez, előkészület Horatius életrajzával. Simon Péter. (Jeles írók iskolai tára. 28.) Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. 173 l.) 70 kr. — Ism. Brassai S. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 585—588. l. — Nikolics J. Közokt. 5. sz.

1357. Horatius villája. Boissier Gaston után francziából. Molnár Antal. Bud. Szemle. 51. köt. 378—416. l.

1358. *Bartal A.* — *Malmosi K.* Jegyzetek Horatius költeményeihez. 1886. Ism. Pirchala I. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 435—437. l.

1359. Horatius két ódája. (Delliushoz. — A rómaiakhoz.) Ford. Décsy Géza. Alföld. 186. sz.

1360. *Gebhardi Walter.* Ein æsthetischer Kommentar zu den lyrischen Dichtungen des Horaz. Rövid fölemlítése. Phil. Közl. 517. l.

1360a. *Kovács János.* Latin-magyar zsebszótár Qu. Horatius Flaccus műveihez. Budapest, 1887. Pallas. (8-r. II, 279 l.) 1 frt 40 kr.

1361. M. J. **Justini** Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi rec. Fr. Ruehl. 1886. Rövid ism. Phil. Közl. 106. l.

1362. **Juvenalis.** *Ábel Jenő.* A Corvina Juvenalis-codexéről. Phil. Közl. 321—326. l.

1363. **Livius.** *Capes W.* Livius élete. Ford. Fináczy E. 1886. Ism. dr. Pruzsinszky J. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 437—439. l. — Némethy G. Phil. Közl. 578—581. l.

1364. *Szabó J. E.* A Livius könyveiben előforduló csodajelek. Progr. Ism. Közoktatás. 31 sz.

1365. **Lukán.** Fárzália vagy Polgárharcz. Ford. Márki József. 1885. Ism. Weiss R. Phil. Közl. 762—767. l.

1366. A *Margites* szerzőjéről. Phil. Közl. 512. l.

1367. **Martialis** epigrammaton libri, ed. L. Friedländer. Leipzig, 1886. Rövid fölemlítése Phil. Közl. 519. l.

1368. *Martialis.* Gaurus a kritikus. Ford. Verus. 100 epigramma. 32. l. — Vacerra, u. o. 34. l. — Gellius, u. o. 37. l. — «Finom úr» u. o. 42. l. — A bohócz Philomusus, u. o. 57. l. — Oppián, u. o. 57. l.

1369. P. **Ovidius** Naso műveiből való szemelvények. I. füz. Fordította: dr. Kapossy Luczián. (Tanulók könyvtára. Szerk. Dávid Istv. 44. füz.) Pozsony, Stampfel, é. n. (1887.) (16-r. 1—64 l.) 30 kr.

1370. *Priscillianus.* IV. száz. spanyol egyházi író. Phil. Közl. 211. l.

1371. **Propertius.** *Pruzsinszky J.* de Propertii carminibus etc. Phil. Közl. 405. l. Az e munkáról szóló külföldi birálatok vannak ismertetve.

1372. *Zichy Antal.* Az antik költők fordításáról. Phil. Közl. 44—46. l. Csengeri J. Propertius fordítását birálván, azt mondja, hogy a régi klassikusok, különösen költők fordításaiban a hűségen felül nemcsak a hangulatra s az antik jellegre, hanem metrumra is a legszigorubb mértéket kell alkalmaznunk.

1373. **Seneca.** *Kreyher,* L. Annæus Seneca u. seine Beziehungen zum Urchristenthum. Ism. Religio. I. félév. 27. sz.

1374. **Silius Italicus.** *Doering R.* De Silii Italici Epitomes re metrica et genere dicendi. 1886. Rövid ism. Phil. Közl. 105. l.

1375. **Tacitus** évkönyvei. II. füzet. Ford. Kempf József. (Római remekirók magyar fordításban. 36. sz.) Budapest, Lampel R. 1887. (16-r. 97—192. l.) 40 kr.

1376. **Terentius.** *Ábel Jenő,* dr. Az ó- és középkori Terentius-biographiák. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 1. sz.) Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. 64. l.) 40 kr. — Ism. Kovács P. Phil. Közl. 769—772. l.

1377. **Tibullus** elégiái. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Csengeri János. (Olcsó könyvtár. 215. sz.) Budapest, Franklin-t. 1887. (16-r. 184 l.) 40 kr. — Ism. dr. Pruzsinszky Ján. Néhány szó műfordításainkról. Nemzet. 45. sz.

1378. **Vergilius.** *Némethy Géza.* Az Aeneis mint nemzeti éposz. Római irodalomtörténeti értekezés. Budapest, 1887. (8-r. 53. l.)

1379. Vergil és Dante. V. Horváth József. Haza és Külföld. III. évf. 5. sz.

1380. *Carmina* Clericorum. Ford. Exner Győző. Phil. Közl. 475—481. l.

1381. XIII. Leo nyilatkozatai a napi sajtóról. (Füssy T. XIII. Leo pápa élete cz. művéből.) Nemzet 321. sz.

1382. Leo XIII. als Dichter Pressburg. Zeit. 208. sz.

1383. *Luciferi Calaritani* opuscula. Ed. Gv. Hartel, Vindobonae, 1886. Rövid fölemlítése. Phil. Közl. 518. l.

1384. *Tarozzi.* Margotti sírján. T. latin eredetije után. B. Gy. Szépirod. Kert. 34. sz.

7. Latin nyelvtanok s szótárok.

1385. *Cserny Károly* és *Dávid István.* Latin stilusgyakorlatok a gymnasiumok középosztályai különösen az V. osztály számára. II. jav. lényegében változatlan kiadás. Pozsony, Stampfel K., 1887. (8-r. 148 l.) 1 frt.

1386. *Dávid István.* Latin olvasó- és gyakorlókönyv, az algymnasium számára. Schultz-Dávid latin nyelvtanához szerkesztve. 3-ik kiad. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. VI. 313. VI. l.) 1 frt 20 kr.

1387. *Dávid István.* Betűrendes szólajstrom. Dávid István. I—IV. gymnasiumi osztály számára szerkesztett latin olvasó- és gyakorlókönyvéhez. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. 40 l.) 36 kr.

1388. *Havet L.* Abrégé de grammaire latine etc. Ism. Bartal A. Phil. Közl. 282—284. l.

1389. *Holzweiszig Fr.* Lateinische Schulgrammatik. Ism. Váró F. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 520—523. l.

1390. *Holzweiszig Fr.* Übungsbuch f. d. Unterricht im Lateinischen. 1885. Ism. Váró F. Tanáregyl. Közl. XX. évf. 520—523. l.

1391. *Holzweiszig Frigyes,* dr. Rövid latin nyelvtana. Az egyes osztályok tananyagának megjelölésével, a gymn. minden osztálya számára. Fordította és magyar iskolákhoz alkalmazta Székely Ferencz. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. XI. 259. l.) 1 frt 60 kr. — Ism. Sik D. Közoktatás. 42—45. sz.

1392. *Holzweiszig Frigyes,* dr. latin olvasókönyve, az első oszt. számára. Fordította és latin-magyar és magyar-latin szótárral ellátta Székely Ferencz. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. VII. 176 l.) 1 frt.

1393. *Pirchala Imre.* Latin nyelvtan reáliskolák számára. Olvasmánynyal és szótárral. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. 96. l.) 70 kr. — Ism. Egyetértés. 249. sz. — Pruzsinszky. Nemzet. 346. sz.

1394. *Schultz Ferdindnd* kisebb latin nyelvtana. Ford. és átdolgozta Dávid Istv. 3-ik változatlan kiadás. Budapest, Lampel R. 1887. (8-r. II. 314. l.) 1 frt 20 kr.

1395. *Szamosi János.* Latin nyelvtan gymnasiumok számára. II.

rész. Mondattan. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. 202. l.) 1 frt 20 kr. — Ism. Ábel J. Phil. Közl. 757—759. l.

1396. *Szepesi Imre* latin nyelvtana. I. rész: Alaktan, a gymnasium I. és II. osztályának. Átdolgozta Tóth György 14-ik kiadás. Budapest, Pallas, 1887. (8-r. IV. 263 l.) 1 frt 20 kr. — Ism. Egyetértés 85. sz.

1397. *Szerelemhegyi Tivadar.* A római nemzeti irodalom története. A gymnasiumok felsőbb osztályai használatára. Teuffel és Bender nyomán. 2. jav. kiadás. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. 132 l.) 80 kr. — Némethy G. az első kiadást, mely 1886-ban jelent meg, ism. Phil. Közl. 500—502. l. s azt elhamarkodott munkának tartja.

1398. *Szilasi Móricz.* Latin nyelvtan és szótár. A gymnasium I-ső és II-ik osztálya számára. Fináczy Ernő és Kiáltossy József közreműködésével. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. 128. l.) 80 kr. — Ism. Kiss Izsó. Közoktatás. 9. sz. — Gyomlay Gy. Phil. Közl. 491—494. l.

1399. *Szilasi Móricz.* Latin olvasó és gyakorlókönyv. A gymnasium I. és II. osztálya számára. Fináczy Ernő és Kiáltossy József közreműködésével. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. VIII. 139. l.) 90 kr. — Ism. Kiss Izsó. Közoktatás, 9. sz. — Gyomlay Gy. Phil. Közl. 484—491. l.

1400. *Tóth György.* Gyakorló- és olvasókönyv. Szepesi Imre latin alaktanához. Budapest, Pallas, 1887. (8-r. II. 246. l.) 1 frt 20 kr.

1401. *Tüdős János.* Latin mondattan gymnasiumi használatára. 3. kiadás. Debreczen, Csáthy. (8-r. 185. l.) 1 frt.

1402. *Veress Ignácz.* Latin kézi szótár. I. Latin-magyar rész. Középiskolák számára. 2-ik tetemesen javított kiadás. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. VI. 301 l.) 1 frt 80 kr.

8. Hazai ókori régiségek.

1403. *Berkovics Borota.* Ásatásom az ó-szőnyi római táborban. Arch. Ért. 30—38. l. és Kom. Lap. 9., 10. sz. — Eleje a múlt évi könyvészetben.

1404. *Csoma József.* A monaji halomról. Arch, Ért. 60—65. l.

1405. *Dudás Gyula.* A római sánczok kérdéséhez. Bácska, 14. sz. Ujvidék, 11. sz.

1406. *Finály Henrik,* dr. A krásznai aranylelet. Erd. muz.-egyl. kiadv. IV. köt. 337—346. l.

1407. *Fröhlich R.* A római sánczok. P. Napló. 334. sz.

1408. *Fröhlich Róbert.* A bácskai u. n. római sánczok. Arch. Ért. 19—30., 132—138., 207—213., 304—310. l.

1409. *Fröhlich R.* Három római mérföldmutató. Arch. Ért. 251—255. l.

1410. *Fröhlich R.* Die sogenannten Römerschanzen in der Bácska. Ung. Rev. 762—786. l.

1411. *Halavács Gyula.* A német-bogsáni őskori leletek. Arch. Ért. 49—52. l.

1412. *Hampel J.* A legrégibb pénzről. Nemzet. 15. sz.

1413. *Irmei Ferencz.* Régészetünk és az »Archæologiai Értesítő«. Nemzet. 62. sz.

1414. *Király Pál.* A sarmizegetusai Mithræum. Ism. y. Arch. Ért. 68—70. l.

1415. *Király Pál.* Dák fegyverek és várak, Traján oszlopán. Erd. muz.-egyl. kiadv. IV. köt. 424—452. l.

1416. *Knezevich Viktor.* Római út Muraközben. Muraköz 38. sz.

1417. *König Pál.* Sarmizegetusa. Ism. Kuzsinszky B. Phil. Közl. 628—629. l.

1418. *Kubinyi Miklós*, ifj. Oroszlánkői lelet. Vágvölgyi Lap. 3—4. sz.

1419. *Kuzsinszky Bálint.* A Niši éremlelet. Arch. Ért. 260—263. l.

1420. *Kuzsinszky Bálint.* Az ó-budai papföldi ásatások 1887-ben. Arch. Ért. 320—331. l.

1421. *Lipp V.* A vasmegyei régiségtár. Vasmegyei rég. egyl. évk. XIV. évf.

1422. *Lipp Vilmos* levele a sömögyei sírhelyről, páhoki sírmezőről. Arch. Ért. 52—57. l.

1423. *Lipp V.* Die Gräberfelder von Keszthely. Ung. Rev. 251—281., 314—367. l.

1424. *Nagy Géza.* A krásznai aranyrudak. Arch. Ért. 444. l.

1425. *Pontelly Istv.* Római vagy avar emlékek-e a délmagyarországi párhuzamos régi műsánczvonalak? Délmagyarorsz. Lap. 85—87., 90., 92., 94., 96. sz.

1426. *Reiner Zsigmond.* Vizaknai leletek. Arch. Ért. 157—159. l.

1427. *Resch Adolf.* A krásznai aranykincs. Arch. Ért. 392—395. l.

1428. *Réthy László.* Újabb utam az egyetemes magyar éremtári kiadvány érdekében. Arch. Ért. 45—48. l.

1429. *Széchényi Béla*, gr., a pölöskei bronzleletről. Arch. Ért. 57—58. l.

1430. *Fr.* Ó-szőnyi régiségekről. Arch. Ért. 162—163. l.

1431. *Téglás Gábor.* A noricumi vas hazájában. Budap. Szemle. 50. köt. 463—470. l.

1432. *Téglás Gábor.* A római márványbányászat Dácziában. Főv. Lap. 81. sz.

1433. *Téglás Gábor.* Az őskori bányászat eszköztárából. Főv. Lap. 155. sz.

1434. *Téglás G.* Sarmizegetusa romjaiból. Orsz.-Vil. 806. l.

1435. *Téglás G.* Præhistorikus vasolvasztó Besenyőn. Arch. Ért. 153—157. l.

1436. *Téglás Gábor.* Őskori nemes fémbányászatunk némely adalékai. Erd. muz.-egyl. kiadv. IV. köt. 331—334. l.

1437. *Téglás G.* A háromszéki aranykincs. Erd. muz.-egyl. kiadv. IV. köt. 347—357. l.

1438. *Téglás Gábor.* Az ispánlaki nagy bronzlelet. Az Erd. muz.-egyl. kiadv. IV. köt. 331—334. l.

1439. *Téglás Gábor.* Pár római bányászhoz. Kolozsvár, 32. sz.

1440. *Torma Zsófia.* A római uralom előtti Dácziának planetacultusáról. Erdélyi muz.-egyl. kiadv. IV. köt. 73—78. l.

1441. *Wosinsky Mór* levele lengyeli ásatásairól. Arch. Ért. 171—173. l.

1442. *Zsigmondy G.* Ó-budai újabb ásatások. Arch. Ért. 160—162. l.

IX. Germán nyelvek s irodalmak.

1. Német.

1443. *Alxinger.* Egy versíróhoz. Ford. Méry K. Salon. VIII. köt. 221. l.

1444. *Bálinth Gy.* Vándorút. (Német eredetiből.) Szépirod. Kert. 16. sz.

1445. *Balla Mihály.* A «Wacht am Rhein». (Keletkezéséről és szerzőjéről.) Főv. Lap. 85. sz.

1446. *Bauernfeld.* Hálátlanság. Ford. Méry K. Salon. VIII. köt. 221. l.

1447. Bauernfeld Eduard's Tagebuch. Ism. Silberstein A. Pest. Lloyd. 99. sz.

1448. Baumbach. L. 1546. sz. a.

1449. *Blumenthal O.* A nagy harang. Vígj. Ism. Alföld. 274. sz.

1450. *Bodenstedt.* Te szép tavasz. Ford. Fidelis. Székesfehérvár és Vid. 68. sz.

1451. *Börne*'s Tod. Glücksmann H. Pest. Lloyd. 46. sz.

1452. *Bürger.* Gyönyörű szép szőke gyermek. Ford. Weszely Ö. Kecskemét. 18. sz.

1453. *Dahn Felix.* Odhin vigasza. Ford. gr. Csáky Albinné. Ism. Szepesi Lap. 46. sz.

1454. *Dóczi Lajos.* Faust-dolgok. Bud. Hirl. 99. sz.

1455. *Dreyfus Ábrahám.* «A szakitás», vigj. «A klefta». vígj. «Apró hirdetések», vígj. Első előadásuk aug. 5.

1457. *Edel.* Egy felolvasás után. Ford. Méry K. Salon. VIII. köt. 221. l.

1458. *Eichendorff.* A tél. Fordította Bálinth Gyula. Szépirod. Kert. 4. sz.

1459. *Engel M.* «Hassan», szomorújáték. Ism. Abai Lajos. Főv. Lap. 336. sz.

1460. *Ewald.* A bájak. Ford. Méry K. Salon. VIII. köt. 221. l.

1461. *Freiligrath.* Szeress! Veszpr. 13. sz.

1462. Frenzel K. Dunst, 1887. Ism. Silberstein A. Pest. Lloyd. 171. sz.

1463. **Freytag Gusztáv.** Dr. Silberstein A. Pest. Lloyd. 48. sz.

1464. *Freytag G.* összes munkái. Phil. Közl. 315. l.

1465. *Friedmann A.* Két házasság. Regény. Berlin. Ism. Székely Béla. Főv. Lap. 343. sz.

1466. *Fromman K. György* nekrologja. Phil. Közl. 215. l.

1467. *Geibel Emanuel.* v. Eckart Th. Ph. Siebenbürg.-Deutsch. Tageblatt. 4245., 4246. sz.

1468. *Gerok.* A remete karácsonya. Kecskeméti Lap. 52. sz.

1469. *Gilm H.* v. — Halottak napján. Ford. Révész Ernő. Főv. Lap. 301. sz.

1470. *Goedeke K.* Grundriss z. Gesch. d. deutschen Dichtung. 2. Ausg. Ism. Phil. Közl. 98. l.

1471. *Goethe.* Faust. Ford. Komáromy Andor. Budapest, 1887. Ism. Oberon. Irodalom. 25. sz. — Egyetértés 29. sz.

1472. *Goethe.* Faust. A tragédia második része. Fordította, valamint bevezetéssel és commentárokkal ellátta dr. Váradi Antal. Budapest, 1887. Hornyánszky V. (8-r. LXV. 354. l.) 3 frt. — Ism. Budap. Szemle 50. köt. 322—327. l. — Komáromy A. Nemzet. 7. sz. — Vasárn. Ujs. 32. l. — P. Napló 91., 92. sz. — P. Hirl. 91. sz. — Keszler J. Nemzet 92. sz. — Bud. Hirlap 91 sz.

1473. *Goethe, J. W.* v. — Egmont. Ein Trauerspiel in fünf Aufzügen. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta dr. Bauer Simon. (Jeles írók iskolai tára, 30.) Budapest, Franklin-társ. 1887. (8-r. 169. l.) 60 kr.

1474. *Goethe, J. W.* von — Iphigenie auf Tauris. Zum Schulgebrauch erläutert von Robert Schnabl dr., Budapest, Lauffer, 1887. (8-r. XV. 74 l.) 50 kr.

1475. *Goethe.* A halász. Ford. Dóczi L. Nemzet. 147. sz.

1476. *Goethe.* Az első Valpurg-éj. Ballada. Ford. Balla Mih. Főv. Lap. 119. sz.

1477. *Goethe.* A szép éjszaka. Ford. Gelléri. Pécsi Figyelő 24. sz. — Érmelléki Hiradó 24. sz. — Félegyháza és Vid. 24. sz. — Székesfehérvár és Vid. 90. sz.

1478. *Goethe.* Faust a nemzeti szinházban. Első előadás a nemzeti szinházban ápr. 1-én.

1479. *E. F.* «Eine Faust-Vorstellung» in Kronstadt. Korrespond. d. Ver. f. sieb. Landesk. 4. sz.

1480. *Fischer K.* Gœthe's Faust. Ism. h. g. Budap. Szemle 52. köt. 473—477. l.

1481. *Glücksmann H.* Zur Faust-Aufführung. I. Faust in Tradition und Sage. — Silberstein A. II. Faust im Nationaltheater. — III. Inscenirung und Premiére Pest. Lloyd 89—91. sz.

1482. *Loeper G.* v. Zu Gœthe's Gedichten. 1886. Rövid. ism. Phil. Közl. 98. l.

1483. *Louvier F. A.* Gœthe's Faust u. d. Resultate einer rationellen Methode d. Forschung. Ism. Phil. Közl. 320. l.

1484. *Scherer W.* Aufsätze über Gœthe. 1886. Rövid ism. Phil. Közl. 107. l.

1485. *Schnabl Robert,* dr. Einleitung nebst fortlaufender Erläuterung zu Gœthe's Hermann und Dorothea. Budapest, Lauffer V. 1887. (8-r. 88 l.) 50 kr.

1486. *Schütz Miksa.* Gœthe «Faust»-ja a zenében. Budap. Szemle. 52. köt. 372—403. l.

1487. *Tábori Róbert.* «Faust» harmadik része.

1488. *Várady Antal.* Bevezetés a «Faust» második részéhez. Szinészek Lapja 1—5., 8—10., 12. sz. Kezdetét lásd a múlt évi bibliographiában.

1489. — L. 592. és 945. sz. a. is.

1490. Gót felirat. Phil. Közl. 311—312. l.

1491. Grillparzer. Örök éj. Ford. Bleyer Izidor, Békés. 37. sz.

1492. *Grillparzer.* «A tenger és szerelem hullámai» III. felvonásából. Ford. Ivánfi Jenő. Főv. Lap. 258. sz.

1493. *Grillparzer.* Medea, tragœdia 5 felv. Első előadása nov. 4.

1494. *Grillparzer* «Medeá»-ja. Székely Béla. Főv. Lap. 303. sz.

1495. *Grün Anasztáz.* Nagy anyó. Ford. Bleyer Izidor. Békés 37. sz.

1496. Grün Anasztáz és Debreczen. (Emlék 1848—49-ből.) Debreczen. 141. sz.

1497. *Grün Károly* német író nekrologja. Phil. Közl. 409. l.

1498. *Gunnlaugssaga* Ormstungu. Herausg. v. E. Mogk. 1886. Ism. Dr. Schullerus Adolf. Phil. Közl. 621—623. l.

1499. *Halma Ernő.* Tölgy tövében. Ford. Király Kálmán. Vasárn. Ujs. 498. l.

1500. *Hamerling.* Oh! ne töröld le a könyüt .... Ford. Kenézy Csatár. Komár. Lap. 1. sz.

1501. *Hebbel Friedrich.* Tagebücher. II. Bd. Rövid ism. Phil. Közl. 319. l.

1502. *Heine C.* Johannes Velten. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Theaters im XVII. Jhdt. Ism. Phil. Közl. 514—515. l.

1503. *Heine.* A kevlaari búcsu. Ford. Dóczi Lajos. Nemzet 147. sz.

1504. *Heine.* Gyász. Ford. Endrődi S. Főv. Lap. 340. sz.

1505. *Heine.* Tavaszi üzenet. Mint egy virág ... Ford. Gyöngyösi János. Phil. Közl. 698. l.

1506. *Heine.* Fenyőfa áll magában ... Tengerbe nyúl a Rúnakő. Ford. Gyöngyösi J. Phil. Közl. 731. l.

1507. *Heine.* Dalok. I—V. Ford. Horváth Géza. Érmelléki Hiradó 20. sz.

1508. *Heine* dalaiból. Ford. Pataj Sándor. Orsz.-Vil. 450. l.

1509. *Heine* művei. Phil. Közl. 313—414. l.

1510. *Endrődi Sándor.* A szerelem Heine dalaiban. Főv. Lap. 261—263. sz.

1511. *Heine* levele Petőfiről. Főv. Lap. 283., 284. sz.

1512. — L. 562. és 1546. sz. a. is.

1513. *Heinrich Gusztáv.* Tannhäuser. Budap. Szemle 52. köt. 321—343. l. A Tannhäuser mondát tárgyalja, «mely mythikus, történeti és politikai elemekből alakult, bizonyára századok folyamában, különböző módosulások közvetítésével.»

1514. *Heinzel R.* Über die Nibelungensage. Ism. Phil. Közl. 97. l.

1515. VI. Henrik császár dalából. Ford. Radnai R. Phil. Közl. 503. l.

1516. *Herder* Cid-romániczai, kiadta és magyarázta Heinrich G. Egy térképpel. 2. jav. kiad. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. 239 l.) 1 frt. — Rövid ism. Phil. Közl. 103. l.

1517. *Herder.* A rózsák. (Paramythia.) Ford. Pájer Mih. Szépirod. Kert. 41. sz.

1518. *Heyse Pál.* Apró gyöngyök. (H. P. legújabb verses könyvéből.) Ford. Méry Károly. Főv. Lap. 11. sz.

1519. *Hoffmann Amadeus Theodor. dr. Csernátoni Gyula,* Egy romántikus íróról. Főv. Lap. 162., 163. sz.

1520. *Hölderlin Frigyes.* P. Juhász Ödön. Haza és Külf. III. évf. 5. sz.

1521. *Kapper.* Szerelem és vadrózsa. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és Vid. 66. sz.

1522. *Kinzel K.* Das deutsche Volkslied d. XVI. Jahrhunderts. Phil. Közl. 214. l.

1523. *Kneschke E.* Deutsche Lyriker seit 1850. Dr. Boros G. Főv. Lap. 127. sz.

1524. *Koch Katalin.* A nagymama. (Németből.) Ford. L. Gy. Főv. Lap. 77. sz.
1525. *Könnecke G.* Bilderatlas z. Gesch. d. deutschen Nationalliteratur. Rövid ism. Phil. Közl. 320. l.
1526. *Lenau.* Néma szerelem. Ford. Fidelis. Székesfehérvár és Vid. 41. sz.
1527. *Lessing.* Egy szép kis leányhoz. — A félénk. — A félénk Mumma. — Betti. A mennydörgés. — Boldog vagyok. Ford. Bäuerle Ferencz. Torontál 12. sz.
1528. *Lessing.* Trill és Troll. Ford. Verus. 100 epigramma, 40. l. — A menekülő, u. o. 60 l. — Valakihez, u. o. 66. l. — Nitulus sírkövére, u. o. 71. l.
1529. *Aspelin Eliel.* Lamottes. Afhandlingar om tragedin, granskadeolh jemförda med Lessing. — Ism. rlr. Budap. Szemle 50. köt. 485—488. l.
1530. — L. 592. sz. a. is.
1530a. *Lindau Pál.* A siker. Vígj. Első előadás nov. 19.
1531. Lorelei név eredete. Phil. Közl. 213. l.
1532. *Lorm H.* Ember és sors. Ford. Pálmai Kálmán. Vasárn. Ujs. 837. l.
1533. *Morungen Heinr.* v. (XII. száz.) Ford. Radnai Rezső. Phil. Közl. 483. l.
1534. *Moser E.* Altdeutsche Weisen aus dem 12—17. Jhdt. Rövid megemlítése Phil. Közl. 703. l.
1535. **Mozart.** S. M. A Don Juan századik évfordulóján. Budap. Szemle 52. köt. 313—315. E dalműnek sorsa hazánkban van ismertetve.
1536. Mozart és Don Juanja. Dvortsák Gy. Orsz.-Vil. 722. l. — Harrach J. P. Napló 298. sz. — Bud. Hirl. 299. sz. — Keszler J. Nemzet 298. sz.
1537. A száz éves «Don Juan». (A Mozart-ünnep alkalmával.) R. Főv. Lap. 297. sz.
1538. Don Juan jubileumi egyveleg. Zenelap. 26. sz.
1539. A Don Juan premiérje. Zenelap. 26. sz.
1540. *Marcziányi György.* A Don Juan-legenda. Vasárn. Ujs. 745—747., 761. l.
1541. *Müller A.* Udvari bolond. Operette. Első előadás a népszinházban márcz. 11-én.
1542. *Müller W.* Mythologie der deutschen Heldensage. 1886. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 399—404. l. A német hősmonda eredetét, fejlődését és elemeit magyarázza. Alapfölfogása téves, s ez alaptévedés megrontja minden okoskodását.
1543. Nagy Frigyes király füzete a német irodalomról. 1780. Ism. Phil. Közl. 212. l.
1544. *Neidhart* von Reuenthal. Phil. Közl. 312—313. l.
1545. A Nibelungének fordításai Henke O., Kamp H. és Hahn Wernertől. Ism. Phil. Közl. 410—412. l.
1546. *Pataj S.* Idegen költőkből: Baumbach, Lacrimæ Christi, Heine. Oly tiszta. Egy fenyő áll. Vasárn. Ujs. 394. l.
1547. *Petz Gedeon.* Melki Henrik és művei. Phil. Közl. 15—30. l.
1548. *Raymund.* A tékozló. Főv. Lap. 215. sz.
1549. Öreg Reinmar dala. (XII. száz.) Ford. Kelemen Béla. Phil. Közl. 511. l.

1550. *Rittershaus.* November. Ford. Fidelis. Székesfehérvár és Vidéke 142. sz.

1551. Rübezahl. Phil. Közl. 97. l.

1552. *Saphir.* A csonka honvéd. Ford. Ogonovszky Fer. Kecskeméti Lapok 39. sz.

1553. *Saphir.* Vad rózsák. I., II., III. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és Vid. 90., 93. sz.

1554. *Scherer Vilmos* kitünő germanista nekrologja. Phil. Közl. 95—96. l.

1555. Scherr János nekrologja. Phil. Közl. 96. l.

1556. *Schiller.* Orleansi szűz. Előjáték 4 felv. Ford. Borsody Béla. Gömör Kishont 19. sz.

1557. *Schiller.* Ének a harangról. Ford. Dóczi L. Budapesti Hirl. 355. sz.

1558. *Schiller.* Vágy. — Sch. «Sehnsucht»ja után Franciscus. Orosházi Ujs. 7. sz.

1559. *Schiller.* A házi kör. «Harang ének»-ből. Ford. Hesslein Henrik. Győri Közl. 98. sz.

1560. Schiller költeményeiből. I. Vágy. II. A föld felosztása. Ford. Sponer Andor. Budap. Szemle 52. köt. 126—128. l.

1561. Schiller «Stuart Máriá»-jából. Ford. E. Kovács Gy. V. felv. 7. jel. Orsz.-Vil. 10. l.

1562. Schiller Wallenstein cz. trilogiájának második részéből. A két Picolomini. III. felv. 4. jel. Ford. Tomor Fer. Magy. Állam 326. sz.

1563. *Schiller* kisebb prózai irataiból. Aesthetikai értekezések. Németből ford. Zöllner Béla. (Olcsó könyvtár 223. sz.) Budapest, Franklin-t. 1887. (16-r. 114. l.) 30 kr.

1564. Schiller hazánkban. III., IV. Pótlék. Náményi T. L. és Bayer J.-től. Phil. Közl. 94—95., 409—410. l.

1565. *Cserháti.* Schiller. Szépirod. Kert. 12. sz.

1566. Dr. Sonnenfeld Zs. A százéves «Don Carlos». Nemzet 310. sz.

1567. *Szász Károly.* Schiller. Élet- és jellemrajz. (Olcsó könyvtár 217. sz.) Budapest, Franklin-t. 1887. (16-r. 144 l.) 30 kr.

1568. Zur Schiller-Feier. F. Siebenbürg.-Deutsch. Tageblatt 4231. sz.

1569. Schillers Räuber. Siebenb.-Deutsch. Tageblatt 4202. sz.

1570. *Schöntan* és *Kadelburg.* «Arany halak», vígj. 4 felv. Első előadás máj. 20-án.

1571. *Spervogel.* (XI. század.) Legrégibb német állatmesék. Phil. Közl. 452. l.

1572. Spervogel. (XI. száz.) Ford. — Phil. Közl. 604. l.

1573. *Spitta.* Télben. Ford. Bálinth Gy. Szépirod. Kert. 6. sz.

1574. *Stein Lajos.* A «Faust» irodalmunkban. Pécs. 6. sz.

1575. *Thiemann Th.* Deutsche Kultur und Literatur des XVIII. Jahrhunderts im Lichte der zeitgenössischen italienischen Kritik. Ism. E. K. Budap. Szemle 50. köt. 174—176. l.

1576. *Traeger Albert.* Midőn anyánk aludni tér. Ford. Dobocsányi Gy. Orosházi Közl. 19. sz.

1577. *Uhland.* I. Felelet L. E.-nak. II. Jó kivánság. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és Vid. 91. sz.

1578. *Uhland.* Tavaszi hit. Ford. Fidelis. Székesfehérvár és Vidéke. 72. sz.

1579. *Bell, F. A.* Ludwig Uhlands Charakterbild. Siebenbürg.-Deutsch. Tagebl. 4066—74. sz.

1580. *Vajda E.* Attila szereplése a Sæmundar-Eddában, etc. Ism. Timár J. Pál. Phil Közl. 89—91. l.

1581. *Wackernell, J. E.* Die ältesten Passionsspiele in Tirol. 1887. Rövid ism. Phil. Közl. 99. l.

1582. Walther v. d. Vogelweide mint regényhős. Phil. Közl. 313. lap.

1583. *Walther v. d. Vogelweide.* Gedichte. 1886. Ism. Phil. Közl. 704. lap.

1584. *Weber Fr. V. Rosty Kálmán.* Egy keresztény eposz. Kath. Szemle. 108—128., 314—356. l. E czím alatt ismerteti Weber Fr. V. «Dreizehnlinden» czímű költői elbeszélését, mely 1886-ig huszonkilencz kiadást ért.

1585. *Weber S.* Das geistliche Weihnachtsspiel unter den Zipser Deutschen. Ethnol. Mittheil. I. 77—80. l.

1586. *Weiss Julian.* Egy fűzfapoétának. Ford. Méry K. Salon. VIII. köt. 221. l.

1587. *Weiss Julian.* Aus den Memoiren eines Wickelkindes. 1887. Ism. Silberstein A. Pest. Lloyd. 120. sz.

1588. *Wlislocki H.* A Tristan-monda egyik episodjáról. Zeitschr. f. vergl. Literaturgesch. I. 457. l. Ism. Phil. Közl. 780. l.

1589. *Wolff Gyula.* Tannhäuser. Szerelmi ének. Ford. ifj. Neumann Sándor. I—XI. ének. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. 357 l.) 2 frt. — Ism. Szana T. Nemzet. 219. sz. — Főv. Lap. 99. sz.

1590. *Neumann Sándor, ifj.* Dal Wolff Tannhäuseréből. — Bud. Szemle. 50. köt. 118—119. l.

1591. *Zeiler.* Romlottság. Ford. Méry. Salon. VIII. köt. 221. l.

2. Svéd.

1592. *Erdélyi Károly.* A modern költészet előszeretete a betegségek rajza iránt. Veszprém. Közl. 31. sz. — Seved Ribbing svéd orvos e czím alatt kiadott czikkét főbb vonásaiban reprodukálja.

1593. *Győry Vilmos.* Az eladott lány. Den bortsalda. A «Svenska folkvisor» gyűjteményből. — Irodalom. 15. sz.

1594. *Kullgrén Ollga.* Excelsior. Svédből ford. Thuró Kár. Gondolat. IX. évf. 1. l.

1595. *Péterfy Jenő.* Két norvég dráma. (Ibsen H.: Die Wildente és Rosmersholm.) Budap. Szemle. 50. köt. 427—444. l.

1596. *Sätherberg.* A vándormadarak. Ford. Góbi Imre. Vasárn. Ujs. 262. l.

1597. *Steuer J.* Edward skót népballada. Phil. Közl. 306. l.

1598. *Tegnér E.* Kétség (Mjeltsjukan). Ford. Radnay Rezső. Irodalom. 11. sz.

1599. *Thuró Károly.* A szentírás szava. Svédből. Gondolat. IX. évf. 33. l.

3. Angol.

1600. *Bryant.* Indus rege. Ford. Tamásfi Gyula. Irodalom. 25. sz.
1601. *Bryant.* Pórleány. Ford. Tamásfi Gyula. Irodalom. 20. sz.
1602. *Burns* dalaiból. I. Nézd, kedvesem; II. Nincs Nanni velem; III. Folyj csendesen, Afton; IV. Az én szép Marim; V. Felföldön a szívem. — Ford. Lévay József. Budap. Szemle. 51. köt. 113—116. lap.
1603. *Burns.* Gyász a mi végzetünk. Ford. Lévay Józs. Főv. Lap. 179. sz.
1604. *Lord Byron* héber dalai, ford. Igali Izidor. Magy. Zsidó Szemle. 28—31., 85—86., 227—229., 281., 360., 554—555. l.
1605. Byron. Manfréd. Drámai költemény. Ford. Ábrányi Emil. Ism. Jancsó Benedek. Főv. Lap. 354. sz. — Első előadás az operaházban decz. 25.
1606. «Manfréd» az operában. Főv. Lap. 355. sz. — Bud. Hirl. 21. szám.
1607. Schumann «Manfréd»-je. V. M. Főv. Lap. 20. sz.
1608. Manfred—Levinsky. Á. E. P. Napló. 340. sz.
1609. *Byron* «Don Juan»-ja. Dr. Jancsó Benedek. Főv. Lap. 150. 151. sz.
1610. Lord Byron in Venedig. Otto v. Leitgeb. Pester Lloyd. 160. sz.
1611. — L. 28. és 562. sz. a. is.
1612. *Chaucers* Werke, übers. v. A. v. Düring. III. Bd. 1886. Rövid ism. Phil. Közl. 105. l.
1613. Sz—y. Gy. Föcske a templomban. (Angolból.) Veszprém. 32. sz.
1614. *Gyöngyösi János.* A tengerparton. (Angol népballada.) Ford. Phil. Közl. 554. l.
1615. *Johnson S.* «Irené»-je. Imre S. Budap. Szemle. 52. köt. 129—137. l.
1616. *Longfellow.* Excelsior. Ford. Kőrösi Albin. Veszprémi Közl. 50. szám.
1617. *Longfellow.* Esős idő. Ford. Pataj Sándor. Orsz.-Vil. 727. l.
1618. *Longfellow.* A mi félben maradt. Ford. Szász Béla. Budap. Szemle. 52. köt. 264. l.
1619. *Longfellow.* A leány és a szélkakas. Ford. Szász Béla. Bud. Szemle. 51. köt. 282. l.
1620. *Longfellow.* Excelsior. Ford. Szász Béla. Bud. Szemle. 50. köt. 303—304. l.
1621. *Longfellow.* A leány és a szélkakas. Ford. Szász Béla. Főv. Lap. 209. sz.
1622. Vanda. (*Ouida* magyar tárgyú regénye.) Ism. K. G. Orsz.-Vil. 141. l.
1623. *Shakespeare.* B. F. Lear király. Bácska. 87. sz.
1624. A detronizált Shakespeare. (Donnely műve Sh.-ről.) P. Napló. 342. sz.
1625. *Esterházy Sánd., dr.* Antonius és Cleopatra. (A Shakespeare tragédiájában.) Főv. Lap. 274. sz.

1626. *Kövy Béla.* A magyar Shakespeare-irodalom. (A «British Museum»-ban.) Főv. Lap. 272. sz.

1627. *Molnár György.* Antonius és Cleopatra. (Shakespeare tragédiája a bécsi várszinházban, Dingelstedt jelenetezése szerint. — Wolter, Sonnenthal.) Szinészek Lapja. 43. 44. sz.

1628. *Radó Zsigmond.* Shakespeare mint szinész és kritikus. (G. H. Lewes tanulmánya.) Főv. Lap. 3. 4. sz.

1629. *Raich.* Shakespeares Stellung z. kath. Religion. Ism. Kath. Szemle. 379—382. l.

1630. *Reichel J.* Shakespeare-Literatur. 1887. Rövid ism. Phil. Közl. 408. l.

1631. Shakespeare és Raphael. Timár Szaniszló. Fővárosi Lap. 341. sz.

1632. Lear mint elmebeteg. (Tanulmány.) Szinészek Lapja. 50—52. sz.

1633. Shakespeares «Othello». F. Siebenb. Deutsch. Tageblatt. 4212. sz.

1634. — L. 526. sz. a. is.

1635. *Shelley*-kultusz. Dr. Jancsó Benedek. Főv. Lap. 280. sz.

1636. *Sullivan.* «Fejő leány» vagy költőimádás. Operette. Első előadás nov. 5-én.

1637. *Symonds J. A.* Ben Jonson. London. 1886. Ism. *b.* Budap. Szemle. 52. köt. 306—310. l.

1638. *Tennyson* király idilljeiből. Ford. Szász Károly. Bud. Szemle 52. köt. 406—432. l.

4. Nyelvtanok.

1639. *Bauer L. M.* Deutsche Elementar-Grammatik. Nach dem gegenwärtigen Standpunkte der Sprachwissenschaft. Ein Hilfsbuch zum deutschen Sprachunterricht in den Haupt- und Mittelschulen. 36. verbesserte und stark vermehrte Auflage. Budapest, Lauffer V. 1887. (8-r. 139 l.) 34 kr.

1640. *Behaghel O.* Die deutsche Sprache. 1886. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 77—78. l.

1641. *Braune W.* Althochdeutsche grammatik. 1886. Rövid ism. Phil. Közl. 98. l.

1642. *Felsmann József.* Deutsches Lesebuch für Mittelschulen mit deutschen und ungarischen Anmerkungen. I. Theil. 11. durchges. Aufl. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. 183, V l.) 50 kr.

— Ugyanaz. II. Theil. 7. veränderte Auflage. Budapest, u. o. 1887. (8-r. 187 l.) 80 kr.

1643. *Felsmann József.* Német nyelvtan. 1887. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 772—775. l. — Wutz A. Közokt. 17. 18. sz.

1644. *Gretcs József.* Rendszeres német nyelvtan. A középiskolák számára. Budapest, Lampel R. 1887. (8-r. 163, IV l.) 1 frt. — Ism. Bäuerle F. Közoktatás. 10—11. sz. — Heinrich G. Phil. Közl. 563—565. lap.

1645. *Heinrich G.* A német irodalom története. I. köt. 1886. Ism. Figyelő. 22. köt. 387. l. — Váczy J. Századok. 260—264. l.

1646. *Heinrich G.* Német balladák és románczok, magyarázta —. I. rész. Bevezetés, Bürger, Gœthe. 2. jav. és bőv. kiadás. Buda-

pest, Franklintárs. 1887. (8-r. 171 l.) 70 kr. — Rövid ism. Phil. Közl. 103. lap.

1647. *Heinrich Gusztáv, dr.* Deutsches Lehr- und Lesebuch für höhere Lehranstalten, insbesondere für Obergymnasien und Oberrealschulen. I. Band. Mit einem Grundriss der Stilistik und erklärenden Anmerkungen. 5. vermehrte u. verbesserte Auflage. Budapest, Lampel R. 1887. (8-r. IV, 316 l.) 1 frt. 40 kr.

— II. Band. Mit einem Grundriss der Poetik und erklärenden Anmerkungen. 7. verb. Aufl. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. VIII, 344 l.) 1 frt. 40 kr.

1648. *Langraf Móricz.* Deutsche Sprachlehre mit 150 Uebungs-Aufgaben. Ein Handbuch für Schüler der Volks-, Bürger- und höheren Töchterschule. I. Theil: Die Wortlehre. 36. vermehrte und sehr verbesserte Auflage. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. 138, VI, l.) 36 kr.

1649. *Schwicker, Joh. Heinr. dr.* Deutsches Stilbuch. Zum Gebrauche an Gymnasien, Real- und Bürgerschulen. II. Theil. 3. Aufl. Budapest, Aigner, 1887. (8-r. 215 l.) 1 frt. 20 kr.

1650. *Simonyi Zsigmond.* Német nyelvtan középiskolai használatra. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. 82 l.) 60 kr.

1651. *Szányi Béla.* Gót nyelvtan. Olvasmánynyal és magyarázatokkal. Budapest, 1887. Révai L. (8-r. 104. l.) 1 frt.

1652. *Szemák István, dr.* Német mondattan, tanodai és magánhasználatra, 3. jav. kiad. Budapest, Franklin-t. 1887. (8-r. 98 l.) 50. kr. — Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 566—568. l. Sz. Válasza. Közoktatás. 34., 36. sz.

1653. *Szemák István.* Német olvasókönyv a középtanodák alsó osztályai számára. I. rész. A gymnasiumok III. és a reáliskolák I. és II. osztálya számára. 3. kiad. Budapest, Lauffer, 1887. (8-r. 164 l.) 80 kr.

—. II. rész. A gymnasiumok IV. és reáliskolák III. és IV. osztálya számára. 2. kiad. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. 198 l.) 1 frt. — Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 570—573. l.

1654. *Szemák István, dr.* A német irodalom története. 2. kiad. Budapest, Lauffer, 1887. (8-r. II, 224 l.) 1 frt 40 kr.

1655. *Zimmermann Gyula.* Német nyelvtan középtanodák és hasonszervezetű iskolák számára. Debreczen, Csáthy, 1887. (8-r. VI, 263 l.) 2 frt. — Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 568—570. l. — Szemák J. Közokt. 38. sz. — Prot. egyh. és isk. Lap. 8. sz. — Debreczeni Prot. Lap. 19. sz.

1656. *Zimmermann Gyula.* Német olvasó- és gyakorlókönyv. I. rész. A reáliskola I. és a gymnasium III. osztálya számára. Deutsches Lese- und Uebungsbuch. I. Theil. Debreczen, Csáthy, 1887. (8-r. VIII, 84 l.) 60. kr.

X. Román irodalmak.

1. Franczia.

1657. *Ábrányi E.* Figaro a nemzeti szinpadon. Irodalom. 23. sz.

1658. *Balzac.* L. 1685. sz. a.

1659. *Baudelaire Ch.* Az albatrosz. Ford. Endródi Sándor. Főv. Lap. 357. sz.

1660. *Béranger*. Páris ég veled. Ford. Radó A. Félegyháza és Vid. 18. sz. Érmelléki Hiradó 19. sz. Pécsi Figyelő. 21. sz.

1660a. — L. 1685. sz. a. is.

1661. *Bogdánfy Lajos*. Újabb franczia és német költőkből. Budapest, Révai J. 1887. (8-r. 169, IV. l.) 1 frt 50 kr. — Ism. Szana T. Nemzet. 219. sz. — P. Hirl. 98. sz.

1662. *La Bruyère* a nőkről. Egyetértés. 99. sz.

1663. *Chateaubriand*. Bornemisza Árpádtól. Főv. Lap. 48. sz.

1664. *Coppèe*. Levél. Ford. Bogdánfy L. Főv. Lap. 25. sz.

1665. *Coppèe*. Egy ifjuhoz. Ford. Bogdánfy L. Főv. Lap. 53. sz.

1666. *Coppèe Fer*. Mese. Ford. Bogdánfy L. Békés. 15. sz.

1667. *Coppèe*. Az apa. Ford. Endrődi Sándor. Érmelléki Hiradó. 51. sz.

1668. *Darbois A*. Clemenceau ügye. Dráma 5 felv. Ism. P. Napl. 357. e. sz.

1669. *Daudet A.* A szűz a jászolnál. Ford. Csicsáky Imre. Főv. Lap. 352. sz.

1670. *Daudet Ernő* vallomásai a hivatás erejéről és titkairól. Szépirod. Kert. 1. sz.

1671. *Daudet A*. Numa Roumestan. Színmű 5 felv. Első előadás febr. 15-én.

1672. *Daudet A*. Az arlézi leány. Népszínmű. Zenéjét szerzé Bizet G. Első előadás decz. 2-án.

1673. Bei Alphonse Daudet. A. G. v. Suttner. Pest. Lloyd. 50. sz.

1673a. Delavigne. — L. 1685. sz. a.

1674. *Dumas Sándor*. Francillon. Színmű 3 felv. Első előadás okt. 14-én.

1675. *Dumas S*. Francillon-ról. Szanday Zénó. Főv. Lap. 316. sz. — Alföld. 258., 261. sz.

1676. *Girardin Emilné*. Lady Tartuffe. Főv. Lap. 230. sz.

1677. Guizot. — L. 716. sz. a.

1678. *Hugo V*. A tenger és a forrás. Ford. Endrődi S. Nemzet. 354. sz.

1679. *Hugo Viktor* egy új könyve. (Choses Vues.) Ism. Egyetértés. 153. sz.

1680. *Lacordaire* végrendelete. Francziából ford. dr. Robitsek Ferencz. Magy. Állam. 184., 185., 187., 190—195., 197—199. sz.

1681. *Lamartine*. Emlékkönyvbe. Ford. Baróti Lajos. Vasárn. Ujs. 810. l.

1682. *Lamartine*. A tó. Ford. Radó A. Orsz.-Vil. 23.

1683. *Lamartine*. Ősz. Ford. Radó Antal. Főv. Lap. 268. sz.

1684. *Legouvé* önmagáról. Feleki Józs. Főv. Lap. 224. sz.

1685. *Legouvé* emlékeiből. I. (L. ifjúsága; első sikere. — Delavigne. — Classicismus és romanticismus. — Villemain. — Apa és fiú. — I. Napoleon és a censura.) Ujvári Béla. — Nemzet. 255. sz. — II. (A kedvtelések. — Malibran Mária. — Berlioz. — Chopin. — Liszt. — Goubeaux. — A színműírás titkaiból. —) U. o. 258. III. (Béranger. — Sue. — Sue és Balzac. — A világ vége. — Scribe.) Nemzet. 263. sz.

IV. (Színpad és fiatalság. — Mars k. a. — Szereptudás és pontosság. — Rachel. Legouvé. — A boldog aggkor titka.) U. o. 270. sz.

1686. *Legouvé Ernő.* Költői pályadíjam. Ford. Feleki J. Főv. Lap. 92. sz.
1687. *Leconte de Lisle.* Éj. Ford. br. Jeszenszky Béla. Budap. Szemle. 50. köt. 446. l.
1688. *Lecont L'Isle.* Dies Iræ. Ford. br. Jeszenszky Béla. Orsz.-Vil. 371. l.
1689. *Lemoyne, André.* Bál-éj után. Ford. Bogdánffy L. Orsz.-Világ. 109.
1690. *Lovelace,* Harczba menve. Ford. Dalmady Gy. Főv. Lap. 76. sz.
1691. *Manuel, Eugène.* A kávéház költője. Ford. Bogdánffy Lajos. Orsz.-Vil. 210. l.
1692. *Manuel Eugène.* Tetőn. Ford. Bogdánfy L. Főv. Lap. 53. sz.
1693. *Maupassant, Guy de.* Ujévi ajándék. (Pesti Hirlap. 8. sz.)
1694. Mignet Ferencz. — L. 716. sz. a.
1695. *Molière*nek jövedelme. Phil. Közl. 313. l.
1696. Orvos kényszerűségből. (Adalék Molière a «Botcsinálta doktor» cz. vígjátékához.) Szépirod. Kert. 1. sz.
1697. Montaigne Mihály és Széchenyi István gróf. *R.* Egyetértés. 176. sz.
1698. *Musset.* Isten veled. Ford. Radó A. Orsz.-Vil. 845. l.
1699. *Musset.* Sonett. (A «Tiziam fia» cz. novellából. Ford. Radó A. Nemzet. 357. sz.
1700. *Ohnet S.* Sarah grófnő. Dráma 5 felv. Ford. Fái J. Béla. Első előadás ápr. 22-én.
1701. *Pailleron. E.* La souris. Vígj. ism. Székely S. P. Napló. 323. sz.
1702. Edouard Pailleron. Nemzet 322. sz.
1703. *Pascal.* Neubauer Zsuzsánna. Blaise Pascal. Szépirod. Kert. 9. sz.
1704. *Planquette.* Komédiás herczegné. Operette. Első előadás a népszinházban. ápril. 15-én.
1705. *Rousseau.* — L. 1718. sz. a.
1706. *Schalck de la Faverie.* Elveszett boldogság. Ford. Ereky A. Ism. *x.* Budap. Szemle. 51. köt. 154—156. l. — *Zelei J.* Főv. Lap. 49. sz. — Győri Közl. 43. sz.
1707. *Scribe.* — L. 562. és 1685. sz. a.
1708. *Soulary J.* A fészek. Ford. Endródy S. Nemzet. 354. sz.
1709. *Staëlné* asszony anyja. (Blennerhasset-Leyden könyve.) Főv. Lap. 268. sz.
1710. *Fr. v. Staël;* ihre Freunde u. ihre Bedeutung in Politik und Literatur. Von Ch. L. Blennerhasset, 1887. Ism. Silberstein A. Pest. Lloyd. 174. sz.
1711. Sue. — L. 1685. sz. a.
1712. *Sully Prudhomme.* A seb. ford. Bogdánfy L. Főv. Lapok. 53. sz.
1713. *Sully Prudhomme.* Törött virágcserép. Ford. Radó A. Vasárn. Ujs. 866. l. — Pesti Hirl. 326. sz.
1714. *Suppèe.* Bellman. Operette 3 felv. Első előadás szept. 7.
1715. *Theuriet André.* A nagynéne. Ford. Ábrányi Emil. Főv. Lap. 326. sz.

1716. *Theuriet A.* Erdőben. Ford. Endródi. S. Nemzet. 354. sz.
1717. *Thiers Lajos Adolf.* — L. 716. sz. a.
1718. *Voltaire* és J. J. Rousseau. j—i-től. Kath. Szemle. 129—162. l.
1719. *Zoláról* és a naturálizmusról. Palágyi Menyhért. Irodalom 1. mutatv.-sz.
1720. *Zola* Emilnél. Chélard Raoul. Orsz.-Vil. 254. l.
1721. *Böhler P.* Zola'sche Gestalten. Temesvár. Zeit. 76., 79. sz.

2. Tankönyvek.

1722. *Hofer Károly.* A franczia nyelv módszeres tankönyve. I. rész, 6. bővített és javított kiadás. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. II, 114 l.) 80 kr.
1723. *Otto E., dr.* Vezérfonal a franczia nyelv beszélésére. Segédkönyv iskolai és magánhasználatra. Szerk. dr. Schack Béla. Pozsony, Stampfel, 1887. (8-r. VIII, 134. l.) 60 kr.
1724. *Ploetz Károly, dr.* Elemi franczia nyelvtan. Reál-kereskedelmi, valamint felső-leányiskolák számára és magánhasználatra. A szerző kizárólagos engedelmével magyarította Salamin Leo. Budapest, Lauffer V. 1887. (8-r. IV, 232 l.) 1 frt 50 kr.
1725. *Schack Béla, dr.* Vezérfonal a franczia nyelv beszélésére. Dr. Otto E. művének 22-ik kiadása nyomán. Pozsony, Budapest, Stampfel K. 1887. (k. 8-r. VIII, 134 l.) 60 kr.
1726. *Waltemath W.* Die fränkischen Elemente in der französischen Sprache. Ism. Erdélyi K. Phil. Közl. 284—286. l.

3. Olasz-spanyol.

1727. *Benkő C., Donáth E., Kavulyák G. és Szigyártó Z.* Olasz-magyar szótár. Dizionario italiano-ungherese. Fiume, 1887. (Lampel biz. Budapest,) (8 r. 504. l.) 2 frt. 30 kr.
1728. *Castelnuovo E.* A holnap. Ford. Kőrösi Albin. Veszprémi Közl. 24. sz.
1729. Alighieri *Dante* Divina Commedia művének. III. része. A Paradicsom. (Il Paradiso) Ford. Csicsáky Imre. I. füz. Temesvár, 1887. (8-r. 179 l.) 1 frt. 60 kr. — Ism. Egyetértés. 263. sz. — Kath. Szemle. 375. l. — Religio I. félév. 25. sz. — K.—n. Irod. Szemle. (Eger.) 4. sz.
1730. *Csicsáky I.* A megváltás. Dante Divina Commediájának Paradicsomából részlet. Religio. I. félév. 29. sz.
1731. Két újabb Dante-fordítás. — ly. Budap. Szemle. 52. köt. 448—456. l. Angyal «A tisztítóhely» és Csicsáky «A paradicsom» fordításának ismertetése. A kettőt összehasonlítva Csicsáky fordítása egészben véve fölötte áll az Angyalénak s közelebb az eredetihez, bár ettől még igen távol.
1732. *Csicsáky Imre.* A Divina Commedia és a bölcselet. Bölcs. Folyóirat. 311—318.
1733. *Csicsáky Imre.* Beatrice, mint az Egyház jelképe Dante Divina Commedia művében, jelesül a purgatorio XXVIII—XXXI. énekeiben. Szépirod. Kert. 45., 46. sz. Religio. II. félév. 45. sz.

869. *Heinrich Károly* dr., Német olvasókönyv középiskolai használatra. I. rész. Budapest, Kókai 1885.
870. *Heinrich Károly* dr., Anyaggyüjtemény a német nyelv tanításához. Középiskolai használatra. III. rész első fele. Budapest, Kókai 1885.
871. *Klingenberg Jakab*, Gyakorlati német nyelvtan. A tanuló ifjuság számára. II. rész. Budapest, Franklin-t. 1885.
872. *Róder Adolf*, Levélszerinti oktatás a német nyelv tanulására. 2-ik javít. és tökéletesen átdolgozott kiadás. (Teljes 40 levél.) Budapest, Grimm, 1885.
873. *Schwicker J. H.* dr., Deutsches Stilbuch. Zum Gebrauche an Gymnasien, Real-, und Bürgerschulen. 3-te verbesserte Auflage. I. Theil. Budapest, Aigner, 1885.
874. *Schwicker J. H.*, Deutsches Sprach- u. Stilbuch für Volksschulen. 8-te verb. Auflage. Budapest, Aigner, 1885.
875. *Schwicker J. H.*, Német nyelv- és gyakorlókönyv. A középiskolák alsóbb osztályai számára. Budapest, Lauffer V. 1885.
876. *Szemák István*, Elméleti és gyakorlati német nyelvtan tanodai és magánhasználatra. II. évfolyam. 4. javított kiadás. Budapest, Lauffer V. 1885.

X. Román irodalmak.

1. Franczia.

877. *Babos Kálmán*, Teljes franczia és magyar szótár. Dictionnaire complet des langues française et hongroise. II. köt. Magyar-franczia rész. 3-ik kiadás. Budapest, Franklin-t.
878. Béranger emléke. Pesti Napló 1885. 225. és 226. sz.
879. *Boileau*, A költészetről. Tanköltemény négy énekben. Francziából ford. Erdélyi János. (Olcsó könyvtár. 184. sz.)
880. *—r—f—*. Dumas Sándor. Bp. Szemle 106. sz. 137. lp.
881. *Fluidorovics János*, Ohnet Gy. «La grande Marnière». (Birálat.) Magyar Állam 1885. 221. sz.
882. *De Gerando Antonina*, A franczia szellem valódi tulajdonairól, s a valódi franczia művek főjellegéről. (Magyar Bazár 1. sz.)
883. *Angelo de Gubernatis*, Magyar Polgár 1885. 60. — Pesti Hirlap 237. sz. — Ellenzék 208. és 249. sz.
884. *Háhn Adolf*. A franczia meg a spanyol Cid-dráma. (Aradi lyc. ért. 1885.)
885. *Haraszti Gyula*, A franczia klasszikusok tanításáról. (Nagyváradi főreálisk. ért. 1885.)
886. *A. E.*, Hugo Viktor. Kosz. VII. 337.
887. *Bartha Miklós*, Hugo Viktor. Ellenzék 1885. 119.
888. *Benedek E.*, Hugo Viktorról. M. Szal. III. 300.
889. *Dessewffy A.*, Hugo Viktor Albumából. M. Szal. III. 196.
890. *Huszár Imre*, Látogatás Hugo Viktornál. Ország-Világ 139. l.
891. *Renan Ernő*, Victor Hugo-ról. Magyar Polgár 1885. 120.
892. *Szász K.*, Hugo Viktorból: Oh! bár ki légy... ford. Budapesti Hirlap 142. sz.
893. *Teleki Sándor*, Hugo Viktor születése napján. Budapesti Hirlap 56. sz.

894. Hugo Viktor halála. Vas. Ujs. XXXII. 359.
895. Hugo Viktor temetése. Vas. Ujs. XXXII. 385.
896. *—á—r—.* Hugo Viktor. Vas. Ujs. XXXII. 349.
897. Hugo Victor. Pesti Napló 1885. 56. szám.
898. Egy tragœdia története (*Hugo Viktor*, Marion Delorme). Pesti Hirlap 1885. 141.
899. Apróságok Hugo Viktor életéből. Pesti Hirlap 1885. 143.
900. Victor Hugo művei. Magyar Polgár 132.
901. Hugo Viktor első szerelme. Budapesti Hirlap 142. sz.
902. «A nyomorultak» Hugo Viktor regénye. Budapesti Hirlap 142.
903. *Kaposy I.*, Lamartine önéletírásából. (Graciella.) Kosz. VII. 136. 149. 164. 184. 197.
904. *Kürthy Emil*, Dumas Sándor otthona. Pesti Hirlap 1885. 107.
905. Mi az a «Pap-halál»? Irodalmi botrány. (*Marriot E.* regényéről.) Magyar Állam 1885. 284. sz.
906. A franczia vígjáték Molière előtt. Társ. I. 57.
907. Alfred de *Musset* és Rothschild báró. Pesti Hirlap 1885. 284. sz.
908. *Sz. Nagy Sándor*, Levélszerinti oktatás a franczia nyelv tanulására. Toussaint-Langenscheidt tanmódja szerint. Budapest, Grimm I. 1885.
909. *Neményi Ambrus*, A franczia forradalom hírlapjai és hírlapírói. (Olcsó Könyvtár 183. sz.) Budapest, Franklin-t. 1885.
910. *Ollendorf H. G.*, Kulcs Ollendorf új rendszeréhez, mely szerint egy nyelvet hat hónap alatt írni és beszélni megtanulhatni. A franczia nyelv tanulásához alkalmazva, magán és nyilvános tanításra átdolgozták Salamin testvérek. III. kiadás. Budapest, Lauffer V. 1885.
911. *Panfalvi Juhász Ödön*, Molière. (Haza és Külföld I. 11. sz.)
912. A párisi hirlapok. Magyar Polgár 1885. 47.
913. *Renan*, A nemii pap, politikai dráma. Ism. Pesti Hirlap 1885. 319. sz.
914. *Révai Manó*, Franczia nyelv- és olvasókönyv. A legújabb ministeri tanterv szerint. II. évfolyam. Közép- és polgári iskolák számára. Kassa, 1885. (Lampel R. bizom.) 1 frt.
915. *Theisz Gyula*, Franczia nyelvkönyv. Olvasókönyv. Gyakorlókönyv. Nyelvtan. Szótár. Az új tanterv értelmében. II. rész. A reálisk. IV. oszt. számára. Budapest, Franklin-t. 1885.
916. *Theisz Gy.*, Franczia nyelvtan. Ism. Hunfalvy P. Phil. Közl. IX. 699.
917. *Theisz Gy.*, A franczia nyelv a reáliskolában. Tan.-egy. Közl. XVIII. 460.
918. *Toldy László*, Proth Mario. Ország-Világ 589. l.
919. *Vajda Károly*, Le Sage. Irodalomtörténeti életrajz tekintettel a XVIII. század elején nyilvánuló tendencziákra. Fehértemplom, 1885.
920. *Dr. Vizoly Z.*, Bossuet és Fénélon. Magyar Polgár 1885. 75. 76. 77. 79.
921. *Dr. Vizoly Z.*, Egy mulattató könyvről és szerzőjéről. (Murger H.) Ellenzék 1885. 7. 8. 9. 10.
922. *Wolff Albert*, Hector Malot. Magyar Polgár 1885. 179. sz.

2. Olasz.

923. (Carducci.) Irodalmi tréfák az ördög poetája ellen. Magyar Állam 1885. 150. sz.
924. *Dante Alighieri* isteni színjátéka (Divina commedia). Ford., bevezette s jegyzetekkel kisérte Szász Károly. I. rész. A pokol. Budapest, Akadémia, 1885. — Ism. Erdélyi Károly. (Közoktatás 40. sz.)
925. *Dante Alighieri*, Divina commediája (Isteni színjátéka). A tisztitóhely (Purgatorio). Olaszból ford. és jegyzetekkel ellátta dr. Angyal János. I. füzet. Budapest, Aigner L. 1885. — Ism. Irodalmi Szemle (Eger) 1. sz. — Magy. Korona 10. sz.
926. *Kaposi I.*, Dante a magyar irodalomban. Kosz. VII. 7. 30. 42.
927. *Erdélyi Károly*, Manzoni Sándor. (Közoktatás 19—23. sz.)
928. *Radó Antal*, Az olasz hirlapirodalom. Pesti Hirlap 1885. 60. sz.
929. *Radó Antal*, Petrarca Afrikája. Phil. Közl. IX. 89.
930. *Rényi R.*, Az olasz eposz kútfői. Kosz. VII. 738.
931. *Rényi R.*, Dante-tanulmányok Italiában. Kosz. VII. 157. 172. 189.
932. Ernesto Rossi mint író. Pesti Hirlap 1885. 141. sz.

3. Oláh.

933. *Moldován Gergely*, Román alkalmi népköltészet. Magyar Polgár 1885. 55. 56. 57.
934. *Pesty Frigyes*, Oláh történetírás. Pesti Hirlap 1885. 271. sz.
935. *Hunfalvy P.*, A rumun történetírásról. Bp. Szemle 103—105. sz. 1. 161. 340.
936. *Tutsek Anna*, Carmen Sylva rajzai. Magyar Polgár 1885. 263.

XI. Szláv nyelvek s irodalmak.

937. *Dr. Czambel Samu.* Az irodalmi tót nyelv. (Nemzet 349. 353. sz.)
938. *Dortsák Gyula*, Az árvamegyei tótok. Ország-Világ 554. l.
939. *Huszár Imre*, Verescsagin Turgenyevről. Budapesti Hirlap 309. sz.
940. *Margitai József*, Horvát nyelvtan. Nagy-Kanizsa, Fischel, 1885.
941. *Dr. Simay János*, Kozák népköltészet. (Bodenstedt könyvéből.) Főv. Lapok 115. sz.
942. *Szádeczky Lajos*, Lengyel emlékek. Ország Világ 640. l.
943. *Volf Gy.*, Egy kis szlavisztika. Nyőr XIV. 499.

XII. Vegyesek.

944. Adalékok a czímek történetéhez. Vas. Ujs. XXXII. 143.
945. *Bodola L.*, A kalendáriumok történetéből. Vas. Ujs. XXXII. 13. 24. 42.
946. *Kudora K.*, A késmárki ág. ev. h. lyceum könyvtára. Ism. Ballagi A., Prot. egyh. isk. lap XXVIII. 754.
947. *K. T. K.*, A könyvgyűjtők. Vas. Ujs. XXXII. 498.
948. *Latkóczy Mihály*, A napisten oltáránál. Pesti Hirlap 1886. 231. sz.
949. *Paur Iván*, Lovagok temetője Csorna-Csatáron. (Arch. Ért. 319—323. l.)
950. *Sebestyén Gy.*, Az őskor története. Ism. *rf.* Bp. Szemle 97. sz. 146. l.

VÁLASZ NÉMETHY GÉZA ÚR BIRÁLATÁRA.*)

Minden irodalomban megvan az az analog tünemény, hogy a költők az általános nyelvjáráson kívül a czélnak s tartalomnak megfelelőleg más dialectusban is írtak. Így a tragikusok kardalai dórok, részint ezen nyelvjárás hangzatos volta miatt, részint azért is, mert a régi dór ritualis karénekekből fejlődtek ki s a kar többnyire a népet képviseli, a dórnak pedig határozott régies és népies jelleme van az ioni és attikaival szemben. Modern költők is, mint Hebel az Alemanische Lieder-ben, Gœthe, Dickens s nálunk Petőfi is használnak népnyelvjárást, hogy a nép emberét nyelvében is utánozzák. Mindeniknek van egy fő nyelvjárása, melyet magáénak vall, a másikat csak kivételesen és alkalmi okokból használja.

Theocritos anyanyelvjárása kétségen kívül a syracusai dór, mely irodalmilag is műveltetett. Ösmerte ő a többi dialectusokat is, hisz néhány alakjait korábbi műveiben consequenter alkalmazza. Nem is állítom tehát, hogy Th. kezdetben csak dórul tudott, hanem azt, hogy kezdetben csupán idylleket és mimusokat írt. Mindkettőt dór dialectusban kivánta bármely művelt közönség olvasni; az idylleket azért, mert a siciliai dór pásztorok bucoliasmosait adták elé művészi formában, a mimusokat szintén, mert ennek legrégibb művelői a siciliai dórok, különösen Saphron, valának. Legjellemzőbb a 14. és 15-ik, az alexandriai publikum számára írt mimus, a hol ő mint tősgyökeres syracusæi költő akart feltünést kelteni s ezért minden idegen alak nélküli dórban írta. Ez úgy látszik nem volt elégséges, hogy belőle népszerű, pláne udvari költő legyen; rá kellett fanyalodnia arra is, hogy epicus műveket s panegyrikus költeményeket írjon a nagyokhoz pártfogásuk s anyagi támogatás elnyerése végett. Ilyen a 16-ik, Hieronhoz, s a 17-ik, Ptolemæoshoz. A kétségen kívül korábbi 16-ikban azt látjuk, hogy ez még túlnyomóan dór, a későbbi 17-ik ugyancsak panegyrikus költeménynyel szemben. Ha e szempontból vizsgáljuk epicus költeményeit, a 24 ik, mely bizonyára tőle ered, tartalmaz elég dorismust; a 22-ik és 26-ik pedig nem. Ezen utóbbiak nemcsak nyelvjárásban, de előadásban is az akkor uralkodó epicus költemények sablonjára vannak írva s eredetiségüket tartalmilag csakis az idyllikus scenák és leírások előfordulása tanusítja. A 24-ik okvetetlenül koraibb, a cselekvők s beszélők benne élettel teljesebbek, az egyénileg jellemzetes még érzik, a két későbbinek homericus sablonszerű alakjaival szemben. Az ismétlődő fordulatok

*) Felolvastatott a Philol. társ. márczius havi gyülésén.

benne még csaknem oly gyakoriak, mint bucolicus fiatalkori költeményeiben, pl. ἔ σ τ ι τι μοι κατὰ δῶμα νεώτερον, ἔ σ τ ι, φίλ' ἀνδρῶν.

ἄ ν σ τ α θ' 'Αμφιτρύων ......
ἄ ν σ τ α, μήδε πόδεσσιν .....
ἄ ν σ τ α τ ε δμῶες ....
ε ὕ δ ε τ' ἐμὰ βρέφεα ....
ε ὕ δ ε τ' ἐμὰ ψυχά ....
ὄλβιοι εὐνάζοισθε καὶ ὄλβιοι ἀῶ ἴδοιτε.

V. ö. az első idyllben előforduló anaphorákat.

ο ὐ θ έ μ ι ς, ὦ ποιμήν, τὸ μεσάμβρινον ο ὐ θ έ μ ι ς ἁμῖν.
λ ῆ ς ποτὶ τᾶν νυμφᾶν, λ ῆ ς αἰπόλε ....
ἅ δ ύ τ ι τὸ ψιθύρισμα, ἅ δ ύ δ ε καὶ τύ ...
ἦ ν θ ο ν του βοῦται, ὡπόλοι ἦ ν θ ο ν .....
ἕ ρ π ε ποτ' Ἴδαν, ἕ ρ π ε ποτ' 'Αγχίσην ....

Tehát ebből is látjuk, hogy a 24-ik azaz a doricus a régibb s a 22-ik és 26-ik, vagyis az epicusak a későbbiek. Látjuk, hogy ő a műfajukat változtatta, de egy és ugyanazon műfaj körén belül az előszeretettel használt dórról csak átmenettel ment át az epicushoz. Így a többi, a hymnicus és egyéb genrebe tartozó költeményeinél is valószínűleg chronologiailag régibbek azok, melyek több dór formát tartalmaznak. Láthatjuk, hogy Th. egyénileg fejlődött s nem épen úgy tett mint Callimachos stb. Ha anyagi segélyre nem szorul, megmaradt volna ő mindig dór nyelvénél és a bucolicus genrenél. Ismerte a többi nyelvjárást, de csak akkor és annyiban alkalmazta, a hogy a műfaj követelte. Tekintsük a 12-ik, tisztán ión lyrikus költeményt, későbbi korba kell azt tennünk a túlzott szerelmi érzelmességnél fogva, mint a reális színekkel festett dór nyelvű bucolicus költeményeket. Ez a 12-ik idyll szakasztott olyan, mint a görög anthologia erotikus, az alexandriai korból való termékei; mint lehettek Callimachos szerelmi elegiái, melyeket Tibullus, Propertius stb. utánoztak. Ez is dorismus nélküli és azt látjuk, hogy Theocritosnak azon korából való, midőn az alexandriai irány befolyásolta, tehát későbbi. Hogy a 7-ik idyllt nem írhatta jóval későbben cos-i tartozkodása után, azon Némethy úron kívül eddig senkisem kételkekedett. Az első 7 bucolicus költemény pedig egészen egykor, egy ifju kedély termékei s az első 6, ha nem is az általa a 7-ikben említett, neki hírt szerző költeményeivel azonos, de azoknak bizonyára hasonmása; sőt az is valószínű, hogy azonos, mert bennfoglalják a rómaiak által utánzott helyeket, tehát bizonyság, hogy több efféle műve nem létezett. A 7-ikben látjuk, hogyan szenved a szerelmes Aratos s igen természetes, hogy körülbelül ugyanazon korban intézte hozzá a 6-ikat, kimuta-

tandó, hogy még a bamba Cyclops is le tudta rázni a szerelem nyügeit. E kettő összefügg s annyit állíthatunk legalább, hogy keltük közel egy időbe való. A 28-ikat (ἠλακάτη) közvetlenül miletosi útja előtt írta, mert miletosi kedveseinek az ő nyelvükön kívánt írni s midőn már ott volt, költötte a 29-ik és 30-ik, a valódi æol lyrikusokhoz méltó lángoló szerelmi költeményeket. A kis-ázsiai műfajt az odavaló tájnyelven írta s pedig azon korában, midőn már a dórt épen nem használta s magát teljesen vissza tudta tartani annak belekeverésétől. Csak elég bizonyíték arra nézve, hogy ezeket aggkorában írta, hogy ilyesmi; προγενέστερος .... τρίχας λευκάς οὐ συνίησθι ὄττι φορῇς ἐκ κροτάφοις, vagy pedig μὴ πόλιος τὰν ἰδέαν πέλων. A görög pedig, ki még ősz hajjal is tánczolt és szeretett, bizonyára nem gondolt halálára és fiatal kedveséhez bármikor, még aggkorában is mondhatta a 29-ik idyll 31—34. sorait. Kétségtelen az is, hogy a 29. és 30-ikat egy és ugyanazon szerelemtől szenvedve, aggkorában írta, midőn már lerázta az Alexandriában obligát homerszerűség, sentimentális pathosz és ión dialectus békóit.

Dr. ifj. Reményi Ede.*)

VARIAE LECTIONES.

LXVII. Cod. Bern. 236. f. 68ᵃ col. 2. ezt a glossát olvassuk:

Feratas *crudes*! contos ferro præfixos.

Hagen, Gradus ad criticen 57. lap. crudes-t sudes-re akarja változtatni. Mint már Var. Lect. XVII. (közlönyünk III. 254—5. lap) bebizonyítottam, ez a berni kézirat Vergilius-glossákat foglal magában. A miénk is az, még pedig az Aen. V. 208. versére czéloz, mely így szól:

ferratasque trudes et acuta cuspide contos.

Ugyanezt idézi Isidorus Orig. XVIII. 7, 3: Trudes amites sunt cum lunato ferro, quas Græci dicunt aplustria. Trudes autem ab eo, quod trudunt et detrudunt. Virgilius:

ferratasque trudes.

Világos tehát, hogy glossánk lemmája nem ferratas *sudes*, hanem:

Ferratas trudes.

P. T. E.

---

*) Ezzel a vitát részünkről befezettnek tekintjük. *Szerk.*

A HAZAI CLASSICA PHILOLOGIA 1879—83.

Pótlék Hellebrant Árpádnak e *Közlöny* e. i. 4. füzetéhez közölt könyvészeti közleményéhez.

Aristophanes. Veress Ignácz. Aristophanes lovagjai. (Erdélyi Figyelő. II. évf. 13., 14., 15., 16. szám.) 1880.

Catullus. Hegedűs István. Catullusból. [Ille mihi par esse ... Sappho után] (Erdélyi Figyelő. II. évf. 24. szám.) 1880.

Euripides. Szamosi János. A női jellemek Euripides tragœdiáiban. [Székfoglaló a Kemény Zsigmond Társaság 1880. május 2. ülésében] (Erdélyi Figyelő. II. évf. 21., 22., 23., 24., 25. szám.) 1880.

Homeros. Veress Ignácz. A homerosi hős. (Erdélyi Figyelő. II. évf. 21., 22., 23., 24., 25. szám.) 1880.

Terentius. Koncz József. A fivérek. (Megelőzi külön czímmel) Terentius [Adelphi] Fivérek czímű színművének rövid kivonata. (Erdélyi Figyelő. II. évf. 8. szám.) 1880.

KISPÁL MIHÁLY.

Általános. *Dr. Csengeri János.* Az iskola klasszikusai. (Középisk. Szemle. I. (1882.) 297—301. l.

Gerevics Guszt. A kezdők latinnyelv oktatásához. (u. o. 453—457. l.)

Spitkó Lajos. Az indogermán összehasonlító nyelvészet újabb iránya és Meyer Gusztáv görög grammatikája. (u. o. 106—121. 429—439. 653—664. l.)

Görög Irók. *Anakreoni* dalok. Ford. Bedőházi János. I. Ha bort iszom; II. A lánykához; III. A szerelem fáradalma (u. o. 440. 667. l.)

Anthologia. Görög lantosokból. Arkhilokos. Ford. dr. Boros Gábor. (u. o. 667. l.)

Gyöngyfüzér Philemon görög classicusból. (Meineke Frag. Com. Græc.). Ford. Pajer Mihály. (Magyar Állam. 1880. 20. sz.)

Aischylos. Agamemnon. Ford. Kollmann Gyula. (Középisk. Szemle. I. 218—220. 280—284. 597—600. l.)

Aristophanes. Ford. Arany J. Ism. Magyarorsz. s Nagyvil. 1880. 18. sz. — Hon. 1880. 99. sz. — Kont I. Pesti Napló. 1880. 94. sz. — —e. Magyarország. 1881. 74. sz. — III. köt. Ism. Névy L. Ellenőr. 1881. 49. sz. — Pesti Napló. 1880. 3. sz.

Aristophanes Lovagjai. Veress I. (Erdélyi Figyelő. 1880. 13—16. sz.) Aristophanes «Madarak» czímű vígj.-ból. Ford. Latkóczy M. (Magyarorsz. s Nagyv. 1876. 36. sz.)

A magyar Aristophanes glossariumáról. (Főv. Lap. 1881. 62. sz.)

Euripides. Szamosi I. A női jellemek Euripides tragoediában. (Erd. Figy. 1880. 21—24. sz.)

Herodotos műveiből szemelvények. Kiadta Dávid I. — Ism. K. (P. Napló. 1881. 74. sz.)

Hesiodos. Néhány töredékes keresztény gondolat Hesiodos Theogoniájához. (Magyar Állam. 1881. 213. 215—217. sz.)

Homeros Odyssea. I—III. ed. Ábel J. (Ism. P. Napló. 1881. 152. sz.)

Homer. Az Odysseából. Ford. dr. Boros G. (Középisk. Szemle. I. 513—515. l.)

M. Homer. (Békésmegyei Hiradó. 1879. 32—34. sz.)

Veress I. A homéri hős. (Erd. Figy. 1880. 21—24. sz.)

Váry Gellért. A Homerosz korabeli műveltség. (Magy. Korona. 1877. 93. sz.)

Pindaros. Az első olympiai óda. (Aeol hangnem.) A szürakuzai Hieronnak, ki lóversenyen győzött. Ford. Hegedűs I. (Középisk. Szemle. I. 129—132. l.)

Sophokles. Tragédiai. Ford. Csiky G. (Ism. Egyetértés. 1880. 42. sz.)

Brankovics. Antigone első előadása 2240 év előtt. (Temesi Lapok. 1880. 101—104. sz.)

Collins Sofokles. Életrajz. (Ism. P. Napló. 1881. 105. sz.)

Theokritos idylljei Bászel A.-tól. — (Ism. Fináczy E. Hon. 1880. 275. sz. — Dr. Schw. N. Pest. Journ. 1881. 343. sz.)

Thukydides az atheni pestisről. Dr. Molnár A. (P. Napló. 1879. 33. sz.)

Thukydides beszédei. Bászel A.-tól. — (Ism. Spitkó L. Középisk. Szemle. I. 232—236. l.)

Tyrtaios. Harczi ének. Görögből Fináczy E. (Végvidék. 1883. 30. sz.)

Görög nyelv. etc. *Szamosi.* Görög olvasókönyv. 1882. Ism. Spitkó L. (Középisk. Szemle. I. 149. l.)

Görög tört. rég. etc. Nagy Sándor. (Békésmegyei Hiradó. 1880. 7. szám.)

—r.— Az ó-görög zene. (Egyetértés. 1880. 63. sz.)

Schaubert Ö. A görögök festészete. (Erdélyi Hiradó. 1877. 57—59. sz.)

Spárta. Lykurg. Töredék-rajzok a történelemből. (Borsod. 1880. 5. szám.)

Spitkó L. Schliemann Trója romjain. (Alföld. 1881. 102—104. szám.)

P. Szathmáry K. Herakles mondája. (Sárrét. 1880. 5. sz.)

Latin Irók. *Anthologia Latina.* Ed. Pirchala J. Ism. Csengeri J. (Középisk. Szemle. I. 308—310. l.) — K. (Pesti Napló. 1881. 74. sz.)

Caesar. Sterba János. Julius Cæsar hídja a Rajnán. (Pécsi Figyelő. 1878. 8. sz.)

Julius Cæsar. (Békésmegyei Hiradó. 1880. 7. sz.)

Catullból. I. Veréb. Ford. Csengeri J. (Magyarorsz. s Nagyvilág. 1878. 26. sz.)

Catullusból. Idyll. Az ékesszavú Arrius. Hazatérés. Ford. Csengeri J. (u. o. 1880. 5. sz.)

Catullus versei. Ford. Csengeri J. — Ism. Kont I. (P. Napló. 1880. 162. sz.)

Horatii Carmina. Kiadták Malmosy-Bartal. Ism. K. (P. Napló. 1881. 74. sz.)

Horatius. III. 9. Szabadon ford. Jakab Ö. (Középisk. Szemle. I. 217. l.)

Horatius. Sallustius Crispushoz. A fösvények ellen. (18. óda). Ford. Jámbor P. (Középisk. Szemle. I. 442. 666. l.)

Horatius I. 4. Ford. Kozma A. (Vasárn. Ujs. 1881. 26. sz.)

Horácz. és Ovid. (Képpel.) —á—r. (u. o. 1881. 29. sz.)

Horatius élete és költeményeinek időrendje dr. Bászel A.-tól. (Középisk. Szemle. I. 330—349. 415—429. 494—513. l.)

Berzsenyi és Horatius. Csengeri J. (u. o. 585—597. l.)

Livius. XXI. XXII. könyve. Kiadták Bartal-Malmosy. Ism. K. (P. Napló. 1881. 74. sz.)

Plautus «Miles Gloriosus»-ának első felvonása. Fordította Csiky Gergely. (Középisk. Szemle. I. 362—366. l.)

Propertius Elegiáiból. I. 6. II. 9. Ford. dr. Csengeri J. (u. o. 441. 664—666. l.)

Sallustius De Conjur. Catilinæ etc. Kiadták Bartal-Malmosy. Ism. K. (P. Napló. 1881. 74. sz.)

Terentius (Adelphi). Fivérek czímű színművének rövid kivonata. (Koncz J. ford.) (Erd. Figyelő. 1880. 8. sz.)

Tibullus. Betegen. (I. 3). Ford. dr. Csengeri J. (Középisk. Szemle. I. 51—53. l.)

Virgil negyedik pásztori éneke. Ford. Jámbor Pál. (u. o. 515. l.)

Latin szótár. Németh. Latin-magyar zsebszótár. 1882. Ism. —r. (Középisk. Szemle. I. 310—311. l.)

Veress I. Lat.-magy. szótár. 1882. Ism. Putnoky M. (u. o. 692—697. l.)

Római tört. és rég. Lipp V. A császári Róma. Jellemrajz. (Vasmegyei Közl. 1881. 16. 17. sz.)

Pompeji pusztulása. (Kecskeméti Lapok. 1879. 41. 42. sz.) —

Pompeji u. Herculanum. (Pester Lloyd. 1879. 264—266. sz. és Werschetzer Gebirgsbote. 1879. 40—46. sz.

Straub J. Die römische Frau, ihre Stellung in der Familie u. im Hause. (Pressburg. Zeit. 1881. 41. reg. sz.)

Vécsey T. Marcellus, Alsó-Pannónia kormányzója. (Ellenőr. 1881. 254. sz.)

Wutz A. A római nevelés és oktatásügy. Ism. Csatáry. (Ált. Tanügyi Közl. Arad. 1881. 21. sz.)

HELLEBRANT ÁRPÁD.

VARIAE LECTIONES.

LXVIII. Anth. Pal. VII. 240 'Αεχίον így szól:

καὶ γενέταν τοῦ νέρθε, καὶ σὔνομα, καὶ χθόνα φώνει,
στάλα, καὶ ποίᾳ κηρὶ δαμεὶς ἔθανεν.
πατὴρ μὲν Πρίαμος, γᾶ δ' Ἴλιον, οὔνομα δ' Ἕκτωρ,
ᾧ 'νερ ὑπὲρ πάτρας δ' ὤλετο μαρνάμενος.

Magyarúl:

Hogy ki van itten alant, a nemét, a nevét, a hazáját
Hírdesd, síremlék, s micsoda vége vala.
Atyja híres Priamos, hona Ílion, a neve Hektor:
A haza üdvéért küzdve bukott el a hős.

A harmadik sor az eredetiben jambussal kezdődik spondeus helyett. Hogy itt romlás esett a szövegen, mindenki látja; de javítani még senki sem javította. Gyakori eset a szövegmásolás történetében, hogy a szokatlanabb, választékosabb, költői szót a közönséges prózai szóval helyettesítik. Mi állhatott itt eredetileg, azt az Anth. Pal. VII. 164. szavaiból sejtem, mely epigramma szakasztott ilyen kérdő s felelő forma mint a miénk. Első két sora így szól:

Φράζε, γύναι, γενεήν, ὄνομα, χθόνα. Καλλιτέλης μέν
ὁ σπείρας. Πρηξὼ δ' οὔνομά. γῆ δὲ Σάμος.

Ennek az útmutatása szerint bízvást így írhatjuk azt a hibásan hagyományozott hexametert:

σ π ε ί ρ α ς μὲν Πρίαμος, γᾶ δ' Ἴλιον, οὔνομα δ' Ἕκτωρ.

PONORI THEWREWK EMIL.

HAZAI IRODALOM.

Götz von Berlichingen magyarúl.

A ki magyar irodalomtörténettel foglalkozik, fölötte sajátságosnak fogja találni azt a rendszert, mely nálunk a fordítások terén uralkodik. Azaz ne is beszéljünk rendszerről, a mi éppen sehol sincsen; hanem inkább ama módról, mely eddig a hazai fordításokat befolyásolta.

Régente, a Kazinczyék korában, a megjelent művek jó részét fordítások képezték. Nevesebb írók sem találták lealázónak, ha az idegen klasszikusok tolmácsolására vállalkoztak. E jelenségnél mi sem természetesebb; minden irodalom, mely az eredeti művek termelésére még nem eléggé kifejlett, fordításokra támaszkodik. Kevés fáradsággal, nagyobbára külső eszközökkel kitünőt nyújtani: mindig csábító marad azok előtt, kik maguk még nincsenek abban az állapotban, hogy kitünőt írhassanak. Természetes, hogy a régi fordításokban nem sok volt a rendszer; kiki azt fordította, a mihez éppen hozzáfért s a mit legkönnyebb volt elvégeznie. Később, hogy az irodalom egy kissé fejlődésnek indult, megkevesbedtek a fordítások; a kiadók inkább hazai műveket nyújtottak, ha nem is éppen oly kitünőket. Ellenben most, hogy a modern czivilizáczió a magyar irodalmat is átlengi, ujolag nekilendült a fordító had, s újabb fordítások látnak fölös számmal napvilágot. De e fordításoknak már nem az a szülő anyja, a mi a Kazinczyék korában; nem a lelkesedés, s az a vágy, hogy az irodalom gazdagodjék; ma a kiadók nagyobbára regényekkel árasztják el a könyvpiaczot, melyeket a szerzők autorizálása nélkül s kevesebb költséggel adhatnak ki, mint az eredeti műveket. Nagyon természetes, hogy válogatás — az ilyen czél mellett — nem igen történik; elég, ha a közönség kiváncsisága fel van ébresztve az ilyen művek iránt s tisztességes haszonnal kél el a kiadás. Más czél nem irányadó. Az a rendszeresség, mely más nemzetek irodalmában az idegen klasszikusok megismertetésében nyilvánúl, nálunk majdnem egészen hiányzik. Azért mondom *majdnem*, mivel csekély kivétel mégis van; a két legkiválóbb klasszikus: Shakspere és Molière megismertetésében. De hol vannak a világirodalom egyéb klasszikusai? Hol az ó- és középkor irodalmának színe-java? Hol vannak az újkor lángelméi? A felelet szomorú: sehol. Némelykor, a lapok irodalmi rovataiban fölmerűl ugyan a kőnyomatosok tengeri kígyója, hogy ez vagy az a klasszikus nem sokára megjelenik; jeles tudósunk X. vagy Y. az utolsó simítást eszközli munkáján; de a hír után ismét csend lesz mindenütt, s a végső simítás — úgy látszik — az idők végeig sem következik be. Valósággal úgy vagyunk, mint a vakok; egyre csak hallószervünknek veszszük hasznát; de látni soha sincs alkalmunk. Olyan művek sincse-

nek meg hazai nyelvünkön, melyeket már a legszegényebb irodalmak is felmutathatnak. Pedig fejlett, modern irodalmat csak úgy tudok elképzelni, hogy az, a modern termelés mellett, az összes klasszikusokat is felmutathassa. S ehhez valóságos rendszeresség kell s határozott ambiczió. Természetes, hogy azt a magányosok — sem erkölcsi, sem vagyoni tekintetben — nem fejthetik úgy ki, a hogy a társulatok és az akademiák. Nálunk nincs határozott programm; csak imitt-amott jut valakinek az eszébe, hogy, más dolog hiányában, fordításhoz fogjon. Természetesen a fordítás is olyan; de az eredmény is, melyet felmutathatunk.

Hogy Gœthe a világirodalom elsőrendű klasszikusaihoz tartozik: azt talán nem szükséges bizonyítanom. S ha jól megfontoljuk: van-e tőle valamink? A régibb írók közül buzgólkodtak néhányan átültetésében; első sorban *Kazinczy*, néhány csekélyebb értékű művel;[1]) *Hoblich Márton*, a Berlichingeni Götz-czel (ez csak kéziratban maradt fenn), *Koszta József* «Az ifjú Verther gyötrelmei»-nek terjengős fordításával;[2]) de ugyan van-e, ki e fordításokat ma olvasná? s ha volna is, hol lehetne azokat megtalálni? Ott a *Kis János* Ifigeniája, de ugyan van-e valaki, a ki azt manapság az eredeti hangulatával élvezhetné? A főbb művek közül alig jelent meg valami régebben. A forradalom utáni összes termelés se sokkal több ennél. A *Dóczi* Faustja, ez a nagyobbára sikerült mű; melyre azt az obligát kifogást sem akarom használni, hogy nem magyaros; a *Nagy István* józan Faust-fordítása, melyet senki sem állít az eredetivel párhuzamba; *Szigligeti* Egmontja, mely a szinpad számára van hevenyészve; *Hegedüs István* Hermann és Dorottyája, mely erőszakolt alexandrinjeivel el sem birja képzeltetni azt a bájt, a mi az eredeti minden során elömlik; s végül a *Szász Károly* két kötete, mely a Gœthe kisebb költeményeit tolmácsolja. Ismerjük el, hogy ez sok tekintetben sikerült munka, — de aztán nincs több, a mit fölsorolhatunk. Töredék, csupa töredék mindenütt; nagyreményű kísérletek, melyekkel a fordítók váltig «foglalkoznak» (legalább úgy olvassuk néha napján), de melyek soha sem kerülnek napvilágra. S ha fölteszszük (de meg nem engedjük), hogy az előfordult fordítások mind jók s a czélnak megfelelők, de hol vannak a Gœthe egyéb művei, melyeket az egész világ olvas és bámul: a Wilhelm Meister, Torquato Tasso, Reinecke Fuchs, Götz von Berlichingen, hogy a többit, melyek nem kevésbbé méltók a fordításra, ne is említsük?

Bizonyára szomorú dolog mindez s helyén van, ha fölemlítjük; bár tényleges haszna alig lesz valami sok. Nálunk a panaszok, hogy az

[1]) Clavigo. Stella. Testvérek. Római Carneval.

[2]) Az ifju Verther stb. Fordította az eredeti kiadásból Koszta József. Esztergom, Beimel Józsefnél 1827. Csokonai jeligéjével.

obligát frázist használjuk a «pusztában kiáltó szavai», elhangzanak, a nélkül, hogy volna valaki, a ki meghallaná.

Mindennek elmondására egy kis füzet megjelenése adott alkalmat, mely a Gyulai Pál Olcsó Könyvtárában (200. szám) látott napvilágot. Czime: *Berlichingeni Gottfried* **a vaskezű dramatizált története. Irta** *Goethe.* Fordította *Balla Mihály.*

Ezeknek az Olcsó Könyvtárbeli füzeteknek valóban nagyon szánalomra méltó sors jutott osztályrészül. Megjelenésüket alig hogy tudomásul veszik; a lapok csak czímeiket jegyzik fel, s arról, hogy mit tartalmaznak: még csak tudomást sem vesz az illető recensor. Plane a komolyabb művek nem is kelnek valami jól; s így a szerző, ki egy kis ambicziót is helyezett művébe (arról nem tehet, hogy az Olcsó Könyvtárnál más kiadója nem akad) beérheti azzal, ha könyve kikerül a sajtó alól; de hogy — néhány lelkes középiskolai tanáron kívül — el is olvassa-e valaki: az már a kétséges emberi dolgok közé tartozik. (A dolog mégis sokkal jobban áll, mint a szerző gondolja. Szerk).

Götz von Berlichingennek, tudjuk, három kiadása maradt az utókorra. Az első 1771-ben keletkezett, de csak a költő hátrahagyott iratai közt jelent meg 1832-ben (ennek még *Gottfried von Berlichingen* volt a czíme); egy lelkesen, öntartóztatás nélkül irt mű, melynek hézagosságait majdnem elfeledteti az a szenvedély, mely minden sorából kiérzik. A második 1773-ban került nyilvánosságra, s létrehozó oka az az elégedetlenség volt, melylyel a költő néhány barátja az első kidolgozás ujdonságát fogadta; s végül a harmadik átdolgozás a színpad számára, s ez 1804-ben bocsájtatott napvilágra. Volt még egy újabb színpadi kidolgozás; de sőt a koros Gœthe még később is tőn kísérleteket, hogy ifjúkori drámájával foglalkozzék. Alakját és czímét is megváltoztatta művének s így adatta elő Weimarban; nem mintha így jobb lett volna, hanem mivel jól esett neki, hogy ifjúkori szerelmével bíbelődhetik.

Balla Mihály az első kidolgozást választotta fordításához. Hogy miért az elsőt? azt nem bírjuk eldönteni. Tagadhatatlan ugyan, hogy az 1771-iki műben sok a megragadó jelenet; s a költő a későbbi kiadásokban könyörtelen szigorral csonkította meg drámáját. De viszont azt senki sem tagadhatja, hogy a második kidolgozás szervesebb egészet képez, mint az első; egészen fölösleges jelenetek, melyeket a költő szenvedélye diktált, kimaradtak, s a cselekvények indokolása alaposabb. A mű későbbi kritikusai csaknem mind ebben a véleményben vannak. *Hettner* — bár a czigányok fölléptét s a Metzler és a Helfensteini Ottó neje közötti jelenetet bámulatosnak tartja — a második kidolgozás művészibb fölényét mégis elismeri. *Schmidt Julián*, bár az első kidolgozás néhány szép részét (különösen a birodalmi gyülés jellemzését)

nagyon sajnálja: de azt kétségtelennek tartja, hogy a második kidolgozás sokkal kerekdedebb és egységesebb. Tagadhatatlan, hogy az 1771-iki kiadás inkább egyes képek sorozatát nyújtja; s ezt maga a költő is elismeri, midőn művét a Berlichingeni Gottfried dramatizált *történeté*-nek nevezi. Bár a *Bodmer* gúnyos kifakadásait nem is írjuk alá, de azért egy kis részben mégis jogosultnak találjuk azt a kétségen kívül malitiosus megjegyzést, melyet Sulzerhez intézett: hogy a műben a hős életéből egy tuczatnyi fontosabb esemény van egymás mellé állítva s minden vakolat nélkül összeépítve.*) Szóval a második kidolgozás fölénye szinte kétségtelen, a hogy azt minden kritikus s minden fordító elismerte. Walter Scott klasszikus fordításában ezt a kidolgozást adta; s ezt adta az a két franczia átültetés is, mely csak néhány hét előtt látott Párisban napvilágot: a Chuquet-é, s a Lichtenberger Ernőé. Pedig ez az utóbbi nagy tanulmányok után látott napvilágot s a legjobb német kiadásokkal fölér.

Mindezt csak annak indokolásaul hoztuk fel, hogy mi a fordító választását nem tartjuk szerencsésnek. Bennünket nem győz meg az, a mit az Előszóban választása védelmére felhoz; s helyesebbnek tartottuk volna, ha fáradságát a második kidolgozás átültetésére fordítja. De hát ezen most már nem lehet segíteni; s azért fogadjuk az első kidolgozást is szivesen; hiszen az is oly mű, mely a Gœthe lángszellemének minden vonását magán viseli, s igaz élvezetet szerez olvasóinak.

Hogy a mű átültetése nagy fáradságot okoz annak, ki sikerrel s ambiczióval akarja beváltani feladatát: az szinte kétségtelen. A Gœthe erőteljes, kifejezésteli nyelvét megközelítőleg visszaadni: bizonyára oly érdem, mely teljesen méltó a dicséretre. S a Gœthe csodálatos nyelvezete egy művében sem szembetűnőbb, mint a Berlichingeni Gottfriedben. A pathos, a gúny, a szenvedély oly erőteljesen csendülnek meg benne, mint kevés későbbi munkájában. És ismerjük el: a fordító mindig sikerrel felelt meg feladatának. Minden sorából kiérzik az az ambiczió, melylyel munkáját elvégezte. S a mű néhány jelenetében: a birodalmi tanács leirásánál s a czigányok föllépténél, a fordítást szinte az eredeti hatásával olvashatjuk. Röviden: a magyar fordítás mindenütt hű, jellemzetes és lendületteljes.

És nem érdem-e ez? Midőn a Gœthe egy remekművével gazdagodik irodalmunk, nem volna-e helyén, hogy a lapok legalább nehány sorban tudomást vennének a dologról? Az legyen-e az ambicziózus fordító jutalma, hogy még csak föl se említsék munkáját? Ez az eljárás valóban megrovást érdemel. Mert a Gœthe egy klasszikus darabjának

---

*) Goethe-Jahrbuch V. Crueger: *Bodmer über Goethe 1773—82.*

átültetését éppen oly hallgatagon fogadni, mint valamely rossz franczia regény fordítását: ez már több, mint közöny, ez már könnyelműség.

Veszprém. SZOMAHÁZY ISTVÁN.

Guzmics Izidor életrajza. Írta *Zoltvány L. Irén*. Budapest. 1884.

Vannak íróink, kik nem annyira önálló nagy művekkel gazdagíták irodalmunkat, mint inkább összes működésökkel szolgálták hazánk érdekeit; kik nem annyira saját eszméikkel tűntek föl, mint inkább a másoktól átvett eszmékért szálltak síkra; kik nem egyesíthették egy pontra összes tehetségöket s szorgalmukat, hanem figyelemmel kisérve az áramlatot, mindenütt ott segítettek, hol a siker legkétesebbnek tűnt föl előttük. Guzmics Izidor ezek közé tartozott. Mint szerzetes pap élénk részt vett a vallási irodalom fejlesztésében, nemes lelkesüléssel, szinte rajongással küzdött az unio eszméjeért; mint magyar író Kazinczyval volt benső barátságban, a kinek a nyelvújítási harczban zászlaja alá esküdött; s mint a classicai műveltségnek nálunk egyik elsőrangú képviselője, hellén tanulmányaival legelsőbb irányozta a közfigyelmet a görög irodalomra s művészetre. Egyszerű, csendes, de megelégedett s boldog életet élt, rendtársai, barátai s nagyszámú tanítványai szeretetében találva jutalmat küzdelmeiért s ama gyanúsításokért, a melyekkel pályája kezdetén illették.

Mióta a XVI. és XVII. század vallási villongásai lezajlottak s a nemzetiség küzdelme háttérbe szorítá a theologiai vitákat: alig volt valaki, ki több lelkesüléssel és kitartással, mélyebb tanulmánynyal és erősebb hazafiúi érzéssel újította föl e vitákat nem annyira a hitbeli igazságok védelmére, mint inkább a nemzeti szellem erősbítésére, — mint Guzmics. De mily különbség e vallási viták közt, a melyeket több mint kétszázad választ el egymástól! Akkor mind a két fél túlzóan védte a maga igazát, büszkén villogtatva a gúnynak még legerősb, legdurvább fegyvereit is, sőt, ha kellett, tűzzel-vassal pusztítva egymást a — hitbeli meggyőződés, az — igaz Isten nevében. Akkor a theologiai furor a legvadabbul tombolt s a hideg vizsgálódás, megfontolt okoskodás helyén a szenvedély viharzott a maga végletességében, iszonyaiban. Akkor a legsujtóbb átok hangzott a hitvitázók ajkairól, kétfelé, sőt háromfelé is osztva a nemzetet, hogy annál gyöngébb, erőtlenebb legyen a veszélylyel szembeszállani. Most mindenütt higgadtság, megfontolás, szelídség s a tárgyhoz illő méltóság, sehol vak düh, indulat, szenvedély. Mindenütt bizonyos nemes önmérséklet, őszinte meggyőződés, sehol nyerseség, maró gúny. Nem hogy megingatnák a nemzet egységét, sőt inkább a nemzet egyesítését, az egyetértést tűzik ki főczélúl, a melyért vallási elveik merevségéből is hajlandók volnának engedni itt-ott, mert a hitbeli igazságok is a nemzetiség szolgálatába látszanak szegődni, mint a

hogy az irodalom, a költészet, a társadalmi mozgalom szolgálatába szegődtek.

Valóban, bármilyen mélyen meg volt győződve Guzmics vallási elveinek igazságáról, bármilyen fáradhatatlanúl küzdött egyháza érdekeiért: nem lelkesűlt annyira semmiért, mint a nemzet egyesítéseért, a vallási unióért, mert azt hitte, hogy a hitében egygyé vált nemzet haladása, műveltsége, fönnállása már ezáltal biztosítva van. «Én minden embernek tisztelem meggyőződését — írja Szikszainak — valameddig azt ártatlannak lenni vélem; de szeretném az ellenkezőről meggyőzni, ha meggyőződését hibásnak találom. Sőt azt, a ki tévelygésben vagyon, de ő ezt nem tudván, lelkiismerete szerint keresi az igazságot, kész lévén azt elfogadni, mihelyest feltalálja: anyaszentegyházammal együtt lélekben katholikusnak is tartom. De itt nem egyes személyről van szó, hanem egész keresztény felekezetekről, melyek egymásnak nem kevés bajt, akadályt szereznek. *Hogy ezek egy hazában egyezzenek meg, a hazának boldogsága kivánja.*»

Zoltvány helyesen vizsgálja az egész eszmét keletkezésében, fejlődésében s küzdelmében, feltárja egész irodalmát, s bár az egyes nézetek, elvek fölött nem mindig tud elég tárgyilagosan itélni, a mitől néha ösztönszerűleg tartózkodik is: oly kevéssé puszta dicsőítője hősének, mint szigorú kritikusa. Az unió-mozgalom kellő közepébe állítja Guzmicsot; részletesen, szinte minutiosusan s nem egyszer bőbeszédűleg időz egy-egy kevésbbé nevezetes pontnál, de alaposan és gondosan gyűjt össze minden adatot, a melyek hősét jellemzik. Jól fogja fel a küzdelem alapeszméjét s bár maga is esetlennek tartja a Guzmics és Pázmány vitatkozásainak összehasonlítását: ezt mégis elég discretióval s annyi műérzékkel teszi meg néhány fővonásban, a mennyi sem hősét nem emeli kelleténél magasabbra, sem a Pázmány nagyszerű hatását nem kicsinyíti. «Míg Pázmány nyelve emelkedettebb helyein is kevésbbé meleg és bensőségteljes — írja — s inkább csak az erő kifejezője, Guzmicsban több a kellem, finom lágyság, meleg ömlengés s azért közelebb áll Káldihoz, Bossuethez. Pázmány a polemikus részekben nem retten vissza néha a durvább fegyverek használatától sem s többnyire a maró gúny hangján szólva, nem ment olykor a nyerseségektől: Guzmics mind végig szelíd hangon szól; néha túlszerény s a hol tehetné is, nem gúnyolódik; némi sarcasmust legfőlebb Szikszai ellen írt második művében találhatni. Pázmány türelmetlenebb, egyszerre akarja meggyőzni s leverni ellenfelét: Guzmics mind czélbavett tárgyánál, mind egyéni sajátságainál fogva türelmesebb; ellenfelét megnyerni iparkodik s nem ritkán nagyon is bőkezűen bánik a magasztalásokkal» stb.

De csodálkoznunk kell azon, hogy Zoltvány, ki az unio kérdését oly kimerítően tárgyalja, nem fejtegeti néhány szóval a megvalósulás

lehető- vagy lehetetlenségét. Itt, úgy látszik, nem akar határozott színt vallani, bár, a mennyire kivehettük, a sikertelenségét nem a dolog természetében látja, hanem inkább Guzmics egyéniségében s a viszonyok hatalmában. Nem akarunk e kérdésnél hosszasabban időzni, de azt hiszszük, nem sok nehézséggel járna kimutatni, hogy a vallási unio lehetetlensége a dolog természetében van s bármily fényes tehetség igyekezete is csak szánalmas kudarczot vallana e téren.

Még inkább csodálkozunk azonban Zoltvány merészségén, a melylyel Lánczynak a Kazinczy és Guzmics levelezésére tett futólagos, de találó megjegyzéseit minden idézőjel, vagy más utalás nélkül, egyszerűen átveszi. Annál meglepőbb e merészség, mert Zoltvány máshol eléggé biztosan mozog s nem szorul meg sem adatokban, sem felvilágosító jegyzetekben. S nemcsak az unio és Guzmics közti szorosabb jellemzésben látjuk e merészséget, de a Guzmics és Kazinczy közt vont párhuzamban is, a melynek pedig az egész munka legkimagaslóbb részének kell vala lenni.

Guzmics teljesen tisztában volt a Kazinczy rendkívüli hatásával, a kit mesterének vallott s a ki iránt őszinte csodálatot érzett, s a kihez a legőszintébb, legbensőbb s legigazabb barátság fűzte. Nemcsak Kazinczynak vallja ezt be Guzmics, de Toldynak is. Egész csodának tartja Kazinczyt a szellemi világban.

Csakugyan senki sem volt Kazinczynak szaporább levelezője, és senki sem lelkesült nemesebb eszmékért, mint Guzmics, a ki úgy hitte, hogy nem lesz nehéz a széphalmi literátort kedvencz eszméjének megnyerni, nemcsak mivel ismerte szabadabb gondolkozását, hanem mivel tudta, hogy a mindenben szép ízlést kereső költőre és műbarátra ellenállhatatlan varázst gyakorol a kath. kultusz költészete és pompája. Csakhogy, mint Lánczy megjegyzé, Kazinczy folyvást a protestansok sérelmei és a történeti reminiscentiák hatása alatt állván, a helyett, hogy tárgyilagos érvekkel küzdene, mindig ezen historiai érzék tiltakozik benne barátja ideolog terve ellen.

De ha e merész ábránd nem nyerhette meg Kazinczyt, megnyerte a Guzmics türelmes vallásossága, az iránta mutatott meleg s őszinte részvét s az a törekvés, melylyel a közte és Döbrentei, meg Horváth Endre közti félreértéseket kiegyenlíteni törekedett. De megnyerte főkép a Guzmics nyelvészeti iránya és classicus műveltsége. Iróink közűl senki sem volt rá mélyebb hatással, mint Révai és Kazinczy, amaz mint grammatikus, emez mint nyelvújító. Mélyen meg volt győződve a nyelvújítás jogosultságáról, védte is azt több ízben nem annyira tárgyilagos érvekkel, mint inkább ösztönszerűleg, a hogy életírója mondja. De önmérséklete itt is megóvta a túlzástól, a végletektől.

Bár szívvel-lélekkel a Kazinczy zászlaja alá esküdött: nem volt

szolgai utánzója, itt is tisztelte a mások véleményét, mert úgy hitte, hogy az igazság egyik részen sincs kizárólag, hanem középen van. «Én, írja Kazinczynak, — minden jó írót neologusnak és orthologusnak ismerek egyszersmind. Azért nem szeretem köztök a különbséget s azt a gyermekies villongást.» Majd ismét Döbrenteinek írja: «Ha ki jó író akar lenni, annak sem csupán ennek, sem csupán annak nem szabad lenni: van jó új és jó ó; de van rossz is. Kazinczy neologus! De csupán az-e?»

Ime Guzmics már akkor mily józan elveket hirdetett; kár, hogy eszméit jobbára csak barátai előtt tárta fel. Hanem e korban a levelezés pótolta az irodalmi folyóiratot, az írók legnagyobb része így cserélt eszméket és véleményeket egymással, így vívta jobbára Kazinczy a nyelvújítási harczot, mely nem sokára diadalát ülte az akadémiában, melynek Guzmics is tagja lőn.

Ez a fénypontja pályájának s irodalomtörténeti nevezetességét mindennél inkább emeli a Kazinczyval kötött barátsága. Kár, hogy Zoltvány a mű nagy terjedelméhez s aprólékos részleteihez képest kevésbbé emeli ki. Még nagyobb baj azonban, hogy a Guzmicsnak különben is szétfoszló irodalmi munkásságát szinte készakarva annyira elaprózza, hogy alig találhatni egy pár kiemelkedő pontot, a melyhez az egészet kapcsolni tudjuk. Sokkal czélszerűbb lesz vala, ha összes irodalmi munkásságát együtt tárgyalja, központnak véve a Kazinczyval kötött viszonyát s mellé sorakoztatva költői kisérleteit, nyelvészeti munkásságát s hellén tanulmányait, nem annyira a tartalom kivonatolásával, mint csupán alapeszméik fejtegetésével.

Különösen fölöslegesnek tartjuk a Guzmics költői kisérleteinek oly részletes tárgyalását, a milyen nála sokkal nagyobb tehetségű költőhöz is alig illenék, tekintve, hogy hatása egészen más téren nyilatkozott. Az életrajzíró helyes conceptiója épen abban áll, hogy hősének azt az oldalát festi legrészletesebben, a melylyel legtöbb érdeket tud kelteni, a többit csak mintegy mellékesen, kiegészítéskép, csupán egy pár fővonással veti utána. Zoltvány könyve ugyan így is figyelmet érdemel, mert a Guzmics szétforgácsolt munkásságát nagy szorgalommal összeszedett adataival kellőkép földeríti: de nekünk úgy tetszik, hogy a terjedelem épen nincs előnyére a műnek, főkép, mivel a Guzmics írói munkásságának legnagyobb érdeme a nagy terjedelem mellett is kevésbbé van méltatva.

De ha némi fogyatkozást vehetünk észre Guzmicsnak a Kazinczyval kötött viszonya felfogásában és jellemzésében: elismerőleg kell nyilatkoznunk a Guzmics hellén tanulmányainak fejtegetéséről. Itt már eléggé kiemeli az életrajzíró Guzmics lelkesülését, odaadó buzgalmát az antik szellem iránt, a melynek Guzmics testestűl-lelkestűl híve volt,

lassankint egész a rajongásig. Nyelvi ismereteire, a görög irodalom és költészet terén való jártasságára magát Kölcseyt is felülmúlja, kit e kor legjobb hellenistájának tartanak. Fejtegette a görög irodalom s költészet történetét s hasonlítgatta a mienkkel, fordított Tueokritoszból, Sophoklesből és Euripidesből, a kiket Shakespearenél is nagyobb dramatikusoknak tartott s általában minden műfajra csak görög költőkből idézett mintákat kizárólag. Szóval e téren Guzmics úttörő.

Zoltvány helyesen cselekedett. hogy irodalmunknak egyik homályos alakjára fordította figyelmét, kiragadva azt a feledés ködéből, mely emlékére nehezült. Könyvének érdekét emeli a hozzácsatolt függelék, a mely Guzmics összes műveinek időrendi kimutatását tartalmazza.

Dr. Váczy János.

Aesthetika. Bevezetésül a verstannal. Irta *Baráth Ferencz.* Második javított és bővített kiadás. Budapest, Franklin-Társulat. 1886.

E munka, a mint a szerző maga is mondja, kézikönyvül szeretne szolgálni középiskoláknak és felsőbb leányiskoláknak. — Tudjuk, hogy a középiskola tantervében a rendszeres æsthetika nem foglal helyet; nem is tartanók kívánatosnak, hogy az æsthetika, akár német formájában, mint bölcseleti rendszer, akár franczia alakjában, mint induktiv történeti tudomány, — a középiskola tárgyai közé kerüljön; mindazáltal Baráth Ferencz művét mint kézikönyvet nem mondhatjuk fölöslegesnek, ellenkezőleg hasznosnak, sőt talán szükségesnek is.

Régi panasz ugyanis, hogy a mai középiskola nem nyújt elegendő æsthetikai műveltséget. Fájdalom, e panasz nemcsak régi, igaz is. — A középiskolának bizonyára feladata a növendékkel megismertetni, megértetni és éreztetni mindazt, a mi szépet az emberiség alkotott. A mai tanítás azonban, e feladatának csak annyiban felel meg, hogy egyedül az irodalom, vagy helyesebben a költészet nagy alkotásaiba vezeti be az ifjút; de a többi művészet remekeit nem tárja fel előtte. — Bizonyos, hogy a tanításban első sorban a költészetnek kell érvényesülnie; nemcsak azért, mert az emberi lélek teremtő ereje benne nyilatkozik leghatalmasabban, hanem mivel legkönnyebben hozzáférhető; de ez még nem jelent annyit, hogy a többi művészeteket hanyagolja el teljesen az iskola és hogy nyolcz évi foglalkozás után a növendéket úgy bocsáthassa el kebeléről, hogy fogalma se legyen építészetről, szobrászatról, festészetről és zenéről, hogy épületben, szoborban, képben és zenében szépet ne lásson és gyönyörűséget ne találjon.

Nyilvánvaló, hogy az iskolának e nagy hiányát távolról sem pótolja, ha a növendék egy bővebb vagy kivonatosabb kompendiumból átalános meghatározásokat tanul meg és tartalmatlan neveket szed fejébe; bizonyos, hogy mint a poétikához előbb olvasni kell, az æsthe-

tika többi reszéhez is előbb látni és hallani kell; midazáltal egy világos előadású kézikönyvnek, mely nem állítja fel a szépnek új elméletét és nem vállalkozik egy általános rendszert alkotni, hanem egyes konkrét æsthetikai kérdések megvilágítására szorítkozik és a művészetekről némi történeti áttekintést nyújt, — ismételjük — egy ily kézikönyvnek mégis jó hasznát veheti a növendék.

Lássuk, mennyire felel meg Baráth munkája e kívánalmainknak.

Mindenekelőtt kijelentjük, hogy a verstannal, melyet a szerző könyvének bevezetéseűl előre bocsátott, e helyütt nem akarunk foglalkozni. Nem mert nem értjük, miért kapcsolta egy művé a verstant és æsthetikát; de még azért sem, mert e verstan nem jobb és nem rosszabb a legtöbb prozódiai kézikönyvnél, s így semmi különösebb sajátságával nem vonja magára a figyelmünket.

Magában az æsthetikában sincs sok új vagy kiváló eredetiség. De ezt épen dicséretéül említhetjük. Egyszerű, világos nyelven igyekszik fogalmat nyújtani magáról a szépről átalánosságban, a nélkül, hogy fejtegetésében valamely bölcseleti rendszerbe tévedne, vagy hogy a szépnek nagyon is szabatos meghatározására törekednék. Átalában tartózkodik a szigorú meghatározásoktól, a melyekre pedig könnyen reácsábíthatta volna mesterének, Gregussnak a példája, a kinek épen a pontos, szabatos definicziókban volt az ereje, de a ki ez által sok ferde, vagy legalább egyoldalú æsthetikai nézetnek a terjedését segítette elő.

De vannak e kézikönyvnek módszerbeli hibái és tárgyi fogyatékai, és pedig nem csekély számmal.

Első sorban a szépről átalánosságban az æsthetika elején hosszasabban magyaráz, mint sem könyvének szűk kerete megengedné. Ennél is nagyobb hiba, alig érthető ferdeség, hogy miután a képzőművészetekről és zenéről szólott, nem tér át a költészet fejtegetésére, hanem ismét belefog a szépnek, mint elvont eszmének, tüzetes elemzésébe. Ez eljárás nemcsak a helyes rendet sérti, de a növendékben azt a különös gondolatot is ébresztheti, hogy a képzőművészetek és zene nem függnek oly szorosan össze az általános széppel, mint a költészet, mely — úgy látszik — csakis az általános szép elemzése után érthető meg. — Ez ötödik fejezetet, melynek «A szép elemzése» a czíme, teljesen ki kellett volna hagynia szerzőnek, annál is inkább, mert könyvének e része nem egyéb, mint Greguss æsthetikai rendszerének a kivonata, de hiányos és ide nem illő kivonata, mert a szerző műve elején nem abból az átalános bölcseleti felfogásból indul ki, melyre Greguss a maga rendszerét építette, — s mert a szerző a Gregusstól kölcsönzött elveket alig alkalmazza, holott maga Greguss egész poétikájának ez átalános rendszert vetette alapjáúl.

Az egyes művészetek tárgyalásában is talán épen az ellenkező

sorrend volna a helyes, mint a melyet a szerző követ. Baráth az építészeten kezdi és a költészeten végzi. A növendék bizonyára a költészetben a legjártasabb; költői remeket ismer legtöbbet és a költői alkotás titkaiba hatolhat be leghamarabb és legkönnyebben. S ha már a költészet terén megismerkedett a műalkotás föltételeivel, hamarább érti meg a hozzá távolabb álló zenének és az alig hozzáférhető festészetnek, szobrászatnak és építészetnek fejlődését és szabályait.

A könyv tárgyi fogyatékai közül leginkább azt kell emlegetnünk, hogy nem minden művészetnél vet elegendő súlyt a fejlődés megvilágítására; teljesen elhanyagolja ezt a költészetnél. Pedig ha a költői műfajokat a szerző nem határozza meg valamely æsthetikai rendszer átalános elveinek a segítségével, akkor mindenesetre történeti fejlődésök előadásával kellene őket megmagyaráznia. — A képzőművészetek megértésére pedig a szövegbe nyomott tizennyolcz ábrának a számát kívánatos volna legalább is megkétszereznie.

Mind e hibák és fogyatékok mellett is ismételnünk kell, hogy Baráth Ferencz művének, mint kézikönyvnek, sok hasznát vehetik azon intézetek, melyeknek a szerző szánta, t. i. — a középiskolák és a felsőbb leányiskolák.

Kardos Albert.

Arany J., Tompa és Vörösmarty műveinek új kiadása.

Alig néhány hete, hogy három híres költőnk műveinek új kiadása*) megjelent, teljesítve a közönség s az irodalommal és költészettel behatóbban foglalkozók régi óhajtását. Közkézen forogtak ugyan műveik, de nem teljes kiadásban. Most Tompának *összes költeményei*, Vörösmartynak pedig *összes munkái* hagyták el a sajtót. Amazokat Lévay József rendezte újra, emezeket Gyulai Pál. Az Arany János munkái közt össze vannak foglalva mind ama költemények, a melyek eddig nyomtatásban megjelentek. Prózai művei ellenben ugyanazok, mint a melyek az akadémiának négy-öt évvel ez előtti kiadásában olvashatók. Arany János még maga készítette e kiadás tervét, a melyen a kiadónak természetesen nem volt jogában változtatni.

Mind három kiadás méltó arra, hogy figyelmet gerjeszszen, bár a rendezés és elhelyezés nem mindegyikben olyan, hogy némi észrevételeket ne lehetne tenni ellene. Mind három kiadás jegyzetekkel van ellátva, de Arany János műveihez csak bibliographiai jegyzetek vannak csatolva, Tompa és Vörösmarty műveihez bibliographiai és irodalomtörténeti, magyarázó, felvilágosító jegyzetek egyaránt. Tompa költemé-

*) Arany J. összes műveit Ráth Mór adta ki, Tompa összes költeményeit s Vörösmarty minden munkáit Méhner Vilmos.

nyeinél több az irodalomtörténeti, magyarázó jegyzet, Vörösmarty minden munkáinál mind a kettő teljes és korrekt. Vörösmarty régi kiadása (1865-ből) eladdig a legszebb, a legkorrektebb kiadás volt, a milyet valaha magyar költő művei értek; új kiadása is a legjobb, legpontosabb. Gyulai Pál nemcsak a rendezésben, hanem az egyes művek beillesztésében is finom érzéket s tapintatot tanúsított, a jegyzeteket is mind bibliographiai tekintetben annyi utánjárással és szorgalommal, mind irodalomtörténeti tekintetben annyi szakértelemmel és gondos figyelemmel készítette, hogy a Vörösmarty minden munkáinak kiadása bármelyik külföldi költőével kiállja a versenyt. A ki e kiadásból tanulmányozza Vörösmartyt, lehetetlen homályban vagy kétségben maradnia bármely kérdésre nézve.

Mindezt nem lehet mondani az Arany János és Tompa műveinek kiadásáról, sem a rendezést, sem a jegyzeteket tekintve.

Azt hiszem, bármely költő összes műveinek csoportosításánál a legfőbb szempontból kell kiindulni a rendezőnek, abból a szempontból, mely a költő fejlődési pontjait, a történeti egymásutánt mutatja. Hogy fejlődött valamely költő tehetsége fokozatosan a lyrában, epikában, drámában, vagy egyéb fajokban, a prózának egyik vagy másik nemében, ha a költészet mellett prózai művekkel is foglalkozott: mind ennek föltűntetését a rendezőnek és kiadónak nem szabad figyelmen kívül hagyni, mert az irodalomtörténetíró, ha mélyebb és komolyabb tanulmányozás alá veszi, e szerint állapítja meg az író fejlődési pontjait, e szerint alkotja meg a tehetség lassabb vagy gyorsabb nyilatkozásait, fokozatosságát, kiemelkedő csúcsait, vagy épen hanyatlását, esését. Tehát föl kell tűntetni a rendezéssel azt, a mit nem lehet látni és tapintani, de igen érezni és magyarázni. Azt lehet mondani, hogy a költői művek rendezésénél is a sorok közűl kell kiolvasnunk azt, a mit sem a költő, sem a szerkesztő nem mondanak meg, de ez utóbbi mutatja a csoportosítással, a művek egymásutánjával.

Azonban minden költőnek vannak különös sajátságai (némelykor szeszélyei), bizonyos megállapított nézetei összes műveinek rendezésében, a melyek nem ritkán épen a történeti egymásután, a fejlődési fokozatok ellen vétenek; mert úgy találják, hogy az időrend pontos és szigorú megtartása mellett az egyfolytában olvasóra sokszor kellemetlen hatással lehetne, ha például néhány bánatos, fájdalmas érzést keltő mű után egy szeszélyes, tréfás, vagy épen komikus mű következnék. Elrontana minden hatást, ha csak az olvasó félbe nem szakítaná ott épen olvasmányát.

De ennél nyomósabb és fontosabb sajátságai, nézetei is vannak a költőnek. Ha például ezt vagy amazt a költeményét teljességgel nem akarja fölvenni összes művei közé, vagy csak más alakban, vagy mert

nagyon gyöngének tartja, vagy mert oly ügygyel áll kapcsolatban, a melyre nem szívesen emlékezik. Szóval lehet a költőnek egyik-másik művére valami különös észrevétele, a mely miatt határozottan tiltja a többi művek közé beosztását. Tudva levő, hogy Arany János a «Toldi szerelmé»-ből készakarva kihagyott néhány versszakot, a melyek a Margit-sziget birtokosára, József főherczegre vonatkoznak. E versszakot pedig a költő beleillesztette nagy művébe, de az első kiadásokból mégis kihagyta. Helyesen cselekedett az új kiadó, hogy a szóban forgó néhány versszakot beleiktatta oda, a hova Arany János szánta, de a honnan szerénységből kihagyta.

Bizonyára a költő végakaratát tiszteletben kell tartani művei rendezőjének. Csak az a kérdés, hogy teljes mértékben-e, vagy csupán főpontjaiban? Hódolni kell-e a költő szeszélyeinek is, mert nem ritkán csak szeszélynek mondható némelyik különös észrevétele, nézete?

Való, hogy minden rendezőnek, szerkesztőnek tekintetbe kell venni a költő végakaratát, de inkább csak főpontjaiban, ha a teljes alkalmazás által épen a fejlődési egymásutánt sértené meg s így a kiadás elhibázott lenne. Egy példa mindjárt világosabbá teszi e megjegyzést.

Van Tompának két költeménye, a «Távolból» és az «Itthon vagyok» czíműek, a melyek közűl az elsőt 1852-ben írta, midőn a «Gólyához» és «Pusztán» czímű műveiért Kassára volt idézve, a másikat pedig 1853-ban, midőn újra Kassára idézték s onnan megszabadult. Mind a két költemény Tompának 1850-ben írt művei közé van sorozva az első kötetben; azok a költemények pedig, a melyeket már két-három évvel azelőtt írt, s a melyekért épen vizsgálat alatt állt, tehát a melyek mintegy szülőokai voltak ama költeményeknek — csak később következnek, az egyik, a «Gólyához», épen a második kötetben.

Ha a költő fejlődésének szempontjából tekintjük a rendezésnek ez említett hiányát: hajlandók vagyunk ezt hibáúl róni fel. Lévay József az előszóban azt írja, hogy szoros időrendbe nem foglalhatta a költeményeket több ok miatt, de némelyiknek helyét mégis meg kellett változtatnia, a melyek «részint keletkezési idejöknél, részint tartalmuknál fogva zavarhatták volna az előttük álló, vagy utánok következő darabok által fölkeltett hangulatot és benyomást.» Utal arra is, hogy neki Tompa határozott végakaratához kellett magát tartania. Igen, de mégsem tartotta magát ehhez teljes mértékben, mint mondja. S ha a «Távolból» és az «Itthon vagyok» czíműek a második kötetbe volnának beosztva, oda, a hová az időrendi egymásután követelné: vádolhatnók-e a szerkesztőt, hogy megsértette a költő végakaratát? Ennyi szabadságot mindig megengedhetünk bármely rendezőnek vagy szerkesztőnek,

főkép, mivel az egy főszempont, a történeti, időrendi fejlődés kimutatása érdekében történik.

A szoros időrend természetesen soha nem tartható meg oly költőnél, a ki a költészet több faját műveli. Sem Arany János, sem Vörösmarty műveit nem lehetne úgy rendezni, hogy például egy nagyobb epikai költemény után következzék egy kis lyrai vers. Nem is erre czélozunk. De a főfelosztáson belűl kivánjuk, hogy lehetőleg pontosan eligazodhassunk a fejlődés fonalán.

Tisztelni kell a költő végakaratát, de — mint mondám — inkább csak fővonásaiban. Ha Tompa legelsőbb összegyűjtött műveit Bónis Pogány Karolina szellemének ajánlja, s ezt az ajánló költeményt a gyűjtemény elejére teszi: ezt természetesen a későbbi rendezésben is figyelembe kell venni. De vajjon, ha a föntebb említett két költemény az őket megillető helyre jut: zavarja-e a hangulatot, holott inkább némi magyarázatúl, felvilágosításúl szolgál? Ilyen hiányt még többet is hozhatnánk fel, a melyeket talán el lehetett volna kerűlni a nélkül, hogy Tompa végakarata megmásításának vádjával illethetnők a különben gondos és figyelmes rendezőt.

Gyulai Pál szintén tiszteletben tartotta a költő saját nézeteit. Igaz, hogy ő szabadabban működhetett. Teljes kiadását rendezvén Vörösmarty minden munkáinak, némely oly művet is be kellett osztania, a melyekről már maga Vörösmarty sem emlékezett. De mily finom érzékkel válogatta ki, mit lehet a sorrendbe illeszteni s mit kell csak a jegyzetben felhozni, hogy mégis lehetőleg az egész költőt lássuk, élvezhessük és tanulmányozhassuk. Mily pontosan megjelöli mind a lyrai, epikai, drámai költeményeknél, mind a prózai műveknél, töredékeknél, vegyes maradványoknál s ifjúkori kisérleteknél az időrendet. úgy hogy a ki e kiadást kezébe veszi, egyszeri átnézet után tisztában van a költő fejlődésével. A mit Vörösmarty ifjúkori kisérletnek tekintett, azt Gyulai Pál is e nembe sorozta s még itt is kiválogatott néhányat, a melyek még az ifjúkori kisérletek közé sem voltak sorozhatók, s azokat a jegyzetek közé iktatja. Például Vörösmarty ifjúkori kisérletei közt van egy papírra írva négy distichon, a melyek közűl hármat maga a költő is megengedett a fölvételre. A negyediket azonban áthúzta, mert nem volt gnóma, csak tréfás epigramm. Kevésbbé finom érzékű rendezőn még talán megeshetett volna, hogy mivel úgyis teljes kiadását szerkeszti a költőnek: mind a négy epigrammát adja egymásután, a hogy a kéziratban találta. S akkor az olvasó csakugyan furcsa zavarban lett volna, ha ezeket olvassa:

1. Kezdj buzgón s már sokra menél; halad a ki megindult,
Míg porban fetreng a henye, gyáva erő.

2. Láttad-e folytában özönét a szőke Dunának:
Kis forrásból jő s végre hajókat emel.

3. A mi jót kezdtél, jól folytasd, vissza ne bámulj,
A gyakran pihenő dolga pihenni szokott.

S most aztán ezekhez a következő:

4. Epret eszik Miklós, kiki látja, de érzi leginkább
A tányér, melyet szinte lyukasra vakart.

S nemcsak hogy minden műfajt évszám szerint csoportosít Gyulai, de az egyes darabokra írt jegyzetekben is mindent elmond, a mi a költemény megértéséhez szükséges. Jobbára pontosan megjelöli a költemény első megjelenésének helyét, a mi bizonyára sok fáradságába került, de a sok fáradság aztán meg is látszik a kiadáson. Mind e mellett a rendezésnek egy pontjára némi megjegyzést kell tennünk. Vörösmarty prózai művei, mind a nyelvre és irodalomra, mind a politikára vonatkozó kisebb-nagyobb czikkei a hatodik és hetedik kötetben vannak összecsoportosítva. Egy azonban, épen az, mely a Petőfi támadására felel, az első kötet jegyzetei közé van véve felvilágosításúl a «Légy buzgó, de szerény» kezdetű epigrammhoz. Ennek inkább talán csak akkor volna itt helye, ha a Vörösmarty kiadásában prózai művei nem volnának fölvéve mind, teljes számmal. De így bajosan. A ki tudja, hogy Vörösmartynak polemiája volt Petőfivel s keresni akarja Vörösmarty válaszát a prózai művek közt, nem fogja megtalálni. Talán jobb lesz vala, ha ahhoz az epigrammhoz, mely a szóban forgó czikk végére volt illesztve, jegyzetben csak utalás történik, hogy maga a czikk a prózai művek közt keresendő s voltakép ott is állana a hetedik kötetben. E kis tévedést nem számítva, az egész kiadás eddig a legjobb, a legpontosabb, a költő fejlődési stádiumait leginkább feltűntető mind ama kiadások közt, a melyek eddig irodalmunkban megjelentek.

Szeretnők, ha ugyanezt mondhatnók a Tompa költeményeinek kiadásáról is. De sem a dalok és ódák, sem a balladák és románczok, sem a népregék és virágregék megjelenési idejét és helyét nem tudhatjuk pontosan. Még csak az sincs megjelölve, melyik évtől kezdődnek Tompa költeményei. S így a ki Tompa műveit behatóbban akarja tanulmányozni, figyelemmel kisérve a költő fejlődési egymásutánját, mindenütt föl kell keresnie az egykorú szépirodalmi lapokat, hogy legalább tájékozhassa magát oly kérdésekben, a melyekre a jegyzetek épen semmi felvilágosítással nem szolgálnak.

Egyébiránt a jegyzetek tárgyi magyarázatai sem állják ki mindenkor az erősebb kritikát. Például csak két költeményhez írt jegyzetet hozunk fel. Tudva levő, hogy Tompa jobbára maga megmagyarázta alle-

góriáinak alapeszméjét. De néhány mellett mégis elhagyta a felvilágosítást, gondolván, hogy úgyis mindenki megérti a czélzatot. «A repkény» czímű ezek közé tartozik. Erre tehát a régi kiadás jegyzeteiben, melyek némi bővítéssel és változtatással jelentek meg az új kiadásban, azt találjuk, hogy: «a történelmi mult viruló élete szép, habár romokat fed is be, mint a repkény.» Pedig itt nem annyira a történelmi mult, mint inkább a nemzeti hit van példázva, mely a multból maradt ránk örökségül. Van egy másik allegória: «Madarak módjára» czímű, a melyben a madarak gondatlan építkezése van elmondva. A jegyzetben azt olvassuk, hogy a nép, midőn magának épít *hajlékot*, ne ilyet építsen, mely csak perczre szól s utal Tompára, a ki így jegyezte föl az alapeszmét. Pedig itt nem hajlék építéséről van szó, hanem a haza, az alkotmány fölépítéséről, s nyilván azt akarja mondani, hogy jól vigyázzanak, kik az ország bonyolult viszonyai rendezését magukra vállalták, hogy a mű túlélhesse mesterét. Csodálni lehet, hogy e semmikép meg nem állható magyarázat a jelen kiadás jegyzetében is változatlan maradt, holott például a *Sámson*hoz írt jegyzet Tompa saját magyarázata ellenében is jól kiemeli az igazi czélzatot.

Arany János műveinek teljes kiadásához kevesebb szó férhet épen a föntebb említett szempont miatt, mivel annak tervét maga a költő készítette. Itt sincs megtartva a pontos egymásután, csak fővonásokban. De az Arany költeményei alatt meg van jelölve az évszám, a melyben keletkezett. A bibliographiai jegyzetekben pedig a költemény első megjelenési helye van pontosan följegyezve. Kár, hogy nélkülöznünk kell mindennemű tárgyi és irodalomtörténeti felvilágosítást. Még nagyobb kár azonban, hogy *variánsok* sincsenek. A jegyzetek ugyan azt mondják, hogy Arany János egyes darabjainak rendkívül kevés a variánsa. De épen azért szerettük volna Arany Jánosnál ezt a kevés variánst is látni.

S hogy Arany János korábbi műveiben csakugyan érdekes variánsokat lehet találni, mutatja az itt következő összehasonlítás. Csak úgy találomra vettem föl e két művet: *a Vojtina Gáspár levelei Andris öcscséhez* s az *Álom-való* czíműeket. Amaz a *Pesti Röpivek*ben jelent meg először, emez az *Életképek* 1848-ki évfolyamában. Az itt következő példában az *I.* e művek első, az *Ö. M.* pedig a most megjelent teljes kiadást mutatja. Ime a példa:

Vojtina Gáspár Levelei Andris öcscséhez.

Mottó: ... «fungar vice — baculi.»

I. *A hallhatlanság* felé *nevetnek.*
Ö. M. *A hallhatatlanság* felé *meresdnek.*

I. Ej, ej, fiú, *beh* sokra *haladtál.*
Ö. M. Ej, ej, fiú, *be* sokra *haladál.*
I. Azt hittem, *a muszkajárás* után.
Ö. M. Azt hittem, *a kozákjárás* után.
I. Kétszer *végeztél* három iskolát.
Ö. M. Kétszer *futál meg* három iskolát.
I. Shakespeare *hogy* lopott egy őszbakot.*)
Ö. M. Shakespeare *hogyan* lopott egy őzbakot.
I. Hogy ment a *szinjáték*, tánczvigalom.
Ö. M. Hogy ment a *szindarab*, tánczvigalom?
I. Sőt szerelem, *ha rá jő* gyötrelem —
Ö. M. Sőt szerelem, *ha jő rá* gyötrelem —
I. Vagy pedig erre hogy *dőzs*, plane főz.
Ö. M. Vagy pedig erre hogy *csősz*, plane főz.

Álom-Való.

I. Testem étherré *lesz.*
Ö. M. Testem étherré *vált.*
I. Őt magát borítja *fellegeknek* hamva.
Ö. M. Őt magát borítja *felleg szürke* hamva.
I. — nincs egy *szálfű.*
Ö. M. — nincs egy *fűszál.*
I. Hallgatok, hallgatok *édes-andalogva.*
Ö. M. Hallgatok, hallgatok *csendes-andalodva.*
I. Én kelnék *előle.*
Ö. M. Én kelnék *az útból.*
I. Nincs *alunni vágyam*, *holott* volna módom.
Ö. M. Nincs *erőm alunni*, *pedig* volna módom.
I. Úgy tetszik, *egy szü az* —
Ö. M. Úgy tetszik, *szü öröl* —
I. — a jövendőt *öldökli* a zsarnok.
Ö. M. — a jövendőt *öli ádáz* zsarnok.
I. A *mezőkön* elszórt temetetlen testek.
Ö. M. A *vadonba* elszórt temetetlen testek.
I. Ott a *megszegett hit*, ott a *gőgös* ármány —
Ö. M. Ott a *hitszegő hit*, ott a *dölyfös* ármány —
I. — — mily jó volna ennyi
Gyötrelmes valóból szebb *életre* kelni!

*) sz (nyomdahiba).

Ö. M. — — — mily jó volna ennyi
Gyötrelmes valóból szebb *álomra* kelni.
I. Én hiszem, távol még az idő tenéked
Készitni Szigetvárt és Thermopylaeket.
Ö. M. Én hiszem, távol még az idő tenéked
Áldozni Szigetvárt s új Thermopylaeket.
I. Hol ily tűz az ifju, *és ily ifjú a vén:*
Nem lehet a nemzet, nem lehet halott.
Ö. M. Hol ily tűz az ifju *s hol ily ifjú a vén,*
Nem lehet a nemzet, nem, élve-halott.

Látni való, hogy mennyit nyert volna a kiadás a variánsok által. A nyelvnek, a kompoziczionak oly művészénél, mint a milyen Arany János, minden, de minden érdekli az irodalomtörténet és nyelv búvárait. S a mit már nemcsak sajnálunk, de egyenesen hibának tarthatunk: a jegyzetek nem minden kötethez vannak csatolva különkülön, hanem az öt első kötethez tartozó jegyzetek mind az ötödik kötethez irattak, a mi inkább csak technikai hiba ugyan, de mégis hiba.

Gyulai Pál és Lévay József pontosan felhoznak a jegyzetben mindennemű változatot. Igaz, hogy ez Tompánál és Vörösmartynál szinte mellőzhetetlen is lett volna. Mind Tompa, mind Vörösmarty sokat javítottak, csiszoltak az első kidolgozáson. Különösen Tompa egészen újra dolgozta át némely költeményét.

De egy észrevételt még sem hallgathatunk el. Tompa az egyetlen költőnk, a kiválóbbak közűl, a ki nem írt olynemű bírálatot, vagy bármiféle értekezést, mint például Arany, Petőfi vagy Vörösmarty. Egyházi beszédei ugyan közkézen forognak, meg az «Olajág» is: de ezeken kívül az 1848-diki «Életképek»-be írt néhány græfenbergi levelet, a melyeket a mai közönség teljességgel nem ismer. Jól tudom, hogy a kiadás, a melyről néhány észrevételt tettem, csak költeményeit foglalja magában, de mivel mind egyházi beszédei, mind imádságai külön kiadásban láttak napvilágot: nem lett volna-e czélszerű az említett néhány græfenbergi levelet valamikép az első kötet jegyzeteihez csatolni, hogy legalább mind azok ismerhessék a költő prózáját, a kik egyházi beszédeit nem ismerik. Ezt annál czélszerűbben lehetett volna itt tenni, mivel a másnemű prózai művekhez sehogysem sorozhatók e levelek, ha esetleg új kiadást érnek is, s így minden könnyen megszerezhető lett volna, a mi csak Tompától eddig nyomtatásban megjelent.

Különben mind három kiadás méltó a költők szelleméhez, a kiktől ránk maradt örökségek. Vajha mennél hamarább követnék Arany János kiadott műveit azok is, a melyeket még nem ismer a nagy közönség.

Dr. Váczy János.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Die Theorie des Aristoteles und die Tragoedie der antiken, christlichen und naturwissenschaftlichen Weltanschauung. Von *A. Dehlen.* Göttingen, Vandenhœck et Ruprecht. 1885. 124 lap, ára 3 márka 60 fillér.

Günthernek és Beöthynek a tragœdia theoriájával foglalkodó műveit kis idő múlva más két ugyanazon tárgyról szóló munka követte Dehlentől és Rákosi Jenőtől (A tragikum. Budapest, Révai testvérek, 1886). Dehlen könyvének nincs tudomása a Güntheréről, de a Rákosiénak megjelenésére Beöthy munkája, illetőleg Rákosi nézeteinek a Beöthyéitől való eltérő volta adott alkalmat. Tehát ezúttal nem a német, hanem a magyar szerző polemikus. A magyar polemikus nem kevésbbé eredeti, mint a német, de annak polemiája nem oly meggyőző, mint emezé. Rákosi szépen ír, szellemesen érvel, de a tragikumról való nézete, hogy t. i. az a hősnek nem hamartiájában, hanem «nagyságában» rejlik, alkalmasint nagyobb ellentmondásra fog találni, mint Günthernek Aeschylusra és Sophoklesre vonatkozó fejtegetései. Abban igazat kell adnunk Rákosinak, hogy a tragœdia hősének nem lehet más vége, mint a halál.

De nem Rákosiról, hanem Dehlenről akarunk szólani. Valamint Günthernél, úgy Dehlen könyvében is találkozunk eredeti felfogással, de jelentőség tekintetében Günther messze túlszárnyalja Dehlent. Míg Günther nemes lelkesültségével magával ragadja, kitűnő érvelésével hódolatra készteti az olvasót, Dehlen erőszakos magyarázataival, túlságos természet-philosophiájával, félszeg nézeteivel, minduntalan ellentmondásra hív föl bennünket. Különös erőltetettséggel magyarázza Aristotelesnek a tragœdiáról szóló híres definitióját, azután minden áron kimutatni törekszik, hogy a szerinte három csoportban megkülönböztetett antik, keresztény és modern tragœdiára, illetőleg ez utóbbi categoriából az általa elnevezett «természettudományi világnézeten» alapuló tragœdiára (mi alatt első sorban a híresebb Shakespeare- és Schiller-féle tragœdiákat érti) ráillik Aristotelesnek szerinte értett definitiója, s végűl arra az eredményre jut, hogy a tragœdiának egyedül helyes és minden igazi tragœdiára ráillő meghatározását (a mint azt Herderből vett mottójával is kifejezi) Aristoteles adta. Legérdemesebb eszméje Dehlennek, hogy a tragikum alapját a sors eszméje képezi, s hogy nélküle (alapuljon az akár antik, akár keresztény, akár természettudományi világnézeten) jó tragœdia nem lehetséges. De a munka véleményünk szerint való negativuma daczára is érdekesebb jelenség, hogysem azt a tragœdia lényege körül újabban vívódó eszmeharczok terén

számot tevőnek ne tarthatnók. Ismertetni fogjuk tehát, egyes részeihez fűzve részletesebb megjegyzéseinket.

(*Bevezetés.* 1—2.). A bevezetésben azt mondja szerző, hogy Schiller óta azért nincs jó tragœdiánk, s azért nem tudunk tragœdiát megitélni, mert nem ismerjük annak theoriáját; a görögöknek meg azért voltak jó tragœdiáik, s kritikusaik azért mondhatták meg előre, hogy tetszeni fognak, mert a görögök bírták a tragœdia helyes theoriáját, mely azonban ránk nézve elveszett. — A mi a jó tragœdiát illeti, meg kell jegyeznünk, hogy annak megírását a theoria ismerete némileg megkönnyítheti, de soha se alkothatja meg: absolut becsű műveket (mert ezek közé tartozik a jó tragœdia is) csak a genius teremt. De szerzőnek a tragœdiák megitélésére vonatkozó nézetét se írhatjuk alá minden megjegyzés nélkül. Nemcsak a jó tragœdiák megalkotásánál, de a tragœdiák megitélésénél se tartjuk föltétlenül szükségesnek a helyes theoria ismeretét. Ez utóbbit illetőleg úgy vagyunk, hogy általánosan elfogadott canonunk nincs (az Aristotelesé sem az), és ki merné mégis állítani, hogy nem tudjuk a jó tragœdiát megkülönböztetni a rossztól, hogy nem tudhatjuk dicséretünket és rosszalásunkat alapos érvekkel megokolni! Kétségtelen canonunk nem is azért nincs, mintha épenséggel lehetetlen volna azt megadni, de mert rendkívül nehéz dolog a költészet legmagasabb fajának egységéhez tartozó, és egymással szemben mégis annyiféle eltérést mutató kitünő művek charakteristikumát kevés szóval adni oly módon, hogy meghatározásunk az összes illető körbe tartozó kiváló művekre egyaránt ráillő legyen. És ha volna is egy ilyen általánosan elfogadott canonunk, annak úgy szólva csak az æsthetikai tudomány szempontjából volna theoretikus becse, a praxisban alig volna egyéb mint kaptafa, melynek folytonos szemmel tartása a tragœdiák megírásánál elölné a költő alkotó geniusát, a tragœdiák megítélésénél megbénítaná a kritikus receptiv tehetségét. Természetes, hogy ezen fejtegetéseink után azt se fogadhatjuk el, a mit szerző a görög tragœdiáról megjegyez.

(*Aristoteles meghatározása.* 2—6.). Erről úgy vélekedik szerző, hogy az a tragœdiának helyes theoriáját adja, melyet mi azért nem birunk, mert nem értjük Aristoteles definitiójának utolsó, legfontosabb részét. Ezt az utolsó részt (Poetica, c. 6: Ἔστιν οὖν τραγῳδία δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν) következőképen magyarázza szerző: Aristoteles szerint ἔλεος-t, szánalmat, másokért (Rhet. II, 8), φόβος-t, félelmet, magunkér t(Rhet. II, 5) érezünk; ha már most Aristoteles definitiója szerint a tragœdiánál félelmet is érezünk, az csak úgy lehetséges, hogy magunkat a szenvedő hőssel «identificáljuk». Ily módon azután biztosan előidézhet bennünk catharsist a tragœdia, ha t. i. maga a hős is keresztül megy a catharsis processusán. Ezek után már világos a τοιούτων sokat vitatott értelme: τοιούτων nem magára az

ἔλεος-ra és φόβος-ra, hanem a δι' ἐλέου καὶ φόβου kifejezésre vonatkozik, úgy hogy a τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν annyi mint τὴν τῶν δι' ἐλέου καὶ φόβου παθημάτων κάθαρσιν, vagyis ezen kifejezés nem maga a szenvedő hős ἔλεος-ának és φόβος-ának, hanem a néző «identificatio» utján (δι' ἐλέου κα φόβου) előálló ἔλεος- és φόβος-beli szenvedélyeinek catharsisát jelenti. De a néző szenvedélyeinek catharsisa csak akkor lehetséges, ha maga a hős is keresztül megy a catharsis processusán. Aristoteles ugyan nem említi magának a hősnek catharsisát, de bizonyára beleértette definitiójába, mert hiszen a néző catharsisa nem is lehet egyéb, mint a hős catharsisának visszatükröződése. E szerint Aristoteles definitiójának értelme ez: «A tragœdia kifejezésre juttatja a szenvedélyek megtisztulását, és ugyanezt eszközli identificatio által bennünk is.» — Hogy azért nem bírjuk a tragœdia helyes theoriáját, mert nem tudjuk megérteni Aristotelest, az auctoritasnak való hódolat netovábbja. Tehát magunk emberségéből absolute nem juthatnánk reá az igazságra, ha Aristoteles nem segít rajtunk, illetőleg ha őt meg nem értjük! Ritka erőszakossággal jár el szerző Aristoteles definitiójának magyarázatában. Belemagyarázza a hős catharsisát, ámbár hogy, mint maga is beismeri, erről mit sem említ Aristoteles; belemagyarázza pedig azért, mert szerinte a néző catharsisa csakis a hős catharsisa folytán lehetséges. Mi nem így vélekedünk. Beáll a néző catharsisa a hős catharsisa nélkül is, mert a néző ösztönszerűleg levonja a hős bukásából magára nézve az erkölcsi tanulságot. Hogy a hős catharsisa nem okvetlenül szükséges, épen szerzőnek az antik, keresztény és újkori tragœdiákra vonatkozó fejtegetéseiből tünik ki, melyekben hasztalan törekszik minden kiváló tragœdiánál a néző catharsisa mellett a hős catharsisát is kimutatni. Dehlennel is úgy vagyunk, mint Aristotelesnek legtöbb magyarázójával; ő is belemagyarázza Aristotelesbe saját nézeteit, a min különben nem is igen csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy Aristoteles szavainak rendkívüli elasticitásánál fogva mi minden fér bele definitiójába. Már Egger könyvének ismertetésében (Egy. Phil. Közl. 1884) kiemeltük, hogy Arist. szavainak kétségtelen magyarázata aligha fog valaha sikerülni.

(*A görög tragoedia.* 6—32.). A görög tragœdiában a tragikum alapja a kérlelhetlen sors, és czélja a tragœdiának a szenvedélyek megtisztulása, és pedig nemcsak a nézőkben, hanem a tragœdia hősében is. — Ezen tételét törekszik szerző megigazolni Aeschylus, Sophokles és Euripides drámáinak tárgyalásánál, de nem sikerrel, mert a hős catharsisát nem tudja mindenütt kimutatni. Azon darabok, melyekben a hős catharsisa megvan, (Euripides Hippolytusának kivételével) tulajdonképen nem is tragœdiák, hanem komoly színművek, a szó szorosabb értelmében vett drámák (ilyenek: Aeschylusnál: az Oresteia; Sophoklesnél: Philocteles; Euripidesnél: Iph. A., Herc. fur., Suppl., Heracl.,

Bacchæ, Andr., Alc., Hel., El., Orest., Ion, Iph. T.). *(A keresztény tragoedia.* 32—46.). A keresztény tragœdiára is ráillik Aristoteles definitiója. A görög a földi, a keresztény a túlvilági életet tartotta igazinak, boldognak; a keresztény szerint az egész élet csupa szenvedés, büntető sorsa az egyénnek; a halál a szenvedésektől és szenvedélyektől való megtisztulás, a catharsis. Karácsontól husvétig Krisztus szenvedéseit beszélték el latinul a templomokban, s a keresztény magát identificálta Krisztussal, mert Krisztus volt az ő életpéldánya, tehát már magában a keresztény vallásban megvolt az identificatióra való törekvés. A XII-ik században az ősliturgiát már nem egyesek, hanem többen adták elő, s a templomi szöveghez később verses toldalékok (versus) járultak, melyeknek ugyan nem volt jogosultságuk a templomban, de azon kívül eltűrettek. A XIII-ik század ilyféle vallásos előadásai már gazdagabb cselekvényüek, s a XIV-ik századtól kezdve némely részeket németül dolgoztak fel, mi által a keresztény tragœdia életre való képessége fokozódott. Majd a nép lépett fel teremtőleg, s a templomi ünnepekből megszületett a keresztény tragœdia. A templomból a piaczra, utczára jut, de a papok felügyelete alatt, kik panaszkodnak is annak elvilágiasodásáról. A nép érezte az egyházi tan és az élet között való különbséget, s e kettőnek kiegyeztetésére törekedett; így lép előtérbe az ördög, mint a rossz principiuma, s legyőzése a pokol előcsarnokában mindig nagyobb és nagyobb tért nyer. A keresztény tragœdiában három korszakot különböztetünk meg. Az elsőben a vallásos, a másodikban és harmadikban a világi elem túlnyomó. Az első korszak kiváló alkotásai: «Leben Jesu», «Mariæ Himmelfahrt», «Ludus de sancta Dorothea», melyek Aeschylus műveivel hasonlíthatók össze. A második korszakba tartoznak a XIV-ik és XV-ik század nagy «Passionsspiel»-jei, melyek a keresztény világnézet legfölségesebb költői alkotásai, úgy mint az antik világban a Sophokleséi. Ezen korszakból névszerint kiemelendő «Päpstin Jutta». A harmadik korszakban még túlnyomóbbá lesz a világi elem, a szent komolyság háttérbe szorul s tért nyer az emberi szenvedély rajza, mint az antik tragœdiában Euripidesnél. Ezen korszak kiváló terméke «Theophilus». Végül a keresztény tragœdia comœdiává, bohózattá válik («Christi Auferstehung», «Osterspiel»), a legszentebb dolog sárba tiportatik, különösen a franczia mysteriumokban, melyek e tekintetben páratlanok. De mindezen nem csodálkozhatunk, mert a vallási eszme megsemmisült abban a korban, melyben pénzért árulták a bünöknek bocsánatát. A keresztény világnézettel elesett a keresztény tragœdia is. Fő különbség az antik és keresztény tragœdia között, hogy a sors abban egy nap alatt, ebben egy egész emberéleten át érvényesül, s hogy ott a hősnek halni kell, itt nem. — Hogy a keresztény tragœdiákra ráillik Aristotelesnek Dehlen szerint magyarázott definitiója (a mennyiben a hős maga

is keresztül megy a catharsison), nem tagadható, de meg kell jegyeznünk, hogy az úgynevezett keresztény tragœdiák nem tragœdiák, hanem dramatisált legendák, hőseik nem tragœdiai hősök, hanem martyrok. Azt se fogadhatjuk el, hogy az antik tragœdia hősének nem kell meghalni, mert azon antik tragœdiák, melyekben a hős életben marad, nézetünk szerint nem tragœdiák, hanem komoly színművek.

(*Újkor*. 46—122.). Szerző az újkort, melynek tárgyalásánál elégségesnek tartja a német irodalomra való szorítkozást, mert ebben a többi irodalmak kiváló tragœdiái is képviselve vannak fordításban, imígy tárgyalja: A keresztény világnézettel együtt elvész a keresztény tragœdia is, mert elenyészik a keresztény sors fogalma, s ezzel az identificatio és catharsis lehetősége. Luther nem tudott új világnézetet teremteni az elveszett helyébe, nem létezett a sorsnak új fogalma az elveszett helyett, s így nem is keletkezhetett új tragœdia mindaddig, míg az érvényre emelkedő természettudományi világnézet meg nem adta a sors új fogalmát, melynek alapján kifejlődött a természettudományi világnézet tragœdiája. (*Újkor: A szomorujáték.* 47—53.). Az ezen korbeli tragœdiákban nincs se identificatio se catharsis. Nincs emberi sors, hanem csak emberek sorsa. Fő dolog az érdekesség; a tragœdia szomorújátékká lesz, melyben egy érdekes életű ember meghal. Csupa alkalmi érdekességű themákat dolgoznak fel, és a népkönyveket és Boccacciót valósággal kirabolják. Jellemzetes alak ebben a korban a roppant termékenységű Hans Sachs, de legjobb műve «Lisabetha» se egyéb, mint igen ügyesen dramatisált anecdota. De az egyszerű életleírások már nem érdekelték többé a közönséget, mely tárt karokkal fogadta az úgynevezett angol comœdiásokat, kik a nagy világ eseményeit tolmácsolták. Csupa szenvedély, méreg és tőr szerepel műveikben, melyek közül kiválik «Titus Andronicus». Az angol comœdiások módjára költenek Jacob Ayrer, Herzog Julius von Braunschweig s mások. Annál inkább hatottak ezen darabok, mert a 30 éves háború az életet is valóságos angol comœdiává tette. A háború utáni «Haupt- und Staatsactionen» is telvék borzalommal. Jellemzetes ezen korra nézve a tragœdia meghatározása Opitztól (Poeterei czímű művében), mely szerint abban csak fejedelmek szerepelhetnek s benne csupa borzalomnak kell uralkodni. Opitz, Gryphius, Lohenstein formailag bizonyos tökéletességet mutatnak, de nincsenek művészi alkotásaik. A lassanként tért nyerő finomabb érzés és ízlés szószólója Christian Weise, de ő csak egy kis körnek írt. Ekkor lép fel Gottsched, pártolva a finom ízlésű franczia drámát és megsemmisítve a Haupt- und Staatsactionen-t. De a puszta forma nem elégítette ki a németeket. Lessing kimutatja, hogy a franczia dráma Aristoteles félreértésén alapszik és elnyomja a Gottsched-féle drámát. Lessing visszatér Hans Sachsra s kimutatja, hogy egyszerű em-

ber életében is lehet tragikum, s megalkotja a polgári szomorújátékot. De mivel nem volt új világnézet, nem volt identificatio és catharsis: a hősök bukásai erőszakosak voltak. Lessing «Miss Sarah Sampson»-ját csak kegyeletből adják ma is elő. (*Újkor: A tragoedia felé való törekvések.* 53—77.). Még ezen korszak tragœdiái se idéznek elő identificatiót és catharsist. Új világnézetre törekszik Klopstock, de sikertelenül. Kiindulva a monotheismusból a catharsist az istennel való kibékülésben keresi, de mivel istene bosszúálló, a néző az általa büntetett hőssel magát nem identificálhatta. A XVIII-ik században Rousseau az emberi élete természettudományilag bonczolja, s azon eredményre jut, hogy annak rugója az éhség és szerelem. Ezen nézetből fejlődik ki a Sturm- und Drang-Periode, melynek legkiválóbb alkotásai: Gerstenberg «Ugolino»-ja, Maler Müller «Golo und Genovefa»-ja, Klinger «Die Zwillinge» czímű tragœdiája, de különösen Gœthe «Götz von Berlichingen»-je. Ez utóbbi szerint a jellem az ember sorsa. Gœthe fölhasználja az antikból a catharsist, Iphigeniája a legtökéletesebb catharsist mutatja. Faustban a keresztény tragœdiát modernizálni akarja, egyesítvén a középkori világnézetet Rousseau nézetével. Ámde később Rousseau nézete helytelennek bizonyul, maga Gœthe is érzi azt, s ez az oka, hogy Faust 2-ik részénél azt látjuk, hogy a költő szíve többé nincs ott. Különben Rousseau ellen már Wieland is kikel. Az életet ezentúl úgy kezdik felfogni, mint az egyénnek az emberiség jogos intézményeivel való összeütközését, és megszületik a Conflictsdrama. Ezen nézet csak lassan tör utat magának, a minek jele, hogy Leisewitz «Julius von Tarent»-je megbukott. Schiller «Wallenstein»-ja tökéletes Conflictsdrama. De Schiller nem teremtett vele egy Aristoteles definitiója szerint való tragœdiát, mert a hőssel való identificatio nem lehetséges, a mennyiben nem áll az általános erkölcsi törvény oldalán. Ha azonban «Wallenstein»-t olvassuk, távolabb állunk a hőstől és inkább élvezzük az erkölcs győzelmét. Tehát a Conflictsdrama nem tragœdia. Schiller «Wallenstein»-jával a könyvdrámát inaugurálta. Hogy W. a színpadon is erős hatást tesz, annak oka egyes alakjainak drámai életereje, különösen Max és Thekla, kik az erkölcs oldalán állanak. A Conflictsdrama csak úgy lehet tragœdiává, ha identificatióra és catharsisra képes. Erre törekszik Heinrich von Kleist «Kätchen von Heilbronn»-ban és «Prinz von Homburg»-ban, de sikertelenül. Míg Schiller és Kleist az erős egyéniségeket ellentétbe helyezik az emberi intézményekkel, a romantikusok egy harmadik tényezőt vesznek fel: a kedélyt. Ebből akarják az ember kiszámíthatlan tetteit magyarázni, csakhogy így a phantasia terére lépve (Tieck «Carl von Berneck»-je) a babonával helyettesítik a sors eszméjét. Ezen szempont alá esik Schiller «Braut von Messina»-ja. Ezen romantikusoknak éles gúnyolója Platen. Grillparzer a romantikusok utóda, sorstragœdiái

nem ideális, hanem álomvilágba vezetnek bennünket. Grabbe «Herzog von Gothland»-jában Sophokles után indulva, az elvakultság által akarta a catharsist elérni, de sikertelenül, mert hőse pathologikus, lelki-beteg színezetű. Más catharsist próbál Öhlenschläger «Correggio»-jában, de catharsisa pseudocatharsis, s ilyennel birnak mind a művészdrámák. A catharsis előidézésének harmadik faja, melyet a dramatikusok megkisérlettek, a szenvedély gyengítése, de ez annyira gyengíti a conflictust, hogy a tragœdiából színmű lesz, melynek classicus mintaképe Carl Gutzkow «Werner oder Herz und Welt»-je. A catharsis előidézésének negyedik megpróbált módja az intézmények erejének gyengítése, s a hősnek fölöttük való győzelme, melynek szintén Gutzkow a szószólója. Az institutiók megfosztatnak moralis erejüktől, és az erkölcs a hősre ruháztatik; így keletkezik az irány- és socialis tragœdia, melyekben a hős nem törheti meg a viszonyokat, tehát csak prophetai előrelátásával szerezhet magának catharsist; de ez is csak pseudocatharsis. A problema-tragœdiák, melyeknek mintaképe Hebbel «Maria Magdalena»-ja, szintén nem nyújtanak catharsist; a franczia és északi problema-tragœdiák kínos lehangoltságot szülnek, megoldást nem adnak.

(*Újkor: A természettudományi világnézeten alapuló tragoedia.* 77—122.). Ezen tragœdiáknál már érvényesül az identificatio és catharsis. Szerző igen bőven fejtegeti a természettudományi világnézet lényegét, mely a tragœdiának új alapot adott, mert megteremtette a sors modern fogalmát. Ezen világnézet szerint t. i. a míveltség tényezői képezik a modern sorsot. A tragœdia hőse ezen tragœdiákban nem a jó ember, mert ennek esése kellemetlenül hat (Oehlenschläger «Palnatoke»-je), se a rossz, mert annak esése természetes (Shakespeare III. Richardja), hanem a nem kész, ingadozó ember, kiben a jó és rossz harcza disharmoniát szül. A tragœdia czélja a harmonia; ez kétféleképen érhető el: 1. a külső bukás annyira erősíti a jó tényezőit, hogy a hős a halálban elnyeri lelke harmoniáját; 2. a lelki harmonia után való vágy annyira erősíti a jó tényezőit, hogy a hős élete feláldozásával keresi a lelki harmoniát. Ezen tragœdia nem tart 24 órán át mint a görög, nem is egy egész emberéleten át mint a keresztény, halállal se kell végződnie, mert a hős élve is legyőzheti sorsát, ha t. i. önfentartási ösztöne elég erős, hogy őt harmoniára vezesse. A természettudományi világnézeten alapul számos kiváló újkori tragœdia; mintaszerűek: Hamlet, Maria Stuart, Coriolan, Die Räuber; ezekhez csatlakoznak: Emilia Galotti, Iphigenie, Uriel Acosta; nyomait a természettudományi világnézetnek látjuk ezekben: Jungfrau von Orleans, Cabale und Liebe, Tell, Don Carlos. Mindezen darabokat szerző részletesen fejtegeti. A keresztény világnézet elenyészte óta folyton törekszik a tragœdia a természettudományi világnézetre, míg végre eléri azt; Hamlet a leg-

tökéletesebb példánya ezen új világnézeten alapuló tragœdiának. — Szerzőnek itt se sikerült minden tragœdiában kimutatni magának a hősnek catharsisát. A sors fogalmát illetőleg azt tartjuk, hogy azt nemcsak a míveltség tényezői, hanem az egyén jelleme is alkotja. A tragœdia nézetünk szerint csak halállal végződhetik. (*Befejezés.* 123—124.). A befejezésben szerző kiemeli, hogy a világnézetek változása közepette helyesnek bizonyult Aristotelesnek theoriája, s ismételve megjegyzi, mint már az előszóban tette, hogy azért nem írnak ma jó tragœdiát, mert nem ismerik annak theoriáját (még Schiller geniusa is azért ingadozott volna, mert nem ismerte azt), úgyszintén reményli, hogy Aristoteles theoriájának megismerésével a költők jó tragœdiát, a critikusok jó birálatot fognak írni. — Valóban csodálatos panaceának tartja szerző a theoriát, különösen Aristotelesnek theoriáját, olyan értelemben véve, mint a hogy azt maga a szerző magyarázza.

Ennyit Dehlen könyvéről. A ki æsthetikai nézeteket akar magának formálni a tragœdiáról, az ne vegye kezébe Dehlen könyvét; a ki meggondolt nézetei mellett tudomást kíván szerezni másoknak számba vehető nézeteiről is, annak ajánlhatjuk.

Dr. Pecz Vilmos.

Georg Brandes, Moderne Geister. Literarische Bildnisse aus dem neunzehnten Jahrhundert. Frankfurt a. M. 1882.

Adolf Kohut, Moses Mendelssohn und seine Familie. Dresden und Leipzig, 1886.

Carl Bleibtreu, Revolution der Litteratur. Leipzig, 1886.

A jelen század elején több kitünő dán férfiú igyekezett magának polgárjogot szerezni a német irodalomban. Azóta e példák nem találtak utánzásra. Nem tekintve Dánországnak és Németországnak jelenlegi feszült viszonyát, ama férfiak példája nem is vala csábító. Öhlenschläger, a dán nyelv nagy újjáalkotója, műveit a német közönségnek oly német stylusban mutatta be, mely híjával volt minden kellemnek és a szerzőt a német harmadrendű költők közé sorozza. Baggesent chamæleon-természete és rendkivüli nyelvtalentuma bírta a német költés műkedvelői űzésére. Steffens végre teljesen elszakadt anyaországától és németté lett.

Brandes, ki szintén dán, óvást tesz az ellen, hogy ő chamæleon, vagy hogy talán anyanyelvétől elszakadt. Nem is vágyakozik arra, hogy a szó teljes jelentésében német író legyen. Neki a német nyelv csak eszköz, melylyel Európa számára írhat.

Brandes fentírt művében oly írókról értekezik, kiket egynek, Tegnérnek kivételével mind ismert. Nagyon különböző jellemű és nemzetiségű írók ezek, de közös vonásuk a modernség, a jelen kor szellemi bélyege. E férfiak: Heyse Pál, Andersen Keresztély János, J. Stuart

Mill, Renan Ernő, Flaubert Gusztáv, Paludan-Müller, Björnson Björnstjerne és Tegnér Ézsaiás. Brandes fejtegetései mindenütt rendkívül átlátszók, szabatosak, szellemesek és megokoltak. Valódi mintaképei az æsthétikai essayknek. Legjobban sikerültek nézetem szerint a Tegnér, Andersen, Björnson és Paludan-Müllerről szóló részek, lévén ezek dán és skandináv férfiak, a miért Brandes természetesen leginkább vonzódott hozzájok. A reproductio vagy messze vezetne vagy csak igen hiányos képet adna ; ennélfogva az olvasót a műre magára utalom. Csak azt akarom még említeni. hogy Brandes fejtegetései közben gyönyörű gondolatokat hangoztat, minő ez is, mely az Andersenről irt essay élén áll : «Es gehört Mut dazu, Talent zu haben. Man muss wagen, sich seiner Inspiration anzuvertrauen, man muss überzeugt sein, dass der Einfall, welcher Einem durch das Hirn schiesst, gesund ist, dass die Form, welche Einem als natürlich ansteht, selbst wenn sie neu ist, ein Recht hat, sich geltend zu machen, man muss die Kühnheit gewonnen haben, sich der Beschuldigung auszusetzen, dass man affektiert oder auf Irrwegen sei, ehe man sich seinem Instinkt überlassen und demselben folgen kann, wohin er uns gebieterisch lenkt. Als Armand Carrel seiner Zeit als junger Journalist von seinem Redacteur getadelt ward, der, auf eine Stelle seines Artikels deutend, bemerkte: «So schreibt man nicht», erwiderte er: «Ich schreibe nicht, wie man schreibt, sondern wie ich schreibe», und dies ist die allgemeine Formel der Begabung.»

Kohut — ki tudvalevőleg magyar születésű és a magyar irodalomnak sok tekintetben hasznos szolgálatokat tesz Némethonban — könyve Mendelssohn halálának százas évfordulójára készült, és népszerű modorban, mélyreható fejtegetéseket teljesen mellőzve és pusztán elbeszélésre szorítkozva, értesít a Mendelssohnok jeles családjáról. Szivesen csatlakozunk a szerző azon véleményéhez, hogy különösen korunkban szükséges az olyan ember példája, mint Lessing barátjáé, ki tudvalevőleg prototypja a Bölcs Náthánnak; korunkban, midőn mindennemű vallási és nemzetiségi gyűlölködés és surlódás felszínre került. Csakhogy bennünket kellemetlenül érint a türelem emberének nevét homlokán viselő könyvben a türelmetlenség pl. a katholicismus ellen. Azonfölül Kohut néha nagyon panegyricus. A Mendelssohn család legnevesebb tagjai: Mózes, Lessing barátja; két zenész unokája: Fanny Hendel és a világhírű Felix Mendelssohn-Bartholdy; végre két festő unokája: Philipp és Jonas Veit.

A mai Németországnak a múlt Németországhoz, melynek szellemi kincstárából Taine szerint manap az egész világ táplálkozik, semmi köze. Németország hűtelen lett önmagához. A culturnépből katonanép lett, a költőket és gondolkodókat verekedő renommisták váltották föl,

az ideális törekvések vák harácsoló szellemnek engedték át a tért, mindenki anyagi élvek után siet, és a nagy hadi kárpótlás fokozza a mammon hajhászását.

Ilyformán panaszkodott Gervinus, midőn nemsokára a nagy háború után haldokló ágyán feküdt. Körülbelül ugyanezek panaszai Bleibtreunek is. Bismarcknak és az ő Poroszországának uralma szellemölő. A német irodalom pang, elposványosodik. De még terem németföldön költő. Még hallatnak egyes királyi természetek saskiáltásokat. Egy új «Sturm und Drang», féktelenség és ösztön korszaka van most Németországon. Erjed és hullámzik a szellemi élet, a hajnal világossága nagyobb lesz. De nagy még a köd is, messze még a nappal is. Szerte olvassák még a Süssholzlyriket, mely együgyű, melyet nem éltet alak és szenvedély. A «höhere Tochter», a magasabb származású leány kényes; ennélfogva gondosan ügyel arra, hogy magához hasonló fölületes, üres, conventionalis körben mozgó regényeket és költeményeket olvasson. És ilyenek produkálására van szánva csaknem minden német folyóirat. Csak egyesek jelölik az új irány bekövetkezését, egy új æra megnyíltát. Ez új æra zászlójára a *naturalismus* jelszava van írva, apostola Zola Emil, ki legújabb művében «Germinal»-ban, a mai vaskorszak világfájdalmát énekelte meg, és e művével a legnagyobb költők, Gœthe és Byron és a többi mellé sorakozik. (? Szerk.)

A mit Bleibtreu Bismarckról és a mai Németországról ír, az ismeretes és mindenki által hangoztatott igazság. Jól tudjuk mindnyájan, hogy Bismarck azt mondotta: írók és tudósok nemzetgazdászati szempontból mit sem érnek; hogy a német kormány teljesen irodalomellenes, és úgy látszik azt az elvet vallja, melyet az angol Pitt: «Az éneklő madarakat nem kell hízlalni», és «Az irodalom gondoskodjék magáról». A mit Bleibtreu Zoláról mond, az vak túlzás, annak a colporteur-dühnek a kifolyása, mely a németeket oly sokszor ragadja meg. Egyébként Bleibtreu sem programmot nem nyújt, sem czéljával — úgy látszik — nincs tisztában.

ERDÉLYI KÁROLY.

A classica philologia története Németországban.

Egy ezredéves tudománynak történetét előmunkálatok nélkül megírni — erre a nehéz munkára vállalkozott Bursian Konrád,*) kinek ‚Geschichte der classischen Philologie in Deutschland' czímű munkáját a tisztelt társaságnak be akarom mutatni.

---

*) *Geschichte der classischen Philologie in Deutschland.* München, 1883. 2 kötet.

Mielőtt azonban e mű tartalmát reprodukálnám, legyen szabad egyet-mást elmondanom arról, hogy minő módon oldotta meg Bursian az ő feladatát. Nem tagadhatjuk meg tőle elismerésünket, ha munkájára a quantitativ teljesség mértékét alkalmazzuk: e tekintetben alig hágy kivánni valót. Nem hiszem, hogy volna Németország óriási irodalmában valamire való philologus, kinek bármi tekintetben értékes munkája vagy munkácskája e könyvben helyet nem foglalna. Pontos indexe segítségével megtaláljuk benne minden philologus hivatalos állását, könyveinek czímét, keltét és tartalmát. Az érdemes szerző többet is akar, szeretne minden áron charakteristikus lenni, szeretné átgyúrni a rengeteg anyagot, néha sikerül is neki, de legtöbbször nem. Sok helyütt észre lehet venni, hogy tudományától mennyire szeretne szabadulni, mily keserves harczot ví a reá nehezedő foliánsokkal, melyek azonban mégis legtöbbször magok alá temetik s a zseniális felfogás könnyűségére békót vernek. — Szóval megbecsülhetetlen gyüjteményes munka ez is, — de még mindig nem a philologia története, hanem csak annak igen használható substratuma. Tudományunk vezérlő eszméinek fokozatos átalakulásait és fejlődéseit, a nemzet kulturális haladásával való szoros kapcsolatukat, az egyes philologiai korszakoknak éles jellemzését, a nagy mesterek iskoláinak módszer dolgában felismerhető typikus jellemvonásait, a tudomány actióit és reactióit, egyes ágainak módszeres tökélyesbüléseit, s mindezen mozzanatok okait és következményeit szerettük volna első sorban olvasni, s kevésbbé érdekelt volna bennünket, hogy egyik-másik talán másodrendű philologus minő programmértekezéseket írt. A lényeges és lényegtelen dolgok közől sokszor nem bír a szerző okosan válogatni, s ilyképen a philologia fejlődésének útjai elvesznek a homokban, s jellemzéseinek fogyatékossága nagyon megcsökkenti a különben oly érdekes mű hatását; azt a dicsőséget azonban a magáénak vallja Bursian, hogy megalkotta a keretet, melynek betöltése a jövőre marad.

Azt hiszem, nem végeztem felesleges munkát, midőn ezen közel 1300 lapra terjedő munkából azt, a mi valóban lényeges, s a mi az eszmék összefüggéséhez tartozik, kifejteni s ilyképen Bursian nyomán a németországi classica philologia történetének mintegy vázát adni iparkodtam.

A római műveltség és római szellem nyomait Németországban már a legrégibb időktől fogva megtaláljuk. A romanizáló gyarmatosításokat a nyers-erős germán törzsek invasiói helylyel-közzel megsemmisítették ugyan, úgy hogy a Kr. utáni VI. században egész Germania ismét azzá lőn, a mi Cæsar idejében volt, — de a kereszténység behozatalával újra kezd terjedni, bár nagy küzdelmek árán, ha más nem legalább a rómaiak elparlagiasodott nyelve. — Az igazi classicus régiséget

ez időben már nem vagy még nem ismerték, — nem ismerték a klastromi iskoláknak bennlakói sem, és nem ismerte a közőlök kikerült Bonifacius sem.

A schola Palatina az ő hét szabad művészetével lőn első gyűlhelye minden igaz tehetségnek. Alcuinus, a sokoldalú angol-szász író, pisai Péter, hires grammatikus és a császár nyelvmestere, Paulus Diaconus, a költő és történetíró, a gót Theodulf, Vergilius és Ovidiús utánzója, Einhardus és még mások több-kevesebb sikerrel írtak, beszéltek és gondolkoztak a rómaiak nyelvén. A schola Palatina példáján indultak a később oly nagy hirre kapott székesegyházi és klastromi iskolák. A toursi iskolából került ki Hrabanus Maurus, a reichenauiban működött Walakfrid, a st. galleniben Iso, Moengal, Tuotilo.

Természetes, hogy mindez iskolák latin tanulmánya tisztán a theologia szolgálatába szegődött és mesterségszerű szereppel beérte. A nyelvtant a sokszor tévedő és elvtelen római grammatikusok tönkre silányított compendiumai alapján egyedül csak azért tanulták, hogy a vulgátát megértsék. A rhetorika módot nyújtott nekik, hogyan kell csűrni-csavarni a szókat, s mikép kell befonni a dogma elleni támadásokat a szó-magyarázat szövevényeibe. A dialektika, melynek a logikát kellett volna pótolnia, üres formalismusnál többre nem bírta vinni, sőt a musica, astronomia és geometria is csak a liturgia különböző részeivel hozattak kapcsolatba. A régi classicus irókban, — amennyire ugyan ismerték — csak trópusokat és figurákat kerestek, — ezekre meg mystikus vagy allegorikus értelmet, nem ritkán euhemeristikus felfogást erőszakoltak. Ily szellemben olvasták és magyarázták az új-testamentom eseményeinek állítólagos jóslóját, Virgiliust, Ovidius Metamorphosisait, Lucanust, Statiust, Horatiust, Juvenalist (az ethicust), — közben felszedtek egy pár görög flosculust, és tudós számba mentek.

Sokkal nagyobb hasznot hajtottak az emberiségnek a jámbor szerzetesek, kik dohos czellájokban óriási foliansok felé görbülve napotszaka másolták ma már megfoghatatlan türelemmel feladott pensumjokat, sokszor maguk sem értve meg azt, a mit írtak. Mégis öntudatlan megőrzői lettek annyi sok szellemi kincsnek, mégis nekik köszönjük a régi iróknak máskülönben bizonyára elkallódott műveit.

Nagy-Károly halála után a schola Palatina valamelyes hatása is hova-tovább megcsökken és a classicus tanulmányok Németországban csak Nagy-Ottótól kezdve lendülnek ismét nagyot. Bruno, a császár egyik öcscse, volt ez időben a tudományok főembere, ki maga köré gyüjtötte a tanulni és dolgozni kivánó papokat. A magával és a világgal meghasonlott, borongós kedélyű Rather, a tudós novarai Gunzó, a sz. galleni Ekkehard tőle függnek, s az ő ösztökélései folytán fejlődött ki egy nemzeti tárgyú történetirás, melynek kiváló prózai képviselője a Res

gestæ Saxonicæ szerzője Widukind, költői feldolgozója pedig a terentiusi színdarabok utánzásáról ismeretes Roswitha. A római epos formája határozta meg továbbá a német hősi monda (Waltharius) és állatmese (Ecbasis) feldolgozását, — míg a görög irodalom termékeinek igaz értékéről akkoriban senki fiának még csak sejtelme sem volt. «Græca sunt, non leguntur.»

A római classicus alapon induló eme felvirágzása a latin formába bujtatott papi irodalomnak a XI. század vége felé ismét fonnyadozni kezd, midőn az állami és pápai hatalom kölcsönös küzdelmei kötötték le a németek figyelmét. VII. Gergely vaskeze inkább, mint valaha, az egyház öntudatos és öntudatlan munkásaivá tette a kiaknázható szellemi erőket: a német klerus császári és pápai táborra szakadt. Míg annak előtte Németország hordozta a tudományok vezérlő fáklyáját, addig most Olaszországból (Irnerius, Alfarus), Angliából (a normann hódítás óta), de különösen Francziaországból indultak ki a tudós irodalomnak hol helyes, hol helytelen jelszavai.

A classicus tanulmányoknak mindeme jelszavak nem váltak javokra. Hordozóik, a dominicanusok és franciskánusok, a régiséget, kivált Aristotelest, meghamisított alakjából is kiforgatták, s a theologia védő fegyveréül használták. A scholasticismus homályba huzódó alakisága és kizárólag vallásos czélzata nem szivesen vagy csak negativ haszonnal időzött a régi profán irodalmon, s czifra, sallangos és tartalmatlan nyelvezetével szülő anyja lett annak a barbár latinságnak, mely a XIII. és XIV. század bölcsészeti irodalmát oly élvezhetetlenné teszi. Igy esik, hogy még a valamire való irók nyelve is gyakran értelmetlenné válik, játszik a szavakkal és kéjeleg a dagályban; oly jelenségek, melyeknek közepette egy Metellus Quirináliái és egy Günther Ligurinusa a succès d'estime-re még mindig számot tarthatnak.

A XIV. században, midőn Olaszország egén egy jobb kor hajnala derengett már, sülyedtek a németországi classicus tanulmányok legmélyebbre. Lelketlenség, szükkeblűség, korlátoltság mindenfelé. Az ekkor keletkezett egyetemek sem változtattak a dolgon, mert kizárólag theologiai jellegük volt, s kivétel nélkül mindnyájan a scholastica lidércznyomása alatt nyögtek. Aristoteles latin fordítása szolgált a rhetorikai, dialektikai, ethikai, politikai, metaphysikai és physikai előadásoknak alapul. Hozzájárul egy kevés grammatika. Római irók magyarázásának, irodalomtörténeti, mythologiai, történelmi előadásoknak még híre sincs.

A constanzi zsinat alkalmával találkozott nyugat és dél szelleme először huzamosabban. Olasz humanisták és német tudósok kölcsönös érintkezése termékenyítőleg hatott mindenfelé, s azóta keletkeznek Németország egyes városaiban (Erfurt, Münster) ama szellemi góczpon-

tok, melyeknek hatása egy Marschalk Miklós, egy Langen Rudolf, egy Agricola, egy Regiomontanus működésében nyilvánult. A XV. század vége felé az új irány diadalmasan utat tör magának egész Németországban; a mindenfelé alakuló gymnasiumok és egyetemek terjesztik a classicus régiség regeneráló szellemét, mely elől még a klastromok sem bírtak egészen elzárkózni.

Hatalmas lökéssel előbbre vitte ez áramlatot a humanismus vándorapostola Celtes Konrád (1459—1508), ki egész Európában megfordult, mindenütt buzdítva, bátorítva, a világosság igéjét hirdetve és tudós társaságokat alapítva (Dunai társaság). Jó latinsággal írt munkáiban a classicismus első congeniális szellemének bizonyult.

A humanisticus törekvések diadalútját azonban az egyház tiltakozó szava egy időre még megakasztotta. Elkeseredett harczok folynak a felvilágosultság és obscurantismus két tábora közt, s csak Reuchlin és Erasmus küzdelmeinek sikerült lassan bár, de biztosan a sikert kivívni. Köréjök sorakozik minden reform-ember, minden igazi tudós, minden szellemi hatalom (Eobanus Hessus, Camerarius, Pirkheimer, Peutinger stb.), kezd mutatkozni irodalmi ízlés, tisztulni a stilus, csirázni a philologiai módszer, — s kezdenek kilépni százados álmaikból a klastromok könyvtáraiba temetett görög és római írók, kiknek művei a könyvnyomtatás eszközével ismételt kiadásokban lépnek a bámuló világ elé.

A német vallási reformáczió egyik fő-vezére, Melanchthon, azután e szellemi megujhodás vívmányait közelebb hozta magával az egész nemzettel is. Neki még nem volt czélja a régiséget visszaállítani vagy a maga valójában felismerni, hanem inkább annak formailag képző erejével az ifjuságot nevelni. Tanúskodik erről kitünő iskolai könyveinek, jegyzetes kiadásainak és beszédeinek (De corrigendis adolescentiæ studiis) nagy száma, de még inkább a philologiai tanulmányok egész iránya, melynek ő jelölte ki az útját. Ha nem is kritikai éleslátásban, de rengeteg tevékenységben versenyez vele Camerarius, a philologiai polyhistor; többé-kevésbbé függnek tőle Haloander (római jog), Johannes Sturm (1538), Trotzendorf, Neander stb.

A XVI. század második felében újra beáll a reactio, s a humanismus magas röptének szárnya szegik. A Melanchthon józanul felfogott formai elve kezd merevülni, kezd formalismussá válni, míg utóbb a jezsuita tanítók kezében dressurává fajul. Nagy sorával találkozunk itt a tevékeny, sokszor aprólékoskodó munkásoknak, kik tömérdeket írtak, kiadtak, fordítottak, magyaráztak, de a kiknek java részére a feledékenység ködfátyola borult; kiválóbbak: Janus Gruterus, Pareus (Plautus), Barth (Adversaria), Vechner (Hellenolexias), Kirchmann (Régiségek), a strassburgi iskola (Bernegger és köre), Spanheim stb.

A XVIII. század elején a philologia a századok óta felgyülemlett anyagot kezdi rendezgetni és szorgalmasan feldolgozni, de magas szempontok nélkül. A philologusok e korban különösen az irodalomtörténetet gazdagítják, mint egyebek közt Fabricius, ki Bibliotheca Græcájában bámulatos szorgalommal és rengeteg olvasottsággal beszámolt mindenről, a mit csak a görög irodalom körül valaha tettek. — Segítették munkájában Bergler István (született Brassóban, 1680 körül), Küster Lajos, Olearius és mások, míg Nicolai, Berger, de különösen Schwarz a régiségekkel foglalkoztak, persze inkább apróságokba merülve, mintsem magas czélok tudatában. Történeti értékkel bírnak e kor paraphrastikus kiadásai is (ad modum Minellii), melyek minden önálló felfogást csírájában elfojtottak és sokáig útját állták a tudományos módszer megalakulásának.

Időközben a görög nyelv és irodalom, melynek a mult században igen kevés művelője akadt, a mint láttuk, újra kezdte foglalkoztatni a tudós elméket, s bár a szövegkritika nem nagy hasznát vallotta munkásságuknak, annál többet köszön nekik az írók helyes magyarázatának mestersége. Gesner mint commentator érdemelte ki a philologia újítójának nevét; Ernesti, ez a józanul gondolkodó ész, szintén a régi irók nyelvi és kifejezésbeli magyarázataival aratta sikereit. A kritikára egyiköknek se volt rátermettségök vagy arravalóságuk, s a hagyomány biztos és nem biztos adatai közt éleslátással meghúzni a határvonalat, nem adatott meg nekik. Nagy kritikai tehetség, s mint ilyen korát megelőzte Reiske Jakab, a leghíresebb hellenisták egyike, kit méltán soroznak egy Hemsterhuys, egy Valckenaer, egy Ruhnken mellé. A görög irodalomnak majd mindegyik képviselőjével megpróbálkozott, s csak bele kell tekintenünk az «Animadversiones ad græcos auctores» czímű öt vaskos kötetbe, hogy igazat adjunk a szerzőnek, ki e művét önérzettel «flos ingenii sui»-nak nevezte. A görög szónokok is, meg Libanius és Dio Chrysostomus neki köszönik mai olvasható alakjokat.

Egészen új, és senkitől sem sejtett eszmékkel hozták kapcsolatba a philologiát Winckelmann és Lessing. A humanismus kora óta e két férfiú fűzte legerősebben egybe a régiség tanulmányát a jelen kor legnagyobb szellemi érdekeivel. A kasztjok kötelékeire oly büszke egyetemi professorokkal szemben ez autodidaktáknak jutott osztályrészül, koruk irodalmi és művészi ízlését a régiek forrásából merített ihlettel reformálni. Winckelmann fejtette ki úttörő munkájában legelőször azt a szoros kapcsolatot, mely a politikai és kulturális élet fejlődését összefűzte volt, — ő mutatta ki először a műemlékeken e fejlődés egyes fokozatait és ismertető jeleit. Sokan kortársai közől úgy fogadták művét, mintha csak felsőbb kinyilatkoztatás sugallta volna: annyira eltért felfogása amaz idők korlátoltságától és hamis jelszavaitól. — Miként Winckel-

mann a görög művészetet, úgy Lessing a görög irodalmat tekinté mintának, s e mintát az új-kor hamisításaitól megtisztítani, s a mi rajta igazán szép és dicső, a nemzeti műveltségbe beleoltani, — ez volt a tér, melyet Lessing kritikai ízlése, biztos keze és kérlelhetetlen logikája megművelt.

Látjuk, hogy a régiek életének nyilvánulásait hova-tovább szélesebb, tehát biztosabb alapon és egyoldalúságtól ment felfogással kezdik megitélni; meglátszik ez még a szorosan vett philologusokon is, minő volt pl. a göttingai egyetemen a philologia tanára, Heyne. Korszakot alkotó philologus lett volna belőle, ha nagy tudománya és lelkesültsége megfelelő iudiciummal párosult volna. De hogy éles és biztos itélete nem volt, szövegei bizonyítják. A vulgata túlbecsülése miatt szemet húny minden akármely világos újítás előtt és az alexandrinusok kritikai álláspontjáról még megközelítőleg sincs helyes fogalma. A kritika tehát gyengéje. De annál erősebb fegyverzettel dicsekedhetett a philologia tárgyi részének akkor még csekély figyelemre méltatott küzdő terén. Archaeologia, historia, mythologia mesteröknek vallották Heynét, ki ebbeli széles ismereteit egyetemi előadásai mellett különösen a philologiai seminariumban bocsátotta világgá. A seminarium, melyet ő teremtett meg, volt neki öröme, életszükséglete; ott hirdette legszívesebben, leglelkesebben tanait, ott időzött legörömestebb a régi írók pœticumán, melynek æsthetikai taglalását Németországban senki előtte oly ékesszólással nem ejtette meg. E seminarium lett több évtizeden keresztül hivatalos tekintélyű akadémiája minden philologiai munkásságnak, s nem volt akkortájt német gymnasiumon vagy egyetemen classica philologiai tanszék, melynek betöltése alkalmával Heyne ajánlását ki nem kérték volna. Munkáit, melyek legnagyobbrészt a régi élet historiai felfogására törekszenek, még csak áttekinteni is bajos: oly kifogyhatatlan sorát teszik a kisebb-nagyobb könyveknek, füzeteknek és értekezéseknek, az egy oldalos czikktől a kötetek hosszú soráig. Bőven telik belőlök egy monographiára való anyag: itt czélunkhoz képest csak annyit jegyezzünk meg, hogy közőlök mind hatásra, mind való értékre nézve, kétségkívül első helyen állanak a mythologia körébe vágók.

Elérkeztünk a philologiai tudománynak, mint olyannak, születése napjáig. Megérlelődtek eddigelé összes szervei, melyek az élet és létel képességét megadhatták neki. A legtávolabbi századokba visszanyúlnak e tudomány organismusának szálai; észrevétlenül erősödnek, izmosodnak, mindenik magában és elszigetelten, — ügyet sem vetve a mellette haladó egyéb disciplinákra, — míg végre a szálak ezrei összefutnak és szétszakíthatlan kötelékké egyesülnek. Ki van művelve a felkutatott anyaghoz képest a grammatika, ki a latin stilus prózában és versben, megindult a metrika és rhythmika vizsgálata, jeles művelőket számlál

a történelem, régiségtan és mythologia, fejlődött az irodalmi és műízlés, és még a segédtudományok is, mint numismatika és sphragistika, fővonásaikban megalakultak.

E sokaságba egységet hozni, a disciplinákat tudományos rendszerbe foglalni és egy vezérelvnek alárendelni, a czéltalanul bolyongó elemeket a centripetális erők törvényszerűségével egy középpont köré terelni, — ennek a nagy gondolatnak a kivitele jutott osztályrészűl Wolf Frigyes Ágostonnak, ennek az erős egyéniségnek, ki egész életén át csak a maga útját járta, daczolt a tudós hierarchia gőgjével, ellenmondást, anathemát keltve pályája kezdetén és végén, de teljes diadalt aratva tudományos meggyőződése erős hitében. Bár töredékes egész irodalmi működése, mert hisz az agyában megfogamzott sok szép tervnek csak igen csekély része testesült meg, — mindamellett ezen drága töredékeknek is minden sora a classicitas bélyegét viseli magán. Platójának csak első kötete készült el, de a megjelent három dialogus mintaszerű alakban látott napvilágot; műfordításait Tacitus, Horatius, Aristophanes egyes részeiből máig sem érte utól senki; Prolegomenáiból is a hirdetett két kötet helyett csak egy jelent meg, de ez az egy is elég volt, hogy a szerzőnek a halhatatlanságot biztosítsa. Wolf első sorban tanár, s csak másodsorban író; iskolát alapítani volt a főczélja s az irodalmi működés csak eszköz a czélhoz. Innen van, hogy munkáiban nem a *mi* és *mennyi* volt vezérlő szempontja, hanem a *hogyan!* A kutatás módja, az anyag kritikai szétfejtése, az összes tanúbizonyságok részrehajlatlan mérlegelése, a tudatos és önmagára is a legszigorúbb elveket præscribáló módszernek kimutatása, s a nagy szempontoknak, mint végső eredményeknek, tömeges részletkutatásokból való kiemelése, — ez volt írói és tanítói működésének, ez volt egész életének jellemvonása. — Prolegomenáiban nem az a fontos, hogy a homerosi költemények egységét tagadásba vette, hanem az, hogy ez eredményt mikép bizonyítja be, s mily utak-módok vezették rá. Encyklopædiája sem azért lett híres, amit a philologia egyes részeiről elmond benne, hanem arról, hogy e részek egymásra vonatkozását, szerves összefüggésöket és a közös czélra szolgáló szerepöket úgy mutatta ki, mint előtte senki. Wolf tehát teremtő, szervező ész, — hatalmas, magával beérő természet, kit nem zavar meg az, a mit előtte tettek és írtak, vagy amit róla mondanak és hirdetnek, hanem a ki lelke őserejéből törvényeket szab, azokat végrehajtja és daczol a közvéleménynyel.

S e közvéleményt ugyancsak erős áramlatok hajtják akkoriban ide s tova. A német romanticismus izgatottságban tartja az egész világot, s ellenállhatatlan varázserővel ragadja bűvös körébe a rideg tudomány hivőit is. Belőle merítette mysticismusát a németek romantikus philologusa, Creuzer, ki Menzellel egyetemben egy tisztán tudományos

problemával a még oly távol állókat is bele tudta vonni a küzdelembe. Symbolikájában azt igyekezett megbizonyítani, hogy az ősrégi görög papok az Aegyptusból és Phœniciából vett vallási dogmákat az akkor még fejletlen görögökkel symbolumok alakjában közölték, melyeknek maradványai a később is fenállott mysteriumok voltak. Ezt a gondolatot Creuzer rendkívül mélyen fogta fel, s ebben rejlik a mű nagy hatásának titka; tévedése Creuzernek az volt, hogy álláspontja nem kritikai, hanem theologiai és dogmatikus, és a mellett oly önkényes, hogy még a történeti adatok is az a priori kitűzött elv számára módosulni kénytelenek. Az ellentábor kiválóbb harczosai vagy azon iparkodtak, hogy a mysteriumok historiai alapját valódi értékére reducálják, — ezt tette Lobeck Aglaophamusában, — vagy hogy, szélesebb körben, a legrégibb mythologia személyesítő voltát emelték ki Creuzerrel szemben, mint Hermann Gottfried.

A philologiai tudomány ez élénken pezsdülő elvi küzdelmei elől ama kor egyetlen kiválóbb szelleme sem zárkózhatott el. Humboldt Vilmos, bár nem szakférfiú, Aischylos-tanulmányokkal és általános nyelvtudománynyal foglalkozik; Gœthe, ki a görög szellemet oly jól meg tudta érezni, részint maga, részint weimari barátjával, Meyerrel, írt nem egy a görög irodalomra vonatkozó czikket; Schiller, bár alig tudott a göröghöz, finom érzékkel és igen helyesen vonta meg párhuzamát a régi és modern felfogás, a naiv és sentimentális költészet közt, — aminthogy a régi és új kor egybevetése számos azon időbeli írónak hálás tárgyul kinálkozott. Ezt tette a két Schlegel is: Vilmos a dráma terén, végig kisérve annak fejlődését Aischylostól a jelenkorig, szólva tragikum- és komikumról, színpadról és karról, görög, római, olasz, franczia, angol és spanyol drámáról és elméletökről, — Frigyes a görög epos terén megvilágítva æsthetikai álláspontjáról az elbeszélő költészetet az ősi orphikus időktől az alexandriai iskoláig, s először állapítva meg élesen a régi költészet objectiv és a modern költészet subjectiv jellemvonásait. Schleiermacher, ki tulajdonkép philosophus, Platóra vonatkoztatja tanulmányait, Niebuhr, a történetíró, philologiai módszerrel dolgozza fel a római történelmet.

Wolf az ő nagy alkotásával csak alapját rakta le, vagyis megteremtette a philologiát, mint tudományt. Ezen keretet, melynek szilárdságában rejlik épen Wolf érdeme, kitölteni, vagyis az egyes philologiai disciplinákat már most a szervezett tudományra való tekintettel Wolf módszerében feldolgozni, tovább fejleszteni és tökéletesíteni, — ezen feladat megoldása jutott osztályrészűl a következő nemzedéknek. E nemzedék vezérférfiainak, Hermann Gottfriednak és Boeckh Ágostnak más más volt ugyan a felfogása a rájok háramló teendők viszonylagos fontosságáról, mégis mindkettő maga nemében tudományunk korszakot

alkotó jelenségei közé tartozik, s iskoláik le egészen a mai napig példájokon indulva a munkafelosztás elvét sikerrel valósítják meg. Hermann, a logika és grammatika embere, fődolognak tartotta a nyelv tüneményeit kutatni és módszeresen megállapítani: a rendszeres és tudományos grammatikának ő lőn megalkotója. Boeckh viszont arra törekedett, hogy universalis felfogással és magas szempontokból foglalja egységes képbe a régiek életének összes nyilvánulásait. Ennek megfelel munkássága, mely a reáliákat karolja fel. Hermann a görög grammatikát az eddig szokásos empirikus alap helyett logikai, rationalis alapra fekteti; a metrikában nemcsak szótagokat mér, mint elődei, hanem először tér vissza a régi görög metrikusokra, s azok elméleteit nagyon is számba veszi; a kritikában merész genialitással és divináló szellemmel ragadja meg a dolog magvát, s nem sokat latolgatva a hagyományt, az ókor mély ismeréséből nyert művészi conceptióval coniciál; a görög irodalomból csakis költők, s ezek közűl a tragikusok, epikusok, de főleg Pindaros, egész életének e hű kísérője, érdeklik. — Boeckh-öt a históriai felfogás jellemzi. A szövegkritika kevés neki; e helyett a magasabb kritika problemáival szeret foglalkozni. Pindarosának nem a szövege becses, hanem commentárja, s ebben különösen a metrikai rész és a költemények compositiójának és historikumának kérdése. Második és harmadik nagy műve, a Staatshaushaltung és a Corpus Inscriptionum Græcarum szintén a régiek története és kulturája iránt való érdekeltségét és e téren való magas álláspontját bizonyítják, de igazi philologiai akribiáról is tanúskodnak. — Korszakos alkotás volt a philologia disciplináinak osztályozása is, melyet Wolf és Hermann inkább külső, alaki eljárásával szemben a tartalom és anyag szempontjából ejtett meg.

E két nagy ember iskoláin is megismerszik a mesterektől inaugurált bifurcatio, s messze le egészen a mi korunkig megvan a philologusoknak két főjellemvonás szerint való megoszlása: a grammatikai-kritikai irány, a reális irány.

Hermann közvetlen tanítványain még legjobban látszik meg tanítójok hatása. Első sorban Lobecket kell megemlítenünk, kit nagy olvasottsága és finom nyelvérzéke alkalmassá tett, hogy a nyelvi aprólékosságok ezernyi sokaságából biztos szabályokat állapítson meg, — és az élesen itélő, geniális Reisiget, a jelentéstannak tudományos megalapítóját. Lobeck mellett Königsbergában Hermann egy másik tanítványa működött, *Lehrs*, ki a görög epos történetének, úgyszintén a görög grammatikának terén sok maradandót alkotott, bár nem tagadható, hogy Aristarchusról szóló művének sok a methodikus fogyatkozása és Horatiussal szemben felállított subjectiv kritikájának nem egy gyengéje van. Lehrs és Lobeck hatásáról tanuskodik a köröttök alakult *königsbergi iskola*, melynek tagjai három irányban működtek: 1. kutatták a

görög grammatikusok munkáit az alexandrinusoktól le a byzantin korig, 2. vizsgálat tárgyává tették az epikus költészet alaki és szerkezetbeli sajátságait Homerostól Nonnosig (Kammer, Flach, Ludwich) és 3. foglalkoztak a görög nép vallási nézeteinek rendszerbe foglalásával.

Hermann tanítványai a mestertől kapott ihletet viszik aztán tovább, a nagy németlakta föld legkülönfélébb részeibe, módszerükkel mindenütt hódítva, s szélesebb körben a humanistikus iskoláztatásnak is újabb impulsust adva. Bajorországra nézve megtette ezt a præceptor Bavariae, Thiersch, megteremtője az Acta philologorum Monacensiumnak és a németországi philologusok 1837 óta évenkint tartatni szokott gyűléseinek. Neki köszönik mindenöket Doederlein, a synonymika írója és Dissen, a görög költők műveinek e philosophikus szemlélője és taglalója. — Boroszlóban tanárkodott Hermann egy másik tanítványa Passow, kinek először volt tiszta fogalma a lexikographia igaz feladatáról, megszüntetvén azt az akkoráig táplált balvéleményt, mintha a szótár a tudósnak nem volna egyebe, mint a sánta embernek a mankó. Első kritikai szótárán kívül még azt a fontos dolgot jegyezhetjük fel róla, hogy az ő ösztönzéseire indult meg a máig is fenálló és életerős folyóirat, a Jahrbücher für Philologie und Pædagogik. — Utolsónak Hermann tanítványai közől, de nem legkisebbnek hagytuk Meinekét, ezt a sokoldalú philologust, kinek a görög vígjátékra vonatkozó munkássága mindenha maradandó leszen. — Ámde ki járhatna végire a Hermann iskolájabeli közeli és távoli rokonságnak, melynek nem egy tagja a maga kisebb körében úttörő volt? Mennyit hatott és írt Kühner, a grammatikus, Ahrens a dialektologus, Leutsch, szerkesztője és lelke a Philologusnak, Bernhardy, az irodalomtörténet írója, és még sok más, kiknek érdemeit a speciális kutatások megszámlálhatatlan ösvényein szoktuk csak igazán méltányolni?!

Ámde időközben a philologiai módszer utat tört magának a modern nyelvek és irodalmak históriai felkutatásában is. A Grinum testvérek voltak az elsők, kik a classica és germán philologia kapcsolatát történelmi-nyelvtani munkáikban szorosabbra fűzték, de első igaz megtestesítője e kapcsolatnak Lachmann volt. A kritikára irányzott módszerének, melyet a görög, latin és német irodalom termékeire egyenlő sikerrel alkalmazott, első fényes tanúbizonyságát az új-testamentom kiadásában adta. Eljárásának elvi jelentőségű sarktételei a következők: A régi irásművek reconstructiójában két dolgot kell végeznünk. Először is az író személyét és életét kell vizsgálat tárgyává tennünk. Másodszor munkája eredeti alakját kell visszaállítanunk, s e czélból kritikailag megvizsgálnunk azon viszonyokat, melyek közt az írásmű keletkezett. E második feladat első része teszi tehát a kritikát, a második az interpretatiót. A kritikai eljárásnak ismét három fokozata

van: a hagyomány megállapítása, *recensere*; a rontott helyek megjavítása, *emendare*; és a mű eredetének felderítése, *originem detegere*. A recensiót az interpretatio nélkül kell megejteni, a többi karöltve jár vele, mert mind az emendatio (= conjecturális kritika), mind pedig az írásmű eredetének vizsgálata (= magasabb kritika) feltételezi, hogy az egész mű tartalmát behatóan ismerjük.

E kritikai alapelveknek leghívebb tüköre a Lachmann-féle Lucretius-kiadás. Még nálánál is fontosabbak azonban Lachmannak az Ilias szerkezetére vonatkozó kutatásai, melyekben a Nibelungénekről felállított elméletét értékesíti, s iparkodik kimutatni, hogy az Ilias 18 különböző költő műve, kiknek egyes darabjai a költemény mai formájában is még feltalálhatók.

A homerosi költemények eredetére és szerkezetére vonatkozó ezen újabbi kutatások azután, — nem is tekintve Hauptra és ennek összehasonlító irodalmi vizsgálódásaira való elhatározó befolyásukat — lassan előkészítették a talajt az úgynevezett homerosi középpártnak, mely, élén Grote-val, a szigorú unitariusoknak és a daltheoria híveinek elméletei közt foglalva állást, azt vallja, hogy egy ősi Ilias és egy ősi Odyssea, mint egységes művek, igenis léteztek, s ezekhez mint középpontokhoz fűződtek azután más költőknek ugyanazon tárgyakra vonatkozó dalai, míg együttesen mai alakjokat öltötték.

De Hermann nagy alkotása, a grammatikai és kritikai módszer alapvetése, még nem találta meg útját a philologia minden egyes ágában. Különösen a római irodalom várta még e módszernek a maga speczialis igényeihez való alkalmazását, — mert hisz eddigelé a görög irodalmat tekintette mindenki fődolognak, s Hermann nyomdokait követve, csak amúgy mellékesen fordúltak a rómaiakhoz. De Hermann módszerének taníthatósága sem vált közmeggyőződéssé, s a philologiai methodus közlésének titkát a mesteren kívül nem értette még senki sem.

E feladatok megoldása várakozott Ritschlre, Wolf, Boeckh és Hermann mellett, e század legnagyobb philologusára, s minden idők legkitünőbb tanárára.

Mielőtt irodalmi működésére térnénk, hallgassuk meg egyik tanítványának szavát, mint nyilatkozik mestere egyetemi előadásairól:

«Előadásának eredetisége rendkívüli hatást keltett. Nem simán és egyenletesen folyt tovább, elfedve a szellemi munkát, hanem a gondolkodásnak amaz operáczióját, melynek a beszéd csak eredménye volt, a hallgatókkal mintegy újra elvégeztette. A pillanat közvetlen sugallatától vezetve, a tárgyba teljesen elmerülve, csak arra törekedett Ritschl, hogy a tárgynak teljesen megfelelő, legpræcisebb, legjellemzőbb, szóval a legtalálóbb kifejezést meglelje, s ha rögtön keze ügyébe nem akadt, felkereste, és mindig meg is találta. — Igy lőn Ritschl erő, frisseség és

plasticitás dolgában mestere, nemcsak a német, hanem a latin szólásnak is. Mert a latin nyelvet is nem úgy beszélte, mint az eltanult és classicus minták nyomán gondosan utánzott nyelvet szoktuk, hanem a nyelv eszközein souverain hatalommal uralkodva egy egészen sajátságos stilust teremtett magának, mely szellemi egyéniségével teljes összhangzásban volt. S mindezt elmondotta mindenkit elragadó lángoló tárgyszeretettel; minden szavát áthatotta és élesztette a tudományos munkának ama benső öröme, mely legközönyösebb és legrestebb hallgatóját is végre felvillanyozta. Gondolatainak leghathatósabb kifejezésére Ritschl egy eszközzel rendelkezett, melyet később tudatosan alkalmazott és előadása egyik legjellemzőbb sajátságává fejlesztett. A kutatások eredményeit ugyanis nem jelölte meg már előre, hanem biztos kézzel lépésről lépésre vezette a czél felé hallgatóit, kik feszült figyelemmel látták azt mind közeleb és közelebb jönni. És ha végre a legyőzhetetlen logikával előkészített facitra került a sor, akkor is meglepte az embert a végső következtetés finomsága és szabatossága, még ha szerencsésen megsejtettük is már a félig eltakart végeredményt. Ily módon fokozott önmunkásságra szorította hallgatóit, s ily módon valósította meg ama viszonosságot tanár és tanuló közt, mely minden akadémiai munkásságnak legmagasabb feladata.

«De a mily élvezetesek voltak is ezen előadások, s bármely üdvös lendületet és biztos útmutatást adtak is az önmunkásságnak: Ritschl valódi egyetemi munkásságának súlypontja a tanuló ifjuság közvetlen betanítására esett, úgy, a mint ő a bonni seminariumban és Lipcsében, a philologiai societásban gyakorolta. A szó igaz értelmében betanítás volt az, melyben részesült, a ki szerencsés volt ezen szűkebb körökbe bejuthatni; nem külső idomítás volt ez, nem egypár hasznos tanács, hanem belülről meginduló módszeres kiképzés, mely az egész embert megragadta és teljes életére véglegesen kiformálta. A fegyelmezés azon indult meg, hogy mindenkinek saját elégtelenségét be kellett látnia, s mindenkinek őszintén meg kellett győződnie, hogy a tudományban semmit sem lehet futtában elérni, hogy az istenek a sikert verejtékkel szereztetik meg, s hogy a becsületes munkát a legkisebb dolgokon kell kezdenünk, mert a tudományban semmi se kicsiny, — és mert a látszólag kicsiny dolgok, kevésre becsülve, a nagyokat is veszélyeztetik. S a ki aztán hozzáfogott a munkához, azt irgalom nélkül kényszerítette, hogy szemébe nézzen minden nehézségnek, mindegyikkel megmérkőzzék és annyit legalább is tanuljon meg, hogy legyőzése mennyiben sikerült neki avagy nem. Kopott fordulatokkal vagy tekintélyre való kényelmes hivatkozással senkinek sem volt szabad beérnie, — mindent a maga kezével kellett végezni és a maga eszével megvizsgálni, míg vagy teljesen, vagy lehetőleg világos volt minden. Mindenki, ki igazán átadta magát

Ritschl iskolájának és az első kezdet után nem vonta ki magát belőle, megtanult a maga lábán megállani, és készen volt azt a munkát, melybe fogott, szabad önmunkássággal elvégezni. És itt fejtette ki Ritschl legnagyobb tanítói művészetét, mert eddig senki se érte utól őt: abban a mesteri képességben, melylyel egyeseknek gyakran még szunnyadó tehetségeit felfedezte, nagyra növesztette, a nekik való feladatokat kitalálta, úgy hogy természetes képességeiket még fokozta is, és legmagasabb tökéletességökig kimüvelte.»

Két főirányban halad Ritschl irodalmi működése: az egyiknek végén áll az eddig meglehetős mostoha sorsban részesült római komédia és Plautus, melynek kritikai fundamentumát Ritschl rakta le örök időkre, nemcsak a mailandi palimpsestos értékesítése, hanem a conjecturákra szóló számos corrupteläk helyreütése és a szövegkritikával szoros kapcsolatban levő plautusi prosodia és metrika megállapítása által. Ritschl óta Fleckeisen, Studemund, Bergk, Corssen, Schoell, Brix és Lorenz munkálják e talajt. A második korszakos munkássága Ritschlnek a latin nyelv történetére vonatkozik, kapcsolatban a római feliratok módszeres feldolgozásával. Tovább vitték e kutatásait Brambach, Schmitz, Bücheler és mások.

Hogy mily nagy Ritschl iskolája, arról hozzávetőleges fogalmat alkothatunk, ha az Acta societatis philologæ Lipsiensis hat kötetét megtekintjük, vagy ha elővesszük a Symbola philologorum Bonnensium in honorem Friderici Ritschelii czímű gyüjteményes munkát. Itt találjuk Ritschl-en kívül Keil-t, a római grammatikusok kiadóját, Vahlen-t, a kiváló aristotelikust, Kvičala-t (Sophokles, Euripides, Vergilius), Bernays-t (görög philosophusok), Stein-t (Herodotos), Riese-t (Anthologia), Thilo-t és Hagen-t (Servius), Keller-t és Holder-t (Horatius), Reifferscheid-ot (Suetonius és egyházatyák) stb.

Nem szorosan a Ritschl iskolájához tartoznak, de tőle mégis függnek Orelli, Cicero kritikai apparatusának alapvetője; a két Dindorf, kik a régi irodalomnak majd mindegyik képviselőjét kiadták, és pedig Vilmos a költészet, Lajos a prózai irodalom terén; Nauck, a görög tragikusok és Homeros ez éles, de sokszor erőszakos kritikusa, és Bergk, kinek szerencsés combinativ tehetsége nagy hasznára vált a szövegkritikának, ha nem is épen mindig a kézirati hagyomány értékesitésének alapján. Ad absurdum vitte a conjiciálást Hartung, kiről tréfásan azt szokták mondani, hogy 100 conjecturája közől legalább is 99 nem szokott sikerülni.

Elérkeztünk a kizárólagos szövegkritika hivőihez, kik mind a legújabb kor philologusai. Hermann és Ritschl iskoláihoz tartoznak még ezek is, de fájdalom, nagy előzőiknek universális felfogása nélkül és az epigonok számos fogyatkozásaival. Nagy érdemök van kétségtelenül az

egyes írók szövegének végleges recensiójában, a kézirati hagyomány teljes összehordásában; de e munkájok mellett ritkán van érzékök, a philologiában rejlő műveltségi elemeket és a tudomány nevelő feladatait méltányolni. Hézagos maradna rövid elmefuttatásunk, ha legalább névszerint nem sorolnók fel azon kiválóbbakat, kik a magok szűk körében maradandót alkottak. A homerosi költészet terén elég említenünk La Roche-ot, a codex Venetus A. hivatott méltánylóját és az ó-kori homerosi szövegkritika történetíróját, azután Homeros nyelvezetének szellemes megfigyelőjét Classen-t, — a többi epicusra nézve a cyklikus-töredékek gyűjtőjét Kinkel-t, a Hesiodos-kutatókat Köchly-t, Flach ot és Rzach-ot, Apollonius kiadóját Merkelt, és Nikandros meg Kallimachos kiadóját Schneider Ottót. A bukolikusokat feldolgozták Ziegler és Fritzsche; Pindaros kritikája és metrikája sokat köszön Tycho Mommsennek és Christ Vilmosnak. Aeschylus codex Laurentianusát juttatták érvényre Merkel és Kirchhoff, s az utóbbinak Euripides-kiadásában foglalt álláspontjára helyezkedik Willamowitz-Moellendorf. A görög szónokokra nézve említsük meg Westermannt, a görög szónoklat történetének jeles íróját, utána Demosthenes kiadóit Voemel-t és Rehdantz-ot, a többi attikai szónokokra nézve Scheibét, Frankét, de különösen Blass-ot, ki a görög szónoklat fejlődésének minden egyes mozzanatáról oly hű képet adott. A görög rhetorika munkálásában kiválnak Walz és Spengel, a görög philosophia történetére nézve elsők Brandis és Zeller. Aristotelikusok: Trendelenburg, Biese, Schwegler, Prantl, Waitz, és Bonitz, platonikusok: Hermann Frigyes és Schleiermacher után Susemihl, Schanz, Ueberweg, Scharschmidt és Bonitz. A görög történetírás töredékeit egybegyűjté Müller Károly, Thukydides körül Bekker Immanuel és Poppo után kivált Classen, — Herodotos körül Dahlmann és Kirchhoff Adolf, Xenophon körül Schenkl, — Polybius körül Hultsch fáradoztak sikerrel. A későbbi görög prózaírókat adták ki Hercher és Hertlein, a görög regényt tette kutatás tárgyává Rohde. A keresztény görög hymnologiára nézve megemlíthetjük Christ Vilmost, az új-görög népköltészetre vonatkozólag Passowot és Wagnert.

A mit a római költészet terén Lachmann, Haupt, Ritschl és tanítványai tettek, azt fenebb érintettük. A legujabb kornak tudósai közül, kik e téren kiválót alkottak, nevezzük meg csak a következőket: A mindig harczra kész Mueller Lucián, kinek metrikai munkája, a mily önálló és alapos észre vall, oly kevéssé egyeztethető össze az irodalmi tisztességtudás szabályaival. A latin költők kiadásai közől a Baehrensé érdemelnek figyelmet, ki sok új kézirati forrást kutatott fel; Umpfenbach és Dziatzko Terentius körül, Wagner és Ladewig Vergilius körül, Merkel Ovidius körül buzgólkodtak. A mi Horatiust illeti, a kitünő szakemberek egész sorával találkozunk, kik e költőre fordították erejök javát.

Három csoportra oszlanak ezek a Horatianusok: szigorú conservativek, élökön Keller és Holder, mérsékelten szabadelvűek, Meineke, Haupt és Müller vezérlete alatt, és radicalisok Lehrs, Ribbeck és Linke nyomain haladva. A latin prózairodalom terén végre Halm, Hartel, Reifferscheid, Zangemeister, Mommsen, Eyssenhardt, Jordan, Dietsch, Weissenborn, Nipperdey és Draeger, — a latin lexicographia terén Georges a legkiválóbbak.

De nem hagyhatjuk el ezt az utat, míg a grammatikai-kritikai irálynak egy újabb és igen fontos jelenségéről nem szóllottunk. A jelen század elejétől ugyanis új kincses-bányája nyílt meg a philologiának: az összehasonlító nyelvészet. Megjelenését az egészen új tudománynak, vagyis inkább módszernek, idegenkedéssel, sőt megvetéssel fogadták igen sokan a legelsők közől is, sőt jellemző dolog, hogy még Ritschl is élte fogytáig bizonyos tartózkodással élt vele és eredményeivel. Pedig ha valaminek, úgy ezen tudománynak van még nagy jövője és termékenyítő hatása minden grammatikára, s így a görögre meg latinra is. A görögre először alkalmazta nagyobb szabásban Benfey, kinek az volt a terve, hogy az egész görög grammatika épületét főleg a hangtanra való tekintetből fogja felépíteni. Munkájának csak a legelejével készült el. Ép oly kevéssé oldotta meg a feladatot Leo Meyer, de még Curtius sem, a történeti álláspontnak e kiváló bajvívója. Mindamellett ‚Studien zur griechischen und lateinischen Grammatik' czímű vállalata, melynek dolgozói rajta kívül Brugman, Leskien, Windisch, Deffner és mások — egy egész seregét oldotta meg a görög és latin grammatikába vágó speciális kérdéseknek, három főmunkája pedig, a Schulgrammatik, az Etymologie és a Verbum, az összehasonlító nyelvtudomány értékesítésének tekintélyes tanújelei. A nyelv psychologiájával, mint bölcsészeti problemával, foglalkozott Steinthal, a nyelv philosophiai és históriai megfigyelését egyesíteni iparkodott Westphal «Philosophisch-historische Grammatik der deutschen Sprache» czímű munkájában, mely azonban, jelentőségre nézve, hozzá se fogható Westphal metrikai és rhythmikai kutatásaihoz. A hangtan terén Curtius mellett különösen Schleichert kell megemlítenünk, az ő «hangtörvényei»-vel, továbbá az olasz Ascolit, Merkel, Brücke és Czermák hangphysiologiai kutatásainak tudós érvényesítőjét, — végre a junggrammatikusokat, kik Steinthal, Leskien és Scherer alapján a hangmódosulásoknak, nevezetesen az analogiáknak psychologiai okait vizsgálják és bennök mindig visszatérő törvényszerűséget találnak. Heves ellenzőik különösen a fiatalabb Benfey-féle iskolában találhatók (Bezzenberger, Fick). Ha még Delbrück-ot, Hübschmann-t, Jolly-t, Schuchardt-ot, Merguet-t, Vaničeket említjük, a legnevezetesebb idevágó jelenségekről beszámoltunk.

És most tartsunk szemlét ama másik, nem csekélyebb jelentőségű

iskolán, melynek nagymestere és megalapítója Boeckh volt. Ez iskola látköre és alapja kétségkívül szélesebb az imént vázolténál: míg a kritikai és grammatikai irány még legmonumentálisabb alkotásaiban is túlnyomólag alaki czélzattal bír, és a tartalmat ennek, ha nem is épen szolgálatába szegődteti, de csak olybá veszi, mint fontos segédeszközét, addig a Boeckh iskolája a tartalmi igazságot és szépséget keresi az alakban is, keresi a régiség tárgyi tényezőit, részint ezen tárgyak kedveért, részint az ó-korról nyerendő felfogás hűségeért. Míg a kritikai és grammatikai iskola kedvez a czéhszerűségnek, s műhelyébe laikust nem bocsát be, mert mindig attól kell tartania, hogy nem értik meg vagy balúl magyarázzák meg eljárását, addig a reális irányú iskola belevonja a kultura minden tényezőjét, szereti, ha minden oldalról közelednek hozzá, s egyedüli törekvése, hogy az emberiség bő szerivel fordíthassa maga javára azt a nagy történeti háttért, melyet ez iskola épített fel.

Ha körülnézünk a munkások ezrein, kik az ó-kori élet e minél hívebb ismeretére törekedtek, bajos mindjárt tájékoznunk magunkat. De legjobb útmutatónk lesz talán, ha disciplinák szerint jellemezzük működésüket. Legdicsőbb vívmánya a reális philologiának e században a régi művészet kellő méltánylása, az archaeologia. Mint a philologia egyik disciplináját megalapította Müller Otfried, kinek archæologiai kézikönyvét eddig nem múlta felül senki, amennyiben e mű jelöli ki e disciplina részeit, a historiait és a systematikait, mely utóbbinak tárgyává teszi a tektonikát, a képzőművészet technikáját, alakját és tárgyait. Müller Otfried tehát szervezte az archaeologiai szakot.

Más oldalról tekintette az ó-kori művészetet Welcker, ki a Müller műtörténeti felfogásával szemben az æsthesis mértékével mérte az emlékeket. Egyoldalúlag, nem a philologia szerves részeként, hanem önálló tudományként kívánta művelni az archæologiát Gerhard, kinek nagyon sok ugyan a módszeres tévedése, de aki másrészt adatok gyűjtése által az u. n. archæologiai statisztikát megalapítá. Egész életének egyedüli czélja az volt, hogy mentől több eddig ismeretlen, régi műemléket rajzban, képben és szövegmagyarázatokban terjeszszen. Gerhard élete nagy részét Rómában tölté, és itt lelkes apostola volt minden archæologiai mozgalomnak. Központja egy egész művészi és archæologiai koloniának, melyhez tartoztak a görög sírokra vonatkozó munkájáról híressé lett Stackelberg, továbbá Panofka, Bunsen, Kestner, Fea és Thorwaldsen. Ezekkel egyetemben alapította meg az Instituto di Corrispondenza archæologicát, ezt a nevezetes egyesületet, melynek közlönye: a Bulletin, csakhamar nemzetközi közvetítője lőn az archæologiai felfedezéseknek. E közlöny német munkatársai közül megemlítendők Brunn, a görög stilus ez alapos ismertetője, azután Kekulé, Conze, Braun, Henzen, Ibeken, Helbig, mind ismeretes nevek az archæologiával foglalkozók előtt. Kap-

csolatban az Instituto-val szóvá kell tennünk itt annak egyik fiókját, az athéni társaságot, mely a német kormány bőkezűségéből, Curtius Ernő tevékeny részvétele mellett, ásatta fel 1874-től 1881-ig az olympiai játékok színhelyét, és ezáltal az archaeologiának, és szélesebb értelemben a philologiának is megbecsülhetetlen szolgálatot tett, részint a régi topographiát gazdagítva, részint számos classicus műemléket napfényre hozva.

De nemcsak Rómában és Athénban, hanem mindenfelé, ahol valamikor classicus népek éltek és laktak, megindultak Gerlach példája után az archæologiai közlönyök és alakultak meg az archæologiai társulatok. Hogy a sok közül csak néhányat említsünk, a rajnai régiségek felkutatását tűzte ki czélúl az Urlichs alapította bonni régiségtani társaság, a Svájczban levő római régiségekkel foglalkozik a zürichi egyesület.

Gerlach azonban, minden nagy érdeme mellett, bizonyos tekintetben dilettáns volt. Szigorúbbá tette az archæologia módszerét Jahn Ottó. Nagy munkát egyet sem írt, de számos értekezése egytől-egyig mintaszerű a maga nemében, mind alakjánál fogva, mind azon Jahnt leginkább jellemző vonásuk miatt, hogy szerzőjük valóban a bőviből merít, és teljesen uralkodik az összes irodalmi és művészi anyagon, minden hypothesist kerül, melyek tudvalevőleg művészi dolgokban százával kinálkoznak, és szorosan a tényekhez ragaszkodik. Értekezése, melyben az archæologia legfontosabb feladatairól szól, korszakot alkot. Iskolájából kiemeljük Michaelist, Bursian Conrádot, Petersent és Benndorfot.

Az újabb archæologiai kutatók sorából kiválnak Stark, aki előtanulmányai és philosophiai műveltségénél fogva, hivatva lett volna a Mueller kézikönyvéhez hasonló, mai színvonalon álló archæologiát irni, de csak az elméleti systematikával és történeti résszel készült el. Friderichs a görög és keleti művészet kapcsolatát kutatta. Overbeck a görög szobrászat történetét irta meg, míg Bœtticher az ő tektonikájában tisztán elméleti úton, fogalmi alapon törekedett a görög architektonika lényegét felfogni.

Nem lehet mellőznünk a praktikus archæologusokat sem, kik ásóval kezükben mutattak rá a föld alá temetett régi emlékekre. Közülök legnépszerűbb Schliemann, ki sem túdos, sem művész nem volt, hanem autodidakta kereskedő, eltelve a régi görögség lelkesültségétől, és ez eszmének hozva meg a legnagyobb anyagi áldozatokat. E szerencsés felfedező ásatta fel Tiryns és Mykenæ oroszlánykapuit és sirjait, Orchomenos régi alapfalait, és a régi Trója állítólagos színhelyét. Kutatásai a præhistoricus archæologiának, legalább negatíve, nagy hasznára váltak.

Meg kell emlékeznünk végűl a híres utazókról, Ross-, Prokesch, és Fallmerayerről, kik a népszokás megfigyeléséből következtettek visszafelé, s nagyon sok adatot szolgáltattak a régi görög geographiának is, melyet Ritter-féle szellemben dolgoztak fel. Kiepert, a classicus népek kartographusa, és az említett Curtius Ernő, Peloponnesos monographusa,

kinek fáradhatatlan utánjárása tette, hogy táborkari felvételek készültek Athénről és Attikáról. Éjszaki Görögország régi földrajzát Bursian, Siciliáét Holm és Schubring, Pompei topographiáját Schœne és Nissen, Rómáét Urlichs, Preller és Jordan dolgozták fel. Végül nagy hasznára váltak a római gyarmatok topograghiájának Mommsen feliratigyűjteményének magyarázatai.

Az archæologia művészeti ága a mythologiából nyeri anyagát. Nézzük tehát, hogy Heyne, Menzel és Creuzer óta ez a disciplina menynyit haladt. A jó philologiának, mint tudománynak, megalakúlásával a mythologia is elhagyta a meddő symbolikus küzdelmeket, és positiv alapra kezdett helyezkedni. Müller Otfriednak görög mythologiája egy nagy hibában leledzik ugyan, hogy t. i. az isteneknek csaknem teljes kirekesztésével, csakis a herosokra vonatkozó mythosokat tárgyalja, elvi jelentőségű érdeme azonban e műnek az, hogy szerzője a mythus fogalmát először törekszik præcisirozni, hogy a mythosi forrásokat kritikailag megvilágítja, és a mythos historiai vonatkozásait és chronologiai határait felkutatja, a mythos-magyarázat útját is kijelöli. Egészen más irányt követ Welcker Griechische Götterlehre-ja. E mű az ősmythusokat bonczolja, kiindúl Zeusből, mint az ős-görög monotheismus képviselőjéből, kinek alakja a görög nép képzeletében nem maradhatott egyedűl; melléje sorakozott lassankint számos más isten-alak, melyeknek felfogása az élőnek képzelt természet nyilvánulásaiból származik. Ezekből fejlesztette ki a görögök erős ethikai egyénisége az anthropomorphismust. Bőven és kimerítően tárgyalja a helyi mythosokat Gerhard könyve, míg Overbeck a mythologiának a művészettel kapcsolatos tárgyait és eszméit karolja fel. Még a Welcker álláspontját követi Preller is, csakhogy Welcker felfogása a mythosról inkább vallásos és költői, Gerhardé symbolikus, míg a Prelleré sok tekintetben physikai. Új eszmékkel gazdagítá a görög mythologiát az etymologiai fejtegetésekkel karöltve járó összehasonlító irány, melynek Kuhn Adalbert a felfedezője, és a mely ma már több jeles művelőt számlál.

Végül a reális irány legfontosabb ágát, a történetet és vele kapcsolatos segédtudományokat vegyük szemügyre. A kulturtörténet széles körü felfogásáról tanúskodnak Müller Otfriednak Aegináról, Orchomenosról és a dórokról szóló munkái, de még mindig nem emelkednek ama történeti magaslatig, melyről Grote szemlélte a görög népet. Ezen angol író hatását Németország sem bírta eltagadni. Nagyszabású történeti műve a politikai szempontot hangsúlyozza első sorban, s mint ilyen, különösen az athéni demokratia mesteri rajzában egészen új úton halad. Egy-két németországi ellenzője nem bírta megakasztani e mű diadalmas előrehaladását, mely a legszembeszökőbb nyomokat Oncken munkájában hagyta maga után. Népszerűségre azonban egy sem vetekedhetik a Cur-

tiusával, a ki a történetet úgy tekinti, mint a nemzet összes belső és külső életének rajzát, s e felfogását mesteri csoportosítással és szemlélhető előadással párosítja. A görög élet alapos megfigyeléséről tanúskodik Wachsmuth régiségtana is, meg a Schoemanné, kinek kézikönyvénél tán még fontosabb a Meierrel egyetemben kiadott s az attikai peres eljárást oly alaposan tárgyaló munka. A magánrégiségekre vonatkozó részletkutatások összegezője Hermann Károly Frigyes volt, a görög alkotmány, törvényhozás, törvénykezés, közjog és pénzügy féjlődésére nézve pedig a monographikus munkák hosszú sorával találkozunk.

Ha a görög történetre nézve a német nemzet nem szerepel is korszakot alkotóan, annál elhatározóbbak a római történetre vonatkozó művei. Niebuhr neve annyit jelent itt, mint a homerosi költészet mezején a Wolfé. A munka merész álláspontja, mely tudvalevőleg különösen a királyok korszakának tárgyalásában éri el tetőpontját, kezdetben sokakat elidegenített, míg végre Goethe, Schlegel Vilmos, Savigny, Michelet egymás után védelmére keltek s elismerést szereztek neki. Tovább fejlesztette ez irányt Schwegler, kinek műve a római jogi intézmények kölcsönös vonatkozásainak, ez intézmények fejlődésének és szervezetének mély felfogásáról tanúskodik. A második epochális munkája a római történetnek Mommsené. Minden tudós apparatus nélkül jelenik meg e könyv, melybe a szerző az egész rengeteg anyaghalmazt beledolgozta. Ez eljárást, mely a munkára a művészi termék bélyegét nyomja, kiegészíti az élénk szémléletesség, a stilus ereje és ritka jellemzetessége, a subjectiv itéletnek megdöbbentő energiával nyilatkozó érvényesítése. Minden együttvéve a szó szoros értelmében magával ragadja az olvasót, ki végre saját magát is cselekvő személynek hiszi. Versenyez e művel a Römisches Staatsrecht, mely nem egyéb, mint a római történetnek tisztán államjogi szempontból való megítélése.

Mommsen mellett a római történet és segédtudományai terén Ihne, Stahr, Büdinger, Lange, Marquardt, Forbiger és Friedländer ismeretes neveivel találkozunk.

Ime rövid vonásokban főleg a módszeres és eszmei szempontokat kiemelve, vázát adtuk a classica philologia németországi történetének. Bármilyen legyen is e kimívelt módszerrel és át nem tekinthető segédeszközökkel rendelkező tudománynak sorsa a jövőben, annyit megtanulhatunk eddigi fejlődéséből is, hogy kijelölte útját nemcsak a szorosan vett philologiai, hanem egyáltalán minden történelmi tudományba vágó kutatásnak. Lelkiismeretes eljárásra, irodalmi itéletre, az anyag rendszeres feldolgozásának módjára, alaki és tartalmi ízlésre a tudományt a philologia tanította meg. Ezt jó lesz megjegyezni azoknak, kiket a Frarynak különben nem veszedelmes tantervei elragadtak.

Dr. FINÁCZY ERNŐ.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

16. **A magyar név- és igejelző.** *Veress Ignácz*tól. (Nagyszebeni állami főgymnasium).

Mikor ezen értekezés czímét elolvastam, azt hittem, tudom, miről lesz benne szó. A névjelző nem lehet más, mint névszó mellett álló jelző; az igejelző már különösebb kifejezés, erről meg azt hittem, hogy a szerző az állítmányhoz tartozó névszót nevezi így, pl. *Mátyás király volt.* Ebben erre *király* nagyon illenék, nem annyira ige, mint inkább az állítmányi jelző név. Annál inkább elbámultam, mikor az értekezés 5. lapján azt olvasom, hogy «a magyar nyelv három időbeli névjelzőt teremtett *(álló, állott, állandó)*, és két időbeli igejelzőt *(állva, állván)*.» Hogy jutottak ezek a szók a jelző névhez, azt képtelen vagyok megérteni; mi összefüggés van ezen igenevek természete és a «jelző» szó között? Nem is szólva arról, hogy a jelző szónak a nyelvtanban egész pontosan meghatározott jelentése van, sőt mi több, Veress használja még ebben az értelemben is.

Az előttünk fekvő értekezés csak az «egyik időbeli névjelzőt» tárgyalja, az *álló*-féléket. Előbb azonban egy kis általános elmélkedés nyitja meg a tanulmányt. Szól arról, hogy az ember rendesen a nyelv segítségével akar másokra hatni, s a ki jól tud a nyelvvel bánni, el is éri ezt, mint pl. a népszónokok, a népköltők, a kik iskolázatlanul is tudtak hatni és lelkesíteni. Ezeknek a tehetsége a természet adománya. Meg is nevez két költőt, a kik nem szorultak az iskolára: Homéros és Petőfi (!).

De mit csináljon az a szegény halandó, a kit a természet így meg nem ajándékozott? Annak azt tanácsolja Veress úr, hogy járjon iskolába, ott majd megtanulja, hogyan kell gondolatait «hatásos egészszé alakítani.» Hanem az iskolában szerzett tehetség még sem ugyanaz, mint a mit amazok a természettől kaptak. Azok az ihletett népköltők és népszónokok «a kötőszók és visszahozó névmások használata nélkül is képesek voltak hatásos beszédet vagy költeményt teremteni.» «De ha mi ezen isteni adománynyal nem dicsekedhetünk, csak hozzá folyamodunk az iskolához, mely megtanít kellően élni a kötőszók és névmások szabályszerű használatával.» — Tehát mi különbség Petőfi és Veress Ignácz között? Az, hogy Petőfi nem használt kötőszót és visszahozó névmást, Veress úr pedig nem élhet meg azok nélkül.

Az olvasó tán azt hiszi, hogy mindez tréfa. Dehogy! Veress úr ezt egész komolyan mondja. Hanem úgy látszik, ő neki is jutott valami az isteni szikrából, mert nyitjára jött annak, hogy mért nem kell az

ihletetteknek se visszahozó névmás, se kötőszó. «Hogy a visszahozó névmások gyakoriakká ne váljanak, kinálkoznak a jelen, múlt és jövő névjelzők; hogy a sűrű kötőszók miatt irályunk vontatóvá ne váljék, elé állanak a ielen és múlt igejelzők.» Ime a nagy titok! S Veress úr, nemhogy óvatosan elrejtené a felfedezett titkot, hanem kitárja az egész világ előtt; most már lehet akárki nagy szónok, nagy költő! Csakhogy ezuttal csupán az egyik névjelzőről szól, a folytatást máskorra igéri.

Ha elfelejtjük ezt a bevezető, elég különös fejtegetést, a későbbi összeállítást haszonnal forgathatjuk. Veress czélja ebben a tanulmányban az volt, hogy megmutassa, hogyan használja Petőfi a folyó cselekvés igenevét. S ezt érdemes is vizsgálni, mert ép ez igenév használata olyannyira változatos a magyarban s egyes esetekben annyira vitatott is, hogy alkalmazása módjait egy oly kiválóan magyaros nyelvű költőnek, mint Petőfi, munkái alapján mutatni be, érdemes és haszonnal járó fáradság. Csak módját kell tudni, hogy hogyan csoportosítsuk az előttünk álló tényeket.

Veress a Petőfinél előforduló igeneveket négy csoportba osztja: 1. a jelen névjelző melléknévi sajátságai; 2. a jelen névjelző tárgyesettel (vagyis igei természete); 3. a jelen névjelző mint főnév; 4. továbbképzés. Hogy ez a csoportosítás nem helyes, arról könnyen meggyőződhetünk. Először szól az igenév melléknévi természetéről, azután külön szól róla mint főnévről, pedig épen melléknévi természeténél fogva lehet csak főnév, s ezért ezek az esetek is az első csoportba tartoznak. A negyedik csoportnak pedig semmi jogosultsága sincs az első kettő mellett, mert ha előbb arra volt tekintettel, hogy a használatban hogyan érvényesül a szó eredeti természete, itt nem sorozhat egyszerre egy csoport tényt alaki szempontból külön. Tehát az ő elvéből indulva ki csakis két csoportot alkothatott volna: 1. a mikor az igenév melléknévi, s 2. a mikor igei természete érvényesül. E két főcsoportban aztán ismét külön osztályozhatta volna az egyes tényeket. Mint melléknév lehet az igenév 1. jelző, 2. értelmező, 3. alany (főnév), 4. állítmány. Igei természete érvényesül, ha mellette 1. tárgy áll, vagy pedig 2. határozó. Tehát az ő szempontjából tekintve a dolgot így kellett volna csoportosítania a Petőfi költeményeiben talált igeneveket.

Hanem az igaz, hogy, ha így jár el, még akkor sem végzett volna valami nagyon hasznos munkát. Mert épenséggel nincs szükségünk arra, hogy száz meg száz példán lássuk, mint érvényesül az igenévnek majd egyik, majd másik természete. Ez oly természetes dolog, hogy magából az igenév fogalmából következik, hogy használható mindazokban az esetekben, a melyekben a melléknév, s állhat ugyan olyan kapcsolatokban, mint az ige. Egy-két példa tökéletesen elég arra, hogy ennek valóságát be is bizonyítsuk.

Egész más czélból lett volna kivánatos megfigyelni, miként használja Petőfi vagy más jeles költő vagy író az igeneveket. Azt szeretnők tudni, hogy hogyan jutott ez az igenév olyan nagyon sok oly változatos jelentéshez. Tehát jelentés szerint kellett volna csoportosítani Petőfi igeneveit. Evvel hasznos munkát végzett volna Veress.

A folyó cselekvés igeneve eredetileg azt jelenti, a ki vagy a mi valamit tesz. Tehát csoportosítania kellett volna azokat az eseteket, a mikor ez a jelentése egészen világos (zengő madár, ölelő kar, károgó holló, pergő rokka stb.). A jelentés első változása, ha az igenév már nem azt jelenti, a ki most tesz valamit, hanem a ki vagy a mi valamikor előbb tett valamit, a mi azonban jellemző rá nézve (pl. teremtő isten). Továbbá jelenthet az igenév olyat is, a ki vagy a mi rendesen vagy igen gyakran szokott valamit tenni (mentő csónak, változó szerencse, kanyargó Tisza stb.). Még messzebb távozunk az eredeti értelemtől, ha az igenév olyasmit jelent, a mivel valamit tenni szoktak (ásó, bajuszpedrő stb.), vagyis egyáltalán eszközneveket jelent. Innen csak egy lépés, s ott vagyunk, midőn az igenév jelentése már nagyon különféle lesz; majd helyet, majd eszközt, majd a cselekvés tárgyát, majd idejét jelenti, de mindegyik kifejezést megérthetjük, ha úgy tekintjük, hogy az a tárgy az illető cselekvésre szolgál. Pl. ivó víz, a mi ivásra szolgál; ivó pohár, szintén ivásra szolgál; evő kanál, a mi evésre szolgál; fonó szoba, olyan szoba, a mit fonásra használnak; szántó föld, olyan föld, a mit szántásra használnak stb. — Végre sok esetben annyira eltávozott az igenév jelentése az eredetitől, hogy beszéd közben nem is gondolunk az összefüggésre, s úgy használjuk, mint egész önálló főnevet vagy melléknevet: forró ajak, elöljáró, adó, igazgató, jegyző, szülő, lobogó, szabó, seprő, való stb.

Itt csak nagyjában vázoltam, hogyan tér el az igenév eredeti jelentésétől s válik mindig önállóbbá. Azokon a példákon, melyeket Veress Petőfiben talált, nagyon szépen lehetne megmutatni a fejlődés egész menetét részletesen. Ezt vártam ettől a tanulmánytól. De hiába!

Dr. Balassa József.

17. **Bocatius.** Irta *Dr. Tóth Lőrincz.* (Kassai kath. főgymn. 1884/85. évi értesítőjében.)

A szerző ismerteti Bocatius János eperjesi, majd kassai iskolarector, később ugyane város bírájának életét és munkáit. Értekező szorgalommal hordta össze a különböző helyeken található adatokat. Levéltári kutatást is tett, a mennyiben a kassai városi levéltárban található és különösen a Sz. Erzsébet egyház elvétele ügyében Prágába tett utazására vonatkozó adatokat is felhasználta. Nem akart teljes életrajzot adni, inkább csak vázlatot; mert ellenkező esetben más felvidéki levél-

tárakat (pl. a bártfait és lőcseit) is át kellett volna kutatnia, hol különösen város-birói működésére nem egy levelet talált volna. Életének ismertetése után irodalmi munkásságát mutatja be, még pedig olyképen «hogy egyes munkáinak csak czímét ismerteti, azon időrendben, amint napvilágot láttak, míg a nevezetesebbekből kivonatot közöl azok számára, kik meg akarják ismerni Bocatiusnak gondolkozásmódját, bő ismereteit, nyelvét, irályát és a külalakot, melyeket költeményeiben használt.»

E czélra nagy segítségére volt Szabó Károly, ki a Régi Magyar Könyvtár II. kötetében 11 külön munkát sorol fel. Ezek, egynek kivételével, mind költemények. Nem ártott volna, ha értekező Bocatiusnak legnagyobb művét terjedelmesebben ismerteti; mert kétségkívül Bocatius a «cs. koszorús költő», korának legtermékenyebb és legismertebb költője. A XVI. és XVII. században a latin nyelvet különösen ápolták. A reformátiónak egyik nagy érdeme abban rejlik, hogy a tudományokat ébresztette és terjesztette, s különösen, hogy az ó-classicus irodalom tanulmányozására döntő befolyással volt. Ugyanis számtalan magyarországi ifjú az olasz és német egyetemeket látogatván, alkalom nyilt számukra a tudományos intézetek szellemével megismerkedni, alkalom nyilt az ó-classicus irodalom kincseit tanulmányozni, a görög és latin nyelvet elsajátítani. Midőn pedig a classicai nyelveknek tanulmányozása hazai iskoláinkban is általánosabbá lett, számos ifjú a költészetnek latin nyelven való művelésével is megpróbálkozott. Tudjuk, hogy a hazai és külföldi iskolákat látogató számos magyar ifjaktól jelentek meg latin és görög költemények, melyek azonban többnyire csak üdvözlő versek voltak. Ha e költemények nem is birnak maradandó irodalmi becscsel, szerzőjük működéséhez mégis érdekes adalékúl szolgálnak, s mutatják, hogy számos ifjú tisztán és szépen kezelte a latin nyelvet.

De nemcsak a tanuló ifjúság, hanem nevezetes iróink is foglalkoztak a költészettel. Csak nehánynak nevét említem; ilyenek Erdősi (Sylvester) János, Liszti Sebestyén, Szentgyörgyi Gábor, Túri György, Filiczky János de Filefalva, Sommer János, de főkép Bocatius János. Azonban a XVI. és XVII. századot mozgató eszmék más irányt adtak a szellemeknek, minélfogva a latin költészet nálunk nem is fejlődhetett ki. Az e századok költészetét tehát csak az alkalomszerűség jellemzi. Voltak olyanok is, kik verses történetet irtak (pl. Schesæus). Bocatiusnak költeményei is többnyire alkalmiak. Legterjedelmesebb munkája a «Hungaridos libri Poematum V», mely öt részből áll, s harczi, dicsőítő, menyegzői és vegyes költeményeket, továbbá «sepulchralia», sírfeliratokat, tartalmaz.

Ezen rövid ismertetés után egy-két adalékot akarok adni Bocatius életéhez és működéséhez. Szabó Károly és utána Tóth L. Bocatius 11 művét említik. Részint a felvidéki levéltárakban, részint a m. t. Akadémia

könyvtárában tett kutatásaim alkalmával két munkáját találtam, melyek eddig teljesen ismeretlenek, s mindegyike unicum. Az egyik latin költemény, melyet azon alkalommal irt, midőn Belsius János leányát, Erzsébetet, 1594. jun. 21-én nőül vette. Czíme a következő: «*Celadon. Ecloga, Qva Joannes Belsius Epper: Diui Ferdinandi, olim in legatione ad Solymannum Turc: Imperatorem, à secretis, statum Ungariae iam per Dei clementiam felicem celebrans, pro nobilitate sibi data, &, vt vocant, prouisione, annis ab hinc plurimis, gratias agit & perstringit laudes Rodolphi Avgvstiss: Nostri Imper: quòd hosti Christianitatis, Turcae, iam bellum inferat, cum gratulatione pro rebus omnibus prosperè gerendis. GENEROSIS ET EGREGIIS Dominis, Dno Georgio Hofmanno, D. Nicolao Orlai, D. Francisco Kopaczy, Sac: Caes: Regiaeque Mtis Consiliariis & Camerae Scepusiensis praesidibus, caeterisque eius officiariis dedicata & scripta a Joanne Bocatio Scholae Epperiensis Rectore, cum Eos ad nuptias suas, cum euisdem Joannis Belsii, hoc 1594. anno piè defuncti, relicta filia Elisabetha, 21. die Juny. celebrandas: inuitaret. Bartphae.* 4-rét. 4 számozatlan levél. (Megvan a körmöczbányai ág. ev. egyházközség könyvtárában.)

A másik általam talált német munkának czíme ismeretlen. Egyik életirója Dulházy Mihály a Felső-Magyarországi Minerva 1825. évf.-ban a 233. lapon azt mondja, hogy «fogsága emlékezetére kiadta diák, német és magyar versekkel amaz alkalmasint veszendőbe ment munkáját, melynek ily czímet függesztett homlok-irásúl: *Olympias Carceraria*». Egyebet nem tudunk. Az akad. könyvtárban találtam egy 16-r. csonka munkát, mely 7 számozatlan és 54 számozott levélből áll. Hiányzik benne a czímlap, a 16. számozott levél és a 111-ik laptól kezdve végig. Hány lapból állt teljesen, bajos megmondani.

Megjelent Kassán 1611-ben, legalább az előszó ez év junius 5-éről van keltezve. Én ezen csonka munkát az említett «Olympias Carceraria»-nak tartom; jóllehet latin és magyar költemények — mint azt Dulházy említi — nincsenek benne. De hogy fogságában irta, kitünik abból, hogy a 41. lapon kezdődő költeményeknek ez a felirata: «ANDACHTIGE SCHOENE Geistliche Lieder, in Gefängniss, mancherley Noth, Creutz, Elend vnd anliegen troestlich zu singen». De kitünik ez még Bocatiusné előszavából. A munkát ugyanis ő és nem Bocatius maga adta ki, s Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Szeben öt felső-magyarországi szab. kir. város nemes . . . biráinak, tanács tagjainak, gyámjainak, valamint Tekintetes és Tisztelendő választó községeiknek és egész polgárságának ajánlta. Bocatiusné nem könnyű módon jutott ezen iratnak birtokába. Az előszóban ezt mondja: «A mi pedig azon szándékomat illeti, nemes, nemzetes stb. urak, hogy igénytelen művecskémet Tekintetességeiteknek ajánlom, méltóztassék ezt jó szívvel venni, mert Tekintetességeiktől nyomorúságomban sok és nagy jótéteményben részesűltem, mivel otthonn és az úton is

minden jóból juttattak. Ezzel szerény tehetségem szerint hálámat akartam kimutatni. Quisque suos patimur manes. Reménylem tehát, hogy Tekintetességeitek és kedves nejeik uramnak ezen vigasztaló iratát (melyet mint sok mást csodálatos módon, minden tilalom és akadályozás daczára végtére hozzám juttatott), és a hozzá fűzött dalokat szivesen olvassák és bennünk a keresztény türelem és (dicsekvés nélkül legyen mondva) házastársi hűség új példáját . . . . fogják tekinteni».

A munka tartalma a következő: 1—7. levelen Bocatius Erzsébet előszava. A 7. levél második oldalán egy versbe foglalt német imádság van «Autoris Quotidiana precatiuncula» felirattal, melynek kezdőbetűi Joannes Bocatius nevét tüntetik fel. Ezután következik Bocatius levele nejéhez, melynek ez a felirata: «Ein tröstliches Sendschreiben eines Christlichen Ehemans». «Azt hiszem, — mondja B., — nem veszed rosz néven, hogy most már négy éve, miután 1605 végén eltávoztam, nem irtam egyetlen egyszer sem pontosan és kimerítően, ha tekintetbe veszed az előtted eléggé ismeretes körülményeket». Elmondja szenvedéseit, fölemlíti, kik voltak elzárva előtte ugyanezen a helyen. E levél tele van bibliai idézetekkel. Terjed a 39. lapig. A 40-diken következő akrosztichon van:

Intrepidus Bonâ Conscientiâ
VBI CRVX
I. B. J L V X
I. B. at ovans animis & SPE sua
damna levabat
Anno
MagnI IVDICIs,
qui praecedebat annum
DoMInI IesV ChrIstI.

A 41. lapon kezdődnek a vallásos költemények.

Tóth L. a Bocatius kiszabadulásáról szóló mindkét versiot közli. Regényszerű kiszabadulásában úgy látszik kételkedik, megemlítvén, hogy ezt a kiszabadulását Melczer I. az «Iris» folyóirat 1825. évf. 33-ik számában irja le. Én hajlandó vagyok elhinni, mert Bocatiusnénak levelében némi vonatkozás van erre. «Minden értelmes ember beláthatja, hogy mily irigylendő helyzetben jöttem összes vagyonom hátrahagyásával Prágába, hol daczára annak, hogy ellenséges, kegyetlen, zsarnokias embereknél naponkint keserves, véres könyeket hullattam, három év alatt még annyit sem érhettem el, hogy szegény uramhoz csak egyszer is eresztettek volna, hogy lássam őt . . . . Csodálatosan megszabadult urammal együtt fohászkodom és köszönetet mondok az úrnak».

Hellebrant Árpád.

18. **Az ókori philosophusok tanítása az istenség mivoltáról. M. Tullius** philosophiai művei nyomán. Irta *Gergye Lénárt.* (A pannonhalmi sz. Benedek-rend komáromi négy oszt. kth. gymn. értesítője 1884—5-ről.)

Ez a prédikáczziószerű értekezés azt tűzi ki czéljául a bevezetésben, hogy Cicero philos. művei nyomán röviden vizsgálat alá veszi, mikép gondolkoztak az istenség mivoltáról az ókor philosophusai. Mert régi igazság bár — mondja — hogy a görög és római szellem által teremtett műveltség természete *negativ* (? !), de azért nagyon nyomós argumentum úgy a kereszténység fensőbb *eredetének*, mint végtelenül magasztos *természetének* elismerésére és méltánylására. De érdekes a tárgyunk körül való vizsgálódás — mondja tovább — azért is, mert belátjuk belőle, hogy semmi sem új a nap alatt és számos görög philosophus tanítása akaratlanul is (!) eszünkbe juttatja hol egyik, hol másik modern philosophusunknak új gyanánt árult és megbámult rendszerét. (Fejtegetéseiben mindemellett szó sincs ily összehasonlításokról.) Ezeken felül — azt reméli e tanulmány irója — hogy egyrészről sikerűl talán neki a műveltebb közönségnek komolyabb tárgyak felett való elmélkedésre alkalmat nyújtani, másrészt azokban a tanuló ifjakban, a kik nemsokára szerencsések lesznek Cicero örökbecsű műveit közvetlenül tanulmányozni, — a nagy szónok műveinek eredetiben való élvezésére vágyat ébreszteni. Ezek után kijelenti, hogy dolgozata *nem szakszerű* fejtegetése és birálgatása a görög-római philosophusoknak az istenség mivoltára vonatkozó tanításaiknak, hanem csak e tanításnak *összefüggő*, *rendszeres* rövid előadása a Cicero művei által kijelölt körben és irányban.

Először is azt kérdjük, miféle tudományos criterium alapján vizsgálja a szerző a görög philosophusoknak az istenség mivoltáról való nézeteit épen a Cicero művei alapján? Mi ok birhatta erre? Mintha bizony Cicero volna az egyedüli vagy a legmegbizhatóbb forrás a görög philosophia vizsgálatában! Következetlen is a szerző, mert nem marad Cicerónál, felhasznál egy pár régibb és újabb szerzőt, köztük egy pár jelentékenyt is, de forrásai általában azt mutatják, hogy nem igen van tájékozva a megfelelő irodalomban. E kérdésben csak kétféle szempont lehetett volna irányadó, mely a dolgozatnak tudományos értéket adhatott volna. T. i. vagy az isteneszme ókori fejlődéséről kellett volna szólani s akkor magukat a görög philosophusokat kellett volna szerepeltetni, vagy azt lehetett volna vizsgálni, hogy Cicero philos. műveiben milyen módon szerepel az isteneszme s milyen tanulmányokat tett Cicero e tekintetben; s ez utóbbi kérdés a Cicero philosophiai álláspontjára és tanulmányaira vetett volna világot. A szerző e két kérdésre nem gondolt, hanem kitalált egy harmadikat, a minek semmi becse nincs, t. i. azt vizsgálta, mit tudunk meg Cicero műveiből a görög philosophusoknak isteneszméjére vonatkozólag. Ez épen olyan philosophiai kutatás, mint

pl. a mily mythos-tudományi kutatás volna az, ha azt vizsgálnám, mily görög mythosok szerepelnek Ovidiusnál vagy más latin költőnél.

A tárgyalás rendkívül dogmaticus és egyoldalú. A kérdésre nézve legfontosabb philosophusok, Sokrates és Platon, alig szerepelnek. Az epikureusokról semmi jót se tud mondani. Fő kérdése: ki hitte az isten létét, ki nem? s milyennek képzelték az istent? Az istenszeme fejlődéséről nemhogy tartalmas képet, de még átlátszó vázlatot sem rajzol. Ő már Thalesnél föltalálja az istennek tiszta, majdnem keresztényies felfogását s végül mégis arra az eredményre jut, hogy e kérdésen: Mi az isten? az egész világ tünődött, de megfelelni nem tudott. Hát mi meg tudunk? Szerinte meg, mert a kinyilatkoztatott hit isten igaz ismeretét adja elénk. Ime tehát ő oda jut philosophiai vizsgálódásában, hogy a kinyilatkoztatás véget vet a philosophálásnak!

A stilus, mint oratio obliquás idézeteimből is látható, rendkivül gyarló. Ime pl. egy mondat: «Ezek az említett művek képezvén kiválóan forrását tanulmányunknak helyén levőnek tartjuk azonfelül, a mit Cicerónak buzgalmáról — a görög philosophiát a rómaiakkal latin nyelven megismertetni — már fentebb mondottunk, még ezekről a művekről egyenkint is egyetmást előrebocsátani». (8. l.)

Sajnálattal mondhatom, hogy ily fejtegetésekkel sem a tanuló ifjuságot, sem a nagy közönség érdeklődését nem lehet megnyerni; a kereszténység fensőbb *eredetének* és végtelenül magasztos *természetének* elismerésére és méltánylására pedig alkalmasabb mód is van, mint a görög philosophusok nézeteinek Cicero művei alapján való vizsgálata.

Dr. Csengeri János.

19. **Gellért Jenő. Ányos és a világfájdalom.** Részlet Ányos Pálról írt tanulmányból. (A budapesti fővárosi IV. ker. községi főreáliskola értesítvénye 1884—5-ről. 1—9 l.).

Bizonyára velem együtt minden más olvasó is megütközik a fenti czímen: «Ányos és a világfájdalom.» — Hogy kerül Ányos költészetébe a világfájdalom? kérdheti bárki is méltó csodálkozással. Tudtunkkal a világfájdalmat, mint költészeti elemet, Byrontól keltezi az irodalomtörténet; Ányos pedig előbb meghalt, mintsem a misszolungi hős csak meg is született volna. Nem akarjuk ezzel azt mondani, hogy mély bánattal, bizonyos pesszimista hangulattal nem találkoznánk a legrégibb költőknél, akár Ányosnál is, de azért világfájdalmat, a XVIII. század végének és a XIX. század elejének ezt a speciális érzését, ne keressük korábbi időben, mert különben fogalomzavarba jutunk, anachronismusba esünk bele.

De ne akadjunk fenn a czimen, lássuk magát a tartalmat. A szerző e pár lapot egy nagyobb tanulmány részletének mondja, és e pár lapon

csak azt a véleményt, vagy szerinte balhitet akarja megdönteni, mintha Ányos költészetében világfájdalom nyilatkoznék. Bizony a szerző a levegővel vagdalkozik. Mert komoly irodalomtörténetiró soha sem állította, józan magyar olvasó sohasem hitte, hogy Ányos világfájdalmas költő. Ugy de a szerző hivatkozik ilyen állításra, Endrődi Sándornak a véleményére. Már bocsánatot kérünk, de ha egy poéta-ember, a ki jó dalokat ír és pesszimista költeményeket zeng, de a ki a legnagyobb dilettánsággal fog az irodalomtörténet művelésébez, a tudományban egy képtelen állítást koczkáztat, azt hosszas polemiára méltatni, azt lapokon át komolyan czáfolni, ez nem irodalomtörténeti eljárás, ez nem tudományos felfogás !.

Magunk sem foglalkoznánk ily hosszasan és az olvasót sem untatnók a Gellért és Endrődi urak közötti véleménykülömbséggel, ha a szerző a jelen programmértekezést egy nagyobb munka részletének nem mondaná. E nagyobb munka érdekében szólalunk fel. Ányos bizonyára megérdemli, hogy tüzetes tanúlmány jelenjék meg róla, reá is szorúl erre, mert sem élete nincs eléggé tisztában előttünk, sem költészetének jellemvonásai nincsenek teljesen kifejtve. — Azonban a legnagyobb balfogás volna róla oly hosszabb művet irni, melyben minden rávonatkozó helyes vagy helytelen állítás rosta alá kerülne, hosszas czáfolat tárgyává tétetnék. — Már pedig Gellért úr ilyen irányban indul nemcsak akkor, mikor egy külön fejezetet szentel a költő készülő életrajzában egy odavetett állítás czáfolatára, hanem midőn az Ányosról szóló egyéb véleményeket is pontról-pontra, sőt szóról-szóra bonczolja, és pedig meglehetősen iskolás módszerrel, majdnem unalmas pedantériával. Így vitát kezd Toldy Ferenczczel, hogyan merészli ő Ányost az első magyar elegikusnak (költőnek) nevezni ? A vita folyamán először is bebizonyítja, hogy Ányos tulajdonképen *nem is írt elegiát*, mert költeményei nem felelnek meg az elegia azon szabályainak, melyeket Gellért úr valamely fölöttébb rossz poetikából irhatott ki, de a melyeket én itt, nem akarván Gellért urat nevetségessé tenni, nem fogok ismételni. Majd pedig arról akar bennünket meggyőzni, hogy ha már Ányos valóban elegia-költő volna is, az első magyar elegikusnak inkább Balassát, Zrinyit, Kohárit vagy Faludit kell tartanunk, mintsem a franczia iskolának e szerzetes költőjét.

Ismételjük, Ányos megérdemli, hogy egy összefoglaló tanulmányt irjanak róla ; és Gellért úr nagyon jól tenné, ha megvilágítaná életét és fejtegetné költészetét. De figyelmeztetnünk kell a szerzőt, őrizkedjék az irodalomtörténeti fogalmak összezavarásától és még inkább figyelmeztetjük arra, hogy őrizkedjék az aprólékos bonczolgatástól, a szőrszálhasogató pedantériától, szóval attól az eljárástól, a mely sohasem nyilvánít

önálló, eredeti véleményt, hanem folyvást az előzők szavain, helyes és helytelen állításain rágódik.

20. **Dr. Berkeszi Iván. A magyar nyelv a magánélet terén** 1711-től 1790-ig. (A fehértemplomi m. kir. főgymnasium értesítője 1884—5-ről. 1—50. lp.)

A szatmári békére következő évtizedeket a kimerültség korszakának nevezi a politikai történelem, a hanyatlás idejének az irodalomtörténet. Mint a legtöbb átalános állítás, a XVIII. századnak e rövid jellemzése is csak félig ha igaz. Mert a kimerültnek mondott nemzet e korban ujítja meg közigazgatását, szervezi biráskodását, rendezi egyházi és iskola-ügyeit és gyarapítja lakosságát, a hanyatlónak hirdetett irodalomban pedig e század folyamán foglal először tért a tudományosság. De a politikai alkotásokból és az irodalmi termékekből egyaránt hiányzik a nemzeti élet, a nemzeti eszme, a nemzeti nyelv. Ezen t. i. nemzeti szempontból valóban igaz a politikai és kivált az irodalomtörténet sújtó itélete, mely a XVIII. század felében csak sülyedést, csak hanyatlást talál.

Hogy a nemzeti felfogás mily mértékben és minőségben gyöngült meg e kor költői, átalán szépirodalmi termékeiben, azt már meglehetős pontossággal kimutatta az irodalomtörténet. De a nemzeti élet nemcsak az irodalomban nyilvánul, hanem magában az élő nyelvben, a nyelv belső fejlődésében, külső használatában is. — Erről eddigelé sokkal kevesebb felvilágosítással szolgált az illető tudomány; a XVIII. századi magyar nyelvnek sem belső, sem külső története nem volt kidolgozva. — Pedig ha elfogadjuk a sújtó itéletet, illik megismerkednünk a vád tartalmával is.

Berkeszi Iván a megoldandó feladatnak csak a felére vállalkozott, a magyar nyelvnek csak külső történetét akarja megirni, de már ezzel is nagyon becses munkát végez és igen hasznos szolgálatot tesz. Jelen programmértekezése — úgy tudjuk — egy pályamunkának a részlete, mely a budapesti egyetem bölcsészeti karán jutalmat is nyert és melynek tárgyát a magyar nyelvnek XVIII. századi köz- és magánhasználata képezte. E gondos, eredeti kútforrásokon alapuló, világos stilusban és helyes fölfogással irt munkának ezuttal azt a részét teszi közzé a szerző, a mely a magyar nyelvnek a magánéletben való használatáról szól. — Valóban érdekes látnunk a hanyatlás főbb okait, menetének jelentősebb mozzanatait.

Hogy a nemzeti nyelv veszt a maga teréből vagy legalább hogy területére idegen nyelvet is befogad, annak első okát mindenesetre ott kell keresnünk, hogy a nemzet kezd kibékülni a német nyelvű uralkodó házzal, hogy szívesebben érintkezik az udvarral és környezetével, és

hogy többé-kevésbbé megnyilik a nyugatnak, melynek előttünk, magyarok előtt, a németség és főkép Bécs a képviselője. — Minthogy ez időszerint a túlsúly az uralkodó család részén van, az udvar környezete pedig műveltségben áll sokkal magasabban, könnyen érthető, hogy a nemzet hajlik meg és megtanul németül, ha királyához akar szólni, és befogadja az idegen műveltséget, ha az udvar környezetével akar közlekedni vagy éppen oda be szeretne jutni.

Azonban intézmények is elősegítik a német nyelv terjedését. Ilyen az állandó hadsereg, melynek szelleme, nyelve teljesen német; ilyenek a katonai és nemzeti nevelő-intézetek, melyeket Mária-Terézia (bécsi és váczi Theresianum) állít föl.

E politikai és kulturalis okok meg is szülik hatásukat. A nemzet összes osztályaiba behatol az idegen nyelv, illetve háttérbe szorul a magyar.

A királyi családnak még mindig akad egy-két tagja, a ki érti avagy éppen beszéli is nyelvünket, de III. Károly, Mária Terézia és II. József keveset tudnak belőle és sohasem használják; sőt a magyar uraktól azt is rosz néven veszik, hogy latinul intézik hozzájuk szavukat, ha németül tudnak.

Az uralkodó kedveért meg is tanúl a magyar főnemes németül, vagy francziául is. Sőt az udvar kedveért jó része Bécsbe is költözik, osztrák főuri családból házasodik, gyermekeit már idegennek, francziás németnek nevelteti franczia abbék és német nevelőnők által.

A katholikus főpapság nem válik idegenné, de nem is hordja nagyon szívén a magyarságnak, a nemzetiségnek az ügyét. — Iskoláiban súlyt csak a latin nyelvre fektet és alpapjaitól meg sem kivánja, hogy magyarul tudjanak. Így azután megesik, hogy magyar községbe is kerül idegen ajku pap, vegyes lakosság közepett pedig a pap éppen nem sokat bánja, magyarnak vagy idegennek állapította-e meg a *canonica visitatio* az egyházi nyelvet. Szóval a katholikus papságnak nincsen tudata arról, hogy magyarosítania kellene; az igaz, hogy tudatosan nem is idegenesít, legföljebb a latin nyelv használatát gyökerezteti meg még mélyebben.

A protestáns papság is szereti a deák nyelvet szóban is, irásban is; de az evangelikusok között egy Bél, egy Ribini nagy buzgalmat fejtenek ki a magyar nyelv művelésére és terjesztésére, míg a helvét hitvallásuak velejükben folyvást megmaradnak tiszta magyaroknak.

Ugyanez áll a köznemesség legnagyobb részéről is. A köznemes a XVIII. század folyamán is ott lakik falusi kuriájában és nem vágyakozik a külföldre, még Bécsbe sem; ez idétt is csak a régi szerzetes vagy protestáns latin iskolákat járja, a hol keveset tanul ugyan magyarul, de idegen műveltség sem férközik hozzá, kivéve a latin nyelvet, melyet

már idegennek sem nézett és a melyből mind többet belévegyit a maga beszédébe. A köznemességet tehát nem kellett félteni, hogy a német, átalában a nyugati műveltség hatása alatt kivetkőzik nemzetiségéből, de annál nagyobb veszedelem fenyegette vegyes ajku vidéken a hazai nemzetiségek részéről.

A szerző fölötte érdekes adatokkal mutatja be a felvidéki nemeseknek lassankinti eltótosodását. Hasonló folyamat mehetett végbe ugyanez időben az erdélyi szórványos magyarságon is, de az eloláhosodást már nem világítja meg Berkeszi; nem tudjuk, forrásai hiányoztak-e hozzá, vagy figyelmét kerülte-e el? A dunántuli nemesség viszonyaira is kevesebb figyelemmel van a szerző. — A nyugati szélek nem németesednek ugyan el, de Sopronnak, Vasnak, Zalának, sőt a Balaton környékeinek nemesi házaiba mélyen behatol a német nyelv, különösen a nők révén, a kik soproni és pozsonyi nevelőintézetekben, számos apáczakolostorban, vagy a német nevelőnőktől otthon a családban is teljesen német szellemü és nyelvü műveltséget szívnak magukba. Tudjuk, Kisfaludy Sándor, a legbüszkébb magyar nemes, a magyar nyelvnek leglelkesebb híve, németül levelez nejével, a zalamegyei alispán leányával. De azért mégis elmondhatjuk, hogy a magyar köznemesség zömét a hazai nemzetiségek sem fogyasztják, az idegen műveltség sem gyöngíti meg nemzeti szellemében.

Most a városi lakosság, a polgári osztály volna a soron, hogy a benne végbement nagymértékü és nagyfontosságú változást föltüntesse a szerző. De a városokról nem nyerünk elég tiszta képet, mert Berkeszi a városokat — elég helytelenül — csak a megyék körében tárgyalja; noha a polgári osztály fejlődése, kivált nyelvi viszonyai nem magyarázhatók ugyanazon okokból, mint a földmives falusi népé. Annyit azonban így is kivehetünk a szerző fejtegetéséből, hogy a magyarság ügye talán a városokban szenved legtöbbet. Az ország felvidékén, a városoknak szakadatlan sorában, Pozsonytól kezdve Nyitrán, Körmöcz- és Selmeczbányán, Rozsnyón, Eperjesen át egész Kassáig mindenütt visszaszorúl vagy teljesen ki is pusztul a magyar elem. Legfőbb okát ennek a városi németek szívós természetében, a jól szervezett czéh-intézményekben kell látnunk, melyek valódi üldözést tanusítanak a magyarság ellen. A küzdelemnek annál inkább kellett a németek javára dőlnie, mert a kormány mindig nekik fogta pártjukat. De gyakran az is megesik, hogy a két küzdő fél között egy harmadik, a tót, nyert tért. Az alföldi és dunántuli városok magyar lakóiban pedig az idegen telepítés tesz legnagyobb kárt és pusztitást.

A telepítés műve bizonyítja legfényesebben, egyuttal legszomoruabban, mennyire hiányzott egész állami életünkből, kivált a kormányintézkedésekből a nemzeti eszme. A XVIII. században új honfoglalás

folyik Magyarországon, de nem magyaroknak, hanem idegeneknek a honfoglalása. Valóban hazánknak jelentékeny része a törökök kiüzése után nem népesebb, mint volt a magyar honfoglalás idején. A bécsi kormány e puszta vidékekre szánt-szándékkal hí be és telepít idegen lakosokat, a mely nemzetietlen eljárásnak sem a kanczellária, sem a helytartóság legkisebb akadályt sem vet ellenébe. Igy nyomulnak mind feljebb a Bánátba és a Bácskába oláhok és ráczok; így vonulnak le a magyar alföld legdúsabb vidékére a fölvidéki tótok, és kivált így hálózzák be az egész országot sváb gyarmatosok, a kik vagy mindjárt városokba költöznek, hogy ott a régi németség uralmát fentartsák, vagy népesebb városok környékén telepednek meg, hogy a városi magyarságnak ne legyen mire támaszkodnia.

De számtalanszor megesett már, hogy az eszköz ellene fordúlt a czélnak. A telepítések a magyar elem szétdarabolására, megfogyasztására voltak szánva és ime a fölvidékről lejött tótok az alföld magyar parasztjaivá válnak, a külföldről hozott németek pedig a magyar polgári osztálynak szolgálnak alapúl. Alig is van csodálatosabb jelenség a magyar nemzet fejlődésében, mint hogy vérét a mult századi idegen véroltás teljesen meg nem rontotta. Nem is érthetjük meg ezt máskép, mint hogy a töröknek, németnek, kurucz és labanczháborúnak minden terjeszkedése mellett is a magyarság, kivált a föld népe az Alföld és Dunántul éjszakibb részén, nem fogyott meg annyira, hogy lassankint délnek ne terjeszkedhetett volna, és továbbá a magyar köznemesség sem romlott meg annyira nemzeti szellemében, hogy e szellemet az ország legnagyobb részében ne érvényesíthette volna.

Berkeszi programmértekezésének körülbelől ez a foglalatja; kívánjuk, hogy az érdekes és tanulságos munka mentől előbb egészen önállóan is megjelenjék.

Kardos Albert.

VEGYESEK.

— **A Budapesti Philologiai Társaság** f. é. május hó 5-ikén *felolvasó gyűlést* tartott.

Elnök: *Heinrich Gusztáv.* Jegyző: *Ábel Jenő.* A felolvasó gyűlés tárgyai voltak:

1. *Dr. Fináczy Ernő*, A classica philologia története Németországban.
2. *Szabó István*, Attila kardja.
3. *Dr. Reményi Ede*, A görög epigramm és görög Anthologia keletkezése.

A felolvasó gyűlést választmányi ülés követte. Elnök: *Heinrich Gusztáv.* Jegyző: *Pecz Vilmos.* — Jelen voltak: Ábel Jenő, Cserhalmi Samu, Csongeri János, Fröhlich Róbert, Gyomlay Gyula, Kassai Gusztáv, Köpesdi Sándor, Pozder Károly, Riedl Frigyes.

1. A mult ülés jegyzőkönyve felolvastatván hitelesíttetik.

2. Thewrewk Emil ajánlatára Márton Jenő pozsonyi lyceumi tanár; Szerelemhegyi Tivadar ajánlatára Kocsner József budapesti II-ik kerületi főgymn. tanár; Keleti Vincze ajánlatára Blanár Ödön és Bozsenik Béla beszterczebányai kir. főgymn. helyettes tanárok rendes tagokká választatnak.

3. Cserhalmi Samu pénztárnok jelentése szerint a társaság 1886. évi április havában való bevétele 395 frt 56 kr., kiadása 385 frt 16 kr., átvitel márcziusra 10 frt 40 kr. Tudomásul vétetik.

4. Ábel Jenő a pénztári jelentés felolvasása alkalmából felemlíti, hogy kivánatos volna a társaságnak oda törekedni, hogy lapjának széküldésére nézve azon postai előnyöket megnyerje, melyekben egyéb folyóiratok is részesülni szoktak. A választmány az illető engedmény kieszközlésére Heinrich Gusztáv alelnököt, Ábel Jenő első titkárt és Cserhalmi Samu pénztárnokot kéri föl. P. V.

— **Petőfi rætorománúl.** Román tanulmányaim közben nem rég bukkantam rá, hogy Petőfi két verse rætoromán nyelvre is le lett fordítva. Nem lesz érdektelen, hogy e — nem számítva a friauliakat, — alig ötven ezernyi nép nyelvén is már megszólaltatott Petőfinknek fordítását közöljük. A két költemény fordítója *G. F. Caderas*, a rætoromán irodalom termékeny és tehetséges lyrikusa, ki valószínűleg valamelyik német fordítás után dolgozott. Újabb költeményei között adta ki [*Nouvas Rimas da G. F. Caderas.* Hitz et Hail. Caira 1879. 8° 135 l.], hol a *Petőfién* kívül még 24 fordítás van, Herwegh, Lamartine, Bernhardi, Hoffmann von Fallersleben, Gœthe, Heine, Burns, Victor Hugo, Moore, Siebel, Longfellow, Byron, Bürger, Cervantes, Uhland és Lingg után. Petőfi második verséből csak nyolcz sor van lefordítva. Az első: *Ha életében* . . . czíme itt *Etelka* ; a második az *Egy gondolat bánt engemet* . . . nyolcz első sora. A költemények így hangzanak:

Etelka.

(Suainter: Petöfi.)

Nun 'vess amò quel aungel cur vivaiva,
Sco ün sorrir pürissem del azur,
Schi 'l vzand sül let, cur mort l' inanimaiva,
Avess ad el dunò ma vit', amur!

Quaunt bella, bella nel vasché posaiva!
Sco ün colomb, sclerieu d' ün raz del tschel,

Sco üna rösa, cha la naiv bütschaiva,
Sco l' innocenza in sieu vstieu festel!

Me ün impissamaint ledusamaing turmainta.

(Suainter: Petöfi.)

Me ün impissamaint ledusamaing turmainta
D' stuvair morir sün lams cuschins in let,
Sco solitaria flur chi passa vi, schmartschainta,
Ch' ün verm zuppò la risch plaun, plaun magliet;
Stüzer sco glüsch, chi svampa vi, declina
In mez d' la staunza solitaria usché;
Tel' mort da disonur, o Dieu, nun pina,
Tel' mort da snöss, o nun duner a me!

KISPÁL MIHÁLY.

KÖNYVÉSZET.

Cox György. A mythologia kézikönyve. Angolból fordította s a finn mythologiával bővítette Simonyi Zsigmond. 2-ik jav. kiadás képekkel. Budapest, Franklin-t. 1886. (8-r. 216 l.) 1 frt.

B. Eötvös József összes munkái. Emlék- és ünnepi beszédek. 2-ik bővített kiadás. Budapest, Ráth, 1886. (8-r. 393 l.) 2 frt 40 kr.

Frary Rezső. A latin nyelv kérdése. Francziából. Budapest, Franklin-t. 1886. (8-r. VI, 220 l.) 1 frt 50 kr.

Greguss Ágost. A balladáról és egyéb tanulmányok. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, Franklin-t. 1886. (8-r. 576 l.) 2 frt 50 kr.

Olcsó Könyvtár. Szerk. Gyulai Pál. Budapest, Franklin-t. 1886. (16-r.)

197. sz. *Gervinus G. G.* Bevezetés a tizenkilenczedik század történetébe. Németből ford. Rózsaági Antal. (277 l.) 50 kr.
198. « *Olasz* költőkből. Ford. Radó Antal. (216 l.) 50 kr.
199. « *Cicero* M. Tull., Laelius a barátságról. Latinból fordította Némethy Géza. (67 l.) 20 kr.
200. « *Goethe.* Berlichingeni Gottfried a vaskezű, dramatizált története. Németből ford. Balla Mihály. (274 l.) 50 kr.
201. « *Pellico Silvio.* Börtöneim. Olaszból ford. Erdélyi Károly. (271 l.) 50 kr.
202. « *Taine H. A.* Az olasz művészet bölcsészete. Francziából fordította Kádár B. (112 l.) 20 kr.
203. « *Ilosvai Selymes Péter.* A híresneves Tholdi Miklósnak jeles cselekedetéről és bajnokságáról való história. Bevezette és jegyzetekkel kisérte Szilády Áron. (107 l.) 20 kr.
204. « *Gregorovius Ferdinand.* A pápák síremlékei. A pápaság történetének határkövei. Németből ford. Hegedűs Istv. (184 l.) 30 kr.

HELLEBRANT ÁRPAD.

Tagdijfizetések:

Az «Egyetemes Philologiai Közlöny» folyó évi V. füzetében közölt nyugtázás kelte, azaz április 22-ike óta a mai napig fizettek:

1885-re: Rendes tag: Dr. Gyomlay Gyula, Budapest. — Hegedüs Béla, Budapest. — Elischer József, Nagyszeben. — Haslinger Ferencz, Arad. — Schlott Gyula, Eperjes. — Kosztka Victor, Kassa. — Geréb Márton, Kolozsvár. — Spitkó Lajos, Beszterczebánya. — Récsei Viktor Alfonz, Sopron. — Román Sándor, Budapest. — Szerencse Menyhért, Eger. — Dr. Varga Bálint, Budapest. — Matskássy József, Szeged. — Szilágyi István, Mármaros-Sziget. — Székely Salamon, Székesfehérvár. — Dr. Hoffmann Frigyes, Pozsony. — Dr. Wagner Lajos, Pozsony. — **Rendkivüli tag:** Csiki Lajos, II. félévre, Budapest. — Márton Jenő, Pozsony. — Schuber Mátyás, Rozsnyó. — Szkunzevies Kornél, Beszterczebánya.

1886-ra: Rendes tag: Hegedüs Béla, Budapest. — Elischer József, Nagyszeben. — Paulik A. M., Kassa. — Kosztka Victor, Kassa. — Binder Jenő, Budapest. — Salamin Leo, Sopron. — Kassai Gusztáv, Budapest. — Szerencse Menyhért, Eger. — Albrecht János, Kaposvár. — G. Miháltz Ödön, Miskolcz. — Varga Bálint, Budapest. — Breznyik János, Selmeczbánya. — Janny László, Kecskemét. — **Rendkivüli tag:** Csiki Lajos, I. félévre, Budapest.

Oklevélért: Geréb Márton. — Spitkó Lajos. — Binder Jenő. — Dr. Hoffmann Frigyes.

Előfizetések:

1886-ra: Ev. ref. gymn. könyvtár, Hajdubözörmény. — Magyar kir. állami polgári tanitónőképezde, Budapest. — Weber István, I. félévre, Szepesváralja.

Kelt Budapesten, 1886. május 23-án.

Cserhalmi Samu,
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.

1888. OKTÓBER. XII. ÉVFOLYAM. VIII. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1888.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételevel) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállitási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, országház-utcza 9. sz. küldendők.

A RUMÁN IGEHAJLÍTÁS

egybevetve a latin és olasz igehajlítással.

A rumán igehajlítás kétféle, u. m.: általános és különös. Általános, ha az igetők bensejében mi változás sem történik s ragozás közben csak a tő jellemző betűi módosulnak; különös pedig a ragozás, hogy ha mind a tőkben lévő hangzók, mind a tőjellemzők változnak.

Tőjellemzője a rumán igének 4 van s ezek szerint soroztatnak az igék 4 csoportba. A rumán tőjellemzők megegyeznek a latin és olasz tőjellemzőkkel; sőt a rumán a latinnal az igecsoportok fölállítása tekintetében is egyet ért; míg e pontban az olasz mind a kettőtől elüt, a mennyiben az «e» jellemzővel bíró összes igéket, tekintet nélkül az «e» hosszú, vagy rövid voltára, egy csoportba foglalva csak három ragozási csoportot ismer.

A 4, illetőleg 3 igeragozásnak tőjellemzői:

	rum.	lat.		olasz.
I.	a	a	I.	a
II.	ē	ē	II.	ē és
III.	ĕ	ĕ		ĕ
IV.	i	i	III.	i.

I.

Az ige módjai és idői. A rumán igéknek, épen úgy mint a latin és olasz igéknek van öt módjuk, u. m.: határozatlan-, jelentő-, parancsoló-, kötő- és óhajtó módjuk.

Lényegben időik is egyezők, t. i. a rumán igék is 3 fő- és 3 mellékidőt különböztetnek meg. A főidők a jelen, mult és jövő; a mellékidők: a félmult, régmúlt és múltjövő. Szintugy megegyeznek a rumán igék a latin és olasz igékkel számuk és személyeik tekintetében is; valamint ezeknek, úgy a rumán igéknek is van egyes és többes számuk és mindenikben 3—3 személyük.

A mi az igék jelentését illeti, e szerint azt kell mondanunk, hogy a rumánban az igék jelentésök szerint cselekvő áthatók, vagy cselekvő benhatók — verba transitiva et intransitiva —; szenvedő igék tehát a rumán nyelvben nincsenek s e tekintetben a rumán nyelv csakugyan eltérést mutat a latintól, mely szenvedő igéket is ismer; de annál szorosabban simul az olaszhoz, mely e részben is vele tart; melynek szintén nincsenek külön formái a szenvedő alak kifejezésére; ,miért is ez épen úgy, mint a rumán nyelv teszi, a szenvedő értelem kifejezésére körülírt formával él; így: sum laudat olaszul: sono lodato = dicsértetem.

Az időképzés. Időképzés tekintetében a rumán nyelv épen úgy, mint az olasz, gazdagabb a latinnál; míg ugyanis a latin nyelv egyedül az egyszerű igeidőkre kénytelen szorítkozni, addig a rumán és olasz bővében van az összetett idők minden árnyalatának is.

Az egyszerű idők úgy képeztetnek, hogy — a hol nem fordúl elő időképző, vagy időjellemző — a személyragok egyszerűen az igetőkhöz illeszkednek, a hol azonban időjellemző is fordúl elő, ott az igetőkhöz elébb ez időjellemző csatlakozik s csak az így nyert alakhoz járulnak a személyragok.

Az igető alatt mindig azt az alakját az igének kell értenünk, mely előáll akkor, ha az igék határozatlan módjának «re» szótagját elvetjük; így: laudare, vedēre, credĕre, auḑire határozatlanmódú alakokból az igetők: laudă, vede, crede, auḑi.

Ez igealakokhoz adatnak a személyragok az egyszerű idők képzésénél; mint a félmultban: lăuda+am, vede+am, crede+am, auḑi+am; vagy a jövőben: lauda+voi, vede+voi, auḑi+voi stb.

Az összetett időket azonban úgy állítjuk elő, hogy a személyragokat a segédigékhez illesztjük, s a segédigék személyeihez a mult idők képzésénél a rendes igék mult részesülőit adjuk változatlanúl, míg a jövő idő alkotásánál a rendes igék határozatlan módját illesztjük. Pl. mult idő: am lăudat, am veḑut, am creḑut, am auḑit; ai lăudat, veḑut, creḑut, audit; a lăudat, veḑut, creḑut, auḑit stb., mint az olaszban is: ho, hai, ha lodato stb.; vagy a jövő idő: voi lăuda, vede, crede, auḑi; vei lăuda, vede, crede, auḑi; va lăuda, vede, crede, auḑi stb. *)

---

*) Itt a lăuda, vede, crede és auḑi a határozatlan módnak rövidített alakjai, a mint azt később bővebben fogom érinteni.

Fennebb állítottam, hogy a rumán nyelv összetett idői a segédigék igénybevételével képeztetnek; de hát melyek a rumán nyelv segédigéi?

A rumán nyelvben segédigékül szolgálnak, úgy mint az olaszban is a: sum, (habeo) am, és a (volo) voi, olaszul: sono, ho, voglio (vo'). E szerint e tekintetben közelebbi a viszony a rumán és olasz, mint a rumán és latin nyelv között, mely utóbbi a habere-igét nem a segéd-, hanem a rendes igék sorába helyezi, és segédigékül csak a sum és a volo-t használja.

A rumán segédigék ragozása teljesen elüt az általános, vagy rendes igeragozástól, a mennyiben különböző módokban és időkben teljesen megváltoztatott alakban tünnek elő; közös vonásuk csak egyetlen egy van a rendes igékkel: a személyragok felvétele.

Mivel tehát e segédigék egészen sajátszerű ragozást követnek, s mivel az összetett idők képzésére e segédigék különböző alakjainak igénybevétele elengedhetetlen kellék: mielőtt az általános igeragozásra mennék át, szükségesnek látom, elébb a segédigék ragozását vázolni s csak azután foglalkozni tulajdonképeni feladatommal, az általános igeragozással.

Igeragozásról kivánván szólani okvetetlenűl szükségesnek látom előre bocsátani, hogy a rumán nyelvben, mint a vele rokon többi román nyelvekben is, az igének van egyes és többes száma, és mindenikben 3—3 személye. Az igéknek száma és személye a személyes névmások és a személyragok által jutnak kifejezésre.

A személyi névmások összehasonlításban a latin és illetőleg az olasz nyelvben előforduló személyes névmásokkal a következők:

	rumán:	latin:	olasz:
egyes szám	1 eu	ego	io
	2 tu	tu	tu
	3 el, ea	ille, illa	egli(esso) ella
többes szám	1 noi	nos	noi
	2 voi	vos	voi
	3 ei, ele	illi, illæ	ellino (essi) elleno.

De köztudomású, hogy e szemelyi névmások a közönséges beszédben oly kevéssé lényegesek, hogy azok rendszerint ki is maradnak, s csak különös esetekben; pl.: a hangnyomaték vagy ellentét kifejezésére szoktak használtatni.

Főoka pedig annak, hogy a személyi névmások kimaradhatnak, az, hogy az igének személyi viszonya a személyrag által úgy is kétségtelenül meg van állapitva.

De lássuk hát a személyragokat!

A személyragok alatt az igealaknak amaz elemeit értjük, melyek megmutatják, hogy: 1. egyes, vagy többes számban fordul-e elő a cselekvés; 2. hogy melyik személyre viszonyul az.

E szerint 6 személyalak kifejezésére ugyanannyi személyraggal kell rendelkeznünk, s illetőleg az egyes számú cselekvés kifejezésére is 3 a többesszámú cselekvés kifejezésére is 3 személyragot kell megkülönböztetnünk.

A latin nyelvben és az olaszban az első személyű alakját az igének megkapjuk, ha a tőhöz az «o» ragot adjuk. A rumán ugyanezen nyomon haladva az «u»-betűt alkalmazza az első személy ragja gyanánt, még pedig oly módon, hogy az «u» az összes 4 coniugatiónál a jellemzők helyét foglalja el; így a: lăuda, vede, crede, auḑi igetőkből az első személyű alakok: laudŭ, vedŭ, credŭ, audŭ.[1]) A rag tehát: u.

A mi az ige többi személyragjait illeti, ezekről Diez, a rumán nyelv alapos ismerője, a következőket mondja [2]):

Was die Personalflexion betrifft, so wird 1. t und nt abgestossen, nur kann «s» mit Veränderung seiner Aussprache stehen bleiben; 2. Grundsatz ist, dass die zweite Person beider Numeri immer auf «i» ausgeht; 3. Für die dritte Person beider Zahlen reicht in den meisten Fällen eine, und dieselbe Flexion aus.

Diez szerint tehát az egyes számú 2-ik személy ragja mindig «i»; ugyancsak Diez szerint a latin 2-ik személyű alakok végéről el kell hagynunk az «s» betűt, hogy megkapjuk a rumán igealakot; mikor is e latin igealakok: laudas, vides, credis, audis így fognak kinézni: lauda, vede, credi, audi. Ez alakokbol láthatjuk, hogy a III. és IV. coniugatio tisztán tünteti föl a 2-ik személyt; míg a I. és II. coniugatióban a személy rag «i» absorbeálja az «a», illetőleg «e» véghangzókat és így laudai, vedei helyett kapjuk a: lauḑi, veḑi alakokat.

[1]) Újabban az «u», a hol nincs teljes hangértéke, a szók végéről ki szokván maradni, itt is eltünik; oly esetekben azonban, melyekben az igealak után névmás fordul elő tárgyképen, az «u» azonnal jogaiba lép; pl. laudu + lŭ, vedu + me, credu + te, audu + ne stb.

[2]) Grammatik der romanischen Sprachen. Bonn, 1858. 242 lap.

A mi a 3. személy ragját illeti, erre nézve Diez nyilatkozata nagyon is tág tért enged a gondolkozásra. Ő azt mondja, hogy a legtöbb esetben ugyanaz a rag érvényes és ugyanaz az alak mind az egyes, mind a többes számú 3. személyben; de sem a raggal, sem az alakkal bővebben nem foglalkozik.

Igaz ugyan, hogy az 1. alatt megmondotta, hogy a latin alakokból a rumán alakokat a t elhagyásával kapjuk meg; tehát: laudat, videt, credit, audit latin formákból a: laudă, vede, credi, audi; de ezek még nem maguk a valódi rumán formák; csak az I. és II. coniugatióban; a III. és IV. coniugatióban a végső «i» hangzók helyébe «e»-t kell tennünk.*) Ezen kívül meg kell jegyeznünk, hogy a hangsúly az I., II. és IV. (a III-ban már természeténél fogva is úgy van) coniugatióban végelőttivé lesz; így: lāudă, vēdĕ, crēdĕ, aūdĕ. Ezzel az egyes számú 3. személylyel végeztünk s csak azt kell még hozzáadnunk, hogy itt személyrag tulajdonképen nincs.

A többesszámu első személy alakját a latin alakokból a vég «s» elhagyásával kapjuk; így: laudamus, videmus, credimus, audimus-ból lesz: laudămu, vedemu, credemu, auḑimu. E szerint itt a személyrag: mu, a latin mus.

A többes számú 2-ik személy ismét úgy áll elő Diez szerint, hogy a latin alakoknak vég «s»-ét kiküszöböljük; így: laudatis, videtis, creditis, auditis-ből lesz: laudaţi, vedeţi, credeţi, auḑiţi. Tehát itt a rag: ţi, a latin tis.

A többes számú 3. személyre vonatkozólag Diezzel ellentétben, ki azt állítja, hogy mind alakja, mind ragja tekintetében azonos az egyes számú 3. személylyel, azt vagyunk kénytelenek állítani – s állításaink mellett maga a nyelv élete szól — hogy csak az első coniugatiónál áll Diez állítása és itt nem a legtöbb esetben, hanem mindig; míg a II., III. és IV. coniugatiónál nemcsak a legtöbb esetben, de egyetlen egy esetben sem áll, a mit Diez mond; hanem igen is áll az, hogy a II., III. és IV. coniugatióhoz tartozó igék többes számú 3. személye mindig megegyez az egyes számú első személylyel, vagyis az igető jellemzői helyébe «u»-t vesz föl.

Kölönben Diez szerint a latin alakokból az *nt* rag elhagyásával megkapjuk a rumán formákat így: laudant, vident, credunt, audiunt, rumán forma: laudă, vede, credu, auḑiu, melyekből a rumán többes számú 3. személy: lāudă, vēdu, crēdu, aŭdu. Sze-

*) Cipariu: Gramateca limbei romane 294. l. 1. pont.

mélyrag tehát az első coniugatióban tulajdonképen nincs; a II., III. és IV-ikben pedig ugyanaz a rag, mi az egyes számú első személyben volt: u.

Az előrebocsátottak után a rumán nyelvben előforduló személyragok a következő viszonyban állnak a latin s illetve az olasz személyragokkal:

		rum.	lat.	olasz.
egyes	1	u	o	o
	2	i	s	i
	3	—	t	—
többes	1	mu	mus	mo
	2	ţi	tis	te
	3	— v. u	nt	ono.

Ismeretesek lévén már a személyragok, szólhatok a segédigék ragozásáról:

I. A «sum». A «sum» segédige ragozása közben mindjárt a jelentő mód jelen idejében különféle sajátszerűségekkel találkozunk, és pedig: az egyes számú első személye nem csak «sum», hanem «esc» és «su» alakban is fordul elő.

A *sum* alak csak az irodalomban és a műveltek beszédjében szokásos; az *esc* csak a maczedoni rumán dialectusban honos *); míg a *su* általános elterjedésnek örvend, a mennyiben előfordúl az irodalomban és művelt beszédben, a népnél és költőknél egyaránt. Egyébiránt a «su» alak keletkezésének magyarázatát maga a latin nyelv adja meg. A latin grammatikusok állítása szerint a szó vég «m» betűje magánhangzón kezdődő szó előtt épen nem, mássalhangzón kezdődő szó előtt pedig csak homályosan, alig hallhatólag ejteték. Igy Isidorus: (De orthographia pag. 2281 ed. Putsch): «Animadverti quosdam eruditos etiam «m» literam, nec ubi oporteat dicentes, nec ubi oporteat supprimentes. Igitur, si duo verba coniungantur quorum prius «m» consonantem novissimam habeat, posterius a vocalibus incipiat, «m» consonans perscribitur quidem, ceterum in pronunciatione durum et barbarum sonat.»

És ugyancsak Isidorus p. 2317.: M literam ad vocales primo loco in verbis positas si accesserit, non enuntiabimus.

A mi a sum ige 2-ik személyét illeti, az határozottan a ma-

*) Massim: Gramateca macedono-rumânească: cu tut' acea că eu «esc» orb, ma eu toră mai bine veḑui de tine, ce escĭ cu doi ocli.

czedoni első-személyű alaktól: «esc» látszik eredni, akár irjuk azt escĭ, akár pedig — a kiejtést vévén irányadóul — estĭ alakban.

A harmadik személynek ismét három alakja van, mint az elsőnek: «este», «e» és «i». Az «este» megfelel a latin est alaknak; az «e» meg az «i» alakok ugyancsak az *est* alakból származhattak és így nem egyebek, mint az est-nek rövidített alakjai, melyek leggyakrabban a népnyelvben fordulnak elő. A este alak csak akkor használatos a népnyelvben, ha annak az értelme = a magyar igen, vagy úgy van kifejezésekkel.

A többes szám első személyének alakjai: «suntem» és «sĕm»; a másodiké: «sunteţĭ», és «sĕt»; a 3-iké: «sunt» és «su»,*) mely alakokkal a legrégibb nyelvemlékekben találkozunk; így a Coreşi által 1577-ben kiadott Psalteriumban CII. 14.: că ţĕrână sem = mert por vagyunk; cant. VII. lap. 207. şi sem smeriţĭ pre spre tot pământul = és az egész földön meg vagyunk alázva. Ilyen példák vannak pl. a set használatára is. Ugyanazon Psalterium LXXXV. 12: Toţĭ ce set imprejurul lui = mindnyájan, kik körében vagytok; dragi fraţĭ de unde set? (gen. XIX. 4.) = kedves testvérek, hová valók vagytok? A mi végre a többes 3-ik személyben előforduló su alakot illeti, arról ugyanazt lehet állítani, a mit fönnebb mondottam az egyes 1-személyű su alakról.

Megjegyzendőnek vélem, hogy a beszédben a su annyira összeolvad az őt megelőző szóval, hogy annak szinte kiegészítő részét látszik képezni, miért is azt kötőjegygyel mindig ahhoz fűzzük; így: ei-su bărbatĭ = ők férfiak; eu-su singur = én magam vagyok.

A «sem» és «set» alakok provincialis természetűek. Igy például Szatmármegye keleti részében az úgynevezett oseny (havasi) lakók, valamint az Ugocsában és Máramarosmegye nyugatibb részeiben kizárólagosan ezeket használják; mondják tehát: suntem bărbaţĭ, sunteţĭ feciorĭ helyett: sem bărbaţĭ, sĕt feciorĭ = férfiak vagyunk, legények vagytok stb. —

Az előre bocsátottak után tehát a sum segédigének jelentő módú jelen ideje viszonyítva a latin és olasz megfelelő időhöz lesz:

---

*) Ez alak a személyragoknál kimutatott szabály szerint áll elő.

		rum.:	latinúl:	olaszúl:
Egyes	1. személy	sum, su esc	sum	sono
	2. »	esci, esti	es	sei, sé
	3. »	este, e, i	est	e
Többes	1. »	suntem, sem	sumus	siamo
	2. »	sunteți, set	estis	siete
	3. »	sunt, -su	sunt	sono.

miből világosan kitetszik, hogy a teljes alakok a latin, a rövidek pedig az olasz alakokhoz esnek közelebb.

A sum igének maczedoni dialectusa szintén megegyezik a rumániai és magyarországi alakkal; de ezen fölül ott használatosak a következő alakok is: fiu, fiĭ és többesben: fim, fițĭ, [1]) melyek megfelelnek a latin: fio, fis és fimus, fitis alakoknak.

A mi a sum igének imperfectumát, vagyis jelentő módú félmult idejét illeti, annak képzése a latin és olasz megfelelő alakokkal megegyezőleg történik; így:

		rum.:	latin:	olasz:
Egy.	1.	eram	eram	éra
	2.	erai	eras	éri
	3.	era	erat	éra
Több.	1.	eram	eramus	eravámo
	2.	erațĭ	eratis	eraváte
	3.	era	erant	erano.

A «sum» ige többi időit illetőleg Cipariu azt mondja, hogy azok hiányzanak és a fire ige időivel pótoltatnak. [2]) Cipariu Timotheus tehát úgy van meggyőződve, hogy más a sum és ismét más a fire ige. Én azt hiszem a kettő egy; még pedig hiszem azt a következő okoknál fogva:

a) Már az 1. alatt láttuk, hogy a maczedono-rumánok a suntem, sunteți alakok helyett a fim és fițĭ alakokat használják; így: fim călcațĭ, fițĭ călcațĭ és nem mint egyebütt a rumánok: suntem és sunteți călcatĭ. Tehát az f és s hangjegyek teszik a kiejtésben a különbséget.

Igen de épen az f hang egyike azoknak, melynek mikénti kiejtése már maguknál a rómaiaknál is különböző. Innen van az, hogy az f hang kifejezésére mai napig is két hangjegyet haszná-

[1]) Lásd: Massim, Gram. Macedono-rumanească 91. l.
[2]) Lásd: Grammateca limbei rumână 276. l.

lunk a latinban, az f és ph. A ph hangjegy a görögből ment át a latinba, ment pedig azért, mert az f ki nem fejezhette a ph-t és fordítva. Quintilianus világosan kimondja, hogy a ph és y a latinban hiányzottak és szükségből átkölcsönözte a latin, nehogy különben érdes legyen, írták tehát Zephyris, Ephyris és nem Zefiris és Efiris (Quintilianus XII. k. 10. fej.): Nam et illa, quæ est sexta nostrarum (f), pæne non humana voce, vel omnino non voce potius inter discrimina dentium efflanda est.

b) Nem is kell visszamennünk a rómaiakhoz, találunk támpontokat magában Cipariu-ban annak beigazolására, hogy a sum és fire ugyanegy. Már említett Grammaticájának 275. lapján ezeket mondja: . . . . eară la macedo-rumânĭ: him, hiţĭ in loc de fim, fiţĭ (míg a macedo-rumânoknál stb.). Tehát ő maga beismeri, hogy az f itt átment h-ba.

c) Az f közelébb megy az s-hez a máramarosi és felső szatmármegyei dialectusban, a hol nemcsak az igében, de következetesen mindenütt úgy hallatszik a beszédben az f, mint a görög χ, közel mint a latin, vagy német nyelvben a ch; így: fiu, fir, fier, mondatik: chiu, chir, chier = fiu, szál, vas.

d) A bánsági dialectusban már az f teljesen s-sé válik; így: fia helyett mondja: siă; végre

e) Támpontot találunk arra, hogy az f s-sé válik, az olasz nyelvben, teszem föl: să fiu, fiĭ, fiă az olaszban: ch' io sia, che tu sia, ch' egli sia.

Különben is sem az olasz, sem a latin grammaticusoknak nem jutott eszükbe állítani, hogy a sum igének csak jelenje és félmultja volna, s így nem lehet az másként a román nyelvben sem, miért is a következőkben foglalkozni fogok a sum ige többi időinek képzésével.

Jelentő mód első multja, mely megfelel a latin mult időnek és az olasz passato semplice-nek, vagy rimoto-nak.

	rum.:	latinúl:	olaszúl:
1.	fui	fui	fui
2.	fuşĭ	fuisti	fosti
3.	fù	fuit	fu
1.	fum	fuimus	fummo
2.	fuţĭ	fuistis	foste
3.	fù (fūra)	fuerunt	fúrono (fúro).

Megjegyzendő, hogy a többes szám csak a maczedoni nyelvjárásban otthonos.

A jelentő mód II. multja megfelelne a latin régmultnak, míg az olaszban ez teljesen hiányzik.

rum.:	latinúl:	olaszúl:
furăm	fueram	hiányzik.
furăşi	fueras	
fură	fuerat	
furăm	fueramus	
furăţĭ	fueratis	
fură	fuerant.	

Jelentő mód I. régmultja, megfelel az óhajtó mód multjának a latinban, az olaszban az óhajtó mód jelenjének.

	rum.:	latinúl:	olaszúl:
1.	fusem	fuissem	se io fossi
2.	fuseşĭ	fuisses	se tu fossi
3.	fuse	fuisset	s'egli fosse
1.	fusem	fuissemus	se noi fossimo
2.	fuseţĭ	fuissetis	se voi foste
3.	fuse	fuissent	s' essi fossero.

A kötő, vagy kapcsoló mód jelenje hasonlít a latin és olasz kapcsoló módú jelenhez; így:

	rum.:	latinúl:	olaszúl:
1.	să fiu	sim	che io sia
2.	» fiĭ	sis	che tu sia
3.	» fiă	sit	egli sia
1.	» fim	simus	che noi siamo
2.	» fiţĭ	sitis	che voi siate
3.	» fiă *)	sint	essi siano.

A parancsoló mód hasonlít az olaszhoz, kevésbbé a latinhoz:

	rum.:	latinúl:	olaszúl:
2.	fiĭ	es	siĭ
3.	fiă	—	sia
1.	fim	—	siámo
2.	fiţĭ	este	siáte
3.	fiă	sunto	síano

A határozatlan mód jelenje:

rum.:	latinúl:	olaszúl:
a fi v. fire	esse fieri	essere
	Multja:	
a fi fost	fuisse	essere stato

*) A jelen alakjaihoz adva a «fost» mult részesülőt, kapjuk e mód multját.

Jelen gerundiuma:

rum.	lat.	olasz.
fiind	—	esséndo

Mult gerundiuma:

fiind fost	—	essendo stato.

A jelen részesülő fiitor, fiitoare megfelel a latin futurus-a alakoknak.

A mult részesülő fost-ă, stato-a, factus-a alakoknak.

Szólottunk tehát az eddigiekben a sum igének: jelentő módú jelen, félmult, első mult, második mult s első régmult időiről; a kötő- v. kapcsolómód jelenjéről és multjáról; a parancsoló mód jelenjéről; a határozatlan mód jelen és mult idejéről; a gerundium jelene és multjáról; a jelen és mult részesülőjéről.

De nem említettük a jelentő mód harmadik multját; a régmultnak második, harmadik és negyedik alakjait; az első, második és harmadik jövő időt; az óhajtó mód jelen és mult idejét, mint a melyek részben az avere, részben pedig a vrere (volere), velle igéknek igénybe vételével képeztetnek.

Mielőtt tehát az utóbbi időkről szólhatnék, szükségesnek tartom az avere és voire, vagy vrere segédigéknek szokott alakjait bemutatni, és pedig:

II. Az «Avere». Avere lat. habere, olasz avére segédigének csak a jelentőm. jelen és félmult idejű alakjait és az óhajtómód segédalakjait használjuk segédigékül, tehát:

Jelen idő.

	rum.	lat.	olasz.		
1.	am	habeo	ho(ó)	nekem	van
2.	ai	habes	hai(ai)	neked	
3.	are *)	habet	ha(á)	neki	
1.	avem(am)	habemus	abbiamo	nekünk	
2.	avețĭ(ați)	habetis	avéte	nektek	
3.	au	habent	hanno	nekik	

Félmult idő.

1.	Aveam	habebam	Avéva	nekem	vala.
2.	Aveai	habebas	Avévi	neked	
3.	Avea	habebat	Avéva (avéa)	neki	
1.	Aveam	habebamus	Avevámo	nekünk	
2.	Aveațĭ	habebatis	Aveváte	nektek	
3.	Aveau	habebant	Avévano (avéano)	nekik	

*) Mint segédige csak a maczed. dialect.; különben csak: *a*(re).

Az óhajtó mód segédalakjai, melyek azonban önmagukban sohasem fordulnak elő, a következők:

1. Asĭ
2. Ai
3. Are (ar)
1. Am
2. Aţĭ
3. Ar.

Különben a habeo igének itt elősorolt segédalakjai nem egyebek, mint a latinban előforduló személyragok: am, as, at, amus, atis, ant, mi abból is kiviláglik, hogy azok épen úgy a románban az ige után is állhatnak mint a latinban szoktak, a mikor azonban az igével összeolvadnak; így: scrie + aşĭ, scrie + ai, scrie + ar, scriĕ + am, scrie + aţi, scrie + ar. Az ige előtt állva az igétől mindig különváltan fordulnak elő; tehát: aşĭ scrie, ai scrie, ar(e) scrie, am scrie, aţi scrie, ar scrie; vagy: am scris, ai scris stb.

Ha azonban a maczedoni nyelvjárást tekintjük, úgy azt tapasztaljuk, hogy ott az óhajtó mód jelenjében a meg nem rövidített határozatlan mód alakjához járulnak a segédvégzetek, így: scriere + aşĭ, scriere + ai stb.[1])

III. A Voire, vrere. A jövő idők képzésénél segítségül szolgál a vrere, voire, lat. velle, olasz volére = akarni igének jelentő módú jelen és félmult ideje.

	rum.	lat.	olasz.
1.	voi, vreu	volo	vóglio (vo')
2.	vei, vrei	vis	vuói
3.	va	vult	vuole
1.	vom, vrem	volumus	vogliámo
2.	veţĭ, vreţi[2])	vultis	voléte
3.	vor	volunt	vógliono

Mindjárt az első személynél a voi alak vonja magára figyelmünket, mely tulajdonképen nem egyéb a voli alaknál, csakhogy a román nyelvben szabály, hogy ha az l egy i betű előtt áll s az l-et egy másik magánhangzó előzi meg, az l a két hangzó közül kiesik; így: cal = ló, purcel = malacz a többes számú: calĭ, purceli helyett lesz: cai, purcei. Igy van ez a volĭ alaknál is. Az l i

[1]) Ez alakok előfordulnak az avasi-szatmárvidéki-román népdalokban.
[2]) Leginkább a maczedoni dialectusban és a népnyelvben.

előtt állván s azonfelül egy magánhangzó által előztetvén, kiesik és előáll a: voi.

A mi a második személy vei alakját illeti, ez nem egyéb, mint a volis v. velis alaknak mása, melyben az l betű ugyancsak a fönnebb említett oknál fogva szintén kiesett.[1])

A 3-dik személyű va alak bizonyára a vrea alaktól származott. Ez utóbbi alak különösen a népnyelvben otthonos; pl. noi nu vrem (voim helyett) a purta aceasta sarcină = mi nem akarjuk e terhet elviselni; el nu vre (nu voiesce h.) nemic = ő mitsem akar; voi ni-vreţĭ (voiţĭ) binele = ti akarjátok javunkat.

Egyébiránt a népnyelvnek egyik sajátossága az is, hogy a voire (vrere) segédigének összes személyeinél a «v» betűt kihagyja, s így nem mondja: voi, vei, va stb., hanem: oĭ, ĕi, a, om, ĕţĭ, or. Sőt e megrövidített alakokat az egyes és többes számú 2. személyben az «e» kihagyásával még jobban megrövidíti, úgy hogy egészben véve csak: i és ţi alakok maradnak meg; így: oi aduce, i aduce, a aduce, om aduce, ţi aduce, or aduce = hozni fogok, fogsz, fog stb.

Az avere és voire segédige alakjainak bemutatása után most visszatérhetünk azon igeidőkre, melyek e segédalakok közbenjöttével képeztetnek.

Jelentő mód 3-ik multja áll: az avere segédigének jelen idejű személyeiből hozzáadva a sum mult részesülőjét; tehát: am, ai, a (are); am, aţĭ, au és fost[2]) = voltam, voltál stb., olaszúl: sono, séi, e stato v. stata; siamo, siéte, sono stati v. state.

Jelentő mód 2-ik régmultja megfelel az olasz trapassato imperfetto-nak; áll az avere segédigének félmultidejű személyeiből, hozzáadva a mult részesülőjét; így: aveam, aveai, avea, aveam, aveaţĭ, aveau avut = nekem, neked, neki volt vala stb. Olaszúl: avéva, avévi, avéva avuto; avevámo, aveváte, avévano avuto.

Jelentő mód 3. régmultja áll három részből: az avere segédige jelenidejű személyeiből, a sum mult részesülőjéből és a rendes ige mult részesülőjéből. Esetleg a rendes ige maga a sum is lehet, mikor is ennek második mult részesülője «foastă» alakban for-

---

[1]) Helyenkint a vei helyett hallatszik a verĭ kiejtés is.

[2]) Megjegyzendő, hogy a segédige személyei a participium után állva vele összeolvadnak; így: fostam, fostai stb.

dul elő; így: am, ai, a; am, ați, a fost foastă = voltam vala, voltál vala stb.

Jelentő mód 4. régmultja előáll a sum ige félmultidejű alakjaiból és a «sum»-nak mult részesülőjéből; tehát: eram, erai, era; aram, erați, era fost = voltam vala, voltál vala stb. Megfelel ez alak az olasz trapassato imperfetto-nak: era, eri, era stato v. stata; eraváno, eraváte, érano stati — state.

Jelentő mód jövője.

I. Az első jövő áll a voire (vrere) segédigének jelenidejű személyeiből és a rendes ige határozatlan módú rövidített alakjából: voi, vei, va; vom, veți, vor fi = leszek, lészsz, lesz stb., lat.: volo, vis, vult fieri stb., olaszúl: vorro, vorrai, vorra stb.

A voire segédige személyei is oly természetűek, hogy azok az ige után állva azzal összeforrnak; így: fivoi, fivei, fiva stb.

II. A második jövő három alkotó részből áll: a voire jelenidejű személyeiből, a sum határozatlan módú alakjából és a rendes ige gerundiumából; tehát: voi, vei, va stb. + fi + mergênd = menni fogok, fogsz, fog stb.

III. A harmadik jövő a mult jövő, ugyancsak 3 részből: a voire jelenidejű személyeiből, a sum határozatlan módú alakjából és a rendes ige mult részesülőjéből; u. m.: voi, vei, va; vom, veți, vor + fi + fost = leendettem, lenni fogtam (mely a magyarban nem szokásos).

II.

A rendes igék általános ragozása.

Az általános ragozás az igetők négy jellemzője szerint négyféle módon történik. Az igetők jellemzőjét pedig úgy találjuk, hogy a jelen határozatlan módnak «re» szótagját elhagyjuk, mikor is azt tapasztaljuk, hogy a megmaradt igealaknak — igetőnek — végén A, E (hosszú), E (rövid) vagy I hangzó fordul elő; miért is e jellemzők szerint 4 igecsoportot különböztetünk meg s e szerint 4 ragozási módot is.

E tekintetben tehát a rumán nyelv teljesen egyetért a latinnal, mely ugyancsak az a, ē, ĕ, és i jellemzők szerint szintén négy ragozási mintát tüntet föl; de eltér némiben az olasztól, mely utóbbi két: «ē és ĕ» jellemzőjű igéket egy csoportba véve csak három ragozási csoporttal szerepel.

De mit is értünk az igeragozás alatt?

Az igeragozás nem egyéb, mint az igének mód, idő, szám és személy szerinti változása, mi a mód és időjellemzőknek valamint a személyragoknak az igetőkhöz való hozzáadása által áll elő.

A) *Határozatlan mód.* A módok közül szükségesnek láttam a határozatlan módról első sorban azért szólani, mivel épen ez adja meg az alapot az egész igeragozási rendszerhez, ebben találjuk fel az igetőt. E módról Diez ezeket mondja: Der Infinitiv hatte früher die volle Endung -re, deren Gebrauch aber jetzt höchstens dem Dichter gestattet sein soll ..... nur als Substantiv behält dieser Modus seine volle Form.[1]) Ezek szerint tehát a határozatlan módnak két alakja van: a hosszú, mindig -re szótagban végződő és a rövid, mely a -re elhagyásával áll elő; így: lăudare, tăcēre, procedĕre, audire és: lăudá, tăcē, procedĕ, audi, mely utóbbi alakok azonban sohasem fordulhatnak elő az «a» præpositio nélkül, így tehát: a lăudá, a tăcē, a procedĕ, a audi.

A teljes vagy hosszú alak rendesen mint főnév fordul elő a közhasználatban úgy írásban, mint beszédben és a nőnemű -e végzetű főnevek mintájára ragoztatik is. Igy olvassuk pl. a pünkösd utáni 3. vasárnapi evangeliumban[2]): Așișderea și mintea ta, dacă verĭ da pre «stringerea» comoarei, lumina vieței nu verĭ pute câștiga. Aci va fi «plăngerea» și «scârsnirea» dinților.[3]) A «stringerea, plăngerea, scârsnirea» határozatlan mód főnév gyanánt van használva.

Különben a -re végzetű határozatlan mód a latin és olasz nyelvekben is használtatik főnév gyanánt. Például a Mátyás diákban, midőn Mátyás királytól kérdezi a kántor: Scisne latine, puer; Mátyás azt feleli: Scire tuum nihil est etc., hol a scire mint főnévi értelmű szó fordul elő.

A különbség a latin és rumán főnévi értelmű határozatlan mód között csak az, hogy a latinban az nem ragoztatik, míg a rumánban épen úgy felveszi a névragokat, mint bármely más névszó.

A határozatlan mód a fönnebb említett eseten kívül hasz-

---

[1]) Gramm. 243. l.

[2]) Cipariu: Analecte literarie 18. l.

[3]) U. o. 7. l.

náltatik még: 1. A jövő idő képzésénél a segédige személyei mellett; mint: voi laudare, vei v. verĭ vedēre, va scriĕre stb. E jövő idő azonban csak a maczedoni dialectusban szokásos; nálunk és Romániában a jövő idő képzésére a segédige személyei mellett a határozatlan módnak rövidített, vagyis re nélküli alakját alkalmazzuk: így: voi, vei, va, vom, veti, vor lauda, avē, scrie, auḑi.

2. A föltételes mód, vagy óhajtó mód jelen idejének előállításánál; tehát: aşĭ, ai, ar, am, aţi, ar, lăudare, avere, scriere, auḑire. Ez az alak is a maczedoni nyelvben otthonos; míg nálunk ez esetben is a «re» nélküli alak alkalmaztatik.

3. Ezen két ige után is: «pot» és «sciu» = -hatok, képes vagyok és tudok vagy értek. De csak akkor, ha a határozatlan mód vagy közvetetlenül e két ige után áll, vagy csak kevés távolság van közöttük; pl.: pot ajungere = elérhetem; sciu vorbire frumos = szépen tudok beszélni; Petru poate inţelepţesce vorbire = Péter bölcsen tud beszélni; különben ha ez igék s a határozatlan mód a mondatban messze esnek egymástól, akkor a határozatlan módnak -re nélküli alakját használjuk a vele járó «a» præpositióval; így: Sunt oamenĭ, carĭ sciu in toate limbile europene *a vorbi* = Vannak emberek, kik tudnak az összes európai nyelveken beszélni. Oamenïĭ de omeniă nu pot cu oamenïĭ denemic o societate a forma = A becsületes emberek nem alkothatnak egy társaságot a semmirevalókkal.

Egyébiránt vannak a latin nyelvben is némely példák a határozatlan mód «re» szótagjának kihagyására; ilyenek például: Ilicet, az ire licet; scilicet, a scire licet; vide licet, a videre licet stb. helyett.

B) *Jelentő mód.* A jelentő mód az egyedüli, melyben úgy a fő-, mint a mellékidők is, valamennyien előfordúlnak. Igy van a jelentő módnak három főideje: jelen, mult és jövője; és 3 mellék ideje u. m.: félmult, régmult és jövőmultja.

A jelentő mód jelen idejét kapjuk a rövidített határozatlan módból és pedig úgy, hogy az első igeragozás csoportjába tartozó igéknél az egyesszámú első személyben a jellemző hangzót egyszerűen kihagyjuk, vagy u-val cseréljük fel; pl.: laud(a) cánt(a) arunc(a) stb.; v. afl+u, infl+u, impl+u, intr+u *). A második sze-

*) Diez Gram. 243. Welches jetzt nur nach mehrfachen cons. und nach «i» geschieht.

mélyben a jellemző «a» helyébe az -i személyragot adjuk: laudĭ, cânțĭ, aruncĭ. A harmadik személyben helyreáll az igető a jellemzővel minden rag nélkül; így: cântă, laudă, aruncă, s csak a hangsúly lesz vég-, vagy másodvég előtti. A többes számban ismét a jellemzős igető fordul elő, melyhez az 1. személyben a mu (lat. mus, olasz ĭamo) ragot adjuk, minél fogva az «a» borulttá lesz; *) így: lăudămu, mustrămu, cântămu stb.; a 2-ik személyben változatlanúl jön elő a jellemzős tő s a -ți személyragot csak hozzáadjuk; mint: lăudațĭ, cântațĭ, aruncațĭ stb.; végre a többes harmadik személy olyan, mint az egyes 3-ik személy: laudă, aruncă, strică, strigă stb.

A II., III. és IV. csoporthoz tartozó igék egyformán képezik jelentő-módú jelen idejüket, és pedig: Az egyes szám I. és többes szám III. személyüket úgy, hogy a jellemző ē, ĕ és i hangzók helyébe «u» betűt vesznek fel, mely «u» azonban, mint általában a főnevek vég -u betűje is, most már el is szokott hagyatni; pl.: tacu v. tac, facu v. fac, dormu v. dorm. Ha azonban a vég u-nak teljes hangértéke van, sohasem hagyható ki. Mondani és írni kell tehát: scriu, sciu és sohasem: scri, sci.

A mi az egyes szám második személyét illeti, itt a jellemző helyet egyszerűen elfoglalja a személyrag: -i; pl. taci, faci, dormi stb. Az egyes számú harmadik személy a II. és III. csoportnál maga a jellemzős tő, míg a IV-iknél a jellemző: -i az e-nek ad helyet és így egyenlővé válik a II. és III. csoportbeli harmadik személylyel. Megjegyzendő, hogy a hangsúly itt is hátrább megy egy szótaggal, vagy is lesz vég előtti; így: vēde, sēde, töărce, döărme, aūde stb. Végre a többes szám első és második személyében a jellemzős igető teljesen változatlanul áll, s így veszi maga mellé a személyragokat. Tehát: vedē + mu, vedē + ți; scriĕ + mu, scriĕ + ți; auḑĭ+mu, auḑi+țĭ.

Az előre bocsátottak szerint a négy igető így jelentkezik:

I. csoport	II. csoport	III. csoport	IV. csoport
cantá	tăcē	facĕ	dormi,

egészben véve tehát úgy mint a latin, vagy olasz nyelvben. E tövekből az előadottak szerint lesz a

*) Ez által különbözik az imperf. formájától.

Jelentő mód jelen idő:

személy	1.	laud+(u)	tac+(u)	fac+(u)	dorm+(u)
	2.	laud+ĭ	tac+ĭ	fac+ĭ	dorm+ĭ
	3.	laudă	tăcĕ	face	doarme
	1.	lăudă+mu	tăce+mu	face+mu	dormi+mu
	2.	lăuda+ţĭ	tăce+ţĭ	face+ţĭ	dormi+ţĭ
	3.	laudă	tac+(u)	fac+(u)	dorm+(u).

Vannak igék a rumánban, melyek a fönemlített szabályoktól eltérőleg képezik jelentőmódú jelen idejöket és pedig olyképen, hogy az igető és személyragok közé «ez» vagy «esc» szótagot ékelik. De a többes szám I. és II. személye itt is «ez», illetőleg «esc» nélkül képeztetik. Igy: a curma=megdönteni: curm-ez+u, curm-ez+ĭ, curm-eaz+ă, curmă+mu, curma + ţĭ, curm-eaz+ă; vagy: a fini=végezni: fin-esc+u, fin-esc+ĭ, fin-esc+e, fini + mu fini + ţĭ, fin-esc + u stb.

E jelenségek szintugy fordulnak elő a latin és olasz nyelvben, mint a rumánban; így frigeo és concupio latin igékből a frigesco, concupisco; az olaszban teszem föl: a finire és capere igékből a finisco, capisco; a mentire és patire alakokból: mentisco, patisco rum.: minţesc, păţesc stb. De ezek a különleges igeragozásnál, s nem az általánosnál fordulnak elő.

Jelentő mód múltja. A jelentő mód múltjában három árnyalatot különböztetünk meg: a félmult, mult és a régmult időket.

A félmult idő kifejezésére a rumán nyelvnek csak egy alakja van, mely aképen áll elő, hogy a rövidített határozatlan alakhoz «am» szótag függesztetik, mely megfelel a latin «bam», az olasz «va» szótagnak. Az így toldott alak képezi a félmult idő első személyét; a több személy a személyragoknak az «m» helyébe tevése által származik; így:

Egyes szám	1. lăudám		Többes szám	lăudá+mu
	2. lăuda+i			lăudá+ţĭ
	3. lăudá			lăudá

Épen mint a latinban: laudabam, az olaszban: loda+va stb. Sőt Diez határozottan azt állítja, hogy eredetileg a rumán félmult idejű képző teljesen azonos volt a latinnal, és csak a későbbi időkben esett volna ki a b.*)

A mult időre a rumán nyelv több formával rendelkezik, és pedig: van két egyszerű, és egy összetett, és így összesen három alakja; és pedig:

*) Gram. 244. Das Imperfect stösst überall das ursprüngliche b aus.

I. *Az egyszerü mult*, mely származik a rövid infinitivustól oly módon, hogy az első és negyedik csoportbeli igéknél a röv. infinitivushoz «i» betűt adunk, a II. és III. csoportbelieknél a jellemzős ē és illetőleg ĕ helyébe «ui» szótagot helyezünk; így: lăuda+i, tăc+ui, cred̦+ui, aud̦i+i: latinúl: laudavi, tacui, credidi, audivi; vagy olaszúl: lodai, tacqui, credei, odii. Az így nyert alakból képezzük az egyes személyeket. De, mivel a személyek nem pusztán a személyragoknak ez alakhoz való hozzáadása által keletkeznek, hanem arra egyéb kellékek is megkivántatnak; álljanak itt még a következők: az első személy maga a nyert alak; a 2-ik személy: lăudașĭ, tăcusĭ, cred̦ușĭ, aud̦ișĭ, a hol a «sĭ» végzet mindenütt a latin «sti» szótagból keletkezett és pedig amaz elvnél fogva, hogy: «némely szókban a «t» betű egy «s» és egy ½ értékű «ĭ» közé kerülve nyomtalanul elvész és az «s»-nek értéke egyenlő a magy. s-sel; így: latinúl: pastio+ne, a rumânban lesz: pășiu+ne; vestimentum lesz: veșĭmânt; — laudasti, tacuisti, credidisti, audivisti stb. lesznek: lăudașĭ, tăcuși, cred̦ușĭ, aud̦ișĭ.» [1])

A harmadik személy a képzős «i»-t mind a négy igeragozásnál kiveti s a hangsúlyt az utolsó szótagon alkalmazza; így: laudà, tacù, cred̦ù, aud̦ì.

A mi a többes számú személyeket illeti, ezek mostanság csak a macedo-rumánoknál vannak használatban és a következőleg képeztetnek:

1. személy: a vég «i»-t elveti s helyébe jön a személyrag, egyuttal az «a» borulttá lesz; így; lăudămu, tăcum, cred̦um, aud̦im.

2. személy: a vég «i» helyébe «tu» és nem a szokásos «ti» személyragot veszi föl; mint: lăudatu, tăcutu, cred̦utu, aud̦itu.

3. személy: a vég «i»-t ru(e) szótaggal cseréli fel: tehát mondja: lăudáru(e) tăcuru(e), cred̦uru(e), aud̦iru(e). [2])

A mondottak szerint tehát a négy igecsoport

I. *Első, egyszerü multja:*

		I.	II.	III.	IV. csoport
egy. sz.	1.	lăudai	tăcui	cred̦ui	aud̦ii
	2.	laudașĭ	tăcusĭ	cred̦ușĭ	aud̦isĭ
	3.	laudà	tăcù	cred̦ù	aud̦ì
több. sz.	1.	lăudăm	tăcum	cred̦um	aud̦im
	2.	lăudatu	tăcutu	cred̦utu	aud̦itu
	3.	lăudaru(e)	tăcuru(e)	cred̦uru(e)	aud̦iru(e).

[1]) Cipariu, Gram. 111. l. 3. jegyzet.

[2]) Massimu, Gram. Macedono-romănesca. 78., 79. lapok.

II. *A jelentő mód második egyszerü multja.*

A második, egyszerű mult úgy keletkezik, hogy a mult idejű tőknek végső «i» betűje helyébe «răm» szótag jő mind a négy igeragozásban. Ez alakja az igének megfelel a latin összevont plusquamperfectumnak; így: laudaram a laudaveram helyett.*) Az így nyert alak képviseli az egy. sz. első személyt; a többi személyei az igének úgy származnak, hogy az «m» betű helyét egyszerűen a személyragok foglalják el; tehát:

		I.	II.	III.	IV. csoport.
egy. sz.	1.	lăudárăm	tăcurăm	crędurăm	audirăm
	2.	lăudarășĭ	tăcurășĭ	crędurășĭ	audirășĭ
	3.	lăudară	tăcură	crędură	audiră.
több. sz.	1.	lăudarăm	tăcurăm	crędurăm	audirăm
	2.	lăudarățĭ	tăcurățĭ	crędurățĭ	audirățĭ
	3.	lăudară	tăcură	crędură	audiră.

Használatban az I. és II. multnak személyei nemcsak hogy akárhányszor felcseréltetnek, hanem, míg az egyes számban rendesen az első mult, a többes számban szokottan a 2-ik mult személyei jőnek elő; úgy hogy majdnem azt lehetne állítani, hogy az első multnak a többese s viszont a másodiknak az egyese teljesen elavult.

III. *A jelentő mód harmadik multja.*

A rumánban a jelentő módnak harmadik multja is van, a mely már az összetett idők közé sorolandó, a mennyiben az két részből áll; u. m.: a rendes igének mult idejü részesülőjéből és az «avere» segédigének jelen idejű személyeiből. A mult részesülő a rumánban is épen ugy képeztetik, mint a latin és olaszban, s valamint ezekben, úgy a rumán nyelvben is külön végzettel bír a hím-, és külön a nőnemet illetőleg; pl.: lăudat-ă, tăcut-ă, credut-ă, nutrit-ă, latinúl: laudatus-a; creditus-a; nutritus-a; vagy olaszúl: lodato-ă, taciuto-a, creduto-a, nutrito-a stb.

De, ámbár a részesülőnek külön végzete van a hím- és külön a nőnemre, e különbség még sem emelkedik érvényre akkor, midőn a részesülő a cselekvő mult képzésére használtatik, s csak a szenvedő értelemben érvényesíti magát mind a két alak nem és

*) Diez, Gram. 244.]l. «Esnimmt seinen Plural vom lateinischen Plusquamperfect.»

szám szerint; mint például: sum lăudat és lăudată stb.; suntem lăudaţĭ és lăudate.

Továbbá megjegyzendő még — a mi különben a segédigék időinek képzésénél is kiemeltetett — hogy a segédige személyei előfordúlhatnak a részesülő előtt s ekkor ettől különváltan, és előfordulhatnak a részesülő után és ez esetben összeiratnak a részesülővel. Értelmi tekintetben az nem tesz semmi különbséget, hogy a segédige személyei a részesülő előtt, vagy a részesülő után állanak-e. Az előre bocsátottak szerint tehát a jelentő mód harmadik múlt ideje:

	I.	II.	III.	IV. csoport.
1.	am lăudat	am tăcut	am creḑut	am auḑit
2.	ai lăudat	ai tacat	ai creḑut	ai auḑit
3.	a lăudat	a tăcut	a creḑut	a auḑit
1.	am lăudat	am tăcut	am creḑut	am auḑit
2.	aţĭ lăudat	aţĭ tăcut	aţĭ creḑut	aţĭ auḑit
3.	au lăudat	au tăcut	au creḑut	au auḑit;

vagy: lăudat+am, tăcut+am, creḑut+am, auḑit+am stb.

A jelentő mód régmúlt ideje. Ilyen tulajdonképen négy van a rumán nyelvben, még pedig az egyik egyszerű alakkal, a másik három összetett alakkal bír.

I. *Az egyszerü régmúlt idő.*

Megfelel a latin optativus múltjának, vagy coniunctivus régmúltjának; származik a röv. infinitivustól a «sem» szótag hozzáadásával;*) a második személy előáll, ha a vég «m» helyébe «şĭ» szótagot alkalmazunk. A többi személy a rendes ragoknak a régmúlt idejű tőnek «m» helyébe adásával keletkezik; így:

		I.	II.	III.	IV. csoport.
egy. sz.	1.	Laudasem	tăcusem	creḑusem	auḑisem
	2.	lăudaseşĭ	tăcuseşĭ	creḑuseşĭ	auḑiseşĭ
	3.	lăudase	tăcuse	creḑuse	auḑise
többٍ sz.	1.	lăudasem	tăcusem	creḑusem	auḑisem
	2.	lăudaseţĭ	tâcuseţĭ	creḑuseţĭ	auḑiseţĭ
	3.	lăudase	tăcuse	creḑusĕ	auḑise.

Az olasz óhajtó mód jelen ideje hasonlít ehhez; így: Parlassi, credessi, nutrissi stb.

Az összetett alakkal bíró régmúltak, mint nevök is mutatja, két részből állanak és pedig: a segédigékből és az illető igének

*) Massim, Gram. 84. l. «Românii dea stânga Dunării formă mai mult ca perfectul fără ajutătorul avere, cum: călcasem, călcasei stb.»

múlt részesülőjéből, mely itt is épen úgy, mint a jelentő mód harmadik múltjának képzésénél teljesen változatlanúl marad a segédigék személyei mellett, úgy az egyes, mint a többes számban is.

De lássuk ezeket egyenkint.

II. *A jelentő mód második régmúltja:* származik az «avere» segédigének félmúlt idejű személyeiből, hozzáadva a múlt participiumot hímnemű végzettel változatlanúl. Megjegyzem, hogy itt a segédige személyei nem állhatnak, mint a jelentő mód harmadik múltjában, az igenév után is. Ez az alak csak a maczedoniai rumánoknál *) szokásos; nálunk még a legrégibb íróknál is a legnagyobb ritkaságok közé tartozik.

			I.	II.	III.	IV,
egy. sz.	1.	aveam	lăudat	tăcut	creḑut	auḑit
	2.	aveai				
	3.	avea				
több. sz.	1.	aveam				
	2.	aveaţĭ				
	3.	aveau				

III. *Jelentő mód harmadik régmúltja:* A sum igének félmult idejű személyeiből hozzáadva a változatlan participiumot:

			I.	II.	III.	IV.
egyes sz.	1.	eram	lăudat	tăcut	creḑut	auḑit
	2.	erai				
	3.	era				
több. sz.	1.	eram				
	2.	eraţĭ				
	3.	erau				

IV. A *jelentő mód negyedik régmúltja:* Ez már tulajdonképen három alkotó részből áll: az «avere» jelen idejű személyeiből, a sum múlt participiumából és a rendes ige múlt participiumából. Itt szintén változatlanúl csatlakozik a két részesülő az avere jelen idejü személyeihez; így:

				I.	II.	III.	IV.
egy. sz.	1.	am	fost	lăudat	tăcut	creḑut	auḑit
	2.	ai	«	«	«	«	«
	3.	a(re)	«	«	«	«	«
több. sz.	1.	am (avem)	«	«	«	«	«
	2.	aţĭ (aveţĭ)	«	«	«	«	«
	3.	au	«	«	«	«	«

*) Massim, Gram. 78. l. aveam, aveai, avea stb. călcat.

Ha azonban a rendes igének participiuma: lăudat, tăcut, credut, audit, a nem és szám szerint változást szenved, mint: Petru a fost lăudat, Elena nu a fost lăudată; oamenii erau tăcuțĭ, muierile nu erau tăcute, akkor ezeket nem szabad cselekvő (activ) múlt- vagy régmúlt időknek tekintenünk, hanem múlt, vagy régmúlt szenvedőknek; épen mint a latinban: Petrus fuit laudatus, Helena non fuit laudata; homines taciti erant, mulieres non erant tacitæ.

Jelentő mód jövő ideje. Jövőt csak egyet ismer a rumán nyelv, azt t. i., mely származik a rövidített infinitivusból és a (volo) voi segédigének személyeiből, és pedig úgy, hogy, ha a voi ige személyei az infinitivus után állanak, azzal összeiratnak, ha azonban az infinitivus előtt foglalnak helyet, úgy attól különváltan állanak; így: lăudavoi, tăcevoi, credevoi, audivoi és: voi lăuda, -tăce, -crede, -audi stb. A maczedoni dialectusban mindig a teljes «re» végzetű infinitivus és a voi segédige személyei alkotják a jövő időt; így: voi lăudare, voi tăcere, voi credere, voi audire.[1]) Ezek szerint a jövő idő alakja:

		I.	II.	III.	IV.
egy. sz.	1.	lăudavoi	tăcevoi	credevoi	audivoi
	2.	lăudavei(verĭ)	tacevei(verĭ)	credevei(verĭ)	audivei(verĭ)
	3.	lăndava	tăceva	credeva	audiva
t. sz.	1.	lăudavom	tĕcevom	credevom	audivom
	2.	lăudavețĭ(vrețĭ)	tăcevețĭ(vretĭ)	credevețĭ (vretĭ)	audivețĭ(vrețĭ)
	3,	lăudavor	tăcevor	credevor	audivor, vagy

a segédigét mindenütt elül használva: voi lăuda, vei(verĭ) lăuda stb.

A rumán nyelvi jövő idő képzésénél lehetetlen észre nem vennünk a szembeszökő hasonlatosságot a latinban előforduló futurum exactumhoz, különösen mondható ez az egyes számú második személyről; lăudaverĭ lat. laudaveris: a többes számú második személyről: lăudavețĭ, lat. laudaveritis.

Sőt még nagyobb lesz a latin és rumán között a hasonlatosság, ha a jövőt a voi helyett a vreu alakkal képezzük, a mint azt a voi segédige tárgyalásánál már fönnebb is említettem, s a mint az a régi íróknál elég sűrűen elő is fordúl;[2]) így: cântavrem,

---

[1]) Lásd: Massim, Gram. 80. lap: voi călcare, voi tăcere, voi arupere voi audire.

[2]) Cipariu, Analecte 182. l. Psalterium 136. V. caput. Cum căntavreu

cantaverimus; càntavreţĭ, càntaveritis; càntavrei, cantaveris; càntavreu, cantavero stb.

A régi nyelvemlékekben ez egyetlen alakon kívül a jövő idő kifejezésére találunk még egy más alakot is, mely az «avere» segédigének jelen idejű személyeiből és az «a» præpositiós infinitivusból származik; mint: am, ai, are, avem, aveţĭ, au a merge = menni van szándékom = menni fogok.[1]) Igy olvassuk Coresinek nagyböjti prædicatiójában: Cine va be amu dintru el nu *are a se insetoşa* nicĭ odată. Nu *are a fi* ţie aceasta. Nu *are a muri*. Sciu că *are a* se *scula* Dumnezeu, és sok más ehhez hasonló példa.

A részesülőről: A rumânban két alakja van az igenévnek: a jelen és múlt idejű részesülő. Nem áll tehát, a mit Diez róla mond, hogy t. i. annak jelen ideje a rumánban teljesen elenyészett[2]) volna; de annyi bizonyos, hogy képzése egy, sok kivételt tűrő szabály szerint történik. Mind a jelen, mind a múltidejű részesülőnek melléknévi természete van, s a hímnemre vonatkozó alak «u»-val, a nőnemre vonatkozó pedig «a»-val végződik; így: lăudă+toriŭ, lăudă+toariă; lăuda+tu, lăuda+tă.

I. *E szerint a jelen idejű részesülői* alakok a rövidített, határozatlan mód alakjától származnak és pedig: ha a határozatlan mód alakjához a hímnemben «toriŭ», a nőnemben «toariă» képzőket adjuk, s megfelelnek a latin tor- és trix-képzetű alakoknak, az olaszban a -tore és -trice végzetűeknek; pl.: purtătoriŭ, purtătoariă, lat.: portator, portatrix, olaszúl: latore, latrice.

1. Megjegyzendő, hogy a II. és III. igeragozáshoz tartozó igék a röv. határozatlan mód jellembetűjét, az «e»-t sokszor «u»-vá idomítják és a «toriŭ, toariă» képzők ehhez ragasztatnak; pl.: a bate, a ţine lesz: bătĕtoriŭ-ă, ţinetoriŭ-ă; de băt*u*toriŭ-ă és ţin*u*toriŭ-ă is.

Cipariu azt mondja,[3]) hogy a mai kiejtés szerint a II. és III. coniugatióra tartozó, jelen idejű részesülők a jellemzős «e» helyett borúlt «a»-t hallatnak, és ebből kifolyólag eme hang kifejezésére «a»-t is kell írnunk és nem «e»-t; pl.: făc-ă-toriŭ, inţeleg-ă-toriŭ és nem fac-ĕ-toriŭ, inţeleg-ĕ-toriŭ.

———

. . ., Egyházi beszéd Coreşi: tu escĭ cela ce va să vie, au altul asceptar*rem*. Că mai scump lucru afla*vreti* stb.

[1]) Coreşi, Egyházi beszédek. Brassó, 1580.

[2]) Diez, Gram. 244: Das particip. præsens ist erloschen.

[3]) Gram. 286. lap. 4. jegyzet.

Nézetem szerint abból a körülményből, hogy valahol borúlt «a» hang hallatszik, nem épen okvetetlenül következik, hogy azt a hangot mindig «a»-val is adjuk vissza; mert hiszen köztudomású a rumán nyelv ismerői előtt, hogy a borúlt «a»-hang értékével bír a borúlt «e»-hang is. És így e részesülők is a tőben levő «e»-vel és nem más hangjegygyel (a) írandók; tehát: fac-ĕ-toriŭ, inţeleg-ĕ-toriŭ, a mint azt Rumániában is irják; mivel ezek a: face, inţelege, tehát e-vel bíró tőkből származnak.

De sőt maga Cipariu is írja a borúlt «e»-t és bizonyára úgy is ejti ki, mint a borúlt «a»-t szokás kiejteni. Igy találjuk nála: *) rĕmânătoriu, insĕmnarea, respunde etc., a hol a: «re, sem, res» szótagokban az «e» borúlt = az «a» borúlt hangjegy értékével, s hogy miért szerepel meg is az «e» és nem az «a», azt a származtatás szabályaiból elég világosan megérthetjük.

Mivel lehetne tehát indokolni azt, hogy a II. és III. csoporthoz tartozó igék tőbeli jellemzőjüket, az «e»-t a jelen idejű részesülőben a-vá alakítják? Legfelebb azzal, hogy, ha megtartjuk a tő «e»-betűjét, akkor az «e»-vel kiírt alakokat úgy kellene kiejtenünk, hogy az «e» előtt álló «c» és «g» betűket «cs» és «dzs»-nek kellene hangoztatnunk.

Ez indok azonban csak látszólagos. A c és g-re vonatkozó főszabály ugyanis, nem úgy szól, hogy a hol a «c, g» az e betű előtt áll, mindenütt «cs, dzs»-nek ejtendő ki; hanem csak ott, a hol az e betű=is «e» hangértékkel, különben a «c, g» nem szenved változást értéke tekintetében; írjuk tehát a jelen idejű részesülőt a: face, tace, trage, suge igetőkből: fac-ĕ-toriŭ, tăc-ĕ-toriŭ, trag-ĕ-toriŭ, sug-e-toriŭ stb., melyekben a c = k, a g pedig = g-vel és nem cs, illetőleg dzs-vel.

Igy míg egyrészt hódolunk a szószármaztatás szabályainak, másrészt fölöslegessé válik a Cipariu által a II. és III. csoporthoz tartozó igéket illető kivétel.

2. Hogy némely II. és IV. coniugatióhoz tartozó igéknél a tő «i», «u» hangzó betoldásánál megnyúlik; pl.: a fi, a sci; szabályszerűleg kellene lennie a jelen idejű részesülőnek fi+toriu, sci+toriu be+toriu; de lesz a tő megtoldása folytán; fi+i+toriŭ-toariă; sci+u+toriŭ-toariă, vagy sci+i+toriŭ-toariă, v. sci+e +toriŭ-toariă be+u+toriu-toariă stb.

*) U. o. 287. l.

II. A múlt idejű részesülő. Előáll, ha a röv. határozatlan módú alakhoz a hímnemben «tu», a nőnemben pedig «ta» szótagot adunk, mely végzetek megfelelnek a latinban előforduló tus-ta-, az olaszban a «to» és «ta» végzeteknek; így: a lăudare, dicsérni: lăudatŭ-lăudată lat.: laudatus-a, olaszúl: lodato-lodata; ţinere = tartani: ţinutŭ-ă; lat.: tentus-a (retentus-a és más összetételben). ol.: tenuto-a; credere hinni: credută-ă, lat.: creditus-a, ol.: creduto-ă; nutrire, táplálni: nutritŭ-ă, lat.: nutritus-a, ol.; nutrito-a stb. Igy tehát — mint fönnebb is említettem — a múlt idejű részesülőnek melléknévi természete van és külön végzettel bír a hím- s különnel a nőnemre.

Azonban valamint a jelen-, úgy a múlt idejű részesülő képzése is, különösen a II. és III. coniugatiónál, a rendes képzési szabályoktól eltérést mutat, és pedig:

1. mind a második, mind pedig a harmadik csoporthoz tartozó igék a múlt idejű részesülőben (a múlt időben is) a tőben levő «e» betűt «u»-vá alakítják, mint: avere = bírn:: avutŭ-ă, credere = hinni: credutŭ-ă, temere = félni: temutŭ-ă stb.

2. A harmadik csoporthoz tartozó igen számos ige, kiválóan pedig azok, melyeknek röv. határozatlan módú alakjaiban a jellemző előtt a «c», «g» hangjegyek fordúlnak elő, a múlt részesülőt nem «tu», «ta» képzővel, hanem «su», «sa» végzettel képezik; így: ducere = vezetni, vinni; dicere = mondani; tragere = húzni; atingere = érinteni; stringere = szorítani; plângere = sírni stb. múlt idejű részesülői: dusŭ-ă, disŭ-ă; trasŭ-ă; atinsŭ-ă; strînsŭ-ă; plânsŭ-ă stb.

Az így nyert múlt idejű részesülőnek hímnemű, változatlan alakjától — a mint azt már fönnebb is érintettem — és az avere, illetőleg fire (habere, fieri) segédigék személyeiből nyerjük az összes összetett mult időket; pl.: am lăudatŭ, am fost lăudatŭ, eram lăudatŭ stb.

Megjegyzendő, hogy az összetett múlt idők képzése ily módon csak a Duna baloldalán lakó rumánoknál szokásos; a mi a maczedoniai rumánokat illeti, azok az összetett múlt idők képzésénél a segédigék személyei mellett a participiumnak mindig nőnemű végzetét használják; így: am lăudată, aţĭ lăudată stb.*)

A régi nyelvemlékekben azt találjuk, hogy az «eram» alak

*) Cipariu Gram. 287. l. 6. pont.

személyei mellett maga a múlt részesülő is [1]) nem és szám tekintetében alanyi főnevéhez igazodik. Igy olvassuk a Genesis könyvében XXX. 9.: Când veḑù *ea* cum că *era stătută* de a nascere. Továbbá Marc evangeliumában nr. 32: Uniĭ amu din *ei* dedeparte *era veniţĭ*; Coreşi prædicatiója pünkösd utáni harmadik vasárnapon: [2]) Ci acestĭ *oamenĭ* orbĭ *era* auḑiţĭ de vestea lui Isus; Lukács ev. nr. 111: Pre urmă merseră *muierile*, ce *era venite* din Galilea Mint a dűlt betűkkel írt helyekből kitünik, a múlt részesülői alak híven megegyez az alanynyal nemben és számban.

Sőt ugyancsak a régi nyelvemlékekre támaszkodva állíthatjuk, hogy a múlt idejű részesülő magával a mondat tárgyával is összeegyeztetve használtatott. Igy találjuk azt ugyancsak a Coreşiféle prædicatióban: [3]) Ci sĕ miloszărdi (indurà) Dzeu cu ânima sa derept oameniĭ sei, pre *cariĭ era făcuţĭ* (a kiket megteremtett volt). Ez azonban ritkábban fordúlt elő.

Ezekből egyúttal kitetszik, hogy a múlt idejű részesülő ilyenkor távolról sem szenvedő értelmű még a cselekvő átható igéknél sem, annál kevésbbé a nem áthatóknál, melyeknek szenvedő alakjuk különben sem lehet.

A körülírt hajtogatás, vagyis a latin urus-a-um végű cselekvő jövő idejű részesülő. Ez a rumánban csak némely fönevekben csillámlik föl, képeztetvén az a múlt idejű részesülőből az «ură» végzet hozzátoldásával; így: alergatŭ-ă, apăratŭ-ă, aretatŭ-ă, călcatŭ-ă, cursŭ-ă, impetritŭ-ă, implinitŭ-ă; részesülőkből lesz: alergătură, apărărută, aretătură, călcătură, cursură, impetritură, implătură; nőnemű főnevek mindannyian.

Mint igealak tehát a cselekvő jövő idejű részesülő teljesen hiányzik a rumánban.

Végül hiányzik a rumánban a jelen idejű részesülőnek amaz alakja, mely a latinban «ns», vagy «ens» képzőnek, az olaszban az «ente» képzőnek a tőhöz való hozzáadása által keletkezik; mint: narrans, parens, credens, nutriens; olaszúl: parlante, parente, credente, nutrente. Az ily alakok a rumánban mind fő- és melléknévi tulajdonsággal bírnak s csakis ilyenekül szerepelnek; pl.: Părinte = szülő; putinte = hatalmas; fierbinte = forró stb.

---

[1]) Cipariu, Principia 180. l. *D* és *A* pontja.

[2]) Az 1575-ik évben.

[3]) U. a. év 8. vasárnap újév után.

Gerundivum. A gerundivum szintén a rövidített határozatlan módú alakoktól származik még pedig aképen, hogy a röv. határozatlan mód alakjaihoz «nd» ragot függesztünk; így: lăudâ+nd, tăcê+nd, creḑê+nd, auḑî+nd, vagyis épen úgy, mint a latinban ndus-a-m, v. -endus-a-um, az olaszban pedig -ndo szótagnak az igetőhöz való hozzáadása által; pl.; laudandus-a-um stb., olasz. lodando, tacendo, nutrendo stb. A rumánban azonban a gerundivum alakja nem igazodik az alanyhoz nem, szám és eset tekintetében, hanem adverbium gyanánt megmarad változatlanul.

Cipariu [1]) helyesebben véli származtatni a gerundivumot a jelentő mód I. múlt idejének egyes számú 3. személyétől, a mikor is — szerinte— megszünnék minden anomalia, melyet ő abban lát, hogy, ha a gerundivumot a röv. határozatlan mód alakjaitól származtatjuk, mindazon II. és III. csoporthoz tartozó igékben, melyekben a csoportjellemző «e» c, v. g'elé kerül, ezen «e» jellemzőt «a»-val kellene felváltanunk; mert nem lehet írnunk: tăcênd, trăgend; hanem tacând, trăgând.

E tekintetben Cipariunak a nézete túlhaladott álláspont; mert nemcsak hogy lehet a jellemzős «e»-t megtartanunk; de söt meg is kell azt tartanunk, mert a szabály nem az, hogy valahányszor a «c, g» e v. i «betűk» előtt állanak, cs illetőleg dzs értékben veendők; hanem: valahányszor «e» illetőleg «i» hangérték előtt fordúlnak azok elő, a mint azt bátor voltam a részesülő tárgyalásánál is megjegyezni.

Jellemzős «e»-vel írják tehát mindenütt a gerundivumos alakokat a nélkül, hogy azért a «c», illetőleg a «g»-n valami változást észlelnénk. És így szó sem lehet anomaliáról. [2]) [3])

Némelyek arra támaszkodva, hogy a régi rómaiaknál is szokásban volt a gerundivumokat néha -und szótaggal képezni az -end szótag helyett a II., III. és IV. coniugatiónál; mint: iuri dicundo, de herciscunda hæreditate, oriundus stb., arra a következtetésre jutnak, hogy a rumánban is írathatnának und végzettel a gerundivum alakjai.

---

[1]) Gram. 288. l. 1. jegyzet.

[2]) Joan Popea, Olvasókönyv. Szeben, 1885. 42. olv. 2. bekezdés, 2-szor: Ajungénd în curte, 44. olv. 6. bekezdés: Facéndu-se mai mare stb.

[3]) Maiorescu, Critice Bucureştĭ 1874. 4. l.: Introducénd construcţiunĭ false de cuvinte stb.

Szerintem ez két oknál fogva nem volna helyes, és pedig:

1. az -und alakot használva -end helyett elhomályosulna a szó gyöke; már pedig az orthographiának nem lehet feladata, hogy a nyelv szellemi arczát minél inkább megvesztegesse, hanem ellenkezőleg, hogy a szógyököket és a velök kapcsolatos képzőket és ragokat — a mennyiben az nem az értelem rovására megy — minél világosabban kifejezésre juttassa;

2. az -und szótag használatával az -end helyett azon veszszük észre magunkat, hogy minden indokolás nélkül egy negyedik orrhangot teremtettünk a rumánban előforduló â, ê és î orrhangok mellett, holott pedig az «u» még eddig nem vala orrhang, és reá nem is vala, mint ilyenre, szükség.

Irjuk tehát a gerundivum alakjait következetesen a tőben levő jellemző-hangzók megtartásával: lăudând, tăcênd, credênd, audînd.

Végül meg kell jegyeznem, hogy a maczedoni dialectusban a fönt vázolt gerundivumi alakon kívül előfordúl még a következő alak is: lăudâ-ndului, tăcê-ndului és audî-ndului.

C) *Parancsoló mód.* A parancsoló módot a határozatlan mód alakjaitól származtatjuk, még pedig úgy, hogy annak negativ formájában a jellemző hangzók egészen változatlanúl hagyatnak; pl: nu lăudā, nu tăcē, nu scriĕ, nu audī; míg a positiv formában a jellemző hangzón nyugvó hangsúly a szóalakba befelé vonulva, az végelőttivé, illetőleg másodvégelőttivé lesz; így; lāudă, tācĭ, scrīe, aūdĭ.

Végelőttivé lesz a hangsúly az első csoporthoz tartozó igék positiv parancsolójában, ha a végelőtti szótag hosszú, mint: a ascultā, a aruncā, a mâncā stb. parancsoló módban: ascūltă, arūncă, māncă stb.

Míg ellenben, ha a végelőtti szótag rövid, a hangsúly áthuzódik a másodvégelőtti hangzóra ; pl.: a vĕtĕmā, a sfășiā, a șuerā, a împintenā: parancsolóban: vētĕmă, sfāșiă, sūeră, împīntenă!

Magától értetik, hogy, ha az ige egytagú szót képez, e szabályok alá nem vonható; hogy azonban a parancsoló mód képzése itt is érezhető hatással bír, kitünik abból, hogy, ha már a hangsúly a szóban beljebb nem huzódhatik, legalább borulttá lesz a röv. határozatlan mód jellemzője épen mint amaz igéknél, melyeknél a hangsúly beljebb költözködött; így: a dā, a stā igék parancsolója: dă, stă.

Igy tehát az első csoporthoz tartozó igék parancsoló módjukat a hangsúlyozásnál jelentkező kivételtől eltekintve épen azon szabály szerint képezik, mint a latin, vagy olasz igék:

rum.	lat.	olasz.
lăudă v. nu lăudā	lauda	loda, non lodare

A mi az igék második csoportját illeti, itt a latintól eltérés mutatkozik; egyuttal azonban annál szorosabb a rokonság a rumán és olasz igék között. Ezeknél ugyanis a positiv parancsoló módban az «e» jellemző «i»-re változik, míg a latinban az változatlanúl marad: [1])

rum.	lat.	olasz.
tăcĭ v. nu tăcē	tace	taci, non tacere
aibi v. nu avē	habe	abbi, non avere.

Kivételt e tekintetben csak e két ige tesz: ţinere, implere (lat. tenere, implere), melyek parancsoló módjukban meg tartják változatlanúl az «e» jellemzőt; tehát: ţine, imple (lat. tene, imple).

A harmadik csoporthoz tartozó igék megtartván a tőben lévő «ĕ»-t, ismét a latin coniugatióhoz látszanak közelebb állani, mint az olaszhoz, mely utóbbi a hosszu «e»-re végződő igéket nem is tekinti két külön csoportnak, s így az igék akár az egyik, akár a másik «e»-t tüntetik föl a tőben, mindenkor «i»-t kapnak a parancsoló módban az «e» helyett:

rum.	lat.	olasz.
crede, nu crede	crede	credi, non credere
geme, nu geme	geme	gemi, non gemere.

A harmadik ige-csoport még a kivételekben is mutat rokonságot a latin és olasz harmadik coniugatióban, a mennyiben valamint ezek, úgy a rum. coniugatio is a: dicere, ducere, facere igékből a parancsolót azonos módon képezi, sőt a rumánban mint az olaszban a «c» betű is elenyészik a tő végéről; így:

rum.	lat.	olasz.
dĭ	dic	di
dū	duc	duce
fă [2])	fac	fa.

[1]) A negativ formában változatlanúl marad a jellemző.

[2]) Egyébként a facere igének a román népnyelvben ez a határozatlan módja: fare, s így ez alakból rendesen van képezve a parancsoló mód.

A negyedik csoportot v. coniugatiót képező igék szintén a fenn említett szabály szerint s így ugyancsak hasonlóan a latin és olasz igékhez képezik parancsolójukat. Kivételt csak acoperire = befedni, és suferire=tűrni, elviselni tesznek, a mennyiben ezek úgy képezik a parancsoló mód positiv alakját, mintha a harmadik csoporthoz tartoznának; tehát: acopere, sufere, és nem: acoperi, suferĭ.

rum.	lat.	olasz.
aūḑĭ, v. nu auḑĭ	audi	odi, non odire.

A parancsoló mód negativ alakja a fennemlített módon kívül még úgy is képeztetik, hogy a személyragok mind a négy igeragozásban a «re» végű határozatlan módú alakhoz függesztetnek. De az ily alakú parancsoló mód csak a régibb íróknál s kiválóan az egyházi könyvekben fordúl elő és itt is csak a többes számban; így: nu ve temere+ţĭ, cu voi sum=nolite timere vobiscum sum; tehát temereţĭ temeţĭ helyett. E részben ismét közeli a rokonság a rumân és olasz nyelv között, mert ez utóbbiban is találkozunk ily alakú parancsolóval; így mondjuk: non te lo procurare, non ti difendere, non durre stb.

A rumán nyelvnek egyik sajátja, hogy a parancsoló mód helyett gyakran a kapcsoló mód személyeit veszi igénybe, így: lauḑĭ, tacĭ, auḑĭ helyett mondja: să lauḑĭ, să tacĭ, să scriĭ, să auḑĭ; szintugy a negativ alakban is; pl.: să nu lauḑĭ stb.

Végül meg kell jegyeznem, hogy a maczedono-rumánok a duna-balparti rumánoktól eltérőleg képezik parancsoló módjukat és pedig képezik azt kétféleképen:

1. Vagy úgy, hogy megtartják ugyan mind a négy igecsoportnál a rövidített infinitivus — határozatlan mód — alakját; de az I., II. és IV. igecsoportoknál a hangsúlyt egy szótaggal a jellemzőről hátrafelé vetik; mint lāudă, tāce, scrie, aūḑĭ;[1]) vagy pedig:

2. úgy, hogy a jellemzőket mind a négy igecsoportnál kivetvén, azoknak helyébe borúlt «ă»-t fogadnak s az így nyert alak elé e kifejezést veszik föl: «las' să»; így: las' să calcă, las'să tacă, las'să arupă, las' să audă.[2])

D) *Föltételes mód.* Ennek két ága van, u. m.: 1. a kapcsoló-, 2. az óhajtó mód.

---

[1]) Massim, Gram. 82. lap: calcă, tace, arupe, auzĭ.

[2]) U. o. 82. és 83. l.

1. *Kapcsoló-, vagy kötő mód.* Az egyszerű idő-alakok közől a kapcsoló módnak csak jelen és múlt ideje van meg.

A jelen idő a kapcsoló módban, szintúgy mint a jelentő módban, a rövidített határozatlan módtól származik s ezzel alakjára nézve is megegyezik; mind a mellett ama különbséggel: 1. hogy a hol a jelentő mód egyes számú harmadik személyében «a»-betű fordúl elő, azt a kötő mód megfelelő személyében «e»-betűvel cseréli föl és fordítva;[1] 2. hogy a kötő mód egyes számú harmadik és többes számú harmadik személye alakra nézve teljesen azonos; pl.:

I.		II.	
Jel.	kötő m.	Jel.	kötő m.
laud	să laud	tac	să tac
lauḑĭ	« lauḑĭ	tacĭ	« tacĭ
laudă	« laude	tace	« tacă
lăudăm	« lăudăm	tăcem	« tăcem
lăudatĭ	« laudaţĭ	tăceţĭ	« tăceţĭ
laudă	« laude	tacu	« tacă

III.		IV.	
Jel.	kötő m.	Jel.	kötő m.
cred	să cred	aud	să aud
creḑĭ	« creḑĭ	auḑĭ	« auḑĭ
crede	« creadă	aude	« auḑă
credem	« credem	auḑim	« auḑim
credeţĭ	« credeţĭ	auḑiţĭ	« auḑiţĭ
cred	« creadă	aud	« audă.

A mi a kapcsoló mód múlt idejét illeti, az a duna-balparti rumánoknál többé nem használtatik; de, hogy régebben volt használatban, kitünik a régibb iratokból; így: *să intrarem* in satul casei mele; *să ascultari* mine; *să* nu *lăsare* cineş fratale lui; *să custarem; să* nu *lăsareţi* cineş cu fratale teu; *să* dereptăţile mele *spurcare.*[2]) Azon irodalmi emlékek, melyekben ily kifejezések fordúlnak elő, a duna-balparti rumánoknál legfeljebb a 16. század végéig vihetők fel. Ezen túl napjainkig ez idő használatának nyoma sincs.

Annál sűrűebben használják azt a maczedono-rumánok. Ez idő képeztetik a jelentő mód I. múltjának egyes számú harmadik személyű alakjától: lăudà, tăcù, scrisè, auḑì, még pedig, mint

[1]) Épen mint a latinban.

[2]) Cipariu, Principia de limbă 184—88. l.

a fennebb dűlt betűkkel írt alakokból kivehető, oly módon, hogy a tőkhöz a következő ragokat adjuk; egyes szám: rem, rĭ, re; többes szám: rem, reţĭ, re. E szerint lesz:

I.	II.	III.	IV.
să[1]) lăuda+rem	să tacu+rem	să scrise+rem	să auḑĭ+rem
« lăuda+rĭ	« tacú+ri	« scrise+rĭ	« auḑĭ+rĭ
« lăuda+re	« tăcu+re	« scrise+re	« auḑĭ+re
« lăuda+rem	« tăcu+rem	« scrise+rem	« auḑĭ+rem
« lăuda+reţi	« tăcu+reţi	« scrise+reţĭ	« auḑĭ+retĭ
« lăuda+re	« tăcu+re	« scrise+re	« auḑĭ+re.[2])

Mint látjuk ez időalak a latin igealakok közől hasonlít a kapcsoló mód múlt idejű alakjához: laudaverim, tacuerim, scripserim, audiverim stb.

Ennyit a kapcsoló vagy kötő mód egyszerű időalakjairól.

Vannak azonban a kötő módnak összetett időalakjai is és pedig szám szerint kettő, melyek közől az egyik származik a «sum» segédigének kötő módú jelen idejű személyeiből és az illető ige múlt részesülőjéből; míg a másik a «sum» segédigének kötő módú múlt idejéből és ugyancsak az illető igének változatlan múlt részesülőjéből.

Az első időalak a latinhoz hasonlítva legközelebb áll a kötő mód múlt idejű szenvedő formájához, melytől csak abban külömbözik, hogy cselekvő értelemben használtatva, a múlt idejű participiumot változatlanúl alkalmazza valamennyi személyhez, míg a latinban az igenév szám és nem szerint igazodik.

Az olaszszal egybevetve megfelel neki az olasz kötő mód jelenje ugyancsak szenvedő alakban, de szintén ama különbséggel, hogy, míg az olaszban a melléknévi múlt idejű igenév a személyek számához és neméhez képest változást szenved, a rumánban az változatlanúl marad.

Ha azonban ez időalakok a rumánban szenvedő értelemben használtatnak, úgy itt is a latin, vagy olaszban előforduló tünetek merülnek föl, azaz: az igenév a személyek száma, illetőleg neméhez igazodik.

---

[1]) să és nem se, mely utóbbi a visszaható névmást jelenti. A régi nyelvemlékekben is mindenütt ъ szláv hangjegygyel és nem «e»-vel fordul elő.

[2]) Ez időt némelykor jövő értelemben is használják.

Kötő mód összetett multja:

		I.	II.	III.	IV.
Egyes sz.	1. să fiu 2. să fii 3. să fiă	lăudatu	tăcutu	scrisu	audîtu
Többes sz.	1. sĕ fiu 2. să fiţĭ 3. să fiă	laudatŭ	tăcutŭ	scrisŭ	audîtŭ.

Kötő módban összetett régmúlt időt is kell néha megkülönböztetnünk, mely előáll a kötő mód múlt idejéből, hozzáadva a rendes ige múlt részesülőjét: így:

Összetett régmult idő:

		I.	II.	III.	IV.
Egy. sz.	1. să fiu fost 2. să fii fost 3. să fia fost	lăudatŭ	tăcutŭ	scrisŭ	audîtŭ
Több. sz.	1. să fimŭ fost 2. să fiţĭ fost 3. să fiă fost	lăudatŭ	tăcutŭ	scrisŭ	audîtu.

2. *Az óhajtó mód.* Az óhajtó módban az egyszerű igealakok közől csupán csak a jelen idővel találkozunk, ennek is csak az egyik formájával, mely t. i. aképen áll elő, hogy a segédigének módjellemző ragjait az illető rendes igének hosszú vagyis «re»-végzettel bíró határozatlan módú alakjához függesztjük; így: lăudare+aşĭ, tăcere+aşĭ, credere+aşĭ, audîre+aşĭ stb.

A másik formájú jelenje az óhajtó módnak már úgy származik, hogy a segédigének módjellemzői a rövidített határozatlan módú alaknak eléje és tőle külön váltan iratnak, miért is ez időt már az összetettekhez kell sorolnunk: így:

		I.	II.	III.	IV.
1.	aşĭ	lăuda	tăce	crede	audî
2.	ai	lăuda	tăce	crede	audî
3.	ar(e)	lăuda	tăce	crede	audî
1.	am	lăuda	tăce	crede	audî
2.	aţĭ	lăuda	tăce	crede	audî
3.	ar(u)	lăuda	tăce	crede	audî.

Néha megesik, hogy a segédige óhajtó módú képzője és a rendes ige alakja közé a rövidített személyes névmások dativusai: -mi, -ti, -i, şĭ; -ni, -vi -li, -şi; vagy accusativusai: -me, -te, -se (-lu, -o); -ne, -ve, -se (-i, -le) ékelődnek; ilyenkor a határozatlan mód «re»

szótagja elmarad s annak helyét a rövidített névmás alakja foglalja el; így: lăuda+me+aşĭ, lăuda+te+ai, lăuda+se+ar, lăuda+ne+am, lăuda+ve+aţĭ, lăuda+se+tar; vagy a személyek bármely más vonatkozásaiban; mint: lăuda+ve+aşĭ, lăuda+ne+aţĭ, lăuda+me+ar, lăuda+lu+ar, lăuda+o+ar, lăuda+i+ar, lăuda+le+ar és így tovább.

E tekintetben nagy a hasonlatosság a rumán és olasz viszonyított óhajtó mód alakjai között, mely utóbbiban szintugy előfordúlnak a rendes ige alakja mellett a rövidített névmások; pl.: Mi difenderéi, Ti difenderésti, Si difenderebbe, Ci difenderémmo, Vi difenderéste, Si difenderébbero stb.

Vagy vegyünk egy összehasonlító példát egyenes és részes tárgyat kivánó igével, mely a rumánban a rövidített névmásoknak dativusait tünteti elő, s mely hasonlóan megegyezik az olaszszal; így: mi+lu+asĭ+procura, ţi+lu+ai+procura, si+lu+ar+prourra, ni+lu+am, procura, vi+lu+aţi+procura, si+lu+ar+procura. Olaszul: Io me lo procurarei, Tu te lo procurarésti, Egli se lo procurarébbe, Nói ce lo procurarémmo, Vói ve lo procuraréste, Essi se lo procurarébbero stb.

Sőt hasonló jelenség előfordúl a magyar nyelvben is ugyancsak a személy-viszonyított alakban, csakhogy a magyarban az ilyen alak úgy áll elő, hogy az óhajtó mód jellemzője «n» csatlakozik elébb az igetőhöz s csak úgy következik a viszonyító «l» s végre a személyrag; így: szeret-né-l-ek, álda-ná-l-ak stb.

Az említett jelen idejű két alakján kívül van még az óhajtó módnak, félmúlt idejű alakja, mely előáll az vrere segédigének félmúlt idejű személyeiből, hozzáadva a határozatlan mód rövidített alakját; így: vream, vreai, vrea, vream, vreaţĭ, vrea lăuda, tăce, scrie, auḑi; továbbá a cselekvés bevégzettségének kifejezésére két árnyalata.

Még pedig az egyik, mely származik a vrere igének múlt idejű, összetett alakjából hozzáadva a rendes ige határozatlan módú alakját változatlanúl; tehát: am vratŭ, ai vrutŭ, a vrutŭ; am vrutŭ, aţĭ vrutŭ, a vrutŭ lăuda, tăce, scrie, auḑi; *) a másik pedig a habere = avere segédigének óhajtó módú alakjaiból a fire = lenni igének, határozatlan módú alakjából és a rendes igének múlt részesülő-

*) A szatmármegyei úgynevezett «avasi» dialectusban: am vut, ai vut, a vut, am vut, aţi vut, a vut lăuda, tăce stb.

jéből; így: aşĭ fi, ai fi, ar(e) fi; am fi, aţĭ fi; ar fi lăudatŭ, tăcutŭ, scrisŭ, audịtŭ stb.

E sorokban véltem összefoglalhatni a rumán általános igeragozásra vonatkozó szabályokat. A mi az igék specialis ragozását illeti, az a jelen sorok keretén kívül esik.

Az általános igeragozás táblázatos áttekintése.

		I.	II.	III.	IV.
			Határozatlan mód:		
Teljes alak:					
		Cântare	Vĕdēre	Crēdĕre	Vĕnīre.
Rövidített alak:					
		A Cânta	A vĕdē	A crēdĕ	A vĕnī.
			Jelen részesülő:		
hn.:		Cântă+toriŭ	Vĕdẹe+toriŭ	Credẹe+toriŭ	Veni+toriŭ
nn.:		Cântă+toariă	Vĕdẹe+toariă	Crede+toariă	Veni+toariă [1])
			Múlt részesülő:		
hn.:		Cânta+tŭ	Vedẹu+tŭ	Credẹu+tŭ	Veni+tŭ
nn.:		Cânta+tă	Vedẹu+tă	Credẹu+tă	Veni+tă.
			Gerundium:		
		Cântâ+nd	Vĕdẹê+nd	Credẹê+nd	Veni+nd.
			Jelentő mód:		
Jelen idő:					
Egy. sz.	1.	Cânt+ŭ [2])	Ved+ŭ [3])	Cred+ŭ [4])	Vịn+ŭ [5])
	2.	Cânţ+ĭ	Vedẹ+ĭ	Credẹ+ĭ	Vin+ĭ
	3.	Cântă	Vēdĕ	Crēdĕ	Vine
Több. sz.	1.	Cântă+mu	Vede+mu	Crede+mu	Vini+mŭ (venimu)
	2.	Cânta+ţĭ	Vede+ţĭ	Crede+ţĭ	Vini+ţĭ (veniţi)
	3.	Cântă	Ved+ŭ	Cred+ŭ	Vin+u

---

[1]) A latin ns, ens; az olasz ente végzetű alak a rumánban is megvan, de nem mint részesülő, hanem mindig mint főnév vagy melléknév; pl. Părinte = szülő, omŭ potinte = hatalmas ember stb.

[2]) Énekelek stb. — [3]) Látok stb. — [4]) Hiszek stb. — [5]) Jövök stb.

		I.	II.	III.	IV.
Félmúlt idő:					
Egy. sz.	1.	Cânt+ām	Vede+am	Crede+am	Vini+am
	2.	Cânta+ăi	Vede+ai	Crede+ai	Vinia+ĭ
	3.	Cânt+ā	Vede+ā	Crede+a	Vini+a
Több. sz.	1.	Cânt+āmŭ	Vede+amŭ	Crede+amŭ	Vini+amŭ
	2.	Cânt+ațĭ	Vede+ațĭ	Crede+ațĭ	Vini+ațĭ
	3.	Cant+ā	Vede+ā	Crede+a	Vini+a
		I. Egyszerű múlt idő.			
Egy. sz.	1.	Cânta+ĭ	Veḑu+i	Creḑu+ĭ	Veni+i
	2.	Cânta+șĭ	Veḑu+șĭ	Creḑu+șĭ	Veni+șĭ
	3.	Cântà	Veḑù	Creḑù	Venì
Több. sz.	1.	Cântà+mŭ	Veḑu+mŭ	Creḑu+mŭ	Veni+mŭ
	2.	Cântá+tu	Veḑu+tu	Creḑu+tu	Veni+tu
	3.	Cânta+ru(re)	Veḑu+ru(re)	Creḑu+ru(re)	Veni+ru(re)[1])
		II. Egyszerű múlt idő.			
Egyes sz.	1.	Cânta+răm	Veḑu+răm	Creḑu+răm	Veni+răm
	2.	Cânta+rășĭ	Veḑu+rășĭ	Creḑu+rășĭ	Veni+rășĭ
	3.	Cânta+ră	Veḑu+ră	Credu+ră	Veni+ră
Több. sz.	4.	Cânta+rămŭ	Veḑu+rămŭ	Creḑu+rămŭ	Veni+rămŭ
	2.	Cânta+rățĭ	Veḑu+rățĭ	Creḑu+rățĭ	Veni+rățĭ
	3.	Cânta+ră	Veḑu+ră	Creḑu+ră	Veni+ră.
		III. Összetett múlt idő.			
Egyes sz.	1.	Cântatŭ+am	Veḑutŭ+am	Creḑutŭ+am	Venitu+am
	2.	Cântatŭ+ai	Veḑutŭ+ai	Creḑutŭ+ai	Venitu+ai
	3.	Cântatŭ+a	Veḑutŭ+a	Creḑutŭ+a	Venitŭ+a[2])
Több. sz.	1.	Cântatŭ+amŭ	Veḑutŭ+amŭ	Creḑutŭ+amŭ	Venitu+am
	2.	Cântatŭ+ațĭ	Veḑutu+ațĭ	Creḑutŭ+ațĭ	Venitu+ațĭ
	3.	Cântatŭ+a	Veḑutu+a	Creḑutu+a	Venitu+ a.
		I. Egyszerű régmúlt idő.			
Egyes sz.	1.	Cânta+sem	Veḑu+sem	Creḑu+sem	Veni+sem
	2.	Cânta+seșĭ	Veḑus+seșĭ	Creḑu+sesĭ	Veni+seșĭ
	3.	Cânta+se	Veḑu+se	Creḑu+se	Veni+se
Több. sz.	1.	Cânta+semu	Veḑu+semu	Credu+semŭ	Veni+semŭ
	2.	Cânta+sețĭ	Veḑu+sețĭ	Creḑu+sețĭ	Veni+sețĭ
	3.	Cânta+se	Veḑu+se	Creḑu+se	Veni+se.
		II. Első, összetett régmúlt.			
Egy. sz.	1. Aveam 2. Aveai 3. Avea	Cântatŭ	Veḑutŭ	Creḑutŭ	Venitŭ

[1]) Csak Macedoniában szokásos a többes szám.

[2]) Vagy a segédige személyei a múlt részesülő elé téve és ettől külön irva.

		I.	II.	III.	IV.
Több. sz.	1. Aveamŭ 2. Aveaţĭ 3. Avea	Cântatŭ	Veḑutŭ	Creḑutŭ	Venitŭ [1])

III. Második összetett régmúlt idő.

Egy. sz.	1. Am fostŭ 2. Ai fostŭ 3. A fostŭ	Cântatŭ	Veḑutŭ	Creḑutŭ	Venitŭ
Több. sz.	1. Amu fostŭ 2. Aţi fostŭ 3. A fostŭ	Cântatŭ	Veḑutŭ	Creḑutŭ	Venitŭ[2])

IV. A harmadik, összetett régmúlt idő.

Egy. sz.	1. Eram 2. Erai 3. Era	Cântatŭ	Veḑutŭ	Creḑutŭ	Venitŭ
Több. sz.	1. Eramŭ 2. Eraţĭ 3. Era	Cântatŭ	Veḑutŭ	Creḑutŭ	Venitŭ.

I. Jövő idő:

Egy. sz.	1. Voi 2. Vei 3. Va	Cântā	Vedē	Credĕ	Venī.
Több. sz.	1. Vomŭ 2. Veţĭ 3. Vor	Cântā	Vedē	Credĕ	Venī.

vagy: Cânta+voi, Vede+voi, Crede+voi, Veni+voi stb. összeírva.

II. Jövő (múlt jövő) idő:

Egy. sz.	1. Voi 2. Vei 3. Va	fi cântatŭ	fi Veḑutŭ	fi creḑutŭ	fi venitŭ.
Több. sz.	1. Vomŭ 2. Veţĭ 3. Vor	fi cântatŭ	fi veḑutŭ	fi creḑutŭ	fi venitŭ

Parancsoló mód.

Természetszerűleg csak jelen ideje van.

Egyes sz. 2. sz.	Cântă	Veḑĭ	Crede	Vină
Több. sz. 2. sz.	Cânta+ţĭ	Vede+ţĭ	Crede+ţĭ	Vini+ţĭ.[3])

---

[1]) Ez az igealak csak Macedoniában otthonos.

[2]) Vagy a segédige hátravetésével: venitŭ+am fost stb.

[3]) Tagadó alakban: Nu Cântā, Vedē, Crēde, Venī; a többes szám olyan mint a positiv.

		I.	II.	III.	IV.

Kötő mód.

Jelen idő:

		I.	II.	III.	IV.
Egyes sz.	1.	Să Cântŭ	să Vedŭ	să Credŭ	sa Vin+u
	2.	« Cănțĭ	« Veḑĭ	« Creḑĭ	« Vin+ĭ
	3.	« Cante	« Veadă	« Creadă	« Vină
Több. sz.	1.	Să Cântă+mŭ	să Vede+mŭ	să Crede+mŭ	să Veni+mŭ
	2.	« Cânta+țĭ	» Vede+ți	» Crede+țĭ	» Veni+țĭ
	3.	« Cânte	» Veadă	» Creadă	» Vină.

Múlt idő:

			I.	II.	III.	IV.
Egy. sz.	1.	Să fiu	Cantatŭ	Veḑutŭ	Creḑutŭ	Venitŭ
	2.	« fii				
	3.	« fiă				
Több. sz.	1.	Să fimŭ	Cantatŭ	Veḑutŭ	Creḑutŭ	Venitŭ*)
	2.	« fitĭ				
	3.	« fiă				

Összetett régmúlt idő:

			I.	II.	III.	IV.
Egy. sz.	1.	Să fiu fost	Cântatŭ,	Veḑutŭ,	Creḑutŭ	Venitŭ
	2.	« fii fost				
	3.	« fiă fost				
Több. sz.	1.	Să fimŭ fost	Cântatŭ	Veḑutŭ	Creḑutŭ	Venitŭ
	2.	« fițĭ fost				
	3.	« fiă fost				

Óhajtó mód.

Jelen idő:

			I.	II.	III.	IV.
Egy. sz.	1.	Așĭ	Cânta	Vede	Crede	Veni
	2.	Ai				
	3.	Ar(e)				
Több. sz.	1.	Amŭ	Cânta	Vede	Crede	Veni;
	2.	Ațĭ				
	3.	Ar(u)				

vagy: a segédigét hátra téve: Cântare+așĭ, Vedere+așĭ, Credere+așĭ, Venire+ași stb.

Félmúlt idő.

			I.	II.	III.	IV.
Egy. sz.	1.	Vream	Cânta	Vede	Crede	Veni
	2.	Vreai				
	3.	Vrea				
Több. sz.	1.	Vream	Cânta	Vede	Crede	Veni
	2.	Vreațĭ				
	3.	Vrea				

*) Van ezen kívül egy másik múltja is a kötő módnak, mely azonban csak a macedoni kiejtésben otthonos; így: Să cântarem, să cântareșĭ, să cantare, să cântaremŭ, să cântareți, să cântare stb.

		I.	II.	III.	IV.
		Első-alakú múlt:			
Egy. sz.	1. Am vrută 2. Ai vrută 3. A vrută	Cânta	Vede	Crede	Veni.
Több. sz.	1. Amă vrută 2. Aţi vrută 3. A vrută	Cânta	Vede	Crede	Veni.
		Második-alakú múlt:			
Egy. sz.	1. Aşi fi 2. Ai fi 3. Ar(e) fi	Cântată	Veḑută	Creḑută	Venită
Több. sz.	1. Amă fi 2. Aţi fi 3. Ar(a) fi	Cântată	Veḑută	Creḑută	Venită.

Végűl megjegyzem, hogy a románban a «consecutio temporum» egyáltalán nincsen kifejlődve s így bár a nyelv a különböző időfogalmak kifejezésére különböző alakokkal bír, mint példáúl a múltnak kifejezésére 3, a régmúltnak kifejezésére plane 4 alakkal is, mind a mellett tetszés szerint használhatni akár az egyiket, akár a másikat a nélkül, hogy az az értelem rovására esnék.

Kiss Gábor.

Erdélyi czigány népdal.

Këťe čaje romani,
Sa has mange pirani,
Ke gënďende, ke ļen lau,
Da me ode na kerau.

Ke voďi man parä räu,
Kana ekha ča dikhau;
Ke e čaje romani,
Sar o salo luluďi!

Valamennyi czigány lány,
Szeretőm volt mindahány,
Azt gondolta elveszem,
De én aztat nem teszem.

Mindegyikért fáj szívem,
A hányat lát a szemem:
Mert a mennyi czigány lány,
Szép virágszál valahány!

Belényesi oláh czigány. (Eredeti czigány népdallamát l. az «Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn» I. füzete zenemellékletén, 9. sz. a.)

Feljegyezte és fordította Herrmann Antal.

ADALÉKOK A RÉGI MAGYAR IRODALOMHOZ.

II. Foktövi János.*)

Toldy F. Deák szabású magyar versek története czím alatt írt dolgozatában (Kisf. Társ. Évk. V.) összeállítja amaz írók sorát, kik a XVI—XVIII. századokban a klasszikai verseléssel megpróbálkoztak.

Toldynak e munkássága nem első kisérlet, s nem mindenben eredeti, de eddig legteljesebb összeállítás. Előtte Rajniss (Kalauz 1782), Sándor István (Rabner satyráit bevezető értekezésében 1786), Szombathi János (Mind. Gyüjt. 1789), Virág B. (Pest 1804, Mossócsinál), majd Kazinczy Ferencz (Tud. Gyüjt. 1819. I.) dolgoztak e kérdésben, bővítvén az előbb ismerteket adataikkal. Toldy mindezek munkája eredményét összefoglalva, s az általa talált új adalékokat beleigtatva állította össze a deákizáló verselők sorát.

Ez az összeállítás azóta maig nem volt kiegészítve, pedig az idő több új adalékot vetett fölszínre. Többet ne említsek, a históriás írók között nem egy volt, a ki klasszikai versben írta egész hosszú históriáját. Magam sem akarom most mindazt összeszedni, a mi közben e kérdésre napvilágra jött, inkább egy ilyen új verselőt kivánok bemutatni, kinek nevét czikkem elejére tűztem. Foktövi János a protestáns világnak egy a szó szoros értelmében eltemetett alakja, kinek nevét Lumpe-Ember, emlékét egy kéziratos könyv tartotta fenn. Könyvének czíme: Az Ember életéről, természetéről, állapotáról írt Prédikátiók könyve, melyet Foktövi váczi pap korában 1614—15 között írt. Prédikácziók vannak benne összegyüjtve, rendbeszedve, úgy hogy az emberről való tudásnak XVII. századi kézikönyvét adja. Elkiséri az embert bölcsőjétől koporsójáig, magyarázva mindazt, a mire az embernek életében szüksége van, Istent és a vallást, az Istennek tetsző életet, a megbecsült fiatalságot s a megérdemlett aggkort, a gondtalan gyermekéveket s az élet delének fáradalmait; tanítva az erkölcsi és a világi életet. Ez a könyv körülbelül mindazt magában foglalja, a mi a XVII. század elején az emberre vonatkozó tudásnak tárgya lehetett. Mint ilyen teljes, egész és rendszeres. Az egyes prédikácziókat

*) L. Magyar Könyv-Szemle 1887. 76—88.

Foktövi valószinűleg Váczott mondotta el különféle alkalmakkor, s midőn már együtt voltak, talán sajtó alá akarván adni, írta össze.

Foktövi János valószinűleg ama Fogthüy-családnak elődjei közül való, mely Komárom és Hajdú megyékben maig élő, tekintélyes nemes ház. A protestantismus szolgálatában több Foktövit találunk, kik között már a XVI. században kivált János és Máté.

János született 1566-ban Tolnán, Debreczenben tanult, s Veresmarton és Szegeden volt iskolamester, 1592-ben Czegléden avatta fel Körtvélyesi püspök, ettől az időtől Adácson, Thökölyben s másutt volt prédikátor, míg 1604-ben Váczon települt le. Vándorlásaira vonatkoztatva írja jegyzéseit. A ki sokat járt, sokat tudhat az beszélni stb. Vácz adott nyugalmat, a hol 1619—1625 között halhatott el. Életéről alig emlékezett meg valaki. Adatait maga jegyezte fel s adta át az utódoknak. Könyve megmentette a megsemmisüléstől.

Prédikácziói közé ékelni szokott különféle idézeteket, Calvin és kora tudósainak írásaiból, az egyházi atyákból, a bibliából és zsoltárokból, sőt a klasszikus kor íróiból is. Ezeket az idézeteket hűen adja, s hogy mindenki megérthesse: lefordítja maga és pedig alakilag is hű fordításban. Ily módon a latin hexametert magyar hatos-versben, a latin distichont magyar pár-versben adja vissza. Ez a magyarázata fordításainak, melyeket nem sokára talán eredetiek is követtek. Kötetében eredeti kettő van (közöltem M. K. Szemle 1887.), fordított egy csomó. Mind azt közölni sem terünk nem engedvén, sem értékük miatt nem lévén kivánatos; nehánynak közlése árán, megváltjuk e fáradságot.

Édes álomra szemed ne bocsásd addig óh ember,
  Nappali sok bűnöd, mig nem számlaltad elő.
Igy ifjuságból kijutván, vénség idejét
  (Noha későn) jobbitsd, ne vessz el bűneidért te.
Ifjúság virágát ördögre költi sok ember,
  Rosszát, vénségét Istenre kötni akarja.
Térjen utoljára Istenhez, befogad úgyis.

(Fol. 293*b*.)

Sok nyavalyák az embert környékezik aztán,
Vagy keres és ha talált, megszánja félti hogy elkel,
Vagy midőn dolgát rögtön s lankadtan mutatja,
Halogató, váró, tudatlan, végre vágyódó,

Kedvetlen, feddő, elmulton csak dicsekvő,
Még hogy gyermek volt, próbálja feddni kicsint csak;
Vének elméjét végre sok nyavalya töri.
(Horatius: Ars poet. Multa senem etc. Fol. 314*a*.)

E két mutatvány közül az első eredeti, a második fordított. Mind a kettő meggyőzi az olvasót arról, hogy írójuk nem volt közönséges verselő a klasszikai versírás gyermekkorában. Sem előtte, sem utána egyhamar nem volt, a ki beérte volna őt, mert ezek a versek, a mai ízléshez viszonyítva, nagyon döczögősek ugyan, de a XVII. századi prozódiával mérve, valóságos gördülékeny versek. Az elsőben aláhuzott két sor gondolata bármely írót megelőz e korból, úgy magáért a gondolatért, mint annak kifejezésbeli szabatosságáért. Foktövi János Toldy sorozatában Diósi Gergely deák után Szenczi Albert előtt állhat, a XVI—XVII. századok találkozóján, haladást jelez a XVI. század verselésében. Foktövi János e nehány versfordítás és töredék révén helyet foglalhat a magyar irodalom múltjában.

Erdélyi Pál.

AD ARNOBII ADV. NAT. L. IV. C. 24.

Apud Arnobium Adv. Nat. l. IV. c. 24. legimus:

Numquid rege a Cyprio, cuius nomen Cinyras est, *dictatum* meretriculam Venerem divorum in numero consecratam?

Hoc loco codex Parisinus 1661. *dictatum* præbet, quod Reifferscheid in editione sua, de emendanda corruptela desperans, asterisco notavit. Nam coniecturam Gelii, *ditatam*, cum apud Clementem, Arnobium et Firmicum Maternum, præter quos de Venere a Cinyra consecrata nullos habemus auctores, eum a rege divitiis ornatam esse nusquam legamus, iure noluit in textum recipere. Sed multo planiorem ingredi licet emendandi viam, si tenemus, quod ad quæstionem solvendam maximi est momenti, scilicet Arnobium et hæc et illa, quæ l. V. c. 19 de eadem re profert:

Nec non et Cypriæ Veneris *abstrusa illa initia* præteribi-

mus, quorum conditor indicatur Cinyras rex fuisse, in quibus sumentes ea certas *stipes inferunt ut meretrici* et referunt *phallos* propitii numinis signa donatos

ut alia permulta, a Clemente Alexandrino sumpsisse neque præter ea, quæ apud auctorem suum legerit, quicquam novi hoc loco posse requiri. Clemens enim in Protreptico [cap. II. 13.] hæc dicit:

οὐ γάρ με Κύπριος· ὁ νησιώτης Κινύρας· παραπεῖσαι ποτ' ἂν τὰ περὶ τὴν Ἀφροδίτην, μαχλῶντα ὄργια ἐκ νυκτὸς ἡμέρᾳ παραδοῦναι τολμήσας, φιλοτιμούμενος θειάσαι πόρνην πολίτιδα

et paulo post (cap. II. 14.):

ἡ μὲν οὖν ἀφρογενής τε καὶ Κυπρογενής, ἡ Κινύρα φίλη. τὴν Ἀφροδίτην λέγω . . . φαλλὸς τοῖς μυουμένοις τὴν τέχνην τὴν μοιχικὴν ἐπιδίδοται· νόμισμα δὲ εἰσφέρουσιν αὐτῇ οἱ μυούμενοι ὡς ἑταίρᾳ ἐρασταί.

Quibus si addis testimonium Firmici Materni [De err. prof. rel. c. 10], qui præter Clementem, etiam Arnobium ante oculos habuisse videtur:

Audio Cinyram Cyprium templum *amicae meretrici* donasse . . . statuisse etiam ut quicumque initiari vellet secreto Veneris sibi tradito assem unum mercedis nomine deæ daret . . . Bene amator Cinyras meretriciis legibus serviit: *consecratae* Veneri a sacerdotibus suis *stipem* dari iussit *ut scorto*

certe Venerem, *τὴν Κινύρα φίλην*, *amicam* regis *meretricem*, ab Arnobio loco in quæstionem vocato dilectam *meretriculam* nominatam esse concedes. Neque enim verbum diligendi, quod fortasse offendet nonnullos nimium scrupulosos, prorsus alienum est a significatione huiuscemodi amoris, ut Firmicus Maternus astrologus, qui paulo post Arnobium vixit, docet l. V. c. 14: Qui stultas mulieres ac temerarias summo *dilectionis* prosequantur affectu.

G. Némethy.

CSOKONAI ÉS KOTZEBUE.

Kotzebuenak tudvalevőleg szintén nagy hatása volt a magyar irodalomra is. Komoly színművei közt leghíresebb a *Menschenhass und Reue*, mely a német irodalom történetében mind végig szerepelni fog s melyet egy Saint-Marc Girardin még mindig elég érdemesnek talált arra, hogy a szenvedélyek festési módjának múlt századi példányáúl fejtegessen nagyszabású művében, a Cours de littérature dramatique-ben, Thackeray pedig örökre halhatatlanított egy pár jelenetében, Pendennis czímű regényével. Ez a nevezetes darab Bayer becses kutatása szerint 1792-ben le lett már fordítva Bikfalvi Kóré Zsigmond által s e fordításban állandó repertoir-darabnak maradt hazai színpadjainkon. Ezúttal egy másik érdekes bizonyítékát nyújthatjuk a *Menschenhass und Reue* hatásának nálunk, egy magyar szindarabban. Az utánzó nem más mint a múlt század nagy tehetségű s érdekes egyéniségű költője, Csokonai Vitéz Mihály, s azon műve, melyben ez utánzás nyomai fölfedezhetők: a *Gerson du Malheureux* [Fils du Malheur?], még pedig abban a kidolgozásában s ama részleteiben, melyeket Toldy Ferencz a *Nemzeti Könyvtár*-féle kiadás jegyzetei közt közöl, megemlítve, hogy e kidolgozásban a darab — egykorú följegyzés szerint — «1795. febr. 28. játszódtatott Debreczenben, a collegiumban».

Mi a két színdarab tartalmát illeti, a legtávolabbról sem fedezhető föl rokonság közöttük. Még a két főalak egyénisége sem egyezik. Gerson du Malheureux egy «26 éves ifjú», ki elvesztett kedvese után kesereg, boldogúlt anyjáról ábrándozik s kóborlásai közben a darab végén egész véletlenűl, vagy bátran mondhatni: érthetetlenűl atyját leli fel. Meinau báró ellenben 30—40 közt levő javakorabeli férfiú, kit neje hűtlensége tett remetévé, s ki végűl bűnét megbűnhődött nejére találva, neki megbocsát s kibékül a világgal. Mindössze abban hasonlítnak egymáshoz, miszerint mindketten visszavonúltan élnek a nagy városok zajától s embergyülölet ideiglenes martalékai. Az alábbiakban párhuzamosan egymás mellé állítjuk ama részleteket, melyekben a helyzet, a dialog jellemző egyszavúsága, szaggatottsága, a reflexiók íze-színe határozottan Kotzebuera vall Csokonainál, vagy egészen Csokonaira emlékeztet Kotzebuenál; valamint azon részleteket, melyek gondolatok, sőt kifejezések tekintetében egyenesen Kotzebue után vannak írva, vagy épen fordítva. Mint nem épen érdektelen apróságokra, már itt utalunk arra, hogy Malheureuxnek is mint Meinaunak ebédre kellene mennie s nem akarja elfogadni a meghívást; valamint arra, hogy Ferencz, ki az Unbekannter szolgájának még nevét is elkölcsönözte, szép természeti fek-

véssel biró zúg után óhajtozik, Hanswurstot emleget, miről mind **Franz** is beszél Kotzebuenál a III. felv. 3. jelenetében.

Kotzebue.	**Csokonai.**
I. Akt. 1. Scene.	
Unbekannter (nach einer Pause). Du sprachst gestern Abends —	*Malh.* Ferencz.
Fr. Von dem armen Bauer.	*F.* Tessék!
U. Ganz recht.	*Malh.* Hát?
Fr. Sie antworten mir nicht?	*F.* Él.
U. Sprich weiter!	*Math.* Van?
Fr. Er ist arm.	*F.* Nincs.
U. Woher weisst du das?	*Malh.* Itt?
Fr. Er sagt es.	*F.* Itt.
U. (bitter). O, sie sagen und klagen viel.	*Malh.* Hogyan?
Fr. Und betrügen viel.	*F.* Ő jó ember.
U. Richtig.	*Malh.* Igy hát boldogtalan.
Fr. Dieser nicht.	*F.* Jó is, boldog is.
U. Warum nicht?	*Malh.* Az lehetetlen.
Fr. Das fühlt sich besser, als es sich sagt.	*F.* Annak tartja magát. stb.
U. Narr.	
Fr. Ein gefühlvoller Narr ist mehr werth, als ein eiskalter Klügler.	*F.* A városi társaság kicsinosítja a testet és lelket.
U. *Das ist nicht wahr.*	*Malh.* *Az nem igaz.*
Fr. Wohlthaten erzeugen Dank.	*F.* Az emberekkel való társalkodás a boldog életre vezet bennünket stb.
U. *Das ist nicht wahr.*	*Malh.* *Az nem igaz.*
Fr. Und beglücken mehr den Geber, als den Empfänger.	*F.* És az embereknek életét stb.
U. *Das ist wahr.*	*Malh.* *Az igaz.*
Fr. Sie sind ein wohlthätiger Herr.	
U. Ich?	
Fr. Ich bin hundertmal Zeuge davon gewesen.	
U. Ein wohlthätiger Mensch ist ein Thor.	
Fr. O, gewiss nicht.	
U. Sie verdienen's nicht.	
Fr. Die meisten freilich nicht.	*F.* Azok szegények és parasztok.
U. Sie heucheln.	*Malh.* Azaz nincs annyi módjuk a hunczfutságba.
Fr. Sie betrügen.	
U. Sie weinen ins Angesicht.	
Fr. Und lachen hinter dem Rücken.	
U. (bitter). Menschenbrut!	

Fr. Es gibt Ausnahmen.
U. Wo?
Fr. Unser Bauer — — — — —
U. Aber wenn er lügt — —
Fr. Er lügt nicht.
U. O, die Menschen sind geborene Lügner.
Fr. Leider!

3. Scene.

Franz (allein).

Ein guter Herr, aber das Reden verlernt man fast bei ihm. Ein braver Herr, aber ich kann nicht klug aus ihm werden. Auf jedes Menschenantlitz schimpft er und kein Armer geht hilflos von seiner Thür. Schon drei Jahre bin ich bei ihm, und noch weiss ich nicht, wer er ist. Ein Menschenfeind, das ist klar; aber ich wette, seine Mutter hat ihn nicht dazu geboren. Der Menschenhass ist in seinem Kopfe, nicht in seinem Herzen.

15. Sc.

Fr. (küsst sie). Armer Herr, wie muss Ihnen mitgespielt worden sein, ehe es der Welt gelang, diesen fürchterlichen Menschenhass, diese schauerlichen Zweifel an Tugend und Redlichkeit in Ihr Herz zu pflanzen. (Für sich, ihn betrachtend.) Nun wieder gelesen. So geht es den ganzen Tag. Für ihn hat die schöne Natur keine Freude und das Leben keinen Reiz. Ich hab' ihn in drei Jahren nicht ein einziges Mal lachen sehen. Was soll daraus werden? ein Selbstmörder! — Wenn er sich doch nur an irgend ein lebendes Wesen in der Welt kettete, und wär' es auch nur ein Hund, ein Canarienvogel! Denn etwas muss der Mensch doch lieben. Oder er, wenn er Blumen zöge, oder Schmetterlinge sam-

Fr. Szemmel látott tanúk (*szemtanúk*) bizonyítják, kiknek szavok megérdemlik a hitelt.
Malh. Angyalok?
F. Nem, hanem emberek.
Malh. Már hát hazudsz.
F. No hát nem hitelesek! ..

II. felvonás.

I. jelenés. *Ferencz* (egyedül).

Boldog Isten! miket kell még az embernek érni. Fél esztendeje lesz, hogy kiutaztunk Francziaországból; de már az azóta a beszédet is elfelejtettem. Az az én uram egy igaz jó ember, az tagadhatatlan, mégis minden különbség nélkül bosszankodik . . . . Két esztendő óta egy mosolyodását sem volt szerencsém látni . . . . unalommal, utálattal, gyülöléssel vonul fel minden szava és mozdulása. Irtózik az emberi társaságtól, maga setét elmélkedésévelhízik. Én azólta más világba szaladtam volna tőle, de tudom, hogy ez ő rajta csak szerencsétlenség; az ő szíve, jó indulatja hajlandó a nyájasságra és szeretetre; lelke nagy és nemes, büszkének is mondhatnám; érzése forró, tartós és érzékeny, de elméje a felsőbb íróktól kipallérozva, egész viselete egy emberi társasághoz van alkalmaztatva.

melte! — Nein, er thut nichts als lesen. Und wenn er einmal den Mund öffnet, so sprudelt ein Fluch über das ganze Menschengeschlecht heraus.

Dritter Akt.

1. Sc.

Fr. Ein so edler, ein so braver Herr.

U. (böse)..Willst du mir schmeicheln? Pack dich fort!

Fr. Bei meiner armen Seele! es geht mir vom Herzen. Wenn ich so im Stillen zusehe, wie Sie um sich her Gutes wirken, wie Sie so die Noth eines Jeden zu Ihrer eigenen machen, und doch selbst nicht glücklich sind — ach! da blutet mir das Herz.

U. (weich). Ich danke dir....

F. ..... Te benned felséges tökéletességek vagynak ott.

M. Hizelkedni akarsz, lódulj elólem, nem tűrhetlek.

F. Ne légy, uram, tovább oly komor állat stb.

M. Bosszantasz!

Fr. Uram, ne neheztelj reám azért, a mit mondottam.

M. Egyetlen egy barátom vagy! (Átöleli.)

3. Sc.

Unbekannter (egy neheztelő összeszólalkozás után). Du bist mein einziger Freund.

Fr. Der Titel, den Sie mir geben, macht Alles wieder gut.

4. Sc.

U. Franz!

Fr. Gnädiger Herr!

U. Wir müssen auch fort!

Fr. Wohin?

U. Das weiss Gott.

Fr. Ich folge Ihnen.

U. Allenthalben?

Fr. In den Tod!

U. Wollte der Himmel, dort ist Ruhe....

M. Ferencz, csak menjünk.

F. Hová?

M. Nem tudom, készíts el mindent.

F. Kész vagyok, uram, a te boldogtalanságodat a világon túl is kisérni.

M. Vajha túl!....

E csekélységből is látni, hogy még mindig nincs kimerítve a német irodalom Csokonaira gyakorolt hatásának búvárlása.

HARASZTI GYULA.

HAZAI IRODALOM.

Dr. Ásbóth Oszkár. Rövid gyakorlati orosz nyelvtan. Budapest. Singer és Wolfner kiadása. 1888.

Ez a könyv igazán az, a mi lenni akar, egyengeti a kezdet nehézségeit az előtt, a ki az orosz nyelvvel meg akar ismerkedni. «Ez a nyelvtan csakis az orosz nyelv legfontosabb alakjaiba és fordulataiba akarja a kezdőt bevezetni, még pedig a lehető legrövidebb úton.» (Előszó.) Hogy a szerző mikép tárgyalja magát az orosz nyelvet, nem akarom bírálni; ő nálunk mindenesetre a leghivatottabb e téren, a ki joggal hivatkozhatik a tíz évre, melyet az egyetemen az orosz nyelv tanításával eltöltött. Ez a könyv egyetemi előadásainak mintegy gyűjteménye; ugyanaz a szellem, ugyanaz a módszer lengi át egész könyvét, a mely előadásait jellemzi. Itt csakis a módszerre akarok néhány megjegyzést tenni, mert nem mindig ugyanaz a helyes a könyvben, a mi czélra vezet az élő szóval tartott előadásoknál. Föltünő sajátsága a könyvnek, hogy a tanuló számára semmi fordítási anyagot nem ad. Az egyetemen helyes ez az eljárás; s ott pótolja ezt a hiányt már a második félévben, vagy legkésőbb egy év múlva az «Orosz olvasmányok» czimű kollegium. Ott már van a tanulónak bő alkalma a hallott szabályokkal gyakorlati úton is megismerkedni. De ez a könyv nem csak egyetemi hallgatóknak van szánva; s a fordítások hiányát egy talán később megjelenendő olvasókönyv sem pótolná. Minél előbb kellene már egy-egy könnyebb s folyton nehezedő *összefüggő orosz* olvasmányt adni, melynek tartalma is érdekes legyen. Az olvasmány mellett ne legyen ott a fordítás (ez a tanuló dolga), hanem kezdetben annál nélkülözhetetlenebb a *teljes szövegnek* a kiejtést pontosan feltüntető átirása. Később az átirás már csak az új szavakra is vonatkozhatik. A nyelvtan végéhez függesztett szemelvényeknél, Turgenyev költeményeiből prózában, szintén elhagyható a fordítás. E helyett a könyvhöz egy kis szójegyzéket kellene csatolni, a melyben minden az olvasmányokban előforduló szó meg legyen (ismét a kiejtés feltüntetésével!); legpraktikusabb az ilyen szójegyzéket külön kis füzetben mellékelni a könyvhöz, mint azt a berlini Friedberg és Mode czég teszi legújabb kiadványaiban (l. English Theatre és Théâtre français cz. gyűjtemenyeit).

Még egy dolog van, a mi a nyelvtant különösen kitünteti, az, hogy a fősúlyt a beszélt nyelvre fekteti, a midőn mindig tekintettel van a helyes kiejtésre. Eddig még egy nyelvtanunk sincs, mely ily pontosan s következetesen figyelembe vette volna az élő nyelv kiejtését, s bátran elmondhatjuk, hogy ez nyelvtanunknak főérdeme. Bevezetésül

egy rövid szakaszt szentel a kiejtés jellemzésének, s azontúl a 7. §-ig minden szó, minden mondat mellett ott találjuk a kiejtést föltüntető átirást, azonkívül a függelékben található szók és szólások is át vannak írva. Azt hiszem, a könyvnek csak hasznára lett volna, ha ez átirást tovább is folytatja a szerző, mert itt nem mondhatjuk, hogy sok a jóból megárt. Sok tanuló, ha a 7. §-ig helyesen olvasott is, később, ha hiányzik a biztos támasz, gyakran fog tévedezni. De ha a szerző nem akarta az átirást az egész nyelvtanon végig alkalmazni, nehogy a könyvet tegye terjedelmesebbé, legalább minden új szónál közölnie kellett volna a kiejtést. Az átirásra a magyar betüket használja, a mi helyes is, mert hisz a könyv laikusok számára is készült. Csak egy-két kifogásom van az átirás ellen, a mit a bevezető s a hangokról szóló szakasz bírálata közben adhatok elő.

Ezt a hangokról szóló fejezetet részletesen akarom bírálni, mert ez az első magyarúl írt nyelvtan, mely a fonétika újabb vívmányait figyelembe veszi. A tanulónak, mielőtt egy idegen nyelv tanulásához fog, meg kell ismerkednie az illető nyelv hangszerével, különösen azokat a hangokat kell tanulmányoznia, a melyek az ő anyanyelvében nincsenek meg. Ásbóth dicséretes igyekezetet fejtett ki e szakasz megirásánál, mindazonáltal van némi kifogásom ellene. Mindenekelőtt hibáztatom a hangsúly jelölését. Tudjuk, hogy közönségesen nem jelölik a hangsúlyt az orosz könyvekben, de már régóta megszokták a nyelvtanok, sőt a kezdők számára írt olvasókönyvek is, hogy útbaigazításul ékezettel jelölik a hangsúlyt magán az orosz szón. Ez okadatolt ott, a hol nincs átirás. De ha már a szerző a még helyesebb átirást alkalmazta, ezen kellett volna a hangsúlyt is megjelölnie. Mostani megjelölésének két hibája van: a tanulónak mindig kétfelé kell nézni, ha a szót helyesen akarja kiejteni, az átirás mutatja a kiejtendő hangokat, az orosz szó a hangsúly helyét; továbbá ez az ékezett orosz szó nem az a mit a közönséges orosz könyvekben fog látni a tanuló, maga az ékezet is változtat rajta. Mindezt nagyon könnyen el lehet kerülni az által, ha a hangsúlyt is az átirásban jelöljük meg, és pedig ritkított betükkel (*g a t o f, kap j e jek*), vagy talán még ajánlatosabb, a kiemelendő szótag elé tett ponttal (*ga·tof, kap·jejek*).

Az egyes hangok jelöléséhez és leirásához is fér néhány szó. Ha követi is a szerző azt az elvet, hogy az orosz nyelv hangjait a magyar betükkel jelöli, ezt csak akkor szabad tennie, ha az illető hangok megegyeznek, de ha egy a magyar nyelvben ismeretlen orosz hangot oly betűvel jelöl, a melynek megfelelő hang az oroszban nincs meg, mindenesetre hibát követ el. Igy nagyon szerencsétlen választás volt az ы hangot *ü*-vel jelölni; hisz ejtése nem is hasonlít a magyar *ü*-éhez. Száz tanuló közül 99 mindig *ü*-nek fogja ejteni az ы-t. Az лъ.

hang jelölése (*ll*) sem egész helyes, a gondatlan tanuló (pedig a legtöbb ilyen) mindig a magyar hosszú *ll*-t fogja ejteni. A teljesen idegen hangot mindig egészen új jegygyel kell jelölni, hogy ez által a tanuló mindig figyelmeztetve legyen különös voltára. A jelölés okozta nehézséget még inkább elősegíti az, hogy a szerző nem is írja le ezen hangok minőségét. «Sajátságos mély,' tompa hang az ы, melyet pontosan nem lehet leírni; addig míg a tanulónak alkalma nem nyilik az orosz ember szájából hallani, ejtse u-val, melyet egészen rövid *i* követ» (6. l.). E leirás nem ad tiszta képet az illető hangról, sőt lesz, a ki az utolsó megjegyzés folytán diphthongusnak fogja tartani. Az лъ-ről így szól: «Ez is olyan hang, a melyet bajos leírni» (12. l.). Akármilyen bajos is a leirás, elkerülhetetlenül szükséges.

Az *e* hangok leirása is elég sajátságos. «Az orosz nyelvben két *e* hang van, ... egy széles *e*, mint pl. a magyar *neki* szóban és egy szűkebb, világosabb (?) *e*, mely a mi *é*-nktől (*él* szóban) csak annyiban különbözik, hogy rövid.» (6. l.). Tehát nem egyéb, mint a magyar *ë* (*mëg*). Csodálatos, hogy a szerző a magyar *ë* hangról nem szól, pedig evvel kellene jelölnie, valahányszor ez a szűkebb *e* előfordúl. Mert a két külön *e* hangnak egy betűvel való jelölése minden esetre félre vezető. Ha talán ez a szűkebb *e* nem a magyar *ë*, szeretnők tudni, hogy milyen hang s mily viszonyban áll hozzá?

Reméljük egy második kiadás segítni fog e fogyatkozásokon, addig is mindenki sikerrel használhatja a könyvet, ha az orosz nyelv elemeivel meg akar ismerkedni.

BALASSA JÓZSEF.

Erdélyi czigány népdal.

(A Wlislocki-Herrmann féle gyüjteményből.)

Rosmarinto pal feraste —	Rozmaring az ablakomban —
Kamav šukare ňevaste;	Szép menyecske-galambom van ;
Rosmarinto pal piri —	Rozmaringos cserepem —
Kamav čačes mre kiri;	Ángyom-asszony szeretem;
Rosmarinto andre bar —	Rozmaring kert közepén —
Kama me som maj šukar:	De szép legény vagyok én :
Mre voďi čačes kamel	S szívem szeret igazán
Hei! rakľijen dujvartel!	Híven vagy kétszáz leányt.

Fordította HERRMANN ANTAL.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Les grands écrivains français. Etudes sur la vie, les oeuvres et l'influence des principaux auteurs de notre littérature : 1. Victor Cousin, par *Jules Simon.* — 2. Madame de Sévigné, par *Gaston Boissier.* — 3. Montesquieu, par *Albert Sorel.* — 4. George Sand, par *E. Caro.* — 5. Turgot, par *Léon Say.* — Paris, Hachette, 2 fres le volume.

A Hachette-czég évek óta foglalkozik a franczia klasszikusok kritikai kiadásával. A *Les grands écrivains de la France* cz. nagyszerű vállalatban Corneille, Racine, Molière, Lafontaine, Mme de Sévigné, Retz, Saint Simon vaskos kötetekben, az összes kéziratok összehasonlításával, beható tanulmányokkal, külön szótárakkal részben már megjelentek, részben megjelenő félben vannak. E kiadások bevezetései azonban részint nagy terjedelmüknél fogva, részint a specialis kérdések tárgyalása miatt, nem igen forognak a nagy közönség kezén. E hiányon pótolni volt főczélja a fenn czímzett vállalatnak, mely a művelt közönségnek érdekes olvasmány alakjában a tudomány mai színvonalán álló életrajzokat nyújt, melyeket Francziaország legfényesebb írói írnak. A vállalat élén Jusserand áll, a ki tán kevésbbé ismeretes a külföldön, de itt mint jeles kritikus, különösen az angol irodalom terén, jó hírben áll. A múlt évben Guizot-t helyettesítette a modern irodalom tanszékén a Collège de France-on; de közben osztálytanácsos lett a külügyi miniszteriumban s elhagyta a tanári pályát. Eddig e csinosan kiállított és fényesen írt életrajzokból öt kötet jelent meg, melyeket ez alkalommal ismertetni szándékozunk; a továbbiakat (igérve van Racine Anatole Francetól, Boileau Brunetièretől, Rousseau Cherbuliertől, De Maistre Melchior de Voguëtől, Lamartine Pomairolstól, Balzac Bourgeltől, Musset Lemaîtretől, Sainte-Beuve Tainetől, Guizot Monodtól stb.) megjelenésük alkalmával fogjuk bemutatni.

1. A nagy írók sorát *Victor Cousin* nyitja meg. Megérdemlik-e a Sorbonne híres tanárának, a volt közoktatásügyi miniszternek élete és iratai, hogy a nagy klasszikusok közt foglaljon helyet? Egykori tanítványa és helyettese, Jules Simon, azt hiszi, hogy igen. Cousin befolyása a franczia szellemi és irodalmi életre sokkal nagyobb volt, mint irataiból következtethetni. Paul Janet nem rég egy vaskos kötetet szentelt neki, melynek egyes fejezetei a Revue des deux mondes-ban, melynek Cousin soká szellemi igazgatója volt, jelentek meg. Janet és J. Simon művei közt az a külömbség van, hogy Janet főleg az eklektikus bölcsészszel foglalkozik, bonczolja tanát, tanítási módját, kimutatja, mily befolyással volt rá a német philosophia, s megjelöli a XIX.

század bölcsészeti áramlatában az általa kivívott helyet. Jules Simon főleg az emberrel foglalkozik. Csak néhány lapot szentel a Cousin philosophiájának, mely külömben eléggé ismeretes. Nem a modern bölcsészekből meritette, mondja az író, hanem az alexandriai kor philosophusaiban találta; a lélektan a kiinduló pontja, az eklekticismus a módszere; főeszméi: egy szabad, belátó és személyes istenség mint ok és okozat; az erkölcstan alapja a szabadság, tisztünk teljesítése a szabály, és a lélek halhatatlansága sanctiója; az emberiség történetének philosophiája a siker magasztalása, a politikai rendszerben egység a változatosságban. — Mindezt egyszerűen referálja a szerző, de ott, hol az emberről, a tanárról, a miniszterről van szó, a régi tanítványt halljuk, ki éles szemmel látja a nap hősének hibáit, gyengéit és finom ironiával jellemzi azokat. E tekintetben a harmadik fejezet (Le Régiment) valódi remekmű. Szegény viszonyokból látjuk Cousint felvergődni. Mint kis fiú, egy gazdag tanítványt társai ütlegei alól ment meg; az anya hálául a lycée Charlemagneba járatja és megfizeti tandíját. Itt a kis Cousin nemsokára az összes kitüntetéseket elnyeri; belép az Ecole normaleba s alig vizsgázott, már is előadásokat tart ugyanezen iskolában. Németországba utazik, majd a Sorbonneon tanít, a hol Villemainnel és Guizotval a híres triast képezi, mely talán nagyobb befolyással volt a nagy közönségre, mint a tanuló ifjuságra. A reaktio megfosztja hivatalától, de a juliusi monarchia hivatalokkal halmozza el: a közoktatásügyi tanácsban az első helyet foglalja el; Thiers és Guizot egyebütt levén elfoglalva, ő igazgatja az Universitét. Mint miniszter valódi önkény-uralmat gyakorol. Jaj annak a philosophiai tanárnak, a ki materialistikus vagy egyéb tanokat akar hirdetni a lycéekben vagy a fakultásokban. Cousin mindenről értesül; a tanári kar legkisebb dolgozatait sem ignorálja; szívesen fogadja a tanárokat és különösen azt ajánlja nekik, hogy püspökeikkel jó lábon álljanak. Franck, a Collège de Francenak nem rég nyugalomba ment tanára, midőn a Journal des Savants-ban Jules Simon könyvét ismertette, az önkényes uralom e vádja ellen védte Cousint. Azt meséli, hogy midőn ő, izraelita létére, a philosophia agregatioján átesett s a vidékre készült menni, Cousintől búcsút véve, ez azt kérdezte tőle: Ha ön előadásaiban arra a nagy történeti eseményre, melyet kereszténységnek neveznek, fog akadni, habozni fog-e kalapját levenni? Semmi esetre, uram, felelt Franck. S a tanuló nemsokára Párisba jött, a hol nagyobb hírre tett szert, mint a volt miniszter. A franczia philosophiai oktatás ma nap spiritualista. A tanfelügyelők nem igen tűrnék, hogy a tanár a lycéekben a modern áramlatok tolmácsa legyen. Bátran előadhatja nézeteit, czáfolhatja az ellenvéleményeket, de tanítványaira nyomást nem gyakorolhat. A fakultásokban sem látják jó szemmel azokat, kik a régi módszertől távozni

akarnak, s nagy tusákba került, míg Ribot nem rég a Collège de Franceon az experimentalis psychologia tanárává lehetett.

Cousin mindenesetre nem volt igen tolerans, de inkább szép szóval, rábeszéléssel akarta magának az Universitét megnyerni, mint kényszerszabályokkal. Valóban nagynak akkor mutatkozott, midőn a Conseil royalban s a senatusban megtámadták a tanári kart. Az ez alkalomkor tartott beszédei valódi remekművek. A reaktio mindig merészebb lett, de Cousin nem tágított; e harcz és tusa leirásának szentelte J. Simon a *Les batailles* cz. fejezetét. Midőn végre az Empire órája ütött és Falloux a hirhedt Enseignement libret, a klerikális oktatást, az Universitének versenytársul adta és mindennemü kedvezményekkel látta el, hogy a liberális eszméket elfojtsa, Cousin visszavonult, megtartotta lakását a Sorbonneon és könyvtárában, melyet végrendeletében a tanuló ifjuságnak ajándékozott, töltötte élte utolsó napjait. De még visszavonultságában is gyakran kérték tanácsát az Empire miniszterei, különösen Duruy, a kivel liberalisabb szellem jutott a kormányra.

J. Simon könyvének utolsó fejezete (*Les amours*) Cousin azon szépirodalmi műveivel foglalkozik, melyeket a bölcsész a XVII. század híres asszonyairól írt. Taine ifjukorában hevesen kikelt Cousin ebbeli munkássága ellen, finom ironiájával azt mondván, hogy Cousin azt hitte magáról, hogy a nagy Condé sógora és La Rochefoucauld versenytársa. J. Simon e könyvekben csak nemes és magasztos eszméket és történeti tényeket talál. De daczára a nagy kritikai apparatusnak, daczára a számos okmánynak: Cousin véleménye, mikor egy ily könyv irásához fogott, már eleve elfogúlt volt. Mindenki belátja manap, hogy Madame de Longueville nem más, mint az ember La Rochefoucauld elitélése, Madame de Sablé pedig az író La Rochefoucauld kigúnyolása.

A könyv utolsó lapjain az egykori tanítvány mintha a tárgyalás folyamában ejtett csipkedéseket feledtetni akarná, hatalmas vonásokban felidézi Cousin emlékét; újra a Sorbonneon, a miniszteriumban, az akadémiában látja és megadja e rendkívül tevékeny életpályának a megérdemlett dicséretet.

2. Gaston Boissier már *Cicero és barátai* cz. művében szentelt néhány lapot Mme de Sévignének. Ha levelekről van szó, az ó-korban Cicero, a franczia irodalomban Mme de Sévigné neve jut eszünkbe. Hogy a latin irodalom tanára a Collège de Franceon most egy franczia iróról szól, csak azoknak fog feltünni, a kik azt hiszik, hogy Francziaországban is, mint másutt, a klasszikus philologiával foglalkozó tudós elhanyagolhatja honi irodalmát. Francziaországban ez lehetetlen; már a középtanodai tanfolyamban a három klasszikus nyelv — franczia, latin, görög — oly szoros kapcsolatban áll, hogy tanításuk az egyes

osztályokban rendesen ugyanegy tanár kezében van. Ha azután a fiatal bachelier az egyetemre megy és irodalmi tanulmányokra adja magát, akár ó-kori, akár modern nyelvekkel foglalkozzék, a franczia irodalom mindig első helyen áll. Kilencz tizedrésze az elbukott tanár-jelölteknek nem latin, görög, német vagy angol nyelvbeli képzetlenségök miatt estek el, hanem mert franczia értekezésök nem felelt meg a stil igényeinek. A derék stilista mindig előnynyel bír, s még később is, ha egyetemi consursusokról van szó, a hol azt hinné az ember, hogy a mély tudomány, a lelkiismeretes kutatás van döntő befolyással a jelölt sorsára, épen az ellenkező esik meg néha: a fényes stil, a remek compositio inkább esik latba, mint a pongyola szerkezet, ha a dolgozat magában véve sok tudományról tanuskodik is. Latinista sok van olyan Francziaországban mint Boissier, de oly remek stilista nincs több; nevét mindenki ismeri, míg Benoît, Riemann.és Châtelain neveivel csak a szakférfiú találkozik.

Mint *Cicero és barátai* cz. könyvében, e kis életrajzban is nemcsak Sévigné asszonynyal ismerkedünk meg, hanem a körrel, melyben élt, a férfiakkal, kikkel társalkodott is. A kép annyival többet nyer, amennyivel jobban ismerjük a környezetet. Először is fiával, Károlylyal, és különösen leányával, Madame de Grignannal, kihez főleg intézi híres leveleit, ismerkedünk meg; Bussy-Rabutinnel, a rokonnal, ki Sevigné halála után oly nagyon szerelmes volt a fényes irónőbe s a ki a *Histoire amoureuse des Gaules* czímű félig regény, félig pasquille művében oly mesterien ecsetelte rokonának képét. A vonások nagyítvák és mégis mindenki felismerte a kor híres embereinek és asszonyainak belső viszonyait; az udvar megvolt sértve, Bussyt a Bastilleba vetették s azután jószágaira volt kényszerítve visszavonulni. Bussy után Madame de Lafayette és aztán, mint magától értetődik, La Rochefoucauld lép a színtérre. Boissiernek sem sikerült kideríteni, mikor kezdődött a szerelmes viszonyuk s mily természetű volt; ez nem is deríthető ki, mert az okmányok hiányzanak. E két komoly természet mellett Mr. és Madame Coulange-zsal ismerkedünk meg, kiknek élete víg és pajkos, de csak külsőleg; sohasem szerették egymást, s ha a világ előtt mindig megőrizték a decorumot, e házasság már a nemesi családok XVIII. századi ismert életmódjára emlékeztet. E kör tagjait rajzolja a mű első része *La femme*; a második két rész: *L'écrivain* és *l'oeuvre*, magával Sévigné asszonynyal, stiljével, leveleinek irodalmi becsével és az azokban kifejtett eszmékkel foglalkozik. Nisard azt vetette szemére Sévigné asszonynak, hogy levelei a précieuseök stiljét árulják el. Boissier sokkal behatóbban tanulmányozza ez irodalmi kincseket. Sévigné asszony alig volt tizenkilencz éves, mikor a hôtel Rambouillet fényes napjai megszüntek. Ha latin tanítói Ménage és Chapelain voltak is, nem kell

hinnünk, hogy Mme de Sévigné korlátolt eszű tanítványuk volt. Külömben e két férfiről több rosszat mondott a kor, mint tán megérdemelték. Ha a preciositás nyomát néhány levélben meg is találjuk, az, Boissier szerint, mindig attól függ, kihez intézi Mme de Sévigné levelét. Jól tudta, hogy nem őrzik meg mindig a titkot; így Bussy-Rabutin már első leveleit is mindenkinek mutogatta; ha tehát ily emberekhez ír, fényesebben öltözködik, mint ha leányához fordul, a kiről tudta, hogy a hozzá intézett levél senki másnak nem fog kezébe kerülni. S ezekben a levelekben hiába keresnők a précieuseök befolyását. Mind oly egyszerű, oly természetes, oly szellemes, hogy epistolák példaképeiül szolgálhatnak. A kor nagyon kedvező volt arra, hogy az emberek a szív titkait és ömlengéseit levelekben kifejezzék. A század regényeiben a levélforma gyakori: Balzac és Voiture is ezt a formát választották eszméik tolmácsolására. De mily külömbség e cziczomázott leirások és a Sévigné levelei között! Mikor Voiture leveleit olvasták, mindenki tudta, hogy egy szó sem igaz abból, a mit szeretett kedvesének írt; de mikor Bussy-Rabutin halála után Sévigné asszony hozzá intézett leveleit kiadták, Bayle azonnal kijelentette, hogy e nő az első helyet érdemli meg korának híres asszonyai közt, és a különféle Ratio conscribendae epistolae cz. tankönyvekben azonnal példaképül ajánlották. Mert e levelek valódi társalgások, s mint ilyenek változatosak; az írónő nem dolgozik bizonyos terv szerint; képzelő tehetsége vezeti a mindennapi események tömkelegén át, válogat, elejti a mellékest, és mindenütt hű és eleven. Példákat idézni lehetetlen; minden lapon talál az ember. Turenne halála, a reimsi érsek visszajövetele Saint-Germainből, La Fare és Mme de la Sablière esete, a nagy Condé megjelenése Conti esküvőjén és még számtalan rajz oly élethű, hogy azonnal emlékezetünkbe vésődnek. Külső benyomások sokszor hatottak rá, s ép ebben ismeri fel Boissier az író asszony báját és kedvességét. Másoknak eszméit híven visszaadni s nem teremteni, de úgy módosítani, hogy az eszme finomabb, gyengédebb és női élénkséggel gazdagabb lesz, ez az írónő példaképe, s ebben senki sem multa felül Sévigné asszonyt. *Ne rien inventer*, ez volt jelszava, s ha huszonöt éven át leányát mind arról, a mi Versaillesban és Párisban történt, jobban értesítette, mint bármely ujság tehette volna, ha leveleiben a korszak nagy embereinek kis oldalait látjuk, ha egy nemesi család vidéki élete oly élénk színekben tünik elénk, ezt főleg e jelszónak köszönheti.

Sévigné asszonyról mint a női tanítás és képzés egyik nagy mesteréről Boissier nem szól, valószinűleg mert nem rég Gréard, az új akadémikus és a párisi tankerület rektora, eléggé jellemezte ez oldalról.

Lorient, április hóban, 1888.

(Vége következik.)

Dr. Kont Ignácz.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1885/6 és 1886/7.

34. Cserei József: A homerosi költeményekben előforduló melikus fajokról. (Nagykanizsai kegyesrendi főgymnasium.) 1887. 40. l. — Szerző dolgozatát, mint azt a 3. l. 3. jegyzetében állítja, czáfolatképen írta azok ellen, kik abban vannak, hogy a görögök költészete az eposból és nem a melosból indúlt ki. Ő ugyan e véleményöket «*általában* maga is elfogadja» (1. l.), mindazonáltal igen zavaros bevezetése végén ellenkező nézeten van. És kiket czáfol? *Nikolai*-t, *Bonitz*-ot és *Boeckh*-öt. Hogy *Vischer* vagy *Carrière* munkáit nem ismerte, azon kár volna szörnyűködni, de hogy a *Flach*: Geschichte der Griechischen Lyrik-jét egészen figyelmen kívül hagyta, azt méltán szemére hányhatni neki. Cs. úr azon szándékkal fogott munkájához, hogy szorosan csak a tényekhez fog ragaszkodni. «Mellőzve minden költői ékességet, nem hypothesiseket akarok gyártani, hanem a valót adom elő, nem a sorok között olvasok, sem conjecturák szaporításával nem fogom az olvasót félrevezetni, hanem szorosan a költemény anyagát tartom szemeim előtt, ehhez és a józan ész követelményeihez alkalmazkodom.» (4. l.). Pedig Cs. úr hypothesiseket gyárt, a sorok között olvas és conjecturák szaporításával félrevezeti az olvasót.

Két hypothesis mindjárt a 6-ik lapon tünik szembe. Alaptalan mind a kettő. Így először is az Il. I. 474. s k. ismeretes verséhez ezt a magyarázatot fűzi: «A *κοῦροι Ἀχαιῶν* alatt, kik a hymnust énekelték, vagy azok az ifjak értendők [?], kik előbb (470.) az isteni tiszteletnél szolgálva a serlegeket borral töltötték meg, vagy inkább, mint a hexameter végén mindig, magok az achivok [ez a helyes]. Ezek szerint nem egy, hanem többen vagy épen mindnyájan énekelték a pæant. *Ebből az is következtethető, hogy ezen ének olyan általánosan ismert volt, mint nálunk a templomi énekek*, melyeket az egész nép ismer, és énekel, *a mi szintén a paean ősrégi eredetére vall*. Mert arra, hogy olyan régi korban bármely ének a nép sajátjává válhassék, mely azt emlékezetbe vésse és alkalomadtán énekelje, *legalább is egy nemzedék kivántatik*». Minden czáfolat erre nézve szükségtelen. — A második hypothesis abban áll, hogy szerző úr a 473. sorban levő *καλόν*-ra nézve megjegyzi, hogy e «jelző azt sejteti velünk, hogy több ilyen hymnusuk volt, talán egy egész gyűjtemény, melyből ezen ünnepélyes alkalommal egy szépet énekeltek». Tovább megyek még, mint Cserei úr, és azt következtetem, hogy volt egy rakás, ha nem is csúnya, de mindenesetre úntató vagy közönséges hymnusuk.

Azt a nézetét *egyáltalában* kár volt nyilvánítani, hogy az Il. I. 601—604. soraiban skolion lappang. Még az is kérdéses, hogy szabad-e az Odyssea I. 150. s k. verseiből a skolionnak feltünésére következtetést vonni, a mit pedig úgy a hogy van módunk megokolni (l. *Flach* i. m. 24. s k. l.). Alaptalan conclusiója az Od. VI. 99—101. verseire nézve is, melyek hadd álljanak itt:

αὐτὰρ ἐπεὶ σίτου τάρφθεν δμωαί τε καὶ αὐτή,
σφαίρῃ ταί γ' ἄρ' ἔπαιζον, ἀπὸ κρήδεμνα βαλοῦσαι·
τῇσι δὲ Ναυσικάα λευκώλενος ἤρχετο μολπῆς.

«*Biztosan* állíthatjuk, hogy az *ἤρχετο μολπῆς* valami testmozgással összekötött lyrai dalt jelent, vagy ha épen nem szoros melikus dalt, akkor *gyermekversekhez hasonló szokásos mondást* ért alatta a költő» (34. s k. l.). De hát miért? Azért, mert Nausikáa és szolgálói labdásdit játszottak, csak nem kell a *μολπή*-nak gyermekversnek vagy plane valami sententiának lenni? És azután milyen az a «gyermekversekhez hasonló szokásos mondás» ? Ugyancsak a 34. lapon úgy vélekedik Cs. úr, hogy Odysseus és társai a Kirke-énekelte dalra talán a szövőszék zörgéséről ismertek rá. A hely úgy magyarázandó, hogy hallhatták az orsót pörögni, s hallották, hogy benn a házban valaki szépen énekel. Mert a *καλὸν* itt (X. 227.) ép úgy *καλῶς* helyett áll, a mint áll Aristarchos szerént az Il. I. 474. sorában. — A 32. lapon megigéri, hogy «alább bővebben ki fogja mutatni, hogy (Phemiosnak) ezen Homerosból ismert énekesnek érzelmi, lyrai dalt kellett énekelni a karok mellett». A 37. lapon hozzáfog is e bizonyítgatáshoz, de fájdalom, czélhoz nem ér. Ő t. i. ekként következtet:

Phemios, az aoidos, a görögök szerencsétlen visszatéréséről énekelt (Od. I. 325. s k.). «Ezt az éneket az emeleten meghallotta Penelope, lejött a magas lépcsőkön és könnyek között kéri a dicső énekest, ... *énekelje az istenek és emberek viselt dolgait*, amazok [t. i. a kérők] pedig csendben igyák boraikat. Ha az ének ilyen érzelmekre hangolta a hű Penelopét, *akkor az nem lehetett az események egyszerű rajza*, hanem legalább lyrai elemekkel kellett vegyítve lennie.» Tehát akkor Phemios lyrikus költő, ha lyrai elemekkel tarkázza (tegyük fel, hogy úgy van) elbeszélését? — Különben Cs. úr maga is megczáfolja e nézetét, mert «van ugyan rá példánk, mikor a tisztán epikus költemény is [hát *νόστος* nem lehet epikus költemény tárgya?] könnyeket csal ki Odysseus szemeiből, midőn Alkinoos házában Demodokos arról a szomorú egyenetlenségről énekel, mely közte és Achilleus között fölmerült».

Egyetlen egy hypothesise van, melyet szilárdabb basisra épített, az, hogy a síratásnak első formája a *γόος* volt. E nézetét Cserei úrnak a

költeményeknek erre vonatkozó helyeivel összevetve plausibilisnek és elfogadhatónak találtam.

Sajnos, hogy az értekezésben több elég jelentékeny hibát kelle észrevennem. Igy a 4. lapon azt állítja, hogy «Bergk nagyon helyes tapintattal [!] jár el, mikor irodalomtörténetét a Kr. e. XV. századdal kezdi», vagy midőn a 9. lapon ezen állításához: «Azért ábrándozásnak mondom mindazoknak erőlködéseit, kik a pæan metrumát is szeretnék a fönnebbi két sorból (Il. VII. 393. s k.) megállapítani» Aristoteles poet. 4. fejezetének azt a passusát idézi, mely magyar fordításban így hangzik: «Mert minden versmérték közől a iambikus közelíti meg a közönséges társalgó beszéd formáját legjobban; hiszen igen sok iambust mondunk közönséges beszédünkben, hexametert azonban ritkán, s csak ha a köznapi társalgás jellegén fölül emelkedünk». Ez az idézete tehát nem bizonyít semmit sem, s így Cs. úr e helyet valószínűleg téves értelemben fogta fel. Egyébként is az idézésben bizonyos keresettség mutatkozik. Igy több helyt a *Theodosus Gaza* Ilias-paraphrazisát idézi. Ugyanott Vergiliusra a Ruæus-féle kiadás alapján hivatkozik. Számos utalás teljesen fölösleges. Így a 34. lapon Verg. Georg. I. 293—294-re, p. 35. Soph. Aias 697. etc., etc. a vonatkozás hiábavaló. P. 35. Ov. Met. 1, 18 helyett csakis 1, 705 s k. lehet idézni. Végre a 7. lapon az Od. XIV. 463—95. sorai sehogy sem illenek idézetképen arra a helyre, a melyhez szerző úr csatolta őket.

Nagyobb hiba, ha p. 9. Cserei úr azt mondja, hogy a homerosi hymnusok Hesiodos szellemét viselik magokon (l. erre nézve *Gemoll*: Die homerischen Hymnen. Leipzig. 1886. p. 105.). Hibásan fordította le p. 23. az Il. XVIII. énekének 597. s k. sorát. — P. 22. nem lett volna szabad a Batrachomyomachiára hivatkozni, ha a 25. lapon a 27. homerosi hymnus kora már gondolkozóba ejti.

Ha Cs. úr ismét valamely dolgozatát közrebocsátja, — mire félreismerhetetlen szorgalmánál fogva csak buzdíthatjuk, — bizonyosak vagyunk abban, hogy nem fogunk már oly általános tévedéseket szemére lobbanthatni, s hogy mentől előbb meg fog válni azon szempontoktól, melyek a jelen dolgozat megírásánál vezérelték volt.

Weiss Rezső.

35. Dr. Fülöp Adorján. Az olvasásról. (IV. oszt. tanítványaimnak.) (Zenta városi községi gymnasium.) 1887. 3—14. l. A programmértekezéseknek tudományos tárgya szokott lenni, a melyben a szerző tanártársaihoz szól, s csak a legritkább eset, ha valaki a tanulókat tartja szem előtt; pedig rájuk leginkább lehet számítani, hogy elolvassák az értesítő bevezető lapjait. Fülöp Adorján értekezése ilyen ritka kivétel. Tanítványainak akar utasítást adni arra nézve, mit és hogyan kell olvasniok. Az iskolai idő nagyon rövid arra, hogy a fiú igazán meg-

tanuljon olvasni; hogy tudja, mivel érdemes idejét eltöltenie s hogyan kell a könyvvel bánni, ha azt akarja, hogy ne csak múló élvezetet szerezzen neki. Az iskolából tanultakból kiindulva elég jó, bár hiányos utasításokat ad arra nézve a fiúknak, mit és hogyan kell olvasniok. Mindenesetre helyes az a megjegyzése, hogy mindenről, a mit a fiú olvas, jegyzeteket kell magának készítenie. De nem helyeselhetjük azt, hogy e jegyzetek a költemény szebb helyeinek kiirására szorítkozzanak. Még helytelenebb, a midőn e «szép helyeket» jellemezni akarja: «Ilyen részek azok, melyek valamely tartalmas gondolatot, általános igazságot fejeznek ki, rendesen allegorikus kifejezésekkel». Egyik példája pedig épen nem érdemes arra, hogy kiirják s még meg is tanulja a fiú: «A végóra hatalmai a vágyó szem elől elviszik a jelest» (Vörösmarty, Kisfaludy Károly emlékezete). Sokkal okosabb lett volna, ha a költeményekre nézve ugyanazt ajánlja, mit a prózai olvasmányokra, hogy tartalmukat a lehető legrövidebbre összevonva kell lejegyezni. A költeményeknél keressen a fiú olyan sorokat, a melyek az egésznek tartalmát fejezik ki és tanulja meg; ez által legalább tudja az egész költemény tárgyát vagy legalább minden perczben emlékezetébe tudja idézni. — Azután arról szól, hogy válogassa meg a tanuló prózai olvasmányait; csakhogy ez is nagyon hiányos, mert csakis történelmi és természettudományi művekről szól. Végül buzdítja őket idegen nyelvek tanulására.

36. Laukó Albert. A geographiai nevek helyes irásáról. (Székelyudvarhelyi királyi állami főreáliskola.) 1887. 3—17. lap. — Oly kérdést fejteget ez értekezés, mely nem csak a földrajz tanárát érdekli; minden tanárnak nagyon is sok alkalma van az idegen szavak kiejtésével és leirásával küzdeni. S ugyanazon idegen szó nemcsak egy tanár előadása alkalmával fordul elő; gyakran szóba kerül különböző szaktárgyakban is s hányszor esik meg, hogy a fiú minden tanártól más kiejtést hall. Ennek oka főleg a leirás különbözősége. Idegen szavakat vagy úgy kell írnunk, a hogy az illető idegen nép írja (s ezt követni a leghelyesebb), vagy pedig híven a kiejtés szerint. Az első esetben szerezzen magának a tanár pontos értesülést arról, hogy kell az illető szavat helyesen kiejteni s tanítsa meg a fiút a helyes kiejtésre ép úgy, mint a helyes irásra.

Laukó panasza nagyon is igazolt, hogy nehéz a geographiai nevek tarka irása módján eligazodni, mert nincs egyöntetüség. Ha csak annyit lehetne elérni, hogy az iskolakönyvek híven kövessék az akadémia utasítását, végét érhetné e panasz. A latin betűkkel író idegen népek szavait úgy kell írni, a mint az illető nép írja; a nem latin betűket használó nyelvek szavait pedig magyar kiejtés szerint írjuk. Ez az utasítás nagyon is elég; bár követnék mindazok, a kik iskolai könyveket írnak. Hanem arra ne is gondoljon senki, hogy a tudományos könyvekben is létesít-

hető legyen az egyöntetüség. Ezt csakis nemzetközi megegyezés hozhatná létre. Addig is szerezzen magának minden szakférfiú annyi jártasságot, hogy e helyesirási ingadozásokon el tudjon igazodni. Egy pontról nem szól Laukó. Vannak oly külföldi városok és folyók, a melyeknek külön magyar nevük is van, mint *Lipcse*, *Drezda*, *Boroszló*, *Velencze*, *Párizs*, *Temze* stb. Ezeknél, természetesen, első sorban a magyar nevet fogja megtanulni a fiú (valószinűleg tudja is már), azután ismernie kell az illető város ottani nevét is (*Leipzig*, *Dresden* stb.). Sőt szükségesnek tartanám, hogy a külső országok neveit is ismerje az ottani elnevezés szerint (*La France*, *Italia* stb.)

37. **Dergács Sándor. Kapós magyartalanságok városunkban.** (Kassai állami főreáliskola.) 1887. 4—24. lap. — Kifogásom van mindjárt a mű czíme ellen: nem azt adja, a mit igér. Nem-magyar vidékekről, mint a milyen Kassa városa is, a legnagyobb érdeklődéssel fogadna a nyelvész olyan tudósítást, a milyet a czím igér, ha belőle igazán megtudhatná az ember, mik azok a különös sajátságok, a melyek az illető vidék magyar beszédjén észrevehetők s a melyeken meglátszik egyik vagy másik ott szokásos idegen nyelv hatása, még ha romboló is. A kassai ember tud magyarul, németül és tótul beszélni; természetes, hogy e három nyelv hatással van egymásra. «A gyerekség *brizgálja* (locsolja) a vizet, a szobaleány *pratálja* (takaritja) a szobát, a pajkos fiú *csapálja* (leveri) a gyümölcsöt, néha-néha a tilosban, a *fludernél* (malomgátnál) fürdik, majd a szülői boszuságára naphosszant *rajcsúloz* (szaladgál) s ennek következtében megesik, hogy a *hósentrágere* (nadrágtartója) elszakad. A cselédség is szeret a *dufart* (átjáró, bejárat) előtt állani s nem gondol vele, hogy a konyhában a rántás *hulyává* lesz (megcsomósodik), a *brótván* (lábas) is megtüzesedhetik s a *grulya* (burgonya) szétfő.» (9. l.) Ez a pár sor, a mit a szerző tréfa vagy nevetség kedvéért említ, czikkének legérdekesebb része. Ez az, a mit folytatni kellett volna; összegyüjteni mindazokat a kifejezéseket és szavakat, a melyek a német vagy tót nyelvből a kassai ember magyar bészédjébe csúsztak. Sőt kimutathatta volna azt is, hogy a tót és a német ember viszont milyen szavakat és kifejezéseket vett át a magyartól, mert bizonyosan erre is sok példa akad. Evvel hasznos munkát végzett volna; de természetesen csak akkor, ha nem oly kicsinylőleg beszél az idegen szavakról. Még az olyan idegen szó is, a mely elcsúfítja a beszédet vagy irást, érdekes a nyelvészre nézve, s összegyüjtésük sokkal hasznosabb, mint jól ismert régi igazságok ujra elmondása. Azoknak kellene ezt elvégezni, a kik oly helyzetben vannak, hogy a különböző nyelvek egymásra hatását mintegy szemük előtt látják lefolyni, tehát az adatok összegyüjtését a legnagyobb könnyüséggel végezhetik.

E helyett Dergács szól a nyelvújításról és nyelvtisztításról,

méltatja Kazinczy működését, majd a Nyelvőr törekvését tárgyalja bővebben. Mindebben semmi újat nem mond, de legalább ismert dolgokat elég jól állít össze. Értekezése két részre oszlik; az első szól az idegen szavakról, a második idegenszerű szólásmódokról.

Sokkal gyöngébb az első rész, a mely némi elfogultságról s mondhatjuk igazságtalan elfogultságról tanuskodik az idegen szavak iránt. «A rosszul képzett vagy gyökig vágott magyar szónak mégis marad valami magyar íze, valami ismerős vonása; ezek türhetőbbé teszik, mint az idegen szót, mely csak tolakodik nyelvünkbe.» Hogy mondhatja ezt olyan ember, a ki különben oly egészséges nézetekkel bír a nyelv tisztaságát illetőleg? A rosszul képzett szó mindig rontja a nyelvet, míg az idegen szó soha. S az idegen szavak használata beszéd közben nagyon is érthető, sőt könnyen menthető. Maga Dergács is okát adja az idegen szavak használatának: «Az idegen szók legkapósabbak ama korosabb embereknél, kik a latin nyelv emlőin nevelkedtek; azonban találkoznak olyanok is, kik azt hiszik, hogy az idegen szó nyomósabb, méltóságosabb. Végre vannak olyanok is, kik épen semmit sem gondolnak, hanem elég meggondolatlanúl csak azért használják őket, mert eszökbe jutnak.» Igen is, e három természetes oka van az idegen szavak használatának: 1. Gyermekkora óta hallotta és használta az illető (a latinos műveltségű ember a latin, a kassai ember a német és tót szavakat); 2. gyakran kifejezőbb vagy nyomósabb az idegen szó, sőt egészen azt jelentő magyarral pótolni sem lehet; D. szójegyzékében is sok oly idegen szó van, a mely nem azt fejezi ki, a mit a melléje tett magyar (*couplet* nem annyi, mint *versszak, dal, gúnydal*; *affaire* más, mint *csete-paté, üzlet*; *coquette* sem *tetszésre vágyó* stb.), 3. sokszor nagyon is nehéz a helyes magyar szót megkeresni, míg az idegen önkényt jő az ember nyelvére; s az erőszakos keresgélés affektálttá teszi a beszédet. Ezzel nem akarom az idegen szavak használatát védeni; a sok idegen szó csúfítja (de nem rontja) a beszédet. Annyi mindenesetre áll, hogy az írásban az ünnepiesebb alkalmakkor (beszédekben, előadásokon) lehetőleg kerülni kell az idegen szavakat, de a közönséges beszélgetésekben sokkal több elcsúszik egész észrevétlenül. Ez így volt mindig s így is marad. Hiába sóhajt föl Dergács; azok a «boldog idők, mikor a magyar nőnek nem kellett az idegen szók egész szótárával megküzdenie amaz egyszerű czélból, hogy kifogástalanúl öltözködhessék», nem léteztek soha s nem is fognak eljönni soha.

A második rész a magyartalan kifejezéseket és mondatszerkezeteket tárgyalja. Rendre veszi a, nem csak Kassán, hanem országszerte szokásos idegenszerű szólásmódokat, melyeket mind megtalálhatunk az Antibarbarusban vagy a Nyelvőr egyik-másik helyén, és fejtegeti hibás voltukat s példát ad a helyes kifejezésre is. Annyi érdeme minden-

esetre van e résznek, hogy már ismert igazságokat hozzá férhetőbbé tesz a laikusok számára.

Balassa József.

38. **Kutrucz Rezső. A homerosi kor erkölcsi világa.** (Pozsonyi kir. kath. főgymn.) 1887. 1—27. l. Szerző értekezése végén maga bevallja, hogy tárgyát korántsem merítette ki, s hogy csak kis része a homerosi kor erkölcsi világának az, a mit soraiban nyújt. Maga tisztában van az elért eredmény quantitativ becsével, és belátja, hogy ez ethikus világot még több oldalról is lehetett volna bemutatni. Mentegetődzik ugyan az iskolai értesítőnek ily értekezésre szűken kiszabott terével, de ezen segíthetett volna a Szabó István-féle fordításból vett részletek mellőzésével, melyeket egyébként is tételeinek csak egy bizonyos számához kötött. — Egy feladatához illő rövid bevezetés után áttér a vallásosságra, a viszonosságra (melyet kielégitően nem fejt ki), s a kitartás erényére, melyek szerinte általában jellemzik a homeroskorabeli görög nemzetet. — Az «érzésünket sértő» lelki tulajdonságok után a vallásossággal folytatja, ezután az állami életnek befolyásáról, a férfi és nő munkaköréről, a harczi vitézségről, a hazaszeretetről, a dicsőségről mint a bátorság jutalmáról, az önérzetről, a szerénységről, a gyalázatról, az igazságérzetről, a büntetésekről s az ezek között nyilvánuló következetességről (mely passus határozottan naiv), a boszúról, az esküről, a hálárol, a szeméremérzetről, a szánalomról, a vendégszeretetről, a tiszteletről a nők és az öregebbek iránt, a családtagok egymáshoz való viszonyáról (közben a leányok jó hiréről), a családi élet erkölcsi mozzanatairól értekezik részletesen, s berekeszti dolgozatát a halál után bekövetkező állapotra való rámutatással. E tárgymutatóból rögtön kitünik, hogy K. úr minden systema megalkotása nélkül fogott feladatához. S ebben leledzik az értekezés legsarkalatosabb hibája. Mert, hogy nem festi eléggé jellemzően a hősnek a harczban nyilvánuló lelki világát, a homerosi embernek családi életét, az érzelmi, értelmi nyilvánulásokat stb. stb., tekintetbe sem jövő hiányok ama főhiba mellett. Pedig sok anyagot hordott össze, értekezésén a szorgalomnak nyomai ötlenek szemünkbe, s így annál inkább kell sajnálnunk, hogy azt az egész anyagot nem tudta systematikus egészszé feldolgozni.

Detailhibák nélkül sem szűkölködik a K. úr értekezése. Vegyük csak sorra a lapszámok szerint. — P. 1. «Ha ezt a háborút (t. i. a trójait) nem fogadjuk is el oly történeti ténynek, a milyennek a hagyomány alapján látszik, annyi történeti igazságot mégis mindenesetre el kell ismernünk, hogy azon időtájban Kis-Ázsia nyugati partjain görög gyarmatosítások történtek, a mely alkalommal .... az összeütközések el nem maradhattak.» *Curtius Ernő* e theoriája Schliemann

ásatásai óta már meglehetősen elavult (L. *Ábel:* Trója története. [Bpesti Kath. főgymn. ért.] 1880. p. 6. s. k.). — P. 4. Nem kellett volna e mondatot «Ha az ember hozzájok (t. i. az istenekhez) fordul, meghallgatják kérését» másképen formulázni? Mert néha bizony nem hallgatják meg, m. pl. Athéné (Il. VI. 311.) nem hallgatja meg a trójai nők kérelmét vagy Zeus (Il. II. 419.) nem teljesíti Agamemnon kivánságát. — Az sem áll (p. 5.), hogy a hősök «a csata hevében megfeledkeztek volna az istenekről, s még azokat is megtámadták, mint Diomedes Arest és Aphroditét». Ellenkezőleg Diomedes (Il. V. 331. s. k.) «*γιγνώσκων ὅτ' ἄναλκις ἔην θεός, οὐδὲ θεάων | τάων αἵ τ' ἀνδρῶν πόλεμον κάτα κοιρανέουσιν*» és (Il. V. 433.) «*γιγνώσκων ὅ οἱ* (sc. *Αἰνείᾳ*) *αὐτὸς ὑπείρεχε χεῖρας Ἀπόλλων,*» s végre (Il. V. 824.) ezt mondja Athénéről: «*γιγνώσκω γὰρ Ἄρηα μάχην ἀνὰ κοιρανέοντα*». — U. cs. p. 5. a végzetről beszél, melynek «minden isten, még maga Zeus is alá van vetve». Itt csak utalom szerzőt *Buchholz* «Homerische Realien» III. 1. rész 2. k. 3. fejezetére, hol egyebek közt (p. 54.) ezt olvassuk: «So sehen wir denn, wie die Schicksalsmacht und die Götter promiscue für die Urheberschaft der Verhängnisse herangezogen und in dieser Hinsicht dergestalt confundirt werden, dass es schliesslich völlig unklar bleibt, auf welcher Seite denn eigentlich die Initiative so zweifelhaft hingestellter Schicksalsfügungen zu suchen sei». — P. 8. «Achillesben és Hectorban ... van valami, a mi nekik rokonszenvünket különösen biztosítja, a *kötelességérzet.*» Ez ugyan Achillesben nincsen meg valami nagy mértékben, mert különben nem hagyta volna cserben az achivokat. De bár milyen laikus olvasó is ugyanezt mondaná, ha pár sorral lejebb e két K. úr által idézett sort olvassa:

«Veszszek el egyszeriben, miután veszedelmekor én sem
Védtem az én szeretett bajtársamat.»

Szabó István persze egészen roszúl fordította ezt a helyet, mely az eredetiben így hangzik:

«*αὐτίκα τεθναίην, ἐπεὶ οὐκ ἄρ' ἔμελλον ἑταίρῳ
κτεινομένῳ ἐπαμῦναι·*»

P. 11. «Hectorról mondja a költő, hogy ő kis fiát közönségesen csak Skamandriosnak nevezte, de a trójaiak atyja érdemeire való tekintettel és hálából Astyanaxnak nevezték (Il. VI. 401.). Ez egyrészről a trójaiaknak az érdem iránt való elismerésére (!), másrészről Hektornak szerénységére mutat.» Ez utóbbi teljesen alaptalan következtetés, míg ferde nézet ismét p. 19., hogy a vendégszeretetet «valószinűleg az emberi szív szánakozó természete szülte». — Vajjon abból, hogy Zeus és Hera, továbbá Aeolus gyermekei (Od. X. 7.) egymással házasságra léptek, szabad-e (p. 22.) azt következtetni, hogy testvérek is

összeházasodhattak? Sőt ezt K. úr a későbbi korra nézve is Corn. Nepos (Cim. 1.)-re támaszkodva állítja, csak hogy Nepos kevéssel rá (2.) ezt mondja: «namque Atheniensibus licet *eodem patre* natas uxores ducere», de *οὐχ ὁμομητρίους* (Plut. Them. 32. Demosth. LVI. 28. p. 1307. — Télfy is ezt mondja!). Az egyptomi, testvérek között való házasság intézményétől elfordúltak a görögök. (L. Hermann-Blümner: Die Grichischen Privataltertbümer. Freiburg u. Tübingen. 1882. p. 271. 1. jegyz.) — P. 25. Figyelmeztetnem kell K. urat, hogy Odysseus a VI. ének 182. s kk. verseiben még koróntsem bucsúzik a phæakoktól! — U. cs. p. 25. Mi a hűseget illeti, «a férfiak közt csak Menelaos képezne dicséretes kivételt»? Hát Megapenthes! Ha Menelaost ide számítjuk, bátran ide számíthatjuk Odysseust is.

Még egyéb észrevételeink is volnának, de az eddig mondottak is elegendőleg tájékoztatnak a dolgozat jó és rossz tulajdonságai felett.

WEISS REZSŐ.

39. **Antik művészeti kirándulás.** Irta és felolvasta Schambach Gyula. Öt fénynyomatú képpel. A szerző sajátja. Kaposvár, 1887. 8-r. (45 lap.) — E füzet első része egy nyilvános felolvasás, melyet Schambach úr a kaposvári tanári kör egy tavaszi felolvasó estéjén tartott. A szerző képzeletben egy művészeti kirándulást tesz a régi Athénbe, s a város egyes nevezetes pontjai alkalmat adnak neki, szólni a tanagrai terracotta-szobrokról, a milói Venusról, a belvederei Apollóról és a Clytia mellszobráról. E műemlékekhez, melyek saját fölvétele után készültek s melyeket valóban sikerült fénynyomatokban be is mutat, fűzi további magyarázatait: fejtegeti a görög nők ruházatát, az úgynevezett szemvakság kérdését s a polychromiát, s jellemzi egyúttal e görög szoborművek psychéjét. A dolgozat nem nagy igényekkel készült, valótlan adatokat nem tartalmaz és a tárgy szeretetéről tanúskodik. — Helylyelközzel azonban kellemetlenül érinti az olvasót a szerzőnek a népszerűséggel kaczérkodó stilusa, mely ép azért, mert «*nagyon* népszerű kiván lenni» (a szerző saját szavai), olykor affectált átmenetekre kényszeríti íróját. Bátran elmaradhatott volna a tárgyból merített lelkesedésnek néhány naiv nyilvánulása is. «Van ebben az egész arczban», mondja a szerző a 17. lapon a milói Venusról, «valami édes epedés, valami epedő tartózkodás, valami tartózkodó derültség, valami derűlt nyugalom, valami nyugodt fenség, sőt valami fönséges büszkeség.» A ki valaha látta a milói Venust, bizonyára osztozik a szerző csodálatában; de azt hiszem, e csodálatot méltóbban és meggyőzőbben lehet kifejezni, mint az ilyen czifra szavakkal, melyeket mi prózai emberek, fájdalom, méltányolni nem birunk. — A függelékben (30—45. l.) Schambach úr kifejti, hogyan kell felhasználni a classicusok olvastatásánál a szemléltető eszközöket, és egyszersmind megismertet bennünket a kaposvári főgym-

nasium philologiai museumával, melyet a szerző igen csekély anyagi eszközök mellett is dicséretes buzgósággal létesített, a mi kétségbe nem vonható érdem. A mi magát a szemléltetést illeti, az fontos is, szükséges is; de foganatja szerintem csak úgy lesz, ha csinján bánunk vele. «Ime egy rövid órán», mondja a szerző (37. l.)., «mely nem is classicus olvasmány, hanem a kezdők (I. osztályú tanulók) számára készített, külön álló, *Vesta est dea*-féle száraz mondatok megbeszélésére vonatkozott, megszerezte magának a tanuló a mellszobor, egész szobor, a szobor különös tekintetének, a római ház belsejének, Róma városának, a madártávlatnak, és egy eddig ismeretlen fa-nemnek (az olajfának) képét» stb. Az ilyen eljárás túlzott, mert nincsen mértéke (a mit különben maga a szerző is a 39. lapon olvasható egy megjegyzésében mellesleg elismerni látszik). Ha csak annyit akarunk, hogy a szöveg mentől több dolog megtanulására szolgáljon, egy perczig sem kételkedem, hogy az ügyes tanár a legszárazabb mondat alapján is képes leend tanításába hihetetlen mennyiségű és tarkaságú adatokat beleszőni, és pedig oly alakban, mintha ez máskép nem is lehetne. A tanulónak azonban a szemléltetésből csak akkor lesz haszna, ha szemét nem foglalkoztatja egyszerre sok, de kivált nem *sokféle* dolog (lásd: mellszobor, madártávlat, olajfa). Az, hogy vajjon a madártávlatot a latin órán kell-e megmagyarázni, nagyon kérdéses; de ha már megteszszük, csak úgy ne járjunk el, mint a hogy a szerző megcselekedte (36. l.): «Leolvastuk tehát a képről Róma terjedelmének nagyságát stb . . . . . . s végre *kifelé ragadva a képből az ifjú lelkét* (!) szóba került az is, vajjon hol kell valakinek lennie, hogy úgy lásson maga előtt elterülni egy várost? Pár találgatás után (vajjon miket találgathattak?) rájöttünk, hogy jó magasan, ott, a hol a madár jár. Igy (!) jutott az ifjú a madártávlati kép fogalmához.»

Dr. Fináczy Ernő.

VEGYESEK.

— **A Budapesti Philologiai Társaság** f. é. máj. hó 2-ikán *felolvasó ülést* tartott. Tárgyai voltak: 1. *Weiss Rezső:* A homerosi ház néhány alkotórészéről. — 2. *Lázár Béla:* Kölcsey Csokonai-birálata. — 3. *Hegedüs István:* Petőfi egy költeménye latin fordításban.

A felolvasó ülést *választmányi ülés* követte. Jelen voltak: P. Thewrewk Emil elnök, Fináczy Ernő jegyző, Heinrich Gusztáv, Fröhlich Róbert, Maywald József, Ábel Jenő, Pecz Vilmos, Gyomlay Gyula, Cserhalmi Samu, Csengeri János, Pozder Károly, Kassai Gusztáv.

1. A mult ülés jegyzőkönyve hitelesíttetik.

2. Elnök jelenti, hogy József főherczeg Ő Fensége a társaságnak

egy tiszteletpéldányt küldött Czigány Nyelvtanából. A választmány Ő Fenségének úgy alapítványáért mint mostani küldeményeért jegyzőkönyvi köszönetét fejezi ki és megbízza az elnököt, hogy ezt Ő Fensége tudomására hozza. A Czigány Nyelvtan addig is, míg a társaság külön könyvtárhelyiséggel rendelkezik, a budapesti tud. egyetemi classica-philologiai muzeum könyvtárában fog letétképen őríztetni.

3. Tagválasztások: P. Thewrewk Emil ajánlatára föt. Hajós Benő esztergomi kath. főgymnasiumi tanár rendes taggá (1888-tól); Timár Pál ajánlatára Ranschburg Victor volt bölcs. hallgató, jelenleg budapesti könyvkereskedő és Dr. Weninger László budapesti köz. főreáliskolai tanár (mindkettő 1888-tól) rendes tagokká; Fináczy Ernő ajánlatára Kőrösi Henrik bpesti II. ker. kir. kath. főgymnasiumi tanár, (1888-tól) rendes taggá, Lenkei Henrik budapesti V. ker. áll. főreáliskolai tanár eddig rendkívüli tag, (1888-tól) rendes taggá — megválasztatnak. Dr. Mandola József és Gódor Gyula r. tagok kilépése elfogadtatik, oly hozzáadással azonban, hogy a nevezettek az alapszabályok 18. §-ában foglalt kötelezettségöknek eleget tartoznak tenni. A múlt ülés jegyzőkönyvében kimutatott 286 rendes taghoz járul 4 újból megválasztott és 1 rendessé megválasztott rendkívűli, tehát 5 rendes tag = 291; ezekből kilépett 2, marad rendes tag **289.** A rendkívüliek száma volt 58, jelenleg **57.** Ezenkívűl van tiszteletbeli **8,** alapító **4** tag. Az előfizetők száma **138.**

4. A titkár jelenti, hogy a választmánynak f. évi ápr. 4-én tartott ülésében nyert megbizatáshoz képest a 100 darab diplomát megrendelte. Tudomásul szolgál.

5. A pénztárnok jelenti, hogy a társaság nehány tagja belépése óta nem fizetett tagdíjat. A választmány megbízza a pénztárnokot, hogy újból szólítsa fel őket tartozásuk lerovására; amennyiben pedig most is vonakodnának a felhívásnak eleget tenni, a választmány kénytelen lesz velök szemben a per útjára térni.

6. A pénztárnok jelenti, hegy a Közlöny ez évfolyamának eddigi terjedelme 29 ív. Az I—IV. füzet nyomdai költsége 1066 frt. 80 kr.

7. Heinrich Gusztáv szóba hozza, hogy a szerkesztőségnél mintegy 25 kézirat fekszik, melyeket a Közlöny megkötött terjedelme miatt legjobb akarat mellett sem lehetett mindeddig közölni. Tekintettel arra, hogy e dolgozatok nagy része értékes és közlésök kivánatos, a szóló felveti azt az eszmét, hogy czélszerű volna a Philologiai Közlöny mellett — mint ez külföldi hasonló irányú folyóiratoknál is előfordúl — függelékül pótkötetet, ill. pótfüzeteket kiadni, melyekben az említett értekezések napvilágot láthatnának. Reményli, hogy az egyelőre csak 10 ívre számított ily pótfüzeteknek a tagok és előfizetők közt elég vevője fog akadni, úgy hogy a nyomatás költségei (mert tiszteletdíj nem járna e pótkötetektől) fedezve volnának. — A választmány elvben hozzájárul ezen javaslathoz, de minthogy a költségvetésben fedezetről gondoskodva nincsen, elhatározza, hogy az ügy indítványképen a jövő közgyűlés elé fog terjesztetni.

8. A pénztárnok előterjeszti az *1888. évi április 4-től máj. 2-ig* terjedő bevételek és kiadások kimutatását.

Bevétel.	
Előfizetés 1888-ra	24.—
Rendes tagdíj 1888-ra ...	75.—
Rendkívüli tagdíj 1888-ra ...	6.—
Rendes tagdíjhátralék ...	46.—
Rendkívüli tagdíjhátralék ...	8.—
Oklevelekért	4.—
Egyes füzetek eladásából ...	1.20
Hirdetésért	3.—
Összesen	167.20

Kiadás.	
Irói díjak a IV. füzetért ..	109.—
Szerkesztési költség ...	10.—
A IV. füzet szétküldése ...	16.36
A pénztárnok levelezési költs.	1.99
A pénztárnoknak előlegül ...	12.—
Összesen	149.35

A választmány tudomásul veszi a pénztári jelentést.

— **Egy félreértett hely a Zrinyiászban.** A Zrinyiász XIV. éneke tudvalevőleg következő versszakokkal kezdődik:

«Ihol jün Zrininek ragyogó csillaga
Ihon mozdúlhatatlan tramontánája.
Bán cselekedetét az én kezem írja,
Melyet isten lölke elmémben befúja.

Nem távozik annak veszélyre hajója,
Melynek ez csillaghoz tart okos kormánya.
Hűség, vitézség ennek calamitája,
Az mely ez csillagot veszteni nem hagyja.

Már én mágneskövem portushoz hoz engem,
Szerencsésen jüttem által ez tengeren.
Immár barátimat az parton esmerem,
Melyek nagy örömmel jüttek én előmben.»

Követik e versszakokat a költő apostropháló sorai testvére Péterhez, majd barátaihoz — névszerint Vesselényihez és Batthyányihoz.

Toldy «A magyar költészet történetében» (Második, javított kiadás, 251. l.) a következőket mondja: «A költő a XIV. énekben két figyeltető versszakkal mutat a kifejlésre s ez utolsó részt az előbbiektől egy személyes érdekes kitéréssel választja el». Hogy értelmezi ő a *személyes érdekes kitérést*, annak következő magyarázatát találom a Zrinyiász általa eszközölt 1852-ki kiadásának 167. lapján (Újabb nemzeti könyvtár. Első folyam), hol a XIV. ének tartalom-kivonatát adja: «*A tengeri útjáról visszatérő költő* kitérése barátjaihoz stb.» Ugyane commentárra akadtam a Zrinyiász többi, kezemen megfordúlt kiadásaiban is, nevezetesen Gregusséban, Abafiéban, továbbá az ifjuság számára legújabban nyújtott kiadásban is. — Szinte megfoghatatlan, hogy annyi szem nem vette itt észre Toldy nyilvánvaló tévedését. A költő által tényleg megtett tengeri útról ugyanis e bekezdésben szó sincsen; az egész egy hosszabb lélegzetű metaphora, melyben a tengeren való szerencsés átkelés Zrinyi nagy költői feladatának megoldását jelenti. A parton barátai jönnek elébe, vagyis közeledve műve befejezéséhez, elvonúlnak lelki szemei előtt kiválóbb alakjai annak a magyar nemességnek, melynek művét ajánlotta s melyről felteszi, hogy azt örvendő fogadtatásban fogja részesíteni.

Hogy csakugyan képes beszéddel van e helyen dolgunk, kétségtelenné teszi a IX. ének kezdő versszaka:

«Hova ragadtattam én könnyű pennámtul,
Holott tanúlhatnék Dædalus fiátul:
Kis készülettel indúltam tengeren túl,
Kis elme az, ki ir nagyatyám dolgárul.»

Tehát ugyanaz a kép, melyet a XIV. énekben újra felfog s tovább visz a költő.

BINDER JENŐ.

— **A budapesti k. magy. tud. egyetemi bölcsészethallgatók segítő egyesületének évkönyve az 1886/7. évről.** Az 1887/8. évi bizottság megbizásából szerkesztette Balthazár Gábor I. titkár. Első évfolyam. — Ez évkönyvnek különös érdekessége abban rejlik, hogy nemcsak az egyesületnek múlt évi működéséről ad részletes felvilágosítást, hanem egyúttal annak 15 éves történelmével is megismertet s így a nagy közönség valahára helyes felvilágosítást nyerhet belőle e derék egyesületnek nemes feladatáról és valóban áldásos működéséről. Ez az egyesület évenként 150—200 helybeli és vidéki nevelői, előkészítői (correpetitori), másolói, zeneoktatói és hasonnemű állomásokkal, továbbá segélyekkel, kölcsönökkel s csinosan berendezett könyvtárral, kedvezményes szinházi és műcsarnoki jegyek adományozásával segélyezi tagjait, kiknek száma évenként átlag 200-ra rúg s kik bármely egyetemi kar hallgatói lehetnek. A tisztikar, melynek irodája a budapesti központi egyetem II. emeletén van, a hozzáforduló szülőknek egészen díjtalanúl közvetít alkalmas egyéneket a fent elősorolt állomások bármelyikére.

— **A legújabb aquincumi ásatások.** A múlt év nyarán eszközölt ó-budai papföldi ásatások, melyek vezetésével a főváros ez alkalommal is Torma Károly egyetemi tanárt bízta volt meg, noha epochalis eredményekre nem vezettek, már csak azért is figyelemre méltók, minthogy Aquincum oly részébe engedtek némi bepillantást, mely a castrum mellé telepedett népség lakó- és szórakozó helyeit foglalta magában.

A felásott romok, melyek a szentendrei országút keleti oldalán, a korábban fölfedett nagy thermáktól mintegy 200 lépésnyire terülnek el, két épületet tárnak szemünk elé. Az egyikben, a mennyire alaprajza nyomán méltán következtetnünk szabad, római lakóház *(domus)* maradványait van alkalmunk szemlélni. Kétséget nem szenved ugyanis, hogy a körülbelől közepén levő négyszögű udvar volt a *peristylium*, melynek a *viridarium* felé aláhajló fedele egykoron corinthusi oszlopokon pihent. Három felől kisebb-nagyobb lakosztályok fogják körül, melyek a peristylium folyosójával állottak összeköttetésben. A nyugotnak eső osztályok valószinűleg gazdasági helyiségek lehettek s a szomszédos utcza felől, melynek kövezete helylyel-közzel épen van meg, nem voltak megközelíthetők. Lakóházunk délnyugati sarkán találjuk a hozzátartozó magánfürdőt. Egy-két osztálya — minden valószinűség szerint a meleg és langyos fürdőszobák *(tepidarium* és *caldarium)* — miként a padolatot egykoron tartó oszlopsorok mutatják, alfűtéssel voltak ellátva. A hidegfürdő *(frigidarium)* félkörívű záródással bír, míg az előtte levő vetköző szobának *(apodyterium?)* talaját figyelemre méltó figuralis mozaik fedi. Kelet felé a peristylium folyosója két széles küszöbkő által függ össze a szomszédos osztályokkal.

Minthogy e helyütt a természetes talaj erősen lejtős, a római építőmester, hogy ezen osztályok egyenlő szintben legyenek a peristyliummal, részben a talaj feltöltése, részben aláépítkezések által segített, úgy hogy házunk keletnek néző homlokzata emeletes volt. Különben ezen osztályok egykori rendeltetése felől vajmi kevés bizonyosat mondhatunk. A délnek fekvő osztályok alfütéssel vannak ellátva; valószinű tehát, hogy hálószobák gyanánt (*dormitoria*) szolgáltak. A középső nagy terem, melyet a peristylium felé széles és egymásba tolható ajtószárnyakra alkalmazott küszöbkő köt össze a közbeeső hossznégyszögű osztálylyal (*tablinum?*), nyilván úgy tekintendő, mint *atrium*, mely épületünknél azonban nélkülözte a római lakóháznál szokásos compluviumot, a mennyiben minden valószinűség szerint az ú. n. *tectum testudinatum* fedte. Épületünk főbejáratát (*ianua*) az északi részén még eredeti helyén szemlélhető széles küszöbkő jelzi, melyen át közvetlenűl a polygon mészkőlapokkal kirakott gazdasági udvarra (?) léphetünk, mely ismét a tőle nyugotnak fekvő konyhával (culina?) állott kapcsolatban. A keletnek eső legszélsőbb osztályok egynek kivételével mintegy két méternyire fekszenek alantabb a peristyliumnál s a még 1884-ben lelt erotikus tartalmú *dipinti* (ecsettel készült felirat) valószinűvé teszi, hogy e helyütt *lupanarium* volt, mely czélra a tulajdonos háza ez ú. n. félreeső részét, melyet legtalálóbban lebújnak nevezhetnénk, nyilván bérbe adta.

A feltakart másik épületcsoport kisebb méretű fürdőnek (*balneum*) jóval tekintélyesebb romjait foglalja magában. Bár valószinű, hogy a lakóházzal összefüggésben állott, a fürdőosztályok egész elrendezése arra mutat, hogy korántsem képezte annak kiegészítő részét, hanem polgári közfürdő volt, mely külön a férfiak és külön a nők számára berendezett fürdőosztályokkal bírt. Egyedűl a telep közepét elfoglaló, 1·35 m. mély uszoda (*piscina*), nemkülönben a hozzá fölvezető lépcső két oldalán elhelyezett egy-egy hideg fürdőcella voltak közösek. Köréjök csoportosúlnak a fürdőtelep egyéb osztályai, még pedig teljes symmetriával, úgy hogy a délen elhelyezett közös fűtőháztól két oldalt ugyanoly sorrendben következnek egymásra az apsidikus záródású meleg-, továbbá a langyos-, hidegfürdő és a vetköző szobák, mely utóbbiak önként érthetőleg külön-külön bejárattal bírnak. Mindezen osztályok padolata, tekintettel hazánk zordonabb éghajlatára, egykoron a még most is látható oszlopokon pihent s a közös kemenczében fölhevített levegő az egyik osztályból a másikba, a falba alkalmazott három ívezetes nyíláson juthatott el.

Valamint a lakóház, úgy a fürdő egyes osztályait falfestmények díszítették. A falak, a mennyire a falfestménymaradványok nyomán következtethetjük, úgy vízszintesen, mint függélyesen voltak tagozva. Az egyes mezőket pedig a márványt utánzó ékítmények töltötték be. Egyik-másik szoba párkányzatát azonfölül még domborúan dolgozott ornamentalis stuccodísz képezte. Végül a belső szobadísz emeléséhez nagyban hozzájárultak a szép számmal lelt márványlapok, melyek eredetileg a padolatot és a fal alsó részét (az ú. n. lábazatot) fedték. Az ásatások eredményeinek bővebb ismertetését l. dr. Kuzsinszky Bálintnak az Archæologiai Értesítő 1887. és 1888-ik évi folyamaiban közzétett értekezésében, mely «A legújabb

aquincumi ásatások» czím alatt külön nyomatban is megjelent (Budapest, Franklin-Társulat. 1888. N. 8-r. 27 l.).

— Adalékok a XVI. és XVII. század irodalomtörténetéhez czím alatt *Kálmán Farkas* nagyobb művet készül közrebocsátani, mely az 1711-ig magyar nyelven megjelent összes énekgyűjteményeket (125) ismerteti, s az eredményt adja úgy, mint az illető gyűjtemény mondja. Igy tehát az érdeklődő olvasó vagy kutató egy teljes hitelű forrást kap kezébe, — *mely irodalmunkból mindeddig hiányzott,* — s nem lesz kénytelen az ország külömböző könyvtáraiba vándorolni, mert az adatokat itt együtt találja. Mivel azonban a 22 nagy oktáv nyomatott ívre terjedő kötet kiadása tetemes költséget igényel, csak az esetben foghat kiadásához, ha legalább 300 előfizető jelentkezik; ellenkező esetre beküldött pénzét ki-ki bérmentesen vissza kapja. Egy példány előfizetési ára 3 frt, a bolti ár magasabb lesz. Az előfizetési pénzeket a kiadó *nevére* (Gyoma, Békésm.) *utalványlapokon kéri küldeni.* Beküldési határidő október 15. Példányát ki-ki *saját nevere czimzetten bérmentve veendi.*

KÖNYVÉSZET.

Brassai Sámuel. Szórend és accentus. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 9. sz.) Budapest, 1888, Akademia. (8-r. 60 l.) 40 kr.

Csengeri János dr. Jegyzetek Homeros Iliásához. A homerosi alaktan vázlatával. Magyarázó képekkel. Budapest, 1888, Eggenberger. (8-r. 248 l.) 1 frt 40 kr.

Dallos Gyula. Gyakorlati angol nyelvtan új tanmódszer alapján, mely szerint angol nyelven olvasni, írni és beszélni a legrövidebb idő alatt alaposan megtanulhatni. Tanodai és magánhasználatra írta —. Sajtó alá rendezte Patterson Arthur. 4. jav. kiad. Budapest, 1888, Lampel. (8-r. V, 292 l.) 1 frt 50.

Dávid István. Latin olvasókönyv Livius, Ovidius, Phædrus műveiből és más költők gnómáiból. A gymnáziumok III. és IV. osztálya számára, valamint a reál- és polgári iskolák használatára. 2-ik lényegében változatlan kiadás. Budapest, 1888, Lampel R. (8-r. VIII, 186 l.) 1 frt.

Erdélyi Múzeum-Egylet bölcselet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztályának kiadványai. V. kötet, 4. füzet. — Tartalma: *Moldován Gergely,* Szárnyasok a rumán nép eszmevilágában. — *Téglás Gábor,* Ampelum mint Dáczia aranybányászatának központja. — *Hegedűs István,* A testvérgyülölség tragikuma Aeschylosnál, Euripidesnél és Schillernél, I.

Elzász Bernát. A próféták messiási hirdetései. Budapest, 1888. (8-r. 50 l.)

Felsmann József. Német nyevtan. Iskolai használatra. II. javított kiadás. Budapest, 1888, Lampel R. (8-r. VI, 166, IV l.) 90 kr.

Gáspár János és *Kovácsi Antal.* Magyar olvasókönyv tanodák és magánnövendékek használatára. I. köt. A gymnázium I. és II., a polgári és reáltanodák megfelelő párhuzamos osztályainak. 4-dik jav. kiadás. Kolozsvár, 1889, Stein. (8-r. 251 l.) 60 kr.

— II. köt. A gymnáziumok III. és IV. s a polgári és reáltanodák megfelelő osztályainak. 2-ik jav. kiad. u. o. (8-r. 352 l.) 80 kr.

Goethe. Hermann und Dorothea. Magyarázta dr. Harrach József. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. 95 l.) 30 kr.

Gopcsa László dr. Örmény közmondások. Kolozsvár, 1888, Stein. (12-r. 20 l.)

Kecskeméti Lipót. A pokol a középkori zsidó költészetben. A pokol birodalmai. Az elkárhozottak kínszenvedése. Budapest, 1888. (8-r. 51 l.)

Kohlbach Bertalan. Jehuda Ibn Balam XI. századbeli philologus élete s munkái. Budapest, 1888. (8-r. 48 l.)

Koltai Virgil. Fáy András élete és működése. Győr, 1888. (8-r. 141 l.) 1 frt.

Kuzsinszky Bálint. A legújabb aquincumi ásatások. Budapest, 1888. (8-r. 27 l.)

Lázár Béla. Buczy Emil élete és irodalomi munkássága. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, Aigner, 1888. (8-r. 51 l.)

Lessing, G. E. Minna von Barnhelm oder Das Soldatenglück. Lustspiel in fünf Aufzügen. Kiadta és magyarázta Heinrich Gusztáv. (Jeles írók iskolai tára 32. köt.) Budapest, 1888, Franklin-t. (8-r. 152 l.) 50 kr.

Noël Károly. Franczia nyelvtan. Módszeres tanmenet iskolai és magán használatra. Magyarra átírta Sasváry László. I. II. rész, 5. bőv. kiadás. Budapest, Lampel, 1888, (8-r. 162, 212 l.) 1 frt 80 kr.

Olcsó könyvtar. Szerkeszti *Gyulai Pál.* Budapest, Franklin-társulat 1888. (16-r.)

236. sz. *Chateaubriand.* A vértanuk. Francziából fordította *dr. Rada István.* I. II. köt. (282, 291 l.) 1 frt 20 kr.

237. sz. *Ouida.* Egy orgonaág. Elbeszélés. Angolból fordította *Haraszti Gyula.* (112 l.) 30 kr.

238. sz. *Simai Kristóf.* Igazházi, egy kegyes jó atya. Mulatságos játék öt felvonásban (180 l.) 30 kr.

239. sz *Heyse Pál.* Két rab. Beszély. Németből fordította R. M. (110 l.) 30 kr.

240. sz. *Pálffy Albert.* A báróné levelei. Beszély (112 l.) 30 kr.

241. sz. *Szohráb.* Költői elbeszélés. Abúl Kászim Manszur Firdúszi «Sáh-Námé» czímű művéből. Perzsából fordította *Fiók Károly* (122 l.) 30 kr.

242. sz. *Grillparzer.* Medea. Szomorujáték öt felvonásban. Németből fordította *Hegedűs István.* (160. l.) 30 kr.

243. sz. *Erdélyi János.* Aesthetikai előtanulmények (97 l.) 20 kr.

244. sz. *Taine Hippolit Ad.* A görög művészet bölcselete. (Nyilvános előadások a «L'école des Beaux-Arts»-ban.) Francziából fordította *dr. Ferenczi Zoltán.* (151 l.) 30 kr.

245. sz. — — A németalföldi művészet bölcselete. Francziából fordította *dr. Szántó Kálmán.* (140 l.) 30 kr.

246. sz. *Eliot György.* Bede Ádám. Regény. Angolból fordította *Salamon Ferencz* 2. kiad. I. II. köt. (436, 404 l.) 1 frt 50 kr.

247. sz. *Bayle Bernard.* Az esernyő. Vígjáték egy felvonásban. Angolból fordította *Csiky Gergely* (63 l.) 20 kr.

248. sz. *Ballagi Aladár.* I. Frigyes Vilmos porosz király. (147 l.) 40 kr.

249. sz. *Björnstjerne Björnson.* Leonarda. Színmű négy felvonásban. Fordította *Kárffy Titusz.* (148 l.) 30 kr.

Maklári *Pap Miklós.* Magyar olvasókönyv. A középiskolák III. osztálya számára. Sárospatak, 1888. (8-r. VIII, 160 l.) 1 frt.

Szarvas G. és Simonyi Zs. Lexicon linguæ Hungaricæ ævi antiquioris. — Magyar Nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig. A M. T. Akademia megbizásából szerkesztették —. I. köt. 1. füz. Aáágat — el-annyira. Budapest 1889. Hornyánszky. (4-r. XXXIII, 144 hasáb). 1 frt

Figyelmeztetés!

Felkéretnek a hátralékos tagok, hogy hátralékaikat, melyek összegéről a pénztárnok által levélben már értesítve is lettek, október folyamán a pénztárnoknak annyival is inkább megküldeni sziveskedjenek, mert november elején postai megbizás utján és a hátralékosok költségén fognak a tagdíjak beszedetni; sőt a régibb hátralékosokkal szemben most már az alapszabályok 17. §-ában kimondott birói eljárás is alkalmaztatni fog.

A Közlöny I–XI. évfolyama leszállított árakon kapható a pénztárnoknál; a IV. és X. évfolyamok külön nem rendelhetők meg.

Hivatalos nyugtázás.

Az «Egyetemes Philologiai Közlöny» f. évfolyamának VI—VII. füzeteiben közölt nyugtázás kelte, azaz május 22-ike óta a mai napig teljesített befizetésekről.

A) Tagdíjfizetések.

1. Alapító tag: Latinovits Géza kötelezvényének kamatát 1883—1888. évekre.

2. Rendes tagok: 1882. Gódor Gyula, A.-Maróth, I. félévre. — **1888:** **B**udaváry József, Nyitra. — **F**ludorovits Zsigmond, Nagy-Károly. — Fekete Fidél, II. félévre. — Fodor Gyula, Szatmár, I. félévre. — **G**yárfás István, Nagyszombat. — **H**ajós Benő, Esztergom. — Dr. **I**ványi Ede, Losoncz. — **J**anda Gy. Bernardin, Pannonhalma. — Dr. Jancsó Benedek, Budapest. —

Kapszdorfer Gyula, Kis-Selmecz. — Kapás L. Aurél, Privigye. — Kőrösi Henrik, Budapest. — **M**artinkovics Iván, Budapest. — Mészáros Lajos, Pécs. — **P**aulik A. Miklós, Kassa. — Paulik József, Trencsén. — Popini Albert, Nagy-Kanizsa. — Palmer Kálmán, Budapest. — **R**ózsa Vitál, Pannonhalma. — Ranschburg Viktor, Budapest. — Dr. **S**chack Béla, Pozsony. — Szabó István, Kazár. — Dr. Szamosi János, Kolozsvár. — **T**imár Pál, Szolnok, 2 frtot. — R. **V**ozári Gyula, Rimaszombat. — Dr. **W**eninger László, Budapest. — **1889:** Bódiss Jusztin, Győr. — Dr. Keleti Vincze, Beszterczebánya. — Szabó István, Kazár, 1 frtot.

3. Rendkivüli tagok: 1886: Szemere Gyula, Budapest. — **1887:** Dr. Schack Béla, Pozsony. — Szemere Gyula, Budapest. — **1888:** **C**serny Ernő, Gyöngyös. — **I**ncze István, Kolozsvár, I. félévre. — **L**osonczi Lajos, Kőszeg, II. félévre. — **M**olnár József, Kolozsvár, I. félévre. — Mácska Lajos, Kolozsvár, I. félévre. — **R**évész Ferencz, Kolozsvár. — Rupp Kornél, Szombathely. — **S**zányi Béla, Budapest. — Simsay Lajos, Kolozsvár, I. félévre. — Somogyi István, Kolozsvár, I. félévre. — Senger János, Budapest. — Székely György, Budapest. — Szemere Gyula, Budapest. — Szabó István, Jászberény. — **T**óth Kálmán, Budapest. — **V**ietorisz József, Budapest. — **Z**imányi József, Ungvár.

4. Oklevélért: Rózsa Vitál. — Hajós Benő. — Popini Albert. — Martinkovics Iván. — Bolla Lajos. — Fekete Fidél. — Kapszdorfer Gyula. — Dr. Schack Béla. — Dr. Weninger László. — Ranschburg Viktor. — Janda Gy. Bernardin. — Theisz Gyula. — Gyárfás István. — Kőrösi Henrik. — Dr. Jancsó Benedek. — Palmer Kálmán.

B) Előfizetések.

1886—1887: Szolnoki áll. gymn. — **1888:** **A**szódi gymn. — **C**saplár Benedek, Budapest. — **B**udapesti I. ker. áll. polg. tan. képezde. — **K**unszentmiklósi gymn. tanári kar, II. félévre. — Kolozsvári középtanodai tanárképezde. — **L**akatos Sámuel, M.-Vásárhely. — Liptó-Rózsahegyi gymn. igazg. — **N**.-Kanizsai polg. iskola, II. félévre. — N.-Kanizsai kath. főgymn., II. félévre. — Nyitrai kath. főgymn. — Rimaszombati egyes. prot. főgymn., II. félévre. — Rozsnyói kath. főgymn. — Szabadkai főgymn. II. félévre. — Szombathelyi róm. kath. főgymn. — Szilágyi József, Pápa. — Tatai kegyesr. gymn. — Thiering Gyula, Sopron. — Ungvári kath. főgymn. — Fiumei áll. főgymn. — Debreczeni r. kath. algymn. — Budapesti II. ker. kir. kath. főgymn. — Kecskeméti ref. lyceum. — Soproni szt. ben. rendi székház. — Brassói r. kath. főgymn. — Ujverbászi közs. algymn. — Lugosi r. kath. főgymn. — Marossy Sándor, Mikola. — **1889:** Aszódi gymn., I. félévre.

Kimutatta 1888. szeptember hó 25-én

Cserhalmi Samu,
a Budapesti Philologiai Társ. pénztárnoka

1888. NOV.—DECZ. XII. ÉVFOLYAM. IX.—X. FŰZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1888.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállitási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, Verbőczy-utcza 17. sz. küldendők.

JANUS PANNONIUS EGY ISMERETLEN KIADÁSA.

Janus Pannonius kiadásainak lajstromában Brunet (Manuel du libraire. 1862. IV, 1, p. 344; idézve Ábelnél, Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországban. 1880 p. 2) említ egy olyat is, melyet eddig közelebbről nem ismertünk. Azt mondja ugyanis «.... une édition de Padoue 1552 in 8°. sans nom d'imprimeur, mais dont le fleuron est une Minerve, avec les mots: Oliva Minervæ. Elle est à la Bibliothèque Mazarine N° 21236». E kiadást, melyet Dr. Ábel Jenő úr szives figyelmeztetésére Párisban átvizsgáltam, a következőkben ismertetem.

Czíme: IANI PANNONII | DEINDE EPISCOPI | QVINQVECCLESIARVM | *FACTI ILLIVS* | cum omni | *antiquitate vatis comparandi, lusus* | *quidam et epigrammata,* | *nunc primum inuen*|*ta et excusa.* OPERA IOANNIS SAMBVCI, | Tirnauiensis Pannonii. | Azután a nyomdász jele következik az Oliva Minervæ mottóval, és alatta: PATAVII 1559.[1]) — A lapok nincsenek megszámozva, csak az egyes ívek (összesen 4) A—D-ig jelölve. — Az előszó ajánlása: «Mariano Lezentio [Leszcsynski?][2]) Polono, Cracovien. Plocensi [Plock, a mai orosz Lengyelországban] ac Sendomirien. [Sendomirz, ugyanott] Canonico, nobiliss. atque ornatissimo adolescenti Joan. Sambvcvs S. D.» Mindenekelőtt szól a kiadó Janus P. életéről («Vitesiorum gente illustri»), elmondja az ismeretes adatokat s rátér a költő testalkatának és külsejének leirására (hogy honnan vette adatait, nem mondja

---

[1]) Egybe van kötve a párisi példánynyal két más mű: Scipionis Capicii de principiis rerum libri duo, etc. Venetiis 1546 és In obitum Aldinæ Catelae lacrimæ Poeticæ, Parisiis 1622.

[2]) Leszcsynski-nek latinosított alakja csak Lezintius vagy Lezentius lehet.

meg): «habitu totius corporis satis tenui ac modico, facie liberali et candida, collo nonnihil oblongo». Mátyás király kezdetben nagyon szerette és kegyének jeleivel elhalmozta; utóbb azonban «ab eodem, *ob leues quasdam offensae suspiciones* [1]) in exilium missus, cum quadragesimum octavum [2]) ætatis annum attigisset, in **Meduewara** præ dolore animi e vivis discessit estque apud D. Joannem Quinquecclesiis sepultus». Itt főleg Janus Pannonius halálának helye érdekel bennünket. Eddig ugyanis biztosan nem tudták, hol halt meg Janus Pannonius, s csupán Ábel (Egy. Phil. Közl. IV. 101.) gyanította (és pedig, mint látszik, helyesen), hogy Medvevárában (Horvátországban) végezte be életét, s e feltevését egy, a zágrábi országos levéltárban levő és Fraknói által először elhasznált okmányra alapította. [3]) Kiadónk nem említi ugyan

[1]) Hogy Janus Pannonius kegyvesztésének komolyabb oka volt, most már általánosan el van ismerve.

[2]) Helyesebben trigesimum octavum. V. ö. a Teleki-féle kiadást II. 233.

[3]) A Fraknói által felhasznált okmány azonos avval, melynek kivonatát e közlönyben IV p. 101 a budai országos levéltárnak «Extractus Actorum Archiv. sic dicti Anolczbachensis sub finem 1786 in Archivum Regio-Camerale illatorum» czímű Elenchusa után adtam. Azóta az okmány Zágrábból visszakerült Budára; régi száma: fasc. 1527, Nr. 28, uj száma DL. 33817. Az okmány, mely csak hiteles másolatban maradt ránk «Crisii . . . anno d. Millesimo quadringentesimo tredecimo» kelt; benne egy másik «Bude . . . a. d. Millesimo quadringentesimo octoagesimo [!] nono» kelt okmány, ebben pedig ismét egy «quarto die congregacionis nostre prenotate in loco memorato a. d. Millesimo quadringentesimo octogesimo primo» kelt okmány van transsumálva. Ez az utolsó a főokmány, melynek pontos keltét az imént közlött datumnak a bevezető sorokkal («feria tercia proxima ante purificacionis beate Marie virginis prope dictam civitatem Zagrabiensem») 1481 jan. 30-ra lehet meghatározni. Ezen okmánynak humanistáinkra vonatkozó főpassusai következőkép hangzanak: (Elitélték többek közt:) Reverendum dominum *Oswaldum Episcopum Ecclesie Zagrabiensis qui condam Johannem Episcopum Ecclesie Quinqueecclesiensis infidelem de voluntate et permissione sua quousque vixisset in castro Medwe* [!] *hospitantem* ac hospitem incendariorum familiarium suorum de castris utraque Hrazthowycza et castello seu curia sua Zagrabiensi patratorum. Magnificum dominum *Johannem Thwz de Medwewara hospitem infidelis condam Johannis Episcopi Quinque Ecclesiensis vsque vitam eiusdem in Castro suo predicto Medwewara* et obcecatorem familiarium suorum sine iudicio dum honore Banatus Regnorum Dalmacie et Croacie ac Sclauonie fungeretur ac tandem similiter post honorem dicti Banatus propter turpia (?) homicidia et simi-

meg itt sem a forrást, de az említett okmány illető kifejezésének és kiadásunk ez adatának egyezése elég nyomós ok, hogy Janus Pannonius halála helyéül egész bizonyossággal Medvevárát tartsuk. — Tovább említi a kiadó, hogy sok művet irt a költő s így folytatja: «Eius poematum volumen aliquoties in Germania [1512. 1514. 1518. Bécsben], commendatione Erasmi et Beati Rhenani excusum [v. ö. Egy. Phil. Közl. XI, 616], nuper etiam Venetiis [t. i. 1553-ban Hilarius Cantiunculá-é], itemque Basileæ [1555. Oporinus-féle kiadás] auctum panegyrico et emendatum prodiit ..... Ego vero in quasdam lucubrationes eiusdem *) (cui vel ob communem patriam multum me debere fateor), nuper cum alibi, tum [apud ?] Joan. Listhium Cæsaris Ferdinandi Secretarium *incidens*, eas tuo nomine præposito cum omnibus esse communes volui: ut qui plane sciam, non minus præclaris me vatibus ac si ex omni quiddam antiquitate reliquum appareret, satisfacturum .... selegi de multis pauca et de bonis meliora. Cuncta enim ob iuvenilem fervorem et in Italia tum vitam actam non libuit.» Ezekből megtudjuk tehát, hogy a jelen kiadás, mint a czím is mutatja, editio princeps (azon epigrammákra nézve, melyek bennfoglaltatnak); továbbá, hogy e költemények egy részére Sambucus (a ki mellesleg megjegyezve «Bibliothecæ Augustæ Vindobonensis præfectus» volt) Liszti Jánosnál, Ferdinánd császár titkáránál akadt rá, kinek Sambucus 10 évvel később bécsi Janus-kiadását ajánlá. Megtudjuk végül azt, hogy e kiadás a költő legobscœnebb költeményeinek mellőzésével csak florleigium akar lenni.

Tovább így folytatja előszavát a kiadó: «Adductus autem sum, Mariane, ut meam voluntatem cum tuo nomine hi versus publice ostenderent, suavibus inter nos et etiam *Andream Duditium* Sbardelatum, iuvenem doctissimum, nuper colloquiis habitis». Végződik a másféllapra terjedő előszó Marianus dicséretével s a közte és Sambucus közt fenálló szoros barátság magasztalásával. Keltezés: Patavii ipsis Kalendis Januariis 1552.

---

liter sine iudicio homicidia facere facientem ac hospitem incendariorum per familiares suos de castro suo Medwewara ac castellis Rokonok, Lokawecz et Biskzard patratorum .... Blasium Bryga tempore invasionis Polonorum familiarem Episcopi Quinque Ecclesiensis infidelis Regie Maiestati existentis ...» ÁBEL JENŐ.

*) T. i. Iani Pannonii.

Erre *Georgius Bona (Bóné?) Cibiniensis Transylvanus*[1]) felirással a következő distichonokat olvassuk:

Hoc etiam cultum Sambucus, non sine cura,
Eximii voluit prodere vatis, opus.
Eruit e tenebris passim, quæ forte perirent;
Magna brevi illius Bibliotheca dabit.

A tulajdonképeni tartalom ily czímet visel: Lusus et epigrammata quædam Jani Pannonii Episcopi Quinquecclesiensis. Közölve van összesen 141 epigramma, melyek mind megvannak Telekiben is;[2]) megvannak továbbá Sambucusnak tiz évvel később (1569) Bécsben Stainhofernál megjelent nagy kiadásában (a Magyar Tudományos Akad. könyvtárában), egy epigramma híján. Ez az egy a 105-ik epigramma [In Lippum]: Mendacissime de meis amicis stb. (Telekinél I. p. 606). Ha tovább összehasonlítjuk a páduai kiadást a bécsivel, a következőket constatálhatjuk még: 1. Az epigrammák czímei itt-is, ott-is teljesen azonosak. 2. Az epigrammák *sorrendje* is megegyezik, kivéve, hogy a bécsi kiadásban a «Ptolemæus» és a «Venus ad Palladem» czímű epigrammák külön állanak, miként Telekinél, míg a páduai kiadásban e két epigramma *egy* 8-soros költeménynyé van foglalva «Ptolemæus» czímen. A másik kis eltérés az, hogy a senariusokban írt költemények a bécsi kiadásban a dactylicus versmértékben írt epigrammák *után* következnek, s hogy a «De corporibus Mathematicis» és «De Monade et Dryade» czímű hexameterekből

[1]) Trautsch Schriftstellerlexiconjában nem találkozunk nevével.

[2]) Ezek: I. kötet: XVII—XIX, XXI, XXII, LVII, LIII, XCVII, CXXVIII—CXXXI, CXXXIII—CXXXVI, CXXXIX, CXL, CXLII, CXLIII, CXLVIII, CL, CLV, CLVI, CLXII, CLXV, CLXXII, CLXXV, CLXXXV, CLXXXVII, CXCIII, CXCVII, CXCVIII, CC—CCIII, CCVI, CCXV, CCXVII—CCXIX, CCXXX, CCXXXIII—CCXXXVI, CCXXXVIII, CCXXXIX, CCXLI, CCXLII, CCLVI, CCLVIII—CCLX, CCLXIV, CCLXX, CCLXXI, CCLXXIII, COLXXV, CCLXXVIII—CCLXXXI, CCLXXXIV, CCLXXXVI—CCLXXXVIII, CCXCI—CCCI, CCCIII, CCCIV, CCCV, CCCVII, CCCIX, CCCXI, CCCXIII, CCCXXIV, CCCXXV—CCCXXVIII, CCCXXIX — CCCXXXI, CCCXXXIV, CCCXXXVII, CCCXXXVIII, CCCXL—CCCXLIII, CCCXLVI, CCCXLVII, CCCXLIX, CCCL, CCCLIV—CCCLVII, CCCLIX, CCCLXI, CCCLXIV, CCCLXX, CCCLXXVIII, CCCLXXIX.

(nem distichonokból) álló versek szintén a végén foglalnak helyet a bécsi kiadásban.

E csekély *formai* eltéréseken kivül az 1559-iki Sambucus-féle páduai kiadásban meglevő epigrammák szövege, mint sok példával igazolhatom, teljesen megegyezik az 1569-iki Sambucus-féle kiadás szövegével.

E szerént, mindamellett hogy kiadásunk számos epigrammának az editio princepse, e körülménynek a szöveg megállapításánál hasznát nem látjuk, mert teljesen ugyanazt adja a 10 évvel később megjelent kiadás is.

A mi ezen páduai kiadás czélját illeti, azt hiszem, hogy *Prodromusa* akart lenni Sambucus nagyobb kiadásának,*) ép úgy mint az 1567-ben Bécsben megjelent Eranemus is, melyet Sambucus akkor fedezett fel Florenczben. Valószínű, hogy igen kevés példányban nyomták, különben a bécsi kiadásban nem állította volna Sambucus ugyanerről a 141 epigrammáról, hogy «Altera libri pars, cuius foliorum numeri sunt notis Romanis insignes, tota nunc primum in lucem prodit».

Ezen részben van ugyanis a mi kiadásunk 141 epigrammája is.

Végül még egy dolgot kell szóvá tennünk. Kiadásunk czíme azt mondja: «nunc primum inventa et excusa». Ezzel látszólag ellentétben áll, a mit Teleki mond . . . . . «sequebantur posthinc editiones octava, nona et decima ab Jo. Sambuco profectæ; quarum prima, *quae exiit Patavii* (a mi kiadásunk), *e solis iam ante vulgatis constat*». Hogy a kiadó félrevezetve az 1569-ik évi kiadásnak imént közölt megjegyzése által, hamisat mond és hogy ennél fogva állítását számba nem vehetjük, azt az alább következőkből látjuk: «sed *cuius* (sc. editionis), inspiciendæ» mondja Teleky «*nulla* nobis hoc loco et tempore suppetit *facultas*». Minthogy a «nunc primum inventa et excusa» határozottan ott van a czímlapon, Teleki ellenben maga megvallja, hogy látatlanban beszél, nincs miért foglalkoznunk vele. De még ha a czím nem mondaná is meg, azt hiszem bizonyosra vehetnők, hogy a pádui kiadás epigrammái itt láttak először napvilágot, azon okból, mert a meg-

*) Talán erre utal a fenebbi distichonok végső sora:
«Magna brevi illius Bibliotheca dabit» bár ez a Sambucus gazdag könyvtárából kiadandó egyéb művekre is vonatkozhatik.

előző kiadásokban csak igen kevés ily fajta költemény jelent meg, talán 25—30,[1]) a mienkben pedig 141.

Kiadásunk legvégén ezeket olvassuk: «*Lectori!* Ne nescias, me huius ipsius Autoris alium quoque libellum Epigrammatum, cum Panegyrico ad Ludovicum Gonzagam et ad Strozios, elegiis Basilea (sic!) misisse et iam *fortè ipsum excusum*. Vale». Az itt jelzett kiadásról semmit sem tudunk. Minthogy azonban a tartalom, e rövid jelzés után indulva, megegyezik a bécsi 1569-iki kiadással (nem tekintve az 1567-ben felfedezett Eranemust), azt sejtem, hogy Sambucus itt azon sajtó alá rendezett kiadásról szól, melynek prodromusa volt a páduai kiadás, s hogy talán a baseli kiadóval meg nem egyezhetvén, vissza vette tőle az egész anyagot s egyelőre nem is adta ki, hanem bővítette, 1567 után az Eranemussal kiegészítette s mindent együttvéve csak 1569-ben Bécsben tett közzé.[2])

Dr. Fináczy Ernő.

AD HESYCHII ALEXANDRINI GLOSSAM ΠΑΓΧΑΡΟΣ.

M. Schmidt in editione Hesychii glossam Πάγχαρος· Ζεὺς in Παγχαῖος· Ζεὺς mutavit, coniecturam coniecturæ superstruere non dubitans. Ita enim locum corrigere temptavit Corsin. in Diss. I. ad Plut. de placit. philos. c. 7. p. 9., Bentleium, fictorem huius *Panchaei Iovis* secutus, qui fragmentum iamborum Callimachi, quod servatum est apud Pseudo-Plutarchum in libro de

[1]) Teleki előszavát szem elött tartva, — mely itt autopsián alapszik — azt találjuk, hogy az 1512-iki kiadásban epigramma nem volt; a 2. kiadásban (1513) volt 2; a 3-ikban (1514) nem volt, a IV-ikben (1518) volt «amplius XX»; az ötödikben (1522) nem volt; a hatodikban (1553) Epigrammatum «sylvula»: a hetedikben (1555) úgy látszik voltak epigrammák (v. ö. Teleky II. 120), de hogy csupán az előbb nevezett kiadásokban megjelentek, az kitünik Sambucus előszavából (l. fenebb), melyben Oporinus kiadásáról mint előtte ismeretesről beszél, másrészt pedig Czvittinger Hung. Litt.-ból (Telekynél, id. h.), hol a páduai kiadásról ezt olvassuk: ... «*Epigrammata ultra omnes editiones alias* ab Joan. Sambuco edita *Patavii.*»

[2]) E czikk megirásakor értesit Dr. Ábel Jenő tanár úr, hogy e ritka kiadás meg van a bécsi cs. kir. udv. könyvtárban is, Hartl W. udv. könyvtárnok levélbeli tudósítása szerint.

plac. philos. (p. 880. ed. Duebner) et in Schol. ad Alleg. Il. Tzetzis (apud *Matrangam* in Anecd. Græc. p. 609), huncce in modum in genuinam formam restituisse sibi visus est:

> *Εἰς τὸ πρὸ τείχευς ἱερὸν ἀλέες δεῦτε,*
> *οὗ τὸν πάλαι Παγχαῖον ὁ πλάσας Ζᾶνα*
> *γέρων ἀλαζὼν ἄδικα βιβλία ψήχει.*

Sermo est autem de Euhemero Historiæ Sacræ auctore, ad quem verba *γέρων ἀλαζὼν* pertinent, quia se humanam deorum originem in insula Panchaia detexisse mendacissime narravit.

Sed codices Pseudo-Plutarchi *χάλκεον* exhibent, pro quo non *Παγχαῖον*, ut Bentleius, cuius auctoritatem nullo iudicio adhibito recentiores omnes secuti sunt, sed *χάλκειον* scribendum esse censeo. Nam primum illud *χάλκεον* non solum Pseudo-Plutarchi testimonio, sed etiam Scholiis ad Alleg. Il. commendatur; deinde, quod ad externam scripturarum similitudinem attinet, *Παγχαῖον* illud et *χάλκεον* non ita facile confundi possunt; tum Callimachus certe, Euhemerum oblique perstringens, non de Iove Panchaeo, sed de Cretensi, ubi deum a puero educatum esse atque regnasse Historiæ Sacræ auctor narravit, loqui debebat; nam eundem ne in Panchaia quidem Euhemerea Panchæum, sed *Triphylium* appellatum esse e Diod. Sicul. l. V. c. 42, Serv. ad Verg. Georg. II. 139, Lactant. Div. Inst. l. I. c. 11. elucet.

At cur tandem Bentleius *χάλκεον Ζᾶνα* e textu omnino tollendum esse existimavit? Num Callimachum de templo Iovis Triphylii, non Panchæi, ab Euhemero descripto cogitasse scivit? Nam illud *πρὸ τείχευς ἱερὸν* idem est, quod et Diodorus Euhemerum secutus in l. V. c. 44. descripsit agrumque consecratum circa templum situm usque ad fontem sacrum lapidea crepidine — huc enim pertinet *πρὸ τείχευς* — cinctum fuisse tradidit his verbis: *Περιέχει δὲ τὴν πηγὴν ὅλην κρηπὶς λιθίνη πολυτελής, διατείνουσα παρ' ἑκατέραν πλευρὰν σταδίους τέτταρας· ἄχρι δὲ τῆς ἐσχάτης κρηπῖδος ὁ τόπος οὐκ ἔστι βάσιμος πλὴν τῶν ἱερέων.* Idem Diodorus autem ibidem de templo hæc quoque dicit: *Παρὰ δὲ τὴν πλευρὰν ἑκατέραν τοῦ δρόμου χαλκεῖα μεγάλα κεῖται, τὰς βάσεις ἔχοντα τετραγώνους,* quæ Rhodomannus, præsertim si bases illas quadratas spectas, non sine iure videtur ita vertisse: «Ad utrumque eius latus grandes *ex aere statuae* erectæ sunt». At si magis probas, quæ Wesseling (in ed. Diodori) adnotavit: «Ego *vasa ahenea* fuisse arbitror ex

usu vocis, de quo non dubitabis, modo *Δωδωναῖον χαλκεῖον* . . . in memoriam redegeris», et hoc adversariis facile largior, contentus illis, quæ Diodorus ibidem dicit: «'*Αγάλματά τε τῶν θεῶν ἀξιολογώτατα, τῇ τέχνῃ διάφορα καὶ τοῖς βάρεσι θαυμαζόμενα*, e quibus ab Euhemero statuas deorum in templo commemoratas esse apparet. Iam si Euhemerum a Diodoro non ad verbum exscriptum esse scimus, quid impedit, quominus aeneam Iovis statuam (*χάλκεον Ζᾶνα*) pondere mirabilem (*τοῖς βάρεσι θαυμαζόμενα*) ab auctore Historiæ Sacræ descriptam a Callimacho hoc loco commemorari arbitremur, præsertim cum verbum *πλάσας* ad *χάλκεον Ζᾶνα* prorsus accommodatum sit?

Nullo igitur modo in textum Hesychii recipiendus est ille *Παγχαῖος Ζεύς*, quo nomine Iovem neque in Euhemeri libro neque apud Græcos unquam appellatum fuisse scimus. Equidem, multo tutiorem emendandi viam ingrediens, pro *Πάγχαρος* scribendum esse censeo *Παγχαρής*, quod sane dignum optimo maximo deo cognomen est. Significat enim omnia exhilarantem, idem fere, quod *Χάρμων*, lætitiæ dator, quo cognomine Iovem in Bœotia cultum fuisse Pausanias testatur in l. VIII. 12, 1: *Διὸς ἀφέστηκεν ἱερὸν ἐπίκλησιν Χάρμωνος*.

GEYZA NÉMETHY.

AD PANYASSIDIS HERACLEAM.

(Heracl. frgm. XII. apud *Kinkel*, apud *Pomtow* P. L. Gr. M. Vol. II. p. 72.)

Apud Stob. Floril. XVIII. 22. ad nostram memoriam manserunt etiam Heracleæ versus hi:

Ξεῖν' ἄγε δὴ καὶ πῖν'· ἀρετή νύ τίς ἐστι καὶ αὕτη,
ὅς κ' ἀνδρῶν πολὺ πλεῖστον ἐν εἰλαπίνῃ μέθυ πίνῃ
εὖ καὶ ἐπισταμένως, ἅμα τ' ἄλλον φῶτα κελεύῃ.
ἶσόν δ' ὅστ' ἐν δαιτὶ καὶ ἐν πολέμῳ θοὸς ἀνὴρ
ὑσμίνας διέπων ταλαπενθέας, ἔνθα τε παῦροι
θαρσαλέοι τελέθουσι μένουσί τε θοῦρον Ἄρηα·
τοῦ μὲν ἐγὼ θείμην ἶσον κλέος ὅστ' ἐνὶ δαιτὶ
τέρπηται παρεὼν ἅμα τ' ἄλλον λαὸν ἀνώγῃ· κ. τ. λ.

Illud *θοός* (vs. 4.), quod omnia exemplaria exhibent, suspectum Kinkel et Pomtow recte arbitrati sunt. Nam id, quod rem continet, non est edendi bibendique celeritas, sed cibi vinique capacitas. Deinde in epulis celeritatem illi celeritati pedum in bello haud componere licuerit. Collatis vss. 5. et 6.:

ἔνθα τε παῦροι
θαρσαλέοι τελέθουσι μένουσί τε θοῦρον Ἄρηα

hoc loco pro *θοός* legendum est *θρασύς*.

RUDOLFUS WEISS.

Párhuzamos idézetek.

1. Hom. Od. XI. 74.

ἀλλά με κακκῆαι σὺν τεύχεσιν, ἅσσα μοι ἔστιν,
σῆμά τέ μοι χεῦαι πολιῆς ἐπὶ θινὶ θαλάσσης.
ταῦτά τέ μοι τελέσαι πῆξαί τ' ἐπὶ τύμβῳ ἐρετμόν,
τῷ καὶ ζωὸς ἔρεσσον.

Arany Toldi Est. I. 31.

Sírom ez. Kevés nap vár üresen engem.
Te, öreg barátom, te temess el engem . . . .
Ide temess akkor s ne tégy semmi jelet
Csak, a mivel ástam, ezt az ásónyelet.

2. Il. XXIV. 503.

Ἀχιλεῦ, αὐτόν τ' ἐλέησον
μνησάμενος σοῦ πατρός, ἐγὼ δ' ἐλεεινότερός περ,
ἔτλην δ' οἷ' οὔ πώ τις ἐπιχθόνιος βροτὸς ἄλλος,
ἀνδρὸς παιδοφόνοιο ποτὶ στόμα χεῖρ' ὀρέγεσθαι.

Gyulai P. Pókainé:

Nagyságos fejdelem —
Elitélt fiáért könyörög az anya.
Én könyörgök, nézz rám, én, a ki gyűlöllek;
Térdelek mint szolga, sírok mint a gyermek.

VÁRKONYI ENDRE.

COX MYTHOLOGIÁJA.

Az ókori mythologia azon tudományok egyike, melyek iránt nálunk nagyobb érdeklődés mutatkozik, és melyekről elmondhatjuk, hogy az újabb tudományos kutatás eredményeivel számoló kézikönyvek által hozzáférhetővé tétettek a nagy közönség és a tanuló ifjuság számára. Az ily fajta kézikönyvekhez nem számíthatom ugyan Csiky Gergely «Görög római mythologiáját»[1]), mely a színi iskola növendékei számára lévén írva, másfajta megbirálás alá esik — régibb művektől egészen eltekintek —, de igenis ide kell számítanom Cox György két rendbeli munkájának magyar fordítását, mely egyéb hasznavehető mythologiai magyar kézikönyv teljes hiánya mellett a Kuhn-Müller-féle solaris mythos-magyarázatot nálunk rövid idő alatt uralkodóvá tette. Értem a Cox «Tales of ancient Greece» czímű munkájának Komáromy Lajos eszközölte átdolgozását «Görög regék» (Budapest, Franklin-társulat, 1877—78, ára 2 frt 30) és «Manual of mythology» czímű 1867-ben első, 1878-ban második kiadásban megjelent kézikönyvének Simonyi Zsigmond eszközölte fordítását, mely — ily könyvnél mondhatni, — rövid tíz év alatt szintén már második kiadást ért.[2]) Ezen utóbbi könyvből mint legmodernebb rendszeres mythologiai kézikönyvből merítette a fiatalabb tanári generatio ha nem is alapvető mythologiai ismereteit — úgy minden esetre azon elvek ismeretét, melyek szerint az ókori hitregetan egyes alakjait magyaráznunk kell. Megérdemli tehát, hogy bővebben foglalkozzunk vele.

*Rendszeres*nek neveztem az imént e kézikönyvet, mert a mythologia eredete és fejlődésének magyarázata (5—20) után *rend*ben tárgyalja a görög (p. 21 158), latin (p. 159—173), egyiptomi (p. 174—176), assy-

[1]) Budapest, Franklin-Társulat 1885. 232 l. Ára 1 frt 20. E könyvet jól ismerteti az elején olvasható jegyzet: «E mythologia első sorban tankönyvül készült az országos színi iskola növendékeinek használatára, s e czéljának megfelelőleg nem annyira a mythosok vallás-bölcsészeti fejtegetésével vagy symbolikus és etymologiai magyarázatával foglalkozik, mint inkább arra törekedett, hogy a tankönyv megszabott szűk keretében minél több elemi ismeretet közöljön, mely az ókori költői művek, kivált a drámák mythologiai tartalmának és vonatkozásainak megértésére szükséges; ezért tárgyalja terjedelmesebben azon mythosokat, melyek anyagúl szolgáltak a drámai feldolgozásra, és ezért tartotta kivánatosnak függelékében az összes görög tragédiák meséit elbeszélő alakban megismertetni».

[2]) Budapest, Franklin-Társulat, 1886. 216 l. Ára fűzve 1 frt, vászonba kötve 1 frt 50 kr. (képekkel).

riai (p. 177. 178), vedikus (p. 179—183), perzsa (p. 184. 185), germán (p. 186—191) és finn (p. 192—196) mythologiát (az utolsó fejezetet Simonyi írta). Evvel azonban aztán vége is a rendszerességnek. Már az imént közölt tartalommutatóból gyanítható, hogy Cox nem igen ért az észszerű csoportosításhoz, — máskülönben az indogermán népek mythologiájának tárgyalását nem szakította volna félbe az egyiptomi és assyriai mythosok fejtegetésével ; — még inkább kitünik ez, ha figyelmesen végig tekintünk pl. a görög mythologia tárgyalásán. Itt egyáltalában nem lehet elvet észrevenni, melyet Cox a mythosi alakok tárgyalásának egymásutánjában követett volna. Minthogy — különben helyesen, — ő is azt vallja, hogy a görög istenek genealogiái, a tizenkét főisten kiválása a többi mythosi alak közűl aránylag késő kor szüleménye, eltér a hagyományos felosztástól, mely szerint előbb a theogoniát, aztán az istenekről szóló regéket, végre a hősmondát szokták előadni, de nem tesz helyébe más rendszert, pedig ha pl. egymás mellé állította volna azon mythosi alakokat, melyek a napot és a hajnalt, a földi tüzet, a szeleket stb. stb. jelentik, nem csak egy kis rendet hozott volna mythologiai chaosába*) — ha nem is lehet ezen elvet szigorúan keresztűl vinni — hanem megkönnyítette volna az áttekintést is és sok ismétléstől kimélte volna meg olvasóit.

Azt is mondtam, hogy a mythologia elemeit e könyvből aligha lehet megtanulni. Vajjon miért nem ? Azért mert a mythosok és mondák elbeszélése egészen háttérbe szorul a mythosok magyarázata

*) Valóságos mintaképe a zűrzavarnak «A görög mythikus világnak egyéb személyei» czímű fejezet (p. 152—158), melyben a Hamadryasok, Hyadok, Heliadok, Gigasok, Aloadák, Molionok, Boreas, Erebos, Enyo, a Harpyák, a Múzsák, Orión, Pallas, Pan, a Pleiadok, Eros, Proteus, Priapos, Psyche Zagreus, Hesperos, Kastor és Polydeukes, a Kabeirok, a Korybasok, Kybele, Hebe, Hymen, Iris, Morpheus, Ganymedes, Laokoon (!), Silenos, Kharon, Hadesfolyó, Kekrops ezen sorrendben tárgyaltatnak. A mi pedig ezen alakok magyarázatát illeti, érdemes elolvasni, mit tud Cox mondani Zagreusról, az orphikusok egyik főistenségéről: «Zagreus ugy látszik, csak más neve volt Dionysosnak. Egy leirás szerint Zeus és Persephoné fia volt és bőre egészen szarvval volt bevonva» (p. 155). A Kabeirosokról csak azt tudja, hogy «titokszerű istenségek voltak», a Korybasok és Daktylosok pedig — «azok is olyanféle lények voltak mint a Kabeirosok» ! Kiválóan érdekes volna azt is megtudni, hogyan került a «Pallas jelzője volt Athenének ; talán a szűzies istennőt jelentette» czikk a «görög mythikus világ egyéb személyei» czímű fejezetbe ? Nem érzem magamat arra hivatva, hogy kitaláljam Cox gondolatait, de azt sejtem, hogy e helyen nem az Athéne jelzőjéről, hanem vagy Pallas titanról, vagy a hasonnevű gigasról akart szólani.

elől és csak úgy hemzseg a legvastagabb botlásoktól. Vegyük csak rendre a nevezetesebbeket.

P. 23. «A kyklopsok nevei Bronte és Sterope». — Nem az, hanem Brontés és Steropés, a mint Cox a Regékben II. p. 198. jól mondja. De hát a harmadik, Arges hol maradt?

U. o. Hesiodos Kosmogoniáját (mert csak ezt értheti amaz »egyik kosmogoniai elbeszélés» alatt, melyben a Hegyek előfordúlnak) így adja: «Khaos és Gaia az első lények, ő tőlük származnak Uranos és a Nagy Hegyek és Pontos». Itt Erosról egészen megfeledkezett.

P. 24. «Rhea Zeust Dikté barlangjában vagy *Ida szigetén* szülte». Ez az Ida nem sziget, hanem hegy és barlang Kréta szigetén.

U. o. «A dodonai templom, mely előbb Thessaliában volt, utóbb Epeirosban». Hogy Thessaliában Dodona nem volt, már rég ki van mutatva; v. ö. Preller Gr. Myth. I.[3] 97.

U. o. «Zeust néha a helyekről nevezték el, pl. dodónai, pelasg, vagy krétai Zeusnek». Pelasgnak vajjon micsoda helyről nevezték el?

P. 36. «Az Iliasban Akhilleus . . . azt mondja, hogy Poseidon Thessaliában teremtette a lovat, és hogy a Xanthos és Balios nevű halhatatlan paripákat .. Péleusnek adta». Az Iliasban (XVI, 149—151) egészen mást olvasunk: *Ξάνθον καὶ Βάλιον... τοὺς ἔτεκε Ζεφύρῳ ἀνέμῳ ἅρπυια Ποδάργη, βοσκομένη λειμῶνι παρὰ ῥόον Ὠκεανοῖο.*

P. 49. «Aphrodite leghiresebb templomai Kitherában [Kytherában!], Kyprosban, Knidosban, Paphosban és Korinthosban voltak». Azt, hogy Paphos város volt az imént említett Kypros szigetén, Cox úgy látszik ép oly kevéssé tudja, mint azt, hogy a Phaiékok szigetét nem Phaiakiának (így p. 147. 151), hanem Scheriének hítták.

U. o. «A Homeros-féle költeményekben Aphrodité Hephaistos feleségének van mondva». Csak az Odysseában, az Iliasban Charis a Hephaistos felesége, a ki persze Müller Miksa szerint Aphroditéval azonos.

P. 51. Hephaistosról többek közt ezeket olvassuk: «Rutsága annyira nem tetszett atyjának, hogy ki akarta vetni az Olymposból [ki is vetette; l. Hymn. Hom. II. 140.]. Később anyját, Hérát pártolta egy vitában, s azért Zeus levetette az égből [az Olymposról]. Megcsonkulva [születésétől fogva sánta volt] és sebesülve esett Lemnosba, de ott a Sintosiak [sintiek, Sintos szó nem létezik] szivesen bántak vele [felszedték és ápolták]. Mégis az istenek pohárnoka maradt [sohasem volt az; v. ö. Ameis jegyzeteit Il. I. végéhez].»

Több helyt hibásan van adva a homerosi Apollo- és Hermes-hymnus (p. 53. 60.), Odysseusnak Eumaiossal való beszédének tartalma (p. 148.) és Paris itéletének története.

P. 58. «Apollont ének és zene istenének is mondták, de a legré-

gibb rege szerint e művészeteket Hermestől kapta, föltalálójuktól.» Hogyan, Hermes találta fel az éneket és a zenét? A Hermesre írt homerosi hymnus szerint csak a *χέλυς*-t találta fel, csak ez a hangszer volt új Apollon előtt, a ki (v. 450 s k.) azt mondja magáról, hogy *καὶ γὰρ ἐγὼ Μούσῃσιν Ὀλυμπιάδεσσιν ὀπηδός, τῇσι χοροί τε μέλουσι καὶ ἀγλαὸς ὕμνος ἀοιδῆς καὶ μολπὴ τεθαλυῖα καὶ ἱμερόεις βρόμος αὐλῶν.*» Megjegyzem még, hogy Apollon már a Delosi Apollonra irt hymnusban említi a kitharist, és hogy ez a hymnus jóval régibb mint a Hermesre irt hymnus, melyben Cox szerint e tárgyról a «legrégibb rege» foglaltatik.

P. 73. A Stymphalos mocsarában lakó Harpyiákról beszél; — a stymphalisi madarakat érti.

P. 85. Prokrustesről azt mondja, hogy «azzal gyötörte áldozatait, hogy kifeszítette tagjaikat, mig bele nem haltak».

P. 98. szerint Európának «bátyja Phoinix a nagy hősnek Akhilleusnak oktatója» volt. Az Ilias szerint Europé Phoinix leánya (Ξ 32, a későbbi monda szerint Agenor leánya és Phoinix testvére), az a Phoinix pedig, ki mint Achilleus mentora szerepel, saját állítása szerint Amyntornak, Ormenos fiának fia és Hellasból való volt (Il. IX. 447. s k.). Ennek a két Phoinixnak tehát semmi köze egymáshoz.

P. 103. «Asklepios Homerosnál Paiéón (a gyógyító) fia vagy ivadéka». Homeros nem is emliti Asklepios apját.

P. 120. «Glaukos atyja az erős [ravasz? *ὃ κέρδιστος γένετ' ἀνδρῶν* Il. VI. 153.] Sisyphos volt, kinek büntetésül a Tartarosban egy hegy csúcsán [?] kell gördíteni egy követ».

P. 126. Peliasnak, nem Athamasnak — mint Cox mondja — felszólítására mentek az Argonauták Kolchisba.

P. 152. «A Gigasok vagy óriások a homéri költeményekben a Thrinakiában lakó Kyklopsok». Homeros először is világosan megkülönbözteti a Gigasokat a Kyklopsoktól (*η* 21 *ὥσπερ Κύκλωπές τε καὶ ἄγρια φῦλα Γιγάντων*), másodszor pedig Odysseus a Kyklopsok szigetére a 9-ik énekben, Thrinakie szigetére a 12-ikben érkezik. Az sem áll tehát, hogy a Kyklopsok Homeros szerint Thrinakiában laktak.

Vagy talán igy volt az a Cox által reconstruált eredeti Homerosban? Érdekes ugyanis tudni, hogy Cox nem a Homeros Iliasát és Odysseáját mondja el olvasóinak, hanem a saját magáét a nélkül, hogy csak egy szóval is felemlítené a valódi tényállást. Az Ilias tartalmának elbeszélésében többek közt ezeket olvassuk: Mikor Akhilleus távollétében nagy baj érte a görögöket, «Odysseus és más vezérek mentek hozzá követségbe. Phoinix ment legelől . . . s elbeszélte neki Meleagros történetét példakép, hogy milyen szörnyű szerencsétlenséget okoz a rendkívüli harag. Ez nem csillapította le Akhilleus haragját [hiszem!]; azt ki-

vánta, hogy Agamemnon igazságtalanságáért elégtételt adjon neki alázatos megkérleléssel és a Briseis visszaadásával [de hisz ezt és még többet is ajánlott fel Achilleusnak a követség Agamemnon nevében, ha kibékül]. Agamemnon ezt nem akarta megtenni [!!] s az akhaiak szerencsétlenségét annyira szivére vette Patróklos [1]) stb. – Hogy Cox a Grote-féle hypothesis értelmében azt hiszi, hogy «az Ilias tulajdonkép két költemény volt, s ezeket később egyesítették: az egyik az akhaiai hősök vitéz tetteit beszéli el, s ez az igazi Ilias; a másik pedig csak Akhilleus haragjáról szól», az angol írónál megbocsátható, de hogy nálunk még 1886-ban is hirdetik tankönyvben, nem helyeselhető. [2]) — De nem csak az Ilias compositióján gyakorolta Cox élelmességét; az Odysseának is jutott belőle. P. 148. azt olvassuk, hogy «Odysseus koldusnak öltözve ment el házába s mikor a kérők közül néhányan kötődtek vele, kihítta őket [? Penelope rendezte az egész czélbalövést], hogy feszítsenek ki egy íjat, mely a falon [?] függött».

Nem csekélység végre, hogy Cox a mondákat nem mindig a legrégibb források után mondja el, hanem pl. a homerosi elbeszélést minden ok nélkül későbbi, Ovidiusból és másokból vett vonásokkal tarkítja [3]) (l. Meleagros, Dionysos, Demeter és Persephone mythosát); Cicero után mint fontos dolgot felemlíti, hogy némelyek szerint Apollon Athene fia; Servius után elmondja, hogy Athene Prometheus iránti szerelméből segédkezett a tűz elorzásánál, s több efféle.

Szóval a mythologia elemeit ne akarja senki e könyvből megtanulni, ellenkezőleg mindig óvakodni kell, hogy hibás adataival félre ne vezesse az olvasót.

De hát mit keressünk tulajdonképen Coxnak ezen könyvében, ha már sem észszerű rendet, sem jól megválasztott kimerítő és megbízható adatokat nem találunk benne? Az ókori mythosok magyarázatát Müller Miksa hypothesise értelmében, mely szerint «minden mythos magva egy

[1]) Az ilyen Patróklos-féle hibás transcriptiók majd minden lapon találhatók a könyvben, nem tudom kinek hibájából.

[2]) A következő fejtegetéshez is sok szó fér (p. 188): «Abból, hogy [Homérosnál] a Helléspontos szélesnek van mondva, látjuk, hogy az Ilias Hellészpontosa nem az a keskeny szoros, Séstos és Abydos közt, hanem egy téres tenger neve, s ez valószinűleg Helloi vagy Selloi nevű néptől vette nevét, mely partjain lakott vagy mellette elment nyugat felé költöztében.»

[3]) V. ö. evvel a mit e tekintetben Simonyi mond a kézikönyv általa eszközölt fordításának ismertetésében (E. Ph. K. I p. 65): «Különös gond van arra fordítva, hogy a mythosok legrégibb s legtisztább alakjaikban lépjenek föl».

vagy több rövid kifejezés, melylyel az egyszerű kezdetleges ember a természet egyik vagy másik kiváló jelenetét akarta leírni. Ebből a magból a nép fejlettebb állapotában, midőn a szók eredeti jelentése már elhomályosúlt, történetet, elbeszélést alkotott, melyet később a költők és mesegyűjtők fölczifráztak s különféle változatokban adtak elő» (így Komáromy Cox Regéihez való bevezetésében p. 9.). Mindenesetre szellemes hypothesis, mely a régibb phantasmagoriákkal szemben határozott haladást jelöl a mythostudományban és mely Gruppe Ottónak hosszú lére eresztett polemiája után (Die Griechischen Kulte und Mythen in ihren Beziehungen zu den orientalischen Religionen 1887. I.) sem tekinthető megczáfoltnak. Csakhogy csinján kell alkalmazni *), mert különben menthetlenül compromittálja nemcsak ezen hypothesist, melynek segítségével pedig már szép eredményeket értek el, hanem az egész mythostudományt. És Cox fölületességével és féktelen phantasiájával erre mintegy prædestinálva van. Az «összehasonlító» mythologustól kettőt okvetetlenűl meg kell követelni: azt hogy a mythosi nevek megfejtésénél a hangtörvényeket mindig szem előtt tartsa (miért is lettek volna a hangtörvények alól kivéve ?) és azt, hogy rokon mythosoknak összehasonlításánál ne akarja a mythosok legcsekélyebb, semmit sem mondó vonásaira is ráerőszakolni mythosmagyarázó elméletét.

Ezen első követelményünket illetőleg már most azt tapasztaljuk, hogy Cox sok oly szómagyarázatot fogad el minden kritika nélkül kivált Müller Miksától, melyeknek sem az ő, sem az «uj» grammatikusok álláspontjából legkisebb tudományos létjoguk sincs és a melyekkel együtt nem egyszer megbukik az illető mythosnak Cox adta egész magyarázata is.

Azt a mythost, hogy Kronos elnyeli gyermekeit, a régiekkel úgy magyarázza (p. 11. és 23.), hogy Kronos a. m. *Χρόνος* az idő, mely «elnyeli a napokat, a mint egymás után következnek». De hol találunk a görögben (egyes dialektustól eltekintve) χ helyett κ-t ? *Κρόνος* a *κραίνω* gyökétől származik, és a. m. *perficus*; a mythost megfejteni eddig még nem sikerűlt. — P. 16 szerint Letó az éjet jelenti, Latmos pedig a feledség földe, p. 53 szerint Létó a. m. Léthé, ugyanazon gyökből mint Latmos és — Léda. Curtius szerint (Grundr. p. 119.) a Létó és Latmosnak a *λαθ* gyökből való származtatása «entschieden abzuweisen».

P. 26 ismétli azt a régi hibás állítást, hogy Zeus a. m. deus (v. ö. Curtius p. 503.)

*) Tanulónak, véleményem szerint elég, ha a Görög Regék Komáromy-féle bevezetését olvassa, mely sok tekintetben jobb mint a kézikönyv megfelelő része; a «nagy közönség» pedig beérheti Simonyinak a Magyar Salon f. é. áprilisi füzetében megjelent rövid czikkével, bár ebben is van hibás magyarázat.

P. 29 lehetségesnek tartja, hogy Poseidon neve rokon a latin *potens*, a görög *δεσ-πότης* szavakkal.

P. 35 Zeust nem Dyâus-szal, hanem djăvan-nal identificálja («megfelel») és ugyanazon gyökhöz vonja a Ianus Diana és Iuno szókat, sőt hogy ezen összeállítást valószinűbbé tegye, mások nyomán a Ianus szónak egy régibb Dianus (Djanus) alakját koholja. Curtius p. 602. a Ianus szót a *ja* gyökhöz vonja, melyből származik pl. a ianua szó, Diana másának *Διώνη*-t tekinti, a Iuno szó eredetét pedig meg sem kisérti megfejteni.

Athene nevét a Rigvédában csak egyszer előforduló Ahănâ-val, Ushas melléknevével («tagend, aufleuchtend» Grassmann) azonosítani annál merészebb dolog, mert e szót a görögből is meg lehet magyarázni (Curtius sz. a. m. «die Blühende», Roscher sz. «der aus der Wetterwolke hervorspringende Blitz» ; v. ö. *ἀϑ-ήρ* «Lanzenspitze»).

P. 46 szerint Ares «neve ugyanazon gyökérből ered, melyből a római Mars isten s az indiai marutok neve, és tulajdonképen zúzót jelent». Curtius a sanskrit *aris*-hez (a. m. ellenség) állítja és Mars-ról hallgat. A görögben *μ* a szó elején nem eshetik le!

P. 48 szerint a kellem istennői, a Charisok a védában, a Harisok neve alatt mint a nap lovai fordulnak elő, melyeknek a görög mythologiában Poseidon aranysörényű lovai is megfelelnek (p. 29). De helyesen kérdi Curtius p. 120, hogyan lehetséges a *χάρις χαρίζομαι*, s has. szavakat a *Χάριτες*-ből leszármaztatni, mikor nyilván az ellenkező eljárás a természetes és már Homerosnál is találkozunk abstract fogalmak personificatiojával és istenitésével (pl, *Ἄτη*, *Ἥβη* stb.).

P. 52 kár volt az Apolló szónak épen csak legbotorabb etymologiáját felhozni, mely szerint megölőt jelent, és a solaris elmélettel indokolni, «mert ha erősen süt a nap, sugaraival elölheti állatok és növények életét». — Hogy a Kentaurosoknak és a védikus Gandharvasnak azonosítása (p. 70.) a hangtörvényekbe ütközik, Fick is elismeri.

Az Oidipus atyjának Laiosnak a Vritrának, Indra ellenségének dasju epithetonjával (a. m. ellenség) való azonosítását (p. 90. Bréal nyomán) már Comparetti megczáfolta (Edipo e la mitologia comparata p. 31. s k.) és Müller Miksa sem bírta igazolni. Valószinűbb, hogy *Λάϊος* a *λαός (λαϝος)* szóval függ össze; hasonlítsd össze a *Lavis* ó-latin tulajdonnevet Jordannál (Kritische Beiträge p. 49), mely valószínűvé teszi, hogy *Λάϊος* régibb alakja nem *Λασιος* volt, mint Brealék akarják, hanem *Λαϝιος*.

Az hogy Minos (hosszú *ι*-val!) egy az indiai Manu-val, Brahma fiával (p. 122) épen nem valószínű, bár a Benfey magyarázata sem bizonyos, mely szerint *Μίνως* a. m. *men-vant, a *men* gyök nem reduplicált part. perf.-ja, — Ceresnek *Κόρη*-val vagy a skt. carad-dal (a. m. ősz)

való azonosítását említi (p. 162.); azt hogy Curtiussal inkább a *kar* (termeszteni) gyökhöz kell állítani, elhallgatja. – Az Erinys-nek Saranju-val való összeállítását, melyet különben Curtius helyesel, Meyer Gusztáv p. 67 kétesnek tartja.

P. 138. szerint «Trója csodálatos ostroma ismétlése a naphatalmak mindennapi keleti ostromának, miután minden este megfosztják őket legfényesebb kincseiktől nyugaton». Ezen meglehetősen érthetetlenűl kifejezett felfogás helyességét Cox a trójai mondakör egyes személyeinek neveivel is igazolja. Helené neve «egy az indiai Saramá hajnal névvel, melytől a Hermeias vagy Hermés név is származik»; igen ám, de az etrusk Vilena, az ó-latin Velena és Beléna (l. Jordan, Kritische Beiträge p. 50, 59. s k.) bizonyítja, hogy a Helena szó eredeti alakja *ϝελένα* volt, nem *σελένα* és igy semmi köze sem lehet Saramához; — «Paris neve is megvan a régi szanszkrit énekekben; ott Pani [helyesebben Paṇi] a neve [Regék III. p. 167. több Paṇi-t említ!]»; de hol bir arra példát felmutatni, hogy a skt. ṇ-nek a görögben *ρ* felel meg? — «Más nevek is egyeznek még a görög és indiai regékben. Akhilleus az Aharju nevű naphős [ez legalább lehetséges etymologia]; Briseis egyike az akhaiaiak első foglyainak, Brisaja származéka, kit a Védában legyőznek a fényes hatalmak, mielőtt visszaszerezhetik a kincseket, melyeket ellopott Pani.» Briseis tehát a sötét hatalmak egyik képviselője. Cox nagyobb művében (The mythology of the Aryan nations) is azt mondja I. p. 246, hogy «The offspring of the universal deluder, Brisaya»; annál nagyobb tehát meglepetésünk, mikor e kézikönyv 179-ik lapján azt olvassuk, hogy Brisaja, mely a görögben Briséis név alatt külön lénynyé vált, csak olyan neve a *hajnal*nak, mint akár Dahana (a. m. Daphné), Ušas (Eós), Sarama (Helené) vagy Saranju (Erinys), a Regékből pedig (III. p. 169) megtudjuk, hogy «Achilleus ismét a naphősök egyike, *és kedvese Briseis a hajnal*», kinek elvesztéseért haragszik és bosszút forral magában. Hogyan igazodjék el az olvasó az ilyen ellenmondásokon és miképen higyjünk a trójai mythos Cox-adta magyarázatának helyességében?

P. 91 szerint a Sphinx neve «szorosan kötőt, fojtót jelent (a görög sphingó igéből)... Phix-nek is hítták oly szótól, mely a latin figo igével függ össze». A Phix szó a vele azonos Sphinxból keletkezett, a figo pedig megfelel a görög *σφίγγω*-nak. Cox mind e szavakat elválasztja egymástól.

P. 166 «Herculesnek . . régente valószínűleg Herclus vagy Herculus volt a neve s ez összefügg a görög herkos szóval, mely kerítést jelent». Csakhogy a görög spiritus aspernek a latinban soha sem felel meg *h*, és a Hercules szó valamennyi alakjának a görög *Ἡρακλῆς* től való származása minden kétségen felül áll (l. Jordan, Kritische Beiträge p. 15. 16.).

P. 110. 111 Prometheus a skt. Pramantha-val azonosíttatik; G. Meyer szerint p. 86. e két szónak semmi köze egymáshoz, — mert eredeti a+nasalis az iónban sem változik η-vá.

P. 162 azt olvassuk, hogy Minerva a. m. a hajnal és «egynek látszik az etruszk Menerva vagy Menrva névvel, mely a piros eget vagy hajnalt jelenti [?]; összefügg ezekkel a latin szavakkal is: mane, reggel, és matuta, hajnal». De hogyan lehet Mĭnerva-t mānē-vel («bei guter Zeit», manus-tól «gut», Curtius) összeállítani (*matuta* eredetét nem ismerjük) és hogyan fér össze e magyarázattal a kézikönyv egy másik helye, hol egész helyesen azt mondja Cox, hogy «a Minerva szó összefügg a latin mens szóval, mely ugyanonnan ered a honnan a görög menos»?!

P. 169 «Latium a latinok vagy lavinusok földje; ezeknek nevét Niebuhr (római történetében) a dauniosok vagy danaosok nevével azonosítja, kik Agamemnont Trójába követték.» Rég elavult nevetséges származtatás. Latium a. m. (p)latium, das Flachland (v. ö. πλατύς); Lavinus (hosszú a-val) nem tartozik ide.

P. 152 nagy meglepetésünkre azt olvassuk, hogy «Aloadáknak hítták két óriást, mert olyan erejük volt mint a malomköveknek (az alóé, szérű szótól)». Furcsa; «Szérűsök»-nek neveztek két óriást, mert olyan erejük volt mint a — malomköveknek! Vajjon mi köze a szérűnek a malomkövekhez? Nem akart-e a szerző inkább ἀλέω-ra (őrölni) vagy ἀλέτης-re (őrlő) (a Ϝαλ gyökből) hivatkozni az ἀλωή szó helyett? E talány megfejtését megkapjuk, ha az Aryan Mythology II. p. 283-ra pillantunk. Itt Cox a Moliones óriások nevét («millmen», molnárok) származtatja onnan, hogy olyan erejük volt mint a malomköveknek (μύλη, malom), az Alóadai szót pedig ἀλωή-vel együtt a μύλη tövéből származtatja; (μ)αλωάδαι és az óriások e két külön nemét eredetileg azonosnak tartja!

P. 182. «Aruša a felkelő nap. [? v. ö. Grossmann Véda-szótárát p. 108.) Szép gyermeknek szokták képzelni. Neve megvan a görög Erósban, a szerelem istenében, kinek megfelel a latin Cupido, vágy. [Erosnak Amor, Cupido Himerosnak felel meg!] De Erós Iris fia, ki csak más alakja ugyanaz névnek.» Hogy Erós isten nevét, mely szorosan összefügg az ἔρως, ἔραμαι, ἐράω, ἐρατός, ἐρατεινός szavakkal, nem lehet Aruša-val azonosítani, helyesen vitatja Curtius p. 119. 120., hogy pedig Iris nem más alakja Erósnak, azon körülmény bizonyitja, hogy az Iris szó régi alakja valószínűleg Ϝῖρις (v. ö. E. Eberhard, Metrische Beobachtungen zu den homerischen Hymnen, Magdeburg 1887 p. 15.); különben is Alkaios az egyedüli költő, ki Eróst Iris fiának mondja, a többieknél rendesen Aphrodite fia.*)

*) Jellemző, hogy az Erósról és Irisről szóló eme fejtegetés a vedikus mythologiában fordúl elő. A görög mythologiában csak azt olvassuk p. 154,

Még inkább megingatja a Cox tudományában való bizalmunkat az a körülmény, hogy nem ritkán egészen eltérő módon magyarázza ugyanazt a mythost a kézikönyv különböző helyein és a Regékben, a mi annál boszantóbb, mert az egyik a másikat kiegészíteni van hivatva.*)

P. 24 «Zeus neve eleinte a tiszta, kék, felhőtlen eget, a fény honát jelentette.» V. ö. p. 33: «Néha csak az alvilág Zeusának nevezték [Hadest]: tehát e három név, Zeus, Poseidon, Hadés, úgy látszik csak uralkodást és hatalmat fejezett ki, mielőtt a külön mennyei, tengeri és alvilági isten lett belőlük».

P. 49. szerint az, hogy Aphrodite (a hajnal) Homerosnál Hephaistos feleségének van mondva, azt jelenti, hogy a «hajnal a világosság arája». A Müller-Cox-féle mythosmagyarázat szerint a hajnal a napnak szokott arája lenni, ámde p. 51. szerint Hephaistos nem a nap fényét, hanem a tűz lángjának fényét jelenti, ennek pedig a hajnal nem lehet arája. Még feltünőbb, hogy ugyanazon az 51-ik lapon ezt olvassuk, hogy «Hephaistosnak némely elbeszélések szerint Aphrodite volt a felesége, mások szerint Kharis, még mások szerint Aglaia: mind a három azt jelenti, hogy a tűz lángja rokona a nap fényének.» Itt tehát Aphrodite Hephaistosnak már csak rokona, nem többé arája és levetvén «hajnali» természetét (p. 47) egyszerre a nap fényévé változott, úgyszintén Charis és Aglaia is, kikről különben p. 48 eléggé confususan az van mondva, hogy a védicus Harisoknak, a *nap* lovainak felelnek meg, hogy «nevük tulajdonkép zsír vagy olaj csillogását jelentette, utóbb fényt jelentett és így lettek a *hajnal*nak [nem a napnak?] fényes lovai, a görögöknél Aphrodité gyönyörű kisérői».

P. 91 szerint a Sphinx «teljesen megfelel Ahinak vagy Ekhidnának, a sötétség fojtó kigyójának», találós meséje azonban p. 92. szerint «tulajdonkép a mennydörgés, az *ég* morgása, melyet az emberek meg nem értenek». Hogy a Sphinx p. 91 Ahival, p. 92. Vritrával van azonosítva, szintén zavarba hozhatja azt, ki nem tudja még, hogy Vritrát Ahinak is hítták (v. ö. p. 181).

---

hogy Erós későbbi költők szerint «Hermes vagy Arés és Artemis vagy Aphrodité fia»; Irisről hallgat Cox. Valószínűnek tartom különben, hogy egy más helyen (p. 156): «Mások szerint Iris Zephyros (a nyugati szél) felesége és anyja *Eósnak* (a hajnalnak)», Eós lapsus memoriæ Erós helyett; Alkaios tényleg Zephyros és Iris gyermekének mondta Eróst.

*) Igy pl. csak a Regékben olvassuk, a kézikönyvben hiába keressük Artemis lényegének (p. 58, Regék I. p. 106.), Semele mythosának (p. 67, Regék I. p. 112), Admetos és Alkestis regéjének (p. 105, Regék I. p. 117), Briareos alakjának (p. 124, Regék I. p. 112), Iphigeneia «megáldoztatásának» (p. 132, Regék III p. 168) magyarázatát.

P. 95 a Kephalos és Prokris mythosát magyarázza Cox. Előrebocsátván, hogy Prokris a. m. harmat, Éós a. m. hajnal, Kephalos pedig a. m. a nap, igy folytatja: «Valamint a nap korán reggel látja a *hajnalt*, Kephalos is kora ifjuságában nyeri meg Prokris szerelmét, mig a *hajnalnak* a nap iránt való szerelme miatt Eós féltékennyé lesz Prokrisra.» Ebben a gallimathiasban (hogy is lehet a hajnal [Eos] a hajnalnak a nap iránt való szerelme miatt féltékenynyé a harmatra?) a «*hajnal*» helyett mindkét helyen *harmat*ot kell olvasni. Szintén valami bosszantó tollhiba lappanghat ezen magyarázatban (p. 118): «Euryanassa (Tantalosnak, a «napnak» felesége) a ,messze uralkodó' nappalt jelenti, s megfelel Eurymedusának, Euryphassának [e két nevet hiába keressük az indexben], Európának, melyek mind a reggel vagy a nappal nevei.» Itt a Cox-féle rendszer szelleméből reggel helyett hajnalt, nappal helyett napot (*sol*) kell írni.

P. 112 szerint «Prometheus előre gondolkodót jelent», míg p. 110. 111 azt olvassuk, hogy «Prom. nem egyéb mint az indiai Pramantha; egy köpülőféle fát neveztek így, melylyel tüzet szívtak száraz fadarabokból».

P. 119 «A Kentaurosok, az indiai Gandharvák, a *párák*, melyek a kis felhőből fölszállnak a keleti országokban esős időben.» V. ö. Regék I p. 114 «A Kentaurok.. eredetileg mint a Rigvédából világosan kitünik, az égen mintegy lovagolni látszó felhődarabok.»

P. 120 szerint «Bellerophon Belleros megölőjét jelenti», Regék II. p. 117 szerintVritrahannal (Indra mellékneve) azonos.

P. 121: «Bellerophon bukása a nap *gyors* leszállása este felé, s az *aleiai* sikság az a messze terjedő szomoru világosság, melyen át néha a leáldozó nap lassan és *magában [!] haladni* látszik.» V. ö. Regék II p. 118: «Bellerophon éltének estéje borús, mint mikor a nap őszi időben *lassan* halad lefelé a halvány világítású nyugoti égen, mely elé a magasabban álló sötét felhők mintegy nehézkes függönyt vonnak. Ez a nyugoti ég alján látható világos csík, melyben a nap egy kis ideig mintegy *mozdulatlanul vesztegelni* látszik, az *Aleios* sikság, melyen keresztűl vándorol Bellerophon.»

P. 124 Alpheios és Arethusa történetét a Heraklés és Iolé történetével állítja párhuzamba, Regék II p. 115 helyesebben Apollon és Daphne történetével.

P. 125. 126 egész másképen adja elő Narkissos történetét mint a Regékben, oly annyira, hogy Narkissosnak (a napnak) nővére, ki után eped, a hajnal (Regék II, p. 114), elő sem fordul benne.

P. 129 egy ruháról beszél, «melyet Néssos adott Déianeirának s mely megemésztette Héraklés testét», holott p. 74. Nessos nem ruhát,

hanem «saját vérével telt kagylót ad Deianeirának», hogy hintse be vele szükség esetén Herakles ruháját.

P. 130 Medeiát úgy látszik a nappal azonosítja, Regék II p. 113 a hajnallal, és Iasont, kit a kézikönyv nem magyaráz meg, a nappal.

Nem hagyhatom végre szó nélkül Cox azon hibáját, hogy olykor az egyes mythosok legkisebb, semmit sem mondó vonásaiban is fel akarja ismerni annak solaris eredetét. Idézzünk példákat. A homerosi Hermes-hymnus tréfás előadása szerint Hermes, mikor Apollón fölkapja, «zajt ütött» (p. 65), vagy más euphemismussal[1]) «eltüsszentette magát» (Regék I p. 109; görög prózában κατέπαρδεν Ἀπόλλωνος); ezt Cox szerint «a pillanatnyi szélfuvallatra[2]) magyarázhatjuk, mely a mily rögtön támadott, ép oly rögtön véget ér.» Úgy látszik azonban, hogy a régiek a «*crepitus* ventris»-nél első sorban a zajra, nem pedig a «szél»-fuvallatra gondoltak. — U. o. Cox szerint Phoibos azért nem akarja Hermessel jósló tehetségét közölni, «mert a nap [Phoibos] sugarai mélyen a tenger színe alá hatolhatnak és elvillannak az égnek legvégeig, a mennyire a szél fuvalma soha sem érezhető»! — Sophokles Herakles halálának *költői* kiszínezésében elmondja, hogyan patakzott vére a földre stb.; Cox ezt a tüzes ködre és biborszín gőzre magyarázza (p. 75), mely napnyugtakor bevonja az eget.

P. 91 szerint «Paris az Idán van kitéve, de Ida a régi védai énekekben egyik neve a földnek, és Djausnak vagyis az égnek felesége». Csakhogy tudvalevőleg ἴδα a görögben eredetileg nomen appellativum és annyit jelent mint erdős hegy (saltus), mint nomen proprium is hegyet jelentett Troasban és Kréta szigetén; a trójai mondakörben előforduló Ida *hegynek* semmi köze a *föld* vedikus nevéhez.

Még Odysseusnek szegény beteg Argos kutyája sem kerülhette ki sorsát; ő is solaris alak, ugyanaz a kutya «a mely Artemis mellett jelenik meg Prokris regéjében» (p. 150.), és mért? mert Argos, «fehér vagy fényes», a neve; mintha Homerosnál πόδας ἀργοί nem volna a kutyák állandó epitheton ornansa! — Coxnak más kategoriába tartozó számtalan furcsa magyarázatai közül a következőket jegyeztem fel:

[1]) Cox nem mindig tartja ily szigorúan szem előtt a «maxima debetur puero reverentia» elvét. P. 114 minden ok nélkül felemlíti, hogy Daidalos Krétában «fatehenet készített Pasiphaenak». Vajjon mi czélból? kérdezi majd a tanuló.

[2]) Cox szerint ugyanis Hermes eredetileg a hajnalt jelentette és csak később vált a szélnek képviselőjévé. Érdemes különben felemlíteni, hogy Cox a Hermes nevét magával Saramá-val, Müller Miksa (Lect. II. 468) Sarama fiával Saramêjas-szal azonosítja és «the dawn-son», a hajnal gyermekével fordítja.

P. 44. szerint Athene azért lett a bölcseség istennője, mert a sanskrit-ban «ugyanaz a szó, mely fölébredést jelent, tudást is jelentett, azért azt gondolták, hogy az az isten asszony [Athene «a hajnal»], a ki fölébreszti az embereket, az adja nekik a tudást is.»

P. 49 Arest azért képzelték Aphrodite szeretőjének, mert ez «a szenvedélyek viharát keltette a szívekben» [mily modern felfogás ez!] Ares pedig a már említett hibás magyarázat szerint (v. ö. az ind marutokat) eredetileg szélvészt jelentett!

P. 85 A krétai labirintus, «nem egyéb mint az a menyegzői szoba, melyet Odysseus készített Penelopénak. Ugyanazt látjuk a Hyperboreios kertek útvesztőjében, melyet a nap készít menyasszonyának, a hajnalnak» Od. és Penelope hálószobája csak nem volt útvesztő? És érdekes megtudni, hogy Homeros Odysseust nem azért mondja *πολύμητις*-nek, mert *πᾶσι δόλοισιν ἀνθρώποισι μέλει*, hanem azért, mert «szép menyegző szobát épített Penelopénak» (p. 114).

P. 129 «Az Argó hajó az anyának mint szülőnek képe, mely magába foglalja minden élő lény csiráját. Azért viszi mind az akhaiai vitézeket, s ezek ujult erővel és kedvvel térnek vissza munkájuk elvégzése után. Az Argó hajó tud beszélni, mert a földet, mint minden dolgok szülőjét, élő lénynek tartották, s azt hitték, hogy tud gondolkodni, látni és beszélni.» Ember legyen, ki az első két mondatot megérti.

P. 140. Minthogy Achilleus napheros, társainak a myrmidonoknak okvetetlenűl a nap sugarainak kell lenniök. A Myrmidon szó bizonytalan etymologiája e feltevést persze nem igazolja, de van Homerosnál egy költői hasonlat (Il. XVI. 156.), melyben a trójaiakra rontó myrmidonok «fénylő szemű és vérvörös pofájú farkasokhoz» hasonlíttatnak, még pedig csak azért, mert «a görög lykos, farkas szó majdnem úgy hangzik mint leukos, fényes», a Myrmidonokról pedig mint a napsugarakról joggal mondhatták, hogy *λευκοί*; hasonló tévedésen alapul a *Λυκάων*-nak és gyermekeinek farkasokká *(λύκος)* való átváltoztatásának mondája. Csakhogy ezen utóbbi átváltoztatásról csak Pausaniasnál és Lykophron scholiastáinál, tehát vajmi késő korban olvasunk és elvégre *Λυκάων* tulajdonnévnél könnyű is *λύκος*-ra gondolni. De évszázadokkal a homerosi kor előtt confundálták volna a *λευκός* *mellék*nevet a *Ϝλύκος* főnévvel (ez a *λυκός* eredeti alakja) és csak egy költői hasonlatban maradt volna ennek nyoma? Hihetetlen. Pindaros is azt mondja (P. II 84), hogy ellenségét *λύκοιο δίκαν* fogja megtámadni és ama Homerosi hasonlatban is csak az van mondva, hogy a myrmidonok úgy rohantak ellenségeikre, mint a veszett farkasok. — Hasonló félreértésből magyarázza Cox azt a körülményt, hogy a görögök Odysseusnak, Philoktetesnek, Heraklesnek, Phoibosnak mérgezett nyilakat tulajdonítottak (p. 75. 107.). Azért tették

ezt, mert «*ios* lándzsa[1]) szó szerint úgy hangzik, mint *ios* méreg. Azért e kettőt összezavarták s azt mondták, hogy Helios, Hérakles és más hősök mérgezett nyilakkal vagy lándsákkal küzdöttek». Csakhogy abban az időben, melyben e confusio állítólag keletkezett, az ἰός méreg bizonynyal még ϝι(σ)ός-nak (v. ö. lat. virus, skt. visham, zend vicha, Curtius[4] p. 391), ἰός nyíl pedig ἰ(σ)ϝός-nak hangzott (skt. és zend ishus), a ϝιός-t pedig ugyancsak nehezen lehetett volna ἰϝός-szal összetéveszteni.

Érdekes különben, hogy mi indította Coxot erre az elhibázott magyarázatra. Bizonyos apologetikus nisus, mely folyton hangoztatja, hogy a görög mythologiának «utálatos, ocsmány» vonásai nem szándékos koholmányok, hanem természeti tünemények személyesítő kifejezéseinek nem tudatos ferditései. Már pedig mérgezett nyilak használata a görögöknél különben ki nem mutatható és igen álnok és nem férfias hadviselés, milyent fel sem lehet tenni a görögökről! — «Achilleus jelleme a mint az Ilias rajzolja, nem csak hogy nem görög, hanem embertelen. Nincs rá példa, hogy akhaiai vitézek az ártatlanon állottak volna boszút a vétkes rossz tetteiért; hogy ne lett volna kötelességérzetük és részvétük azoknak a szenvedései iránt, kik soha sem vétettek nekik; hogy embereket áldoztak volna, vagy hogy a megölt vitéz ellenség testét eléktelenítették. De az akhaiai hősök nem is tettek ilyeneket soha». Achilleus nem áldozott fel trójai ifjakat Patroklos szellemének: «az embervér hullámai, melyek az áldozó oltárra ömlenek, a szaggatott, karmazsinszínű felhők, melyek estefelé hullámzanak a biborszínű égen» (p. 141); nem is taposta lábbal Hektor holttestét: «a Hektor halálát megelőző küzdelem a gőzök s a nap hatalmas küzdelme, melyben a nap mintha [!] lábbal taposná a sötétséget» (p. 141). — «Odysseus jelleme sem olyan, a milyennek a görög embert ismerjük a történelemből, sőt nem csak hogy nem akhaiai, hanem azt mondhatjuk hogy embertelen. Odysseus mérgezett nyilakat használ; leöl egy embert hátulról, figyelmeztetés nélkül [!]; hazudik, valahányszor hasznosnak látszik; megöl egy egész sereg nemest, kik nem tettek neki nagy igazságtalánságot [! v. ö. feljebb: «Odysseus sérelme csak annyiból állott, hogy a kérők házába tolakodtak»]; aztán fölakaszt mint verebeket madzagra egy rakás nőszemélyt, csak azért, mert engedtek a kérők parancsainak». Bizony rosszul ismerheti Cox a görög jellemet[2]) és egyáltalában az emberi jellemet, ha azt

[1]) Az ἰός nyilat jelent, nem lándzsát; Prokris regéjében (p. 94. 95.) is majd nyílnak majd lándzsának mondja Artemis fegyverét, p. 83 pedig azt irja, hogy «Odysseus nyilát [íját!] más nem tudja használni». Furcsa az is, hogy p. 48 a Hórákat (az évszakokat) óráknak fordítja. P. 43 meg azt olvassuk hogy «*Trita* harmadik». — P. 157 szerint Psyche lélegzetet jelent. — P. 27 Lykaion hegyét Lykaiosnak irja s több efféle.

[2]) V. ö. pl. mit mond Schömann (Griech. Alterth. II p. 127) a

hiszi, hogy az ilyen tettek «embertelenek». A görögök, hiába, nem éltek a High Church ethikájának szabványai szerint és vannak különben, kik azt állítják, hogy azok az «embertelen» hajmeresztő «atrocities», melyeket a «nagytiszteletű» szerző földijei Indiában elkövettek, tényleg megtörténtek és nem holmi solaris mythos eredeti jelentésének félreértéséből járnak szájról szájra. Az ilyenfajta naivitások még iskolai könyvbe sem valók. Hogy végre Cox a görög mythologiát in ultima analysi a monotheismusra akarja visszavezetni, angol írónál szintén nem föltünő. Szerinte (p. 25.) «valamint Indiában a Djaus szó eredetileg az egy egyetlen Isten neve volt [?], úgy a görögöknél s más rokon népeknél is minden ki volt benne fejezve, a mit Isten iránt éreztek. De minthogy e szó az eget és levegőt is [!] jelentette felhőivel és páráival, azért némely mondások, melyekben változásairól volt szó, mire jelentésüket elfeledték, csúnya, gyalázatos tetteket fejeztek ki.» Ez oka annak, hogy Zeus Homerosnál néha «részrehajló, igazságtalan, henye és kéjhajhászó, csapodár, szerelemben hűtelen, érzéki, szemérmetlen»! A görög istenek anthropomorphismusát ily módon bizony nem lehet megmagyarázni. — De nem csak az isteneket, a hősöket is tisztázza Cox ocsmány tettek gyanujától. — P. 48 azt olvassuk, hogy «a védai himnusok Ardšuninak is nevezik a hajnalt, azaz fényesnek vagy ragyogónak. Ez a név megvan a görög mythologiában is Argynnis alakban. Argynnisról azt beszélték, hogy fiatal nő volt és hogy Agamemnon szerette. Ez az elbeszélés úgy keletkezett, hogy az Argynnis szónak igazi jelentését elfelejtették és csak a szépségéről való képzet maradt meg. Argynnis ép úgy lett Agamemnon kedvese mint Helené Menelaosé». V. ö. evvel a tényállást (a Pauly-féle Realencyclopædia szerint): «*Argennus* (Ἄργεννος, Ἄργυννος) *Sohn* der Pisidike . . Liebling Agamemnons, der im Flusse Kephisus ertrank, worauf Agamemnon der Aphrodite Argennis, «einer Göttin *lydischer Knabenliebe*, ein Heiligthum erbaute». Nem lett volna-e tanácsosabb az egész Ardšuni = Argynnis szakaszt kihagyni, mint így elferdíteni a tényállást?

Elértem amúgy is hosszúra nyúlt birálatom végére. Nem tartok attól, hogy olvasóim egyoldalúsággal fognak vádolni, azért, hogy nem terjeszkedtem ki a Cox könyvének többi részeire: a perzsa, assyr stb. mythologiára — képzelem, ezek a fejezetek sem lesznek alaposabbak —

görög jellem árnyoldalairól: «Thaten der Selbstsucht und Lieblosigkeit, bis zum tödtlichsten Hass und zu empörender Unmenschlichkeit gesteigert, sind theils in den Kriegen der Staaten gegen einander, theils besonders in den inneren Kämpfen der Parteien nur allzugewöhnliche Erscheinungen; Treulosigkeit, Betrug und Hinterlist lassen sich im Privatverkehr nicht weniger häufig wahrnehmen, als Treue und Redlichkeit.»

és hogy nem emeltem ki a könyvben olvasható sikerült mythosmagyarázatokat — hisz nem lehetett szándékom ezen nálunk sajnos úgy is eléggé ismeretes mythologiai kézikönyvet ismertetni; de kötelességemnek tartottam, végre felderíteni e sokat magasztalt kontármű árnyoldalait és kimutatni veszélyes voltát a mythologiában kevésbbé járatos olvasóra nézve. Ha vannak könyvek, melyek megérdemlik, hogy egy iskolai index librorum prohibitorum-ra tétessenek, a Cox-féle kézikönyv bizonyára ilyen.

Dr. Ábel Jenő.

HAZAI IRODALOM.

Thukydides. Görögül és magyarul. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Zsoldos Benő.* 8-r. I. köt. L, 607 l., II. köt. 334 l. Budapest. 1888. Franklin-társulat. Ára 2 frt 40 kr., 1 frt 40 kr. (Kiadja a M. Tud. Akadémia class.-philologiai bizottsága.)

A M. T. Akadémia classica-philologiai bizottsága Ponori Thewrewk Emil Anakreonja, Csengeri János Cicero de officiis-e s Bozóky Gaiusa után Thukydides teljes fordítását iktatta kiadványai sorába.

E fordítás megérdemli, hogy a kritika bővebben foglalkozzék vele. Azon iró, ki először pillantott bele a történelmet alkotó események belső fejlődésébe, igaz vonásokkal rajzolva az emberi léleknek a jellemekben és viszonyokban megnyilatkozó törvényszerűségét, első magyar fordításban jelenik meg előttünk. S bár nem fogják sokan elolvasni — kicsoda is olvasná minálunk Thukydidest? — mindamellett irodalmi ténynek kell tartanunk már azt is, hogy valaki vállalkozott az *egész* író lefordítására, a mihez nem csak tudomány, hanem temperamentum is szükséges. — Egy Thukydides-fordítást nem szabad közönséges mértékkel mérnünk. A rendkívüli nehézségek, melyekkel a fordítónak meg kell mérkőznie, ha nem is engedékenynyé, de apróságokban némileg elnézővé kell hogy tegyék a bírálót: itt nemcsak gondolatokat kell tolmácsolni és szókat fordítani, hanem kifejezésre kell juttatni a stilus charakterét is.

A fordító, kinek kitartása előtt kész-örömest meghajlok, nagy munkát végzett (ki tagadná?), de Thukydidest a maga teljes valójában és egyéniségében, sajnos, nem bírt a magyar olvasónak adni. S ez szinte természetesnek látszik, ha meggondoljuk, hogy első fordítással van dolgunk; bár másrészt kétséget nem szenved, hogy a fordításnak sok gyengéjét a «szellemi rokonság» hiányának kell felrónunk.

A rövidség és velősség hiánya első és legnagyobb hibája a fordí-

tásnak. Kételkedem benne, hogy a magyar nyelv erőbeli kincseit jobban ne lehetett volna kiaknázni. Nem elég commentatornak, paraphrastának lenni, minő sok esetben Zsoldos úr. Számtalan példát idézhetnék itéletem igazolására. Hadd álljon itt csak egynehány: I, 10, 3: «ha itt is lehet valamit épiteni Homeros költeményeinek tanuskodására» *(τῇ Ὁμήρου ποιήσει πιστεύειν,* = meg lehet bízni a H. költészetében). — I, 10, 4: «főleg mivel az *állt előttök*(!), hogy magukkal hadi szereket czipelve hajózzanak át a nyilt tengeren s e czélra hajóiknak nem volt fedélzete, mivel csak ódonfajta, kalózbárkaszerű építmények voltak.» Rövidebben: «főleg mivel hadi szerekkel kellett a tengeren általkelniök, hajóiknak pedig fedélzetük nem volt, hanem régiesen, kalózbárkák módjára épültek.» — I, 40, 1: «Ezennel már ki van mutatva az, hogy mi méltó panaszokkal jövünk, míg ezek a gonoszok nyilvános erőszakoskodással mindent magukhoz igyekeznek rántani.» A helyes fordítás ez: «Hogy mi magunk méltó panaszokkal jövünk, ők azonban erőszakos és telhetetlen emberek, az immár bizonyos.» *(Ὡς μὲν οὖν αὐτοί τε μετὰ προσηκόντων ἐγκλημάτων ἐρχόμεθα καὶ οἵδε βίαιοι καὶ πλεονέκται εἰσί, δεδήλωται).* — Mikor Thukyd. II. 11, 4 csak azt mondja, hogy *δι' ὀργῆς* (t. i. *αἱ ἐπιχειρήσεις γίγνονται)* akkor Zs. úr így fordít: «*A szenvedély heve első kitörésének módjára*» .. II, 38, 2 utolsó mondata (‚a nélkül — után') merő szószaporítás. — III. 38, 6 *ὀξέως δέ τι λέγοντος προεπαινέσαι* fordításakép ezt az értelmetlen és mértéke vesztett mondatot olvassuk: «hanem ha valaki valami éleseszűségre mutató dolgot mond, *annak (?) helyesléseтekkel*, még jól ki sem mondja, már résen vagytok ..» (?). — II, 33, 2 a görög szövegben ezt olvassuk: *ὡς οὐκ ἠδύναντο, ἀπέπλεον ἐπ' οἴκου.* Hogy ezt az egyszerű mondatot lefordítsa Zsoldos úr, sok szóra van szüksége: «Miután e részben a kisérletek nem vezettek sikerhez, a haza felé való vitorlázáshoz fogtak.» — II, 37, 3: «De a mig ekkép mi a magán életben egymással minden nehézkesség félretételével *érülközünk*» (többször is előfordúl, pedig Zsoldos úr modern-ízű prózájában nagyon szúrja a szemünket), «a nyilvános életben a legnagyobb *aggságoskodással* őrizkedünk a törvénytelenségek elkövetésétől.» E hosszú lélekzetű mondatnak ez felel meg a görögben: *ἀνεπαχθῶς δὲ τῇ ὄψει ἀχθηδόνας τὰ δημόσια διὰ δέος μάλιστα οὐ παρανομοῦμεν*». V. ö. még I, 122, 1; IV, 26, 4 stb. A fordítónak a görög periodus szépségei és követelményei iránt nincsen meg a kellő érzéke. Kénye-kedve szerint vagdalja szét a körmondatokat apró-cseprő töredékekre; alárendeléseket egészen önkényesen mellérendeléssel fejez ki, sokszor meg a kurta velős mondatokat valóságos szóáradattal írja körül. Összepontosított erő helyett szertelen vizenyősség, józan mérték helyett kalandozó önkény jellemzik általában fordítását. Épen az, a mi Thukydides stilusában igazán sajátszerű és egyéni, fordítónknál közhelylyé lesz — és ellapúl. Sajnálom, hogy állításaimat hely szűke miatt csak a

fenebbi példákkal igazolhatom, melyekhez hasonlókat bőven írtam ki magamnak a fordításból: de reménylem, hogy Zsoldos úr nem fogja kétségbe vonni tárgyilagosságomat, annyival is inkább, mert maga is elismeri hibáját (l. Előszóban).

Magyaros szófűzés dolgában kevés a kifogásom: átalában véve arra törekszik a fordító, hogy vonzatai a magyaros észjárásnak megfeleljenek, sőt több helyen (pl. III, 39, 2: «rajtunk ütöttek inkább, mint pártot ütöttek») valóban becses mintáit adta a kifejezés formailag és tárgyilag tökéletes másainak. Annál visszatetszőbb, hogy néhol fitogtatja a népies vagy régies szólásmódokat, ott is, a hol épen nem fedik az eredetit.

Nagyrészt az imént tett megjegyzéseimre vonatkoznak a következő helyek: I, 2, 2: «A föld *beültetvényezésével* nem törődött». — I, 25, 2: «helyezvén, kimutatván, előadván» e h. kimutatták, hogy . . . előadták, hogy . . . » — I, 26, 4: «hadi *flottával táborozni» (!)* oly kifejezés, mely a komikummal határos; v. ö. II, 84, 3: «*admirálhajók» (στρατηγίδων νεῶν)*; tov. V, 12, 1: «*reformok* létesítésével» *(ὅτι αὐτοῖς ἐδόκει μὴ καλῶς ἔχειν)*; III, 82, 4: «*poltronságnak* tartották». — I, 53, 2 (és másutt) az *Ἄνδρες Ἀθηναῖοι* ‚Athéni *férfiak*‘-kal van fordítva, e h. Athéniek! (v. ö. II, 87, 1: Peloponnesosi férfiak). — I, 53, 2: útunkba álltok (e h. útunkat álljátok). — I, 67, 5: *tóditották* meg (nem elég szép: toldották meg?). — I, 77, 3: «megszokták a velünk *egyenlő lábon állást*» (auf gleichem Fusse). — I, 89, 3: javak *után* küldött («schickte nunmehr *nach* . . . . »). — I, 107, 4: «*kéz alatt (= κρύφα)* azon működött» (Heilmann: «*unter der Hand*»). — I, 140, 1-ben ugyancsak kirí a magyaros kifejezés *erőszakos* hajhászása. E mondat *ἤν ἄρα τι καὶ σφαλλώμεθα* (= ha netán egyik-másik dologban kudarczot vallanánk) így van fordítva: «ha netalán valami *nem szeretem dolog történik velünk*» (!). — I, 140, 4: *μηδ᾿ ἐν ὑμῖν αὐτοῖς αἰτίαν ὑπολιπησθε* megirásánál bizonyára nem gondolt az író «lidércznyomás»-ra. — I, 140, 4 és 141, 1: *engedjük* menni a dolgot . . . . . nem *engedünk* semmi szín alatt . . . . . . *engedünk* helyet.» (Nagyon lapos!) — II, 4, 5: «a csapatnak az a része, *a mely* . . . . . összetartott, ott rekedt egy nagy épületben, *mely* . . . . . volt ragasztva s a *melyen* az ajtó nyitva állt, *mivel* azt hitte» (!). E mondat nem világos; hogy meg lehessen érteni, vagy egészen meg kell változtatni a constructiót, vagy ismételni az alanyt. Ép ily zavaros helyek találhatók még: II, 7, 1: «Mindkét fél szándékba vette, hogy a perzsa királyhoz s a barbárokhoz *máshova, ahonnan* . . . remélt, követeket küld.» — II, 33, 3: *Erre* az erősen szorongatott hajóra szállás után (?) haza mentek . . . — II, 64, 1 ezt a hajmeresztő mondatot olvassuk: «S tudom, hogy jó részben épen ez az, a mi miatt az irántam való kedvezőtlen hangulat oly magas *fokra hágott* (!) nálatok, *egyáltalában* nem igazság szerént, *ha csak*

majd (!!), *midőn netalán szintén véletlenül valami* (!!!) szerencse ér, ezt is nekem nem rójjátok fel érdemül.» Ilyenfajta még a II, 72, 2. pontban olvasható mondat is («de ők — próbát tesznek»). Továbbá v. ö. még a következő helyeket: I, 60, 1 (anakoluthon); 68, 1 «mi irántunk, mások iránt»; 82, 2 (hol ταῦτα ἄριστα· ἦν δὲ μὴ el van hanyagolva); II, 72, 1 («mellett ép ezzel volnátok») stb.; III, 11, 3 («Ezzel — dolguk»); IV, 17, 3 («tekintsétek *ezeket tapasztalt férfiakhoz a végből intézett* figyelmeztetéseknek»); IV, 26, 4 (felesleges szószaporítás); IV, 27, 1 («a szigeten levők*nek* élelmi szerek *jutnak be*») stb. — Ez a kifejezés «midőn az élet a fejét hányta» folyton visszatér. (II, 19, 1, 1; IV, 1, 1; IV, 2, 1; stb.), holott a görögben majd σίτου ἀκμάζοντος, majd περὶ σίτου ἐκβολήν, majd πρὶν τὸν σῖτον ἐν ἀκμῇ εἶναι áll, a mely kifejezések nem æquivalensek. — II, 21, 1 a zárjelbe foglalt szókat külön mondattá alakítja át a fordító, mi rontja az értelmet, mert az olvasó a következő mondat elejét («A mint *azonban* a sereget.......») a megelőző gondolatra hajlandó vonatkoztatni. — A II, 68, 4. pontban ezt olvassuk «Ez volt aztán Amphilochia legnagyobb városa s lakosai *amphilochiaszerte* (!) a legtehetősebbek voltak.» Az ilyenre a német azt szokta mondani: «Bei Haaren herbeigezogen.» A görögben ugyanis csak az van: καὶ ἦν ἡ πόλις αὕτη μεγίστη Ἀμφιλοχίας καὶ τοὺς δυνατωτάτους εἶχεν οἰκήτορας.» *) — A κῆρυξ szó lefordítására (III, 24, 3) nem elég a fordítónak a becsületes magyar «hírmondó», hanem ily ékes mondásra van szüksége: «*követpálczás üzenetvivő*».

A görög eredeti félreértésén alapulnak a következő kevésbbé pontos fordítások és helytelenségek: I, 4, 1 «másfelől a kalóznépségtől igyekezett a tengert *megtisztitani*» e h. «a kalóznépséget *kipusztította* a tenger színéről» (καθῄρει nem καθαίρω-ból, hanem καθαιρέω-ból származik); I, 5, 1: «a *falvakszerte* lakozókra ütött» e h. «a ... *falvak módjára* benépesített városokra ütött» (*κατὰ κώμας οἰκουμέναις*) .. I, 10, 1: ἐρημωθείη nem = «romba döntenék», hanem = «magára hagyatnék». — I. 31, 1: ὀργῇ φέροντες τὸν πρὸς Κερκυραίους πόλεμον ἐναυπηγοῦντο, így fordítandó: «nagyon is zokon vették a kerkyrai háborút». Heilmann is rosszúl fordít: «welche den Krieg gegen die Kerkyräer mit grosser Hitze *führten*», mert πόλεμον φέρειν magában nem használatos a görögben erre a fogalomra *bellum gerere* (= πόλεμον πολεμεῖν, ποιεῖσθαι stb.); csupán dativussal mondják πόλεμον φέρειν τινί = valakire háborút hozni (cfr. Xen. Hell. III, 5, 1;

*) Egészen másképp állana a dolog, ha a fordítás *végig* ily szellemben készült volna, mint pl. Nogáll Kempis Tamása. De mikor lap lap után csendes hétköznapiságban haladunk tovább, s egyszerre egy Gyöngyösi vagy Pázmán-féle mondat üti meg a fülünket, nem oldozhatjuk fel az írót az affectatio vádja alól.

IV. 8, 6). — I, 34, 3 *ἐκ τοῦ εὐθέος* nincsen lefordítva. (Megjegyzem itt, hogy inkább a *ὑπουργεῖν*-hez kell vonni, mint a *δεομένοις*-hoz, a hogy Böhme teszi.) — I, 49, 7 utolsó mondatának, mely fordítónknál érthetetlen, így kell szólnia: « . . . . akkor már mindenki hozzá fogott a munkához *(ἔργον πᾶς εἴχετο)* és más senki sem vonult félre *(διεκέκριτο οὐδὲν ἔτι)*, sőt oly válságos lett a helyzet *(ξυνέπεσον ἐς τοῦτο ἀνάγκης)*, hogy neki mentek egymásnak a korinthosiak és athéniek.» — I, 90, 2 *ἀφορμή* nem ,hadműveleti alap', hanem ,kiinduló pont'. — I, 126, 11 így fordít Zsoldos: «azt igérték nekik, hogy nem lesz semmi bántalmuk; *így elvonták* onnan és legyilkolták őket», helyesebben: «kihítták őket» *ἀναστήσαντες αὐτούς*, mint alább I, 128., hol helyesen fordít Zs. úr: «helótákat hívtak ki»), azzal, hogy nem lesz semmi bántalmuk; el is vezették, de aztán legyilkolták őket», — III, 26, 1: «annál kevésbbé *vehessék üzőbe*» e h. ,annál kevésbbé *lehessenek oltalmára*» (v. ö. IV, 1, 3: *ἵνα μὴ ἐπιβοηθῶσι τοῖς Μεσσηνίοις*, a mit Zs. úr is helyesen fordít: «hogy Messene oltalmára ne siethessenek»). — IV, 3. 1 *ἠπείγοντο* annyi, mint «sürgették»; Zsoldos kifejezése: «*hajózás körül* voltak» nem találó, s nem is magyaros. — V, 7, 2: «minő tudatlanságnak és tehetetlenségnek minő tapasztalattal s vállalkozó képességgel gyűlt meg most a baja». Ezt meg kell fordítani ilyképen: «minő tapasztalattal és elszántsággal mekkora tudatlanság és tehetetlenség állt most szemben.» (Brasidasról és Kleonról van szó.)

A görög szöveg kritikai érdeméről nincs mit mondanom. A zavaróbb sajtóhibákat és a magyarból kifelejtett szókat és kifejezéseket a jegyzetben *) találja meg az olvasó. Komoly megrovással kell illetnem

*) Sajtóhibák, melyek az értelmet zavarják: I. köt. 6. l. *πας* (olv. *παρ'*); 10. l. *τὺ* (olv. *τὸ*); u. o. *τινες, ἔτι καὶ νῦν* (olv. *τινες ἔτι καὶ νῦν*); 16. l. *ἦν ἡ* (olv. *ἦν ᾖ*); 50. l. *σωφροσύνῃ* (olv. *σωφροσύνη*); 54. l. e szó *προκληθέντες* a feje tetejére van állítva; 86. l. *ἢν* (olv. *ἦν*); 104. l. *ὁμοίους* (olv. *ὁμοίως*); 116. l. *νικότως* (olv. *εἰκότως*); 132. l. *ἐπόντων* (olv. *ἐχόντων*); u. o. *ὁ πρὶν* (olv. *ὃ πρὶν*); 138. l. *ὁ οἰκοδομία* (olv. *ἡ οἰκ.*); 140. l. *ἀχρειστάτων* (olv. *ἀχρειοτάτων*); 172. l. *λεγομένην* (olv. *λεγομένων*); 214. l. *τμηθῆται* (olv. *τμηθῆναι*); 302. l. *ἧ* (olv. *ᾗ*); 328. l. *αὐδὲν* (olv. *οὐδὲν*); 346. l. *προσιπτεύοντες* (olv. *προσιππεύοντες*); 404. l. *προθύμος* (olv. *προθύμως*). II. köt. 32. l. *ὢν* (olv. *ὧν*); u. o. *κρὴ* (olv. *χρὴ*); u. o. *ξυπχωρησάντων* (olv. *ξυγχωρ.*); 218. l. *ἀνοκωχῆς* (olv. *ἀνακωχῆς*); 228. l. *πῆν* (olv. *γῆν*) stb. A magyar szövegben I. köt. 51. l. ,megegyezőleg' (olv. ,meggyőzőleg'); 71. l. ,Strombichides' (olv. Strombichos); 89. l. Pellát (olv. Thermát); 247. l. *miután* törlendő; 329. l. *eredt* (olv. eredtek); 361. l. hetvenkét (olv. hetven*het*). — Elmaradtak a magyar szövegben a következő görög szók és kifejezések: I, 19: *πλὴν Χίων καὶ Λεσβίων*; I, 26, 5: *οἱ μὲν Κερκυραῖοι*; I, 30, 4: *τὸ θέρος τοῦτο*; I, 37, 4: *ἐν ᾧ μὲν ἂν κρατῶσι βιά-*

azt, hogy az első könyv görög szövegéből nehány szó kimaradt. Ezek I, 65, 4: *Σερμυλίων;* I, 70, 6: *οἰκειοτάτῃ ἐς τὸ:* I, 87, 4: *ἀδικεῖν;* I, 110, 4: *ἔσχον;* I, 122, 1 *οὐκ (ἄλλα τε ὅσα* után). Igaz, hogy mindössze csak hét szó; de úgy képzelem, hogy külföldön egy klasszikus iró szövegének ilyen megcsonkítását ugyancsak kemény itélettel sujtanák. Szóba kell hoznom itt azon typographiai aránytalanságot is, mely a görög és magyar szöveg terjedelme közt mutatkozik az I. kötetben (pl. p. 52, 126, 168, 178, 196, 208, 214, 286, 406 s egyebütt).

A bevezetés megfelel czéljának s az ismert adatokat élvezetes alakban foglalja össze. A jegyzetek is megállják helyöket. Csak azt kell hibáztatnom, hogy néha cserbe hagyják az olvasót, mint pl. a II. k. 99. fejezetében, hol a nem-philologus olvasó hiába keresi magyarázatát ezen szóknak: lynkestai, eliomiotai, Phagres, Bottia, Eordia, Physka stb.

Mindent összevéve hálával tartozik a hazai tudományosság és irodalom Zsoldos úrnak, hogy Thukydides első fordítását elkészítette. Sajnos, hogy az eredetinek színét és valóját többszöri átdolgozás után sem sikerült jobban visszatükröztetnie. Ha Zsoldos úr lelkiismeretességével az író iránt való congenialitás is egyesül, bizonyára tökéletesebb fordítást kaptunk volna.

Dr. Fináczy Ernő.

A magyar határozók. A magyar tud. Akadémiától Lukács Krisztina-féle jutalommal kitüntetett pályamunka. Írta *Simonyi Zs.* egyet. tanár stb. Első kötet első fele. Budapest, 1888. Akadémia. IV és 276 l.

Egy új szakmunkával gazdagodott megint a magyar nyelvtanirodalom. A fenn czímzett mű nyelvünk legnehezebb, mert legparányibb szórészeit tárgyalja, oly részletességgel, minőt mások eljárásában ritkán, szerzőében rendesen találunk. Irodalmunkat a legrégibb kortól a legújabbig, a póriastól a mivelt nyelvig oly lelkiismeretesen böngészte, hogy a kitűzött beszédrészek tárgyalását majdnem kimerítőnek nevezhetjük.

Elmondom munkája felosztását, tárgyalási eljárását, s egynehány észrevételt koczkáztatok itt-ott egyes állításainál.

Az előttünk fekvő mű «a magyar határozók csak egy részét tárgyalja. A teljes mű négy részre van tervezve (5), melyek közül az első a névragokat foglalja magában s ezeknek is csak a felét. Az «első kötet

ζωνται; I, 46, 4: *ἐν τῇ Ἐλαιάτιδι τῆς Θεσπρωτίδος;* I, 93, 3: *Ἀθηναίοις* (v. ö. I, 101, 3); II, 3, 4: *ἐχώρουν ἐκ τῶν οἰκιῶν ἐπ' αὐτοὺς;* II, 72, 2: *ἄνευ Ἀθηναίων;* II, 101, 5: *τοῦ Σπαρδάκου;* III, 4, 5: *πρὸς βορέαν τῆς πόλεως.* Az orthographia mindvégig következetes. Csupán I, 52, 1: ‚corinthusiak' és u. o. 2: ‚korinthosiak'; I, 62, 6: ‚peloponnesusiak' (mindenütt: peloponnesosiak').

»első fele» egy terjedelmes Bevezetés (1—49) után tárgyalja 1. a *-ben*, *-ből*, *-be* ragot (50—106), 2. az *-n*, *-ról*, *-ra* ragot (107—200), 3. az *-an -en* ragot (201—224) és 4. a *-nál*, *-től*, *-hoz* ragot (225—276). A Bevezetésben számot ád feladatáról (1), általában tárgyalja a határozók alaktanát (6), jelentésbeli változását (15), a térviszonyok szerinti változását (27), és az állandó igevonzatokat (45). A hátra levő részben következik a névragok használata az említett csoportok szerint. E csoportok a térviszonyok e három kérdése szerint kerültek: hol? honnan? hová? Csupán a harmadik csoport (*an-en*) nem akar e kérdésekhez illeszkedni. De a többitől eltérő egyéb sajátsága e ragnak meg terjedelmes használata is megköveteli külön csoportosítását. Az első csoportot jellemzik továbbá a tárgy *belsejére* irányzott (fentebbi) kérdések, a másodikat a tárgy külsejére vagy *felszínére*, a negyediket a tárgyon *kivüli* viszonyok megjelölése. Legszorosabb az első csoportbeli három rag (*-be*, *-ből*, *-ben*) közti rokonság, melyekben már a *b (e)* is a tárgy belsejére utal. Kevésbbé látszik ez meg a második csoporton, a melyben *-ról* és *-ra* tüntet fel külső rokonságot. A negyedik csoportbelieket (*-nál*, *-től*, *-hoz*) semmi rokon elem nem fűzi egymáshoz.

Következik e csoportok szerint az egyes ragok tárgyalása: alakjuk története, alaki elemzése, értelmezésük a magyar, rokon és más európai (német, franczia, angol, latin, görög, szláv) nyelvekben, s végre legrégibb használatuk a legújabbig.

A 276 lapra terjedő füzetbe a névragok mind el nem fértek. Hiányzik — és ezeket a szerző alkalmasint egy második hason füzetnek szánta — a tárgyrag (*-t*), a tulajdonító (*-nek*), segítő (*-vel*), birtokrag (*-é*), tömegesítő (*-stul*), a többesrag (*-k*, *-i*) és a hangtanilag nem illeszkedő *-ig*, *-ért*, *-ként*, *-kép(en)*, *-kor*, meg a személyragok. Vajjon az irányt jelentő *-ni* ragot (*Pálni*) és összetételeit (*-nitt*, *-nól*) a névragokhoz vagy igeragokhoz fogja sorolni, e kötetből még szintén nem tudni; de sajnálnók, ha ez érdekes ragra nézve a rövid 14 sornyi értesítéssel (8. és 16.) beérnünk kényszerítene.

E kis tájékoztató után áttérek egyes megjegyzésekre.

Határozónak nevez Simonyi (1) minden névragos főnevet, mely «az állítmány, illetőleg az ige közelebbi meghatározására és kiegészítésére való, kizárva az állítmányi nominativust (pl. Sokrates *bölcs* volt) és a tárgyat.» Simonyi óvatosan mondja, hogy «az állítmány, illetve az ige közelebbi meghatározására», óvatosabban mint Brassai, a kit Simonyi (u. ott) tanunak hí s kinek elmélete szerint «a mondatnak a lelke és uralkodója az ige, a többi mind az igeállítmánynak határozója». Mintha nem hallotta volna a szellemes tanu kisebb házában elégszer, hogy «a puliczka *túróval* jó», melyben *túróval* ige nélkül is határozó.

A névragos főnevek csakugyan igehatározói vagy rövidebben mondva határozói tisztet teljesítenek. Csakhogy S. nem a névragos főnevet — a főnév a nyelvtan más lapjára való — hanem a r a g o t akarja nyelvünkben bemutatni. Igaz ugyan, hogy a ragnak önállósága nincs, de jobb szerettük a név támasza nélkül tekinteni mondatbeli szereplését. Azt hiszem, eredeti jelentéséből kiindúlva, átlátszóbb, egyszerűbb lett volna egy-egy rag tárgyalása. Értem úgy, hogy pl. ha a *-ra, -re* (felható) eredeti értelméből indul vala ki, nem lesz vele kénytelen azt helyhatározó (107), locativus, ablativus, dativus (110), időhatározó (124), állapothatározó (129), factivus (132), prædicativus (135), véghatározó (153), módhatározó (174), respectivus (178), eszközhatározó (185), okhatározó (186) és czélhatározó (196) nevek alatt elszórva közel 200 lapon tárgyalni. *Től* ragban az eredet értelme volna az első, de a 225. laptól tárgyalt ragnak eme jelentésére csak a 246. és 251. ll. került a sor. *Ben* helyrag, egyéb semmi; de hogy időrag vagy időhatározó volna (6) mint pl. *ma, most, majd,* ez csak a főnévben rejlő fogalomtól, minő *gyermekkoromban, akkor tájban, másod izben,* kölcsönzött ráfogás. Igy járt a többi rag is. Talán legkevesebb ilyen czíme jutott *-hoz* ragnak : helyhatározó (225), időhatározó (232) és véghatározó (266).

Ha a ragos főnévben a főnévi részét veszszük alapul, kérdés, vajjon nem jobban tesznek azok, a kik minden ragos nevet, s nem csak a *-t* ragost, az ige tárgyának, közelebbi vagy távolabbi tárgyának tekintenek. Tovább nem kutatva a név jogosultságát még csak azt jegyzem meg, hogy a m a g y a r r a g ö n á l l ó s á g r a nem vetekedhetik a névvel vagy igével, de m e g k ö z e l í t i azt s z e m é l y r a g o s v o l t á b a n. Pl. *velem tőled neki, hozzánk rátok nálok* ép oly önállók akár *veszem veszed veszi* vagy *hazánk hazátok hazájok.*

Mielőtt egyes szabályai bonczolgatásába ereszkedem, még egyes elvi kérdéseket óhajtanék tisztába hozni, és pedig az előbbihez fűzve: van-e a magyarnak esete (casus)? van-e a magyar igének vonzata? a Simonyi vitatta szótőelmélet tartható-e? Megannyi kérdések, melyeket e jeles mű fonalán a szerző vagy felvetett vagy feltételezett, a melyeknek tisztázásához talán csekélységem is hozzá járulhat.

A m a g y a r n é v n e k e s e t e i (casus) n i n c s e n e k és tárgyesetéről (accusativus) sem szólhatni (141). E kérdésről nincs is mit beszélni sokat, csak azt jegyzem meg, hogy elébb lehet a latin vagy német eseteket vissza vezetni ragokra, mintsem azonosítani a magyar ragokat az u. n. esetekkel.

Szólhatunk-e a magyar nyelvben v o n z a t o k r ó l? Én azt mondom, hogy bátran, és pedig Simonyi értelmében (45), melynél fogva a magyar igét «rendszerint e g y bizonyos határozó nemmel használjuk». Mit sem árt e vonzat természetének, ha ugyan az az ige

«egyes esetekben másféle határozóval szövetkezik». Ha e tényeket S. nem tagadja, kénytelen lesz a hagyományos «vonzat» szót is fenntartani, vagy azt «a nagy következetességet, melylyel a nyelv számos kifejezést mindig egy és ugyan azzal a raggal vagy névútóval szerkeszt (47)», más névvel nevezni el; de ezzel a dolgon ugy sem változtat. E vonzat állandóságát bizonyítja is Simonyi egész munkája. De nyomban a «vonzat» szó megtámadása alkalmával (43—49) is említ példákat a ragok «rend szerinti» úgy mint eltérő használatára: megnevez két igét — pedig nevezhetett volna ilyent százat — «tanít» és «kínál», melyek használatára nézve épen az újabb időben tapasztalt ilyen ingadozást (48): *kenyérrel kínálni az éhezőt* és *kenyeret kínálni az éhezőnek*, mesterségre *tanítni a fiut* és *mesterséget tanítni a fiunak*. Hja ha az ember csak azt keresi és csak azt tárja fel, a mi az ő állítására talál: kap; s ha nem kap: csinál vagy csináltat, s egyik-másik folyóirat vagy hirlap, a minőkre S. hivatkozik, közli is. A példa kész, tessék állítása bizonyságául felhasználni! De ha nem is készülnek mondva a példák s mind a két használatra csupa mintairóktól kerülnek ki, még sem hitetheti el velünk S. mind a kettőnek egyenlő jogosultságát, mihelyt az egyik szám szerint ritkább mint a másik. Rendelkezésemre állanak Petőfiből «kinál, kinálgat, megkinál» és «tanít, megtanít» igék mind, Aranyból egynehány. Lássuk, ezek mit mondanak. **Kinál** *valakit kenyérrel* Petőfinél (az 1877-diki kiadás szerint); 677, 3 gyöngyökbe foglalt *órákkal* kinál Az ifjuság (t. i. engem). 627, 25 Kinálgatja *őket* a jó háziasszony, 365, 8 Tenyeremben hordtam szívem, Nem volt szükség, hogy kérjék tőlem, Magam kináltam *mást vele*. 142, 3 Ezt én tudom, *Kit ürömével* a tapasztalás annyiszor *kinált*. 23, 4 De az óriások jó szivű királya Az *ebéddel őt* ily szépen megkinálta. 9, 28 Kinálgatták (t. i. őt), de ő aprókat kortyantott. 572, 23 Az alkalom maga *magát* kinálja. — Aranynál (Össz. kiadás) I 180, 8 Kinálják (t. i. őt) erősen káposzta *levéllel*. 383, 5 értsd meg a szót: kincs, arany kináljon: Nyerészkedéssé szent imád ne váljon. II 33, 2 Megkinálta *vele* kisebbik *gazdáját*. 129, 6 Unszolá az apja: kináld a *vendéget*. — *Kinál kenyeret valakinek*: Petőfinél, 572, 23 Az ajándékot nem szokta elfogadni, Kivált ha *neki azt* szép leány kinálja. — **Tanít** *valakit valamire*: Petőfinél 527, 29 Majd megtanítok egypár kócz *legényt*. 211, 4 A ki megboszant, legyen az akárki, Megtanítom keztyübe dudálni. 103, 19 Én megtanítlak *jogaidra*. 469, 10 Megtanítlak amugy hirtelenében. 783, 12 Megtanítlak én kétségbe esni. 662, 4 Hozd magaddal a pacsirtát, A ki szép szabad *dalokra* Tanít *engemet*. 461, 23 Apám mért is taníttattál? 146, 11 Bor taníta, hurjaimra csalni nyájas éneket. 134, 9 mért nem tanítottad, Iskolába mért nem járattad folyódat? 376, 20 Egy bölcs tanított

engemet erre. 470, 16 Az iskolákban nem tanulni, hijába, Ilyet; a természet tanított *tégedet* 202, 6 Iskolába nem járattak, Olvasni nem tanítottak (t. i. engemet). — Aranynál, I 71, 18 a hit Tűrni és remélni megtanít. II 107, 7 Most akadt emberre, a ki megtanítja (t. i. őt), Máskor, hogy gyalázza a magyart. I 296, 8 S mi a természet zára nyitja? Isten dicsőségül tanítja. 247, 4 S midőn elérte a tanítvány, Feléje fordult, így tanítván. — Tehát «kinál *kenyérrel valakit*» vonzatát támogatja 11 példa, «kinál *kenyeret* valakinek» egy példa; «tanít *valamire* valakit» vonzatát 14 példa, «tanít *valamit valakinek*» vonzatát egy sem, mert a két további kétséges, vonzatlan.

A magyar szótőket S. már nyelvtanában (R. m. ny. 101) szerepelteti sajátszerűen, s itt is reméli (4), hogy elmélete idővel győzelemre jut. Reméli, hogy pl. «ház» ragozása alapjául négy szótőt fogunk elfogadni, *ház, háza, házo,* és *házu.* Egy szónak négy tövet tulajdonítni igen sok és — igen kevés. A rag tulajdonához tartozó vagy a rag felvételéhez szükséges (kötő) hangzót a főnévi tőhöz csatolni s mind annyiszor új tőt alkotni, szeliden mondva, felesleges; mert a fentebbi példában beérjük *ház* tővel. Ellenben pl. *lap* szónál a négyet megtoldhatjuk bátran egy ötödikkel így: *lap, lapa, lapo, lapu, lapi,* melyekből önálló használatban van *lap, lapu, lapi,* a másik kettőt eldobhatjuk. A szótők elmélete egész irodalomnyi nagysággal fenyeget.[1]) Én érdemlegesen hozzá nem szólok, de merésznek tartom, oly mozgékony elemet mint a magánhangzót különféle változataiban *(a, o, u, e, é, ö, u)* csatolni a főnévi szótő állandó elemeihez. Én hiszem, hogy a mássalhangzós szótők végbetüje is valamikor magánhangzó volt, mint a finn szótő. Azt is hiszem, hogy a kötő hanggal toldott főnév volna egyes esetekben az eredeti. De hogy ezzel mindig eltalálja az ember a valódit, hogy a hány kötő hang, annyi (eredeti) szótöve volt volna a főnévnek, azt nem hiszem. A hol e magánhangzónak a finnel vagy nem tudom melyik rokonnal együttes vagy a mienknél korábbi voltát tudhatni, ott sem Hunfalvy, sem más magyar nyelvtaniró el nem vitatja Simonyitól, de önkényes visszaszerkesztését vagy ennek ilyetén becsempészését mai nyelvtanainkba senki sem tűrheti.[2])

Kétségbe vonják, vajjon a nyelvtan logika-e. Nem bánom. De azért

[1]) L. Simonyi A magyar szótök. Alt. rész. Budapest 1887.

[2]) Érdekes Simonyinak a kötőhangzóknak tett engedménye. Nyelvtanában (1879) segéd- v. kötőhangzót még nem ismert; de mihelyt ezt megengedte (A magyar szótők 1887, 33. l.), összeomlott eredeti szótő elmélete is. Azóta a hangzókat már a ragok kiegészítő részének tekinti és szól «A magyar határozókban» *on en ön* (107) és *an en* (201) ragokról.

az elfogadott térviszonyokat összezavarni még sem volna szabad, a minőket a helyes irány meg eredet fogalmai szerint e kérdések segítségével szoktunk megkülönböztetni: hol? hová? honnan? Simonyinál (27) ezek mind csak «irányjelentések» és a ragos főnevek «helyhatározók». Igaz, a nyelv is összetéveszti e három térfogalmat (33—39); de épen arra való a nyelvtan, hogy e kivételes tüneményeket és ezek ellenében a szabályszerűséget megállapítsa. Ajánlom tehát e kérdésekre «hol, hová, honnan» a szokásos «hely, irány és eredet» fogalmait.

A «határozók alaktana» czíme (8—15) alatt kerestük a ragok hangtani illeszkedéséről szóló törvény alkalmazását s ettől való eltéréseket (*akkor ekkor*, *híven vígan*, *avval azzal*, csehvel); kerestük a kétszerezett ragú képzéseket, mint *aztat*, *őtet*, *velemmel*, nálamnál; kerestük továbbá annak okát, hogy mért *velem* és nem *valam*, *nekem* és nem *nakom*, *tőlem* és nem *tólam*, vagy ha *velem*, *nekem*, *tőlem*, mért nem *hözzém*, *nélem*, hanem *hozzám* és *nálam*. Mert csak azt mondani, hogy *-vel*, *-nek*, *-től*, *-hoz*, *-nál* az eredeti szemben az alhangú ragokkal, ez csak következtetés az élő használatból, de nem annak történeti jogosultságának bizonyítása. Végre itt kerestük volna a kötő hang szerepét a rag és név közt, pl. hogy minő szabályok szerint váltakozik az *a* az *o*-val, *e* az *ö*-vel, vagy hogy mért *sár sarat*, de *vár várat*, vagy *veréb verebek*, de *cseléd cselédek* s több effélét. Nem tagadom, hogy alaktanba való az is, a mit S. e czímen említett *benn*, *künn*, *fölött*, *alatt*, *itt*, *ott*, *köröskörül* sat. alakról. De ezek talán még is a jövendő II. vagy III. kötetbe valók lesznek.

Csak még egy általános megjegyzést. Szabályai támogatására a szükséges helyeket S. mind iróktól veszi, újaktól úgy mint régiektől. Jelen nyelvünk szabályozásánál a régieket is belevonni szükséges volt, hogy egy és ugyanazon ragnak történeti fejlődését ismerjük. Mai nap a régiek mintákul korántsem szolgálhatnak; ettől maga S. is óv. *) Ki legyen tehát tekintélyünk? A mai nyelvünk mintái után járva visszanyulhatunk ennek ötven évi multjára, és ezen belül kell keresnünk e korbeli remekeinket. — Még a hetvenes években, a legfelsőbb tudományos körökben is, a nyelvérzék volt vitás kérdésünkben a döntő elv. A nyelvtani szabályt a szükséges példákkal a nyelvérzék hamar megteremtette; csak jó hiszemű ember kellett, hogy azokat elfogadja. A nyelvérzékkel szemben minden okoskodás megszűnik. De ma, a jelen század kilenczedik tizedében, az oskolázott magyarnak ez nem elég: tekintélyeket keres, mintaírókat, kiknek mondásai felérnek az ösztönszerű nyelvérzékkel. És kik legyenek e magyar remekek? A tud. Akadémia hallgat e kérdésre. De nem is őt, hanem az irodalom-

*) «Archaismusokkal általában óvatosan kell élnünk», 79. l.

történetet illeti a felelet; s ha már felvetettük — és erre megint S. munkája során voltunk kénytelenek —, már csak felelni fogunk, a hogy tudunk.

Mintaíróinkat a mai nyelv használatára, mondom, az utolsó ötven éven belül fogjuk keresni. Köztök óriásilag kimagaslanak *Vörösmarty*, *Petőfi*, *Arany*. Ez a három folyó és kötött beszédben írt úgy és annyit, hogy lelkiismeretes kiaknázásuk mellett a mai nyelv minden jelenségére találhatnánk elegendő bizonyitékot. Egyik úgy mint a másik beillik magyar remekírónak a szó teljes értelmében; és ha irályukban találnánk is valamit, a mi a jelen szabályszerűségtől elüt, azt nem fogjuk szabálytalanságnak, hanem irói sajátságának nézni. Remekiró nyelvtanilag hibásan nem tud írni.

Nem mondom, hogy ötven éven belül a többi iró nem írt mintaszerüen; egy Fáy, Csokonai, Czuczor, Tompa, Greguss, Tóth hasonlóan érdemes a remek czímre. Azt azonban mondhatom habozás nélkül, hogy ez utóbbiak sem mennyiségileg, sem minőségileg fel nem érnek az elébb említett hármas jelöltjeinkkel.

S hol maradnak a többi tekintélyeink: Jókai, Gyulai, Szász és folyó irodalmunk számos jelesei, kik mai nap is követelhetik a mintaíró babérját? S itt eljutottam egy kényes kérdéshez, melyet egy csinos hasonlat nélkül eldönteni nem merek. I. Ferencz József tiltakozott, hogy életében állítsanak neki szobrot. Mikor egy küldöttség őt meghítta a Széchenyi-szobor leleplezési ünnnepélyére (1880-diki május 10-én) s ettől hallotta, hogy a szobor a hídtér egyik oldalára (az Akadémia előtt) lesz felállítva, így szólt: «Ha jól tudom, a tér másik oldalára Deák Ferencz szobra jő.» — «Ugy van, Felséges uram, volt a válasz, s a két szobor közé jő Felséged lovagszobra». — «Remélem, hogy nem addig, a mig élek.» — «Addig nem, csak Felséged halála után, a minek bekövetkeztét igaz lelkünkből óhajtjuk minél későbbre.» — «Ha még akkor is szeretni fognak» — tevé hozzá a király. — Nem kivánom, hogy élő jeleseink is tiltakozzanak, ha neveiket irodalomtörténetünk lapjain olvassák: ők arról nem tehetnek. A későbbi kor, ha majd a történet körébe esnek, elfogulatlanabbul fog itélni felőlük.

De ha ez az ártatlan tömjénezés irodalomtörténeti szempontból megengedhető, valódi veszedelemmé válhatik nyelvtani bizonyításoknál. Egyik tudósunk azt bizonyította a Nyrben (1879, 357), hogy «többi» mint alany értelménél fogva követeli az állítmány többesét; bizonyságul az akkor még élő Arany Buda halálából ezt idézte (241): «Némán háta megett a többije állnak.» Be könnyen javíthatta volna ki maga magát Arany így: a «többiek állnak», és nyilváníthatta volna az előbbit sajtóhibának, miután az ilyen használat magyar nyelvtani

szempontból ismeretlen. De az is meglehet, hogy ott Arany öntudatlanul mondott egy elfogadható magyar sajátságot.

Hogy visszatérjek Simonyira, ott szerepelnek művében az ujabbak közt Vörösmarty, Petőfi, Arany; az élők közt Szász Károly, Gyulai, Jókai, Szarvas. Ezek még hagyján; de mit keresnek mellettök Ábrányi, Csengeri (Catull fordítója), Csiky, Mészáros, Mikszáth, Rákosi?

A hírlapok és folyóiratok azok, a melyekben a nyelv élete legerősebben pezseg. Ott csiráznak az új szók, mondattani új alakok, melyek némelyike erős ággá fejlődik s aztán elszárad, vagy hatalmas törzszsé izmosodik, s egy jó napon egy kritikus korszak éles fejszéjétől földre terül. Erre számos esettel szolgál a Nyelvőr. Nagyobb része azonban a hírlapi csiráknak halva születik. Hogy szolgálhatnak, kérdem én, ezek az életre képtelen hirlapi hajtások nyelvtani bizonyításokkal? Még megjárja a Tudomány Tár, mely koránál (1832) fogva egészen a történeté, a Nyelvőr, melynek minden száma egyegy másolatot hoz közvetlenül a nép szája után, és a Budapesti Szemle, melynek munkatársait az élők javából válogatja. De a többi hírlap, úgy mint Pesti Napló, Budapesti Hírlap, Nemzet, Ellenőr, Fővárosi Lapok, Magyar Salon, Egyetértés, Vasárnapi Ujság, Borsszem Jankó, Életképek, Koszorú, Magyarország és a Nagyvilág, melyekre S. elég sűrüen hivatkozik, tekintély számba semmi esetre sem jöhetnek. Ez az, a mi némi bizalmatlanságot kelt S. gyűjtő szorgalmáról különben fényesen tanuskodó ragtani szabályai ellen.

A 141. lapon S. az *-n* ragos főnévről mint a tárgy egyenértékeséről beszél és azt állítja, hogy pl. r á n d í t *valamin* és r á n d í t *valamit* használata egymáshaz közel áll. Bizonyítja ezt 1. ily példákkal: *egyet* r á n d í t, *nagyot* l e n d í t, és 2. azzal, hogy «a cselekvésnek teljes végrehajtását jelentő *meg-* ilyenkor soha sem (*ilyenkor* és *soha sem!*) kiséri az igét; lehet péld. megrándít *valamit*, de nem lehet megrándít *valamin*. Hogy az utólsó (tagadó) bizonyítékból induljunk, a homályos szerkezet azt a benyomást teszi, mintha *meg-* igekötős mellett *-n* ragos tárgy nem állhatna. Pedig a 187. lapon sorolja fel S. *megijed*, *megrémül*, *megretten*, *megdöbben* igéket mint ilyeneket. Hanem a félreértés eltűnik, ha «ilyenkor» szót «egyenes tárgyú (átható) igékkel» pótolja. Azt megengedem, hogy az *-n* ragos tárgy a részleges cselekvést jelenti, de ebből még nem következtethető az «egyet» és «nagyot» tárgyak egyenértékü használata. Mert ilyen (belső) tárgyak állhatnak más (beható) igéknél is, a melyeknél az *-n* ragosság nem váltakozik a *-t*-vel, pl. *nagyot* sóhajt, *szörnyet* hal, *kettőt* nyel s több efféle.

A 10. l. ott találjuk *ifjonta* (= ifju korában) képzést a *-te* képzésü határozók közt, a hol *régente*, *eleinte*, *hajdanta*. Lehr (A. T. 341) e képzést azonosítja ezzel: *éfiattam*, *éfiattad*, *-ta*, és csatolja a többi hason

képzésekhez: *imettem*, *émettem*, *-ed*, *-e*, melyekkel inkább jelentő módu múltnak tünteti fel, semmint határozói névképzésnek. S e felfogást az *-n* közbeszurat sem gyengíti meg, ha egy csoportban találjuk azokat ezekkel: *legéntem*, *-ed*, *-e* meg *leántam*, *-ad*, *-a*.

U. ott a jegyzetben, rövid kilencz sorban, nem elég világosan, igen sokat találunk összehordva. Hogy és miből lesz a rag? A feleletet így olvastuk ki a sorok közűl: a rag névutóból lesz, a névutó főnévből, a főnév összeírással egybeolvad egy másikkal. Valódi raggá csak úgy lesz a névutó, ha illeszkedik a főnévhez, ha alárendeli magát az egyhanguság törvényének. *Kor* főnév még nem vált raggá, míg így nem mondjuk: *ekkör*, *hétkör*. *Mőte*, *miőte* = *mióta* példájánál tanulságosabbnak tartom *vasárnap* és *ünnep* példáját.

A 143. l. szól S. az *-n* ragos szerkezetű *gondolkodik*-féle igékről, s ide sorolja e képes kifejezéseket is: *rajta járnak* váltig gondjaim, végig *szállok* gondolatban a messze fekvő *multakon*. Tiltakozom a felfogás ellen, mintha e példákban a «gond» és «gondolat» hozzá járultával nyerte volna jogát *jár* és *száll* az *-n* raghoz. E példa pedig (u. ott) á t r ö p ü l ö k hosszában *hazámon*, képleges volta ellenére is a 113. lapra való, a hol e példa áll: A görög *birodalmon* kelletett á l t a l m e n n i.

A 171. l. *láttomra*, *tudtomra* mult időnek főnévi használatában S. vonakodik m u l t idejű értelmét elismerni «hallom, tudom» jelenekkel magyarázván azokat, jóllehet «(isten) jó *voltából*» meggyőzhette volna az ilynemű példák mult idejéről. A 175. lapon *t* képzős főneveknek nézi e mult időket, mint ezt Rendsz. m. nyelvtanában (75. l.) tette, rá fogván, hogy félreértésből azonosította volna a magyar nyelvérzék azokat a *t* képzéseket (isten *adata* = adománya) a múlt időkkel (isten *adta*). E kicsinylő magyarázattal szemben valóságos örömnyilatkozatra fakad S. a 250. lapon, a «tolvaj *lopta* pénz» példában, «szép magyaros szerkezetnek» nevezvén azt. És csak a sorok közt olvastatja velünk ez utóbbi helyen, hogy e kifejezések talán még is azonosak a valóságos multakkal. Szól t. i. itt S. a szenvedő igéknél használt *-tól -től* ragról. — De «mi szükség az egész szenvedő mondatszerkezetre», folytatja Simonyi, *mikor ott van a cselekvő szerkezetű jelentő mód múlt* ideje? így egészítjük mi ki S. e kérdését.

A 201—224 ll. S. az *-an -en* ragot megkülömbözteti a második csoportban tárgyalt *-on -en -ön* ragtól, azt állítva, hogy ez nem hiú különböztetési törekvésből ered, hanem a nép és irodalom tudatában gyökerezik (212). A kettő közti különbségről S. habár teljesen meg nem győzött, azt kell mondani, hogy ezt Budenz, Hunfalvy és Lehr ellen (208) ügyesen védte, és talán az egész munkának ez a legsikerűltebb része. Az élő nyelv is tagadhatatlanul szigorúan megtartja e különböztetést; de a míg ez csak az *a* és *o* meg az *e* és *ö* hangokon alapszik,

míg e két hang közt a határt a nyelv sok esetben oly könnyen átugorja, bizonyítása sem kelthet meggyőződést. Más elemen és nem a magánhangzón kell alapulnia ennek, a mássalhangzó (*-n*) kell, hogy e bizonyításhoz a kulcsot rejtse: kell léteznie oly rokon nyelvnek, melyben ez a betű «ember» vagy «személy» értelmü szó vagy szónak a része.

Tudni való, hogy a mi névjelzőnk (*látott, csinált*), mely egyszersmind a jelentő módú mult, nem szorult a *tatik tetik* képzésre, hogy szenvedő értelművé váljék. Károlyi (Bibl. I 634) nem szorult erre: Az mester ember kezétől *csináltatott* kösöntyők; elég volt volna «a *csinált* kösöntyők». Hasonló joggal hibáztatja S. Pázmánynál a következő példát (951): az anya veszedelmektül megkörnyékeztetett fiairól szorgalmatos. De már a következő példában el nem lehet a mult igejelző, a mint S. hiszi, a szenvedő képző nélkül: A sz. léleknek kenetitül *megtanittatván*. Ezt nem pótolja «megtanítván». Hasonlót kell mondanunk a S. felsorolta többi példákról.

A 259. l. az «eszközhatározó» *-től* czíme alatt mind oly példák sorolvák fel, melyekben a *-től* ragos név személy. Elvégre lehet az «eszköz» szót az emberre is átvinni; de ekkor jó lesz pl. «személyes (eszköz)» szóval jelezni azt.

A műszók kérdése lehetetlen hogy fel ne merüljön nyelvtani kérdések tárgyalásánál. Hogy is beszélhetnék annyi féle nyelvalakról a helyes nevek nélkül? s hogy is értetném meg magamat, ha a kellő (általánosan elfogadott) neveket nem használom? Mindazonáltal nem itt akarom megragadni az alkalmat, hogy czélszerűbb műszókat ajánljak; csak a Simonyi-féléknek czéltalan voltára kivánok röviden figyelmeztetni. Már fent említettem, hogy «esetekről» a magyarban szó nem lehet. De a magyarnyelvtani műszó latin sem lehet; mit is csinálna vele az elemi, polgári vagy reáltanodai tanuló, a ki a latint nem ismeri, vagy a gymnasiumi tanuló, a ki az első osztályban a latint még csak kezdi, az ilyen latinságokkal mint: ablativus, essivus, exessivus, factivus, lativus, locativus, ortivus, partitivus, prædicativus, prolativus, respectivus, superessivus, temporalis? pedig hát csak megengedjük nekik is a magyar nyelvtan elsajátítását.

Végig olvastam és élvezettel olvastam S. művét s leszámítva néhány ingatagságot szabályaiban, az eddiginél nagyobb határozottságot találtam benne. Ritkán ejtenek ezen csorbát a határozatlanság kifejezői. Legtűrhetőbb a «rendes» adalék, kevésbbé a «néha, sokszori, ritka, többnyire, gyakran» s ezeknek fokozatai.

S. irálya a mű külsejének megfelelően csinos, világos; kifogásra kevés alkalmat nyujt, pl. az ilyen kifejezés mint (1): tartottam magamat e megszorításhoz, e h. ragaszkodtam. Némi egyenetlenséget kölcsönöz neki, ha mutatónak hol «ezen (azon)» hol «ez (az)», szerepel. Igy

írja: *ezen* megszorításhoz (1), *ezen* okok (4), *ezen* munkámban (26); de így is: mind azok a nyelvészek (17), ezt a szerkezetet (100), azt a sajátságát (32). Nem mondom, hogy teljesen elvetendő «azon, ezen» használata «az ez» értelmében; ez a rossz szokás meglehetős régi. De miután már Nyelvőrék is czikkeztek ellene, csak ajánlatosabb jó példát adva a népiesb alakot választani. Sajátszerűen áll «adódik» ebben (75): «magyarázata önként *adódik* (es ergiebt sich) az olyan kifejezésekből», e h. ered, fakad, támad. Feltünő, ha a ragok helyesebb használatára figyelmeztet a biráló, a mikor az író épen e ragok helyes használatára alkot szabályokat. Pl. azt mondja (142), hogy «csodál *valamit*», de «csodálkozik *valamin*», s ennek ellenére írja (80): «használatba *vételén* nincs mit csodálnunk». Igy (114): «a prolativushoz folyamodtunk az olyan szólások *magyarázatára*» e h. magyarázatában vagy -nál. Elvetendő szerkezetnek tekinthető ilyen munkában két párhuzamos mondatban az alany változása így (179): «Az eszközhatározó *-n* rag megmagyarázódik részben mint a módhatározó *-n* alfaja, részben pedig egyenesen a helyhatározóra vihetni vissza (t. i. a ragot).» Ez sem mintaszerű szerkezet (263): «ha valaminek a *meg-nem-történte* okát adjuk» e h. «valami meg nem történt valaminek az okát».

Sajtóhibáktól a mű egészen nem ment, de nem is bántom azokat. Nem sajtóhibának, csak következetlenségnek nevezem, ha etimologiát, stereotipet ír (21) és e mellett metonymiát (u. o.), ha pregnáns (32) mellett prædicativust (135). VERESS IGNÁCZ.

Ünnepi imádságok izraeliták számára. Fordította *Füredi Ignácz*, a budapesti orsz. izr. tanítóképző intézetnél a magyar nyelv és irodalom tanára. Két kötet. (I. köt.: Ujév két napján; II. köt.: Engesztelőnap.)

Sokféle vádat emeltek a zsidók ellen és ezen vádak között nem volt utolsó az, mely a zsidók imáit megtámadta. Folyton mondogatták, hogy imáink telvék átkokkal, szidalmakkal, mérges nyilakkal a társadalom, a haza, polgártársaink ellen. Mélyen sértettek e jogtalan vádaskodásokkal, ez alaptalan támadásokkal és mi zsidók hallgattunk. Végre azután feleltünk, felocsúdtunk. A német zsidók lefordították az imádságos könyvet, mely a hétköznapi, szombati és ünnepi imák egy részét tartalmazza.

Mi magyar zsidók nem tettünk semmit.

A német zsidók tovább is mentek. Hazájuk nyelvére átfordították azokat a részeket is, melyeket a középkori zsidó költők kiegészítésül, toldásképen szerkesztettek.

Mi magyar zsidók megint csak nem tettünk semmit.

Nagyvártatva találkozott végre köztünk is két-három férfiú, a ki a német fordításokkal be nem érte, lefordította a közönséges imaköny-

vet hazánk nyelvére. De a munka még csak félig volt kész. Folytatni kellett azt a németek módjára.

Örömmel üdvözöltem azért a fentemlített két kötetecskét, mely legalább az Újévi és az Engesztelő napok kiegészítő imadarabjait felöleli. A munka még mindig nem kész. A sátoros, a kinyilatkoztatási és más ünnepek imarészei még várják fordításukat, de a kezdet meg van téve és így remélhetjük, hogy tovább fognak dolgozni az egésznek befejezéseig.

Szép és üdvös a kezdet, melyet Füredi ezen fordításában megejt. Hazafias kötelességet végzett vele és felekezete iránt lelkesedésének adta tanújelét. Ime alkalmunk nyílott szép és magvas magyarságban az ősrégi zsidó ünnepi zsolozsmákat elolvasni és emelkedett fővel léphetünk keresztény testvéreink elé, szólva nékik: «Lám, ezek a mi imáink! Lapozgassatok bennök, olvassátok, ha vajjon veszedelmes és undok kérelmek-e azok a fohászok, melyeket mennyei atyánkhoz ég felé küldünk? Vajjon nem-e a legfenségesebb költészet nyilvánul, nem-e a legtisztább érzések találnak bennök méltó kifejezést?»

A legönzetlenebb emberszeretet, föltétlen igazságszeretet, a legőszintébb jogérzés, erény után a legerősebb vágy, rendületlen istenbizalom, érdek nélküli istenfélelem és mindazon nemes tulajdonságok, melyek egy vallásos, erkölcsös nép jellemét és szellemét magasztosnak, fenköltnek képesek feltüntetni, mindavval találkozunk ez ünnepi imákban!

Legyen szabad egy-két mutatványt adnom, hadd tűnjék ki belőle a fordításnak is, az ima tartalmának is a szépsége.

I.	II.	III.
Az ő beszéde vigasz,	Örök az ő országa,	Fénypalást környékezi,
Ruhája jog és igaz,	Véghetetlen jósága,	Világosság övezi,
Jaj szót meghallgat az,	Műve a menny országa,	Hatalom körülveszi,
Örökké uralkodik Ő!	Örökké uralkodik Ő!	Örökké uralkodik Ő!

Vagy a következő költői prózában: «Szent igaz, hogy te vagy a biró, fenyítő és mindentudó tanú, a ki felír, pecsétel, könyvbe igtat és számot vet. Te emlékszel a feledt dolgokra; kinyitod az emlékeztető könyvet, mely magától olvasódik és melyben minden ember kezeirása benne van. Erre megharsan a nagy kürt; halk suttogás hangja hallik; az angyalok megrezzennek; ijedtség és reszketés fogja el őket és így szólnak: Ime, itt az itélet napja, midőn odaidézik az égiek seregét a törvényszék elé»,*) mert ők nem feddhetetlenek előtted, mint a juh nyáj.»

Vagy még tovább: «Az év kezdetén irásba foglaltatik, az engesztelő napon pedig végleg meghatároztatik: hogy hányan költözzenek el,

*) Az újévi ünnep zsidó felfogás szerint itélet napja.

és hányan szülessenek; hogy ki éljen, és ki haljon meg; ki érje meg élete végczélját és ki nem; ki haljon tűzbe és ki vízbe; ki a kard és ki fenevad által; ki éhen, és ki szomjan; ki égiháború és ki pestis alkalmával; ki megfúlás és ki agyonkövezés által; ki éljen nyugton és ki bolyongva; ki békés csendben és ki nyugtalanságban; ki boldogan és ki sanyarogva; ki szegényen és ki gazdagon; ki lealázva és ki fölmagasztalva. Azonban a bűnbánás, könyörgés és jótékonyság elhárítják a rossz végzetet.»

És ez: «Mert a milyen a neved, olyan a te dicsőséged: nehezen haragszol meg, könnyen engesztelődöl, — mert nem kívánod a halált érdemlő halálát, hanem hogy megtérjen és éljen. Halála napjáig vársz neki; ha megtér, azonnal visszafogadod. Szent igaz ez, mert hisz te vagy az ő alkotójuk és így ismered az ő gondolataikat, valamint azt is, hogy csak húsból és vérből valók (azaz: csak emberek). Az ember porból származik és porrá változik; élete árán szerzi meg kenyerét; hasonlít a törékeny cseréphez, az aszott fűhöz, a hervadó virághoz, a tünékeny árnyékhoz, az elszálló felhőhöz, az elfújt szellőhöz, a lebegő porszemhez, a tovarepülő álomképhez. Te ellenben, mindenható Király! — élsz és fennálsz mindörökké!»

Még csak egy kis mutatvány: «A halandó hogyan lehetne igazságos alkotója előtt, hisz minden nyilvánvaló előtte, ha titkos és rejtett is. Csak úgy bocsáttatik meg a bűne és talál gyógyító irt, ha megtér, mielőtt életvilága elalszik . . . Aranya és gazdag kincsei ekkor (ha Isten itéletet mond) nem használnak neki, hogy magát megválthatná a megtorlás napján. Ha szeretetet és jótékonyságot gyakorolt, míg élt, ezek előtte járnak és Isten dicsősége környékezi őt . . . . . Mindenható! Ime kezedben vagyunk, mint az agyag alkotó kezében. A Te akaratod, hogy éljünk és nem az, hogy meghaljunk és elenyészszünk. Igazgasd szívünket tiszteledben, hogy téged magasztaljunk.»

Nem könnyű munka, azokat a VII., VIII., IX. és X. századból eredő gondolatköröket a mi gondolatkörünkhez közelébb hozni, érthetővé tenni a XIX. század szülöttje számára azokat az idegenszerű, sajátságos eszméket és felfogásokat, fogalmakat és képzeteket, egy rég letűnt ó-világnak érzéseit és reményeit összhangba hozni oly szív érzéseivel és reményeivel, mely a gőz és az elektromosság korában lüktet, nem könnyű dolog azokat a régi vallásos nézeteket a modern időhöz közelebb hozni, — ez csak gondos és átgondolt fordításnak fog sikerülni. És Füredi gondos, átgondolt fordítást nyújt.

Természetesen itt is az áll, a mi minden fordításnál érvényes: szórúl-szóra, betűszerint lehetetlen fordítani — legalább mindent nem: különben a magyarságba hebraizmust vagy a héber stilusba hungarizmust kellett volna bevinni. Füredi ebbe a vétségbe bele is esett, de

hozzá kell tennem, kevés helyütt. Megérdemli a fordító, hogy olvassák és ha keresztény testvéreink elolvassák, megint egy jó csomó előitélet hullana le rólunk. Hiszen az emberiség minden törekvésének végczélja: az emberszeretet tiszta ideáljának elérése.

Győr, szeptember havában, 1888.

Dr. FISCHER GYULA, főrabbi.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Les grands écrivains français. Etudes sur la vie, les oeuvres et l'influence des principaux auteurs de notre littérature : 1. Victor Cousin, par *Jules Simon.* — 2. Madame de Sévigné, par *Gaston Boissier.* — 3. Montesquieu, par *Albert Sorel.* — 4. George Sand, par *E. Caro.* — 5. Turgot, par *Léon Say.* — Paris, Hachette, 2 frcs le volume. (Vége.)

3. A vállalat harmadik műve az École des sciences politiques történelem tanárának, Albert Sorelnek tanulmánya Montesquieuről. A munka a franczia történetírók régibb és újabb iskolájának előnyeivel dicsekszik és gondos kritikai eljárással megnyerő formát egyesít. Ma már kizárólag a formai szépség eszközeivel ható régibb történetírók iránya nem hódít többé, mert a philologiai kritika más irányban vezeti a fiatal historikusokat; de azért a vonzó előadás, a philosophikus eszmék, a tágas látkörű szempontok nem hiányzanak ezeknek műveiből sem. Sorel két kötetes műve Európa állapotáról a franczia forradalom korszakában tán a legfényesebb munka, melyet e fiatal nemzedék teremtett.*) Az akadémia a nagy Gobert-díjjal jutalmazta, a második díjat Chuquetnek engedvén át, az első porosz inväsio történészének, a ki a német irodalom terén is elsőrangú tekintély.

Sorel tíz fejezetre terjedő műve két részre osztható: 1. Montesquieu az *Esprit des lois* előtt, 2. az *Esprit des lois* méltatása; a második rész bizonyára a legeredetibb, legfinomabb fejtegetése e korszakot alkotó munkának. Montesquieu jellemében nagy súlyt fektet a *gascon*ra; innen magyarázza az iróniát, mely oly sokban emlékeztet Montaignere, ki szintén gascon volt; de az irónia, a mint a *Lettres persanes*-ban feltünik, csak egyik vonása e komplikált jellemnek; a stoikus lélek és akarat a második alkotó része. A klasszikus műveltség és a római jellem ez emberben oly harmonikus egészet teremtett, minő kevés van a fran-

*) A M. T. Akadémia könyvkiadó-vállalata számára magyar fordítása sajtó alatt van.

czia irodalomban. Az ironia túlságosan nyilvánul a Lettres persanesban, de e levelek csirában már az Esprit des lois-t is tartalmazzák. Ez állítás kimutatása fényesen sikerült Sorelnek. Csak néhány lapot szentel a *Grandeur et décadence des Romains* cz. munkának, egybehasonlítva azt Bossuet *Discours sur l'histoire universelle*-jével, kimutatva egy philosophikus eszme felfogását, szemben a korlátolt papi felfogással. A Sylla és Eukrates dialogusát a Grandeur et Décadence folytatásakép írta Montesquieu. A római politika beható ismerőjének, a klasszikus ókor eszméiért lelkesülő férfiúnak irata ez. A *Temple de Guide* is ez ókori irány példánya, s Sorel csak André Chénier-ben találja fel Montesquieu ebbeli rokonát. Ő a franczia néo-græcismus és néolatinismus előfutára, a mely irány Cheniertől Davidig, Vergniaudtól Napoléonig Robespierren, Saint-Just-ön és Charlotte Cordayn át e század elejéig tartott.

Montesquieu mondja, hogy az *Esprit des lois*-n egész életén át dolgozott. Roppant olvasmányai, utazásai erre a munkára voltak irányozva, de a siker sem hiányzott. Azonnal lefordították Európa kiválóbb nyelveire s a törvényhozók, historikusok és philosophusok kézi könyvűl használták. Mindenki ismeri e hatalmas művet, melyben a szerző a nemzetek szokásait és életmódját a jog alapján magyarázza, először mutatja ki tudományos módon a klima és talaj befolyását a népre, szokásaira, költészetére, az első lépést teszi meg a középkor beható tanulmányozására és Anglia törvényhozását és politikai életét annyira magasztalja. Sorel mindezt behatóan ismerteti és egy utolsó fejezetben egész napjainkig kiséri a mozgalmat, melyet e mű úgy a politikában, mint az irodalomban előidézett. Mikép sajátították el a forradalom, Napoléon, Talleyrand, Montesquieu eszméit, mily szellemben magyarázták, mily befolyásuk volt Európa politikai és társadalmi életére: mindez rövid, de jellemző vonásokban van feltüntetve. Az irodalomban Montesquieu a történeti kritika alapítója; Sorel csak a politikai írókról szól; Staël asszony műve *A szabadság története 1789—1814-ig* Montesquieu eszméinek alkalmazása a forradalomra és az első császárságra. Leghíresebb tanítványa Tocqueville; *Ancien régime*-je megfelel a *Grandeur et Décadence*-nak, a *Democratie en Amérique* az *Esprit des lois*-nak; benne Montesquieu feléledt és a jelen századhoz fűződik. Örömest szerettünk volna hallani egy pár szót arról is, hogy mikép hatott Montesquieu az irodalmi kritikára; mert tagadhatatlan, hogy Herder az ő tanítványa. Taine átlátta ezt az Angol irodalom történetének bevezetésében. Tán Herder politikai eszméi, melyekről a múlt évben a fiatalabb philosophiai nemzedék egyik legkiválóbb alakja, Lévy-Bruhl, a *Revue des deux mondes*-ban értekezett is, megérdemelték volna a megemlékezést. Herdernél e csirák a különféle nemzetek irodalmának és különösen népköltészetének beható tanul-

mányozására vezettek, de ki tagadhatná, hogy az eszmék, melyeket ez alkalommal kifejt s melyek, mint Haym mondja, minden értekezésében módosított alakban tünnek elénk, Montesquieu tanulmánya folytán ébredtek fel népeket és korszakokat felkaroló szellemében?

4. Caro utolsó műve *George Sand* volt; a Sorbonne ékesszóló tanára, a nagy párisi salonok dísze, a nemes nők laikus gyóntató atyja, mint sokan elnevezték, már a halállal küzdött, midőn e remek biographia utolsó lapjait megírta. Részletek a szerző halála után a *Revue des deux mondes*-ban jelentek meg, s az egész művelt közönség csakhamar belátta, hogy Caro-ban elsőrangú stilistát vesztett el az ország, a kinek helye nemcsak Francziaország XIX. századi philosophiai áramlatának képviselői közt, hanem az elsőrangú prózaírók közt is ki van jelölve.

Caro művét nem biographiának, hanem *esquisse psychologique*-nek nevezi. Azért röviden szól Sand külső életéről, gyermekkori ábrándozásairól, a falusi élet benyomásáról e gyengéd kedélyre. Elmondja, mint hallgatta a falusi nép babonás elbeszéléseit, mint zárkózott el magában, mily hévvel olvasta az *Imitatio*-t, melyet nem sokára Chateaubrianddal cserélt fel, a kire Mably, Locke, Condillac, Montesquieu, Bacon, Bossuet, Aristoteles, Leibniz, Montaigne, Pascal, mint philosophiai olvasmány, La Bruyère, Pope, Milton, Dante, Vergilius és Shakespeare mint moralisták és költők következtek; minden határozott terv nélkül olvasott, a mint a könyvek kezébe kerültek. Szerencsétlen házassága után Mme Dudevant Párisba jön kenyerét keresni; a quai St.-Michel egy kis szobájában dolgozik; első társának, Jules Sandeau-nak félnevét veszi fel és George (Berrichon) Sand név alatt lesz halhatatlanná.

Irodalmi pályájában Caro négy korszakot különböztet meg; az elsőben (1831—40) főleg a lyrai lendület, egy elnyomott kedélynek első ömlengései nyilvánulnak; a másodikban (1840—48) a fiatal írónő a kor socialis, nemzetgazdasági, politikai tanait vallja s ezeknek ad kifejezést regényeiben; Michel (de Bourges), Lamennais, Pierre Leroux apostolai; ezeknek iratai vannak legnagyobb befolyással rá; a harmadikban (1848—60-ig körülbelől) e theoriák háttérbe szorulnak, egyszerű, naiv elbeszélés lép a forradalmi hang helyébe; a falusi idyll regénye ez, s vele a szinházat is meg akarja hódítani a szerző; a negyedikben (1860—76) az első korszak modora lép ismét előtérbe, de az élet, a kor csendesítő hatást gyakorol a képzelet szüleményeire, melyek mindennek daczára nem árulják el a lankadtságot. E négy korszak, ámbár eléggé különböznek egymástól, mégis három főinspiratióban pontosulnak össze; ezek a szerelem, az emberiség iránti rokonszenv és a természet imádása és megértése. A szerelem, mely nem ismer korlátot, mely a vonzalom nélkül kötött házasságot a legbarbárabb intézménynek tartja,

és bátran megengedi a nőnek, hogy szeretett ideálja után esengjen, mely oly megható színekben festi a nő gyötrelmeit, a ki más férfi után sóvárog. Nisard azt is vetette szemére G. Sand regényeinek, hogy a házasságot meg akarja semmisíteni; de a védelem is ékeshangú volt. Ne higyjük, hogy e nő csakis ábrándozott, — a polgári élet egyszerűsége nem talált nálánál lelkesebb imádót. Caro találóan mondja: *C'était une âme bourgeoise avec une imagination byronienne*: e byroni képzelő tehetség karolta fel azokat a socialis és politikai eszméket, melyeket 1830-tól 1848-ig több kiváló író hangoztatott. Az emberiség legnagyobb részének nyomora, a gazdagok roppant vagyona a szegény munkás viskója mellett, mindez G. Sandnál nem socialis fecsegés, hanem lelke mélyéből fakadó fájdalom. Ne téveszszük össze a tan helyességét a hittel, melyet e tanok az ő lelkében ébresztettek. Soha sem tanácsolta volna a társadalmi rendnek erőszakos felforgatását; az időtől és az emberbaráti eszmék haladásától várta a javulást. Levelei, melyeket a Commune után írt s melyeket nem rég tettek közzé, eléggé mutatják ezt. A természet imádása és finom érzéke nála, ki ifjukorát a Berry-ben töltötte és élete utolsó szakában Nohant-ban élt, nem ámítás. Caro, ki utolsó fejezetét e visszavonúlt élet rajzának szenteli, húsz év előtt látogatást tett G. Sandnál; e visszaemlékezés még élte végén is örömmel töltötte el. G. Sandnál láthatja az ember a művészet bacoi definitióját: *homo additus naturae.* Benne első helyen áll a művész; ehhez járul a természet megfigyelése, minden cziczomázás és hamis érzékenység nélkül; s ez az, a mi falusi regényeinek azt az elévülhetetlen bájt kölcsönzi. Daczára a jelenkor regényírói áramlatának, melyet Sand érdeme szerint méltányolt, a nagy közönség híven tér vissza darabjaihoz. Nem említve a darabokat, melyek a Théâtre français állandó repertoireján vannak, nem rég *Claudiet*-t és *Les Beaux Messieurs de Bois-Doré*-t hozták színre s nem egy kiváló kritikus örömének adott kifejezést, midőn e megható darabokat modern, silány, naturalistikus termékekkel hasonlította össze. S hogy a valódi naturalismus megalapítója, Flaubert, mennyire imádta G. Sand-ot, azt nem rég közzétett levelezése eléggé mutatja. A Balzac beható megfigyelő képessége *) a Gautier kiváló stilistikai és formai gondjával egyesülve, Flauberten, a Goncourt testvéreken és Daudet-n át Zoláig vezet; ez utóbbinak néhány élethű rajza és hatalmas vonások-

*) Gabriel Ferry, *Balzac et ses amies* cz. a. minap megjelent művében Balzac és G. Sand egy társalgásáról tesz említést, melyben a «Père Goriol» szerzője ezt mondotta az «Indiana» írónőjéhez: *Vous cherchez l'homme, tel qu'il devrait être; moi, je le prends tel qu'il est. Croyez-moi, nous avons raison tous les deux. Ces deux chemins mènent au même but.*

ban, erőteljes stilben írt regénye, valamint Bourget lélektani bonczolgatásai és Guy de Maupassaut ironikus, az emberiséget megvető, tán búskomor lelkiállapotra valló művei mellett, melyek, igaz, a regényirodalomban manap első helyen állanak: mindezek mellett, mondom, Sand-nak és követőinek ne volna meg a maguk helye? Bizonyára megvan, s eljön még a kor, a hol a nagy realistikus mesterek törpe tanítványai tágítani fognak ez idealis, valódi franczia zamattal, könnyen folyó és *lactea ubertas*-sal írt regények előtt.

5. Léon Say *Turgot*-jával a nemzetgazdaság terén állunk; de a volt pénzügyminister, a jelenlegi akademikus XVI. Lajos ministeréről oly szellemes képet rajzolt, oly népszerűen adja elő nagy reformjait, hogy mindenki könnyen megértheti művét. Inkább szellemes védőbeszéd pro domo mint életrajz. Evvel nem akarjuk azt mondani, hogy Say művében nincs meg a gondos kutatás. Foncin, Mastier, Daire művei után is megtartja eredetiségét. Say nem restelt a családi és a párisi levéltárakban a Turgot-ra vonatkozó adatokat újból átnézni, a királyhoz intézett leveleit híven lemásolni. Először Turgot családjáról hallunk egyetmást, a mely Normandiában nagy tekintélylyel birt. Egy Turgot des Tourailles volt az, a ki Montchrétien XVI. századi írót egy katholikusok és protestánsok közt történt összekoczczanás alkalmával megölt. Montchrétien volt az első, a ki az *économie politique* kifejezést használta s később egy Turgot lett e tudományszaknak egyik legfényesebb képviselője. A fiatal Turgot-t a papi pályára szánták; mint prieur tartotta meg a Sorbonneon: *Les progrès successifs de l'esprit humain* cz. beszédét (1750), melyben megjósolta az amerikai angol koloniák függetlenségét és elszakadását az anyaországtól. Mint prieur foglalta továbbá az Aeneis IV. énekét franczia metrikus versekbe, melyeket Voltaire prózának nézett, a mit a fordító nagyon zokon vett. A fordítás nem igen sikerült, de mindenki ismeri a latin hexametert, melyet Franklin képe alá írt: *Eripuit coelo fulmen, sceptrumque tyrannis.* A papi pálya nem elégíthette ki vágyait; kilépett és a párisi salonokban fordult meg, melyek a XVIII. században oly nagy szerepet játszottak a politikai, társadalmi és irodalmi életben. Itt ismerkedett meg az encyclopædistákkal, írt is több czikket nagy művök számára. melyek közt az *Existence* czímű valódi remekmű. Első nemzetgazdászati műve: *Sur la formation et la distribution des richesses* tíz évvel Adam Smith híres műve előtt jelent meg, melynek szerzőjével különben folyton levelezett. E műben, valamint az *Eloge de Gournay* czímű emlékbeszédben találjuk Turgot nemzetgazdászati tanait.

Eleintén maître de requêtes volt a párisi parlament mellett; 1761-ben a limogesi intendanciát bízták rá, melyet 13 éven át a legnagyobb odaadással, a földművelők és kereskedők általános megelége-

déséro kormányzott. E minőségben nyújtotta be a ministeri tanácsnak reformtervét. Hivatalos jelentései mind meg annyi becses művek ; mint : *Avis sur l'assiette et la répartition de la taille ; Mémoire sur les prêts à intérêt et sur l'usure; Lettres sur la liberté du commerce des grains.* XVI. Lajos trónra lépte után Turgot nemsokára minister lett. A limogesi kerület parasztjai azt mondták, hogy a király jól tett, de rájok nézve ez nagy csapás. Ministersége alatt Turgot Francziaország pénzügyi zavarait rendbe hozni, a munkaszabadságot megalapítani, a parasztokra rótt sok terhet enyhíteni, a gabona szabad forgalmát biztosítani akarta. De a gyenge jellemű király, ámbár átlátta, hogy csak Turgot mentheti meg az országot a végromlástól, egy hatalmas udvari pártra, melynek élén a királyné állt, is hallgatott. Daczára annak, hogy Turgot állhatatossága folytán 1776-ban a híres szabadalmakat proklamálták, a Turgot ellenei-nek ismételt incselkedései, Neckernek a minister reformjai ellen intézett könyve és végre Turgot három titkos levele a királyhoz, melynek egyi-kében azt mondta, hogy csakis az erőteljes akarat hiánya volt oka I. Károly kivégeztetésének : mindez a királyt arra bírta, hogy Turgot-t a ministeriumtól eltávolítsa. Ez udvari intrigákat Say valóban drámai módon adja elő, s ez könyvének legsikerültebb része. Turgot vissza-vonultságában az Akadémiában fejtett ki nagy tevékenységet, különö-sen a természettudományokkal foglalkozott s midőn Franklin 1776-ban Párisba jött, gyakran társalkodott vele az amerikai államok alkotmá-nyáról. Az ókori költőket, különösen Vergiliust és Horatiust fordította, míg 1781-ben meghalt.

Turgot avval a fájdalmas benyomással hagyta el a földet, hogy a király szabadelvű reformjait visszavonta, s csak nyolcz évvel halála után ismerte el a forradalom e reformok helyességét és alkal-mazta az egész országban. Say könyvének utolsó fejezete a Turgot rendszerét a forradalmon, az első császárságon, a reaktión és a júliusi monarchián át egész a Commune-ig kiséri és főfigyelmét a munka-szabadság reformjára fordítja. Az osztrák munkás egyletekről is tesz említést; a katholikus és a socialista elemek tusáját nehány lapon jellemzi. De evvel már a napi sajtó küzdelméhez érünk, melyekbe nem szándékozunk bocsátkozni.

Lorient, április hóban, 1888.

Dr. Kont Ignácz.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1885/6 és 1886/7.

40. Szitnyai Elek. Eszmék a meggyőző előadás kellékeihez. (Selmeczbányai kir. kath. nagygymn. 1887.) — Meg van akadva egy kissé a kritikus, mikor oly dolgozat van előtte, melyben nem talál egységet s így hiában keres az egészen átvonuló vezéreszméket is. Nem lehet kivenni kellőleg a szerző nézeteit, nem tekinthetni át az indokolását. A szerző a meggyőző előadásról szól s nemcsak összefoglal e nevezet alá, tehát egyenlő rangra állít minden irásbeli előadást; hanem annyi idegen elemet vegyít közbe, hogy valóságos «satura lanx» lett értekezéséből. Ugy látszik, hogy a mi olvasmányai között megnyerte tetszését, valami okkal-móddal vagy néha ok nélkül is sietett fölvenni epizódnak. Azon rész, mely általában a szóbeli előadás kellékeiről beszél, talán az ifjuság számára tartott s gondosabban összeállított egyes leczkéket foglal magában. Ehhez a magam részéről nem akarok hozzászólni. Annyiban eshetik birálat alá, a mennyiben felhasznált források alapján megvalósítja vagy nem valósítja meg az iskolai előadás helyes didactikáját.

Vannak azonban oly részletek, melyek specialiter a szónoknak és a szónoki előadásnak tulajdonságai. Ezzel a themával magam is foglalkoztam; ehhez akarok hozzászólani; elmondom a magam nézeteit, a melyeket Aristoteles, Cicero, Quintilianus, a Dialogus de oratoribus, Blair, Schott olvasgatásából magamnak megalkottam, és, a hol helyén látom, szembe állítom a szerző gondolataival.

Azokból, miket a szerző általában mond, a resultatum így vonható össze: a szónok kötelessége az igazat, az indulat hangjától mentve, minden ékesítgetés nélkül, egyszerűen kifejezni.

Nagyon szép dolog ez, de a ki így gondolkodik, nem kisérte figyelemmel a szónoklat fejlődését és fejlődése közben kialakúlt lényegét. Az ember lelki tevékenységének különbözők az irányai, s ezek visszatükröződnek a beszédjén is. A higgadtan okoskodó ész szava az észhez van intézve; megvan ennek is a maga beszédje, mely egész jellemében megfelel az ész munkájának. Az indulatnak is, légyen az öröm vagy fájdalom, bánat vagy lelkesedés, megvan a maga hangja, mely saját természetéből ered. És ha más az akarat, mint lelki tevékenység, az akarat szavának olyannak kell lenni, mely ez actus természetének megfelel. És itt alapjában térek el a szerzőtől; mert én a szónoklatot a lelkesítő akarat beszédjének tartom, mely az akaratra kiván hatni, hogy a beszéd czéljával egyező elhatározásra indítsa. Kérdem tehát, fel lehet-e állítani

azt tételnek, hogy a szónoki beszéd egyedüli végczélja kimutatni, mi az obiective igaz? Szerintem nem lehet. Czélja az akarat megindítása; ehhez kell szólania.

Az értekező azon meggyőződésből indúl ki, hogy a mi igaz, az mindig tetszik is. Azt hiszem, nem kell czáfolgatnom, hanem csak az életre utalnom, hogy kitűnjék e nézet helytelensége. Ki mondja meg, melyik pl. két ellentétesen subiectiv vélemény között, a melyeknek védelmezői egyenként meg vannak győződve bizonyított állitásuk egyedül helyes voltáról, az obiectiv igazság? S egyáltalán a két, bár mily lelkes szónok által védett álláspont közűl okvetetlen igaznak kell-e egyiknek lenni, hogy a szónok névre érdemes legyen? Nem a legjelesebb szónokot szokták-e megbízni hivatalból a rabló gyilkosok védelmével? S aztán erre kimondjuk a szerzővel, hogy ekkor a védő ügyvéd nem szónok, vagy hogy hivatalból hazudik? Hiszen maga a szerző azt mondja: «Ki fogta fel a világot egész titokszerűségében, hogy elmondhassa, hogy ismeri a valót?» Igazat kell védelmezni, de nem kell annak obiective igaznak lenni, hanem védje a subiectiv vélemény igazságát. De ez sem lesz fő czél, mert még mindig fenmarad az akarati elhatározás gerjesztése.

Az akarathoz a tetszés és megfontolás fokozatain érkezünk. Vagyis csak azt akarjuk, a mi tetszésünket megnyerte, és a mit megfontolásunk helyesnek igazol. Az akarat csak akkor visz végbe valamit, ha a beszélő által megvilágított tárgy tetszetős szinekkel van feltűntetve; mikor minden oldalról látja, hogy a rábeszélés tárgya hasznos, az akaratra érdemes. Szükségesnek tartom tehát, hogy az akarat beszéde az ész és indulat hangját, mindegyiket a maga helyén alkalmazza. Az igazság érzete legtöbbször megadja ugyan a szót is annak kifejezésére, és a meggyőződés egyszerű szavaival talán eleget is teszünk a tanítás, az elhitetés feladatának: de egészen más a dolog, mikor az akaratot a felmutatott dolog valósítására is rá kell vennünk. Belátja sok ember az egyszerű szóra, hogy szép dolog valamely jótékony czélra való adakozás, de még messze van attól, hogy saját filléreit magától is megvonva a jó ügy oltárára tegye. Ide lelkesedés és lelkesítés kell. Ez a szónok munkája.

Ez adja az erőt, melylyel élénken szem elé állítjuk a védelmezett ügyet (*ἐναργεία*, evidentia Quint. VI. 2, 7.); ez termi a méltatlankodás természetes kitörését, melylyel a beszélő az ellenkező törekvéseket elitéli (*δείνωσις*); a képzelet erejének jogosultságát, mely jósló szemmel tekint a jövőbe, hogy a szónok törekvései helyes voltára a jövőtől, az okadatolt valószinűségtől kérjen bizonyítékot (*φαντασία*); ez adja azt a hatásos clausulát, melyben a bizonyítékok összefoglalva az erős meggyőződés subiectiv argumentumaival in cumulo ex abundanti tetőződ-

nek (Quint. VIII. 3., 88). Ebből származik az amplificatio; a beszéd fokozatos emelkedése, melyben a szóló szándékosan visszatartja erős indulatát és a leghatásosabb erőnek ügyes psychologiával ott ereszti meg a fékét, a hol a hallgatóság lassan felkeltett és fokozatosan emelt érdeklődése megértheti a szóló lelkesedését. Ebből származik a hasonlat, midőn a szónoknak kevés a mindennapi nyelv gazdagsága, hogy méltó hangon fejezze ki lelke megilletődését, s a természetnek nagyszerű tárgyakban és tüneményekben oly bámulatos gazdagságához fordúl, hogy a szemléltetés segítsen a hangok hiányán. (De Orat. II. 45.) «In his summa dicendi laus, summa oratoris virtus, ut non modo inclinantem excipere, aut stantem inclinare, sed etiam adversantem ac repugnantem, ut imperator fortis ac bonus, capere possit.» (Cic. De Orat. II. 45.)

Bizonyos dolog az is, hogy az érdeklődés megnyerésében nagy része van az élvezetnek, melyet a hallgató a beszéd szépségében talált. Mert a ki szívesen hallgat: jobban figyel, könnyebben enged a benyomásnak; többször a beszédben talált gyönyörködés, sőt néha a csodálat ragadja magával a szónok czélja felé. (Quint. VIII. 3., 5. Cic. De Orat. III. 24.) Itt van a beszéd ékesítésének ratiója. Mert a beszéd is olyan, mint az emberi test. A testen sem szép, ha a csontokat, ereket végig megolvashatjuk; hanem ha a vérnek és izomzatnak éltető ereje szabályos idomokban állítja elénk. (Dialogus 21.) Maga az itélet száraz kifejezése, bár az teszi a lényeget, inkább csak az észhez hatol, érzelmet és akaratot nehezebben érint. (Cic. Orat. 14.) Az tehát az igazi szónok, a ki úgy beszél, hogy bizonyítson is, gyönyörködtessen is, tettre is indítson. «Probare necessitatis est, delectare suavitatis, flectere victoriæ.» (Cic. Orat. 21.) Ez a hármas feladat szabja ki, mit, hogyan, mikor alkalmazzon a szónok beszédében.

Az értekező elitéli a szónoki stilusnak a közönséges beszédtől eltérő sajátságait, az ú. n. ékesitést. Ha azt a csengő-bongó czifra szót elitéli, a melynek egyedüli értéke a beszéd ügyesen szerkesztett numerusában, a dallamos hang kellemes modulatióiban van, a tartalom pedig nem felel meg a külsőnek: ez ellen fölösleges volt annyiszor kikelni. Ép érzékü ember úgy sem veszi azt szónoklatnak. Arra nem kell figyelmeztetni senkit, hogy az üres zsebet pusztán képzelemmel megtölteni nem lehet. De hogy a szép gondolat miért ne legyen szép formában is, főkép ha az keresetteség nélkül megtörténhetik, azt nem tudom megérteni. Maga az értekező is mintegy megfeledkezik a magára erőszakolt szerepről és igazolja állításaim igazságát. Beszél az indulatok felkeltéséről. Elemzi Castelar beszédjét, a mely szép szónoki ellentétekben fejezi ki a szülőföld vonzó erejét. S a helyett, hogy helytelenítené az ékesítést, hozzáveti: «de hány ú. n. nagy mondásunk van, melyből ha tartalmat akarunk extrahálni, semmi sem marad vissza». (38. lap.)

Pedig abból, hogy üres mondások is vannak szép formában, nem az következik, hogy a szónok nem szépíthet, hanem a szónok csak oly gondolatot szépítsen, mely megérdemli a bársony nyerget. Legyen erős annak a háznak a fala, melyen oszlopcsarnokot, emeleteket, tornyokat, erkélyeket stb. építsenek.

A 39. lapon maga is kiemeli a tartalmas szépet s bevallja, hogy a valódi szépnek hatása alatt áll. Ne is restelkedjék miatta!

Szerettem volna még azon nézetére kifejtenem a magam véleményét, hogy *a szónoklatnak semmi köze a művészethez.* De egy birálat szűk tere nem jogosít fel ily terjedelmes kitérésre.

Csak még néhány megjegyzést teszek. Megkülönböztet dícs szónoklatokat (10. lap). S abban a minőségben, a hogy leírja, el is itéli azokat. Ha ilyen szónoki genre van, helyesen teszi. De jobban teszi vala, ha megmondja, hogy itt az ú. n. dictiót érti, a melynek rossz tulajdonságait kár volt a szónoklatra általánosítani. Beszél a tekintélyi érvről; de sem a helyét, sem az értékét nem mondja meg. Pedig az ú. n. sacra concio-ban, mely vallásos tételeket és erkölcsi elveket fejteget a hallgatóság lelki életének irányítására, itt, a hol a biblia a legfőbb bizonyíték, helyén van; de másutt kevés az értéke, nem is használják. Felhozza sok szónok azon szokását, hogy citatumból indúlva ki, abból formálja a maga állítását. De megint nem mondja meg, hogy ez a dictio legszokásosabb formája, a mely nem jöhet a szónoklat számába.

A szónoki beszéd lényegéből kiindulva az ünnepies beszéd újabb formája, az emlékbeszéd annyiban mondható szónoklatnak, a mennyiben az elhalt jeles emlékezetének és működése irányának ápolására lelkesíti a hallgatóságot. Különben inkább irodalmi tanulmány. Jobban megközelíti a szónok czélját a valódi értelemben vett akadémiai szónoklat, mely vagy a tiszta eszményit hangsulyozza, vagy valamely kevésbbé művelt irodalmi irányt felkarolva annak művelésére buzdít.

Csurgó. LÁZÁR ISTVÁN.

41. Albrecht János, Néhány észrevétel a német nyelvi oktatásról a gymnasium III. osztályában (Kaposvári áll. főgymnasium, 1887. 3—16. lap). — Igen elolvasásra méltó értekezés, mely a szerzőt gondolkodó és buzgó tanárnak tünteti föl. Tanító eljárásának, úgy a grammatikai mint a tárgyi oktatásnál követett módszerének bemutatására egy-egy leczkeórát közöl, «stenographiai hű másolatban». Eljárása figyelemre és utánzásra méltó, csak a «tárgyi» oktatásnak fenyegető elfajulásától kell tartózkodni. «Ha olvasmányunkat át vizsgáljuk (mondja a szerző a 12. lapon), azt találjuk, hogy előfordúltak földrajzi, csillagászati, természetrajzi fogalmak stb. Kiírván magunknak pl. mindama kifejezéseket, melyek a földrajz körébe esnek, összeállíthatunk

magunknak oly egészet, mely csaknem földrajzi leczkéhez hasonlít stb.» Minél jobban hasonlít földrajzi, csillagászati, természetrajzi stb. leczkéhez, annál rosszabb, mert a német leczke nem földrajzi stb. leczke és ne is legyen azzá. A tárgyi *magyarázat* természetesen szükséges, s nagy hiba volna, ha a tanár a német szöveget *kizárólag* a grammatikai oktatás alapjáúl tekintené és csakis e szempontból dolgozná föl. De ha az argonauták történetének olvasásánál az olvasmányban előforduló legszükségesebb földrajzi adatokat megmagyarázza, ez még nem földrajzi leczke és ne is legyen azzá, mert akkor megszünik német leczke lenni, pedig ilyen úgy is kevés van és kevés eredménynyel dicsekedhetnek. Még menthető e túlzó eljárás, ha e tárgyi feldolgozás lehetőleg *német nyelven* folyik (mint a mi szerzőnknél), mert akkor e feldolgozás német beszédgyakorlattá lesz; de az itt-ott divatos magyar tárgyalásnak az a módja, mely teljesen megfeledkezik arról, hogy ez órák czélja a német nyelv elsajátítása, sőt arról is, hogy alapját német szöveg teszi, nem egyéb pædagogiai hóbortnál, melynek szomorú hatása eléggé ismeretes.

Szerző helyesen mondja mindjárt czikke elején: «Minthogy a német nyelv tanárának kettős czélt kell elérnie, t. i. tanítványait a nyelv gyakorlati használatára megtanítani és általános ismereteik bővítésével nekik különös irodalmi műveltséget is adni, elejétől fogva ügyelnie kell, hogy ez, midőn az egyik czél elérése a közvetlen szándéka, elősegítse közvetve a másikat, és míg az egyik mint főczél előtérben áll, addig a másik mint mellékes támogassa azt». Helyesen van ez mondva, de félreértések végett hangsúlyozandónak tartom, hogy *a nyelv elsajátítása mindig és kivétel nélkül a főczél*, az irodalmi oktatásnál is, és ez utóbbi csak úgy felel meg e főczélnak és csak úgy értékes és ajánlatos, ha *német nyelven folyik.* Minden magyar nyelvi æsthetizálás és irodalomtörténeti fejtegetés haszontalan és hiába való, és nem is a német, hanem a magyar oktatásnak az ügye. A magyar jegyzetekkel s bevezetésekkel ellátott olvasókönyvek és kiadások ajánlásra méltók, mert a *házi* tanúlmányt és a præparatiót megkönnyítik, sokszor egyenesen lehetővé teszik; de *az iskolában* németűl beszéljen tanár is tanuló is. A német tanításnak szégyenletes és ijesztő eredménytelensége első sorban e főszempont mellőzéséből származik, — és másodszor azon könnyelmüségből és lelkiismeretlenségből, melylyel a tanulót akkor is felbocsátják a magasabb osztályba, ha a németből semmit sem dolgozott és semmit sem haladt.

Albrecht értekezését melegen ajánlom a szakférfiak figyelmébe. Igen örvendetes dolog volna, ha e gondolkodó és lelkes tanár példája minél több követőre találna.

Heinrich Gusztáv.

42. Danielovics Kálmán. A mondat. (Zombori állami főgymnasium. 1887. 15—54. l.) — Az értekezés két részből áll; az elsőben előadja a szerző az ő saját elméletét a mondatról, a másodikban bemutatja, hogyan alkalmazza ő a kifejtett eredményeket a gymn. I. és II. osztályában. A felvetett tárgy mindenesetre érdekes, mert hisz, ha mondattani alapon tanítjuk a nyelvtant, a mint azt mind a gymnasiumi, mind a reáliskolai tantervhez kiadott utasítások ajánlják, elsőben magával a mondattal és sajátságaival kell tisztában lennünk. Annál inkább meglepett, midőn végig olvasva ez értekezést, a mely 40 oldalon keresztül tárgyalja a mondatot, végül arra jut a szerző, hogy ő nem barátja az első és második osztályban a mondati alapon való nyelvtantanításnak, pedig négy oldallal előbb maga beszéli el, hogy ő is az értelmi gyakorlatok után az első osztályban mindjárt az illető olvasmány *mondattani elemzéséhez* fog. Ilyen egyenetlenséget és következetlenséget több helyen is találunk művében, melyet legjobban úgy bírálhatunk meg, ha sorban követjük fejtegetésének menetét.

Kezdi a beszéd meghatározásán, hogy az «külső eszköz, melynek segélyével mással gondolatainkat közölhetjük és viszont másnak gondolatait lelkünk elé állíthatjuk». A meghatározás második része mindenesetre fölösleges, mert a mi beszédünkkel másnak gondolatait nem állíthatjuk lelkünk elé; ha pedig más beszél, az ismét csak az ő saját gondolatainak közlése. «A beszéd mondatokból, a mondatok szavakból, a szavak értelemmel egybekötött (? !) izült hangokból állanak.» Majd kissé alább a mondat meghatározása következik: «Gondolatunknak izült hangbeli vagy irott, fül vagy szem által felfogható, tehát érzéki jegyek által való kifejezése.» Egy olyan értekezéstől, mely magáról a mondatról szól, mindenesetre megvárhatjuk, hogy a mondatnak lehetőleg pontos, s minden kétértelműséget kizáró meghatározását adja. Pedig ebben a meghatározásban a szerző azt felejtette el, a mit előbb maga is megmond, hogy a mondat a beszédnek egy része, tehát azt kellene róla tudnunk, hogy mekkora része. Az általa adott meghatározás szerint mondat ugyanaz mint beszéd. Annak fejtegetésére, hogy mi a mondat, itt nincs időnk, e helyen csak Brassai legujabb füzetére (Szórend és Accentus) utalok, mely bővebben foglalkozik e kérdéssel. Ezután kezdődik a mondat részeinek és lényegének fejtegetése; s a szerző teljesen elhagyja a megkezdett irányt, nyelvtan helyett logikát ad, a mennyiben ezentúl a mondat annyi mint itélet, bár ezt ő maga sehol sem mondja ki.

Legjobb, ha fejtegetését saját szavaival mutatjuk be. «A mondat két részből áll: alanyból és állítmányból. — — Alany az, a miről beszélünk, gondolkozunk, — — állítmány az, a mit az alanyról mondunk, gondolunk. — — Az állítmány mindig a saját alanyának tulajdonságait terjeszti elő, melyek vagy positivek, vagy negativek (!). — — A mon-

dat lényege az állítmánynak az alanytól való elválasztása és az alanyra való visszavonatkoztatása.» Megkülönböztet később *általános, nemi alanyt, faji* és *egyedi alanyt.* Szól továbbá lehetőségi állítmányról is. Megkülönböztet kétféle mondatot: «a szerint, a mint a vizsgálás alapjául az alakot vagy pedig a gondolatot veszszük, a mondat kétféle: *alaki* és *speculativ*, s ennek folytán az alany és állítmány is alaki és speculativ». Ezt a kétféleséget a szerző mindenben látja, s még alaki speculativ felfogásról is szól; természetesen az övé a speculativ. Igazán kiváncsian lestem, miben különbözik ez a magasabb, speculativ felfogás a mi közönséges formális felfogásunktól.

Az első nagy eredmény, melyre bukkantam ez: «mi a speculativ felfogás szerint az alanyt tartjuk fontosabbnak a mondatban», mert — szerinte — fontosabb az, a miről beszélünk, mint az, a mit róla mondunk (?). Ezt a képtelenséget, melyet czáfolni sem érdemes, alkalmazza is és megkülönböztet *tárgyas cselekvő, tárgyatlan cselekvő, magára ható és szenvedőleges* alanyt. Hogy milyen az alany, azt természetesen magán az alanyon nem láthatjuk, hanem csakis az állítmányon. A speculativ felfogás ezen hatalmas eredménye után kiváncsian várjuk az összetett mondat tárgyalását. «A formális nyelvtan tanítása szerint az összetett mondat olyan mondat, mely két vagy több mondatból van összetéve, pl. Péter olvas, Pál olvas; összevonva: Péter és Pál olvasnak (mellérendelés).» Szeretném tudni, melyik az a formalis nyelvtan, a hol ezt a meghatározást találta s a melyik az említett mondatot összetettnek nevezi. Csak az a kár, hogy ő maga e helyett más meghatározást nem ad, csak annyit látunk fejtegetéseiből, hogy az összetett mondat tulajdonkép egy mondat. A mit az összevont mondatról szól, azt elég lesz, ha csak idézem: «Az összevont mondat oly összetett mondat, melyben két vagy több alany mellett egy állítmány, vagy egy alany mellett két vagy több állítmány van. — — Mi részünkről az összevont, összetett (!) mondatok közé az olyanokat is számítjuk, melyek különböző alanynyal és különböző állítmánynyal, de egyenlő hely-, idő-, ok- és czélhatározóval bíró egyszerű mondatokból vannak összetéve. Pl. Károly ír, Lajos rajzol az iskolában.»

Ezen elméleti fejtegetések után mi is kiváncsian kérdezzük a szerzővel, «hogy a gondolatnak és mondatnak ily felfogása és az ily felfogás szerint való tárgyalása és elemzése mennyiben vihető be az iskolába és mennyi s mi módon nyujtható az egyes osztályokban?» — A feleletet azonban e kérdésre hiába vártuk. Előbb leír a szerző egy érzékeny naiv jelenetet, mely az első órában közte és az első osztály tanulói közt lefoly, azután épúgy kezdi tanítani a nyelvtant, a mint száz és száz formális felfogású kollégája teszi szerte az országban. Maga is megvallja, hogy csak a második osztályban szorított egy kis helyet a formális nyelvtan mellett

a speculativ nyelvtannak is a gyakorlatirásnál. S ez a kis speculativ, a mint leirásából látom, szintén nem valami nagy ujítás. Értekezése végén polemizál azok ellen, a kik inductiv módon akarják a nyelvet tanítani s nem egyes értelmetlen mondatokból indulnak ki, hanem összefüggő olvasmányból. Értekezésének ez a része Don Quijote harcza a szélmalmok ellen.

48. Veress Ignácz. A magyar név- és igejelző. II. (Nagyszebeni állami főgymnasium, 1887. 1—42. l.) — Ezen értekezés első részét a Philologiai Közlöny 1886. évfolyamában (698. l.) biráltam meg, mire a szerző néhány szenvedélyes, személyeskedő megjegyzéssel válaszolt, a mi nem annyira igazságszeretetre, mint inkább túlságos érzékenykedésre vall. Akkori kifakadásaira nem akarok reflektálni, csakis az előttem fekvő értekezést teszem birálat tárgyává.

Mindjárt az első sorokban említi a szerző, hogy az első rész módszerétől itt sem tért el; és mégis nagy különbség van értekezésének két része között. Az első egyszerű adathalmaz egy nem egészen szerencsésen választott rendszer szerint csoportosítva, ez az értekezés azonban habár ép úgy csoportosítja adatait, mint az előbbi, magyarázni is igyekszik őket. A szerzőnek azt az igyekezetét, hogy Petőfi nyelvéből teljesen összeállította a magyar igenevek használatát, akkor is dicsértem, ma is hasznos munkának tartom; de igenis megróttam felszínes rendszerét, mely nem törekszik a dolgok mélyére hatni, hanem puszta külsőségek után itél s például külön csoportba sorozza az ilyen két alakot is: *bámult leányka* és *titkon bámult leányka*. De ha neki az ő rendszere jobban tetszik, ám legyen. (Nem akarom vissza vágni saját szavait: A chaque fou . . . .)

Ez az értekezés egymásután tárgyalja Petőfi nyelve alapján a múlt névjelzőt (értsd: múlt idejű melléknévi igenév), a jövő névjelzőt (jövő idejű melléknévi igenév), végre a jelen és múlt igejelzőt (a két határozói igenév). Mindenesetre nagyban emeli a dolgozat értékét, hogy az egyes alakok használatát és fejlődését lépten-nyomon magyarázni törekszik, bár magyarázatai nem mindig a legszerencsésebbek. Igy pl. nem helyes, a midőn azt állítja, hogy a múlt idejű igenév nemcsak alakilag, hanem értelmileg is azonos a jelentő mód múlt idejének 3. személyével. Hasonlít hozzá, sok tekintetben egyeznek is, de még sem ugyanaz. Az mitsem bizonyít, hogy «az állítmány változatlan értelemmel jelzőleg járulhat alanyához, vagy tárgyához»; pl. *felhőket szellő űzött* és *szellő űzött felhők*. Ehhez hasonló jelenséget nemcsak a sinai és japán nyelvekben találhatunk, mint V. állítja, hanem az angolban is.

Az egyes alakok eredetét magyarázva, mindig a legrosszabb irányban tapogatódzik a szerző; rég elavult nézeteket emleget, melyeket már

maguk a szerzők sem vallanak. Az *irott* alaknál Budenz egyik legrégibb munkájára hivatkozik, melyet Munkácsi a Nyelvőrben csakis történeti értékénél fogva említett meg. A *-va, -ve* végű igenév eredetét illetőleg Hunfalvy, Szvorényi, Fábián és Simonyi (Nyr. 1875) rég elavúlt nézeteit vallja; a *-ván, -vén*-re nézve ismét csak a Magyar Nyelv Rendszerét, Szvorényit és Riedlt idézi. Budenz Ugor alaktanát, a hol ez alakok eredetének legjobb magyarázatát találhatta volna, úgy látszik nem forgatta a szerző.

BALASSA JÓZSEF.

44. Vécsey Bekény. A felolvasás és szavalás alapszabályai. (Kis-szebeni kegyes tanitórendi gymnasium. 1887. 3—20 l.) — Rövid bevezetés után négy részben tárgyalja a szerző azon főbb szabályokat, melyeket a felolvasónak és a szavalónak szeme előtt kell tartania. Az első rész *a nyelvtani felolvasás és szavalás szabályai*ról szól, tulajdonkép a helyes és tiszta kiejtésre, és pontos, hibátlan hangsulyozásra figyelmezteti az előadót. Különösen jól, bár nem elég kimerítően tárgyalja a magyar hangsúly fontosabb jelenségeit. A második rész tárgya: *a jellemző felolvasás és szavalás szabályai,* melyben a hanghordozásról szól s részletes utasításokat ad arra nézve, hogyan kell a különböző érzelmeket hangunkkal festeni. Majd a *személyesitő felolvasás és szavalás szabályait*, végül pedig *a taglejtés, vagyis a cselekvés szabályait* tárja elénk, szólva az egyes érzelmek kifejezését kisérő gesztusokról.

Bármily helyesek is a szabályok, melyeket a szerző összeállított, mégsem hiszem, hogy elégségesek arra, hogy valakit a jó szavalásra megtanítsanak. A hangsúlyozást, a mondat egyes részeire helyezendő kisebb-nagyobb nyomatékot, a mit igazán tanulni kell, bővebben kellett volna tárgyalnia, a hangfestést ellenben, a szép és kellemes gesztusokat aligha fogja bárki is máskép, mint gyakorlatból megtanulhatni.

45. Barbarics Róbert. Magyar mondattani kérdések. (A cisterci rend bajai kath. főgymnasiuma. 1887. 3—10. l.) — A magyar mondattan két érdekes kérdését tárgyalja a szerző, melyekkel már régebben is foglalkozott a Nyelvőr és a Philologiai Közlöny hasábjain. Czikkének első része a *miattam, tőlem, felőlem* határozókkal ellátott mondatszerkezetekkel foglalkozik (v. ö. Nyelvőr XIV. 496). A kifejezés e különös módját *miattam teheted,* — pedig ha teszi, éppen nem *miatta* teszi, — a Nyelvőrben úgy magyarázta B., hogy a szóló ilyenkor közömbösnek akar feltünni, holott nem az. Ez utóbbi megjegyzést, hogy a szóló tulajdonkép nem közömbös, fölöslegesnek tartom a kifejezés magyarázatára, mert a beszélő maga igazán azt hiszi, hogy ő közömbös személy. Pl. ha Tóth K. egy költeményében így szól: Nem tudok én semmit a világról, én miattam leeshetik lábról, ő igazán azt

képzeli, hogy rá nézve az mindegy. És újabb példái között is sokat találhatunk, a hol egészen közömbös a szólóra nézve, akármi történik is. Az előttünk fekvő értekezésben B. bővebben foglalkozik evvel a kérdéssel, s igyekszik a különböző árnyalatokat is megvilágítani, a mi sikerűl is neki. Az absztrakt szó mellett álló *-től*, *miatt*, *felől*-ről azt mondja, hogy az nem annyira a megengedés határozója, mint inkább *nem gátló ok* szinében lép fel. Ez a magyarázat, azt hiszem, nem csak az absztrakt szó mellett álló *-től*, *miatt* és *felől*-re illik, hanem egyáltalán minden esetre. A határozóban kifejezett személy mindenütt mint nem gátló ok szerepel. Pl. Elmehetsz már kapum előtt, Nem vigyázlak, mint azelőtt, Szeretőt is tarthatsz tőlem, Meg is ölelheted felőlem; úgy magyarázhatjuk, hogy ha csak én vagyok a gátló oka, tarthatsz szeretőt, meg is ölelheted. Ez a magyarázat szolgálhat minden egyes esetnek kulcsául.

Az értekezés második része (Az egy-en kívül, egyéb) újabb adalékokkal szolgál a szerzőnek a Philologiai Közlönyben régebben megjelent czikkéhez (A határozók tanához, X. 568), s ezen alakokban azt a jelenséget látja, melyet Paul contaminatiónak nevez. S abban igaza van a szerzőnek, midőn maga mondja, hogy e dolgozataival a felvetett kérdéseket még véglegesen meg nem oldotta, de többet tett, mint csak egyszerűen felvetette őket; eltalálta a helyes útat, s rámutatott az irányra, a melyen tovább haladva mindinkább több és több eredményt érhet el. Csak haladnia kell tovább a talált nyomon. MOLNÁR BÉLA.

46. Kis Sándor, A kurucz világ költészete. (A kegyes tan. rend. kolozsvári főgymn. 1887.) — Ez a tanulmány a kurucz költészetről 95 nagy lapra terjed. Mindenesetre akkora terjedelem, mely már egymagában is várakozást ébreszt. S várakozásunk csak fokozódik, a mikor a dolgozat bevezető soraiban azt olvassuk, hogy a szerző czélja a kurucz világ költészetét eszthétikai szempontból fejtegetni, Thaly Kálmán gyüjteménye alapján. De ha elolvassuk e dolgozatot, várakozásainkban nagyobbrészt csalódva fogjuk magunkat érezni. Már az bizalmatlanná tesz a szerző eszthétikai törekvése iránt, a mit a bevezetésben tanulmánya közvetlen czéljáról mond. A szerző ugyanis azt akarja elérni, hogy «az olvasóval, de különösen a magyar ifjúsággal megismertesse azon eszméket, melyekben nemzeti szellemünk megnyilatkozott a kuruczvilág, e fönséges forradalom, e szerencsétlenűl végződött, de mindörökre dicső emlékű szabadságharcz korában. Ha csak nehány lélekben is felébresztheti, megerősítheti az elv, jog és becsület nagy küzdelmének emléke iránt a kegyeletes tiszteletet: munkám elérte czélját».

Annyit sikerűl a szerzőnek e kifejezéssel elérnie, hogy nagyon kiváncsivá teszi az olvasóját arra, hogy mikép tudja majd a szerző ezt a hazafias szempontot eszthétikai czéljával összeegyeztetni. Nagyon egy-

szerűen. Egy-két lapon beszél valamit a kurucz költészetről egész általánosságban, azután sutba dobja az eszthétizálást, és megírja a kurucz-mozgalmak *történetét*. Természetesen az ifjuság kedvéért nem kiméli a hazafias frázisokat, hanem szórja teli marokkal jobbra-balra. Hogy mégis legyen a dolgozatnak valami köze a cziméhez is, az egyes történeti mozzanatoknál a szerző beleszövi az arra vonatkozó kuruczvilági dalokat. Igy aztán egy nagyon különös értekezés jön létre: hol eszthétikai fejtegetés, hol hazafias áradozás, hol meg krónika. Mindegyikből van benne valami, s végül még sem tudjuk, mit akart tulajdonképen a szerző dolgozatával elérni és sajnáljuk azt a nagy fáradságot, melyet rá fordított. Több ízben kijelenti, hogy «lelkesülten» írja munkáját. Lelkesedését nem vitatjuk el, meglátszik az minden során. De talán nem mondunk újat, ha azt állítjuk, hogy pusztán hazafias lelkesedéssel nem lehet eszthétikai tanulmányt írni. S azt sem hiszszük, hogy az ifjuságnak nagy szolgálatot tett volna a szerző, mikor e tanulmányát megírta. A történeti tankönyvekből sokkal összefüggőbb képet lehet nyerni a kuruczvilág eseményeiről, mint a milyet a szerző ad. S így egyik czélját sem éri el Kis Sándor, sem a hazafias, sem az eszthétikai czélt. A mi rendesen úgy szokott lenni, ha valaki írni akar s nincs tisztában azzal, a *mit* írjon.

47. Porubszky Pál, Gyöngyösi Istvánról. (Rozsnyói államilag segélyezett ág. hitv. főgymnasium. 1887.) — Mióta Arany János megírta művészi tanulmányát Gyöngyösi Istvánról és helyes világításba állította a XVII. század népszerű epikusának alakját: irodalomtörténeti kutatásunk előszeretettel foglalkozik Gyöngyösi István életrajzi adatainak vizsgálatával és irodalmi jelentőségének fejtegetésével. S ez könnyen megmagyarázható. Gyöngyösi István mint ember is, mint költő is egyik legérdekesebb alakja irodalmunknak. Nem volt kifogástalan politikai jellem, sem nem bírt hatalmas teremtő erővel, de volt igaz költői kedélye, bő lyrai ere, erős rhythmus- és nyelv-érzéke. Életrajza, politikai magatartása, rendkívüli írói népszerűsége: mind elég anyagot adnak a vizsgálódónak, s tág tért nyitnak a kutatásra, — sokszor persze a találgatásra is.

Az előttünk fekvő dolgozat szerzője összeállította Gyöngyösi István életrajzára vonatkozó ismereteinket, s Gömörmegye XVII. századbeli jegyzőkönyvei alapján néhány új vonással egészíti ki azt a nagyon is hézagos képet, melyet a Murányi Venus költőjéről eddig birtunk. Lényegesebb új adatot azonban nem találunk dolgozatában, s Gyöngyösi István életrajzának sok fontos pontjára nézve ő is csak a találgatásnál marad. Gömörmegyének akkori jegyzőkönyvei inkább csak a költő hivataloskodásáról, mint családi vagy egyéb magán viszonyairól tartalmaznak egy-egy jegyzetet. Születési éve és helye is bizonytalan. Lehet, hogy

Csetneken, lehet, hogy Ochtinán született, Gömörmegyében. Ezt azonban csak Bartholomæidesz L. Com. Gömöriensis Notitiá-i után állítja Dugonics, majd Toldy, valamint azt is, hogy 1620 Gyöngyösinek a születési éve. Az is, ez is csak föltevés. Igaz, hogy mind Csetneken, mind Ochtinán volt Gyöngyösi-ház, ámde nem annyira mint szülőházai, inkább csak mint volt tulajdonai szerepeltek. Születési évét sem lehet bebizonyítani, mert az említett községek egyházainak abból a korból nem maradtak fel anyakönyvei. Sőt nagyon is elfogadható Arany János okoskodása, mely szerint az 1620-iki évet születési évének nagyon is időelőttinek tartja. Nehezen tehető fel, hogy Gyöngyösi még nyolczvannégy éves korában is alispáni tisztet viselt s ily magas életkorig megtartotta volna lelke frisseségét. Sőt hetvenhárom éves korára is nehezen tehető Kemény János kiadása, mely 1693-ban Lőcsén hagyta el a sajtót. Meg azt is bajos föltenni, hogy — e számítás szerint — már 1640-ben Vesselényi Ferencz titkára lett a húsz éves Gyöngyösi. S még néhány érvet lehet arra nézve felhozni, hogy az említett születési év csakugyan korai. Gyöngyösi állásából Vesselényi mellett, valamint későbbi hivataloskodásából azt kell következtetni, hogy gondos nevelésben részesült. Az akkori csetneki iskola elég hírrel bírt arra, hogy belőle nevezetes ember is kikerülhessen. De ott tanult-e vagy másutt, hogyan került Vesselényihez, merre járt vele, volt-e valami része a murányi eseménynél — mind oly kérdések, melyekre nézve eddig sem tudtunk választ adni, s Porubszky Pál sem tud újat mondani. Meglehet, hogy az akademia megbizásából kutató Nagy Iván fel fog deríteni e homályos pontok közül egyet-mást.

Gömörmegye jegyzőkönyveiben 1653-ban találkozunk először vele mint kirendelt táblabiróval. 1681-ben Hevesbe küldik megbízással; ugyanebben az évben mint követ megy Gömörből a híres soproni országgyűlésre; 1683-ban megbukik mint alispán-jelölt; az 1686-iki tisztujításon már megválasztják őt erre a tisztre s ez időtől egész 1693-ig, majd ismét 1701-től 1704-ig haláláig, volt Gömörmegyének viczispánja. S arra is vannak adatok, hogy hivatalában népszerű, kedvelt ember volt. Tisztviselősége alatt gyakran fordúl elő a neve a megyei jegyzőkönyvekben, valamint az Andrássy grófi család krasznahorkai levéltárában. Mint buzgó katholikus ember kedvencze volt az Andrássy főispáni családnak; azonban a túlnyomólag protestáns megyében éppen e miatt csak a legkörültekintőbb tapintat kifejtésével tarthatta meg népszerűségét. S ő ezt a körültekintő magatartást, úgy látszik, nem tévesztette szem elől. A vallási és politikai viták miatt Hevesmegye gyűlésekor Gyöngyösi volt a békéltető, kiegyeztető szellem. Mikor 1689-ben az esztergomi érsek erős szavakban követeli a megyétől, hogy kötelezze a protestánsokat bucsújárásra, Bornemisza András, Ráski István és többen a protes-

tánsok közűl fellázadva kelnek ki e követelés ellen, míg a katholikus párt helyesléssel fogadta a primás levelét. A vita egyre hevesebb lett, míg végre Gyöngyösi rábeszélő szelid szavakkal lecsillapítja a zajongókat, igérvén, hogy a dolgot szép szerével fogja elintézni, nehogy bármely félnek sérelme essék. Bizonyára nagy népszerűség kellett hozzá, hogy engesztelő szavában megnyugodjanak, de okos politikai tapintat is, mely számolni tud a többség hangulatával és a helyzettel.

Ezután részletesen tárgyalja a szerző Gyöngyösi politikai elveinek változását, mely királypárti meggyőződésétől a bécsi kormány erőszakoskodásai következtében lassanként a másik párt elveihez vezette át. Vannak erre jegyzőkönyvi és levéltári adataink is. Gyöngyösi 1682-ben Gömörmegye táblabirája, egyszersmind talán vezérembere is volt. Mert báró Andrássy Péter főispán, úgy látszik, elégedetlen volt a viszonyokkal s meghasonlott a megyével és mint erős németpárti ember Bécsbe ment, ott is halt meg. Testvére inkább hajlott a Tököli-féle mozgalomhoz s vele együtt az egész megye. Gyöngyösi — ki valószinűleg azért vett házat Kraszna-Horkán, hogy a főispánnal könnyebben intézhessék onnan a megye sorsát — nem helyezte magát ellentétbe a közvéleménynyel és a főispán testvérével. A megyei jegyzőkönyv világosan fennhagyta, hogy midőn a kuruczok önkéntes csapatok kiállítását kérték a megyétől, a Kraszna-Horkán tartott megyegyűlésen Gyöngyösi, bár igen higgadtan, de mégis ajánlja az önkéntesek kiállítását, valamint később élelmi szereknek s abraknak és szénának küldését a kurucz táborba. Sőt maga is hajlandónak mutatkoznék oda elmenni, ha gyönge öregség nem súlyosodnék vállaira. Ilyen volt Gyöngyösi a kilenczvenes években is, mint alispán.

Ámde elébb, az 1681-iki országgyűlésen nem úgy gondolkozott még a haza sorsáról. Akkor Eszterházy Pál nádornak, Leopold legnagyobb hívének, a kardos griffnek oltalmába ajánlja a maga gyámoltalanságán kesergő Nympháát, — Magyarországot.

Mindezekből szerző azt a következtetést vonja le, hogy Gyöngyösi nem igen volt politikai jellem. Szeretett megalkudni a körülményekkel, s elveit ezek szerint változtatta. 1664-ig királypárti volt; azután az elégületlenekhez szított; a nyolczvanas években újra Bécsből várta Magyarország üdvösségét; de csakhamar azután a kuruczokhoz húz megint. Hihetőleg nagy része volt ebben az ő népszerűségének, melyet minden áron megakart tartani, s a hatalmasok iránt való tömjénezésének, a kiknek kegyeit — tán családi szempontból — de bizonynyal szerette keresni. Mutatják az utóbbit a munkái előtt álló és sokszor udvaronczi hizelgéssel és alázatossággal telt dedicatiók, melyekkel a hatalmasok kegyeibe ajánlja magát és költeményeit.

Lehet, hogy családi szempont vezette ebben. Biztosítani akarta.

gyermekei jövőjét. Családi viszonyairól azonban még kevesebbet tudunk, mint közpályájáról. Hogy Bekényi Zsófiát vette nőűl; több gyermeke volt, kik közül Gábor Gömörmegye főjegyzője lett; birtoka volt; betegeskedésében a stubnyai fürdőt látogatta: ez az összes, a mit magánviszonyairól tudunk. Andrássy Péterhez intézett egyik leveléből tudjuk meg, hogy több gyermeke volt, kiket annak pártfogásába ajánl.

Ezután a szerző Gyöngyösi irodalmi munkásságának fejtegetésére tér át. Fejtegetései mindenütt értelmesek és szabatosak, csak azt szerettük volna, ha nemcsak az egyes művek elemzésére fordítana ennyi gondot, hanem Gyöngyösi korszakalkotó hatását, másfélszázadra terjedő népszerűségét is behatóbban vizsgálná. Az értekezés azonban így is a jobb programm-értekezések sorába tartozik.

48. Petri Mór, A magyar lyra történeti fejlődése a legrégibb kortól a XVI. század végéig. (A zilahi ev. ref. kollegium értesítője, 1887.) — Iskolai programm-értekezésnek meg szoktuk bocsátani, ha valamivel hangzatosabb czím alatt lép is föl, mint a minő tulajdonképen megilletné. Ugy látszik, Petri Mór is erre számított, mikor dolgozata fölé ezt írta, hogy «A magyar lyra történeti fejlődése a legrégibb kortól a XVI. század végéig». E czím rendszeres és beható dolgozatot igér, mely teljes tudományos appparátussal, s — a mennyire lehet — elvek és irányok szerint tárgyalná a régi magyar lyra fejlődését. Ily dolgozatot várnánk a czím után, de Petri Mór ilyet nem ad. Értekezése inkább csak futólagos áttekintése középkori költői maradványainknak, verstani és eszthétikai észrevételek kiséretében.

A középkori költők tárával kezében, Petri Mór sorra veszi a fenmaradt lyrai költeményeket. Ismerteti Szent Bernát hymnusát a fölfeszített Krisztushoz, a Töredék éneket sz. László királyhoz, az éneket sz. László királyról, a Pesti gyerekek utczai énekét, Vásárhelyi András énekét szűz Máriához, a Siraloméneket Both János veszedelmén, az Emlékdalt Mátyás király halálára, a XVI. századbeli vallásos költeményeket és Jeremiádokat, Szkárosi Horváth András versezetét, Az átokról, Batizi András, Dévai Biró Mátyás, Szilvester János vallásos énekeit s végül Balassa Bálint költészetét. S mindezzel 24 oldalon végez, melynek felét idézetek töltik be. Alaposabb tárgyalásáról ily szűk helyen természetesen nem igen lehet szó. A szerző mindegyik költeményre tesz nehány észrevételt, itt-ott elemezni is igyekszik, de ez aztán minden. Észrevételei olykor elég találóak, de mégis csak lazán odavetett megjegyzések, melyekből kerek, áttekinthető kép nem domborodik ki. Éppen azt nem találjuk meg az értekezésben, a mit czíme igér: a lyra *történeti fejlődését*, a fejlődés tényezőinek és irányainak felmutatását.

Az a legfőbb baja a dolgozatnak, hogy nagyon is vázlatos, futólagos. Innen van aztán, hogy állításai sokszor indokolatlanoknak tűnnek fel, sőt némelykor nem is elég világosak. Milyen félszeg és zavaros pl.

mindjárt a kiindulás: «A magyar nemzetnek, már természeténél fogva, sokkal gazdagabb költői ere van a nemzeti érzelmet és hangulatot kifejező lyrára, mint a képzelet szőtte, csodavilágú mesék, naiv époszok teremtésére. Lehetett ugyan nekünk is népeposzunk, a mint ezt fenmaradt mondáinkból sejthetjük, melyek töredékei egykor talán egységes egészet képeztek; de e töredékek tárgya is sokkal szorosabb és bensőbb összefüggésben van a történeti alappal, mint a fantázia világával. A magyar a mily nem szívesen maradt ez álomházában, melynek eleinte magvas talaját képezhették a pogány-szokások s melyre a kereszténység józanító eszméi (!) következtében nem építhetett: ép oly törekvéssel igyekezett kifejezést adni a lyrában gondolatainak, érzelmeinek.»

De nem mind ilyen, a mit a szerző mond. Észrevételei, melyeket középkori lyránk eszme- és érzésvilágáról, uralkodó motivumairól tesz, olykor igen talpraesettek és jellemzők. Igen szépen van írva Balassa Bálint költői jellemzése is. Finom érzékkel fejtegeti a XVI. század nagy lyrikusának egyéniségét és költészetét, s ha újat nem is igen tud mondani, de élénken színezett, kerek képet ad róla.

Az értekezésből azt látjuk, hogy Petri Mórnak nincs meg az a tudományos készültsége, melyre az ily feladatok megoldásánál okvetetlenűl szükség van. De látjuk azt is, hogy van eleven érzéke a költői sajátságok, főkép a lyra természete iránt. Ezért azt hiszszük, nagyobb becsű dolgozatokat is képes volna adni a szerző, ha a magyar költészet ujabb korszakait tenné vizsgálata tárgyává, hol nem annyira az irodalomtörténeti kutatásnak, az anyag teljességének kell érvényesülnie, hanem az elemző tehetségnek jut a főszerep. Ez az a mező, melyre Petri Mórt képességei utalják.

49. Koltai Virgil. A verses elbeszélés története. (A panonhalmi szent-benedekrend győri főgymnasiuma 1887.) Dr. Koltai Virgil pár év óta nagyon buzgó irodalmi munkásságot fejt ki. Alig mulik el év, hogy egy csomó kisebb-nagyobb dolgozatot ne bocsátana közzé. Ir eszthétikai tanulmányokat, életrajzokat, monografiákat műágak történetéről, szóval mindent, a mi az irodalomtörténet körébe vág. Egyszer az ujabb, másszor a régibb irodalommal foglalkoznak dolgozatai, de mindig talál magának tárgyat, melyről irjon. Mennyiség dolgában nem is lehet panaszunk dr. Koltai Virgil irodalmi tevékenysége ellen. Hanem arra a kérdésre, hogy hát van-e valami látatja ennek a szapora munkának? — máskép fog hangzani feleletünk.

Dr. Koltai Virgil munkásságát azzal jellemezzük legjobban, ha a *népszerűsítő* irányra utalunk, melynek a német irodalomtörténészek közt oly ijesztő nagy tábora van. Nálunk dr. Koltai Virgil ennek az iránynak a legjellemzőbb képviselője. S miben áll ez a népszerűsítő irány? Ez tulajdonképen nagyon praktikus egy találmány, melynek

segélyével az ember könnyű szerrel összeüthet egy munkát, a nélkül, hogy nagyon megkellene magát erőltetnie. Egyszerűen összeszed kétháron «forrást», s azokból összefoltoz egy új munkát, a melyre aztán ráirja a nevét. Mindazt a mit az irodalomtörténet búvárai évek hosszú során és keserves fáradsággal felkutattak és megállapítottak, a «népszerűsítők» híg lére bocsátva tálalják az olvasó közönség elé, itt-ott egy jegyzetkében kegyesen megemlítve, hogy ez vagy amaz a tudós *is* irt már erről a kérdésről. S ezzel a néhány «l.»-dal és «v. ö.»-vel aztán ki van egyenlítve a dolog.

Ez a dr. Koltai Virgil módja is. Csakhogy ő — legalább az előttünk fekvő dolgozatban — valamivel őszintébb, a mi bizonyos naivsággal párosul nála. Az előszóban ugyanis igy szól: «A tárgyalás főnehézségét — az anyag összegyűjtését óriási mértékben megkönnyítette az Akadémia által kiadott és Szilády Áron által szerkesztett «*Régi Magyar költők Tára*», nemcsak a szövegek lehető korrekt közlése, hanem a jegyzetek és életrajzok által. Nemcsak lehetetlen volt tehát egész a XVII. századig mellőznöm Szilády kutatásainak eredményét, hanem azokat, egy-két nézeteltéréssel, hálával kellett fogadnom». Ez elég világos beszéd. A «hálás» szerző nem is tett egyebet, mint hogy Szilády jegyzeteinek azokat a részeit, melyek a verses elbeszélésre, a vallási és regényes elbeszélésekre, a hazai és külföldi történetek verses feldolgozásaira stb. vonatkoznak, egyszerűen átírta a maga színtelen, laza nyelvére. A mi pedig a «nézeteltéréseket» illeti, nem voltunk képesek azokat fölfedezni. A *Pannonia megvételéről* szóló énekre vonatkozólag mond ugyan valamit a szerző, a mi első pillanatra nézeteltérésnek tűnik fel. De csakis az első pillanatra. Mert ha dr. Koltai Virgil Szilády Á. «jeles tudósunkkal» és Arany János «kitünő költőnkkel» szemben azt állítja, hogy a fehér ló mondáját valamely lantos deák nem az eredeti ősi népmonda, hanem a krónika előadása szerint dolgozta fel, s e felfogást a szerző mint «véleményünket» emlegeti, — úgy elég egyszerűen Szilády szavaira hivatkoznunk, s ki fog tünni, mily kevéssé van itt «nézeteltérésről» szó. Szilády ugyanis ezt mondja: «Az ének mostani szerkezetének összeállítója előtt a krónikák előadása lebeghetett, de ismernie kellett az ének eredetibb alakjának is legalább töredékeit.» Nos, hol itt a nézeteltérés?

Azonban igazságtalanok volnánk, ha azt állitanók, hogy dr. Koltai Virgil *csupán* Szilády Áron kutatásait ismerte és használta fel dolgozata készitésénél. Nem. Felhasznált ő sok egyebet. Különösen a *Gyulai* Pál egyetemi előadásai után készült kőnyomatos íveket (l. főkép a hunmondának, Ilosvai műveinek és a Toldi-mondának stb. fejtegetését), tovabbá *Beöthy* Zsolt alapvető művét a széppprózai elbeszélésről, melynek különösen a «hazai és külföldi történetekről» és a «regényes

elbeszélésekről» szóló fejezetekben vette bőséges hasznát. S hogy dr. Koltai Virgil dolgozatának behatóbb birálatába nem bocsátkozunk, annak nagyon egyszerű az oka: nem érezzük magunkat hivatottnak rá, hogy Szilády Áron, Gyulai Pál és Beöthy Zsolt irodalomtörténetírói munkásságáról mondjunk itéletet akkor, mikor Dr. Koltai Virgilről van szó.

De ha igy a dr. Koltai Virgil munkájából mindenkinek megadjuk, a mi az övé: mi marad akkor a szerzőnek? Mi jogon írja akkor a czímlapra: «A verses elbeszélés története, *irta* dr. Koltai Virgil»? Hát éppen ezt kérdezzük mi is, a nélkül, hogy feleletet találnánk reá.

KELEMEN BÉLA.

Brassai Sámuel, Szórend és accentus. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XIV. köt. IX. sz.) 1888. 60 l. Ára 40 kr.

Ezt az értekezését Brassai az Akadémiában olvasta fel feleletűl Joannovicş György Szórendi tanulmányaira (Értekezések, XIII k. X. sz. és XIV. k. II. sz.); ez értekezést birálva adja elő fő elveit a szórend és accentus viszonyáról a magyarban. Értekezésének polemikus részeit mellőzöm, csakis a benne kifejtett eszméket akarom ismertetni s egyes részeiben birálgatni.

A főkérdésre, hogy vajjon befoly-e a hangsúly a szórendre vagy nem, Brassai a leghelyesebb feleletet adja. Sem a hangsúly nem *oka* a szórendnek, sem a szórend a hangsúlynak, hanem az kétségtelen, hogy a hangsúly hatással van a szórendre, épúgy mint a szórend viszont a hangsúlyra. Mind a kettő egy közös oknak az okozata, t. i. a beszélő czéljának, vagy a mint Brassai mondja, mind a kettő függ a *tudott* és a *nem tudott*nak viszonyától.

Az értekezés fő része a hangsúly és a szórend közötti viszony kiderítésével foglalkozik s bővebben szól a magyar hangsúly természetéről és minőségéről. A magyar hangsúlylyal én is foglalkoztam bővebben a Phonetika elemei cz. művemben (Akadémia, 1886), és már előbb is a Magyar Nyelvőr egy czikkében (Szótagok, szavak, mondatok, 1885). E dolgozataimat Brassai bizonyosan nem olvasta, mert nem említi sehol, pedig az övéivel sok egyező nézetet talált volna bennük. S ez a véletlen egyezés, melyet agg tudósunk eszméi s az én fejtegetéseim között találtam, igazán örömömre szolgált, s kifejtett nézeteim igazságába vetett hitemet nagyban megerősítette, bár művemnek birálói ezen igazán fontos kérdésekről egyáltalán nem nyilatkoztak.

Brassai avval kezdi a hangsúly tárgyalását, hogy «a magyar mondatban az ige előtti szó vagy jelzője első tagját, olykor a csupasz igéjét is, accéntuálni szokták». A mondatban megkülönbözteti az igét s az ennek körülményeit kifejező igemelléket (v. ö. Brassai régebbi műveit:

«Magyar mondat» és «A mondat dualismusa»). «A mondatsúlyt vagy az ige előtti határozón, vagy sokkal ritkább esetben magán a csupasz igén leljük». A hangsúly helyét az határozza meg, «hogy a mondó, habár csupán egy szóval jelölt eszmét is akar *tudatni* a hallóval, azon szónak a kiejtését bizonyos *erélylyel* kezdi meg, azaz az első tagját accentuálja». Vagy mint később mondja: «a mondatban azt a szót (szólamot) hangsúlyozza a mondó, a melyre kiváltképp akar figyelmet fordíttatni a hallóval», és «természetes, hogy arra az eszmére hívja fel a halló figyelmét különösen a mondó, a melyet nem tudottnak teszen fel a hallónál, következőleg az azt jelölő szót accentuálja.»

Br. kétféle accentust különböztet meg, *szólamit* és *mondatit*, melyek azonban szerinte nem phonetice, hanem csak elveikben különböznek egymástól. A szólamot így határozza meg: «egymásra vonatkozó két vagy több szóból álló csoportot, melynek nincs oly teljes értelme, hogy a mondat rovatába illjék, *szólam*nak nevezek». Ezen elvek alapján fejtegeti az accentus helyét a magyar mondatban, a hol a tudott és nem tudottnak viszonya dönt a hangsúly helyét illetőleg. Tehát a fősúly azon szó vagy szólam első tagján van, a melyet a mondó legismeretlenebbnek tart. Ez a szó vagy szólam állhat a mondat elején, de őt megelőzve, kerülhet a mondat elejére egy egészen súlytalan, előkészítő szólam is, s ezt *inchoativum*nak nevezi, mint régebbi műveiben is tette. Végül részletesen elsorolja a lehetséges inchoativumokat.

Ezek, rövidre vonva, Brassai fejtegetéseinek főbb vonásai; s mint már említettem, hozzá több tekintetben hasonlóan szóltam én is a magyar hangsúlyról a Phonetika elemei cz. művemben. Az élő beszédet phonetikai szempontból három féle részre osztottam; melyeknek a mondat, szó és szótag nevet adtam, bár ezek a részek nem ugyanazok, mint a mit a nyelvtanban közönségesen ezekkel a szavakkal jelölnek. A kifejezések kétértelműsége folytonos nehézséget okozott is, de nem akartam új szavakat teremteni. A szó, phonetikai értelemben, ugyanazt jelenti, a mit Brassai *szólam*nak nevez. «A szótagcsoportok után tartott nagyobb tünetek nem esnek minden egyes szó végére, vagyis a szavak beszéd közben nem válnak úgy el egymástól, mint az irásban. Néha három, négy szavat is egybe ejtünk, mintha egy szó volna.» (90. l.) S ezt a két pihenő szünet közé eső szótagcsoportot, mely nem ugyanaz, mint az értelem szerinti külön szó, neveztem phonetikai szónak; vagy Brassai pontosabb kifejezését használva, ez a szólam. A beszéd minden egyes részének megvan a maga saját hangsúlya, tehát szólottam a szótagok hangsúlyáról, továbbá a szó (vagyis szólam) hangsúlyáról és végre a mondathangsúlyról. A szólamhangsúly minőségét és helyét részletesen tárgyaltam (Phon. el. 101. l.); a mondathangsúly helyét pedig így jelöltem ki: «a mondat egyes részei közül a beszélő azt a részt

ejti legerősebb hangon, a melynek legnagyobb fontosságot tulajdonít, a melyről leginkább akarja, hogy a hallgató figyelmét el ne kerülje. A mondathangsúly nem terjed el az egész szón, hanem csak annak amúgy is legsúlyosabb részét, első tagját, emeli ki még jobban.» (104. l.).

Brassai is elismeri, hogy van különböző hangsúly (szólami és mondati; fősúly és másodrendű újságoló), de nem hiszi, hogy ezek phonetikailag is különböznek egymástól; szerinte csak hangsúlyos és hangsúlytalan szólam van, s a szólamokban is csak az első tag súlyos, a többi mind súlytalan. Ez az elavúlt nézet teljesen tarthatatlan. Nincs oly kis része a beszédnek, a mit valami súlylyal ne ejtenénk, lehet ez bármi csekély is, de valami súlya mindig van. A természettudós Brassai aligha helyeselné, ha valaki a testeket súlyosakra és súlytalanokra osztaná fel, hisz minden testnek van valami, bármi csekély súlya is; s ha a hang erejére, melylyel a beszéd egyes részeit létrehozzuk, képes kifejezést használva szintén a súly szót alkalmazzuk, el kell ismernünk, hogy teljesen súlytalan része a mi beszédünknek nincs. A beszéd legjelentéktelenebb részének kiejtésénél is fejt ki tüdőnk valami erőt, s a beszéd egyes részeinek fontossága szerint különböző ez az erő. A magyar beszédre nézve én öt erősségi fokozatot állapítottam meg; hogy helyesen-e vagy nem, azt másoknak a feladata eldönteni. Brassai a magyar hangsúly kérdésének csak egy kis részét tárgyalja, a mondathangsúlyt, azt, a melyet én az erősségi fokozatban erős hangsúlynak neveztem. A tulajdonképpeni szólami hangsúlytól (első hangsúly) csak igen tökéletlenűl szól (inchoativum, másodrendű hangsúly). Mindazonáltal a magyar hangsúly ezen egy részletére nézve ebben a füzetben sok újat, sok tanulságosat találunk, mely elég anyagot ád a nyelvésznek a gondolkozásra, a továbbmunkálkodásra.

Brassainak még egy megjegyzését nem hagyhatom szó nélkül. Ő a magyar szólami hangsúlyt szembe állítja más nyelvek szóaccentusával, s azt mondja, hogy azokban beszéd közben is hallszik az egyes szónak szokott accentusa. Csakhogy ebben nagyon téved; más élő nyelvekben is éppen olyan a szólam-accentus, mint a magyarban, azokban is egygyé alakúl több szó, melyeket egy erősebb hangsúly fűz össze, és ez az erősebb hangsúly megmarad ugyanazon a szótagon, a hol különben is állana, csak úgy mint a magyarban. Erre nézve bő tanulságot meríthet mindenki az angol nyelvet illetőleg Sweet művéből (Elementarbuch des gesprochenen Englisch), a francziára nézve pedig Passy czikkeiből (Kurze Darstellung des französischen Lautsystems. Phonetische Studien, I. k.).

BALASSA JÓZSEF.

VEGYESEK.

— **Bartsch Károly**, a kiváló német germanisták és romanisták egyik legkitünőbbike, febr. 19. meghalt. Csak 57 éves lett: 1832. febr. 25. szül. Sprottauban Sziléziában és előbb class. philologiát, 1849 óta germán philologiát tanúlt Boroszlóban és Berlinben, mire 1853—55-ig Londonban, Párisban s Oxfordban provenceal kéziratokkal foglalkozott. Nehány évig (1855—57) a nürnbergi germán muzeum hivatalnoka volt; 1858 óta Rostockban s 1871 óta Heidelbergában a germán és román philologia tanára. Valóban bámulatos munkásságot fejtett ki. A román philologia körébe eső munkái (Chrestomathie provençale 4. kiad. 1881, Chrestomathie de l'ancien français 5. kiad. 1884, a prov. irodalom története 1872, Peire Vidal dalainak kiadása 1857) Francziaországban is elismert tekintélylyé tették. Legtöbbet mégis a germán philologia terén tett. Számos ófn. és kfn. emléket adott ki részben a teljes tudományos apparatussal, részben a művelt nagy közönség számára, és nehány fontos kutatással (Über Karlmeinet 1861, Untersuchungen über das Nibelungenlied 1865, Zur Geschichte und Kritik der Kudrun 1865, Der Saturnische Vers und die altdeutsche Langzeile 1867, Die lat. Sequenzen des Mittelalters 1868 stb.) igen lényeges pontokban vitte előre a tudományt. Azonkívül lefordította Burns dalait, a Nibelungéneket, Dante isteni színjátékát, ófranczia népdalokat stb. és sok régibb művet adott ki újabb javított kiadásokban, így Gervinus és Koberstein irodalomtörténeteit és Diez két művét a troubadourokról. Összegyüjtött kisebb dolgozatait (1883) önálló fölfogás és szép előadás jellemzik. Utolsó műve a heidelbergi ónémet kéziratok nagy katalogusa volt, mely már halála után jelent meg. Pfeiffer Ferencz halála óta (1869) ő szerkesztette a *Germaniát* is. Sokoldalú műveltség, költői érzék, alapos tudomány és vonzó előadás jellemzik összes dolgozatait. Munkásságának egyik főelőnye abban gyökerezik, hogy Bartsch a germán és a román philologia terén egyaránt nemcsak teljesen otthonos, hanem egyúttal önálló buvár volt, az utolsó, ki ez óriási két szakot teljesen átkarolta. Legtöbb hatása volt a régi német verselés és a nibelung-kérdés terén; ez utóbbiban Lachmann elméletét voltakép ő döntötte meg. Mint ember is oly szeretetreméltó, nemes egyéniség volt, hogy még ellenfelei is tisztelték, nagyszámú barátjai és tanítványai pedig mindig szeretettel fognak megemlékezni róla.

— **Nisard Désiré**, a franczia irodalomtörténetírók egyik legjelesbike, márcz. 25-én, 82 éves korában Párisban meghalt. Szül. 1806. Chatillon-aux-Seineben s Párisban végezte, még pedig fényes sikerel tanúlmányait. Húsz éves korában a «Journal des Débats» dolgozótársa lett. Ez időben a romantikának volt híve; midőn később a classicismushoz pártolt át, a romantikusok (föleg Hugo Victor) elkeseredett ellenségeivé lettek s élete végeig megtámadták és kigúnyolták. Ugyanakkor a császárság szenvedélyes ellensége volt, később pedig Bonaparte lelkes hívévé lett. Még a harminczas években lett a «National» dolgozótársa s az École normale tanára. Ez időben szakított előbbi æsthetikai s irodalomtörténeti elveivel.

Első könyve («Etudes de moeurs et de critique sur les poëtes latins de la décadance» 1834) gyenge munka, mely inkább saját korának költőit korholja, semhogy a kérdéses latin írókat alaposan tárgyalná. Még 1836-ban tanácsos lett a közoktatási ministeriumban, 1842-ben képviselö, 1843-ban a Collège de France (egyik legnépszerűtlenebb, az ifjuságtól sokat bántott) tanára, 1850-ben az Akadémia tagja. Az államcsiny után Napoleon elszánt hívévé lett, mit a császár fényesen megjutalmazott: Nisard az École normale igazgatója, a felső oktatás főfelügyelője és senator lett. — Nisard főműve a (magyarra is fordított) «Histoire de la literature française», melyen húsz évig dolgozott. Felfogása ismeretes: szerinte a XIV. Lajos korabeli franczia irodalom nemcsak a franczia nemzetnek, hanem az egész emberiségnek legértékesebb irodalmi alkotása. E kor költői messze túlszárnyalták a görögöket és rómaiakat is, és sem a későbbi franczia irodalom sem az összes külföld nem alkotott semmit, a mi e kor termékeivel egy sorba volna helyezhető. E felfogás nemcsak páratlan egyoldalúságnak, hanem egyszersmind kétségtelen tudatlanságnak is eredménye. A középkori franczia irodalom terén pl. teljesen tájékozatlan Nisard, de azért itél erről is, a külföldi irodalmakat pedig csak második vagy tizedik kézből ismeri. De műve még nem is irodalomtörténet. Történeti felfogásról és módszerről Nisardnak sejtelme sincsen; sem az írók, sem a költői fajok fejlődésére, sem az irodalom és kor kölcsönhatására tekintettel nincsen. Nisard, tetszése vagy jobban mondva, önkényes és alaptalan elmélete szerint kiragad egyes munkákat, melyeket aztán rendszerint sok szellemmel és finomsággal fejteget. Műve, tekintettel e fényes részletekre, mindenesetre igen tanúlságos és elolvasásra méltó; de az olvasó ritkán fog vele egyetérthetni, hisz még a francziák is általában ellenséges állást foglalnak el vele szemben. Magyarra kár volt lefordíttatni, mert nálunk csak fokozná az æsthetikai zavart, ha — olvasnák. Mint hírlik, igen terjedelmes és politikai, ill. történeti szempontból is érdekes emlékiratokat hagyott hátra.

— **A régi angol színpadról**, ill. a régi angol szinház belsejéről, csak egy 1667-iki rajzból, tehát igen késő időből, volt eddig tudomásunk. Most Gæderz Károly (*Zur Kenntniss der altenglischen Bühne*, Bremen, 1888) az utrechti egyetemi könyvtárban egy Shakespeare-korabeli szinháznak, a Hattyú-szinháznak belső rajzát, mely körülbelül 1596-ból származik, találta meg és adta ki. A rajz Buchell Arend utrechti tudósnak († 1641) kéziratai közt találtatott, s Buchell «Ex observationibus Londinensibus Johannis de Wit» (utrechti kanonok, † 1622 Rómában) vette volt. Legérdekesebb e rajzon a szinpad hátulsó része, «mimorum ædes», két ajtóval, melyeken keresztül a szinészek a podiumra léptek, fölötte egy födött folyosó, melyen valószinűen a zenészek foglaltak helyet. A trombitás, ki az előadás kezdetét jelentette, egy toronyszerű magaslaton állt a mimorum ædes fölött, melyen egy zászló a hattyú jelével lobogott. A nemesség padjai a szinpadon és a két oldalon lelógó szőnyegek, melyek eddigi tudomásunk szerint a régi angol szinpad főjellemző vonásai voltak, nem találhatók e rajzon. Általában valószinű, hogy a Shakespeare-korabeli szinpadok sok tekintetben különböztek egymástól. De Wit maga mondja, hogy ezt a szinpadot azért rajzolta le, mivel őt a régi római szinházra emlékeztette.

KÖNYVÉSZET.

Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. 29. füzet. Prózai munkák. Budapest, Ráth M. 1888. (8-r. 193—256. l.) 40 kr.

Cicero De imperio Cn. Pompeii, pro P. Sulla, pro Sestio. IV. füzet. Pro Sestio IX. 26—XXXVIII. 81—83. Ford. és magy. Némethy Géza. (Tanulók könyvtára. Szerk. Dávid I. 46. sz.) Budapest-Pozsony. Stampfel, é. n. (16-r. 193—256 l.) 30 kr.

Felsmann J. Deutsches Lesebuch für Mittelschulen mit deutschen und ungarischen Anmerkungen. I. Theil. 12. durchgesehene Aufl. Budapest, Lampel, 1889. (8-r. 187 l.) 80 kr. — Szerző az előbbi kiadás 28 olvasmányát helyettesítette újakkal s egyet-mást javított a jegyzetekben is.

Findura Imre. Fáy András élete és művei. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, Eggenberger. 1888. (8-r. 123 l.) 80 kr.

Heinrich Gusztáv. Deutsches Lehr- und Lesebuch für höhere Lehranstalten, insbesondere für Obergymnasien und Oberrealschulen. III. Band. Mit einem Grundriss der Literaturgeschichte und erklärenden Anmerkungen. 4. sehr vermehrte und verbesserte Auflage. Budapest 1889, Lampel, (8-r. VI, 448 l.) 1 frt 80 kr. — E kiadás, a nagyszámú kisebb javításokon és kiegészítéseken felül, főleg tekintettel az új Utasítások követelményeire módosult, a mennyiben Lessing, Gœthe és Schiller bővebben tárgyalvák és több olvasmány is van munkáikból. A kötet most 38 lappal vastagabb mint az előbbi kiadásban, de ára a régi maradt.

Herodot, Hellenből fordította dr. Télfy Iván. 3. füzet. II. könyv 26—151. fej. (Hellen remekírók magyar fordításban. 23.) Budapest, Lampel R. 1888. (16-r. 193—288 l.) 40 kr.

Ihász Gábor magyar nyelvtana a középiskolák használatára. Átdolgozta *Barbarics Róbert.* 26. kiad. Budapest, 1889. Lampel R. (8-r. 247 l.) 1 frt.

Langraf Moritz. Deutsche Sprachlehre mit 150 Uebungsaufgaben. Ein Handbuch für Schüler der Volks-, Bürger- und höheren Töchterschule. I. Theil. 39. vermehrte und sehr verbesserte Aufl. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. 144, VI l.) 36 kr.

Maywald József. Görög gyakorló- és olvasókönyv Xenophonból. Görög-magyar és magyar-görög fordítások az Anabasis I. könyve nyomán és szemelvények a memorabiliákból. A gymnasiumok VI. osztálya számára. Budapest, 1888. Kókai L. (8-r. 148 l.) 1 frt.

Néry László. Olvasókönyv az alsófokú kereskedelmi iskolák számára. I. rész. Budapest, Kókai, 1888. (8-r. VII, 192 l.) 1 frt.

Nyelvemlékek, Régi magyar —. Kiadta a M. T. Akadémia. IV. köt. 2-ik osztály. *Egyházi vegyes könyv.* (Winkler Codex.) Sajtó alá rendezte és kinyomatta *Döbrentei Gábor* 1846-ban. Az eredetivel összevetette és előszóval ellátta *Volf György.* Budapest, Akadémia, 1888. (N. 4-r. XII, CXXVI l.) 1 frt 50 kr.

Petőfi-Múzeum. I. Évfolyam, 3. szám. — Tartalma: Hol és hogyan esett el Petőfi? — *Hubay J.,* Petőfi befolyása a magyar zenére. — *Hegedűs Istv.,* Petőfi latinul. — *Ferenczi Z.,* Petőfi-reliquiák. — *U. a.,* Petőfi és a Honderű 1844/45-ben. — Költemények Petőfiről és Petőfi ellen. — *Csernátoni Gy.,* A rokon helyek Petőfi úti jegyzeteiben és Heine Reisebildereiben. — Kisebb közlemények. — Évenként 4 füzet. Ára egy évre 2 frt 50. Egy-egy füzet 70 kr.

Petrik Geza. Magyarország bibliographiája. Bibliographia Hungariae 1712—1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországban s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. Bevezetéssel Szilágyi Sán

dortól. I. köt. 1. rész. Budapest, 1888, Dobrowszky Á. (N. 8-r. IV, 1—240 l.) 3 frt 50 kr.

Petrik Géza. Magyarország bibliographiája 1712—1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag, külföldön megjelent nyomtatványokról. I. köt. 2. rész. Budapest, Dobrowsky Á. 1888. (N. 8-r. 241—280 l.) 3 frt 50 kr.

Schultz Ferdinánd Kisebb latin nyelvtana. Átdolgozta Dávid István. 5. jav., de lényegében változatlan kiadás. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. V, 296 l.) 1 frt 20 kr.

Schwicker J. H. Deutsches Sprach- und Stylbuch für Volksschulen. 4. Aufl. Budapest, Dobrowsky & Franke, 1889. (8-r. 101 l.) 44 kr.

Szabó Endre. Zsebbe való orosz nyelvtan. Budapest, Pallas, 1888. (16-r. 251 l.) 2 frt.

Szarvas G. és *Simonyi Zs.* Lexicon linguæ Hungaricæ ævi antiquioris. — Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvujításig. I. köt. 2-ik füzet. (Ugy-annyira—ki-bugyog.) (4-r. 145—320. l.)

Székely György. Bürger költészete és hatása Csokonayra. Budapest, Aigner, 1888. (8-r. 51 l.) 50 kr. — A Budapesti egyetem bölcsészeti karától jutalmazott pályamunkának az a része, mely Bürger költészetének általános jellemzését és Csokonayra gyakorlott hatását tartalmazza.

Szulik József. A magyar nemzeti irodalomtörténet rövid ismertetése. Tanítóképző intézetek és polgári iskolák használatára. 3. bőv. kiad. Eger Szolcsányi Gy. 1888. (8-r. 112 l.) 70 kr.

Tacitus évkönyvei (Annales) I. füzet. Tacitus annales I. 1—31. Ford. és magy. dr. Fodor Gyula. (Tanulók könyvtára. Szerk. Dávid I. 45. füz. Pozsony-Budapest é. n. Stampfel (16-r. 1—64 l.) 30 kr.

Télfy Iván dr. Három franczia hellenista és a volapük. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 10. sz.) Budapest, 1888. Akademia (8-r. 27 l.) 20 kr.

Tonnor Ferencz és *Váradi Antal.* Magyar olvasókönyv a középiskolák II. osztálya számára. 4. kiad. Budapest, Lampel, 1889. (8-r. 218 l.) 1 frt.

Vergilius Aeneise. III. füzet. Aeneis II. könyv végig; III. k.; IV. k. 1—51. v. Ford. és magy. Dávid István. (Tanulók könyvtára. szerk. Dávid I. 47. sz.) Budapest-Pozsony, Stampfel, é. n. (16-r. 65—128. l.) 30 kr.

Willer József. Az ófranczia hősköltészet eredetéről és fejlődéséről, különös tekintettel a Roland-énekre. Kecskemét, 1888. (N. 8-r. 35 l.) Tudori értekezés, melyben a szerző a rendkívül gazdag irodalomnak eredményeit ügyesen és kellő tájékozottsággal földolgozza. A számos eltérő véleményekkel szemben szerző rendszerint helyes ítélettel foglal állást. Új anyag előteremtésére vagy egészen önálló szempontok érvényesítésére természetesen alkalma nem volt, de a feldolgozott érdekes és fontos kérdés terén való tájékozásra a dolgozat ajánlható.

Zimányi József. Magyari István. Ungvár, 1888. (8-r. 31 l.) Tudori értekezés, mely Magyari életét és fönnmaradt két munkáját alaposan és helyes ítélettel tárgyalja. Legterjedelmesebben szól szerző természetesen Magyari és Pázmány polemiájáról. Értékes irodalomtörténeti adalék.

Becker Reinhold, Wahrheit und Dichtung in Ulrich von Liechtensteins Frauendienst. Halle, 1888. Niemeyer, 116 l. Ára 2 mk. — A stájer lovagnak önéletrajza fontos művelődéstörténeti forrás, melynek jelentőségét Irodalomtörténetemben (I, 543—51) bővebben kifejtettem, a hol egyuttal hangsúlyoztam, hogy a munka itt-ott «való és költészet» és kimondtam,

«hogy tetteinek főrúgója a hiúság volt és az a korlátoltság, mely nem tudja magát a divat zsarnoksága alól fölmenteni». Becker még tovább megy. Szerinte e munka regény és egyéb semmi, — de az összes tényleges adatok valódiságát ő sem tagadja, csakhogy Liechtenstein ez adatok indokolásában és a cselekvény elbeszélésében első sorban képzelete által vezérelteti magát. Mulattató könyvet akart írni, nem történeti munkát. Azért külsőleg utánozza ugyan az udvari élet régi formáit, de voltakép maga is neveti a rajzolt világot. Becker szerint csak a közbeszőtt költői levelek és dalok felelnek meg a valóságnak, az elbeszélés maga regény, még pedig nagyrészt igen sikerült regény, melynek megírásánál a szerző főkép hatásra törekedett, a valóság és komolyság rovására is. — A kis könyv igen jól van írva és alapos tanulmányok eredménye; de a főkérdésre nézve talán mégis túllő a czélon. Eddig rendkívüli bizalommal voltak a stájer Don Quijote igazságszeretete iránt; Becker e bizalmat teljesen megtagadja tőle. A helyes valószínűen itt is a két véglet közt fekszik.

Greyerz O., Bent Ludwig von Muralt. Frauenfeld, 1888. 112 l. — Ez érdekes életrajz hőse a maga idejében híres ember volt, ma már alig tud valaki róla. Midőn Haller 1732-ben váratlanúl kiadta költeményeit, Gottsched azt írta, hogy «általánosan a híres Muralt urat tartják szerzőjöknek». Nagy volt a tekintélye, és kiváló kortársai elismerték kiválóságát. Gottsched szerint a legszellemesebb æsthetikusok Shaftesbury, Addison, Voltaire, Muralt; Voltairenél többször szerepel a «sage et ingénieux M. de Muralt»; Rousseau tanulmányozza műveit és Bodmer a tiszta ízlésnek egyik németországi «missionariusát» látja benne. E híre és tekintélye a *Lettres sur les Anglais et les Français* czímmel még a XVII. sz. végén írt, de csak 1725-ben megjelent tizenkét levelén alapszik, melyek a szerzőnek kiváló megfigyelő tehetségéről és helyes ítéletéről tanúskodnak. E munkának nagy része van abban, hogy az angol ízlés a XVIII. sz. elején tekintélyre vergődik a kontinensen s főleg Németországban teljes diadalt ül a franczia irány fölött, — mert Muralt nagy tisztelője az angol nemzetnek és szellemnek, melyet (főleg a francziával szemben) igen kedvezően jellemez. Muralt különben 1665-ben született Bernben s egészen franczia nevelésben részesült, Genfben tanúlt, mire a franczia seregbe mint tiszt belépett. Vagy harmincz éves korában került Londonba, hol az «angol», utóbb Párisba, hol a «franczia levelek» keletkeztek. Bernbe 1698-ban tért vissza. Itt kiváló állami s társadalmi állást foglalhatott el, mint utóbb Haller; de Muralt egy sajátszerű politikus irányhoz szegődik, mely őt ellentétbe hozza a kormánynyal. Kiutasítják Bernből, utóbb Genfből is; végre a neufchâteli tó mellett telepszik meg Colombier közelében, hol csak 1749-ben, félig-meddig zavart elmével meghalt. Későbbi dolgozatai (*L'instinct divin, Lettres fanatiques* stb.) kizárólag vallási problémákkal foglalkoznak s szintén nagy hatással voltak a korra, főleg Rousseaura, mert ha Muralt folyton azt tanítja, hogy az igaz tudásnak egyedüli forrása az intuitio, hogy a tudomány csak elrontja az embert, hogy kizárólag a keblünkben megszólaló isteni szózatot kell követnünk: nem nehéz e tételekben a Rousseau későbbi világnézetének gyökereit s csiráit felismerni.

Kawerau Waldemar, Aus Halles Literaturleben. Halle, 1888. Niemeyer, 360 l. Ára 6 mk. — Igen vonzóan írt és alapossága mellett is kellemes olvasmányt nyujtó irodalom- és kortörténeti rajz. Halle a XVIII. században nagy szerepet vitt a német tudomány, műveltség és költészet terén és szerző a régi város e jelentőségének lehető teljes képét iparkodik adni. Műve három főrészre oszlik. Az elsőben tárgyalja a tudós iskolák ügyét, a gymnasiumok állapotát, az egyetem keletkezését, a tanárok és tanulók viszonyait. Itt főleg Thomasius, Gundling, Philippi (kit Liscow szatirái megsemmisítettek) és a korabeli folyóiratok jellemzése igen sikerült. A második rész a pietismus fejlődésének és hatalmának rajza: Francke és Joachim Lange, Wolff Keresztély és Klotz a főalakok. A harmadik rész a

rationalismus győzelmét beszéli el: Bahrdt, Lafontaine Ágost (az érzelgős regényíró) és a hallei szinházi viszályok állnak előtérben. A szerző mindenütt a forrásokból (részben eddig ki nem aknázottakból) és a legjobb monographiákból merít, szépen csoportosítja a gazdag anyagot, helyesen és minden túlzás nélkül itél és igen vonzóan tárgyalja az érdekes mozgalmakat. Könyvét még az is nagy érdekkel fogja olvasni, kit az itt tárgyalt dolgok nem érdekelnek közelebbről. A pietismus és rationalismus közti harcz különben azóta sem ért tényleg véget, s ennyiben majdnem aktuális érdekű a könyvnek legfontosabb és legterjedelmesebb része.

Morneweg Karl, *Johann von Dalberg, ein deutscher Humanist und Bischof.* Heidelberg. 1887. Mit Dalberg's Bildniss. — Egészen új és gazdag levéltári anyagon nyugvó életrajza a XV. századi német humanisták szellemes fejének és bőkezű mæcenásának. Sok ennek alapján az új adat, még az évszámokban is. Eddig úgy tudtuk, hogy D. 1445-ben született és e kiinduló pontból állapíttattak meg életének egyes korszakai. Most M. kimutatja, hogy Dalberg 1455-ben született, 11 éves korában ment az erfurti egyetemre, hol négy év múlva baccalaureus lett; 1473-ban indúlt Olaszországba, hol Agricola Rudolffal bensö barátságot kötött s 1474-ben a párisi egyetem rectorává választatott. D. tehát 11 éves korában volt deák, 18 éves k. Paris rectora, 25 éves k. wormsi prépost s a heidelbergi egyetem kanczellárja, 26 éves k. a rajnai választó fejedelemség kanczellárja és 27 éves k. wormsi püspök. Főleg mióta a heidelbergi egyetemmel hivatalos viszonyban állt, gyakorolt D. messze kiható és jótékony hatást a német humanismus fejlődésére. Főleg pártolta a görög tanulmányokat is, melyekkel Paduában kezdett foglalkozni. De jellemző, hogy 1479-ben, midőn Agricola a Speierben tartózkodó Dalberget fölkereste s ketten itt a göröggel foglalkozni szándékoztak, az egész városban egyetlen görög könyv nem volt kapható, — hisz Wimpfeling még nehány évvel később kijelentette, hogy Reuchlin, Celtis, Trithemius és Dalberg az egyetlen négy német ember, kik görögül tudnak. (Agricola már 1485-ben megh.). Dalberg tervezte 1495-ben az örökké tervezgető Celtissel a német humanisták szövetségét is, melynek természetesen a wormsi püspök volt feje. Ő eszközölte ki a német császárnál azt a kitüntetést is, hogy az új császár a koronázásnál mindig legelőször egy Dalberget üssön lovaggá; innen a közmondásossá vált szólam: Ist kein Dalberg da? Dalberg megh. 1503. julius 28., korán és igen váratlanúl. Halála körülményei nincsenek még teljesen kiderítve. Barátjai azt állítják, hogy heves láz ölte meg; de Wormsban (a hol, igaz, nem szerették a püspököt, ki folyton perlekedett a lehető önállóságra s függetlenségre törekvő várossal) azt beszélték, hogy D. egy szerelmi kaland alkalmával egy mély pinczébe esett s agyonzúzta magát. A kanczellár egész életében a tisztesség és szűziesség hírében állt; a wormsi pletyka azonban mégsem látszik teljesen légből kapottnak.

Morsch Hans, *Goethe und die griechischen Bühnenschriftsteller* Berlin, 1888, 4-r. 55 l. (programm). — E nagy olvasottsággal és rendkívüli szorgalommal írt tanúlmányban pontosan kimutatja szerző a görög tragikusok hatását Gœthe drámai műveire. E hatás a választott tárgyakban, a költői szellem- és nyelvben, egyes azonos vagy rokon elemekben mutatkozik. Főleg érdekes, mit szerző a Gœthe stiljének s nyelvének hellén jelleméről s elemeiről összeállít. Kölcsönzések nem nagy számmal találhatók, de tény, hogy Gœthe rendkívül sokat tanúlt a görög mesterektől, kik sokkal nagyobb mértékben mentek át vérébe, mint azt rendesen gondolják. Nagyon tanúlságos e szempontból, hogy a német költőnél sok kifejezés, kép, fordulat vagy gondolat található, melyek csak a tragikusok fragmentumaiban fordúlnak elő, melyeket Gœthe pedig csak igen kis részben ismert. De annyira beleélte magát a tragikusokba s annyira magáévá tette szellemüket s alakjukat, hogy egészen öntudatlanúl is ugyan e szellemben és alakban fejezte ki magát. A görög nyelvet is, úgy látszik, sokkal jobban birta Gœthe, mint

azt rendesen föltételezik róla. Különösen sikerült a tanulmány legterjedelmesebb, az Iphigeniát tárgyaló része, melyben a szerző meggyőzően kimutatja, hogy Gœthe, bár Euripides tragédiáját s az antik mythust lényegesen módosította, mégsem vett föl drámájába oly ideát vagy ideált, mely az antik világban ki nem mutatható vagy épen lehetetlen volna.

Schultz Osk., Die provenzalischen Dichterinnen. Biographien und Texte nebst Anmerkungen und einer Einleitung. Leipzig, 1888, Fock, 8°, 36 l. Ára 1 mk. 20. — Ez alapos és új eredményekben gazdag dolgozat három részből áll. Az elsőben szerző érdekesen fejtegeti azt a kiváló szerepet, melyet a nő déli Francziaországnak irodalmi s művelődési életében vitt. A második részben tizenhat nőköltőről közöl életrajzi s irodalomtörténeti adatokat. Végre a harmadik részben 24 költemény szövege következik. értékes jegyzetekkel. A fölhozott nőköltők közöl Tobler szerint (Le Moyen âge, 1888. mai, p. 98) az utolsó, Bieiris de R(omans?) törlendő, mivel egyetlen fönmaradt dala, tartalmánál fogva, csak férfitől származhatik. A dolgozat többi adatai a prov. irodalomtörténet értékes adalékai.

Wätzold Stephan, Zwei Goethevorträge: Die Jugendsprache Goethes. — Goethe und die Romantik. Berlin, 1888, 56 l. Ára 1 mk. Két csinos, népszerű felolvasás, melyek azonban mégis nélkülözik a kellő tudományos alapot. Az első a jobbik. Szerző érdekesen mutatja, hogy már a fiatal Gœthe is mily mesterien kezelte a nyelvet és hogy számos kifejezése (már ezen időből), melyeket a kortársak hallatlanoknak tartottak, ma a közönséges beszédnek mindennapi alkatrészei. Ha szerző Gœthét a német nyelv felszabadítójának nevezi, ez talán, Klopstock és Wieland, Lessing és Herder után egy kissé sok; de tény, hogy Gœthe nyelve nekünk sokkal kevésbbé idegenszerű, mint jeles elődeié. — A második előadás tárgyalja Gœthe viszonyát a romantikusokhoz, mely tudvalevőleg váltakozva barátságos és ellenséges volt. Szerző előadja e viszony különböző korszakait, de végre is nem tudjuk meg, hogy mi az oka annak, hogy Gœthe végűl elfordult az új irány képviselőitől. A romantikusok tévedései és bűnei a vallás és politika terén nem döntötték, mint szerző hiszi, hanem az az éles ellentét, mely Gœthe és a romantikusok közt æsthetikai kérdésekben már kezdettől fogva megvolt és évről évre mind élesebbé lett. Gœthe egyetlen egy utánzandó, mintaszerű költészetet ismert el, a görögöt. «A többit mind (mondja) csak történetileg szabad tekintenünk és csak válogatva átvennünk a jót, a mit benne találunk.» Azért pl. az ónémet vagy óolasz festészet, a Nibelungének, Calderon, sőt még Shakespeare is Gœthe szemében csak *relativ* értékkel birtak (bár a nagy angol drámaköltő az ő felfogása szerint is megközelítette az absolut értéket). Mig a romantikusok is ugyanezen felfogásból indultak ki, Gœthe jó viszonyban volt velök; de midőn a világnak minden szellemű és jellemű költészetét szolgaiasan utánozni kezdték és ez által az izlést előbb zavarossá és utóbb hóbortossá tették, Gœthe elfordult tőlük, és midőn ők mind tovább haladtak ezen ferde és káros irányukban, végre síkra szállt ellenök. A romantikusok is csak addig voltak Gœthének lelkes hívei, míg azt hitték, hogy teljesen az ő emberök; midőn észrevették, hogy az öreg úr nem tart mindenben velök, elavultnak és kedélytelennek találták és kedvezőtlenül itéltek ugyanazon munkáiról, melyeket alig nehány évvel előbb mód felett dicsőítettek volt.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.*)

I. Classica philologia.

*) A könyvészeti rovat és a «Magyar philologiai irodalom 1887-ben» mellőzésével.

II. Magyar philologia.

III. Germán philologia.

IV. Román philologia.

V. Nyelvészet. Vegyes.

A Budapesti Philologiai Társaság tagjai 1888-ban.

I. Tiszteletbeli tagok:

József Csász. és Kir. Főherczeg ő fensége, Alcsuth.
Dr. Budenz József, egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Georges K. E. tanár, Gotha.
Dr. Hunfalvy Pál, a M. Tud. Akadémia főkönyvtárnoka.
Dr. Schott Vilmos, egyetemi tanár, Berlin.
Dr. Télfy Iván, ny. egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Torma Károly, egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Vámbéry Ármin, egyetemi tanár, Budapest.

II. Alapító tagok:

József Csász. és Kir. Főherczeg ő fensége, Alcsuth.
† *Horváth Cyrill*, volt egyetemi tanár, Budapest.
Gr. Kuun Géza, Maros-Némethi.
B. és K. Latinovics Géza, földbirtokos, Bikity.
Nogáll János, pergamoni püspök, Nagyvárad.

III. Rendes tagok:

A *-gal jelöltek 1888 végén kiléptek.

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdijjal	Tartozik oklevélért
	Abday József, Nagy-Écs	plébános	1886	nem	nem
	Dr. Ábel Jenő, Budapest	egyetemi tanár	1874	«	«
	Dr. Acsay Antal, Nyitra	k. r. theologiai tanár	1885	«	«
	Albrecht János, Pozsony	kir. kath. főgymn. tanár	1884	nem	«
5	Altman Imre, Selmeczbánya	? ? ?	1881	1881—1888	igen
	Ambrus Mór, Losoncz	állami főgymn. tanár	1874	nem	nem
	Andrássy Jenő, Nagykálló	állami főreálisk. tanár	1881	1883—1888	igen
	Dr. Angyal Dávid, Budapest	egyetemi könyvtártiszt	1881	1886—1888	nem
	Gr. Apponyi Sándor, Lengyel	főrendiházi tag	1888	nem	«
10	Dr. Balassa József, Székes-Fehérvár	keresk. akad. tanár	1885	«	«
	Dr. Baligó János, N.-Károly	kegy. r. főgymn.	1888	«	«
	Dr. Ballagi Mór, Budapest	ref. theologiai tanár	1881	«	igen
	Baló József, Budapest	mintapolgárisk. tanár	1886	«	nem
	Dr. Bánóczi József, Budapest	szemináriumi tanár	1881	«	igen
15	Baráth Ferencz, Budapest	ref. főgymn. tanár	1881	nem	«
	Barbarics L. Róbert, Baja	r. kath. főgymn. tanár	1882	«	nem
	Dr. Barna Ignácz, Budapest	fogorvos	1881	«	«
	Bartal Antal, Budapest	mintafőgymn. igazgató	1874	«	«

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdijjal	Tartozik oklevélért
	Dr. Bászel Aurél, Fehértemplom	állami főgymn. tanár	1874	1886—1888	nem
20	Bauer Simon, Szeged	állami főreálisk. tanár	1886	nem	«
	Beksits Ignácz, Kaposvár	állami főgymn. tanár	1881	«	«
	Dr. Bélay Jenő, Budapest	állami főreálisk. tanár	1886	1887—1888	«
	Dr. Beliczay Jónás, Kecskemét	ref. jogakad. tanár	1881	nem	«
	Dr. Beöthy Zsolt, Budapest	egyetemi tanár	1881	«	«
25	Dr. Berger E. János, «	egyetemi tanár	1884	nem	igen
	Bermüller Ferencz, «	kir. kath. főgymn. tanár	1874	«	nem
	Binder Jenő, Brassó	állami főreálisk. tanár	1883	1888	«
	Blanár Ödön, Beszterczeb.	kir. kath. főgymn. tanár	1886	«	«
	Bódiss Jusztin, Győr	benczés főgymn. tanár	1888	nem	igen
30	Bohner Jákó, Lugos	kir. kath. főgymn. tanár	1887	«	nem
	Bolla Lajos, S.-A.-Ujhely	kath. gymn. tanár	1888	«	«
	Dr. Boros Gábor, N.-Szeben	állami főgymn. tanár	1881	1888	«
	Bossányi József, Ny.-Novák	plébános	1883	nem	«
	Bozsenik Béla, Beszterczeb.	kir. kath. főgymn. tanár	1886	«	«
35	Dr. Brassai Sámuel, Kolozsv.	nyug. egyet. tanár	1881	«	«
	Breznyik János, Selmeczb.	ág. ev. főgymn. igazgató	1881	nem	«
	Budaváry József, Nyitra	r. kath. főgymn. tanár	1881	«	
	Dr. Burány Gergely, Szombathely	kir. kath. főgymn. tanár	1881	«	«
	Burián János, Losoncz	állami főgymn. tanár	1885	«	«
40	Császár Árpád, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1885	1886—1888	«
	Dr. Csengeri János, Budapest	mintafőgymn. tanár	1881	1888	«
	Cserei József, Léva	kir. kath. főgymn. tan.	1886	nem	«
	Dr. Cserép József, Sátoralja-Ujhely	r. kath. gymn. tanár	1882	«	«
	Cserhalmi Samu, Budapest	p. ü. min. számtiszt	1881	«	«
45	Csomár István, Munkács	állami algymn. tanár	1881	1886—1887	«
	Csorba Mária, Kaposvár	polg. leányisk. igazgató	1887	1888	«
	Dr. Csősz Imre, Rózsahegy	r. kath. gymn. tanár	1883	nem	«
	Dr. Danielovics K., Zombor	állami főgymn. tanár	1884	1888	«
	Dávid István, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1885	«	«
50	Dergács Sándor, Nagybánya	áll. főgymn. tanár	1888	nem	«
	Dévay József, Budapest	p. ü. igazg. iktató	1888	«	«
	Dóczi Imre, Debreczen	ref. főiskolai tanár	1881	1888	«
	Drajkó Béla, Budapest	kegy.-rendi főgymn. tan.	1881	«	«
	Elischer József, N.-Szeben	kir. tanker. főigazgató	1874	«	«
55	Endrei Árpád, Csurgó	ref. főgymn. tanár	1886	«	«
	Erdélyi Károly, N.-Károly	kegy.-rendi főgymn. tan.	1882	1887—1888	«
	Erdélyi Pál, Budapest	muzeumi tisztviselő	1881	nem	igen
	Dr. Erődi Béla, Fiume	állami főgymn. igazg.	1883	1888	nem
	Fábián Imre, Kassa	r. kath. főgymn. tanár	1881	nem	igen
60	Faludi Miksa, Sz.-Fehérvár	keresk. akad. igazgató	1881	1883—1888	«
	Farkas József, Kolozsvár	r. kath. főgymn. tanár	1881	nem	nem

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdijjal	Tartozik oklevélért
	Fekete Fidel, S.-A.-Ujhely	kath. gymn. tanár	1888	nem	nem
	Fekt Ferencz, Lugos	főgymn. tanár	1874	1888	«
	Ferenc Waldemár, Fehértemplom	állami főgymn. tanár	1881	1886—1888	«
65	Dr. Ferenczy József, Budapest	közokt.ügyi tanácsjegyző	1886	nem	«
	Dr. Fialowsky L., Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1886	1888	«
	Dr. Fináczy Ernő, Budapest	állami főgymn. tanár	1881	nem	«
	Fludorovics Zs. János, Nagy-Károly	keg yesrendi taná	1885	1888	«
	Fiók Károly, Budapest	ref. főgymn. tanár	1887	«	«
70	Dr. Fodor Gyula, Szathmár	kir. kath. főgymn. tanár	1885	nem	«
	Forberger László, Bonyhád	ág. ev. algymn. tanár	1886	1887—1888	«
	Friml Aladár, S.-A -Ujhely	kath. gymn. tanár	1883	1888	«
	Dr. Fraknói Vilmos, Budap.	m. tud. akad. titkár	1881	nem	«
	Dr. Fröhlich Róbert, Budap.	ág. ev. főgymn. tanár	1881	«	«
75	Füredi János, Budapest	kegy.-rendi főgymn. tan.	1886	«	«
	Gärtner Henrik, Nagy-Várad	áll. főreálisk. tanár	1885	1887—1888	«
	Dr. Geréb József, Losoncz	állami főgymn. tanár	1882	nem	«
	Geréb Márton, Kolozsvár	ref. főgymn. tanár	1881	«	«
	Géresi Kálmán, Debreczen	ref. főiskolai tanár	1881	«	«
80	Gerevics Gusztáv, Fehértemplom	állami főgymn. igazgató	1881	«	«
	Gergye Lénárd, Esztergom	r. kath. főgymn. tanár	1885	«	«
	Glósz Miksa, Csiksomlyó	főgymn. tanár	1888	«	«
	*Gódor Gyula, Ar.-Maróth	megyei pénztári ellenőr	1881	1882—1887	«
	Goldis János, Arad	kir. főgymn. tanár	1881	nem	«
85	Gurnesevits Lajos, Pécs	r. kath. főgymn. tanár	1888	«	«
	Gyárfás István, Nagyszombat	érs. kath. főgymn. tanár	1888	«	«
	Dr. Gyomlay Gyula, Budap.	mintafőgymn. tanár	1882	«	«
	György Lajos, Losoncz	állami főgymn. tanár	1881	«	«
	Dr. Gyulai Pál, Budapest	egyet. tanár	1881	«	igen
90	Háhn Adolf, Arad	állami főreálisk. tanár	1881	1883—1888	«
	Hajnal Imre, Szeged	kegy.-rendi főgymn. tan.	1882	nem	nem
	Hajós Benő, Pápa	bencés főgymn. tanár	1888	«	«
	Dr. Halász Ignácz, Székes-Fehérvár	állami főreálisk. tanár	1881	1888	«
	Dr. Harrach József, Budapest	közs. főreálisk. tanár	1888	nem	«
95	Haslinger Ferencz, Arad	kir. főgymn. tanár	1881	1888	«
	Dr. Hatala Péter, Budapest	egyetemi tanár	1881	«	«
	Hegedüs Béla, Budapest	állami főgymn. tanár	1881	«	«
	Dr. Hegedüs Istv., Kolozsvár	egyetemi tanár	1881	nem	«
	Heheleiu Károly, Szatmár	kir. kath. főgymn. igazg.	1881	«	«
100	Dr. Heinrich Alajos, Budap.	állami főgymn. tanár	1881	«	«
	Dr. Heinrich Gusztáv, «	egyetemi tanár	1875	«	«
	Dr. Heinrich Károly, «	keresk. akad. tanár	1881	«	igen

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdijjal	Tartozik oklevélért
	Hellebrant Árpád, Budapest	m. t. akad. könyvtártiszt	1881	1888	igen
	Dr. Herald Ferencz, «	kir. kath. főgymn. tanár	1883	nem	nem
105	Dr. Herrmann Antal, «	polg. tanitóképezd. tanár	1887	1887—1888	«
	Dr. Herzl Mór, Budapest	magánzó	1881	nem	igen
	Himpfner Béla, Jászberény	kir. kath. főgymn. igazg.	1882	1888	«
	Dr. Hofer Károly, Budapest	állami főreálisk. igazg.	1874	nem	nem
	Dr. Hoffmann Frigy., Brassó	állami főreálisk. tanár	1882	1888	«
110	Holczinger Imre, Veszprém	kegyesrendi tanár	1883	nem	«
	Dr. Hóman Ottó, Budapest	kir. tanker. főigazg.	1881	«	«
	Horváth György, Kecskemét	kegy.-r. főgymn. tanár	1886	1888	«
	Horváth József, Maros-Vásárhely	ref. colleg. tanár	1888	nem	«
	Istvánffy Pál, Kassa	r. kath. főgymn. tanár	1888	«	«
115	Dr. Iványi Ede, Losoncz	áll. főgymn. tanár	1881	«	«
	Dr. Jancsó Benedek, Budap.	kir. kath. főgymn. tanár	1888	«	«
	Janda Gy. Bernardin, Pannonhalma	bencés tanár	1888	«	«
	Janny László, Kecskemét	r. kath. főgymn. tanár	1882	«	«
	Jánosi Boldizsár, Ujvidék	kir. kath. főgymn. tanár	1883	«	«
120	Jurkovich Emil, Beszterczebánya	kir. kath. főgymn. tanár	1881	«	«
	Kalmár Elek, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1885	1888	igen
	Dr. Kanyurszky György, Budapest	egyetemi tanár	1883	1885—1888	«
	Kapás L. Aurél, Privigye	kegy. r. tanár	1886	nem	nem
	Dr. Káplány Antal, Szabadka	főgymn. tanár	1885	1887—1888	«
125	Káposztássy Jusztinián, Eger	főgymn. tanár	1881	nem	«
	Kapszdorfer Gy., Kisselmecz	rozsnyói egyh. m. áld.	1888	«	«
	*Kárpáti Kelemen, Szombathely	premontrei kanonok	1883	«	«
	Dr. Kassai Gusztáv, Budap.	kir. kath. főgymn. tanár	1881	1888	igen
	Katona Mihály, Kecskemét	ref. főgymn. tanár	1883	nem	nem
130	Keczer Géza, S.-A.-Ujhely	kath. gymn. tanár	1888	«	«
	† Dr. Keleti Vincze, Beszterczebánya	kir. kath. főgymn. tanár	1881	nem	nem
	Kempf József, Budapest	áll. főgymn. tanár	1882	«	«
	Kiáltossy József, Budapest	állami főgymn. tanár	1886	«	«
	Király Pál, Budapest	polg. tanítóképezdei tan.	1874	«	«
135	Dr. Kircz Jakab, Szeged	főreálisk. rk. tanár	1885	1888	«
	S. Kispál Mihály, Szászváros	ref. főgymn. tanár	1882	nem	«
	Kis Sándor, Kolozsvár	kegyesr. főgymn. tanár	1886	1888	«
	Dr. Kiss Endre, Pancsova	állami reálgymn. tanár	1884	«	«
	Dr. Klekner Alajos, Kassa	kir. jogakad. igazgató	1884	nem	«
140	Kocsner József, Beszterczebánya	kir. kath. főgymn. tanár	1883	«	«
	Kolonics Lipót, Székes-Fehérvár	r. kath. főgymn. tanár	1881	«	igen

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdijjal	Tartozik oklevélért
	Dr. Kont Ignácz, Lorient (Francziaország)	lyceumi tanár	1881	nem	nem
	Kosztka Viktor, Kassa	r. kath. főgymn. tanár	1881	«	«
	Kotunovics Sánd., N.-Várad	r. kath. főgymn. tanár	1881	«	«
145	Dr. Kovalik János, Trsztena	kir. algymn. tanár	1883	1888	«
	Kovács József, Szeged	kegy. r. főgymn. tanár	1888	nem	«
	Köpesdy Sándor, Budapest	állami főgymn. igazg.	1874	1887	«
	Kőrösi Henrik, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1888	nem	«
	Krasznyánszky Károly, Trencsén	kir. kath. főgymn. tanár	1885	1888	«
150	Dr. Krausz Jakab, Budapest	polg. iskolai tanár	1881	nem	igen
	Dr. Krcsméry Károly, Nagy-Kikinda	gymn. igazg.	1886	«	«
	Kroller Miksa, Kőszeg	r. kath. algymn. igazg.	1884	«	nem
	Kunos Ign., Konstantinápoly	okleveles tanár	1884	1884—1888	igen
	Lászlófy Kamill, Győr	r. kath. főgymn. tanár	1883	nem	nem
155	Latkóczy Mihály, Eperjes	kir. kath. főgymn. tanár	1887	1887—1888	«
	Lázár V. István, Csurgó	ref. főgymn. tanár	1886	nem	«
	Lehr Albert, Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1882	«	«
	Lenkei Henrik, Budapest	főreálisk. tanár	1885	1888	«
	Dr. Létmányi N., Selmeczb.	gymn. tanár	1888	«	igen
160	LichteneggerJózs., N.-Bánya	áll. főgymn. tanár	1888	nem	nem
	Lintner Lajos, Budapest	községi főreálisk. tanár	1874	«	«
	Madarász Pál, Tata	kegyesr. algymn. tanár	1885	«	«
	*Dr. Mandola József, Budap.	postaszámtiszt	1881	1886—1887	igen
	Malatinszky János, Zsolna	kir. kath. algymn. tanár	1881	1886—1888	nem
165	Dr. Margalits Ede, Zombor	állami főgymn. igazg.	1874	1884—1888	«
	Markovics Sándor, Győr	állami főreálisk. tanár	1884	1884—1888	nem
	Markusovszky Sámuel, Pozsony	ág. ev. lyceumi tanár	1881	nem	igen
	Martinkovics Iván, Budapest	mintagymn. tanár	1888	«	nem
	Márton Jenő, Pozsony	ág. ev. lyceumi tanár	1883	«	«
170	Marusák Pál, Sopron	áll. felső leányisk. igazg.	1888	«	«
	Máthé György, Nyiregyháza	ág. ev. főgymn. tanár	1885	«	igen
	Matskássy József, Szeged	főreálisk. tanár	1881	1888	nem
	Matter János, Nagy-Kanizsa	r. kath. főgymn. tanár	1885	nem	«
	Dr. Maywald József, Budap.	kegyesr. főgymn. tanár	1881	«	«
175	Mérei Kálmán, Esztergom	r. kath. főgymn. tanár	1888	«	«
	Mészáros Lajos, Zenta	közs. főgymn. tanár	1885	«	«
	Molnár Samu, Eger	főgymn. tanár	1888	«	«
	Moravcsik Géza, Szarvas	ág. ev. főgymn. tanár	1881	1884—1888	«
	Mórocz Emilián, Pápa	kath. algymn. tanár	1886	nem	«
180	Dr. Morvay Győző, N.-Becsk.	főgymn. tanár	1886	1888	«
	Moser József, Ujvidék	kir. kath. főgymn. tanár	1881	nem	«
	Munkácsy Elek, Trencsén	kir. kath. főgymn. tanár	1883	«	«
	Müllner Mátyás, Sopron	ág. ev. főgymn. igazg.	1883	«	nem
	Nagy Károly, Kolozsvár	keresk. akad. tanár	1881	«	igen

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdíjjal	Tartozik oklevélért
185	Náményi T. Lajos, Arad	biztosító int. hivatalnok	1887	1888	nem
	Nátafalussy Kornél, Kassa	r. kath. főgymn. igazg.	1881	nem	«
	Dr. Négyessy László, Szolnok	áll. főgymn. tanár	1888	«	«
	Németh Regináld, Sopron	bencés főgymn. tanár	1888	«	nem
	Dr. Némethy Géza, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1884	«	igen
190	Nikolics Ignácz, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1887	«	nem
	Olejovics János, Temesvár	r. kath. főgymn. tanár	1882	«	«
	Dr. Ortvay Tivadar, Pozsony	kir. jogakadémiai tanár	1881	«	«
	Pacher I. Donát, Győr	r. kath. főgymn. tanár	1883	«	«
	Pácz Sándor, Kassa	r. kath. főgymn. tanár	1888	«	«
195	Palmer Kálmán, Budapest	nevelő	1888	«	igen
	Pap Ev. János, Budapest	kegy.-r. főgymn. tanár	1885	«	nem
	Papp Mihály, Halas	ref. főgymn. tanár	1882	«	igen
	Párkányi Gyula, Pancsova	állami reálgymn. tanár	1883	«	nem
	Dr. Patrubány Lukács, Budapest	keresk. középisk. tanár	1884	«	«
200	Dr. Pauler Gyula, Budapest	országos levéltárnok	1887	«	«
	Paulik A. Miklós, Kassa	szepesmegyei áldozár	1883	«	igen
	Paulik József, Trencsén	kir. kath. főgymn. tanár	1882	«	nem
	Dr. Pecz Vilmos, Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1881	«	«
	Perényi Adolf, Budapest	áll. főgymn. tanár	1888	«	«
205	Petrovich Ferencz, N.-Várad	kir. tanker. főigazg.	1874	«	«
	Dr. Petz Gedeon, Budapest	egyet. magántanár	1883	«	«
	Pfeiffer Antal, Temesvár	r. kath. főgymn. igazg.	1874	«	«
	Pintér Ede, Kaposvár	állami főgymn. tanár	1886	1886—1888	«
	Pirchala Imre, Pozsony	kir. kath. főgymn. igazg.	1881	nem	«
210	Polgár György, Miskolcz	kir. kath. algymn. igazg.	1886	«	«
	Popini Albert, N.-Kanizsa	r. kath. főgymn. tanár	1887	«	«
	Dr. Pozder Károly, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1881	«	«
	Dr. Pruzsinszky J., Budap.	főreálisk. rk. tanár	1883	«	«
	Dr. Radinovics Iván, Budap.	belügymin. s.-fogalmazó	1888	«	«
215	Radlinszky Józs., Jászberény	r. kath. főgymn. tanár	1881	«	«
	Dr. Radó Antal, Budapest	hirlapiró	1883	«	«
	Randweg Mihály, Vácz	kegy.-r. főgymn. tanár	1882	«	«
	Rauschburg Viktor, Budapest	könyvkereskedő	1888	«	«
	Ráth György, Budapest	tanácselnök	1886	«	«
220	Récsei A. Viktor, Sopron	r. kath. főgymn. tanár	1884	1888	«
	Dr. Reményi Ede, Pancsova	állami reálgymn. tanár	1883	nem	«
	Reitmann Ferencz, Zenta	lapszerkesztő	1881	1884—1888	«
	Réti Ferencz, Budapest	kegyes-rendi áldozár	1886	nem	«
	Richter László Budapest	plébános	1888	«	«
225	Dr. Riedl Frigyes, Budapest	községi főreálisk. tanár	1881	1886—1888	igen
	Dr. Román Sándor, Budap.	egyetemi tanár	1881	1886—1888	nem
	Rózsa Vitál, Esztergom	bencés tanár	1888	nem	«
	Salamin Leó, Sopron	állami főreálisk. igazg.	1881	«	«
	Samu Ferencz, Győr	r. kath. főgymn. tanár	1883	«	«
230	Dr. Schack Béla, Pozsony	ker. akad. tanár	1885	«	«

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdíjjal	Tartozik oklevélért
	Schambach Gyula, Kaposvár	állami főgymn. tanár	1887	nem	igen
	Schill Salamon, Budapest	rabbiképezdei tanár	1882	«	nem
	Schlott Gyula, Eperjes	kir. kath. főgymn. igazg.	1881	«	«
	Dr. Schnabel Róbert, Budap.	kir. főgymn. tanár	1887	igen	«
235	Schuber Mátyás, Rozsnyó	ág. ev. főgymn. tanár	1883	nem	«
	Dr. Schullerus Ad. Sz-Ágotha	polg. isk. igazg.	1888	«	«
	Serkei Szabó József, Budap.	főgymn. tanár	1888	«	«
	Dr. Simon J. Sándor, Zombor	áll. főgymn. tanár	1881	1886—1888	«
	Dr. Simonyi Zsigm., Budap.	egyetemi tanár	1881	nem	«
240	Spitkó Lajos, Besztercze-bánya	kir. kath. főgymn. igazg.	1883	«	«
	Steuer János, Sz.-Udvarhely	állami főreálisk. tanár	1883	«	«
	Straub József, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1887	1887—1888	«
	Szabó I. Elek, Budapest	kegyes-r. főgymn. tanár	1887	nem	«
	Szabó István, Kazár	plébános	1882	«	«
245	Szabó Szilveszter, Esztergom	főgymn. tanár	1881	«	«
	Szalay Gyula, Nagy-Kőrös	ref. főgymn. tanár	1881	«	«
	Szalay Károly, Budapest	ref. főgymn. tanár	1887	«	«
	Dr. Szamosi Ján., Kolozsvár	egyetemi tanár	1881	«	«
	Dr. Szász Károly, Budapest	ref. püspök	1883	«	igen
250	Székely Ferencz, N.-Enyed	ref. főisk. tanár	1881	«	nem
	Dr. Székely Istv., N.-Szeben	állami főgymn. tanár	1883	1888	«
	Székely Salamon, Arad	állami főreálisk. tanár	1881	nem	«
	Dr. Szemák Istv., Budapest	állami főgymn. tanár	1886	«	«
	Szerelemhegyi Tiv., Budap.	kir. kath. főgymn. tanár	1884	1886—1888	igen
255	Szerencse Menyhért, Eger	r. kath. főgymn. tanár	1882	nem	nem
	Dr. Szigetvári Iván, Budap.	állami főgymn. tanár	1888	«	igen
	Szilágyi Albert, Sz.-Fehérv.	állami főreálisk. tanár	1886	1888	nem
	Szilágyi István, M.-Sziget	ref. lyceumi igazgató	1881	nem	«
	Szilasi Mór, Budapest	állami főgymn. tanár	1881	1887—1888	«
260	Dr. Szinnyei József, Kolozsv.	egyetemi tanár	1883	1888	igen
	Szinyei Endre, Sárospatak	ref. főiskolai tanár	1874	nem	nem
	Szkunzevics Kornél, Arad	kir. kath. főgymn. tanár	1883	«	«
	Dr. Szombathy István, Kecskemét	állami főreálisk. tanár	1881	«	«
	Szőke Adolf, Losoncz	állami főgymn. tanár	1881	«	«
265	Szunter Nándor, N.-Bánya	állami főgymn. igazg.	1881	«	«
	Dr. Takáts Sándor, Nyitra	kegyesr. főgymn. tanár	1887	«	«
	Tamási István, Nagyvárad	főreálisk. tanár	1888	«	«
	Theisz Gyula, Lőcse	áll. főreálisk. tanár	1888	«	«
	Dr. P. Thewrewk Emil, Budapest	egyetemi tanár	1874	nem	«
270	Tiber Ágost, Budapest	állami főreálisk. tanár	1881	1888	nem
	Timár Pál, Szolnok	állami főgymn. tanár	1885	nem	«
	Tóth György, Budapest	kegyesr. főgymn. tanár	1886	«	«
	*Turcsányi Dezső, Budapest	polg. leányisk. tanár	1885	1887—1888	igen
	Turi Mészáros Istv., M.-Túr	okleveles tanár	1885	1886—1888	nem

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdijjal	Tartozik oklevélért
275	Uhlárik János, Nagyszombat	bencés főgymn. tanár	1888	nem	nem
	Dr. Váczy János, Budapest	muzeumi könyvt.-gyak.	1886	«	«
	Vajdafy Géza, Ungvár	kir. kath. főgymn. tanár	1874	«	«
	Dr. Váli Béla, Budapest	kult.-min. fogalmazó	1882	1885—1888	igen
	Dr. Varga Bálint, Budapest	kir. tanker. főig. tollnok	1884	1887—1888	nem
280	Várkonyi Endre, Kolozsvár	kegyesr. főgymn. tanár	1881	nem	«
	Várkonyi Odilo, Esztergom	bencés fögymn. tanár	1888	«	«
	Vass Sámuel, N.-Kőrös	ref. főgymn. tanár	1881	«	igen
	Végh Endre, Kaposvár	állami főgymn. tanár	1881	1887—1888	«
	Veress Ignácz, Nagy-Szeben	állami főgymn. igazg.	1881	nem	nem
285	Dr. Versényi György, Körmöczbánya	állami főreálisk. tanár	1885	1888	«
	Virkler Endre, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1874	nem	«
	Volf György, Budapest	mintafőgymn. tanár	1874	«	«
	R. Vozári Gyula, R.-Szombat	egy. prot. főgymn. tanár	1881	«	«
	Dr. Wagner Lajos, Pozsony	állami főreálisk. tanár	1881	«	«
290	Dr. Wargha Samu, Eszterg.	róm. kath. főgymn. tanár	1882	«	«
	Dr. Weninger László, Budap.	közs. főreálisk. tanár	1888	«	«
	Wigand János, Pancsova	állami reálgymn. tanár	1881	1888	igen
	Wirth Gyula, B.-Bánya	kir. kath. főgymn. tanár	1885	nem	nem
	*Zanathy Bódog, Kőszeg	róm. kath. algymn. tanár	1885	«	«
295	Zichy Antal, Budapest	főrendiházi tag	1881	«	«
	Dr. Ziehen Gyula, Budapest	nevelő	1888	«	«
	Dr. Zindl Béla, Szolnok	áll. főgymn. tanár	1888	«	«
	Dr. Zlinszky Aladár, Zombor	áll. főgymn. tanár	1888	«	«
	Dr. Zoltvány L. Irén, Gy.-Szt.-Márton	pannonhalmi benc. tan.	1887	«	«
300	Zsoldos Benő, Sárospatak	ref. főiskolai tanár	1883	«	«

Jegyzet. A mult évi kimutatás keltekor volt 248 rendes tag, a jelen kimutatás szerint van 300, tehát a szaporodás 52 uj tag; de levonva az évközben kilépett (6) és elhalt (1) tagok számát, van jelenleg tulajdonképen 293 rendes tag.

IV. Rendkívüli tagok:

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdijjal
	Almásy János, Budapest	bölcsészethallgató	1888	nem
	Bálinth György, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	«
	Balogh Péter, Pozsony	tanár	1883	«
	Borcsa Mihály, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	1888
5	Boross Antal, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	nem
	Bölcsházy István, Budapest	bölcsészethallgató	1888	1888
	Cserny Ernő, Gyöngyös	gymn. tanár	1887	«
	Csiki Lajos, Budapest	bölcsészethallgató	1885	«

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdijjal
	Exner Győző, Budapest	bölcsészethallgató	1885	nem
10	Griesbach Ágost, Budapest	bölcsészethallgató	1885	1886—1887
	Győry Gyula, M.-Sziget	kegy. r. tanár	1888	nem
	Dr. Halász Frigyes, Budapest	hivatalnok	1884	1885—1887
	Dr. Hittrich Ödön, Budapest	bölcsészethallgató	1885	nem
	Horváth Cyrill, Zircz	ciszt. r. tag	1888	«
15	Horváth József, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	«
	Incze István, Nyitra	kegyesr. tanár	1888	»
	Karatnai Incze Béla, Zilah	ref. gymn. tanár	1886	1886—1887
	Kiss István, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	1888
	Kovács János, Budapest	bölcsészethallgató	1888	1888
20	Dr. Kuzsinszky Bálint, Budapest	muzeumi tisztviselő	1885	1887
	Lähne Vilmos, Budapest	bölcsészethallgató	1883	1887
	Lázár Béla, Budapest	bölcsészethallgató	1887	nem
	Losonczi Lajos, Késmárk	ág. ev. lyceumi tanár	1885	«
	Madzsar Gusztáv, Rákospalota	tanár a Szabó-féle int.	1885	1886—1887
25	Mácska Lajos, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	1888
	Molnár József, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	1888
	Mondik Pál, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	nem
	Negovetich Árthur, Budapest	bölcsészethallgató	1888	1888
	Radnai Rezső, Budapest	bölcsészethallgató	1885	«
30	Rafain Jakab, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	1888
	Révész Ferencz Cyrill, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	nem
	Rupp Kornél, Szombathely	prem. főgymn. tanár	1888	«
	Dr. Schmidt Attila, Budapest	bölcsészethallgató	1888	«
	Schmidt Márton, Budapest	bölcsészethallgató	1885	«
35	Schöffer Leo István, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	«
	Sebestyén Gyula, Budapest	bölcsészethallgató	1888	1888
	Senger János, Budapest	bölcsészethallgató	1885	nem
	Simon Géza, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	1888
	Simsay Lajos, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	nem
40	Solymossy Sándor, Budapest	bölcsészethallgató	1887	«
	Somogyi István, Temesvár	sem. tanár	1888	nem
	Soós József, Budapest	bölcsészethallgató	1888	1888
	Steiner Soma, Budapest	joghallgató	1885	1885—1887
	Strauch Béla, Körmöczb.	tanár	1885	nem
45	Stromp József, Budapest	bölcsészethallgató	1885	1887
	Szabó István, Jászberény	nevelő	1887	nem
	Dr. Szadilek János, Brassó	kath. főgymn. tanár	1888	«
	Szalay Gyula, Léva	kegy. r. tanár	1888	«
	Szányi Béla, Budapest	bölcsészethallgató	1888	«
50	Dr. Székely György, Budapest	tanár	1885	«
	Szemere Gyula, Budapest	bölcsészethallgató	1885	1886—1887
	Szinger Kornél, Szeged	főgymn. tanár	1888	«
	Szlávnits György, Budapest	bölcsészethallgató	1888	«
	Szőcs Géza, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	1888
55	Tittel Lajos, Bánfalva	nevelő	1885	«

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdíjjal
	Tóth Kálmán, Budapest	bölcsészethallgató	1888	nem
	Verbirs Andor, Temesvár	bölcsészethallgató	1885	•
	Vietorisz József, Budapest	bölcsészethallgató	1887	1887
	Weiss Rezső, Budapest	bölcsészethallgató	1886	nem
60	Wolff Béla, Budapest	bölcsészethallgató	1885	1886—1887
	Zimányi József, Ungvár	tanár	1885	nem

Jegyzet. Tavaly volt 40 rendkívüli tag, itt ki van mutatva 61, tehát a szaporodás, levonva az évközben elhalt tagok (1) számát, — 20 uj tag. — Így hát a tiszteletbeli (8), az alapitó (5), a rendes (293) és rendkívüli (60) tagok, valamint az előfizetők (139) összes száma 505.

Kimutatta 1888 nov. 7-én

Cserhalmi Samu,
a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnoka.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Berkeley

Berkeley

Berkeley

Berkeley

Berkeley

Berkeley

Berkeley

Berkeley

Berkeley

U. C. BERKELEY LIBRARIES
C046868224